

УКРАЇНСЬКА
ПОЛІТИЧНА
ЕМІГРАЦІЯ
1919–1945

Документи
і матеріали

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ім. І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА

ПОЛІТИЧНА

ЕМІГРАЦІЯ

1919–1945

Документи і матеріали

ПАРЛАМЕНТСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Київ

2008

УДК 94(4:32(=161.2)-054.72)
ББК 63.3(4Укр)61-4
У45

Редакційна колегія:

*Ю. А. Левенець (ствоголова), В. А. Смолій (ствоголова),
В. М. Литвин,
В. С. Лозицький,
О. С. Онищенко,
О. С. Рубльов,
О. А. Удод,
Ю. С. Шемшученко*

Упорядники:

*В. С. Лозицький (керівник)
О. В. Бажан,
С. І. Власенко,
А. В. Кентій*

У45 **Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали.** — К.: Парламентське вид-во, 2008. — 928 с. + 16 с. іл.
ISBN 978-966-611-659-1.

У збірнику документів розкриваються державні, суспільно-політичні та військові аспекти діяльності української еміграції переважно на європейських теренах, відтворюються відносини між окремими її угрупованнями та особами, мовою документів подаються характеристики чільних діячів українського політичного істеблїшменту, їхнє прагнення використати тогочасні міжнародні обставини для відродження української самостійної держави.

Збірник складений із документів і матеріалів із фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України — Колекції документів «Українського музею в Празі», фондів ЦК Компартії України та Компартії Західної України. Переважна більшість документів публікується вперше. У збірнику використані фотодокументи Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Розраховано на науковців, викладачів, представників сучасного політикуму, студентів, усіх, хто цікавиться політичною історією України та інших європейських країн ХХ сторіччя.

УДК 94(4:32(=161.2)-054.72)

ББК 63.3(4Укр)61-4

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008

© Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2008

ISBN 978-966-611-659-1

ОГЛАВ

«АНТИБІЛЬШОВИЦЬКА ПОЗИЦІЯ ОБ'ЄДНУЄ ВСЮ УКРАЇНСЬКУ ЕМІГРАЦІЮ...»	5
--	---

Документи

1919 рік	59
1920 рік	63
1921 рік	87
1922 рік	112
1923 рік	142
1924 рік	171
1925 рік	211
1926 рік	253
1927 рік	306
1928 рік	320
1929 рік	346
1930 рік	382
1931 рік	427
1932 рік	450
1933 рік	471
1934 рік	499
1935 рік	515
1936 рік	531
1937 рік	556
1938 рік	565
1939 рік	578
1940 рік	615

1941 рік	636
1942 рік	718
1943 рік	753
1944 рік	777
1945 рік	795
Примітки	797
Список скорочень	876
Список рідковживаних слів	879
Іменний покажчик	881
Перелік документів і матеріалів	894

«АНТИБІЛЬШОВИЦЬКА ПОЗИЦІЯ ОБ'ЄДНУЄ ВСЮ УКРАЇНСЬКУ ЕМІГРАЦІЮ...»

Ці слова належать видатному українському політичному діячеві С. Петлюрі. Озвучені вони були в інтерв'ю Агенції РУС-ПРЕС, яке Голова Директорії УНР дав у грудні 1923 р.¹ Мабуть, важко і сьогодні так точно і влучно охарактеризувати настрої учасників визвольних змагань 1917–1921 рр., які внаслідок поразки покинули рідну землю й опинилися за кордоном, стали емігрантами.

Незважаючи на ідеологічні розбіжності в середовищі української еміграції, невгамовні амбіції її лідерів, всіх їх однак об'єднувала спільна ворожість до більшовизму, який, на їхнє глибоке переконання, був суто російським продуктом, нав'язаним Україні.

Своє перебування за межами Батьківщини українська еміграція тієї доби вважала тимчасовим явищем і прагнула якнайскоріше повернутися в Україну. На думку С. Петлюри, основними завданнями української еміграції були збереження «традиції української державності» і пропаганда «української ідеї серед політичних і суспільних кіл Європи і Америки та ознайомлення їх з життєвістю і політичною доцільністю ідеї Української Держави»².

Серед українських очільників доби визвольних змагань першим пішов на еміграцію в середині грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський та група його соратників. У першій половині 1919 р. за кордон виїхали Голова Центральної Ради М. Грушевський і Голова Директорії УНР В. Винниченко. Того ж року політичними емігрантами стали члени Директорії УНР П. Андрієвський, А. Макаренко, Ф. Швець. Протягом листопада 1919 – листопада 1920 рр. за кордоном опинилися Голова Директорії і Головний отаман військ УНР С. Петлюра, Уряд та міністерства УНР зі своїми апаратами, керівні органи політичних партій – УСДРП, УПСР, УПСФ, УПСС та ін. Політичними емігрантами стали Президент Української національної ради Східної Галичини і Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич та члени його Уряду.

За підрахунками сучасної дослідниці В. Піскун, на еміграції опинилися 8 із 11 осіб, які очолювали в різний час українські уряди, а також 117 осіб із 158, котрі обіймали посади міністрів або їх заступників. На кінець квітня 1921 р. український урядовий апарат в Польщі становив 1694 особи³.

Незважаючи на тривалі дослідження і наукові розвідки, до цього часу відсутні узагальнені й узгоджені відомості про кількість політичних емігрантів, які залишили українську землю після визвольних змагань 1917–1921 рр. У монографії В. Піскун подаються цифри, оприлюднені ще в середині 1920-х років С. Петлюрою та М. Шаповалом: 100 тис. і 216 тис. осіб, та міститься констатація того факту, що точної «цифри великого «витікання» людей не встановлено»⁴.

Окупаційна політика Польщі в Західній Україні сприяла тому, що з цього регіону виїхало на еміграцію в 1919–1938 рр. близько 190 тис. осіб, у тому числі до Франції — 71 тис., до США — 11 тис., до Бразилії — 8 тис. осіб⁵ Чимало з них — політичні емігранти.

У 1939–1945 рр. лави української еміграції поповнилися біженцями із Закарпаття (1939 р.), із приєднаних до СРСР територій Західної України та Буковини (1939–1941 рр.), а також особами, котрі в 1943–1944 рр. залишили рідні землі з німецькими військами.

У загальному масиві української політичної еміграції помітну частину становили вояки українських армій. Військові були найбільш організованою частиною української еміграції. В травні 1919 р., під тиском польського війська, на території Чехословаччини опинилася гірська бригада Української галицької армії, яка була інтернована в таборі біля м. Німецький Яблоннім. У серпні 1920 р. у Чехословаччину прорвалася ще одна група галицьких вояків під командуванням генерала А. Кравса, яка входила до складу 3-ї Херсонської дивізії Армії УНР. З часом основні підрозділи галицьких вояків у ЧСР були зосереджені в українському військовому таборі в Йозефові. За даними військової канцелярії Диктатора ЗУНР станом на 15 листопада 1920 р., на території Чехословаччини знаходилося 6234 галицьких вояка, в тому числі 995 старшин і 1095 підстаршин, не рахуючи членів їх родин. Усі військові контингенти ЗУНР підпорядковувалися Головній команді частин УГА в ЧСР. Останнім командантом залишків УГА був сотник І. Козак. Український військовий табір у Йозефові та робочі сотні з галицьких вояків проіснували на території ЧСР до 1926 р. За іншими даними, кількість галицьких вояків у Чехословаччині становила 10–15 тис. осіб.

Наддніпровська військова еміграція з'явилася на теренах Польщі наприкінці 1919 р., однак уже в кінці листопада 1920 р. на польську територію перейшли основні сили Армії УНР — 30 тис. вояків, у тому числі 4 тис. старшин, підстаршин і понад 80 генералів. За підрахунками сучасного дослідника О. Колянчука, за період з 25 листопада 1920 р. до 20 січня 1921 р. у Польщі було інтерновано понад 20 тис. українських вояків⁶.

Основні скупчення українських військових на польській території в різний час були у таборах біля населених пунктів Пікуличі, Ланцут, Вадовіце, Александрів Куявський, Каліш, Пйотркув, Стршалково, Щепіорно та ін. Центром військової еміграції став Каліш, в якому після ліквідації в 1924 р. всієї системи таборів для інтернованих в Польщі продовжувала існувати українська станиця. Разом з військовими формуваннями на польській території перебували апарати військового міністра та Генерального штабу Армії УНР.

Під час відступу з території України восени 1920 р. частина військ УНР, а це був особовий склад 2-ї кулеметної бригади під командуванням полковника Г. Порохівського, перейшла на територію Румунії і була там інтернована. Період інтернування тривав з 11 листопада 1920 р. до 1 вересня 1923 р.⁷ Після цього українські вояки отримали статус емігрантів і створили окреме військове товариство. Влітку 1921 р. на румунській території з невеличкою групою своїх прибічників з'явився й відомий повстанський ватажок Н. Махно.

Тисячі вояків-українців, мобілізованих до білих армій А. Денікіна і П. Врангеля, опинилися в еміграції на Балканах. Згідно з доповіддю тодішнього начальника Генштабу Армії УНР В. Петріва на 20 грудня 1920 р. в Сербії знаходилося до 6 тис., у Болгарії — до 8 тис., у Туреччині — до 22 тис. українців.⁸

У наступні роки частина української військової еміграції переїхала до інших країн Європи, а також опинилася за океаном.

Наприкінці 1920 р. певна кількість вояків-українців дісталася території Єгипту, де оселилася в таборі врангелівських військ біля Олександрії (1,5 тис. осіб). Там у 1921 р. був створений Український гурток, який мав 50 членів.

Найбільше українських політичних емігрантів було в Польщі, де знаходилися урядові установи УНР та перебували військові формування наддніпрянської армії. За деякими даними, наприкінці 1920 р. у цій країні налічувалося 43 тис. українців⁹.

У Чехословаччині на початку 1922 р. мешкало 20 тис. українських емігрантів, а в 1934 р. їх кількість становила 16 тис. осіб. Близько 15 тис. українців перебували в Німеччині.¹⁰ Наприкінці 1920-х років до 10 тис. українців-емігрантів знаходилося у Франції, до 7 тис. — в Болгарії, до 15 тис. — в Югославії, 200–300 осіб — у Туреччині.¹¹ На території Румунії в 1929 р. перебувало 3 тис. українських емігрантів, а за даними Ю. Русова, який у 1940 р. очолив Український громадсько-допомоговий комітет у цій країні, картотека комітету містила відомості про 1728 осіб¹².

Щодо американського контингенту українських політичних емігрантів, то точних відомостей про його чисельність немає. В цілому, еміграційний масив українства за океаном був значним. За даними проф. С. Рудницького, станом на 1923 р. у США та Канаді перебувало відповідно 750 тис. та 350 тис. осіб, а в Аргентині та Бразилії — 100 тис. За період з 30 вересня 1921 р. до 1 січня 1930 р. тільки з Польщі за океан виїхало 97,5 тис. осіб.¹³ Українські еміграційні колонії були, крім зазначених країн, у Парагваї та Уругваї.

Окрім вкраплення української еміграції у цей період були і в країнах Азії, зокрема в Китаї.

На початку 1920-х років, коли основні осередки української політичної та військової еміграції знаходилися головним чином у Польщі, Чехословаччині, Німеччині, Румунії і частково в Австрії, тобто в районах поблизу кордонів СРСР, відтік емігрантів до інших країн Європи та за океан був незначним. Усі вони жили настроями якнайшвидшого повернення на Батьківщину і перебували в стані постійного очікування і готовності до такого кроку.

Втім протягом 1921–1923 рр. на міжнародній політичній арені відбувалися такі події, що майже позбавили українську політичну еміграцію надії на зміну статусу й швидке побачення з рідною землею. Приголомшливими фактами стали підписання мирного договору Польщі з РСФРР і УСРР в Ризі (березень 1921 р.) та німецько-радянської угоди в Рапалло (1922 р.), висловлення Антантою, особливо Великою Британією, небажання втручатися в греко-турецьку війну 1921–1922 рр., в якій Туреччина, підтримувана більшовиками, домоглася перемоги.

Болюче сприйняла українська еміграція поразку Другого зимового походу частин Армії УНР під командуванням Ю. Тютюнника в радянську Україну в жовтні — листопаді 1921 р. Тяжке враження справило на еміграцію рішення Ради послів великих держав про включення західноукраїнських земель до складу Польщі (березень 1923 р.). Внаслідок цих подій відбулося згортання військових таборів українських армій в Польщі, Румунії та Чехословаччині, а уряди УНР і ЗУНР втратили останні ознаки своєї легітимності. За кордоном офіційно припинили діяльність українські дипломатичні представництва.

Зміна політичної конфігурації в Європі за підсумками Першої світової війни 1914–1918 рр., відмова країн Антанти від відкритого збройного втручання в політичні справи на теренах колишньої Російської імперії після 1919–1920 рр. та тенденції до міжнародного визнання СРСР змусили українську політичну еміграцію шукати оптимальні форми для подальшого існування та збереження своїх сил на випадок виникнення нових обставин, які б сприяли поверненню її в Україну і відновленню втраченої державності.

З середини 1920-х років відбувається процес переміщення української еміграції з Польщі в інші країни Європи. Зокрема, до Чехословаччини виїхало багато військових емігрантів для навчання у створених у цій країні українських вищих навчальних закладах

(Український вільний університет та Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі, Українська господарська академія в Подєбрадах). Для отримання вищої освіти українські емігранти виїздили й до Німеччини.

Чимало українських вояків полишило польські терени для працевлаштування у Франції. Серед них, наприклад, генерал-хорунжі Олександр і Микола Удовиченки, Микола Капустянський та Микола Шаповал. До цієї країни переїздили також українські військові емігранти з Балкан.

Три відомі українські вояки — генерал-хорунжий В. Сікевич, полковники В. Кедровський та О. Шаповал у другій половині 1920-х років виїхали з Європи до Канади та США й активно включилися до громадсько-політичної роботи серед української еміграції.

До кінця 1920-х років українська політична еміграція перебувала в основному в Австрії, Бельгії, Польщі, Румунії, Туреччині, Фінляндії, Чехословаччині, Швейцарії, на американському континенті та в Азії. Країні українські наукові та культурно-освітні сили зібралися в Чехословаччині, Німеччині та Польщі. В двох останніх країнах були створені Українські наукові інститути (у Берліні та Варшаві). Втім центром наукової еміграції залишилася ЧСР.

На американському континенті українська політична еміграція була помітно слабшою від європейської, але завдяки великій кількості емігрантів (понад 1 млн) вона мала значні фінансові ресурси і могла впливати на позиції тих чи інших політичних сил української еміграції в Європі.

От як про своє враження від української еміграції, її діячів на американському континенті писав полковник О. Шаповал у листі від 25 серпня 1931 р. до колишнього міністра шляхів УНР Ю. Колларда (ЧСР): «Від кількох літ до цієї країни забрело багацько різних волоцюг і пройдисвітів українського походження; вони встигли за цей час вилізти на «командні висоти» і запанувати над тутешніми простоволосими емігрантами, стати «лідерами» тих простоволосих. Загально сказати — «ці лідери» — це звичайні дезертири, які нігде своєї голови не підкладали та не наражували на небезпеку під час нашої визвольної боротьби на землях українських... Той елемент страшний тим, що він цілковито аморальний, аби не випустити зі своїх рук «опіки» над тутешнім «трудом народом» укр[аїнського] племені...»¹⁷.

Бже згадувалося, що протягом 1918–1920 рр. на еміграції опинилися державні органи, які в часи визвольних змагань вважали себе легітимними представниками української державності, посталої внаслідок краху імперій Романових і Габсбургів у 1917–1918 рр. Це політичні осередки гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР та Диктатури ЗУНР. На активну роль в українському державному та громадсько-політичному житті на еміграції претендували також чільні діячі українських політичних партій і, насамперед, члени УСДРП і УПСР.

Уже в перші місяці еміграції чимало українських державних, політичних та військових діячів різних ідеологічних напрямів сходилися на тому, що однією з основних причин поразки у визвольних змаганнях 1917–1921 рр. була відсутність єдності та злагоди в таборі національно-державницьких сил. Але при цьому кожна із сторін була далека від того, щоб визнати власну провину і схилилася до звинувачення у всіх негараздах своїх політичних опонентів.

Отже, опинившись за кордоном, українські політичні сили виявилися роз'єднаними, озлобленими, нездатними до консолідації і, найстрашніше, — налаштованими на компрометацію та дискредитацію одна одної, як в емігрантському середовищі, так і поміж чужинцями. Гірко, наприклад, читати рядки з листа відомого громадсько-політичного діяча і вченого С. Смаль-Стоцького від 9 квітня 1927 р. до свого знайомого Ф. Шевченка: «Не зовнішні, виразно неприхильні нам обставини турбують мене. Внутрішнє наше життя, чи

то на еміграції, чи в краю, дуже невідрадні. Великі злидні нічого нас не навчили. Куди не глянеш, розтіч думок, брак організації, консолідації. Ми сильні в поборюванні самих себе, своїх братів. Як скажені собаки жеремося за косточками, кинені до того між нас нашими ворогами. І перед світом ми зовсім не виглядаємо як нація, яка добре знає, чого хоче, чого їй треба»¹⁵.

Не менш болісно сприймати вказівки військового міністра УНР щодо компрометації особи П. Скоропадського. У листі від 15 квітня 1938 р. генерал-хорунжий В. Сальський писав підполковнику В. Филоновичу: «Згідно з відомостями, які я посідаю, дня 29 ц[ього] квітня має відбутися «ювілей» П. Скоропадського, який «скоропадчики» мають замір перевести особливо урочисто. З цього приводу, безумовно, буде розвинута «скоропадківцями» широка акція. Для того, щоб не тільки знейтралізувати прихильну гетьманцям пресу, але разом з тим і здискредитувати остаточно Скоропадського в очах цілого світу, треба потайно розпочати сильну протиакцію, яка пригадала б ганебну діяльність Скоропадського в Україні, його національну зраду, як рівно ж і здискваліфікувала б діяльність його закордоном»¹⁶.

От як характеризує стосунки всередині української політичної еміграції колишній секретар Центральної Ради М. Єремійв. У листі від 5 січня 1939 р. до підполковника В. Проходи він з гіркотою пише: «Від того, що називається політикою українською, стою як найдалі, бо вона перетворилася в справжнє болото. Деякі органи друку займаються виключно тим, що обливають земляків помями, а є і такі, що об'їздять головні міста Європи і попереджають владу, що всі українці, окрім них, є большевицькі агенти. Так що я працюю виключно з чужинцями, які, до речі, досить чесно оповідають мені про такі вчинки наших земляків...»¹⁷.

Розпорошеність і роз'єднаність української політичної еміграції були точнісінькою копією тих подій у державному і політичному житті України, які вирували в часи Української революції і визвольних змагань 1917–1921 рр. Вони були результатом політичної незрілості українського суспільства дореволюційного періоду, відсутності в ньому об'єднувального чинника у вигляді державницького ідеалу, спільного для усвідомлення в якості імператива всіма соціальними верствами українства.

Вже в часи Центральної Ради (1917–1918 рр.) в її середовищі точилася вперта боротьба двох партій соціалістичного спрямування — УСДРП і УПСР. Не кращими були справи і в Директорії УНР та у створеному нею Уряді (1918–1920 рр.), де постійно виникали тертя і конфлікти між представниками різних політичних партій та окремими діячами. Спочатку зі складу Директорії УНР вибув її перший голова соціал-демократ В. Винниченко (лютий 1919 р.), а у квітні 1919 р. від неї відійшов соціаліст-самостійник П. Андрієвський, котрий взяв участь у невдалому антиурядовому перевороті, спробу якого вчинив у Рівному отаман В. Оскілко. У квітні 1920 р. припинили діяльність у складі Директорії УНР А. Макаренко та Ф. Швець.

У 1919 р. лихоманило й Уряд УНР, основою якого були члени УСДРП і УПСР. Протягом року його очолювали чотири особи — В. Чехівський, С. Остапенко, Б. Мартос, І. Мазепа. У березні 1919 р. група чільних членів УПСР, не погоджуючись з політикою Уряду, створила Комітет охорони Республіки, а у вересні 1919 р. відомі діячі УСДРП В. Винниченко, Б. Матюшенко, В. Левицький, М. Порш, В. Мазуренко, П. Дідушок та С. Вікул закликали ескеків покинути Раду народних міністрів УНР. Протягом 1920–1921 рр. станом вище в Уряді УНР та Раді Республіки не покращилося.

На думку членів авторського колективу «Енциклопедії Українознавства» (Загальна частина), з огляду на політико-ідеологічні відмінності українська еміграція між двома світовими війнами ділилася на такі п'ять течій: соціалістичну, ліберальну, монархічну, націоналістичну та комуністичну.¹⁸ Сучасний український дослідник В. Трошинський

схильний уточнити цей поділ і зводить його до чотирьох течій: ліберально-демократичної, соціалістичної, монархічної та націоналістичної.¹⁹ На нашу ж думку, до кінця 1920-х років у середовищі української еміграції існувала й радянське течія, хоча організаційно вона й не була сформована. Її представниками були ті емігранти, які сподівалися на повернення в радянську Україну і які згодом частково здійснили цей намір. Серед них, звичайно, назвемо М. Грушевського та групу його однодумців, котрі в 1924 р. виїхали до УСРР. У довідці Наркомату закордонних справ УСРР «Українські угруповання за кордоном» за станом на 1 травня 1926 р. мова йде про «радянське» угруповання в Празі (О. Мицюк та С. Рудницький).²⁰

За усталеною традицією вважається, що ліберальна чи ліберально-демократична (чи національно-демократична) еміграції гуртувалися, головним чином, навколо Державного центру УНР в екзилі, який у 1921–1926 рр. очолював Голова Директорії і Головний отаман військ УНР С. Петлюра, а після його смерті — А. Ливицький. Про ідейні засади цієї течії української політичної еміграції свідчить меморандум від 4 березня 1922 р.: «Сучасний уряд стоїть на ґрунті демократично-парламентарного устрою Республіки з законним забезпеченням власності, промислу та прав робітничої класи, поступової парцеляції великої земельної власності та викуп [її] за безземельних, строгої законності в усіх галузях державного життя та відповідальності всіх перед законом і правним судом». Щодо зовнішньополітичної діяльності, то в цьому ж документі йшлося про орієнтацію на країни Антанти та Польщу.²¹

Державний центр УНР з перших днів еміграції намагався об'єднати навколо себе представників різних політичних партій і створив міжпартійну Раду Республіки (січень — серпень 1921 р.), проте з ним постійно співпрацювала лише УПСФ, перейменована в 1923 р. в Українську радикально-демократичну партію (УРДП). Її чільні діячі О. Лотоцький, В. Прокопович, О. Шульгин, К. Мацієвич, І. Феценко-Чопівський, О. Саліковський, А. Яковлів, М. Славінський та інші обіймали провідні посади в екзильному Уряді УНР або в українських громадських організаціях на еміграції.

У 1920–1923 рр. місцем осідку Голови Директорії та Уряду УНР було м. Тарнів (Польща). Після підписання у Ризі мирного договору між Польщею та радянською Росією і ратифікації його польським сеймом 15 квітня 1921 р. діяльність урядових установ УНР на польській території була офіційно заборонена, а невдовзі припинила свою діяльність і Рада Республіки.

Провал походу частин повстанської армії під командуванням Ю. Тютюнника в Україну в жовтні — листопаді 1921 р. згорнув і таємне польсько-українське військове співробітництво, обмеживши його розвідувальною діяльністю обох сторін проти СРСР. Крім того, більшовики постійно вимагали від польського уряду депортації за межі країни С. Петлюри.

Програш визвольних змагань, підписання в Ризі мирного договору між Польщею та більшовиками, невдача Другого зимового походу Ю. Тютюнника 1921 р. в Україну завдали шкоди авторитету Державного центру УНР і особисто С. Петлюрі. В листі від 20 грудня 1921 р. до проф. Д. Антоновича відомий громадський діяч М. Галаган, висловлюючи думку певних кіл тогочасного українського політичного істеблішменту, писав: «За цим урядом не визнається право проводити державну роботу, а тим більше робить якісь зобов'язання в імені укр[аїнського] народу». Більше того, на його думку, діяльність Уряду УНР «видається за шкідливу для народу і держави»²².

Критично ставився до Державного центру УНР й інший відомий громадський діяч С. Тимошенко. За його словами, Тарнівський центр УНР створений «проти волі значних угруповань громадянства, хоч би і на еміграції»²³.

За цих обставин злива звинувачень спрямовувалася на Голову Директорії УНР, визрівала думка про його усунення від керівництва справами УНР. У листі від 16 січня 1922 р.

до В. Садовського (близької до С. Петлюри людини) вже згадуваний С. Тимошенко відверто дорікав С. Петлюрі за відсутність «потрібних позитивних якостей державного ума, твердості, уміння згуртувати чесних людей» і називав його «зовсім непридатним до тієї ролі, яку він хоче грати». А В. Винниченко в листі від 22 вересня 1922 р. до Д. Антоновича говорив про формальну можливість повернути собі посаду Голови Директорії УНР й «різними заходами видалити з неї шкідливих членів, що своїми вчинками топтали приписи Трудового Конгресу», маючи на увазі, звичайно, С. Петлюру, який одноосібно керував Директорією УНР. Крім того, В. Винниченко називав Тарнівський центр «смітником» і наголошував на тому, що С. Петлюра поза Польщею «немає ніяких виглядів»²⁴.

За цих обставин Голова Директорії УНР прийняв цілком обґрунтоване рішення залишити Польщу і виїхав у Західну Європу. В грудні 1923 р. С. Петлюра разом з В. Прокоповичем залишив Варшаву. Із цього приводу в листі від 12 січня 1924 р. до сотника В. Шевченка полковник М. Чеботарів писав: «...Професор (Йдеться про С. Петлюру. — Авт.) не кинув справу, а виїхав для справи, що він не втік з Польщі, а виїхав легально з поворотними візами... Коли Професор побаче, що в Європі можна щось зробити, то він там залишиться на довший час... Він ілюзій собі не робе і певне, що прийдеться багато працювати поки відчується в позитивному розумінні його перебування за кордоном»²⁵.

У середині 1924 р. Голова Директорії УНР оселився в Парижі, куди до нього з часом переїхали дружина і донька. Сам С. Петлюра вважав столицю Франції саме тим містом, звідки найзручніше стежити за міжнародними планами, «що кують десь в дипломатичних канцеляріях та мають в тій чи іншій комбінації і Україну як об'єкт для себе»²⁶. Зі свого боку, він планував звідси широко інформувати уряди та громадські організації країн Європи про історичне право українського народу на самостійне державне існування.

Після переїзду до Парижу Голови Директорії УНР це місто почало відігравати важливу роль у житті української політичної еміграції, але так і не стало її центром. У столиці Франції С. Петлюра започаткував видання громадсько-політичного та літературно-мистецького тижневика «Тризуб», який став офіційним органом УНР. Його головним редактором протягом 1925–1940 рр. був В. Прокопович.

У Парижі на чолі неофіційної місії УНР перебував і О. Шульгин, який обіймав посаду міністра закордонних справ УНР і здійснював активну зовнішньополітичну діяльність. УНР намагалася посісти провідне місце в Українській громаді, що з часом призвело до розколу в її лавах. З цього приводу в листі від 1 лютого 1925 р. генерал-хорунжий М. Удовиченко писав генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку: «...Уявить собі не можете оскільки тут ненависть до Варшавського центру»²⁷.

Після розколу в Українській громаді в 1925 р. прихильники УНР створили Союз українських еміграційних організацій у Франції, який очолив М. Шумицький. Париж також став місцем осідку Української головної еміграційної ради (УГЕР), створеної в 1929 р. в Празі. Її першим головою став О. Лотоцький, а згодом — О. Шульгин. Хоча УГЕР претендувала бути федеративним осередком установ української політичної еміграції в Європі та Азії, проте реально вона об'єднувала лише ті емігрантські кола, що прихильно ставилися до УНР.

На позиціях Державного центру УНР стояло Товариство бувших воєнків Армії УНР у Франції, яке очолив генерал-хорунжий О. Удовиченко. Між тим, у нього ще в 1923 р. склалися напружені стосунки з С. Петлюрою та прихильними до нього генералами Армії УНР (В. Сальським, П. Шандруком). Саме з цієї причини О. Удовиченко, разом із своїм братом генерал-хорунжим М. Удовиченком, переїхав з Польщі до Франції. В листі від 12 жовтня 1924 р. М. Удовиченко писав генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку: «...Сальський цинічно заявив брату мому, що Петлюра запропонував йому бути молодом проти брата і убрати його...»²⁸.

Про конфліктну ситуацію, пов'язану з О. Удовиченком, згадує начальник охорони Головного отамана полковник М. Чеботарів. У листі від 22 жовтня 1924 р. сотнику В. Шевченку він писав, що свого часу Уряд УНР начебто заважав С. Петлюрі «зліквідувати шкідливу діяльність Удовиченка», а коментуючи переїзд останнього до Франції, М. Чеботарів наголошував, що так «закінчив свою «державну» діяльність один із «славних героїв нашої армії»²⁹.

Тим часом справа генерал-хорунжого О. Удовиченка, який дійсно вважався одним із авторитетних генералів Армії УНР і, за словами свого брата, «людиною з надзвичайним честолюбством», була лише ланкою в конфлікті Голови Директорії УНР з групою військових діячів, серед яких назвемо генерал-хорунжого Ю. Тютюнника та генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка. Як відомо, останній навесні 1921 р. був звільнений з посади командуючого Армією УНР. А Ю. Тютюнник після невдалого рейду в Україну (1921 р.) був схильний звинувачувати в його зриві С. Петлюру і в 1922–1923 рр., за словами його соратника Й. Добротворського, мав намір зв'язатися з М. Омеляновичем-Павленком.

На нашу думку, головна причина загострення стосунків згаданих військових діячів, а можливо, й інших генералів Армії УНР з Головою Директорії УНР пояснювалася насамперед тим, що С. Петлюру вважали винним у програних визвольних змаганнях 1917–1921 рр., йому також дорікали за невміння забезпечити їм підтримку зовнішнього світу. Втім це звинувачення видається малообґрунтованим, адже причини поразки були значно глибшими.

Після смерті С. Петлюри в генерал-хорунжого О. Удовиченка склалися приятні стосунки з А. Лівіцьким, і Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції стояло на позиціях підтримки Державного центру УНР, натомість контакт із міністром закордонних справ УНР О. Шульгиним так і не встановився.

За життя С. Петлюри Державний центр УНР, незважаючи на критичне ставлення до Голови Директорії УНР окремих українських діячів, був найбільш впливовою силою в українському еміграційному середовищі. У довідці Наркомату закордонних справ УСРР від 1 травня 1926 р. до ЦК КП(б)У зазначалося: «1. Найбільш сильною в матеріальному відношенні і за своїм впливом є петлюрівська організація, з центром у Парижі. На чолі її стоять С. Петлюра, А. Лівіцький (репрезентує Петлюру в Польщі), М. Левицький, К. Мацієвич (репрезентує Петлюру в Чехословаччині та Румунії), Славинський, Токаржевський і Садовський... Як і раніше, ставки петлюрівців — на Пилсудського... В останній час помічаються деякі тенденції до угоди з гетьманцями, ведуться деякі переговори з представниками гетьманського центру в Берліні»³⁰.

Після трагічної загибелі С. Петлюри (травень 1926 р.) посади Голови Директорії УНР і Головного отамана військ УНР перебрав А. Лівіцький, місцем осідку якого була Варшава. При ньому перебував військовий міністр УНР генерал-хорунжий В. Сальський зі своїм апаратом та Генеральний штаб Армії УНР. На польських теренах діяли Товариство вояків Армії УНР, Українське військово-наукове товариство, Українська спілка військових інвалідів Армії УНР.

Однак діяльність Державного центру УНР, його Уряду та міністерств мала фактично нелегальний характер, оскільки всіма справами української еміграції в Польщі з квітня 1921 р. відав Український центральний комітет (УЦК), незмінним головою якого до 1939 р. був М. Ковальський. От як, наприклад, описував це М. Чеботарів: «...Державний Центр, наш Уряд, замаскований українським Центральним Комітетом, існує, проводить політичну роботу, а Центральний Комітет робе свою громадську працю»³¹.

У Варшаві з 1928 р. функціонував Український науковий інститут, де концентрувалися, головним чином, кращі наукові сили еміграції УНРівської орієнтації. Його очолювали відомі вчені і громадські діячі середовища УНР О. Лотоцький та А. Яковлів.

У Польщі видавалися збірник «За державність», де публікувалися цінні матеріали з історії визвольних змагань 1917–1921 рр., а також військово-літературний журнал «Табір», які широко розповсюджувалися в еміграційному середовищі та користувалися значною популярністю серед українства за кордоном.

Державний центр УНР мав чималу підтримку серед української політичної еміграції не тільки у Польщі та Франції, а й у Чехословаччині. У цій країні перебували чільні діячі УРДП, які брали активну участь у діяльності УНР. Ними також був створений у Празі Український республікансько-демократичний клуб (УРДК). Його в різний час очолювали відомі громадсько-політичні діячі О. Лотоцький, К. Мацієвич та М. Славінський. Клуб об'єднував понад 150 членів і за п'ять перших років своєї діяльності (1925–1930 рр.) провів 25 урочистих і жалібних академій, на яких було виголошено 62 доповіді, що мали помітний суспільно-політичний резонанс серед еміграції. УРДК сприяв також працевлаштуванню за межами ЧСР українських емігрантів.³²

На УНРівських позиціях в ЧСР стояли Товариство бувших вояків Армії УНР (Подєбради) та Спілка українських військових інвалідів (Прага). У столиці Чехословаччини підполковник В. Филонович видавав журнал військового спрямування «Гуртуймося». Прихильно до Державного центру УНР, а точніше до справи збереження «концепції УНР» та шанування пам'яті С. Петлюри, ставилася Закордонна делегація УСДРП, провідними діячами якої були І. Мазепа, Б. Матюшенко та П. Феденко.

Що стосується інших країн Європи, то в багатьох із них Державний центр УНР, звичайно, мав своїх прихильників, але це були нечисленні групи емігрантів, які так і не стали впливовою силою у справі пропаганди ідеї української державності та привернення уваги до неї зовнішнього світу. Малопомітною була діяльність середовища УНР у Китаї, де існувала українська колонія. Безумовно, здобутки Державного центру УНР у Канаді та США слід визнати незначними. Зі слів С. Петлюри відомо, що він вів листування з полковником В. Кедровським і генерал-хорунжим В. Сікевичем, але на тому континенті першість тримали гетьманці та націоналісти.

Відомий дослідник В. Трошинський вважає, що до середини 1920-х років «в широкіх емігрантських масах на початку також домінували негативістичні настрої стосовно уряду УНР», але нібито після вбивства С. Петлюри в середовищі української еміграції відбувся перелом «на користь підтримки Державного центру УНР в екзилі»³³. Однак, на нашу думку, цього не сталося. Хоч проти С. Петлюри спрямовувалося чимало критичних стріл з боку його політичних опонентів, однак це була людина, діяч із значними заслугами перед українським громадянством, один із незаперечних лідерів визвольних змагань 1917–1921 рр.

Іншою постаттю був А. Лівницький — політик другого плану, про авторитет якого серед українського політикуму взагалі важко говорити. Коли, наприклад, йшла мова про призначення А. Лівницького Головою Уряду УНР, то Ольга Петлюра в листі від 13 січня 1921 р. до В. Садовського писала про нього: «Він може бути дуже на місці в якійсь іншій сфері, але не тут. Оця його схильність до плетення сіток — це щось задушливе, одворотне, бо керуючим стимулом для цього не є ідея, або хоч і часова, але необхідна й корисна ідея. У нього всі концепції обертаються круг фікцій, окремих осіб, угруповань та амбіцій. Атмосфера отримується в високій мірі задушлива»³⁴.

Після смерті С. Петлюри вона ж у листі від 13 січня 1927 р. до родини Садовських писала, що її чоловік вважав А. Лівницького душею «застояною, нездібною спробувати нові методи, новий шлях, хоч і активною». І далі Ольга Петлюра зазначала, що А. Лівницький, перебуваючи в Парижі, зробив на С. Петлюру «дуже тяжке враження», і той сказав, що він «ще ліпший з тих, з ким треба працювати»³⁵.

Дуже різко відреагувала на призначення А. Лівницького наступником Голови Директорії і Головним отаманом військ УНР близька до С. Петлюри людина, відомий громадський діяч унерівського середовища Є. Лукасевич. У листі від 28 червня 1926 р. до проф. К. Мацієвича він так писав про А. Лівницького: «...у Варшаві є вже наступник престоло... Аж це бутафорський персонаж, який в дуже несмачний спосіб, часто театральний, розпочав свою акцію і робить себе смішним, а всі його вчинки несмачними. В цей короткий час поведінка його робить нас в очах розумних людей просто смішними і коли так далі буде, то і сліду не буде з уряду, він закінчить своє існування тихим самогубством, для нікого непомітним»³⁶.

Адекватно поставився до змін у керівництві УНР і діяч консервативного напрямку, колишній міністр рільництва УНР Є. Архипенко. «Здивовані тут всі способом возглавлення УНР, — писав він у листі від 21 червня 1926 р. до згадуваного вище К. Мацієвича, — і велике мають розчарування. Зроблено дуже необережний крок. Боюся дуже, що приведе він до розпаду нашого центру»³⁷.

Хоча ми знаємо, що Державний центр УНР тоді не впав, але є підстави стверджувати, що після загибелі С. Петлюри він не набув необхідного авторитету серед української політичної еміграції, не став для неї об'єднувальним чинником, який би консолідував усі національно-державницькі сили українства за кордоном. Більше того, цей Центр докладав чимало зусиль, щоб зірвати підготовчу роботу зі скликання Всеукраїнського національного конгресу, яка велася в 1933–1938 рр. на еміграції та в Західній Україні. Цей конгрес міг стати останньою надією на об'єднання самостійницьких сил українства напередодні Другої світової війни 1939–1945 рр.

Керівництво УНР, на нашу думку, не спромоглося здобути на зовнішньополітичному відтинку й прихильності до справедливого розв'язання «українського питання» в сенсі відновлення української державності. Втім тогочасний Голова Державного центру УНР А. Лівницький тоді був налаштований дуже оптимістично. У привітанні від 11 травня 1938 р. на адресу редакції журналу «Гуртуймося» він бадьоро писав: «Розвиток світових подій йде в напрямку, що в недалекому майбутньому неминуче допровадить до щасливої можливості святкувати Велике свято на Власній землі, в незалежній Державі Українській»³⁸.

Якщо ж говорити про позитивні риси в діяльності Державного центру УНР 1920–1939 рр., то головним було те, що керівництво й провідні діячі виявляли наполегливість у збереженні «традиції української державності», на чому наполягав ще С. Петлюра, і були переконані в неминучості падіння більшовицького режиму в Україні. Загальновідомий внесок діячів середовища УНР в наукову та культурно-освітню діяльність української еміграції, досягнення якої слід вважати здобутком всієї науки і культури українського народу.

На початку Другої світової війни Державний центр УНР опинився в складному становищі, не зумівши чітко визначити свою позицію стосовно воюючих сторін. Тим часом, як згадує відомий діяч УНР А. Яковлів, Голова Державного центру УНР А. Лівницький напередодні війни передав свої повноваження В. Прокоповичу, котрий очолював середовище УНР у Франції. Після початку бойових дій на підставі набутих повноважень міністр закордонних справ УНР О. Шульгин виголосив декларацію про виступ УНР на боці західних держав. Німці зажадали від А. Лівницького роз'яснень цього кроку, але особливого клопоту з нацистською адміністрацією унерівці не мали, хоча влітку 1940 р. О. Шульгин був тимчасово ув'язнений. Однак коли «опінія українського громадянства дуже прихильно зустріла акцію Німеччини проти советської Росії»³⁹, як пише в своїх споминах А. Яковлів, то, звичайно, стосунки між нацистами та середовищем УНР повністю нормалізувалися. Більше того, провідні діячі колишнього Державного центру УНР постійно шукали змогу зайняти активну позицію у вирішенні українського питання, конкуруючи з гетьманцями і націоналістами, а також прагнули довести свою корисність німецькій владі в справі унормування

життя в Україні. У листі від 14 січня 1942 р. до генерал-хорунжого В. Петріва полковник М. Садовський із середовища УНР писав: «...Лишається актуальною спроба Уряду Української Народної Республіки. Якщо німці мають дати змогу українському народові порядкувати самим у своїй хаті, то тільки через цей Уряд»⁴⁰.

А 20 лютого 1943 р. у меморандумі на адресу вищих очільників Третього рейху А. Лівичий наголошував, що настав час «для уможливлення Урядові УНР перебрати владу в Україні» та «притяження всіх сил української нації до боротьби з московським імперіалізмом»⁴¹.

З ініціативи Державного центру УНР на окупованій території України в 1942 р. розповсюджувалися відозви від імені «петлюрівців-солідаристів», в яких говорилося, що «широкі маси українського народу відчують і гаряче вітають побратимство зброї поміж Великонімеччиною та Україною, а ім'я Петлюри для всіх українців — це гасло спільного європейського хрестового походу проти московської жидобольшевії»⁴².

Військові діячі середовища УНР брали активну участь у формуванні дивізії СС «Галичина», поставляючи до неї старшинські кадри середньої командної ланки, мріяли про створення української армії, яка б поруч із німецьким вермахтом боролася проти більшовиків. У листі до генерал-хорунжого В. Петріва від 6 травня 1943 р. полковник М. Садовський писав: «...Стрілецька дивізія Галичина вже започаткована... Будемо вірити, що з цього маленького нашими силами зробиться велике... Мене запрошено було до Львова на нараду в справі обсадження командних становищ у дивізії»⁴³. А 16 січня 1944 р. він уже інформував В. Петріва, що вишкіл вояків дивізії йде добре, що в квітні «дивізія буде вже зразково зформованою й готовою до бою» і що вона «покаже большевикам «кузькіну матір!»⁴⁴. Знаючи перебіг наступних подій, не варто, мабуть, коментувати «прогноз» шановного полковника.

Тим часом наступ Червоної армії переплутав плани очільників середовища УНР, і А. Лівичий з полковником М. Садовським з великими труднощами вибралися зі столиці Польщі. З цього приводу полковник у розпачі писав генерал-хорунжому В. Петриву: «Знов ми на еміграції. Знов майже голі й без нічого. Все кинули у Варшаві. Ледве в останню хвилину вивезено нас (мене і Андрія Миколайовича з родинами) грузовим авто...»⁴⁵.

Але й за цих критичних обставин керівні діячі Державного центру УНР намагалися перебувати на вістрі всіх громадсько-політичних подій у житті української еміграції, де стара хвиля часів визвольних змагань 1917–1921 рр. зустрілася з новою хвилею втікачів з України. У згаданому листі М. Садовський повідомляє, що нові емігранти створили в Німеччині Український громадський комітет на чолі з В. Дубровським для опіки над остарбайтерами зі Сходу (до 5 млн осіб) і підписали угоду з Українським центральним комітетом в Кракові (В. Кубійович) про «взаємоділля». До цієї угоди приєдналося й унерівське середовище, а А. Лівичий був викликаний до Берліну для розгляду українських справ.⁴⁶

А справи ці були невтішними. Хоча нацисти у вересні — жовтні 1944 р. звільнили з ув'язнення Т. Боровця-Бульбу, С. Бандеру, А. Мельника та їх прихильників і намагалися звести до купи українську політичну еміграцію, включаючи групи П. Скоропадського та А. Лівичий, щоб об'єднати їх на антибільшовицькому фронті з Комітетом визволення народів Росії (А. Власов), це титанічне завдання виявилось їм не під силу. Та й самі українські діячі не змогли домовитися між собою.

Завершилася тривала емігрантська одиссея Державного центру УНР тим, що в березні 1945 р. за участю унерівців, прихильників А. Мельника та В. Кубійовича був створений останній за роки Другої світової війни Український національний комітет, який офіційно був визнаний нацистською Німеччиною. Цей орган очолив соратник А. Лівичий генерал П. Шандрук.

Політичним суперником Державного центру УНР у боротьбі за збереження «традицій української державності» було оточення гетьмана П. Скоропадського, яке в цілому високо

оцінювало здобутки Української Держави у квітні — грудні 1918 р. Офіційне оформлення монархізму як політичної течії серед української еміграції пов'язане з діяльністю і творчістю В. Липинського. Наприкінці 1920 р. у Відні з його ініціативи був заснований Український союз хліборобів-державників (УСХД), до якого увійшли прихильники українського монархістського руху Д. Дорошенко, М. Кочубей, А. Монтрезор, О. Скоропис-Йолтуховський, С. Шемет та інші особи.

У січні 1921 р. в листі до Закордонного комітету Української демократично-хліборобської партії (УДХП) В. Липинський і С. Шемет, мотивуючи свій розрив з УДХП, заявляли, що вони розчарувалися в українській демократії, яка «не тільки зруйнувала кругом себе все, що тільки можна було зруйнувати, але й знищила саму себе»⁴⁷. Республікансько-демократичному парламентському ладу, що спирався на участь у державному житті всіх прошарків суспільства, яке уособлювала УНР, протиставлялась ідея трудової монархії, класократичної держави, яку очолює дідичний монарх, влада якого обмежена законом.

Проте від часу утворення УСХД у його складі не було авторитетного діяча, якого б сприймали консервативні кола еміграції і знав зовнішній світ. Такою людиною міг стати П. Скоропадський. Тому не випадково після тривалих переговорів у листопаді 1921 р. В. Липинський запросив до УСХД колишнього гетьмана і ввів його до складу Ради присяжних Союзу. Як пише В. Трощинський, у середині 1920-х років П. Скоропадський став сприйматися більшістю українських монархістів «як єдиний претендент на пост гетьмана майбутньої дідичної трудової української монархії», і його особа стала рівнозначною з особою В. Липинського⁴⁸.

Невдовзі на еміграції виникло ще кілька організацій монархічного напрямку: Центральна управа об'єднаних хліборобських організацій в Австрії (І. Леонтович) і союзи емігрантів-монархістів у Варшаві та Подєбрадах під назвою «Український Стяг». У 1925 р. постала Група гетьманців у Празі на чолі з Б. Гомзиним та О. Шаповалом, а також Союз українських хліборобів у ЧСР (голова Й. Мельник). Потім з'явився Союз українських хліборобів у Франції. Гетьманські організації засновувалися й за океаном.

У зв'язку із зростанням ролі П. Скоропадського в діяльності УСХД центром монархістського руху невдовзі стала Німеччина. У Берліні, де мешкав колишній гетьман, стали проходити засідання Ради присяжних Союзу, а в 1927 р. на базі реорганізованої Центральної управи об'єднаних хліборобських організацій з'явилася Гетьманська управа об'єднаних хліборобських та інших класових організацій, яку очолив М. Кочубей. З 1929 р. почав виходити «Бюлетень гетьманської управи». Зростанню авторитету П. Скоропадського сприяло й створення в Берліні, з його ініціативи та за сприяння нового президента Веймарської республіки фельдмаршала П. фон Гінденбурга, Українського наукового інституту (1926 р.). Прихильники гетьманського руху поступово перебирали під свій вплив й Українську громаду в Німеччині.

Тим часом на зламі 1920–1930-х років в гетьманському русі виник розкол, внаслідок якого від П. Скоропадського відійшов В. Липинський. Незважаючи на критику останнім поведінки та дій колишнього гетьмана, який вже з 1929 р. перебрав на себе функції головуючого в Раді присяжних УСХД, більшість членів гетьманського руху залишилися на боці П. Скоропадського. Смерть В. Липинського в 1931 р. призупинила можливе поглиблення суперечностей в середовищі української монархістської еміграції.

Хоча 18 вересня 1930 р. В. Липинський ліквідував УСХД і заснував Братство українських класократів-монархістів (гетьманців), проте інша група гетьманців на чолі з Й. Мельником (Подєбради) відновила діяльність УСХД, який незабаром перейшов під контроль П. Скоропадського. Лише у вересні 1937 р. УСХД остаточно розформували і замість нього створили Український союз гетьманців-державників (УСГД).

Гетьманці-державники гостро засуджували республікансько-демократичний (УНР) і диктаторсько-охлократичний (ОУН) методи організації українського громадянства і вважали, що тільки «монархізм український в формі Дідичного Гетьманства зможе відродити маєстат України, який від часів Руїни став зняряддям класової і партійно-політичної демагогічної боротьби»⁴⁹.

У своїй діяльності серед української еміграції основним ідейно-політичним противником гетьманський рух вважав Державний центр УНР, з яким у нього протягом 1920–1939 рр. не було жодних реальних намірів щодо злагодженої співпраці в інтересах української справи.

Що стосується українських націоналістів, то в 1930 р. чільний діяч гетьманського середовища О. Скоропис-Йолтуховський вів листування з секретарем Проводу ОУН В. Мартинцем з приводу можливих спільних дій обох політичних сил в українських інтересах перед зовнішнім світом. Представник Гетьманського центру, позитивно оцінюючи «спільні виступи на еміграції ... в загальних інтересах нашої гнобленої Батьківщини», водночас наголошував, що «Гетьманська Управа застерігає за собою право на апробату кожного такого виступу з боку Гетьманців». Водночас О. Скоропис-Йолтуховський звернув увагу на «діаметральну розбіжність основних тактичних і практичних завдань» обох рухів стосовно питань внутрішньоукраїнського життя і в зв'язку з цим неможливість «заключення якогось пакту щодо спільності виступів і тактики»⁵⁰.

Проте поступово стосунки між Гетьманським центром і ОУН значно загострилися, що пояснювалося зростанням популярності націоналістів серед української еміграції та помітною активністю ОУН на зовнішньополітичному відтинку. П. Скоропадський 21 березня 1938 р. у листі до відомого громадського діяча О. Назарука писав: «Діяльність полковника Коновальця з його ОУН — одне з найгірших і найшкідливіших явищ в нашій і без того не дуже вже веселій дійсності...». Особливо обурював колишнього гетьмана той факт, що чужинці «цього Коновальця підтримують» і що «грошей ОУН має в достатку»⁵¹.

Після подій, пов'язаних із долею Карпатської України, пресовий відділ Гетьманської України в комунікаті від 5 червня 1939 р. звинуватив ОУН в тому, що вона «прийшла в Карпатську Україну з прихованою метою не помагати, лише використати місцеві сили і обставини для своїх партійних цілей»⁵².

Однак на початку Другої світової війни гетьманське середовище знову змінило своє ставлення до ОУН. У резолюціях Першого делегатського з'їзду Української громади в Німеччині (21–22 вересня 1940 р.) говорилося, що громада «не заперечує місцевого патріотизму синів тої чи іншої української країни» і усвідомлює необхідність «дати синтезу поступу революційного націоналізму нової політичної віри з прив'язанням наших народних мас і їх культурніших мас до старої віри і старих форм»⁵³.

Напередодні нападу Німеччини на СРСР (травень — червень 1941 р.) представники Гетьманського центру брали участь в ініційованих ОУН(Б) заходах української еміграції щодо створення Українського національного комітету (УНК), який було обрано на з'їзді в Кракові 22 червня 1941 р. Однак через участь у цій акції представників УНР Гетьманська Рада вирішила не мати своїх уповноважених в УНК.

Наприкінці 1944 р. і навесні 1945 р. представники Гетьманського центру в Німеччині брали участь в загальноукраїнських переговорах стосовно можливості об'єднання всіх антикомуністичних сил українства, до чого вперто підштовхували їх нацисти. От яке враження, наприклад, виніс від цих заходів український письменник У. Самчук. У своїх спогадах він пише: «І наші політики тут. Довкруги повно нашої проміненції. Тут і Андрій Лівіцький, і Андрій Мельник, і Степан Бандера, і його ясновельможність пан Гетьман. І сходяться, і домовляються, і творять коаліцію. Не створять. Вони можуть сидіти побіч

і не бачити один одного, можуть говорити, але не чути, можуть обіцяти, але тільки собі, можуть планувати, але тільки для самих себе. Їх сковують їх комплекси, почуття нижчості їх партії, їх замкненість»⁵⁴.

У Самчук виявився правим, бо коли гетьманці довідалися, що нацисти у створеному Українському національному комітеті (березень 1945 р.) відвели провідну роль представникам А. Лівичького і Комітет очолив генерал П. Шандрук, то вони разом із бандерівцями відмовилися від роботи в ньому.⁵⁵

Якщо говорити про зовнішньополітичну орієнтацію гетьманського руху, то вона від початку його виникнення була відверто пронимецькою. Напередодні Другої світової війни оточення П. Скоропадського намагалося зацікавити нацистів своєю участю в очікуваних подіях на сході Європи. 21 грудня 1938 р. під час зустрічі адмірала В. Канаріса та його співробітників з шефом зовнішньополітичного відділу нацистської партії А. Розенбергом останній рекомендував німецькій розвідці не обмежувати свої ділові зв'язки з українськими націоналістами, а ширше залучати до своєї діяльності інші українські групи, зокрема П. Скоропадського. Незабаром сам гетьман зустрівся з В. Канарісом і намагався переконати адмірала в можливості створення власної шпигунської мережі як у Європі, так і в США. Зокрема, мова йшла й про виділення значних коштів для роботи проти СРСР. Однак шеф німецької розвідки, знаючи реальні зв'язки і впливи П. Скоропадського на українській землі, відмовив йому у виділенні грошей.⁵⁶

Наступний крок гетьманці-державники здійснили 17 жовтня 1940 р., коли П. Скоропадський надіслав зовнішньополітичному відділу нацистської партії чергові пропозиції щодо співпраці у випадку звільнення України від більшовиків. В уявленні гетьмана Україна мала бути сільськогосподарською країною, тісно пов'язаною з Німеччиною, яка б надавала їй технічну допомогу. На думку П. Скоропадського, Україна здатна прийняти 10 млн німецьких колоністів і створити всі умови для їх проживання. З метою захисту українських теренів передбачалося розмістити у Львові, Києві, Одесі, Харкові та інших містах німецькі гарнізони, які в разі потреби будуть підкріплені українськими військовими формуваннями, навченими німцями.⁵⁷ Однак нацистське керівництво, маючи власні плани щодо України, не цікавилася подібними проектами.

Тим часом оточення П. Скоропадського було глибоко переконане, що саме гетьманцям-державникам буде відведена провідна роль у вирішенні українського питання. Відомий діяч Гетьманського центру Б. Гомзин у листі від 2 квітня 1941 р. писав генерал-хорунжому В. Петріву, що лише в тому випадку, коли всі українці об'єднаються навколо особи Гетьмана, можна розраховувати на розуміння з боку Німеччини, бо там така «думка починає визрівати»⁵⁸.

Оптимізм не полишав гетьманців і після нападу Німеччини на СРСР. Згадуваний Б. Гомзин у листі від 27 червня 1941 р. до того ж В. Петріва, порівнюючи шанси прихильників А. Лівичького та А. Мельника, писав, що «Гетьманський табір має великі шанси» і раніше чи пізніше «Гетьманська Україна буде»⁵⁹.

З великою радістю Гетьманський центр зустрів німецько-радянську війну (тобто Велику Вітчизняну. — *Ред.*), яка, на думку гетьманців, була лицарською боротьбою «Німецької Армії на чолі з її Великим Вождем проти царства Сатани», і Україна «тепер встає з розкладу й поневіри до нового життя». А постанова Гетьманської Ради від 12 липня 1941 р. завершувалася гаслами: «Слава Вождєві Німецького Народу! Слава Україні — Гетьманові слава!»⁶⁰.

Проте, незважаючи на постійні прояви запобігливої лояльності щодо нацистського режиму, оточення гетьмана П. Скоропадського ніякого впливу на події в Україні протягом 1941–1944 рр. не мало. А прихильник гетьманського руху підполковник М. Россіневич

у листі від 7 вересня 1944 р. до генерал-хорунжого В. Петріва із сумом констатував цей прикрий факт: «Події розігруються, як по нотах. А наш «віз і нині там». А це мене найбільш непокоїть»⁶¹.

Надалі гетьманці прагнули грати активну роль у політичній діяльності української еміграції, про що вже йшла мова, проте їхні здобутки виявилися мізерними. Трагічна загибель П. Скоропадського у квітні 1945 р. підвела ризик під українською монархічною еміграцією 1918–1945 рр.

У середині 1920-х років у суспільно-політичне життя української еміграції стрімко увійшли українські націоналісти. В 1922 р. у Йозефові (ЧСР) постала Група української національної молоді (ГУНМ), філії якої виникли в інших містах Чехословаччини, а також в Австрії. Основу ГУНМ становили студенти високих шкіл за кордоном, а серед її провідних членів були О. Бойдуник, М. Макарушка, М. Коновалець. У проекті статуту Групи зазначалося, що метою своєї політично-громадської праці її члени ставлять: «Самостійну, Незалежну, Суверенну, Демократичну Українську Державу, обіймаючи в своїх границях всі землі, заселені українським народом». ГУНМ заявляла, що «вона осуджує безоглядну боротьбу українських клас, політичних партій та гуртків, а буде стреміти до з'єднання всіх сил української нації на боротьбу за демократичну українську державу»⁶².

У 1925 р. у Подебрадах, знову таки в студентському середовищі, була заснована Легія українських націоналістів (ЛУН), лідером якої був М. Сціборський. На націоналістичній платформі стояв у цей час і Союз українських фашистів (П. Кожевников, Л. Костарів).

Вже у 1926 р. представники Легії українських націоналістів виявили ініціативу в спробах створити Українське національно-політичне об'єднання за кордоном (УНПО). Полемізуючи з гетьманською організацією «Український Стяг» (Подебради) з приводу доцільності створення УНПО, ЛУН різко критикувала українську еміграцію, яка «розбилася на гуртки та замкнулася коло своїх Державних центрів на чужині» і «не хоче знайти між собою спільної мови». Своє завдання в справі об'єднання еміграції ЛУН бачила в тому, щоб «вивести українську політичну працю з кутків політиканства та партикуляризму на рівну дорогу»⁶³.

ЛУН заявляла про себе як про надкласову організацію, яка «інтереси цілої нації та власної Держави ... ставить понад інтереси якої-будь окремої класи або політичної партії». Своєю метою ЛУН ставила: «1) Організацію боротьби за повне визволення українського народу з чужинецького поневолення шляхом консолідації всіх національно-державних сил. 2) Утворення незалежної, соборної, суверенної Української Держави в її етнографічних та державних межах. 3) Охорону національно-державної незалежності»⁶⁴.

Протягом 1927–1928 рр. у Берліні та Празі відбулися Перша та Друга конференції українських націоналістів, на яких було створено концепцію об'єднання різних націоналістичних груп (ГУНМ, ЛУН, СУНМ та УВО) й обрано Провід українських націоналістів на чолі з Є. Коновальцем. Було також оголошено, що «формується новий світогляд і розвивається новий творчий чин. Цим процесом є рух українських націоналістів».

Активізація українських націоналістів в еміграційному середовищі не залишилася поза увагою їх політичних опонентів. У листі від 26 жовтня 1928 р. один із відпоручників військового міністра УНР за кордоном підполковник В. Филонович (Прага) інформував генерал-хорунжого В. Змієнко (Варшава): націоналісти «набирають все більшої сили, не будемо закривати очей над тим, що в дійсності вплив їх поширюється все далі і далі, відчуваю його вже і в Царгороді, і в Сербії, бачу, що і у Франції вони осіли «основательно», бо повлазили навіть до Т[овариства] [бувших] вояків Армії УНР і до тамтешніх громад. Зараз іде інтенсивна праця їх по захопленню їми ЦЕСУСа...»⁶⁵.

Тривалий процес консолідації націоналістичних сил завершився Першим конгресом українських націоналістів у Відні (28 січня — 3 лютого 1929 р.), який прийняв низку

постанов про створення та устрій ОУН, її мету і завдання, обрав керівні органи. До складу Проводу ОУН увійшли фактично всі емігранти, при цьому більшість із них були з Наддніпрянської України (М. Сціборський, Д. Андріївський, Д. Демчук, М. Капустянський, П. Кожевников, Л. Костарів). ОУН проголосила, що вестиме «політику всеукраїнського державництва» і протистоятиме всім партійним і класовим угрупованням українства.

У порівнянні з іншими політичними центрами української еміграції (Державний центр УНР і Гетьманський центр) Провід ОУН мав принаймні дві основні переваги: 1) всі націоналісти були зв'язані жорсткою організаційною дисципліною і безумовним послухом своєму Проводу; 2) масовою базою ОУН були західноукраїнські землі, де вона користувалася широкою підтримкою місцевого українського населення, особливо шкільної та студентської молоді.

Вже на початку 1930-х років ОУН створила 35 своїх відділів у Європі, а їх чисельність становила близько 900 членів⁶⁶. Особливу активність виявляли націоналісти в Німеччині, Чехословаччині та Франції, вони прагнули зайняти провідні позиції в українських громадських організаціях, брали участь у масових заходах української еміграції. Спочатку голова Проводу ОУН Є. Коновалець мав місце свого осідку в Берліні, але після звинувачень польської преси в германофільстві, він у 1930 р. переїхав до Швейцарії. Водночас у столиці Німеччини залишилися член Проводу ОУН Р. Ярій, який підтримував зв'язки з відповідними німецькими установами, а також інформаційне бюро — Українська пресо-ва служба, яка мала філії в Женеві, Відні, Лондоні, Каунасі, Римі, Празі, Нью-Йорку.

У кінці 1920-х і на початку 1930-х років чільні діячі націоналістичного руху М. Сціборський, Д. Андріївський, П. Кожевников, Л. Костарів, О. Ольжич виїздили на Балкани і до Франції, де серед української еміграції широко і не без успіху пропагували ідеї ОУН. Відомий діяч УНР М. Ковальський (Париж) в листі від 19 жовтня 1931 р. до Х. Кононенка (ЧСР) писав: «Одзначає ще момент: маємо страшенно загострену боротьбу з так званими «націоналістами», які за всяку ціну хочуть завоювати французький ґрунт»⁶⁷.

Успішним був візит до Болгарії М. Сціборського. Його виступ перед українською громадою у Варні мав помітний резонанс. Інформуючи про цей візит військового міністра УНР В. Сальського, полковник Б. Недоля-Цибульський у листі від 30 вересня 1931 р. писав, що «пан Сціборський своє враження там залишив як шліфовкою свого реферату..., так і вмінням у відповідях на ті запитання, які йому давались, своєю ерудицією, як дехто назвав цю його спритність»⁶⁸.

Завдяки активній праці націоналістичних діячів М. Сціборського, М. Капустянського та О. Бойківі їм вдалося залучити під вплив ОУН створений в 1932 р. у Франції Український народний союз (УНС). Його головою тривалий час був генерал М. Капустянський, і напередодні Другої світової війни УНС об'єднував у своїх лавах близько 5 тис. членів, вважався однією з найсильніших українських організацій на емігрантському ґрунті в довоєнний період.

Безперечним успіхом націоналістів слід вважати привернення на свій бік створеного в 1933 р. в Німеччині Українського національного об'єднання (УНО). Це була найбільш масова емігрантська організація, яка в 1942 р. нараховувала 42 тис. членів. Серед членів Головної управи УНО були відомі націоналістичні діячі Б. Кравців, В. Янів, М. Селешко, Ю. Артюшенко та інші.

Водночас ОУН почала поширювати свою діяльність за океан, куди в різний час виїздили Є. Коновалець, А. Мельник, О. Сенік-Грибовський, В. Курманович, Р. Сушко. В Канаді на позиціях ОУН стояло Українське національне об'єднання, в США — Організація державного відродження України. Заокеанська українська еміграція, яка сприйняла світоглядні і політичні концепції ОУН, стала потужним джерелом фінансування діяльності українських націоналістів.

Поява в суспільно-політичному житті української еміграції націоналістичної течії була сприйнята скептично. Вже під час згадуваної дискусії між ЛУН і гетьманською організацією «Український Стяг» остання в своїх тезах, надісланих до Легії 16 червня 1926 р., фактично засудила доктрину «українського племенного націоналізму», вважаючи, що вона «здатна тільки поширити огиду до українства в очах всіх мешканців України», і бачила в ній смертельну небезпеку для України.⁶⁹

Що стосується Державного центру УНР, то його ставлення до українських націоналістів було охарактеризовано в політичному інформаційному бюлетені № 1 від 15 листопада 1928 р. У ньому націоналісти йменувалися невеличкою групою, яка ставиться вороже, як і інші політичні опоненти, «до політики Уряду УНР, хоч, правду казати, і не так гостро». Зауважувалося також негативне ставлення націоналістів «до тої форми державного устрою, на якому стоять УНРівські кола», бо вони «не хочуть парламенту, вибраного на ґрунті загального голосування, вони хочуть, щоб на Україні правила партія націоналістів, як тепер в Італії фашисти...»⁷⁰. З огляду на це Державний центр УНР через своїх представників в основних місцях скупчення української еміграції постійно стежив за діяльністю ОУН і намагався протидіяти її акціям, спрямованим проти «концепції УНР». Особливо турбувала очільників Державного центру УНР та обставина, що націоналісти постійно звинувачували його в полонофільстві, граючи цим «на руку Москви».

У свою чергу керівництво ОУН вбачало в Державному центрі УНР свого головного противника, авторитет якого в еміграційному середовищі тримався значною мірою на пам'яті про С. Петлюру, якого націоналісти теж шанували як переконаного самостійника і державника. Тому не випадково влітку 1930 р. Провід ОУН дійшов висновку, що «група А. Ливицького», поширюючи серед наддніпрянської еміграції політичну орієнтацію на історичного ворога України Польщу, ускладнює працю ОУН, а тому необхідно паралізувати впливи цієї групи і домогтися її цілковитого знищення⁷¹, звичайно, в політичному розумінні.

Гетьманський рух був для ОУН менш загрозливим чинником, ніж Державний центр УНР Гетьманців і націоналістів об'єднувало негативне ставлення до парламентського устрою, акцентування уваги на постаті суверена-гетьмана, вождя, провідника. Як зауважив діяч гетьманського середовища О. Скоропис-Йолтуховський у листі від 28 липня 1930 р. до секретаря Проводу ОУН В. Мартинця, націоналісти, як і гетьманці, «бачать всю безцільність і неvistарчальність тактики «парламентарного товчання влади в ступі», коли йде про справу відбудови Української Держави». Він також підкреслив, що обидва рухи демонструють бажання «свою організовану волю накинути ширшим верствам громадянства»⁷².

Тим часом голова Проводу ОУН Є. Коновалець, хоча й вважав, що «про якусь тіснішу кооперацію» з гетьманцями «не може бути балачки», проте доводив, що націоналісти повинні «притягати ближче до себе» найбільш вартісних «приклонників» П. Скоропадського і «поволі впливати на них, щоб остаточно перейшли вони до нас»⁷³.

Надалі обидва табори — гетьманський і націоналістичний — перебували у стані перманентної конфронтації без особливих загострень стосунків. Однак на німецькому ґрунті тертя інколи були значними. В листі невстановленої особи від 10 червня 1939 р. до відомого громадського діяча Ю. Колларда зазначалося: «...Націоналісти з гетьманцями тут на ножах. Цілий провід їх в Німеччині — це галичане. На чолі місцевих організацій видвигують лише галичан, і то, молодиків 20–23 роки»⁷⁴.

Незважаючи на те, що Є. Коновалець усвідомлював неминучість політичної боротьби націоналістів з опонентами в середовищі української еміграції, він закликав своїх соратників не опускати в полеміці до вульгарних висловів і персональних образ. Різно критикуючи своїх супротивників, ОУН водночас не ставила себе в ізольоване становище. В червні 1930 р. на конференції в Женеві була ухвалена постанова про те, щоб «ОУН підтримувала

кожний добрий почин в українській справі загальнонаціонального характеру, а кожний шкідливий поборювала без огляду на те, звідки такий почин був би ініційований»⁷⁵.

На зовнішньополітичному відтинку ОУН, продовжуючи традиції УВО, орієнтувалася на Німеччину. Наприкінці 1920-х років через інтриги Гетьманського центру ОУН тимчасово була позбавлена матеріальної підтримки з боку Німеччини, проте після приходу до влади А. Гітлера на початку 1933 р. стосунки українських націоналістів з німецькими спецслужбами відновились і нормалізувалися.

На тлі зростання впливу Німеччини на міжнародні відносини в Європі, починаючи з другої половини 1930-х років, всередині країни, в діяльності української політичної еміграції все більшої ваги набирає ОУН. Втім трагічна загибель у травні 1938 р. Є. Коновальця суттєво послабила позиції націоналістів. З цього приводу відома громадська діячка С. Русова 5 червня 1938 р. записала у своєму щоденнику: «...Убили вождя націоналістів, ким його замінити. Велика Україна саме розпочала свою боротьбу за його порадами, хто продовжує...»⁷⁶.

Першим серйозним випробуванням для ОУН, ослабленої на той час трагічною загибеллю Є. Коновальця, стали події в Карпатській Україні, яка в жовтні 1938 р. отримала статус автономії у перетвореній на федерацію Чехословаччині. Всупереч стриманій позиції Проводу ОУН на чолі з А. Мельником, який не бажав загострення стосунків з Німеччиною та Угорщиною, на карпатські терени стали переходити із Західної України члени крайової езекутиви ОУН, прагнучи взяти активну участь у державному і громадському житті автономії. Особливу увагу націоналісти приділяли захопленню провідного становища в «Карпатській Січі» — воєнізованій організації автономії. Тут успішно працювали М. Колодзінський, З. Коссак, Р. Шухевич та інші. При цьому у членів ОУН почали загострюватися стосунки з представниками інших течій української еміграції, які також бажали бути корисними для розбудови українського національного життя в Закарпатті.

Вже в листі від 6 листопада 1938 р. генерал-хорунжому О. Удовиченку (Париж) представник середовища УНР підполковник В. Филонович писав із Закарпаття, що місцеві українці, котрих він іронічно йменує «молодиками», не дуже прихильно налаштовані до старої української еміграції і всі державні посади прагнуть зайняти своїми людьми. А 12 грудня 1938 р., інформуючи сотника М. Битинського (Прага) про становище в Карпатській Україні, В. Филонович із сумом констатував: «...Мушу сказати одне: дійсно нас тут не потрібують..., але хід мають «нацисти» (Тобто націоналісти. — *Авт.*) та й то лише в «Карпатській Січі»⁷⁷.

Трагедію Карпатської України, яка в середині березня 1939 р. була окупована Угорщиною, із сумом сприйняла вся українська політична еміграція. Показовими, на нашу думку, в цьому контексті можуть бути записи в щоденнику С. Русової за 4 квітня 1939 р.: «...І замість спокійного, майже незалежного державного життя потекла кров. Навал диких мадярів, палка одсіч населення, втеча нашого уряду...»⁷⁸. Втім коли емігрантське середовище почало аналізувати причини падіння Карпатської України, то вістря критики всі політичні сили українства спрямували проти ОУН, вважаючи її головною винуватицею трагедії. Причиною цього, як відомо, були ті обставини, що тісні зв'язки ОУН з відповідними німецькими урядовцями не були таємницею для еміграції і саме нацистський уряд дав дозвіл Угорщині на окупацію Закарпаття.

Провід ОУН критику на свою адресу відкидав. У листі Українського Бюро в Берліні, яке було пресовим органом ОУН, від 24 липня 1939 р. до генерал-хорунжого В. Петріва, який перебував на Закарпатті, наголошувалося, що «різні ворожі українській визвольній ідеї сили, використовують провокативні брехні, довкола Карп[атської] України для своєї пагубної для нас роботи», тобто проти націоналістів. При цьому підкреслювалося, що

противники ОУН використовують трагедію Карпатської України «до нагоди для себе» і прагнуть роздувати «до неймовірного партійні противенства» замість конечності об'єднання українства.⁷⁹

Звичайно, звинувачення на адресу ОУН в падінні Карпатської України були в цілому безпідставними, оскільки причини цього явища не залежали від ступеня консолідації всіх українських сил у цьому регіоні або на еміграції, а були обумовлені, головним чином, зовнішнім фактором — позицією Німеччини, яка розглядала Закарпаття лише як розмінну монету для пошуку союзників напередодні Другої світової війни.

Водночас, на нашу думку, події в Карпатській Україні висвітили наявність суперечностей між Проводом ОУН, який перебував на еміграції, та крайовим націоналістичним активом на західноукраїнських землях, який репрезентував масову базу націоналістичного руху. Якщо, наприклад, Провід ОУН, враховуючи плани Німеччини, прагнув уникати активного втручання в справу Закарпаття, то члени ОУН із Західної України намагалися перетворити цей регіон на український П'ємонт, звідки розпочнеться процес утворення «Самостійної Соборної Української Держави».

«Зоряним» часом ОУН став період від початку Другої світової війни (1 вересня 1939 р.) до нападу Німеччини на Радянський Союз (22 червня 1941 р.). Спочатку українські націоналісти пов'язували свої надії з німецько-польською війною, очікуючи, що вище нацистське керівництво піде на створення на західноукраїнських землях незалежної Української Держави на зразок ЗУНР. Проте коли цього не сталося, ОУН — на той час розділена на мельниківців і бандерівців — почала будувати майбутні плани на очікуванні війни між Німеччиною та СРСР. Причому представники обох течій — ОУН(М) і ОУН(Б) — були переконані, що саме їм, або одній із них, доведеться відіграти вирішальну роль у розв'язанні «українського питання» внаслідок німецько-радянського збройного конфлікту.

Позиція націоналістів, підкріплена їх тісними контактами з Берліном, видавалася досить сильною й іншим представникам української політичної еміграції. Так, колишній чільний член УПСР С. Довгаль в листі від 11 травня 1941 р. до генерал-хорунжого В. Петріва писав: «...Просимо поставити перед чинниками ОУН необхідність угоди з неорганізованим громадянством, якого є 80 % та серед якого найбільша кількість кваліфікованої інтелігенції, що вже брала участь у державнім будівництві»⁸⁰.

Центром української еміграції у 1940–1941 рр., особливо націоналістичної, був Краків та прилеглі до нього території, де за деякими даними перебувало «25 тис. українського національного активу по цей бік Сяну...»⁸¹. У цьому місті отаборилися головні сили обох ОУН.

От які враження виніс від емігрантського середовища і перебування в Кракові відомий письменник У. Самчук: «...Тут тепер перебувала добра половина українського Львова, плюс порядна частин Праги, Берліну, Варшави і багатьох інших провінцій нашої безмежної емігрантської держави... Загальний настрій був бадьорий, дарма що для цього, здавалося, не було причин. Люди були вигнані з своїх місць, надій на поворот мало, українська справа неясна. Але це офіційно. Неофіційно всі вірили в чудо, що скоро буде війна, що відкриється дорога назад, що вирине знову визвольна справа...»⁸².

Не менш виразно письменник характеризує діяльність у Кракові українських націоналістів: «...Особливо активними, агресивними і певними були обидві частини ОУН, які рішуче вірили у своє майбутнє і напередїми готувалися до перебрання влади на Україні... І велася завзято, не на життя, а на смерть, між конкурентами боротьба»⁸³.

Тим часом прихильники С. Бандери виявляли більше активності в політичному житті української еміграції і протягом травня — червня 1941 р. здійснили низку заходів, спрямованих на консолідацію українства. Бандерівці навіть увійшли в контакт з представниками Державного центру УНР. Характеризуючи діяльність обох фракцій ОУН, уже згадуваний

С. Довгаль у листі від 28 травня 1941 р. до генерал-хорунжого В. Петріва писав: «...група Мельника й досі не лишила думки про свою диктатуру над українцями. Навіть прихильники Бандери йдуть шляхом угоди, зговору й оруднують майже нашими аргументами. Цікаво, що вони навіть погоджуються підтримати нашу думку про створення національно-державного апарату»⁸⁴.

Напередодні німецько-радянської війни, а також після її початку, обидві ОУН — мельниківці і бандерівці, а також споріднене з ОУН(М) Українське національне об'єднання в Німеччині надіслали на адресу вищих очільників Третього рейху низку меморандумів, в яких намагалися переконати нацистське керівництво у необхідності відновлення самостійної Української Держави як важливої передумови для успішної боротьби з більшовицькою Москвою. Однак ці кроки виявилися безуспішними.

Не дав позитивного результату й Український національний з'їзд, який з ініціативи ОУН(Б) відбувся 22 червня 1941 р. у Кракові. Незважаючи на те, що на цьому зібранні було обрано Український національний комітет (УНК) на чолі з генерал-хорунжим В. Петрівим, і ця акція завершилася черговою поразкою української еміграції в прагненні досягти об'єднання. По-перше, у з'їзді не брали участі мельниківці; по-друге, через присутність на з'їзді представників А. Лівницького від участі в роботі УНК відмовилися гетьманці; по-третє, німецька окупаційна влада не визнала чинності з'їзду та обраного на ньому УНК.

Втім найбільш приголомшливою звісткою для української політичної еміграції стало відверте небажання нацистської Німеччини рахуватися з прагненнями українців до створення самостійної держави. При цьому найсильніший удар нацисти завдали українським націоналістам і особливо ОУН(Б), яка 30 червня 1941 р. проголосила у Львові Акт відновлення Української Держави. Протягом липня 1941 р. гітлерівці затримали провідних діячів ОУН(Б), в тому числі С. Бандеру і голову Українського державного правління у Львові Я. Стецька, і перевезли їх до Берліну.

Крах консолідаційної акції української еміграції, в тому числі і послаблення позиції ОУН, з радістю зустріли гетьманці-державники. Представник цього середовища Б. Гомзин в листі від 15 липня 1941 р. до генерал-хорунжого В. Петріва писав: «...Дихнув з інших місць інший вітерець і картяна хатка розпалась. Бандера також тепер «не у дел». Мельник дуже сумно виглядає. Що буде далі, не знати»⁸⁵.

Найбільш виразно охарактеризував ситуацію С. Довгаль. «Загалом говорячи, — писав він 19 липня 1941 р. В. Петріву, — ми вже зараз заведені тими «політиками», які стоять навколо Мельника та Павла Петровича, як також і нащадків їхніх — Степана Бандери та інших Остряниць. Наша справа зовсім неясна, настільки неясна, що вожді самі тепер крутять головою, з ними й говорити не хочуть. Тепер надійшли зовсім певні вістки, що Мельник і Бандера арештовані в Кракові, а ясновельможний дав оголошення сидіти і мовчати»⁸⁶.

Тим часом наприкінці липня 1941 р. А. Мельник надіслав на адресу Й. фон Ріббентропа і Г. Гімmlера листи з проханням не допустити приєднання Східної Галичини до Польського генерал-губернаторства, розглядаючи це як план «розподілу України»⁸⁷, а С. Бандера і Я. Стецько намагалися протягом липня — серпня 1941 р. довести німецьким урядовцям правочинність Акта 30 червня 1941 р. у Львові та його користь для Третього рейху в контексті війни з СРСР.

Проте все було даремно. 15 вересня 1941 р. німці заарештували С. Бандеру та його найближчих соратників, і ОУН(Б) перейшла на нелегальне становище. А з весни 1943 р., створивши УПА, бандерівці стали на шлях збройного спротиву антиукраїнським діям нацистської окупаційної влади в Україні. На теренах Третього рейху прихильники і члени ОУН(Б) нещадно переслідувалися.

Що стосується ОУН(М), то в 1942–1943 рр. А. Мельник, як сам, так і разом з М. Величківським, А. Лівичьким, митрополитом А. Шептицьким та генерал-поручником М. Омеляновичем-Павленком, в котрий раз намагалися добитися від нацистського керівництва зміни його курсу щодо позитивного розв'язання «українського питання», але знову безрезультатно.

Діяльність ОУН(М), як у Німеччині, так і на окупованих нацистами територіях пильно контролювалася німецькою поліцією, а в лютому 1944 р. А. Мельник і група його соратників були заарештовані і разом з діячами ОУН(Б) опинилися в концтаборі Заксенгаузен, де перебували, як уже зазначалося, до осені 1944 р. У березні 1945 р. мельниківці, разом із прихильниками УНР, створили Український національний комітет. Бандерівці відмовилися взяти участь в його діяльності, яка на той час не мала жодних перспектив і так і не об'єднала українську політичну еміграцію.

Одночасно з Державним центром УНР і гетьманцями-державниками активну участь у житті української політичної еміграції прагнули брати й провідні кола УСДРП і УПСР, які опинилися за кордоном. Однак шанси їх виглядали непереконаливими. Ще в 1918–1919 рр., перебуваючи в Україні, обидві партії пережили розкол, у результаті якого виділилися ліві елементи, котрі створили Українську комуністичну партію (боротьбистів) і Українську комуністичну партію та співпрацювали в 1920–1924 рр. з радянською владою. Давалися в знаки й міжпартійні суперечності, які тривали ще від часів Центральної Ради.

Не кращими були справи й на еміграції, де обидві партії розбилися на окремі закордонні «делегації» та «групи». При цьому залишалися й старі міжпартійні тертя, проте з часом почали лунати думки про необхідність політичного об'єднання соціалістичних сил. Як пише В. Трощинський, вже наприкінці 1918 р. з такою ініціативою виступив М. Грушевський.⁸⁸ Пізніше на цю позицію став інший лідер есерів М. Шаповал. У листі від 17 червня 1921 р. до соціал-демократа М. Галагана він писав: «Не знаю як Ви, але подавляюча більшість нашої партії визнає, що час покласти кінець індивідуалізму й сектантській ворожнечі між соціалістами і згуртуватися біля якоїсь реальної програми для спільної боротьби». Втім там само М. Шаповал наголошує: «Однак емігрантське життя дуже мало сприяє консолідації. Моральна розпушта пішла глибоко і захоплює щодня нові жертви...»⁸⁹.

І треба визнати, що М. Шаповал виявився правий, бо вже після створення в Празі у 1921 р. Українського громадського комітету (УГК) суперечки між еседами й есерами поновилися з новою силою. Це пояснювалося тим, що УГК, очолюваний М. Шаповалом, отримав від чеської влади значні грошові кошти і розпочав роботу щодо організації в ЧСР низки українських вищих шкіл, піднімаючи цими заходами авторитет своєї партії.

Занепокоєність соціал-демократів активністю есерів добре ілюструється листом діячки УСДРП М. Матюшенко від 18 жовтня 1921 р. В. Старосольському: «...Як бачите товаришу, — писала вона, — шаповалівці починають занадто енергійно працювати і стремлять вибити ґрунт з-під ніг укр[аїнських] с[оціал]-д[емократів]... Якщо вони в Празі повні хазяї і гроші тільки в їхніх руках, то с[оціал]-д[емократи] в незавидному стані будуть...»⁹⁰.

Незабаром еседеки також увійшли до складу УГК, проте тертя між ними та есерами не послабились, а в січні 1923 р. чотирнадцять соціал-демократів вийшли з Комітету. Такий крок, з одного боку, пояснювався «диктатурою» в УГК «групи українських соціалістів-революціонерів», а з другого тим, що начебто М. Шаповал став на «позиції федерації і навіть автономії України», зрозуміло, в складі небільшовицької Росії. За цих обставин Празька організація УСДРП зажадала від своїх членів, зокрема від Д. Антоновича, вийти зі складу УГК, загрожуючи їм виключенням з лав партії.⁹¹

У подальшому знайти порозуміння на ґрунті спільних національних інтересів обидві партії не зуміли, закидаючи одна одній тяжкі звинувачення й образливі вимоги. У зверненні

Закордонної делегації УСДРП від 19 листопада 1926 р. «До українського громадянства» лідер УПСР М. Шаповал звинувачувався у дискредитації діяльності УСДРП, протидії політичній консолідації еміграції, внесенні деструкції в методи керівництва українськими науковими інституціями в ЧСР. При цьому також наголошувалося, що УСДРП «знає справжню ціну «народолюбства», «соціалізму» і «патріотизму» п. Шаповала»⁹².

Не менш гучні звинувачення висував проти своїх опонентів і М. Шаповал. Аргументуючи вихід есерів з процесу створення Українського національно-політичного об'єднання за кордоном (УНПО), він у листі від 2 листопада 1926 р. до Комітету Закордонної групи УСДРП в Празі поклав відповідальність за це на полонофільську течію в соціал-демократичному середовищі, яка «намагається використати емігрантські сили для скріплення своєї руїницької акції і проведення замаскованої польської орієнтації»⁹³.

В. Трошинський пише, що в середині 1930-х років українські соціал-демократи та соціалісти-революціонери провели низку заходів з метою спільного обговорення «актуальних питань міжнародної та української політики й соціалістичної ідеології» та «координації визвольних змагань всього українського соціалістичного руху»⁹⁴, проте практичні наслідки цих заходів були незначними і залишилися непоміченими.

З-поміж українських політичних партій чи не першими на еміграції опинилися представники есерів. Уже навесні 1919 р. за кордон виїхав М. Грушевський, який наприкінці року очолив Закордонну делегацію УПСР у Відні. Членами делегації були М. Шраг, М. Чечель та О. Жуковський. Із Закордонною делегацією УПСР тісно співпрацювали й інші відомі есери (П. Христюк, І. Штефан та ін.), які виїхали за кордон після залишення урядовими установами УНР та українським військом меж України. Діяч УПСР М. Шаповал у листопаді 1919 р. переїхав з Відня до Праги, яка стала головним осередком українських есерів на еміграції.⁹⁵

Наприкінці 1919 р., коли внаслідок залишення території України Уряд УНР розпочав переговори з поляками, останні представники есерів залишили урядові установи.

Загострення відносин ЦК УПСР із закордонним осередком УПСР почалося після того, як 20 лютого 1920 р. Закордонна делегація есерів підписала із Закордонною групою УКП (В. Винниченко) угоду про створення «радянсько-революційного блоку», що припускало можливість порозуміння з більшовиками в Україні за певних умов. Першими виступили проти лівої орієнтації Закордонної делегації УПСР «на зближення з більшовицькими урядами Росії й України» члени УПСР М. Ковалевський та М. Залізник, які створили у Відні Організаційний комітет українських соціалістів-революціонерів за кордоном.

З кінця 1920 р. напруженими стали стосунки Закордонної делегації УПСР з М. Шаповалом, який не поділяв позицію М. Грушевського та його однодумців. У листі від 20 лютого 1921 р. еседеку М. Галагану М. Шаповал писав: «...В порозуміння з Москвою рішуче не вірю. Порозуміння може бути, але після боротьби. Більшість наших товаришів рішуче не визнає «уряду» Раковського. По цих пунктах власне і є розходження»⁹⁶.

Позицію Закордонної делегації УПСР щодо радянської влади М. Грушевський виклав у листі від 3 червня 1921 р. до членів ЦК партії в Україні. Він писав: «Так, мусимо відогнати від себе всякі наші, хоч би як, правдиві жалі і в розумінню інтересів нашого народу трудящого підтримати Совітську Росію і послужити укріпленню, очищенню від усяких налетіlostей і правдивому здійсненню радянського ладу на Україні, диктатурі трудового народу, не відступаючи від цього ні на йоту». І М. Грушевський наголосив: «В кожному разі ми Вас благаємо стояти твердо і далі на ґрунті радянського принципу і соціалістичної революції»⁹⁷.

Одночасно з Організаційним комітетом есерів у Відні в Празі з ініціативи М. Шаповала, Г. Грицяя, Н. Григоріїва та О. Мицюка було створено Закордонний комітет УПСР. На ці дії «опозиціонерів» Закордонна делегація УПСР відповіла виключенням їх з лав партії.

За словами В. Трощинського, літо – осінь 1921 р. стали періодом остаточного розмежування в середовищі закордонних соціалістів-революціонерів.⁹⁸

Після розриву із Закордонною делегацією УПСР, очолюваною М. Грушевським, М. Шаповал та його однодумці стали на шлях співробітництва з В. Винниченком, який після відвідування радянської України восени 1920 р. позбувся багатьох ілюзій стосовно можливої співпраці з більшовиками. На зламі 1923–1924 рр. В. Винниченко висунув ідею створення «Єдиного революційно-демократичного національного фронту». В проєкті платформи такого Фронту зазначалося, що окупаційна влада російських більшовиків в Україні «має безсумнівні, часто зовсім неприховані тенденції до знищення самої ідеї української державності» і спрямована на «гальмування й придушування національно-культурних процесів серед української нації». Протистояти зазначеній політиці Москви, вважав В. Винниченко, можна лише шляхом консолідації розбитих і розпорошених на цей час «провідних елементів української нації» та веденням «планомірної, організованої боротьби за соціально-політичне й національно-державне визволення українського народу»⁹⁹.

Що стосується М. Шаповала, то він вважав можливим участь у цьому Фронті не тільки радикально-соціалістичних елементів, а й право-соціалістичних груп.¹⁰⁰ Проте із цього широкого задуму нічого не вийшло. Коли 11 лютого 1924 р. на нараді в Празі В. Винниченко виступив із планом створення «Республікансько-демократичного союзу», то він став об'єктом жорсткої критики не тільки з боку лідерів українських есдеків І. Мазепи та П. Феденка, представника УРДП О. Лотоцького, а й прокомуністично налаштованих елементів з числа учасників наради. При цьому В. Винниченку нагадали його непослідовність як партійно-політичного діяча в 1918–1920 рр. і зауважили, що Фронт або Союз, про які йдеться, складаються лише з нього самого та есерів, а інші партії про це нічого не знають, «крім статейки в «Новій Україні»¹⁰¹.

Все ж на початку 1925 р. Український революційно-демократичний національний союз було створено, але ніякої політичної діяльності він не розгорнув, що призвело до фактичного розриву між М. Шаповалом і В. Винниченком, а останній переїхав на постійне мешкання до Франції.¹⁰²

Після від'їзду навесні 1924 р. М. Грушевського та групи його однодумців до радянської України праязка закордонна організація УПСР на чолі з М. Шаповалом стала найбільшим представницьким органом есерів за кордоном. Пізніше, після об'єднання із Закордонним комітетом УПСР, створюється Головний політичний комітет УПСР, який очолив М. Шаповал. Однак і він невдовзі розпався. Причиною цього, на думку В. Трощинського, була неготовність молодих членів УПСР, прийнятих до партії на еміграції, «слідувати тим вимогам, що їх виставляв молодому поновленню партії її лідер»¹⁰³.

Наприкінці 1920-х років у зв'язку зі зменшенням фінансування чеським урядом української еміграції становище М. Шаповала та його есерівського середовища помітно погіршилось. Як зазначалося в конфіденційних документах Державного центру УНР (1928 р.), у «шаповалівських колах» виник намір «перекинутись до Америки». Підкреслювалося також, що М. Шаповал надіслав чеському керівництву різкий меморандум «в справі Прикарпатської Русі». Характеризуючи діяльність есерів, очільники УНР називали її «досить жвавою», однак суто демагогічною «зі стремлінням зганьбити пам'ять покійного Г[оловного] О[тамана] Симона Петлюри, як рівнож сучасних проводирів УНР, доводячи відсутність правних підстав для існування цієї концепції (на польській роботі, занепад УНР)»¹⁰⁴.

Водночас радянське джерело (16 жовтня 1928 р.) зазначало, що М. Шаповал та Н. Григоріїв об'єднуються з «галицькими радикалами» та заокеанською «Обороною України» для «успішної боротьби з петлюрівцями як на еміграції, так і в Західній Україні»¹⁰⁵.

Тим часом сам М. Шаповал у цей період дуже песимістично оцінював становище української еміграції, в тому числі і в ЧСР. У листі від 29 вересня 1929 р. до Ю. Колларда він писав: «...Еміграція, на мою думку, пережила вже себе і вступила в той період, який називається періодом загибелі. Всі еміграції всіх народів загибали, коли жили в чужому суспільстві розпорошено. Наша живе розпорошено. Отже — загибає і скоро загине...» І далі М. Шаповал наголосив: «...Я тепер настоюю, що всі, хто ще має в собі національне почуття і громадські інтереси — повертались на українські землі, особливо на радянську Україну.. Треба вертатися додому. Приспособлялись за царизму — треба приспособлятися за большевизму, але жити передусім між своїм народом і працювати для його грамоти і культури».

В цьому листі лідер УПСР дійшов також цікавого висновку, що діяльність еміграції не здатна вплинути на події в Україні. «Визволення, — підкреслив він, — прийде пізніше, коли його підготовляти, і може не прийти, коли українці розпорошаться по світу»¹⁰⁶. На нашу думку, у такий спосіб М. Шаповал висловив просту до геніальності істину про те, що революції або перевороти повинні готуватися та здійснюватися всередині країни і не можуть керуватися з-за кордону; тільки в цьому випадку може бути досягнений позитивний результат.

Звичайно, можна по-різному оцінювати постать і діяльність М. Шаповала на еміграції, але треба однозначно визнати, що це була сильна особистість, яка нелегко йшла на колективну співпрацю не тільки з представниками інших партій, а й з однодумцями. От що писав про М. Ю. Шаповала в листі від 15 листопада 1929 р. до Ю. Колларда полковник О. Шаповал: «...Микита ніколи не зможе вміститись у якісь партії. Або він ту партію розсадить, або випре кого із своїх рямців... Микита — сам партія. Ні в яких партійних рямцях він не втримається...»¹⁰⁷.

Після смерті М. Шаповала в 1932 р. обидві есерівські осередки знову об'єдналися і на конференції УПСР в жовтні 1933 р. в Празі обрали новий ЦК партії, його очолив Н. Григорієв. Але вплив цієї партії на суспільно-політичне життя української еміграції був малопомітним. У 1938 р. новий лідер УПСР поїхав за океан, де його застала звістка про Другу світову війну.

Сучасні дослідники історії української еміграції в цілому високо оцінювали діяльність УПСР за кордоном, пов'язуючи це, головним чином, із М. Шаповалом та його однодумцями, як на теренах ЧСР (створення низки наукових і вищих навчальних закладів), так і на міжнародній арені (Соціалістична Ліга нового Сходу, Міжнародне бюро революційних партій тощо). Зокрема, В. Трощинський звертає особливу увагу на те, що на початку 1930-х років, оцінюючи тогочасне міжнародне становище, закордонні члени УПСР стояли на тому, що український народ, «змагаючись до власної соціально-економічної та державно-національної самостійності», не повинен бути на боці жодної з міжнародних політичних сил, бо «кожна з них на випадок перемоги принесе йому не визволення, а лише закріплення його неволі»¹⁰⁸.

Не менш драматичною була на еміграції й доля членів УСДРП. На початку 1919 р., залишивши посаду Голови Директорії УНР, за кордон виїхав чільний діяч партії В. Винниченко. Проте тільки наприкінці 1920 р., після остаточно програних визвольних змагань, на еміграцію вийшла основна маса українських соціал-демократів, яка тісно співпрацювала з Державним центром УНР.

Тим часом за кордоном есдеки не стали монолітним партійним явищем. Вже у вересні 1919 р. у Відні члени ЦК УСДРП В. Винниченко, Б. Матюшенко, В. Левицький, М. Порш, П. Дідушок, В. Мазуренко та С. Вікул прийняли рішення про вихід есдеків із Уряду УНР.

Як свідчать листи відомої діячки Марії Матюшенко голові дипломатичної місії УНР в Італії Д. Антоновичу (6 і 13 грудня 1919 р.), члени ЦК УСДРП Б. Матюшенко та П. Дідушок через незгоду із зовнішньополітичною діяльністю Уряду УНР прийняли рішення

вийти зі складу української делегації на Паризькій мирній конференції. Вона також зазначила, що «Уряд безглуздо призначає непевних людей, ведучих свою ганебну лінію і травлю проти соціалістів». Особливо непокоїла М. Матюшенко та обставина, що за кордоном спостерігається «повний моральний упадок українців взагалі, а наших товаришів в частности»¹⁰⁹.

На початку 1920 р. вибув із лав УСДРП один із її колишніх лідерів В. Винниченко, створивши у Відні Закордонну групу УКП. В листі від 20 березня 1920 р. до «тт. комуністично-незалежників» він писав, що до його групи «належать як бувші соціал-демократи, так і бувші есери». Серед есдеків В. Винниченко називав М. Галагана, П. Дятліва, В. Мазуренка, В. Левинського «та інших осіб»¹¹⁰. Проте із цього задуму, як відомо, нічого не вийшло. Це було одне з багатьох «політичних захоплень» В. Винниченка.

Хоча частина есдеків відійшла від співпраці з Державним центром УНР, проте у зв'язку з утворенням у січні 1921 р. Ради Республіки до цього органу увійшли члени УСДРП П. Феденко, О. Красовський, А. Ливицький, О. Безпалко, І. Романченко, І. Бутенко. Однак після підписання в Ризі мирного договору між Польщею та більшовиками (березень 1921 р.) ЦК УСДРП 18 травня 1921 р. ухвалив резолюцію щодо відкликання своїх представників з Ради Республіки, яка в серпні 1921 р. припинила своє існування.

Як пише В. Трошинський, після занепаду Ради Республіки в керівних колах есдеків існували два погляди на діяльність партії за кордоном. Одна група соціал-демократів (М. Ковальський, Л. Чикаленко, В. Садовський та ін.) вважала своїм завданням підтримку Державного центру УНР. При цьому група в травні 1930 р. створила так звану УСДРП-Фракцію, підтвердила свою прихильність до Державного центру УНР та засудила діяльність Закордонної делегації УСДРП, яка «навіть стала на шлях перешкоджання Урядові УНР в його політичній праці»¹¹¹.

Що стосується більшості чільних членів УСДРП, то вони стояли за самостійну політичну лінію партії, звинувачуючи Уряд УНР у зв'язках з Польщею. Водночас ця більшість поділялася на дві основні групи: Закордонну делегацію УСДРП (І. Мазепа, Б. Матюшенко, П. Феденко та ін.) та Закордонну групу УСДРП на чолі з М. Галаганом. Обидві вони діяли на території Чехословаччини.¹¹²

Празька група УСДРП М. Галагана певний час тісно співпрацювала з есерами М. Шаповала і була вороже налаштована до Державного центру УНР, критикуючи його «правизну» в соціально-економічній політиці та відверту польську орієнтацію. Сам М. Галаган уже в 1923 р. виявив інтерес «побувати в державі товариша Муссоліні»¹¹³. Після утворення наприкінці 1920-х років ОУН він, очолюючи Українську громаду в ЧСР, став активно співпрацювати з українськими націоналістами, а в 1939 р. приєднався до Українського національного об'єднання — організації націоналістичного спрямування.

Закордонна делегація УСДРП на чолі з І. Мазепою сповідувала ідеї демократичного соціалізму, продуковані західноєвропейською соціал-демократією, і розглядала Державний центр УНР як «один із складових елементів українських політичних сил на еміграції»¹¹⁴. В агентурному інформаційному повідомленні до ЦК КП(б)У від 16 жовтня 1928 р. зазначалося: «Щодо українських соціал-демократів, то вони цілком піддержують петлюрівську концепцію та приймають в останній активну участь»¹¹⁵. Під цією концепцією слід розуміти викинуте С. Петлюрою перед еміграцією гасло збереження «традиції української державності», що відповідало програмним засадам українських есдеків.

Члени Закордонної делегації УСДРП працювали на посадах професорів і доцентів в українських вищих школах в ЧСР, брали активну участь у суспільно-політичних заходах та в науково-культурному житті української еміграції. Помітною була діяльність есдеків у міжнародних організаціях. УСДРП була членом II Інтернаціоналу, а потім Соціалістичного

робітничого інтернаціоналу. Представники есдеків були присутні на багатьох міжнародних конференціях у 1920–1930-х роках, привертаючи увагу їх учасників до подій у радянській Україні та Польщі, де існуючі режими протидіяли розвитку національного життя українців. Чільні діячі УСДРП, зокрема І. Мазепа, брали активну участь у роботі з підготовки скликання Всеукраїнського національного конгресу (1933–1938 рр.), свідомо прагнучи до консолідації закордонного українства.

Водночас, незважаючи на зовнішні ознаки активності, Закордонна делегація УСДРП, маючи невелику кількість членів і прихильників, не могла мати помітного впливу на українську політичну еміграцію. Як зазначав пізніше один з післявоєнних керівників Державного центру УНР М. Лівницький, «на чолі з І. Мазепою і П. Феденком партія розгубила більшість своїх членів за часів перебування на еміграції»¹¹⁶.

Наближення Другої світової війни 1939–1945 рр. українські соціал-демократи, як і інші українські партії соціалістичного спрямування, зустріли невідповідними і не зуміли передбачити перебіг подій, знайти своє місце в них. Коли 27 березня 1938 р. у Празі відбулося чергове засідання Підготовчого конгресового комітету, який тривалий час готував скликання Всеукраїнського національного конгресу, його члени, серед яких був і лідер українських есдеків І. Мазепа, ставили і не знаходили відповіді на такі питання: як дійти до утворення власної держави; до яких держав — демократичних чи динамічних — примкнути українцям. І. Мазепа був змушений констатувати, що «ніхто не знає планів», маючи, очевидно, на увазі позицію, яку займуть великі європейські держави (Велика Британія, Франція, Німеччина та Італія) щодо «українського питання».

Як пише в своїй праці В. Піскун, один із лідерів українських есдеків П. Феденко вже в післявоєнний час заявив, що найбільш впливовими в середовищі української еміграції в довоєнні роки були такі політичні партії: УПСР, УСДРП та УРДП.¹¹⁷ Інші партії, як наприклад, соціалісти-самостійники, народні республіканці та хлібороби-демократи, помітної ролі в емігрантському житті не відігравали і відійшли за політичний горизонт.

Серед осередків української політичної еміграції найбільш трагічною, на нашу думку, була історія Державного центру ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем, який офіційно існував з кінця 1919 р. до весни 1923 р. Коли в середині липня 1919 р. під тиском польських військ частини Української галицької армії разом з Урядом ЗУНР залишили межі Східної Галичини й перейшли на територію Наддніпрянської України, то вже незабаром об'єднані сили УГА й Армії УНР звільнили від більшовиків значну частину Правобережної України і 30 серпня 1919 р. увійшли до Києва.

Проте союзницькі відносини двох українських держав — ЗУНР і УНР — виявилися нетривкими через наявність непорозумінь між обома урядами стосовно української внутрішньої та зовнішньої політик. Восени 1919 р. Є. Петрушевич та члени Уряду ЗУНР виїхали за кордон, а частини УГА перейшли під юрисдикцію білої армії генерала А. Денікіна. Осівши у Відні, західноукраїнські політики розгорнули велику роботу, спрямовану на визнання світовою спільнотою суверенітету ЗУНР, територія якої з «ласки» держав Антанти була окупована Польщею.

У другій половині грудня 1919 р. у Парижі був створений Український національний комітет. До його складу увійшли представники ЗУНР В. Панейко, С. Томашівський, А. Петрушевич, О. Кульчицький та К. Білик, а також колишній секретар гетьмана П. Скоропадського С. Моркотун, колишній товариш міністра внутрішніх справ Української Держави О. Вишневський та М. Могилянський. Президентом УНК був обраний В. Панейко, секретарем К. Білик. У повідомленні Комітету, розісланому іноземним делегаціям на Паризькій мирній конференції, зазначалося, що українська делегація на цій конференції розпалася, а Директорія УНР, віддавши частину української території полякам і «злучившись

з російськими більшовиками», «втратила політичне і моральне право бути вважаною за українську національну владу»¹¹⁸.

У подальший час члени УНК С. Моркотун та М. Могиланський вступили в переговори з представниками генерала П. Врангеля для ведення спільної боротьби з більшовиками. Як відомо, й сам Є. Петрушевич восени 1919 р. схилився до можливості федеративного зв'язку ЗУНР з небільшовицькою Росією. Однак поразка білих армій зняла з порядку денного актуальність зазначених питань.

На початку 1920 р. на підтримку ЗУНР виступив створений у Парижі Комітет незалежної України. У зверненні Комітету «До цивілізованих народів світу», підписаному колишнім Головою Центральної Ради М. Грушевським та відомими галицькими діячами Д. Ісаєвичем і М. Лозинським, містився заклик «піднести свій голос проти насильства, яке заподіяла Мирова Конференція українському народові, віддаючи Східну Галичину під панування Польщі», а також підкреслювалося, що «український народ з відізванням Східної Галичини від України ніколи не смиряться і буде боротися всіма силами за об'єднання всіх українських земель в незалежну Українську Республіку»¹¹⁹.

У 1921 р. представники Є. Петрушевича взяли активну участь у створенні Всеукраїнської національної ради у Відні, до якої увійшло 75 осіб. Головою ВНР обрали С. Шелухина, його заступниками: від галичан — Р. Перфецького, від наддніпрянців — генерала О. Грекова. У складі Ради були представники правих партій Східної Галичини та Наддніпрянської України.

Тим часом західноукраїнські члени ВНР зайняли неконструктивну позицію. Вони наголошували на необхідності збереження в самостійній Українській Державі «історичної окремішності поодиноких національних областей» і намагалися довести, що Східній Галичині має бути відведена історична роль «українського П'ємонт». З цього приводу в листі від 7 лютого 1921 р. до посла ЗУНР в Празі С. Смаль-Стоцького Р. Перфецький писав: «Західна українська територіальна група старається переконати Раду, що відродження української держави може вийти тільки від Галичини, яка з історичних, політичних і культурних умов є до цього призначена і якої самостійність мусить бути гарантована»¹²⁰.

Вузькість національної бази ВНР, де були відсутні українські есдеки, ліві есери та хлібороби-державники, а також позиція представників ЗУНР невдовзі призвели до розвалу Всеукраїнської національної ради. І від цього часу співпраця за кордоном наддніпрянських та наддніпрянських українців йшла важко.

У цьому контексті покажемо, на нашу думку, є лист від 20 квітня 1921 р. члена Директорії УНР П. Андрієвського Диктатору ЗУНР Є. Петрушевичу. В ньому спростовуються заяви про те, що ніби наддніпрянські українці шкодять політичній роботі ЗУНР або ж хочуть «зла для галицького народу». «Пам'ятайте високоповажний пане Президент, — писав П. Андрієвський, — свої правдиві слова: в принципі сходимося, в тактиці розходимося. Нещастя полягає в тому, що одна, як і друга сторона тактичні прийоми недооцінює або переоцінює. Зрештою одна другій каже: ти зраджуєш, твої заходи зрадливі. Отже, висновок: треба дуже обережно ставитися до того, що робить одна або друга сторона. А перш за все треба вірити один другому...»¹²¹.

Однак, на жаль, це правдиве застереження П. Андрієвського не стало нормою у стосунках не тільки обох українських еміграцій, а й в середовищі наддніпрянських закордонних українців.

Тим часом і середовище ЗУНР не було єдиним. Після виїзду на еміграцію Є. Петрушевича з членами Уряду ЗУНР поглибилися суперечності між ними та тими членами Української національної ради ЗУНР, які залишилися в Західній Україні. Ці діячі були змушені пристосовуватися до нових умов існування, пов'язаних із польською

окупацією, а тому не бажали беззастережно підпорядковуватися директивам емігрантського центру у Відні.

Ці обставини не залишилися поза увагою галицької еміграції за океаном. У листі від 10 серпня 1922 р. Комітету Ліги американських горожан українського роду (м. Пітсбург) «До Правительства Української Західної Республіки» зазначалося, що згідно з отриманими вістями в Уряді ЗУНР «панує незгода і роздори — найстрашніший ворог нашої нації». З огляду на таке Комітет від імені еміграції закликав Уряд, особисто Є. Петрушевича і Українську національну раду ЗУНР: припинити сварки, скласти один сильний і нерозривний фронт «проти ляхів», піддержувати Уряд Є. Петрушевича, крім дипломатичної боротьби «з ворогом поза границями Галичини», вести найсильнішу й активну боротьбу «у самім краю».

Комітет Ліги наголошував: що більший ефект матиме боротьба в краю, то більшою буде грошова допомога з Америки. При цьому особливо підкреслювалася відповідальність тих політиків, «котрі доповодять своїми інтригами до другої народної катастрофи»¹²².

Підтримку Є. Петрушевичу висловив і Конгрес у Філадельфії, на якому 26–27 жовтня 1922 р. було створене Об'єднання українських організацій в Америці. В листі від 20 грудня 1922 р. до Є. Петрушевича ексекютива Об'єднання високо оцінювала діяльність Уряду ЗУНР в боротьбі «з відвічним ворогом ляхом» і заявляла, що докладе всіх сил, «щоби дати Вам і борцям-братам в Галичині нашу поміч у сій рішачій боротьбі аж до побідного кінця»¹²³.

Однак процес поляризації сил в середовищі ЗУНР набував незворотних форм. Збройні акції бойовиків УВО і деяких комуністичних елементів влітку — восени 1922 р. у Східній Галичині проти поляків, хоча і серйозно непокоїли останніх, але не дали позитивних результатів. У свою чергу польська влада завдала сильний удар по українцям: було заарештовано близько 20 тис. осіб, чималі втрати понесла й УВО. Помірковані українські кола були перелякані революційною акцією і схилилися до діалогу з окупантами.

Криза настала 14 березня 1923 р., коли Рада послів великих держав ухвалила остаточну постанову про приєднання Східної Галичини до Польської держави. Після цієї події стався розкол у лавах Української народно-трудової партії Східної Галичини, члени якої були ядром Української національної ради ЗУНР. Закордонний центр УНРади ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем втратив підтримку краю, а помірковані кола галицьких політиків у 1925 р. створили Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яке намагалось використати парламентський устрій Польщі і шляхом легальної політичної діяльності захищати права та інтереси українського населення.

Втім такий політичний курс, крім оточення Є. Петрушевича, не сприйняла й УВО на чолі з Є. Коновальцем. Стрілецька рада Українських січових стрільців на своєму засіданні в Празі 10 липня 1923 р. заявила, що «осуджує та п'ятнує угодницьку політику Трудової партії з Народним Комітетом на чолі та кваліфікує її як шкідливу для широких мас українського народу», та наголосила, що ця політика є політикою «дрібної верстви суспільства, заінтересованої в угоді з сучасною польською державою»¹²⁴.

У цей період погіршилися стосунки Є. Петрушевича й Є. Коновальця. Верховний командант УВО, зокрема, критично ставився до планів Диктатора ЗУНР домагатися першочергового визнання суверенітету ЗУНР, ставлячи на перше місце необхідність об'єднання всіх сил українства для боротьби за самостійну Україну. В оперативному зведенні Іноземного відділення ДПУ УСРР від 28 березня 1923 р. зазначалося, що, на відміну від Є. Петрушевича, Є. Коновалець схиляється до того, щоб «тимчасово визнати Галичину за Польщею» і там, в західному регіоні, створювати «військові повстанські загони», які перекидатимуться на Україну для боротьби за створення Української Держави. І лише після досягнення цієї мети «думати про Галичину»¹²⁵.

Після подій 14 березня 1923 р. Державний центр ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем втратив останні ознаки легітимності, однак остаточно від боротьби не відмовився. Не маючи підтримки на міжнародному рівні, колишній Диктатор ЗУНР схилився до пошуку допомоги у більшовиків, яку отримував до початку 1930-х років. Замість Відня Є. Петрушевич переїхав до Берліну.

На початку листопада 1923 р., можливо, у Відні відбулася політична конференція західноукраїнської еміграції, яка розглянула питання про міжнародне становище, мету, шляхи й організаційні форми визвольної боротьби на західних українських землях. Її учасники зробили дуже фаховий висновок, що стан справ у Європі, продиктований «побідними державами Антанти», «містить в собі такі разючі противенства державних і національних інтересів цілого ряду народів, які ніколи не дадуться полагодити мирним шляхом».

Конференція заявила, що українська державність у формі ЗУНР «є й надалі ціллю національно-політичних змагань населення західних українських земель», а їх остаточна мета — «злука з Великою Україною, без огляду на її державний устрій». Було вирішено революційну енергію широких народних мас нагромаджувати «шляхом революційної агітації та пропаганди революційних виступів» та закріплювати «творенням національно-революційних політичних і бойових організацій», підпорядкованих «єдиному західноукраїнському революційному центрові», який пропонувалося створити негайно. Зазначені заходи конференція доручила вжити Комітетові оборони західних українських земель.¹²⁶

Звичайно, реалізувати політичні плани не вдалося. Ще до середини 1920-х років нечисленні прихильники Є. Петрушевича намагалися активно діяти на міжнародній арені, проте їхня енергія поступово згасала. Заокеанська галицька еміграція з повагою ставилася до Є. Петрушевича, але її увага вже була прикута до Є. Коновальця та матеріальної підтримки УВО, а потім і ОУН. Саме з цими радикальними організаціями зв'язувалися надії на успішну боротьбу з окупаційною владою в Західній Україні.

Сумно читати рядки з листа громадського діяча Л. Мишуги із США до Є. Петрушевича від 15 травня 1924 р. У ньому йшлося про те, що він нічого не може «зробити для пана Президента, ні для еміграції», але місцева українська преса вже «залишила напади на Уряд і еміграцію і підходить до справи холодно й розважно»¹²⁷.

У наступні роки зв'язки Є. Петрушевича з українською заокеанською еміграцією припинилися на тривалий час. 16 травня 1936 р. до Берліну надійшов лист від Л. Мишуги, на той час редактора україномовного часопису «Свобода» (США). В ньому зазначалося, що «це буде вже яких 10 років, як не одержали ми тут від Вас і Ваших ближчих співробітників ніякої вістки».

Із змісту листа стає зрозуміло, що Є. Петрушевич скептично ставився «до революційної акції в краю», яка, як відомо, велася в основному ОУН. Однак Л. Мишуга, визнаючи «великі недомагання революційної акції», вважав, що «одинокі революційна акція на українських землях під Польщею активізувала нашу справу на міжнародному форумі, у світі, а навіть тут, в Америці». За його словами, саме з цією акцією «писала американська преса про державницькі змагання нашого народу».

Говорячи про позицію Москви в питанні Західної України, Л. Мишуга погоджувався з думкою Є. Петрушевича про те, що «СССР помагає Польщі затушовувати західноукраїнську справу на міжнародному форумі». При цьому він підкреслював, що «в інтересі СССР є знищення української сили, де б вона не проявлялася». І наостанок Л. Мишуга писав: «Ще зазначу, що тут в Америці ми весь час ведемо акцію проти всіх окупантів, виступаючи проти них на масових протестаційних вічах, чи висилаючи до Ліги Націй чи інде протести, чи то інформуючи американський уряд, чи американську пресу про положення нашого народу під Советами, Польщею і т. д.»¹²⁸.

На схилі віку Є. Петрушевич, на нашу думку, змінив своє ставлення до ОУН. Коли восени 1938 р. колишній Диктатор ЗУНР готував свій політичний заповіт, то він, за словами О. Думина, мав намір призначити тогочасного голову Проводу ОУН полковника А. Мельника «провідником колишніх вояків (рядових, підстаршин і старшин) УГА, замешканих на Західній Україні та в Польщі»¹²⁹.

У діяльності Державного центру ЗУНР, крім активної зовнішньополітичної діяльності і зв'язків із заокеанською еміграцією, багато уваги приділялося підтримці емігрантів-галичан, які разом з Урядом і Українською галицькою армією виїхали за кордон. Уже згадувалося про те, що основні сили УГА були інтерновані в таборах ЧСР. Частина галичан опинилася також в Австрії, Німеччині, інших країнах. Загальними питаннями галицької еміграції, більша частина якої перебувала в ЧСР, займався Комітет західноукраїнської еміграції в Празі. Подібну роботу вели також представники ЗУНР у Відні і Празі.

Після прийняття рішення Ради послів великих держав 14 березня 1923 р. більшість галицьких емігрантів виявила бажання повернутися на Батьківщину, інші хотіли залишитися за кордоном, в тому числі переїхати за океан. Однак польська влада протидіяла поверненню в західний регіон найбільш активних емігрантів, особливо колишніх вояків УГА, які вважалися переконаними ворогами окупаційного режиму.

За цих обставин у таборах інтернованих виникло велике занепокоєння. 29 вересня 1923 р. в. о. команданта Українського військового табору в Йозефові повідомляв Комітет західноукраїнської еміграції, що польська влада «не видає подорожних документів на поворот до Східної Галичини», а тих, хто перейшов кордон нелегально, поляки повертають до ЧСР. Ця звістка, за словами команданта, викликала велику паніку «серед усієї військової еміграції». Крім того, він підкреслив, що з-поміж підстаршин і стрільців УГА «замітне велике огірчення і негодованіє на Уряд ЗУНР, наших провідників й всіх старшин», а також, що «йде сильна агітація за виїздом на Радянщину»¹³⁰.

Більше того, в середині літа 1923 р. в Українському військовому таборі в Йозефові група вояків прийняла рішення створити «легіон смерті», який мав перейти до Литви і там об'єднати навколо себе «всіх боєвиків бувшої Галицької Армії» та стати «ударною силою проти нахабного лютого ворога»¹³¹, яким була Польща. Однак про цей намір стало відомо офіційним представникам ЗУНР, і вони вжили заходів для попередження цієї акції.

У наступні роки становище західноукраїнської еміграції, яка прагнула повернутися на Батьківщину, суттєво не поліпшилося, хоча представники ЗУНР і самі емігранти надсилали численні звернення до відповідних міжнародних організацій, аби вплинути на позицію Польщі. Як свідчить лист команданта українського військового табору в Йозефові від 19 травня 1925 р. до редакції часопису «Український прапор» (Берлін), в таборі, робітничих відділах та на найманій праці перебувало 2627 емігрантів. При цьому він підкреслював, що «польська амністія до членів УГА взагалі не відноситься» і окупантська влада чинить українським поворотцям «злонамірені труднощі і вишукані перепони». Військовий командант також наголосив, що стосовно української «військової скитальщини» «замітна в українській суспільності в краю та всіх наших провідників безприкладна байдужість» і що «українське громадянство Східної Галичини не вважає доцільним зацікавитися судьбою останків своєї народної армії...»¹³².

Серед багатьох завдань, які постали перед українською політичною еміграцією, чи не найголовнішим, на нашу думку, було прагнення домогтися об'єднання національно-державницьких сил для продовження боротьби за самостійну Українську Державу. При цьому ініціативу виявили два осередки еміграції — Тарнів (Польща) та Відень. У першому випадку з метою підтримки Уряду УНР та розширення його партійної бази було утворено

Раду Республіки, а у Відні представники правих партій Галичини та Наддніпрянської України об'єдналися навколо Всеукраїнської національної ради.

В Універсалі Ради Республіки до українського народу (березень 1921 р.) зазначалося, що Рада створена з метою об'єднання громадських сил на еміграції та є наразі «найвищою властю» до повернення Уряду і Армії УНР на Україну. Зі свого боку ВНР у своїх постановах від 12 лютого 1921 р. засуджувала угоду між урядами Польщі та УНР стосовно західноукраїнських земель та вважала, що кожний український державний центр має автономно проводити боротьбу «за свою державність», не втручаючись у компетенцію іншого, але керуватись «ідеалом національної єдності і соборної державності»¹³³.

Однак обидва представницькі органи вже протягом першого півріччя 1921 р. розпалися. Із зовнішнього боку це спричинено підписанням у Ризі мирного договору між Польщею і більшовиками, із внутрішнього — партійними розбіжностями. Із Ради Республіки вийшли есери і більша частина есдеків, а у Всеукраїнській національній раді далися взнаки суперечки між наддніпрянцями і галичанами. Останні, зокрема, вороже поставилися до заступника голови ВНР генерала О. Грекова.

У 1922 р., коли йшла греко-турецька війна і більшовицька Росія підтримувала кемалістську Туреччину, в Європі ширилися чутки про ймовірність втручання в цей збройний конфлікт Великої Британії та її можливе зіткнення з більшовиками. За цих обставин в українських еміграційних колах знову постало питання про консолідацію сил на випадок повернення в Україну. В листі від 22 вересня 1922 р. до Д. Антоновича В. Винниченко писав, що «було б дуже сумно й непросто нам, коли б події захопили нас зовсім непередбаченими». Він вважав, що було б доцільним «намітити основні порозуміння певних політичних течій, на яких могла б проводитись акція, намітити деякі організаційні форми й чекати». При цьому колишній Голова Директорії УНР, непримиренно налаштований до С. Петлюри, за певних умов готовий був повернути собі цю посаду і обновили склад Директорії УНР. Більше того, йшла мова про те, щоб налаштувати проти С. Петлюри голову Уряду УНР А. Лівницького.¹³⁴

Однак події пішли іншим шляхом, ніж сподівалася українська еміграція, але потреба згуртування сил постійно відчувалася, хоча по-різному осмислювалася. У 1923 р. середовище української еміграції в Румунії, одним із лідерів якої був К. Мацієвич, на своїй черговій конференції виступило з гаслом створення «Єдиного громадського національного центру». У зв'язку з цим К. Мацієвич звернувся 16 жовтня 1923 р. до генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, котрий мешкав у Празі, з проханням підключити до консолідаційної акції празький емігрантський осередок.

Втім К. Мацієвич прекрасно усвідомлював чималі труднощі на цьому шляху. «Мені, по-правді сказати, — писав він у листі, — трохи турбує дуже велика «правизна» деяких наших празьких прихильників. Вони дуже рішуче проти всяких спроб об'єднання з соціалістами. Я вважаю все це також недопустимим, як недопустимо, з мого погляду, наступування крайніх лівих, які не хочуть нікого знати, окрім якихось-то послідовних революціонерів». На думку К. Мацієвича, яка вражає своєю виваженістю, майбутнє об'єднання еміграції мало складатися з усіх тих українців, в тому числі й соціалістів, які «стоять на ґрунті Української Незалежної Держави і для сучасного моменту визнають примат державного та національного начала»¹³⁵. Ці вимоги, на наш погляд, актуальні й для сучасного українського суспільно-політичного життя.

Проте консолідаційна акція, як і очікувалося, відбувалася важко. Незабаром нею зацікавився С. Петлюра, який на той час уже мешкав у Парижі. У листі від 25 січня 1925 р. до К. Мацієвича він писав: «Тепер хотів би я запитати Вас, як йде справа з утворенням Єдиного громадського центру для всієї нашої еміграції? Справа ця мене цікавить...»¹³⁶. Голову

Директорії УНР тоді непокоїла не тільки відсутність єдиного представницького органу української еміграції, а й розбіжності у поглядах в її середовищі. «Потрібна перш за все певна згода думок, — писав С. Петлюра 19 квітня 1925 р. К. Мацієвичу, — єдність в оцінці нашої сьогоднішньої дійсності між созвучними кругами. Її немає»¹³⁷. При цьому сам Головний отаман якось з гіркою зазначив: «Великою консолідацією і дисциплінованістю ми взагалі ні в історії, ні тепер не можемо похвалитися»¹³⁸.

Восени 1925 р. С. Петлюра знову повернувся до питання «утворення Центрального громадського органу». При цьому він вважав, що такий орган — центральне бюро — доцільніше було б розмістити в Парижі (або в Женеві), ніж у Празі, Варшаві або Бухаресті, де б українське представництво відчувало свою залежність від місцевої влади. Голова Директорії УНР наголошував на необхідності прискорення згаданої акції. В листі від 17 жовтня 1925 р. К. Мацієвичу він писав: «...Слід напружити всі сили, щоб ще до Нового року ідея Центрального громадського органу здійснилась!»¹³⁹.

19 листопада 1925 р. С. Петлюра отримав лист від К. Мацієвича, в якому повідомлялося, що справа «Громадського Центру» може бути поставлена на реальний ґрунт саме в ЧСР, і тут «нарешті утвориться щось подібне на громадську емігрантську організацію». Водночас К. Мацієвич зауважив, що місцем осідку цього Центру має бути все-таки Прага, бо в Парижі відсутні українські сили «для утворення такого органу»¹⁴⁰.

Однак питання утворення загальноемігрантського центру рухалося повільно і фактично звелось до боротьби за об'єднання української еміграції на теренах Чехословаччини, що було викликано припиненням діяльності Українського громадського комітету на чолі з М. Шаповалом, який певним чином здійснював «заступництво цілої української еміграції в ЧСР». У середині грудня 1925 р. в Празі, з ініціативи середовища УНР, де головну роль відігравали радикальні демократи, було засновано Український республікансько-демократичний клуб (УРДК). Його головою став О. Лотоцький. В одному з комуністичних джерел повідомлялося, що внаслідок втрати лівими силами «домінуючого вигляду серед української еміграції в ЧСР» їх місце прагнуть зайняти праві групи, що з ініціативи петлюрівських кіл знаходяться біля основи одного центру, репрезентуючого українською еміграцією на місці колишнього Громадського Комітету»¹⁴¹.

Нарешті в другій половині квітня 1926 р. з'явилось повідомлення Тимчасової Ради про нараду «в справі об'єднання української еміграції в ЧСР» та склад самої Ради: академік Горбачевський, професори Бич, Іваницький, доценти Бочковський, Ніжанківський, а також кандидати Гловинський, Кмета, Матюшенко. Нараді було доручено скликати «повновласні делегатські збори». Але лише в 1928 р. було утворене Товариство «Українське об'єднання в ЧСР», до керівництва якого увійшли представники середовища УНР К. Мацієвич, В. Садовський, А. Яковлів та інші.

Однак ця акція не вирішила питання консолідації українських емігрантських сил в європейському масштабі, як про це мріяв С. Петлюра. Тим часом, можливо, саме трагічна загибель Голови Директорії УНР знову підштовхнула українство до пошуку шляхів і форм консолідації своїх сил. Ініціативу в цьому питанні, як уже зазначалося, сміливо взяла на себе нещодавно створена (1925 р.) Легія українських націоналістів.

Упродовж червня — листопада 1926 р. в Празі представники різних політичних сил закордонного українства намагалися виробити спільну платформу, яка б дозволила створити загальноукраїнський представницький орган на еміграції. Відмовились взяти участь у цій роботі лише представники гетьманських організацій, які вступили в підготовчий період у гостру дискусію з українськими націоналістами.

Секретаріатом Комітету з утворення Українського національно-політичного об'єднання за кордоном 1 вересня 1926 р. був підготовлений проект платформи УНПО. В ньому

наголошувалося, що об'єднання стоїть «на ґрунті самостійності та соборності Української Держави», визнає «джерелом державної влади лише народ в цілому» та вважає «своєю основною метою організувати допомогу українському народові в його боротьбі за державне, національне, культурне і соціальне визволення та відновлення державного суверенітету українського народу в формі незалежної демократичної республіки».

УНПО проголошувало одним із своїх основних завдань репрезентацію та відстоювання «української національно-визвольної та державно-соборницької ідеї» перед світовим суспільством і на міжнародній політичній арені; обєднання сил еміграції як частини українського народу; створення політичних організацій на українських землях там, де їх ще немає; налагодження зв'язків «з політичними і громадськими організаціями на українських землях для консолідації визвольної боротьби».

Водночас до проекту було включено один суперечливий пункт: «Об'єднання визнає, що останнім актом суверенної волі українського народу було створення Уряду УНР»¹⁴². Це положення й стало, на нашу думку, формальним приводом для поглиблення розбіжностей між учасниками об'єднаної справи. Вже 18 жовтня 1926 р. очолювана М. Галаганом Закордонна група УСДРП у Празі в листі до Комітету з утворення УНПО заявила, що представники УСДРП ультимативно домагаються від «договорюючихся організацій позитивного відношення до того уряду та безумовно визнання його за легальний Уряд УНР». При цьому було зауважено, що представник Закордонної делегації УСДРП І. Мазепа своїми випадками проти М. Галагана зробив першу спробу «внести дезорганізацію в роботу Комітету». З огляду на зазначене Закордонна група УСДРП дійшла висновку, що спробу утворити на цей раз УНПО «треба вважати невдалою», а дальші старання в цьому напрямі є «передчасними з огляду на малу підготовленість ширшого політичного об'єднання»¹⁴³.

Не менш різку позицію зайняв і Головний комітет Закордонної організації УПСР на чолі з М. Шаповалом. У листі до Закордонної групи УСДРП (М. Галаган) від 2 листопада 1926 р. М. Шаповал зазначив, що «ідея громадсько-політичного центру» не дала нових методів консолідації, а навпаки «полонофільська течія намагається використати емігрантські сили для скріплення своєї руйницької акції і повернення замаскованої польської орієнтації». За цих обставин Головний комітет Закордонної групи УПСР вважав продовження акції щодо створення УНПО «недоцільним, а організаційний комітет його ліквідуваним»¹⁴⁴. Таким був сумний фінал широко запроєктованої консолідаційної роботи закордонного українства.

Втім невдача не зупинила процесу пошуку шляхів для об'єднання української еміграції, хоча здійснювані заходи носили переважно не загальноемігрантський, а вузькопартійний характер. Так, навесні 1929 р. у Празі колишні члени Директорії УНР А. Макаренко та Ф. Швець створили Українську національну раду за кордоном. Інтерес до цього кроку виявили українські націоналісти, але представники Державного центру УНР на цю акцію реагували болісно. У листі від 2 травня 1929 р. підполковнику В. Филоновичу (Прага) керівник розвідки Генштабу Армії УНР генерал-хорунжий В. Змієнко писав: «Маємо діло з новим центром, створеним спеціально для розбиття української еміграції... Безліч українських представників — ґрунт несприятливий для розмов про творення України»¹⁴⁵.

Незважаючи на те, що справа з утворенням Української національної ради за кордоном не мала широкого розвою, вона підштовхнула середовище УНР до більш активних дій. Уже 14 березня 1929 р. Генеральна рада українських емігрантських організацій у Франції звернулася з листами до Українського центрального комітету у Польщі, Республікансько-демократичного клубу в ЧСР, Українського громадсько-допомогового комітету в Румунії та Українського об'єднання в ЧСР з пропозицією скликати в Парижі конференцію всіх представників «із завданням обміркувати справу загальної еміграції»¹⁴⁶.

Перша конференція української еміграції відбулася в Празі 25–26 червня 1929 р. На ній була створена Українська головна еміграційна рада (УГЕР). Але в цій акції взяли участь, головним чином, емігрантські організації, політично та ідеологічно пов'язані з Державним центром УНР. До них приєдналися й деякі представники УСДРП. Вважалося, що УГЕР об'єднала близько 80% «організованої української еміграції». Незабаром місцем осідку УГЕР став Париж. Першим головою Ради був О. Лотоцький, потім цей орган тривалий час очолював О. Шульгин.

За словами В. Трощинського, хоча «УГЕР не стала всеемігрантським понадпартійним об'єднанням», вона своєю діяльністю «засвідчила можливість і необхідність консолідації українських сил за кордоном в ім'я досягнення спільних цілей»¹⁴⁷. Однак, на нашу думку, створення УГЕР лише поглибило розкол в українському емігрантському середовищі та зробило закордонне українство безпорадним напередодні Другої світової війни.

На утворення УГЕР інші політичні групи української еміграції, зокрема, націоналісти, відреагували організацією на початку 1932 р. Європейського об'єднання українських організацій на чужині. До нього увійшли Українська національна рада в Бельгії, Союз емігрантських організацій в ЧСР, виконавчий комітет Українського товариства в Австрії, Українське культурне об'єднання в Болгарії, Гурток українців при Литовсько-Українському товаристві в Литві, Українська громада в Римі, Українська громада в Берліні.

У декларації Об'єднання від 21 січня 1932 р. зазначалося, що воно є «позапартійним, національно-громадським стоваришенням федеративного характеру» та має «за мету боронити матеріальні і моральні інтереси українців закордоном та змагати, як на терені українського, так і міжнародного життя, до здійснення національно-державницького ідеалу українського народу»¹⁴⁸.

Генеральним секретарем Європейського об'єднання був голова Української національної ради в Бельгії, член Проводу ОУН Д. Андріївський, а серед його чільних членів — відомі громадські діячі М. Галаган, З. Кузеля, Є. Онацький, тісно пов'язані з українським націоналістичним рухом.

Проте годі було думати, щоб УГЕР та Європейське об'єднання шукали шляхи для взаємної співпраці в загальноукраїнських інтересах. Уже 7 травня 1930 р. була оприлюднена заява секретаріату Європейського об'єднання щодо його позиції та стосунків з Головною еміграційною радою в Парижі. В ній Об'єднання констатувало наявність глибоких розбіжностей «щодо характеру і діяльності двох організацій».

Характеризуючи УГЕР як організацію, яка стоїть «на певних політичних позиціях і тримається певної політичної орієнтації» та збирає навколо себе переважно наддніпрянську еміграцію, Об'єднання проголошувало себе таким органом, який у своїй діяльності «керується загальнонаціональним інтересом» і покликаний «створити організаційний терен, на якому всі українські самостійники могли б зійтися і спільною працею унаглядити Соборність Української Нації».

Об'єднання звинувачувало УГЕР в тому, що вона «не є в силі і не має найменшої охоти об'єднувати ціле українське громадянство закордоном». У заяві Європейського об'єднання наголошувалося, що «воно має повне співчуття і попертя незалежної української еміграції, замешкалої в державах Середньої і Західної Європи» і що цей «факт рішає питання його національної вартості». Об'єднання також підкреслювало, що пов'язує «свої виступи з думкою крайового громадянства (тобто Західної України. — Авт.) і заокеанської еміграції» і коло його діяльності «є значно ширшим за обсяг діяльності Головної еміграційної ради, зв'язаної своєю політичною позицією», тобто підтримкою Державного центру УНР, який мав осідком Польщу.¹⁴⁹

На тлі згаданих вище суперечок між Європейським об'єднанням і Головною еміграційною радою 10 червня 1932 р. з'явився «Маніфест політичних представництв українських земель, політичних партій та національних організацій до цілого народу українського». В ньому констатовалася роз'єднаність сил української нації як на етнографічних українських землях, так і за кордоном, і містився заклик «порозумітися та об'єднатися», бо лише таким шляхом можна забезпечити «спільні ідеали та інтереси». Маніфест проголошував необхідність скликання 1 жовтня 1932 р. у Женеві Всеукраїнського національного конгресу.¹⁵⁰ Так розпочалася остання консолідаційна акція української політичної еміграції, яка тривала фактично до початку Другої світової війни.

Як і слід було очікувати, ця акція розгорталася повільно, але вона відразу викликала занепокоєння більшовиків. В інформації від 12 листопада 1933 р. радянського радника повпредства у Варшаві члену колегії НКЗС СРСР Б. Стоманякову повідомлялося, що вже в липні цього року в середовищі УНДО у Львові розпочалися дискусії з приводу скликання Всеукраїнського національного конгресу, а в серпні 1933 р. у Празі була створена «Ініціативна комісія», яка виступила з гаслом «внутрішнього всеукраїнського міжпартійного миру» та підготовки конгресу.

В інформації особливо підкреслювалося, що між Прагою і Львовом є певні розбіжності. На думку УНДО, вирішальним фактором скликання конгресу має бути «політичне представництво західноукраїнських земель», а емігрантським організаціям відводилася другорядна роль. У документі також йшлося про те, що інтерес до конгресу виявляють «Варшавські петлюрівці» (так званий «центр УНР»), гетьманці, представники УСДРП, хоча кожна з цих організацій має в цьому питанні власну позицію. З огляду на зазначене робився висновок, що «справа з конгресом не зовсім клеїться», що в цьому питанні перемагають противники — ОУН і група Д. Паліїва. При цьому висувалася пропозиція шляхом дипломатичних кроків зірвати скликання конгресу в будь-якій європейській країні, яка визнала СРСР.¹⁵¹

Лише наприкінці грудня 1934 р. у Львові нарешті відбулася конференція зацікавлених сторін, скликана з ініціативи Української парламентарної репрезентації в Польщі. Західна Україна була представлена діячами від УНДО, Української соціалістично-радикальної партії, Української соціал-демократичної партії, Української народної обнови, а еміграція з Великої України — представниками УРДП, УПСР, УСДРП.

Конференція створила Підготовчий конгресовий комітет, що складався з двох відділів — Львівського та Празького. Перший мав займатися західноукраїнськими землями та заокеанською еміграцією, другий — українською еміграцією в Європі та Азії. Було вирішено скликати Всеукраїнський національний конгрес наприкінці вересня 1935 р., однак місце його проведення ще не було встановлено.¹⁵²

Проте у подальшому справа рухалася мляво і повільно. У Львові проти конгресової акції «успішно» діяли ОУН та Фронт національної єдності Д. Паліїва. На празькому ґрунті також не варто було очікувати злагоджених дій між представниками УРДП, УПСР та УСДРП. От як, наприклад, описує у своєму щоденнику за 24 квітня 1935 р. перші збори української громадськості в Празі для обрання Міжорганізаційного комітету по ЧСР для підготовки Всеукраїнського національного конгресу С. Русова. «Боже, — пише вона, — який зібрався безлічний нецікавий збір. Без божества, без вдохнення! Головував Мазепа, а Мацієвич одчитувався в діяльності Комітету. Галичани вороже мовчали...». Характеризуючи конгресову акцію, постійні суперечки між її учасниками, С. Русова зробила вражаючий, далекоглядний висновок: «...як вони так будуть мямлить, то Конгрес збереться хіба в будучому віці»¹⁵³.

Проти скликання Всеукраїнського національного конгресу, крім українських націоналістів, виступали також гетьманці і Державний центр УНР, хоча останній ретельно приховував свою позицію з цього питання.

Про ставлення прихильників УНР до Всеукраїнського національного конгресу свідчить, зокрема, листування військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського з підполковником В. Филоновичем. Інформуючи свого підлеглого стосовно конгресу, військовий міністр УНР в листі від 2 травня 1935 р. писав: «...нехай він занепадається в безвість, без стягнення на нас одіуму за це». І далі генерал зазначив: «...мало хто думає і мало хто знає собі справу з труднощів поєднання не приєднаного»¹⁵⁴. Це були суворі, але, на жаль, правдиві слова. Вже 22 травня 1936 р. В. Сальський повідомив В. Филоновича: «...А для нас ця справа вже вирішена негативно — не входить до конгресової акції»¹⁵⁵.

Отже, наприкінці весни 1938 р. конгресова акція остаточно згасла. Українська еміграція, яка перебувала на теренах Чехословаччини, з великим занепокоєнням спостерігала, як загострюються відносини цієї країни з гітлерівською Німеччиною. С. Русова записала в своєму щоденнику 22 травня 1938 р.: «Неділя. Страшні чутки, страшне очікування дальших фактів... Що буде з бідною Чехією, яка тримається з таким достоїнством?». І далі вона з сумом констатувала, що «Конгресовий Комітет розпадається саме тоді, коли він мусить бути міцним і діяльним».

Оцінюючи тогочасну ситуацію в Європі, С. Русова всі свої думки звертала до України, боячись, що в цьому «міжнародному хаосі» українство може виявитися невідготовленим. «Треба силу мати, — писала вона в щоденнику, — щоб боротися, а ми нічого не маємо. Страшно за завтра...»¹⁵⁶.

Ці слова літньої жінки, активної громадської діячки, широко знаної у міжнародних жіночих колах, вражають не тільки своєю відвертістю і точністю оцінки становища, а й, на нашу думку, характеризують безпорадність української політичної еміграції, котра протягом двох десятиліть не змогла об'єднатися на ґрунті загальноукраїнських національних інтересів. На жаль, це була не прикра випадковість, а прояв однієї з гірших рис нашої національної ментальності — непоступливості, яка і сьогодні дається взнаки.

Водночас варто підкреслити, що на консолідаційні процеси в середовищі української політичної еміграції, окрім внутрішніх, істотним чином впливали й зовнішні чинники, і серед інших — радянський. Більшовики ставили перед собою принаймні кілька першочергових завдань: організувати систематичну роботу серед еміграції; поглибити суперечності між її різними ідеологічними течіями, а також між «верхами» і «низами» еміграції, особливо військової; не дати можливості антирадянськи налаштованим емігрантським колам взяти участь у можливих інтервенціоністських акціях зарубіжних держав (наприклад, Польщі) проти Країни Рад; заохотити до повернення на рідні землі чільних й авторитетних емігрантських діячів.

Чи не першим яскравим прикладом такої роботи стало встановлення контактів із колишнім головою Директорії УНР В. Винниченком (весна — осінь 1920 р.), який ще з кінця 1919 р. почав схилитися до співпраці з більшовицьким режимом. Спочатку в ЦК КП(б)У виникла думка схилити Москву до призначення В. Винниченка «нашим послом закордоном», а потім було вирішено запропонувати йому високі посади в Уряді УСРР та обрати до складу ЦК КП(б)У. Але з цієї комбінації, як відомо, нічого гарного не вийшло.

Тоді погляди більшовиків зупинилися на постаті колишнього Голови Центральної Ради М. Грушевського. Хоча 26 квітня 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У визнало, що «приїзд Грушевського в даний час в Україну є несвоєчасним», уже 16 серпня цього ж року Київ погодився на пропозицію НКЗС РСФРР, щоб М. Грушевський увійшов до закордонного комітету допомоги голодуючим.¹⁵⁷ А 30 січня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення, що зобов'язувало Х. Раковського «з'ясувати за кордоном питання про можливість приїзду в Україну групи Грушевського»¹⁵⁸. Після тривалих переговорів ця акція більшовиків завершилася гучним успіхом, який болісно вдарив по емігрантському середовищу (1924 р.).

На історію з В. Винниченком і М. Грушевським бурхливо відреагував С. Петлюра. Зокрема, в листі від 12 червня 1925 р. до К. Мацієвича він наголосив: «В супереч інших поглядів на «каносу» Вінниченка в 1920–1921 рр. та «подорожі до дому» Грушевського, я гадаю, що власне кроки цих двох визначних людей української новітньої історії внесли більше каламуцтва в українське політичне життя, як інше, і захитали відпорність громадянства українського в найбільш переломову добу і в найбільш відкритих моментах нашої національної політики»¹⁵⁹.

Попередні успіхи в переговорах щодо повернення на рідні терени М. Грушевського та його однодумців з числа чільних членів УПСР спонукали більшовиків до більш активних дій. Політбюро ЦК КП(б)У 23 червня 1922 р. розглянуло питання «Про стан еміграції» (доповідач Д. Мануїльський) і ухвалило таке рішення: «10. а) Дати нашим представникам закордоном наступну директиву: 1) Приступити до організації груп української еміграції, котрі перебувають на платформі радянської влади на зразок «зміновіхівців» і надати їм можливість мати свої видання. 2) Отримати від представників цих груп компрометуючі петлюрівщину документи, і коли після цього вони не зможуть залишитися закордоном, дозволити їм в'їзд в Україну. 3) Запропонувати Раднаркому відпустити НКЗС необхідні кошти»¹⁶⁰. Така директива за підписом секретаря ЦК КП(б)У Д. Мануїльського 27 червня 1922 р. була надіслана відповідним адресатам.

На цей час ЦК КП(б)У і НКЗС УСРР мали в своєму розпорядженні повідомлення українських повпредів про бажання багатьох відомих емігрантів повернутися на Батьківщину. Так, 21 червня 1922 р. Ю. Коцюбинський повідомляв з Відня про особисті зустрічі з генералом О. Грековим, П. Андрієвським (член Директорії УНР), С. Шелухиним та про їх згоду виступити в пресі із засудженням своєї попередньої діяльності, заявити про підтримку радянської влади і дати згоду на повернення в УСРР. Від В. Ауссема (Берлін) 7 липня 1922 р. надійшла інформація про зустрічі з М. Поршем, П. Супруном та Д. Дорошенком. За його даними, схилилися до співпраці з радянською владою й А. Жук та В. Сімович. Від повпреда УСРР в Німеччині на адресу ВУЦВК 28 листопада 1922 р. надійшло подання від М. Порша про дозвіл на його приїзд до України.¹⁶¹ Є також відомості, що велися переговори про можливість повернення в Україну Д. Антоновича, генерал-хорунжих В. Петріва й О. Удовиченка. Наприкінці 1920-х років до УСРР приїхав генерал-хорунжий В. Павленко. Водночас у травні 1926 р. ЦК КП(б)У застерігав своїх представників у радянському повпредстві у Парижі щодо переговорів з В. Винниченком «до повного з'ясування його ставлення до радянської влади». Втім, як відомо, наслідки виявилися невтішними.

Із середини 1920-х років більшовики звернули особливу увагу на роботу із західноукраїнською еміграцією, а також на заохочення до переїзду в УСРР наукових і культурно-освітніх діячів із Західної України. В останньому випадку на цьому напрямі вдалося досягти політичних успіхів. Але, як відомо, доля галичан-емігрантів виявилася трагічною, більшість із них стали жертвами політичних репресій.

На початку 1930-х років радянські спецслужби здійснили спробу завербувати члена Проводу ОУН М. Сціборського (Париж) та одного з діячів української військової еміграції в ЧСР підполковника В. Филоновича.

В цілому ж, діяльність більшовиків із розкладання української політичної еміграції, на нашу думку, не дала очікуваних результатів. Еміграція, незважаючи на наявність політико-ідеологічних розбіжностей у своєму середовищі, займала в цілому чітку антирадянську позицію, що особливо проявилася в часи Другої світової війни 1939–1945 рр.

Поряд з консолідацією власних лав, одним з найважливіших своїх завдань українська політична еміграція вважала активну діяльність на зовнішньополітичному відтинку. Йшлося тільки про те, щоб привернути увагу міжнародної спільноти — урядів держав

і громадськості — до права України на самостійне державне існування. Ставилася також мета всіма наявними заходами забезпечити захист як прав емігрантів у країнах їх проживання, так і національних інтересів українського народу на тих теренах, які відійшли до інших держав. При цьому особливе значення надавалося критиці більшовицького режиму в Україні, його антиукраїнського курсу.

Проте одноцілим фронтом закордонне українство виступити не зуміло. Вже наприкінці 1919 р., внаслідок переговорів Уряду УНР з Польщею, стався розкол в українській делегації на Паризькій мирній конференції. З неї вийшли представники ЗУНР та УСДРП. У листі від 13 грудня 1919 р. до Д. Антоновича чільний член УСДРП Марія Матюшенко з гіркою писала: «Можу подати до Вашого відома, що Панейко виїхав з Парижу до Відня робити і досі свою «зрадницьку» політику і по гроші. А Томашівський подав до демісії і нарешті вийшов з Делегації. Персонал останній роз'їхався, не має кому навіть щоденної кореспонденції розібрати. Граф (тобто голова делегації М. Тишкевич. — *Авт.*) ніколи вже не заходить до Делегації, а щось робить в своєму отелі...»¹⁶².

Вже зазначалося, що після Ризького миру між Польщею та більшовиками (березень 1921 р.) Уряд УНР втратив свій статус суб'єкта міжнародної діяльності, і поступово були закриті всі дипломатичні місії УНР. Від цього часу вся діяльність українства за кордоном на міжнародному ґрунті носила, головним чином, громадський характер. Найбільш активними на цій ділянці були Державний центр УНР та українська політична еміграція в ЧСР, де гуртувалися найкращі інтелектуальні сили українства.

Помітну діяльність на міжнародній арені розвинув Голова Директорії УНР С. Петлюра, який у 1924 р. переїхав з Польщі до Франції та оселився в Парижі. Він, зокрема, швидко дійшов висновку, що будь-які розмови з політичними діячами інших країн лише тоді будуть корисними, коли українство зможе виступити об'єднаною силою, бо організованість та сила завжди імпонують співрозмовникам. Водночас С. Петлюра побачив, що міжнародна діяльність гальмується браком досвідчених людей та їхньою матеріальною незабезпеченістю.¹⁶³ Він вважав необхідним не допустити прийняття в «центрах європейських» таких проектів «пацифікації» Сходу Європи, де б майбутнє України розглядалося лише під кутом інтересів тих чи інших держав.¹⁶⁴

Оцінюючи роботу політичних груп української еміграції в плані пропаганди «традицій української державності», С. Петлюра особливо відзначав осередки УНР у Варшаві та Бухаресті. В листі від 7 лютого 1926 р. В. Садовському він писав: «В цих «центрах» не бояться люде заявляти себе державниками, святкують «свята державницькі», одним словом, залишаються відвертими прихильниками і певних гасел і певних ліній». Щодо ЧСР, то тут, на думку Голови Директорії УНР, люди із середовища УНР є «менш всього активними в обсягу політичної праці», їхні інтереси «направлені переважно на створення культурних вартостей»¹⁶⁵.

Трагічна смерть С. Петлюри стала, на наш погляд, дошкульним ударом по зовнішньополітичній діяльності української еміграції і однією з головних причин її незначних здобутків на цьому напрямі.

Після закінчення Першої світової війни основним центром міжнародного життя була Женева, де розмістилася Ліга Націй та підпорядковані їй установи. Важлива роль у тогочасних міжнародних відносинах належала також Парижу, який був місцем найбільшого, мабуть, скупчення всієї еміграції з теренів колишньої Російської імперії. В столиці Франції з кінця 1920-х років мешкав О. Шульгин, який обіймав посаду міністра закордонних справ УНР. Він був також призначений представником Уряду УНР при Лізі Націй і часто виїздив до Женеви, а потім увійшов до Консультативної ради при Верховному комісаріаті в справах біженців.

Уже 30 серпня 1928 р. О. Шульгин подав Голові Ліги Націй ноту з «однодумним проханням українських емігрантів», щоб у нансенівських паспортах для біженців українці вказували свою етнічну приналежність, а не записувалися росіянами, поляками чи іншими національностями. В ноті підкреслювалося, що українських емігрантів вважати росіянами «було б несправедливо»¹⁶⁶.

Однак Ліга Націй не поспішала реагувати на це прохання. Тому незабаром в ЧСР була утворена Виконавча комісія українських емігрантських організацій у справі міжнародних (нансенівських) паспортів, яка намагалася залучити до згаданої у ноті акції заокеанську еміграцію. Остання, наприклад, пообіцяла надіслати тільки із США до Женеві не менше «600 протестаційних телеграм»¹⁶⁷.

Між тим, гетьманське середовище скептично поставилося до діяльності Виконавчої комісії, яку очолював соціал-демократ Б. Мартос, вважаючи, що есдеки більше думають не про національні, а про «свої гурткові інтереси й престижі». З цього приводу в листі від 31 березня 1930 р. на адресу гетьманського діяча О. Скорописа-Йолтуховського Б. Мартос писав про необхідність «стати вище партійної ворожнечі та особистої ненависті, які у нас так часто стають на перешкоді загально-національній справі»¹⁶⁸.

Проте українській еміграції так і не вдалося добитися від Ліги Націй усунення дискримінації стосовно українців у справі «нансенівських» паспортів. Як стверджує В. Трощинський, ця невдача обумовлювалася негативним ставленням до українців Ф. Нансена, який був Верховним комісаром у справах біженців.¹⁶⁹

У 1929 р. увага емігрантського середовища виявилася прикутою до кроків американського сенатора Копелянда, який 30 жовтня вніс на засідання однієї з комісій Сенату США постанову про визнання екзильних урядів Грузії та України. Ця ініціатива зацікавила всі політичні групи української еміграції, включаючи націоналістів. Головна еміграційна рада в Парижі 15 січня 1930 р. прийняла звернення «До української еміграції». В ньому містився заклик висловити подяку сенатору Копелянду від усього свідомого і чесного громадянства українського «без ріжниці своїх політичних напрямків»¹⁷⁰.

Хоча В. Трощинський дотримується думки, що акція сенатора Копелянда мала «певний пропагандистський ефект»¹⁷¹, проте, на наш погляд, цей ефект став «холодним душем» для української еміграції, коли Уряд США визнав СРСР.

На зламі 1920–1930-х років українська еміграція активно переймалася подіями в СРСР та Польщі, уряди яких здійснили низку репресій проти українського населення. На початку листопада 1928 р. Управа ЦЕСУС оприлюднила меморіал українського студентства «до відома культурного світу» про напад польської поліції на українську демонстрацію у Львові 1 листопада, присвячену 20-й річниці утворення ЗУНР, та насильницькі дії польської «академічної молоді» проти українських установ, які призвели до їх руйнування й нищення майна. ЦЕСУС розцінював дії поляків «як чинник вбійчого розкладу з далекосяглими наслідками міжнародного значення»¹⁷².

Восени 1930 р. українська еміграція висловила рішучий протест проти «пацифікаційних» акцій польської влади в Східній Галичині. Поляки обґрунтовували свої дії необхідністю боротьби з бойовиками УВО, але масштаби каральних акцій вилилися фактично в хрестовий похід «проти беззбройного українського населення Східної Галичини». Управа Союзу українських організацій в ЧСР 6 жовтня 1930 р. ухвалила заяву-протест. У цьому документі дії польської влади розцінювались як замах «на саме фізичне існування» українського народу Східної Галичини, і тут містився заклик «до свідомості всіх політичних і культурних чинників цивілізованих держав світу» та тих міжнародних органів, які визнали польський суверенітет над західними українськими землями і отже «взяли на себе формальну і моральну відповідальність за долю населення тих українських земель»¹⁷³.

Невдовзі, 20 жовтня 1930 р., з'явилося звернення Центрального виконавчого комітету Українських емігрантських організацій в ЧСР до цивілізованого світу з вимогою осудити «звірства польської солдатески над українцями». В цьому документі підкреслювалося, що режим Пілсудського «може своїми нелюдськими вчинками конкурувати з жорстокостями большевицького терору»¹⁷⁴.

Різкою була реакція закордонного українства на події в радянській Україні. Лекторський персонал Української господарської академії 14 грудня 1929 р. в Подєбрадах ухвалив «резолуцію-протест» у зв'язку з арештами представників української інтелігенції, які потім були звинувачені у створенні так званої «Спілки визволення України». Зазначені акції більшовиків розцінювались, з одного боку, як «плановий погром української інтелігенції», а з іншого — як початок наступу Москви «проти економічної автономії радянської України в напрямку повної ліквідації її державності». Резолуція висловлювала впевненість, що «світова громадськість» «категорично заплямує цей новий замах червоного терору на Україні, який прямує до задушення культурно-творчих сил українського народу»¹⁷⁵. Аналогічні заяви робили інші українські емігрантські установи та осередки. Вони уважно стежили за газетними та радіоповідомленнями про процес над СВУ в Харкові, жваво коментували його перебіг і наслідки.

Не обійшла увагою українська еміграція і трагічні події в Україні, пов'язані з колективізацією сільського господарства, продовольчими труднощами та голодомором 1932–1933 рр. Вже 3 грудня 1928 р. на загальних зборах Українського академічного комітету в Празі було ухвалено створити Комісію допомоги інтелектуальним силам у голодних районах України, яка незабаром реорганізувалася в Комітет допомоги голодним України. Його членами стали відомі громадські діячі К. Мацієвич, С. Сірополко, П. Феденко.

Комітет звернувся до української громади в ЧСР 27 січня 1930 р. із закликом «збирати пожертви грішми та харчовими продуктами» для допомоги голодуючим. У зверненні повідомлялося, що на півдні України «терплять тяжку скруту від неврожаю» понад 4 млн осіб, а державної допомоги не вистачає.¹⁷⁶

Управа Союзу українських журналістів і письменників на чужині 5 квітня 1932 р. ухвалила звернення «До opinii всіх цивілізованих країн», в якому зазначалося, що в Україні «тепер панує справжній голод, як серед мійської, так і серед сільської людності». Внаслідок цього частина населення покидає рідну землю і втікає, зокрема, до Румунії, однак радянська влада жорстоко переслідує втікачів, а румунська адміністрація повертає їх в Україну.¹⁷⁷

Жахливі звістки про голодомор 1932–1933 рр. знову збурили українську еміграцію. Уже згадуваний Комітет допомоги голодуючим в Україні 7 серпня 1933 р. у своєму зверненні до емігрантів повідомляв, що «мільйони українського населення загинули від голоду, що в деяких селах вимерло 80 % мешканців і немає кому навіть поховати небіжчиків». Комітет закликав творити на еміграції осередки допомоги голодуючим.¹⁷⁸ Європейське об'єднання українських організацій на чужині 10 жовтня 1933 р. оприлюднило «Відклик до розуму і сумління цивілізованого світу». В цьому документі засуджувалось «свідоме і навмисне винищення большевицькою владою населення України», а також містилося звернення до держав світу унеможливити «торгівлю хлібом, видертим у голодуючих»¹⁷⁹.

На початку 1930-х років увагу всіх політичних груп української еміграції привертала подія на міжнародній арені, де, з одного боку, з'явилися можливості визнання СРСР з боку США та прийому його до Ліги Націй, а з іншого — відбулась активізація в Німеччині дій націонал-соціалістів та агресія Японії на Далекому Сході.

Вже 4 листопада 1931 р. у листі до підполковника В. Проходи (ЧСР) військовий міністр УНР В. Сальський писав, що «Японці обрахували можливість війни з СССР» і зараз

є дані про початок цієї війни навесні 1932 р. З огляду на зазначене В. Сальський вважав можливим використати за цих обставин українську еміграцію в тому регіоні, поповнити її політичними та військовими спеціалістами – емігрантами з Європи. Він був переконаний, що «є всі шанси для успіху боротьби Зеленої України проти ССРСР», наколи Японія допоможе українцям «технічно і збройно»¹⁸⁰.

Водночас Державний центр УНР був занепокоєний тим, що українством на Далекому Сході цікавляться також українські націоналісти, які зі свого боку шукали контактів із відповідними японськими посадовцями.

Однак, як відомо, всі розрахунки української політичної еміграції на можливість використання «японського фактора» для розв'язання «українського питання» виявилися нездійсненними. Варто щоправда зазначити, що закордонне українство на той час взагалі не мало сил, щоб підтримати українську еміграцію на Далекому Сході і зробити її якимось вагомим чинником у цьому регіоні.

Підвищену активність у політичному житті Німеччини націонал-соціалістичної партії А. Гітлера першими оцінили з числа української еміграції гетьманці та націоналісти. В листі від 28 квітня 1932 р. до Ю. Колларда член Гетьманської Управи С. Шемет, коментуючи можливість «порозуміння Німеччини з Францією і Англією» найближчим часом, зазначав, що коли це станеться, то «настане кінець большевицької влади, бо одна Німеччина має зробити їм характері і допомогти нам в організації порядку»¹⁸¹.

Цю думку поділяв і інший діяч гетьманського руху Б. Гомзин, який у листі від 25 травня 1933 р. до згаданого Ю. Колларда писав: «...Я не песиміст, але я бачу в майбутньому Європи промені пожеж і сторіки крові. Не знаю, чи не буде це початком нашого державного відродження»¹⁸².

Нацистський режим в Німеччині привернув до себе увагу й Державного центру УНР. За деякими даними, в лютому 1936 р. до Берліну прибув уенерівець С. Нечай, який від імені Голови Уряду УНР В. Прокоповича мав завдання налагодити контакт з німецькими посадовцями, щоб «продискутувати українське питання»¹⁸³. Однак ця акція не мала жодного успіху.

Втім були серед української еміграції діячі, які розуміли неконструктивність орієнтації на Німеччину чи Польщу. В листі від 19 листопада 1937 р. до К. Мацієвича відомий український адвокат А. Марголін (США) писав з гіркотою: «Хіба не наївно вірити, що Німеччина й Польща хочуть самостійну Україну? Ні! Вони хочуть поділити між собою Україну!»¹⁸⁴.

Вже в 1934–1939 рр. українська еміграція гостро відчувала, що в Європі невдовзі розгорнуться події, які так чи інакше стосуватимуться «українського питання», долі українських земель. Це було пов'язано насамперед з активною позицією нацистського уряду Німеччини, який підтримувала Італія щодо перегляду основних підвалин Версальської системи територіального устрою Європи. І тут з'ясувалося, що закордонне українство через свою розпорошеність і політичну роздробленість не готове до спільних дій. Так, у листі від 26 квітня 1934 р. до М. Масюкевича відомий громадський діяч І. Боберський писав з гіркотою: «Неспокійні рухи відбуваються перед нашими очима, але ми, українці, лишаємось такі самі, без лучності, без одноцілого напрямку, без пляну. Ясний, зрозумілий всім плян мають лишень націоналісти, які ділом і словом голосять зазив до непримиримого бою. Петлюрівці і скоропадці ж опинились в такому положенні, що не можуть нічого переконуючого сказати»¹⁸⁵.

Тим часом гетьманці дивилися на справи по-іншому. Зокрема, вже згадуваний С. Шемет у листі від 23 травня 1936 р. до Ю. Колларда зазначав, що в час «коли кажуть, що «порохом пахне», єдиний, хто може «біля себе зібрати поважної української сили», то це гетьман П. Скоропадський»¹⁸⁶. Втім і це припущення не збулося.

Громадський діяч Т. Монюк (ЧСР), оцінюючи розвиток міжнародних подій, активну позицію Німеччини та Японії, бідкався, що затягується справа скликання Всеукраїнського національного конгресу, який мав би об'єднати закордонне українство. «Ні, це не явище консерватизму або традиції, — писав він 2 листопада 1936 р. члену Підготовчого конгресового комітету В. Приходьку, — скорше нашої розхлебаності; коли хочете — суспільно-громадської нездарності або недбайності... Бракує розмаху, відважнішого духу, динамічності...»¹⁸⁷.

Схоже характеризував стан серед українства у Франції директор Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри в Парижі І. Рудичів. У листі від 28 січня 1937 р. до Є. Вирового (ЧСР) він писав: «Тут так само, як і в Празі, розбилися люди і кожен сам у себе у своїм колі крутиться. Націоналісти окремо... Шаповал крутиться з комуністами українськими...»¹⁸⁸.

Песимістично дивився на можливість консолідації українських самостійницьких сил і відомий діяч УНО в Німеччині І. Драбатий. У листі від 26 листопада 1937 р. до Є. Вирового (Прага) він із занепокоєнням запитував: «Як там група Мазепи? Чи думають вони примиритися з урядом, чи ні? Чи є хоч бажання у наших груп закинути свої групові сварки? Чи нічому не навчились і по-старому гризуться на втіху ворогам?»¹⁸⁹.

Проте найбільш влучно, хоча й занадто емоційно, охарактеризував стан закордонного українства в той тривожний час один із кореспондентів В. Проходи на ім'я Федір. «Махновщина, — писав він у листі від 21 липня 1938 р., — сидить глибоко в кожному з нас. Я, знаєш, не можу собі уявити навіть сьогодні, щоб ми робили, коли б навіть самі більшовики сказали нашим: йдіть і «володійте самі дома...». Навіть і німець куций не второпає, як тих синів неньки України між собою помирити. Який-то має бути «модус», щоб усі поставили загальне добро вище особистих хохлацьких амбіцій. Мабуть не «модуса» треба шукати, а кия, або нагая та насипати усім так, щоб бодай місяць навіть не могли сидіти.»¹⁹⁰

Цікаво, що не краще виглядали справи в українства й за океаном. Громадський діяч А. Кість із Нью-Йорка в листі від 21 травня 1937 р. так інформував про це сотника Армії УНР М. Битинського (Прага): «Українці гризуться і в цьому найголовніша втіха їх... наче б на радість ворогам України то роблять... Там, в Празі, бідують матеріально, але інтелігентні, учені сили, а тут як степові незагнудані коні біжать, б'ють копитами і летять часом над пірвою...»¹⁹¹.

Аналогічно оцінював ситуацію по той бік Атлантики й лідер українських есерів Н. Григорієв. У листі від 5 липня 1939 р. К. Мацієвичу він писав: «Можу лише сказати, що переїхавши українську Америку (СДПА і Канаду), скрізь бачив те саме, що й у Празі та на інших територіях, де вештаються українські люди — туга за створенням єдиного власного українського незалежного осередку. Не тільки в теорії, але й у реальному житті»¹⁹².

Певна розгубленість закордонного українства, обумовлена розпорошеністю його лав та внутрішньою боротьбою в емігрантському середовищі, на тлі загострення міжнародних відносин в Європі внаслідок агресивних дій нацистської Німеччини (аншлюс Австрії, територіальні претензії до ЧСР) восени 1938 р. змінилася сплеском високої активності й породила далекосяжні сподівання. Причина цього крилася у створенні Карпатської України як федеративної частини нової Чехословацької держави, яка стала мертвонародженою дитиною сумнозвісної Мюнхенської угоди Великої Британії, Франції, Італії з гітлерівським Третім рейхом.

На початку жовтня 1938 р. С. Русова з великим оптимізмом записала у своєму щоденнику: «...Великі події проходять перед нами: Чехія зведена до своїх етнографічних меж, Підкарпаття і Словаччина мають автономію. Боже, як ми усі з того радіємо, що на чолі України стоїть Волошин, певна людина, що усе життя працює для свого народу...»¹⁹³. А підполковник В. Филонович, який в цей час перебував у Карпатській Україні, в листі

від 6 листопада 1938 р. генерал-хорунжому О. Удовиченку (Париж) говорив про «справді історичні події», що «відбуваються в новоствореному, як тут кажуть, «п'ємонті України»¹⁹⁴. 22 листопада 1938 р. керівника Уряду Карпатської України А. Волошина привітав колишній Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич.

У деяких колах української еміграції ширилися чутки, що із Карпатської України розпочнеться процес відновлення української державності. Зокрема, 1 листопада 1938 р. С. Русова записала в своєму щоденнику, що нібито А. Гітлер казав: «...на Різдво будете у Львові, на Великдень — в Києві...»¹⁹⁵. А М. Масюкевич у листі від 17 січня 1939 р. із Берліну до В. Проходи (ЧСР) зазначав, що в Німеччині «сподіваються земляки і неукраїнці якихось дальших посуень в нашу користь». «Часом говорять, — наголошував він, — про Галичину (сфедеровану!), часом згадують неукраїнці Бессарабію та інші краї.» Але сам М. Масюкевич ставився до таких проєктів обережно, бо, за його словами, категоричної думки не мають «навіть найбільш компетентні в таких справах особистості»¹⁹⁶.

Однак, як уже зазначалося, історія Карпатської України, яка в середині березня 1939 р. внаслідок розпаду Чехословаччини оголосила себе незалежною державою, виявилася трагічною. Гітлерівська Німеччина віддала Закарпаття під владу хортиській Угорщині і цим актом шокувала закордонне українство, котре взагалі перестало розуміти логіку міжнародних подій і їх можливий вплив на розв'язання «українського питання». От, наприклад, що писав 21 березня 1939 р. своїм батькам у Прагу історик М. Антонович (Берлін): «...Тут враження зовсім, як після 18 брюмера: щось перервалося! Ні триумфу, ні ентузіазму. Маса не встигла так скоро переорієнтуватися з попередніх принципів на нові... Зате ті, що щось думають, зовсім спантеличені...»¹⁹⁷.

Здавалося, сумна доля Карпатської України мала б підштовхнути українську політичну еміграцію до об'єднання та спільних дій, але цього вкотре не сталося. Навпаки, в емігрантському середовищі розпочався пошук винуватців трагедії Закарпаття, і об'єктом нещадної критики стали, як уже згадувалося, українські націоналісти. Особливо різко проти них виступали гетьманці. Коментуючи один із бюлетенів Гетьманської Управи про події в Закарпатті, С. Русова записала в своєму щоденнику 22 червня 1939 р.: «Увесь бюлетень справляє тяжке враження»¹⁹⁸.

Однак найбільш пильні українські діячі головну причину невдачі української справи в тому регіоні вбачали у відсутності злагоди в українському середовищі. Генерал-хорунжий В. Петрів, згадуючи події в Закарпатті, писав у листі від 26 вересня 1939 р. до Союзу бувших українських вояків у Канаді: «...Не довели ми, що ми є здатні щось позитивного зробити...». І далі наголошував: «Поки не витворимо власних конструктивних цінностей, та такого, все одно якого, колективу, з яким будуть примушені чужі рахуватися, будемо куркою на торгу, яку купують та продають, лишаючи їй лише можливість кудахкати та трюхатися»¹⁹⁹.

Після вражаючих успіхів нацистів у зовнішній політиці 1938–1939 рр., коли до Третього рейху без особливих зусиль були приєднані території Австрії та Чехії, саме з політикою Німеччини українська еміграція остаточно зв'язала свої надії на позитивне вирішення долі України як самостійної і незалежної держави.

Тим часом найбільш активними в пошуку шляхів до консолідації закордонного українства були націоналісти, які мали помітний вплив на українську еміграцію в Третньому рейсі. Члени ОУН не тільки мали добре налагоджені зв'язки з відомствами А. Розенберга та В. Канаріса, їх також рішуче підтримувало Українське національне об'єднання в Німеччині, найбільш масова на той час організація, яка об'єднувала українців за кордоном.

У своїх зверненнях до української еміграції УНО настирливо проводило думку, що «національна воля і державність здобуваються та забезпечуються завжди силою кулака»

і що «в основі цієї сили лежить організована й дисциплінована національна єдність, що ставлять націю понад усе». У відозві «Українці» (5 травня 1939 р.) УНО наголошувало на тому, що про «єдність українців рішуче дбає український націоналізм», і закликало емігрантів «піти в ряди тих українських організацій, які стоять на засадах українського націоналізму»²⁰⁰.

Громадський діяч В. Панченко-Юревич, позитивно оцінюючи діяльність націоналістів, у листі від 7 серпня 1939 р. до М. Антоновича з оптимізмом пише: «Здається нарешті йде консолідація українських сил по всій лінії, а ще до того не якась там парламентарія, але бойова, в силі тоталітарних рухів. Дай то Боже, бо це єдиний можливий шлях в час боротьби»²⁰¹.

Українська політична еміграція була дезорієнтована подіями на Закарпатті, проте незабаром загострення німецько-польських відносин породило нові мрії щодо можливих змін в українському питанні. Ці мрії пов'язувалися з очікуваною війною Третього рейху проти Польщі, внаслідок якої на західноукраїнських землях мала б постати українська держава на зразок ЗУНР.

Проте незабаром стали ширитися серед еміграції чутки про німецько-радянські контакти, які могли вплинути на ставлення Третього Рейху до української справи. Найбільш точно, на наш погляд, перебіг подій передбачив М. Антонович, який мав зв'язки в певних німецьких колах. У листі від 12 травня 1939 р. до своїх батьків він пише: «По всій правдоподібності дійде до німецько-російської коляборації в справі Польщі. Польщу роздавають, але, очевидно, що Совітам заплатять нашими землями». При цьому він також зазначив, що «Німеччина, розуміється, зараз же після цього візьметься, очевидно, і за Совдепію»²⁰².

Напад нацистської Німеччини на Польщу переважна більшість української політичної еміграції сприйняла із задоволенням, хоча пакт Молотова-Ріббентропа в черговий раз пригнітив закордонне українство своєю нелогічністю і непередбаченістю. Цю подію, зокрема, С. Русова охарактеризувала двома виразними словами: «Жах один...». А 2 вересня 1939 р. вона записала в щоденнику: «Ну ось вчора оголошена війна німецько-польська. Чудову шляхетну промову сказав Гітлер в сеймі (мається на увазі рейхстаг — *Авт.*), і відправився на фронт...»²⁰³.

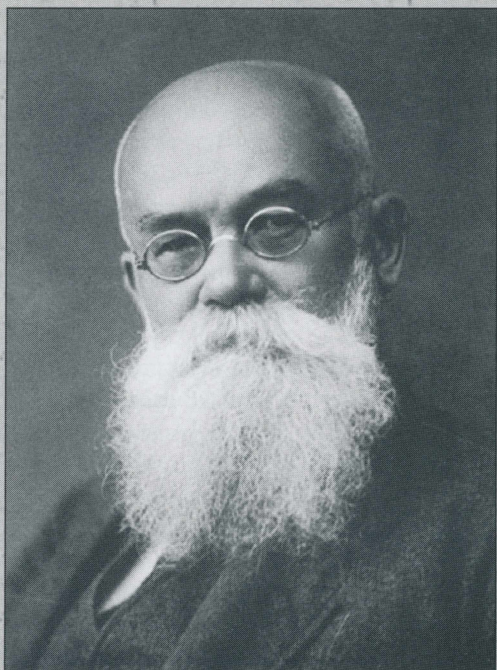
Приєднання Західної України до СРСР стало справжнім шоком для закордонного українства. Його настрої досить точно передають записи в щоденнику С. Русової: «19.IX. Усе загинуло: Совіти зайняли Коломию, Тернопіль і вгору Рівне, Волинь аж до Вільно. В Брест-Литовському сталася зустріч німців і москалів; взагалі «rozdrav». І ця дурна маса вітає їх, яко «освободителів!» ... 17.X. ... Через що в мене в глибині душі така віра в Гітлера, він вижене Совіти...»²⁰⁴.

Подібні думки поділяли й інші представники української еміграції, покладаючи відтепер надію на збройний конфлікт між Німеччиною та СРСР. «Нова Гітлерівська-Сталінська приязнь, — писав 29 лютого 1940 р. Ю. Жук (син відомого діяча А. Жука) М. Антоновичу, — має всі позначки короткотривалості з обох боків...» Але при цьому його турбувала та обставина, що «немає поки що ніякого контакту українсько-німецького, який би мав завдання приготуватись на цю евентуальність»²⁰⁵.

Після розгрому Польщі та приєднання її земель до Третього рейху Державний центр УНР на чолі з А. Лівичьким втратив будь-які можливості впливати на українську політичну еміграцію та на перебіг подій в «українському питанні». Господарями в емігрантському середовищі почувалися націоналісти та гетьманці. Основним плацдармом їх діяльності було Польське генерал-губернаторство, але тут перевагу мали націоналісти, хоч і самі розбилися на дві фракції — бандерівську і мельниківську.

**ДІЯЧІ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
ТА УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ**

*Михайло Грушевський.
1926 р.*

*Володимир Винниченко.
1920-ті рр.*

*Симон Петлюра.
1919 р.*

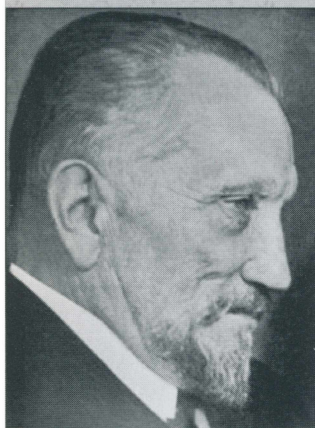

*Ольга і Леся Петлюри.
Початок XX ст.*

*Члени Директорії УНР: зліва направо Ф. Швець, А. Макаренко, С. Петлюра.
1919 р.*

*Андрій Лівницький.
1940-ві рр.*

*Ісаак Мазена.
1942 р.*

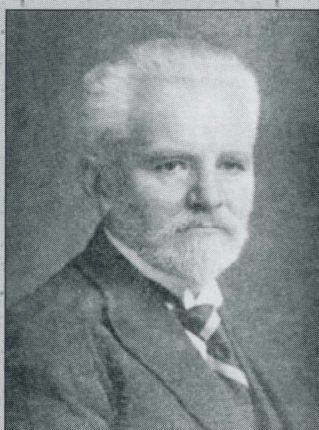

*Борис Мартос.
1917–1918 рр.*

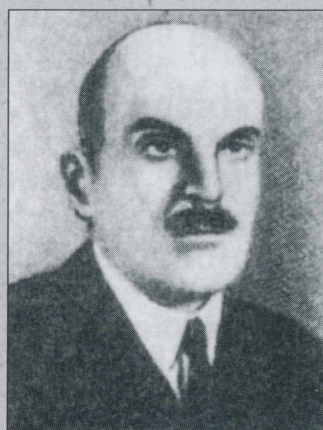

*В'ячеслав Прокопович.
1930-ті рр.*

*Дмитро Антонович.
1917–1918 рр.*

*Євген Архипенко.
1930-ті рр.*

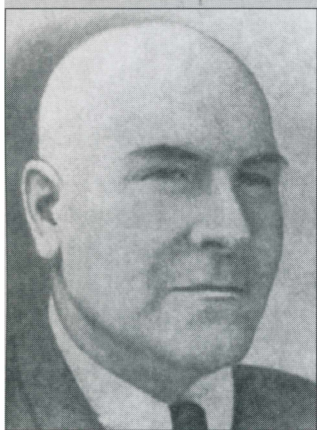
*Никифор Григорійв
з дружиною та сином.
1930-ті рр.*

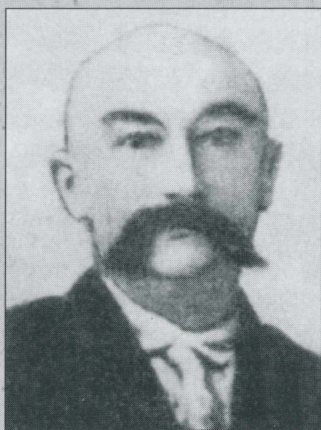
*Микола Галаган.
1930-ті рр.*

*Спиридон Довгаль.
1930-ті рр.*

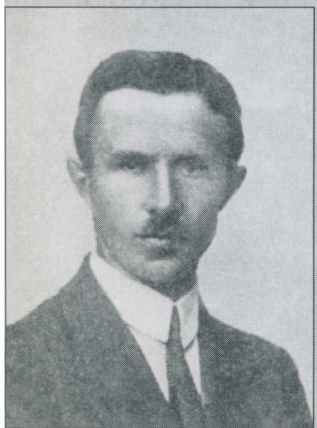
*Юрій Коллард.
1930-ті рр.*

*Софія Русова.
1920-ті рр.*

*Гларіон Косенко.
1917–1920 рр.*

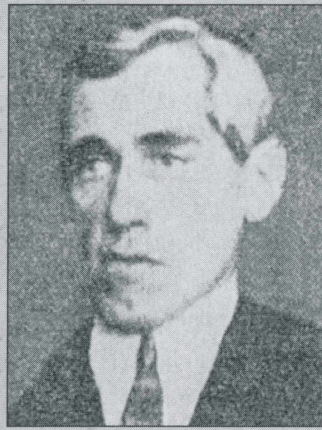
*Валентин Садовський.
1917–1918 рр.*

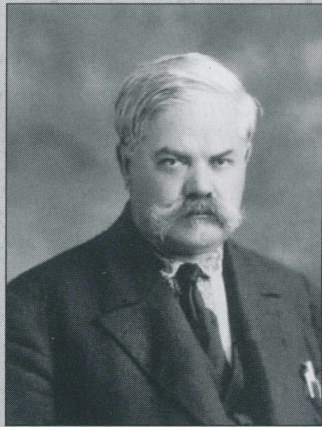
*Сергій Тимошенко.
1930-ті рр.*

*Іван Фещенко-Чопівський.
1930-ті рр.*

*Василь Філонович.
1936 р.*

*Микита Шаповал.
1920-ті рр.*

*Олександр Шулгин.
1930-ті рр.*

*Андрій Яковлів.
1930-ті рр.*

*Група державних і військових діячів УНР. У першому ряду зліва направо
І. Омелянович-Павленко, С. Петлюра, М. Омелянович-Павленко.
1919 р.*

*Володимир Сальський.
1919–1920 рр.*

*Андрій Вовк.
1918–1921 рр.*

*Всеволод Змієнко.
1918–1921 рр.*

*Віктор Куц,
1920–ті рр.*

*Всеволод Петрів,
1920–ті рр.*

*Олександр Удовиченко.
1920–ті рр.*

*Володимир Кедровський.
1918 р.*

*Михайло Садовський.
1953 р.*

**ДІЯЧІ
УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ
І ГЕТЬМАНСЬКОГО
РУХУ**

*Гетьман Павло Скоропадський.
1918 р.*

*Гетьман Павло Скоропадський
в оточенні дипломатів. 1918 р.*

*Гетьман Павло Скоропадський
з кайзером Німеччини
Вільгельмом II. 1918 р.*

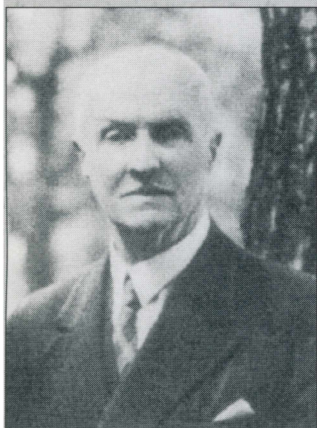

*Павло Скоропадський
із сином Данилом.
1930-ті рр.*

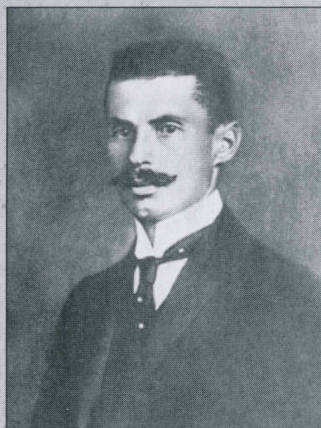

Гетьман Павло Скоропадський з прем'єр-міністром Федором Лизогубом та офіцерами. 1918 р.

*Павло Скоропадський.
1940-ві рр.*

*В'ячеслав Литинський.
1918 р.*

*Олександр Скоропис-
Йолтуховський.
1930-ті рр.*

*Сергій Шемет.
1930-ті рр.*

*Юрій Русов.
1930-ті рр.*

*Олександр Шаповал.
1950-ті рр.*

*Іван Полтавець-
Остряниця.
1917-1920 рр.*

*Борис Бутенко.
1918 р.*

**ДІЯЧІ
ЗАХІДНО —
УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ**

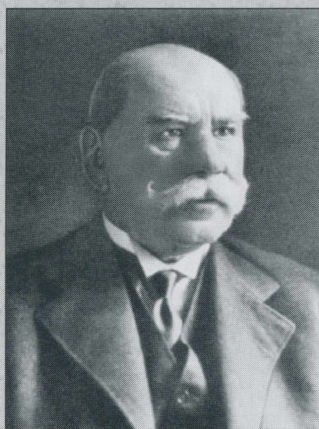

Уряд ЗУНР в екзилі: у першому ряду сидять зліва направо С. Витвицький, К. Левицький, Є. Петрушевич, В. Сінгалевич, Р. Перфецький. 1921 р.

*Євген Петрушевич.
1920-ті рр.*

*Степан Смаль-Стоцький.
1930-ті рр.*

**ДІЯЧІ
ОРГАНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ**

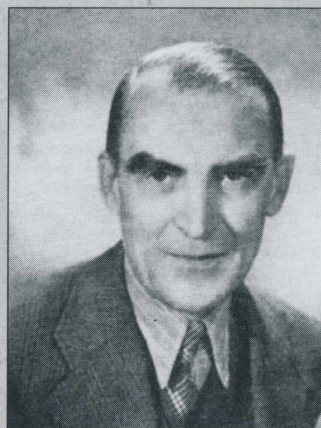

*Євген Коновалець.
1930-ті рр.*

*Андрій Мельник.
1930-ті рр.*

*Дмитро Андрієвський.
1940-ві рр.*

*Віктор Курманович.
1919–1920 рр.*

*Микола Капустянський.
1940-ві рр.*

Підготовка Німеччини для нападу на СРСР не була таємницею для української еміграції. М. Антонович 19 липня 1940 р. писав батькам: «Через Бресляу стало йдуть війська на схід і вояки перекодані, що це проти «Русен». Ситуація така, що дійсно може все ринуться кожної хвилини...»²⁰⁶.

Не менш оптимістично був налаштований і генерал-хорунжий А. Вовк, який у цей час перебував у гетьманському таборі й очолював Українську громаду в Німеччині. «...Жиемо ж бо справді в часи незвичайні, — писав він 18 жовтня 1940 р. генерал-хорунжому В. Петріву, — коли серед світової завірюхи може несподівано прийти на порядок дня і наша справа. А що вона прийде, я в це глибоко вірю.»²⁰⁷

При цьому гетьманців тішило загострення стосунків між ОУН(Б) та ОУН(М). З цього приводу В. Мурашко 31 жовтня 1940 р. повідомляв В. Петріва: «В ОУН почалася вже «мокра робота». Оце одержали вістки, що почали в Губернії взаємно себе обстрілювати. Не стало поляків — вправляють на собі. Бодай послідовні...»²⁰⁸. А чільний діяч УЦК В. Добрянський-Демкович 13 листопада 1940 р. писав М. Антоновичу: «...Боротьба, яка тепер ведеться в таборі ОУН між прихильниками Мельника і Бандери, не має собі рівної в нашій історії. Це страшна пляма, жахливе п'ятно»²⁰⁹.

Відчуваючи наближення німецько-радянського збройного конфлікту, різні течії української політичної еміграції, а головним чином гетьманці і націоналісти, намагалися знайти своє місце в очікуваних подіях на Сході, виступити в ролі об'єднувального чинника для національно-державницьких сил українства. При цьому кожна з цих течій намагалася залучити до своїх лав відомих й авторитетних військовиків, одним із яких був генерал-хорунжий В. Петрів, котрий у 1919–1921 рр. обіймав посади військового міністра і начальника Генштабу Армії УНР.

Ще в 1939 р., до німецько-польської війни, особою В. Петріва зацікавилась ОУН, намагаючись через генералів В. Курмановича та М. Капустянського привернути його для праці в інтересах націоналістичного руху. В 1940 р. інтерес до В. Петріва почали жваво виявляти гетьманці. Йому постійно писали листи відомі діячі гетьманського середовища А. Вовк, Б. Гомзин, В. Мурашко. В одному з чергових листів до В. Петріва від 18 лютого 1941 р. генерал-хорунжий А. Вовк особливо наголошував на необхідності «знайти можливість до співпраці в нашій загальній українській праці...». Він також особливо звернув увагу В. Петріва на те, що «час минає приспішеним темпом, — а ми, ті, що багато вже склали нашої енергії й праці до тої нашої справи, нині якось не потрапимо йти відповідним темпом ... все якось або топчимось на місці, або ж просто залишаємося безчинними на узбочу...»²¹⁰.

Не менш турбувала роз'єднаність українських самостійницьких сил і гетьманця Б. Гомзина. Він вважав, що жодна з цих сил сама по собі «не має змоги бути силою», і в листі від 2 квітня 1941 р. до генерал-хорунжого В. Петріва наголосив: «ми, українці, повинні знайти спільну мову, спільну форму — для спільного чину». При цьому Б. Гомзин був глибоко переконаний, що коли об'єднання українства не станеться, то «кінець буде звичайний: Москва виграє!»²¹¹.

Незабаром зв'язки з В. Петрівим зав'язали представники ОУН(Б) Є. Врецьона та Р. Ільницький, які закликали генерала взяти активну участь в акціях щодо консолідації самостійницьких сил українства. Однак В. Петрів, поділяючи повністю думку про необхідність такого кроку, вважав, що він матиме успіх, коли до нього будуть залучені такі діячі, як А. Лівницький, А. Макаренко, П. Скоропадський та А. Мельник. У листі від 17 червня 1941 р. до Р. Ільницького він підкреслив, що коли зазначені діячі не об'єднуються, то створення будь-якого представницького органу з участю лише «однієї еміграційної групи» тільки «збільшить існуючі міжусобиці»²¹².

Це передбачення генерал-хорунжого В. Петріва повністю збулося: українські політичні проводи так і не об'єдналися, а їх чільні діячі не зуміли вийти за межі своїх вузькопартійних або ж особистих інтересів, подолати неприязнь один до одного. Сам він за цих обставин не зв'язав себе з жодним українським рухом і з початком німецько-радянської війни вважав, що українське питання може бути вирішене лише волею вищого керівництва Третього рейху.

От що, наприклад, писав В. Петрів «вельмишановному пану професору» [1942 р.]: «Є бідю нашої української інтелігенції думання вмовленими категоріями й не реальностями, а потім оцінення відносин без огляду на змінену ситуацію... Але годі наших переконати — вони вмовляють собі, що їм хочеться так, як вмовляли себе перед початком цієї гігантської боротьби, що провід НСДАП лише о том і думає, щоби утворити ту Самостійну Україну й передати її або уряду УНР, або Мельнику, або Бандері, або Скоропадському»²¹³.

Вже зазначалося, що 22 червня 1941 р. з ініціативи ОУН(Б) у Кракові відбувся український національний з'їзд, який обрав Український національний комітет, що мав стати загальноукраїнським представницьким органом. Однак з УНК відмовилася співпрацювати ОУН А. Мельника та Гетьманський центр, а німецька влада не визнала його легітимним та заарештувала деяких з його членів. Так завершилася прикрою невдачею чергова консолідаційна акція самостійницьких сил.

Провальною була і спроба об'єднання української військової еміграції, яку здійснив генерал-поручник М. Омелянович-Павленко. Створена ним у Кракові Українська генеральна рада комбатантів (УГРК) також виявилася недієздатною, а сам ініціатор цієї акції, відомий український військовий діяч, став об'єктом гострої критики своїх політичних опонентів як з боку гетьманців, так і з середовища УНР. А колишній чільний член УПСР С. Довгаль вважав, що такі вожді, як М. Омелянович-Павленко «заведуть нас, як уже наш народ означив, «під дурну стріху»²¹⁴.

Напад Німеччини на Радянський Союз переважною більшістю української політичної еміграції був оцінений схвально. Її керівні центри зробили відповідні заяви. От як відреагував на цю подію відомий діяч осередку УНР у Франції М. Шумицький. У листі від 9 липня 1941 р. до І. Рудичіва він писав: «Проголошення Німеччиною війни совітам викликало у нас велике задоволення, всі рвуться додому і бажають прийняти участь в боротьбі». «Взагалі, — наголошував М. Шумицький, — можна лише привітати ідею «хрестового походу» проти більшовизму взагалі всіх націй». Водночас він був здивований, що «у частини білої російської еміграції ця війна викликала якийсь дивний «патріотичний підйом», бажання обороняти «родину», звичайно може й Україну?»²¹⁵.

На такій позиції стояв і колишній прем'єр-міністр Уряду УНР В. Прокопович. «Вітав, — писав він 10 січня 1942 р. тому ж І. Рудичіву, — переможний похід німецького війська на схід. Радів і радію з визволення України з-під незносного ярма московського. Тяжко журюся, що той хрестовий похід стався без участі нашого війська.» Водночас В. Прокопович з гіркотою визнав, «що й сьогодні, як і колись, ми всі zostалися об'єктом, а не суб'єктом у міжнародних відносинах»²¹⁶.

Одного з лідерів українських соціал-демократів П. Феденка дратувала відсутність у цей час єдності в українському самостійницькому середовищі. «Дивлюсь на «нашу політику» за кордоном, — писав він 3 вересня 1941 р. І. Рудичіву, — і бачу, що люде просто божевільні. Нема держави, невідомо, чи хоч декорація держави буде, а вони ріжуться «за владу». А наприкінці листа він наголосив: «Мрію про одно: щоб просвітівся у дураків розум і щоб зрозуміли, що не хапання за «булаву» і надимання жаб'яче нам потрібні, а єдиний політичний табір, де б на першому місці стояли не амбіційні жуки, а чесні випробувані патріоти з політичним досвідом...»²¹⁷.

Ще більш критично оцінював становище українства громадський діяч Є. Бачинський (Швейцарія). У листі від 20 жовтня 1941 р. до одного із своїх кореспондентів він писав: «Дійсно, праві німці, коли постановили усіх українців, раніш як вислати на роботу на Україну, перевиховувати та примушувати проходити певний стаж... Дійсно, нас треба перевиховувати. І то чужинцям, бо ніколи жодний наш уряд, який би такий і був, не зможе проводити позитивну діяльність! Є натурально виїмки, але загал дуже недописує... Інтриги і знову інтриги, без кінця і краю, впрост руки опускаються і зневіра підходить до серця...»²¹⁸.

І треба визнати, що і в надалі, тобто в 1942–1944 рр. українська політична еміграція в своїй основній масі не зуміла активно впливати на події в Україні. Це пояснювалося, з одного боку, роз'єднаністю емігрантського середовища, його політичною короткозорістю та орієнтацією на нацистську Німеччину, а з іншого — політикою А. Гітлера, котрий розглядав українські землі як «життєвий простір» для німецької нації.

Лише українські націоналісти, а саме ОУН(Б), хоч із запізненням, зуміли зайняти самостійницьку позицію в «українському питанні», намагалися його розв'язати, виходячи із власних політичних та ідеологічних засад. Націоналісти не побоялися переглянути своє ставлення до Третього рейху, його політики щодо України і наважилися чинити їй збройний опір у міру своїх сил і можливостей.

На нашу думку, націоналісти, на відміну від інших українських політичних сил, не були простими обсерваторами або ж пустопорожніми критиками подій, які відбувалися на українських землях у 1941–1944 рр., не стали вони й мовчазними спільниками нацистів. ОУН(Б) зайняла активну позицію щодо подій в Україні і була впливовим чинником в західному регіоні, з яким рахувалися як нацисти, так і більшовики і поляки.

Трагедію української політичної еміграції винятково точно передає листування одного з чільних членів української соціал-демократії М. Галагана з громадським діячем консервативного напрямку, колишнім керівником Міністерства шляхів УНР Ю. Коллардом. М. Галаган писав 13 січня 1944 р.: «...Все більше пересвідчуюсь у тому, що ми лишились поза реальним життям нашого народу, яке пішло своєю дорогою, а зовсім не так, як ми собі хотіли. Свідомість своєї непотрібності й марності своєї праці дуже тяжко відбивається на душі, так що впрост тратиться інтерес і до самого існування на цьому мізерному світі»²¹⁹.

Не менш песимістичний був його лист і від 28 травня 1944 р. «Це суцзя правда Ваша, — писав М. Галаган Ю. Колларду, — що всі наші колишні труди, страждання, поневіряння і т. д. не принесли сподіваних результатів і тепер ми на закінченні свого віку стоїмо перед порожнечою. Тяжко це почуватися, що нічого ми тут уже не можемо вдіяти і доводиться миритись із сумною дійсністю»²²⁰.

Друга світова війна підвела ризику під діяльністю української політичної еміграції, яка залишила рідні терени після визвольних змагань 1917–1921 рр. Опинившись на чужині, українські політичні сили самостійницької орієнтації підтвердили своєю діяльністю одну з гірших рис нашого менталітету — непоступливість — і не змогли знайти порозуміння на ґрунті національних інтересів.

Українська політична еміграція 1919–1945 рр. не зуміла стати впливовим чинником в міжнародних відносинах тієї бурхливої доби, а в часи Другої світової війни її ділова праця жодним чином не позначилася на подіях в Україні, окрім спроб ОУН і УПА підняти «українське питання» на світовій арені та об'єднати самостійницькі елементи українства під гаслом Української головної визвольної ради (1944–1945 рр.).

Водночас слід зазначити, що багато чільних діячів української політичної еміграції, незважаючи на цілу низку прорахунків у своїй діяльності, зберегли в собі непохитну віру в неминучість національного та державного відродження українського народу і прагнули в різний спосіб передати її прийдешнім поколінням українства. Вони переважно були

високоосвіченими та сильними особистостями, але в колективі однодумців не завжди могли знайти своє місце, вгамувати власні амбіції, поступитися лідерством задля загальнонаціональних інтересів.

Державницька позиція С. Петлюри, Є. Коновальця, І. Мазепи, Б. Мартоса, В. Прокоповича, П. Феденка, О. Шульгина та інших політиків тієї доби, незважаючи на несприятливі зовнішньополітичні обставини для українського самостійницького руху, заслуговує на глибоку пошану. Їх чин, на нашу думку, має слугувати прикладом для сучасної української політичної еліти. Боротьба за державницький ідеал, соборність українських земель, кращу долю народу має бути внутрішньою потребою для тих, хто стає на нелегкий шлях політичної діяльності.

Про перебіг подій у житті української політичної еміграції 1919–1945 рр. яскраво свідчать документи і матеріали з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Найбільш інформативні з них увійшли до збірника. Ці джерела висвітлюють державні, суспільно-політичні та військові аспекти діяльності української еміграції переважно на європейських теренах, відтворюють відносини між окремими її угрупованнями. Документи містять також відомості, що характеризують чільних діячів українського політичного середовища на чужині.

Основу збірника становлять документи і матеріали фонду 269 «Колекція документів «Український музей в Празі». Серед них — статuti і програми політичних партій та громадських організацій, заяви, звернення, відозви політичних проводів української еміграції, інформаційно-довідкові матеріали, а також листи М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, П. Андрієвського, Є. Коновальця, Ю. Колларда, А. Ливицького, А. Жука, К. Мацієвича, Б. Мартоса, І. Мазепи, О. Марголіна, В. Прокоповича, П. Феденка, О. Шульгина, М. Шаповала, Н. Григоріва, С. Довгаля, О. Скоропис-Йолтуховського, братів Шеметів; представників українського генералітету: М. Омеляновича-Павленка, А. Вовка, М. Капустянського, братів О. і М. Удовиченків, В. Курмановича, В. Сальського, В. Змієнка, В. Куща, полковників Б. Гомзина, М. Садовського, О. Шаповала, підполковників В. Проходи, В. Филоновича та інших.

До збірника також увійшли документи із фонду 1 «ЦК Компартія України» та фонду 6 «Компартія Західної України», які містять оцінку компартійними посадовцями стану і діяльності української політичної еміграції, висвітлюють спроби більшовиків розкласти її середовище, домогтися повернення частини емігрантів на рідні терени.

Всього у збірник вміщено 515 документів з 1919 р. по 1945 р. Кожен з них має заголовок, складений упорядниками, в якому зазначено порядковий номер документа, його тип, автор і адресант, дата. Якщо дата виходу документа відсутня, то він датується за змістом, супровідними матеріалами тощо. Встановлена дата береться у квадратні дужки.

Упорядниками максимально збережені мовно-стилістичні особливості авторських текстів. Згідно з нормами чинного правопису виправлені деякі орфографічні та пунктуаційні помилки, що істотно не впливають на зміст документів.

Вписані упорядниками окремі слова та частини слів беруться у квадратні дужки. У разі втрати, пропуску частини текстів останні відтворюються квадратними дужками з трьома крапками: [...].

Якщо документ був підписаний, то прізвище людини, яка це зробила, береться у дужки: (В. Винниченко). Коли підпис навпроти прізвища відсутній, це позначається за допомогою дужок і тире: (–) І. Мазепа.

Кожний документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце його зберігання (скорочена назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів), вказується автентичність документів (оригінал, завірена копія, копія тощо).

Відбір документів, їх науково-археографічне опрацювання, написання приміток, складання іменного та тематичного покажчиків, списків скорочень та рідковживаних слів здійснили О. Бажан,⁸ С. Власенко, А. Кентій, В. Лозицький.

Анатолій Кентій,

Володимир Лозицький

-
- ¹ *Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва): Науково-документальне видання. — К., 2003. — С. 177.*
- ² Там само.
- ³ *Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття): Монографія. — К., 2006. — С. 133, 558.*
- ⁴ Там само. — С. 72–73.
- ⁵ *Історія української еміграції / Видавництво міністерства освіти України, Навчально-методичного комітету вищої освіти Тернопільського інституту народного господарства. — К., 1992. — С. 31.*
- ⁶ *Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. ХХ ст. у Польщі. — Л., 2003. — С. 16–17.*
- ⁷ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 273, арк. 162–164.
- ⁸ Там само. — Ф. 1, оп. 20, спр. 1311, арк. 29.
- ⁹ *Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994. — С. 20.*
- ¹⁰ Там само. — С. 29, 48.
- ¹¹ *Троцинський В. Перша конференція української еміграції в Празі і створення Української головної еміграційної ради (червень 1929 р.) // Українська діаспора. — 1992. — № 1. — С. 83.*
- ¹² ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 61–62.
- ¹³ *Олесюк Т. Українські колоніальні землі // Воєнно-літературний журнал «Табор». — 1932. — Ч. 17. — С. 53.*
- ¹⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 74–76.
- ¹⁵ Там само. — Спр. 236, арк. 40–41.
- ¹⁶ Там само. — Спр. 284, арк. 22.
- ¹⁷ Там само. — Спр. 168, арк. 73–74.
- ¹⁸ *Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. — К., 1995. — С. 573–574.*
- ¹⁹ *Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 61.*
- ²⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2238, арк. 1–4.
- ²¹ *Піскун В. Згадана праця. — С. 406–407.*
- ²² ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 10, арк. 179–180.
- ²³ Там само. — Спр. 194, арк. 24–24зв.
- ²⁴ Там само. — Спр. 11, арк. 114–114зв; спр. 194, арк. 22–22зв.
- ²⁵ Там само. — Спр. 301, арк. 2–2зв.
- ²⁶ Там само. — Спр. 102, арк. 14–17.
- ²⁷ Там само. — Спр. 309, арк. 5–7.
- ²⁸ Там само. — Спр. 125, арк. 66–70.
- ²⁹ Там само. — Спр. 301, арк. 14–15зв.
- ³⁰ Там само. — Ф. 1, оп. 20, спр. 2238, арк. 1–4.
- ³¹ Там само. — Ф. 269, оп. 2, спр. 301, арк. 14–15зв.
- ³² *Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. — К., 1999. — С. 86.*
- ³³ *Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 82–83.*
- ³⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 199, арк. 50.

- ³⁵ Там само. — Арк. 73–73зв.
- ³⁶ Там само. — Спр. 103, арк. 32–34.
- ³⁷ Там само. — Арк. 29–31зв.
- ³⁸ Там само. — Спр. 284, арк. 74.
- ³⁹ *Яковлів А.* Спомини. 1939–1945 // Пам'ятки. Археографічний щорічник. — Т. 7. — К., 2007. — С. 97–98.
- ⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 2–2зв.
- ⁴¹ Там само. — Спр. 132, арк. 20.
- ⁴² Там само. — Арк. 14–14зв.
- ⁴³ Там само. — Спр. 130, арк. 51.
- ⁴⁴ Там само. — Арк. 77.
- ⁴⁵ Там само. — Арк. 126.
- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ *Троцинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 145.
- ⁴⁸ Там само. — С. 175.
- ⁴⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 574, арк. 28–29.
- ⁵⁰ Там само. — Спр. 180, арк. 123–124.
- ⁵¹ *Кентій А. В.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). — К., 1999. — С. 82–83.
- ⁵² Там само. — С. 100–101.
- ⁵³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 196, арк. 12–16.
- ⁵⁴ *Кентій А. В.* Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. — К., 1999. — С. 183.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ *Черниченко В.* Націоналізм проти нації. — К., 1970. — С. 61.
- ⁵⁷ Там само. — С. 83–84.
- ⁵⁸ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 11–13.
- ⁵⁹ Там само. — Арк. 57–58.
- ⁶⁰ Там само. — Оп. 3, спр. 8, арк. 1.
- ⁶¹ Там само. — Оп. 2, спр. 130, арк. 121–122.
- ⁶² Там само. — Оп. 1, спр. 202, арк. 7.
- ⁶³ Там само. — Оп. 2, спр. 1108, арк. 100–102.
- ⁶⁴ Там само. — Оп. 1, спр. 149, арк. 5–7.
- ⁶⁵ Там само. — Оп. 2, спр. 270, арк. 62–62зв.
- ⁶⁶ *Троцинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 209.
- ⁶⁷ *Кентій А. В.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. — Т. 1. — К., 2005. — С. 99.
- ⁶⁸ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 277а, арк. 73–74зв.
- ⁶⁹ Там само. — Оп. 1, спр. 573, арк. 28–29.
- ⁷⁰ Там само. — Оп. 2, спр. 270, арк. 223–229.
- ⁷¹ *Кентій А. В.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. — С. 89.
- ⁷² ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 180, арк. 123–124.
- ⁷³ Там само. — Спр. 181, арк. 91–91зв.
- ⁷⁴ Там само. — Оп. 2, спр. 37, арк. 121.
- ⁷⁵ *Кентій А. В.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. — С. 92.
- ⁷⁶ *Русова С.* Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С. 466.
- ⁷⁷ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 285, арк. 123–124, 146.
- ⁷⁸ *Русова С.* Згадана праця. — С. 475.
- ⁷⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 19.
- ⁸⁰ Там само. — Спр. 129, арк. 18–18зв.
- ⁸¹ Там само. — Спр. 34, арк. 56–56зв.

- ⁸² Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. — Вінніпег, 1972. — С. 32.
- ⁸³ Там само.
- ⁸⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 24–24зв.
- ⁸⁵ Там само. — Арк. 98–98зв.
- ⁸⁶ Там само. — Арк. 110–110зв.
- ⁸⁷ Там само. — Ф. 166, оп. 3, спр. 151, арк. 8; ф. 57, оп. 4, спр. 343, арк. 1.
- ⁸⁸ Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 99.
- ⁸⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 151, арк. 90–90зв.
- ⁹⁰ Там само. — Оп. 2, спр. 249, арк. 100–100зв.
- ⁹¹ Там само. — Спр. 12, арк. 139–139зв.
- ⁹² Там само. — Оп. 1, спр. 149, арк. 3.
- ⁹³ Там само. — Спр. 154, арк. 116.
- ⁹⁴ Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 139.
- ⁹⁵ Там само. — С. 102.
- ⁹⁶ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 151, арк. 59–60.
- ⁹⁷ Там само. — Ф. 8, оп. 1, спр. 85, арк. 31–31зв.
- ⁹⁸ Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 120–121.
- ⁹⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 153, арк. 6–8.
- ¹⁰⁰ Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 126.
- ¹⁰¹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 54, арк. 1–52.
- ¹⁰² Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 128.
- ¹⁰³ Там само. — С. 130.
- ¹⁰⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 270, арк. 230–235.
- ¹⁰⁵ Там само. — Ф. 1, оп. 20, спр. 2674, арк. 71–73.
- ¹⁰⁶ Там само. — Ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 32–33.
- ¹⁰⁷ Там само. — Арк. 42–42зв.
- ¹⁰⁸ Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 128–129.
- ¹⁰⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 10, арк. 53–54зв.; 55–57зв.
- ¹¹⁰ Там само. — Ф. 8, оп. 1, спр. 45, арк. 4–7.
- ¹¹¹ Там само. — Ф. 269, оп. 2, спр. 16, арк. 55–57.
- ¹¹² Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 133.
- ¹¹³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 12, арк. 97–97зв.
- ¹¹⁴ Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 133.
- ¹¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2674, арк. 71–73.
- ¹¹⁶ Піскун В. Згадана праця. — С. 416–417.
- ¹¹⁷ Там само. — С. 439–440.
- ¹¹⁸ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 68, арк. 32–33.
- ¹¹⁹ Там само. — Спр. 48, арк. 1–3.
- ¹²⁰ Там само. — Спр. 77, арк. 43–43зв.
- ¹²¹ Там само. — Спр. 62, арк. 40–50.
- ¹²² Там само. — Спр. 63, арк. 80–81.
- ¹²³ Там само. — Арк. 173–174.
- ¹²⁴ Там само. — Ф. 6, оп. 1, спр. 11, арк. 32–32зв.
- ¹²⁵ Там само. — Ф. 5, оп. 1, спр. 372, арк. 3–5.
- ¹²⁶ Там само. — Ф. 6, оп. 1, спр. 49, арк. 18–19.
- ¹²⁷ Там само. — Ф. 269, оп. 2, спр. 137, арк. 101–101зв.

- 128 Там само. — Спр. 145, арк. 139–139зв.
- 129 *Кентий А. В.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). — С. 131.
- 130 ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 133, арк. 48.
- 131 Там само. — Спр. 132, арк. 143.
- 132 Там само. — Спр. 139, арк. 32–34.
- 133 Там само. — Спр. 193, арк. 7–14.
- 134 Там само. — Оп. 2, спр. 11, арк. 114–114зв.
- 135 Там само. — Спр. 120, арк. 95.
- 136 Там само. — Спр. 102, арк. 9м13.
- 137 Там само. — Арк. 14–17.
- 138 Там само. — Арк. 23–30.
- 139 Там само. — Арк. 33.
- 140 Там само. — Арк. 34–35.
- 141 Там само. — Ф. 6, оп. 1, спр. 43, арк. 18–23.
- 142 Там само. — Ф. 269, оп. 1, спр. 161, арк. 87м89.
- 143 Там само. — Спр. 154, арк. 101–102.
- 144 Там само. — Арк. 116.
- 145 Там само. — Оп. 2, спр. 273, арк. 1–2.
- 146 Там само. — Оп. 1, спр. 236, арк. 44–45.
- 147 *Трощинський В. П.* Перша конференція української еміграції в Празі і створення української головної еміграційної ради (червень 1929 р.). — С. 83.
- 148 ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 308, арк. 33.
- 149 Там само. — Спр. 309, арк. 60.
- 150 Там само. — Спр. 327, арк. 1–7.
- 151 Там само. — Ф. 1, оп. 20, спр. 6204, арк. 20–30.
- 152 Там само. — Ф. 269, оп. 2, спр. 328, арк. 26.
- 153 *Русова С.* Згадана праця. — С. 430.
- 154 ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 164, арк. 45.
- 155 Там само. — Спр. 282, арк. 150.
- 156 Там само. — Спр. 174, арк. 87–87зв.
- 157 Там само. — Ф. 1, оп. 6, спр. 13, арк. 76, 95.
- 158 Там само. — Спр. 29, арк. 35зв.
- 159 Там само. — Ф. 269, оп. 2, спр. 102, арк. 23–30.
- 160 Там само. — Ф. 1, оп. 6, спр. 29, арк. 114.
- 161 Там само. — Оп. 20, спр. 1035, арк. 148, 150, 152, 216.
- 162 Там само. — Ф. 269, оп. 2, спр. 10, арк. 55–57зв.
- 163 Там само. — Спр. 102, арк. 9–13.
- 164 Там само. — Арк. 14–17.
- 165 Там само. — Спр. 199, арк. 27–29.
- 166 Там само. — Оп. 1, спр. 231, арк. 1–2.
- 167 Там само. — Спр. 295, арк. 51.
- 168 Там само. — Арк. 69–72.
- 169 *Трощинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 93.
- 170 ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 231, арк. 2–2зв.
- 171 *Трощинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 91.
- 172 ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 645, арк. 9–16.
- 173 Там само. — Спр. 302, арк. 3–5.
- 174 Там само. — Спр. 318, арк. 54–55.
- 175 Там само. — Спр. 292, арк. 9–9зв.
- 176 Там само. — Оп. 2, спр. 103, арк. 66.
- 177 Там само. — Оп. 1, спр. 1100, арк. 5.
- 178 Там само. — Оп. 3, спр. 45, арк. 10–10зв.

- ¹⁷⁹ Там само. — Оп. 1, спр. 300, арк. 12.
¹⁸⁰ Там само. — Оп. 2, спр. 160, арк. 106.
¹⁸¹ Там само. — Спр. 85, арк. 110–111.
¹⁸² *Кентій А. В.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). — С. 75.
¹⁸³ *Троцинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — С. 92.
¹⁸⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 83–83зв.
¹⁸⁵ Там само. — Оп. 1, спр. 1024, арк. 23.
¹⁸⁶ Там само. — Оп. 2, спр. 85, арк. 113.
¹⁸⁷ Там само. — Спр. 155, арк. 78–81.
¹⁸⁸ Там само. — Спр. 58, арк. 6–6зв.
¹⁸⁹ Там само. — Арк. 57зв.
¹⁹⁰ Там само. — Спр. 168, арк. 40–40зв.
¹⁹¹ Там само. — Спр. 45, арк. 17–17зв.
¹⁹² Там само. — Спр. 104, арк. 123–123зв.
¹⁹³ *Русова С.* Згадана праця. — С. 472.
¹⁹⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 285, арк. 123–124.
¹⁹⁵ *Русова С.* Згадана праця. — С. 472.
¹⁹⁶ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 168, арк. 82–82зв.
¹⁹⁷ Там само. — Спр. 6, арк. 5–5зв.
¹⁹⁸ *Русова С.* Згадана праця. — С. 488.
¹⁹⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 34.
²⁰⁰ Там само. — Оп. 1, спр. 275, арк. 2–2зв.
²⁰¹ Там само. — Оп. 2, спр. 33, арк. 89–90.
²⁰² Там само. — Спр. 6, арк. 14–14зв.
²⁰³ Там само. — Спр. 174, арк. 125–135.
²⁰⁴ *Русова С.* Згадана праця. — С. 504.
²⁰⁵ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 34, арк. 56–56зв.
²⁰⁶ Там само. — Спр. 6, арк. 103–103зв.
²⁰⁷ Там само. — Спр. 128, арк. 52–52зв.
²⁰⁸ Там само. — Арк. 58.
²⁰⁹ Там само. — Спр. 37, арк. 49–51.
²¹⁰ Там само. — Спр. 129, арк. 4.
²¹¹ Там само. — Арк. 11–13.
²¹² Там само. — Арк. 40–41.
²¹³ Там само. — Спр. 130, арк. 137–138.
²¹⁴ Там само. — Спр. 129, арк. 110–110зв.
²¹⁵ Там само. — Спр. 171, арк. 8.
²¹⁶ Там само. — Арк. 77–77зв.
²¹⁷ Там само. — Арк. 28–29.
²¹⁸ Там само. — Арк. 40.
²¹⁹ Там само. — Спр. 82, арк. 87.
²²⁰ Там само. — Арк. 97.

№ 1

Лист члена УСДРП М. Матюшенка¹ голові дипломатичної місії УНР в Італії Д. Антоновичу² про підготовку до участі соціал-демократів у конгресі II Інтернаціоналу та переговори представників партії з Головою Директорії УНР С. Петлюрою³

6 грудня 1919 р.*

Шановний товаришу!

Позавчора вранці нарешті Б[орис] Павл[ович]⁴ виїхав на Україну через Бухарест. Позаяк італ[ійська] місія відмовила йому у візі до Риму, то він не міг заїхати до Вас, а дуже хотів.

З приводу подій на Україні не маємо тут ніяких відомостей. Де наш Уряд і як Борис до нього доб'ється — невідомо. Якщо з Бух[ареста] не можна буде проїхати на Укр[аїну], то він їде звідти на Відень та Варшаву. Боюся, щоб не спізнився до Конгресу на 2 февраля [1920 р.]. Якщо не побачить Петлюру та уряду — то буде погано, бо він має до них важні справи. Крім того, він повіз оф[іційну] заяву від себе і Дід[ушка] про вих[ід] з Пар[изької] дел[егації] і взагалі про усунення себе від усякої роботи, якщо Уряд не змінить своєї закордонної політики і тих людей, котрі її ведуть. Всі наші місії обсажені укр[аїнською] реакцією, в лучшому разі — есеровщиною, безпринципною і шкідливою в такий час.

Наш Уряд безглуздо призначає непевних людей, ведучих свою ганебну лінію і травлю проти соціалістів. Борис має на меті це все в'яснити і в залежності від результатів рішити лінію своєї поведінки. Товаришу, чи Ви приїдете на Конгрес? Бога ради приїздіть, бо провалимося, якщо не буде чисельного представництва від України. Борис повинен «набрати делегатів», але тепер, де вони? Василько⁵ скоро їде через Берлін на Варшаву. Його поміняли з Парижем, але він ні за що не хоче до Берліну і має рацію.

Будьте ласкаві, товаришу, напишіть мені одверто, що у Вас вийшло з Єреміївим?⁶ Я знаю, що він повернувся до Вас на старе місце, як же Ви вдвох тепер будете працювати? Хто з Вас винен і в чому діло — ми нічого не знаємо. Во всякому разі його поворот є річ безтактна з боку Уряду, навіть як він і правий єсть.

До Вас дійде цей лист може тоді, коли Ви вже виїдете, бо ходять чутки, що Ви збираєтесь все покинути. Напишіть, хоч 2–3 слова. Може Ви можете заїхати до Швейцарії? Я зараз сиджу тут з Дідушком, маю силу роботи, бо перекладаю з однією людиною і видаю вже 2 книжечки Левинського⁷ на фр[анцузьку] мову.

* Лист був направлений з м. Лозанна (Швейцарія).

Всіх прохаємо приїхати допомогти в підготовчій роботі до Конгресу і ні одна душа не обзивається. Пишіть, Муха⁸, а покищо всього Вам найкращого і успіху в Вашій праці!

З повагою до Вас

(Мар[ія] Матюшенко)

Zausanna

av. du Zéman, 53

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 10, арк. 53–54зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 2

Лист М. Матюшенко голові дипломатичної місії УНР в Італії Д. Антоновичу про підготовку до конгресу II Інтернаціоналу, поведінку В. Винниченка⁹ та інших членів партії, розвал складу української делегації в Парижі, політику соціалістів-федералістів

13 грудня 1919 р.

Лозанна

Шановний товаришу!

Одержала від Вас лист і картку. Дуже дякую. Боюся, що як Борис поїде у Варшаву, а потім ще куди-небудь далі на Україну до Уряду — то він не встигне повернутися до Конгресу. Мацієвич¹⁰ теж прислав сюди телеграму, що Борис їде на Варшаву, але покищо чекає візи в Бухаресті.

Щодо Вашого мандату, товаришу, то можу Вам сказати, що сили своєї він втратить не може, бо Бюро Інтер[націоналу]¹¹ завше рахується з сучасними обставинами держави і браком комунікації. Сам же Гюїсманс¹² настільки прихильно ставиться до укр[аїнської] справи взагалі і до нас лично і окремо, що ніяких перешкод Ви не матимете. Сьогодні, або 15-го Дідушок їде до Берліну, вже має візу. Викликав його телеграмою Мартос¹³, котрий зараз з Супруном¹⁴ в Берліні (в справі якогось нашого видавництва, власне його організації).

Винниченко прислав нам листа, що він вже вийшов з партії, а Левинський вчора писав мені, що він його бачив у Відню. В[инниченко] казав йому, що ні на який Конгрес він, звичайно, не їде. З цього видно, що наші «незалежні»¹⁵ (??) на конгресі не будуть. А Ви [як] на це дивитесь? Я не знаю точно, скільки у нас тепер цих «незалежних» єсть? Чи не персоніфіціруються вони все в одному Володимирові?

І чи Ви вірите щиро в [«полівеніє»] В[инниченка]? Він таку еквілібристику виробляє під час своєї полі[тичної] діяльності, так балансував між Національним Союзом¹⁶ і більшевиками в свій час — що не можу нічого певного уявити собі. Знаю тільки певно одне: він смертельно ненавидить Петлюру за його популярність, за те, що той стоїть на чолі укр[аїнського] руху, а він сам зараз в тіні, десь на «задвірках». Він з піною у рота пише про Петл[юру], а говорить і розпускає про нього страшні речі. Марголін¹⁷ зі страхом розказував, що він пише якусь книжку про те, що Пет[люра] сам, *лично*, робив погроми, на що Марг[олін] відповів йому, що така праця є річ безтактна з його боку і по-суті неправдива. Знаючи емоціальну вдачу Вин[ничен]ка, його безтактність, зарозумілість, відсутність здержуючих центрів — можна всього чекати.

Тепер уявіть собі становище нашої праці тут: у Бор[иса] є кілька тисяч грошей для праці коло Інтерн[аціоналу], для внесків йому і т. п. ЦК дав Вин[ниченку] 500 тис. крб. і стільки є у Левинського.

Що робиться на ці гроші, нікому невідомо. А коли прийшлося видавати переклад кн[иги] Каутського¹⁸ «Терор і комун[ізм]», то Вин[ниченко] відмовився видавати її на доручені йому кошти. Мало того: ці 2 кн[ижки] Левин[ського], котрі я тут перекладаю і видаю — видаються на ці рештки, які є у Бор[иса].

Якщо Бор[ис] не побачиться з ЦК і не вяснить ці дві справи, як слід, то ми рішили після Конгресу зараз же відійти від усякої роботи [в] партії за кордоном. Не кажу все про те — що ні один з товаришів не помагає лично. Вікул¹⁹, наприклад, сидить в Берл[іні] і пише якусь працю для «Мін[істерства] праці». І це під такий час, коли сил не стає для соціалістичної роботи і коли не маємо великих шансів на те, чи ще це «Мін[істерство] праці» існуватиме...

Пишу Вам про це так одверто, бо дуже ми тут вдвох з Борисом перемучилися. Нарівні з безглуздою і несоціалістичною політикою нашого так зван[ого] «соц[іалістичного] уряду», там, на Україні, — тут який повний моральний упадок українців взагалі, а наших товаришів в частности. Те, що вироблюють Порш²⁰ і Супр[ун] чого-небудь та коштує? А Скнарі, Калиновичі та інші? Чи самі, як вдумаєшся, то аж страшно робиться! Я жду не дждуюся Конгресу, щоб від цієї всієї історії відійти з Борисом.

Я знаю, товаришу, як би Ви на це все мені відповіли. Але запевняю Вас, що 1/10 всього не знаєте, та і в листі про це не напишеш... Як побачимось — поговоримо. Борис дуже, дуже хотів бути у Вас, але, якби він ще і в Італії чекав черги на білет експреса 2,5 тижня, як тут чекав, то коли б він був на Україні? Я думаю, що він бідолаха, і тепер, з Бух[арешта] до Варшави буде днів 8 їхати в нетоплених вагонах, без вікон, як нам тут оповідали ті поляки, що звідти проїхали. Дуже, дуже хвилююся за нього.

Зрозумійте те, що я тут цілком одна, без жодної, близької людини. Не дай Бог, якщо з ним [щось] трапиться в дорозі? Одні пошести не дають мені покою. Не знаю чому — а досі не маємо від нього ні слова з Бухарешту.

Будьте ласкаві, Муха, пишіть мені про все, що довідаєтесь про нього та і взагалі про наші новини з України. Василько на цих днях виїхав вже до Берліну. Через нього ми були про все поінформовані — тепер його не має і я нічого не знаю. Маю зараз велику кореспонденцію, треба бути хоч трохи в курсі справ.

Була відомість, що большевики запропонували Петлюрі незалежність Правобережної України, а до лівого берегу нам зась... Чи це вірно? Ви думаєте, що польські війська залишать добровільно Кам'янець? А як же! Одна надія на повстання в Польщі. Вся їхня машина щось почала дуже тріщати... Напишіть мені, в якому городі наш Уряд? Одержуєте Ви мої листи цензуровані, чи ні? Хтіла б Вас про дещо повідомити, та боюсь [це робити] листом.

Ви пишете, що не дуже довіряєте Марг[оліну] із-за його «федерації». Маєте рацію. Це розумний, але дуже хитрий чоловік. І, звичайно, він піде на яку завгодно федерацію, аби швидше був той «порядок», до якого прагнуть його компатріоти. Ніякого діла він не має до інтересів укр[аїнського] селянства і робітництва. Це цілком зрозуміло.

Але, з другого боку, п. Мацієвич — не краший, якщо не гірший. Я і Борис своїми власними очима читали його листа, в котрім він писав, що «полякам треба дати вільний доступ до Чорного моря і коридор до Дніпра».

Повний розвал Пар[изької] делегації — це його вина, бо призначення туди безтактно-го, виживаючого з розуму Т[ишкев]ича²¹ і піддержування його — це його рук діло. Гадаю, що тепер він і сам це все зрозуміє, бо Бор[ис] повіз йому яскраві документи...

Я переконалася, Муха, в тім, що с[оціалісти]-ф[едералісти] — безтілі і безпринципні політики, котрі тільки завше шкодять справі. Предпочитаю таких, як Вас[иль]ко. У цього є розум і досвід політичний, тому що він зараз цілком широко піддержує соц[іалістичний] уряд. Можливо, що він змінить свій погляд, але це буде тоді, як цього вимагатимуть

об'єктивні обставини. Але він ніколи не упреться, як кожний с[оціаліст]-ф[едераліст] перед лівою політикою. Він був у нас тут багато разів, ми його близько пізнали, тому я цілком згоджуюсь з Вами.

Напишіть мені, що робить зараз Севрюк²² в Італії? Про політичну роботу Вашого радника, Василя Петровича, тут ходять такі комічні оповідання, що від сміху втриматися не можна. Ну, і повезло Вам з Вашим «персонажем»!

Можу подати до Вашого відому, що Панейко²³ виїхав з Парижу до Відня робити і далі свою «зрадницьку» політику і по гроші. А Томашівський²⁴ подав до демісії і нарешті вийшов з Делег[ації]. Персонал останній роз'їхався, не має кому навіть щоденної кореспонденції розібрати. Граф* ніколи вже не заходить до делег[ації], а щось робить в своєму отелі. *Finita la comedia...* Знаєте, щось трагічне є в нашому закордонному представництві взагалі... Ну, доволі балакати!

Всього Вам доброго!

(Марія Матюшенко)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 10, арк. 55–57зв.
Оригінал. Рукопис.*

---

* Йдеться про Михайла Тишкевича.

**Звернення Комітету незалежної України до світової громадськості
у зв'язку з рішенням країн Антанти передати Східну Галичину під
владу Польщі**

15 січня 1920 р.

До народів цивілізованого світа!

«КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ» звертається до Вашого почуття Права і Справедливості і просить Вас піднести свій голос проти насильства, яке заподіяла Мiroва Конференція українському народові, віддаючи Східну Галичину під панування Польщі²⁵.

Східна Галичина се споконвічний український край, який як часть української Київської держави й опісля як основа української Галицько-Волинської держави жив вільним національним життям. Завойована в 1349 р. Польщею, Східна Галичина після військової польської неволі дісталася при поділах Польщі під Австрію, яка оставила далі сей Український Край під польським політичним пануванням.

При розпаді монархії Габсбургів український нарід Східної Галичини зорганізував тимчасово свій край як Західно-Українську Республіку²⁶, яка на основі однодушної волі народу з'єдналася з українською державою, утвореною по упадку царської Росії, в єдину Українську Республіку²⁷.

Проти сього рішення українського народу виступила Польща. Опираючися на те, що Східна Галичина була завойована польськими королями, а опісля знаходилась під польським пануванням з ласки цісаря Франца Йосифа I, Польща пішла війною проти Української Республіки, щоб загарбати Східну Галичину.

Дев'ять місяців — від падолиста 1918 до липня 1919 — український уряд Східної Галичини своєю геройською армією опирався польській навалі, звертаючися рівночасно до Мирової Конференції, щоб вона справедливим рішенням поклала кінець розлизови крові.

Одначе Мiroва Конференція стала по стороні Польщі. Коли для українців мала вона тільки обіцянки, яких не додержала, то Польща дістала від держав Антанти реальну поміч: апровізацію, амуніцію і армію Галлера²⁸, а від Мирової Конференції правну санкцію своїх анексіоністичних змагань.

Ось короткий перегляд подій:

Найвисша Рада Мирової Конференції депешешу з 19 марта 1919 завізвала обі сторони заключити завіщення оружя і приступити до заключення перемир'я. Українці послушали сього зазиву і предложили полякам завіщення оружя. Однако поляки се предложення відкинули.

Установлена Найвисшою Радою Комісія для українсько-польського перемир'я в Парижі предложила 13 мая 1919 обом сторонам проект перемир'я. Хоч сей проект віддавав третю часть території Східної Галичини з столицею Львовом полякам, українці заявили готовність його прийняти. Зате поляки його відкинули.

Тепер Мiрова Конференцiя, замисть заставити полякiв прийняти її власний проект перемир'я, спокiйно приглядалася, як польська армiя, заосмотрена державами Антанти в усе потрібне, випирала українську армiю шораз далi на схiд. Коли ж поляки заняли вже майже цiлу Схiдну Галичину, Найвисша Рада рiшенням з 25 червня 1919 санкцiонувала сю польську окупацiю української землi.

За сим пiшло рiшення Найвисшої Ради з 11 липня 1919, яким Польщi обiцяно вiддати управу Схiдної Галичини на основi окремого договору мiж Союзниками i Польщею, а українському народови обiцяно, що той договiр «забезпечуватиме по змозi автономiю територiї, як також полiтичнi, релiгiйнi й особистi вольности населення, й опиратиметься на правi самоозначення, яке населення Галичини виконає пiзніше щодо своєї полiтичнiй приналежности».

Виконуючи се рiшення, Найвисша Рада дала Польщi багато бiльше, нiж обiцяла. Зате супроти українцiв свою обiцянку зломала.

Статут для Схiдної Галичини, прийнятий Найвисшою Радою на засiданню 20 падолиста* 1919: 1) зменшує територiю краю, прилучаючи його захiднi, чисто українські частини до Польщi; 2) викривляє iдею автономiї, вiддаючи дуже важнi законодатнi права польському соймови, всю виконуючу владу польському губернаторови i обмежуючи й так обмежену законодатну владу Галицького сойму через надання тому ж губернаторови права «veto», релятивного у всiх справах i абсолютного в таких важних справах, як справа шкiльна i аграрна; 3) вiдбирає населенню Галичини право самоозначення, постановляючи, що пiсля 25 лiт польської управи про дальшу долю Краю має рiшати не його населення, тiльки Лiга Народiв.

Одначе Польща i сим не вдоволилася i заявила, що не годиться на таку тiльки тимчасову приналежнiсть Схiдної Галичини до Польщi, а домагається приналежности дефинiтивної.

Як се оголосив президент Мiрової Конференцiї п. Клемансо²⁹ в своїй промовi в французькiй Палатi Послiв 23 грудня 1919, Найвисша Рада, власне дякуючи заходам п. Клемансо, сповнила й се польське домагання i на засiданню 22 грудня 1919 рiшила завiсити свою ухвалу про тимчасовий характер приналежности Схiдної Галичини до Польщi.

Формально Найвисша Рада застерегла собi рiшити сю справу пiзніше, але в дiйсности рiшення Найвисшої Ради з 22 грудня 1919 є рiвнозначне з необмеженим вiданням Схiдної Галичини пiд панування Польщi.

I так розумiє се рiшення польський уряд.

Таким чином, край величини 56 тис. квадратних кiлометрiв з населенням понад 5 мiльонiв, край iсторично i нацiонально український, в якому українцi творять коло 70 % населення, Найвисша Рада проти волi сеї величезної української бiльшости, волi виявленої жертвою кровi, вiдала Польщi. Коло 4 мiльонiв українцiв, як також коло пiвмiльона жидiв, мають iти пiд польське ярмо, щоб мiльон полякiв мiг над ними панувати.

Щоб своє насильство над українським народом усанкцiонувати не тiльки рiшенням Мiрової Конференцiї, але також згодою самого українського народу, Польща вимусила на Варшавськiй мiсiї уряду Української Республiки, який наслiдком воєнних невдач мусив шукати польської помочи, декларацiю з 2 грудня 1919, якою згадана мiсiя зрiклася прав Української Республiки до Схiдної Галичини.

Заявляємо, що нiякий український уряд не має права зрiкатися якої-небудь частини українських земель без попередньої свобiдно виявленої згоди мiсцевого українського населення i затвердження Українських установчих зборiв, зложених з вiльно вибраних представникiв усiх українських земель. Всяке зречення, яке не вiдповiдає сим умовам, український нарiд вважає неправильним i для себе необов'язуючим i справцiв потягне в свiй час до вiдповiдальности.

---

* Листопад.

Протестуючи перед народами цивілізованого світа проти безправного і насильного відізвання Східної Галичини від України і прилучення до Польщі, п'ятуємо рівночасно режим, який завела Польща в Східній Галичині як нечуване варварство, перед яким бліднуть усі страхиття цілої світової війни.

Занявши Східну Галичину, польські власті не тільки знесли всі права чоловіка й горожанина, як також всі права національності в відношенню до Українців, але взялися просто до фізичного винищення українського населення. Розстріли і шибениці, довголітні кари в'язниці, коло 100 тис. інтернованих, яких польські власті, не можучи через недостачу доказу віддати під воєнний суд, без всякого суду віддавали на муки і смерть в таборах, де жорстокі знущання військової сторожі, голод і тиф косили тисячі осіб денно, — се тільки сухе ствердження фактів, які кличуть до неба по справедливість. Зокрема, треба ствердити жорстоке поведіння польських властей з раненими і полоненими українцями, поведіння, яке являлося насміхом над усіма міжнародними правилами. Додаймо виключення українських робітників від праці в державних, комунальних і приватних польських підприємствах, виключення українських урядовців від публічної служби, виключення українських селян від набування землі. Так цілий нарід, зложений з робітників, селян і трудової інтелігенції, засуджено на моральну і фізичну смерть.

«КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ» протестує перед цілим цивілізованим світом проти насильства, яке заподіяла Мирова Конференція над українським народом, віддаючи Східну Галичину під Польщу і проти тої страшної системи винищення українського народу, яку завело польське правительство в Східній Галичині. Заявляємо, що український нарід з відізванням Східної Галичини від України ніколи не смиряться і буде боротися всіма силами за з'єднання всіх українських земель в незалежну Українську Республіку.

Кличемо до Вас цивілізовані народи світа: Не допустіть до страшного злочину над українським народом Східної Галичини, піднесіть голос в обороні його права на національне з'єднання і незалежність:

Париж, 15 січня 1920

ЗА КОМІТЕТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ³⁰
Голова

Дмитро ІСАЄВИЧ³¹
Д-р Михайло ЛОЗИНСЬКИЙ³²
Секретарі

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 48, арк. 1–3.
Друкарський примірник.*

№ 4

Лист члена ЦК УПСС М. Білінського³³ представнику партії у Варшаві Ю. Колларду³⁴ про необхідність вирішення фінансових справ партії та потребу примирення УПСС з Головним отаманом С. Петлюрою

27 січня 1920 р.

Камінець на Поділліу*

Вельмишановний й глибокоповажний Юрій Жерардович!

З доручення ЦК партії звертаюсь з цим листом. ЦК, щиро дякуючи Вас за невтомну працю на користь Держави і репрезентацію партії в Польській Державі, дуже прохає Вас

* Очевидно, Кам'янець-Подільський.

по можливості ширше освітлювати політичне становище, а також ті відношення до української справи, які почуваються в тамошніх урядових та громадських сферах. Це буде мати надзвичайну вагу для партії при різних політичних оцінках ментів й тактиці, тим більш, що інші партії мають від своїх представників з Варшави подробиці інформації, як офіційного змісту, так й інтимні.

Надзвичайне значення має для партії вирішення грошової справи. Зараз партія, завдяки повній відсутності в касі грошей, поставлена у важке становище. Мент вимагає інтенсивної праці як в Камінці, так й по той бік фронту, треба було б піддержати філії, зв'язатися з центрами України, зорганізувати партію, але на все це потрібні гроші і гроші, а їх тут немає.

Тому ЦК ласкаво прохає вжити всіх заходів, аби гроші, які і в дійсності є приватна власність П. Андріївського³⁵, вживаємо з його особистого на те кожний раз дозволу, на партійні цілі були повернуті.

Коли потрібно витратити щось для повернення їх, звичайно це необхідно зробити, оберегати в можливий спосіб інтереси партії. У випадку повернення грошей ЦК просить Вас виконати його попередню постанову, надіслану вже Вам; себто: 200 тис. крб. взяти на необхідні витрати у Варшаві, а решту грошей вложити у банк на біжучий рахунок, або в сейф на ім'я Івана Львовича Липи³⁶.

Пан Григорій Макаренко мав приїхати до Варшави, його ЦК призначив Головним скарбником партії для завідування будинком в м. Станіславі.

Відносно справи Оскілка³⁷ та інших зробити нічого не вдалося по слідуючий причині: по-перше, лист Ваш був адресований до п. Віцісліцького, а він, виїхавши з попереднього помешкання, не сповістив, куди саме відїхав. По-друге, вся справа полягає в С. В. Петлюрі. Цілком зрозуміло, що Національна Рада і громадянство, посилаючи відповідні заяви на ім'я п. Пілсудського³⁸, цим самим ставали б у конфлікт з Головним Отаманом.

Найкращий спосіб було б звернутися безпосереднє до С. В. [Петлюри], аби він в порядку примирення з партією забув би особисті рахунки. Від імені ЦК з цим проханням Ви б могли звернутись, а партія з свого боку, ставлячи Державні інтереси превидше особистих справ й самолюбства, всіма силами допомогла б Вождю України в Державному будівництві.

Якщо знайдеться можливим, переговорить з [Головним] Отаманом щиро і одверто. Ми приймемо його заходи відносно інтернованих і розбігшихся, яко примирення, а Головного Отамана партія завжди і одстоювала. Замість Національного Союзу улаштувалась Національна Рада із всіх партій парламентарного напрямку. Устав її побачите у п. Левицького³⁹. В склад Президії від Самостійників входить І. Л. Липа. Наше становище там досить тверде і почесне.

Поки будьте здоровеньки. ЦК, а особисто Голова Іван Львович [Липа], шле Вам щире привітання. Наш загальний щирий привіт глибоко поважній пані Лідії Миколаївні. Будьте здорові.

Цілком Ваш, глибокоповажаючий Вас

(Михайло Белінський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 82, арк. 1–2зв.

Оригінал. Рукотис.

14–19 лютого 1920 р.

РЕЗОЛЮЦІЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

До п. 1. ІНФОРМАЦІЯ

а) Звіт Закордонної Делегації ст[арого] скл[аду]: «Заслухавши звіт Закордонної Делегації старого складу про її діяльність до сього часу, конференція приймає з приємністю цей звіт до відома.»

До п. 2. ЗАВДАННЯ ПАРТІЇ

б) Програма Партії.

«Оглядаючи пройдений українським трудовим народом шлях революційної боротьби, перша партійна конференція за кордоном констатує, що всеросійська революція поставила перед ним до розв'язання зкомпліковану задачу одночасового національного, державно-політичного і соціального визволення.

З одного боку, економічні відносини на Україні, цебто переважно аграрний тип народного господарства, ріжниця земельного устрою, меншій ніж у сусідній Росії розвиток промисловості, а, з другого боку, соціальна структура населення України — з перевагою селянства, малочисленим промисловим пролетаріатом під жорстким колоніального типу пануванням виключно чужонаціональної буржуазії, утворили на Україні одмінні обставини і умови для революції, котра прибрала характер аграрно-селянської і національно-визвольної, носителем котрої був переважно клас трудового селянства, що разом з тим був єдиним природним представником української національності.

Такі об'єктивні заложення революції і були-основою для розвитку тактичних ріжниць і засобів боротьби, що в дальшому процесі повело до розбіжностей в розумінні задач революції і утворило конфлікт між революційними урядами України і Росії — Совітом Народних Комісарів і Українською Центральною Радою⁴¹. Непорозуміння з протягом часу росло, ускладнюючись самим фактом і логікою озброєної боротьби і фатальними випадками війни.

2. Від часу 4 партійного з'їзду в процесі боротьби трудових мас цілого світу з буржуазією відбулись такі зміни, які вимагали від партії перегляду деяких пунктів своєї програми і партійної тактики.

В початку 1919 року фракція УПСР на Трудовім Конгресі⁴², не маючи необхідних постанов партійного з'їзду, але з огляду на об'єктивні обставини, відійшла від програмового постуляту парламентарної демократичної Української Республіки, виставивши натомість домагання передачі всієї влади на Україні в руки трудових мас селянства і робітництва, репрезентованого в селянсько-робітничих трудових радах.

Близька партійна конференція у вересні 1919 року погодилась з тим і таким способом партія стала на позицію признання диктатури селянства і робітництва на Україні, як перехідної стадії в боротьбі за соціалістичний лад.

В дальшому перебізі подій партія не виявила необхідної твердості в переведенню в життя своїх поглядів і пішла на компроміси, погодившись з тактичних міркувань на тимчасове заведення на Україні буржуазно-парламентарного ладу.

Безпосереднім наслідком того було, що Україна опинилась під владою групи осіб, а народ було відсунуто від влади, і його голосу не було чути при вирішенню його справ.

Звідси пішла анархія на Україні і ізоляція влади Директорії⁴³, яка не знайшла матеріального і морального підпертя українського народу в боротьбі з його національним ворогом і соціальним гнобителем, ватажком контрреволюціонерів Денікіним⁴⁴.

Та сама одірваність влади Директорії від українського народу завела її нарешті за кордони України і продиктувала її акти, які не тільки йшли всупереч з національними і соціальними інтересами українських трудових мас, але являлись зрадою цих інтересів.

3. Події останнього року (1919-20) показали з повною очевидністю, що трудовий принцип, проголошений під час народнього повстання на Україні в 1918 році, відповідає реальним відносинам. Позиція, зайнята в Трудовім Конгресі 1919 року фракцією УПСР, котра в своїй декларації признала, що власть як у центрі, так і на місцях*, мусить належати трудовим радам селян і робітників, а органом верховної влади має бути Всеукраїнський Конгрес трудових рад, була, очевидно, вповні правильна.

Конференція закликає Центральний Комітет партії приложити всі зусилля партії до негайного здійснення диктатури трудового народу, то значить:

До організації селянсько-робітничих рад сільських, волосних і повітових, обраних з можливим наближенням до принципу рівного і безпосереднього (але не загального) виборчого права, з таємним і пропорціональним голосуванням.

До скликання Всеукраїнського конгресу рад, котрий має прийняти в свої руки верховну владу в УНР.

Переведення трудово-радянського принципу в організації УНР дасть підставу до замирення війни України з Совітською Росією, яка війна являється тяжким непорозумінням, пагубним для інтересів соціальної революції, для її здобутків на Україні і Росії і суперечить бажанням трудових мас України, які стільки разів домагались негайного припинення сеї братовбивчої війни.

Конференція думає, що перетворенням УНР в радянську республіку, організовану по трудовому принципу (себто з виключенням з політичних прав усіх, хто використ[ов]ує чужу працю), всі політичні і економічні суперечності з Совітською Росією самі собою стратять свою гостроту.

Конференція закликає Центральний Комітет і всю партію приложити всі свої впливи до того, щоб уряд УНР вийшов в договірні відносини з Совітською Росією, щоб УНР як самостійна радянська республіка заключила з нею воєнну конвенцію і економічний договір, за її поміччю вернула собі відірвані українські землі і закріпила своє політичне і державне існування. Всяке ж орієнтування на імперіалістичну політику Антанти і шукання у неї опори для Української Державності Конференція вважає недоступним.

б) Тактика партії:

1. Комуністичні партії світу — як Російську, так і інших країв — конференція закликає послужити своїми впливами тривкому замиренню України з Совітською Росією, з огляду на те, що війна між ними ослаблює серед української людності ліві течії, а зміцнює націоналістичні тенденції, які затемнюють свідомість класових інтересів трудящих мас і утруднюють здійснення диктатури трудового народу.

2. Переходною формою від нинішнього стану речей на Україні до організації радянського уряду, на гадку Конференції, була б найкраще організація спільного уряду з тих, які тепер існують — Київського комуністичного уряду УСРСР і соціалістичного уряду УНР. Сей уряд мав би зайнятись негайно організацією радянської власті на місцях і скликав би Конгрес трудових рад України, який організував би радянське дефінітивне представництво.

3. (таємний) Коли теперішній уряд УНР (Директорія і Кабінет Мазепи⁴⁵) на порозуміння з Совітським Урядом не піде і в організації єдиного тимчасового революційного уряду України участі прийняти не захоче, тоді Центральний Комітет повинен відкликати членів партії з уряду Мазепи і розпочати з ним рішучу боротьбу. Разом з тим Закордонна

* Очевидно, на місцях.

Делегація ввійде в порозуміння з партією українських комуністів⁴⁶, «боротьбистами»⁴⁷, і зформує «радянський блок», котрий і візьме ініціативу в зформуванні Тимчасового революційного Уряду України.

в) Соціалістичний Інтернаціонал.

Вихід незалежних с[оціал]-д[емократів] Німеччини підірвав надії на те, що II-му Інтернаціоналові вдасться притягнути до себе лівіші, соціалістично-революційні течії і перетворитися в дійсний Інтернаціонал.

Тим часом утворення такого великого, дійсного Інтернаціоналу, в котрім би об'єдналися і комуністичні, і революційно-соціалістичні і соціал-демократичні партії реформаторського типу, Конференція вважає незвичайно потрібним в інтересах соціалістичного руху.

Тому рекомендує Закордонній Делегації УПСР шукати зв'язків з соціалістично-революційними партіями, які прагнуть об'єднання активних соціалістичних партій в інтересах утворення такого дійсного Інтернаціоналу і старатись впливати на комуністичні партії в напрямі сього єднання.

г) Відносини до інших партій.

Конференція знаходить необхідним найдалше йдучий контакт і зближення з тими українськими і неукраїнськими партіями, які стоять на ґрунті революційного соціалізму. Для спільної боротьби з класовим ворогом всі ті партії мусять об'єднатись в єдиний радянський блок, відкинувши всяку можливість коаліції з партіями буржуазними.

В СПРАВІ т[ак] з[ваної] «ЗРАДИ ТАРНАВСЬКОГО»⁴⁸ та «АКТУ 2 грудня в ВАРШАВІ»⁴⁹.

В шуканні допомоги для збудування самостійної Української Держави українські урядові кола попали в останні часи під такий дужий вплив буржуазії, що їх привело до зради інтересів українського трудового люду.

Це виявилось з особливою ясністю в справі порозуміння галицько-українського уряду Петрушевича⁵⁰ з монархістом Денікіним, з переходом на службу цьому ворогові революції і, зокрема, ворогові української національності, культури і державності, разом з цим обманом перетягнути під Денікіна і рештки українського війська, себто робітників і селян.

Також виявилось це в так званій Варшавській угоді 2 грудня 1919 р., коли представники уряду УНР не лише не за згодою народу, а цілком всупереч його твердо заявленій волі, відступили як Галичину, так і північно-західну Україну на волю шляхетського режиму і буржуазних правительств Антанти, разом з тим заавансувавши Польщі право втручати-ся у внутрішні справи Української Республіки, наприклад, в земельну справу.

Обміркувавши ці події, конференція постановляє:

1. Названі акти являються насамперед цілком незаконними і ні для кого з громадян Української республіки не обов'язковими, яко цілком суперечні актові об'єднання України 22 січня 1919 року і стверженому Всеукраїнським Трудовим Конгресом. Без вияву організованої волі трудового люду ніхто не сміє розділювати територію і єдність трудових мас.

2. Вказані акти не лише не можуть сприяти будівництву української державності, а навпаки — направлені до корінного зруйнування її, розбиття єдності народних сил і розшматування української землі.

3. Ці події, як з національного, так державного і соціалістичного погляду, є зрадою українського трудового люду і віроломним порушенням обіцянок та декларації тих самих урядів.

4. Участь деяких соціалістів в справі Варшавської угоди з шляхтою показує, до якого ступня морального і політичного занепаду і зрадництва приводить їх союз з буржуазією,

а тому Конференція постановляє запропонувати Закордонній Делегації УПСР притягти до відповідальності тих членів партії, котрі приймали участь у Варшавській згоді, позаяк їх поведення суперечить як інтересам народу, так і постановам партійної конференції у Вінниці у вересні 1919 року [...]*

*ЦДАГО України, ф. 43, оп. 1, стр. 779, арк. 1–2.
Незасвідчена копія. Машинопис.*

№ 6 | **З листа В. Винниченка членам УКП в Україні про створення на еміграції Закордонної групи УКП і «Радянського революційного блоку» та про позицію Закордонної делегації УПСР на чолі з М. Грушевським**

20 березня 1920 р.

До тт. комуністів-незалежників

В[исоко]шановні товариші!

Пишу Вам в імені «Закордонної групи Української Комуністичної партії». Так офіційно називається група людей, яка стоїть на ґрунті комуністичного світогляду. На жаль, ми маємо дуже скупі, непевні й часто протирічиві відомости з України, через те не можемо сказати, до якої саме укр[аїнської] комуніст[ичної] партії ми прилучаємось, бо їх, здається, у вас там декілька.

Ми ж не знаємо ні програми, ні складу ні одної з них. До тіснішої організації нашої групи належать як бувші соціал-демократи, так і бувші есери; з прізвищ подаю такі: Винниченко, Галаган⁵¹, Дятлів⁵², Калинович, Левинський, Мазуренко (Вас[иль])⁵³, Паламар, Толмачів, Шраг⁵⁴, Чечель⁵⁵ (останні три на якийсь час лишаються в партії есерів для прихилення всієї організації до комуністичного світогляду та для деяких практичних цілей; коли виявиться незгода всієї організації стати на комуністичний ґрунт, вони остаточно вуть з тою організацією).

Висловили принципальну прихильність до групи ще деякі корисні люди, як, напр., Вікул, Висоцький, Гуцайло⁵⁶, але покищо організаційно не зв'язані. Під впливом Групи «Закордонна делегація партії У[країнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів] (центр[альна] течія) стала на ґрунт радянської влади й ми вступили з нею в так званий «Радянський Революційний Блок» (З платформою цього Блоку ви можете зазнайомитись з нашої «Угоди», надрукованої в ч. 1 «Нової Доби»).

За Групою іде все укр[аїнське] віденське робітництво і студентство. Група має свої організації в Празі, Яблоннім, Ужгороді, а також серед полонених в Німеччині, Австрії й Чехії. Маємо постійний зв'язок з «Українською Федерацією Американської Соціалістичної Партії», яка по суті є комуністичною партією. Стоїмо в постійних зносинах з польськими, мадярськими й австрійськими комуністами. На черзі стоїть питання заснування маленького комуністичного «інтернаціоналу» у Відні для координації роботи.

Для більшої успішності нашої роботи нам бракує точних і докладних інформацій з України. Отже, Група дуже просить товаришів дати їй якомога детальнішу відповідь на такі запитання [...]**.

* Не публікується привітання комуністам і соціалістам Угорщини.

** Далі подаються вісім розгорнутих запитань, а також інші прохання, які не публікуються.

Пишу це 20-го. Події можуть до вильоту літака розгорнутись так, що багато з написаного вже не матиме великої ваги. Але літака ми все одно посилаємо і все одно прохаємо дати відповідь на поставлені запитання. Коли маєте якісь доручення, Група з великою охотою візьметься їх виконати.

З товариським привітом

(В. Винниченко)

27.III-20

[Приписка.] Ще декілька слів з приводу нашого «Блоку». Закордонна Делегація партії Укр[аїнських] с[оціалістів]-р[евольюціонерів] (центральна течія) стала виразно на ґрунт радянської влади. Вони мають велике бажання з'єднатись з боротьбистами. Такі самі тенденції помічаються й у їхнього ЦК, але Делегація не має змоги розшукати його.

Більшість, на мою думку, стала на цей ґрунт зовсім щиро. Але не можу з певністю сказати, що в них викристалізувалися комуністичні переконання. Вони до цього ще не прийшли, ще лишилось есерівство. Деякі ж, мені здається, просто не здатні до цього, як наприклад, М. Грушевський. Він дуже болючу внутрішню боротьбу пережив, поки згодився стати на радянський ґрунт.

Але я боюсь, що ця згода є тільки тактичний крок його, а не глибоке, непохитне й активне переконання, за яке він готов був би піти на жертву (Делегація складається з таких осіб: М. Грушевського, О. Жуковського⁵⁷, М. Шаповала⁵⁸, М. Шрага, М. Чечеля і Кондратенка. Чечель і Шраг належать до комуністичної групи, одночасно залишаючись в «Делегації» для роботи в комуністичному напрямі серед есерів) [...]

(В. Винниченко)

ЦДАГО України, ф. 8, оп. 1, стр. 45, арк. 4-7зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 7 | **Лист української Маньчжурської окружної ради в Харбіні українській дипломатичній місії в Парижі про стан української еміграції на Далекому Сході та з проханням інформувати про події в Україні**

29 травня 1920 р.

К о п і я
До Української Місії
П а р и ж

Закинуті гіркою долею в далеку країну, одірвані од рідної неньки тяжкими подіями братовбивчої боротьби розлютованих мас бувшої Росії, ми, мешканці Далекого Сходу і Хинської залізниці*, не маємо майже ніяких звісток про національне політичне, економічне і державне життя наддніпрянських українців. А якщо й маємо деякі звістки з російських часописів, то вони всі перекручені, бо ворожі українському національному рухові. Зносини з Україною дуже тяжкі, а більш того, що зовсім неможливі через вищезазначені перешкоди.

* Йдеться про Східно-Китайську залізницю, збудовану на початку ХХ ст. царською Росією.

Братовбивча війна і загальна ворожнеча роздратованої людності і тут, на Далекім Сході, не дає змоги нам, далекосхідним українцям, працювати інтенсивно на ниві національного відродження нашої людності. А деякі заходи у цім напрямі зроблені. Від часу революції відбулося 4 далекосхідних всеукраїнських з'їзди, на яких обмірковувались загальноукраїнські місцеві людності справи в зв'язку з життям крайовим. Тими з'їздами утворені окружні ради — в Благовіщенську, Хабаровську, Микольск-Уссурійську, Владивостоці і в Маньчжурії. Заснована Крайова Рада і її Виконавчий (комітет) орган — Секретаріат Далекосхідної Крайової Ради в м. Владивостоці. Заходами деяких громадян Хабаровська, Владивостока і Харбіновського Клубу відчинено три українських початкових школи і заснувались кооперативи: «Шлях» (ст[анція] Маньчжурія), «Згода» (м. Харбін), «Хлібороб» (м. Хабаровськ) і Крайовий Кооператив «Чумак» у Владивостоці.

Проте всі ці громадянські організації працюють мляво через брак коштів, громадянської дисципліни і досвідчених людей. Так же мляво йде і життя громадян, що в значній мірі залежить від того, що і життя на Україні завдяки тим подіям, які на протязі цих трьох років там творились, підупало, і денационалізовані тутешні українці не знають, на яку їм ступити — ким вигідніш бути — чи українцем, чи може громадянином «Єдиної неділимої»...

Т[имчасовий] В[иконавчий] К[омітет] Маньчжурської Окружної Ради дуже прохає Українську Місію інформувати тутешнє громадянство про справи Наддніпрянської України, Галичини і відносини до України, як держави, її сусідів і інших держав. Ми певні, що правдиві інформації Української Місії піднімуть настрої українського місцевого громадянства і покажуть йому напрямок роботи, яка повинна провадитись в найближчому часі в зв'язку з становищем на Україні. Тому Т[имчасовий] В[иконавчий] К[омітет] Окружної Ради уважно прохає про інформування її про загальне становище на Україні в житті державному, економічному, політичному і інш.

З свого боку місцеве громадянство буде повідомляти Українську місію з становищем і побутом далекосхідного громадянства в його національній роботі і тих кроках, які воно буде вживати для досягнення великої своєї мети — національного відродження своєї людності у всіх верствах її життя.

Підписали:

- (-) Голова Ради Ф. Тоцк...*
- Товариш Голови Оп. Ступак.
- (-) Писар Т.

З оригіналом згідно:

(підпис)

Секретар

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 229, арк. 8–10.
Засвідчена копія. Машинопис.

---

* Так у документі.

10 червня 1920 р.

К о п і я

Високоповажний пане президенте!

Довгий час ми не відзивалися до Вас, пане президенте, бо мали свої домашні клопоти, що нам забирали багато часу. Катастрофа, що пережила Україна сеї зими, спричинила у нас сильну внутрішню кризу, скріпивши сильно большевицтво серед наших імігрантських мас.

Зачалась сильна внутрішня боротьба між самими американськими українцями, котрі поділились різко на два табори: большевицький і антибольшевицький. А що Український Народний Комітет стоїть на чолі антибольшевицького табору, який остає під впливами большевицьких жидів та деяких малосвідомих національно придніпрянських українців, то не дивно, що проти Українського Народного Комітету звернулись головні напади.

Кріза у нас є дальше в розгоні, але вже перейшла свою кульмінаційну точку. Антибольшевицький табор консолідується. Недавно ми мали збори делегатів Українського Народного Комітету з цілої Америки, де вибрано нову управу Українського Народного Комітету. Змінились лиш люде, напрямок остає той самий. Уступили з Комітету отци Попятишин і Підгорецький з тактичних мотивів, щоби відібрати большевикам аргумент, начебто Український Народний Комітет був «попівським орудієм». Нова управа, ідучи слідом попередньої, а почасти складаючися з тих самих людей, хоче з Вами, Високоповажний Пане Президенте, оставати у відносинах взаємного довір'я, співділання та в постійній кореспонденції.

Др. Лонгин Цегельський⁵⁹ привіз нам від Високоповажаного Пана Президента* бажання, щоби Український Народний Комітет переказав на кошти Вашої Паризької Місії скільки тисяч доларів. З правдивою прикростю приходиться нам, на жаль, повідомити Високоповажаного Пана Президента, що матеріальні відносини У[країнського] Н[ародного] Комітету наслідком кризи так були попсувались, що Український Народний Комітет не то що не розпоряджає готівкою, але ще й має довги. Ми купили, іменно, задля дійсної потреби і для репрезентації дім на приміщення Українського Народного Комітету, що коштував нас висше тридцять тисяч доларів. Однак ми надіємось, що відносини не[за]баром поправляться, а тоді раді будемо помогти. Сьогодні зазначаємо се ще раз — з великою прикростю, ми не в силі сього зробити.

Як ми вже згадували, американські українці переживають політичну кризу. За невдачі на Україні роблять відвічальними всіх, без розбору, хто стояв лише на чолі в Європі чи Америці. Осуджують однаково як Петлюру, так і Петрушевича. Лайки і скандальні ревелляції європейсько-українських газет, особливо віденських, мали тут в Америці фатальні наслідки, бо большевицька і півбольшевицька преса («Українські щоденні Вісти», «Народне Слово» і «Народня Воля») передрукували покvapно сі лайки і скандали, наслідком чого всі авторитети змішано з болотом.

Коли американський імігрант вичитує в газеті передрук з «Нової Доби» або «Боротьби», що всі галицькі провідники «зрадники», «монархісти», «денікінці» і «антиреволюціонери»,

* Йдеться про Є. Петрушевича.

а потім знов перечитає передрук з тих самих часописів, що Петлюра і Директорія «зрадники», отаманське сміття, ретрогради, союзники шляхетської Польщі і т. д. — тоді він цілком зневірюється в українську інтелігенцію і стає «большевиком».

Як можливо просимо Вас звернути увагу української преси в Європі, що таке підривання всіх авторитетів витворює пустку. Люди перестануть вірити всім, коли так даліше піде. Лайка між придніпрянцями і галичанами тут робить прикре вражіння і найвисша пора, щоби вона устала. Ми тут дивимось так, що, як і одні, так і другі, Петрушевич пробував годитись з москалями, а Петлюра з поляками — кожний в добрій вірі. Але маса того не розуміє, а як газети долиють оливи до огню, так і зачинається «сумерк богів».

Останній зворот в нашій політиці в Європі, іменно спілка Петлюри з Польщею, дуже непопулярні. Вісімдесят процентів американських українців се галичани, а прочі се холмщаки, поліщуки або волинці. Можна собі уявити, як подіяла на них вістка, що Петлюра зрікається Галичини, Волині і т. д.

Згадана большевицька і півбольшевицька преса лає його як зрадника з нечуваною пристрасстю. Навіть «Україна» із Чикаго, Ілл[інойс], що була дуже прихильна Петлюрі, тепер змінила фронт, збольшевичила і лає Петлюру. Наші органи «Свобода», «Америка» і «Нове Життя», а в Канаді — «Канадійський Українець», мають дуже трудну позицію. З фактом зречення Галичини і т. д. не можуть вони погодитися, в спілку з Польщею сумніваються, але Петлюру — оскільки се можливо — сальдують, вказуючи, що він робить в найліпшій вірі. Як бачите, Високоповажний Пане Президенте, ситуація у нас тяжка. Поправиться аж тоді, як на Україні підуть діла до ліпшого.

Найбільше шкоди в українській громадській роботі в Америці наробив Мирослав Січинський⁶⁰ і його товариш Микола Цеглинський⁶¹, накидаючись на всіх і вся, хто мав вплив. Вони показали дорогу большевикам, а властиво витворили большевиків своєю демагогією, клеветами, підриванням авторитетів і не перебиранням в способах. Доходило до того, що ті два панове денунціювали українців перед американськими властями, наслідком чого деякі люде пересиділи в таборах інтернованих.

Авантурничі їх методи доводили до ярких сцисій, біятик, публічних зневаг і тим подібних скандалів. Скінчилось на тим, що большевики перелічували обох скандалістів, забрали їм їх цілу «партію» до себе, а панове Січинський і Цеглинський остались на ладу. Одиноким результатом їх діяльності є розтіч і підірвання організацій.

Найсумніше, що і голова Української місії в Америці п. Бачинський⁶² вважав за вказане зв'язатись з ними і підпирати їх тому, що вони «соціалісти». Наслідком того мусів п. Бачинський попасти в конфлікт із загалом американських українців обох таборів, особливо антибольшевицького, але в додатку і большевицького. Сьогодні п. Бачинський певно жалкує з того, бо пани Січинський і Цеглинський, відповідно до своєї вдачі, розлаялись з ним та стали його ворогами. Він стоїть тепер одинцем цілком ізольований. Взагалі п. Бачинський не оправдав надії, яку люде доброї волі на нього покладали. По-англійськи він зовсім до нинішнього дня не говорить (по-французьки так само). Наслідком того з ніким не знається, жодних зносин не має, і мати не буде. Остання афера за гроші місії з п. Іхманицьким, котра знайшла відгомін в пресі, доконала решти. Лице паленіє із сорому, коли читається з'їдливі уваги преси на тему про доляри та о се, хто є Головою Місії пан Бачинський чи Іхманицький. Досолив ще вашингтонський Місії п. Козакевич, котрий всім американським часописам розіслав «заяву», в якій витягає на публічний форум внутрішні справи Місії, обжаловує і панів Бачинського і Іхманицького о те, що визискували свою позицію тільки на те, аби брати по п'ять тисяч долярів місячної платні, самі ж ніякої акції не розвивали і т. д.

Взагалі український Уряд не показав щасливої руки в доборі своєї Місії в Злучених Державах. Доки її не було, ми ліпше стояли і внутрішньо і на зверх тут в Америці, ніж

тепер стоїмо. Голова Місії причинився дуже до розриву і колотнечі в українським національним таборі. Морально і матеріально підпомагав підривання авторитету одинокої солідної організації, якою є Український Народний Комітет, доки сам не попав в ямку, яку другим копав. А члени Місії оскандалили себе і нас перед форумом американських суддів і перед американською опінією.

Ми як репрезентанти національного українського табору в Америці з таким обсаджуванням американської Місії не можемо погодитися, бо воно не тільки що приносить шкоду справі України, але і нашій справі тут, на місці, в Америці. Прецінь випадало би, щоб Директорія, п. Макаренко⁶³ чи хто інший, хто обсаджує Місії, спитали нас о раду, кого належить до Америки призначити, а не насилати нам людей, що лише нас всіх компрометують та вводять деморалізацію в наш американсько-український національний табор.

Ми просимо Вас дуже, Високоповажний Пане Президенте, щоби Ви тут нами представлене переказали Директорії, чи кому там, хто ті Місії обсаджує. Ми мусимо домагатись на будуче рішуче, щоби заки вишлють кого-небудь до Америки, перше спитали нас, то є Український Національний Народний Комітет. Зачуваємо, що Місія американська має бути наново обсаджена. Се повинно статись якнайскоріше. Але просимо не обсаджувати її без поради з нами, аби після знову не вийшло таке, як з дотеперішньою Місією. Боїмося, що там можуть рішити знов фатально. Тому заздалегідь хочемо висловити нашу опінію щодо особи будучого голови Місії. Не повинен ним бути ніхто, що не знає докладно англійської мови. Не може ним бути той, хто вже здискредитований у вашингтонській опінії. Не може то бути дальше занадто «крайній», бо тут на всіх «крайніх» дивляться як на большевиків. Дальше мусить бути чоловік, що знав би і українсько-американські відносини, або бодай орієнтувався в них. В кінці повинен се бути чоловік з ініціативою, з відповідним товариським поведінням, з досвідом — загалом репрезентативний.

В кожному разі, якби Директорія хотіла прислати чоловіка, то нехай перше спитає нас про опінію. Нам навіть тяжко направляти похибки тих, котрих тут нам наслано, бо ми приневолені їх поведінням відсунутись від них. А прецінь ми могли би, якби голова Місії був чоловік відповідний і нас не компрометуючий, помогти йому багато.

Ми є американські горожани, маємо зв'язки дуже поважні в конгресі, сенаті та в правительстві. Одначе годі від нас вимагати, щоби ми ангажувались з людьми, які ні языка не вміють розв'язати, ані між людьми не вміють показатись, а ще поповняють нетакт за нетактом.

Крім Посольства, дуже важною справою є обсади українського генерального консулату на Злучені Держави, який тут є дуже потрібний. Є тисячі людей, що потребують помочі і поради, хочять повертати до рідного краю і т. д.

Ходять чутки про те, що Америка хоче признати Україну. На той случай актуальною стане справа консулату. Просимо звернути увагу компетентних кругів, щоби рівної обсади сього консулату не доконували без порозуміння з нами. А то знов наварять пива, котре ми будемо...*

Український Консулат тут, в Америці, можна би зробити — якби він був у відповідних руках — гарним джерелом для українського державного скарбу. При нинішнім високім курсі долара в Європі, а малій його вартості в Америці, умірковані такси від паспортів, документів і т. п. давали би такі доходи, що можна би з того помогти не одній Місії в Європі. Але повторяємо: консулат мусить бути в руках солідних, чоловіка певного, з громадським невровом, що не робив би сам для себе інтересів, але [ніс] публічну службу українській справі. А то боїмося, що нам знов пришлють якого чоловіка, що з консулату зробить дійну корову для себе.

---

* Текст обривається.

Як зачуваємо, перебуває в Парижі п. Цеглинський та вибирається на дальше турне, на схід. Дозволимо собі завважити, що п. Цеглинський є поза нашим національним табором та що він тут серед українського загалу скомпрометований. Кінчимо на тім наш лист та просимо сказане нами тут ласкаво передати якнайскоріше до Центрального українського уряду — і то так міністрові закордонних справ, як і самому п. Петлюрі. Справи то нетерплячі проволоки.

Остаємо з високим поважанням

за

Український Народній Комітет в Злучених Державах

(-) Голова Блотоцький (-) Секретар Добрянський

ПЕЧАТКА

З оригіналом згідно:

Секретар Укр[аїнської] Делегації в Парижі

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 229, арк. 1–7.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 9

Лист Закордонної делегації УПСР члену ЦК КП(б)У В. Затонському⁶⁴ про бажання партії співпрацювати з КП(б)У в справі зміцнення радянської влади в Україні шляхом залучення до цього процесу українських соціалістичних партій

19 липня 1920 р.

КОПИЯ

Многоуважаемый товарищ!

Пользуясь возможностью непосредственно обратиться к Вам, мы, представители Украинской партии социалистов-революционеров позволяем прежде всего объяснить общую позицию, занимаемую нами.

Представители партии, высланные ею за границу зимою 1918–1919 года после низвержения гетманско-немецкого режима, с поручением войти в связь с западно-европейскими социалистическими партиями и организациями, в продолжение своей почти годичной работы достаточно уяснили себе характер великой революционной борьбы с капиталистическим строем, введенной в новую стадию усилиями Вашей партии, прониклись интересами этой борьбы и осознали ошибочность стремлений изолировать Украину из общего развития ее путем каких-либо политических комбинаций.

С другой стороны, им стали ясны все неблагоприятные для мировой социалистической революции последствия, вытекающие из того, что Украина с огромным классом трудового крестьянства, сознательного и активного, вместо того, чтобы служить этапом в завоеваниях революции до сих пор является [препятствием] для ее распространения, ввиду борьбы, возникшей между украинским народом и советской Россией и доселе не ликвидированной, вследствие допущенных с обеих сторон ошибок, которые нам, может быть, в общей европейской перспективе, представляются яснее.

Соображения, вытекающие из наблюдений над социалистическим движением и известий, получавшихся с мест, от украинских социалистических организаций, были сведены на конференциях УПСР, организованных за границей в нынешнем году, переданы нашим

организациям на Украину и были там признаны. Мы поэтому можем вполне констатировать, что УПСР отвергла борьбу с Советской Россией, отказала в поддержке националистическим попыткам, рассчитанным на помощь европейской буржуазии, и, приняв принципы III-го Интернационала⁶⁵, считает своей задачей использовать свое влияние в украинских трудовых массах, в особенности среди трудового крестьянства, чтобы ввести их в русло социалистической революции и в ней найти разрешение социалистических, политических и национальных нужд украинского трудового народа (сделанные в этом направлении успешные шаги в 1919 году были затем остановлены возникшей борьбой с Советской Россией, вызвавшей националистическую реакцию и в значительной степени оттолкнувшей крестьянство от социалистических лозунгов).

Так как УПСР разделяет задачи III-го Интернационала, а Ваша партия не оставляет лозунга координирования действий свободного самоопределения народов, мы уверены в достижимости полного соглашения к координированию действий УПСР с планами КПБ, объединенных общими интересами социалистической революции. Наши конференции с Вашим берлинским представителем утвердили нас в этом убеждении и в этой уверенности созвучности наших стремлений в глубоком доверии Вашей преданности задачам социалистической революции и ясному пониманию ее интересов, мы позволяем себе обратить Ваше внимание на нижеследующие данные и наблюдения.

ПОЛОЖЕНИЕ НА УКРАИНЕ

Из сведений, полученных из украинских Радянских (Советских) организаций С[оциалистов]-Р[евolucionеров] и коммунистических, явствует, что КПБУ и правительству УССР не удалось до сих пор закрепить свое влияние в трудовых массах Украины. По наблюдениям товарищей-коммунистов власть УССР не идет фактически дальше окрестностей городов, где расположены советские гарнизоны, и деревня закрыта для ее влияния. Трудовое крестьянство, составляющее почти единственную реальную трудовую силу Украины (рабочий класс фактически расплылся и сократился неимоверно), до сих пор недружелюбно, даже враждебно относится к коммунизму в его российской форме. Даже совместное наступление петлюровцев и поляков не уничтожило почвы для националистической агитации. На левом берегу крестьяне тоже ожидают помощи то от Петлюры, то от Махно⁶⁶, чтобы «гнать» большевиков из Украины. Попытки стихийных восстаний не прекращаются.

Причины таких настроений лежат в централистических стремлениях КПБ и в желании удержать Украину под исключительным влиянием своей партии, править ею из Московского центра, не допуская к влиянию и руководящим ролям украинские Радянские партии. Эти тенденции парализуют все благие стремления КПБ вознаградить украинский народ за ограничения его политического самоопределения покровительству украинской культуры. Культурная работа идет плохо, экономическая жизнь не налаживается. Украинские трудовые массы остаются в лучшем случае нейтральными, в худшем — определенно враждебными российским коммунистам и советским правительствам Украины и России. В интересах социалистической революции эта тактика должна быть исправлена.

УКРАИНСКИЕ СОВЕТСКИЕ ПАРТИИ

В настоящее время, как видите, существуют уже крупные и влиятельные украинские партии и группы, стоящие за единство интересов социалистической революции и за советскую организацию и за диктатуру трудового народа — рабочих и трудового крестьянства (некоторые присоединяют сюда и трудовую интеллигенцию созвучной ориентации).

Украинская партия С[оциалистов]-Р[евolucionеров], которую мы представляем за границей, является среди этих групп потенциально наиболее сильной. Эта партия еще

в 1918 году приняла принцип советской власти и диктатуры трудового народа, однако, борясь против явных ошибок в тактике КПБ, допустила в своей тактике ошибки в противоположную сторону — единого украинского национального фронта. Но после того, как т[ак] н[азываемая] Директория Украинской Народной Республики вступила в свою варшавскую фазу, партия У[краинских] С[оциалистов]-Р[еволюционеров] решительно отказала ей в поддержке, признала для своих членов недопустимую борьбу с Советским Правительством УССР и поставила своей задачей организовать трудовые украинские массы под лозунгами власти советов и трудовой диктатуры и всячески предотвратить возможность контрреволюции под националистическими лозунгами.

Аналогическая позиция Украинской коммунистической партии Вам вероятно известна.

Организационная и агитационная деятельность этих украинских радянских партий в интересах Украинской Советской Республики не должна встречать со стороны советского режима каких-либо препятствий, какие имели место до сих пор.

Наоборот, он должен ценить успехи этой деятельности. Необходимо серьезно считаться с тем, что советский режим в его теперешней форме не имеет шансов утвердиться на Украине, и если будет отстаивать свой нынешний характер, во что бы то ни стало, грозит вместе с собой похоронить и коммунистические лозунги. Советские конгрессы, которые проходят теперь на Украине, без соответственного участия украинских социалистических партий и трудовых классов вместо того, чтобы укрепить советский режим, лишь дискредитируют его. В интересах его сохранений КПБ должна стремиться передать власть в Украинской С[оветской] С[оциалистической] Республике украинским советским партиям и то как можно скорее, а для этого должна войти в сотрудничество с ними, развить обоюдное доверие и понимание, содействовать, а не препятствовать завоеванию украинских трудовых масс, и таким образом обеспечить прочность завоеваниям революции, сделать Украину мощной базой дальнейших успехов.

ФЕДЕРАЦИЯ И НЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ

Декретированная в феврале этого года Федерация Советских Республик России и Украины была большой ошибкой. Она подорвала доверие искренности намерений коммунистов; после торжественных заявлений авторитетных представителей советской России в смысле признания независимости [политика] нового национального закрепощения и сожгла мост для разных не определившихся элементов, готовых примириться с любой формой правительства, лишь бы суверенность украинского народа была обеспечена.

Эта ошибка должна быть исправлена, самостоятельность восстановлена. Экономический союз и военная конвенция должны приготовить почву для более тесного объединения и расположить к нему украинский трудовой народ обязательными выгодами.

Украинские советские партии относятся с величайшим сочувствием к идее федерации социалистических республик, будут прилагать все силы к ее осуществлению, но они считают ложными и вредными стремления рассматривать Украину, как область, которая будет связана с Россией более тесно, чем какие-либо другие социалистические республики, не входящие в состав России.

Все попытки удержать Украину, хотя бы в замаскированной форме в провинции или колонии России, будут только питать лозунги «Украина для украинцев» и в конечном счете служить контрреволюции.

ГАЛИЦИЯ

Разгром польского наступления и перспектива освобождения Галиции от польского варварства нашли широкий сочувственный отклик среди украинского населения даже в тех частях его, которые до сих пор относились к большевизму определенно враждебно.

Освобождение от польской оккупации Западной Украины (Галиция, Холмщина, Запад[ная] Волянь) советскими войсками должно было послужить поворотной точкой к искреннему примирению с диктатурой трудового народа, с советским принципом, с Советской Россией, которая в советской форме несла украинскому народу то объединения, которого он до сих пор напрасно добивался. Проект Ллойд-Джорджа⁶⁷, предлагающий выделить Галицию в отдельную автономную область или независимое государство, грозит не только социалистической революции созданием контрреволюционного очага, он недопустим с точки зрения интересов украинского народа, потому что несет ему новое разделение и гражданскую войну.

Поэтому заграничное совещание Украинских С[оциалистов]-Р[еволюционеров] решило протестовать против пагубного проекта и обратиться к правительствам советской России и советской Украины с горячим призывом протестовать со всею энергиею этим пагубным замыслом и неуклонно стремится к объединению украинской территории с Украинской Радянской Республикой.

Мы высказали Вам, многоуважаемый товарищ, с полной искренностью наши мысли. Надеемся, что Вы отнесетесь к ним без всякой предвзятости и заподозривания в националистических тенденциях.

Просим Вас передать изложенное здесь в надлежащие органы и содействовать в сфере Вашей деятельности и Вашего влияния осуществления вышеизложенных нами пожеланий.

С товарищеским приветом, за Заграничную Делегацию партии Украинских Социалистов-Революционеров.

М. П.

(-) М. Грушевский
(-) Алекс[андр] Жуковский

ВИСОКОПОВАЖНИЙ ТОВАРИШ!

Ласкаво прохаємо Вас після прочитання передати отсей меморіал товаришам ЦК УПСР.
З щирим привітом

(-) Ол[ександр] Жуковський

С подлинным верно: Управдел ЦК КПУ.

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 194, арк. 38–40.
Котія. Машинопис.*

№ 10 | Інформація громадського діяча Л. Мишуги⁶⁸ Диктатору ЗУНР
Є. Петрушевичу про військовий з'їзд української військової еміграції
в Празі

20 серпня 1920 р.

З[агальні] У[ваги]

відповідно військового з'їзду в Празі⁶⁹

З'їзд делегатів від укр[аїнських] військових частин і організацій за кордоном скликав до Праги полк. Коновалець⁷⁰. Цей послідній заявив, що скликав з'їзд на бажання укр[аїнських] старшин, які в цій справі до нього звернулися.

З'їзд мав наскрізь приватний характер. Його ціль: зібрання інформацій про настрої та політичну орієнтацію укр[аїнських] старшин та козаків, що живуть розкинені по різних місцях за кордоном.

Для вдержування контакту з розкиненими за кордоном військовими організаціями вибрав з'їзд комітет, який буде мав цю акцію повести.

Ніяких резолюцій не ухвалено, але в формі директиви для комітету ухвалено про слідує (подаю в формі змісту не дослівно):

1) З'їзд констатує, що причиною національної катастрофи є факт, що на укр[аїнських] землях маємо три уряди (Петлюрівський, Большевицький, Диктатура*).

2) Всі військові частини за кордоном належить задержати в якнайбільшій організованості і дисципліні.

3) Не ставити опору большевицькому наступови на Галичину.

4) Осягнувши соборність укр[аїнських] земель під большевиками, розпочати акцію за здійснення самостійности УНР.

5) В справах матеріального забезпечення старшин звернутися до Диктатури і Придніпрянського уряду**.

6) Перетворити «Союз Старшин» в загальновійськову організацію (для старшин і козаків) з завданням дбати про матеріальну підмогу для старшин і козаків.

Говорити про визнання або невизнання котрого-небудь з трьох існуючих урядів — уважає себе з'їзд некомпетентним, ставши на тім становищі, що коли би навіть [був] компетентним, то уважав би за річ неказану цю справу під сю пору вирішувати.

В зміслі посліднього пасусу буде вислане сьогодні телеграфічно спростовання до редакції «Вперед» і «Громадської Думки». Коли б подібні резолюції, які були уміщені в укр[аїнських] часописах, появилися в чеських, буде там рівнож вислане відповідне спростовання від голови З'їзду.

Трое учасників з'їзду, з якими я говорив, уважають оголошення згаданих резолюцій (в тій формі, як їх передано) за провокацію***.

У Відні дня 20 серпня 1920 [р.]

(Др. Л. Мишуга)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 48, арк. 78–78зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 11

З листа керівника закордонних справ ЗУНР С. Витвицького⁷¹ Президенту Української національної ради Східної Галичини Є. Петрушевичу щодо доцільності участі представників ЗУНР у роботі Всеукраїнського конгресу

4 вересня 1920 р.

Відень

Високодостойний пане Президенте!

Справа всеукраїнського конгресу рішена для нас вчора остаточно. Всі три партії: трудова, радикальна, селянсько-радикальна рішили згідно не взяти участі в конгресі, тому що він, з огляду на наше політичне положення, скликається не на часі. Ту постанову

* Уряд Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича.

** Уряд УНР.

*** Примітка. Додам, що ухвали з'їзду, писані машиною читав я сам, відбитки їх одержати не міг, бо є їх три, у Відні тільки один примірник. (Примітка автора документа).

передадуть організаційному комітетові з'їзду пп. Кость Левицький⁷², Назарук⁷³ і Трильовський⁷⁴ іменем кожної з тих трьох партій.

Мотиви, якими руководилися представники тих трьох партій, ось які:

1) Нашу участь в приготовних працях конгресу, себто в організаційнім комітеті, вихиснує проти нас Уряд Петлюри в потрібнім для себе змислі, той сам Уряд, який вчера видав урядовий комунікат, що всякі чутки про українське повстання у Східній Галичині проти Польщі неправдиві.

2) Програма конгресу обминати буде очевидно не тільки питання чисто національні, але й політичні. Бо ж з'їздитися всім Українцям зі всего світу по те, щоби проголосити тільки, що всі вони з-над Кубані, із-над Сяну, мовляв — одна нація, се річ зайва і на теперішній вже час трохи дивна щонайменше.

Отже ціль конгресу: обговорення і — що більше — вирішення питань державно-політичних. Той конгрес мав би навіть з'ясувати і висловити своє відношення до галицького Уряду і до Уряду Петлюри та в кінці уконститувати нову українську владу. Вже участь наша в самих приготовних працях на ті теми, може довести до небажаних нам спорів, виступів, заяв, які можуть нашій справі в краю і за границею нанести поважні шкоди.

3) Авжеж ніяк нам не вільно брати участі в самім конгресі, з такими цілями політичними. Ми уявляємо собою окрему державну організацію, і се відомо краєви і за границі. Раз ми стали на той шлях, треба по нім йти далі. Як жеж тоді можна нам допускати, щоби якась нова українська інституція, яка стати хоче чи має [стати] державним органом (той самий конгрес!), виконувала роль суверена у відношенню до ЗУНР і признавала чи не признавала її владу, обговорювала і вирішувала її закордонну політику і т. п.

4) Конгрес той мав би установити нову українську (чи всеукраїнську, невідомо) владу, як щось нове і противне до Уряду Петлюри. Установлення нової державної влади се акт високо першорядно політичного значіння, і ніхто не зрозуміє як се так, що українські політичні представники разом з іншими Українцями установляють нову українську державну репрезентацію, хоч визнають свою окрему державу і свій окремиий Уряд. Тоді вже до решти стане темно всякому: одна се держава, чи дві, — якщо дві, які їх взаємовідносини і т. д.

5) Установлення нами (при нашій підмозі) нового українського Уряду заставить нас не тільки піддержувати його, але й боротися спільно з ним проти другого українського Уряду Петлюри. Се нас винищених, обезсилених втягне знов у вир наддніпрянських межусобиць, яким рівних здається нігде немає; знівечить нас ще більше в нашім внутрі, визве серед нас самих внутрішню боротьбу, відверне нашу увагу і сили від іншої нашої переважної роботи. І знов, що на те все скаже заграниця? Не вільно у самім всеукраїнським інтересі нам знова своїми ж руками під сю саме пору замазувати образу галицької справи, який вже остаточно настільки прояснився, що ми можемо небавом досягти своєї ціли.

6) Але нема ніякої гарантії, що справді буде тим конгресом установлена яка-небудь бажана нам нова, верховна влада Східної України.

На всякий случай вона була би інституцією створеною випадково присутними на конгресі представниками української еміграції і наслідком її значіння може бути тільки дуже проблематичне.

Те все сказав я на зібранню згаданих трьох наших партій, які з тими мотивами погодились дефінітивно, подали до відома своє рішення президії організаційного комітету Конгресу, а представники наддніпрянських Українців, організуючі конгрес, прийняли се до відома і признали наше становище зовсім оправданим [...]

(Стефан Витвицький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 61, арк. 44–46.

Оригінал. Машинопис.

25 листопада 1920 р.

Харків

Дорогі товариші!

Одержали через тов. Тарануху Ваші листи і деяку літературу [...]

Тов. Зіновій мені пише, що з «об'єднуючими завданнями» послали до нас Винниченка. Це величезна наївність. Ви як дрібні буржуа дивитесь на ролю особи. Так знайте, що на Винниченка тут і в Москві дивилися лише як на ширму, як на ім'я, придатне для «дурачення шовіністів», особливо за кордоном, а зараз на нього дивляться як на дурочка і називають тим гоголівським женихом, який в останній момент втік у вікно од нареченої (слова Зінов'єва на конференції КП(б)У⁷⁶ і в пресі).

Отже, Ви його послали з місією свахи, а він попав у ролю неудачного жениха. А взагалі він страшенно скомпрометувався (правда, в масах цього майже не знають, але верхи розкусили добре), він викидав такі коники, що не все навіть можна писати в листі. Він стільки раз міняв свої позиції, що навіть члени ЦК КП(б)У потім в приватних розмовах сміялися [...]

Від імені ЦК УКП

(Андрій Річицький)

ЦДАГО України, ф. 8, оп. 1, спр. 44, арк. 38–44.

Оригінал. Рукопис.

№ 13 | **Лист В. Винниченка чільним діячам УКП про розкол у закордонних групах українських комуністів, міжнародне становище і революційний рух та про необхідність передати йому інформацію про події в Україні**

2 грудня 1920 р.

Карлсбад

Дорогі товариші!

З номерів «Нової Доби»⁷⁷ Ви довідаєтесь, що Закордонна група постановила вступити в УКП. Але це не вийшло легко. Берлінська організація відколосалась од нас і виступає проти УКП, проти мого «Листа до укр[аїнських] роб[ітників] і селян». Вікул і Бардах під час мирових переговорів з поляками поїхали в Ригу, де Мануїльський⁷⁸, Баран⁷⁹, Хомин та інші настроїли їх проти УКП, роз'яснили мій вихід з Уряду й виїзд за кордон як справу моєї персональної амбіції, розмалювали становище на Україні в найкращих для себе фарбах, і тепер Вікул виступає найзагальнішим нашим противником та оборонцем КП(б)У та РКП з усією їхньою політикою.

Бардах виїхав тоді ж з Риги на Україну за інформаціями. Я не сподіваюсь, щоб цей іменно чоловік привіз об'єктивний погляд на становище, все залежатиме від того, чи його

* Лист адресований «Степовому» (З. Висоцький).

зуміють добре підмастити і забезпечити йому матеріальні і амбітні вигоди. (Виїжджаючи на Україну⁸⁰, я був проти прийняття в нашу групу Бардаха і Дідушка, які тепер там є членами). З віденської групи ще до мого приїзду було виключено П. Дятлова за недисциплінованість і єдиноділимівську позицію.

Празька організація розлізлась від репресій чеської поліції та від того, що була вже вступила в КП(б)У, а мій поворот зплутив її позиції. Лишається одна віденська організація з «Н[овою] Добою». Проти УКП навіть частина наших есерів з Грушевським на чолі (М[икита] Шаповал і його течія за нас). Так само всі інші емігрантські групи проти нас, а також більшість американського робітництва.

Я це знав і Вам, пам'ятаєте, казав, що всі будуть проти УКП. Була б і віденська група проти, але тут допомогло моє справоздання і об'єктивне представлення ситуації та позицій УКП.

Ми дуже не журимося з тим, що від нас поодпадали елементи, які були «комуністичними» через сподівання на посади, які я їм повинен був приготувати, поїхавши на Україну. Мій поворот назад і вступ в УКП, яка не то що ніяких посад не дає, а ще ставить її членів у тяжке становище, страшенно їх обурило.

Я думаю, що більшість берлінців наших також на цьому ґрунті висловились проти УКП. Шкода тільки Вікула, який, мабуть, щиро повірив Мануїльському, що є і самостійність, і можливість працювати, і справжня радянська влада, і революція. Я їм усім кажу їхати на Україну, там чесні з них найкраще переконаються і прийдуть до нас. А жуликів ми можемо з легким серцем оддати і в КП(б)У.

Пишіть негайно про становище на Україні, про стан партії, про надії й перспективи. Ми тут абсолютно нічого не знаємо, що тепер робиться там. Давайте факти й документи до оголошення. Меморандум ЦК УКП до III Ін[тернаціоналу], програма партії вже надруковані. Видаємо брошурою на різних мовах важніші документи Ваші й розсилаємо європ[ейським] комуністам.

Так само від себе звертаємось до європ[ейських] товаришів з «Листом» (з «Н[ової] Д[оби]») можете з ним зазнайомитись). Розуміємо, що наше становище трудне, але будемо робити все від нас залежне. Колись наша правда перемаже. Хоч, мабуть, і не так швидко, як бажалось би.

Я особисто тепер ще більш радий, що не вступив у КП(б)У, — великий гріх узяв би на себе цим, бачу це по тутешніх товаришах, серед яких почалось з чутками про мій вступ у КП(б)У формене москвофільство, що доходило до відмовлення не тільки від якоїсь самостійності партійної чи державної, а навіть національної, почали навіть називати себе «обшєроссами».

Мій поворот погасив цей рух (за виїмкою хіба деяких берлінців). На своєму досвіді можу тепер собі уявити, скільки вагань, пониження, буття безвихідности мусіли пережити деякі боротьбисти (а може й Ви також), вибіраючи між вступом в КП(б)У і боротьбою з їх політикою.

Ніколи за все своє життя я не переживав таких мук непевності, калатання, паралізації волі, неможливості зробити рішучий вибір, як за цей час моєї тяжкої місії в нашій віковичній «Москві». І тепер, спокійніше, об'єктивніше, все обдумавши і переглянувши, я мушу скласти Вам, товариші, свою повагу до Вашої твердості й загартованости.

Я розумію тепер той тяжкий процес, який Ви повинні були пережити, поки прийшли до цієї твердості. Дійсно, УКП є необхідність, історична неминучість. Я радий, що принаймні маю один позитивний результат з своєї подорожі: не розійшовся з Вами, з старими товаришами по соціалістичній праці на Україні, не розминувся з необхідним процесом.

Знаю, що ми — маленькі, слабенькі, що довгі роки український пролетаріат буде кволий, але поки буде рев[олюційний] укр[аїнський] пролетаріат, доки мусить бути УКП.

Волю бути в маленькій, напівлегальній, безвладній і переслідуваній з усіх боків УКП, ніж у «правительствующей» КП(б)У. Не кажу вже про інші «влади».

Між инчим, в перший же час мого повороту сюди мені було зроблено деякими чеськими політичними діячами, трохи не з доручення Антанти, стати на чолі «консолідації українських національних сил». Обіцялось усунути Петлюру, підняти питання про визнання Великої України і відкрити значний кредит.

Голова теперішньої Міжнародної федерації профсоюзів Томас при посередництві провідників чеських соціалістів звертався до мене для побачення в ті[й] же здається справі. Я напевне цього не знаю, чого йому хотілось, бо відхилив не тільки балачки про «консолідацію», але й побачення з англійськими, франц[узькими] і чеськими соціалістами.

Незважаючи на це, недавно знов мені було повторено пропозицію. Тепер, здається, Англія намагає питання про Україну. Не вважаючи на знищення УНР, українське питання займає європ[ейську] буржуазію. Карту на генералів, отаманів і т. п. бито. Тепер іде орієнтація європ[ейських] капіталістів на демократію.

Моя опозиція політиці комісаро-комуністів дає привід деяким антантовським дурним політикам рахувати на мене як на організатора, «консолідатора» укр[аїнських] нац[іональних] сил для боротьби з більшовиками. І з цього боку так само хочуть підкупити, як і з того, «владою» і «лакомствами нещасними».

Я їм пропоную на цю ролю «батька» М. С. Грушевського, який страшенно хоче і влади, і «лакомств нещасних», і бути на чолі. Але його «не вважають за серйозного політичного діяча», як сказав мені один чех.

Становище в Європі з погляду революції кепське. На розвиток революції в ближчий час надій дуже мало. Страйковий рух майже припинився. До Австрії мене не пускає поліція австрійська, сижу в Карлсбаді. Це перешкоджає партійній роботі. Робимо заходи, щоб добитись дозволу переїхати до Відня.

Реакція все виразніше й помітніше підводить голову. Реакційна преса пренахабно обговорює питання про поворот монархів, відки їх вигнано. Робітничі організації вже заклопотані не наступом на буржуазію, а обороною від наступу реакції. Рух за прилучення до III Інтерн[аціоналу] спинається. II Інтерн[аціонал] набуває більшої жвавості й діяльності. 21 пункт умов прийняття до III Інтерн[аціоналу] багато відхилили симпатій до нього. Починається все частіше в соціалістичній пресі критика методів РКП.

Переписка Зінов'єва⁸¹ з Сератті⁸² викликала серед італійського пролетаріату критичне відношення до проводирів московського абсолютизму. Недавно вернулася з Росії в Чехію роб[ітнич]а місія й розповідає страхіття про Росію й про політику комісарської влади. Словом, настрої стає малосприятливий для якихось революційних акцій, чому в великій мірі помагає політика РКП, якої дедалі, то трудніше сховати.

Будь ласка, через чеську місію, що передасть Вам цього листа, подайте нам докладні інформації про становище на Україні. 1) В з'їзд Рад. «Підготовка», «вибори», майбутній склад. 2) Конференція КП(б)У⁸³ — чи була і що цікавого було на ній; 3) Чи помічається хоч яка-небудь тенденція на зміну політики на Україні; як помічається, то в чому саме; як ні, як навпаки, в гірший бік, то в чому саме; 4) яке тепер відношення до УКП; 5) повстання, розмір, причина, лозунги; 6) які Ви вбачаєте перспективи на весну і далі; 7) стан промисловості й господарства, чи є ознаки поліпшення після розбиття Врангеля⁸⁴, Петлюри й т. п.; 8) як іде партійна робота УКП, відносини з федералістами й т. п. Давайте якнайбільше інформацій, фактів і документів для інтерпеляцій до європ[ейських] товаришів, членів III Інтернаціоналу.

Ще пару слів до т. Юрія⁸⁵. Остання його візита до мене в Москві лишила в мене вражіння якогось важкого непорозуміння. Я стараюсь пояснити собі характер і тон тої розмови

тільки паскудним нервовим станом з обох боків. Не було ніякої розумної підстави балакати нам у такому тоні. Мені досадно за себе і хочеться дружно потиснути руку т. Юрію.

Сердечний комуністичний привіт од Зак[ордонної] Групи ЦК-ові нашої партії й усім товаришам.

Негайно відповідайте!

Ваш (В. В[инниченко])

ЦДАГО України, ф. 8, оп. 1, спр. 45, арк. 83–84зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 14 | Лист полковника О. Вишнівського⁸⁶ генерал-хорунжому О. Осецькому⁸⁷ про становище української еміграції та прагнення певних військових кіл зайняти активну позицію в політиці УНР

23 грудня 1920 р.

Високоповажний пане генерале!

Дуже і дуже було мені мило одержати від Вас листа, а ще приємніше довідатись з нього, що Ви не числите мене в таборі своїх ворогів. Це мене навіть до певної міри дивує, бо сверблячі язики деяких злих людей, що не без задньої думки хльостали довкола мого імени (цього, хвалити Бога, я не позбавився і досі і приятелів маю, як то кажуть, «хоть одбавляй»), утворювали таку атмосферу, що не тільки чийсь ворогом, а навіть дехто чуть не злодієм хотів зробити. Отже, я був переконаний, що Ви не те що за ворога (бо це смішно, справді), а принаймні, за недоброзичливого до себе все ж таки мене не вважаєте. Але ж я радий нарешті переконатись в своїй помилці, широко потиснути Вашу руку, прохаючи вибачення за допущення такої гадки щодо Вас. Зі свого ж боку, до тих, з ким в ідеї праці не розхожусь, смію запевнити, ніколи не можу бути ворогом. Якимсь може чудом ця якість людська збереглась в мені ще й досі, бо ще й досі не пішов шляхом інтересів персональних. Хоч правда, мені дехто й закидає кар'єризм, але для інтересів України, скажу одверто, і чортом стану, вибачте за слово. До речі, в цій паскудній чортячій ролі я вже опинився і хоч вона тяжка, і навіть занадто тяжка, але ж її тягну і мушу тягти. Не знаю, чи на довго вистарчить у мене до цієї ролі мужности, але гадаю, що ще на деякий час вистарчить... Все ж таки я ніколи не перестану бути собою.

Допіру про справи службові.

Доклад Ваш про діяльність Військової Місії якраз попав до нас в той час, коли в сто перший раз нам довелося евакуйоватись з фатального для української державності Кам'янець-Под[ільського]. Нині ж, що певно Вам вже відомо, сидимо в Тарнові (щасливіші) як біженці з України, а дехто (саме найцінніше, но саме нещасливе) — просто «по прикладу прошлых лет» — в таборах. Ясно, що порушене Вами питання не може бути розв'язано зараз позитивно в повному об'ємі, бо люде просто гинуть з голоду, а уряд безсилий, через тяжкий стан Державної Скарбниці, їм чим-небудь допомогти.

Безпосередньо я цієї справи П[ану] Головному Отаману не предкладав, бо, правду кажучи, я її міг докласти тільки в дійсному позитивному дусі, але ж боявся, що то буде гірше для самої справи, бо Головний Отаман міг підозріти мене в пристраті щодо Вас. За кілька день перед цим я мав з ним довшу дискусію про підвищення Вас разом зі старими відомими українськими військовими робітниками, до слідуєчої ранги, в якій моя позиція щодо

Вас була для декого дивною. Але про це докладніше Вам розповість Павло*. Отже, з цих мотивів справа пішла через Військового міністра, і наслідки її Вам докладе той же Павло персонально.

За царини політичної можу лишень повідомити, що в сто перший раз ми стаємо мудрим, як той лях по шкоді: коли не маємо ні території, ні армії, ні громадянства за собою, крім вивезених тисяч двох різних урядовців, ми скликаємо Державну нараду, а принаймні в Тарнові видаємо закона про неї, бо скликати її тут навіть з емігрантів, ясна річ, поляки не дозволять.

Визначну ролю в сучасній політиці намагається зараз відігравати наше вояцтво з генералом Омеляновичем-Павленком⁸⁸ на чолі, але тяжко наразі передбачити, в що конкретно вилетється політика цих кол. У всякім разі блискучих перспектив я, як і багато інших, не бачимо. Нарешті, як поважного аргумента на користь цього погляду досить попередніх експериментів нашого будівництва. В цім, правда, є частина вини і нашої з Вами — це повстання. Властиво останній його період, коли ми зайняли Київ. Тут ми могли мати вплив на дальшу політику нашого Уряду і систему Державного будівництва, але пропустили час...

Все ж таки я остаточно не падаю духом, бо вірю в живучість нашої ідеї, як також і в те, що будівництво України закінчать ті, хто починав його.

Персонально я чую себе дуже втомленим як фізично, так і морально і заздрю тим, хто в стороні від хвилюючих подій спокійно може дихнути. Здається, що спокій цей я найшов би навіть в звичайному таборі, куди, можливо (постараюсь, щоб начальство відпустило), я таки й піду.

Прошу вибачити, що так довго зайняв Вашу увагу своїм листом, але ж потреба поговорити зі своїм бувшим начальником-товаришем пересягає всякі кордони.

Щиро вітаючи Вас і Вашу дружину, я прошу прийняти запевнення в моїй найщирішій повазі і відданості.

Тарнов

23.XII.1920 р.

(О. Вишневський)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 121, арк. 100–101.
Оригінал. Машинопис.*

---

* Йдеться про П. Левінського.

№ 15 | Лист полковника О.Вишнівського генерал-хорунжому О. Осецькому про необхідність об'єднання української еміграції у спільний національний фронт та завдання її діяльності

24 січня 1921 р.

Високоповажний пане генерале!

Мило мені було довідатись з Вашого ласкавого листа, що не числите мене в рядах своїх не то, що ворогів (бо це смішно, справді), а людей недоброзичливих. Я смію запевнити, пана генерала, що у мене завжди вистарчало і вистарчає об'єктивності щодо відношення до людей, а тому не припускаю логічно, що я маю ворогів, як також не можу уявити і себе в ролі чийогось ворога. Врешті на цьому ставлю крапку.

Дозвольте Вас, вельмишановний пане генерале, як і дружину Вашу, вітати з Новим Роком і висловити найсердечніше зичення здоровля і довгих літ. Дай Боже, щоби з цим роком та, так довго надана Воля тихим ангелом спустилася на нашу змучену Україну і почалося справжнє життя в рідній хаті, а не тиняння по чужих, немилих закутках. Щоби багнет був дійсно перекований на рало і щоб не лилося більш крові. Але в цей певно час, коли пишу цього до Вас листа, капіталістична Європа, з одного боку, і «пролетарська» Росія, з другого, дуже ретельно ремонтують свої доменні печі, щоби відливати нову і нову сталь на багнети для змученого шостилітнею велетенською війною людства. Примирення цих двох кінечностей (капіталізму і комунізму) не може, ясна річ, статися шляхом притягнення руки один другому, а тому не позбавляємося певності, що збройна боротьба, боротьба не на життя, а на смерть, — ще буде. Звичайно, в цій боротьбі постарється Європа використати і нас, як один з головніших антибольшевицьких чинників, але, зрозуміло, не без забезпечення нам самостійності і демократичного республіканського устрою. Так, принаймні, думаємо ми, сидячи на еміграції і інтерновані, маленькі людяці. Сподіваємось, що наші горизонти більш-менш проясняться приблизно через місяців півтора-два...

Большевики інтенсивно скупчують на Дністрі значні мілітарні сили і проводять шалену агітацію внутрі Румунії. Ця остання, як Вам може відомо, у великому переполосі і через свого військового представника в Парижі заспокоює Європу, що буцімто большевикам нічого на Румунію наступати і що до цього вони не збираються. Але ж... є підстави гадати, що Букарешт турбується чимало і дещо вживає щодо консолідації антибольшевицьких сил. Нам, ясна річ, нарешті потрібно, хоч на еміграції сконсолідувати всі свої сили і бути завжди готовими. З такою думкою солідаризуються всі політичні наші партії і проводять в напрямку об'єднання перебуваючих за кордоном наших сил в одне, хоч невелике чисельно, але міцне духовно тіло — акцію. Є навіть надія об'єднати Віденський політичний осередок — Національну Раду з генер. Грековим⁸⁹ на чолі, про яку Вам певно

відомо, з Тарновом, аби, маючи спільний національний фронт, добитися визнання нашого у Закардону.

Що до внутрішньої намічаємої праці, то вона, головним чином, полягатиме в підготовчій роботі законодавчого характеру і по реорганізації війська і його установ. В цих цілях мають бути в найближчим часі скликані Рада Республіки і Вища Військова Рада. Остання скликається на 27 біжучого січня і складається з Командуючого Армією, його начальника штабу, начальників дивізій і декількох генералів Військового міністерства і Генерального Штабу. От загальні відомості про наші наміри і завдання. Що торкається до нашого життя, то Павло Левінський Вам докладніше освітить його, бо побачив все на свої очі. Скажу лише, що воно тяжке не менше з матеріального боку, як і морального. Уряд ужив всіх зусиль, аби підтримати голодне і холодне, сидяче в таборах вояцтво, але за браком грошей із зовні, не може допомогти чимось реально. Тут, у Тарнові, сидить наразі скільки наших послів, очікуючи кредитів, але даремно: нема грошей. З цих мотивів не пройшло асигнування потрібної суми і для місії в Бельгії. Дуже шкода, що не довелось зреалізувати Вашій Місії своїх планів, але ж... «така її доля». Може ще не раз і не два доведеться нам евакуюватись, поки здобудемо Україну. Може ще не раз доведеться, як то кажуть, «начинать сначала» одбудовувать те, що з тяжкими зусиллями будоване, так швидко обвалювалось.

Ваша присутність тут, п[ане] генерале, гадаю також не буде не корисною для нашої справи, хоч би навіть з тих міркувань, що збільшить кадри тих, хто з перших днів нашого відродження, зі зброєю в руках, став на сторожі інтересів України. Багато можна було би дечого сказати, але Бог дасть побачитись, поговорити.

Можу лише Вас в однім запевнити, що відношення до Вас Головного Отамана є самими доброзичливішими і в справі Місії його симпатії були на її боці. Рішаючи ролю тут відіграв Уряд. Цю справу також представить Вам більш докладно п. Левінський.

На Україні, як забачите з газет, що Вам пересилаю, ідуть повстання, але нещасне населення цим, ясна річ, ворогів не вижене і надія його — допомога наша, тих, що тут за кордоном. Отож, пане генерале, приїздіть — будемо всі вкупі старатись допомогти.

Прошу прийняти мої запевнення в найщирішій до Вас повазі і відданості.

(Олександр Вишневський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 121, арк. 102–103.

Оригінал. Машинопис.

№ 16

Лист керівника зовнішньополітичного відомства ЗУНР Р. Перфецького⁹⁰ послу ЗУНР в ЧСР С. Смаль-Стоцькому⁹¹ про позицію представників Західної України у Всеукраїнській національній раді⁹² щодо статусу ЗУНР і соборності українських земель

7 лютого 1921 р.

Відень

Високоповажний пане посол!

У відповідь на Вашу телеграму з 5 с. м. подаємо слідуєчий звіт з засідань Всеукраїнської Національної Ради:

В першу чергу зазначаємо, що зміст про фактичний перебіг засідань Ради в днях 1, 2 і 3. лютого с. р. подав «Укр[аїнський] Прапор» з 5/11 с. р. Ч. 5, котре то ч[исло] застало Вам переслане в суботу дня 5 с. м.

Ми обмежимося тут до заподання, в якій спосіб поставлено справу Західної України, а спеціально Галичини у Всеукр[аїнській] Нац[іональній] Раді.

Для поінформування чеської публічної opinii вважаємо за вказане підчеркнути, що з боку наших представників в Раді нема мови про які-небудь концесії на річ Петлюрівської лінії. Ціла західна укр[аїнська] група в Раді, стоячи на становищу соборності і національної єдності українського народу, осуджує як найгостріше всяке роздаровування укр[аїнських] земель, а тим самим і Петлюрівську політичну лінію. Відносно східногалицької справи стоїть зах[ідна] укр[аїнська] територіальна група на становищу нашого Уряду, себто на вні є за звільненням Східної Галичини від польської окупації і передання її в руки правового Зах[ідного] Укр[аїнського] Уряду, внутрі — себто в відношенню до інших укр[аїнських] земель — є за збереженням історичної окремішности поодиноких національних областей з тим, що відносно правно-державного відношення ЗУНР до УНР обв'язує рішення Укр[аїнської] Нац[іональної] Ради в Станіславові з 3/1 1919 і постанови Трудового Конгресу в Києві з 22/1 1919, які справу дефінітивної злуки відложили аж до часу скликання Всеукр[аїнських] Установчих Зборів.

Зах[ідна] укр[аїнська] територіальна група старається переконати Раду, що відродження Української Держави може вийти тільки від Галичини, яка з історичних, політичних і культурних умов є до цього призначена і якої самостійність мусить бути загарантована.

Консолідація між партіями цілої України, репрезентованої в Раді, поступає наперед, доказом чого є висланне в дні 3 лютого с. р. телеграми до представників в Англії, Франції і Італії з повідомленням про уконститування Всеукр[аїнської] Нац[іональної] Ради, де піднесено між іншими, що галицькі українці ніколи не погодяться з польською і взагалі з якою-небудь окупацією Східної Галичини і все стремітимуть до її самостійности.

Піднести належить, що угрупованню Всеукр[аїнської] Нац[іональної] Ради Зах[ідна] укр[аїнська] група займає окремішне становище, скріплене статутом, який в § 11 постановляє, що справи державно-правного характеру, а також справи про конструкцію урядів окремих укр[аїнських] територій і їх діяльність, заки будуть рішені на Раді, мусять бути попередньо обговорені і порішені на секції відпоручників партій і організацій дотичних територій. Територіальні групи мають право «вета» в тих справах на Раді і на случай его заложення згадані справи не можуть бути предметом рішень і енуціяції Ради.

З високим поважанем

(Др. Роман Перфецький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 77, арк. 43–43зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 17 | Постанови Всеукраїнської національної ради про політичну ситуацію та українське питання

12 лютого 1921 р.

Постанови Всеукраїнської Національної Ради, прийняті на першій сесії загальних зборів Ради дня 12 лютого 1921 р.

Всеукраїнська Національна Рада, заслухавши дня 1 лютого 1921 р. доклади Виконавчого Комітету Ради про становище Української Державної справи в зв'язку з міжнародним становищем, і перевівши дня 2, 4, 3, 12 лютого 1921 р. дебату по основних питаннях

національно-державного життя, приймає в основу своєї політики як розвинення своєї платформи ось такі постанови:

I. ПРАВНО-ДЕРЖАВНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

A. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

Україна на основі переяславського договору з 1654 року з московським царем ніколи де-юре не переставала бути незалежною державою, а фактично була цього позбавлена односторонніми актами зі сторони московських царів на протязі XVIII-го століття шляхом насильства. По розпаді колишньої російської імперії, волею українського народу через Українську Центральну Раду відновила вона на основі своїх історичних державних прав та принципу самовизначення народів свою державність і проголосила себе Універсалами Ради з 7(20)11.1917 і 9(22)1.1918⁹³ суверенною, незалежною, Українською Народною Республікою.

Б. ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (СХІДНА ГАЛИЧИНА)

По розпаді колишньої австро-угорської монархії західні українські землі, що входили в її склад, оголосили себе через Українську Національну Раду⁹⁴, рішенням з 19.X.1918 незалежною Західно-Українською Народною Республікою, відновляючи своє старе державне право колишньої Галицької Держави.

В. З'ЄДИНЕННЯ ЗАХІДНО-УКР[АЇНСЬКОЇ] НАР[ОДНОЇ] РЕСПУБЛІКИ З УКР[АЇНСЬКОЮ] НАР[ОДНОЮ] РЕСП[УБЛІКОЮ]

Ухвалою Української Національної Ради з 3.I.1919 в Станіславові проголошено з'єдинення Західно-Української Народної Республіки з Великою Україною (УНР). Сей акт з'єдинення було стверджено також особною постановою Всеукраїнського Трудового Конгресу дня 22 січня 1919 р. у Києві та законом того ж Конгресу, дня 28 січня 1919 р. про тимчасовий устрій Української Народної Республіки.

При тім прийнято застереження Української Національної Ради з 3 січня 1919 р. про державні права Західно-Української Народної Республіки до часу вирішення справи злуки Всеукраїнськими Установчими Зборами.

Незалежно від того козацькі Республіки Дону і Кубані, заселені в переважній або значній частині українцями, заявили за союзом з Україною та були Україною взаємно визнані.

Констатуючи отсе правно-державне становище українських земель, ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА заявляє, що ідеалом українського народу є з'єдинення всіх українських земель в одній суверенній, Соборній державі, розуміючи соборність, як спільну державу на певних державно-правних умовах.

II. МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ I УКРАЇНСЬКА СПРАВА

З огляду на те:

1) що висунуті світовою війною, російською революцією і розпадом російської та австро-угорської монархій національно-державні проблеми ще досі в переважній частині не залагоджені,

2) що прилучення до новоутворених, зглядно територіально збільшених, існуючих перед тим держав, чужих національних територій, не скріплюючи внутрі тих держав, творять зародки не тільки внутрішніх заколотів в тих державах, але й оружних конфліктів в міжнароднім масштабі,

3) що держави Антанти, не противлячись імперіалізму деяких новоутворених держав, зокрібно Польщі, стали в суперечність до проголошених ними самими принципів самовизначення і національної єдності поневолених народів,

4) що таким своїм поступуванням держави Антанти, в уділ яких припало ліквідувати світову війну і політичну карту Європи на основі самовизначення народів перемінити, не тільки не позискали симпатій цілого ряду народів Сходу Європи, але й викликали більше або менше невдоволення певних кол власної суспільності,

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА уважає:

що непевний стан річей на Сході Європи, що може перенестись і на цілу Європу, є наслідком дотеперішньої хибної політики держав Антанти і спроневерення ними в ряді випадків принципів самовизначення і національної єдності народів.

Оцінюючи так міжнародне становище, **ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА**, разом з тим уважає, що сей стан річей містить в собі об'єктивні можливості, що українська державна справа буде висунена на чолу міжнародної політики, як головна національно-державна проблема Сходу Європи.

III. ПРОБИ РЕСТАВРАЦІЇ РОСІЇ

1) З огляду на те, що російське громадянство взагалі, а спеціально московські більшовики, як спадкоємці російського великодержавства, не можуть примиритися з фактом розпаду Росії і під ріжними претекстами розпочали військові інвазії на новоутворені держави, а Україну це вже втретє намагаються окупувати і поневолити і до єдиної Росії втілити, –

2) що держави Антанти, не зрозумівши в свій час цілком природного розпаду колишньої Росії і поступового значіння сього факту, на протязі 1919–1920 років робили спроби, під претекстом повалення більшовицької влади, відбудувати єдину Росію, спомагаючи реставраторські заходи російської ж акції на чолі з Колчаком, Денікіном і Врангелем й відмовляючи всякої помочі українцям в обороні своєї державності,

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА уважає намагання і московських більшовиків, і російської реакції та інших напрямів російського імперіалізму противними свобіді і самовизначенню народів, а політику держав Антанти в справах бувшої Росії хибною, бо дотеперішнім результатом тої політики було лишень скріплення московського більшовизму внутрі і на вні, та обезпичення української національної армії, яка головно ставила доси фактичний опір поширенню більшовизму поза дотеперішні його межі.

4) ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

Відновивши в 1919 р. після вікової неволі свою державність, Польща негайно виявила свої імперіалістичні тенденції і, користуючись ласкою деяких держав Антанти, почала робити спроби поширити свої кордони поза свої етнографічні межі.

Польща не визнала факту утворення державності на українських землях колишньої австро-угорської монархії і розпочала війну проти Західної Української Народної Республіки.

Галицька Армія героїчно боронила свою батьківщину, поки не були кинуті проти неї зорганізовані й озброєні Антантою дивізії Галера, що й вирішило боротьбу.

Армія Західної України, позбавлена зброї і амуніції, примушена була покинути Галичину, щоб взяти активну участь в боротьбі за волю Великої України.

Мирова Конференція держав Антанти дозволила Польщі постановою з 25.VI.1919 р. вести військові операції в Галичині аж до Збруча, нібито проти більшовиків, що привело до окупації Східної Галичини.

При сім держави Антанти постановою з 11 липня 1919 р. зробили застереження, що в будуччині доля Галичини буде вирішена на основі самовизначення населення, отже

справа державної приналежності цього краю остала для них створеною, а зверхні права над сею областю колишньої Австрії застерegli ті держави собі.

Між тим Польща почала поводитися в Галичині як в неподільній частині своєї держави, касуючи краєві установи, переводячи зміни в правно-державнім і адміністраційнім устрою краю, жорстоко переслідуючи українське населення, вірне своїй народності і українській державності.

Констатуючи отсей фактичний стан річей, **ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА** заявляє:

1) що український народ претензій Польщі до Східної Галичини і інших українських земель не признавав і не признає.

2) що населення українських країв бувшої австро-угорської монархії вже самовизначало себе проголошенням 19 жовтня 1918 р. власної держави та

3) жадає, щоби держави Антанти як зверхники державних прав Галичини, усунули з цього краю окупаційну польську владу і уможливили населенню зреалізувати фактично своє право самовизначення.

V. ПРО СОЮЗ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І УРЯДОМ УНР

У важких обставинах, коли Велику Україну поневолила совітська Росія, Галичину окупувала Польща, а боротьба на три фронти проти большевиків, Денікіна і Польщі скінчилася невдачею, керівники УНР почали шукати спільників проти головного свого ворога — московських імперіалістів і заключили з Польщею в квітні 1920 року⁹⁵ певний союз для спільної боротьби проти совітської Росії.

Ця політична комбінація скінчилася одначе повною невдачею, а то тим більше, що Польща, використавши тяжке положення Уряду УНР, прилучила до своєї держави значні українські території і узискала інші користи.

В рішучу хвилину Польща, використавши для себе українську військову силу, не додержала умов договору і пішла на мирові переговори з совітською Росією без участі Уряду УНР та визнала інсценізовану Москвою совітську владу на Україні.

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА заявляє, що за ті договори Уряду УНР з Польщею, яким визначено між іншим границі між Польщею і Україною, український народ не може прийняти на себе ніякої відповідальності.

VI. ПРО ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВ АНТАНТИ СУПРОТИ СОВІТСЬКОЇ РОСІЇ

Московські большевики, використавши всякі помилки Антанти в її політиці, вийшли не тільки переможцями на Сході Європи, але встигли поширити в значних розмірах свій вплив також на внутрішнє життя держав Європи та Азії.

Держави Антанти, сконстатувавши неможливість шляхом інтервенції повалити московську владу в Росії та з причин внутрішньої політичної і економічної кризи, примушені нині стати на шлях самооборони і установлення миру з Совітською Росією.

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА одначе переконана, що всякі спроби установити мир на Сході Європи доки там панують московські большевики не дадуть ніяких результатів, що військові операції припинились там лише тимчасово та стверджує, що український народ не припинив своєї боротьби за визволення, противно, що з більшою силою, ніж досі, веде боротьбу оружними повстаннями проти чужинців-окупантів.

Доки панують на Сході Європи московські большевики, не буде політичного спокою в цілій Європі, а зруйноване війною народне господарство неможливо налагодити

без правильних торгових зносин зі Східною Європою, чому на перешкоді стоїть власне большевицька політична і економічна система.

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА при сім стверджує, що український народ прагне миру і добрих відносин з сусідніми народами, основаних на взаємнім невтручанням у внутрішні діла та пошанованню принципу самовизначення народів, але цьому на перешкоді стоїть власне імперіялізм Росії і Польщі.

VII. ПРО БОЛЬШЕВИЦЬКУ ОКУПАЦІЮ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНИ

З огляду на те, що Совітська Росія, бажаючи за всяку ціну утримати Україну в своїх руках на становищі колонії, щоби експлуатувати її великі багатства, як-то було за царських часів, робить спроби перед опінією Європи, а особливо робітництвом оправдати окупацію українських земель тим, що проголосила Україну суверенною, радянською соціалістичною Республікою, сподіваючись сим сфальшувати публичну опінію світа, яка ще не зовсім поінформована про відносини на Сході Європи, —

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА стверджує:

- 1) що уряд радянської України ніколи не був обраний українським народом, лише силою накинений українському населенню Москвою і зложений з чужинців,
- 2) що український народ безліч разів робив великі повстання проти сього уряду і його системи та продовжує дальше сю свою боротьбу,
- 3) що українські політичні партії твердо стоять на ґрунті Суверенної України з демократичним Урядом,
- 4) що навіть українські комуністи завше були і нині є проти того уряду, що тримається на Україні тільки за допомогою російської окупаційної армії та терором.

Через те ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА отсим заявляє, що всякі договори, підписані сим Урядом в імені України і про Україну з ким би не було і про що не було б, уважає недійсними, позбавленими законності і Україну та її народ не обов'язуючими.

VIII. ДЕРЖАВИ АНТАНТИ І САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ В РОСІЇ

Констатуючи факт, що держави Антанти, признавши де-юре деякі нові держави на території колишньої Росії на своїй Конференції в Парижі в січні 1920 року, сим самим признали факт розпаду Росії і стають на правильний шлях в своїй політиці на Сході Європи, та уважаючи, що тільки визнання сих новоутворених держав на території бувшої Росії може стати базою для установлення там миру,

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА сподівається, що держави Антанти признають самостійну державність українського народу та допоможуть йому установити на своїх землях демократичний республіканський лад на основі парламентаризму і організувати національну владу, яка забезпечила б йому національно-культурний розвиток та його соціально-економічні інтереси.

VI. УКРАЇНСЬКІ ДЕРЖАВНІ ЦЕНТРИ

Зважаючи на те, що в процесі боротьби українського народу за свою волю та державність на українських землях утворилися три державні центри Української Народної Республіки, Галичини і Кубані, що міжнародне становище їх зовсім неоднакове, а відносини з сусідами у них дуже складні,

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА визнає доцільним, щоби кожний український державний центр автономно провадив в нинішніх умовах боротьбу свою за державність, не втручаючись один в компетенцію другого, але керуючись ідеалом національної єдності і соборної державності.

Х. ЗАВДАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ

Будучи ідейним національно-громадським центром, ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА ставить своїм завданням допомагати усім українським державним територіям в їх боротьбі, впливаючи на кожний державний центр в напрямі платформи Ради до можливої згоди між ними, щоб під час остаточного вирішення східноєвропейської проблеми всі три державні центри однодумно і з однаковими вимогами виступили перед рішачими чинниками в обороні наших безспірних і справедливих національно-державних прав.

Констатуючи героїзм нашої національної армії, яка в неможливо тяжких умовах провадила боротьбу з усіми ворогами суверенності України, і вірність широких мас народу своїй народності і власній державності, про яку свідчать безперервні протибольшевицькі повстання, орієнтуючись тільки на власні сили свого народу, ВСЕУКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА поробить всякі заходи, щоби по своїм силам і розумінню допомогти народові в його боротьбі та прискорити час його визволення з тяжкої неволі, а нашому краю забезпечити можливість нормального державного розвитку.

У Відні в лютім 1921 року

Президія і Виконавчий Комітет Всеукраїнської Національної Ради

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 193 арк. 7–14.

Копія. Машинопис.

№ 18 | Лист члена УСДРП Й. Безпалка⁹⁶ Закордонній групі партії у Відні про початок роботи Ради Республіки⁹⁷ та участь у ній фракції українських соціал-демократів

16 лютого 1921 р.

Дорогі товариші!

Повідомляємо Вас, що Рада Республіки з 30 січня почала функціонувати. До сьогодні вже зібрані Комісії. Сьогодні і завтра розрішуються питання про Президію, вибори котрої затримувались завдяки політичній і груповій різнобарвності в соціально-однородніх елементів, що складають Центральну групу Ради Республіки.

Соціалісти-революціонери українські досі не вирішили остаточного питання про вступ чи не вступ в Раду Республіки — у них іде велика і глибока внутрішня боротьба між радянцями і парламентаристами, яка на днях напевне закінчиться розколом партії, причому парламентаристи вступають в Раду Республіки.

Не встигли чи не змогли прибути представники жидівських соціалістичних партій. Отже, ми поставлені в становище єдиної соціалістичної групи, що мусить сама вести і боротьбу з нашою буржуазією і в такій спосіб, щоби не довелось потім, коли вступають усі соціалісти, перероблювати щось наново.

Ми поки що, а можливо що і на весь час, утримуємось від участі в Президії. Мотиви неучасті такі: 1) участь майже усіх партій в Раді Республіки і Національній Раді у Відні, що ми вважаємо не допустимим, 2) відсутність с[оціалістів]-р[еволюціонерів] і соціалістів-жидівських, 3) партія взагалі мусить бути обережною і незаангажовуватись дуже у емігрантських комбінаціях і всю увагу віддавати рухові на Україні і організації партійної справи на всіх етнографічних теренах України.

Кінчаємо передрук стенограми засідань Ради Республіки, зразки котрих негайно надішлемо Вам.

Просимо вислати від Вас представника до Ради Республіки від Вашої організації, бо ЦК все живе і дієздатне, oprіч необхідної кількості партійних товаришів, потрібних для праці в Раді Республіки і виконання роботи за кордоном, а також літературної праці, висилає на Україну.

Пришліть нам негайно регулямін Geschäftsordnung Австрійського парламенту старого і нового, а також соціал-демократичну програму Danneberg 18 випуск, ці книжки потрібемо негайно.

Партійний привіт шлемо всім товаришам.

Голова фракції

(Осип Безпалко)

Секретар

(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 151, арк. 54–54зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 19 | Лист голови Празької групи УПСР М. Шаповала члену УСДРП М. Галагану про міжнародну соціалістичну конференцію у Відні, передачу її учасникам матеріалів про події в Україні, наявність різних позицій у середовищі УПСР стосовно ставлення до більшовицького режиму

20 лютого 1921 р.

Високоповажний Микола Михайлович!

Не знаю, чи вийде що з віденської соціалістичної конференції, але було б не зле там побувати з інформаційною метою. Читав у газеті, що Ви там ніби маєте бути від с[оціал]-д[емократів].

Доручено побувати там і нашим товаришам с[оціалістам]-р[еволюціонерам], але не знаю, чи хто з них скористає нагоду. Тому я дуже хочу просити Вас при нагоді скористати наш матеріал, що ми маємо з України.

Окремо висилається на Ваше ім'я копія листа наших с[оціалістів]-р[еволюціонерів], що вихопились з України. Перечитання цього листа не зайве, бо дає досить добрий матеріал. Можливо, що днів через 2–3 я вишлю Вам німецький переклад цього листа з проханням, щоб Ви були ласкаві при нагоді передати його приїзжним соціалістам, а також місцевим — Бауерові⁹⁸, Адлерові⁹⁹ тощо. Французький текст ми вишлемо до Льонге¹⁰⁰. Можливо, що цей матеріал буде корисний для характеристики стану річей на Україні і спеціально — большевицької політики.

Я турбую Вас цією проською, знаючи, що Ви будете близько до конференції. Як мої товариші «віденці» ставляться до конференції, не знаю, але певно, що цілком негативно, бо вони Льонге і т. п. вважають за «контрреволюціонерів». Я так не думаю і тому вважаю потрібним інформувати їх про жах на Україні. Думаю, що Мартов¹⁰¹ буде також у Відні. Копію того листа я посилаю йому мабуть на Берлін.

Що у Вас чувати нового? Що там з Національною Радою? Які наміри їх?

По моїм відомостям з певних джерел на весну заноситься на великі події. По Відню ходить чутка про розкол між с[оціалістами]-р[еволюціонерами] і спеціально вказують на мене. Не треба того трактувати серйозно, хоч справді ми (есери) на конференції говорили двома мовами. В порозуміння з Москвою рішуче не вірю.

Порозуміння може бути, але після боротьби. Більшість наших товаришів рішуче не визнає «уряду» Раковського¹⁰². По цих пунктах власне і є розходження.

Привіт щирий Вам і Ользі Миколаївні.

Ваш

(Микита)

[P. S.] Війну проти Польщі і Румунії Москва підготовлює серйозно.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 151. арк. 59–60зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 20

Лист В. Вишиваного (Габсбурга-Лотрінгена)¹⁰³ Г. Никетей із заповненням у відданості українській справі та проханням довести його позицію стосовно Східної Галичини Президенту Української національної ради Західної України Є. Петрушевичу

17 березня 1921 р.

Рабенштейн

Вельмишановний пане професор, дорогий Гриць Никетей!

На превеликий жаль довідаюся з цілком певних джерел, що треті особи підшиваються під моє ім'я та особою і використовують мене, себто моє ім'я, до різних політичних комбінацій і до досягнення їх мети. Мене це тим більше ірестує і злостить, бо мішають моє ім'я з такими-то концепціями, який нібито зракається Східної Галичини.

Думаю, що Вам не потрібно про те говорити, бо Ви, дорогий пане професоре, мене знаєте і також добре знаєте як я прив'язаний до Сх[ідної] Галичини та до народа цієї території! Ще з австрійських часів все старався для Сх[ідної] Галичини, в моїй статті у «Ug. Journal» я преців ясно кажу, що ми ніколи не зракаємося Сх[ідної] Галичини. Лист до мого батька, думаю, єсть також доказом моїх думок.

Заявляю Вам, що для мене абсолютно неможливо вийти в таку політичну акцію чи комбінацію, яка зракалася б Східної Галичини. Я цього зробити не можу, бо, по-перше, я громадянин ЗОУНР, по-друге, я іменований полк[овником] УСС через Галицький Секретаріат і для того єсть старшина Галицької армії! Своїм легальним правительством уважаю Диктатуру ЗОУНР, і як чесний і вірний громадянин і тим більше старшина УГА, я все лояльно буду супроти правительства Диктатури і для того ділаю в повні змислі слова всю політику і тактику галицької Диктатури, яку я піддержую.

Вам це добре відомо, дорогий пане професоре, але єсть люди, котрі може мені ще не довіряють і може думають, що я якусь особисту або окрему політику веду на власну руку — заявляю Вам, що це абсолютно виключено!

Мої думки про державу і дисципліну Вам відомі і я для того тримаюся тої державної карності, бо без неї ми ніколи не можемо будувати нашу державу. Одно будьте певні, що я страшний ворог поляків і ніколи не можу іти на таку комбінацію, яка б віддала Сх[ідну] Галичину полякам, нашим найгіршим ворогам!

Майте одне на увазі, і це може Вам др. Назарук підтвердити, що моя засада така: «Bei den Galizienem stehe, falle und sterbe ich»*. Краще для мене згинути на чужині, чим іти на авантюру, яка зріклася б Сх[ідної] Галичини!

* «З галичанами я стою, впаду і помру».

Раз, що Ви добре знаєте мої думки, то прошу Вас дуже не відмовте мені мою прозбу і ідіть в моім імені до Диктатора др. Петрушевича і роз'ясніть йому все, щоб він був певний, що я все з галицьким народом іду і ніколи проти його або проти інтересів нашого бідного народа [не піду].

В надії, що Ви моє доручення виконаєте, поздоровляю Вас сердечно і, бажаючи Вам всього найкращого, остаю все Вам щирій.

(Василь Вишиваний)
Полк. УСС

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 62, арк. 37–38зв.
Оригінал. Рукопис.

№ 21 | Лист П. Андрієвського Диктатору ЗУНР Є. Петрушевичу про необхідність уникати недовіри і суперечок у відносинах наддніпрянських і надністриянських українців

20 квітня 1921 р.

Довірочно

Високоповажний пане Президенте!

Дозвольте мені, як продовження нашої розмови, зазначити таке:

1. Ви заявляєте, що наддніпрянці шкодять Вашій політичній роботі й що «декларація» буде представлена Вашими ворогами до Найвищої Ради, як доказ проти Вас. Отже ще раз кажу, що такої «декларації» на світі нема, а чого нема, того не можуть вжити проти Вас Ваші вороги.

Коли ж буде вживатися яка-небудь декларація нібито підписана мною й при тому «ex officio» яким-небудь правительством, а не провокаторами, брехунами, інсинуаторами та інтриганамі, то про це прошу мене повідомити. Бо на всякі брехливі чутки та провокації я уваги не звертаю.

2. Чутка про те нібито я одержав від Польської влади 2 млн. марок є абсолютна брехня, яка не заслуговує ніякої відповіді як собаче гавкання.

3. Серед наддніпрянців я не бачу ні одного, котрий би свідомо хотів зла для галицького народу. Емігрантів я ділю на три категорії: а) перша — це ті, які залізли в бездню і щоб вилізти з неї ідуть на все. Щоб скласти своє життя, роблять все, не розбираючи, чи воно добре, чи зле; б) друга — це ті, які хочуть вивести з безодні перших, спасти Українську справу, для чого, думають, треба йти на всякі політичні компроміси з тим застереженням, щоб ні єдиний засіб не віддаляв нас від нашої цілі й щоб з найменшими втратами досягти найбільше добра. Третя — це ті, які не звертають увагу ні на перших, ні на других, вибрали свою орієнтацію і прямують до цілі, не нахиляючись то в одну, то в другу сторону.

4. Генерал Греков належить до другої категорії. Я не називаю його геніальним. Це звичайна освічена людина. Українець старого роду. Московського виховання. Має дворічний досвід. Греков не є ворог галицького народу. Прості люди вважають його за приятеля. Думаю, що вони не помиляються. Назвати його зрадником й говорити про це масі — не можна, це був би великий гріх, не спокутований.

5. Пам'ятайте, високоповажний пане Президенте, свої правдиві слова: в принципі сходимся, в тактиці розходимося. Нещастя полягає в тому, що одна, як і друга сторона тактичні

прийоми недооцінює або переоцінює. Зрештою одна другій каже: ти зраджуєш, твої заходи зрадливі.

Отже, висновок: треба дуже обережно ставитися до всього того, що робить одна або друга сторона. А перш за все треба вірити один другому і не думати, що кожний — то Юда — за тридцять сребренників продаючий те, що є найдорожчого.

З правдивою до Вас, п[ане] Президенте, повагою.

Пишуся

(Андріївський)

20.IV.1921 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 62, арк. 40–50зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 22

Із пояснювальної записки колишнього сотника Армії УНР О. Нестеренка члену колегії Київської губернської надзвичайної комісії про керівне середовище УНР, його політичну орієнтацію, стосунки між С. Петлюрою, М. Омеляновичем-Павленком та Ю. Тютюнником¹⁰⁴

24 травня 1921 р.*

Члену колегії т. Иванову

Прибывшего из Повстанческо-
партизанского штаба Тютюнника
Александра Нестеренко

ОБЪЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Во время свидания моего с Тютюнником в день моего отъезда из Тарнова, т[о] е[сть] 6.V, я всячески старался осветить общее положение дел, как-то боевых планов Тютюнника, общеполитическую обстановку, т[о] е[сть] ориентацию правительства УНР; связь с другими белогвардейскими организациями, а также все те средства, как помощь финансовая, получаемая, с одной стороны, Петлюрой для поддержания существующих в момент моего пребывания учреждений Правительства и, с другой, также финансовая и организационная помощь штабу Тютюнника, оказываемая в первом и другом случае Правительством Польши.

Все нижесказанное является доподлинными словами Тютюнника [...]

СОСТАВ И ОРИЕНТАЦИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА УНР

На вопрос о составе Правительства и партийной принадлежности членов его Тютюнник сказал, что Кабинет есть чисто делового характера.

Об ориентации Правительства им было сказано, что в данное время силою обстоятельств Правительство определенно смотрит на Польшу, как на единственную возможность продолжать своё существование и при условном признании Польшей УНР имеет возможность входить дипломатически в сношения со странами Антанты, хлопоча о своём признании.

* Дата протоколу допиту О. Нестеренка, оскільки дата пояснювальної записки відсутня.

На вопрос, имеется ли связь и соглашение между Прав[ительством] УНР и другими белогвардейскими организациями, Тютюнник указал, что, кроме определенного соглашения с Савинковым¹⁰⁵, других соглашений нет; при чем добавил, что соглашение это построено постольку, поскольку это является нужным для УНР.

Из дальнейшего разговора с ним выяснил, что прямых откровенных дружественных отношений между Правительством УНР, с одной стороны, и Польшей и Савинковым, с другой стороны, нет, что я понял из слов сказанных, так сказать между нами, «что тех и других должны бить и будем бить» [...]

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ПЕТЛЮРОЙ, ОМЕЛЯНОВИЧЕМ-ПАВЛЕНКОМ И ТЮТЮННИКОМ

Взаимоотношения между указанными лицами, обрисовываю словами Тютюнника: «меня боятся все, даже Петлюра».

Несогласия в политической ориентировке между Тютюнником и командующим армией Омеляновичем-Павленком, который определенно имеет за собою большинство офицерства и, благодаря этому, прочно занимает свой пост, [объясняются тем, что это] дает ему возможность открыто ратовать за объединение с украинской буржуазией, представляемой в лице Скоропадського¹⁰⁶ и Петрушевича, что на взгляд Тютюнника является гибельным для дела борьбы с Соввластью. И это несогласие сделало их явными врагами.

Отношения же Тютюнника к Петлюре довольно холодны, ибо Петлюра, попавший под влияние Омеляновича-Павленко, ведет определенно правую политику.

Но, осознавая, что движение [повстанческих сил] на Украину должно возглавляться Петлюрой, Тютюнник сказал, что «я их обоих терплю, сознавая в данное время эту необходимость» [...]

*ЦДАГО України, ф. 263, спр. 51642, арк. 29–32зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 23 | Лист В. Винниченка члену Закордонної групи УСДРП М. Галагану про основні тези проекту платформи Українського революційно-соціалістичного союзу та можливості приєднання до нього Закордонної групи

28 травня 1921 р.

Дорогий Миколо Михайловичу!

Я цілком визнаю рацію бажань Вашої групи. На жаль, Ви написали мені запізна, бо основні точки платформи вже прийняті нашою групою і Зак[ордонним] Комітетом УПСР. Але, я гадаю, що Ваша група не матиме проти сеї платформи таких закидів, які б унеможливили вступ її в «Революційно-Соціалістичний Союз». Не подано Вам поки що точного тексту платформи, що має бути ще проредагована для оголошення, — тільки істотні пункти її.

Платформою Союзу є:

1. В соціалній галузі:

а) обстоювання і розвинення соціалістичної революції на Україні всіма засобами, що маютья в розпорядженню організації, що входять в Укр[аїнський] Рев[олюційно]-Соц[іалістичний] Союз;

- б) боротьба з капіталістичними буржуазними класами на Україні і світовим імперіалізмом;
- в) заведення справжньої диктатури працюючих клас.

2. В економічній галузі:

- а) знищення приватнокапіталістичної системи господарства;
- б) як перехідний період до соціалістичного господарства від бюрократично-централізованої і мілітаризованої системи державного капіталізму, заведеного Рос[ійською] Ком[уністичною] Партією,
  - кооператизація всіх галузів народного господарства, як в сфері продукції, так і розподілу (індустрія, торгівля, споживча справа, а де надається, то і сільське господарство).
- в) Скасування мілітаризації праці.
- г) Допущення дрібного приватно-товарного господарства тільки в обмежених формах і на певний час, доки працюючий колектив не зможе перейняти на себе всі функції поділу і обміну між продуцентами.

В силу цього — допущення вільної торгівлі продуктами сільського господарства.

Цілковите скасування системи розверсток і реквізицій.

- д) Натуральний налог на державні потреби в усіх галузях народного господарства.

3. В політичній галузі:

- а) радянська система влади;
- б) виборність рад по 4-х членній формулі (рівне, пряме, тайне голосування з пропорційним представництвом);
- в) коаліційний Уряд революційних соціалістичних партій, що стоять на цій платформі;
- г) свобода слова, зборів, союзів для радянської демократії;
- д) скасування чрезвычайок;
- е) заведення дійсно Народного Суду.

4. В міжнародній галузі:

- а) цілковита самостійність і незалежність Укр[аїнської] Рад[янської] Соц[іалістичної] Республіки в її етнографічних межах;
- б) союз з іншими радянськими республіками;
- в) недійсність Ризького і Варшавського миру.

5. В національній галузі:

- а) українська мова — державна;
- б) забезпечення інтересів нац[іональних] меншостей.

Такі є головні пункти платформи УРСС. Поки остаточно не зредаговано текст і не оголошено, Ваша група могла б, розуміється, внести свої уваги, але, попереджаю, в основах платформа не може бути змінена. Та, повторно, оскільки я знайомий з поглядами Вашої групи, вона проти основ закидів робити не буде.

Але, Микола Михайловичу, на жаль, ми не маємо можливості приступити до реальної роботи через брак фінансів. Коли так далі буде, то наш Союз буде тільки на папері.

Ми утримуємось од оголошення, поки не знайдемо матеріальних засобів, — інакше вийде тільки словесний пуф. Отже, коли Ваша група думає вступити в Союз, то треба зараз же реалізувати ті наміри, з якими приїжджав до мене Дм[итро] Вол[одимирович]*. Коли, дійсно, той генерал не винний в підозріннях, то нехай робить заходи далі.

В усіх справах нашого порозуміння прошу говорити у Відні з т. Паламарем, через якого передаю цього листа (бо Вашої адреси не знаю). Треба поспішати. Не робіть теоретичних казусів, а давайте спільно і енергійно братись до реальної роботи, а насамперед можливості хоч пресу поставити.

---

* Йдеться про Д. В. Антоновича.

Коли б справа з фінансами стала цілком певна, можна б зробити з'їзд наших організацій для остаточного уконституювання Союзу й обговорення всіх питань його діяльності.

Пишіть мені негайно.

Привіт.

(В. В[инниченко])

[P.S.] Які позиції займають ваші «Впередовці»? Дуже москвофільські?

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 151, арк. 76–77зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 24

Лист М. Грушевського колишнім членам ЦК УПСР в Україні про позицію Закордонної делегації УПСР у питанні ставлення до радянської влади

3 червня 1921 р.

Копія*

Відень

Дорогі товариші Аркадій, Іван, Микола, Назар і хто там з Вами!

В останній момент сказано мені про okazji передати Вам листа. Багато я їх посилав до Вас та не бачу, щоб Ви їх доставали. З листа Миколи Флор[овича] довідуєтесь про нашу позицію, наші труди і наші горести. Спеціально на мене сипалось і сиплеться дуже багато з боку і закордонних наших товаришів, і [деяких]** соціалістів за ту позицію, на котрій стала наша делегація в результаті довгої і серйозної духової праці, і на котрій, як показує Ваш лист з 20.III., і Ви стоїте.

Так, мусимо відогнати від себе всякі наші, хоч би як, правдиві жалі і в розумінню інтересів нашого народу трудящого підтримати Сов[ітську] Росію і послужити укріпленню, очищенню від усяких налетілостей і правдивому здійсненню радянського ладу на Україні, диктатурі трудового народу, не відступаючи від сього ні на йоту.

Ми весь час всіма силами стараємось вияснити РКП необхідність признати національні наші домагання, щоб поруч російського коня запрягти і нашого українського [коня] до воза соціалістичної революції.

Советський Укр[аїнський] Уряд повідомив нам, що призначив для переговорів з нами тов. Шум[ського]¹⁰⁷. Ми будемо робити все, щоб довести до зрозуміння і порозуміння.

Розуміється, наше перше слово при всяких розмовах — се недопустимість таких фактів, як арешт наших [членів] ЦК, необхідність легалізації нашої партії.

Ваш лист з свого боку нам був дуже приємний — также приємний, як неприємно було прочитати надруковані рос[ійськими] со[ціалістами]-р[еволюціонерами] протоколи Ваших переговорів 1 червня мин[улого] р[оку], де деякі вирази вказували на всяку хиткість в Ваших поглядах. Але може се протоколи не точні і не автентичні?

В кожному разі ми Вас благаємо стояти твердо і далі на ґрунті радянського принципу і соціаліст[ичної] революції. Ми сподіваємось скоро післати до Вас одного з товаришів, тим часом може і подавець сього листу поможе нам зв'язатись з Вами.

* Копію з достеменника листа М. Грушевського зробив чільний діяч УКП А. Річицький.

** У тексті нерозбірливе слово.

Рад бачити Вашу енергію і віру в будучність. Я чую себе відмоложеним тим духовим процесом, котрий проробив разом з товаришами, готую різні праці, — друкую «початки громадянства» (генетичну соціологію) і хочу обробити історію соціалізму і комунізму.

Рад би сісти на селі і на практиці реалізувати програму практичної роботи, котру розвинув в № 4 «Борітеся поборите».

Братерськи обіймаю Вас і прошу не забувати!

Ваш

(—)

М. Грушевський

З оригіналом згідно:

(Андрій Річицький)

*ЦДАГО України, ф. 8, оп. 1, спр. 85, арк. 31–31зв.
Засвідчена копія. Рукопис.*

№ 25

З листа голови Празької групи УПСР М. Шаповала члену УСДРП М. Галагану про необхідність усунення ворожнечі у стосунках українських соціалістичних партій та консолідацію їх навколо однієї програми

17 червня 1921 р.

Високоповажний Микола Михайлович!

Не знаю змісту присланої Вам платформи Соц[іалістичного] Союзу. Ми обговорювали задалегідно з В[инничен]ком питання, які треба б, на нашу думку, включити в платформу, але тексту платформи остаточно не виробляли і не підписували. Отже, про платформу можна і слід говорити: ті партії, котрі правдоподібно могли увійти в С[оціалістичний] Союз, очевидно мусіли б приступити до обговорення платформи [...]

[...] Всі організації наші (окрім віденців) за консолідацію, політика ЦК зовсім не та, що З[акордонної] Делегації (ЦК за консолідацію, навіть угоду з рос[ійськими] есерами на Україні заключив чи заключає — не знаємо точно, але є вже друковані документи в цьому питанні!)

Не знаю як Ви, але подавляюча більшість нашої партії визнає, що час покласти кінець індивідуалізові і сектантській ворожнечі між соціалістами і згуртуватись біля якоїсь реальної програми для спільної боротьби.

Однак емігрантське життя дуже мало сприяє консолідації. Моральна розпушта пішла глибоко і захоплює щодня нові жертви. На жаль, деякі факти говорять і в рядах нашої партії за це. Однак переважна більшість стоїть твердо на одній позиції — політики Зак[ордонної] Дел[егації] рішуче не ухвалює (празька і 5 інших організацій за кордоном, не кажучи про товаришів на Україні).

Я вважав би потрібним і корисним, щоб Ви при переїзді спинились в Празі, щоб нам порозмовляти, взаємно поінформуватись по цих питаннях, котрі нас взаємно цікавлять.

Я бачився з товаришами Мазепою і Феденком¹⁰⁸, коли вони їхали на Відень. Погляди їх на Раду Респ[убліки] і капіталістично-реставраційний прогноз здались мені не обґрунтованими, політично не реалістичними. Не знаю, може я не добре зрозумів, але позиція Мазепи і Фед[енка] не здалась мені ясною.

Завтра буде у мене член нашого ЦК (іде з Києва) і дасть автентичні вказівки та інформації. Задалегідні відомости, одержані від нього, нічого на користь політики нашої Зак[ордонної] Дел[егації] не говорять. Тому мене дуже дивує все те, що говорив Вам Чечель.

Як будете у Празі, прошу зайти до мене, але майте на увазі, що мою вулицю переіменовано: замість Kinského вона тепер називається Stefaniková třída, 14.

Від О.Ф.* і мене привіт О.М.** і Вам!

З товариським привітом

(М. Шаповал)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 151, арк. 90–90зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 26

Із доповіді таємного співробітника закордонного відділу ЦК КП(б)У про керівне середовище УНР у Польщі та підготовку ним збройного виступу проти радянської України

21 червня 1921 р.

Секретно

Выписка

из доклада сек[ретного] сотрудника Закордота ЦК КП(б)У т. X (сведения относятся ко времени — конец марта и первая половина апреля с[его] г[ода] и заслуживают доверия) (Сведения параллельно проверены)

[...] Прибыв в Тарнов, я скоро нашел много знакомых, очень влиятельных в правительственных кругах УНР; мне удалось их убедить в эволюции в моих взглядах в сторону Петлюровщины (ведь все знали о моей Советской позиции) и в искренности моих намерений работать в пользу УНР [...] Уже при первой встрече с Андреем Левицким***, который был тогда уже Заместителем Председателя Совета Министров и Министром юстиции, я завязал с ним прочные отношения, и 4 апреля по его предложению переехал к нему, исполняя функции его личного секретаря [...]

Левицкий, хотя и не был в то время Председателем Совета Министров, фактически был им и наряду с Петлюрой, на которого он имел влияние, являлся центральной фигурой УНР, а главное исполнял роль дипломатического посредника между Польским представителем и Петлюрой.

За время моего пребывания у Левицкого я познакомился с наиболее выдающимися политическими деятелями УНР, был свидетелем нескольких секретных совещаний и собрал довольно интересный для нас в данное время материал. Между прочим, у Левицкого же я познакомился с атаманом Трепетом¹⁰⁹, который раньше оперировал в Киевской губернии.

Охарактеризовать Тарновский центр украинской контрреволюции можно в нескольких словах: это группа издерганных интеллигентов, замерзшая на революции 1917 года, они и до сих пор созывают различные фракционные и групповые собрания, где до раннего утра говорят о международном положении и об Украине, о потребностях крестьянства и о различных мероприятиях по отношению к нему, о принципах и компромиссах и т. д., — и это

* Дружина М. Шаповала.

** Дружина М. Галагана.

*** Тут і далі помилка. Правильно — А. Лівницький.

в чужом государстве, в лагере, на территории в 2 этажа. С утра начинаются кулуарные дебаты, к тому же в весьма острой форме. Коротко — это группа нервнобольных болтунов, которые не видят дальше своего носа, которые удовлетворяются постановлениями, резолюциями, протестами.

В настоящее время положение интернированного в лагерях войска крайне тяжелое. Оно голодает, скверно одето, культурно-просветительной работы среди него не ведется, если не считать случайной; карты, алкоголь, ругань — обычные явления. Словом, войско это находится уже в процессе полного разложения, разочарования, рвется домой, — и боевой силы в большей части своей не представляет. Однако, между ними есть части, напр. Тютюнниковская дивизия, которые вполне сохранили дисциплину, боеспособность и буржуазно-националистический патриотизм.

Административный аппарат УНР почти отсутствует. Даже контрразведка никуда не годится, агитационно-издательский аппарат — пустое место.

Связь УНР с Украиной случайного характера; живут здесь розовыми мечтами и надеждами на Куперьяна. Комитета Спасения Украины, который должен руководить восстаниями на Украине, в действительности нет, а если он и существует, то только на бумаге. Всем повстанческим делом фактически руководит атаман Тютюнник, безусловно, один из самых энергичных и серьезных среди петлюровцев [...] Он, между прочим, за март, а возможно, и на начало апреля, переправил на Украину до пятидесяти офицеров (с деньгами) для связи и руководства восстанием.

Петлюрой, Тютюнником, Левицким и, кажется, и атаманом Трепетом был выработан план восстания и наступления на Украину, о чем я узнал от Левицкого и Трепета. План следующий: Тютюнник должен набрать две или три тысячи наиболее боевых казаков, хорошо вооружить их, посадить на тачанки, захватив побольше денежных знаков (каковых в последнее время напечатано в Варшаве семь с лишним миллиардов) и литературы, организовать на тачанках походную типографию и двинуться на Украину. Вместе с этим отрядом должно было выехать на Украину Бюро Совета Министров УНР, в составе трех лиц, среди них, по всей вероятности, министр по еврейским делам. Ориентируется эта публика на «авось», Петлюра говорит, «как-нибудь да вывернемся».

С этим отрядом Тютюнник должен пробраться на Киевщину, а возможно даже на левый берег Днепра, в Полтавско-Днепровские леса; здесь Тютюнник должен был основать ставку, издавая указы и воззвания за подписью Главного атамана Петлюры.

Вслед за Тютюнником должен был отправиться на Киевщину, в Уманский уезд, атаман Трепет с кавалерией в несколько сотен. Тютюнник и Трепет со своими отрядами должны были составить основную базу повстанческого движения на Украине. С ними должно было выехать значительное количество инструкторов, которые должны были завязать прочные связи с повстанческими отрядами и их вождями, а в первую очередь со Струком¹¹⁰, Мордалевичем¹¹¹ и Подольской группой (Лихо и др[угие]). Подчеркивалась возможность тесной связи с Батьком Махно. В случае достижения этой компаниею значительных успехов, весьма возможно, что сам Петлюра выехал бы на Украину руководить дальнейшими операциями.

Сначала план был несколько иной, а именно: Петлюра хотел сам непосредственно вместо Тютюнника принять участие в этой кампании. Это желание объясняется манией величия и боязнью конкуренции, чем весьма в сильной степени страдает главный атаман. Однако предложение его было всеми отвергнуто по мотивам, что в случае-де провала кампании при непосредственном участии Петлюры, Петлюра был бы весьма скомпрометирован на Украине; кроме того, поездка на Украину весьма опасна для жизни главного атамана.

Андрей Левицкий должен был на этих же днях выехать в Варшаву для переговоров с польским правительством, чтобы получить одобрение на реализацию изложенного плана.

С Трепетом, который очень часто бывал у Левицкого, я вступил в весьма близкие отношения и пользовался настолько его доверием, что он даже предложил мне, в случае осуществления плана, двинуться вместе с его кавалерией на Украине в качестве политического руководителя [...]

Основными пунктами переправы со стороны УНР являются Гусятин, Подволочиск и Ровно. Из Тарнова в Ровно должен был выехать для работы в пункте Павловский (сотрудник польской дефензивы и вообще дрянь) [...]

(Через этого самого Павловского докладчик, в конце концов, был арестован, как большевистский шпион, и просидел под арестом с 13 апреля по 26 мая, пока, наконец, было решено выслать его из Польши).

[...] Левицкий, очевидно, по делу о мне, не принял никаких шагов в связи с его отъездом в Варшаву после моего ареста. Затем подоспела ликвидация Петлюровского правительства после ратификации мирного договора и ультиматума т. Чичерина¹¹², а Левицкий уехал непосредственно в Вену [...]

Полагаю, что военные круги УНР, оставшиеся в Польше, приложат усилия, чтобы хотя бы кустарным способом осуществить свой план, т[о] е[сть] пересылать на Украину небольшие банды с инструкторами [...]

21 июня 1921 года

За верность выписки: секретарь Закордота ЦК КПУ

(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 408, арк. 30–30зв.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 27 | Лист В. Поплавка проф. Д. Антоновичу із закликом повернутися в Україну та заохочувати до цього інших емігрантів

5 жовтня 1921 р.

Харків

Шановний Дмитро Володимировичу!

П'ять місяців як ми не бачились і 4 [місяці] як я на Україні. Чи читали Ви закордоном мій лист до Українського громадянства? Тепер я мусю сказати тим, що хоч мали вуха та не чули. — Час вертати домів єдиний шлях — порозуміння з рад[янською] владою. Шлях мирного культурно-національного розвитку, на якому немає жодних перепон, а, навпаки, [є] всяческа допомога, яка можлива по обставинах часу. За час р[адянської] вл[ади] в справі національної освіти зроблено незрівняючи більше, ніж за обидві УНР з Гетьманщиною вкупі.

Гадаю, Ви знаєте, що я не напишу того, в чому не певен. Я 4 місяця придивлявся, поки Вам написав листа.

Мирний комунізм — замість військового, продналог — замість розверстки і нова економічна політика зміцнили р[адянську] вл[аду], і вона зараз міцніша, ніж колись була.

Ставка на голод, як може хто так думав, бита. Життя як весняна травичка пробивається з кожної щілини.

Знаючи загальні бажання еміграції повернутися на Україну, я вияснив тут це питання.

З розмов [з] відповідальнішими особами вияснилась згода на поворот наукових та технічних сил. Ніякого вибачення рад[янська] вл[ада] не вимагає. Повертаючийся офіційно заявляє, що не буде приймати жадної участі в партіях і організаціях, що ворожі р[адянській] вл[аді] і бажають її нищити. Повертаючийся мусить бути лояльним до влади і займатись своєю справою по фаху.

З розмов з Х. Г. Раковським виянилось:

на поворот окремих одиниць культурно-наукових та технічних не дивляться як на факт значної політичної ваги. Участь, хоч і сама найближча, як раніш, так і тепер в закордонній УНР не є перепорою до повороту на Україну — чи то міністр, чи посол й Голова Р[ади] Республіки — коли повертаючийся бажає стати до наукової праці і бути лояльним до влади.

Я назвав 3–4 прізвищ більш ярих. — На це він мені сказав, коли я можу його уповноважити перебалакати з товаришами він дасть остаточну відповідь. Уповноваження я дати не міг. — Тоді Раковський відповів, що ще, не балакавши з товаришами, він гарантує 80 % на згоду на поворот.

Вияснивши питання, листуюсь до Вас, а через Вас до тих, що цікавляться поворотом і корисні для України. Гадаю Вас скоро тут побачу, не сидіти ж Вам на еміграції в той час, коли на Україні закладається фундамент її існування. Олень¹¹³ може кожну хвилину вертатись додому. — Як я чув, його дружина сильно бідує в Києві. Як проїздив через Київ, був у Ваших в кінці червня, дружина була хора на тифу, діти — на кор. Сестри Ф[ещенка]-Чопівського¹¹⁴ не бачив.

Щодо економічного стану, то нові ставки розраховуються на позиточний мінімум сімейства з трьох душ існування, коли є власне одежа і взуття. Не мішає привезти з собою кишенькову аптечку. Ставки на кваліфіціровану умствену працю підвищені і доходять до 200 % мінімуму і вище.

Гадаю, що бажачим повернутись краще всього зібратись до Відня, звідкіль знестися зо мною, або через Кудрю, який в Празі, і мусить бути і у Відні, його уповноважив Гринько¹¹⁵, як Гринько мені казав. Кудрі я не бачив, бо він виїхав раніше, ніж я добрався до Харкова.

Передайте мого листа тим, кому рахуєте це потрібно і кого немає у Відні. Гадаю, що в часописі поміщати його не слід, бо в ньому багато того, що балакалось в неофіційних розмовах.

Передайте мій привіт Кость Адріановичу* і Фещенку-Чопівському і всім тим, що мене знають. Якби тут був Ф[ещенко]-Чопівський, то був би дуже корисним не тільки як професор, но і як авторитетний...** української економіки, як сказав мені Гринько.

Цілком зрозуміло, що повертаючийся може привезти з собою своїх близьких. Листуйте на адресі: Україна, Нар[одний] Комісаріат іностраних дел для В. Р. Поплавка. Листи передавайте через дипломатичних кур'єрів українського представництва в Празі.

Чекаю Вас, бажаю найкращого.

З повагою і щирим привітом

(Віктор Поплавко)

* Йдеться про К. А. Мацієвича.

** Нерозбірливе слово.

Р. С. Після того, як я одержу конкретно прізвища бажаючих повернутися — з Харкова будуть вислані до Відня охоронні грамоти на дозвіл повороту і повернувшись буде амністованим.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 10, арк. 159–160.
Оригінал. Рукопис.*

№ 28 | **З інформації радянського дипломатичного представництва в Празі Народному комісаріату закордонних справ УСРР про діяльність М. Грушевського, В. Винниченка та М. Шаповала**

8 жовтня [1921 р.]

В[есьма] секретно

НАРКОМИНДЕЛ УКРАИНЫ г. РАКОВСКОМУ

Я Вам уже сообщал о действиях украинских эсеров и о группе Грушевского, которые пока от поездки на Украину воздерживаются, требуя от украинского правительства легализации их партии. На днях мне один из членов этой группы передал, что Винниченко обратился с письмом к Грушевскому, в котором он указывает на то, что по его мнению и сведениям опять готовится наступление на Советскую Украину со стороны Румынии и Польши. Он заявляет Грушевскому, что он считает нужным выступить против этого. Но так как ему известно, что Грушевский имеет кое-какую связь с Представительством Совпра[вительства], он желал бы, чтобы Грушевский в данный момент обратился непосредственно в Москву с предложением организовать Национально-Коммунистическое правительство на Украине из партий КП(б)У, УКП и УПСР.

Он считает, что вопрос о ликвидации повстанческого движения всецело зависит от разрешения национального вопроса. Винниченко в письме высказывает заранее, что Москва на это не пойдет, но мы, как он выражается, украинские коммунисты, должны в самый серьезный момент еще раз заявить это правительству РСФСР. Что ответил ему Грушевский, я еще не знаю.

Я считаю, что Винниченко так или иначе хочет опять вылезти со своим именем и выступить, так или иначе реабилитировать себя, ибо в глазах всех он окончательно скомпрометирован и сам не знает, куда ему примкнуть окончательно. С пролетариатом он идти больше не может. На Украину дорога закрыта, никто ему больше не верит, на Шаповала расчеты очень малы, ибо Шаповал потерял тоже всякое значение.

Шаповаловский Украинский Громадский Комитет в Праге распался¹¹⁶. Шаповала, Григорьева¹¹⁷ и Мицюка¹¹⁸ выбросили из Громадского Комитета за то, что Шаповал получил от Чешского Правительства 100 тыс. чешских крон, уже их истратил неизвестно на что, и когда была проверка кассы, то Шаповала и К° выбросили из К[омите]та. Часть комитетчиков присылает к нам своих представителей, чтобы завязать с нами кое-какие неофициальные отношения и повести борьбу с Шаповалом и его группой, которого сейчас все считают чистейшим контрреволюционером.

Словом, между эсерами и вообще между украинской эмиграцией происходят все время ссоры, склока, друг друга выбрасывают, обвиняют в карьеризме, в растрате денег и т. п., так что Чешское Общество смотрит на них, как на шайку эмигрантов, которые только

стараються жити на чужой счет. Здесь-то Винниченко с Шаповалом провалились и поэтому, он старается вдаться в другую сторону [...]

(М. П.)

С комприветом

(-)

Левицкий

С подлинным верно:

Управдел Цека КПУ

(підпис)

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, стр. 408, арк. 167–167зв.

Засвідчена копія. Машинопис.

№ 29 | Лист М. Матюшенка В. Старосольському¹¹⁹ про діяльність у Відні українських соціал-демократів, доцільність їх переїзду до Праги та про відносини між есдеками та есерами

18 жовтня 1921 р.

Відень

Вельмишановний товаришу Влодзю!

Одержали ми сьогодні Вашу невеселу картку, а від Одарки одержали теж картку вчора. Брудний та темний Львів зробив на неї тяжке враження, і вона зразу ж засумувала. Та й «атмосфера» там така, що весело там не житиметься...

Ми тут взялися здорово за організацію Укр[аїнського] Гром[адського] Ком[іте]ту. Ініціативна група (Борис*, Гал[іп]¹²⁰, Гольдельман¹²¹, я, Нянчур¹²², Окопенко, Чайка, Кед-ров[ський]¹²³, Дм. Левиц[ький]¹²⁴) мала вже у нас засідання, а після завтра скликаємо ще деяких громадян і заснуємо тут Комітет допомоги на чолі з Управою.

Позаяк це організуємо ми, с[оціал]-д[емократи], то праві вже починають брикати і кажуть: «В Празі усе захоплюють в свої руки с[оціалісти]-р[еволюціонери], а тут хочуть есдеки». А у мене в цій справі така думка: у кого будуть гроші, хто їх добуде, той і працюватиме. На Бориса упав тягар цієї роботи, тому він по цілим дням бігає. Петрушевич дав йому на Комітет 100 тис. корон; був у нас Липинський¹²⁵, поїхав до Берліну, обіцяв матеріальну поміч від своїх кол[ег]. Саме головне — це Вас[иль]ко, від котрого треба добути багато грошей, а його якраз тут немає. Піснячевський¹²⁶ в посольстві побив йому фізіономію, скандал великий!

Можливо, що в справі Ком[іте]ту Борис поїде до Берліну і до Праги, але це ще не напевне. Сьогодні ми одержали листа від тов. Фед[енка], котрий пише, що до Львова приїхав Мицюк і казав їм, що Борис, Гал[іп] та Гольдельман будуть запрошені до Праги. С[оціалісти]-р[еволюціонери] видаватимуть у Львові тижневик.

Як бачите, товаришу, шаповалівці починають занадто енергійно працювати і стремлять вибити ґрунт з-під ніг укр[аїнських] с[оціал]-д[емократів]. Тому гадаю, що якби ми усі зібралися до Праги, то нам би вдалося їх обмежити, а головне — їх вплив на молодь.

Відповідьте, товаришу, докладніше на слідує:

1) Які с[оціал]-д[емократи] працюють в Празькому Комітеті, крім Мартоса; 2) які відносини між шаповалівцями та тамашніми есдеками, ворожі чи ні? 3) Хто фактично керує Комітетом? 4) Ці с[оціал]-д[емократи], які працюють з есерами, чи не знаходяться в стані підлеглості і залежності від с[оціалістів]-р[еволюціонерів]. — Це все нам дуже важно

* Йдеться про Б. П. Матюшенка.

знати, бо ми дуже добре знаємо укр[аїнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів], тому треба дуже обережно згоджуватися на їхні пропозиції.

Якщо вони в Празі повні хазяї і гроші тільки в їхніх руках, то с[оціал]-д[емократи] в незавидному становищі будуть. Гадаю, що за ці дні Ви довідаєтесь про все і докладно нам напишете. Звичайно, якби [у] нас склалась там поважна група, то ми б багато зробили.

Головне я передбачаю, що нам прийдеться блокуватися з празькими есерами і підганяти тих наших с[оціал]-д[емократів], котрі цілком пішли на дно, як, напр., наш ЦК.

Чи бачили № 7 «Соц[іалістичної] Думки»? Далі вже нема куди йти! Прочитайте там уважно пункти статуту Респ[ублікансько]-демокр[атичного] союзу, особливо п. 5-й. Ні одна ще соц[іалістична] партія не опускалася до того. Ми виносимо з приводу цього Союзу заяву, котру і Вам пошлемо для підпису і подамо до «С[оціалістичної] Д[умки]».

Муха* сьогодні їде до Праги. Все це, що пишу Вам, держіть в секреті. Борис і Гал[іп] зараз в «Єдності» на засіданні культ[урно]-просв[ітницької] ком[ісії], куди їх запрохав Кобедай. Комуністи з Дятл[івим] та Піддубним піднімають бучу та скандали. Робітники розкололися на дві ворожі течії. Одним словом тактика III-го Інтер[націоналу]!

Стискаю Вашу руку

(Мар[ія] Матюшенко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 249, арк. 100–100зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 30 | Лист Є. Чикаленка¹²⁷ В. Садовському¹²⁸ про дві концепції продовження боротьби за українську державність і необхідність приїзду до Австрії С. Петлюри

19 листопада 1921 р.

Рабенштейн

В[исоко]п[оважний] та дорогий Валентине Васильовичу!

Після Ваших інформацій у мене відпала й остання охота бути в близьких контакти з В. В[инниченком], бо, як я Вам казав і в часописах писав, успіх обох концепцій вважаю життєздатним тільки тоді, коли в них буде один дух, хоч і в різних тілах.

Тепер я бачу, що того одного духу нема, а тому загубив віру в обидва тіла. Очевидно ми, як нація, здатна до своєї державності, ще не достигли, не дозріли. Нам ще треба, як полякам, на протязі якоїсь сотні років, готуватися і виробляти з себе націю, а покищо ми тільки етнографічний матеріал для нації.

В успіх подій на Україні¹²⁹, про які натякаєте в своїм листі і про які вже є звістки в Рахетах, я не вірю і певний, що все скінчиться знов пшиком, знов пролетється тільки маса крові, ліпшої крові нашого народу. Правда, ця кров пролетється не марно, а послужить піддобрюванню ґрунту, на якому колись таки виросте українська державність.

Коли Ви вважаєте все-таки потрібним підтримувати контакт з концепцією В. В[инниченка], то організуйте для того переїзд сюди С. П[етлюри], а в крайнім разі, хоч В. К. [Прокіповича]¹³⁰. Очевидно, перший, як не заплямований, має безмірно більше шансів зайняти впливове становище і матиме більше змоги направляти справу в бажаному напрямку.

* Йдеться про Д. В. Антоновича.

Коли ж ніхто з поіменованих осіб сюди не приїде, то справа піде в шкідливому для України напрямку, бо я до неї не стану близько, а направлятимуть її люде своєкорисні і низькоокі політично. До таких я причисляю і ту особу, з якою конферував редактор «Волі» і яка освідомлює С. В. [Петлюра]. Репутація цієї людини установлена давно, ще до війни, а після революції вона стала злим генієм західної, а тепер і східної України, і мені дивно, що С. В. [Петлюра], знаючи це все мабуть добре, все-таки ставиться до неї з довір'ям і думає використати дійсні здібності цієї особи для України, а тим часом ся особа така спритна, що одурить в своїх своєкорисних інтересах і наймудрішого.

Тому дуже важно для справи, щоб тут був С. П[етлюра], або хоч В. К. [Прокопович], щоб паріувати інтриги цієї особи і не дати змоги розвись ворожнечі між сими двома концепціями.

Само собою, що я, по мірі сил і уміння, допомагав би зближенню їх. Знов кажу, коли ж ніхто не приїде, то я умию руки, бо до боротьби, я, по своїй вдачі, не здатен; я не переносу інтриг, підступів і пасую перед ними, теряю всяку охоту до боротьби.

А тим часом визнаю, що справа така важка, що залишити її на призволяще вважаю за гріх, тому сердечно прошу Вас, дорогий, вжити всіх заходів, аби хтось приїхав для зв'язку, для контакту.

Прошу дуже Вас, коли що почуєте про моїх з України, то сповіщайте мене, а коли буде нагода, то перекажіть Івашкові¹³¹, що я прошу його негайно приїхати сюди учитись.

Ваш серцем

(Є. Чикаленко)

Привіт від Ю. М.* Вашій дружині і Вам.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 194, арк. 11–12зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 31 | Лист М. Галагана Д. Антоновичу про нездійсненність надій на французьку допомогу в боротьбі з більшовиками, розкол у середовищі соціал-демократів та можливість переговорів з радянською владою

10 грудня 1921 р.

Відень

Дорогий Дмитро Володимирович!

Одержав Вашого листа з 7-го ц. м. Дуже приємно чути, що Вам здається Ваше перебування у Празі більш доцільним, ніж тут, але я не зовсім зрозумів, в чому власне полягає значіння Вашого виразу «тут ближче чується французів». Що за тим криється конкретно? Бо я не припускаю, щоб Ви задовольнялись самим лише платонічним почуттям приємності від близькості до представників цієї породи Homo sapiens.

Як видно з листа Василька до Петлюри, ще в лютому перший з них балакав у Будапешті з франц[узькими] генералами про антибільшевицький фронт, включаючи Угорщину і Україну.

* Дружина Є. Чикаленка.

Я тому не дуже довіряю та і не видно позитивних наслідків з тих балачок; навпаки були відомості, що Петлюра просився до Парижу, а його туди не пустили.

Отже думаю, що теперішні події на Україні відбуваються без зовнішньої підтримки і, мабуть, повстання буде задушене більшовиками. Очевидно, Уляницький прав, коли каже, що нікуди було діватись. Це акція одчаю.

Я не буду довше спинятися на Вашій думці щодо залежності Групи* від В[инничен]ка, бо вважаю взагалі існування Групи лише формальним. Тепер після ознайомлення з листом В[инниченка] та повідомлення Групою Левицького про відношення Групи до нього, цей останній з Групи виступив. Крушельницькій¹³² та Крутій справами Групи і взагалі партії не интересуються. Остається, після від'їзду Вас і С[таросольського], нас четверо. Це вже дуже мало для організації. Листа В[инниченка] я не ховаю дуже і при нагоді знакомлю з ним різних людей. А до «Вперед» нехай подасть Влодзя**. Йому зручніше.

Не будемо говорити про впливи В[инниченка]. А краще я скажу Вам більш цікаве. Позавчора одержав листа від Баска***. Він пише, що не дивується ні відповіді Феденка, ні заяві...**** [і] стоїть при своїй думці, що компромісу можна і треба шукати, бо це є актуальною справою у Москві ео ірсо і в Харкові.

Він говорив в цій справі з редактором «Daily Herald», котрий разом з другими ще торік посередничав разом з другими в цій самій справі. Виянилось, що з Баском не можуть переговорювати, бо він не має офіціального уповноваження від партії і ЦК, не хоче чи не вірить в таке порозуміння. Отже той редактор та і Баск висловлюють думку, що було б добре, аби партійна опозиція скликала свою нараду, запропонувала б компромісові форми і вислала б свого представника до Лондона, або уповноважила б Баска для переговорів. Було б дуже добре, на його думку, щоб на тій нараді були галицькі товариші. Про це рішення треба було б широко розголосити в соц[іалістичній] пресі.

Між іншим, Баск пише, що цей редактор належить до тої групи, яка не буде зовсім говорити, коли довідається, що нарада відбулась у Польщі, і перебування там ЦК викликає у них недовіря. Він радить Прагу, Відень або Берлін та закликає Зак[ордонну] Гр[упу] взяти на себе ініціативу в цій справі.

Пишу Вам все це особисто в зв'язку з приїздом Вольдемара та переговорами з с[оціалістами]-р[еволюціонерами]. Скажіть про це Влодзі і повідомте про Вашу думку.

Щирий привіт

(М. Галаган)

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 2, спр. 10, арк. 177–178зв.
Оригінал. Рукопис.

* Йдеться про Закордонну групу УСДРП у Відні.

** Мається на увазі В. Старосольський.

*** Йдеться про В. Левинського.

**** Нерозбірливе прізвище.

№ 32 | Лист С.Тимошенка¹³³ В.Садовському про небажання входити до складу нового Уряду УНР та з критикою особи С.Петлюри

16 січня 1922 р.

Дорогий Валентине Васильович!

Зараз одержав твого листа в справі «кризи» Кабінету і складання нового. Сьогодні ранком послав Лівичькому у відповідь на його листа рішучу одмову від участі в Кабінеті і кажу йому також не брати участі в складанню Кабінета. Думаю, що, не дивлячись на те, що він з пафосом говорив, що коли я не піду в Уряд, то не піде і він, він напевне пропозицію прийме і буде Кабінет складати. Тільки не знаю, чи вдасться це йому, чи ні, бо в пропонуемому списку фігурують: Коваль¹³⁴, Чижевський¹³⁵, Лотоцький¹³⁶, Кабачків¹³⁷ і я, згоди яких Лівичький не має і думаю, що не матиме.

Я одмовляюсь не через те, що не хочу іти в Кабінет Лівичького, а через те, що це робиться все під тією ж самою сильно протухлою фірмою Петлюрівщини. В склад Кабінету не може входити Красний¹³⁸, не може входити політична трьохкопйєчна блядь Шовгенів¹³⁹, повна нікчемність, нездара, непопулярний у військах, петлюрівський генерал Вовк¹⁴⁰.

Я дивлюсь на сучасний момент не як на кризу Пилипчуковсько-Петлюрівського Кабінету, складеного Петлюрою наперекір здоровому розсуду і елементарній політичній брехливості, а як на момент, коли може (я цього з певністю сказати не можу) потрібно дійсно заговорити громадянству і політичним діячам рішучим голосом.

З великою охотою приїхав би до Варшави на нараду, але у мене на службі такий момент, що мій виїзд значив би потерю посади.

Лівичькому, який певно приїде до Варшави і вас [про]інформує, я написав з присушою мені різкістю основні мотиви того, що я ухиляюсь зараз від входження в Уряд. Головне це те, що я цілком не довіряю Петлюрі, маю багато доказів його безпринципності і гнущости, що в зв'язку з відсутністю потрібних позитивних якостей державного ума, твердості, умінню згуртовувати чесних людей, а не низькопробних, продажних і нікчемних, пресмикающихся Доценків¹⁴¹, Данильчуків¹⁴² та Марковичів, робе його зовсім непридатним для тієї ролі, яку він хоче грати.

Крім усього прочого, репутація його як полубольшевика, погромника і бандита, позбаве нас можливості говорити там, де було б це потрібно, в моменти вирішення справ б[увшої] Російської імперії. Популярність його на Україні невелика і теж не завжди і скрізь позитивна — краще там, де він не був і кепська там, де він бував.

Що в даний момент Петлюра хоче порозуміться з нами, це для мене ясно і також ясно, що ми не повинні хотіть порозумітись, а повинні думати про курс української, а не петлюрівської політики.

Ясно, що я при моїх поглядах, підпертих трьохрічною наукою праці в Уряді, зараз піти в Уряд не можу і раджу і тобі не входить.

Целую тебе,

Твій

(Сергій [Тимошенко])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 194, арк. 22–22зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 33 | Лист ініціативної групи членів Українських Установчих Зборів, Української Центральної Ради і Трудового Конгресу України до всіх українських парламентарів із закликом прибути на конгрес до Австрії з метою прийняття постанови щодо права українського народу на державну самостійність*

18 січня 1922 р.

До українських парламентаріїв!

Настає дуже важний момент у міжнародному становищу України. На близькій міжнародній конференції¹⁴³ стане на чергу т. зв. східна проблема, в тім числі і справа України.

Через чужоземну окупацію української території український нарід позбавлений можливості висловити свою волю в такий відповідальний час, коли доля України важиться на терезах міжнародного суду, і в імені нашого народу важаться виступати окупанти України, а також політичні організації, групи і окремі особи псевдоукраїнські або авантюристичні, і взагалі по суті своїй антинародні, а не чути голосу тих, що у свій час уповноважені були висловити народні жадання і вести перед в боротьбі за досягнення народних ідеалів.

А між тим якраз ті, хто прийняв на себе мандат народний, мають право і обов'язок подати свій голос в таких відповідальних обставинах перед всесвітнім трибуналом. Тому вони повинні домагатись, щоб Україна була покликана на конференцію і була визнана, як суверенна і незалежна держава, висловити глибоке переконання і незламну волю свого народу, що він ніколи не зійде з шляху державної самостійності, яка відновилася у вогні революції і густо полита кров'ю народною; що він ніколи не прийме на себе тих обов'язків, які від його імені накладуть не уповноважені ним чинники, і не визнає тих рішень, які були б скеровані проти його суверенної волі; що він не припинив і не припинить боротьби аж поки не досягне своєї мети і тому не може бути ладу та спокою на українській землі, як і на всьому сході Європи, аж поки сам український народ не буде справжнім сувереном своєї землі через свої народоправні установи.

Щоб з повним правом і авторитетно висловити волю українського народу, ініціативна група звертається до всіх членів Українських Установчих Зборів, Української Центральної Ради, Українського Трудового Конгресу (Придніпрянців), закликаючи їх на спеціальний конгрес в Австрії дня 20 лютого 1922 р., щоб на сім конгресі прийняти відповідні постанови в сих важних для нашої національної справи обставинах і знайти способи для переведення тих постанов у життя.

* Документ був надісланий Д. Антоновичу.

Тих осіб, що не могли б на конгрес прибути, ініціативна група просить листовно доручити свій голос кому з тих, хто фактично братиме участь в конгресі.

- (–) Член Центральної Ради: О. Вілінський¹⁴⁴
- (–) Член Центральної Ради: М. Галаган
- (–) Член Центральної Ради: М. Єремійв
- (–) Член Центральної Ради: М. Кушнір-Якименко¹⁴⁵
- (–) Член Центральної Ради і Укр[аїнських] Установч[их] Зборів: В. Кедровський
- (–) Член Центральної Ради: О. Лотоцький
- (–) Член Центральної Ради: М. Левитський¹⁴⁶
- (–) Член Центральної Ради: В. Окопнор-Вілінська¹⁴⁷
- (–) Член Центральної Ради і Укр[аїнських] Установ[чих] Зборів: П. Плевако¹⁴⁸
- (–) Член Центральної Ради: О. Пожар¹⁴⁹
- (–) Член Центральної Ради: С. Русова¹⁵⁰
- (–) Член Центральної Ради: П. Чижевський

Відень, дня 18 січня 1922 року

Адреса для повідомлень: Павло Чижевський

Wien XVII. Dornbacherstrasse 103. Tür 10.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 11, арк. 4.

Копія. Машинопис.

№ 34 | Лист М. Галагана Д. Антоновичу про надіслання йому відозви «До українських парламентарів» та ставлення до неї окремих українських громадсько-політичних діячів

21 січня 1922 р.

Дорогий Дмитро Володимирович!

Посилаю Вам відозву «До українських парламентарів». Ця думка, про яку говорить-ся у відозві, виникла ще під час перебування тут Матюшенка. При його від'їзді я просив його передати Вам про це, так що Ви, мабуть, уже знаєте, в чому справа. Мені б дуже хотілося скоріше довідатись про те, як Ви ставитесь до цієї ідеї. Прошу Вас, як тільки вясните, написати. Хотілось би, щоб Ви взяли участь в конгресі.

Сьогодні мені переказували відповідь Вин[ничен]ка на пропозицію приєднатись до цієї акції. Він сказав, що приїхати не може, бо в скрутному матеріальному положенні, але охоче підпише декларацію чи меморандум при умові, щоб без жадних ухилень тепер радян[ський] україн[ський] уряд був названий окупантсько-московським.

Одержав знов листа від Баска. Той висуває гасло припинення національного бойкоту уряду Раковського, а мене просить зв'язати його з Вукоопспількою, бо хоче з нею торгувати. Настоює на тому, щоб розколювати партію¹⁵¹, викидати нові гасла і йти на переговори з комуністами України.

Писав мені Феденко, що Ви теж ніби стоїте за такий розкол, але з тим, щоб одна частина «блюла чистоту принципів», а друга йшла на інтервенціоністську акцію з Францією. Це, по-моєму, щось не так виглядає.

З Старосольським я бачився дуже коротко, — все не могли зустрінутись. Казав він мені, що справа дальшого існування Ун[іверситету]¹⁵² стоїть доволі певно і що можна

надіятись на те, що будуть розширені штати. Отже виходить, що і мій переїзд до Праги ніби не є виключений. Однак, я все-таки не певний того вповні. Був би Вам дуже вдячний, аби були ласкаві черкнути пару слів про те, як в дійсності виглядає справа запрошення мого.

Не хотілось би дурно морочити собі голови та дурити себе надіями, коли вони фактично нездійсненні. Правда, що я просив разом з тим і Шаповала допомогти десь пристроїтись, навіть на фізичну роботу, бо насувається криза катастрофального характеру. Треба рятуватись.

Привіт О[льги] М[иколаївни] і мій Наташі і Вам.

Пишіть. Ваш

(М. Галаган)

P.S. Будьте ласкаві передати другий примірник[ик] відозви до Гром[адського] Ком[ітету] кому-небудь з трьох: Ма[рт]осу, Гольд[ельману] чи Григорііву. Шаповалу окремо пошланий [примірник]. М. Г[алаган]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 11, арк. 2–3зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 35 | Лист С. Тимошенка В. Садовському про політичну ситуацію і необхідність відсторонення від влади С. Петлюри

25 січня 1922 р.

Дорогий Валентине Васильович!

Чому ти не пишеш мені як стоїть справа, які у нас перспективи і які найближчі заходи будуть вживатись для політичної акції. Зараз до Львова приїхав Дм. Донцов¹⁵³ і його відомості дуже песимістичні. Завтра матиму з ним довше побачення і коли що довідаюсь цікавого, то напишу тобі.

На превеликий жаль, ти нічого мені не пишеш ні про візи, ні про паспорти, ні про посади у Варшаві. А мені тут дуже погано живеться і я почуваю себе зле фізично, страшенно схуд і почуваю втому. Крім того, у Львові немає жадних перспектив на поліпшення мого становища, бо будувать тут покищо не збираються.

Наше громадянство, як в Галичині і на Волині, дуже неприхильно ставиться до заходів Андр[ія] Мик[олайовича] [Лівицького]. Він твердить, що це тіко є його тактичний хід аби викинути Петлюру, але йому ніхто не віре: ні цивільні, ні військові. Галичане так прямо вороже ставляться до сучасної кризи і коли довідались, що Токаржевський¹⁵⁴ грає значну роль в цій справі і веде переговори з Грохальськими, Подгорськими і іншими польськ[ими] панами, то зовсім махнули рукою на всі наші заходи.

Був тобі дуже вдячний, аби ти мене тримав, хоч приблизно, в курсі справ, аби я міг орієнтуватись. Коли Андрій Миколайович [Лівицький] не збреше і дійсно викине в рішучий спосіб Петлюру і Петлюрівщині буде покладено кінець, то може ще і можна буде зробити якийсь центр. В протилежному разі з певністю можна сказати, що він буде схожий на Петлюрівський як дві каплі води, бо обидва складені проти волі значних угруповань громадянства, хоча би і на еміграції.

Один час Андр[ій] Мик[олайович] [Лівицький] мене засипав листами і депешами, але зараз переконався, що [це] зайва трата часу і марок, хоч і польських.

Кланяйся всім нашим. Дописи пришло непременно. Міцно стискую руку.

Твій

(Сергій Т[имошенко])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 194, арк. 24–24зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 36 | Лист В. Винниченка М. Галагану про його ставлення до заяви українських політичних діячів* та питання визнання радянської України

26 січня 1922 р.

Дорогий Миколо Миколайовичу!

Розуміється, нічого реального із заяви укр[аїнських] політичних діячів не може вийти, але як маніфестація певних державних постулатів з боку різних політичних течій, може, ця заява й матиме деяке значіння.

Одначе щодо мене особисто, то я ні приїхати, ні передати свій голос комусь іншому не можу. Так само я зміг би дати свій підпис під тою заявою тільки тоді, як зазнайомився б з її змістом і з іменами підписаних під нею осіб.

Щодо «новиx гасел» а la Басок, то це є відома доріжка Слащових¹⁵⁵ По Берліну ходить чутка, що московські чиновники, що називають себе представниками «української радянської» влади, шукають порозуміння з укр[аїнськими] монархістами і взагалі правими. Басок, здається, не з дуже лівих і йому треба їхати на викинене раніш за його Слащовим і нововеховцями¹⁵⁶ гасло до Берліну.

Чесні ж політичні діячі за можливість стати московськими чиновниками й одержати посади ні на які подібні «порозуміння» не підуть. Порозуміння бажане, але зовсім не слащовське і не басківське. Всяке таке «порозуміння» є признанням цього Уряду і санкціонування окупації й єдиної-неділимої, навіть у дрібницях. І через те вимога визнання України, хоч би й радянської, зовсім не повинна визначати «України Раковського». Це треба виразно зазначити, так само як і те, що порозуміння в сенсі підлеглости Москві й службі окупаційній владі не може бути.

Але, здається, з Генуезької конференції взагалі нічого не вийде. Очевидно московський псевдокомунізм догниватиме самотужки, хіба що доб'є його Америка. Наробивши величезного лиха справі соціалізму на цілі віки, «світ зі Сходу» погасне, хоча й тепер він уже хоч і має з вигляду червоний кольор, ще більше подібний на світ червоних ліхтарів при публічних домах, а ніж на щось ідейне.

Шкода, що прислана Вами відозва підписана більшістю таких суто-правих і навіть монархічних елементів. Це не справляє гарного вражіння. Де ж есдеки, есери? А як ставиться до сеї справи група Грушевського?

Сердечний привіт

(В. Винниченко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 152, арк. 9–9зв.

Оригінал. Рукопис.

* Див. документ № 33 за 18 січня 1922 р.

17 лютого 1922 р.

Поважні товариші!

Участь членів УСДРП в конгресі укр[аїнських] парламентарів ставить перед УСДРП багато важних справ, із яких, по дорученню ЦК[оміте]ту, подаю під розвагу товаришів деякі, що безпосередньо торкаються тактики нашої партії в сучасний момент.

Вимогою ЦК[оміте]ту і всіх організованих товаришів, що перебувають в межах Галичини й Польщі, є, щоб укр[аїнські] с[оціал]-д[емократи] — члени конгресу склали окрему самостійну і строго дисципліновану фракцію. Хто виступатиме на конгресі, міняючи фракцію, або наперекір її постановам, не має права говорити іменем УСДРП і не може належати до неї.

В діяльності укр[аїнських] с[оціал]-д[емократ]ів — учасників конгресу — все, що торкається політичної лінії цілої партії, повинно бути наперед ними спільно означено і в порядку партійної дисципліни строго додержане.

Центральний Комітет УСДРП ставиться до конгресу укр[аїнських] парламентарів, як до потрібної в сучасних обставинах маніфестації укр[аїнських] політичних груп за незалежність України.

Обговоривши на засіданні 17.II.1922 загальну ситуацію, в якій відбуватиме свої наради конгрес, і розглянувши сучасне положення укр[аїнських] політичних сил на еміграції, Центр[альний] К[оміте]т прийшов до вирішення, що с[оціал]-д[емократична] фракція конгресу парламентарів повинна бути проти вибору якого б не було виконавчого органу конгресу і против участі с[оціал]-д[емократів] в такому органі.

Фактично всі ті групи, що беруть участь у конгресі, окрім с[оціал]-д[емократів] та крайніх правих, політично зв'язані з центром Директорії на чолі з от[аманом] Петлюрою. Навіть в ініціативній групі по скликанню конгресу беруть участь члени теперішнього Уряду УНР, як, наприклад, п. Чижевський. Тому всякий виконавчий орган конгресу неминує став би не чим іншим, як додатком і знаряддям політики цього Уряду. Підтвердженням цієї думки є склад конгресу, як він представляється на підставі дотеперішніх інформацій.

Спосіб передачі голосів, запропонований ініц[іативною] групою, дає змогу Урядові УНР впливати в бажаному для нього напрямі на склад конгресу: з території Польщі може приїхати пара людей з десятками доручених їм уповноважень і писаних наказів, які зможуть «переголосувати» с[оціал]-д[емократичну] фракцію числом своїх мандатів. Наскільки відомо ЦК[омітету]ві, це підготовляється доволі успішно от[аманом] Петлюрою та його Урядом.

Тому с[оціал]-д[емократична] фракція повинна бути готова до того, що й проєктований деякими товаришами виконавчий комітет і делегація до конференції в Генуї (оскільки її вибори передбачаються) так і резолюції конгресу можуть вийти такі, що с[оціал]-д[емократії] доведеться рішуче протестувати проти прийнятого конгресом напрямку політики.

В іншому разі УСДРП, яка раніше відмежувалась від політики центру УНР, а останньою резолюцією ЦК[оміте]ту заявила, що до діяльності цього центру не має ніякого відношення, була б поставлена в суперечність з попередніми постановами партійних органів.

* Цей лист був надісланий Закордонній групі УСДРП у Празі.

Щодо резолюцій конгресу, то в разі неможливості приїзду кого-небудь з членів ЦК на конгрес (для цього вживаємо всі старання) члени ЦК, які являються парламентарями, готові підписати їх після попереднього ознайомлення з їх змістом.

З тов[ариським] привітом

(Панас Феденко)
Секретар ЦК

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 152, арк. 28–29зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 38 | Постанови Конгресу українських парламентарів у Відні про поточну політичну ситуацію та права України на самостійне існування

21–26 лютого 1922 р.*

Постанови:

Увесь світ переживає тяжку політичну і економічну кризу, розвиток або кінець якої годі передбачити. Одною з основних причин цієї кризи є неупорядкованість Сходу Європи, головно теренів бувшої Росії. Ходом міжнародних подій держави світу примушені взятися за упорядкування Східної Європи, аби тим урятувати світ від тяжкої для нього своїми наслідками затяжної кризи. Від доцільного й правильного розрішення питання держав, які виникли по розпаді Російської Імперії, залежить упорядкування і унормальнення життя світу, а в першу чергу Європи. З другого боку, найменша помилка при розрішенню східної проблеми безумовно приведе світ до наслідків ще більш тяжких, ніж сучасні.

Тому, надаючи найбільшу вагу доцільности і правдивости розв'язання проблеми Сходу Європи, як в інтересах народу українського, того, що є кривавою жертвою на шляху безоглядного московського імперіалізму та останньої страшної російської анархії, так і в інтересах держав всього світу, ми, бувші не раз уповноважені українським народом 75 українських парламентарів, вважаємо своїм обов'язком просити високу конференцію¹⁵⁷ прийняти на увагу нижчеподане:

1. Суверенна козацька українська Держава по договору 1654 року була добровільно прийнята під протекторат московського царя, залишаючись суверенною державою. Знаками суверенности були: точно означена територія, нарід, свій власний уряд, власне військо, власна адміністрація, законодавство, суд, церква, власна економічна політика, право дипломатичних зносин і заключення міжнародніх договорів. Зносини Московщини з Україною до половини XVIII в. провадились через Міністерство Справ Закордонних (Посольській Приказ, Коллегія Иностранних Дел).

2. Московське Правительство з часів самого Гетьмана Богдана Хмельницького проявило максимум злої волі в напрямку нищення політичної і економічної самостійности Української Держави, що викликало рішучу боротьбу українського народу в обороні своїх суверенних прав (XVII–XIX ст.), з чого повстали союз Богдана Хмельницького з Карлом X, шведським королем, Гадяцька умова з Польщею Гетьмана Виговського, союз Гетьмана Дорошенка з Туреччиною, союз Гетьмана Мазепи з Карлом XII, рішучий виступ

* Дата проведення конгресу.

проти Московщини Гетьмана Полуботка і смерть його у московській в'язниці і др. Майже при всіх міжнародних конфліктах питання відновлення Української Держави ставало на чергу дня; передостанній такий факт був під час Кримської війни, коли у 1854 р. повстав «Комітет Визволення України та Бессарабії», який вступив у зносини з чужоземними державами, шукаючи у них оборони прав українського народу.

3. Україна, маючи всі історичні права на самостійне державне існування, формально і фактично відновила ті права під час російської революції 1917 р. коли всенародній (та всенаціональній) Парламент її, Центральна рада, III і IV універсалами оформила цю державність, проголосивши суверенність УНР.

4. Відновлена самостійна Українська Держава спочатку вступила у рівноправні відносини з Московською Державою та іншими державами, з яких, наприклад, Англія та Франція акредитували своїх представників, панів Піктона Баге та Табуї, при її уряді.

5. Нове життя відновленої і самостійної України порушено Московською Республікою Сопітів, яка оголосила Україні війну, неприпинену і до цього часу, військово окупувала Україну і утворила свою експозитуру, складену з членів Центрального Комітету Російської Партії Большевиків, яка держиться на Україні виключно окупантською військовою силою і терором.

6. Конгрес Парламентарів України констатує, що боротьбу українського народу утруднювало, утруднює, а тому і затягає надовше, те негативне відношення, що виявили світові держави до права українського народу на відбудову (реституцію) і закріплення своєї суверенної держави.

7. Незалежно від історичних прав українського народу на свою суверенну державу, не можна ставитися до змагань українського народу негативно, поки він кривавиться у тяжкій своїй визвольній боротьбі, яку безупинно провадить вже четвертий рік, бо сучасні держави: Греція, Бельгія, Сербія, Румунія, Італія та Північно-Американські Штати здобули собі державність лише шляхом збройної боротьби, а Північна Америка вимагала і здобула свою незалежність від рідного по походженню народу, маючи собі допомогу від Франції (Ляфает).

8. У великій війні український нарід поніс величезні жертви, бо на його терені перебувала більша частина фронту; крім того, людських жертв він приніс відносно своєї кількості не менше, ніж кожна з воюючих держав, бо до складу бувшої російської армії він дав $4\frac{1}{2}$ мільйонів кращих своїх синів, що складало 14,5% всього його національного населення. Український нарід, нарівні з державами Антанти, в цій війні не є переможений, якому по праву побідника хтось міг би диктувати свою волю. Він також і своєю кров'ю здобув можливість Президентів Американських Сполучених Штатів оголосити принципи 14 точок права самоозначення народів, що є найбільшим здобутком в історії прав народів і людей. Тому він має право домагатись і домагається, аби ці принципи мира і братерства були пристосовані і до нього.

9. Московський окупаційний уряд, зруйнувавши економічний добробут України, продовжує і не перестане її нищити виключно в інтересах Московської Держави, через що економічне і культурно-національне відродження України виключене в нинішніх і яких би то не було окупаційних умовах, а можливе лише при незалежній національній владі.

10. Не стоячи на перешкоді самостійному економічному життю Московщини, Україна для свого самостійно-державного існування має всі потрібні передумови: відповідну територію, кількість населення та головні економічні ресурси: широко розвинуту промисловість хліборобську, цукрову та гірничу.

11. Державно-економічна незалежність України від Росії відкриває широкі економічні перспективи для обох природно багатих країв не тільки у власних їх інтересах,

але і в інтересах інших держав, що спричинилися б до їх економічної відбудови; разом з тим ця незалежність покладе край довго практикованій системі визискування України Московщиною і сталась би найпевнішим життєвим стимулом до самостійного розвитку широких економічних можливостей і самої Московщини.

12. Державна самостійність України покладе край безмежним імперіалістичним змаганням Московщини стати гегемоном світу, і стане міцною підвалиною до політичної рівноваги Європи.

13. Україна зараз окупована, нарід її не в стані виявити свою суверенну волю, а іменем його в міжнародніх зносинах виступає експозитура московського совітського Уряду на Україні, так званий уряд Х. Раковського, який незаконно зважається від імени Українського Уряду вступати в міжнародні зносини.

Отже ми, парламентарі, стоячи на ґрунті основних національно-державних прав укр[аїнського] народу і поминаючи свої думки про форму державної влади Україні, маємо честь довести до відома високої конференції, що

I. Український суверенний нарід не визнає для себе обов'язуєчими тих міжнародніх договорів, що будуть підписані з окупаційним урядом Раковського.

II. Український нарід не припинить накинutoї йому кривавої жорстокої боротьби аж до остаточної організації своєї держави в етнографічних межах.

III. Поки не буде дано можливості українському народові вільно виявити свою суверенну волю та утворити своє всенародне національне Правительство на своєму терені, до того часу не буде спокою на Східній Європі і світ примушений буде до того часу переживати тяжку економічну та політичну кризу.

IV. Перебування України в стані окупації тягне за собою перманентну анархію, що є загрозою спокою Європи, та таїть в собі безліч тяжких несподіванок, що можуть привести світ до страшної катастрофи.

V. Аби на Сході Європи, а тому і в цілому світі, прийшло до повного спокою та нормального життя, треба, щоби українська територія була позбавлена від чужоземної окупації.

VI. Представники українського народу на конференцію не закликані, тому являється цілком справедливим, аби вони були запрошені та вислухані.

Бюро Конгресу:

О. Вілінський, М. Єремійв, В. Кедровський, П. Плевако, П. Чижевський.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 191, арк. 1–2зв.
Друкарський примірник.*

№ 39 | Лист В. Винниченка М. Галагану з приводу завершення Конгресу українських парламентарів у Відні .

21 березня 1922 р.

Берлін

Дорогий Миколо Михайловичу!

Очевидно, я не одержав Вашого передостаннього листа. Про закінчення засідань Конгресу довідався тільки через тиждень, бо з укр[аїнських] газет проглядаю часом тільки

«Вперед»¹⁵⁸. Та й то неакуратно. Через те й досі не знаю точного тексту постанов. У Вас, мабуть, є зайві примірники тих газет, де їх було вміщено. Буду Вам дякувати, коли з ласки своєї пришлете мені їх.

Чи матиме яке значіння Конгрес чи ні, але він трохи зацікавив правлячу партію. З цього приводу представниками її робились навіть деякі заходи, що могли б бути корисними, коли б ті заходи робились широко й активно.

В лівоесерівських колах панує думка, що Конгрес був чисто інтервенціоністським. З чого така опінія могла скластися? З тим більшою цікавостю я хотів би подивитись на резолюції. Чи на самому Конгресі говорились відповідні промови, або настрої такий був?

Як же Вам живеться у Празі? Що, властиво, робить Громадський Комітет*? Що Ви в йому робите? Що діється у Вас в партії? Невже М. Порш і досі вважається Вашим товаришом? Навіть при його «смено-веховских» теперішніх позиціях? Адже він і знаменитий Дідушок тепер тут перші «застрельщики» по часті вихвалання «радянського» «Уряду» Раковського. Чи Ваша партія настільки вже «полівіла», що ні операції з білизною та валютою, ні Слащовщина не значить нічого? А як Ваша група? В яких відносинах з ЦК партії? Чи, може, має намір творити нову окрему партію? Я чув тут такі чутки та щось не вірю їм.

Чи не маєте наміру побувати в Берліні? Був би радий побачитись з Вами та поговорити про деякі річі, про які в листі писати не хочеться. Вони нагального характеру не мають, але на майбутнє варто б з приводу них поговорити.

Сердечний привіт Вам і Вашим!

(В. Винниченко)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 152, арк. 37–37зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 40 | **Звернення Українського національного союзу до української еміграції із закликом об'єднатися навколо національної ідеї з метою досягнення незалежності України**

1 червня 1922 р.

ДО УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН НА ЕМІГРАЦІЇ

Трудні часи переживає наша Батьківщина в боротьбі за національно-державну волю. Вже п'ять літ провадиться та боротьба, і перед світанком нашої волі всі ворожі сили напружуються для свого останнього нам удару.

Московська окупація України своєю лихою господаркою та грабіжницькою експлоатацією довела край до нечуваного голоду, що винищує цілі мільйони українського люду. Але ж, почувавши свій близький кінець, московські окупанти проте заливають Україну своїм військом, що до останку грабує наш народ, позбавляє його останніх засобів до життя і ставить під смертельну небезпеку саме життя нації. Одночасно московські окупанти змагаються і закордоном вчинити нам найбільшу материяльну та моральну шкоду. В імени Українського народу приобіцюють і навіть приймають вони такі зобов'язання перед міжна-

---

* Йдеться про Український громадський комітет в Чехословаччині.

родними чинниками, за які наш народ ніяк не може відповідати. Через друковане слово, підкуплене на гроші ограбованого люду, через агітацію спеціальних агентів, обіцянками вигод матеріяльних, заходяться вони посяти зневір'я і розклад серед української еміграції, що опинилася на чужині в трудних обставинах. Разом з тим робляться спроби перейняти в свої руки національні установи наші — дипломатичні, громадські, економічні, обернути їх в слушну для себе зброю або, принаймні, знищити.

Але всі отсі зверхні несприятливі обставини, хоч би і як тяжкі, не можуть рішати долі нашої дальшої боротьби, аби лиш заховалася в нас єдність національно-державного настрою та міць патріотичного духа. Коли взяти на увагу короткий час нашого організованого державного життя, надзвичайно тяжкі міжнародні обставини для молоді, ще невизнаної, держави та несприятливі умови для наших громадян на еміграції, то треба признати, що українське громадянство взагалі не стратило на чужині ні тих своїх ідейних позицій, з якими вийшло із рідного терену, ні тої певности в конечність нашої перемоги, що цілі століття живила дух нашої нації і довела ідею нашого національного визволення до реального її втілення в державну форму. Коли порівняти українські громадянські настрої із настроями, наприклад, московського громадянства, то очевидним стає, що, при далеко гірших зовнішніх обставинах, у нас менче внутрішнього тертя, менче розбіжності, а зате більше здорового патріотизму, вихованого та викованого в тяжкій школі довгої визвольної боротьби. Яскравий доказ тому дала наша еміграція хоча би на недавньому конгресі Українських Парламентаріїв, що виявив надзвичайну єдність горожанської та патріотичної думки в основах нашої національно-державної справи.

Проте і наше громадянство понесло на еміграції не малі ідейні втрати. Не обійшлося і у нас без таких елементів, що чи з хибного ідейного переконання, чи з мотивів ображеного самолюбства, чи просто «задля лакомства нещасного» пішли на службу до ворогів України, — та таких небагато, порівняючи з буйним врожаєм московського «сменовеховства». За те не менче помітна серед нашої еміграції дрібна партійність настроїв, велика їх розпрошенність, що позбавляє наше громадянство тої інтенсії сили — моральної та матеріяльної, яку воно могло б виявити в творчій національній роботі. Тільки завдяки сьому і можуть виникати та хоч на якийсь час спиняти на собі увагу усякі деструктивні — з боку окремих осіб чи й цілих груп — спроби утворення організацій з обсягом діяльності нових державних центрів. Український Національний Союз застерігав і застерігає українське громадянство проти перебільшення значіння таких акцій і взагалі проти всяких спроб організації нових центрів закордоном, вважаючи, що такі спроби вносять лише розклад серед нашої еміграції; на Україні ж усі питання нашого державного будівництва мають бути вирішені Українськими Установчими Зборами.

Тяжкі обставини, серед яких виконується наша національно-державна доля, декого гнітять і непокоять, доводять до втрати почуття належної перспективи подій, витворюють нездорову атмосферу дезорієнтації серед деяких наших громадянських елементів, вже знеможених тяжкими обставинами еміграційного життя. Такий занепад Духа, хоч і зрозумілий в нинішніх психологічних умовах, не можна вважати слушним з погляду реальних обставин нашого життя та реальних перспектив нашої нац[іонально]-державної справи. Та справа наша воскресла, як Лазар із гроба, з новою могутньою силою до життя, без якої вона по трьох майже століттях вже й не вставала б. У вогні тяжкої боротьби вона викувалася і в морі народної крові охрещена. Повороту назад не може бути — до того політичного трупа, яким стала колишня Росія, до того експлуататора і насильника, яким стала нинішня Московщина. Народ наш прагне повної нац[іонально]-державної незалежності, кривавим досвідом переконавшись в тій думці, що тільки «в своїй хаті своя правда і сила, і воля».

Ми, українські емігранти, нещасні уламки свого народу на чужині, допустилися б великого злочину, коли б під тиском розпачливих вражінь опустили в безнадії руки, що повинні їх всемірно докладати до справи нашого нац[іонально]-державного визволення. Коли на чужій землі ми не можемо створити для нашої Батьківщини саме того і стільки, як би хотіли, то не повинні ми, принаймні, — допускатися шкоди для тих, що на рідній землі ріки крові ллють за її нац[іонально]-державну долю. А тим більше — в сю відповідальну дванадцятю годину, напередодні упадку наших гнобителів.

Український Національний Союз звертається до українських громадян на еміграції і закликає їх об'єднатися в одній національній ідеї, що освітлює увесь наш шлях, усі непевності і сумніви, що перемаже усі — і найбільші — перешкоди. За — широка нива, що її розорювали наші попередники протягом не одного століття. Доля поставила нас свідками великих подій та цілого моря крові, пролитого за Батьківщину нашими сучасниками. А перед нами — свобода України, той найвищий ідеал, що лиш може бути доступний людині, для якого треба забути все інше, а найперше забути свої внутрішні чвари та дрібні непорозуміння.

1.VI.1922

Український Національний Союз

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 191, арк. 11–11зв.
Друкарський примірник.*

№ 41 | Із статуту Українського громадського комітету в Чехословаччині

5 червня 1922 р.

СТАТУТ ТОВАРИСТВА «УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ КОМІТЕТ В ЧСР» в Празі

Назва і місце

1. Нижчепідписані українські громадські діячі устанавлюють Товариство під назвою «Український Громадський Комітет в Чехословацькій Республіці».
2. Існування Товариства часом не обмежується.
3. Місце перебування Товариства — Прага. Цей пункт може бути перемінений постановою Загальних Зборів.
4. Товариство має печатку, на якій мається підпис назви Т-ва в мові українській і чеській.

Мета Товариства

5. Товариство має на меті нести допомогу у всіх її видах для укр[аїнських] громадян, що перебувають в Чехословацькій Республіці.

Для осягнення цієї мети Т-во має:

а) творити всякого рода установи, а зокрема організує правну допомогу, бюро праці, трудові спілки, ремісничі майстерні, виконання всяких робіт, уміщує особи для вивчення в майстернях, технічних школах, підприємствах, влаштовує хліборобські спілки і продукційні кооперації;

б) влаштовує театральні вистави, концерти, лекції, відкриває з дотриманням законів Республіки — школи, ідальні, бібліотеки, читальні, клуби, дітячі захоронки, сади, притулки;

- в) влаштовує помешкання окремі і спільні та всякі допомогові установи для їх;
- г) організує інформаційне бюро (допомоги для виїзду на Україну);
- д) організує юридичну й медичну допомогу;
- е) видає зворотні позички й допомоги;
- ж) веде реєстр українських громадян і рахунок тих, що перебувають в Чехословацькій Республіці, досліджує умови їх існування і вишукує засоби до їх поліпшення, бере на себе охорону їх правових інтересів;
- і) видає українською і іншими мовами інформаційні справочники, брошури, книжки і періодичні видання для задоволення культурно-просвітних потреб українських громадян і інформування про свою діяльність.

Вказані завдання Товариство виконує в поступенности і обсягу, як-то установляти-муть Загальні Збори.

6. Для здійснення своїх завдань Т-во може відкривати свої відділи і в інших містах Республіки.

7. Товариство може єднатись з однородними Товариствами в союзи і вступати з ними згоду на підставі окремих правил [...]

Прага, 5 червня 1922

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 194, арк. 4–7зв.

Копія. Машинопис.

№ 42 | **Резолюція Конгресу українського студентства західних земель України та еміграції щодо тактики студентства в громадському і студентському житті українства**

22 червня — 7 липня 1922 р.*

Тактика

А. Громадянська

Для відношення українського студентства до того громадянства, серед якого приходить поодиноким студентським гурткам жити і працювати, Конгрес ухвалює слідуєчи директиви:

На українській території українське студентство як частина сил народу, заангажованого в боротьбі за визволення батьківщини, обов'язано проявляти максимум активності так у ініціативному, як і в організаційному напрямку.

На еміграції студентство повинно задержувати строгий нейтралітет супроти подій, які відбуваються серед місцевого громадянства, а старатись морально і матеріально піддержувати активність товаришів у краю.

Делегати Крайової Студентської Ради у Львові та деякі інші, репрезентуючи 44–56 мандатів, признали для себе обов'язковими слідуєчи напрями у цьому ділі:

а) Боротьба проти поодиноких окупантів мусить провадитись дорогою об'єднання усіх українських у даній боротьбі пасивно чи активно заангажованих сил. Об'єднання це студентство повинно перевести в першу чергу в своїх рядах, а дальше рішуче пропагувати і переводити його у цілій суспільності.

---

* Дата проведення конгресу.

б) Боротьба ця мусить вестися з повною свідомістю, що це є лише частина змагання за спільну мету — незалежність і об'єднання всього українського народу, і вона не сміє ні в чому цій меті противитися.

в) Керування цею боротьбою повинен обняти у кожній окупації місцевій і для всього фронту один центр.

г) Для успіху боротьби студентство повинно відповідною працею притягти до неї широкі маси народу і власним приміром привчати їх місто* дотеперішньої пасивності — активно вступатись за всі права.

В. Студентська

У своєму внутрішньому життю студентство повинно керуватися принципами толеранції супроти усіх ідеологічних напрямків і правдивого демократизму у чутті поодиноких організацій і в їх взаємовідносинах. Студентству, яке на еміграції, слід усе пам'ятати про обов'язок гідного представництва перед чужинцями.

Для того, щоб надалі академічна акція студентства переводилась організовано та щоб скоординовано та планомірно вести допомогову працю, Конгрес рішив покликати до життя організаційну і допомогову централі.

Дотичні постанови Конгресу звучать:

«1) Конгрес ЦС ЗЗУ і Е[міграції] постановляє створити «Центральний Союз Українського Студентства»¹⁵⁹ по проекту, предложеному Організаційною Комісією Конгресу».

«2) Конгрес ЦС ЗЗУ і Е[міграції] покликає до життя самостійну економічну організацію українського студентства під назвою «Централа допомоги українському студентству»¹⁶⁰, членами якої можуть бути організації, які входитимуть до ЦЕСУС, як і ті організації, які найшлися б поза ЦЕСУС».

«3) Всі місцеві організації, які ввійдуть у склад ЦЕДУС, зобов'язуються отсим не вести ніякої окремої допомогової акції у свою користь в міжнародному масштабі та рівночасно зобов'язуються своєю діяльністю на місцях допомагати у кожному напрямку працям допомоги українському студентству».

«4. Взаємовідносини між ЦЕСУС та ЦЕДУСом мають джерелом окремих регулямін, затверджених управами ЦЕСУС і ЦЕДУС».

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 513, арк. 29зв. – 30.
Котія. Машинопис.*

№ 43 | З листа О. Петлюри¹⁶¹ Л. Садовській¹⁶² про пропозицію католицької церкви взяти під опіку дітей українських емігрантів

4 липня 1922 р.

Дорога Лідія Іванівна!

Маю Вас запитати, як би поставилось громадянство укр[аїнське] до однієї пропозиції, яка мені особисто не подобається цілком, але по деяким мотивам не можу одмовитись поінформувати Вас (не персонально, а як діячку, що може це поставити на обговорення).

---

* Тобто, замість.

Одже: Папа пропонує зацікавитись українськими дітьми в числі 40 тис. душ. Умовини: виховання в національному дусі (українські вчителі), але релігійний вплив [католицької церкви].

Як мені здається, католицькі круги в цьому зацікавлені, бо ж то мариться їм в недалекому майбутньому католицька Укр[аїна] за допомогою отієї 40-тисячної армії, що вони хтять запопасти до своїх рук, — але кваплять, щоб відповідь надійшла скоріше, бо, мовляв, прогавите.

Як на мене, то над відповіддю думати не треба, вона мусить бути негативна, але той пан, що з цим звертався, думав так: перед нами альтернатива: або загинуть діти голодом і холодом, або спасуться. Так спасаймо ж їхнє тіло й голову, а душа увільниться пізніше.

Якби персонально передо мною стояла така дилема: або смерть моєї дитини, або скатоличення, а в майбутньому зняряддя в чорних руках — то я обрала б смерть, але радить це загалу, звичайно, тяжко. Мусять вирішити самі громадяни, а на той випадок, якби знайшлись бажуючі — влаштувати організацію, яка б працювала з тими колами.

Я відмовилась писати про це С[имону] В[асильовичу], бо ту чи іншу відповідь на цю пропозицію можуть давати лише громадяне. Сподіваюсь, що відповідь буде негативна [...]

Ну кінчаю. Цілую дітей. Вам обом стискую руки. Всього найліпшого.

4/7. 1922

О[льга] П[етлюра]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 199, арк. 71–72зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 44 | Протокол наради між генерал-поручником М. Омеляновичем-Павленком та представниками Українського національного козацького товариства¹⁶³ про спільну працю в напрямку розбудови лав Товариства та створення Союзу чорноморських держав

4 липня 1922 р.

ПРОТОКОЛ

Засідання відбулося 4 липня 1922 року в м. Будапешті межі Представниками Ради Генеральної Старшини УНКТ Наказним Отаманом Іваном Полтавцем-Остриницею¹⁶⁴ і бунчуковим Товаришом Борисом Бутенком¹⁶⁵, з одного боку, та кошовим Отаманом Запорізького Кошу УНКТ і бувшим Командармом УНР, генералом Омеляновичем-Павленком, з другого боку. По обговоренню ряду питань обидві сторони постановили:

І. Вжити заходів до об'єднання національних державних і активних елементів як серед цивільних, так і військових українців з метою зведення їх в єдиному Українському Козацькому Товаристві для відбудови Української Самостійної Держави, покладаючи в ґрунт своєї праці національно-козацьку державну думку і не вирішуючи завчасно конечних форм внутрішнього устрою, що має встановити українській нарід через національний сейм, а також відносячися лояльно до сучасного Уряду УНР.

II. Зважаючи на те, що Україна після тяжкої руйни за останні часи її боротьби не в силах була встановити державності на своїому терені, а також маючи небезпеку з боку деяких сусідів, обидві сторони признали необхідним прагнути до порозуміння межі національно-державними колами тих сусідніх народів, що перед всім світом визнають самостійність Української Держави і таким чином дійти до мети створення Союзу Чорноморських Держав (Україна, Дон, Крим, Кубань, Терек, Кавказ), який б і в майбутньому зміг би захистити свою національну економічну і політичну самостійність.

III. Обидві сторони визнають, що Україна може досягнути своїх національних і суверенних прав та об'єднання земель лише при повній лояльності як з боку тих європейських держав, так і своїх сусідів, котрі можуть цьому заперечити. Зважаючи на це, обидві сторони признали необхідним направити свою працю для приведення до повної лояльності цих держав і націй через своїх членів різними політичними кроками, щоби вони не з'явилися перед повною в досягненні поставлених нами мет; крім того, обидві сторони визнавали необхідним вести працю в повному контакті з тими з європейських держав, котрі, поділяючи програму УНКТ, дадуть йому необхідну піддержку по проведенню його мет в життя;

IV. Зважаючи на те що, гарантію Української Держави як при її відбудові, так і в майбутньому має відограти велику ролю свідомо національна козацька армія, здібна захищати межі України, обидві сторони признали, що така армія може бути збудована лише в тому разі, коли серед вояцтва і громадянства будуть проведенні національно-козацькі традиції, поширена любов до минулої і майбутньої слави та могутності України.

V. Для досягнення вище означених мет, обидві сторони переглянули і доповнили старий статут УНКТ і додержуючися постанов Всеукраїнського Козачого з'їзду (3 жовтня 1917) в місті Чигирині постановили твердо вести свою дальнішу організаційну працю до слідуєчого Всеукраїнського Козацького з'їзду на основах цього доповненого статуту.

VI. Переведення всієї підготовчої і організаційної праці на основах, зазначених наявним статутом УНКТ, обидві сторони постановили передати до рук генерала Омеляновича-Павленка з тим, щоби він, додержуючися повного контакту в праці з представниками ради генеральних старшин УНКТ Іваном Полтавцем-Остряницею і Борисом Бутенком:

а) повідомив українські відповідальні кола щодо організації козацтва, а також з персональним складом ініціативної групи і виявив відношення їх до вище зазначеного — генерал Омелянович-Павленко мав повідомити про це пана Івана Полтавця-Остряницю і Бориса Бутенка;

б) при позитивних наслідках протягом не пізніше трьох-чотирьох місяців (рахуючи початок праці з 1 серпня цього року) скликав би конференцію по його вибору персон, на якій б й була вибрана Закордонна Управа УНКТ при умові, що ця управа буде також працювати в повному контакті з договорившимися в даному протоколі особами, прагнути до досягнення вище зазначених в протоколі мет, твердо додержувати статуту, не вести персональної і сепаратної політики, а також в ніякому разі не основувати своєї праці на претенденцьких началах;

в) на випадок негативний — генерал [Омелянович-]Павленко має повідомити про своє персональне відношення до праці по відродженню козацтва.

VII. Настоящий протокол і зобов'язання межі особами в ньому зазначеному тривають лише до того часу, поки одна з їх сторін не порушить цих зобов'язань, або заявить про свій вихід. На всьому ж протязі суспільної праці обидві сторони зобов'язуються допомагати одна другій всіма можливими засобами.

VIII. З загубленням сили зобов'язань, зазначених настоящим протоколом для обох сторін, право на дальнійше ведення роботи по організації УНКТ залишається за радою Генеральної Старшини УНКТ першої і другої Козацьких Рад (1917–1918 рр.)

В ознаку повної згоди межі обома сторонами дійсний протокол власноручно підписали:

*М. П.

(Омелянович-Павленко)

(Іван Полтавець-Остряниця)

(Борис Бутенко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 345, арк. 3–4.

Оригінал. Машинопис.

№ 45 | Лист військового представника Диктатора ЗУНР у Празі до команди Українського військового табору в Йозефові з проханням не допускати втягнення вояків табору до участі в повстанській боротьбі проти польської влади в Східній Галичині

12 липня 1922 р.

Військовий відпоручник Диктатора ЗУНР в Празі
Дов. Ч. 228/22.

Довірно!

До Команди Українського військового табору

В Празі, дня 12 липня 1922

Йозефові

В останнім часі поширюють невідвічальні люди різного рода сплетні щодо майбутнього повстання в Східній Галичині.

Деякі дані вказували б на те, що подекуди розсадником сих поголосок є і Табор. Пр[и-міром], недавно приїхавший до Праги ст[арший] дес[ятник] розповідає, що він є назначений вже командантом якогось відділу та що в Таборі голосно роздають різного рода задачі військового характеру в нашій Батьківщині під окупацією поляків.

Прошу ласкаво звернути увагу, так старшинам, як і стрільцтву на наслідки сих чисто провокаторських поголосок, які так для Уряду в його змаганнях політичних за кордоном, як для самої еміграції, а найбільше нашим браттям під польським багнетом і коло польського криміналу: є дуже небажаним і дуже шкідливим.

Я від імені Уряду мушу заявити, що Уряд всяку акцію веде лишень в отвертім полі, до підпольних організацій ніколи нікого не ангажував, ніколи з подібними акціями не мав нічого спільного, ані мати не може.

Кожного свідомого українця є святим обов'язком такі поголоски, які б відносилися до якої-небудь акції в Краю а спеціально, коли б вони були зв'язані з іменем Уряду, як найострійше дементувати та слідити за розсадником таких сплетень, якого належить опісля потягнути до як найострійшої відвічальности. Якщо Урядові треба буде насильно усувати наїздника з Рідної Землі, то до сего найдуться способи.

Власна розвідка доносить, що з петлюрівських таборів в Польщі виїхала більша кількість агітаторів, так по наших таборах, як і в Край, щоби агітувати за чинною участію

* Протокол скріплений печаткою УНКТ.

в повстанню на Великій Україні. Сі вістки потверджуються листом сот. Куриловича, в яким він доносить вже про такого агітатора і (довірочно) і відповідним чеським обіжником, виданим по своїх частинах.

Всі приїжджаючи з Великої України просять, щоб всяких повстань занехати, бо вони дають лишень притекст до переслідування рештків свідомих українців і галичан.

На поручене Військової канцелярії Диктатора прошу Високу Команду відповідним приказом в довірочний спосіб остерегти всі українські частини на чесько-словацькій території.

(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 132, арк. 68.
Оригінал. Машинопис.*

№ 46 | Ідейна платформа Українського національного козацького товариства

Не пізніше липня 1922 р.

Рада Генеральної Старшини Українського Національного Козацького Товариства, складу першої і другої Генеральних козацьких рад на Україні 1917–1918 рр., настоящим оголошує свою ідейну платформу:

1. Українська Нація не може існувати без власної Держави, — а через те УНКТ має своїм завданням, як об'єднання навколо себе всіх національно-державних поодиноких елементів, так і повне порозуміння та контакт з усіма національними українськими і чужоземними організаціями та партіями, в метях відбудови УКРАЇНСЬКОЇ СУВЕРЕННОЇ (союзної) ДЕРЖАВИ, на всіх землях заселених українським народом та на землях бажаючих увійти в склад Української держави, покладаючи в ґрунт своєї праці:

а) Великодержавну національну ідею, оперту на творчу політичну працю власних сил нації і всіх громадян.

б) Тверду Національну владу та Закон, які би забезпечили внутрішні форми державності та її могутність на довгий ряд поколінь.

2. До встановлення Українським Народом кінчних форм Державності, єдиною переходовою формою, під час відбудови Української Держави, яка б відповідала національним завданням в розумінню розвою культури й могутності та повного забезпечення від спроб наших ворогів вдруге підбити під себе Україну, є Військова Диктатура. Тільки одна Диктатура, концентруюча інтереси Держави, могутність і волю усїєї Нації в одній особі Диктатора, признаного народом і військом, та маючого широку підтримку з боку національних і урядових кол світових держав, в силі об'єднати Державу та забезпечити її від періодичних руїн і цим зміцнити великодержавні інтереси усїєї української нації. Отже, наша мета викликати це розуміння великодержавності серед всіх українських національних кол під лозунгом: Національний Диктатор, — Захист прав людини і рівність всіх перед законами Української Держави, що може лише єдине дати спроможність України-Руси повстати на сході рівноважною з Заходом Державою.

3. Зважаючи на те, що Україна після тяжкої руїни за останні часи її боротьби, та часту небезпеку з боку деяких своїх сусідів, має напружити всі свої сили до встановлення міцних форм державності на своєму терені, то для улегнення цього УНК Товариство вважає необхідним:

а) Прагнути до порозуміння меже усіма національно-державними колами тих своїх сусідів, котрі одверто визнають Суверенність Української Держави, аби таким чином дійти до дружніх відносин їх з Україною.

б) Прагнути до створення СОЮЗУ ЧОРНОМОРСЬКИХ ДЕРЖАВ (Україна, Дон, Крим, Кубань, Терек, Кавказ), котрий зміг би, як захистити свою національну, політичну і економічну самостійність, так і подати поміч в захисту своєї державності тим сусіднім народам, котрі забажали би увійти з ним в союз і опертись на його силу.

4. Україна може досягнути своїх національних і суверенних прав та об'єднання земель лише при повній лояльності з боку тих світових держав і своїх сусідів, котрі можуть в цьому часоно заперечити. Зважаючи на це УНК Товариство визнає за необхідним направити свою працю в бік приведення їх до лояльності для того, аби вони не з'явилися перепорою в досягненні поставлених нами мет. Цей крок УНК Товариство пояснює тим виключним сучасним міжнародним становищем, яке склалося для України, і гадає, що лише правдиве його виконання та широка політична праця зменшать труднощі нашої національної роботи на користь відбудови Батьківщини.

5. УНК Товариство буде вести працю в повному контакті з тими туземними чужоземними державами та їх національними колами, котрі визнають суверенність України та стануть на широку допомогу до її відбудови.

6. УНКТ виключає абсолютно всяку можливість чужоземного втручання у внутрішні справи Української Держави та буде боротися проти всяких замахів та інтервенцій противних інтересам українського народу.

7. Стоячи твердо на принципі власності й переходу до дрібного та середнього маєтково-хутірського господарства, УНКТ вважає необхідним, аби всі землі, котрі уже заняті і оброблюються громадянами та козаками ще за час революційної розрухи, не були повернені бувшим власникам, а повинні перейти до володіння козака-хлібороба на основах твердої законної власності. Задоволення інтересів бувших власників приймає на себе Держава.

Головною ж працею Уряду в дальшому мусить бути виготовлення проекту закона до закріплення та урегулювання маєтково-хутірського господарства, а також до поліпшення та охорони земельної та іншої господарчої культури на взірць західно-європейських культурних господарств.

Всі ветерани української армії, що боролись за волю Батьківщини від 1917 року, а також родини загинувших козаків, повинні бути негайно в першу чергу наділені землею у відповідній законній формі.

8. Зважаючи на те, що гарантією Української Держави, як при її відбудові, так і в майбутньому має відіграти велику ролю свідоме національне козацьке військо, збудоване на принципі військового досвіду і здібне захищати межі України, УНКТ вважає, що таке військо може бути збудоване лише в тому разі, наколи в час його організації і походу воно буде знаходитись під єдиним безпосереднім проводом Диктатора та наколи серед вояцтва і громадянства будуть широко проведені національно-козацькі традиції і поширена любов до минулої й майбутньої слави та могутності України.

9. Відносячись з повагою до кожної національної культури і мови, УНКТ вважає, що українська культура і мова повинні бути державними і покладені в підвалену добробуту та національно-культурного розвитку української нації.

10. Свята Православна Христова Віра мусить бути Державною, при повному забезпеченню свободи совісті та віросповідання всім українським громадянам і повній охороні прав інаковіруючих. Українська церква автокефальна.

11. УНКТ встане на захист повної охорони прав людини, власності і максимуму персональної свободи лише без ущерб для Держави.

12. В усій дальшій своїй праці УНКТ має твердо додержуватись принципів зазначених його статутом, встановлених Всеукраїнським козацьким з'їздом 3 жовтня 1917 року в м. Чигирині, та підтверджених з'їздом козацької старшини в Білій Церкві і Києві, 1918 р.

Раду Генеральної Старшини УНКТ складають:

Генеральна Старшина першої і другої козацьких рад на Україні 1917–1918 рр.

а) Бувший Наказний отаман і Генеральний Писар українського козацького війська Іван Полтавець-Остряниця, б) Бунчуковий товариш Міністр Борис Бутенко, в) Бунчуковий товариш Володимир Степанківський, г) Генеральний Обозний Борис Неїло, д) Військовий товариш Діомід Гулай.

Кооптовані: Генеральний Старшина Наполеон Бігарі.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 345, арк. 1.

Копія. Машинопис.

№ 47 | **Резолюція Комітету Ліги американських громадян українського походження про необхідність припинення суперечок в Уряді ЗУНР і Українській національній раді Східної Галичини та підтримку боротьби галицьких українців з поляками**

10 серпня 1922 р.

Пітсбург Па

До Правительства У[країнської] З[ахідної] Р[еспубліки]

РЕЗОЛЮЦІЇ

Засідання Комітету Ліги Американських Горожан Українського Роду на Пітсбург Па. округ прийняті дня нинішнього з порученем переслати їх Правительству З.У. Республіки на руки високоповажного Пана Президента Др. Є. Петрушевича і Народної Ради у Відні з проханням прийняти їх до серйозного розглянення і витягнення з них відповідних заключень.

Пригноблені невдачами Української політики з оружьем в руках, а вслід за тим поневоленем цілого 40 млн українського народа, американські українці видять спасеніє української незалежності у однім сильнім і нерозривнім фронті усіх українців по цім і тамтїм боці океану.

На превеликий жаль наш і смуток, звидуємося з присиланих до Америки письм ріжних осіб з кругів Правительства і Народної Ради, що в ЗУР. Правительстві панує незгода і роздори — найстрашніший ворог нашої нації.

В виду грозячої нам катастрофи з наведених причин ми зібрані жадаємо від Правительства ЗУР п[ан] Др. Є. [Петрушевича] і Народної Ради:

1. Безуслівного закинення сварки між собою.
2. Уложення одного сильного нерозривного фронту против ляхів.
3. Піддержання одного випробуваного характерного Правительства Др. Є. Петрушевича.
4. Провадження побіч дипломатичної борби з ворогом поза границями Галичини як найсильнішої активної і якнайбільш ефективної борби у самім краю.

5. Попиранєм моральним і матеріальним боевої організації під патронатом Правительства П[ана] Др. Є. Петрушевича.

6. Чим більший буде ефект активної борби у нашім краю, тим більша поміч в грошах прийде з Америки, в противнім случаю устануть всякі датки, а за наслідки неудачі спаде вина на тих, котрі допровадять своїми інтригами до другої народної катастрофи.

З належним поважанєм

За Лігу Американських Горожан Українського Роду на Пітсбургський округ.

Предсідатель (підпис)

Секретар (підпис)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 63, арк. 80–81.

Оригінал. Машинопис.

№ 48 | **З листа І. Борщака¹⁶⁶ Д. Антоновичу про ставлення правлячих кіл Франції до радянської Росії та стосунки в середовищі української еміграції**

28 серпня 1922 р.

Париж

Вельмишановний Дмитро Володимирович!

Пишу Вам, сидячи в одній з найкращих бібліотек Парижа, щодо славістики. І хоч ця бібліотека, як і сама школа суто русофільська — все ж, працюючи тут, сподіваюсь одним цим показати п. Воці, що «українці» існують.

Політичні справи наші все гірше: себто, треба s'entendre. В керуючих колах тутешньої країни вважають, що російське питання затяглося надовго. Що не може бути мови про «падіння»...* большевиків. Тому — вважають вони — треба поволі вступати в стосунки з совітами, не насилуючи подій; якраз остільки, щоби, якби больш[евики] колись впали, сказати «ми їх не визнавали»; а, з другого боку, теж остільки, щоби як не впадуть, сказати «ми давно хочемо з Вами вступити в стосунки».

Як Ви сюди придасте ще враження з давніх часів альянса жаж і повагу перед «Russie», то Вам зовсім ясно стане стан нашої справи. В так звані повстання вони не вірять: Петлюра добре причинився тому, щоби не вірили, завдяки брехні своїх агентів. Отже, не віруючи у відірвання України [від Росії] самими українцями, вони ще менш самі бажають її відірвати. Україну пришлося би, навіть якби результат боротьби був би інший, з трудом нав'язати, а тут... Вони врешті визнають Рос[ійсько]-Укр[аїнську] Федерацію. Але це вже ми мусимо знати — а) економічні інтереси Фр[анції] прагнуть до України; в) із-за свого альянсу з Польщею тутешній кабінет повинен заглядатись на укр[аїнське] питання як «внутрішнє» в Польщі; с) націон[альний] рух, коли він вже пішов, всеєдно врешті пере- може. Приклади у всіх на очах. Тому навіть в Рос[ійській] Федер[ації] є, як недавно писав «Temps», «la pens inportante Republone — Rep. soc. Unr».

Ці аргументи повинні стояти та і стоять перед керуючими колами. І, маючи ці аргументи, ми повинні тут відповідно працювати. Боротьба далеко не скінчена. Чим швидче

---

* Нерозбірливе слово.

замириться край, тим тут більше треба працювати. Обставини для праці дуже злі, особливо матеріальні. Але це не є резон кидати працю.

Морк[отун]¹⁶⁷ своїм договором страшенно пошкодив українській справі. Як наше громадянство нехтує цей факт, то я вважаю це наслідком ігнорації. Тут, в Парижі, результати цього прямо катастрофічні. Нам важко паралізувати, не маючи засобів. Ми все радимось, як бути з цим питанням.

Щоб скінчити з Петлюрою, Шульгин¹⁶⁸ так рекламував свої успіхи, так душив, що врешті з місяць мін[істерст]во* заборонило петл[юрівській] місії видавати паспортів українських. Петлюрівці кажуть, що ми спричинилися до цього. Це неправда, повірте, шановний Дмитро Володимировичу, що ні др. Галіп, ні я ніколи б не звернулись з такою пропозицією, негідною для нац[іональної] чести. Ми самі про це довідалися в мін[істерст]ві. Отже, треба брати польськ[і] або рос[ійські] паси. Правда, нас це не торкається, бо ми маємо тутешні паси давно (конфідеційально).

Шульг[ин] вже довго...** Останнє резюме одного фр[анцузького] діяча відносно Петлюри «Je s'ett deshonore ici». Листи, котрі дістаємо з таборів¹⁶⁹, страшні. Ось пише мені один офіцер, що працює під Краковим, мостить шляхи... «така це наша доля мостити польські шляхи, як колись мостили московські і татарські».

Коли людина бачить, що її прогнози виправдались, вона має сатисфакцію, але не в національній справі. Так, ми всі і Ви, в першу чергу, казали, що може вийти з петлюрівщини, але як це гірко, коли так блискуче все виправдалося. Нац[іональний] рух це є річ свята, будувати її на брехні, містифікаціях не можна. Як держава в своїй політиці повинна ще часто користуватися так званим макіавеллізмом, то національному рухові, ще не державі, це неможливо [...]

Не забувайте мене. Всі наші вітають Вас. Бажаємо Вам всього найкращого. Відданий Вам

(І. Боршак)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 11, арк. 97–99зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 49 | Лист В. Винниченка Д. Антоновичу про міжнародне становище, можливість збройного зіткнення Великої Британії з радянською Росією та з оцінкою середовища УНР на чолі з С. Петлюрою

22 вересня 1922 р.

Дорогий Дмитре Володимировичу!

Мені також дуже шкода, що ми не могли побачитись, хоч тоді ще не було того конкретного питання, яке Ви висуваєте. Щодо цього питання, то воно дуже важне, але, на жаль, покищо ми маємо занадто мало реальних даних, щоб на підставі їх робити якісь конкретні заходи. Мені особисто думається, що Англія не доведе до війни¹⁷⁰ й постарается покінчити справу дипломатичним шляхом. Занадто багато суперечливих моментів мається в середині самої Англії, не рахуючи різних міжнародних обставин.

* Йдеться про Міністерство закордонних справ Франції.

** Нерозбірливе слово.

Протести англійського пролетаріата проти проектів війни, опозиція в парламентських колах Ллойд Джорджеві, незгоди з Францією та Італією, все це фактори, які зведуть бойову силу Англії до такого мінімуму, з яким вона просто не в силі буде одважитись на рішучу акцію супроти Турції. Так само для мене ще підлягає сумнівові, чи Росія пішла б на отверту війну з Англією, чи не обмежилась би вона тайною допомогою, виговоривши собі за це всякі компенсації. Бо кому-кому, а керівникам червоної армії добре відомо, що вона на «правильну» війну з сильною європейською державою абсолютно не здатна і що така війна була б для комісарської влади загибеллю.

Розуміється, було б дуже сумно й непросто нам, коли б події захопили нас зовсім невідготовленими. Одначе для даного моменту я не вбачаю не тільки реального ґрунту для конкретних заходів, але й можливостей для них. Внутрішня наша підготовка повинна бути, це інча річ, та й та хіба тільки в тому, щоб намітити основні порозуміння певних політичних течій, на яких могла б провадитись акція, намітити деякі організаційні форми й чекати. Але цю роботу треба проводити якомога конспіративніше.

З цього погляду купування тепер же А. Лівіцького мені видається нераціональним, зразу підуть всякі чутки, які можуть пошкодити справі й попередити наших ворогів. Та й чи є така велика потреба рахуватись з тим смітничком?

Коли події підуть в тому напрямі, який Ви передбачаєте, то Польща стоятиме осторонь або гратиме ролю не на першому плані. Тоді й Петлюра з своїм смітничком не матиме змоги вистрибнути наперед. Поза Польщею ця балабайка немає ніяких виглядів. Отже, дуже рахуватись з цією купкою людей, на мою думку, не слід.

Коли б же треба було формального знищення їх, то на це ми маємо спосіб: вернутись мені на пост Голови Директорії й різними заходами видалити з неї шкочливих членів, що своїми вчинками топтали приписи Трудового Конгреса, який наставив їх на членів Директорії й дав певні директиви аби тільки за нами була певна сила й можливість продовження акції. Цей формальний виступ я міг би кожної хвилини зробити, але яка йому рація, коли за ним нема можливості провадити дальшої дії?

Чи Ви ще довго будете в Німеччині? Коли вертаєтесь до Праги? Краще було б, коли б Ви з Шаповалом поговорили сам-на-сам, навіть не пишучи йому. Я боюсь його занадтої довірливості до людей, за дискретність яких він не може поручитись. На слідуєчому тижні я виїзжаю на місяць-півтора в гори для праці. Прошу мені написати ще сюди в Zellendorf, а потім я триматиму з Вами контакт вже з гір.

Цікаво мені, як у Вас вирисовується план ближчої акції, на якій платформі, якими шляхами (звичайно при тій міжнародній ситуації, яка для мене є дуже проблематичною)? Роз[алія] Як[івна]* сердечно вітає Вас. Міцно стискаю руку.

(В. В[инниченко])

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 11, арк. 114–114зв.
Оригінал. Рукопис.*

---

* Йдеться про дружину В. Винниченка.

26 вересня 1922 р.

Дорогий Дмитре Володимировичу!

Покищо події на Сході підтверджують мої сумніви. Можливо, що Ллойд Джордж потребує війни, але ситуація Англії, внутрішня й міжнародна, не та, що була з Чемберленом¹⁷¹ і тому, мабуть, прийде й до інших наслідків.

Щодо конспірації, то Ви мене не зрозуміли. Я писав, що тепер, поки ще нічого не відомо, поки все під сумнівом, не викликати зайвих балачок і не шкодити справі. А коли б прийшло до акції, коли б усі учасники погодились на певних, точно зазначених умовах, то, розуміється, ніякої конспірації не було б і не повинно було б бути. Навпаки, одверто, ясно й якомога ширше заявити про свої позиції й з отвертим чолом обстоювати їх.

Щодо до Директорії, то я особисто на цій формі не настоював би, але, коли б вона могла допомогти швидшій ліквідації петлюрівщини (як-то, напр., гадають большевики й деякі українські групи) і коли б не пошкодила справі, то я нічого не мав би й проти неї. Але про це ще рано так докладно говорити.

На жаль, Ви мене не застанете в жовтні у Берліні, — я на місяць-два виїзду в гори працювати над одною роботою, яку мушу хутко скінчити. Звичайно, коли б більші справи вимагали моєї присутності там чи там, то я вважав би свій обов'язок залишити свої особисті, хоч і дуже важні для мене справи.

Сердечний привіт!

(В. В[инниченко])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 11, арк. 115.

Оригінал. Рукопис.

26 вересня 1922 р.

Високоповажний Дмитро Володимирович!

Вчора Вашого листа одержав. Висловлені Вами погляди на сучасний момент в зв'язку з завірюхою біля Дарданелл, я цілком поділяю, власне не тільки я, але й мої ближчі товариші і колеги.

В фарватері такої концепції живуть і інші елементи, які маю спостерігати.

Розуміється, акція вся залежить від предпосилки, що станеться конфлікт в більшому розмірі. Втягнення в конфлікт деяких осередніх держав, а також Росії могло би послужити вигідною точкою для відповідних кроків організаційного і дипломатичного характеру. Використання людських укр[аїнських] ресурсів у Югославії, Болгарії, Фінляндії, Чехії могло б дати дуже поважні результати. З укр[аїнськими] елементами в Польщі консолідація можлива — ми маємо ближчий контакт з таборами.

Усунення з політич[ного] обрію Петлюри і його однодумців абсолютно потрібне з погляду інтересів націон[альної] боротьби в цілому і для уможливлення внутрішньої консолідації активного і чесного українства.

Одначе, приглядаючись до політики великих держав, можна зробити висновок, що конфлікту зброї тепер не станеться. На жаль, для нас! Бо нам так потрібна легалізація укр[аїнської] національної армії.

Коли б ситуація склалась «на конфліктну», то ми мусили б вдатись до праці в напрямі, який приблизно Ви зазначили.

Думаю, що реальний ґрунт під цим вже є.

Привіт! Готовий до послуг.

(М. Шаповал)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 11, арк. 117–118.

Оригінал. Рукопис.

№ 52 | Лист І. Борщака Д. Антоновичу про роль Франції у міжнародній політиці, ставлення до С. Петлюри у Великій Британії та Франції

6 жовтня 1922 р.

Вельмишановний Дмитро Володимировичу!

Ваш лист від 12.IX. я дістав, але в той час я був відсутній в Парижі. Повернувшись, я дістав також Вашого листа від 30.IX.

Справи, про які Ви пишете, дуже важні і нас сильно займають. Питання війни і мира сьогодні в руках фран... П...* Позавчора доктор Гал[ip] мав від нього комунікацію, котра не дозволяє сказати щось певного. Отже, за кілька днів з приїздом фран... П...**, або як він затримається...***, я надішлю Вам докладного листа про ці справи.

Наше відношення до Пет[люри] і по суті Вам відомо, в Англії даліше ніде терпіти його не можуть. Справи наші взагалі неважні і як до вибуху на Сході не прийде, нам прийдеться знов чекати, хоч правда є деякі перспективи, про які і думаю Вам написати.

П[ана] Кистяківського¹⁷² вже деякий час немає в Парижі. В Парижі Петл[юра] даліше не існує, про те є Моркотун; невідомо, хто з них «краще».

Отже, цими днями напишу докладного листа.

Прошу прийняти мої найкращі побажання і привітання від доктора Галіпа і всіх наших.

Ваш

(І. Борщак)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 11, арк. 123–123зв.

Оригінал. Машинопис.

---

* Нерозбірливі слова.

** Те саме.

*** Те саме.

10 листопада 1922 р.

Дорогий Миколо Михайловичу!

Я весь час думаю про ті питання, які Ви піднімаєте в своєму листі й про які вже довгий час листуюсь з т. Левинським та другими своїми товаришами. Отже, принципіально я давно вирішив це питання цілком позитивно. Коли я був у Празі й ми з Вами говорили, а так само тут у мене, Ви, здається, не могли помітити негативного відношення до цього необхідного кроку. Але, як і тоді, так і тепер у мене є сумнів, чи за даного моменту будемо ми в стані провести нашу ідею так, як вона того вимагає.

Багато є перешкод. 1) Загальне становище наше, як емігрантів. 2) Інертність та втома старих партійних робітників. На їхніх плечах лежатиме вся організаційна праця початкової стадії, від їхньої віри в справу залежатиме живучість коріння тої партії, яку ми хочемо посадити. Коли вони, старі партійці, люди певного досвіду та переконаності не виявлять відповідної захопленості, завзяття, то молодий елемент, який (треба бути об'єктивним), тепер досить «реалістично» настроєний, поставиться з скептицизмом до поставленого завдання й провалить його. А це буде удар по майбутній партії, це утруднить майбутній процес її утворення. 3) Відсутність матеріальних засобів на організаційну та пропагандистську роботу. Ми не зможемо не тільки видавати свою газету та посилати її на Україну чи на Волинь, а навіть видати нашу програму, коли ми її складемо. Звідки ми візьмемо коштів на це, будучи самі старцями злидінними? Я не вірю в таку захопленість ідеєю, яка посунула б людей на певні жертви, на одривання від себе частки своїх засобів для ідейної праці. Будь ми на Україні, в нормальних умовах (та навіть в «царських» умовах), ми мали б змогу зв'язатись з масами й від них дістати як людських, так і матеріальних сил. А тут без великої самопожертви не можна нічого зробити. Але, повторюю, в самопожертвенність людей я, з досвіду, не дуже тепер вірю.

Отже, що Ви можете сказати мені на мої ці міркування? Чи можливо, на Вашу думку, самообложення товаришів, які ввійшли б [у] нашу організацію? Чи знайдеться у них захоплення не тільки до глибини души, але й до глибини кишені? Особливо з цього погляду цікаві ті товариші, які живуть у валютних країнах. Бо на зібрані там хоч і невеличкі гроші можна було б тут, в Берліні почати скромний орган. І навіть переправляти його на Україну чи на Волинь. Але... боюсь, що на таке захоплення рахувати не можна.

Крім того, нам треба було б десь з'їхатись для формального заснування й уконститування нашої організації. Для цього теж потрібні кошти. Де ж їх візьме Левинський, Паламар і інші?

Коли я був у Празі, то якось балакав з есерами з цього приводу. Вони мені натякали, що певні кошти могли б знайтись. Але боюсь, що так натякати вони могли тоді, коли чеський Уряд був старий. Як тепер стоїть справа з цим, я не знаю. Але, судячи з того, що есери й самі не видають ніякого свого органу, заключаю, що справа стоїть досить слабенько.

От це мої міркування. Коли можете мені відповісти на них щось потішаюче, буду дуже радий.

А на яку кількість товаришів могли б Ви рахувати в Празі? На Волині? Чи приступили б до нашої організації старі есдеки й які саме? Чи робили б вони? Чи міг би хто небудь переїхати сюди для праці в нашому органі?

Щирий привіт Вам і дружині Вашій од нас!

(В. Винниченко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 152, арк. 47–47зв.

Оригінал. Машинопис.

21 листопада 1922 р.

Берлін

Дорогий Миколо Михайловичу!

З Вашого мовчання я вже хотів зробити висновок, що мої аргументи так на Вас вплинули, що Ви не маєте що відповісти. Тим приємніше мені було читати Вашого листа. Отже, Ви гадаєте, що деякі кошти можна буде здобути. Це, на мою думку, найголовніша практична передумова якої будь роботи. Коли, дійсно, те, що каже Мик[ита] Юх[имович] [Шаповал], буде, то можна розпочинати конкретні заходи щодо реалізації наших намірів.

Левіні* мені писав зовсім недавно в сій справі й його позиції цілком виразно-позитивні. Так само, я думаю, й деяких інших членів нашої групи. Нариси тезисів програми можна було б доручити накидати Левіні. Він у нас теоретично найбільш грамотний чоловік і для цього найбільш пристосований. Та й часу, може, більше має. Тим часом Вам треба повести балачки вже конкретніше в Празі з старими еседеками непетлюрівського напрямку, а надто з молоддю.

Коли б нарис програми був наготований, ми могли б з'їхатись для уконститування своєї організації. Гадаю, що це раніше місяця не могло б трапитись. Значить, приблизно в початках нового року. А тим часом вияснилось би, чи можуть справдитись надії Шап[овала] на кошти. На самообложення Ви, значить, не покладаєте великих надій? Шкода. А це важно було б не стільки, може, з матеріального погляду, як з морального. Така саможертва скріпила б зв'язок членів з організацією. Одначе, коли обставини такі, що на цей момент покладатись не можна, то треба з тим миритись.

Я одержав з України листа від одного укапіста. Він пише, що його лист являється наслідком його власної ініціативи. Але я дозволю собі гадати, що це зроблено не без згоди й інших «вождів» партії. Запитає він мене між іншим, чи правда, що я з Шап[овалом] організую якусь нову партію. Очевидно, чутки про наші наміри якось уже дійшли туди. Я гадаю, що це інформація «грушенят»** або празької «комуністичної» контррозвідки (Між іншим, я читав у руських газетах, що вся кореспонденція руських есерів між Прагою і Берліном читається московськими агентами. Очевидно, вони підкупили поштових урядовців і мають змогу перлюструвати всі листи. Отже, треба бути обережними в листах і писати так, щоб у цих мерзотників викликати тільки слинки, а в рот їм нічого не давати).

На запитання укапіста я ще нічого не відповів і думаю відповісти тільки тоді, як у нас щось виясниться. Вони там, очевидно, також бачать неминучість і конечну потребу утворення нової партії, яка могла б переняти на себе справу організації укр[аїнського] робітництва. Нічого нового про становище там він не пише, все те, що й нам тут відомо. Навіть не інформує про причини арешту УКП, але й без його це не трудно знати. Їх усіх випустили, арештувавши. Але лист можливо писався ще до другого арешту, коли було забрано, як сповіщали газети, 20–30 чоловік. А, може, й неправда. Пише про розклад «комуністів», про

* Йдеться про В. Левинського. Див. примітку № 7.

** Тобто, оточення М. Грушевського.

розклад господарства, про царювання непа, про розпорошення пролетаріату, про загальну втому, зневір'я. Словом, про цілком натуральні й відомі річі.

Що роблять і мають робити в Празі Мазепа й Феденко? Про що Ви з ними балакали і яке вони мають відношення до нашої справи? Хто ж саме нічого не має проти нашої ідеї? Сподіваюсь, що не Мазепа ж з Феденком і не панове Гольдельмани? Об'єднатись з галичанами було б, звичайно, добре, але яка практична рація цього? Наші конкретні цілі такі ріжні. Та й чи пристала б на об'єднання галицька УСД, яка в даний момент займає такі ублюдочні позиції й перебуває, очевидно, під матеріальним і моральним впливом Москви. Чи Ви говорите тільки про Ужгородську організацію?

Отже, коли, дійсно, ми матимемо матеріальну спромогу приступити до роботи, коли не обмежимось голими деклараціями, коли вистарчить людських сил хоча б на підготовчу працю, то слід тепер же приступать до акції. Я якийсь час буду зайнятий своїми справами й не зможу як слід віддавати свого часу на роботу, але місяців через два, гадаю, бути вільнішим. Одначе на маленький з'їзд у мене часу знайшлось би. Та навіть і на участь в органі, коли б він розпочався. А через якийсь час я міг би бути більш вільним і тоді зміг би дати більше часу на цю працю.

Отже, починайте, коли маєте певність у ґрунті! Я постараюсь, в сих днях написати Левіні й запропонувати йому приступити до розроблення проекту нашої програми. Говорили Ви хоч приватно з Старосольським і Антоновичем? Хто саме з молоді міг би бути активним і корисним у роботі?

Я й Роз[алія] Як[івна] вітаємо Вас і дружину Вашу сердечно!

(В. В[инниченко])

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 152, арк. 51–51зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 55

Лист Екзекутиви Об'єднання українських організацій у США Диктатору ЗУНР Є. Петрушевичу з висловленням пошани Уряду ЗУНР, Українській галицькій армії та всім громадянам краю за героїчну боротьбу з польськими окупантами

20 грудня 1922 р.

Філадельфія, Па

До Високоповажного Пана
Д-ра Євгена Петрушевича,
Президента Західно-Української Республіки,
Відень, Австрія

Високоповажний пане Президенте!

Іменем Екзекутиви Об'єднання українських організацій, яко громадянської репрезентації всіх Українців у Америці, створеної на Українським Конгресі, що відбувся у Філадельфії в днях 26 та 27 жовтня 1922 р., маємо честь донести, що слідує:

Наради Конгресу відбулися під кличем об'єднання всіх українських сил у Америці з виразною ціллю допомогти нашим геройським Братам в рідному краю в їх нерівній боротьбі з відвічним ворогом, Ляхом.

Конгрес висловив не лише свій подив для сеї геройської боротьби Галичан, але також віднісся з найвисшою пошаною та признанням для праці Галицького Правительства і його повної посвяти політичної боротьби та незрівняної витривалості серед таких відносин, які панували в недавній минувшині.

Конгрес ствердив також, що теперішній зрив народніх мас у Галичині єсть якраз вислідом сеї невпинної праці Правительства, завдяки якій галицько-українське населення видержало найтяжшу кризу, зросло в силу по великій народній катастрофі та стало нано-во активним.

Виконуючи ухвалу Конгресу, маємо честь висловити Вам, Високоповажний Пане Президенте, славній Галицькій Армії, та всім борцям за освободження рідного краю найглибшу пошану всіх свідомих українських мас на еміграції в Америці та заяву, що доложимо всіх наших сил, щоби дати Вам і борцям-Братам в Галичині нашу поміч у сій рішачій боротьбі аж до побідного кінця.

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В АМЕРИЦІ:

Председатель
(підпис)

Секретар
(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 63, арк. 173–174.
Оригінал. Машинопис.*

№ 56 | Из проекту статуту Групи української національної молоді високих шкіл в ЧСР

[1922]

§ 1. Назва і осідок організації:

а) Організація носить назву: «Група української національної молоді високих шкіл в ЧСР».

б) Осідком організації є Прага.

§ 2. Платформа:

Група укр[аїнської] нац[іональної] молоді вис[оких] шкіл в ЧСР гуртує в своїй організації всіх студентів високих шкіл в ЧСР, що метою своєї політично-громадської праці ставлять: Самостійну, Незалежну, Суверенну, Демократичну Українську Державу, обнімаючи в своїх границях всі землі, заселені українським народом.

§ 3. Мета організації:

Метою організації являються:

а) Об'єднання української національної молоді для основного пізнання народної традиції та її плекання.

б) Пізнання і присвоєння собі всіх культурних здобутків інших народів, зокрема цих, які мають більшість селянсько-хліборобського населення.

в) Пізнання їх організації і тенденції розвитку.

г) Пізнати політику і методи боротьби народів та їх політичних клас, щоби в цей спосіб вишколити себе на свідомих і активних робітників при будівлі власної національної держави та щоб двигнути укр[аїнську] націю на рівень найвисший.

§ 4. Средства:

Средствами до цього будуть: відчити, реферати, гутірки, дискусії на тему всякого знання, а головню на тему національних ідеалів, національного виховання, етичного відродження, права і економії.

§ 5. Відношення до укр[аїнських] політ[ичних] центрів і партій та відношення до чужих народів.

а) В реалізуванню в § 2 означеного ідеалу Група буде підпирати ці укр[аїнські] пол[ітичні] центри, які в своїй політичній діяльності стоять на цій самій платформі та являються...* заступниками цієї території, котру вони правно заступають.

б) Група поборює всі укр[аїнські] пол[ітичні] центри та партії, якщо їхні програми не заключають як остаточної своєї мети програми означеної в § 2 або попіратимуть такі пол[ітичні] центри, які не дають населенню їхніх територій всіх горожанських прав.

в) Група осуджує безоглядну боротьбу укр[аїнських] клас, пол[ітичних] партій та гуртків, а буде стреміти до з'єднання всіх сил укр[аїнської] нації на боротьбу за демократичну українську державу.

г) У внутрішньому життю студентства Група буде придержуватись аналогічного цих самих основ поступування як і до інших укр[аїнських] центрів та партій.

Супроти чужих народів, їх центрів та партій Група буде відноситись так, як останні [відносяться] до укр[аїнського] народа [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 202, арк. 7.

Котія. Рукопис.

---

* Нерозбірливе слово.

№ 57 | Из проекту статуту Українського військового союзу в ЧСР

*Не раніше 18 січня 1923 р.*СТАТУТ
УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО СОЮЗУ

I

Назва Організації

§ 1.

Організація має назву: «Український Військовий Союз». Союз має печатку з написом: «Український Військовий Союз» у мовах: українській та французькій з українським гербом.

II

Мета організації.

§ 2.

Метою Українського Військового Союзу є:

Об'єднання українського вояцтва, що збройно боролось за створення незалежної Української Держави, та праця щодо продовження цієї боротьби аж до цілковитого визволення України.

Кладучи в основу співпраці між поодинокими військовими організаціями ідею продовження національно-визвольної боротьби, Український Військовий Союз у своїй діяльності тримається засади: «Нація вище над усе».

Щодо праці на еміграції, то головним завданням Українського Військового Союзу є:

- а) зберегти еміграцію від фізичного винищення і розпорошення її;
- б) зважаючи на безправне положення еміграції, вживати всі заходи до створення національного центру, котрий заступав би інтереси української еміграції;
- в) дбати про українських інвалідів через відповідні благодійні установи та допомагати їм по можливості засобами Союзу;
- г) проводити працю по збірці і виданню матеріалів, що торкаються історії визвольної боротьби.

III

Склад Союзу.

§ 3.

До складу Союзу входять окремі військові організації, що стоять на ґрунті, зазначеному у § 2 цього статуту і що будуть прийняті до складу Союзу. [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 346, арк. 1–3.**Копія. Машинопис.*

Не раніше 18 січня 1923 р.

КОМУНІКАТ Ч. I. УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО СОЮЗУ

Давно вже серед української військової еміграції виникла думка зібрати розпорошені сили борців за незалежність України та створити осередок, який дбав би про загальний напрямок національної праці на чужині та подбав би й про забезпечення членів військової еміграції від фізичного винищення та морального занепаду.

Здійсненню цієї думки стояли досі на перешкоді умови перебування еміграції.

Аж почали творитись нові поодинокі військові об'єднання та відновляти свою працю старі наші військові стоворищення, що поклали в основу традиції наших старших військових частин, які брали участь у визвольній боротьбі за Батьківщину.

Життя вимагало, щоби ці поодинокі, не зв'язані між собою організації, [були] об'єднані на загальній, однозгідній платформі.

Ініціативна група, яка поставила собі завдання об'єднати українські військові організації на принципі: «НАЦІЯ ВИЩЕ НАД УСЕ», в порозумінні з деякими організаціями скликала: I організаційний Військовий З'їзд.

З'їзд відбувся в днях 17–18 січня ц. р. в одному з великих міст Середньої Європи¹⁷³.

З дев'яти запрошених на цей з'їзд військових організацій прислали на з'їзд своїх делегатів п'ять організацій, одно об'єднання [надіслало] заяву, що воно приєднується до ідеї широкого об'єднання і що надішле своє представництво після закінчення своїх внутрішніх організаційних справ; одна група надіслала з'їздові привітання та заяву, що дозволяє своїм членам входити до загального військового об'єднання через колегиї бувших своїх військових частин і лише від двох організацій ініціативна група не одержала відповіді.

Перший організаційний з'їзд українців-вояків визнав себе право сильним в характері організаційному і ухвалив утворити «Український Військовий Союз», що об'єднав би все українське вояцтво на еміграції.

З'їздом прийнято тимчасовий статут «Українського Військового Союзу», винесено цілий ряд постанов, що являються першими директивами для практичної роботи виконавчого органу Союзу і обрано тимчасову Управу Союзу, що складається з Голови й двох членів.

Важніші постанови Союзу:

1. Зважаючи на те, що національна боротьба не закінчена і що з пануванням окупантів Українська Нація не мириться, з'їзд вважає потрібним провадити боротьбу за цілковиту незалежність України.

2. Організувати українців-вояків по окремих місцях осідку еміграції.

3. Створити авторитетний та діяльний орган, що зайнявся б тепер справою приміщення військової еміграції на тих теренах, де є можливість найти працю та спасти від розпорошення наші сили і взагалі в діяльність Союзу ввести момент економічного забезпечення своїх членів.

4. Звернути увагу Управи Союзу на необхідність енергійної праці над освідомленням українців, що перебувають серед ворожих таборів.

5. Доручити Управі Союзу створення комісії для вироблення статуту Союзу, який повинен бути представлений на слідуочий з'їзд.

6. Другий З'їзд скликати не пізніше початку літніх ферій ц. р.
Почесним Головою Союзу обраний пан генерал Омелянович-Павленко Старший*.
Управа Союзу вже почала переводити в життя зазначені вище постанови з'їзду.

Управа Українського Військового Союзу

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 346, арк. 4.

Копія. Машинопис.

№ 59 | 3 листа І. Борщака Д. Антоновичу про діяльність української еміграції у Франції

12 березня 1923 р.

Париж

Вельмишановний Дмитре Володимировичу!

Я дістав Вашого листа від 1.III. с. р. Дуже Вам вдячний за ласкаві побажання з приводу мого шлюбу; сподіваюсь, що настануть кращі дні, коли будемо десь сидіти спільно єдиною українською родиною. А ці дні настануть [...]**

[...] Не писав Вам досі щодо наших політичних справ, бо хотів мати щось більш реального. Але час минав і я, як і весь наш к[оміте]т, не маю права не повідомити про останні наші заходи Вас, з яким ми так духовно зв'язані (Ол. Ол. Севрюк ще літом войшов в наш к[оміте]т і енергійно працює).

Восени 1922 р. наш комітет сконстатував:

1) Всі відомості, що приходять з краю, через наших мужів довір'я або через інші елементи, твердять, що всякі повстання і інтервенції для населення річ неприємна, що населення прагне до миру і спокою, що повстання тільки йдуть на користь чужих держав і що укр[аїнські] нац[іональні] елементи, які працюють в легальних кадрах Сов[ітської] Укр[аїни], бажали б мати для зміцнення свого становища піддержку укр[аїнської] інституції закордоном, поза досягаємості сов[ітської] влади, незалежної від неї і маючої певний віс*** як в очах сов[ітської] вл[ади], так і закордонних чинників.

2) Ідея зближення з сов[ітською] вл[адою] окріпла у всіх урядах настільки, що здійснення цієї ідеї є справою недалекої будучини.

3) Про Україну більше ніде не чути, окрім Сов[ітської] Укр[аїни]; що формально вже фігурує в міжнар[одних] трактатах і конвенціях.

4) Питання фр[анцузько]-рос[ійського] зближення в принципі вже вирішено позитивно і тоді насувається необхідність в цьому питанні зберегти права України.

5) Інтереси Галичини; з Урядом [французьким] наш ком[ітет] весь час був в постійному контакті, вимагаючи, щоби при перемовинах рос[ійсько]-фр[анцузьких] з приводу східних кордонів була б якась укр[аїнська] інст[итуція], що могла б піддержати інтереси Галичини.

---

* Мається на увазі Михайло.

** У першій частині листа І. Борщак детально розповідає про свої наукові розвідки у французьких архівах, зокрема, в документах родини Орликів.

*** Тобто, вагу.

б) Акція Моркотуна, який примазався до фр[анцузько]-рос[ійського] зближення виключно для того, щоб, як завжди, нівечити укр[аїнську] спр[аву], повинна викликати негайну відповідь не тільки в колах тутешніх, але і в сов[ітських] сферах.

(Ви розумієте, високоповажний Дмитро Володимирович, що всі ці інформації є виключно для Вас і що всього я писати не можу).

З огляду на все це, в контексті з впливовими франц[узькими] політичними чинниками, в згоді зо всіма членами й співчуваючими наших комітетів к[оміте]т наш в грудні 1922 р. вступив в перемови в Лозанні з представниками сов[ітського] уряду України, Росії і Грузії (делеговані були Галіп і я). Тільки раз були поїздки в Лозанну. Перемови не закінчені ще, але вже з перших exchange de rue виявилась поки в принципі можливість економ[ічного] і диплом[атичного] співробітництва з Урядом Сов[ітської] Укр[аїни] на користь укр[аїнської] справи, як такої, незалежно від того, який нині внутрішній режим на Україні.

За ці два місяця виявилось: 1) підрич нами акції Моркотуна. 2) Знов видвинуто у фр[анцузьких] сферах укр[аїнське] питання, вказуючи, що рос[ійсько]-французьке зближення не може ігнорувати укр[аїнського] питання. В найближчі часи ми зробимо декларацію в часописах, яку надішлемо Вам.

Зайве казати, наскільки нам цікава Ваша думка з приводу всього цього, хоч я розумію, що я не дав Вам всіх необхідних відомостей... gee necessitas dura henpny...

Про Петл[юру] тут і скрізь не чувати. Jam foetet...

Я дійсно дістав листа від п. Балицького, котрий не покликався на Вас. Я відповів в загальній формі, що завжди готовий допомогти такій справі, а по змісту хотів якраз у Вас навести справки. Отже, я договорився тут з рішачими чинниками Сорбонни, м-ва, рос[ійськими] професорами (так званих українофілів як Нольде, Могилянський...), що [коли] наші студенти сюди приїдуть, індивідуально вони будуть забезпечені.

Хочу прохати Вас взяти на себе цю справу, во всякому разі я матиму діло лише з тими студентами з Праги, що привезуть лист від Вас, як Ви захочете взятися за цю справу.

Згодом, коли б тут була б значна кількість укр[аїнських] студ[ентів], можна було б навіть мати курси спеціальні з укр[аїнської] мови (щось вроді Нар[одного] Унів[ерситету]). На це фонди б знайшлись.

Буду чекати нетерпляче листи від Вас в цих всіх справах.

В кінці ще одне прохання до Вас. Чи не змогли б Ви мені: 1) надіслати книжку Грушевського про Мих. Драгоманова¹⁷⁴; і женевськ[ий] соціал[істичний] кружок. Відень, 1922 (вид[ання] Укр[аїнського] соц[іологічного] інстит[уту]). 2) налагодити випуску «Нової України» з 1 березня с. р. Я звернув би Вам ці гроші якоюсь франц[узькою] книжкою.

Бажаю Вам всього кращого. Дружина надсилає Вам свої привітання.

Ваш

(І. Боршак)

P.S. До п. Севрюка приїхала його мати з України.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 12, арк. 36–38зв.

Оригінал. Рукопис.

12 березня 1923 р.

Дорогий Миколо Михайловичу!

Ситуація через «донос», очевидно, ще більше ускладнилась. Незгода між есерами і матюшенківською ескеківською групою ще загострилась і надії на швидку ліквідацію сього важкого моменту немає. А тим часом на цьому терпить справа загального об'єднання. Консолідація укр[аїнської] демократії, виявляється, залежить од місцевого емігрантського конфлікту двох груп людей. Признати цей факт — це значить признати своє убожество й нездатність до росту. Трудно згодитись на таке признання.

Через те я пропоную шукати якихсь інших виходів у цій ситуації. Без соціал-демократії в об'єднанню не можна обійтись. Отже, треба самим соціал-демократам (іншої течії) взятись до активності. Треба щоб та течія, яка не солідаризується з течією Мазепи-Матюшенка, виступила активніше за свої позиції. Хто, власне, репрезентує укр[аїнську] соціал-демократію? З ким треба говорити, наприклад, в справі єдиного фронту?

Ви й т. Антонович заперечуєте право Мазепи й Феденка представляти укр[аїнську] соціал-демократію, називатися Цент[ральним] Ком[ітетом] і т. п. Добре. В такому разі Ви повинні виступати з цим запереченням сміливо, одверто, взяти в свої руки представництво, хоча б тої течії, яка не визнає прав Мазепи й Феденка. Та, коли по суті справи говорити, то, розуміється, Ви й т. Антонович маєте більше фактичного «історичного» права представляти укр[аїнську] соціал-демократію. Тов. Антонович був одним із основоположників РУП, з якої вийшла соціал-демократія. Він і Ви були першими членами укр[аїнської] соціал-демократії, які провадили фактичну справу її існування й розвитку. Мазепа і Феденко хлопчики в порівнянні з Вами, вони прийшли на готове.

Дмитро Володимирович повинен згадати колишні свої часи, коли він умів один ставати до боротьби за свої позиції й обстоювати їх з завзяттям. Нехай він знову ще раз трусне своєю енергією, нехай візьметься до організації дійсного представництва української соціал-демократії. Та навіть цього не треба, а тільки провести організацію своєї течії. Почніть видавати хоч невеличкий орган, займіть якісь отверті й прилюдні позиції. Тоді можна з вами переговорювати, як з певною організованою течією соціал-демократії, рівною з течією Мазепи-Матюшенка, і з вами вступати в порозуміння й творення єдиного фронту. А течія Матюшенка лишиться просто за лінією об'єднання, як група людей, що з особистих причин саботує справу загального об'єднання. Розуміється, було б дуже бажано, щоб і та течія прилучилась, щоб це об'єднання було як найповніше, але що зробити, коли створились такі відносини. Можливо, що та течія, побачивши, що лишається поза фронтом, зробить зусилля і переможе свої особисто-групові амбіції й піде на порозуміння. Можливо, що Ваша акція підштовхне їх на інчу, розумнішу тактику. Бо ми ж опиняємось у цілком дурному становищі: принципіально всі згоджуємось і на потреби об'єднання і на певних позиціях об'єднання, а здійснити не можемо через те, що певні особи стоять одна до одної в ворожих відносинах. Це — абсурд якийсь, в якому сором признаватись чужим людям.

Коли Ви й Дм[итро] Вол[одимирович] не маєте покищо змоги випустити органу, то, може, тимчасово використовуєте сторінки «Нової України»? Зробіть заяву від Вашої групи, що Ви існуєте, як течія в соціал-демократії, що Ви не визнаєте так званого ЦК, представленого Мазепою та Феденком, вясніть Ваші позиції щодо других течій укр[аїнського] соціалізму, до ідеї єдиного фронту і т. д. Ми тоді матимемо Вас, як певну одиницю. Крім того,

це допоможе Вам у збиранню укр[аїнської] соціал-демократії, бо ця заява чи стаття зараз же знайде відгук у розпоршених елементів соціал-демократії.

Запропонуйте якусь конференцію, якісь заходи до впорядкування організаційних та інших питань. Приберіть собі яку-небудь офіціальну назву, яка б Вас організаційно чи тактично відрізняла від групи Матюшенка-Мазепа. Словом, треба шукати якогось виходу із дурного становища, в яке попали не тільки еседеки, але й через них і другі течії української демократії.

Боюсь я, що не вистарчить у Вашої течії потрібної активності та енергії. Але, коли б Ви та тов. Антонович узялись як слід за цю справу, то, я певен, вона дала б добрі наслідки. Коли б же Ви захотіли провадити який-небудь невеличкий орган (ну, хоч двохтижневий, на один аркуш), то я не сумніваюсь, що кошти на це знайшлись би. Переговоріть з есерами і я певен, що вони Вам допоможуть. А то, повторюю, можете виступити на сторінках «Нової України», що, може, не так підкреслило б Вашу організаційну самостійність і взагалі факт Вашого існування, але все ж таки служило б для других течій демократії достаточним документом для рахування з Вами, як з самостійною й правомочною для всяких перетрактацій течією укр[аїнської] соціал-демократії. А та течія нехай тоді спробує доводити, що соціал-демократія не бере участі в об'єднанню, або (що ще трудніше) не повинна брати участі. Прінципціальних аргументів не може бути, а особисто-групові мотиви приватного характеру не посміють виставити. Чекаю Вашої відповіді й вітаю Вас сердечно!

(В. В[инниченко])

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 152, арк. 66–66зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 61 | **Із оперативного зведення № 6 іноземного відділення ДПУ УСРР про діяльність Української національної ради ЗУНР, стосунки між Є. Петрушевичем і Є. Коновальцем***

28 березня 1923 р.

Сов[ершенно] секретно

о «НАЦИОНАЛЬНОЙ РАДЕ ЗУНР» – ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕТРУШЕВИЧА И КОНОВАЛЬЦА

В состав Нац[иональной] Рады ЗУНР входят представители следующих украинских галицийских партий: национал-демократической, радикальной и соц[иал]-дем[ократической].

Национальная Рада является наивысшим органом так называемой ЗУНР. Её цель добиваться самостоятельности Восточной Галиции, которая, по мнению Рады, должна стать базой для консолидации «Великой Украины». Что это действительно так, могут служить пересылаемые при сем копии протоколов собрания Нац[иональной] Рады от 15 июня 1922 г.

Из состава Нац[иональной] Рады ЗУНР выделен исполнительный орган или правительство так называемое «диктатурой», которую возглавляет Петрушевич.

* Інформація з цього питання надійшла до ДПУ УСРР з Праги 9 березня 1923 р.

О деятельности последнего можно сказать, что он каждую неделю посылал ноту за нотой антантовским правительствам, в которых просил о признании самостоятельности Галиции. По имеющимся достоверным сведениям, «диктатурой» в целях запугивания антантовских правительств и было решено выслать в Москву свою делегацию. Следующее сведение, что «диктатурой», на случай не признания самостоятельности Галиции, подготавливается воззвание для поднятия восстания в Галиции и, что поэтому делегация в Москву была выслана с целью обеспечения тыла.

Между диктатурой «ЗУНР» и группой Коновальца все время были и есть некоторые расхождения, хотя одни и другие в конечном итоге мечтают о создании «самостийной Великой Украины». Главное расхождение это то, что «диктатура» всеми силами добывается вначале самостоятельности Галиции, т[о]е[сть], чтобы иметь базу, где было б возможно организовать все украинские силы и, с «организовавшись, начать борьбу за Соборну Украину».

Группа же Коновальца все время придерживается этой мысли, что украинцы должны, хотя временно, признать Галицию за Польшей и тем самым, получив от поляков амнистию, возвращаться в Галицию — здесь вступать в военные повстанческие отряды — пробираться на Украину и там создавать Украинское государство и только после создания такого — думать о Галиции.

Как Петрушевич, так и Коновалец среди украинцев-галичан и вообще среди украинской эмиграции имеют своих сторонников. Деньги для работы одни и другие получают в большинстве из Америки. Для увеличения этой полочки диктатура Петрушевича командировала в Америку Иосифа (Осипа) Назарука, а группа Коновальца — капитана (сотника) Ярослава Чижа¹⁷⁵.

Сам Коновалец в конце февраля месяца с[его] г[ода] приехал в Прагу. В Праге же в разговоре с ним, он всем подчеркивал, что приходит самый важный момент — момент, в котором будет решаться судьба Украины и что «мы к этому моменту должны готовиться». Из сведений, полученных из установленного за ним наблюдения, видно, что он говорил только с поодинокими лицами и что более широкого совещания не устраивал. Из Праги Коновалец выехал в Берлин для совещания с бароном Василько (бывш[ий] петлюровский посол), где он находится и по настоящее время.

В Прагу Коновалец приезжал с петлюровским полковником Сушко¹⁷⁶. Этот последний, как мне передают, уже ездил в Вену для встречи с ген. Грековым. Возвратившись из Вены, он поселился в отель «Боранех». К нему очень часто заходит петлюровский сотник Саевич¹⁷⁷ и галицийский националист инженер Индишевский¹⁷⁸. Сам Сушко, кроме одной поездки в гор[од] Подебрады к ген. Омеляновичу-Павленко, пока почти нигде не показывается.

О том, что Греков был в Вене, и то во время переезда из Франции в Бухарест, подтверждает разговор членов правления ГРОМКОМА. Разговор этот был подслушан вполне надёжным лицом и вкратце гласит так: «В настоящий момент Франция политически и экономически заинтересована поддерживать стремления украинцев. Сейчас она первая желает помочь украинцам в их борьбе с большевиками. С этой целью французский генеральный штаб вызывал в Париж ген. Грекова. Грекову поручено из оставшейся за границей украинской эмиграции организовать так называемую ударную группу. И так, как еще раньше между Петлюрой и Грековым были расхождения в подборе исходного пункта (первый настаивал на Польше, а второй — [на] Румынии), то сейчас наверно, при помощи Франции удастся добиться от Румынии разрешения для концентрации всех украинцев на её территории.

Греков, уезжая в Париж, имел тоже ввиду, чтобы добиться воздействия на Врангеля, который должен будет помочь украинцам в их военном выступлении против Советской

України. Французами во всем была обещана поддержка, и Греков уже в данной момент находится в Бухаресте, где сейчас ведутся переговоры. С украинской стороны в переговорах принимают участие следующие лица: Мациевич (бывш[ий] посол петлюровский), ген. Греков и сотник Степаненко.

До некоторой степени вышесказанное подтверждает сведение, полученное мною из Тарнова. В подлиннике этого сведение гласит так:

«Серйозно підготовляється повстання на Україні. Попередньо було в проєкті почати акцію з терену Польщі, зараз — з Румунії. В Польщі числиться около 5 тис. петлюровців (військових). Підготовчу роботу ведуть: Тютюнник, полковник Сухоручко и атаман Шепель¹⁷⁹. Ходят довірочні слухи, що командуючим всіх повстанческих відділів має бути Греков. Від приїзжих із Румунії довідуючись, що там нараховується около 3,5 тис. чоловік петлюровців. Більше двох тижнів, як з Тарнова виїхав в Румунію сотник Степаненко для переговорів в справі переведення петлюрівської армії з Польщі. Ці переговори, по скільки мені удалось розвідати, має вести Степаненко разом з Мацїєвичем и ген. Грековим. Повстання намічається з заняття Одеси і звидси повинно поширюватись дальше».

Не приходится сомневаться, что Румыния при нажиме Франции на перевод петлюровцев согласится, и поэтому прошу особое внимание обратить на Румынию.

*ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 372, арк. 3–5.
Копія. Машинопис.*

№ 62 | **3 листа О.Макаренка¹⁸⁰ Ю. Колларду про долю Галичини та причини невдачі у визвольних змаганнях**

3 квітня 1923 р.

Дорогий Юрій Жерардович!

На великий свій жаль не можу приїхати до Вас на Великдень. Обставини перешкоджають. Почекаю більш теплого часу. А шкода велика. Дуже давно Вас не бачив, є про що поговорити, бо матеріалу набралось досить [...]

Треба завше покладати гірше, як воно є, і тоді не буде розчарування. Наш політичний горизонт захмарений і невідомо, коли на ньому розвидниться. Треба готуватись на довший побут на еміграції. І мріями тішитись не слід. На справу Галичини я ніколи не покладав надій. Антанта не могла: ні приєднати Галичину до України, ні зробити з Галичини самостійну державу. Ніхто собі не ворог — отже і Антанта теж.

Коли б Галичина була самостійною державою, то Москва мала б через Галичину коридор до Німеччини*, зайшла би в тил Польщі та її знищила. А Польща для Антанти необхідна, як сторож Німеччини і оборонний вал проти Москви і большевизма. Аби Україна була дійсно самостійною державою, Антанта, на мою думку, не вагалась би на приєднання Галичини до України, бо українська держава грала б роль під таку, що тепер Польща, я думаю, навіть з більшим успіхом. Тоді б Антанта не боялась московсько-німецького союзу, бо стояла на шляху, була б сильна 45 мільйонна укр[аїнська] держава ну і прибалтійські держави, що утворилися із б[увшої] Росії.

Нам ситуація надзвичайно сприяла. Мали досить часу (от цілий рік: 28.II.17 — 17.II.18), аби сконсолідувались і утворили державу. На жаль, темнота і нац[іональна] несвідомість

* У документі — Германії.

народа спричинились тому, що на чолі влади стали цілком невідповідні люде, що гаразд уміли тільки бути демагогами. Який народ — такі і його представники, така його влада.

Ми не зуміли утворити державу, не зуміли отбитись от Москви в той час, як вона билася в судорогах анархії (первоначальний большевизм). А утворити таку велику державу, як Україна, без активної волі народу ніяка стороння сила не може. Аби народ хотів мати державу, він би її мав. Згадайте, як мало було весь час революції людей з самостійницьким світоглядом. Особам, вроді нас, особливо ніякого, бо переросли загал. Але треба приймати факти, як воно є.

В початках фебруаля я одержав відомості (і то точні), що галицький уряд у Відні послав до Москви депутацію, аби Москва визнала Галичину самостійною державою. Да і давно, ще з Ризького миру, галичане з Відня нюхались з Московою, загравали з большевиками. Це не була тайною ні для кого, отже і для Антанти, це було прекрасним козирем поляків (багато людей казали Петрушевичу, аби не сидів на двох стільцях, а вибрав або Антанту, або Москву). Я думаю, контакт Уряду Петрушевича з б[ільшовицькою] Московою прискорили розв'язання справи Галичини на користь Польщі.

Після прилучення Галичини до Польщі в уряді Петрушевича почався розкол. Як пишуть газети, прем'єр гал[ицького] уряду д-р Кость Левицький з своїми приятелями збирається їхати до Галичини. Решта непримиримих нібито (такі принаймні були натяки в газетах) збираються їхати до «совітів» і отаборитись нібито в Кам'янці-Под[ільському] чи деінде. Коли б то сталося (що дуже можливо, до того долларове джерело почало помалу висихати), то будемо мати 2 Петлюри: оден в Польщі співатиме під польську дудку, коли то буде потрібно, а другий — в «совітах» танцюватиме під скрипку Москви. Як дійдемо до такого ганебного фіналу, то сором буде людям в очі глянути.

Відродження і визволення України почнеться з України, а що має гнити, не тривке, хай гниє [...]

Нещодавно Ч[еський] Уряд (шкільний реферат) призначив 22 вчителів народних шкіл з наддніпрянської еміграції (української).

Підкарпатські партії великоруського напрямку держать антидержавний, античеський курс, що значно розхолоджує чехів в їх москвофільстві. Чехи починають пізнавати українців, український рух і йому симпатизувати, бо в майбутнім союзі Незалежної України з Чехословацькою Республікою бачуть гарантію своїх інтересів.

Позаяк невідомо, скільки часу ми проведемо на еміграції, було б дуже добре аби в Ужгороді був наш центр — представництво нашої еміграції, який би дбав про наші інтереси. Ми дуже розсіпані — зноситись між собою нам ніякого; краще аби нас про все інформував і дбав про наші інтереси наш центр.

Здається всі новини Вам розповів. Поки що досить.

Щиро...*

Ваш

(А. Макаренко)

3.IV.23

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 1–4.
Оригінал. Рукопис.

* У документі незрозуміле слово.

11 травня 1923 р.

Високоповажний пане сотнику!

З приводу прохання, підписаного сотником Шевченком і Орлом-Орленком, я вживав відповідних заходів через наші представництва за кордоном, а також безпосередньо в П[ольському] Генеральному Штабі. В цьому останньому обіцяли переглянути справу, але зазначили, що маються певні утруднення для позитивного рішення.

В зв'язку з приїздом м[аршала] Фоша¹⁸² Уряд подав йому меморандум про потреби армії, причому в меморандумі зазначено прохання наше про допущення наших старшин до французької Академії Генерального Штабу. Фош не так давно був начальником Академії Г[енерального] Ш[табу], і мається надія на прихильне відношення його до цієї нашої потреби.

Отже, прошу не втрачати надії і почекати деякий час. Хоч реальних наслідків от заходів наших ще нема, але надсилаю Вам цього листа в підтвердження того, що Уряд пам'ятає прохання Ваше від 21 січня ц. р., в міру можливостей дбає про інтереси нашого молодого старшинства.

Прошу прийняти запевнення в правдивій до Вас пошані.

11.V.23

(А. Лівницький)

Голова Ради Міністрів

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 298а, арк. 28.**Оригінал. Машинопис.*

28 травня 1923 р.

Культурні держави Антанти в марті сього року, вирішаючи справу Галичини в хосен Польщі — заподіяли кличучу до неба о пімсту кривду Галицькому Народові, бо віддали Його на ласку і неласку лютому ворогови-катови полякови, котрий з модерним вирафінованем рішився вирвати з серця нашого нещасного Народу навіть і мрію про свободу і волю.

Ми остали борці За волю Народу, що стелили своїми трунами поля володіння Данила — широкі степи України, що перейшли недуги, голод холод, тиф і всякі злидні борб, що перебули страдання ляцьких тюрем і таборів смерти, рішилися не склонити своєї умученої голови перед культурними катами, котрі торгують нашим Народом, нашою долею і волею як нерозумним скотом, котрі хочять загнати нас в ляцьке ярмо і зробити

з нас робоче «бидло» дідичів і всяких ляцьких підпанків, котрі середньовічними тортурами та катуванням хотять вирвати з наших сердець сей ясний клич свободи і волі, — але бодро видержати в борбі, як пристало на нащадків геройських часів Олега — Володимира — Святослава — Данила — Залізняка — Гонти — Шеремети і Мельничука!

Ми, останки Галицької Армії, по 4-літнім бараківім животінню розкинені по цілій ЧСР території, рішилися ратувати військову еміграцію і не допустити, щоби [над] тими борцями за долю і волю свого Народу ругався лютий ворог, щоби знущався над страдальниками за свою Рідну Землю, зрошену гірким потом наших батьків та кровією найкращих синів Галицького Народу.

Ми рішилися утворити легіон смерти, готовий на кровавий бій з поконвічним ворогом нашого нещасного Народу, — тому комітет наш увійшов в переговори з литовським Правительством в справі утворення на її території легіону, котрий згуртував би у себе всіх боєвиків бувшої Галицької Армії, розкинених по цілій Європі — та був ударною силою проти нахабного лютого ворога — ката, месником всіх заподіяних кривд нашому народові, та грізним мementум проти всяким зрадникам, запроданцям та лаполизам.

«За вітчизну і віру святу» — сей клич козацький — є тепер і нашим кличем.

Поїздки — кореспонденція — виїзд делегації за границю в цілі пересправ, то все коштує гроші. Ми, таборити, від усього собі відбираємо, щоби то все покрити, але дарма — заслабі наші сили. Ми навіть пішли дальше — позаставляли вінчальні обручки, перстені, годинники, щоби позичити гроша конче потрібного нам до забезпечення військової еміграції і егзистенції тисячів борців, котрих вдома жде наруга, насмішки — смерть від катів.

Високодостойний наш пан Президент виїхав до Берліна, щоби на вигнання коротати свій вік, а наші чільні провідники жебрають ласкі від ката ворога, щоби позволив їм благополучно працювати над пацифікацією Краю і кутем кайданів на руки своїх батьків і братів — мовляв, мусимо миритися з фактом і працювати з тим, щодо тепер уважав нас за скотину, що живцем палив наші діти, що ругався з нашої віри, опльовував і безчестив то все, що нам було, є і буде святе. Ми не хочемо опідлитись, не сміємо понизити народньої чести. Легіон смерти, се рахунок нашої народньої чести, се рішучий протест в зближаючійся війні проти вопіющої до неба кривди цивілізації ХХ віку, се рішучий протест проти всякої угодовщини з гнобителями!

Тому звертаємося до Вас, в[исокоповажні] панове — допоможіть нам своїми грошеви-ми датками до покриття залоглих довгів в висоті 8 тис. корон чеських на кошта делегації, котра вже виїхала і для уможливлення докінчення розпочатих вже успішних переговорів в Празі а перенесених тепер до Ковна. На Вас глядимо з повним довір'ям, що піддержите нас в розпочатім ділі за долю нашого Народу.

Просимо між знакомими поширити цю справу, а всякі датки просить ся слать на руки с[отника] Мирона Кривуцького, укр[аїнського] пол[кового] дух[овника] в Йозефові до дня 10 червня 1923. Зі зрозумілих причин просимо о довірочне трактоване цієї справи.

Йозефів, дня 28 мая 1923

За комітет:
(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 132, арк. 143.
Засвідчена копія. Машинопис.*

10 липня 1923 р.

Комунікат

Стрілецька Рада УСС винесла на зібранні дня 10 липня ц. р. слідуочі резолюції, які постановила подати до відома всім товаришам УСС.

З огляду на цілковите політичне розпорошення та на політичну дезорієнтацію серед українських кругів Східної Галичини, яке супроводжується моральним упадком, слабосильністю та каригідною нерішучістю політичних партій та угруповань, котрі зайняли досі провідне і відвічальне становище заступництва інтересів українського народу — Стрілецька Рада УСС вважає своїм обов'язком подати до загального відома та інформації, що слідує:

1. Стрілецька Рада УСС осуджує та п'ятнує угодницьку політику Трудової партії з Народним Комітетом на чолі та кваліфікує її як шкідливу для широких мас українського народу — політику кастової дрібної верстви суспільства, заінтересованої в угоді [з] сучасною польською державою.

2. Фашизм, який під маскою фразеології «З народом і все для народу» є висловом світової реакції та інтернаціональною організацією, створеною західноєвропейськими капіталістами та поміщиками для боротьби проти працюючих мас, являється найбільш шкідливим і пагубним на українському ґрунті, де 90% нації творять працюючі маси і де є немислиме повне національне визволення мимо і проти волі цих мас. Це кажемо одверто на адресу львівської «Заграви»¹⁸⁵ і мюнхенського «Українського козака»¹⁸⁶ та симпатизуючих їм одиниць радикального табору для того, щоб перестерегти УССів перед демагогічними та фальшивими гаслами і планами доморослих слуг інтернаціонального фашизму.

3. Стрілецька Рада УСС стверджує, що девізом УССів останеться і надалі служба інтересам широких трудових мас українського народу і боротьба за державність, відповідаюча інтересам та волі народу. І якраз тому стверджує Стрілецька Рада, що державна злука українських земель не є ідеалом, відсуненим у далеке майбутнє, але актуальним питанням дня і що єдиною розв'язкою сучасної політичної ситуації західних земель України, окупованих Польщею, є навпаки проектом «автономії» з боку угодовців та запозиченим фразам «Заграви» і прочих — гасло прилучення цих земель до Великої України.

В Празі, дня 10 липня 1923

Стрілецька Рада УСС

ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 11, арк. 32–32зв.

Котія. Машинопис.

Липень-грудень 1923 р.

[...] XII. Єдиний національно-державний фронт й культурна праця на еміграції

1. З огляду на те, що через окупацію України чужинцями та через утруднення нормального представництва національно-державної справи виявляється конечна потреба

в національному політично-громадянському об'єднанню як для впливів на території України, так і для виявлення української політично-громадської думки перед закордонним світом, група має входити в контакт та в співробітництво, на гаслах національно-державних, з усіма державно-творчими українськими політичними партіями та громадськими організаціями для утворення єдиного українського національно-державного фронту.

2. Культурно-національна праця, найбільше традиційна для членів партії ще за часів дореволюційних, має звертати на себе пильну увагу і в нинішніх обставинах емігрантського життя, виявляючись в збереженню та розвиненню національних цінностей, а саме — в збереженню культурно-національних сил незалежно од партійної їх приналежності, у використанню усіх умов та обставин для культурно-національної роботи та у фактичній участі в тій роботі, головнo на полі науковому, педагогічному, літературному. Зокрема, бажана участь членів партії в підготовленню відповідної лектури в питаннях громадських та національно-державних, в якій буде конечна потреба при повероті на Батьківщину.

Прага, липень-грудень 1923 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 49, арк. 10–10зв.
Копія. Машинопис.*

№ 67 | **Лист Є.Архипенка¹⁸⁷ генерал-поручнику М.Омелянвичу-Павленку про підтримку ідеї створення Українського козацького орденського товариства та з надією на те, що українська справа стане актуальною**

15 вересня 1923 р.

м. Здолбунів

Високоповажний пане генерале!

До Вас писав два рази на Гданськ, але відповіді не мав. Але ось два дні тому одержав листа Вашого з дня 11.X.1922 р. Цебто лист йшов 11 місяців. З листом дістав статут Укр[аїнського] К[озацького] Ор[денського] Т[овариства].

Переглянув статут. На мою думку, Ваші заходи є цілковито певними і без всякого сумніву треба вжити заходів, щоб наше старшинство і козацтво взагалі не опинилися в руках скоропадчиків, Полтавця, Остриниць і т. п. Я буду поширювати думку про Орденське товариство серед перебуваючих на еміграції наших військ[овиків].

То, що з цим зв'язане Ваше ім'я, дуже допоможе справі, бо Ваше ім'я оточено ореолом великої поваги і Ваше керівництво українським військом, без сумніву, найкраща сторінка нашої історії.

Згадуючи захист Галичини проти большевиків і протибольшевицькі наступи під Вашим керівництвом, я і сам диву давався безмірному героїству військ і Вашому твердому керівництву.

Жаль, що поки Ви так далеко від нас. Але по загальній ситуації я гадаю, що незабаром українська справа стане знову чинною. Але при всьому треба рахувати, що большевики зліквідуються тоді, як буде ліквідований конфлікт німецько-французький.

Де ж Ви тепер живете, що поробляєте?

Цей лист висилаю на ім'я В. Доманицького¹⁸⁸, але не певен, чи одержите його. Якщо одержите листа, то пишіть мені, будь ласка Ваша.

Прошу не відмовити передати моє привітання знайомим Вашим, серед яких є чимало друзів моїх.

Тисну Вашу руку.

Зі щирою пошаною до Вас

(Є. Архипенко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 120, арк. 24–25.

Оригінал. Рукопис.

№ 68 | 3 проекту програми військової підготовки української еміграції, підготовленої сотниками Армії УНР І. Орлом-Орленком¹⁸⁹ та В. Шевченком*

20 вересня 1923 р.**

[...] Армія є фундамент держави. Щоб держава могла забезпечити своїм громадянам вільний розвиток і порівнююче добре існування, її армія повинна бути збудована на підставі найновіших даних військового мистецтва. В такій організації її однаково мусить бути заінтересовано все суспільство, бо це не може бути справою тільки одних військових фахівців [...]

Отже, ми намітили завдання, які, на наш погляд, мусить розв'язати наша українська еміграція і народ, перебуваючий по цей бік Ризької лінії.

1. Підготовка вистарчаючої кількості старшин з закінченою військовою вищою освітою.
2. Утворення Генерального Штабу для майбутньої армії.
3. Мілітаризація інтелігенції української.

Яким же шляхом ми можемо перевести все це в життя на сучасному менту?

1. Треба цю акцію вести виключно по шляху незалежної соборної України.
2. Треба, щоб політичні провідники утворили шляхом дипломатичних переговорів в державах, які найбільш до цього надаються і в яких по теперішньому часі конче необхідно такі умови, в яких можливо було б перевести цю акцію в життя.

3. Треба, щоб всі політичні угруповання української еміграції, а також і всі провідники українського народу, перебуваючи по цю лінію Ризької лінії і в Америці, пересягнулись домінуючим значенням для нашої справи цих завдань і утворили умови, припускаючи співробітництво в цій справі навіть політичних ворогів.

4. Треба утворити керуючий центр, який і перевів би все це до життя [...] На нашу думку, ініціативу в цій справі мусив би взяти міністр війни УНР [...], перенести свій Генеральний Штаб в одну з найбільш надаючихся до такої широкої акції держав, зформував би його, поповнивши найвидатнішими науковими силами як Наддніпрянської Армії, так і Надністрянської Армії [...]

5. Для переведення всієї цієї акції треба утворити «Фонд Н[аціональної] Оборони» [...]

6. Треба утворити Академію військову [...], намагаючись утворити [її] в одній з наступних держав: Чехія, Америка, Угорщина або Румунія — в скритому вигляді як метевий

* Документ був адресований начальнику Генерального штабу Армії УНР.

** Дата рапорту І. Орла-Орленка, до якого додавався проект.

відділ при Агрономічній Академії в Чехах, або як метевий — в інституті в інших державах [...]

7. Треба, щоб утворений центр (Генеральний Штаб) витворив:

а) Докладний науково-розроблений по шляху загальносвітової еволюції військового мистецтва програм відбудови Української Армії.

б) Єдину військову доктрину для всіх українських армій.

в) Всі статuti і підручники стосовно до цієї доктрини.

г) Єдину і назавжди постійну форму для всіх українських армій.

е)* Розробив, видав і використав весь історичний воєнний матеріал всіх українських армій всіх періодів.

ж) Витворив воєнну літературу, використавши всі надбання світової війни і визвольної боротьби.

8. Треба, щоб Генеральний Штаб виробив певний програм мілітарної підготовки української еміграції, особливо вищих шкіл, й перевів його в життя.

Всі ці наші думки ми предоставляємо на суд вищих військових, політичних і громадських авторитетних чинників, не претендуючи на повноту і всебічне наукове дослідно-обґрунтоване розроблення, яко схематичний проект, який може [бути] де в чому перероблений стосовно до тих або інших політичних умов даного часу, зміг би лягти в основу реалізування наших ближчих військово-підготовчих завдань [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 297, арк. 1-9.

Копія. Рукопис.

№ 69

Лист виконуючого обов'язки команданта Українського військового табору сотника І.Козака¹⁹⁰ Комітету західноукраїнської еміграції в Празі з повідомленням про наміри чеської влади закрити табір та необхідність у зв'язку з цим терміново подбати про долю української військової еміграції

29 вересня 1923 р.

Йозефів

Дня 26 с. м. відбулося в Празі засідання Ради Міністрів відносно дальшої судьби останків УГА, інтернованих в ЧСР. Після заяви ч[ехословацького] команданта тут[ешнього] табору полковника Залеского, який був присутній на сій нараді, рішено там, що слідує:

Український табір в Йозефові, включно всіх укр[аїнських] робітничих відділів, має бути приблизно до кінця грудня 1923 зліквідований. В найблищому часі, мабуть вже з днем 20 жовтня ц. р., буде заставлена виплата льону для обох груп таборитів, а всі вони одержуватимуть аж до ліквідації тільки харч, приміщення та всі особи, приналежні до табору, згл[ядно] до робітничих відділів, мають до згаданого речення опустити табір та або постаратись о працю, зглядно посаду в ЧСР, або виїхати за кордон республіки без огляду на те, чи дана держава їх прийме, чи ні. При відході одержить кожний явний приказ, чи безплатну карту їзди до кордону ЧСР та харчеве дзвінке на 5 днів. Дотичний розпоряд та подібні постанови відносно переведення його в життє мають появитися з кінцем жовтня 1923 [року].

* Пункт «д» пропущений авторами документу.

З огляду на се, що подавляюча більшість військової еміграції — головно підстаршин і стрільців — не хоче, згл[ядно] не може вертати домів, а відносно їх приміщення в іншій державі доси нічого не виєднано, з другого ж боку, польська влада не тільки не видає подорожних документів на поворот до Східної Галичини, але навіть тих, що їм удалося без документів перейти чесько-польський кордон, насильно завертає до ЧСР з глибини краю — викликала ся вістка серед усієї військової еміграції велику паніку.

Вслід за сим, головно серед підстаршин й стрільців замітно велике огірчення і негодованне на Уряд ЗУНР, наших провідників й всіх старшин, які, мовляв, знали стрілецтво тільки доти, доки його потребували, а тепер завівши на чужину в нагороду за безоглядний послух й вірну службу полишили його на поталу судьби. В парі з тим йде сильна агітація за виїздом на Радянщину, якій Головна команда не може з вищезгаданих причин проти-ділати, хоч заздальєгідь знає, що й ця акція без відповідного проводу й матеріальних середників є засуджена на невдачу.

Щоби хоч частинно виконати зобов'язання супроти військової еміграції та припинити катастрофу, яка неминуче грозить на випадок розв'язання табору в часі і способом, описаним на вступі, прошу о негайну інтервенцію в міністерствах: закордонних справ, народної оборони (15 відділ) та внутрішніх справ в ціли виєднання полишення в таборі бодай всіх тих членів УГА, які з огляду на свої провини супроти поляків не можуть в ніякому разі вертати домів, аж до часу, як вони одержать інше приміщення в ЧСР, згл[ядно] в іншій державі. Треба також окончено подбати про їх дальшу судьбу. Іще необхідно подбати евен-туально за посередництвом якоїсь чужої держави о те, щоби Польща не заборонювала горожанам Східної Галичини вертати домів, як се має місце доси.

Через Червоний Хрест прошу починати заходи відносно як найскоршого перевозу домів інвалідів, жінок та дітей, які ніяк не можуть зимовою порою продиратись крізь кордон до Галичини.

При цьому зазначую, що після загального погляду поведінка Уряду ЗУНР супроти військової еміграції після рішення з 14/3.1923 доси є нічим іншим, як систематичним підриванням її довір'я до української національної Влади та вимовною пересторогою на будуче відносно підпирання змагань сеї Влади.

З огляду на се прошу справу уважати негайно й вельми важною.

За команданта
(Сотник Козак)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 133, арк. 48.
Оригінал. Машинопис.*

№ 70 | **Інформація «Вістей Українського центрального комітету в Польщі» про українську еміграцію на польських теренах**

1 жовтня 1923 р.

Польща уявляє собою головний осередок української політичної еміграції. По при-близних підрахунках загальна маса цієї еміграції досягає в Речі Посполитій Польській 30.000. Значна більшість української еміграції залишила рідні терени й перейшла за державні кордони в листопаді 1920 р. під натиском ворожого московського війська. Ті елементи, що належали до армії УНР, були інтерновані в таборах, цивільна ж частина, що

складалася головним чином з урядовців державних установ, зосередилася в двох-трьох містах Польщі і там до недавнього часу перебувала.

Тепер, коли перед таборами нашого інтернованого вояцтва стоїть питання про ліквідацію, а державні установи вже скорочені до скрайнього мінімуму, — всією політичною еміграцією болюче відчувається потреба припинити розпорошення своїх сил та деморалізацію, що подекуди виникає, засобами широкої громадської організації та самопомоги. Ми підійшли до переломового моменту на нашім тяжкім шляху і без організаційних заходів та дружньої взаємної підтримки можемо дійти до остаточного занепаду.

Перший делегатський з'їзд української еміграції, що відбувся у Варшаві 15–18 серпня, якраз на зазначених зараз питаннях зосередив свою увагу і працю. По докладнім обміркуванні рефератів, що були оголошені представниками Українського Центрального Комітету¹⁹¹, Українського Правничого товариства¹⁹² та військових таборів з'їзд ухвалив низку постанов і правил, які мають своєю метою організувати на суспільних підставах всю нашу політичну еміграцію, утворити на тих же підставах обрання і громадського контролю еміграційний центр, зв'язати з ним периферії і закласти матеріальний фундамент для цієї будови в образі національного податку, необхідного в першу чергу для правного захисту та підтримки емігрантів, які відчувають у цьому гостру потребу.

На Український Центральний Комітет, переобраний на з'їзді, покладено переведення в життя зазначених постанов і правил, і комітет у своїм новім складі вже приступив до виконання своїх уповноважень. Великі, складні і важкі завдання йому доводиться розв'язувати і лише при ширій та дружній підтримці громадянства, для якого він працює, може бути успішною його відповідальна праця.

На превеликий жаль, авантюрицькі та деструктивні елементи, які хоч і не в численній кількості, але все ж таки маються серед нашої еміграції, вже розпочали свою розкладову працю. З мотивів чисто особистих або вузько-гурткових вони намагають всі сили, щоби шляхом інсинуацій, наклепів, брехні та лайки запламувати й дискредитувати і перший еміграційний з'їзд і його виконавчий орган — Український Центральний Комітет.

Застерігаємо громадянство проти цих ганебних змагань зірвати громадську працю. Швидко має бути скликаний другий делегатський з'їзд нашої еміграції, який висловить в цій справі свій авторитетний осуд. Зараз же треба напружити всі сили, щоб утримати найбільшу згоду та єдність між нами, необхідно вжити всіх заходів, щоб полегшити важке становище нашої еміграції і задовольнити невідкладні та найбільш пекучі потреби її.

Український Центральний Комітет робить і буде робити все, що в його силах, аби виправдати покладені на нього обов'язки; а щоб громадянство було в курсі справ, знало, що робиться комітетом та які плани дальшої праці ним намічається, Центральний Комітет буде випускати свої бюлетені чи «Вісти». Хай само громадянство по тих інформаціях, які будуть подаватися в «Вістях», судить про справи, що так близько його торкаються.

Щире прохання до кожного громадянина, в руки якого попадуть «Вісти Українського Центрального Комітету», — передати наш орган до рук інших громадян і взагалі допомогти розповсюдженню серед еміграційного суспільства правдивих відомостей про те, що робиться для цього суспільства поставленою ним інституцією.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 208, арк. 1–1зв.
Друкарський примірник.*

16 жовтня [1923 р.]

Букарешт

Високоповажний п[ане] генерале!

Прошу Вас ласкаво мене вибачити, що так запізнююся з відповіддю на Вашого щирого та милого листа. Виною цього Конференція, що так недавно у нас відбулась і яка і перед нею і після себе вимагала від всіх нас багато праці. А так, як кожний з нас мусить ще працювати і для хліба насущного, то багато справ за цей час і залежалося.

Не знаю, як мовити по військовому на Ваше притягнення до нас «Вашого телефону», але по звичайному ми всі тут Вашій пропозиції дуже зраділи і готові ввійти з Вами в якнайтісніше співробітництво і в постійний зв'язок.

Як ви знаєте, наша Конференція ще торік викинула гасло Єдиного Громадського Національного Центру. Тепер в значній мірі під натиском з Праги від наших прихильників ми зробили постанову про обібрання «Ініціативної групи» по організації такого центру і о теж моє прохання до Вас, як до голови УНО, чи не згоднісь би Ви взяти на себе ініціативу утворити в Празі відділ цієї «Ініціативної групи» тим шляхом, як це для Вас є найбільш зручним.

Наш відділ є обібраний нашою Конференцією і до нього вхожу я, ген. Дельвіг¹⁹³ та І. Гаврилюк (кандидати В. Трепке та Д. Геродот¹⁹⁴).

Ви можете свій відділ скласти якимось інше, — скажемо одного назначить УНО, другого — СУД*, третього ще якась група, четвертого ще інша і тоді Ваш відділ буде готовий. Те саме ми попрохаємо зробити у Варшаві, Калішу, Львові, Парижу, Берліні і та ін. і матимем всю «Ініціативну групу» в повному складі, яка почне підготовку делегацького з'їзду та відповідну акцію. Єднання групи може відбуватися шляхом листування та об'їздів її відділів окремими членами.

Ми гадаємо, що вже утворення «Ініціативної групи» буде уявляти великий крок до загального об'єднання, а коли ще додасться з'їзд скликати, то тоді справа остаточно зміниться. Мені, по правді сказати, трохи турбує дуже велика «правизна» деяких наших празьких прихильників. Вони дуже рішуче проти всяких спроб об'єднання з соціалістами. Я вважаю все це також недопустимим, як недопустимо, з мого погляду, поступування крайніх лівих, які не хочуть нікого знати, окрім якихось-то послідовних революціонерів. На мою думку, об'єднання мусить вмщати і всіх соціалістів, що стоять на ґрунті Української Незалежної Держави і для сучасного моменту визнають примат державного та національного начала.

Дуже спочуваємо Вашій думці об'єднання нашого старшинства на спеціальній (без ділетантизму) військовій платформі і готові допомогати Вам, чим можемо. Во всякім разі сторінки нашого «Об'єднання» будуть для Вас широко видчинені для пропаганди Ваших ідей. На превеликий жаль, ми також як і Ви маємо дуже мало грошей і тому ніяк не спроможемось його налагодити, але тим часом справа з ним посувається і ми нарешті таки його видаватимем. Маємо надію поставити його так, щоб він себе сплачував і тоді попрохаємо Вас допомогти по його розповсюдженню в Празі та її околицях.

* Союз українських державників.

Надсилаю Вам наші резолюції останньої Конференції, а також відпис одного листа з України, з якого Ви побачите, що там люде не сплять, а роблять і багато роблять. Лист цей для дуже обмеженого та довірочного користування і ширшій обласці не підлягає. Маємо відомості, що Т[ютюнника] призначено на п[осаду] Начальника по підготовці всіх бойових сил України. Разом з тим багато з старшин, що перейшли з ним, розстріляли. Т[ютюнник] редагує також «Прожектор», орган Харківської [Військової] Округи.

Скажіть, чи не могли б Ви скликати теж конференцію, хоч приватним шляхом? Я гадаю, що центр «Ініціативної групи» повинен бути в Празі і тому дуже добре було б, аби і Ваш відділ обібрала конференція. Тим часом організуйте його негайно.

Бувайте здоровенькі. Бажаю Вам всього кращого. У нас тихо і покищо покійно. Що буде далі побачимо. Офіційну подяку від конференції надішлемо незабаром.

З правдивою і щирою пошаною до Вас

(К. Мацієвич)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 120, арк. 95.

Оригінал. Рукопис.

№ 72

Лист прязької групи УСДРП Д. Антоновичу про необхідність усім членам партії вийти зі складу Українського громадського комітету та редакції журналу «Нова Україна»¹⁹⁵ через ворожу позицію керівництва Комітету стосовно українських соціал-демократів

30 жовтня 1923 р.

Вельмишановний товаришу!

Борючись за демократизацію Українського Громадського Комітету і за знищення в ньому диктатури групи укр[аїнських] соц[іалістів]-рев[олюціонерів], в м[ісяці] січні ц. р., коли поставлені нами домагання були загальними зборами УГК відкинута, по постанові організації з УГК після спільної заяви вийшло 14 членів нашої організації. Ви, товаришу, не підписали тої заяви, з Комітету не вийшли, являєтесь його членом і досі навіть, оскільки нам відомо, являєтесь заступником, членом його Президії.

Одночасно з виходом із УГК після захватного переходу редакції «Нов[ої] України» в руки панів Винниченка і Шаповала, з числа членів Товариства і співробітників «Нов[ої] України» вийшли члени нашої партії. Ви залишилися й досі співробітником цього журналу.

Між тим за час від нашого виходу з УГК дотепер діяльність Управи УГК проявилась в ряді вчинків, направлених як проти окремих членів нашої групи, так і проти укр[аїнської] соц[іал]-демократії взагалі. Так, наприклад, Управою УГК видано літографічний твір під назвою «До відома укр[аїнського] громадянства», в якому в сфальшованому освітленню представляється справа виходу у[країнських] с[оціал]-д[емократ]ів із УГК і міститься ряд непристойних як по формі, так і по суті наклепів на укр[аїнську] соц[іал]-демократію. Ви, як член Гром[адського] Комітету та ще й член його президії, очевидно несете цілковиту відповідальність за зміст цього документу, навіть коли б Ви про нього і не були поінформовані.

Щодо «Нов[ої] України», то цей орган (формально ніби незалежний, фактично ж одно із підприємств УГК) під редакцією Шаповала-Винниченка виявив себе одразу як орган

т. зв. трудової демократії, себто заняв позицію цілком відмінну від принципової позиції нашої партії. Спочатку в формі туманній, в останній же час в статті п. Шаповала в книжці «Нов[ої] України» за м[ісяць] вересень в формі вже неприкритій, став на позицію федерації і навіть автономії України. Як Вам відомо, товаришу, ці гасла суперечать гаслові самостійності України, які заступає наша партія.

Ваше поступування вже зразу після моменту виходу наших членів із УГК і «Нов[ої] України» здавалося би не годилися з вимогами мінімальної партійної дисципліни, але група наша, шануючи Вас як давнього члена партії і одного з її основоположників, а також через специфічні складні обставини життя організації на еміграції, виявила толерантність до занятої Вами позиції і досі не піднімала цієї справи.

Одначе тепер, коли так яскраво виявилась ворожа позиція провідників УГК і «Нов[ої] України» до нашої організації і до ідей нашої партії, ми вважаємо цілковито недопустимим для членів нашої партії дальше перебування в зазначених установах. Тому повідомляємо Вас, що організація ухвалила всіх тов[аришів], які надалі зостануться в УГК чи в «Нов[ій] Україні», рахувати вибувалими з організації і просити центральні установи партії виключити їх також із партії, повідомивши про це через пресу українське громадянство і на еміграції.

Просимо, вельмишановний товаришу, в ближчі дні повідомити нас про прийняття Вами рішення.

В Празі
30.X.1923 р.
Ч. 2

З товариським привітом
За Празьку організацію УСДРП

(Б. Матюшенко) (Б. Бутовський)
Голова Секретар

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 12, арк. 139–139зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 73 | Інформація середовища ЗУНР про конференцію західноукраїнської еміграції та прийняті нею резолюції про боротьбу за об'єднання всіх українських земель в єдиній державі*

Не раніше 1 листопада 1923 р.

ПОЛІТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Воднім з європейських центрів української еміграції відбулася в днях 1, 2, 3-го листопада політична конференція еміграції з західноукраїнських земель, скликана за ініціативою Комітету Оборони Західних Українських Земель.

З огляду на розкиненість еміграції в різних краях і матеріальні та паспортні труднощі для переїзду, переважаюча частина учасників конференції зложилася з емігрантів, перебуваючих в тім місті, де конференція відбулася.

Передвиджуючи се, комітет по скликанню конференції наперед розіслав в різні центри української еміграції проекти резолюцій, які рішив запропонувати конференції до

* Зазначений документ зберігається у фонді КПЗУ, а конференція, мабуть, відбулася у Відні.

ухвалення. Сі резолюції були предметом обговорення західноукраїнськими емігрантами в інших містах, а письменні звіти про се показують, що загал західноукраїнської еміграції, без огляду на місце її перебування, є солідарні з політичним становищем, на яким стала скликаючи конференція організація, а яке зайняла відтак і конференція.

Конференція складалася з запрошених персонально представників активної політично старшої інтелігенції, академічної молодіжи і військової еміграції, напрямку народницько-трудового, радикального і соціал-демократичного. Всіх учасників було 40.

На конференції були виголошені реферати про міжнародне положення в зв'язку з положенням в краю та про цілі, шляхи і організаційні форми визвольної боротьби на західних українських землях, на умотивування предложених резолюцій.

По дводневних дискусіях над рефератами і резолюціями конференція прийняла отсей клич визвольної боротьби на західних українських землях: відірвання західноукраїнських земель від заборчих держав і їх злука з Великою Україною, без огляду на її держаний устрій.

На узаasadнення сього клича конференція ухвалила отсі резолюції:

I. ПРО ДЕРЖАВНО-ПРАВНІ ОСНОВИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

1. Конференція стверджує, що відновлена на українських землях бувшої австро-угорської монархії українська державність, проголошенням на сих землях дня 19 жовтня 1918 р. Західно-Української Народної Республіки, є й на далі ціллю національно-політичних змагань населення західних українських земель.

2. З уваги на те, що ходом подій, зокрема на основі Ризького договору між Польщею і Совітами з 18 марта 1921 і рішення конференції амбасадорів головних держав Антанти з 14 марта 1923, під чужою займанщиною знайшлися також відірвані від Великої України Холмщина і Волинь з Поліссям, а всі західноукраїнські землі під Польщею заявили до об'єднання в один суцільний національно-політичний організм, конференція висловлює погляд, що силою згаданих обставин західноукраїнське державне право повинно бути поширено також на Холмщину з Підляшшем і Волинь з Поліссям.

3. Конференція одночасно заявляє, що нарівні з актом з 19 жовтня 1918 р. обов'язуючий є також акт з 3 січня 1919 р. про державне об'єднання Західної України з Великою Україною.

II. ПРО МІЖНАРОДНЕ ПОЛОЖЕННЯ

Утворений мировими договорами, подиктованими побідними державами Антанти, стан річей в Європі містить в собі такі разячі противенства державних і національних інтересів цілого ряду народів, які ніколи не дадуться полагодити мирним шляхом.

Зокрема, економічний і соціальний розстрій в Європі, як наслідок пережитих воєн і революцій, витворює сприятливі умови для внутрішніх заколотів, які в державах побитих вже мали або мають місце, а до держав подібних, передовсім же до держав новоповсталих, скорше чи пізніше мусять перенестися, підписуючи непевність в міждержавних відносинах.

Спеціально Польща і Румунія, внутрішньо не сконсолідовані, обтяжені колосальними видатками на утримання великих постійних армій, маючи в своїх межах великі чужо-національні території й загрожені в своїм існуванню союзом східних держав, в першій мірі можуть стати тереном і внутрішніх революцій, і збройного міждержавного конфлікту.

Супроти такого міжнародного положення конференція уважає, що населення на західних українських землях мусить бути готове на всякий случай до активного виступу, для здійснення своїх національно-політичних цілей.

III. ПРО ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

З уваги на знане положення на західних українських землях під Польщею і Румунією, конференція вважає, що практичним завданням моменту є нагромадження революційної енергії широких мас народних шляхом революційної агітації і пропаганди та революційних виступів, яке має закріплюватись творенням національно-революційних політичних і бойових організацій, підпорядкованих в своїй діяльності єдиному західноукраїнському революційному центру і та звизає дотичні організації негайно приступити до утворення такого центру.

Конференція при сім вважає, що щоденна праця суспільності для береження здобутків національної культури і заспокоєння біжучих потреб національного життя повинна вестися так, щоби не трапилося з очей начального завдання національної політики — визволення західних українських земель з-під чужого панування і здійснення на них власного українського державного права.

IV. Переведення в життя повисших ухвал конференція поручає Комітетові Оборони Західних Українських Земель.

ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, стр. 49, арк. 18–19.

Копія. Машинопис.

№ 74 | **З листа І. Орла-Орленка В. Шевченку про плани переведення з території Польщі до Чехословаччини частини української військової еміграції**

22 листопада 1923 р.

Каліш

Високоповажний пане сотнику!

Дозвольте висловити Вам надзвичайно загальне вдовolenня Вашими першими заходами, в яких Ви виявили максимум енергії в переведенню наміченої ідеї в життя. Вірю, що Ви її доведете до кінця з таким же успіхом, як почали. Перший успіх гарно вплинув на заінтересованих осіб й підніс їх настрої й віру.

В дальніших клопотах пропонується зовсім вивести з ужитку термін «генералітет», який є надто дражливий для декого з наших громадян і за який в дійсності ми і не клопочемо. Ми клопочемося про скупчення військової української свідомої інтелігенції — кращих наших військових авторитетів і кращої наукової військової сили. Це є випадковість, що всі найвидатніші наші авторитети є генералами.

Щодо перетранспортування 1 тис. чоловік, то до цього треба відноситися надзвичайно обережно! Треба розкласти питання про перетранспортування українських воєнків до Чехії на складові елементи. Намічене перетранспортування військових і наукових авторитетів і слухачів майбутньої Академії треба різко відріжнити від загальної маси, бо в противному разі це тільки може скомпрометувати і затормозити відправку. Перевезти їх треба в першу чергу. До перевозки в першу чергу буде: 10–12 старшин старшої генерації (воєнних авторитетів) і 35–40 старшин молодшої генерації (слухачів майбутньої академії).

Перетранспортування 1 тис. чоловік — вважаю справою політичною і неможливою до виконання, бо скупити в колектив в таборі і 20 чоловік неможливо, щоби не взнала

дефензива, а про 1 тис. чоловік не може бути при тутешніх умовах й мови, бо про це визнає увесь світ, а не тільки дефензива...

Во всякім разі ніхто не доходить до такої цифри (1 тисяча), а всі гадають, що кращого не деморалізованого елемента буде 500–600, яких знов можна розподілити на категорії [...]

Лист до Громкому* панів старшин Генерального Штабу і від редакції журналу «Табор» вже готовий і підписаний панами ген[ерелами] У[довиченком]¹⁹⁶, К[у]щом¹⁹⁷, К[апу]с[тянським]¹⁹⁸, Б[е]з[ручком]¹⁹⁹, Зм[ієнком]²⁰⁰, Д[ядю]ш[ою]²⁰¹ [...]

Вийте заходів, щоб ці старшини Генштабу були витранспортовані в першу чергу, щоб їм там було забезпечено матеріальну сторону, дана змога приступити до наукової праці і переведення в життя проекту, бо тут вони займаються працею мало коли зв'язаною з користю для української воєнної науки і війська, не мають змоги і не мають де прикласти свій досвід і знання. За браком матеріальних засобів не мають змоги слідувати за еволюцією воєнної науки, завдячуючи чому регресують. Це все мусить нарешті вплинути на них деморалізуюче. Треба за всяку ціну вивести їх з цього стану [...]

Всі пани генерали як і раніш, так і тепер не однократно мені зазначали, що вони готові їхати в Чехію для наукової праці і бажають, щоб їм для цього була змога. До Громкому безперечно будуть цілком толерантні й взагалі до цієї інституції відносяться з повагою. Ген. Павленка** не треба брати за приклад, бо це старий демагог, й ще в старій армії славився як великий реакціонер і вів постійно війну з ліберально настроєним Генеральним Штабом [...]

Бажаю Вам найкращих успіхів.

З великою повагою

(І. Орел-Орденко) сот.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 298а, арк. 59–63.

Оригінал. Рукопис.

№ 75 | Лист генерал-хорунжого В. Куща В. Шевченку про видання першого числа військового журналу «Табор»²⁰² і необхідність розповсюдження його серед української еміграції в ЧСР

13 грудня 1923 р.

Каліш

Високоповажний пане сотник!

Закінчивши друк 1-го числа журналу, редакція мусить дивитися далі наперед і дбати про слідуєче число. Були переборені надзвичайні матеріальні перешкоди, бо на видання журналу відпущено 3 міл[ьйони] марок, а вже витрачено 40 міл[ьйонів].

Тому даліше існування журналу буде залежати, по-перше, од хуткого розповсюдження першого числа, а по-друге, од того, наскільки прихильно поставиться наше суспільство (головним чином, вояцтво) до мети самого журналу та воєнного видавництва «До зброї».

* Мається на увазі Український громадський комітет у Чехословаччині.

** Йдеться про генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка.

Одже, широко прохаю Вас, знаючи добре Ваш світогляд, поширити серед нашого студентства, яке здебільшо й є вояцтво, відомості про ідеї журналу й тим допомогти дальшому йому існуванню.

З повною повагою

(В. Куш)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 298а, арк. 71.
Оригінал. Машинопис.*

№ 76 | **З листа генерал-хорунжого М.Капустянського сотникові В.Шевченку про розмови у Берліні з генералом М.Омеляновичем-Павленком і полковником Є.Коновальцем з приводу організації військового навчання української еміграції**

22 грудня 1923 р.

Вельмишановний пане сотнику!

Уважно прочитав Вашого докладного листа. Щира подяка за інформацію [...] Без сумніву, справа з організацією осередка на Чехах набирає реальних форм. Перша задача скупити [...] * наші старші генерації здається мусить бути порушена в ближчий час, наскільки це я зрозумів з Вашої доповіді. Це головне, а яким змістом наповнить ці форми — діло часу й обставин [...]

[...] В Мюнхені я не був, та там і нічого робити навіть з боку політичного, бо голова нашого руху ясновельможний Петрушевич, барон Василько проживають у Берліні. Там же перебуває Коновалець, з останнім я мав цікаву розмову. Він цілком поділяє наш проєкт, навіть у нього виникла думка утворити Академічні курси в Баварії, німці охоче на це пішли б. По розрахунку Коновальця для утримування цих курсів потрібно біля 1 тис. доларів щомісячно, але зараз справа як з грошима, так і з дорожнечою в Германії унеможливають здійснити цей план. Краще все ж в Чехах. Також я мав розмову у Берліні з ген. Омеляновичем-Павленком. Він захопився цією думкою і поїхав до Вас з певним переконанням. Однак, на мою думку, не слід йому передавати до рук всю справу. Далеко краще, коли ініціатива та найбільша активність буде і надалі [перебувати] в руках нашої молоді. Цього вимагають обставини [...]

Всього кращого.

З правдивою пошаною до Вас

(М. Капустянський)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 282а, арк. 74–76.
Оригінал. Рукопис.*

---

* У тексті незрозуміле слово.

Грудень 1923 р.

[...] Интересующим Вас фактом «сменовеховства» по украински «перекинчицтва» проф. Грушевского и г[енерала] Тютюника ни я, ни, сколько мне известно, серьезные круги украинской эмиграции особенного значения не придают. В сущности проф. Грушевский давно уже вплотную подошел к большевикам в своих социально-политических концепциях и скорее удивляет тот факт, что он так долго медлил с публичным фиксированием своей эволюции. Что касается г[енерала] Тютюнника, то его политическая неустойчивость для нашей эмиграции не секрет. Он уже раз переходил к большевикам, теперешний его переход к ним никого не удивляет, как не удивит никого и новый шаг его в обратном направлении, когда ситуация соответственным образом изменится.

Вообще же, мне кажется, что при объяснении того или иного факта перехода украинцев-эмигрантов, живущих в Польше, к большевикам надо принимать во внимание те психологические мотивы, возникновение и рост которых так обильно питает положение украинцев в Польше.

Здесь я должен кратко коснуться общего положения украинской эмиграции. Условия ее жизни, как материальные, так и правовые — очень тяжелые. Сравнительно благоприятны они в Чехо-Словакии, где украинская интеллигенция, подобно русской, нашла значительное применение для своих сил, организовав при содействии тамошних влиятельных кругов Украинский Университет с 3-мя факультетами, Агрономическую Академию, Высший Педагогический Институт, Матуральные Курсы, где идет подготовка к будущей культурной и творческой работе на родине. Благодаря этому, случаи перехода там к большевикам со стороны местной украинской колонии сравнительно редки.

Не так обстоит дело в Румынии, Германии, а в особенности в Польше. Здесь положение ее более тяжелое. Материально необеспеченная, по крайней мере в большинстве своем, ущемляемая правовыми ограничениями, она здесь и морально подвергается тяжелым переживаниям на почве той национальной политики, которая осуществляется здесь по отношению к единокровному украинскому местному населению. Острота этих переживаний тем более дает себя знать, что эта политика противоречит тем лозунгам и формальным обещаниям, какие были положены в основу общей борьбы поляков и «надднепрянских» украинцев против большевиков в 1920 г., и над которыми первые, использовав политически милитарную силу последних, перешли потом к порядку дня. Если эта политика не может удовлетворять украинцев, живущих в Польше, то с другой стороны она вызывает глубокую горечь и разочарование среди той части украинской эмиграции, которая вместе с Украинской армией разделяла труды борьбы 1920 г., а после интернирования в границы Польши и пребывания в «обозах», имела достаточно материала для углубления этой горечи. Неудивительно, что на почве этого разочарования большевистская «украинизация», какой бы извращенной она не была, расценивается некоторыми кругами эмиграции, как явление более положительное, дающее некое основание верить серьезности нового курса большевиков в национальном вопросе, а б[ыть] м[ожет] использовать его в направлении, отвечающем подлинным потребностям украинского народа. Для элементов, политически

---

* Повністю текст інтерв'ю опублікований у книзі «Визвольні змагання очима контррозвідника (документальна спадщина Миколи Чеботаріва)» (К., 2003).

мало развитых, но по натуре своей деятельных и такая возможность, при сопоставлении их с польской действительностью, являются достаточным импульсом для возвращения. Отсюда большая, по сравнению с другими центрами эмиграции, реэмиграция украинцев на родину, в частности из «обозов для интернованных», где общие условия жизни, в частности моральные, несмотря на все усилия со стороны командования, особенно неблагоприятны. Я лично думаю, что реэмиграция таких элементов не является ослаблением той идейной работы, какую преследует политически сознательная часть украинской эмиграции. «Сменевеховство» среди этой части эмиграции — явление редкое и широкого массового распространения не имеет. Влиянию его поддаются, как я сказал, элементы малоценные в политическом отношении. Что касается большинства эмиграции, то оно остается на своих старых идейных позициях и, отрицательно относясь к большевикам, не верит ни в серьезность, ни в искренность нового «путча» большевиков в национальном вопросе.

Антибольшевистская позиция объединяет всю украинскую эмиграцию, без различия политических группировок. Другим цементом, соединяющим ее, является идея украинской государственности. Естественно, что различные течения украинской политической мысли борются между собой за преобладание своей программы и своей концепции — украинской государственности, но имеются серьезные основания заключать, что это различие не помешает всем, при благоприятных условиях, сплотиться под лозунгом приоритета государственности над партийностью и партикуляризмом, тем более, что базой для объединенной творческой работой будут подлинные настроения народных масс, а не теоретические построения тех или иных эмигрантских групп.

Что касается того течения, какое представляется мной, то оно сохраняет равнодействующую между различными течениями и сохраняет традиции украинской государственности, считая, что это приобретение национальной борьбы не должно растрачиваться, а наоборот, быть передано народу в его новых реставрационно-государственных начинаниях. Не только я и мои ближайшие сотрудники, но и вся сознательная часть украинской эмиграции свое пребывание на чужой стороне старается использовать с целью пропаганды украинской идеи среди политических и общественных кругов Европы и Америки и ознакомления их с жизненностью и политической целесообразностью идеи Украинского Государства.

Украинская эмиграция стремится к тому, чтобы эта идея в конце концов стала объективно ценной в сознании политических кругов Европы, которая, благодаря созданию украинского государства, приобрела бы большее равновесие и устойчивость, т. к. в систему ее государственно-политических отношений вошел бы достаточно сильный, как экономически, так и в отношении количества населения, фактор, при его помощи более успешно можно бы было регулировать сложные отношения на Востоке Европы и в особенности в системе Черноморского бассейна, чем это было до сих пор. Не имея империалистических стремлений, будучи государством национальным, Украина давала бы гарантии мира в этом тревожном пункте Европы, а своими природными богатствами представляла бы большую ценность для последней и в экономическом отношении.

По интересующему Вас вопросу о польско-украинских отношениях я могу сказать очень немного. Договор заключенный правительством Речи Посполитой Польской и Правительством Украинской Народной Республики в апреле 1920 года, был аннулирован фактом подписания в Риге Польшей договора с Советами. В дальнейшем министерства, как парламентарные так и внепарламентарные, углубляли смысл этого акта и свели на нет значение украинского фактора в системе своей «Восточной политики». Правда, в некоторых органах польской прессы, а также и в Сейме, иногда раздаются предостережения и призывы к более

серьезной оценке растущей силе украинского движения. Но эти предостережения носят единичный и платонический характер. Они не подкрепляются делами и соответствующим отношением к национальным интересам украинского населения у себя дома, в виду чего за ними едва ли можно признать реальное политическое значение.

А в будущем, о нем говорить и трудно и преждевременно.

Что касается отношения к русской эмиграции, то оно не только у меня, но, насколько я знаю настроения украинской эмиграции, у всех ответственных представителей ее, определяется ее — русской эмиграцией — отношением к проблеме украинской государственности. Насколько я знаком с различными течениями политической мысли русской эмиграции, она еще не освободилась от предвзятых и не жизненных критериев в этом вопросе. Как среди правых кругов ее, так и демократических, вплоть до социалистов с различными их оттенками, господствуют в отношении украинской проблемы смутные и не отвечающие действительности представления. В этом отношении русские большевики пошли вперед от них. Я думаю, что жизнь заставит тоже сделать и те политические круги, которые являются антиподами их. Давние отношения на Востоке Европы не могут быть восстановлены ни в той форме, ни в тех границах, какие были до войны. Угрозы некоторых кругов русского общества расправиться с украинцами, грузинами и другими национальностями, стремящимися к созданию или восстановлению своей государственности, никого не пугают и вызывают обратное действие. Доброй волей никто из них в объятия Единой Великой России, будет ли она республиканской, конституционно-демократической или самодержавной, не захочет возвратиться. Попытка силой принудить их к этому — слишком опасна и прежде всего для самих русских, так как никто не может быть уверен в исходе борьбы. В частности, что касается Украины, то печальный пример с продвижением добровольческой армии, которое было ликвидировано не столько фронтовыми победами большевиков, сколько дезорганизацией тыла ее украинским населением, оскорбленным насилиями частей добровольческой армии и нападением ее на украинскую армию, должен послужить лишним предостережением для чрезмерных иллюзий в попытках силой воссоединить оторванное. Внутренняя сила украинского национального движения гораздо шире, центробежна, чем представляют себе некоторые русские политики и не может она быть втиснута в тесные рамки федерации или местного самоуправления. В виду чего представлялось бы крайне желательным, чтобы русская эмиграция усвоила себе несколько иные критерии в украинском вопросе, признав за ним первостепенное значение в деле урегулирования отношений на территории, заселяемой различными народами, достаточно подготовленными к самостоятельной государственной жизни, дающей им более гарантий и выгод для развития своих разнообразных интересов, чем может дать любая концепция русских воссоединителей. Я знаю, что отказаться от привычных навыков и старых критериев не так легко. Но интересы будущего строительства как России, так и Украины обязывают к устранению уже теперь всего того, что может осложнить процессы этого строительства. По этим соображениям политическим кругам обеих эмиграций следует говорить не о местном самоуправлении или федерации, а о наиболее целесообразном разграничении территориальных интересов и об эвентуальных схемах экономических отношений, намечающих взаимные интересы обеих соседних государств. Из всего сказанного выше Вы могли вынести впечатление, что не только лично я, но и вся украинская эмиграция твердо верит и убеждена как в жизненности, так и в неизбежности украинской государственной идеи. Эта убежденность питается тою силой однородности, как выявила украинская нация в попытках ее денационализации на своем историческом пути и в росте национального самосознания ее, с которым в конце концов должны были

считаться и такие новеляторы, как большевики и с которыми жизнь заставит считаться — хотят ли они этого или нет — и других соседей Украины. Идеал украинской государственности, начавшей было в 1917–1918 гг. приобретать вполне реальные очертания и нашедшей было свое выражение в напряженных усилиях государственного строительства, временно искривился благодаря социальной демагогии большевиков, которые кое что испортили, кое что поломали в этой строительной работе. Но база государственного строительства осталась не затронутой. Уничтожить ее даже большевики, при всей их жестокости и бесцеремонности, не в силах. Она — в народе украинском, в его творческих потенциях и сознательной воле к самостоятельному державному бытию.

Пребывая на эмиграции, мы как часть народа, учимся накапливаем свои наблюдения над чужим опытом в вопросах государственного строительства, в том сознании и уверенности, что все это при неустойчивости современных политических отношений Европы найдет свое приложение в реальных условиях родной обстановки и принесет свою пользу в деле освобождения нашего народа.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 301, арк. 5–8.

Копія. Машинопис.

Опубл. в кн.: Визвольні змагання очима контррозвідника.

(Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). —

К., 2003. — С. 175–179.

№ 78 | Из статута Товариства бувших військових Армії УНР в Польщі

[1923 р.]

СТАТУТ

Товариства бувших військових армії УНР

РОЗДІЛ І

Загальні положення

1. Т-во б[увших] вояків Армії УНР має завдання морально підтримувати своїх членів і матеріально їм допомогати.

2. Т-во уявляє з себе правне Товариство, яке перебуває на терені РПП* на підставі існуючих для таких інституцій законів.

3. Як правна одиниця, Т-во має право володіти рухомим і нерухомим майном, приймати зобов'язання, складати умови і захищати свої інтереси в суді.

4. Виконуючи своє завдання Т-во:

а) забезпечує правне становище своїх членів на терені РПП і посередничає за них в потрібних випадках перед відповідною владою РПП;

б) допомагає членам в здобутті праці, а також по мірі здобутих Т-вом засобів допомагає членам грішми й речами і поміщає хорих для лікування в санітарні установи;

в) закладає кооперативи, варштати, видавництва; здобуває права на концесії з метою забезпечення Т-ва матеріальними засобами;

---

* Річ Посполита Польська.

г) з метою допомоги культурним потребам членів, видає свій часопис чи журнал і закладає книгарні.

5. Т-во починає своє існування через ініціативну групу, яка обирає президію в складі: голови, його заступника, секретаря і двох членів, котрі розпочинають організаційну працю. По затвердженні Статуту Президія ініціативної групи скликає на протязі не більше місяця загальні збори, на яких обирається Управа Т-ва. — По вступі останньої до роботи функції Президії ініціативної групи припиняються.

6. Членом Т-ва може бути кожна особа, незаплямована ганебним вчинком (незалежно від того, чи був цей вчинок зафіксований судом, чи ні), що служила в армії УНР, яка висловить бажання щодо вступу в Т-во і представить за поруку двох членів Т-ва, або членів ініціативної групи. Особи неповнолітні членами Т-ва бути не можуть [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 149, арк. 8–11.
Друкарський примірник.*

№ 79 | Лист невідомого автора до невстановленого адресата про становище української еміграції в Польщі

1 січня 1924 р.

Високоповажений!

Протягом останнього півріччя польські урядові чинники особливо кепське поводитись з нашою еміграцією і припинили всяку допомогову акцію нашим установам і організаціям. Не можна було добути жадних прав для емігрантів, що вже влаштувались на роботах, а для невлаштованих не можна було добути заробітків. Кожний працюючий емігрант щоденно ризикував бути видаленим з того чи іншого повіту, а то і за межі Польщі на схід. Разом з тим П[ольський] уряд з осені вирішив остаточно зліквідувати наші табори [з] 1-го січня [19]24 року і про це оголосив до загального відома.

Тяжке моральне і матеріальне становище було причиною того, що окремі групи нашої еміграції стали виїздити з Польщі на захід, переважно до Чехії і Франції, а менш загартовані емігранти, особливо інтерновані, під впливом провокаційних чуток про «українізацію» на Україні і під натиском агітації агентів Тютюнника стали виїздити на Україну.

Відповідальні політичні чинники наші не тільки не робили перешкод до виїзду наших громадян на захід, а навіть вживали енергійних заходів для допомоги планомірному виїзду до різних країн, особливо до Чехо-Словаччини і Франції.

Інакше наш Центр поставився до ідеї виїзду громадян українських на батьківщину. Серед еміграції місцевої ширились чутки ніби генерал Тютюнник легалізувався на Світ[ській] Україні за згодою наших центрів, і що в скорому часі за його прикладом підуть наші відповідальні політичні діячі. Ці провокаційні чутки було категорично спростовано і було доведено до відома громадянства, чого варті «Світ[ські] українізації» і Світ[ські] обітници організувати національно-українську червону армію. Хвиля захоплення прикладом Тютюнника пройшла й нині наш загал дивиться на його вчинок як на черговий прикрий випадок переходу одного з наших людей на бік ворогів.

Одночасно в Польщі відбуваються зміни, які можуть значно поліпшити становище нашої еміграції. Після певних конференцій наших політично-громадських діячів з представниками польського громадянства організувався «Польський Комітет допомоги емігрантам з України». Цей Комітет збирає значні кошти на гуманітарні потреби української еміграції й допомагає Центральному Комітетові в його заходах перед польськими урядовими установами. Заходами останніх місяців досягнуто більше зацікавлення частини польського громадянства справами нашої численної еміграції, доказом чого може бути між іншим передова стаття в...* під заголовком...**.

* У тексті назва газети чи журналу відсутня.

** У тексті назва статті відсутня.

Отже можна сподіватись, що при певній акції прихильних до нашої національно-державної справи польських політично-громадських чинників і пощастить досягти збереження й поліпшення стану української військової і цивільної еміграції в Польщі.

В зв'язку з зазначеними заходами пощастило досягти відстрочення ліквідації таборів до весни, також наближення до реалізації старих обітниць про влаштування на постійній приватній праці наших інтернованих. Призначення нового кабінету з Владиславом Грабським на чолі дає підстави сподіватись, що польські урядові чинники будуть ставитись до наших домагань з більшою увагою.

Останні місяці проходили під знаком всезростаючої небезпеки війни між большевиками та Польшею. Інтенсивна підготовча робота до військових подій провадиться в Совдепії, відчувається певне занепокоєння і в Польщі, але тут політична опінія схиляється до тої думки, що в близькому майбутньому війна виключена.

В останніх днях одержано цікаві інформації з України, які після перевірки будуть надіслані до загального відома.

З побажанням всього найліпшого в майбутньому.

(підпис)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 298а, арк. 77.

Копія. Машинпис.

№ 80 | **Лист полковника Армії УНР М. Чеботаріва²⁰³ сотнику В. Шевченку з інформацією про від'їзд С. Петлюри з Польщі в Західну Європу та з характеристикою деяких військових діячів УНР**

12 січня 1924 р.

Варшава

Дорогий пане сотнику!

Ваш дорогий для мене, лист, з 7/XI, одержав і хотів зразу ж відповісти, але... але не від мене залежить мій же вільний час. Як не дивно, а може і смішно, але я до сьогоднішнього дня не мав вільної хвилини. Коли хочете, то і сьогодні я мусив би, конечно, робити іншу роботу, але приймаючи на увагу від'їзд сотника, я кинув все, щоб поговорити з Вами. Звичайно, коли б я не був так перетомлений, коли б мав інший, відповідаючий настрой, лист мій виглядав би зовсім іншим, але що ж зробиш? І так починаю писати...

Ваші листи до мене, а також до Орла-Орленка в копіях маютья у пана Професора*, а Андр[ієм] Мик[олайовичем] [Лівицьким] читались.

Пан Професор вкупі з Прокоповичем виїхали з Польщі за кордон. Цей виїзд є реалізація планів, про котрі ми з Вами обговорювали. Само собою розуміється, що Професор не кинув справу, а виїхав для справи, що він не втік з Польщі, а виїхав легально з поворотними візами. Виїхав він до Будапешту, але треба всіма силами це утаємничити і пустити чутку, а то і як певну відомість, що виїхав до Швейцарії, Парижу і Лондону. Коли Професор побаче, що в Європі можна щось зробити, то він там залишиться на довший час, но коли ж переконається, що нічого не можна зробити, що його перебування нічого позитивного не дає, то тоді хутко повернеться. Він ілюзій собі не робе і певен, що прийдеться

---

* Йдеться про С. В. Петлюру.

багато працювати, поки відчується в позитивному розумінню його перебування за кордоном. Наказуючи мені поінформувати своїх людей, просив написати Вам наступне: що він вважає ген. Юнаківа²⁰⁴ трупом, мертвою силою, котру треба втягнути в роботу і, поставивши, скажемо на чолі майбутніх курсів Генштабу, коли це вдасться Вам перевести в життя, і вже цією посадою примусити працювати; що Удовиченко, Куц, Дядюша для розвитку нашої доктрини нічого не зроблять, що такі як Капустянський, Шандрук²⁰⁵, Пересада²⁰⁶ і Чабанівський²⁰⁷ цікавляться нашою справою, але цікавості мало, треба проводити в життя певні думки, що всі вони в ансамблі можуть грати якусь роль постільки поскільки. Ген. Сальський²⁰⁸ з них всіх являється дійсним українським генералом демократом, який відчуває дихання життя нашого народу, але якого треба перебрати Вам до Чехії пізніше. Він зараз потрібен тут.

Я гадаю, що коли вмістити в один мішок Удовиченка і Омеляновича, то вони навіки перегризуться за первенство.

Заступником Професора в Польщі залишився Прем'єр, і я тепер в його розпорядженні.

От як бачите і на цей раз не можу писати.

Мушу спішити. Вам сот. Дзябенко розкаже. На днях напишу.

Вітає Вас полк. Орел. Передавав привітання Г[оловний] О[таман].

Чекайте від мене листа.

Ваш

(Чеботарів)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 301, арк. 2–2зв.

Оригінал. Рукопис.

Опубл. в кн.: Визвольні змагання очима контррозвідника.

(Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). —

К., 2003. — С. 172–173.

№ 81 | Лист О. Скоропис-Йолтуховського²⁰⁹ Д. Антоновичу про перспективи української справи у зв'язку зі смертю В. Леніна

27 січня 1924 р.

Високошановний Дмитре Володимировичу і любий куме!

Хоч і запізнено, але від щирого серця вітаю Вас усіх трьох з новим роком, з приїздом Вашої сім'ї і бажаємо щоби вже таки в цім році удалося нам усім повернути на Україну, не підписуючи тих зобов'язань, які довелося підписати Тютюнникові, Грушевському.

Я зі смерті Леніна, — хоч і божевільного, але принаймні не кар'єриста чи звичайної політичної сволочі, — не бачу тепер ні одної людини серед большевицьких лідерів, яка б була остільки спантеліченою, щоби дійсно могла вірити ще й тепер у те, що діло їх рук — спасена справа, добро людськості. Без цієї ж віри, самими нахабством, кар'єризмом, жадобою влади та грошей, такий апарат, якого потребує сучасне державне життя більше сотні мільйонів людей — не удержати.

Отже, смертю цього ман'яка — Леніна починається безславний кінець большевизму, за яким наступить ще може й дуже кривава смуга анархії, всякої Махновщини, Петлюрівщини (побачите, що цих обох фруктів польська дефензива з грошима випустить ще для дальшого руйнування України!) і т. п. всяких захланних на гроші, владу чи «славу»

аморальних людей. Але вже серед цієї анархії стане можливою кристалізація державницьких, розуміється, не пролетарських, Дмитре Володимировичу, а хліборобських осередків.

Якщо, хоч тепер, дійсно у «дванадцятую годину» долі України, інтелігенція наша опам'ятається (на що, на жаль, що правда, мала надія!) й перестане своєю демагогією підпомагати всяких руїників, то ми можемо бути певними, що на Україні швидче можна буде zorganizувати сякий такий лад, а значить і власну Державу, незалежну [від] москалів.

Коли ж Шаповали з Винниченками далі підуть по лінії комнезамів, національних меншостей, по лінії політичної мудрості Центральної Ради — Нац[іонального] Союзу, яка їх, як і нас на еміграцію викинула, та дальшої боротьби з нашими державницькими змаганнями, тоді, розуміється, повстає небезпека, що Москва налагодить свій державний апарат швидче і перед нами знов стануть може вже не роки, а десятиліття еміграційних злиднів і то без всякої надії для п[анів] Шаповалів діставати далі субсидії від чехів чи кого б то не було.

Але годі про політику!

Особисто мої справи і в цім разі стоять не так, якби хотілося. Все ще не маю надії виплатитися з затягнених боргів. — Квартира вимотує сили і нерви Вікт[оріі] Євген[івни], кращій на мій заробіток не знайдеш. — На службі у мене ввели з 2.І. десятигодинний день праці.

От тільки маємо, то Ваш хрещеник нівроку здорово росте! — Найщиріший привіт Катерині Михайлівні, Мурикові, Лялі, якщо вони мене собі пригадують.

Як писатимете Наталі Львівні — привітайте; пляшку її зберігаю все ще. — Черкніть колись, а може фотографії Ваших пришлете. Німеччина за ніч повернулася в валютну країну, так що Вам сюди не так то вигідно буде навідуватися, тож може колись дійсно про себе і сім'ю Вашу, або Катерина Михайлівна сама черкне пару слів.

Щиро Ваш

(О. Скоропис[-Йолтуховський])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 13, арк. 2–2зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 82 | Проект листа групи старшин Армії УНР М. Грушевському у зв'язку з його наміром виїхати з еміграції до радянської України

29 січня 1924 р.

До високошановного пана професора
Михайла Грушевського

Високошановний пане професоре й вожде!

На підставі вікового досвіду людскости ми, військовики Армії Української, ні на хвилину й ніколи сумніву не мали, що заплутаний тисячолітньою історією клубок взаємовідносин поневоленого, а року 1917 пробудженого, Народу Українського й його безпосередніх сусідів найскорше і з найменшими офірами лише мечем може бути розрубаний.

Тому можливістю мирного розмежування з Москалями на ґрунті братнього співжиття й інших людських мрій себе не тішили, хоч у такі часи здвигів народних, як Револуція, у вищі ідеали людскости особливо віряться.

Не довго нам на збройний заклик Першого Парляменту Українського і Першого Президента Народнього чекати довелося.

Безкритично і без вагань багато пішло нас на заклик оборони прав святих Народу Українського, його Суверенности й Державности і може з найтяжчим для нас, але найпереконуючим для сучасної людскости аргументом у руках — зі зброєю.

Протягом трьох років більшість цих вірних синів свого Народу — щастя мали, як Ви колись казали — солодко і гарно вмерти за Вітчизну. Внаслідок гірких мілітарних і політичних обставин Армія Українська змушена була свій Рідний Край залишити.

З тяжким почуттям кривавої кривди, нашому Народові заподіяної, терпеливо три жахливих роки в таборах інтернованих ми висиділи. Неуспіх боротьби після великих і дорогих офір, той стан, в якому Країна наша під ярмом ворога перебуває, та індиферентність Світу до справи нашої в розпач нас не кидали.

І хоч багато рядових борців із лав військових і громадських, на терновому шляху Визволення сили втративши, з повинною до окупанта пішли, але перші провідники визволення Українського ще при своїх стягах лишаються.

Віддавна чутка шириться, а за останні часи вся преса Московська і Москалями куплена злорадно відомості друкує, що Ви, пане професоре, до Уряду Московського окупантського з проханням про дозвіл повернутися на Україну звернулися.

Ми давше навіть думку про таку можливість відкидали і подібні чутки лише за провокаційну роботу ворогів Народу Українського вважали, бо одна мета у ворогів наших: зневіру і розпач серед нас посяти та хоч нечисленну, але ще міцну, фалангу Українську на еміграції захитати.

Ми не віримо, щоб Ви, яко Вождь, через гори трупів, за волю України покладених, переступити наважилися.

І коли б подібні чутки підставу мали, то ми, Вашу тугу за Краєм Рідним, просто як у людини, відчуваючи, Вас насмілюємося благати в ім'я святости, по Вашому закликові, крові за Україну пролітої своєї сивої голови перед ворогом нашим одвічним не клонити, а тут, на еміграції, разом із нами залишатися, аж доки Нарід Український останніх кайданів неволі не розіб'є і до себе перших своїх стягоносців, що й знесилені своєї варті національної не залишили, не закличе. Благаємо, бо ж Ви, яко Перший Президент Держави Української в своїй особі весь Маєстат Нації Української персоніфікували, бо ж Ви боротьбу за Суверенність нашу відродили і гасло Нації в Нарід кинули і під Вашим привидом увесь Нарід Український через гармонійну співпрацю всіх своїх непоколених представництв в Першій Парляменті, як одно національне ціле, проти своїх одвічних ворогів одностайно виступив.

Переїзд же Ваш на поневолену Батьківщину нашу, сьогоднішній стан її окупації санкціонував би і ворога нашого, який нині особливо всіх зусиль для змордування народу Українського напружує, підсилив би.

Якби злидні емігрантські матеріально достойникам визволення Українського свій національний обов'язок виконувати перешкоджали би, то ми з останнього стягнення, але до бідування їх не допустимо. Просимо повірити правдивості нашої і нашому бажанню щирому запобігти лихові національному і бланню нашому вняти.

Січня 29, року 1924

в 7-му річницю бою під Крутами²¹⁰

(Шевченко Володимир)
(Россіневич²¹¹)
(Євген Маланюк²¹²) та ін.

ЦДАГО України ф. 269, оп. 1, спр. 351, арк. 1.
Оригінал. Рукопис.

11 лютого 1924 р.

СТАХІВ²¹³. Шановні збори! Оцим я дозволю собі відчинити нинішню дискусію на сповіщену тему. Разом з цим я дозволю собі оповістити, що Н. Н. Шаповал* не буде [мати можливості] виголосити свого реферату, а відбудеться тільки доклад В. К. Винниченка. Думаю, що сама чисельність зборів виказує зацікавлення зв'язане із питанням сучасного положення України. Нам треба вислухати думки не тільки цих, що погоджуються з нами в теорії і практиці, але, виходячи із прицілу широкої демократії, вислухати й тих, що стоять на іншому становищі і іншу мають практику — а це тому, щоби після становища противників мірити конечність визначеної мети і середників. Думаю, що шан[овні] збори присвятять цій справі всю свою увагу. Голос має громад[янин] Винниченко.

ВИННИЧЕНКО. Шановні збори! Сучасний політичний мент в Росії і на Україні, на території т. зв. Союзу Радянських Соціал[істичних] Республік, можна охарактеризувати як кризовий момент. Кризу цю урядовий центр цього Союзу намагається всіми засобами, які є в його розпорядженню, сховати під вуаль. Але як і всі продукти текстильної промисловості цього центру дуже поганої якості, так і скрізь, цей вуаль поганої якості. Кризу скрити вони не можуть. Криза є величезна, вона поширяється — і ми стоїмо тепер перед великими подіями, що можливо, одіб'ються дуже радикально на сучасному стані, як державному, так і політичному цього Союзу.

Політичний стан є відбиткою економічного стану краю. А економіка і господарство на території Союзу Радянських Республік, так званого Союзу Радянських Республік — повторяю і підкреслюю, незвичайно важкі. Промисловість занепадає, торгівля, так зван[а] внутрішня, переходить в руки капіталістичні — а НЕП²¹⁴ тільки підкреслює ці болючки, які було викрито раніше (Кронштадт).

Становище робітництва надзвичайно тяжке, і немає ніякої країни тепер в Західній Європі, де би пролетаріат поневірявся більше, як у т[ак] зван[ій] соціалістичній «робочо-крестьянській» країні. Селянство обдерте — смичка селянства не вдається — воно й схарактеризувало цей метод обдирання дуже влучним словом: смикати. В краю проходить цілий ряд страйків. Страйки ці ховаються урядовою партією перед населенням, відомости за кордон поступають дуже рідко, але весь Союз знає, на якому підложу ці страйки відбуваються і що вони мають на меті. З економічних страйків вони переходять в політичні. Робітництво, страдаючи під натиском НЕПа, бачучи своїми власними очима той обман, в який його було введено, бачучи ці страшні протигоріччя класового становища, що там панують — спокійно до цього не може ставитися. Його вимоги економічні переходять в політичні. Вимагається демократії, того слова, якого тепер комуністи уникають. Селянство обдерте, але підкріплене за попередні роки, починає набирати сили — і це все одбивається в колах РКП²¹⁵. Ця дискусія, що завелася останніми часами в РКП, є тільки відблиском того настрою, що панує серед широких робітничих мас. Дехто старається пояснити цю сварку тим, що одна сторона хоче захопити владу у другої. Обі сторони в дійсності дбають про те, щоби уратувати себе і ці позиції, які гулять. Одна сторона гадає, що друга говорить неправильно, [така] тактика веде партію до загибелі — а в дискусії доходить до

* Йдеться про Микиту Юхимовича Шаповала.

таких актів як биття по лиці одних членів і других. Це показує, що сама РКП бачить своє безвихідне положення під впливом оточуючих обставин. Це становище, яке тепер панує в РКП, не є нове, його давно вже помічали совісні й об'єктивні обсерватори. Три роки тому назад, виїжджаючи на Україну з метою прийняти участь в будівництві політичного соціального ладу, я щиро вірив, що там відбувається той великий процес. Я поїхав помагати як соціаліст, який мріяв і вірив, що переведення в життя кличів соціалізму дасть щастя людськості, до якої вона зміряє. Мене обманено — я помилився, заявляю одверто, але з гордістю. Краще помилятися в краший бік (вірити в щастя), аніж помилятися, віруючи в зло, насильство. Мої товариші помилилися в другий бік, вони повірили в реакцію, в насильство, я повірив у те, чому я вірив раніш. Я поїхав і увірив, що воно не здійсниться. І тому, вернувши за кордон, я одверто знов таки заявив про те, що я бачив, що я помітив, а те, що я тоді помітив, те саме тепер в усій пресі большевиків повторяється. Так щоби вам пояснити те, що вони тепер говорять, я вам прочитаю те, що я написав виїхавши з України (*читає*) «Робітники РКП вибрали метод абсолютного централізму, який виключає метод демократизму...». Це все повторяє тепер так звана опозиція в РКП тими самими словами майже. Принаймні, коли ви переглядаєте пресу їхню, ви ні однісінької помилки в моїх словах не знайдете.

Тепер являється питання, чому російська комуністична партія, за якою з таким запалом, з таким ентузіазмом ішли робочі маси в Росії, чому вона тепер явно на наших очах падає в очах тих самих мас, через що того населення, яке любило називати себе навіть не розуміючи того слова, большевицьким, чому воно тепер ненависним ставиться до тих самих большевиків. На це відповідь вони дають таку. «Большевики, задумавши в індустріально нерозвиненій країні проводити соціалізм, цілком природно мусили тепер потерпіти крах. Історія з них насміялась. Закони соціальної будови, закони розвитку кожного громадянства суворо покарали большевиків. Вони заслужили те, що вони посіяли. Експеримент тепер відбивається на них самих, вони стоять перед своєю загибеллю».

З тим я особисто не погоджуюсь. Большевики не через те терплять крах, що вони були ревними соціалістами, не через те, що вони взялись за експеримент, в неіндустріальній країні. Логіка, діалектика річей вимагала від них того. Не будь Леніна, прийшов би другий хто-небудь. Не будь большевиків, найшлися би Махнівці, які зробили би те саме, що зробили большевики. Вони мусили це зробити, вони були продуктом обставин і природних умов. Не з власної волі вони утворили той рух. Маси російські, бувші російські вимагали миру, землі. Хтось мусів ці лозунги підхопити, хтось повинен був згадати всі ті бажання і почування широких мас і повести їх за собою. Можливо, що становище було би далеко гірше, коли би на чолі тих мас стали не большевики, а Махнівці. Ми мали би зразок такої нечуваної різни, такої страшної анархії, що тепер може од цього Союзу Радянських Республік осталися б тільки голі руїни, так що іще є щастя в тому, що на чолі цієї стихії стала організована група, організована сила свідомо і захоплена певною ідеєю. За те, що большевики хотіли справді принести щастя масам обвинувачувати їх не можна, за те, що вони не розраховували, що вони не задивились на те, що неіндустріальна, нерозвинена країна, яка іще не доросла до їх політики, яка творить соціалістичний лад також не можна. Вони мусили це робити, вони мусили розрядити ту енергію, яка була в них самих і в масах.

Їх експеримент також невідомо, чи вдався би, чи ні, коли би він відбувався в нормальних умовах, себто, коли би большевики вжили всіх тих способів, і засобів, які вживаються при експерименті. Коли людина хоче виростити дерево, вона повинна тому дереву дати відповідні умови, [а не] обкладати стіпанми, обсіпати його паразитами, закривати його од світа, це не сприяє успіху експерименту. Большевики іменно це зробили, вони не робили свого експерименту з відповідними засобами.

Щоби творити соціалізм, щоби посувати ті обставини, якими вони скористувались до створення...*, вони навпаки всеї час йому тільки шкодили. Метода абсолютизму і централізму, якими оперували більшовики, абсолютно не відповідає тому завданню, яке вони собі ставили. Соціалізм не мириться з методами деспотизму. Добиваючись свободи, не можна робити її шляхом насильства. Методи самі вбивають саму ідею, і вони цього іменно добились. Ставлячи собі мету свободи, вони тим, що вони робили, вбивали всяке прагнення свободи і оце є, на мою думку, ця корінна помилка, яку вони зробили, це злочинство, за яке вони будуть покарані і історією і можливо своїми сусідами. Ми можемо зрозуміти, через що це сталося. Більшовизм є продукт російської історії. В країні, яка була сотні літ під п'ятою деспотизму, яка абсолютно не звикла до яких небудь форм народовладства, [де] державну думку вбивали абсолютно, [де у] державі був тільки малесенький погляд в інтелектуальній праці, там, розуміється, не могло відтворитися відношення до інших методів, до таких методів, які вживають, скажімо, в Західній Європі.

Колись в початках своєї революційної діяльності мене це явище вразило, а іменно, що російський інтелігент, інтелектуально розвинений більше, ніж західно-європейський, в теорії він прагне до неба, але в нім є роздвоєння дізгармонічне, він ніколи не перетворює свою ідею, тяжку мозкову працю в реальну насущну дійсність. На це я, повторюю, зложилось історичне буття, яке пройшла вся Росія, і це утворило той тип, який я назвав свинею з головою Жирафи. Голови Жирафи тягнуться до неба, але тіло раз у раз впадає в багно. І російський інтелігент, як знаєте, він говорив багато про релігію, і в той же час він ходив до церкви, сповідався, вінчався, молився Богу і вчив своїх дітей молитись богу. Не в тому річ, чи він молиться чи не молиться, чи вірить чи не вірить, я зверну увагу на той момент дізгармонічності. Нема поєднання свого переконання з своєю власною діяльністю. Більше гідний до віри і пошани [той], хто вірить в Бога, людей і молиться, а ніж той, хто не вірить, висловляє ті думки і ідеї, а сам фактично робить щось інакше. Це розрив, витворений царизмом, що не давав ніякої змоги розвитку акції — і ця спадщина перейшла й на-більшовиків.

Я зверну увагу, як їхні тези надзвичайно різко розходяться з їхньою релігією. Всі декларації наче навмисне не відповідають практиці. Бо до чого ж вони дійшли? В даний момент на території Союзу Радянських Республік слово «комунізм» викликає огиду. Те велике слово, що символізує собою вічне прагнення людського — викликає тепер посмішку! В масах апатія, недовір'я, зневага. Три роки тому назад, помітивши це явище в совітській Росії, я схарактеризував його такими словами. Я думаю, що прочитавши я краще зумію з'ясувати своє твердження тими духовими словами, ніж якби я говорив ще цілу годину (*Читає*: «Провідники РКП...* не вдоволять»). Ця картина тільки в різних формах, є й тепер.

Політична влада РКП годує реакцію. Суб'єктивно вона в цьому не повинна, але всіми своїми актами, тактикою і методами вона неминуче приведе країну до реакції, коли в оборону не виступить якась інша сила. Щодо самих більшовиків, смертний присуд їм приписано. Питання тільки в тому, як саме вони впадуть. Кілько є форм, можливостей, що можуть це здійснити. Найнебезпечніший і найможливіший є військовий переворот. Для всіх не є секрет, що червона армія настроєна опозиційно до РКП, армія Будьонного²¹⁶ повна антисемітів, — вибух може статися кожної хвилини. Вибухи вже помітні — а це доведе до військової диктатури. Ця диктатура логічна й неминуча, буде прагнути до затвердження своєї позиції у формі монархії.

---

* Пропуск у тексті.

** Пропуск у тексті.

Друга можливість, це вибух знизу, із маси. Маси доведені до одчаю, виступлять — і тоді військова сила стане по одній стороні і вступить в боротьбу з другою. Це перспективи грізні, горожанської війни. Нарешті може бути війна, [яка] може повалити більшовиків — і тут прийде до військової диктатури, військова диктатура знову ж доведе до горожанської війни. Грузія в самій РКП може привести також до боротьби одної сторони проти другої.

І ще один вихід може бути, досить утопічний, а саме той, коли большевики, оцінивши ситуацію, найшовши соціалістичне сумління, захочуть без руїни, без різни уступити зі своїх позицій. Можуть вони це зробити невеличкими уступками демократії. Я подам малий парадокс: коли би РКП хотіла зробити такий експеримент, щоби дати свободу акції якійсь суто монархістичній партії зі всіми аксесуарами середновіча.

То я тут зараз заявляю, що даю свою голову на відсіч, що через півроку, максимум через рік оця монархічна партія з усіми лозунгами, з усіми своїми тезами, які не відповідають ні настрою, ні бажанням мас, оця партія через рік стане дужчою за РКП і її звалить, бо маси шагнуть іменно в ту дірку, яку відчинить РКП для них, так що коли я кажу про те, що коли РКП зробить таку уступку і дасть свободу, хоч би в середині своєї партії опозиції, то це вже загрожує загибеллю як одній, так і другій стороні...*

І розуміється Зінов'єв має цілковиту рацію, коли він каже, що ми, трійка Зінов'єв, Калінін²¹⁷, Сталін, мають рацію, а не опозицію, бо коли стояти на тому становищу, що політику треба провадити іменно в цьому самому напрямі, як вони провадять на ґрунті тих позицій, на яких вони стояли раніш, то позиція Політбюра є правильніша, ніж позиція опозиції. Бо позиція опозиції, не маючи довіри до демократії, волі не може дати, тільки певніш дістане робітництво свободу волі, слова, зібрань і т. д.

За партійними робітниками прийдуть безпартійні, за робітниками міста прийдуть робітники села, а це розуміється вже загрожує диктатурі пролетаріату, це йде до диктатури Каменєва²¹⁸. І інші урядовці Політбюра ясно заявили на Московській конференції, що селянин прокидається і вимагає волі (даєш демократію), от цього вони бояться найбільш. Але це розуміється в тій чи іншій формі мусить бути або ж мусять бути оті можливості, про які я раніше згадував, а тоді, звичайно, що для РКП не буде ніякого кращого виходу, ніж цей, коли вони звернуться до демократії. Вони стараються потішити своє становище признанням, здобуттям признання за кордоном. З цього приводу серед еміграції за кордоном, особливо серед російської, іде велике хвилювання визнавати, чи не визнавати. Сказати би, що це від них залежало б, що вони могли би впливати на це, то іще можна було саяк так зрозуміти, але розуміється ні Пуанкаре²¹⁹, ні Макдональд²²⁰, ані Муссоліні²²¹, ні ніхто інший до голосу тої еміграції прислухаться не буде.

Не голос тої еміграції вирішить це питання, вирішать їх інтереси тих країн, які заступаються Муссоліні, Пуанкаре і т. д. Для нас, українців, цього питання нема, для нас того уряду, який зараз веде переговори з Європейськими державами про визнання, нема, він не існує для нас. Це є окупаційна влада, яка захопила Україну, яка силою, насильством, багнетами, кров'ю, нагайками і т. д. тримає в своїх руках.

Коли Європа хоче визнати таке правительтво, нехай собі визнає. Ми знаємо, що наш селянин, наш робітник, наша інтелігенція трудова цього правительтва не визнають, значить його Україна не визнає і це правительтво не є правительством України.

Але я хотів звернути увагу на оден позитивний факт в усій цій історії. Большевики примушені силою народньої Української стихії на проголошення самостійности України, на виставлення од таких декоративних лозунгів як Союз Радянських Республік і т. п., вони нам власне в державнім історичнім змислі прислугуються тепер.

---

* Пропуск у тексті.

Ми визнання української державности за кордоном не здобули. Ми надто пізно вийшли на арену історичного життя, національна свідомість широких українських мас ще не досить була організована для того, щоби ми могли встояти проти чужоземної навали. Через те відповідного впливу за кордоном українська державність не могла мати.

Тепер, гонячись за концесіями, західноєвропейські держави хочуть не хочуть, але у свої державні акти пропускають українську державність. Визнаючи правительство Союзу Радянських Республік, вони мусять занести до своїх актів державних складових членів того союзу, туди мусить увійти поруч з Росією Україна, Грузія, Білорусія і т. д. Розуміється Грузії така історія не зовсім приємна, бо вона вже була визнана цілком самостійною державою. Російська навала імперіалістична захопила Грузію і включила в цей так званий Союз, але наше становище цілком інакше. Ми не були визнані. Тепер ми, як державність, як формула визнані.

Європейські держави, розуміється, не можуть такої декорації виставляти в своїх актах, як це роблять большевики, вони цілком серйозно до цього ставляться і раз записано і мусить статися знов якась інакша подія, яка би цю запись вибила з тих актів. Значить, ми маємо формулу, якою ми колись скористуємось. Покищо вона для нас не має практичного реального значіння, але я цей факт іменно хотів тут одмітити, щоби вказати як мається річ з цим визнанням чи не визнанням.

Тепер, вертаючись до становища на території Союзу Радянських Республік, я мушу замітити, що це становище на Україні далеко гірше, ніж в Росії. Через те воно гірше, що воно має іще в собі національний елемент. Російська комуністична партія, тримаючись методів централізму, абсолютизму сама собою мусила виходити із цих принципів як в економіці, політиці, так і в національнім питанню, вона мусила все тримати у власних руках так, що сама льогіка їхніх нападів примушувала їх бути централістами. Це розуміється відповідало інтенціям, бажанням і всьому настрою російського, так званого громадянства і через те їм цей централізм утримувати на Україні було тим легше. На Україну висилались з Росії так звані одброси, бо все негідне в РКП, все нездорове одсилалось в кольонії, на Україну, в Грузію, Білорусію і т. д. І через те ми помічаємо там вакханалію розпутства, підкупства, нахабства і цинізму, якого не так часто можна зустріти в самій Росії. Через те коли настане падіння большевиків, нам загрожує іще більша небезпека, ніж в Росії, бо всі апарати на Україні до 70% зайняті реакційною публікою, старими жандармами, старою поліцією, старими руськими націоналістами, шовіністами, всіми тими елементами, які за царського режиму весь час провадили в нас гнобительську і русифікаторську політику.

Ці елементи зараз повилазили, найшли собі притулок в Чека²²² і в совітських установах. Большевики сами того не повалять, вони безпомічні, стараються боротися, але з тим, розуміється, вони не зможуть боротися, поки вони не знищать тих методів, тих принципів, якими вони кермуються в своїх ділах. І таким чином для нас стоїть загроза захоплення в свої руки влади іменно оцею насаженою комуністами реакцією. Через те нашим завданням являється підготовка наших сил до того моменту, коли большевизм буде падати і коли на його місце буде приходити інша хвиля, нам треба підготовляти свої сили, всякі орієнтації на якісь зовнішні закордонні сили як були утопією, так і лишаться.

Поки ми державно і національно не сильні, доти ніякісінької помочи від Європи одержати ми не можемо і всі ті орієнтації на Польщу, на Румунію, на Угорщину і т. д. являються тільки гальмуванням нашої власної волі. Петлюрівщина іменно тим була незвичайно шкідлива, що вона гальмувала цю силу. Я вже не кажу про інші моменти, тільки це згадаю іще й тепер; я кажу, що вона зробила незвичайне злочинство для нас, вона розколола нас, Східну Галичину вона відколола від Великої України, вона внесла розбрат серед нас і дитячою наївною і злочинною політикою, т. зв. орієнтаційною.

Так само політика Петрушевича в орієнтації на другого ворога української нації є та сама, що і політика Петлюри. Тільки орієнтація на власні сили може нас поставити на ноги. Але, на які сили? Рік тому назад мною і моїми товаришами по світогляду було проголошено гасло єдиного революційного демократичного національного фронту. Основні тези цього фронту вам напевно відомі. З широких кол українського громадянства поступали нарікання, що ми себе звужуємо, що ми справу визволення нашого народу беремо тільки в свої руки, не допускаючи іншої течії. На це можна сказати, що так вимагає сучасна історична політична ситуація. Було би помилкою, коли би ми слухались тих, чи мало-свідомих чи добре свідомих, але не щирих патріотів, які під лозунгом всенационального фронту хочуть провадити свою політику.

Наша українська нація позбавлена буржуазії. Це наслідок історичних обставин. Коли я з початком революції висловив цю тезу, наші ліві марксистки накиннулися на мене за це, але в кінці таки мусіли признати, що національно зорганізованої буржуазії в нас немає, а є тільки робітництво, селянство і інтелігенція, що вийшла із них. Отже, ці течії, які в зародку тільки мріють, що Україна стане такою, як і всі другі держави, не мають ґрунту під ногами — і з ними нам рахувати не приходиться. Через те й ми не можемо піддаватися тій демагогії табору, якому піддавалися під час нашої визвольної боротьби. Мусить бути сильне ядро, сильне, одноцільне, а не як раніш, коли на чолі стояла мало-свідома група.

Ми знаємо, що під гаслом визволення нації наша солдатеска, наша організована отаманія шантажувала нами. Вона нас тягла з собою у пропасть і нанесла шкоду усім нам. Їй нині завдячуємо, що тепер вигнані перебуваємо на еміґрації. Навчені отже гірким досвідом, ми заявляємо, що провід у боротьбі за визволення України бере в свої руки революційно-демократичний союз і він її буде вести, він не буде рахуватися з ніякими монархістичними тенденціями. Ці ж тенденції, що зараз панують на Україні, тільки підкреслюють нашу позицію.

Якими ж способами, якими конкретними шляхами повинна українська демократія боротися за своє визволення? Ми вже заявляли раніш і я тепер повторюю: українська еміґрація демократична в певній своїй частині повинна їхати на Україну. Всі елементи, що почувають тут себе тяжко, що мають тугу за рідним краєм, що матеріальне незабезпечені, що тратять тут марно сили, повинні доложити всіх зусиль, щоби їхати на Україну, але не ті, що представляють собою політичні течії української демократії. Вчинок Грушевського є шкідливий. Грушевський буде спиняти енергію мас до визволення, буде гальмувати процес протесту. Він буде зразком позірности всего того нормального, що діється на Україні. Похвалити його не можна, які би мотиви його не були. Людина, яка стояла в передних рядах політичної і соціальної боротьби України під час революції, не сміє давати підписки, що він не буде втручатися в політичне життя України.

Але кождий, хто не був випхнутий обставинами наперед, повинен їхати на Україну. Ви запитаєте, як можна поїхати туди? Можна їхати нелегально, пробиватися через кордон, купувати у красноармейців паспорт. Хоч ми певні, що тут, на цих зборах є большевицькі шпики, але всякі заяви тут про нелегальщину рішуче нічого не змінять. Вони чудесно знають, що в них паспорти можна купувати за певні гроші. Коли ж це неможливо, коли так пробратися важко, то ми зрозуміємо становище тих, що хочуть їхати на Україну. І ми їм кажемо: ідіть до большевиків, підписуйте всі анкети, заявляйте, що ми контрреволюціонери, лайте нас, але їдьте на Україну.

Будьте певні, що чи виласте ви нас чи ні, від цього здирня хліба від українського селянина не припиниться, український робітник буде викинений з фабрики, «Чека» буде функціонувати — і від цього ненависть населення до абсолютизму не зменшиться. Ви мені

закинете, що я вам пропоную сменовеховство. Сменовеховство це що інше. Це свідоме запродовання себе, це шире служення своїм панам за певні матеріальні вигоди. Сменовеховці не відійдуть від своїх панів, бо знають вже тепер, що зробили злочинство проти українського колективу. Чи вони будуть змушені обставинами, чи з власної волі, вони тим самим вже почули в собі злочинство проти української демократії, а почувши його, вони зараз же заплили до того, проти кого зробили злочинство. Це психологічний закон. Так от ті, що не мають змоги поїхати, тільки таким способом, щоби не продаватися злочинцям, можуть робитися фальшивими сменовеховцями і вести роботу справедливо.

Я хотів би ще сказати кілька слів про те, якої позиції слід придержуватися тим, що виїхали на Україну. Це питання про радянську систему. Слова «ради», «радянська влада» у багатьох викликають може зрозумілу психологічну, але об'єктивно несправедливу огиду. Їхати на Україну з кличем демократії, парламентаризму, установчих зборів, було би рішуче неполітично і непрактично. Цих лозунгів тепер на Україні не зрозуміють. Ситуація для цих ключів непригожа. Там розвивається другий лозунг: демократизація. І цьому лозунгові треба в даний мент служити. Ради це не абсолют, котрому треба поклонятися, так само як парламентаризмові. Це переважно тактика, а не принцип. Принцип є тільки демократія. Це є виборність влади, контролю колективу над владою. В даний мент поведіння роботи, боротьби за поширення цієї формули є якраз на часі. Піддержувати опозицію в РКП, поширювати серед неї цю формулу повинно бути нашим завданням.

Я певен, що тут є багато тих людей, які були на Трудовому Конгресі 1919 року. Трудовий Конгрес був з'їздом Рад, Трудовий Конгрес виніс програму, яка базувалась на постановках, на рішеннях наших трудових рад робітництва, селянства і трудової інтелігенції. Політичні партії, як і тут за кордоном, вони приймали там гарячу участь, вони — вибирали уряд і вони тоді не ставились з такою огидою до радянської системи, як почали ставитись тут за кордоном, коли відступили від програми Трудового Конгресу. І той уряд т. зв., який називає себе приємником влади Директорії, він зганьбив і Трудовий Конгрес і його програму і його заповіти і не може ніякісінького права ні юридичного, ні фактичного, ні морального, ні національного мати на...* з лавою української демократії трудової, Трудовим Конгресом. Так що нагадуючи вам цей момент, я кажу, що в історії української демократії радянська система була прийнята і знов таки я кажу, що той експеримент, завдяки тому самому методі, який губить РКП і революцію, методі абсолютизму, влади олігархічної купки людей, ці методи згубили і наш Трудовий Конгрес і його позиції і всі позиції української демократії.

Згадаємо, з яким патосом, ентузіазмом зустрічало Директорію населення, коли вона йшла за тою програмою, а згадайте з якою ненавистю випроваджували нас із Києва. Соромно згадувати. І ми це встигли зробити за два місяці, викликати таку ненависть. Так от я говорю, що тепер, коли ви боєтесь цих лозунгів, то згадайте Трудовий Конгрес і коли для вас поезія споминів щось говорить, то уклоніться цим споминам. Повторяю, що це є практично в даний момент і корисно для української нації. Українська нація не має буржуазії, себто, коли буде влада Рад, то там буде представлений чисто національний елемент, ми будемо забезпечені від того, що принаймні в перші часи пануюча кляса, капіталісти, які будуть чужонаціональні нам, безумовно, не введуть своєї диктатури культурної і політичної. Ми зможемо дати можливість розвиватись національно нашим масам, ми скріпимо їхню душевну позицію. Кождий українець, коли він відчуває себе патріотом, він повинен думати тільки про таку форму політичну. Для других націй може це невинно і може і неприємно, але для українця радянська система є найкращий вихід для

---

* Пропуск у тексті.

національного питання, це є найкраще розв'язання, але тільки радянська система мусить бути здійснена дійсно, формально, не декларативно, не єдиноличієм.

І дійсно радянська демократія тільки може на цей момент забезпечити нам наші національні позиції. І от кінчаючи своє слово, я ще раз закликаю до єдиного революційно-демократичного союзу всіх здатних до боротьби, всіх сильних іти на Україну, іти не стільки для повалення большевизму, він сам завалиться, скільки для того, щоби зайняти позиції перед тою не вилупленою реакцією, яку висижувала РКП.

Реакція вже клює дзьобом, шкарлупка розпадеться і вилізе звідти наш більший, ніж РКП ворог. І ми повинні себе застерегти перед тим ворогом. Ми повинні зайняти якомога більше позицій, щоби у відповідний момент ми могли виступити і обороняти можливо навіть разом з РКП, з тими її чесними елементами, які бояться реакції і всего, що мусить прийти. І от закликаючи вас до цього подвигу, а це мусить бути подвиг, кожний мусить бути готовий і до арешту і навіть до смерти, то не є жарт. Нам треба тільки сильних, тільки з напруженням всієї енергії. Для нас апатія, зневіра не потрібні, ми не можемо собі дозволити такої розкоши, на нас історія поклала великий тягар, на наше покоління, ми мусимо вести його мужньо і сміливо для того, щоби передати нашим наступникам вільну незалежну Україну без хлопа і без пана (*оплески*).

(Перерва 10 минут)

ФЕДЕНКО. З великим хвилюванням довелось мені чути доклад громадянина Винниченка. Це хвилювання тим більше оправданим являється, що громадянин Винниченко стояв на чолі правительства революційної України, а нам тут доводиться чути, що діячі визнають свої власні помилки, признаються до вини. Тяжко те, що ми повинні домагатися від політиків і провідників уміння передбачати обставини. Коли хто цього не вміє, той не повинен братися за діло.

Отже, хоч тяжко з одного боку, з другого, приємно, що помилки признаються. Питання тільки в тому, чи ті особи, що роблять нам доклади, розуміють цілком відповідальність, що лежала і лежить на їх плечах.

Я смію твердити до краю, що докладчик не тільки признався в помилках у своїому докладі, але й помиляється. В чому помилки? В тому, що докладчик говорив нам про те, що большевицький експеримент міг би удалися, міг би бути успішним. Значить: залежало все лихо від злої волі Леніна, Троцького²²³ і других.

Кожний з нас знає з азбуки політичної економії, що економічні перевороти не бувають такі скорі, щоби в аграрній країні можна було провести негайно комунізм. Нам приємним бути може, що міста його заведуть, але все ж таки ремінісценції, спогади, повинні нас дратувати, бо з цим зв'язана загибель мільйонів українського народу. Хто спочуває большевицькому принципіві, той повинен співчувати їх методам. В аграрній країні з дрібною буржуазією годі провести соціалізацію як, напр., промислова Англія. Найбільш розвинена в цьому напрямі країна може доступити отже соціалізацію шляхом еволюції. І тут також стрічаємо ремінісценції, а ці ремінісценції є того роду, що формула радянського союзу робить прислугу українському народові. Також у нас є другий союз, буржуазний союз американський, отже слід би говорити, що там якийсь стейт Пенсільвенієн буде мати своє історичне значіння, так як Україна в радянському союзі. Я думаю, що це тільки останки того романтизму, який в певних українських колах існував і донині ще залишився.

Тепер я мушу торкнутися цього, що тут нам проголошено якийсь революційний демократичний союз, що себто рекомендує[ться] українському громадянству як спаситель українського народу. Ми, мовляв, тільки можемо рятувати український народ, бо української буржуазії нема і т. д. і т. д. Це не є зовсім аргумент, коли хтось виходить на сцену

і каже, що врятує. Я сумніваюся, чи сам хто-небудь взагалі в це повірить. Я думаю, що коли тут проповідується така думка, щоби диктатурою довести до визволення українського народу, то це зовсім нічим не різниться від петлюрівщини. Коли кажете, що Петлюра був егоїст, то егоїзм і з ваших грудей випирає. Це також, можна сказати, характеристичний рис нашої інтелігенції, що вона надто мало розвинена політично і надто виставляє на перший план свої особисті інтереси. Це й доказ, що отаманщина ходить також не в погонах.

Було нам зазначено, яким способом треба рятувати Україну. Отже кому не грозить небезпека, їдьте на Україну, заявляйте льюальність, складайте підписи і т. д. Це та чесність з собою, що підходить для індивідуальної моралі авторових творів. Я думаю, що політичній еміграції давати таку раду: «Ідіть, спина зморщиться» — це страшно неполітично. Тепер, коли навіть щирий сменовеховець зайде до большевицької місії, його спитають, чи солідаризується він з думками Винниченка.

РОЗДОЛЬСЬКИЙ²²⁴. Шановні громадяне і товариші! Я хочу сказати кілька слів до одного з місць докладу шановного референта, а для цього наведу цитат із його твору. В цій статті шановний референт, обговорюючи всі групи, що могли би ввійти в революційний демократичний союз, говорить також це: «В той же час... (*читає*)... прийняті». Абстрагуючи від тих слів темних і неясних, хочу поставити питання, від кого виходить ця пропозиція, запрошення до Демократичного революційного союзу. Формально беручи, треба автора вважати комуністом, отже це пропозиція комуніста до комуністів.

Але, з другого боку, слід перевірити, чи цю пропозицію робить дійсно комуніст, чи ні. Леві, на мою думку, далеко менше пішов направо, ніж шановний референт. Для нас, комуністів, коли говорити в цьому випадку про відступство від засад комунізму — ясно, що шановний референт зазначає лозунг будучого національного фронту, котрого витвором буде: незалежна українська республіка. Навіть цей малий додаток «народня», навіть цей зник, лишився тільки придаток «демократична». Звичайно, коли підходити до цієї фрази по доктринерськи, за ніяких умовин комуніст проти неї виступати не може, але при сучасних обставинах, після набутих дослідів, той хто виставляє принцип тільки т. зв. Демократичної республіки, він [від] лінії комунізму відхиляється.

Хіба це буде комуніст того типу як Левитський — це інша річ. Тоді ми будемо словом «комунізм» тільки гратися і просто скажемо собі в вічі: ми есдеки.

Щодо особистого поняття тов[ариша] докладчика сучасної ситуації на Україні, я сказав би, що ця критика вказує одночасно і слабину референта. А саме в цій критиці багато чується ноток жалю, ноток горячого почуття, котрі якраз вказують на те, що в референта ці місця іще не є місцями повної кристалізації своїх поглядів в цьому напрямі і можливо, не хочу бути пророком, але можливо, що ми іще будемо переживати іще оден поворот т. Винниченка назад до наших таки рядів.

Я говорю, що сучасна міжнародна ситуація не дозволяє комуністові, навіть принявши що 50 % з того, що говорить т. Винниченко про ситуацію на Україні, є правдиве, навіть тоді не дозволяє сучасна ситуація комуністови ставити принцип демократичної республіки.

Що ж протиставить т. Винниченко, що він саме проповідує. Він пропонує одноцілий фронт революційної демократії тої самої, котру він так горячо і так прекрасно осміяв в своїм відродженню нації²²⁵, про котру мусив бути переконаний, що вона є одним фантомом.

В даній ситуації історичній вона нічого не несе позитивного і вона мусить витворитися іменно [у] всі настрої і хиби, які референт зазначив Петлюрівщиною і отаманщиною, вона іще цілком в концепії референта. Референт міркує, що російське громадянство

одноцільним фронтом націонал-шовіністів стане проти українців і як наслідок того виводить конечність українського фронту проти шовіністичної політики РКП, при чому одначе забуває ці власне ріжниці, які ділять кола російські на дві половини — большевицьку і антибольшевицьку. Тоді, коли приходить до обговорення українського національного фронту, нагло заявляє, що тут гра ролю все ж соціальний момент. І мені, коли б я був петлюрівцем в ролі Феденка, то я всіми силами використав би це і сказав би, що нельогичність є [у] вас товаришу референт, бо ви бачучи одноцілий фронт російського громадянства, без огляду на соціальне положення, тут хочете творити якийсь соціальний ограничений фронт. Тепер відносно нашої позиції, яка може бути до того питання (*гамір*).

ГОЛОВА. Прошу спокій.

Зараз скінчу. Відносно нашої політики до того, що сказав референт, ситуація дійсно є така, що ми, котрі вважаємо себе частиною і передовою частиною революційного пролетаріату, мусимо будувати свої перші почини республіки в страшному труді, з надзвичайними похібками — це безумовно являється фактом. І фактом є, що це, на що ми надіялись, правда, ми ніколи не проповідували негайного здійснювання комунізму, як каже Феденко, це є просто брехня (*гамір*).

ГОЛОВА Зборів. Прошу спокій.

Відносно даної ситуації мусимо витягнути (*гамір*) апелю до референта.

ГОЛОВА. Прошу спокій. Бесідникови належить іще 30 сек[унд] і прошу йому дати скінчити. Стою на становищі, що кожний, який записався до голосу, говорить 10 минут і оскільки додержується правил, які є дані для всіх людських зібрань, то очевидно не має йому права ніхто переривати.

Хочу зазначити, що сучасна ситуація, при котрій здійснення наших цілей в зв'язку з загальною європейською ситуацією стало надто тяжкою і радянські республіки в дуже тяжкій ситуації опинюються і дуже тяжко приходить робити те діло. Становище на Україні вимагає теж для нас українського фронту одноцільного, але не т. Винниченко і пана Шаповала, але навпаки вимагає від нас одноцілого фронту революційна частина українського суспільства з українською частиною комуністичної партії.

ШУЛЕВСЬКИЙ. (*гамір на салі*). Загула ціла аудиторія, думає що я так багато розумного скажу. Досить мало маємо часу і немає рації підкреслювати ті чи інші хиби, які роблять промовці. Хто ми є, чого прийшли сюди, що хочемо почути. Звичайна річ, що хочемо почути, про те, що робиться на Україні, про ту Україну, з'ясувати національне питання, але хочемо також знати питання і соціальне, як воно розв'язується, що діється в світі. Щось-небудь є і не так легко можна це рішити без всяких пояснень, виводів і законів. Оден каже, що мовляв на Україні треба багато ідейно думаючих людей і ті люде візьмуть і створять Україну.

Бачимо, що ніхто в світі, іще жадна людина не створила життя, але раніше те життя творило людину, а опісля людина думала (*гамір*). З огляду на те, що тут просто чути такі крики, де підкреслюється анальфабітизм, треба сказати, що таке нація. Дефініцію, як нинішня наука каже, дуже тяжко дати і думаю одна другу перечить. Коли дамо таку дефініцію, що частина суспільства або в своїм зачатку суспільства, яка є характером продукції, що витворила мову і тільки залежно від природних умов буде нацією. Чи то є так, розгляньмо це питання. Нація має ознаки, мову, має ознаки культури і т. д. Має ознаки однаковісінку мову.

З огляду на те, що не можу сказати того, що хочу — перериваю (*відходить*).

ГОЛОВА. Прошу шановних учасників зборів абсолютно задержувати після промов усіх бесідників абсолютний спокій. Очевидно в допустимих формах є можливі ті чи інші прояви веселости, але очевидно вони не можуть набирати таких форм як зараз набирали.

БЛОКРИНИЦЬКИЙ. Я не винен в настрою аудиторії, але постараюсь все-таки його змінити. Ми виступаєм не як партія, отже, щоби не було непорозуміння, мусимо заявити, що комуністи виступають більш-менш персонально і колись як будете находити якісь помилки у нас, то це стосується загального напряму нашої політики і партії і вони будуть являтися винними в своїх помилках сами.

На жаль, шановний товаришу Володимире Кириловичу, що тільки на другий рік будвання вашого єдиного фронту ви перший раз очевидячки переконалися в матеріалі, з якого ви будете єдиний спільний український національний фронт. Маєте перед собою опозицію своєї Україн[ської] с[оціал]-д[емократії], бувших Петлюрівців, як тут метко сказано, отже ви зараз не знаходите ані тіни того настрою, на який ви розраховували приїжджаючи сьогодні до Праги.

І дійсно, коли подивитесь, як ви будували цей єдиний фронт на протязі двох років, то инакше й бути не могло, бо кидання ваше із боку в бік, переміни ваших прапорів і лозунгів на протязі одного року п'ять раз, розуміється, нашу аудиторію инакше не могло виховати і відношення до вас іде зараз цілком нормально (*оплески*). Які ж причини тому. Поїхали ви на Україну? Ця вся емігрантська маса з ненавистю про вас згадувала як про зрадника всіх напрямків, всіх від[тинків] національного, соціального, демократичного, розуміється і комуністичного.

Бо що ж ви висовували? Ви висовували Україну радянську, комуністичну. Зараз ви стали на шлях демократизму. Розуміється, яке ж до вас може бути відношення. Ви доказували іще вчора, що єдиний можливий спосіб се є диктатура влади. Тепер ви хочете доказувати, що ви демократ. І також, як вам зараз тут зазначено, стоїте за диктатуру влади своєї партії, т. зв. с[оціал]-д[емократії], націонал-патріотів чи фронту. Яка ж різниця? Ця маса емігрантська, яка не дійшла до диференціяції, а зараз тільки доходить, вона не розуміє, що Ви дійсно правий, але ця маса або отаманія або революційна вона не розуміє, розуміється, що Ви правий. Коли би Ви мали дійсно кого поставити в диктатурі Вашого єдиного національного фронту, Ви би виграли справу. Але подивіться на той матеріал і Ви вже від сьогодні не будете говорити про єдиний фронт на еміграції, бо нема елементу, з якого Ви могли би його створити.

(*На сали безнастанні крики й переривання*). Української демократичної інтелігенції не було і тут її не найдете. Вони шукають виходу. Більшість їх — націоналісти, [вони] чекають ще й досі української форми державности на зразок других буржуазних держав. І треба собі тільки одно вяснити, що заки ви дочекається російської реакції, своя рідна, українська вас першого в живих не оставить. (*Бесідникови серед криків перервано*).

ХАРУСЬ. Попередній інцидент доказує, як українська інтелігенція за ті роки свого вигнання шукає виходу. Ніхто цього виходу не найшов. Лишився одинокий, останній для неї єдиний національний фронт. Коли дійсно хочемо з'ясувати собі, що собою уявляє українська еміграція; мусимо признати, що по суті вона контрреволюційна.

Таким чином, отже, виходячи зі становища, що єдиний шлях для неї може бути опортуністичний, демократичний, докладчик у своєму рефераті повинен це був відмітити. Але докладчик вийшов з комуністичного становища буцім по природі контрреволюційного. Виходить на яв, що самі ідеологи не мають відваги заглянути правді в лице, не хочуть доглянути, що еміграція проблемом, який вони видвигають, не цікавиться — є єдиний вислід конкретний з цього революційно-демократичного фронту, бачимо такий, що він зводиться до 3-х людей.

Вихід із цієї ситуації є одинокий: приєднатися дійсно широко до радянського будівництва. Задля того, щоби дійсно широко приєднатися, ми мусимо виходити зі становища, що українська нація може мати гарантію повного свого культурного й економічного розвитку

в радянському суспільному устрою. Коли йде участь селянства в цьому будівництві, то мушу сказати, що селянство не може взяти цілком керми влади у свої руки тому, що робітництво її веде. Ми далекі від того, щоби переоцінювати розвиток життя, що тепер на Україні за радянської влади проходить, але ми далекі від того, щоби так твердити, як твердить еміґрація, що там життя не розвивається.

Так не є. Життя розвивається настільки кріпко, що скільки б ви не товклись лобами, то ви туди не дійдете доки не погодитесь признати владу, яка репрезентується фактично робітництвом, і незаможним селянством України. То є настоящий народ, на який Ви фактично мусите орієтуватись.

Коли говорите, що зараз ви орієтуєтесь на народ, то тільки з спекулятивною метою. Фактично Ви на народ ніколи не орієтувались (*шум*). (*Не маєте права*). Маємо право. Таким чином, всі ті товариші, які схочуть на заклик товариша Винниченка щиро стати до Радянської влади, мусять іти до свого народу і будувати, але не так, не тими методами, якими вказує товариш Винниченко з задньою думкою, ні, отверто і щиро. Радянська влада на Україні далеко не ставить тої мети, щоби українців знищити. Україна розвивається (*шум і крик*). Вас викинуть як революційне сміття (*шум*), на жаль не можу більше балакати.

ЛОТОЦЬКИЙ. З великим інтересом ішов я на нинішні збори, маючи надію, що Володимир Кирилович після всіх своїх попередніх шукань, попередних помилок врешті дійшов до зрозуміння нинішнього становища, про яке він сьогодні мав говорити. Ці концепції, які він висловлював, на мою думку, на жаль, не можна визнати слухними. Дуже дивно, що такий справді щирий українець, патріот, якого раніше всі думки обволікались певною ідеєю розуміння інтересів України і становища українського, в даному разі творить свої концепції в якомусь виключно загальноросійському масштабі.

Для нього зовсім якомсь мимо його очей пройшло все, що твориться на Україні і в других тих краях, які не знали одного національного цілого з Московщиною, як Грузія. То все наче проходить мимо його очей і він при творенню своїх концепцій те спускає з свого виду.

Не звертає його уваги те, що Україна, коли вся Росія підлягає гнету большевицькому без всякого протесту, що Україна, Грузія і інші, так звані инородські країни, палають ненавистю до своїх окупантів і стараються всіми силами скинути те ярмо, не жалуючи своєї крові. Отже, це нехтування тих реальних обставин і заводить референта до хибних виводів.

Він говорить про можливість монархії в Росії. Чи можлива монархія на Україні і чи шановний Володимир Кирилович був в числі тих, хто з українським народом скинув ту монархію на Україні, яка заводилась сильним німецьким штиком, і тільки під штиком держалась, а коли ж ті штики інтервенції зникли монархії не стало. Володимир Кирилович це забув. Володимир Кирилович забуває те, що на Україні, у всіх місця, котрі найбільше відчують гніт чужоземної влади, багато накопичилось таких елементів, які викличуть таки протест, котрий змете ту окупантську владу.

І от через те дуже дивно, що він подає ту утопію, ну він так говорить те в дуже штучній літературній белетристичній формі, утопію, руйнуючу ту бажану концепцію, утопію про... * це знов таки, на мій погляд, є нехтування тих реальних обставин, які дуже реально дають себе відчувати якраз в тих краях, котрі протестують проти окупаційної влади. Другі його концепції іще більше... **

---

* Пошкодження тексту.

** Пошкодження тексту.

Візьмім, наприклад, таке. Через що ми опинились на еміграції? Через що? Володимир Кирилович каже, що це сталось через отаманію, через ті принципи влади, які привели до олігархії української влади. Я нагадаю, що наш відхід з України стався на початку 1919 року, в січні місяці, коли з України прибув також сюди на еміграцію Володимир Кирилович, прибув, вийшовши із складу уряду, який власне до останнього часу, доки нас вигнали з України, був при своєму чину.

Отже, Володимир Кирилович, хто ж нас сюди привів, коли можна говорити про те, що нас хтось сюди привів. В даному разі, вибачайте, Ви були необ'єктивні, Ви керувались виключно тільки ефектами і забули те, що ви казали кілька хвилин перед тим, що для того були дуже реальні причини, причини молодости нашої державної справи іще п'ять років тому назад, а тут для чисто полемічних засобів Ви міняєте цілком принципи і міняєте виводи.

Коли вважати вже на винувників, коли рівняти себе, б'ючи в перси, добре, що я не такий як інші люди, і рівняти себе з тими, хто був разом з Вами тоді у влади і хто є вашим антиподом, то коли рівняти Вас з тими, то різниця є, але не на Вашу користь. В той час, коли Ви багато раз міняли свої виходи, міняли свої концепції, коли Ви резигнували і покидали владу, а тепер знов берете її в руки, той Ваш антипод* на протязі п'ять літ держиться твердо на своєму посту далеко неприємному і не так принадному, як це уявляєте.

Отже, Ви зараз хочете взяти в свої руки керування новим фронтом. Взяти в свої руки легко, коли Вам то дадуть, але дозвольте, хто Вам повірить тепер Володимир Кириловичу. Кілько раз Ви вже брали владу в руки, пам'ятаєте Ви соглашались і з російськими демократами в Центральній Раді, з Керенським²²⁶ і Компартією, соглашались з більшовиками і навіть переговори йшли, але вибачайте Ви накивали відти п'ятами, Ви присоглашали других, щоби уходити у кабінет Скоропадського.

Отже, тепер чи виникне монархія, чи там комунізм, вибачайте, Володимир Кирилович, я думаю, що тепер Вам ніхто не повірить і Ви не маєте права морального говорити так, як Ви кажете, що недопустим нікого, і не маєте права тим більше, коли Ви тільки що осудили большевицький метод. В даному разі також приміняється метод тої большевицької олігархії.

МАЗЕПА. Шановні громадяне. На жаль, доклад заслуханий нами тут викликав у багатьох не тільки сміх, але і сум. Я особисто виніс власне сум, прослухавши доклад Володимира Кириловича. Три роки, навіть більше, пройшло після того, як Володимир Кирилович стояв у владі там, на Україні, керував українською Директорією і після трьох років я смію сказати, що ми тут прослухали друге видання «Відродження Нації». Нічого нового і нічого більше реального, більш тверезого, більш переконуючого. Все тут було, лишень не було світогляду ясного, не було програми, нема жадного аналізу сучасного положення на Україні...**

Такі ж відчуття, як оцей, вибачте, тільки можуть збити з пантелику кожного, що до цієї пори мав яку-небудь провідну думку. Сказавши старими словами те, що було вже сказано, прочитавши те, що було прочитане, Володимир Кирилович тим самим сказав нам: І тепер на Україні все так само, як було тоді, коли Винниченко був разом з Раковським. Вилаявши петлюрівщину, перейшов докладчик до практичної програми, практичних кличів, які нам очевидно поручає. Згадав В[олодимир] К[ирилович] про те, що петлюрівщина нас вигнала, але не признався, що він може оден з перших виїхав за кордон.

---

* Йдеться про С. Петлюру.

** Пошкодження тексту.

Вийхав — спитайте його, чому. Може зневірився, може яка інша праця була йому більш до вподоби.

І тут раптом, приходиться до союзу республікансько-демократичного, союз, про котрий ніхто не мав поняття. Як принайменше мушу заявити від імені соціал-демократів, що про це нічого не знаємо. Загально, крім статейки в «Новій Україні», про цей республікансько-демократичний союз нічого невідомо.

Дозвольте отже вас спитати, з кого ви складаєтеся? З революційних демократичних сил: комуністів, есерів і есдеків-федералістів? Соціал-демократи не мають про це поняття, це заявляю. Комуністи ясно заявили, що в склад фронту не входять. Значить складають фронт Володимир Кирилович (при чому нічого не стоїть персона Винниченка після заяви комуністів) + есери. От фактичний склад союзу і тому дозвольте мені сказати дещо по адресі його контрагентів.

Програма цього союзу? Оскільки це союз український, ми маємо право вимагати, щоби нам вияснено програму. Я вірю, що він стоїть на позиції незалежної України, але я до цього запитаю: яким чином вважають невмісним його контрагенти говорити про федерацію? Коли це свідомо робиться, дозвольте спитати, що у вас з питанням національним не все в порядку. Для українського союзу, поскільки він дістав листи навіть, а до цієї пори їх не спростовано, цей факт остане неясним.

Далі спеціальний момент: радянська формула. Для українців це має бути одиноким спасінням, а мають бути виключені всі нетрудові партії. Як це годиться з тим фактом, що українські установчі збори не подали ні одного представника з т. зв. нетрудових партій?

В справі петлюрівщини. Що таке петлюрівщина? Це фраза, якої сам референт собі не уявляє. Большевики пишуть про Володимира Кириловича як про самого петлюрівця. Петлюрівщина це в большевицькому розумінню назва бандитизму. Ви, В[олодимире] К[ириловичу], після їх осуду, перший петлюрівець.

БУТРИМ. Від демократично-революційного фронту було заявлено, що репрезентує він собою радянську демократію. Мене в цьому напрямі цікавить одного питання, а саме, що шановний референт говорив про вербування сил для Радянської України за матеріальні вигоди. Шановні збори! Знаєте скільки їх туди вже поїхало? Треба би продати цілий Радянський Союз, щоби всіх можна було оплатити.

Останнє, що я хочу сказати, це те, що я чув про окупацію на Україні. Чим окупація? Хіба тим, що всі дядьки казали: ми всі большевики! І ці большевики окупували Україну? Балакати отже, що то є окупація російська — немає рації.

ГРИГОРІВ. Було тут сказано на самому початку, що треба передбачати події. Я пригадаю тому, хто кинув цю фразу, що він також не передбачав, коли підписував умову з поляками. Наші товариші вийшли з уряду і з німцями в свій час угоди не підписували.

Було тут сказано про загибель мільйонів внаслідок помилок, тільки не прелягента, але тих саме, що тут виступали. Говорено тут і про те, що невідомою являється наша позиція і з-за тайних умов. Це видумка одної групи, що ми її підписали, але це нагла брехня. Коли люде хочуть брехати, приписувати другим, чого не було, то про це годі балакати. Пишеться, звичайно, в іншому розумінню і слова можна перекручувати, як кому до вподоби.

Далі я повинен пригадати сказане про трудові ради. Я пригадаю той факт, що якраз товариші громадянина Мазепи і уклали закон в Трудовій раді²²⁷ і перехувувались на настоюванні товаришів громадянина Мазепи, щоби не був опублікований. Я тоді пішов в канцелярію тодішнього міністра Ровинського і попросив секретаря видати мені той закон підписаний і опублікував його в газеті. І за те було оддано мене під суд, за це, що я закон, підписаний Директорією, опублікував, і тоді через те мене не арештовано, що одступлено з Винниці.

Далі мушу сказати думку, яка тут не була виявлена відповідно. Ми ставимо собі завдання большевиків усувати, а не співробітничати з ними, а до того, щоби усувати треба йти на Україну і займати позиції. Ми ставимо питання так. Ми вважаємо, що коли б стався військовий переворот в Росії чи на Україні, для нас як для соціалістів це була би шкода, бо української армії немає, а через те військовий переворот це є загроза свобідному існуванню української держави, отже можна ставити тільки завдання спиратися на свої сили, на підготовлення знизу і на усунування поступово вміле.

Чи швидче чи пізніше ми віримо і переконані в тому, що поворот на Україну еміграції, входження в ті установи радянські, які є. Це, безперечно, приводить до того, що змушує не тільки оповіщати ту українізацію, яка оповіщена, але й фактично її проводити, бо большевики вже не мають сили її скасувати, вони не можуть отверто заткнути горлянок, як затикали в 17–18 році розстрілами і тому мусять робити вигляд, що вони згодні з українізацією. Вони не згодні, але їх застала до того маса і ми мусимо ті сили скріпляти і ми не боїмось цих мас еміграції, що вони підуть туди на Україну збільшуватися, якраз навпаки.

Недавно ми читали факт як соціалістична фракція в Польщі об'єдналась з большевиками для ведення одної лінії. Тепер маємо другий факт як ця фракція після першого стику розколотась і частина вже виходить з соціалістичної партії. Отже, робота на місці, вона є найбільше корисна.

Через те кажемо, що треба туди йти (а чому Ви не йдете) через те, що мене розстріляють як піймають, бо мене знають, а треба йти як ішли революціонери раніш і ті що можуть йти повинні йти, але це є ризик.

Тут було бажання закинути нам в тому, що Ви, мовляв, є єдиний національний фронт, шовінізм тут робите.

Правда, ми бачимо, що робиться в Росії і на Україні, що ж ми бачимо з ким працює Красін²²⁸, ми бачимо, що робить Раковський в Англії, що Ви змінюєховці, що вас породив Калашніков, який каже: ми повинні йти в середину і робити патріотическое русское дело, отже каже, що змінюєховство російське це є ...*, бо вони признають свій руський уряд, тільки через те ні, що ми він їм соціально не відповідає.

Отже, кажу, що ми повинні йти в Росію підтримувати уряд, оскільки робить національну роботу, але соціальну роботу треба одкинути. Те роблять росіяне.

А що ж роблять українські революціонери, які тут сидять і мені закидають...**

Отже, коли йде Калашніков, то йде в Росію і признає російський уряд для Росії. А що роблять ті, які йдуть і признають...***

Коли б я тут бачив серед вас, що ви йдете на Україну і стаєте там комісарами, урядовцями Чека, тоді я гадаю, що я вас признаю за український уряд, а коли будете сидіти тут, на тій самій стипендії, то...**** (оплески).

Я зверну увагу іще на один факт. Ми тут три роки. А чи ми бачили за той час представника українського уряду в Празі, українця. Не бачили, а нам говорять що українська влада на Україні. Так само і на Україні ми не бачимо, бо коли будемо бачити українських комуністів в українському уряді, тоді будемо інакше говорити, тоді можемо не признавати його соціальної політики, але не зможемо сказати, що нема українського уряду.

---

* Пропуск у тексті.

** Пошкодження тексту.

*** Пропуск у тексті.

**** Пропуск у тексті.

Отже, для того треба іти на Україну, щоби і за це борються, хто може пройти. Мушу спростувати іще одну неправду, яка була кинута з цього боку комуністичного, що Центральний комітет партії есерів працює з більшовиками. Це є брехня. Ми маємо точні відомості і зв'язок з Центральним комітетом і знаємо, що ті люди, які туди перейшли, оповістили, що вийшли з партії есерів, так що раніше їм сказали, що як перейдете, то мусите вийти з партії.

Центральний комітет як нелегальна організація і наша партія як нелегальна з більшовиками ніяких переговорів не веде, а веде свою роботу, яку їй потрібно вести. Тут говорили, що це є контрреволюція. Я буду говорити фактами, хто кидає українську землю в цепцю капіталістів, ви люди чи оці люде.

ВИННИЧЕНКО. Шановні збори. З вашого власного настрою Ви можете переконатись, що я мав рацію. У всіх своїх позиціях Ви роз'єднані, Ви ворожі між собою. Отже, з ворожою самою до себе масою, розуміється, ніякого діла робити не можна, тим паче визволення нашого народу. Знаючи це, маючи це на увазі, бачивши наш приклад впродовж кількох років, я не хочу робити тієї помилки, яку ми робили раніш і через те я говорю, що за справу визволення українського народу, який складається з селян, робітників і трудової інтелігенції, повинні братися тільки представники цих груп, а більш ніяких, всіх останніх викинути куди-небудь із цього обряду (і есерів). Ні вибачайте, я далі буду говорити.

Мені було закинено непостійність, мінливість, кидання з боку в бік, мінання своїх позицій і т. д. і т. д. Це звичайна історія робити закиди тому, хто щось хоче робити і здається тому, хто сам хитається на аероплані, що не він хитається, а земля хитається. Коли ідеш на чому-небудь, то світ здається, рушиться, а не ти, коли ти п'яний, то здається, що вулиця хитається. Отже, перш ніж судити, хто хитається після теорії Анштайна²²⁹, треба вибрати якусь одну сталу постійну точку і на неї орієнтуватись.

Так от прошу хитання є у вас, мої панове, в тих, які мені тут закидали хитання. Хитаюсь я тактично, да, і заявляю вам, що іще не раз буду хитатись і з більшовиками піду і з буржуазними партіями піду і з революційними партіями піду, тільки не міняючи своїх принципових позицій, так я їх не міняю від 1902 року, як я вступив в соціалістичну організацію, як я став на ґрунті демократизму і соціалізму в справі визволення трудового народу, з тої позиції я дійсно не зйду, як посходили опоненти, не всі може, я помиляюсь, але більшість їх, які були навіть в партії моїй, до якої я колись належав, ті посходили, так що позвольте вам сказати, що ті позиції, які я зайняв в кінці 1917 року, коли я вийшов із першого нашого уряду, ті позиції лишилися в мене до цього моменту, мої принципіальні позиції.

Я у «Відродженню Нації» дійсно заявив, що ми соціалісти не були справжніми соціалістами. В перший момент Генерального секретаріату нас захопила національна справа так, що ми свої соціальні позиції загубили і через те, що загубили соціальні позиції, ми втратили силу і в наших національних позиціях. Ми відрізняли соціальні моменти від національних, але ми хапались тільки за оден національний момент і нанесли страшні шкоди нашій національній справі. І коли ви так дуже [шануєте] національну справу, так ви повинні самі признати і бути об'єктивними, розуміється, всі, крім мене, ніхто не робив помилок, ні комуністи, ні петлюрівці, ні гетьманці. З яким лицем вони тут говорили, попросту з зворушенням, абсолютно непомильні люди, які здається кожний крок обрахували, все так старанно вивели. А результати — табори в Польщі, Польща приймає їх як льокеїв.

Радіють, коли випрохають якусь копійку на нову авантуру, мріють про це, щоби з Румунією спрягтися, з турками, щоби далі руйнувати наші села, наше господарство. Так це є непомильність?

1917 рік, коли Центральна рада зайняла позицію різко ворожу до радянської влади і коли, з другого боку, більшість уважних людей бачила, що настрої мас є іменно радянський, що большевики взяли прапор і за ними маси пішли, то ми хоч би були стільки дипломатичні і пішли за цими кличами. Ми не догадалися. Була це помилка, чи ні? 1917 року я свідомо туди поїхав і коли мене шукали, коли Центральна Рада давала мені змогу виїхати в Житомир, я сховався до большевиків і стався совісно, об'єктивно слідкувати настрої серед населення. Мушу заявити, що перший період більшовизму був творчий, революційний — маси йшли за ними. Хто чув мою промову на Центральній Раді в той час, як німці зайняли Україну, пам'ятає певно мою промову, в якій я виступив у обороні трудової радянської демократії. І від цього часу я своїх позицій не змінив.

Чому я вийшов з Директорії? Тому що остання здійснювала свою диктатуру. Через те, отаманія мала зброю в руках, була диктатором. Коли ваші отамани прийшли до мене озброєні, а я їх спитав, чи хочуть мене арештувати, відповіли мені: Ні, ми тільки прийшли порадитися. Дійсно отже влада не була в руках Петлюри, або Коновальця і компанії — і вони довели до того, що населення супровожало нас із прокляттям, а з обіймами стрічало большевиків.

Маючи це на увазі, я бачив, що ситуація склалася таким чином, що демократія радянська чи нерадянська сили не має і що прийдеться мені або вступити до большевиків або уступити. Мазепа закидає мені, що я покинув Директорію і виїхав за кордон. Такої смілості від пана Мазепа я все-таки не сподівався. Це той сам пан Мазепа, якого партія в той час вела переговори з французькими окупаційними військами на Україні. Переговори вели за моєї присутності, але там я заявив, що в такій ситуації в уряді лишиться не можу (*Мазепа: Але ви сказали, що французькі танки спасуть Україну!*). Я сказав, що зброя потрібна для боротьби — але це не міняє того, що я сказав, що я повідомив уряд про свій вихід. Тоді саме пан Мазепа був у капітана Фріденберга²³⁰ і той йому заявив, що «ви повинні вигнати як собаку Винниченка за большевизм». Пан Мазепа як представник уряду нічого на це не сказав — решта панів із Уряду ні одного протесту уряду не заявила.

Коли приїхали до Вінниці, виникло питання: що робити відносно того, що я подав заяву резігнації в організацію²³¹? Організація, щоби виконати бажання французького капітана, рішила вийти з уряду. Для того, щоби викинути мене з уряду, партія сама вийшла. Петлюра, щоби лишитися в уряді, вийшов з партії. Партія виасігнувала мені кількасот тисяч гривень і як большевик прогнаний по наказу українського уряду, по наказу французького капітана, покинув Україну.

І з того часу позиція моя не мінялася. Через місяць, як тільки стався переворот в Угорщині, я не пориваючи з минулим, коли партія стала на такий ґрунт, завів переговори з малярськими комуністами. Я старався всіх сил доложити, щоби уникнути проливу крові і переговорами скріпити наші позиції. І коли це було би зроблено, коли би не перехоплювалися отаманією телеграми, що Мазуренко заключив мир в Москві, ми сьогодні певно не були би за кордоном. Ми були би може переможені, але ці всі сили, що зараз тут нидіють з туги і злиднів, ішли би на будівання української держави. Мені не вдалося через малярських комуністів зв'язатися з російськими. Я рішив отже їхати на Україну, щоби взяти участь в будіванню тих позицій, що були для мене першими — але переконався, що там праця неможлива. Тому й не міняючи своїх позицій я виїхав з України.

Мені кажуть, що мені мало давали там, що мої особисті інтереси настільки були малі, що я через те виїхав. Я знаю, що сама оборона в цьому пункті є не вигідна, але в інтересах тої справи, я собі дозволю розказати тільки один момент з мого перебування на Україні.

Коли я виїхав на Україну і переконався, що з російськими большевиками ніяка творча робота неможлива, що на Україні все є тільки декорацією і виявом РКП з усіма її огидними

методами, — не бачучи ніякого іншого виходу, бачучи зневір'я серед українських кол, бажачи представити положення України цілій соціалістичній [і] комуністичній Європі, я запропонував одній комуністичній організації зробити озброєне повстання на всій Україні. Вона могла перейти до повстання. При чому я свідомо був приготований на це, що мене уб'ють, підішлють до мене чекістів і розстріляють. Ті, що розмірковували мій проект, знали, що я свідомо йшов на все, що я дійсно готов був умерти за справу. Через різні обставини, про які я не хочу тут говорити, бо там ця організація ще працює — я не можу сказати, чому не дійшло до здійснення цього плану.

Але перейду до того, що тут говорив комуніст, закидуючи мені, що я перед від'їздом за кордон оголосив заяву, що позиція РКП на Україні є цілком правильна. На тому документі підпису мого немає. Коли я вперше приїхав в Москву, до мене було вислано дипломатів на переговори. І тоді почалася розмова того роду, чи належить, приміром, Донбас до України, чи ні, чи Кубань належить до неї, чи ні. Далі політбюро делегувало на розмову зі мною Каменева і Зінов'єва, пропонуючи мені всякі милости з тим, [щоб] я одобрив цю лінію, яку веде РКП на Україні.

Мені було запропоновано гідність члена політбюра, воєнного совіту і т. д. і т. д. Коли я в останнє балакав з Троцьким і коли вже було замовлено поїзд для товариша Винниченка, Винниченко задав тільки одно питання: «Розуміється, я сподіваюся, що ваша політика на Україні буде змінена?» «Як то? Політика? Ніколи цього не буде». Я заявив, що коли цієї зміни не буде, за два тижні мене назвуть обманщиком. Тоді я гідностей пропонуєних мені не прийняв, ми розійшлися — і това[ришеві] Винниченкові прийшлося бігати два тижні по Москві, щоби шукати білета до Харкова. А коли в Харкові почалися знову переговори і коли я вже бачив, що маю діла з шахраями, то я держався на сторожі і через те хотів узяти в них документ. Я вимагав, щоби вони підписали документ, в котрому було написано все, що я бачив. Вони вимагали декларації в КПБУ.

Отже, я декларую, що я, побувши в стілько-то місцях, об'єктивно ставляючися, нахожу все те, чого в дійсності не було: що вони стремляться до утворення радянської української республіки, що вони хочуть дати право виборів в ради, що вони незабаром перейдуть з «розверстки» до хлібного налогу і т. д. і т. д. Розуміється, все те стоїть у «конституції» — а я цим актам хотів припустити хоч маленьку можливість до розгорнення ряміців здійснення мого пляну. Розуміється, вони цієї декларації не прийняли і вона не підписана мною. Це був тільки мій спосіб витягати від них признання у своїх хибах.

Особистий момент, помилки, коли я їхав на Україну. Петлюрівський уряд не робив помилок, коли їхав на Україну, віддаючи її Польщі. Давав право власности на землю польським поміщикам, відбираючи її [у] селян. Отже, в чиїх інтересах робляться ті уступки і зміни? Коли йде о мій особистий інтерес, досить мені було трохи покривить душею — і за піврок, як мені казав Троцький, я був би председателем Совнаркому. Мене не лаяли би, а вихваляли — мій гонорар авторський сипав би золотом. А я живу вже третій рік як скиталець і стараюсь якось вибитися з нужди своєю літературною працею. В моїх інтересах — слухати вашої лайки і глуму, все це у своїх інтересах.

Що таке революційно-демократичний фронт? Мазепа питав, хто його робить — і відповідав: Шаповал і ще хтось там такий. Думаю, що сміяться з нашої роботи вам не прийдесться. Революційно-демократичний союз складається з тих організацій, що представляють інтереси трудового селянства, робітництва і трудової інтелігенції. Ці організації не мають мільйонових армій, ні. Вони являються ідеологічними керманічами суспільних течій. Чи їх дві, чи двадцять, це все одно, це не важно. Конкретно вони складаються з таких груп: радикальна партія Галичини, партія українських соціал[істів]-революціонерів, закордонна група української соціал-демократії, закордонна група української комуністичної партії,

що переміниться незабаром в іншу групу з іншим напрямом. Більше груп союз не має, а припускаючи їх до себе, впускав би тільки заколот. З ними ми співпрацювати не можемо, бо такий конгломерат, який був раніш на Україні, не веде до суцільної акції, тільки її розбиває.

Програма союзу вже була в загальних рисах вияснена у статті про єдиний революційний демократичний фронт. Нічого нового ми більше говорити не будемо, а будемо розвивати проголошені тези. Хто їх не може зрозуміти, цього важко переконати. Ніяких ересей в цій статті ми не голосимо. Я приїхав сюди після того, як давно вже появилася ця стаття, а ніяких уваг нам до цього часу з приводу її появи не роблено. Тільки тут щойно я довідався від групки людей, що в цій статті проголошується ідея автономії і федерації. Я певний, що ніякої згадки там про автономію і федеративність немає — хіба що може комусь треба робити такі чутки. Тоді, розуміється, це буде їхнє діло, не наше.

Нам хочуть закинути, що наша і ближча і дальша мета є буржуазна державність. Коли находимося в таких обставинах, що нас всадять в тюрму, то в тюрмі сидючи, ми будемо боротися за можливість вирватися з неї. Автономія є та сама тюрма. В тюрмі домагаються поліпшення їжі, взагалі існування. Так от автономію, чи федерацію, якими нас російська демократія частувала, ми розуміємо, як тюрму і все будемо робити, щоби грати розбити і вийти на волю.

Я попереджав, що говорячи про російських комуністів, мав цю назву в обговорках. Цю назву вони засвоїли собі цілковито, бо їх політика є противорічна комунізму. Через це я до московських комуністів ніколи не належав і належати не буду. Я комуністом був і є від 20 років, себто ідеї наукового соціалізму приймав, приймаю і прийматиму. В корпорації я з ними працювати не можу і я не є їм товаришем. Коли сменовеховці, чи комуністи-реакціонери зачисляють мене до своїх товаришів, то грубо помиляються.

Але характерно, як власне реакційні течії (можливо, що деякі суб'єктивно є революційні і демократичні) сходяться в одних рисах. Ви помітили, що по суті тут ніякої опозиції не було. Ні комуністи, ні петлюрівці (шкода, що монархістів не було) по суті справи нічого не відповідали. Вся суть лежить в пропаганді демократії, а про таку контролю над владою вони нічого говорити не можуть. Вони кажуть, що у всьому відіграють роль особисті інтереси і питають: «Що ви нам даєте?» А ми не знаємо, що там далі. Вони не мають ні до кого довір'я, не мають кредиту, отже й не скривають його. Тут іменно демократія і проти неї вони ні словечка сказати не в силі.

Загальне виборче право ще не є та демократія, про яку говоримо. Ми знаємо, що це виборче право, загальне право є по части, але чи є відповідальність за нього. Знаємо, що зробив Муссоліні: демократія тепер існує в Італії тільки формально, а кермує нею деспотизм.

Тепер ви придивитесь до другої аргументації і переконаєтесь, що всі виступи петлюрівців, монархістів, комуністів проти союзу зводяться до одного: особистої лайки. Моє ім'я фігурує на всіх сторінках їхньої преси. По суті не доказують, що Винниченко міняв позиції, не скажуть ніколи, чого ми домагаємося, а все лаються (з тою виїмкою, що монархісти видвигають ще родинні обставини, говорять про це, хто в мене був батьком і т. д.). Пан Мазепа заявив ще додатково при цьому, що комуністи називають наш орган петлюрівським. Це рішуча неправда. Російські комуністи рішилися змінити значіння цієї назви. Петлюрівськими вони зараз не називають українських шкіл, мови, а погромщиків і бандитів. Назвати петлюрівським наш орган большевики не наважуються.

Всіх аргументів, отже на великий жаль, я не можу признати, але поставлю за це нашим противникам оден конкретний запит: «Що вони думають робити в тій ситуації, що зараз панує на Україні?»

Мені закинули, що своїми зазивами деморалізую публіку. Пане Феденко! Як ви не соромлячись можете говорити такі речі? Я ж вира[зно] закликаю тих, що не заняті наукою, тих, що їх матеріальні відносини неможливі, що тиняються на еміграції і місця не можуть собі найти, що не мають ніяких інших способів пробратися на Україну: «Ідіть до большевиків, заявляйте, [що] визнаєте їх, робіть свою роботу, свідомі того, що берете на себе великий хрест і що тінь сменовеховства на вас за це не впаде». Бо сменовеховство значить тільки, що для жінок певної моралі бути проституткою, тою проституткою, яка мучиться може, і яка знає, що робить злочинство.

Запрошуючи вас до цієї акції, я свідомий того, що вас будуть здержувати люде, що тут гниють бездіяльно на еміграції, серед атмосфери, якої я цілком не розумію. Вони будуть сидіти постійно на одному місці перестрашені як той камінь неповорухний, що мохом поростає. Вони то своєю пасивністю нищили основи демократії, коли сиділи на Україні, вони вчиняли там злочинство, котрого тепер пам'ятати не хочуть. Я тут не хочу пригадувати минулого, а хочу сказати, що коли нам робити закиди, то слід вам ліпше вважати і краще розуміти те, що говориться.

Закінчуючи, я подав був питання: що ж вони думають? Як в даний момент можна що конкретного зробити, щоби не лежати бездіяльно каменюкою? Що робити тим політичним організаціям, що не мають сумління бездіяльно сидіти, які дійсно хочуть служити своїй власній роботі? Проголошувати Установчі Збори, сидіти в кафе і ждати поки манна з неба не спаде? Отже, розуміється, всякий, хто може, повинен їхати на Україну. І тільки той може там працювати, що приймає систему радянської влади і буде для неї працювати. Розуміється, кождий петлюрівець може туди їхати, зривати залізниці, нищити господарство України — це все може робити, може їхати і чекати, аж упаде радянська влада, але активно робити, безнастанно йти вперед, помилятися і знову йти далі можуть тільки ці, які активні є і певні себе та своєї справи. І ці люде, розуміється, будуть помилятися. Ці люде пойдуть на Україну, будуть вступати в Ради, в різні радянські установи, боротися за ідею поширення, здійснення кличів працюючих кляс. Це є наш принцип, це наша тактика. Ми нині підемо до Установчих Зборів і розженемо їх, коли не служитимуть проголошеним принципам радянської системи. Ми будемо домагатися контролю над всякою владою. Я не маю ніяких особистих інтересів в тому, що вам пропоную. Я вам пропоную не гетьманщину, не пропоную політбюра, а владу дійсної демократії, відповідальної перед масами, перед вашими інтересами і тільки в ваших інтересах. Так погано я пропоную?

Ви мені сьогодні давали свої ради і ставили закиди. В таких справах можливо, що тільки час буває найкращим ліком. Але я тільки певен в цьому, що коли на Україні прийде до дійсної боротьби, коли настане мент співробітництва справжньої демократії з усіма елементами, зі всіма елементами, що будуть стояти на ґрунті радянської системи, хоч би це були комуністи з опозиції, то це буде тільки помилка і більш нічого. Але я маю певність і настроїв авдіторії мені показує, що тенденції і принципи справжньої демократії у вас живуть і що кождий з вас, що на Україну поїде, буде там працювати і не буде мати своїх особистих інтересів.

Я гадаю, що кождий з нас є жива історія з живими інтересами і от, кінчаючи ці слова, я додам, що революційно-демократичний союз, який оце народився, який росте, який має прихильників на Україні, направлений саме туди, а не на вас. Еміграція може служити як матеріал, як ударна сила, але головна сила демократії знов таки на Україні. Отже, закликаючи вас до роботи з нами, я думаю, що ви поставитеся трохи инакше до цієї справи, яку панове опоненти старалися представити у відповідному світлі.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 54, арк. 1–52.
Копія. Машинопис.*

12 травня 1924 р.

Варшава

Дорогий пане сотнику!

Багато разів я збирався написати Вам листа, поділитись думками і навіть порадитись, але біжучі невідкладні справи не давали можливості це перевести в життя. Зараз пізній час, але хочу використати нагоду передати, а тому *слухайте*. Тяжко після такого довгого мовчання про все необхідне написати, зробити вичерпуючим цей лист, але чим більш надалі відкладати і чекати більш вільного часу, тим більш залежності, тим тяжке потім приступити до розмови. Багато за час нашого мовчання прийшлося пережити, перемучитись і вистраждати. Були такі часи, коли відчував себе абсолютно самотнім, безпорадним і непотрібність моєї праці. В такі менти найбільш відчувалась потреба поговорити з Вами. Яків Васильович²³² (не догадуєтесь, хто такий) мав велику необережність, без попередньої наради, часто ходив на Україну, де перебував з 3–4 тижнів, повертався, коротеньким листом повідомляв, що живий і що знову відбуває. Таким чином я безсилий був з ним не тільки бачитись, говорити, а навіть листуватись. Тільки 25 квітня я зляпав його, викликав телеграфно до себе і нарешті пробули разом у мене 10 днів, обговорили про все, прийшли до повного порозуміння і намітили план дальньої праці. Я дуже радий був, що і він зрозумів повну абсурдність поїздок його на Україну, що він не має права робити того, що тільки він хоче, а чого не вимагає державна справа. Ви собі уявити не можете, скільки я перехвилювався, перемучився за нього, боючись що його уб'ють під час його походів на Україну! За час довгої розлуки було вирішено змінити в корні тактику і саму роботу на Україні, а він своїми поїздками, завдяки відірваності від центру, робив тільки шкоду. Злість і жах охоплювали при свідомості неможливості повідомити його. Тепер це налагодили. І от, будучи цілком самотнім при тяжкій праці, часто збирався знехтись з Вами, але велика кількість неприємностей, перешкод, а навіть поразок в роботі відкликали мене і мою увагу до більш негайних і важких справ. Добре було б наколи б захотів написати, подумав, а лист вже і написаний, а то треба часу і часу, а його нема. В тих умовах, в яких приходиться працювати, часто навіть у мене нерви не витримують і впадаєш в розпач. І коли б не свідомість того, що коли і ти складеш зброю, коли і ти здаш позиції, то тоді ти, що навколо тебе, зневіряться і розбіжаться і знову відтяжка, знову, в кінцевому результаті, побіда москалів, їх свято, а твоя загибель, то не видержав би і просив би відпочинку. Помиляються ті, котрі гадають, що наша доля, наша справа виконується тільки там, на теренах України, котрі за рахунок обезцінення значення роботи еміграції, все значення і вагу уділяють тамошній роботі. Ясно зав-би*, що на велике щастя для справи, іменно, орієнтовка наших чинників і всієї свідомості частини нашого народу на еміграційний Центр, на Уряд УНР. Так, «там» відбувається колосальний процес організованості національних сил, підготовчої праці до рішучого бою з Москвою, але коли б їм стало відомо, що ми всі, вкупі з Г[оловним] О[таманом] Петлюрою, переконались в безнадійності нашої визвольної боротьби, то це принесло б величезну шкоду, кинуло б активних борців в розпач і зневір'я і позбавило б того розмаху і глибини руху, яких набирає з кожним часом все

* Так у тексті.

більше наша справа. Для мене ясным стало, що для успішної боротьби потрібно надавати колосальне значення «тамошньої» роботи, але разом з тим не допускати остаточного розкладу еміграції, ліквідації Уряду УНР. Успішність визвольної боротьби залежить від гармонійності чинів Уряду з цілою еміграцією і акцією на Україні. Робиться все, щоб позбутись тих аномалій, які шкодять праці «там», але досягнути цього в цілому, часто залежить не від нас, і ми безсилі виправити через наше перебування «тут». Виживаємо постільки, поскільки. Але тут ми мусимо і можемо все зробити необхідне, щоб не бути заскоченими, щоб не повторювати тих помилок, котрі довели нас, одних до Праги, других до Берліну, а третіх до Варшави. Багато залежить від оздоровлення «тутешнього» українства в організаційній праці на Україні. Я переконався, що на старих конях ми далеко не поїдемо, що потрібні свіжі. Молоді сили з іншими характерами, волею, розмахом і, коли хочете, з нашими поглядами і переконаннями. На Україні, можливо, під впливом большевицької школи вигартовуються нової складки борці, провідники, але нам треба і тут згуртувати ідентичний елемент. Старих робітників ми не можемо нечувати, але наша присутність, наша активність і значення організованої сили мусить, якщо не повалити їх, зазначивши їм належне місце, то принаймні змусити відректись назавжди від намулу російської культури. Аналізуючи не тільки ролі окремих осіб, діячів, а і тактику наших політичних партій, приходиш до висновку, що всі вони, борючись за самостійну Україну, в останній період боротьби, самі не були глибоко переконаними самостійниками. Візьміть бувших с[оціалістів]-ф[едералістів], теперішніх радикалів. Так, люди освічені, чесні і свідомі патріоти, але хіба це борці, хіба це люди практики, хіба в них мається воля державника, без котрої не може бути всякий державний муж? Це люди компромісові, котрі врешті можуть погодитись і на культурну автономію при відповідних умовах. А яку роль вони грали і грають зараз? С[оціал]-д[емократи] і с[оціалісти]-р[еволюціонери], у котрих на першому плані були соціальні питання і більше працювали для «історії», а не для здійснення Самост[ійної] Укр[аїни]. І коли придивитися до кожного зокрема, то, віддаючи їм належне значення, приходиш до переконання необхідності утворення сильної групи самостійників, котра при деяких умовах, і де б хто з неї не був, мусила б гостро провадити боротьбу за самостійну Україну.

На останньому з'їзді представників з України, на котрому і я був, було це питання порушено і приємно було мені довідатись, що на Україні заклалась організація, надзвичайно таємно, яка страшенно шириться під назвою «Союз боротьби за Самостійну Україну». Зазначена орг[анізація] являється тим, що відповідає моїм вимогам. Я вступив, бо мета Союзу охопити всіх сильних, енергійних, активних борців за самостійну Україну, чи на терені України чи поза її кордоном. Другим листом я повідомлю Вас про засади, тактику і принципи Союзу, а зараз прошу Вас нікому нічого про це не говорити. Надзвичайно добре, що цей Союз стоїть на ґрунті польсько-укр[аїнської] концепції і Уряду УНР, але рахує себе цілком вільним в своїй акції від Уряду.

Досить оригінальна організація Союзу. Жодних філій, комітетів, конференцій не визнає, а витворює через свою літературу, відозви, книжечки, бюлетені членів своїх. Можливо, що це і добре, бо праця на Україні вимагає страшної конспірації. На днях я, мабуть, одержу по декілька примірників з України їхньої літератури. Постараюсь Вас познайомити з нею.

В цьому листі не можу так вже розговориться, бо не певний, що дійде до Вас. Цей лист хотів передати через одного чоловіка, але він виїхав несподівано.

Вам напевно писав листа Орел-Орленко. Чудак же він великий. Мало між нами таких, котрі розуміли б добре нашу боротьбу і котрі ставили б перед усе — мати свою державу. До цього питання я вернусь в слідуючому листі.

По одержанню Вашого листа напишу більше. У нас новин мало, та й напевно ви всі знаєте від Орла-Орленка.

Табор Каліш, бо Щепіорно вже нема, ліквідується до 1 липня. Алею Роз ми українці покинули назавжди. Я мешкаю з дружиною в Варшаві.

За цей час зроблено багато, щоб польське громадянство звикало до ідеї Самост[ійної] Укр[аїни].

Пишіть. Знову зараз мушу бігти, чекають по мою душу.

Дружина пересилає сердечне привітання.

Ваш

(Чеботарів)

Warszawa Pl/Pawia 41 m.4

Mikolaj Czebotariw

P. S. Вітаю Вас з наступними іменинами Г[оловного] О[тамана] С. В. Петлюри 23/5.

Які «обози» в Чехах переходять до большевиків? Що це таке?

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 301, арк. 12–12зв.

Оригінал. Рукопис.

Опубл. в кн.: Визвольні змагання очима контррозвідника.

(Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). —

К., 2003. — С. 191–193.

№ 85

Лист дипломатичного представника ЗУНР Л. Мишуги Президенту ЗУНР Є. Петрушевичу про свою діяльність в США, збір коштів серед еміграції на підтримку визвольної боротьби проти польської влади в Галичині, необхідність активізації дипломатичних акцій ЗУНР*

15 травня 1924 р.

Високоповажаний пане Президенте!

Думаю, що с[ьогодні] Целевич²³³ вже у Берліні. Він передасть панові Президентові то все, що дотичить тутешніх відносин, тому залишаю ту справу на боці. Для мене особисто складаються відносини так, що я змушений покинути Америку вже хоч би з матеріальних зглядів і з огляду на моє здоров'я, якого лічене я мусів залишити. Думаю виїхати з кінцем липня, а може і скорішу. Міг би я остати ще трохи довше, якщо би того вимагало добро справи і були вигляди на ширше закроєну працю. Того одначе на разі не бачу.

Мені прикро, що я не можу нічого зробити для пана Президента, ні для еміграції. Але я тут безсильний. Все ж таки мені вдалося ситуацію на загал змінити так, що можу сміло сказати, що сьогодні цілком інший дух в Америці, як був передше. Це вже можна завважити по пресі, яка залишила напади на Уряд і еміграцію і підходить до справи холодно і розважно.

За час теперішнього свого побуту зібрав я і вислав через Об'єднання до краю точно 9.475 дол., а се на теперішній час дуже значна збірка. Пішло з того дещо на ту ціль.

* Лист надрукований на офіційному бланку Об'єднання українських організацій в Америці (Філадельфія).

Ситуація може змінитися тільки тоді, якщо край в новім партійнім складі і в новім міжпартійнім угрупованню заявиться за закордонним представництвом, видасть в тім напрямі повновласті і намітить особи, з заразом видасть відозву з зазивом попірати матеріально і морально то представництво. Річ ясна, що треба би заразом назначити авторизованого краєм відпоручника на Америку. В той спосіб можна би хоч вийти з хаосу, в який ми тут попали через множество делегатів, які прибували до Америки, а всі як відпоручники краю.

Заразом треба би вести пропаганду за поширенем дипломатичної акції за кордоном, та намітити плян такої акції і її ціль, щоби люди знали, на що треба давати гроші. А вигляди на успішність такої акції є, бо Мек Донелд* при владі в Англії, а Еріо²³⁴ може прийти до неї кожної хвилі у Франції. Поваленню Пуанкаре може прийти легко до засадичних змін в французький закордонній політиці, а тоді і наша справа буде виглядати інакше. Це чує навіть американська преса. Ми вже не раз тут протестували і послали депутації і меморіали до Гюза²³⁵ і других, а преса про це мовчала, хоч ми її добре інформували. А тепер коли ми були в депутації в справі Басарабової, то всі часописи умістили обширні звіти, а деякі навіть редакційні статті, звернені в острім тоні проти Польщі. Треба знати, що тутешна головна преса є в дуже тіснім контакті з департаментом Стейту** і є відбитком його політики. З протипольського становища преси (чого передше ніколи не бувало) вношу на захитане становище Польщі на міжнародній арені.

Дипломатична акція, згл[ядно] пропаганда тепер конечна і це треба бити з краю, а тоді буде можна зробити щось і в Америці для матеріальної піддержки.

Відколи виїхав доктор Селезінка²³⁶ не маю ні від кого ніяких інформацій, кромі звітів Комітету у Відні про зібрані жертви. В той спосіб тяжко вести яку-небудь роботу.

Якщо пан Президент мають якісь пляни відносно дальшої акції, прошу мене повідомити, а я буду старатися підготовити ґрунт, заки від'їду.

Пересилаючи щирий привіт, остаю з виразом глибокої пошани

(Л. Мишуга)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 137, арк. 101–101зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 86 | Із комунікату Другого з'їзду ЦЕСУС щодо заяви комуністичних делегатів від студентства

3–10 липня 1924 р.***

[...] З'їзд висловлює своє глибоке переконання, що весь свідомий загал українського студентства, як наростаюча українська трудова інтелігенція, положить всі свої духові і фізичні сили для здійснення визвольних змагань українського трудового народу. Молода генерація української інтелігенції, якою являється і українське студентство, що вийшло з глибин українських працюючих мас, стоятиме завжди з ними в боротьбі за осягнення ідеалів їх визволення та твердо боротиметься за їх насущні інтереси. Це розуміння

* Правильно — Макдональд.

** Сполучені Штати Америки.

*** Дата Другого з'їзду ЦЕСУС.

своєї ролі у визвольній боротьбі нашого народу для українського свідомого студентства, як і в минулій, так і в теперішній його діяльності було й буде незмінним:

I. Заяви комуністів про те, немов би загал українського студентства зорганізованого в ЦЕСУС — і був реакційним, є наклепом на все українське студентство, — звичайний в устах комуністів. Далі комуністи осмілюються твердити нібито український трудовий нарід і трудова інтелігенція піде з ними. Як йшов і як йде український трудовий нарід, в тім числі і трудова українська інтелігенція з тими комуністами, що підпирають сучасний режим на східних землях України, показує історія 6 років боротьби на цих землях. Зрештою комуністи урочисто заявляють, що їм «по дорозі лише із загалом студентства», їхня поведінка перед з'їздом і на з'їзді одначе ясно показала, що вони не мають і не хочуть мати нічого спільного із тим загалом.

II. На підставі вище наведених фактів, Другий звичайний з'їзд ЦЕСУС-а констатує: 1) що комуністичні делегати прийшли на цей з'їзд з метою розбити з'їзд і ЦЕСУС та що цього їм не вдалося досягнути ні своєю поведінкою, ні своїм виходом зі з'їзду. 2) Для досягнення своїх завдань комуністи вживали недопустимих засобів. 3) Комуністична делегація керувалась не лише своїм власним переконанням, але й директивами іззовні.

III. З'їзд заявляє, що як у минулому, так і в майбутньому, ЦЕСУС, як стояв, так і буде далі стояти на становищі кооперації зі всіма групами українського студентства, включно із українськими комуністами.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 523, арк. 72.

Копія. Машинопис.

№ 87 | Резолюція конференції УСДРП у Празі про міжнародне становище, події в Україні та необхідність об'єднання українських демократичних сил в еміграції

[Не пізніше 10 липня 1924 р.]*

А. МЕЖДУНАРОДНАЯ СИТУАЦИЯ

Мировая война в неслыханных размерах разрушила производственные силы Европы и привела к потрясению всей государственной жизни в странах, которые больше всего потерпели от военных событий. Великая послевоенная руина во всем мире, экономический кризис и связанная с ним безработица, всеобщее неудовлетворение масс против общественного строя и довоенных порядков, которые привели к мировой войне, приостановили на некоторое время нормальное развитие демократии в Западной Европе, а в наиболее отсталой из европейских стран — на территории бывшей Российской империи вызвали на руинах старого деспотического строя новую антидемократичную власть. Эти же самые послевоенные обстоятельства вызвали среди рабочих масс мира симпатии к большевистской власти на Востоке и привели к неудачным попыткам установления большевистской диктатуры в Западной Европе. Этим было разбито единство

---

* Цей документ був надісланий 10 липня 1924 р. співробітником Повпредства СРСР у Празі М. Калюжним уповноваженому НКЗС в УСРР А. Шліхтеру, а в копії секретарю ЦК КП(б)У Є. Квірінгу. Останній доручив розіслати резолюцію конференції УСДРП губкомам КП(б)У і членам ЦК КП(б)У.

сил пролетариата и укреплена почва для наступления реакции. На руинах большевистских экспериментов возникли: в Венгрии — режим Хорти²³⁷, в Баварии — реакция монархистов²³⁸, в Италии — диктатура Муссолини²³⁹.

Но понемногу уже начали возрождаться производственные силы Европы, в связи с этим начался процесс укрепления сил международного пролетариата и сил демократии вообще. Вслед за объединением небольшевистских рабочих и социалистических организаций мира в единый Интернационал, созданный на социалистическом конгрессе в Гамбурге, идет ряд блестящих побед социалистических рабочих на выборах в Англии, Австрии, Финляндии и Дании. Даже при последних выборах в Германии, где угнетенные национальные чувства, в результате политики оккупации со стороны государств — победителей вызвали в массах сильный сдвиг вправо и влево, все же социал-демократия понесла значительно меньше потери, чем можно было ожидать.

Одновременно с успехом социалистических партий мира приходит значительное разложение среди коммунистических организаций разных стран, и прежде всего, в Советском Союзе. Республиканские элементы приходят к власти в Турции и Греции. Рабочее правительство в Англии обещало выровнять послевоенную политику Европы на новые пути интернациональной солидарности. Успех этой политики должен укрепить почву для экономического восстановления Европы. Так сдвигается с мертвой точки репарационная проблема, возобновляются отношения между Западной и Восточной Европой, из состояния безразличия к европейским странам начинает понемногу выходить Америка и т. д.

Самые тяжелые времена послевоенной экономической разрухи и политического хаоса минули. В международной ситуации наступил перелом, который одновременно с возрождением экономической жизни Европы, ведет к политическому оздоровлению и консолидации рабочего класса, к победе демократии и международной солидарности, как важнейшей предпосылки к осуществлению социализма.

Б. ВНУТРЕННЯЯ СИТУАЦИЯ

Ситуация на Украине характеризуется дальнейшим развитием отличительных социально-политических отношений в этой стране.

С самого начала революции социально-политические отношения на Украине были иными, чем в России. Украина выявила свое отдельное национально-политическое лицо и это отложило свой оттенок на весь дальнейший ход революционных событий в этой стране. В то время, как в России, революционная борьба имела исключительно социально-политический характер и в результате отсутствия демократических традиций и активных демократических сил привела к диктатуре пролетарского меньшинства, на Украине, разбуженная национальная стихия, вызванная в значительной мере также гнетом чужденациональных господствующих слоев, придавала революционному движению выразительно национальный и одновременно с тем, благодаря активному участию широких народных масс, — демократический характер.

В противоположность России, на Украине не было благоприятных условий для домогренного большевизма, наоборот — буйное возрождение украинской рабоче-крестьянской нации создавало твердую почву для демократии.

Поэтому оккупационный поход на Украину сначала русских большевиков, а потом русской реакции под командой Деникина и Врангеля стал причиной величайшей международной борьбы. В обоих случаях — как при оккупации Украины русской Красной Армией, так и при захвате ее белыми русскими генералами, власть на Украине переходит в руки чужденациональных сил. В обоих случаях господство сил, враждебных демократии,

становилось в противоречие с самыми жизненными социально-политическими и культурными интересами украинских масс, приносило с собой страшный режим экономического разрушения и национального террора.

В борьбе с русскими большевиками, в борьбе с Деникиным и Врангелем украинская демократия под руководством украинских социалистических партий выступала против чужденациональной оккупации, а одновременно с тем и против реакции. Это была борьба за идею самоопределения и самоуправления, за создание народоправной демократической украинской государственности, борьба, которая сыграла на Украине величайшую революционную роль.

Выходя из этих конкретных отношений на Украине, а также руководясь постановлением последнего 6-го конгресса партии, украинская социал-демократия вместе с пролетарскими и крестьянскими массами принимала активное участие в защите Украинской Народной Республики и в противооккупационной борьбе всего народа.

Но борьба с оккупационными силами на Украине происходила в тяжелых условиях. Неподготовленной после столетней неволи украинский народ должен был голыми руками биться с хорошо вооруженными оккупационными армиями.

Борьба за демократическую жизнь украинского народа на собственной территории, кроме того, усложнялась и становилась в безвыходное положение наступлением польских и румынских милитарных сил с Запада с целью захвата, по возможности, наиболее широкого пространства беззащитных территорий. Призыв украинской демократии к международной демократии не нашли ни поддержки, ни отклика.

Препятствиям для успешности борьбы с оккупантами стала также внутренняя борьба между украинскими демократическими и украинскими реакционными силами. Сторонники украинского монархизма — гетьманата и реакционная политика галицийского диктаторского правительства подкосили боеспособность украинских армий. Наступила катастрофа украинского военного фронта и это заставило активные демократические украинские силы перейти на эмиграцию.

Несмотря на все неудачи, национально-освободительная борьба на Украине не приостанавливается и до сих пор. Режим русских большевиков является препятствием свободному развитию жизни на Украине. Ликвидировав фикцию «независимой» советской Украины²⁴⁰ и прикрываясь теперь новой фикцией «украинизацией»²⁴¹, русские большевики продолжают на Украине чисто колониальную политику. В интересах Московского центра они беззастенчиво эксплуатируют население Украины и продолжают жестокую борьбу со всем тем, что мешает их безграничному господству над этим краем.

Большая опасность для ближайшей будущности Востока Европы лежит в том, что русская империалистическая политика на Украине с ее национальным террором и разрушением экономической и культурной жизни все сильнее обостряет национальные отношения между украинским народом и его северным соседом. Противоречия между империалистическими интересами России и жизненными интересами Украины, заинтересованность Москвы в наибольшей эксплуатации богатств Украины с ее побережьями и портами на Черном море, шовинизм господствующей русской нации, который возрастает в этой революции, империалистическая политика Польши и Румынии; которые также заняли широкие украинские территории, возможность взаимного использования национально-терроризованного украинского населения в этих соседних государствах для своей экспансивной политики — все это скрывает в себе взрывчатый материал для новых военных конфликтов на Востоке Европы.

Как во время революции, так и после ее окончания, специфическо-отличительные отношения на Украине будут делать из этой страны театр непрерывной активной борьбы

за свое национальное освобождение на демократических началах. При господстве среди преобладающей массы русской буржуазии монархических и империалистических настроений, Россия может быть и дальше благоприятствующим фундаментом для победы крайних направлений. На фоне этих возрастающих среди русского общества монархически-реакционных настроений Украина и после революции останется активнейшим борцом за демократию, обороняясь от экономической эксплуатации и национального гнета, и должна играть роль неусыпного революционного фермента против черной реакции на Востоке Европе.

Украинские земли, которые находятся под оккупационным режимом Польши и Румынии, точно также пребывали в состоянии грабительской экономической эксплуатации, политического гнета и культурного уничтожения. В Польше уничтожены украинские рабочие и социалистические организации, разрушено все школьное дело, украинские рабочие и чиновники лишены работы, украинское крестьянство исключено из земельной реформы. Тысячи молодых интеллигентных людей в тюрьме. В Румынии исключены для украинского народа всякие права национальных меньшинств, гарантированные мирными договорами, и, вообще, не признается украинский язык ни в государственных учреждениях, ни даже в народных школах. В результате этих форм господства над украинским населением в Польше и в Румынии не только находится в опасности или совсем не существует демократическая жизнь для украинского народа, но и вообще демократия находится под угрозой в этих странах, что ведет к укреплению реакции на Востоке Европе.

Принимая во внимание все вышесказанное, конференция считает:

1) Что основная политическая линия — борьба за народоправство, которое наметил в 1919 году 6-й конгресс партии в Киеве, в целом оказалась правильной и согласной с действительным развитием революции на Украине;

2) Что партия должна и дальше вести свою деятельность как на Украине, так и на эмиграции в направлении борьбы за признание демократической украинской республики;

3) Что ввиду существования оккупационного режима на Украине, деятельность украинской политической эмиграции имеет громадное значение для освободительной борьбы украинского народа и, в частности, для развития демократии на Украине.

Поэтому украинская социал-демократия должна сберечь свои силы на эмиграции, объединяясь в одну крепкую организацию за границей.

4) Что во внимание к особым социально-политическим условиям на Украине, украинская социал-демократическая рабочая партия и дальше, когда этого будут требовать обстоятельства, может принимать участие в сотрудничестве с иными украинскими социалистическими и искренно-демократическими партиями и группировками для защиты социальных и политических прав рабочего класса и крестьянства Украины и всего украинского народа;

5) Что в интересах демократии всего Востока Европы руководящие органы партии и дальше должны информировать социалистические и рабочие организации мира о действительном положении на Украине и добиваться в социалистическом рабочем Интернационале соответствующего представительства для УСДРП.

Конференция протестует против политического и национального террора большевистского оккупационного режима и против преследований социалистических партий на Украине.

Конференция протестует против отмены элементарных гражданских прав для украинского народа в Польше, против разрушения украинских организаций, учреждений и школ, против тысячных арестов и расстрелов невинных спровоцированных жертв.

Конференція протестує проти порушення гарантованих мирними переговорами прав національних меншин в Румунії і проти повного закриття українських шкіл в Буковині.

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1824, арк. 22–27.
Копія. Машинопис.*

№ 88 | **Із звіту виконуючого обов'язки коменданта частин УГА в ЧСР сотника І. Козака Президенту Української національної ради ЗУНР Є. Петрушевичу про стан в українському таборі в Йозефові та про причини намірів його мешканців виїхати до радянської України**

13 липня 1924 р.

Дов. Ч. 97/приб.
Ситуаційний звіт
за червень 1924

До високоповажного пана Президента
Української національної ради Східної Галичини

Йозефіва, дня 13 липня 1924

в Берліні

1) Чисельний стан: в таборі 989 чоловік, з сього 860 мужчин, 56 жінок, 73 дітей. На робітничих відділах 1104 чоловіка.

2) Матеріальне положення: в таборі знижено з днем 1.07. с. р. грошевий денний додаток для всіх таборитів з 1 корони чеської на 0,50 корони чеської, а для учнів таборових курсів місячний додаток [з] 50 корон чеських на 30 корон чеських [...]

[...] З табору зголосилося на Радянщину понад 600 люда, а з робітничих відділів — майже всі. Крім того, зголосилося велике число бувших членів УГА, перебуваючих тепер на приватній праці, як також студенти та цивільні емігранти, так що загальне число виносить понад 3 тис. чоловік. Багато із зголосившихся задумують виїхати на Радянську Україну тільки тому, що не можуть одержати документів на поворот до Східної Галичини, де мають поле та газдівства.

Тому прохаю ще раз поробити усякі можливі заходи у міжнародних чинників в цілі виведення можливості повернення [до] домів наших військових скитальців [...]

(Доктор Козак)
сотник

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 134, арк. 41–43.
Оригінал. Машинопис.*

12 жовтня 1924 р.

Високоповажний і дорогий пане генерале!

На щастя надсилаю Вам цього листа, маючи надію, що Громадський Комітет в Празі знає Вашу адресу і передасть Вам [...]. Дозвольте на цей раз потурбувати Вас і просити поради. Я і мій брат Олександр 14 серпня с. р. від'їхали із Польщі і тепер перебуваємо у Франції. Причини від'їзду майже однакові у обох і їх треба коротко Вам оповісти. З дня провокаційного заарештування генерала Павленка (Віктора Олексійовича)²⁴³ я покинув всяку працю в нашій бувшій армії і взагалі в колах так званого УНР. Тихесенько сидів в таборі, малював малюнка і чекав, коли в мога брата вистарчить розума покинути свою Генеральну Інспектуру. Але мій спокій почався порушатися з весни цього року, коли особливу діяльність проявляли почали різні любимці бывшего Головного Отамана Чеботаріви, Шандруки і інші! Почали провокувати мене без жодних підстав і тим же робом, як В. О. Павленка. Атмосфера склалась жахлива, дихати було неможливо. А тут ще мій брат розпочав свої антипетлюрівські і антиурядові акції, отверто виступаючи проти них за інтереси інтернованих. У Варшаві пішла підла провокаційна праця, брата ледве не заарештували поляки за якийсь зв'язок з рос[ійськими] монарх[ічними] організаціями в Данцигу, але розібралися, в чому була провокація Чеботаріва, і діло нічим не скінчилось. Наші «урядові» жаби на цьому не зупинились і нарешті відомий Вам Сальський вступив в спілку і саму тісну з Петлюрою, Чеботарівим і Шандруком. Цей Сальський цинічно заявив брату мойому, що Петлюра запропонував йому бути молотом проти брата і убрати його [...]

Отже, високошановний пане генерале, Вам відомо, що від УНР Варшавського відійшли і Сінклер²⁴⁴, і Галкін²⁴⁵, і Юнаків. Генерали, що сидять досі в таборі, поділились на дві протилежних партії; на чолі опозиції Пузицький²⁴⁶ і Змієнко, а інші, хто з Вами служив, як Загородський²⁴⁷, убрали мене з табору владою Сальського [...]

[...] Зараз діло все ходить о тому, щоб дійсно з'єднати і організувати нашу військову еміграцію для оборони їх емігрантського стану, для поліпшення умов тих тяжких, в яких ми перебуваємо[...]

[...] У мене, після глибоких роздумій, народилась думка: чи не взяли б на себе цю справу організації б[увших] вояків Ви персонально. Біля Вас єсть Ваш брат, Віктор Павленко, Петрів²⁴⁸, Шаповал, біля Вас станемо я, мій брат, Башинський²⁴⁹, який перебуває теж у Франції, Сварика²⁵⁰, який на півдні Франції. Може приєднались би Зеленецький²⁵¹, з якимось своїм Союзом ...* старшин. Вам забезпечена симпатія в розкинутих по Польщі робітничих наших гуртках. Нарешті, Ваше ім'я історично чисте [...]

Наприкінєць мушу казати, як сумно дивитись на стан наш, бувших вояків українських. Бувший командуючий армією — Ви — та інші — кожний зокрема, молодь, старшина і козаки, котрі досі поважають тих, що давно відійшли від авантюризма політичного,

---

* Нерозбірливе слово.

зробивши лише свою чесну працю для бідної нашої нації, — всі ці люде шукають активно-го авторитета і не находять. Пане генерале, візьміть ініціативу в свої чисті руки! — То наш заклик [...]

Чекаємо Вашої відповіді.

Глибоко шануючи Вас, надсилаю сердечне привітання.

(Микола Удовиченко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 125, арк. 66–70.

Оригінал. Рукопис.

№ 90 | Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про українську еміграцію в Польщі та характеристику окремих її діячів

22 жовтня 1924 р.

Варшава

Дорогий пане сотнику!

Так багато часу пройшло за час нашого мовчання, багато і подій відбулось. Тепер тяжко дігнать пропущене, але мушу по можливості це зробити, щоби Вам бути в курсі наших справ. Після Вашого від'їзду в скорому часі розігралась відома Вам історія з Зайцевим²⁵², котра прискорила від'їзд пана Головного Отамана з Польщі. Заступником залишився в Польщі Голова Ради Народних Міністрів, котрий переняв і зверхне керування над роботою по зв'язку з Україною. В мент виїзду Пана Головного Отамана з Польщі стан нашої справи в Польщі, а значить і нашого Державного Центру був катастрофальний. Готівки на утримання найменшої кількості головніших робітників не було. Помешкання на «Алеї Роз» було в самому страшному стані, бо господарка робила самі неможливі свинства, бажаючи позбавитися нас, як не даючих грошей. Не один день сиділи без води, без газу, а то і без електрики. Настрій був розпачливий, бо всім хотілось їсти, а купити не було за що. Дійшли до того, що коли один виходив до міста, то другий мусив сидіти в хаті, бо приличне убрання було одне. При такому стані зрада Зайцева начебто добила всіх. Помітно було, як наші почали впадати в розпуку. Треба було неймовірних зусиль, щоб врятувати Державний Центр. Правда, мало залишилось зносити і холод і голод, бо ген. Сальський виїхав на геометричні роботи, Приходько²⁵³ [пішов] до банку на службу, Лукашевич²⁵⁴ давно вже служив на кресах*, а повернувшись і дізнавшись, в якому стані справа, не приклав праці до справи, а мимо пройшов шукати іншої посади. Фактично залишились вірними ідеї до кінця Андрій Лівіцький і Микола Ковальський²⁵⁵, та при них два нещасних урядовця. Себе я не рахую, бо до Центра не вхожу офіційно, та це й ліпше. Почались неможливі балачки про безцільність нашої боротьби, про неможливість такого існування і т. і [н.]. Коли хочете, то тільки нас троє розуміли необхідність за всяку ціну протриматися якийсь час, а там далі ми вірили, що прийдуть інші, ліпші часи і боротьба таким чином не буде припинена. Треба було винайти грошей, треба було «громадянству» доказати нашу живучість. Я не буду тут зостановлюватись яких зусиль, якої енергії і самопосвяти вимагалось, щоби перебороти інертність, зневіру «громадянства»

* Східні терени Польщі — землі Галичини та Волині.

і не допустити того менту, коли б воно могло сказати: нарешті, все кінчено! Розпочали заходи по продажі «Алеї Роз» і разом з тим про здобуття від поляків концесії на ліс. Позаяк з господаркою помешкання був судовий процес, то маловіри, різні «наші приятелі», твердили, що з помешканням нічого нам не вдасться зробити; про концесію нема чого було і говорити! Але умілою тактикою Андрія Лівичького посіяна була надія, що все, про що ми говоримо, вдасться нам перевести в життя і тоді ми розрахаємось з тими, котрі зараз радіють нашому горю. «Громадянство» поділилось і чим далі, тим більше ми почали пригортати до себе все більші і більші шари суспільства. Часами голодні, але перед нашими ж, не виявляючи цього, стояли твердо на своїй позиції і навіть піднімали дух у других. В цей період утворились різні «опозиції», як Товариство правників, Комітет допомоги збігцям з України, Український Клуб, Об'єднання і др[угі]. Нарешті, зліквідували «Алею Роз» і після цього «громадянство» рішило, що напевно і з концесією вийде на добре. Перший прибув ген. Сальський, але і йому прийшлося твердити, щоби він залишався при Центрі, бо буде концесія ось-ось і матеріальне становище поліпшає. З часом, звичайно, прибув і Приходько, а опозиція дійшла до того, що Головою Т[овариства] правників обраний Андрій Лівичький — Голова Ради Міністрів, Комітет допомоги припинив своє існування, Клуб — [став] лояльним, а Об'єднання, хоча і існує, але не уявляє з себе поважної організації. В чому ми були переконані, те і збулось — концесія одержана, правда, маленька, але, коли б і її не було, то було б дійсно зле. Під час цих переживань нашому Уряду, котрий колись стояв на перешкоді Панові Головному Отаманові, вдалося зліквідувати шкідливу діяльність Удовиченка, немало прийшлося зазнати прикростей і відчутти шкідливості від авантюристичної роботи цього уславленого парубка. В цьому листі не буду зостанавливатись над діяльністю Удовиченка, бо про його роботу я пишу окремо з підтверджуючими документами і надішлю Вам для широкої інформації. Хай всі знають, як закінчив свою «державну» діяльність один з «славних героїв» нашої армії. Але і тут, як і скрізь в Польщі, нам вдалось перебороти всі труднощі і спасти табори. Правда, табори, як такі не існують вже з 1 серпня, але на їх місці утворена в Калішу Українська Станиця з нашим Правлінням на чолі, нашою адміністрацією і нашим харчуванням. Ні комісара, ні поліції нема. Наші вояки далеко ліпше себе тепер почувають, чим при режимі табору. Правда, я не можу погодитись з всім тим, що там робиться, але що зробиш, коли мало, а то і зовсім нема ідейних провідників серед старших військових. Таким чином, Державний Центр, наш Уряд, замаскований Українським Центральним Комітетом існує, провадить політичну роботу, а Цент[ральний] Комітет робе свою громадську працю; існує Станиця і цілий ряд різних організацій і товариств, які рахують себе одним цілим з Урядом. Я, як і раніше, проваджу роботу на Україні, але в тактиці і в системі роботи відбулись великі зміни на підставі досвіду. Ви не можете собі уявити, як тяжко, при вищезазначених умовах, працювати. Коли ледве чи не закінчив існувати Уряд, коли скрізь розпука і страшна нужда, мені приходилось робить майже без грошей таку відповідальну роботу і ще поборювати апатію і знесиленість, може, у самих стовпів нашої справи в Польщі. Вірте мені, що ніхто мене не піддержував, а тільки мені приходилось розвіювати сумні настрої і захочувати до роботи. Ось чому не раз мені хотілось поговорити з Вами, хоча листовно поділитись думками. Знаходячись весь час при Центрі, як на Україні, так і тут, я прийшов до не цілком позитивних висновків, щодо наших верхів, до так званого «громадянства». Аналізуючи пройдений етап нашої боротьби і передбачаючи в перспективі участь цього «громадянства», я переконався, що такі люди, як Прокопович, Саліковський²⁵⁶, Садовський Валентин, Сірополко²⁵⁷, Чижевський, навіть Ковальський, Юнаків і цілий ряд других надзвичайно честні, освічені патріоти, літератори, теоретики, але як кажуть, не дільці, звичайно,

в розумінню ділової творчої державної роботи. Скажіть, хіба нормальним було під час нашого походу з поляками на Київ, коли з одного боку були у кермі Польської Держави зубри, а з нашого боку такі прем'єри, як Прокопович, або в той час, коли при надзвичайній складній ситуації треба було проявити максимальну волю і адміністративну мудрість, міністром внутрішніх справ був у нас літератор Саліковський, а ще гірше мати такого посла як Мацієвич в Румунії, яка тільки одна мала можливість наділяти нас набоями? Такі люде можуть займати в літературних колах, в інтелігентному суспільстві відповідне місце, але в державно-творчому апараті, до котрого історією поставлені надзвичайні вимоги, місця їм нема. Багатьох із них я не можу навіть признати ідеологами ідеї самостійності. Згадайте тільки статтю Саліковського в «Трибуні України» про федерацію, погляд Мацієвича, зазначений в офіційному комунікаті на поворот Грушевського до Совдепії і тоді Вам ясно стане, що ми не можемо покластись на них як на ідеологічних провідників нашої боротьби. Завжди можна від них сподіватись певних компромісів, які по суті тільки шкодять в цілому нашій справі. Я переконався, що наші люди, так зване «старше громадянство», може творить нашу культуру, славить те, що зроблено «кимсь», коли знайдуться оті, яких я називаю «кимсь», самим же направляти державну керму, виправляти помилки, а часто при нашій специфічній боротьбі творити нові форми боротьби — не здібні. Хіба у цих людей знайдеться сміливість при майбутній, можливо, останній нашій боротьбі, кинути гасло: геть москалів! і відповідно до цього гасла скерувати творення державного апарату. Ніколи! Вони бояться сміливих кроків, без яких ніколи маса нашого народу не піде за нами. Вони б хотіли і «капітал приобрести і невинність соблюсті». Через все вищезазначене, в своїй роботі і постійному контакті з Україною, я вирішив необхідність утворення організації молодих активних сил нашого народу. Існування такої організації і не відкидає співпраці з старим громадянством і використання його. Перші кроки в цьому напрямку були не щасливі, але завзяття і упертість в дальнійшому, нарешті, дали свої позитивні наслідки. Утворився центр, в який входять активні борці за самостійну Україну, які розкидані, як по Україні, так і на еміграції. Центр, або як називаємо, Централя, стоїть на позиції УНР на чолі з паном Головним Отаманом. Зазначена організація являється суто конспіративною, робота котрої зосереджується на терені України. Ви розумієте, що більшого писати про неї я не можу з конспіративних міркувань, але, з другого боку, не тільки я, а і другі хотіли б в своїх рядах мати і Вас. Цікаво знати Вашу про це думку.

Мені надзвичайно приємно було перечитати Вашого листа від 16/Х, з котрого бачу підтвердження Вашої невсипущої енергії, упертості і глибокої віри в нашу святу справу. Ви праві, коли говорите, що справа полягає не в частому листуванні, а [в] психологічному порідненню. Найбільший успіх в боротьбі за самостійність полягає в тому, щоб витворити найбільшу кількість патріотів психологічно поріднених й цементово спаяних з паном Головним Отаманом.

Буду тепер відповідати по порядку Вашого листа. Дуже жалкую, що Ви не надіслали і прошу все ж надіслати те, що Ви почали писати ще 20 липня. Часописи і журнали я читав, говорив з делегатами, які приїздили на міжнародний конгрес, але цього мало і я страшенно просив би Вас Ваших інформацій про Подєбрядське життя. Мене надзвичайно цікавлять ті, хто або іде до Совдепії, або ті, хто агітує, а сам не іде. Майте на увазі, що ті, хто ідуть на Україну, врешті-решт, знаходять там свою загибель. Даремна трата часу переконувати їх в противному. Всіх повертаючихся на Україні ненавидять і їх стороняться, бо большевики, не питаючи згоди, своєю системою роблять з них своїх агентів і катів нашого народу. По використуванню большевики і цих запроданців нищать. Прикладів тому маю безліч. В цілому на еміграцію я дивлюсь як на допомогивий елемент

в нашій боротьбі і ми здобуваємо вже тим великий плюс, коли знаходяться викристалізовані серед широкого еміграційного моря невеликі колективи, здібні в рішучий мент стати в шереги збройної борні. Якось пан Головний Отаман просив мене надіслати Вашу адресу. Тепер я бачу, що Ви маєте контакт і цьому радий. Можливо, що справа Зайціва, а можливо цілий ряд аналогічних моментів витворили в мене почуття найменшого рахування з сентиментальністю в практичній роботі. Ви пишете, що не варто мені писати про те, що промайнуло, а я Вам скажу, що мене не тільки це цікавить, а я мушу все знати для того, щоби давати відповідні інформації про еміграцію на Україну і тримати в курсі справ Централю. Вибачте мені, коли скажу я Вам правду про одного з близьких до Вас більше, до мене менше, чоловіка. Я буду одвертим. Говорю про Орла-Орленка, або, як в попередньому листі назвав його, недотепою. В мент непевності щодо його поїздки в Чехію, і рахуючи шкідливим сидіння такого чоловіка в таборі без діла в той час, коли нам потрібно було мати чоловіка на певному відтинку, я запропонував йому певну роботу. Ви розумієте, що така робота не може бути без відома влади в тій державі, в котрій ми знаходимось, що і було мною одверто йому з'ясовано. Він же, мало того, що відмовився, це право кожного, але якось-то підозріло поставився до пропозиції. Відчувалось, що він, не дивлячись на мої пояснення, запевнення, все ж вбачав в пропозиції брутальність. Підтвердженням такого мого припущення, його поступування по виїзді до Франції. Обіцяв писати, інформувати, але як виїхав, то ні гу-гу. Сумно читати Вашу заяву, щоб я скоро не чекав від Вас листа! Я просив би Вас відірвати вільну годину і поінформувати мене. Інформації про Україну Ви на днях одержите. Орел працює і я з ним не в тісному контакті. Паляя-Среблянського²⁵⁸ я знаю. Навіть коли довідався, що він був заарештований і сидів в Луцьку, я вживав всіх заходів, сам їздив до Луцька, щоби він був звільнений. Людина експансивна, поверхово-свідома, з нахилом отаманства. Хоробрий, енергійний, разом з тим не може бути на самостійних ролях. Допускався грабежів військового характеру. Я радив би Вам до нього ставиться обережно. Раніш був одним з гарячих поклонників Тютюнника.

Справа з університетом стояла так: коли було піднято питання про університет з нашим Прем'єром, то ним було заявлено, що університет можливий тільки в Львові, в крайнім разі, на Волині, але при умові зміни загальної політики щодо українців. На цьому розмова була закінчена. Потім приїхав до Варшави Смаль-Стоцький²⁵⁹, який і вів переговори, на котрі ми дивились скептично. Поза як в перші ж дні першого приїзду Смаль-Стоцького до Варшави, у Прем'єра з Смаль-Стоцьким вийшла сварка, яка потягнула за собою повний розрив Прем'єра з Послом, то за все те, що робилось Послом в справі університета. Прем'єр, а значить, наш Уряд, не відповідає, бо нічого не знає. Я бачився з Послом в кожний його приїзд, хотів поладити взаємовідношення між Прем'єром і ним і був поінформований про університетську справу. Висновок мій був той, що нічого не вдасться зробити, хоча і приїздили деякі професори-галічани. Не домовившись ні до чого конкретного, Посол виїхав з Польщі.

Дружина по-прежньому має «приємність», як і на хуторі під Калішом, приймати і опікуватись нашими патріотами з України. Жаль мені її, але що ж зробиш? Вона зраділа Вашому листу, фактично, поновленому зв'язку зі мною. Від Дзябенка²⁶⁰ так само получив листа.

Грицька Сімонціва я добре знаю. Що тепер він уявляє, по виїзді до Чехії не маю з ним контакту, — я не знаю. Раніш він був добрим патріотом, надзвичайно посадилим робітником, але і раніше хиба у нього була та, що він брав на себе непосильну працю, не відповідну своїм силам [та] ролі і тому вся його робота сходила нанівець. Він мав і раніш нахил до літературної діяльності і був, так званий, петлюровець, але якось-то

по своєму розумів петлюрівщину і через те між мною і ним не було в останній час — [19]20 рік — однодумності.

В одному листі всього не напишеш, а тому покищо припиняю, надіючись надалі систематично інформувати Вас і через часте листування мати можливість ширше освітлювати цікаві для нас питання. Чекаю і від Вас широких і повних інформацій про життя нашої еміграції в Чехії. Не мішало б нав'язати мені контакт і з Сімонцівим, але я не знаю його адреси.

Розуміється, що все те, про що я пишу — пишу тільки для Вас. Орлу надіслав Ваше привітання.

Вітає Вас дружина.

Ваш (Чеботарів)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 301, арк. 14–15зв.

Оригінал. Машинопис.

Опубл. в кн.: Визвольні змагання очима контррозвідника.

(Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). —

К., 2003. — С. 194–198.

№ 91 | Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про діяльність російських емігрантських кіл, українську еміграцію та її вплив на суспільно-політичне та культурне життя в радянській Україні

20 січня 1925 р.

Поважні завдання перед українською політичною еміграцією стоять в зв'язку з останніми заходами російських еміграційних кол. Російська демократія, — соціал[істи]-революціонери і почасти кадети милюковської групи орієнтуються на скору еволюцію політичної влади в ССРСР при допомозі Троцького і його прихильників, які мають впливи, як в армії, так і серед компартії. Мріють про переходову комуністично-соціалістичну владу на чолі з Троцьким, Черновим²⁶¹ і соц[іал]-демократами меншовиками. Тут розійшлися навіть чутки про утворення в близькому майбутньому лівосоціалістичної «Директорії Третьої Росії», яка мала б урятувати Росію від неминучої реакції і реставрації. Маємо з України інформації, які свідчать про те, що послідовна українізація пояснюється не тільки натиском боротьби національної на Україні і на еміграції, але й іншими причинами. Большевики вважають, що в боротьбі проти реакції найпевніше буде опертися на демократичну українську націю, серед якої нема монархістичних традицій, що починають дошкуляти сучасним володарям Росії. Останніх не страшить акція російської демократії, яку вони навіть сподіваються використати, як-то зробили в 17-му році. Зараз вони повинні рахуватися з акцією «Миколая Миколаєвича», яка прийняла в останні часи, виключно, інтенсивний характер. Останній місяць пройшов під знаком постійних тривожних інформацій, як про діяльність агентів Н. Н.²⁶² на Україні і в Росії, так і про підготовчу акцію Н. Н. на еміграції. Старшини російські і навіть деякі старшини нашої армії тут, в Польщі, одержали повідомлення про необхідність стати до війни по першому наказу. Російські кола тут, в Польщі, повели енергійну агітацію серед української еміграції за приєднання до активної боротьби Н. Н. проти большевиків. Останній ніби погодився визнати сучасні кордони Польщі і Румунії за ціну допомоги йому в боротьбі проти большевиків під вищим керівництвом Англії. З Румунії ще не маю інформацій, але в Польщі Н. Н. викликав велике занепокоєння. Ендемія²⁶³ готова порозумітись з Н. Н., вважаючи большевиків страшнішим ворогом, але польська демократія широко вважає Н. Н. більш небезпечним ворогом, ніж большевиків, з якими можна вже не рахуватися. Особливо тривогу викликають інформації з большевицької Росії про роботу агентів Н. Н. Перед Святами в Києві, Харкові, Москві та інших містах були ввішані плакати з портретом Н. Н. і дописом: «Вот кто спасет Росію». З джерел, які не викликають сумнівів, відомо, що агенти Н. Н. таємно працюють в різних установах

СССР, займаючи часом високі посади, а прихильники Троцького в армії суть одночасно є прихильниками Н. Н. Дуже небезпечним для нас є те, що Н. Н. найбільше своїх агентів тримає на Україні, яка має бути першим тереном військових подій. Ці агенти постійно бувають в Польщі для зв'язку з місцевими монархістичними організаціями. З поважних політичних кол відомо ніби Н. Н. сподівається розпочати боротьбу на відтинку Тирасполь—Одеса. Взагалі, треба констатувати хмари, з яких піде хоч злий холодний дощ, хоч тихий теплий весняний, якого с таким нетерпінням чекає наша незабутня Батьківщина. Про хмари Н. Н. у Вас певно також маються інформації, якими прошу поділитися зі мною. В зв'язку з цими «контрреволюційними» чутками, які давно кругляють по Україні, там утворюється нервово напружена атмосфера.

Українська комуністична інтелігенція, що з давнього часу працює в совіцьких установах, взагалі більш українська, ніж комуністична, за винятком небагатьох одиниць. Ця група вважає, що сучасний лад на Україні можна використати в інтересах поглиблення і зміцнення національної свідомості. Ця група ніколи не ставилась цілком вороже до Української народної влади, взагалі, до УНР, зокрема. Вона завжди уперто і послідовно вимагала від російських комуністів розумної національної політики на Україні, себто тієї «українізації», яка тепер так сприяє піднесенню свідомості українських народних мас. В своїх домаганнях українська комуністична інтелігенція посилалась, як на повстанчу акцію в 21 і 22 роках, так і на невпинну роботу «петлюрівської» еміграції. Це ті самі українські комуністи, які завжди вважали, що Державний Центр УНР є конче необхідний для їхньої боротьби проти русифікаторських замірів московських совіцьких центрів. Ця група важає російську еміграцію не тільки ворогом совіцької влади, а в першу чергу ворогом української національної справи і тому буде боротись против всякої російської інтервенції, може навіть щиріше, ніж комуністи московські.

Від позицій українських комуністів в цій справі не дуже відрізняються настрої більш численної групи української безпартійної інтелігенції, що легалізувалась і фактично працює в різних совіцьких установах. До цієї групи треба віднести кооператорів, церковників, діячів шкільної освіти, літераторів і т. і[н.]. Це той мозок української нації, який розпочав боротьбу за Незалежність разом з нами, ніколи не зміняв наших прапорів і не йшов в большевицьку коносу, навіть тоді, коли від «панської» ласки залежало його існування. Це люди, які з радістю зустрічали нашу владу в [19]20 році, які не могли залишити Батьківщину з великої любови до неї. Про настрої цієї інтелігенції, до якої треба додати ще молодь, що виросла за останні роки, можна сказати лише, що вона душею цілком за нами. У них немає тої розбіжності, яка помічається на еміграції, вони рахуються з сучасним ладом, як тимчасовим, і чекають менту для рішучої боротьби за Незалежність. Вони дивляться на політичну еміграцію і на Державний Центр, як на своїх провідників і оборонців ідеї Незалежності перед народами Світу. Це цілком наші люди, яким не дурно не довіряє сучасна влада, вважаючи їх «петлюрівцями». Тепер ця суто українська інтелігенція має можливість існувати і працювати з огляду на необхідність мати освічених фахівців в українізованих установах.

До речі, українізація є доконаним актом, якого не можна заперечувати, а тим більше легковажить. Не тільки більшість преси виходить у мові українській, не тільки українська мова панує в шкільництві, а навіть установи совіцькі мусили перейти на українську мову. Найбільше консервативні в цьому відношенні установи судові запровадили у себе українську мову, навіть у великих містах. Ця вимушена нашою боротьбою політика большевиків вже має великі наслідки. Міжнародні чинники, що приглядаються до політичного життя в Совдепії, починають поважно рахуватись з боротьбою українського народу. З другого боку, нова національна політика большевиків на Україні допомогла

піднесенню національної свідомості до тих розмірів, при яких не може бути і мови про реставрацію Єдиної і Неділимої, про занепад боротьби за Незалежність.

Коли повернемо до дому, побачимо національно-культурне життя на Україні майже таким, про яке ми мріяли задовго до революції. Велике моральне задоволення викликає свідомість, того, що навіть в умовах совіцького режиму національно-культурне життя нашої Батьківщини не замерло, а дало пишні паростки, які продовжують приваблювати до себе менш послідовних політичних емігрантів наших. Ці останні забувають, що коли б не наша боротьба, коли б не національна впертість нашої еміграції, не пощастило б українській нації досягти зміни русифікаторського режиму московських окупантів. Забувають вони, що національно-культурний розвій в майбутньому не можна вважати забезпеченим без повних політичних гарантій, без осягнення Державної Незалежності. Забувають, врешті, що і діяльність національно-культурна на Україні можлива тільки для тих, хто користується хоч мінімальним довір'ям сучасної влади і виключена для громадян скомпрометованих, в першу чергу реемігрантів. Тому то в урядових установах на Україні до останнього часу величезний відсоток чужинців, які примушені були взятись за українську граматику. Коли сучасна політика большевиків на Україні придбала назву «українізація», то цей термін торкається не нації української, а тих відповідальних робітників, що сидять на шиї українського народу і мусили українізуватись, щоб легше і певніше викачувати з українських земель все те, що потрібно для московських центрів.

З огляду на повний розвій національно-культурного життя на Україні поширюється думка, що ще не настав час для визволення, що потрібно 2–3 роки для того, щоб український народ мав час загартувати себе для майбутньої боротьби проти тих московських чинників, які намагатимуться прийти на зміну сучасній владі. Але це розуміється, помилкова точка погляду. Поруч зі зростом національної свідомості при сучасній владі, Україна остільки руйнується економічно і остільки визискується зруйнованою Москвою, що було б злочином не дбати про негайне визволення і усунення окупантів. Можна, розуміється, припускати, що на якийсь короткий час на зміну сучасній прийде нова російська влада іншого гатунку, але вісім років боротьби остільки змінили настрої нашого народу, що не може бути і думки про покірливість перед новим завойовником. За ці бурхливі, криваві роки досить було наочного навчання з боку різних московських концепцій на Україні, для того, щоб ми могли сміливо чекати майбутніх подій і вірити в державно-національний розум нашої нації. Нема сумнівів, що коли різні московські концепції знову стануть до боротьби за політичну владу большевицької Росії, свідоме громадянство на Україні в повному контакті з українською політичною еміграцією напружать всі сили для остаточного визволення і утворення Незалежної Української Держави.

Про настрої селянства і робітництва на Україні Вам відомо з моїх попередніх листів. Свідоме в національному, але інертному в політичному відношенні селянство на перших часах може прийняти пасивно всяку владу, яка знищить зненавиджений большевицький режим, але серед селянства, далеко від постійного поліційного догляду, утворилась нова свідомо інтелігенція, за якою з радістю підуть на нові жертви народні маси. Нема села, де б не було кілька десятків свідомих провідників, нема району, де б не було організованих місцевих штабів «Союза боротьби за Самостійну Україну». Організація ця настільки законспірована, що місцеві штаби часто виникають самочинно і працюють сепаратно, не маючи можливості зв'язатися з Централю. Діяльність цієї організації прийняла характер добре знайомий старим українським революціонерам. Відпоручники Централі розвозять по місцевим штабам інструкції і нелегальну літературу, що передається з рук до рук, з хати до хати. Дуже часто відозви читають на ярмарках, на всяких зборах, причому такий

приїжджий агітатор негайно зникає для того, щоби продовжувати працю в інших районах. Трапляється часто, що після зачитання відозви імпровізується короткий мітинг з промовами, піснями, закликами до організаційної боротьби.

Під впливом Союзу на Правобережній Україні припинено стихійну партизанську боротьбу, допускається лише організована помста проти окремих урядових осіб, відомих своєю особливою жорстокістю. Менше впливів Союз має на Лівобережній Україні і лише цим можна пояснити, що там не планомірна стихійна повстанча акція продовжується до останнього часу, особливо в центральних повітах Полтавщини. Відозви Союзу скупі доходять за кордон з огляду на технічні перешкоди. Зі змісту тих відозв, що доходили (Е. Ч-ко, Г-є), можна бачити оскільки Союз стоїть твердо на ґрунті української державності і яке велике значення надає політичній еміграції взагалі, і УНР зокрема. Нема сумнівів, що коли [в] СРСР почнеться боротьба активна за політичну владу і настане час для України виступити в обороні своїх інтересів, місцева людність на чолі з своїми провідниками не прийме відповідальних рішень без порозуміння стислого з активною політичною еміграцією. Мусимо стояти на варті, мусимо бути поінформовані про підготовчі заходи наших ворогів, щоби в рішучий мент бути для нашого народу мудрими провідниками. Ворогами ж нашими суть і російські большевики і в не меншій мірі російська еміграція різноманітних гатунків. Не суть нашими приятелями і всі ті держави світу, які ні в чому не навчились і вперто заплющують свої короткозорі очі на боротьбу українського народу.

Розумію інформацію з різних осередків нашої еміграції про нервовий, оптимістичний настрій нашого активного громадянства. Не можна захоувати спокій, коли вороги кують нові кайдани для нашого народу, злочинно бути байдужим, коли залізною послідовністю насувається давно жданий час боротьби, яка закінчиться, або повною перемогою..., або стане святим заповітом для наших нащадків.

20 січня 1925 року

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 301, арк. 16–18.
Котія. Машинопис.*

*Опубл. в кн.: Визвольні змагання очима контррозвідника.
(Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). —
К., 2003. — С. 199–203.*

№ 92 | Лист С. Петлюри К. Мацієвичу про стан української справи та створення єдиного громадського центру українства

25 січня 1925 р.

Дорогий і вельмишановний Косте Адріановичу!

Ваш лист прийшов до мене власне тоді, коли я хотів посилати Вам свого, якого й додаю до цього. Звичайно, я дуже радий був отримати од Вас свіжі відомости і про Ваше персональне життя, і про життя ширшої громади наших емігрантів. На цей раз інформації Ваші ніби оповиті хмаркою смутку — річ в наших умовинах цілком природна. Дай боже, щоб на иньший раз Ви поділились зо мною більш бадьорими вістями! Спасибі за пам'ять про мене під час Різдвяних свят. З свого боку, від щирого серця

бажаю і Вам персонально і громаді Вашій в новому році найбільшого успіху і того завзяття та віри в нашу справу, якими визначалась діяльність еміграції, що перебуває в Румунії, за минулі роки.

Ми так давно, порівнюючи, не листувались з Вами, що я й не знаю, чи зможу убагати в цей лист все те, про що хотілося б Вас і Ваших громадян поінформувати і з приводу того варто б було обмінятися думками. Сяк чи так, а з чогось починати треба.

Отож, в першу чергу поінформую Вас про тутешні українські справи. 3–4 січня відбувся перший з'їзд місцевої еміграції. Він мав своєю метою завдання виключно організаційні. Їх пошастило здійснити, хоч деякі большевицькі елементи — переважно галичане — і хотіли було з'їзд розколоти і зужиткувати для своїх цілей. Але цієї гидоти тут мало, та й якістю вона не визначається. За спинами у них Борщак, Галіп, але на з'їзд головні риби не відважились явитись; дрібні ж риби не здатні були добитись чогось. Зрештою більшість з'їзду — морально здорова і національно свідома — просто перейшла до порядку дня над большевицькими виступами і обрала свій Центр — «Генеральну Раду Союзу українських емігрантських організацій у Франції» з людей, що стоять на державних позиціях. Головою [обрали] Шуміцького²⁶⁴, членами Галяфре²⁶⁵, генер. Башинського (працює на заводі в провінції), сотника Бацуцу, а секретарем М. Ковальського, студента, що був урядовцем у В. К. Прокоповича. Новий орган приступив до праці, але тяжко йому через брак грошей. Загальні умовини його існування в цілому схожі на ті, що в Румунії дають себе знати. Отже, коли Раді пошастить перебороти труднощі, то це буде, з одного боку, її заслугою, з другого — доказом свідомости національної вихованости маси еміграційної. Франція — не Чехія, навіть не Польща, з погляду використання певних джерел для задоволення потреб еміграції. — З Радою я нахожусь в контакті і в межах можливого часом даю їй поради з приводу характеру і напрямку її діяльності. Треба вам знати, що ще не всі елементи тутешньої еміграції об'єднані. Дехто працює на польових роботах, а дехто покищо, «в опозиції». — Останні — це публіка трохи здеморалізована, трохи дезорієнтована. Але маються надії, що і ці елементи пошастить втягти в загальне русло організації. — В кожному разі початок організації вже покладено — і це добре, «бо він викликав певне оживлення» і поглиблення життя по «громадах» окремих.

Так, Парижська «Громада» виключила з числа своїх членів 7 чоловік большевицької орієнтації і сьогодні, напр., власне тоді, коли я пишу Вам оці рядки на самоті, В. К. Прокопович і Токаржевський читають там доклади з приводу річниці Української Державности. — Інша «Громада» (в Шале) запросила Прокоповича приїхати до неї і прочитати пару лекцій — про політичні завдання еміграції і про Лігу Націй. — Зорганізувалась тут і Студентська Громада, а також і філія Укр[аїнського] Т-ва прихильників Ліги Націй. Цього я добивався від созвучних елементів. Трьом студентам пошастило дістати невеличкі стипендії (по 150 фр[анків] місячно). Правда, — це небагато, але добре, хоч і того досягли. В цьому напрямку стараємось ще робити заходи. Мріємо ми тут про утворення Французького Т-ва прихильників Української Незалежности, але покищо ґрунт для нього «твердий» занадто. Потрібна раніш велика підготовча праця. Покищо ми переводимо інформацийну частину її. Я маю на увазі подати французьким політикам певні відомости про нашу справу і захитати їх «москвофільство». Сам я персонально не бачусь з ними, але раніш з нашими людьми докладно обговорюю, що саме, як кому говорити. Тим часом ми примушені обмежуватись в цій праці відвідинами елементів опозиційних до сучасного Уряду та парламентської більшости. Робимо це з двох причин: а) для розмов з парламентською більшостю потрібно мати тут своїх розумних соціалістів, — а їх, як на зло, навіть поганеньких в Парижу немає; б) з опозицією легше розмовляти, тим більше, що вона все зміцнюється, сподіваючись досягти тих же наслідків, що й у Англії під час

виборів. Покищо (я маю на увазі більш визначні одвідини, а не згадую про менш показні), були наші представники — Токаржевський і Шумицький з генер. Кастельно²⁶⁶ (голова Ліги Патріотів і Католицької Ліги) і у бувш[ого] президента Мільерана²⁶⁷. Розмова з останнім була до певної міри цікавою, і він визнав, що подані йому інформації де в чому для нього — новина; під час розмови цікавився фактичним станом речей на Україні і серед еміграції. Перший раз довідався, що ми маємо 3 вищі школи у Празі і свою професуру і докладно хотів знати, через що українці з упередженням ставляться до росіян. Йому це пояснили як треба і він, прощаючись, прохав і на далі його «тримати в курсі новин з України і про Україну».

Тепер робляться заходи про аудієнцію у Пуанкаре*. Вам треба знати, що Мільеран стоїть на чолі «Національної Ліги» — організації, яка розвиває свою діяльність по цілій Франції і є ніби Головою антисоціалістичних угруповань.

Наслідки перших відвідин французських політичних діячів переконують мене в необхідності мати своєчасно і свіжу інформацію про п о д і і на У к р а ї н і. Ці інформації можна використати. Отже, прийміть, дорогий Косте Адріановичу, це на увагу і по можливості постачайте мене ними. Це — дуже потрібно для справи, значіння якої для Вас зрозуміле і доказів не вимагає. — Я не уважав доцільним розпочинати оці відвідини раніш того, як відбудеться з'їзд. Тепер, коли він одбувся і обрав свій центр, в розмовах з політичними діячами легше говорити, посилаючись на нашу організованість, яка їм, як людям, що рахуються з організованістю та силою, звичайно імпонує. Таку ж інформаційну працю по моему плану мають розпочати і наші студенти серед своїх французських colleg, але для цього треба, щоби «Громада» стала на ноги.

І тут перший початок організації вже зроблено. Маємо ми також на увазі використати і круги «Прихильників Ліги Нації». Але на перешкоді стоїть обмаль досвідчених людей і їхня матеріальна незабезпеченість. Кожний тут з наших людей тяжко працює і може уривати для громадської праці лише невелику частину свого часу. Другою перешкодою в нашій праці на тутешньому ґрунті є б р а к г р о ш е й. Можна мати і низку розмов з цікавими людьми і використати їх для справи пропаганди, але для цього треба прийняти їх хоч скромно, але так, щоб було щось на столі, бо це місцевий «стиль» і «антураж», без яких немислимо щось робити. Але жалі тут мало що допоможуть, — отже і я, і мої ближчі співробітники обмежуємось покищо межами можливого.

Перехожу т е п е р д о А н г л і ї. Немає там у нас нікого. Смаль-Стоцький деякий час навесні минулого року був, читав лекції про Україну, на тім і скінчилась справа, бо в маю місяцю він звідти виїхав. Припадком одвідав Лондон О. Безпалко, приїхавши туди на засідання ексекютиви II Інтернаціоналу. Поруч з своїми соціалістичними справами, зробив він деякі заходи і ширшого значіння. Так, подав меморандум від УСДРП до Міністерства Закорд[онних] Справ (коли ще там сидів Макдональд) і одвідав деяких «буржуазних» впливових журналістів з інформаційними про українські справи цілями (Вільямса, Спида і Ватсона). Його вражіння можна так сформулювати:

англійці цікавляться українськими справами, але ніяка акція, направлена проти Польщі чи Румунії, з їхнього боку не знайде симпатії, тоді як органічна праця українських елементів в оборону своїх справ і в умовах сучасного status quo знайде всяке підпертя і зрозуміння.

Ледве чи й акція українська на иньших наших територіях могла би викликати щось більшого з боку англійців. Так дивились, коли вірити Безпалкові, англійці за часів Мак-Дональда.

---

* У тексті — Поанкаре.

Я не думаю, щоб ця позиція занадто могла змінитись, коли до влади прийшов Балдвін і Чамберлен.

Характерне повідомлення подає мені Безпалко, пояснюючи, що відомий Вам альянс, заключений між PPS-ами* і російськими с[оціалістами-революціоне]рами був «заінційований»? в Лондоні під впливом англійських лябурістів²⁶⁸. Ви, очевидно, знаєте з українських газет зміст цього свиньського «трактату», підписаного двома соціалістичними партіями за рахунок українського і білоруського народів. Ніби доповнюючи інформацію Безпалка, мене з Варшави повідомляють, що PPS поспішили цю умовину про «взаємну не агресію» підписати під впливом відомостей про настрої в Росії та передбачаючи можливість зміни чи занепаду большевицького режиму. Вони бояться перегляду справи про кордони і зв'язують російських с[оціалістів]-р[еволюціонери]в, гадаючи, що ці будуть нащадками влади після большевиків, [рахуватимуть своїм] обов'язком не провадити війни з цього приводу, а розв'язати делікатну справу мирними переговорами. Можливо, що в даному разі маніловська політика Мак-Дональда зручно використана була соціалістичною агентурою польського імперіалізма! В кожному разі «сам» Чернов їздив до Варшави, а PPS-ам говорив, що він цікавиться українськими справами і по повероті в Прагу розпочне якісь пертрактації не лише з українськими с[оціалістами]-р[еволюціонерами], а й з УСД. На жаль, мене ще звідти не повідомляли, що Чернов виконав свою обіцянку. Як Ви знаєте, тим часом [е]с[е]ровський лідер досить енергійно пропагує по чеських газетах ідею всякого визнання — і de jure і de facto большевиків. Як бачите: подібні виступи робляться «в свинячий голос» і по принципу «нате й мій глек на капусту!».

Не знаю, чи докладно Вас інформують Ваші приятелі в Празі та Подебрадах про тамошнє життя? Для мене приємністю і, коли хочете, моральним задоволенням було отримати з Подебрад інформації про працю наших студентів при економічно-кооперативному відділі спеціально в галузі вивчення господарчих відносин на Україні на підставі большевицьких статистичних і економічних видань. Справа ця мене дуже цікавила, і я з радістю довідався, що праця, дотична їй, там провадиться вже на протязі року систематично і пильно.

Ніби більш спокійна і нормальна атмосфера утворилась тепер і в Варшаві. Принаймні листи звідти не завдають клопоту і містять в собі ряд інформацій про певні творчі заходи наших установ та інституцій.

Не хватає тільки мені відомостей про те, що діється серед нашої еміграції в Болгарії та Італії. Я дуже вдячний був би Вам, коли б Ви мене зв'язали з ціми осередками: хочеться знати, що вони собою уявляють, чим живуть etc? З Канадою, через ген. Сікевича²⁶⁹, і з Америкою, через В. Кедровського, я зв'язався і більш-менш в курсі тамошніх подій та новин. Інформую обох моїх кореспондентів, бо це особливо потрібно з огляду на баламутства, що витворюють там з присягою Скоропадському.

Тепер хотів би я запитати Вас, як йде справа з утворенням Єдиного Громадського Центру для всієї нашої еміграції? Справа ця мене цікавить, бо й Безпалко писав мені про те, що відчувається і «пробиває собі шлях думка утворення якоїсь загально-української організації». Очевидна річ, з приводу цієї справи Ваше бюро, покликане до життя останньою конференцією, листується з иньшими громадськими організаціями і має вже певний матеріал. Знати про відгуки на постанову Вашої конференції в цій справі було б не зайвим! Отож, дуже вдячний буду за Ваші інформації.

Щодо листа «П.»²⁷⁰ — то я мав на увазі написати відповідь йому, але тепер, після останніх Ваших інформацій, стримуюсь. Справа його організації мене звичайно дуже

---

* Члени Польської партії соціалістичної.

цікавить і мати більш докладні вісти про тамошні настрої, жалі, надії, претензії, навіть незадоволення було б дуже важливим. Але мене і в даннім разі часом страшить можливість зради та провокації. В українській нації стільки хамського-сволочного елемента, несталости і нахилу до зрадництва, що часом аж страшно стає і не знаєш, як боротись з тою гангреною, що з середини, в самім лоні її, як той шашіль і точе, і розкладає її.

Ви, на підставі інцидента з Чайківським, мали зайву «приємність» переконатись в наявності подібного шашілю. Я вже тут мав теж дні генегіприємність довідатись, як бувший урядовець Мін[істерства] Зак[ордонних] Справ «Серж Трубецькой» («український» князь!) написав недавно доноса до Que D'orsai* на нашу тутешню місію, що вона, мовляв, незаконно видає паспорти. Подібні покідони багато зла роблять нам. Жаль бере, що обставини сьогоднішні не дозволяють нам як слід караючу руку на них простягти. Ось через що я цілком виправдовую ті міри, що їх Ви ужили до отих бандитів своїх, що своїми розбишацтвами тільки компрометують нас і наше добре ім'я, що з таким трудом приходиться його нам здобувати. Я уявляю собі, скільки тяжких хвилин довелось Вам пережити в зв'язку з процесом Чайківського?! Навіть тут, читаючи прислані Вами вирізки з газет, я почував себе так, ніби й мене хтось брудом обливав.

Хвалити Бога та долю нашу приходиться визнати, що еміграція наша здатна не тільки на те, щоб виявляти своє моральне сміття, а й на те, щоб позначувати своє життя і в творчих чинах. На один з них я хотів би, при цій okazji, звернути Вашу увагу і як патріота і як професора. Справа торкається організації наукового з'їзду українських учених літом цього року в Празі. Я Вам в свій час писав з цього приводу. Тепер довідуюсь, що справу цю доручено проф. О. Лотоцькому. Отже, в зв'язку з цим я дуже прохав би Вас звернути на неї свою увагу і морально підтримати своїм авторитетом заходи, зв'язані з організацією з'їзду. Це мусить бути ширшою демонстрацією наших творчих можливостей і доказом, що ми здатні на щось більше, ніж гадають про нас вороги наші. Справу наукового з'їзду слід розголосити в європейській пресі. Це матиме свої позитивні наслідки для розголосу цілої нашої справи; на «той бік» подасть добру звістку про еміграцію, а самій еміграції цей з'їзд буде і за свято і за моральне джерело для віри в нашу справу.

Отож, з цих міркувань виходячи, я й гадаю, що ідею цього з'їзду варто підтримати, хоч би з морального боку всім нашим еміграційним осередкам, бо справа з'їзду має не лише наукове значіння, а й національне і як така не може не цікавити наших організованих громад. В атмосфері громадського співчуття і сам з'їзд буде проходити більш продуктивно, так само як і підготовча праця до нього.

Кінчаю свого листа, бо й так уже він довгим занадто вийшов. Але наприкінці його хочу поінформувати, що місцеві большевицькі наймити з галичан роспускають про Вас чутки — в зв'язку з «інтервенцією», приписуючи несотворені речі Вам аж до 100 000 доларів включно, на яку суму ніби ця «інтервенція» провадиться.

Очевидно, в данному разі виконується певне завдання, певною ж частиною якого є і ота сумна історія з автокефалістами.

Характерно, що під час одного процесу в Польщі (комуністичного) із зізнань свідків виявилось, що ніби існував план викрасти С. В. [Петлюру] з Польщі і перепроводати в Совдепію. Мені все це видається дитячою забавкою. — Але в тому, що Ви подаєте про «сатану П.»²⁷¹, а я Вам про Вашу ролю в «інтервенції», видко ясну провокацію.

---

* Адреса французького Міністерства закордонних справ, його скорочена назва.

Вам, зрештою, не привикати до подібних спліток!
Бажаю Вам всього кращого. Мій привіт Вам, ген. Дельвігу, Геродоту, Гаврилюку і всім
Вашим співробітникам.

25.1.1925 р.

З щирою повагою
(П[етлюра])

Адресуйте. V. Prokopovitch
192 Av. Daumesnil, «Ideal Hotel»
Paris (XII)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 102, арк. 9–13.
Оригінал. Рукопис.*

*Опубл. в зб.: Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа
як політичний заповіт борцям за самостійну Україну. —
К., 2001. — С. 19–25.*

№ 93 | 3 листа генерал-хорунжого М.Удовиченка невстановленому адре- сату в Польщі про українську військову еміграцію у Франції та роз- біжності в її середовищі

1 лютого 1925 р.

Високоповажний і дорогий пане генерале!*

Не хтілося мені турбувати Вас листами до того часу, поки я детально приглянувся і проаналізував всі можливості спільного життя нашої військової еміграції і поки заходи так званої «петлюрівщини» не виявились в окреслені форми дійсності. Зараз настав час написати Вам. Одержавши листа, я відразу ж розпочав говорити з людьми і приглядатися до їх бажань. З програмом, котрий я одержав від Вас, я ознайомив багатьох осіб. Загальне враження можна конкретизувати в декількох словах: приємненість, повне бажання зорганізуватись, але хочуть, крім того, ще захисту своїх прав. Яко іноземних** робітників, хочуть мати таку централю, яка б опікувала би їх в грізні випадки життя, бо життя робітника-чужинця тут надзвичайно важке, без юридичної оборони і без притулку, де б можна було б одержати пораду. Всі ми тут чорноробочі, звичайний наш інструмент кирка і лопата; на заводі роботу більш привілейовану і чисту іноземцю не дають, а з другого боку, цей іноземець під загрозою висилки поза межі держави, не має змоги відмовитись від праці навіть тоді, коли знесиленим себе почуває. Люде наші пришиблені, вони нічого не можуть робити, крім як 8 або 10 годин праці на заводі, а потім спати. Немає ріжниць чи має робітник вищу або спеціальну освіту — всі чорноробочі.

Всі...***, ще з таборів, шукають нового авторитету, не збанкрутілого, не заплямованого в очах мас. Уявіть собі не можете оскільки тут велика ненависть до Варшавського

* На листі є помітка червоним олівцем — О. Левицький. Але, здається, йдеться про генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, з яким листувався М. Удовиченко.

** У тексті — іностраних.

*** Нерозбірливе слово.

центру. Прикладом тому служить те, що на т[ак] з[ваний] з'їзд в Парижі наша колонія в Омекурі (в 120 осіб) не надіслала своїх представників лише тому, що почула о впливах на з'їзд з боку варшавських добродіїв і роботу С. В. Петлюри за спиною з'їзду [...]

І так, пане генерале, в орбіту дій повстали сьогодні в Парижі масон М. Шуміцький, масон Моркотун, С. Петлюра [...] Надсилаю для зразку також витяг з листа генер. Башинського, який тепер «устроївся» в т.зв. Генеральній Раді в Парижі на з'їзді українським. Поруч з цею Радою Січові Стрільці заснували в Парижі «Союз укр[аїнського] громадянства у Франції». Кажуть, що скличуть ще якийсь з'їзд праві організації. Все це симптоматично для нашого часу [...] Думаю, що вмiла рука ще не раз всі ці організації буде стукати друг об друга лобами і тим знесилювати в своє забезпечення [...]

Ваш

(М. Удовиченко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 309, арк. 5–7.

Оригінал. Рукопис.

№ 94 | Лист С. Петлюри сотнику В. Шевченку з проханням подати докладну інформацію про думки і настрої української молоді, яка перебуває в Чехословаччині

2 лютого 1925 р.

П[ане] сотнику!

Систематизуючи ріжноманітні інформації про життя, інтереси та настрої нашої еміграції в різних осередках її розташування, я відчуваю певну прогалину. Торкається вона нашої молоді. Що правда: я знаю про ту частину її, якій пощастило потрапити до вищих українських шкіл в Чехословаччині; що переважаюча більшість її пильно і старанно вчиться; що певний відсоток її обіцяє стати солідними фахівцями в своїй галузі; що, зокрема, виявляє вона доцільний інтерес до сучасного становища на Україні і студіює науково, на підставі большевицьких наукових видань, ріжноманітні (переважно господарчі) відносини, утворені окупантською владою.

Знаю я також з студентських журналів про деякі ідеологічні течії та громадські погляди нашого студентства, але всього цього мало для мене, щоб мати правдиве уявлення про деякі, найбільш цікаві моменти (для мене) у відчуженнях нашим студентством як сучасної української дійсності, так і завдань «завтрашнього дня». Чи він — оцей день — прийде швидко, чи трохи запізниться, це справи не мінє: проблема будівництва української держави не може не стояти в центрі інтересів нашого патріотичного і проїнятого державними ідеалами студентства навіть тоді, коли воно захоплюється науковими інтересами свого фаху і збирається працювати як фахівці в загальному процесі будівництва своєї держави. Маючи на увазі власне патріотичне студентство, студентство з високорозвиненим почуттям обов'язку і національно чесне, я маю певність, що ота проблема, про яку тільки що згадав, не тільки залишається головною в ідеологічних та емоціональних переживаннях його, а стала болючою темою, над якою кожний чимало й насамоті, про себе, думав та з приводу якої з іншими товаришами, може не раз і не два думками своїми перекидався. Я припускаю, що досвід нашого недавнього минулого, може й тяжкого і сумного, але історично неунікненого і через це цінного в своїх висновках: що спостереження

над сучасним з обсягу української дійсності і, нарешті, тривожні думи, позначені новими рисами конструктивного характеру і дотичні як завдання майбутнього ренесансу в будівництві української держави, так і методів його, — що в результаті всієї оцієї творчої праці відбулась вже певна кристалізація, утворились певні висліди, позначились певні концепції.

Знати про це — дуже важно. Звичайно, не з простої цікавості чи академічного інтересу, а з мотивів, що випливають з непокою і тривоги за наше державне майбутнє. Це ясним стане, коли усвідомити, що власне сучасному поколінню молодому доведеться відігравати активну і головну ролю будівничих української держави, вести провід в дальшій боротьбі як збройній, так і політичній, за здійснення ідеалу нації. Я не знаю, коли постане цей час, бо «треті півні» на Україні дадуть свій знак тільки тоді, коли закінчатся оці глибокі процеси, що відбуваються в колективній душі нашої нації і що логічним закінченням їх буде воля її до чину і свідоме чи напівсвідоме бажання пролити чужу і власну, але велику кров. Без оцієї великої крові наша нація не здійснить свого державного ідеалу — це для мене є таким же ясним, як і те, що вона відчуває потребу її, а може й неунікненість.

Вся суть полягатиме в тому, щоб ця кров не була, мовляти б, «дурною», принаймні цього разу.

Може ми наближаємось і до певної «економії» щодо кількості крові і до національно-продуктивної доцільності в пролиттю її, коли будемо мати ясні думки на завдання нашої державно-будівничої праці і на методи її. І перші і другі уявляють собою, коли розкласти їх на елементи державно-політичні, соціальні, адміністративні, культурні etc, той круг інтересів, що до цього буде втягнена маса нації і який мусить бути для неї конкретизований в доступних для її розуміння гаслах, а реальне здійснення яких відповідало б її — отої маси — егоїстичним чи класовим вимогам.

Що про все це думає наша молодь? Як вона собі уявляє ті шляхи та засоби, що простійше провадять до мети?

Зокрема, чи продумала вона відповідь на такі питання:

1. Яка форма державности найбільш відповідає духові нашого народу та найбільш забезпечує внутрішній порядок і мир в Державі?

2. Які функції повинна мати Верховна влада на Україні, чи тільки репрезентативні (як у Франції, Англії, Польщі), чи реально урядові, забезпечуючи представнику її дійсну і чинну ролі в будівництві держави — особливо на перших початках його? (Як в Американських Штатах).

3. Якими повинні бути компетенції і межі уповноважень та прав народного представництва, беручи на увагу сучасну практику парламентаризма, особливо в країнах, де внутрішнє життя устаткувалось, а бурхливі процеси не порушують нормальний порядок у відносинах населення.

4. Роля армії в житті Держави, надто в переходові періоди її будівництва. Роля верховного вождя її: чи повинна вона бути неподільною до ролі Голови Держави (особливо в переходові періоди). Політика Державної влади до певних елементів її, що служили в російських арміях (добровольчій та большевицькій) і інших, як напр., польській?

5. Якою повинна бути внутрішня політика Державної влади до неосновних елементів населення (до національних меншостей)?

6. Якою повинна бути та сама політика до українського міста з переважаючим у ньому неукраїнським населенням, що відіграло фатально-руїницьку ролю за останні роки в українських державних змаганнях (зокрема, до поляків, жидів, росіян).

7. Це саме питання — в стосункові до заводських та фабричних центрів на Україні. З огляду на таку ж саму негативну ролю персоналу їх, як здебільшого чужого своїм національним складом — в недалекому минулому.

8. Чи церква на Україні повинна бути поділена від Держави, чи навпаки національно-православна релігія повинна стати за державну, — з впливаючими звідси висновками щодо обов'язкового викладання науки про релігію в школі?

9. Чи ідеал «Соборності» України мислиться здійснити в початковий період нової боротьби за українську державність, чи одмовлятися, тоді як дійсні реальні будівничі змагання повинні бути скупчені за оволодіння певною частиною української території, як території державної, з тим, що прилучення інших земель, заселених нашою нацією, переводилось в міру скріплення Державної Метрополії і організації сил її (на що потрібний певний час)?

10. Чи соціальні гасла «націоналізації» та «соціалізації» землі і природних багатств її з фабриками-заводами знаходять собі прихильництво чи може переважає думка про те, що база національного господарства України повинна спиратись на приватній власности і то не тільки земельній, але і всякій — с[аме] т[акій] в галузі промисловости?

11. Яку роль відводиться чужоземному капіталові у відбудові України: чи розуміють, що без участі цього капіталу не можлива й сама відбудова зруйнованого економічно краю?

12. Чи дають собі звіт в тому, що ту частину державних боргів Росії — і царської і Тимчасового Уряду і, нарешті, Совітської, — яка припадає на Україну, — остання повинна взяти на себе і зобов'язатись до останньої копійки виплатити?

Як бачите, я беру для прикладу тільки окремі питання — ріжної ваги, але такі, над якими не можна перейти до порядку дня, і які кожен свідомий громадянин повинен собі, так чи инакше і з'ясувати і вирішити. Таких питань можна навести скільки хочете — все складних, відповідальних і болючих, все таких, що не маючи на них заздалегідь певної відповіді, не можна й до нового будівництва нашої Держави приступити, бо воно в цьому разі мало б фатальні наслідки, як всяке будівництво партачів та недосвідчених. Що більша кількість свідомих синів нашої батьківщини буде над ними думати, буде їх виучувати, — тим легше — при всіх інших сприяючих обставинах, — буде провадитись наша праця в справі відбудови України, тим ясніше і певніше будемо дивитись ми в обличчя «завтрішньому дню», тим менше застане він відповідальну частину нашої нації непідготовленою до великих подій.

Отож, мене й цікавить, чи подібні питання обговорюються нашими студентами; чи на дозвілю, після своїх фахових студій, вони спільно (реферати, доклади, дискусії) виявляють їх, накопичуючи, коли не відповідь, то матеріали для відповіді в справах великої ваги.

Ви мені зробіте велику послугу, коли поінформуєте мене про все це — щиро, правдиво та відповідно до дійсности.

Дай Вам і Вашим товаришам Бог всього кращого!

2.02.1925 р.

(П[етлюра])

Відповідь перешліть через
д-ра Мод[еста] Левицького²⁷² [7]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 299, арк. 6–8.
Оригінал. Рукопис.*

*Опубл. в зб.: Полтавська Петлюріана.
Матеріали п'ятих петлюрівських читань. —
Полтава, 2001. — С. 45–49.*

22 травня 1925 р.

Дорогий Косте Адріановичу!

Запізнився я трохи з моєю відповіддю на Вашого останнього листа, бо не зовсім добре почував себе, а через це й писати не міг. Та, властиво, кажучи, з Парижу й писати дуже тяжко — почуваш себе одрізаним від більш жвавіших осередків нашого життя, а через це [почуваш себе] ніби виснаженим і збіднілим на безпосередні вражіння від всього того, що творить «наше життя за кордоном». Щоправда: останніми часами в Парижі були В. Коваль і О. Безпалко і своїми розмовами та інформаціями трохи ніби освіжили атмосферу, в якій приходиться дихати, але мені цього мало. Хотілося б і більш частіших побачень і з більшим числом тих діячів наших, що думають про майбутнє. Ясна річ, що здійснення цього бажання знаходиться поза межами можливого, а тому приходиться з деякими своїми думками-спостереженнями або таїтись (це недобре), або викладати їх в листах, що теж має свої уємні моменти.

Про одне з таких спостережень хочеться мені подати до Вашого відому. Матеріал до нього дали деякі факти з діяльності укр[аїнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів] на Празькому ґрунті, а скристалізувалось воно у мене під впливом розмови з депутатом Польського сейму Недзялковським, що ціми днями був у мене вкупі з відомим Вам — по чуткам Т. Голувко²⁷³. Ви, очевидно, чули про умову Шаповала, як представника укр[аїнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів] з російськими с[оціалістами]-р[еволюціонерами]. В пакті цієї умови, присвяченому взаємним відносинам обом партіям, стоїть ніби обов'язок укр[аїнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів] дати російським [соціалістам-революціонерам] право пропаганди на Україні, в справі виявлення волі населення її, яку росіяне будуть нахилити до федерації. Чи ця умова справді була підписана за посередництвом деяких впливових чинників (не російських і не українських), я не знаю. Але своєрідний відгук для неї роблять на паризькому ґрунті росіяне. Вони використовують її, як доказ федеративних настроїв і політичних тенденцій одної з «впливових» партій України. Принаймні такий, а не інший ужиток роблять російські соціалістичні та демократичні круги, коли їм приходиться обмірковувати з поляками справи майбутнього, в зв'язку з припущенням занепаду большевицької влади. Обговорюючи майбутні відносини, росіяне, коли порушується справа України, ставляться до неї, як до проблеми, що не має виглядів на вирішення її в дусі незалежності державної. На доказ життєвості федеративного принципу, що ніби цілком задовольняє і українські національні змагання, вони наводять власне (в довірочних розмовах) самообмеження одної з політичних укр[аїнських] партій, що має найширші зв'язки з укр[аїнським] селом, себто з більшістю укр[аїнського] населення, в питанню найбільшої ваги як для України, так і для Росії. Приймаючи позицію укр[аїнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів] в цьому питанню, як ніби певну і виразну, росіяне роблять з неї «логічні» висновки. Образно їх формулюючи, я уживатиму не своїх слів, а тих, якими користувались мої співбесідники з PPS, — згадані вище.

Отже: 1) Українська державність є нереальна величина. 2) Від постулята самостійності одмовляється одна з впливових укр[аїнських] партій. 3) За державну самостійність укр[аїнський] народ збройно не буде боротись з росіянами. 4) Щодо «Петлюри» з його самостійництвом, то його просто можна «знищити» і це тим легше зробити, що його непримиримість в цій справі не знаходе відгуку серед укр[аїнського] народу.

Такий хід думок у росіян і така аргументація, що нею користуються росіяне (соціалісти і демократи Мілюковського типу), вирішуючи питання майбутності України, яку вони мислять не инакшою, як сфедерелізованою з Москвою. Треба мати на увазі, що останніми часами в російських кругах жваво дебатується проблема федерації, на принципах якої вони й мислять відновити стару Росію. Чи це вірно — иньша річ. Більш цікавим зазначити треба те, що в розмовах з європейськими політичними кругами, заінтересованими вже тепер найбільш доцільною формою розв'язання проблеми Сходу, вони «щиро» заявляють про федеративний лад майбутньої Росії з включенням в цю федерацію і України, згідно з тенденцією одної, мовляв, з впливових партій її*.

Погляд оціх росіян на майбутнє Росії і України викликає, як я довідався, серед деяких європейських політичних діячів своєрідне вражіння. І як це не дивно — небажане і неприємне для нас. Річ в тому, що всі плани паціфікації Росії, запропоновані російською еміграцією (а таких планів було чимало розвинуто нею перед політиками і кабінетами європейськими), показалися нереальними. Ця обставина зробила, разом з иньшими міркуваннями певне скептичне відношення до здатності росіян взагалі в справі мудрого вирішення проблеми Сходу. Паралельно з скрісталізованням цієї опінії, почались обговорюватись иньші комбінації, дотичні даної справи. В цих комбінаціях актуальне місце відводилось Україні і неросійському Кавказу, як самостійним політичним чинникам. Почасти в цьому звороті думок відіграла певну роль й наша праця, та созвучних нам елементів з Кавказу (грузини і азербайджанці). Але більше значіння мали тут ті процеси, що відбуваються на Україні (церковний рух, українізація, неперестанна боротьба, факти терору над комуністами, зріст свідомости нашого народу взагалі) і що про них, як виявляється, досить добре поінформовані відповідні Міністерства і в Лондоні і в Парижі. Коротко кажучи, — цілокупність даних про українську справу примушувала декого з європейських політичних діячів розцінювати її більш поважно, як в роках 1918–1919, і в дусі, більш відповідаючому нашим державним інтересам, не надщербленому ні автономіями, ні федерацією.

Тепер же, коли росіяне угбі ехотбі в довірочних розмовах почали впевняти, що мовляв українці самі не хочуть самостійности, а інтереси її представляються «невеликою групою» людей, то серйозні європейські політики, давно вже розчаровані в росіянах, і на українців рукою безнадійно махають, кажучи, що і од них нічого не можна сподіватись — твердого і непохитного.

Переказую Вам все це на підставі поданих мені інформацій. Може в останніх дещо перебільшено й не точно, але навіть в тому разі, коли поставитись до них з застереженням, не можеш звільнитись від вражіння тяжкого і приголомшуючого. Сепаратність кроків політичного характеру поодиноких діячів нашої еміграції та тих елементів, в імени котрих вони виступають, дезоріентує ті сили, над опінією яких бажаною для нас, ми працюємо, і вносить страшенне безладдя в погляди цих сил на українську проблему. Український «Besserviser», позбавлений чуття дійсности, ексцентрик і непідпорядкований дисципліні державній, творить шкоду, почувавочи і безкарність громадську і будь яку відповідальність за свою персональну політику в важливій державній справі.

Нема нічого дивного, коли подібні явища дезоріентують зацікавлених українською проблемою політичних діячів Європи і викликають у них зневажливі зауваження на адресу українців.

* Щодо позиції самого народу укр[аїнського] в цій справі, то росіяне гадають, що її можна «захитати» певною політикою, в основі якої лежатимуть тенденції «взять ізмором» сепаратистичні «мрії» і, таким чином, привести укр[аїнський] народ в політично-російське федеративне «християнство».
(Примітка автора документа).

а) «Вони (українці) не мають характеру», б) «Їм бракує витривалості» щодо переведення своїх ідеалів в життя», в) «Вони своїми хитаннями в основному питанню національного життя не здатні викликати пошани до себе», с) «і взагалі — це — не серйозні люди», бо мовляв, «самі ж надщерблюють свій ідеал». Ніби під впливом всього цього і мені поставлено було моїми співбесідниками таке запитання:

— «Чи я, персонально, вірю у відданість українського народу ідеалу державної незалежності? Чи захоче цей народ дружно боротись за його? Чи не переоцінюю я всіх тих фактів, що ніби мають свідчити про зріст національної свідомості на Україні та про кристалізацію волі його до самостійності?».

Я не буду переказувати Вам своєї відповіді на це запитання, бо зміст її зрозумілий. Повинен, проте, признатись, що психологічно я почував себе не дуже добре, бо бачив, що згадані вище факти з діяльності окремих українських діячів зробили певне вражіння і на моїх співбесідників. Переконати ж їх можуть не логіка, не діалектика, а наочні факти єдності нашої національної тактики і дисциплінованість виступів в оборону наших головних постулатів.

Пишу все це Вам довірою і не маючи права надати поданим мені в довірочній розмові інформаціям ширший розголос.

Натуральна річ, що якби стало можливим ознайомитись з текстом секретного договору між укр[аїнськими] с[оціалістами]-р[еволюціонерами] (recte Шаповалом) і російськими с[оціалістами]-р[еволюціонерами] — то тоді справу можна б було поставити на иньший ґрунт. Але ледве чи це можливо. Ш[апова]л подбав, очевидно, про те, щоб договір не став відомим в дійсному тексті його, а оперувати довірочними даними, без документальних свідочств, було б ризикованим і непевним щодо наслідків.

Покищо останні прибрали той характер, про який йшла мова в бесіді моїй з людьми, що безпосередне розмовляли з європейськими політиками на тему майбутності України. «Малоросійская шатость», як бачите, справляє на них прикре вражіння. Не дивно, після цього, що вони ставлять хреста над нами і витворюють про нас неприхильну опінію.

Не роблю я з усього цього «катастрофічних» висновків, але коли здибуєшся на практиці з подібними явищами, то мимоволі починаєш себе запитувати:

«Доколі, Господи... буде тягтись оцей внутрішнь-національний «сепаратизм», що боком вилазив нам на протязі цілої нашої історії?»

Перехожу тепер до другої справи. Коли був тут В. Коваль, то в розмові зо мною підняв питання про видання великого колективного збірника, присвяченого вясненню і обґрунтуванню укр[аїнського] державного програму. Згідно з його планом цей збірник мав би бути почасті ідеологією укр[аїнського] держав[ного] світогляду, почасті програмом практичної праці в першому періоді нашого будівництва (після занепаду большевиків). В цілому він відбивав би погляди основної групи укр[аїнського] громадянства, що стоїть на державних позиціях і не скаче ні в радянство (с[оціалістів]-р[еволюціонерів]), ні в монархистичні концепції. Він гадає, що міг би частину грошей дістати для цього збірника і навіть пропонував свою кандидатуру на редактора Економічного відділу збірника. — Що Ви на це? Якої думки? Чи В. Коваль не належить до фантазборів? щодо самої ідеї збірника, то вона добра, про аналогічне видання я мріяв ще 2 роки тому, але за браком грошей прийшлося одсунути реалізацію її. В кожному разі, майте на увазі, що ця справа — теж довірочна і поки що розголушувати її не слід.

* * *

Про новини на Паризькому ґрунті нічого особливо цінного не можу поки що сказати. Тижня 2 тому відбулось довірочне зібрання наших делегатів з членами товариства «France-Oriente», на якому, після певних вимог з нашого боку, пояснених політичними

міркуваннями, члени Управи згаданого Т-ва взяли на себе обов'язок організації пропаганди української проблеми в пресі, салонах і серед депутатів. Але про наслідки говорити передчасно.

Дуже зле, що фактично один лише Токаржевський може бути використаний на тутешньому ґрунті, щодо В. К. Пр[окоповича] — то він, з огляду на те, що цілий день на працівніках, — для праці серед французів поки що не на да е т ь с я.

* * *

Переговори з грузинами та азербайджанцями — загрузли на мертвому пункті. Причина: грузини ухиляються підписувати умову з урядом «невизнаної» держави і «крутять», хоч самі — перші почали до нас заходити та ж теревенювати про спільність кроків в напрямку здобуття грошей для дальшої діяльності. Ми рішили вичікувати.

* * *

Мій лист занадто розрісся, а тому кінчаю його, хоч хотілось про деякі справи, і у Вашому листі згадані, — обміняти думками. Про них — иньшим разом.

Кінчаючи листа, не можу не привітати Вас з тим успіхом, який Ви маєте в Академії як професор. І Коваль, і Безпалко інформували мене про Вашу працю в Академії з великим признанням і моральним задоволенням, що Академія отримала в Вашій особі справжнього професора, який чимало стане в пригоді для нашої справи.

Радий і за Вас і за студентів і бажаю як найбільшого успіху в Вашій праці на цьому ґрунті.

Всього кращого! Пишіть.

22.V.1925 р.

З повагою
(П[етлюра])

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 102, арк. 18–22.
Оригінал. Рукопис.*

Опубл. в зб.: Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як заповіт борцям за самостійну Україну. — К., 2003. — С. 40–44.

№ 96

Лист С. Петлюри К. Мацієвичу про шляхи розвитку українського політичного життя, долю української автокефальної церкви та про ставлення до ідеї побудови будь-яких федеративних зв'язків України з Росією

12 червня 1925 р.

Дорогий Косте Адріяновичу!

Отримав я Вашого листа з цікавими думками. Але перше ніж реагувати на них, я хотів би поінформувати Вас про деякі справи, яких Ви може й не знаєте, тим часом вони мають певний інтерес, хоч і не однакової вартости. Отож, з черги:

1) Звернувся митрополит В. Липківський²⁷⁴ до Є. Бачинського²⁷⁵ в Женеві з проханням — чи пропозицією бути за представника Авток[ефальної] Укр[аїнської] Церкви на

Європу. В листі своєму Липківський повідомляє, що протягом останніх двох років становище Авток[ефальної] Церкви значно зміцнилось і зросло: мають 2 000 парахвій і 30 єпископів! На мою думку, ці цифри, як на всю Україну — мало імпонують, особливо щодо парахвій. Але я підтримую Є. Бачинського в його намірі стати в пригоді нашій Церкві як інформаціями про неї, так і інформаціями для неї. І одне й друге потрібне, — через що саме — це зрозуміло.

2) Згадавши про нашу Церкву, мушу додати, що акт сепарації її від Московської справив, як мені переказували поінформовані люди, велике вражіння в деяких дипломатичних колах. Надають йому велику вагу і убачають, що він матиме далекосяжні наслідки — не лише церковно-релігійного характеру, а й національно-політичного. В кожному разі його кваліфікують, як більш переконуюче свідцтво — в порівнянні з іншими, тої національної свідомости, що нею, в очах згаданих кол, позначається життя на Україні. Щоправда — так думають люди, які розуміються на справах і інтерес їхній не переходе порогів дипломатичних канцелярій, а проте я його реєструю як певного рода здобуток в балансі української справи. Колись і він може пригодитись в руках українського політика! Характерним все ж показчиком цього інтересу є той факт, що офіційні бюлетені пресового Бюро Франц[узького] Мін[істерства] Зак[ордонних] Справ в останньому числі своєму відводять чимало уваги справі автокефалії Церкви нашої, користуючись «большевицькими» джерелами, як офіційними. Довірно можу сказати, що інформації ці підбирав наш ідейний приятель з «Бюро», дуже добре поінформований в наших справах. Він обіцяв це число бюлетеня розіслати всім депутатам і сенаторам для «самообразовання» (Він добре володіє російською мовою).

3) Повідомляє Є. Бачинський, що він випадково зазнайомився, а потім і заприятелював в Женеві з абесинською делегацією, що бере участь в конференціях Бюро Праці Ліги Націй. Ці делегати — міністр внутр[ішніх] справ і товариш міністра фінансів з великою симпатією вислухували інформації Є. Бачинського про Україну і прохали його прислати для їхньої Національної бібліотеки укр[аїнських] книжок. Я так само рекомендую Є. Бачинському не рвати нових знайомств, а навпаки підтримувати їх. Зокрема, я прохав його в'яснити можливість приміщення на певний час в Абесинії наших укінчених студентів, бо мене О. Безпалко прохав в'яснити, чи не можна в'яснити цієї можливості щодо Французьких колоній? Не знаю, чи з цього щось вийде, але спроба не зашкодить! Думаю, що це знайомство може стати в пригоді і нашій Церкві в її зносинах з созвучними їй?

4) Занепокоїла мене новина, про яку повідомляє В. Садовський і яка торкається, зокрема Вашої Академії. Справа полягає в пляні большевиків перенести на Україну і Укр[аїнський] університет і Господарчу академію — перший до Кам'янця, а другу — до Кременчука. Про цю комбінацію у Львові ніби говорять як про щось поважне. В кожному разі туди приїздили послі — волиняки (комуністи) і мали якісь розмови з галичанами з цього приводу, «засягаючи опінії». Як і випадє галицьким політикам, вони до цієї комбінації поставились ніби позитивно, — при умові, що большевики забезпечать «автономію» для високих шкіл в новому місці їх осідку. Скільки правди в усій цій комбінації, не можу судити, хоч мене й інформують, що спеціально для в'яснення позицій Харківського уряду, туди їздив заступник Варшавського «повпреда» Бєсядовський. Коли б ця комбінація справді мала б якусь реальну ймовірність, то здійснення її уважав би за тяжкий удар не лише для самих шкіл, не лише для тої культурно-наукової творчости, що провадиться біля цих шкіл, а й для політичної ролі нашої еміграції. Найгірше в цій комбінації для мене є те, що чехи можуть сприяти її реалізації (по своїм внутрішнім міркуванням), а частина професури і студентства теж не від того буде, щоб пристати на неї. За що купив, за те й продаю цю новину і цікавий був би знати, що з приводу її відомо безпосереднє заінтересованим в Празі — Подебрадах?

5) Інша новина, знов жеж зі Львова, зачіпає «федералістичні» теми, але з нового боку. Приїздив до Львова з Естонії якийсь делегат (німець) від тамошніх національних меншостей в справі організації з'їзду цих меншостей, що живуть в Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Україні, Угорщині тощо. Проектований з'їзд мав би встановити спільну лінію поведження національних меншостей цих країн в зв'язку з можливими подіями в Росії. На думку делегата, становище большевицької влади гіршає і треба, мовляв, передбачати зміни і готуватись до них; національні меншости, проводячи реальну політику, повинні рахуватись з найбільш реальною комбінацією — відновленням Великої Росії, але зорганізованої на федеративних засадах. Не інформують мене, як поставились галичане до сірени з Естонії, але вона мені здається підозрілою, як і вся акція її. Ясна річ, що німець з Естонії все буде з а Росією і п р о т и самостійности нових держав, що або постали вже на її бувшій території, або мають відновитись. В зв'язку з цим ледве чи політика українців, навіть галичан і волиняків, може бути однаковою щодо Росії, як політика «національних меншостей». Не можу не висловити тут припущення, що вся ця «акція» провадиться самими ж росіянами, які наперед дбають про улегшення процесу відбудови Єдиної Росії в довоєнних кордонах. Та чи тут працюють росіяне, чи «національні меншости», зітхаючи по Росії, справа від цього не міняється. В наслідках своїх вона може мати надщерблення ідеалу самостійности і знесилення певного тих сил, що повинні, теоретично кажучи, не сходити з позицій самостійности. Я боюсь, якби непоправимий галицький провінціалізм політичного думання і тактики знов не позначився рисами — питомими взагалі галицькій політиці, поскільки вона виявила себе за останні 5 років, себто браком реальности її дійсности, що фатально доводить її до здачі позицій і довгої дезорієнтації своїх власних сил.

Подаю до Вашого відома цю вістку, гадаючи, що її не варто поширювати, з огляду на нахил наших людей перебільшувати факти політичної природи і підпадати песимистичним настроям, коли ці факти чи посередньо чи безпосередньо загрожують нашим національним інтересам.

6) Щоб покінчити вже з російськими темами в цьому листі, повинен ще переказати Вам деякі дрібниці, характерні для тих засобів, якими певні групи емігрантські провадять боротьбу з своїми політичними противниками. Отож: від деякого часу на Паризькому ґрунті появилася генерал Шаповал — брат Микити. Знаю я його, як «дурного чобота» (так здається «українізував» Микола Садовський²⁷⁶ в своєму перекладі «Ревізора» вираз «глуп — как сивий мерин!»). Він тут *urbi et orbi* говорив, що приїхав сюди науковим кореспондентом «Соціологічного Інституту», збирається писати статтю про постановку навчання соціології в школах французьких. Уявляю, що то за соломаха буде! Але оці соціологічні студії не перешкоджають йому поширювати сплітки про підписання умови Петлюрою з Князем чи «Імператором» Кирилом. Про це в Празі ніби говорять — як він переказує, «цілком певно!» Яким ідіотам чи пакостникам потрібно подібні «дурниці розпускати» — не знаю, але очевидно епігон їх на Паризькому ґрунті має доручення расплескувати видумки і з хворої голови на здорову звалювати політичні блудодійства. Я, звичайно, не вважаю потрібним реагувати на подібні сплітки, але чи не могли б Празькі автори цих спліток придумати щось більш розумного? Оскільки мене інформували, — в утворенню їх «сенатор» Шелухин²⁷⁷ особливо «творчу» участь бере, видумуючи несотворене аж до таємної умови моєї з Папською Курією щодо запровадження католицизму на Україні.

Лише розгойдана і хвора фантазія могла дійти до таких вигадок.

Спiniaючись побіжно на подібних чутках і використанню їх в політичних цілях самими ж авторами їх, я реєструю їх як матеріал, що може до певної міри свідчити про

«федеративні течії серед нашого громадянства», або вірніше про підготовку громадської opinii до прийняття ідеалу федерації України з Москвою*, не залежно од форми її (союз, конфедерація, федерація). Цей матеріал дає багато «до думання» і сам по собі і в зв'язку з системою думок, розвинених Вами в останньому листі на тему про те, що корисніш для нашої справи: чи об'єднання самостійницьких українських земель «в союзі» з Москвою, чи, навпаки, плекання самостійницьких ідеалів із здійсненням їх в залежності від реальних відносин, як внутр[ішніх] так і зовнішніх?

Перш ніж висловити свою гадку з приводу цих питань, я спинюся на Ваших порадах про відношення до польського освітлення певних процесів чи актів політичної натури, які відбуваються серед української еміграції.

Само собою зрозуміло, що це відношення иньшим, як застережливим, не може бути. Та така застережливість не може зменшити негативного значіння тої інтерпретації, яку поляки дають цим явищам, освітлюючи їх перед ріжними чужоземними чинниками. Вони мають сталі і широкі зв'язки в Європі, а через це можуть і дуже шкодити в освітленню цілокупности укр[аїнських] справ. Паралізувати польську тенденційність чи навіть офарбленність ми не маємо сили, а коли зважити «дволичність» поляків, то приходиться робити припущення, що навіть їхнє освітлення українських відносин є одною із тих перепон, які ми зустрічаємо на своєму шляху, коли адресуємось до закордонних чинників за моральною чи політичною підтримкою... Тим дошкульніше я відчуваю цю сторону «польсько-українських відносин», коли матеріал для шкодливих інтерпретацій дає українська дійсність, хоч би й в шановалівській її «еманації». Що ж до застережливости в польсько-українських зносинах, то я її занадто добре знаю, щоб не витягати квадратого корня з польських інформаций взагалі.

Тепер кілька уваг по суті висловлених Вами думок. Я їх кваліфікую, як такі, що торкаються тактики нашої національної політики, і ні в якому разі не як провідні лінії її для тих груп чи осіб українського руху, що зв'язали своє ім'я і діяльність з самостійницькими змаганнями нашого народу за роки 1917–1925. Коли б ці групи та особи фактично були втягнені в «союзну орбіту» з Москвою, то це було б не лише доказом «малоросійської шатости» провідників нашого руху, не лише політичною компрометацією їх, а величезним надшербленням нашого національного ідеалу, поскільки взагалі роля особ чи груп відіграє свою вагу в історичних процесах. Всупереч иньших поглядів на «каносу» Винниченка в 1920–1921 р. та «подорож до дому» Грушевського, я гадаю, що власне кроки цих двох визначних людей української новітньої історії, внесли більше каламуцтва в укр[аїнське] національне життя, якщо иньше, і захитали відпорність громадянства українського в найбільш переломову добу і в найбільш відкритих моментах нашої національної політики. Нація, що винесла на поверх свого життя таких провідарів, не може імпонувати чужинцям, бо вони ніколи не матимуть певности щодо витривалости її в боротьбі за ті ідеали, без яких вона й нацією не може уважатись. Я не кажу вже про ту колосальну шкоду, яку в лоні самої нації викликають подібні поламани, суперечні лінії національної політики. З мого листування з Вами Ви могли відчуті і не раз може зауважити тривожні ноти за наше майбутнє, поскільки його можна уявляти в термінах життя нашого покоління. Знання дійсних сил і можливостей, якими володіє наш народ щодо досягнення свого національного ідеалу, не може не викликати такої турботи. Великою консолідацією і дисциплінованістю ми взагалі ні в історії, ні тепер не можемо похвалитись. Я уважаю, що «союзницькі» чи федеративні концепції цій консолідації заважають. Звичайно: як реальний політик, — я повинен передбачати ріжні — ймовірні — комбінації ближчого

---

* На деякий, очевидно, час. (Примітка автора документа).

майбутнього, звязаного з можливістю змін на Україні. В зв'язку з цим я рахуюсь, що наш народ, приспаний і заколисаний «вигодами» союзницького чи федеративного співжиття з Москвою, не знайде в собі ні сили організаційности, ні психологічних-національних предпосилок, щоб захистити своє право на самостійне державне життя в момент зміни влади на Україні. (Я залишаю на боці питання про довготривалість сучасної большевицької системи, бо вважаю його теоретичним і дискусійним). І може на ці предпосилки в великій мірі впливатиме як раз культ отого союзницького співжиття з Москвою, приправлений ілюзією самостійництва на зразок того, яким оперують сьогодні українські большевики і ціну якого ми добре знаємо. Бути хоч в якійсь мірі причетним до оцього «приспання» національної волі, до пригашення енергії в напрямку державного усамостійнення національного життя — а фактично до надшерблення національного ідеалу я не хочу. Думаю, що ця роля не випадає не тільки мені, а й усім політичним укр[аїнським] діячам, що так чи инакше зв'язали своє ім'я з кров'ю та жертвами нашої боротьби за самостійність. І кров і жертви ці мають свої закони і свою логіку. Потреба цих елементів і органічних рис боротьби прищеплена нашому народу нами. І народ ніколи не міг би зрозуміти нових позицій, коли б ми на них перемінили наші «старі», освячені традицією і легендою боротьби. Цім я не хочу сказати, що не повинно серед українського громадянства існувати політичних течій, які б, в разі невдачі нашої боротьби в новій спробі реставрації самостійности, прийняли на себе, мовляв би, і тягар і неприємний одіум офіційного представництва ідеї «союзницького» чи федеративного співжиття з Москвою. Приклад хоч би ірландців, а в до-революційні часи поляків з їхньою компромісовою тактикою, повинен вчити необхідности рахуватись з реальними обставинами і відносинами. В зв'язку з цим я вважаю не лише доказом помилковости тактики галицьких українців, а й свідоцтвом невеликого політичного розвитку української нації взагалі бойкотування галичанами виборів до польського сойму, бо цім поведженням вони зайвий раз «промазали» справу і відсунули на кілька років здійснення багатьох можливостей, що тепер зреалізуюватись будуть із більшою затратою сил і з більш непродуктивним витрачанням енергії. Було б зле для справи, коли б галицький «прецедент» повторився в національному масштабі на Україні в нових умовах. Та висловлюючи цю думку, я одночасно думаю, що закон найбільш доцільного поділу національних сил вимагає, щоб в найбільш катастрофічних вислідах боротьби за самостійність, завжди залишилась певна група осіб і угруповань, непримиримих щодо надшерблення національного ідеалу і яскравих представників національного ідеалу в формі державного незалежницького втілення його. Не знаю, чи ми як слід виконуємо цю ролю сьогодні, але й доцільність нашого існування як національної еміграції виправдується низкою доказів об'єктивної ваги і позначається до певної міри може й на «українізації», що її провадять большевики. В кожному разі «ми» не зайвий і не непотрібний елемент в розвитку збудженого українського життя.

Інша річ, це справа про те, як ми повинні ставитись до об'єднання українських земель за часів большевицького панування і під їхнім верховодством? Є певні аргументи, що ніби промовляють «за» цю комбінацію. Ціми аргументами охоче користуються галичане, волиняки і інші, хто думає, що «під одним дахом» всім разом краще жити, хоч би той дах і большевицьким був. На мене ці аргументи впливають мало, бо я думаю, що через цей дах протікає каламутна злива, що деморалізує націю, матеріально нищить її і, що саме головне для мене, не дає можливостей для нормального розвитку національного життя. Очевидна річ, що й під поляками, й під румунами, як під всяким чужинцем, братам нашим нелегко, — та покищо я не бачу поважніших аргументів за необхідність помогати большевикам в виконанні ними ролі «Івана Каліти» щодо збирання земель українських. Зрештою це «збирання» вони переводять в своїх інтересах, а не в українських.

Я не знаю, в якій мірі було б для українських інтересів вигодно большевикам допомагати?! І чи не творимо ми собі ілюзій, гадаючи, що зміст українізації большевицької можна ігнорувати, а замість того захоплюватись зовнішньою стороною її, себто запровадженням мови, як засоба для демократизації нашого народу?!

Все це — питання, над якими персонально не можу отак собі — дуже легковажно, перейти до порядку дня, а через це радий би був ознайомитись з більш умотивованим Вашим поглядом на них. Зокрема: мене цікавить Ваш погляд, як економіста, на вигоди для нашого національного господарства від об'єднання земель Укр[аїни] під владою (чи в Союзі) Москви (большевицької). В зв'язку з цим чи не здається Вам, що ті уступки, які большевики примушені робити селянам, на ґрунті господарчому, приневолять їх в дальшому й на політичні уступки йти, себто утворювати силу, існування якої ніби примушує поставитись з певним застереженням до висновків отого «з наших людей», який після подорожі на Україну прийшов до того, що мовляв «большевики триматимуться стільки, скільки захотять»*. Бажаючи большевикам провалитись як найшвидше, я проте не маю великого оптимізму тут, але думаю, що й добродій, згаданий вище, пересилиює і що на його песимистичних термінах в однаковій мірі не можна базуватись, як і на перебільшеннях оптимистичного характеру. Правда лежатиме десь посередині. Може я помиляюсь в цій справі, але мені здається, що всі подібні пророкування можуть бути виправлені, чи скоріше перекреслені мілітарними подіями, якщо на провадження їх зважаться большевики. Це — проблема, яку сьогодні вирішувати тяжко. Я думаю, що ніхто в Європі, в тому числі й німці, довго ще не захочуть воювати. Коли хтось думає, що Гінденбург²⁷⁸ щось може прискорити тут, то помиляються. Ні сучасної «пацифікації», ні «стабілізації» ніхто не відважиться порушити, в тому числі й німці, бо й сьогодні й за кілька років вони на це нездатні. Ключ до подій знаходиться в руках большевиків, але й я не певен, чи захочуть вони повернути ним так, щоб розпочались правильні мілітарні події, кінця яких вони не можуть знати, навіть в тому разі, коли матимуть перед війною не два роки врожаю, а й 4, й 6 чи навіть більше. Висновок конфлікт — є сьогодні річ теоретична і в цьому листі мені не хочеться важити на терезах шанси можливих противників.

Більш інтересним і зовсім не академічним є для нас питання про нашу позицію в разі російсько(большевицько)польського плюс румунського конфлікту:

Чи стояти осторонь і не мішатись в події, чи навпаки взяти в них участь і провадити певну лінію послідовно? Я не думаю, щоб позиція, мовляв би — «нейтралітету», могла бути в цих скомплікованих обставинах доцільною, бо для мене ясно, що тоді події, незалежно від висліда їх, проминули б понад нашими головами і ледве чи були використані б в інтересах укр[аїнського] народу. Тим часом це питання не таке просте для вирішення і належить до тих, об які українська політика може розбити собі голову. Я його часто ставлю під розвагу й собі і иньшим, але персонально думаю, що вирішувати його без докладного і фактичного знання української дійсності не можна. Наша відірваність від рідного ґрунту, випадковість звісток «з того боку» не дає можливості ні відчувати того, чим «дихає» Україна і на що саме там можна сподіватись під час ускладнень, ні зробити певні припущення щодо розвитку ймовірних подій, навіть в тому разі, коли й не вірити в настання їх.

Відповідаючи занадто сумарно і уривчасто на Ваші запитання, я наперед рахуюсь з тим, що висловлене мною ледве чи задовольнить Вас. Але я поки що не можу сказати більше, бо звязаний і самою скомплікованістю теми нашого листування і деякими моментами його, про які незручно згадувати.

---

* Мабуть, йдеться про В. К. Винниченка.

Для мене одне ясним є: ті критерії, з якими підходила українська еміграція до процесів, що відбуваються на Україні, в перші роки існування еміграції, в багатьох точках нежиттєві і вимагають корективів. З цього випливає цілий ряд висновків. Можливо, що й та схема їх, яку Ви виклали в своєму листі, має свій *raison d'etre*. Коли б це було так, персонально уважав би свою роль, як політичного діяча, скінченою (фактично це вже так) щодо переведення в життя нашої національної політики по новому руслу, то тут потрібні були б нові люди. Не знаю, чи наш національний резерв міг би постачати їх в відповідній кількості? Правда, на останньому з'їзді українських Совітів в Харкові, проф. Багалій²⁷⁹ «в імени 3 000» культурних діячів України заявив, що напрям для праці укр[аїнської] інтелігенції проказаний «революцією жовтня», але у мене немає певності щодо «щирости» цієї заяви. Інша річ, в якій мірі можна говорити про нову орієнтацію нашої еміграції: чи справа «панукраїнізму» під провідом Москви уявляється їй, як найбільш відповідне розв'язання національної проблеми, принаймні на ближчі часи? В якій мірі ця схема думок і політичної орієнтації є властивою політичним партіям, а не особам переходно-авантюрицького характеру, як от Тютюнник? Обміняйтесь з приводу всіх питань, що торкаються цієї — такої важливої — теми, було б надзвичайно важливим для вияснення: «Кудою йти»?

Цікавий буду довідатись від Вас докладніше про ті спостереження, які Вами зроблено на підставі ріжних даних в цій справі. З свого боку, поділюсь докладніше і власними міркуваннями, які прохав би не розголошувати тим часом:

Щодо інформаційної частини мого листа, то подайте найбільш інтересне — з Вашого погляду — до відому друзів, — зокрема, Модеста Пилиповича*, з яким я час від часу листуюсь, але не хотів би повторюватись щодо викладання певних новин.

Прошу прийняти мої найкращі побажання для Вашої праці.

З сердечним привітом

П[етлюра]

12.VI.1925 р.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 102, арк. 23–30.

Оригінал. Рукопис.

Опубл. в зб.: Симон Петлюра. Невідомі листи з Парижа як заповіт борцям за самостійну Україну. — К., 2003. — С. 45–53.

№ 97

Лист академіка С. Смаль-Стоцького невстановленому адресату в Україні про стан української еміграції та її характеристику у порівнянні з чеським середовищем

15 червня 1925 р.

Прага

Дорогий Батьку Морозе!

Несказано тішуся, читаючү Вашого любого листа. Оживають в пам'яті найгарніші часи найбільшого захоплення, щирої, дружньої праці. Опісля розбрелись ми світами

* Йдеться про М. П. Левицького.

і здавало б ся, забули все. Ба ні! Кажете, що всі так само, як ми, згадують Фрайштадські часи²⁸⁰ і це добре. Це свідчить, що ми там даремно не сиділи, широко працювали, так що є що згадувати. Може з того таки вийде якась користь народові, так що він виявить повну здатність до життя. Може настануть часи повного розцвіту його фізичних і моральних сил.

Ви знаєте, що я завсіди старався будити ці сили, що я завсіди стояв на тому, що на нікого не покладати нам надії та що тільки своїми власними силами може нарід здобути собі кращу долю. Та й нема причини побоюватися, щоб Європа ішла нас визволяти. Вона має тільки своїх власних клопотів, що таке їй і на думку не приходить. Це пусті балачки, а більш нічого.

І українська еміграція, коли у декого може й була колись думка на чийсь інтервенцію, тепер закинула зовсім такі думки, бо переконалася, що хто б не інтервенював, інтервенював би тільки для себе, щоби нас взяти під свою опіку, а нашому народові такої чужої опіки не потрібно; занадто далися вони, ті опіки нам взнаки.

Всі ми пильно прислухаємося, як там у вас відносини розвиваються, і тішимося, якщо доброго почуємо. От і Ваше любе письмо, повне віри в гарний розвиток українського народу в майбутньому, будить у нас нові надії, нові бажання. Нехай і поволі, не широкими кроками, але твердими і певними поступає український нарід, прямує українська нація до вільного життя й державного будівництва в спілці вільних народів, колись таки до мети дійде. І це наповнює моє серце несказаною втіхою, що Ви з такою певністю кажете, що «ми вже якось самі впораємось з упорядкуванням свого власного життя». Знаю Вас як доброго обсерватора народного життя і вірю Вашим словам. Велику надію покладаю на наших Фрайштадців і приємно мені чути, що вони там також [є] активними громадськими робітниками. При нагоді не забудьте поздоровити їх від старого діда Степана. Але здається мені, що багато їх вже не жиє. Про Баска знаю напевно, що вгинув. Але може Ви умієте мені сказати, що з Лозовим або моїм Михайлом Куліщенком? А що з Піддубним, якого я ще 1916 бачив в Києві? Тоді я багато бачив знайомих, хоч забув вже тепер, як хто називається.

Моє життя пливе тут на чужині зовсім нецікаво, одноманітно. Сиджу коло столика та працюю то над граматикую, то над Шевченком. Дещо друкується і якщо буде готове, то вишлю Вам. Недавно мав в Громаді Кубанців виклади: Козаки в поезії Шевченка і Запорозжці під Берестечком. Вчора згадували ми пам'ять зруйновання Запорозької Січі. Так минає час на тихій спокійній праці. Настрої серед громадянства властиво ніякі. Думки студентства заняті головню Галичиною, страшними утисками поляків, арештованнями, справою університетською і т. п., з пустого в порожнє переливається, а нічого з того не виходить.

Моральна сила тут у нас дуже ослабла. Мали б досить нагоди з українознавства навчитися, але на виклади не ходять. На чеськім університеті ще сяк так учаться, бо мусять, а на українськім, то вже це уважають патріотичним геройським чином, коли запишуться на виклади. Мушу їм до студентського Вістника дещо про це написати і кликнути до них словами Куліша: «Народе без пуття, без чести і поваги, без правди...». Скрізь гризня, а більш нічого. Всього у нас подостатком, тільки моральної сили біг дасть. Це правда, що моральна сила не дається чоловікові сама собою, що довгою справою чоловік сам мусить її в собі витворити і все наново витворювати і зміцняти, але це треба нам знати, що без неї ми завсіди програємо так як доси програвали. Будуть тільки пориви, що спалахнуть як солом'яний вогонь. Будуть навіть героїчні чини одиниць. Але не буде у нас нічого тривкого, не буде ніяких наслідків тривалої послідовної праці. І живем тут уже тільки літ між Чехами, а не бачу, щоб ми того від Чехів навчилися. Бо ніде

на світі не подибає я такого народу як Чехи, щоб так систематично цвітив моральні сили свого загалу, щоб так безнастанно удержував їх в напруженні і ні в чім не попускав. Це найліпше зорганізований нарід на світі хоч малий, а такий сильний. Тут нема нікого, щоб ходив людом, не був зорганізований. Організації, які тільки не придумаете, а все тільки організації і в організації кожен мусить своє діло робити, а не так як у наших організаціях, що два, три люди працюють аж падають з ніг, щоби другим користь була, а ці другі от собі приглядаються та ще посмішкуються з дурнів і все тільки критикують і це їм не так, і це повинно бути инакше; але щоб рук приложити і щось зробити — до того охочих нема. Кожен Чех працює перш усього для себе в поті чола, але кожен мусить знайти также час, щоб сповняти обов'язки члена своєї організації. А в неділі і свята, коли переїжджати чеськими селами і місточками, всюди можна побачити дуже живий рух: тут вправи сокільські, там знов перегони всяких спортсменів, то знов просвітні виклади, збори і т. п. Такими масами, що весь народ на ногах, весь народ в руху, молоде і старе, все працює свідомо над тим, щоб збільшити моральні сили народні, насталити волю, збудити духа, поширити світогляд, викликати немов перегони в бігу до щастя, до кращої долі народу як цілості. Із буденної людини стає тоді кожен Чех свідомим членом народної спільности, всі думки його звертаються від індивідуального до колективного, до збірного, спільного, в якому поринає поодиноким людиною геть уся. Дуже важну роль в тім споняють спільні походи з одного села до другого, з усіх сіл повіта до повітового містечка чи то на спільні вправи сокільські, щоб було видно, хто ліпше щось вдасть чи на що иншого, але все такого, щоб з того виходила заохота для других, щоб ще більше напружували свої чи фізичні чи духові сили. Все йде до того, щоб не дати нікому заснути так, щоб «сліді не кинув ніякого» по собі. Якесь невидима рука всім тим кермує, але невидима вона тільки для того, хто її не бачить. Від часі відродження чеського народу, від самих початків 19-го в[іку], зорганізована сила духових провідників давала напрям всій праці народній і нарід в дуже тяжких часах привик так до того, що загальні провідні лінії народної праці перейшли йому прямо в кров. Увесь загал в кожній хвилі знає, що йому робити, як йому про щось правильно думати; він має завсіди: зовсім ясну орієнтацію. Коли таке у нас буде? А без того народів жити як нація годі. Розтіч думок, поглядів про все і на все як наслідок неорганізованости народної у нас такі великі, що жадна спільна розумна праця була доси неможлива. Працюймо, щоб такий стан у нас якнайшвидче скінчився. Може теперішні відносини на Україні прискорять консолідацію народних сил, думок, поглядів і він нарешті витворить собі єдино розумну і правильну орієнтацію на себе самого, на свої власні сили і почнеться організація усіх сил і правильна їх робота, щоб перш усього ці сили безнастанно збільшувати, до крайности напружувати аж до досягнення своєї мети, найкращої своєї долі.

Розбалакався я, але може мої слова таки якусь вартість мають? Я переконаний, що Ви не возьмете їх за просту балачку. Ви мене добре розумієте.

Фотографії не маю, щоби Вам післати. Але пам'ятатиму на Вас, як сфотографуюся.

А тепер бажаю Вам всього найкращого, поздоровляю і цілую Вас як найсердечніше.

Ваш щирый [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 236, арк. 9–12.

Котія. Машинопис.

1 липня 1925 р.

Париж

ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА НА ЕМІГРАЦІЇ У ФРАНЦІЇ

Організатори Української Громади у Франції, засновуючи Громаду в березні 1924 року, першу тоді українську організацію на терені Франції, брали в основу ідею широкого національного об'єднання, ідею соборності Українських земель й категоричного непризнання теперішніх панів ситуації на Україні та їхньої окупації без огляду на то, хто її виконує чи большевики, чи поляки, чи румуни.

Український Нарід будучи наймолодшим народом сучасних національних рухів, при спробі здійснити свої ідеали збройною боротьбою не витримав навали сил ворога, був розбитий, принісши сотні тисяч жертв вбитих та замучених ворогом, потерпів лишень тимчасову поразку. На ґрунті цієї поразки, а також попередньої національної незрілості українського руху, Українське Громадянство впало в розпач, поділилось на десятки партій, сотки орієнтацій, тисячі напрямків, являючи часом найбільш-неменш як сипучий пісок, тіло непов'язаних між собою атомів та окремих елементів національного ества, повного взаємного поїдання, ворожнечі та внутрішньої боротьби із-за того, хто більше чи менше спричинився до загибелі України й як треба її спасати.

Це внутрішнє самознищення національних сил є безумовно користою для наших ворогів, котрі так дружно та мило поділили між собою Українські землі й котрі ще дотого весь час прагнуть замазати цілому світові очі на свої нечувано жорстокі насильства, на методи знищення національного сопротивлення та оборони перед ним Українського Народу. Користаючи з ріжних орієнтацій, наші вороги втягають до себе на ту чи іншу службу як поодиноких осіб, так і цілі групи з поміж Українців. А це врешті закінчується нічим іншим як звичайним яничарством, чорною зрадою національних інтересів, службою на користь московського чека, польської дефензиви, румунської сигуранци та їхніх Генеральних Штабів. Багато дезорієнтованих Українців, прибитих лихом батьківщини, сповнених гарячої любови, кидаються на всі боки, шукаючи боротьби за Україну проти одного з ворогів, врешті попадають в руки спритних агентів іншого ворога, котрий і користає з них в належний спосіб.

Засновуючи Громаду й кладучи в основу вищезазначені ідеї, організатори були цілком свідомі, що на шляху до здійснення цього не раз будуть виникати тяжкопоборні труднощі. Думалось і вірилось, що пощастить об'єднати ширші круги, помирити їх, поєднавши на спільній точці українського національного інтересу. Але ж від самого початку деякі політичні, активно настроєні групи стали стреміти, щоб накинати Громаді виключно свій політично-партійний вигляд, обернути Громаду на політичну службу свого невеличкого гуртка.

Перші, що активно захотіли це зробити, це були прихильники большевицької окупації. Всима силами розпочали вони акцію, щоби Громада стала большевицькою. Це їм не пощастило й довелося їм у січні цього року вийти з Громади.

Звільнившись од прихильників большевицької окупації, життя Громади пішло в спокійних берегах.

Але воно не довго тягнулось, усього декілько місяців і в теперішній час Громада переживає ще більшу кризу: На Громаду поведено атаку з боку тих, що орієнтуються на

Варшаву. Напад їх сильно сколихнув життя Громади й вніс таку масу заворушень, що Рада Громади, щоб не допустити Громаду до обернення її в організацію подібну до Українського Центрального Комітету в Варшаві, Рада вирішила негайно подати самі широкі відомости про події, що викликала ця нова група, події, котрі так строжили Українське Громадянство у Франції, подати їх на публичний суд та прохати про моральну й громадську підтримку того становища, на якому стояла й на якому й досі стоїть Українська Громада у Франції.

Прагнучи захопити Громаду до своїх рук, група повела свою негідну роботу вже здавна й час од часу вимагала, щоб Громада маніфестувала свою прихильність лише до їхнього політичного напрямку. Це їм не вдавалось, бо Рада Громади, опираючись на опінію більшости членів, щоразу не допускала до цього, твердо стоючи на сторожі основних ідей, положених при заснованню Громади. Не можучи нав'язати свою політичну орієнтацію й не можучи здобути на більшість у Громаді, група рішила в насильницький спосіб захопити Громаду, виключити з Громади найбільш яскравих противників їхньої орієнтації й відтак далі провадити свою роботу в потрібному їм напрямкові. Для цього вони вжили цинічні, нічим неприкриті маніпуляції, щоб одурити волю більшости, порушуючи самі очевидні норми Статуту, нехтуючи демократичні засади та вимоги звичаїв, котрими існують усі подібні до нашої Громади організації. Більше того, щоб застрашити й стероризувати тих з членів Громади, що стояли на сторожі непорушності її, група скрізь поширила про них (і навіть серед російської еміграції) неймовірно-брехливі та провокаційні відомости, закидаючи їм обвинувачення в зносінах з большевиками, грозючи знищити їх в радикальний спосіб тим, що зробивши належні заходи, подбають про виселення їх за межі Франції тощо.

Фактична сторона утворених групою подій є така:

На суботу 2 травня ц. р. Рада Громади призначила Загальні Збори з таким порядком дня:

1. Звіт з діяльності Ради Громади.
2. Приняття й виключення членів.
3. Демісія Голови Громади ген. Капустянського.
4. Справа членських внесків.
5. Біжучі справи.

Звіт з діяльності Ради Громади Загальні Збори прийняли з повним вдовolenням і постановили висловити подяку від Загальних Зборів. На цих Зборах приймало участь 39 дійсних членів Громади.

При розгляді точки про демісію Голови Громади всі промовці висловилися проти демісії ген. Капустянського, внаслідок чого Загальні Збори одноголосно постановили не приймати демісії й прохати п. Капустянського й далі залишатися Головою.

Із-за пізнього часу дві останні точки: справа членських внесків і біжучі справи не були розглянуті й Збори постановили їх розглянути в слідууючу суботу, 9 травня, як на продовженню цих же самих Зборів.

9 травня на розгляд цих точок не прибуло багатьох членів, навіть до потрібного кворуму в 32 члена. Причину цього можна пояснити тим, що цим точкам не надавали такої важливости як першим. Не ззираючи на цю очевидну незаконність дальшого продовження Загальних Зборів, невелика частина членів Громади в кількості 14 осіб разом з Головою Загальних Зборів п. Косенком²⁸¹ використала цей стан річей, внесла ряд постанов протилежних з попередніми, змінила порядок дня, призначила перевибори Голови Громади й Ради, відтак вибрали з поміж себе на Голову Громади п. Косенка та нову Раду в складі п[анів] Петренка, Шульгіна, Топольського й інших. Варто при цьому зазначити,

що підчас цього неправного засідання інші члени застерігали перед таким неправним поступованням своїх сочленів тим, наприклад, що члени Трохимович, Романів-Гловацький, Ершківський й інші в знак протесту покинули засідання, а члени Шаповал, Батир і інші не прийняли участі в переведенню нових виборів, з'ясувавши їх неправність.

Коли розійшлася поміж членами Громади вістка про таке антидемократичне й незаконне поступовання 14 членів, то незабаром після нього були надіслані до Ревізійної Комісії колективно підписані заскарження більше, ніж від 20 членів з проханням перевести ревізію й при допущенню тих чи інших порушень Статуту, скликати Надзвичайні Збори Громади, на котрих і дати свій звіт в справі заскаржень.

Ревізійна Комісія перевела детальну ревізію й внаслідок чого одногосно постановила негайно скликати Надзвичайні Збори, котрі й були скликані 1 червня ц. р. Ревізійна Комісія на цих Зборах, зачитавши свій звіт в справі поданих до неї заскаржень, дала свій висновок, прийшовши до таких стверджених положень:

1. Подані заскарження частини членів Громади на поступовання групи членів з п. Косенком на чолі носять в собі елементи гострого порушення цілого ряду параграфів Статуту, традицій Громади та добрих громадських звичаїв, що з огляду на важливість цього, Ревізійна Комісія признає потрібним для залагодження їх негайно скликати Надзвичайні Збори Громади [...]

Після закінчення звіту й широко поведеної дискусії, всі ці основні твердження Ревізійної Комісії Надзвичайні Збори їх затвердили з повним одобрением висказаних нею побажень. Крім того, замість вибувших членів Ради на цих же Зборах були довибрані на їх місця п[ани] Шаповал, Галяфре й Клименко.

Пізніше вже на чергових Загальних Зборах 27 червня ц. р., на котрих між иншим кількість членів значно перевищала потрібний кворум в 32 особи, був вислуханий Звіт Ради про перебіг цих подій і про всі зроблені Радою заходи та зарядження щодо ліквідації утворених групою Косенка заколотів в Громаді, всі вони були одобрені й протокол Надзвичайних Зборів прийнято без змін в його затвердженню.

А цими головними заходами, що вживала Рада, були ті многократні переговори, які щоразу провадилися з ініціативи лишень тільки Ради. Рада, будучи сповнена непохитного бажання залагодити конфлікт мирною дорогою, стреміла, щоб на ґрунті аполітично безпартійного об'єднання всі справи порішити на первоначальних засадах Громади та норм її Статуту, значить, передати справи на рішення Загальних Зборів Громади. Переговори вели з боку Ради п[ана] ген. Шаповал з п. Косенком, п[ан] ген. Капустянський з п[аном] проф. Прокоповичем і п. Галяфре з декільком особами з їх групи.

Але всі переговори не довели до порозуміння, відповіді в більшості були зухвалі, повні погорди, з категоричними вимогами капітуляції перед групою Косенка, прийняття всіх їхніх незаконних постанов без заперечень, грозячи в противному разі, як уже зазначалося, різними карами антигромадського характеру. Одна з найяскравіше виражених формул становища групи Косенка супроти ідеї об'єднання, то це заява самого Косенка, що їм ніякого об'єднання не треба, що головна річ не об'єднання всіх, а утворення певних кадрів.

Звичайно, на таку формулу — не об'єднання, а кадри — Рада не могла піти та пристати й ще до того визнати всі незаконства й порушення, що наробила група Косенка й котра вимагала негайної безапеляційної передачі собі проводу над Громадою. При цьому варто зазначити, що вимагаючи передачі проводу, Косенко й його співділачі вжили й таку яскраво незаконну річ, як виславши в дуже брутальному тоні 26 травня ц. р. листа до Ревізійної Комісії й роблючи їй безпідставний й неправний закид в саботажі, загрозили на випадок, коли Ревізійна Комісія не зробить так, як вони вимагають, то вони за це її

перевиберуть. І дійсно, оповіщаючи про скликання ними Загальних Зборів, оповістили також й точку про перевибори Ревізійної Комісії. Отже, де є така чувана річ, де є таке правне розуміння, коли орган, що вважає себе за виконувачий орган, стає в командну позу супроти вищого контрольного органу, постановленого над ним Загальними Зборами. Це теж характерна річ, якою дорогою захотіла йти група Косенка, щоб лише тільки захопити Громаду в свої руки. Між іншим, відбуваючи двічі засідання своєї групи, котре Косенко й його співділачі все оповіщали Загальними Зборами Громади, на цих засіданнях виключили ряд членів з Громади й оповістили їх про це окремими листами.

Така фактична сторона подій, що відбулися в житті Української Громади у Франції й котрі ще й досі непокоять його! Дуже вона сумна й тільки ще раз свідчить про ті туючи серед Українства розкладові, руйницькі, одні одних поїдаючі групіровки, що будучи за-сліплені партійно-груповим доктринерством, ніяк не можуть знайти якоїсь спільної точки для праці на користь загальнонаціональної справи. Воліють за краще зруйнувати, знищити, ніж приєднатися й разом творити загальне діло.

Подаючи на загальний суд публичної opinio Українського Громадянства, Українська Громада сподіється, що те становище, на якому вона збудована й на якому вона й зараз стоїть, що це становище з боку загально-національної справи є конечно-потрібним для української еміграції, є такою позицією, з котрої еміграція може принести найліпшу користь в справі дальшої визвольної боротьби Українського Народу й що моральна підтримка такого становища підкріпить іще більше сили Громади в обороні його перед всякими політично-авантюристичними покусами ріжних групіровок в цілях обернення Громади в ту чи иншу негласну організацію, одної з ворожих окупацій України.

Голова Громади:
Члени Ради:

Микола Капустянський
Микола Шаповал
Романів-Гловацький
Галяфре Леонид
Микола Клименко

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 228, арк. 1–2.
Друкарський примірник.*

№ 99

Заява Центральної управи гетьманського руху з приводу публікації української емігрантської преси із компрометацією П. Скоропадського та звинуваченнями його у зв'язках із російськими монархічними колами

16 липня 1925 р.

Від Центральної Управи
Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій

За останні часи про український гетьманський монархічний рух і персонально про Гетьмана Павла Скоропадського поширюються в українській, польській і російській пресі ріжні вигадки і неправдиві чутки. Коли такі вигадки ширять вороги України, то в цьому нічого дивного нема: в їх інтересі лежить гудити всякий державницький український рух, а тим більше рух, що, по упадку большевицької влади, має найбільше даних Україну від нової руїни і від нової залежності од метропольних влад урятувати. Дивною натомість єсть

ворожнеча, з якою до Гетьмана Павла Скоропадського і до українських гетьманців-монархістів відноситься майже вся українська преса.

Здавалося б, що кожний Українець, навіть не монархіст, повинен розуміти, що існування української монархічної організації, об'єднуючої біля Українського Гетьманського Роду соціально-консервативні елементи українські, єсть добром, а не злом для Української Нації. Така організація може забезпечити Україну від захоплення монархізмом все-російським. Така організація в день упадку большевицької влади може притягнути до українського діла державного і національного місцеві українські соціально-консервативні сили. Без такої української організації, ці сили будуть, як і досі, звертатись проти України і в той спосіб буде в самім корінні підрізуватись можливість існування Української Нації, бо ж ні одна нація в світі не складається і не може складатись з самих лише соціальних революціонерів. Одначе зрозумінню цих — наскільки простих, настільки її важних політичних істин велика частина української преси намагається, при помочі ріжних вигадок, всіма силами перешкоджати.

Монархізм український — це «московська інтрига», а Гетьман Павло Скоропадський, біля якого єднаються українські монархісти, — це «ворог України» — ось, що хоче вмовити в своїх читачів, при помочі ріжних вигадок, оця частина української преси. Для цього використовує вона політичну темноту і неосвідомленість українського громадянства. Щоб оцю неосвідомленість хоч трохи зменшити і громадянство від роботи руйників устерегти, подаю тут з доручення Центральної Управи Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій кілька основних інформацій про наш рух, зазначаючи, що кожний, хто хотівши з ним ближче зазнайомитись, може знайти всі дотичні дані в нашому видавництві «Хліборобська Україна».

Коли б Гетьман Павло Скоропадський був «ворогом України», то він мусів би не тільки — як це виходить з запевнень більшости української преси — тішитись з упадку Української Держави, на чолі якої він сам стояв, а ще мусів би брати участь в дальшому побиванню самого себе при помочі тих російських акцій, що мали на меті останні сліди державности української зліквідувати. Одначе Гетьман, з хвилиною як діло українського державного будівництва перейшло на короткий час з його рук до рук української соціально-революційної інтелігенції, ніякої участі в життю політичнім не брав. Відкинувши ріжні, роблені йому неукраїнськими кругами, пропозиції, він став від всякої політики осторонь. І не працював він «на шкоду Україні» доти, доки група Українців, з низчепідписаним в їх числі, бачучи ту прірву, в яку штовхала Україну політика УНР, предложила йому скористати із своїх законних Гетьманських прав для рятування погибаючої ідеї української державности. З тієї хвилини — тобто з кінця 1919 р. і початку 1920 р. — починається нова політична акція Гетьмана, ведена весь час спільно з об'єднаними під його Верховним Проводом українськими гетьманцями — монархістами (порівн[яйте]: комунікат в I-ій книжці «Хліборобської України», Відень в травні 1920 р., ст. 115, а також відділ «біжучі вiсти» в книжці II-ій, рік 1920-1921).

В основу цієї акції були покладені принципи: монархічний і класократичний. Ці українські громадяне, що хочуть суверенної Гетьманської монархічної Української Держави, бачуть її символ, її персоніфікацію і її Верховну Владу в Гетьмані Павлові Скоропадським. Для них він єсть теперішнім Головою Роду, що возстановив д[ень] 29 квітня 1918 р. свою гетьманську родову традицію і таким чином став єдине тепер законним Українським Родом Гетьманським.

Біля свого законного Гетьмана об'єднуються ці громадяне в класових організаціях. Сучасному хаосові, який виявляється в партійнім розпорошуванні і класовій боротьбі, вони хочуть противоставити державну і національну співпрацю сильних, організованих

класів. Сучасним соціалістичним і націоналістичним цькуванням, які кидають Українців на Українців і нищать в зародку всі спроби незалежнення України від метропольних влад, вони хочуть протиставити гасла патріотично-територіяльні, об'єднуючи всіх мешканців України во ім'я любови до спільної Батьківщини і во ім'я спільної потреби Української Держави.

Як розперезаній демократично-республіканській свободі і хамському мазанню бологом своєї власної Влади, так і рабським зітханням до нагайки і приголомшуванню охлократичною диктатурою всякої свободи — вони хочуть протиставити любов до свободи, але свободи обмеженої добровільним послухом своїй власній Українській Верховній Владі, персоналізованій в лиці дідичного і невиборного Українського Гетьмана-Монарха.

Організації, побудовані на таких принципах, повстали зпочатку серед представників хліборобського класу. В 1920 р. заснувався «Український Союз Хліборобів Державників», об'єднуючий більше активні елементи зпосеред цілої хліборобської еміграції. Пізніше позасновувались «Союзи Хліборобів» в тих країнах, де число хліборобів-емігрантів було більше, і де була потреба в організаціях з більше широкими, а тому більше для загалу доступними, організаційними рамами (порівн[айте]: «Огляд українського хліборобського руху на еміграції» в кн. III-ій «Хліборобської України»). Зпоза хліборобських кругів, в кінці 1924 р. до гетьмансько-монархічного руху приєдналися військово-гімнастичні Січові Організації в Американських Сполучених Штатах і в Канаді. Врешті єсть надія, що до нашого Центру вийдуть також представники класових організацій промислово-робітничих і інтелігентських, без яких український гетьмансько-монархічний рух не міг би стати рухом всенациональним.

До часу, поки удасться скликати з'їзд всіх цих організацій, був на з'їзді організацій хліборобських в червні 1922 р. за згодою Пана Гетьмана складений і ним затверджений тимчасовий керуючий орган під назвою «Центральної Управи Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій» (порівн[айте]: «Хліборобська Україна» кн. IV, ст. 302). Цей орган працює весь час при Гетьмані, в постійнім контакті зо всіма, визнавшими Гетьмана, організаціями. І згідно звичаям, прийнятим у всіх правових монархічних організаціях, а також згідно принципам, прийнятим організаціями нашими, цей орган власне, а не персонально Гетьман, відповідає перед всіма об'єднаними біля Гетьмана організаціями, і перед українським громадянством за політику, яку персоналізує Гетьман.

Отже, хто каже, що український гетьмансько-монархічний рух єсть ворожою до України «московською інтригою», той за таку «інтригу» повинен вважати не тільки самого Українського Гетьмана, але й всі українські гетьманські хліборобські організації з «Українським Союзом Хліборобів Державників» на чолі, — всі, визнавши Гетьмана, українські «Січі» в Америці, — і перш за все, відповідальну за цілу гетьмансько-монархічну політику, Центральну Управу, до якої має честь належати і нижчепідписаний. Подібного рода дикі і безглузді вигадки може ширити тільки той, хто в довгому рабстві втратив найбільше примітивне почуття пошани до самого себе і до своєї нації, і хто думає, що нема такої нісенітници, якою не можна було б дурити оцію націю. Бо й справді: чи прийде в голову якомусь, хоч би найбільше навіть демократично-республіканському, наприклад, Німцеві бачити в рухові, що хоче возстановити німецьку Монархію — «французьку інтригу», а в німецьких монархістах — «запруданців Франції, або Англії»?

У відношеню до Москви, політика того керуючого органу — який працює під головуванням Гетьмана і під контролем всіх гетьмансько-монархічних організацій і який за всі політичні акти Гетьмана Павла Скоропадського відповідає — така:

Ми дуже радо нав'язали б контакт з московськими монархістами і заключили б з ними союз проти наших спільних зовнішніх ворогів, але тільки при таких двох умовах:

1. коли б московські монархісти визнали нашу державну суверенність і нашу законну Українську Верховну Владу, персоніфіковану Гетьманським Родом Скоропадських, тобто, коли б вони перестали втручатись в наші внутрішні справи, піддержуючи таких Українців, які проти своєї законної Української Верховної Влади виступають;

2. коли б самі Українці сотворили настільки сильну гетьмансько-монархічну організацію, щоб, спіраючись на ній, Гетьман міг заключити союз з монархістами московськими, а разом з тим міг недопустити до московського втручання у внутрішні українські справи.

Поки ці дві умови не будуть здійснені, ніяких союзів з монархістами московськими ми не заключали і не будемо заключати. Вся наша політична праця буде звернена, як і досі, на організацію і підготовку вірних і сильних українських гетьмансько-монархічних кадрів, без яких ніякі «союзи» і ніяка взагалі українська політика зовнішня — не можливі. Ці кадри ми готовимо — не для якихось емігрантських авантур, якими погорджуємо, ані для якихось протибольшевицьких українських повстань, в успіх яких не віримо — а готовимо їх на той неминучий час упадку центральної метропольної большевицької влади, який з кожним днем існування цієї влади, а нашого перебування на еміграції, наближається.

На жаль, далеко не всі Українці придержуються, так як ми, принципу невтручання сторонніх сил у внутрішні українські справи. Всяка чужа сила, яка панує, чи хоче панувати над Україною, має таких Українців, що, за ціну зради української суверенности, хочуть, при допомозі цієї чужої сили, здобути собі владу над своїми земляками. І власне від таких Українців виходять всі вигадки і всі сплетні про наш рух. Бажаючи одвернути увагу громадянства од своїх власних діл, такі, наприклад, українські прихильники В[еликого] Кн[язя] Кирила Владимировича розпускають слухи, що «Гетьман Скоропадський порозумівся з В[еликим] Кн[язем] Николаєм Николаєвичем і ген. Врангелем», одержав од них «лівобічне гетьманство» і згодився «уступити Правобічну Україну Польщі». Такі самі прихильники В[еликого] Кн[язя] Николая Николаєвича запевняють, що Гетьман Скоропадський «присягнув В[еликому] Кн[язю] Кирилу Владимировичу» і одержав од нього за це «малоросійское генерал-губернаторство».

Прихильники большевиків наущують, що нас і Гетьмана «видумали Поляки». Знов прихильники польських і чеських впливів на Україні пишуть доноси до польських, чеських і антант[ов]ських влад про те, що ми «працюєм за німецькі та большевицькі гроші». І всі оці, обчислені на безмежну українську темноту, провокаційні нісенітниці залюбки передрукуються в призначеній для «політичного усвідомлювання» українського громадянства — українській пресі. Чому і навіщо оце робиться?

Робиться це ось чому і для чого:

Частина інтелігенції української, яка повстанням проти Гетьмана зруйнувала Українську Державу, хоче свій злочин очернюванням Українського Гетьмана і українських гетьманців перед історією і перед українським громадянством оправдати. І ця сама частина інтелігенції української боїться втратити свій монополь на представництво України. Коли б здійснилась наша державницька гетьмансько-монархічна ідея і коли б в політичній та культурній життю України стали брати участь соціально-консервативні українські сили, що досі стояли осторонь від «свідомої України», то ця «свідома Україна» перетворилася б в реальний факт і перестала б бути соціально-революційною літературою, з якої живе оця, очернююча наш рух інтелігенція.

Не для виправдовування себе і не для пропаганди наших ідей вважали ми потрібним подати до прилюдного відома всі вищенаведені факти. Ми хочемо, щоб українське громадянство знало правду. Хочемо, щоб воно знало, що для всіх обмовців наших найбільшою

виною Гетьмана Павла Скоропадського і нашою єсть те, що ми не йдемо собі геть від політичного українського життя, а навпаки: вважаємо своїм обов'язком брати в ньому участь так, як наказує нам розум, совість і честь. Хочемо перестерегти українське громадянство перед політичними шантажистами, які на його темноті і на поборюванню нас заробляють собі милости і гроші з різних гадючих фондів, призначених на руйнування України. І хочемо врешті, щоб українське громадянство вже тепер передбачало наслідки, які дасть руїницька робота великої частини його преси. Повне розпорошення, роз'єднання, непримирима внутрішня ворожнеча Українців між собою, і повний розклад українства, який буде рости в міру наближення упадку метропольних влад і який зробить Українців абсолютно нездатними до політичного використання цього упадку — ось, чого мусить сподіватись для себе українське громадянство, якщо воно не зробить зусилля, щоб руїницькій роботі більшості своїх інтелігентських духових провідників і усвідомителів покласти нарешті якісь межі.

За Центральну Управу
Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій
Сергій Шемет²⁸²

Берлін, 16 липня 1925 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 569, арк. 156–157зв.
Друкарський примірник.*

№ 100 | Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про діяльність української еміграції та відсутність злагоди в її середовищі

31 серпня 1925 р.

Варшава

Дорогий пане сотнику!

Ваш лист, від 8/8, одержав. Радий, що зв'язок з Вами не загублений. Передо мною лежать: Ваш лист 18 січня, недокінчені до Вас два листи 22 і 24 січня і, нарешті, Ваш останній лист. Тільки тому, що хочеться багато Вам написати, не вдавалось докінчувати листи, а писати, аби відмахнутись і не в моєму характері і не так я до Вас ставлюсь. Почну відповідати в такому порядку, щоби найважливіші питання, принципового характеру, відкласти на кінець.

З полковником О[рлом]²⁸³ я в найтіснішому контакті. За довгий час мого мовчання йому прийшлося пережити багато неприємних хвилин. Наша робота зв'язана з проклятими большевиками і з різноманітним елементом, серед котрого багато, або підозрілого, або просто провокаційного шумовиння. Отжеж О[рел] був спровокований і треба було вживати великих заходів, щоби не сталась несправедливість. Зараз працює по-старому, але, щоби добре почував себе, цього не можна сказати. Тяжкі умовини праці.

Союз Боротьби за Самостійну Україну працює по-старому. До нього ж належать багато тих, кого Ви персонально знаєте. На жаль, Союз зайнятий тільки роботою на Україні і не має часу для поширення свого впливу серед еміграції. В більшості члени його знаходяться зараз на Україні і тільки незначна частина в Польщі. Звичайно, про це тільки Вам пишу і прошу нікому не говорити. Одну з відозв Союзу надсилаю Вам, але прошу Вас найширше нікому не говорити, що Ви її дістали з Польщі. По змісту її вона не до вподоби

нашим «приятелям», навіть українцям, а тому зараз же піднімуть галас. Ви питаєте про Союз Самостійників, може це помилка і Ви хотіли знати про наш Союз. Тим, що працюють в Польщі, фактично на кордоні, надзвичайно тяжко в матеріальному відношенню. До слова, Ви жалкуєте, що в Америці нема наших місіонерів, які б дали гроші працюючим силам. Тяжко, але мушу Вам сказати, що такі там маються і вони помагають, але кому... Не можна ж вимагати від них, щоб вони нам помагали і признавали б нас, бо там кого тільки нема і кожний намовляє їх тільки допомагати собі. Коли я був в Америці, то тоді місіонери надзвичайно багато давали грошей на різні організації, але на чолі яких стояли попи (галицькі уніати). За цей час і Петрушевич робив позичку і багато других організацій, не без того, щоб не погрілись біля них різні політичні аферисти. Пригадайте Назарука... Трохи відійшов... Союз має в певних районах України сильні організації і користується впливом. Большевики рвуть на собі волосся і нічого не можуть зробити. Не так вони страшаться партизанщини, як поширення Союзу. Ех, коли б Союз мав гроші... А я надаю надзвичайно велике значення роботі Союзу. Ніхто не відкидає значення еміграції і роботи серед неї, але коли еміграція не буде зв'язана через свої організації з своїм народом, коли вона не буде звідси впливати на відбуваючі там процеси, то годі мріяти про будь-яку роль в майбутньому визвольному русі.

Олександра Шаповала²⁸⁴ я добре знаю. Може з нього і був би корисний військовий чинник, коли б він не був би Військміном. Тепер у нього голова задурманена своїм бувшим положенням і він, на мій погляд, без авантюр не зміг би обійтись. Він правий чоловік і мріє себе, як не в ролі Військміна, то командуючого. Праві партії, особливо Самостійники, його піддержують і в свій час виставили в правому кабінеті Остапенка²⁸⁵ Військ[овим] мін[істром]. Противник Пана Головного Отамана і скрізь, де затівається авантюра проти Г[оловного] О[тамана], там Ви і його знайдете. Коли Омелянович-Павленко затівав усунення Г[оловного] О[тамана]²⁸⁶, то там і він був. Був би гарний патріот, коли б у нього щось не заскочило. Таких «голубчиків» нам треба мати на увазі. Один з стаї тих, хто вважає корисним утворювати Переяславські, Гайсинські республіки на терені не звільненої Батьківщини. Признає дисципліну тільки для підлеглих йому і, Боже борони, для себе.

З одного боку «Отаманія», а з другого — відсутність твердої руки, определеної лінії в війську губило нас і зараз шкодить нашій справі. Здавалось би, що бувші військові мусили б об'єднатись і утворити сильну військову організацію на ґрунті військовості і старих традицій. Так ні. У Вас в Чехії два, а може і більше, військових т-в, бо не може генерал Петрів погодитись з другим генералом, або отаманом, за першенство. Кожний хоче бути першим. У нас заложено було Товариство бувших вояків армії УНР і проіснувало рік спокійно. 20 серпня були загальні збори і перевибори управи Т-ва. З-за того, що вибрали на голову того генерала, а не другого, почався розкол. Не кажу вже про те, що до цього Т-ва мусили б належать і всі військові, які перебувають і у Вас і скрізь по світу, бо були ж вони в армії УНР, але цього нема, як і не хоче бути в Т-ві членом тільки тому, що його не вибрали головою. Трагедія, але факт. В єдино-сильній військовій організації могли б бути різні течії, групи, навіть фракції, але в головному всі військові мусили б йти під одним прапором. Прикладом можуть бути легіоністи. Я нічого не мав би проти існування різних Т-в в Чехії, Румунії, Франції, коли б вони були об'єднані в одну організацію з центром в Польщі, де перебуває формально наш Уряд, осередок армії, в противному разі кожний з чеських* генералів творить не державну роботу, невиховуюче впливає на старшинство в творенні одноцільної армії з засадами державності, а виробляє собі

---

* Йдеться про генералів Армії УНР, котрі мешкали в Чехословаччині.

прихильників і популяризує себе. На жаль, я не знахожу між нашими військовими такого чоловіка, який би зрозумів би всю вагу такої організації і енергійно взявся б до здійснення її.

Думка про Всеукраїнський еміграційний з'їзд, або конгрес, виникла вже давно, приблизно, півтора роки тому назад в Румунії, у Мацієвича. Своїми зв'язками і листуванням Мацієвич повів справу конгресу так уміло, що, наприклад, і Ви гадаєте, що ініціатива в цій справі належить чеському осередку укр[аїнської] еміграції. Як бачите, для нас в Польщі не являється новиною справа конгресу. Коли хочете, то у Варшаві навіть існує вже довший час комісія для підготовчої праці по скликанню конгресу, але як раніш, так і тепер ця комісія нічого не робить. У нас, як тоді, так і тепер, негативно ставляться до задуманого конгресу. Коли хочете знати мою думку, то я не тільки приєднуюсь до наших, але являюсь одним з активних противників його і доказував небезпечність для національної справи скликання такого конгресу. Ніякий з'їзд не зможе досягнути того об'єднання, про яке говорять і якого Ви хотіли б досягнути, а хіба нам потрібне тільки об'єднання. Нам потрібно заманіфестувати перед Європою єдність і визнання Пана Головного Отамана Єдиним Репрезентантом нашої нації на еміграції. Скажіть же, чи припускаєте Ви такого визнання від Шаповала, Винниченка, Шемета* і других і, чи Ви певні, що вони, приїхавши на конгрес, не почнуть робити противне. Їх же минути і не закликати на такий конгрес не можна. А галичани, Ви думаєте, не запротестують, коли їх не запросять. Вони ж себе рахують емігрантами. А коли б дійсно такий конгрес скликався б, то будьте певні, що кому-кому, а нашому Уряду прийшлося би з останнього лізти, щоб дати гроші на скликання і переведення з'їзду. Ви ж напевно знаєте, що в Польщі не відбувся б з'їзд, коли б Уряд не дав гроші, а хіба ліпше становище було у Франції при скликанні першого з'їзду. А скільки прийшлося перенести хвилювань, щоб з'їзди, скликані нами ж і на наші кошти, не нарobili скандалу перед чужинцями. Коли б скандал і стався, то ми були б винні, бо ми скликали, а такий же конгрес, очевидно, скликався б якоюсь то комісією, куди ми явились би рівноправними членами з Шаповалами і К°. Наших політичних ворогів ніколи з'їзди, конференції не приведуть до розуму і не перероблять їх. Витрачати ж величезні гроші на те, щоб перед чужинцями понижати, здобутий без наших противників, авторитет і повагу нашого Центру-Уряду з Паном Головним Отаманом на чолі неможливо допускати. Ви собі не можете уявити, яку б кампанію підняли б наші «приятелі», коли б ми пішли на цю удочку. На що ліпшого доказу «несостоятельности» такого з'їзду, коли ми поставились тільки вичікуючи і з такої затії нічого не вийшло. Зараз відбувся другий з'їзд у Франції і завдяки Капустянському і Шаповалу²⁸⁷ прийшлося стільки пережити. Добре, що наші люди перемогли всі заходи цих «добродіїв», а могло ж кінчитися і інакше. Як Ви думаєте з'їзд допоміг єднанню з цими типами. Отак і на великому з'їзді було б, але там в опозиції були б не Капустянські, а карасі і нарobili б таких «ділов», що нам прийшлося би довго чухатися і себе лаяти. Закінчую на тому, що подібні з'їзди жодної користі не принесли б нашої справі, а шкоди, тяжко передбачить навіть як багато.

Між нами кажучи, ми зараз працюєм над скликанням Всеукраїнського конгресу, але цілком на інших началах, і то ми будем скликати, а не якійсь комісії. Отжеж, якщо нам удасться дістати грошей на такий конгрес, бо їх потрібно буде дуже багато, то тоді фактично Уряд скличе для певної нашої акції політичного значення, міжнародного характеру. Ця думка виникла у зв'язку з наміром москалів скликати свій з'їзд. Тут ми мусимо прикласти всі зусилля, щоб шаповаловці і другі подібні типи не попали на цей з'їзд. Покищо питання про цей з'їзд залежить від вирішення деяких ментів політичного

---

* На думку авторів, йдеться про С. М. Шемета.

характера. Коли справа стане актуальною з з'їздом, то тоді своєчасно я повідомлю Вас. Прошу Вас, коли Ви знаєте їх, написати мені, хто входить в управу ЦЕСУСА, з маленькими характеристиками. Для мене важно знати, чи нема між ними шаповаловців, або винниченківців, а то і скоропадчиків.

Щодо листа Пана Головного Отамана і тих запитань, то про це напишу в другий раз, бо почуваю себе надзвичайно втомленим. Коли хочете, я ледве-ледве пишу цього листа. Змучений...

Дружина вітає Вас. Пишіть. Адреса стара.

Зараз куплено нами два автомобіля і в Станиці організуються шоферські курси. Директором курсів призначений ген. Шандрук.

Вибачте, що так незв'язно пишу... Втомився...

Ваш

(Чеботарів)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 301, арк. 20–20зв.
Оригінал. Машинопис.*

*Опубл. в кн.: Визвольні змагання очима контррозвідника.
(Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). —
К., 2003. — С. 203–206.*

№ 101 | Лист К. Мацієвича С. Петлюрі про перспективи створення українського громадського центру в ЧСР, доцільність вибору Праги для розміщення Центрального Бюро української еміграції, підготовки українського наукового з'їзду та про питання повернення частини емігрантів до УСРР

14 листопада 1925 р.

Високоповажний та дорогий Симоне Васильовичу!

Нарешті таки зібрався Вам написати, а то так був все зайнятий своїми професорськими обов'язками, що не міг зовсім займатися нічим іншим. В цьому семестрі я маю 10 годин на тиждень теоретичних викладів, 3-годинний семінар та 4 години вправ, а нормально в Петербурзі я мав не більш 8 годин на тиждень. Можете уявити собі, як я себе почуваю обтяженим працею, до якої я звик відноситися як з найбільшою уважливостю та пильністю. В цій обтяженості є і свій гарний бік, се б підвищення заробітку, але я волів би отримувати менше, а не бути так зайнятим обов'язковою працею. Зовсім не залишається часу на свою наукову працю, а меж тим це може ще більш важлива частина праці професора. А багато наших професорів мають далеко більше годин. Як то вони себе почувають...

О це пожаловавсь Вам трохи і могу перейти до діла.

1. Справа Громадського Центру зараз здається може бути поставленою цілком на реальний ґрунт, бо мабуть таки і тут, у Чехо-Словаччині, нарешті утвориться щось подібне на громадську емігрантську організацію. Відсутність її тут, де скупчилась найбільш висока по своєму інтелектуальному рівню частина нашої еміграції, дуже гальмувала справу. Тепер вигляди на можливість тут і загального з'їзду та утворення дійсно Громадського Комітету значно піднялися і праця в цьому напрямку вже почалася і може було б доцільно почекати нам з конкретним виступом в справі утворення Центрального

Бюро, принаймні до того часу, поки тут, в Празі, можливо бути з кимось договорюватися. Це виясниться на нараді 60 організацій, що має відбутися протягом цього місяця. Ця нарада має залишити осередок для скликання з'їзду і цей осередок може вирішати і справу Центрального Бюро. Ваші уваги щодо місця осідку Бюро з приводу Праги мені здається не зовсім то обгрунтовані. Від Бухаресту і Варшави Прага все ж таки значно відрізняється і тут маються серйозні дані за зростання «українофільства» місцевої влади. Тим часом і згоджуюсь з тим, що Париж був би кращим місцем, аби там малися сили для утворення такого органу. Ви власне назвали тільки одну особу, яка по-своєму стажу та персональним властивостям задовольнила б вимоги ширших кол нашого громадянства, — В. Прокоповича. І. Косенка мало хто знає, що ж до Ш[ульгина] та Т[окаржевського]-К[арашевича], то я зондіровав відносно них ґрунт серед різних громадян і зустрічав по більшій частині критичне відношення. Далі чи не придбав би при такому складі наш новий Центр зараз же назвисько «петлюрівської інтриги» і чи не пошкодили б тим самим дальшому його поширенню та зміцненню. Власне через це я і вважав, що кращим місцем осередку була б Прага, а не Париж.

Тим часом, якщо для Вас ці уваги не мають значіння, то я персонально нічого не мав би і проти того, що б наш Румунський Комітет виступив би з пропозицією Бюро в наміченому Вами складі (Прокопович, Косенко і Токаржевський, Шумицький міг би ввійти, як представник Вашого місцевого об'єднання). В такому б разі я поїхав би до Бухаресту на Різдво, зібрав би пленум нашого комітету і ми б ухвалили заклик до інших осередків в цьому напрямкові. Чекатимو Вашої відповіді і тоді зараз же дам відповідні заряження.

2. Справа Українського Наукового з'їзду вимагає до себе дуже обережного відношення. Ви мабуть собі не уявляєте добре, які труднощі зв'язані з його підготовкою та скликанням. Для того, щоби з'їзд такий був дійсно науковим і міг би хоч аби як комусь імпонувати, треба, що б на ньому було не менш двох-трьох десятків справжніх наукових докладів, а це для наших вчених не так то легко виготовити. Одно діло читати лекції та писати підручники і друге дати наукову розвідку, яка б мала наукове значіння перед європейським науковим форумом, а як хоч не європейським, то принаймні російським та чеським. Скликати ж науковий з'їзд тільки для організаційних справ і питань та демонстративних заяв, що ми існуємо, після російських кількох з'їздів, які мали цілком науковий характер, нам ніяк не можливо і тому то справа ця так мляво посувається і ніякий допінг тут не допоможе.

Персонально ж я до неї готовий прикласти і своєї праці і енергії, але на швидкий наслідок я взагалі не маю надій. Я не встиг добре придивитися до нашої професорської колегії, але те, що я засвоїв запевняє мені, що тільки сама незначна частина працює науково, бо остільки обтяжена лекціями та вправами, що не має для цього часу та може і охоти. При таких умовах скликання з'їзду поспішно може бути зв'язано з великим конфузом. Тепер цією справою відає наш Академічний Комітет, до якого і я належу, але щось я не чув нічого про його заходи. Коли буду в Празі, то переговорю про це з товаришами. Тут в першу чергу треба по різних галузях наукового знання забезпечити справжні наукові доклади і коли список таких докладів дійде до пристойної кількості, то тоді з'їзд можливо скликати. Я гадаю, що працювати в цьому відношенні треба дійсно починати заздалегідь і чим скоріше, тим краще, бо без цього ми ніколи не зможемо визначити речинець з'їзду.

2. Щодо «Тризубу»²⁸⁶, то я писав В. К. [Прокоповичу], що я б хотів, аби мені було запропоновано кілька тем і я б охоче написав би для нього кілька статтів. Я розпочав вже семінар по сільськогосподарчій економії та коопераціях і коли серед студентських праць

знайдеться щось цікавого, то з великою охотою надсилатиму для «Тризуба». Сам я зараз писати багато не можу, бо, окрім лекцій та вправ, маю ще обов'язання написати два курси, а це забирає майже всю мою пишучу енергію. Та й то не успіваю. Загалом орган справляє гарне вражіння і здається викликає загальний інтерес і співчуття. Уникайте тільки всього, щоб давало привід трактувати його, як виключно «груповий». Зараз нам краще стояти на самій широкій платформі загального об'єднання. Треба також уникати і того своєрідного «легітимізму», який відчувається в деяких статтях («наш уряд», «наші офіційні представники»). Про це зараз згадувати не годиться: не треба ставити себе в комічне становище, бо воно саме небезпечне, на мій погляд, варто також завести фельетон і «спогоди» з минулого. А за всім тим часопис дуже гарний і тон надзвичайно пристойний і достойний. Помогай Вам боже і надалі.

3. Наші тут «горескопи», як Ви висловлюєтесь, не з рожових. Во всьому великі скорочення і нам навіть вже не додають 25 % платні за додаткову працю. Правда це зачіпає основний бюджет кожного, але для деяких теж дошкульно. Новий прийом до Академії дали всього на 30 нових стипендій і при трьох факультетах, це уявляє по 10 чоловік на факультет. Майже нічого... Кажуть, що Академія вже в минулому році переросла свій бюджет і тепер не може влізти в ті рамки, які були для неї зазначені раніш. Що воно буде далі нікому як слід не відомо, але особливих надій на майбутнє здається нема. Кажуть, що з російськими установами все буде закінчено до нового року і всі вони начебто мають ліквідуватися тут і перейти до Парижу, а Українські начебто залишаться і що Прага і надалі залишиться центром допомогової акції українській еміграції. Тим часом Український Громадський Комітет зліквідовано, але намість його утворилася якась Українська Громада з тих самих людей під головуванням С. Шелухина. Але чи матиме вона значіння і ролю Комітету невідомо.

Зараз тут перевиборний період і тому всі справи відкладаються до кінця виборів та утворення нового парламенту. Як кажуть знавці великих змін, в парламенті не буде передбачено збільшення с[оціал]-д[емократів]*, що для нас добре, збільшення групи Клофача, що для нас зле, зменшення групи Крамаржа, що для нас добре і збільшення аграрієв, що теж для нас добре, так що начебто перспективи не з поганих. Говорять вперто про визнання де-юре большевиків, і це не може не вплинути на погіршення наших перспектив. Во всякому разі допомогова акція не може продовжуватися постійно і колись вона має припинитися і до цього треба бути готовим. В цьому році перший випуск у нас кінчає багато студентів чеських високих шкіл і вони вже дуже турбуються своєю дальшою долею. На цьому ґрунті багато у нас під впливом російської літератури, яка жваво ці питання дебатують, говорять про «поворот». Почали і ми обмірковувати цю справу і мені хтілося знати Вашу думку. Я тримаюся того погляду, що висловлений нашою конференцією, себто негативного, але ми не ганьбимо тих, хто повертає і не вважаємо їх «зрадниками», навпаки навіть поставили в обов'язок Комітету їм допомогати. Це середня лінія. Є. Х. [Чикаленко] рішуче за поворот, М. П. [Левицький] також рішуче проти. Як Ви? Треба якусь директиву загальну виробити.

Меж иньшим я недавно отримав листа від Ю. С. Єремїївської, великої моєї приятельки, і вона кличе мене повертати додому і оскільки можливо це було зрозуміти, кличе на підставі порозуміння з моїми харківськими приятелями. Само по собі, що я відповів їй категоричним відмовленням і сказав, що не бачу підстав для свого повороту, але попрохав, щоб вона більш детально мені вияснила, які причини і умови роблять можливим мій поворот.

---

* Йдеться про чеських соціал-демократів.

Оце поки що і все. Дуже цікавий виступ українських жінок був в Букарешті, але про це напише Вам Геродот. На Різдво знову думаю поїхати до Букарешту. Там ми маємо річні збори нашої Філії Ліги Націй та нашого Економічного Товариства. Чи не варто було б Вам перебрати до Парижу централю цього нашого товариства, яке після від'їзду Кедровського у Відню зовсім захиріло. А шкода.

Дуже радий, що О. О. [Петлюра] та Леся²⁸⁹ знову з Вами. Щиро витаю їх обох і бажаю всього кращого на новому місці. Може дасть Бог утворимо Центр, то тоді приїду до Парижу на пленум і привітаю Вас всіх разом, а Лесі навезу румунських подарунків.

З щирою повагою та відданістю Ваш [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 102, арк. 34–35зв.

Копія. Машинопис.

№ 102 | **Заява ЦЕСУС у зв'язку зі спробами польської влади домогтися від української громадськості в Західній Україні визнання державних прав Польської держави на західноукраїнські землі**

22 грудня 1925 р.

В останньому часі з'явилися в пресі численні повідомлення про: а) заходи з боку польського уряду для нав'язання переговорів з деякими українськими професорами з метою притягнути їх і українське громадянство через університетську справу до порозуміння й співпраці на ґрунті признання польської державности, б) декларацію д-ра Романа Смаль-Стоцького Міністрові Освіти Польщі з дня 7.12.1925. (Діло дня 15.XII.1925 року, ч. 280.).

Для розгляду питань, що повстали наслідком згаданих вище справ, Управа ЦЕСУС-а скликала дня 22.12.1925 нараду представників поодиноких студентських організацій на терені Чехословаччини. По всебічному обговоренню справи, нарада дійшла до однодушного з'ясування становища українського студентства з приводу вищенаведеного, про що Управа ЦЕСУС-а повідомляє загал українського студентства та громадянства.

Час окупації Польщею західноукраїнських земель в цілій основі підтверджує думку про послідовне здійснювання окупантами своєї ролі супроти українського народу — приведення його до моральної й фізичної смерті. Найяскравішим прикладом цього є сучасна руїна українського життя під оглядом: економічним (кольонізація укр[аїнської] землі, хижацька експлоатація природних багатств), культурним (знищення української школи, товариств, преси, церкви) і політичним (система «білого терору»).

Після невдачі зусиль збройної боротьби та акту насильства над правом державного самовизначення з дня 14.III.1923, український нарід непохитно продовжує в змінених умовах боротьбу, як одиноко можливий засіб проти політики Польщі. Свідома наслідків державницьких змагань українського народу, Польща постійно намагається шляхом репресій, в'язниць та вбивств, з одного боку — спинити поступаючу координацію українських активних сил, і провокацій та підкупства, — з другого — постачати для закордону «документи» про «спокійне співжиття й співпрацю» українців в межах польської держави, підтримуючи цим штучним способом захитаний внутрі свій державний організм.

Від ряду літ використовує польський уряд в згаданих цілях справу українського високого шкільництва. Бажаючи знайти в цьому питанні, важному й пекучому в процесі

розвитку українського культурно-суспільного життя, найкориснішу для себе форму розв'язки, вишукує польський уряд зпоміж українського громадянства морально знівечені одиниці, які в ролі агентів польських інтересів допомогли б урядові вирішити справу українського високого шкільництва поза й проти жадань і поглядів цілого українського громадянства. З такими намірами розпочав польський уряд восени 1924 року переговори в справі креовання українського університету з групою «був[ших] австрійських професорів», приналежних переважно до Українського Університету в Празі, вживаючи за посередника цієї акції д-ра Романа Смаль-Стоцького. Самочинні минулорічні заходи цієї групи зустрінули рішучий відпір та осуд з боку компетентних громадських чинників, але ж це не усунуло некорисних наслідків акції, бо Польща використала заяви празьких професорів для своїх політичних цілей на форумі Ради Союзу Народів в Женеві.

Реальним вислідом дальших заходів (польських) була декларація д-ра Романа Смаль-Стоцького, подана ним міністрові освіти Польщі в імені згаданої групи «був[ших] австрійських професорів». З погляду форми й змісту декларація є документом зради українських національних інтересів. Як одинокий в своєму роді зразок повного упадку елементарних етичних ознак характеру людини, декларація ця не являється наслідком насильного примусу, чи негайного рятування zagrożених інтересів, а тільки добровільним крокам одиниці, що рішилась задовольнити одразу максимум вимог противника, щоби досягнути шляхом найменших зусиль своїх особистих цілей. Те, що може і в мрії ворога немало місця, стало різким фактом довершеним автором декларації. Бо він, відгадуючи потрібний польському міністрові політичний характер такої заяви, не обмежився тільки формальним признанням польської державности, як виявом тенденції чистого угодовства, але знайшов в сучасній Польщі — всупереч жорсткій дійсності — навіть (запоруку) здійснення виховання української молоді «на основах християнської науки, на підставах правости і на ідеалах західньої демократичної цивілізації», та рішив забезпечити успішне здійснення своїх цілей найсильнішим в їх руках аргументом: відреченням від української минувшини.

Одним словом — «нешасної» (війни) захотів він перекреслити святощі нації — криваву історію недавніх змагань.

Сповнивши вгадані, чи нашептани побажання польського уряду, автор не знайшов місця хоч би для найслабшого вияву своїх конкретних домагань; він здобувся хіба тільки на відвагу «віддатися до диспозиції пана міністра!»

Декларуючи всупереч фактичній поставі українського народу, що, як з погляду його життєвих інтересів, так і цілого напрямку й способів польської політики, виключає в засаді який-небудь компроміс з Польщею, творець декларації не міг мати й в дійсності не мав на увазі ніяких загальних інтересів, а вчинок його був подиктований виключно цілями особисто-егоїстичного характеру. Ні на що інше не вказують факти потайности, повного пониження особистої й громадської гідности та самозванного узурпування собі права забирати голос в загальнонаціональних справах, прикриваючи цинічно свої нікчемні наміри «любов'ю до власного народу».

Перед нами — факт безсоромної національної зради, якого міг допуститися тільки той, хто вже давно пірвав зв'язки з долею власного народу і, зраджуючи, вилучив себе з посередь того ж народу. Не національний суд, а погорда є тут одиноким виміром кари. На будуче українське громадянство мусить знайти способи очистити себе й свої змагання від самої тіни людей, що їх діяльність буйно розвивається в морально затроюючій атмосфері корупцій та провокацій, витвореній польським режимом.

Вибраний д-р[ом] Р. Смаль-Стоцьким в душі згаданої атмосфери спосіб привів в результаті цілорічної його яничарської «праці» до втягнення в цю нечисту гру й деяких

українських вчених. Дехто з них вже відцурався «цієї співпраці». Крім одного (Д-ра С. Рудницького²⁹⁰), решта зі згаданих в декларації учених до такого відмежування себе не зголосили, через що солідаризування їх з акцією д-ра Р. Смаль-Стоцького залишається ще фактом незаперечним.

Українське студентство не сумнівається про однозгідне з ним, скваліфікування цього вчинку авторів декларації, покликаних громадських чинників, вважає за потрібне закликати українські професорсько-наукові кола в краю та на еміграції зайняти в цій справі своє становище, щоби в той спосіб запобігти бодай найменшому використанню Польщею декларації та формально й фактично виелімінувати з академічної родини д-ра Р. Смаль-Стоцького та тих, що з ним співпрацюють.

Українське студентство, вірне заповітам студентів-героїв, що гинули на барикадах в університетських мурах Львова від польських куль, самовідречено в найлютіших умовах поліційних репресій продовжувало будову національних високих шкіл, — з однаковою рішучістю збереже на будуче раз обраний шлях своїх змагань.

Накидування Польщею «державного університету для Українців», розрахованого для завершення й здобуття з нашого боку санкції денаціоналізуючої шкільної політики Польщі на українських землях, не зломить відпорних сил українського студентства, що з однаковою послідовністю поборюватиме такі спроби.

Не угодами, ані відкликами до справедливости, чи політичними торгами, — в боротьбі мусить і буде здобуте наше шкільництво.

В боротьбі здобутий власний Університет на рідній землі завершить звільнення цілого західньоукраїнського шкільництва і від польських дарів і від непрошеної опіки «своїх» угодкових професорів.

В Празі, дня 22 грудня 1925 року

Управа Центрального
Союзу Українського Студентства

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 536, арк. 10–10зв.
Друкарський примірник.*

№ 103 | Декларація і платформа Легії українських націоналістів

1925 р.

Над українським народом тяжить спадщина вікового чужинецького поневолення та національно-культурного гноблення.

Найтяжчими наслідками цієї спадщини суть: невисокий ступінь національної свідомости, відсутність громадського та політичного виховання народніх мас та брак реальної національно-державної думки.

Завдяки цьому, безпримірний патріотизм та самовідданість для національної ідеї кращих елементів українського народу підпадали щораз шкідливішому впливові поодиноких невідповідальних чинників, що скеровували ці стремління на шлях хатньої війни, що тягнула за собою руїну державного та приватного життя, стягаючи на наш нарід щораз гірше поневолення.

Такий стан, зафіксований численними прикладами нашої трагічної минувшини, свідчить про те, що самого визволення з чужинецького поневолення мало, бо основною

й категоричною передумовою незалежного державного життя мусить бути організація тих народних сил, на які це життя може спиратися. Такою силою на Україні може бути лише об'єднання всіх, національно-свідомих та патріотично успособлених елементів, перенятих ідеєю загально-національного інтересу. Всяким проявам політичної боротьби, що тягнуть за собою руїну незалежного державного життя України та її пошматовання, — мусить бути покладений кінець.

Легія Українських Націоналістів — організація надкласова: інтереси цілої нації та власної Держави вона ставить понад інтереси якої-будь окремої класи або політичної партії.

Нашими ідеологічними гаслами суть:

1) БЛАГО НАЦІЇ: її культурний, економічний та суспільний розвиток, які вимагають національно-державної незалежності.

2) «СВОЯ ПРАВДА»: забезпечується власною національною силою, що полягає в організації.

МЕТА ОРГАНІЗАЦІЇ

Легія Українських Націоналістів ставить своїм завданням:

1) Організацію боротьби за повне визволення Українського народу з чужинецького поневолення шляхом консолідації всіх національно-державних сил.

2) Утворення Незалежної, Соборної, Суверенної Української Держави в її етнографічних та державних межах.

3) Охорону національно-державної незалежності.

ПОЛІТИЧНА ПЛЯТФОРМА ЛЕГІЇ

1) Державний лад. Як уже було зазначено, визвольна боротьба та сама держава може спиратися лише на реальну силу, якою б мало бути об'єднання всіх українських національно-свідомих елементів. Виходячи з цього положення, ми констатуємо, що:

український нарід зараз не має організації, яка б об'єднувала ці сили;

окупаційна влада в краю нищить всякі зародки організованого політичного та національного життя; політичні партії на еміграції, які хочуть репрезентувати певні верстви нашого суспільства, не мають ґрунту в широких народних масах, самі чисельно не сильні та перебувають в стані партійного антагонізму, що виключає будь-які можливості їх співпраці;

окупація залишить в краю силу авантурних, антидержавних та антинаціональних елементів, що будуть постійною загрозою спокою та ладу в державі;

окупанти, що силою зброї чи обставин примушені будуть залишити терен України, всіма силами та засобами будуть спробувати перешкоджати позитивній національно-державній праці на Україні;

авантурні елементи та певні демагогічні, партійні угруповання серед самої нації не відмовляться від своїх спроб захопити владу на Україні в свої руки;

при такому положенні країни, конституційний устрій держави, як наслідок вільного договору між класами, є неможливий.

Тому, в інтересах нації, для досягнення умов, в яких можлива була б праця по відродженню України та відбудованню власної держави, — необхідна, на початку, така форма державного ладу, яка мала б силу та змогу перебороти всі ті деструктивні сили й досягти спокою та порядку, без яких жадна державно-творча праця не можлива.

Такою силою може бути лише диктатура груп організованих українських націоналістів-патріотів, посідаючих державницькі тенденції.

Цю диктатуру Легія підтримає всіма своїми силами та засобами.

2) Верховна влада. В майбутньому Верховна Влада України керується законами, ухваленими представниками організованих національно-державних груп; вона повинна бути надкласовою та керуватися інтересами цілої нації та держави; вона уможлиблює перехід до парламентарних форм державного ладу. Виконавча влада мусить належати людям чесним, індивідуально сильним та фахово підготовленим. Державна влада та її органи дбають про забезпечення законности, спокою та ладу в державі.

3) Внутрішня економічна політика. В своїй внутрішній, економічній політиці державна влада дбає про розвиток національної промисловості, з метою звільнення України від економічної залежності від інших держав; у межах можливості піклується організацією державного виробництва, націоналізує ті галузі народного господарства, що мають важливе значіння для розвитку нації та держави; підпирає кооперацію та інтенсивне сільське господарство.

4) Соціальне питання. Державна влада та її органи піклуються про повний благодут цілого українського народу, всіх його верств. Земельне питання мусить бути поладжене в інтересах дрібного та середнього господаря по принципу приватної власности, при чому державна влада уможлиблює всі засоби до інтенсифікації сільського господарства. Для вирішення робітничого питання вона вводить радикальне законодавство по охороні праці, яке в умовах сучасного економічного устрою найбільш обмежило б визиск працюючого люду, а також широке соціальне забезпечення.

5) Фінансова політика. Фінансова політика держави мусить бути збудована на прогресивно-пропорційнім оподаткуванню та давати пільги для корисних галузів національної промисловости та інтенсивного сільського господарства.

6) Військо. На охороні держави має стояти озброєна нація: регулярна армія, збудована по принципу загальнообов'язкової військової повинности, та козацтво.

7) Освіта. Обов'язком Державної влади має бути: а) організація єдиної, національної, загальнообов'язкової підготовчої школи, що відповідає сучасним вимогам педагогіки та життя; б) фахових шкіл; в) широкого поширення дошкільного та позашкільного виховання.

8) Релігія. Легія Українських Націоналістів стоїть за вільний розвиток Української Автокефальної Церкви. Державна влада мусить забезпечити свободу розвитку для всіх релігійних культів, які не мають антиморальних та денационалізуючих тенденцій.

9) Суспільне життя. Державна влада та її органи не стоятимуть на перешкоді нормальним проявам суспільного життя, але ліквідують всі ті прояви, що загрожують державному ладу, народньому добробуту чи порушують правні форми.

№ 104 | Інформаційне повідомлення невстановленого кореспондента про становище української еміграції в Чехословаччині*

Не пізніше 15 січня 1926 р.

Змальовуючи зараз стан політичної еміграції в ЧСР, прийдеться зазначити ось що:

А) Поодинокі політичні організації, емігрантські групи, їх організаційний стан, їх відношення до інших політичних угруповань українських чи чужонаціональних.

Б) Українські військові організації.

В) Організації емігрантської укр[аїнської] молоді.

І. Одною із головних емігрантських груп були донедавна соц[іалісти]-революціонери. Завдяки сприту, організаційному хистові та ініціативі провідників цієї групи, їм вдалося позискати серед української еміграції в ЧСР чималий авторитет, нав'язати найкращі зв'язки з керуючими чеськими колами — головно міністерства заграничних справ, позискати звітлі великі (в сотні тисяч) сталі субсидії та монополізувати до певної міри заступництво цілої укр[аїнської] еміграції в ЧСР. Зорганізували т. зв. «Громадський Комітет» на спілку з одною частиною есдеків, «Видавничий фонд» та цілу сітку політичних організацій «Село-Спілки» під фірмою Культ-освітних організацій. Видавано рівнож журнал «Нова Україна», який зараз находиться в руках т. зв. групи Шаповалівців, а який був фактично напівофіційним органом есерів...** в ньому співробітничали й особи, які ідеологічно належали до інших політичних угруповань.

Загальний розклад еміграції, який прибрав зовсім виразні форми головно в зимі і весною минулого року, не поминув і есерів, а властиво їхньої експозитури, «Громадського Комітету», який був їх фінансовим жерелом та о певної міри організаційним центром. Непорозуміння, які виникли в січні-квітні 1925 р., а які довели відтак до розбиття, а власне роздроблення партії есерів, повстали, з одного боку, на тлі чисто особистому та в часті і ідеологічному. Після кільканадцятьмісячної боротьби всередині партії, витворилося з одноцілої колись партії, чотири групи, а саме:

А) Т. зв. Шаповалівці. Сюда належить Микита Шаповал, Ісаєвич, Балаш, Цурканів, ген. Петрів, Довгаль²⁹¹, Коритник. З есерівських робітників ця група одинока держить ще з Левинським, Сірим та Шрайдергом (Берлін), яким запропоновано співробітництво в Інституті. Через Миколу Шаповала держаться зв'язки з деякими колами в Парижі. В останніх часах «Шаповал[івська] група» звернула свою увагу на Америку, вже нав'язано зв'язки з тамошніми есерівськими колами, вкоротці виїздить туди Ісаєвич.

* Документ зберігається у фонді КПЗУ і, очевидно, був складений одним із її членів, котрий перебував у ЧСР.

** Пропуск у тексті.

Від імені цієї групи виїхали 25/ХІІ-1925 р. до Парижа з деякими дорученнями Ісаєвич і Мандрика.

Зам[ітка]. (Матеріали відносно деяких, порушених вище справ, долучаться додатково).

Б) Друга група есерів — це т. зв. Закордонний Комітет, який стоїть в останній опозиції до Шаповалівців. До цієї групи належать: Паливода, Котерський, Шрамченко, Тимченко, Животко²⁹², Гордієнко, Бенисенко, Рінецький, Скидан, Пасічник, Марченко, Богацький та Животко і інші. Ця група фондів з міністерства не дістає, веде культ-освітню працю між есерівськими прихильниками, має переважаючий вплив на існуючі ще організації «Село-Спілки», тоді як Шаповалівці ведуть акцію більш політичного характеру та вдержують зв'язки із закордоном.

Друга група має організованих членів біля 30.

В) Третя група есерів це т. зв. залізниківці. Стоять на засадах програми, ухваленої 1917 р. Сюди належать: Л. Залізник, Склярєнко, Геродот (Румунія), Гончаренко (Польща). Зараз не проявляє жадної діяльності.

Г) Не проявляє жадної активності четверта група, т. зв. Станіславківці. На зверх ця група вважає себе найбільш лівою, видвинула клич повороту на Рад[янську] Україну, однак на тому тлі прийшло в групі до непорозуміння, внаслідок чого Сумневич, Зозуля та Посталовський фактично заняли позиції пасивних обсерваторів, правдоподібно перейдуть до другої групи. Більш активними є Станіславівський та Роніс. Четверта група є в контакті з другою групою, піддержуючи [її] завсігди в боротьбі зі Шаповалівцями, сама однак не виявляє майже жадної активності, крім персональних зв'язків з молодшим есерівським поколінням.

В зв'язку з розпадом партії соц[іалістів]-революціонерів, треба згадати ще про «Гром[адський] Комітет», який був фактичною причиною непорозуміння з початку між поодинокими видними есерами, відтак між цілими групами, які творилися довкола цих осіб. Внаслідок цієї боротьби устала всяка діяльність Гром[адського] Ком[ітету], пішли взаємні доноси до Міністерства заграничних справ — а в результаті:

а) здержання всякої матеріальної піддержки Гром[адському] Ком[ітетові] з боку Мін[істерства] загран[ичних] справ, б) змагання цього ж міністерства [до] остаточної ліквідації Гром[адського] Комітету та в) передання всіх матеріалів і документів делегованому урядовцеві Міністерства. Останні загальні ліквідаційні збори Гром[адського] Ком[ітет]у не закінчились внаслідок бурхливих сварок та авантур. Відказалася дати звіт зі своєї діяльності бувша Управа, яка на ліквідаційну нараду, скликану есерами та т. зв. демократами, зовсім не явилась.

II. Другою політичною групою, яка відіграла деяку роль в життю укр[аїнської] еміграції, є соц[іал]-демократи.

Зараз є дві соц[іал]-демократичні групи: 1) офіційна, якою кермує т. зв. «Закордонна делегація» (Безпалко, Мазєпа, Старосольський). Ця група має два осередки: а) празький (Феденко — голова, Бутовський — секретар), б) Подєбрадський (Нянчур — голова, Малешко — секретар). Ця друга група має свою неофіційну філію на Підкарпаттю (Остапчук, Клочурак і др[угі]), стоїть в тісному контакті з чеською соц[іал]-дем[ократичною] партією через посла Нечаса, а більше через Міністра Бехиню. Є рівнож в контакті з ППС. Закордонна делегація вела перетрактацію з видним членом ППС Голуфком під час його перебування цього року в ЧСР.

Видає неперіодично свій орган «Соціалістична Думка», в якому досить слабо співробітничав друга есдеківська група.

Відламок емігрантської соц[іал]-дем[ократичної] партії творить гурток людей, який гуртується біля Галагана. Причини розходження між обома групами є (як твердять самі

«Галаганівці») натури ідеологічної; галаганівська група рахує себе більш лівою, виступає рівночасно проти політичних махінацій та шантажу офіційної групи. Гострі непорозуміння виникли головню після одного із з'їздів, на який офіційний центр скликав майже всіх своїх членів з еміграції, представляючи значну частину з присутніх як делегатів з «Великої України» та Галичини перед присутніми делегатами чужих есдецьких партій. Про цей «підход» довідалися відтак чеські есдеки, з чого вийшов чималий скандал.

Одна і друга група виявляє своє животіння хіба тим, що видає час від часу антирадянські відозви, призначені на експорт, має слабі зв'язки з певними колами на Рад[янській] Україні, саме тепер має виїхати нелегально на схід Бочковський, член «закордонної делегації».

Що собою ідейно представляє теперішня Укр[аїнська] соц[іал]-дем[ократична] партія, доказує остання нарада, відбута в Подєбрадах в половині місяця грудня 1925 р. Незвичайно характеристичні виступи одного із стовпів соц[іал]-демократії п. Мазепи відносно інформування ширших мас про політику вершків, їхнє відношення до сучасного стану в Рад[янських] Республіках та відносно питання рееміграції (Див. залучник: протокол з наради УСДРП).

III. Рівночасно з повним розвалом есерівських і есдеківських політичних та культурно-освітніх організацій та втратою домінуючого впливу серед укр[аїнської] еміграції в ЧСР цих угруповань, появляється тенденція в напрямі організування т. зв. демократичних та хліборобських емігрантських кругів та захоплення ними ролі керуючого чинника, свого рода репрезентанта цілої укр[аїнської] еміграції. Менш-більш паралельно з ліквідацією «лівих» керуючих, одноцільних центрів, виявляють значну активність т. зв. демократичні і хліборобські кола, рівночасно видно перші спроби в напрямі кооперації, свого рода спільної акції обох цих груп.

Це видно з перебігу наради в справі ліквідації Громадського Комітету, а власне із заяв поодиноких учасників наради (заява Шелухина), це підтверджують також і ініціативні збори, скликані т. зв. демократично-республіканськими колами дня 21.XII.25 в готелю «...»* в Празі, на яких зорганізовано т. зв. «Укр[аїнський] Республіканський Клуб» з Управою: Лотоцький, Яковлів²⁹³, Щербина²⁹⁴, Мірна²⁹⁵. На зборах підносилися замаганя ввійти з іншими правими колами та переняти провід Укр[аїнської] еміграції в ЧСР. Новооснований «Укр[аїнський] Республ[іканський] Клуб» є лише одною із форм, чи краще експозитур «Радикально-Демократичного Центру»²⁹⁶, якого движучою силою являється група бувших ефесів, зовсім петлюрівської закраски, за ними т. зв. «Укр[аїнське] Національн[е] Об'єднання з ген. Омеля[новичом]-Павленком.

Радик[ально]-Демократичн[ий] Центр є в тісному контакті з Петлюрою в Парижі, дістає від нього субсидії, які пливуть від французького та англійського правительства. Для малої характеристики відношення Петлюри до франц[узських] і англійських буржуазних кол наведу уривок листа, висланого 18/XII-1925 р. добродієм Лотоцьким з Парижа на адресу був[шого] предсідника ЦЕСУС-а п. Масюкевича²⁹⁷: «Видавництво «ТРИЗУБА» поставлено здається дуже певно, а гроші дає Головний Отаман — і фр[анцузький] уряд — звідси їх мають. Кажуть щось про Лондон. Але признаються, «напевно не знаю», а дальше малюється стан еміграції тими словами: «Настрій переважно твердий та бадьорий, большевицька пропаганда, наприклад, має успіх тільки серед галичан».

«Радик[ально]-Демокр[атичний] Центр» має зараз два органи: Паризький «Тризуб» та неперіодичний «Громадська Думка», яка виходить в Празі, останнє її число посвячене

* Так у документі.

виключно...* з есерівським центром, головою Шаповалом. Провід в Р[адикально]-Дем[ократичному] Центрі має Славинський²⁹⁸.

в) Будучим союзником обох вище згаданих прав[их] груп в плановому, новому емігрантському центрі являються хлібороби-фашисти («Хлібороби-демократи»). Вони стоять в тісному контакті з гетьманом Скоропадським, з Липинським та іншими видними укр[аїнськими] реакціонерами. Найсильнішу організацію в ЧСР мають в Подєбрадах (мають за собою майже половину студентства Подєбр[адської] Академії). Ідеальогічним керівником Хліборобів в ЧСР являється Дорошенко²⁹⁹, по ділам військовим — бувший голов[ний] команд[арм] ген. Павленко.

Хлібороби є в контакті з «Російським Союзом Земледельцов», мають контакт з чеською аграрною партією (беруть участь на всіх її з'їздах), ведуть зараз перетрактацію з «Міжнароднім Аграрним Бюром» відносно їх прийняття, мають також контакт з поляками. Саме ж там 1925 р. виїздив до Варшави п. Мурашко.

Саме ці три угруповання по ініціативі петлюрівських кол знаходяться біля основи одного центру репрезентуючого укр[аїнською] еміграцією на місце колишнього Гром[адського] Комітету.

Переговори в цій справі знаходяться менш-більш в такій стадії. Утворено ініціативну Комісію, п. Дорошенко виготовив відповідну відозву, яка буде оголошена в найближчих днях; 15.I–1926 р. мають відбутися ініціативні збори та вибрана тимчасова Управа, до якої, по одержаним відомостям, дали згоду ввійти: Чикаленко — як голова, Мацієвич, Шульгин, Яковлів, Дорошенко, правдоподібно Старасієвський** (повний список додатково). Не прямо запрошені на збори 15.I–1926 р. також есери через Інститут Громадознавства. Ця акція, як було зазначено, іде в тісному порозумінні з іншими емігрантськими Центрами, а саме: з Парижем (Петлюра, Прокопович), з Румунією (Трепке, Геродот, Доминюк) і інш[ими]. До майбутнього об'єднання запрошено також представників Укр[аїнського] Університету.

Ведено вже перетрактацію з чеськими офіційними чинниками відносно субсидій. Чехи дали свою згоду фінансувати цей центр аж тоді, коли буде остаточно сформований та викаже деяку активність. Треба це зазначити, що «Радикально-Дем[ократичний] Центр», в якому видну роль грає Славинський, Мацієвич, Левицький та Масов, Чикаленко мають контакт також з Підкарпатською Русею, де зараз знаходиться їх адгеренти Наріжний, Боровик і інші.

Б. Безпосередньо після приходу до влади Гіндербурга в Німеччині та консерватистів в Англії, а в зв'язку з цим виникла думка в міжнародних військових та політичних кругах про збройний похід проти Радянських Республік, заврушилися також і емігрантські українські кола, відновлюючи або засновуючи нові військово-політичні організації.

Ініціатива творення українських військових організацій йшла з двох боків: а) від Петлюрівського Центру в Парижі;

б) від Гетманського з Берліна [...]***

ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 43, арк. 18–23.

Котія. Машинопис.

* Пропуск у тексті.

** Можливо, Старосольський.

*** Далі текст обривається.

Не раніше 18 квітня 1926 р.

*Нарада делегатів українських організацій в ЧСР
в справі об'єднання української еміграції в ЧСР*

18 квітня 1926 р. в Подебрадах відбулась нарада представників різних українських організацій та установ з метою утворення загального емігрантського об'єднання, яке обрало би репрезентативний орган, що виступав би в оборону культурних, моральних, правних та матеріальних інтересів української еміграції в ЧСР. Наступні організації делегували своїх представників — деякі з метою інформаційною, решта з уповноваженнями голосу рішачого: Український Університет, Українська Господарська Академія, Українське правниче товариство, Т-во «Наша Хата» (Подебради), Спілка українських лікарів, Видавниче Товариство «Українська книжка», «Видавниче Товариство при Українській Господарській Академії», Видавництво «Дзвін», Видавничий Фонд ім. В. Доманицького, Укр[аїнська] Акад[емічна] Громада (Прага), Спілка техніків сільського господарства. Делегати від мешканців табору Йозефів, делегати від частини членів УГА в Подебрадах, Самопоміч Укр[аїнських] Емігрантів в Кральово-Градець. Укр[аїнська] студ[ентська] Громада Вищої Госпо[дарської] Держ[авної] Садівн[ичо]-Винарськ[ої] Школи, Академ[ічна] Громада при Інституті ім. Драгоманова, Видавниче Товариство «Сіач», Спілка укр[аїнських] лісівників, Товариство «Основа» (Прага), Укр[аїнська] студентська спілка (Брно), Група студ[ентської] Громади «Каменяри» (Пшибрам), Музей Визвольної боротьби України, Союз журналістів і письменників, Бюро праці при УГА в Подебрадах, Міжсекційна Рада укр[аїнських] студ[ентів] чеських високих шкіл в Празі, Ощадно-позичкове товариство «Трудова Спілка», Споживче т-во «Самопоміч», Хіміко-технологічний гурток при УГА (Подебради). Делегат Педагогічного Інституту присутній як гість.

На президію Нарادی обрано: член Академії Наук Горбачевський³⁰⁰, професор Бич³⁰¹, письменник Олесь, до Секретаріату — д-р Ніжанківський³⁰² і Є. Гловинський.

Нарада прийняла слідуєчі резолюції:

1) Дякуючи щедрій та всебічній підтримці з боку Чеського Уряду укр[аїнської] еміграції, що знаходиться в межах ЧСР, її становище як в матеріальному, так і правному відношенню уявляється найбільш задовольняючим в порівнянні з тим, в якому знаходяться еміграційні групи в інших країнах.

Ця щира братська підтримка національно-культурного відродження українського народу заслуговує на нашу постійну щирю вдячність і вимагає від нашої еміграції як найбільш енергійної праці в тих ділянках культурної та громадської діяльності, що надаються компетенції і силам еміграції.

Після прийняття цієї резолюції ухвалено було послати телеграму Міністрові Закордонних Справ ЧСР д[октор]ові Гирсі.

2) Нарада визнає необхідним утворення Загального Еміграційного Об'єднання на ґрунті самозахисту правних, матеріальних і культурних інтересів еміграції.

3) Найбільш відповідним методом до утворення об'єднуючого органу нарада вважає скликання загального емігрантського з'їзду на засадах загальних виборів його делегатів, котрий в свою чергу обирає постійне Бюро таких з'їздів і природнім шляхом утворює Центральний Орган емігрантського Об'єднання.

4) Але маючи на увазі, що скликання з'їзду вимагає довгої і складної підготовчої праці, що працю цю може перевести в свою чергу лише авторитетний орган, для першого року утворення об'єднуючого органу в умовах ЧСР, нарада вважає необхідним звернутися до методу об'єднання існуючих організацій через їх делегатські збори.

5) З тим, щоби в цьому тимчасовому об'єднанні наблизитися до репрезентації не тільки установ і організацій, а принаймні мас організованої еміграції, нарада вважає доцільним, щоби організації, які мають масовий характер, користувалися збільшеним представництвом.

6) Утвореному зазначеним методом об'єднуючому репрезентативному органу еміграції нарада надає тимчасове значіння з тим, щоби він перебрав на себе ініціативу та підготовчу працю по організації загально-емігрантського з'їзду.

7) Приступаючи до переведення цього важливого завдання, Нарада, що складається з осіб різних поглядів, до участі в яким запрошено всі активні організації та установи, висловлює надію, що її почин зустрине співчуття у всіх здорових емігрантських елементів, а також певна того, що її засади повної аполітичності та зв'язку з якими-то будь орієнтаціями, засади демократизму, діловитости та щирого бажання згоди, які нею покладені в основу нової організації, приєднають до неї живі сили еміграції. Остання резолюція спеціальному голосуванню не піддавалась.

8) Нарада вважає потрібним для фактичного утворення об'єднання [провести] повновласні делегатські збори.

9) Скликання їх у найближчий термін нарада доручає тимчасовій Раді, що обирає нарада.

В голосуванню не приймали участь представники 5 організацій. До тимчасової Ради Об'єднання обрано: академіка Горбачевського, професорів: Бича, Іваницького³⁰³, доц. Борковського³⁰⁴, д-р Ніжанківського. Кандидатами: Гловинського, Кмету³⁰⁵, професора Матюшенка.

Як побажання до діяльності Ради, Нарада прийняла пропозицію, котрою доручається на найближчі делегатські збори притягнути до заступлення всі організації і поробити всі спроби до порозуміння з організаціями, які ставили чи ставлять собі завдання заступлення й захисту інтересів української еміграції в ЧСР.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 826, арк. 3–5.

Копія. Машинопис.

№ 106 | Із довідки Народного комісаріату закордонних справ УСРР ЦК КП(б)У про українську еміграцію в Європі*

Не раніше 1 травня 1926 р.

УКРАИНСКИЕ ГРУППИРОВКИ ЗА ГРАНИЦЕЙ

(По данным НКВД 1/V.1926 г.)

(Справка)

1. Наиболее сильной в материальном отношении и по своему влиянию является петлюровская организация, с центром в Париже. Во главе ее стоят С. Петлюра, А. Левицкий** (репрезентирует Петлюру в Польше), Модест Левицкий, Мацевич (репрезентирует

* Не публікується та частина довідки, яка стосується характеристики українських політичних сил у Західній Україні.

** Правильно — А. Лівіцький.

Петлюру в Чехословакии и Румынии), Славинский, Токаржевский и Садовский. Румынские, украинские организации находятся преимущественно под влиянием петлюровского парижского центра. Главные органы петлюровцев: «Тризуб» в Париже и «Національна думка» в Праге. Как и раньше, ставка петлюровцев — на Пилсудского.

В последнее время замечаются некоторые тенденции к соглашению с Гетманцами, ведутся кое-какие переговоры с представителями гетманского центра в Берлине.

2. Следующей по влиятельности группировкой является Шаповаловская в Чехо-Словакии, с М. Шаповалом, Григорьевым — Наш, Галаганом — (социал-демократ), Ковалем (кооператор) и друг[ими], во главе.

Печатные органы шаповаловцев: «Нова Україна» (Прага), «Суспільство» (Прага), многочисленные отдельные издания.

Шаповал группирует вокруг себя интеллигентские силы, ряд профессоров, студенчество, ведет работу в эмигрантских украинских школах и среди части эмигрировавшего украинского казачества, среди которого организовал селянскую спилку. Деньги получает от чехословацкого правительства. В борьбе за влияние на студенчество сдает позиции петлюровцам, с одной стороны, и радянофилами, с другой.

Выбрасывая лозунг «борьбы с большевистской оккупацией собственными силами, без стеснительных соглашений с иностранными правительствами», группа ставит ставку на «внутренние силы» на территории УССР.

3. Гетманский центр в Берлине. После смерти гетмана Скоропадского* не распался и продолжает работать. Идеологом и вождем гетманцев является Вячеслав Лыпынский, он же — и редактор «Хліборобської України». Штаб составляют Скоропись-Йолтуховский, генерал Зеленский, Крига, Дмитрий Дорошенко. Большинство их является сторонниками легитимной монархии. Близкий к ним Донцов, сторонник фашистской диктатуры, осуществляемой избранным гетманом.

Серьезные агентуры гетмановского берлинского центра находятся в Вене и в Нью-Йорке.

4. В Берлине, Мюнхене, на территории Польши и проч[их] местах есть небольшие монархические группировки. Например, в Мюнхене — Полтавец-Острияница, разбросивший свою агентуру по всем эмигрантским центрам. В Польше он основал своеобразные организации, нечто вроде вольного казачества. Поддерживает тесную связь с немецкими фашистами.

5. Оскилко на Волыни создал специальную народную партию, целью которой является пропаганда польско-украинской унии, опубликовав программу, заключающую в себе эти идеи.

6. Американская эмиграция разделяется на те же группировки, что и европейская. Наиболее сильны в Америке коммунистическое движение (две коммунистических газеты имеют наибольший тираж среди украинских газет) и гетманское.

7. Радянофильские круги. Центр радянофильства находится в Праге. Это — эмигранты из СССР, из Польши и из Румынии, и из Прикарпатской Украины. До сих пор эта масса, главным образом, технической интеллигенции, профессоров, студенчества, не была организована, теперь намечается попытки организовать. Наиболее активная часть группируется вокруг Пырхавки, вышедшего из шаповаловской организации (Мицюк, проф. Рудницкий).

Основное настроение этих кругов — уехать на Советскую Украину, приложить свои знания на советской работе, не ведя борьбы с советским правительством. Студенчество

---

* Не відповідає дійсності.

живет надєждой — по окончанннн своих учебннх заведєннн, попасть на Украину и лєяль-но работать [...]

ПРИМЕЧАНИЕ: В отделе эмигрантских группировок опущєна группировка украинских эсдеков. Организация эта — невелика. Находится в Праге, состоит из 30 человек, но имеет связи. Входит во II-й Интернационал. Во главе — Мазєпа, Беспалко, Матюшенко.

В последнее время замєчается резкое распадєние на два течєния в связи с возвращєнскими настроениями.

(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, стр. 2338, арк. 1–4.
Оригінал. Машинопис.*

№ 107 | Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про вбивство С. Петлюри та реагування на його смерть української еміграції

Не раніше 30 травня 1926 р.

Дня 25 травня о 2-й годині 10 хвилин убито в Парижу на бульварі Сен-Мішель Голову Директорії Головного Отамана Війська УНР С. В. Петлюру. Убийцем оказався Самуїл Швардбарт, жид, зі Смоленська. Нєчувано в звірський спосіб виконав убійця свій вчинок, підступивши на віддаль пів метра до Головного Отамана, вистріливши три рази, цілячи в серце і потім, до впавшого на землю Головного Отамана, ця звірюка вистрілила ще три кулі, що попали в живіт.

Убийця подає яко причини свого вчинку бажання пимсти за жидівські погроми на Україні. Розуміється, це ганєбна брєхня. І вже в коротці вяснено, що Шварцбарт виконав атєнтат по наказу большевицького Комінтерну, бо большевики побоювалися, що Головний Отаман заключив з Англією договір про новий похід на Україну, в яким мали брати участь не тільки Польща і Румунія, а і кавказькі держави. Таким чином Головний Отаман став жертвою ідеї нашої визвольної боротьби проти московської окупації.

Убийство Головного Отамана зробило надзвичайно велике враження на всі закордонні держави і суспільства. Вся закордонна прєса переповнена великими статтями про Головного Отамана, про Україну та нашу визвольну боротьбу. З осібна превелике враження викликала ця незамінима втрата на всю українську еміграцію. І тут треба підкрєслити, що при домовині Головного Отамана з'єдналися всі партії та напрямки політичні: від лєвих соціал-демократів аж до хліборобів в одну цілість, в один спільний фронт. Зі всіх центрів еміграції Варшава, Прага, Бухарєст, Берлін, Софія, Константинополь надійшли безліч жалобних телеграм до родини небіжчика і Уряду, у всіх центрах відбулися жалобні панахиди і академії для вшанування пам'яті небіжчика. Навіть галицька суспільність змінила своє відношення до особи Головного Отамана і галицька прєса і політичні організації, УНДО взяли в рішучу і відважну оборону особу і пам'ять небіжчика перед жидівськими наклепами.

Похорони Головного Отамана відбулися дня 30 травня у Парижі зі всіма почєстями, які належаться Голові Держави. Зі всіх центрів еміграції прибуло безліч делегатів до Парижу, включно до представників Уряду УНР. Поверх 3500 людей йшло за труною, більше

сотків вінців зложено на домовину, за котрою йшли також представники Французького Уряду, Парламенту, Сенату та військовості. Також і представник маршала Пiлсудського і представники кавказьких держав та Бiлорусії відпровадили тiло Головного Отамана на мiсце вiчного спокою.

До Уряду і українських організацій надійшли жалобні листи і телеграми з цiлого свiту:

Зі всіх держав Європи, Канади, Америки, Бразилії, Марокко, Сирії, Зеленого Клину, Харбіна і др[угих].

Яке враження убиство викликало на Україні, можна з того довідатися, що більшовики не відважилися зразу подати до преси, що Головного Отамана убив московський жид, комуніст, а що вони тільки публікують, замовчуючи ім'я убивці, що Головний Отаман забитий «українським емігрантом».

Зраз же по одержанню вiстi про убиство Головного Отамана, заступник Головного Отамана у Польщі, прем'єр Андрій Лiвицький скликав Державну Нарату. Вона ствердила протоколярно смерть Голови Держави, оголосила шеститижневу жалобу державну для армії і урядовців і ухвалила, що згiдно з конституцією УНР, Верховна Влада перейшла до рук Андрія Миколайовича Лiвицького, який від тiєї хвилі являється Головою Держави. Далі Державна Нарата вирiшила, що тiло Головного Отамана тiльки провiзорiчно має бути поховане в Парижі, а потім труна буде перевезена на Калiшський Козачий цвинтар.

Зраз же я лiтаком вилетiв до Парижу, а другі поїхали потягом. В Парижі невідлучно знаходився при родині небiжчика.

Привелику втрату понесла вся українська нація через трагiчну смерть Симона Васильовича Петлюри, привелику втрату понесла iдея УНР через смерть свого Верховного Вождя. Але цей більшовицький замах на життя Головного Отамана дав наглядний доказ всій нашій еміграції, яке значення придають більшовики і iдеї УНР і Урядові. Не князя М[иколу] М[иколайовича], не Денікіна, Врангеля, не Скоропадського, а Петлюри вони боялися і тiєї IДЕЇ, яку ВiН представляв.

Але більшовики помилилися. Смерть Головного Отамана, якою великою втратою вона і не є для нашого народу, — ця смерть не є могилою нашої визвольної боротьби, а ця смерть буде новим пiдйомом, новим запалом завзятості в продовженнi нашої визвольної боротьби аж до остаточної перемоги. Мертвий ПЕТЛЮРА, що вiдiйшов до родини наших борців: Мазепи, Хмельницького, Дорошенка та Батька Тараса Шевченка, — цей мертвий ПЕТЛЮРА окажеться для більшовиків ще грiзнішим, як яким був живий. Хай нас дух Петлюри всiх оживить, запалить у нас волю до перемоги до повної самопожертви за наше Святе Дiло. Хай нас скує в одну мiцну та крiпку громаду, яка пiд проводом нового Голови нашої Держави Андрія Лiвицького доведе нас знову побiдоносно до золотоверного Київа.

Вставайте, московські кайдани порвите — це є заповіт ПЕТЛЮРИ, а жовто-блакитний прапор над Київом — це є виконанням його.

Ваш

(Чеботарів)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 301, арх. 21.

Оригінал. Машинопис.

Опубл. в кн.: Визвольні змагання очима контррозвідника.

(Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). —

К. 2003. — С. 209–211.

Не раніше 25 травня 1926 р.*

Месть за убийство Петлюри

На совещании Совета Министров УНР в Париже согласно конституции УНР, Заместителем Петлюры избран Ливицкий**. На этом же совещании была вынесена резолюция, требующая мести за смерть Петлюры. Решено убить Шварцбарда или во время судебного процесса или по окончании такового. Исполнение этого поручено ген. Капустянскому, который организует это покушение ко дню суда. Шварцбард будет убит, по всей вероятности, подполковником Закусило, который работает во Франции на заводе. Его приметы: высокий, рыжеватая борода, продолговатое лицо, волосы на голове стриженные, выглядит бандитом. При нем живет двое детей. Закусило — участник многих убийств. Предполагалось, что убийство совершит подполковник Мацак, но он потребовал обеспечение в 10 тыс. франков для семьи, в то время как Закусило этого не требует. Помощником в исполнение этого будет сотник Милоцкий, который живет на одном из заводов вместе с ген. Удовиченко. Ген. Удовиченко против такого террора, а поэтому он оказался в немилости у Правительства УНР.

От покушения на Посольство СССР в Париже отказались из того, чтобы не вызвать репрессий со стороны Французского Правительства в отношении к украинцам.

Предполагавшееся покушение в Чехии на сотрудников Посольства СССР отпало, т. к. политические украинские партии в Чехии (их вожди) высказались против этого. Вследствие этого произошел разрыв между украинскими партиями в Чехии и Правительством УНР. Бывший в Чехии Ливицкий настаивал на проведение в жизнь террора по отношению к ответственным советским служащим.

Чеботарев с одобрением Правительства УНР высылает (с ведома II-го Отдела Польского Генштаба) между 25 и 31 июля на Украину в район Городок-Гусятин двух своих бывших офицеров — Барвинского и Лебеденко с воззваниями Ливицкого и с заданием устроить покушение на жизнь Чубаря³⁰⁶, как «зрадника нации». Лебеденко и Барвинский несколько раз были участниками восстаний на Украине и часто курсировали из Польши на Украину и обратно, как агенты. Приметы их мне неизвестны.

Подготовка покушения на Чубаря произвела раскол среди украинских генералов в Калише, которые разделялись на 2 части: 1 — ген. Куш, Поготовко, Сальский, Шепель, Козьма и Базильский против покушения и 2 — ген. Загородский, Вовк, Пузицкий, Янов, Шраменко, Петлюра (брат убитого) и Дитченко из Познани — за покушение. Первая группа называется Второй «Малороссы», а Вторая называется первой «Щырымы оселедцями» (заядлые украинцы-шовинисты). Первая группа считает Чубаря проводником украинизации, а вторая называет его ренегатом, московским генерал-губернатором и узурпатором. Видя этот раскол, Чеботарев взял дело организации покушения в свои руки.

* 25 травня 1926 р. був убитий С. Петлюра.

** У текст Левитський.

Кроме того, Чеботарев подготавливает покушение на секретаря Советского Консульства в Варшаве Репу, за которым он уже установил наблюдение и выяснил, что он часто бывает на Главном Вокзале и «бродит» по Висле. Его фотографическая карточка имеется у Чеботарева в увеличенном размере, из той фотокарточки, когда он был снят в Калише во время объявления амнистии. Покушение должно быть произведено знаменитым казак — кинжальщиком Долгополым из Познани или же Гапоновым или Фурсовым из мастерских паровозостроительных в Варшаве.

Вторая группа генералов предполагает сама организовать покушение на одного из членов Советского Посольства в Варшаве и для этого выбрала бандита подполковника Сидоренко, который согласился и потребовал, чтобы его командировали в Варшаву на две-три недели, где он на месте ознакомится с избранною жертвою и выполнит поручение. Сидоренко требовал денег на жизнь в Варшаве. Ген. Загородский собрал 1500 злотых и выехал в Варшаву, где думает объединить эти бандитские организации в одну и этим улучшить дело покушения.

Чеботарев и его помощник Фартушный уже приступили к делу — надо принять меры предосторожности. Сальский между прочим сказал: «Чеботарев собственноручно убил Отмарштейна, может убить и меня, это для него чепуха».

В дело покушений не посвящается ген. Шандрук, как подозреваемый в связях с Советским Посольством и агент Политполиции в Калише, Садовский*, как агент Политполиции в Калише.

Группа ген. Загородского заметила, что Шандрук через своих агентов Цехмиструк, Завиславского и Струца ведет усиленную разведку с целью раскрыть подготовку покушения по заданию Польской полиции. Это видно из того факта, что на другой день после того, как казак «цыган» Олешка Кушнаренко сказал в присутствии Струца, что надо убить Войкова³⁰⁷, у него был произведен обыск и отобран револьвер.

Вследствие того, что военный министр УНР Сальский оказался в рядах противников террора против Чубаря, между ним и Ливицким произошел разрыв и предполагается уход в отставку Сальского, а на его место намечается ген. Вовк.

Среди эмигрантов усилилась вражда к Чеботареву и УЦК в Варшаве, вследствие того, что они не поставили как следует охрану Петлюры.

ПРИМЕЧАНИЕ: Тов. Репа заявляет, что на вокзале он не бывает и по Висле не бродит. Возможно, что агентура Чеботарева напутала или наврала. Источник заслуживает доверия и необходимо принять меры предосторожности в отношении т. Чубаря.

*ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 60, арк. 18–20.
Котія. Машинопис.*

---

* На думку авторів, йдеться про В. В. Садовського.

Не раніше 25 травня 1926 р.

I

Резолюція в справі трагічної смерті Голови Директорії та Головного Отамана військ Української Народньої Республіки Симона Петлюри

25 травня 1926 р. загинув у Парижі Голова Директорії, Головний Отаман військ Української Народньої Республіки Симон Петлюра. Славний лицарь український поклав життя своє за братів своїх, чистою кров'ю своєю запечатав велике діло боротьби за честь і волю нації української.

Симона Петлюру віроломно забив кулями російський жид із Смоленську Шварцбарт, виконуючи замір і волю червоної Москви. Серце кожної культурної людини мусить спалахнути огидою та гнівом перед таким ганебним способом політичної боротьби з беззбройною людиною. Але безсоромному ворогові мало було вбити першого громадянина Української Народньої Республіки: болотом і брудом змагається закидати він славному могилу українського вождя, хоче він зневажити чесне ім'я його в очах чужинців, що так мало освідомлені з історією України та з політичними подіями останніх літ на батьківщині нашій.

Виконавши свій ганебний злочин, творить ворог одночасно нечисту легенду про те, начебто Симон Петлюра, підлегле йому республіканське військо українське та ціла українська нація, за часів революції та визвольної боротьби, йшли по дорозі насильства та погромів жидівського населення, що здавна живе на землі українській.

Українська Радикально-Демократична Партія, однодушно з цілим українським громадянством, перед усім світом голосно протестує проти цього ганебного, нічим невинуватого наклепу, продиктованого єдино сліпою ненавистю віроломного ворога українського народу. Український національний рух століття йшов трудним шляхом відродження пригніченого народу українського; в основу цього руху лягли принципи демократизму, соціальної та національної справедливості. І коли 22-го січня 1918 р., внаслідок революції та успішної визвольної боротьби, Україну проголошено було незалежною демократичною республікою, український народ, без примусу і натиску, по чистій волі своїй, покликав як братів, до спільної державної праці у спільній батьківщині, представників усіх національних меншостей, що здавна жили на Українській території, — а в тому числі й представників жидівського населення України. Свідомство тому назовні — національно-персональна автономія для всіх національних меншостей України, що її було встановлено уже на самих початках державного життя Центральною Радою, та портфелі міністрів неукраїнців по справах кожної окремої національної меншости. І Симон Петлюра був одним з активних ініціаторів і творців вказаних державних установ, що були яскравим виявом — першим по часу в Європі — глибокого розуміння демократизму та національної справедливості. Жидівська національна меншість на Україні, в міру своїх сил, використала ці благородні державні українські установи. За часів Української Народньої Республіки українські громадяне жидівського походження часто займали найвищі посади в державних установах, а до складу уряду Української Народньої Республіки і на території України і пізніше — на еміграції — постійно входив жид-міністр по справах жидівської національної меншости.

Не Симон Петлюра, не підлегле йому республіканське українське військо, в рядах якого також були козаки і старшини жиди, і не український народ розпочали страхіття та бурі громадянської війни на Україні. Офіційні і неофіційні, — в тому числі й жидівські, — анкети про погроми, що сталися на Україні ще за царських часів, недвозначно вказують на те, що погроми ці вчинено царською поліцією та зайшлим людом, що українське населення стояло осторонь від них. Так само усні перекази і писані документи, — в тому числі й жидівські, — свідчать про те, що до часу московського нападу на Україну, поки на українських землях стояла міцно національна влада, а саме: за часів Центральної Ради, Гетьманства та Директорії в межах її дійсної влади в час військової акції — Україна не знала погромів. Злочин та горе громадської війни занесли до нас червоні та білі московські окупанти, що за всяку ціну змагались підбити під свою руку благословенну українську землю. У жакливій боротьбі гинули на Україні люде всіх релігій та національностей: військові й цивільні, старі й молоді жінки та діти. Сотні тисяч могил, часто неповинних жертв, означили перемогу червоної Москви в межах української землі. Серед тих могил багато могил і жидівських, але українські могили — і кількістю і процéntові — складають з себе неконечну більшість у порівнянні з могилами усіх національних меншостей, разом взятих.

Уряд Української Народньої Республіки, що на його чолі стояв Симон Петлюра, прикладав нечувані зусилля на боротьбу з провокацією кривавого божевілья, що йшло з червоної та білої Москви. Спеціальні слідчі комісії, складені з українців та жидів, спеціальні суди, прокламації, накази та закони суворі кари — аж до кари на горло — вжито було урядом Української Народньої Республіки та її Головним Отаманом на боротьбу з цим тяжким лихом, що занесене було на Україну безоглядним щодо політичної та людської моралі червоним ворогом нашим. Кров невинних жертв лежить на них, на червоних окупантах, що знущалися, знущаються ще й зараз над многострадальним населенням знівченої пограбованої та скатованої ними України.

І нині, коли на Україні наближається час останньої рішучої боротьби, червоні окупанти змагаються новою кривавою провокацією, жакливім привіддям нової громадянської війни — проломити єдиний фронт всенародньої ненависти проти них, одвести її од себе, спрямувати її рух у бік жидівського населення України. Отруївши ненавистю різно-національні частини населення одну проти одної, червоний ворог наш сподівається ослабити наші сили і тим продовжити ще на деякий час своє хиже панування над нашою батьківщиною. З цією метою червона Москва носить зараз з безглуздим проектом своїм утворити жидівську незалежну республіку на одвічних степах українських; з цією метою творить вона свою нечисту погромну легенду. І ця брудна провокація запалила уже у світовій пресі жидівський чадний вогонь ненависти проти українського національного визвольного руху.

Українська Республікансько-Демократична Партія, во ім'я Української Народньої Республіки, во ім'я Симона Петлюри закликає цілий народ український з презирством і погордою одкинути цю нову провокацію, не послабляти енергії своєї боротьби, не пригашати святої ненависти своєї до нелюдських ворогів нашої рідної землі. Хай у відповідь на зловорожу провокацію червоних катів здійметься вгору високо, окроплений чистою кров'ю національного героя-мученика, наш державний прапор жовто-блакитний, хай маячить він над цілим народом українським. Новим світом невичірнім осяяна визвольна боротьба українського народу, наближається час останньої перемоги.

Вічна ганьба ворогам України!

Вічна пам'ять Симону Петлюрі!

Вічна слава імені його!

Хай живе Українська Народня Республіка!

Почуття тяжкого горя, обурення та протесту з приводу трагічної смерти вождя українського народу та Голови Української Держави Симона Петлюри не має закривати перед нами чергових завдань української державної політики. Навпаки, втрата найкращого борця в лаві борців за визволення України наказує нам найглибше розважити над нинішнім становищем нашої національно-державної справи та самим ділом з найбільшим завзяттям продовжувати боротьбу за визволення нашої батьківщини, за відновлення суверенного права українського народу на свої землі.

Втрата наша велика, і її збагнути у всій цілості зараз не можна; лише історія оцінить значіння особи Симона Петлюри в державному будівництві України. Але відхід окремих діячів, яке б не було їх значіння, не змінює тих засад нашої національно-державної справи, що позначилися ще на початках нашої державності — ще в старокнязівську добу Руси-України — та живуть з того часу на протязі тисячі літ в народніх змаганнях до державної незалежності. Не стало Симона Петлюри, але його діло, що провадили його попередники — великий Богдан, Мазепа, Орлик, діло державного визволення України, стоїть перед нами в усій величі його національного значіння, скріплене великим здвигом народньої волі за останні десять літ та посвячене кров'ю наших борців за державну незалежність. Ясність державницької думки Симона Петлюри, широка і невтомна державна його праця, приклад безмежної його відданості державній справі аж до загину, нарешті, жертвна кров його — це лише нові тверді підвалини для нашого державного будівництва в дальшому, новий стимул для того, щоб продовжувати державну працю, яка має за собою таку велику традицію, яка знайшла собі в останній час яскраве втілення та мученицьку посвяту в особі Симона Петлюри.

Змагання українського народу до власної, незалежної держави знайшли собі вираз в формі Української Народньої Республіки. Це та форма нашої державності, що її за найбільш відповідну визнали представництва української політичної думки — Українська Центральна Рада та Український Трудовий Конгрес. Це та форма, що на ній припинилася державність на українській землі, гвалтовно завойованій окупантом. З цєю формою української державності зв'язано тепер традиції й надії українського народу в його визвольних змаганнях. Цю форму нашої державності, Українську Народню Республіку, заховано на чужині — її державну ідею, її державні засади, її державний апарат — Уряд Республіки на чолі з Головою Директорії та Головним Отаманом військ Української Народньої Республіки.

З огляду на це Українська Радикально-Демократична (С.-Ф.) Партія вважає, що ні там, на Україні, в умовах національного поневолення, коли народня воля не може свobodно виявитися, ні тут, на несвоїй землі, без волі нашого народу, однаково не можна змінити форму нашої державності, що знайшла собі санкцію народньої волі на Українській землі. І тому державний обов'язок нас усіх, і на Україні, і поза межами її суцїх, полягає в тому, щоб додержувати тої усталеної державної форми — Української Народньої Республіки аж поки не змінить її, сказавши своє владне слово, вільний український народ на визволеній від окупанта своїй землі.

Державне представництво України належить легальному урядові Української Народньої Республіки. На чолі уряду став нині, за смертю Симона Петлюри, на законній основі, Андрій Лівіцький, як виконуючий обов'язки Голови Директорії й Головного Отамана військ Української Народньої Республіки, та Рада народніх Міністрів. Українська Радикально-Демократична (С.-Ф.) Партія сим оголошує, що, стоячи на позиції незалежності

політичної партії від уряду та заховуючи повну свободу лояльної критики його діяльності, вона визнає уряд Української Народньої Республіки на чолі з Андрієм Лівичем за легальний уряд нашої національної держави і буде сприяти та допомагати йому в його діяльності, скерованій в інтересах державної незалежності України.

Нарада Членів Центрального Комітету
Радикально-Демократичної (С.-Ф.) Партії

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 161, арк. 19–19зв.
Друкарський примірник.*

№ 110 | Звернення УСДРП до українських робітників і селян у зв'язку з вбивством С. Петлюри та закликом об'єднуватися в лавах соціал-демократів для побудови вільної і самостійної Української Держави

Не раніше 25 травня 1926 р.

25 мая 1926 року в Парижі убитий большевицьким агентом Симон Петлюра, Голова Директорії і Головний Отаман військ Української Народньої Республіки. Московські комуністи, які панують залізом і кров'ю над українським народом, підіслали свого найнятого ката, який гарячою кров'ю вірного сина України зросив вулицю світового города. Вони навмисне послали жида Шварцбарта, щоб він убив Симона Петлюру нібито за погроми жидів на Україні; цим московські комуністи хотять заклеїти всю геройську боротьбу українського народу за самостійність, як боротьбу розбійників і погромщиків.

Звісно, всі заяви душоубця про помсту Петлюрі за жидівські погроми придумані для того, щоб затулили дійсну причину убійства. Руками свого наймита убили Петлюру вороги України, які вже давно хотіли знищити цього найактивнішого борця за визволення українського народу.

Убиваючи Петлюру, московська комуністична влада йде слідами проклятого царського режиму, який панував, нацьковуючи один народ на другий, улаштовував жидівські погроми, арм'яно-татарську різню і т. д. Московські большевики хотять обернути ту ненависть, яка шириться в українському народі проти їхнього режиму, на жидівське населення. Вони знають, що коли на Україні зростатиме ворожнеча між українським і жидівським населенням, то тим легше буде Москві керувати Україною, держати в неволі український народ і виставляти себе перед світом за «оборонців» жидівської людності.

Всі на Україні пам'ятають про те, як в 1917 р. після повалення царського режиму, Українська Центральна Рада, утворена в Києві нашими робітниками й селянами, боролась за волю й незалежність України.

Знаючи, що сусіди українського народу заздро дивляться на наш багатий край, Центральна Рада приступила до організації українського народнього війська, щоб оборонити Україну від нападів ворогів. Всі ми знаємо, що на чолі української молоді армії став з самого початку С. Петлюра, який був в той час членом Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. Незабаром довелось нашій армії обороняти Україну від московських большевиків. В упертій кровавій боротьбі знемогло українське козацтво і мусило в лютім місяці 1918 року залишити столицю України — Київ.

Тим часом з заходу сунула на Україну австро-німецька армія. Німецькі генерали накинули Україні правительство гетьмана Скоропадського. Поміщицьке правительство

Скоропадського скасувало всі демократичні закони й постанови Центральної Ради, яка передала всю землю на Україні селянству без викупу. За уряду Скоропадського найкращих діячів української революції, між ними й С. Петлюра, було посажено в тюрми.

Але не згасло в українським народі стремління до свободи. Вся Україна згадує славний день 15 листопаду 1918 року, коли С. Петлюра, вирвавшись із гетьманської тюрми, почав з доручення Української Соціал-Демократичної Партії повстання проти правительства Скоропадського, яке проголосило федерацію з Росією. На чолі української влади стала Директорія Української Народньої Республіки, якої членом був також С. Петлюра. Разом з тим він був Головним Отаманом військ Української Народньої Республіки.

Здавалось, що український народ заживе вільним щасливим життям у своїй самостійній демократичній республіці. Та не спали вороги українського трудового народу. З усіх боків посунули на Україну жадні до багатства чужинські армії: з півночі московська червона армія, зі сходу біла російська армія генерала Денікіна, з заходу рушило на нашу землю польське військо, а в Одесі та Миколаєві з'явилися війська капіталістичної Антанти, яка не хотіла визнавати самостійної Української Народньої Республіки і допомагала Денікіну.

Оточена з усіх боків Україна оборонялась скільки могла проти напасників. Настав радісний день 31 серпня 1919 року, коли військо соборної України знову вигнало московських большевиків із Києва. Слідом за цим почалась нова уперта боротьба України з російською армією Денікіна. Цю боротьбу використало московське большевицьке військо, яке прийшло знову на Україну майже без бою, бо армія Української Народньої Республіки та українські повстанці підірвали силу Денікіна. Армія Української Народньої Республіки продовжувала боротьбу з московськими комуністами, і в цьому їй помагав увесь український народ. Увесь час цієї боротьби українського народу за самостійність головним отаманом був С. Петлюра, який разом з правительством, що складалось до 1920 року переважно з соціал-демократів та соціалістів-революціонерів, обороняв найцінніший здобуток нашої революції Українську Народню Республіку.

Кожен український громадянин з жалем споминає про те, як наприкінці 1920 року під натиском ворогів мусила армія Української Народньої Республіки відступити з рідної землі на чужину. З цього часу починається перебування С. Петлюри за кордоном, аж поки жорстока рука большевицького наймита не перервала його многотрудного життя.

Весь український народ протестує проти цього убійства і з погордою відкидає від себе негідну спробу ворогів України оганьбити перед світом український визвольний рух, на чолі якого стояв Петлюра, як рух протижидівський. Ні, не може відповідати Петлюра за ту кров жидівського народу, яка пролилась на Україні в час революції, невинен в цій крові Український народ.

Московські большевики — ось хто приніс на Україну міжгромадянську війну, в якій комуністи мали правило: фізично нищити своїх противників, карати за провинність однієї людини родичів, сусід[ів] або й усіх громадян міста чи села. Це ж вони завели на Україні «інститут заложників», кровавий терор і «Чека», де загинули тисячі найкращих людей усіх національностей; це ж вони випалювали цілі села, нищили цілі родини, це вони розстрілювали людей тільки за саму розмову по українському.

В тій страшній бурі міжнаціональної і міжкласової війни, яку принесли на Україну московські большевики, загинуло багато невинних громадян жидівської та інших національностей, що живуть на Україні.

Правительство Української Народньої Республіки разом з отаманом Петлюрою в тисячах прокламацій заклиало населення України до спокою, суворо карало погромщиків і всяких злочинців, які підбурювали одну частину населення проти другої.

Ні, не за вигадану московськими більшовиками небувалу ворожнечу С. Петлюри до жидів загинув він від жорстокої руки в далекій Франції. Убийство Петлюри пояснюється значно глибшими політичними причинами.

Діяльність демократичного й соціалістичного уряду Української Народної Республіки на Україні оставила глибокий слід в пам'яті народних мас. Народні маси України ненавидять окупаційну владу московських комуністів, мали надію, що вернеться С. Петлюра, якого вони уважали за представника українського національного уряду. Ні за ким український народ не жалкує — ні за царем, ні за Денікіним, ні за Скоропадським, тільки за Петлюрою, за своєю Народною Республікою, в якій український народ здобув хоч на деякий час землю, волю, національні й політичні права. І московські заїди-комуністи добре знали про це. Недаром зовсім недавно говорив призначений з Москви комісар України Чубар про прихильність населення України до своєї Республіки на чолі з Петлюрою. Відповідальність за кров Петлюри падає на московську владу, яка по цей день гнобить Україну, грабує непомірними податками працю нашого народу, і злобно слідкує за кожним вільним рухом українського селянина й робітника.

Ця московська влада намірено ширить на Україні національну ворожнечу, бажаючи утопити боротьбу українського народу за самостійність в жидівській крові.

Робітники й селяне України!

Не піддавайтесь провокації московських комуністів, які хочуть викликати знову на нашій землі жидівські погроми, кров і пожар міжгромадянської війни, щоб на згарищах України далі панувати нагайкою та рушницею.

Робітники й селяне України повинні об'єднатися в одній думці, в однім гарячім стремлінні: спільними силами визволитись з-під влади московських комуністичних жан-дармів і провокаторів, цих неситих п'явок, які п'ють кров нашого народу.

Нелегка буде ця боротьба України за свою свободу. Для успішної боротьби треба великої й сильної політичної організації. Тому ми кличемо всіх трудящих України організуватися в рядах Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. Московські насильники намагаються всякими жорстокими засобами знищити Українську Соціал-Демократію, та даремні їхні заходи. Прийде час визволення, коли мільйони трудячого українського люду підуть знову могутніми рядами проти своїх гнобителів за кличами Української Соціал-Демократії, за ідеями державної незалежності, волі політичної, національної рівноправності та соціальної справедливості.

В цій боротьбі Українська Соціал-Демократія не буде одинока. Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал, що об'єднує мільйони робітників з усього світа, на з'їзді в Марселі у Франції восени 1925 року запротестував проти поневолення України чужинцями і висловився за піддержку самостійної демократичної України. Наші товариші соціал-демократи за кордоном будуть і надалі шукати підпори для визвольної боротьби українського робітництва й селянства в європейському соціалістичному пролетаріаті, який не допустив до себе зарази московського більшовизму.

Трудящий народе України!

Доля України в твоїх руках. Не надіймось на те, що хтось чужий прийде з-за кордону й визволить наш народ. Бо чужинці, які б хотіли йти з своїм військом на Україну, шукатимуть своїх інтересів і вигод, їм байдуже добро українського народу. Надіймось тільки на себе, на свою силу й організацію, щоб, коли настане слухний час, ми організовано, як один чоловік, узялися будувати вільну самостійну Українську Народню Республіку.

Нехай живе незалежна демократична Україна!

Нехай живе Українська Соціал-Демократична Робітничая Партія!

Честь і слава всім, що загинули в боротьбі за волю України!
Вічна пам'ять Симонові Петлюрі, борцеві-мученикові за Українську Народню Республіку!

Центральний Комітет Української
Соціал-Демократичної Робітничої Партії

З рук до рук, з хати до хати.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 149, арк. 2–2зв.
Друкарський примірник.*

№ 111 | Лист колишнього міністра рільництва УНР Є. Архипенка К. Мацієвичу з приводу загибелі С. Петлюри і з пропозицією висунути кандидатуру генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка на роль лідера в українському самостійницькому русі

28 травня 1926 р.

у Львові

Високоповажний і дорогий Кость Андріанович!

До нас наспіло підтвердження трагічної смерті Головного Отамана С. Петлюри. Великий це удар для нас, бо останніми часами С. Петлюра цілковито змінився та занехав політику соціальних експериментів і таким чином став на шлях творчої державної роботи і міг об'єднати навкруг себе широкі чоловічі верстви українського суспільства.

Перед нами стоїть справа возглавлення концепції УНР. Справа безмірно важлива. Треба згори відкинути всілякі спроби творення колективів, навзірець Директорії, шукати особу.

Я рахую єдиною такою особою генерала М. Омеляновича-Павленка.

Ви тепер в центрі української еміграції. А тому просив би Вас призадуматися над цією кандидатурою і, як знайдете можливим, підперти її у Ваших політичних колах.

Дуже хотів мати від Вас вістку в цій справі і взагалі в справі возглавлення.

Стискаю Вашу руку і щиро здоровлю.

Ваш

(Є. Архипенко)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 103, арк. 28–28зв.
Оригінал. Рукопис.*

29 травня 1926 р.

Українське Громадянство, заступлене Українськими політичними, науковими, культурними, професійними, економічними установами, організаціями, партіями, спілками та угрупованнями; українські політичні і культурні діячі, професори, письменники, робітники та селяне, студенти та військові, що перебувають на еміграції в ЧСР, зібравшись 29 травня року 1926 для вшановання світлої пам'яті Голови Директорії Української Народньої Республіки, Головного Отамана Українського Війська Симона Петлюри, що 25 травня ц. р. в Парижі прийняв мученицьку смерть від руки ворогів Українського Народу, в цю незмірно важку і трагічну хвилину національного смутку:

1. Підносять прилюдний, однодушний протест проти нелюдського кривавого терору ворогів України, жертвою якого впав Вождь Української Нації;

2. З презирством рішуче відкидають спробу ворогів Українського Народу запламувати світле, чисте і чесне ім'я Симона Петлюри, а тим самим і велике Діло Визволення України, обвинуваченням у насильствах над жидівським населенням під час військових подій на Україні та урочисто в цю велику історичну хвилину іменем свого народу засвідчують, що Світлої Пам'яті Небіжчик рішуче, навіть смертю, карав винуватих в насильствах над жидівським населенням України;

3. Закликають все Українське Громадянство, що перебуває поза межами Рідної Землі, на Еміграції, як і весь Український Народ, дати рішучу одсіч ворогам України на прояви брутального побороювання ними Українських Державницьких змагань та, зімкнувши лави свої, продовжувати боротьбу, що досі велася під проводом Славного Героя-Небіжчика — аж до повної перемоги.

Вічна пам'ять Небіжчику Мученику за рідний край!

Слава борцям за волю України!

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 573, арк. 17.

Друкарський примірник.

3 червня 1926 р.

Високошановний пане професоре!

Вісті про смерть Симона Васильовича зробили на мене безмірно тяжке враження. Для мене немає сумніву, що це справа большевицьких рук. Без тяжкої загрози або великого підкупу нігде убивця не відважився би виступити з актом «помсти». Мотив помсти шитий білими нитками. Всі ми, кому ближче були відомі напрямки думок С[имона] В[асильовича] і Директорії, знаємо, що чого найбільше боявся уряд УНР — це викликати проти себе ворожість жидівських мас. Тому з перших днів робились всі заходи аби жидів схилити на свій бік і одхилити від симпатії до большевиків.

Розпорядження, котрі робились, всі були просякнуті ідеєю використати кращі жидівські сили для будови держави і всіма силами боротись з антижидівськими погромами,

котрі провокувались темними силами. Одним з перших оголошень, котрі були розповсюдженими, була заява, що на українських землях «перша позиція — українці, а друга — жиди»... Це оголошення було підписане С[имон] В[асильовичем]. Всі місії, котрі посилались закордон, в своєму складі мали жидів, котрих призначення, як це я на своєму досвіді знаю (Вішніцер), підтримував С[имон] В[асильович]. Марголін — класичний приклад.

Погроми викликалися агентами большевиків, бо большевикам треба було одхилити жидівську масу від Укр[аїнської] НР. Лише большевикам погроми були корисними. Не маю у себе під рукою матеріалів, котрими можна було б довести існування численних закликів і розпоряджень С[имона] В[асильовича], в котрих він виступав в охорону жидівства. Але ці матеріали мусять бути у Архіві Мацієвича та в пражських українських архівах.

Розпорядження ці у свій час доставав і я і міг їх представити жидівському комітету в Лондоні, в помешканні п. Йохансона, керуваншому організацією демонстрації проти погромної діяльності поляків. В комітеті приймали участь, крім Йохансона, представники англійського, голандського і бельгійського жидівства.

Мої матеріали привели їх до переконання, що ні С[имон] В[асильович], ні Уряд УНР в погромах невинні, що погроми виникали там, де впливи влади Директорії були дуже ослаблені, що погроми були шкідливими для УНР і тому абсурдом було допускати, що Уряд може їх підтримувати, що погроми виникали під впливом ворожих сил — шкідливих для укр[аїнської] справи. А тому комітет по організації демонстрації протесту проти польських погромних актів — рішив демонстрації проти українсь[кої] влади не робити. І дійсно, величезна демонстрація 1919 р. пройшла виключно в напрямку противопольських — і ні одного плаката на адресу Укр[аїни] не було. Той же комітет признав рацію, що усилення і зміцнення влади Директорії було б найкращим засобом проти жидівських погромів і обіцяв відповідну допомогу у англ[ійських] потентажів.

Для мене ясно що і убийство С[имона] В[асильовича] і погроми мають одного і того самого автора с. п. * большевиків.

Такими свідками, як я, могли бути: напевне схотять бути для оборони світлої пам'яті С[имона] В[асильовича] — всі наші пражане, напр., п. Славінський, Шульгин, Ви, пане професоре, п. Яковлів і другі.

Пора зняти з УНР обвинувачення в допущенню подій, дійсними авторами котрих були наші вороги. Матеріяли напевне найти можна. Обгрунтований протест зробити треба і ніхто напевне з живих свідків підтвердити його своїм підписом не відмовиться.

З вістей, котрі до мене заходять з України, я знаю, що ім'я С[имона] В[асильовича] до сеї пори дуже популярне і чим більше набридає селянам большевизм, тим частіше згадують вони Симона Васильовича й ждуть, що нарешті він прийде на допомогу.

Страх перед невикоріненою популярністю у зв'язку з можливостями англо-польської активності і привів до страшного атентату. Загинув, безумовно, герой нації, великого значення цієї втрати ще і охопити трудно, але вони великі. А для нащадків наших пам'ять про С[имона] В[асильовича] повинна перейти в ореол легендарності і підтримувати на віки живий дух великого патріотизму.

З щирою пошаною

(М. Стаховський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 14, арк. 46а–46з.

Оригінал. Рукопис.

---

* Так у документі.

12 червня 1926 р.

Від Уряду Української Народної Республіки

25 травня 1926 року смертю мученика загинув славний лицарь землі української Голова Директорії, Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра. Не в чистому полі, не в чесному бою поліг він головою, — загинув він од зловорожої руки найманого ворогами України убивця, що підстеріг його беззбройного на вулиці світової столиці. До численних могил борців проти червоної Москви, що їх розсипано на батьківщині та на еміграції, додано нині ще могилу вождя українського народу, борця за незалежну державу українську, за волю і честь української нації. Народе український, схились низько перед славною могилою Симона Петлюри, бо він душу свою поклав за Україну, смерть прийняв за щастя твоє, за долю твою!

У тяжкий відповідальний час української історії поставлений був Симон Петлюра на чолі Української Народної Республіки. Знесилений віками поневолення та лихоліттям великої війни, український народ з напруженням усіх сил своїх змагався створити власну національну державу, свідомий того, що лише «в своїй хаті своя правда і сила, і воля». З середини провадилася творча організація Української Республіки на ґрунті народоправства, громадської й політичної рівності всіх громадян, охорони соціальних прав українського селянства й робітництва та національних прав меншостей, що здавна живуть на Україні. Закордоном, в Європі та в цілому світі, так само напружено провадилась боротьба за визнання Української Народної Республіки іншими державами та чинна охорона права України на самостійне державне існування. А разом з тим треба було безперестанно відбиватися од віковичного ворога, що зажерливо протягав руку свою на нашу землю.

Жертвенність, твердість та непохитність означають велику путь визвольної боротьби, на чолі якої стояв Симон Петлюра. Свята відданість народній справі, мужнє лицарське завзяття в бою осяяли його славою серед українського народу. А в очах ворогів нашої батьківщини ім'я його стало страшним та ненависним, бо воно було гаслом змагань народних, що прямували до національної та соціальної справедливості в незалежній республікансько-демократичній державі. Тож коли ворог людського права поставив собі завданням винищувати видатніших противників своїх, то першою жертвою його підступного злочину мав упасти той, хто незламним заборолом стояв на шляху зловорожих замахів на права українського народу. Та для ворожої Москви ще мало самої смерті великого патріота. Для виконання ганебного вчинку ворог умисно обрав жида, мов би местника за жидівські погроми під час революції, і намагається брудним наклепом заплямити чисте ім'я того, хто найгостріше поборював усяке насильство та зокрема суворо поборював насильства над жидівським населенням України.

Симона Петлюри не стало. У чужій землі лежить лицарь, ждучи у дубовій труні свого повороту на Україну. Але не смертельний дух його вітає над цілим українським народом, горить в серцях еміграції української, живе серед уряду Української Народної Республіки. Діло Симона Петлюри — то діло цілої нації, і цілим українським народом має бути довершене. Справа національного визволення, що в ній провід вів Уряд Української Народної Республіки на чолі з Симоном Петлюрою, має глибокі основи для себе в самим

життю українського народу, в самій душі його. Через невдачі та вигнання провідників визвольна боротьба не припинилася, — не зійде вона з свого переможного шляху і через смерть Великого Вождя. Скроплені мученицькою кров'ю його ідеї та його приклад стануть для нас святим заповітом, кажуть нам не лише продовжувати боротьбу за наше національне й державне визволення, а й наказують помножити наші зусилля, щоб заступити собою страчену велику силу.

По смерті незабутнього вождя, виконання обов'язків Голови Директорії, Головного Отамана військ Української Народньої Республіки перейшло до Голови Ради Народніх Міністрів Андрія Лівницького на основі закону 12 листопаду 1920 року, а Рада Народніх Міністрів, в засіданні 1 червня 1926 року прийняла цей акт до відома та виконання.

Приймаючи на себе в цей відповідальний час увесь тягар праці нашого національного й державного визволення, **Уряд Української Народньої Республіки дає урочисту обітницю перед цілим українським народом та перед славною пам'яттю Симона Петлюри свято і непорушно виконати до кінця свій обов'язок перед батьківщиною.** Уряд закликає всіх громадян українських до братнього об'єднання навколо ідеалів УНР, освячених кров'ю наших патріотичних військ та їх Головного Отамана. **Уряд Української Народньої Республіки звертається до цілого народу українського, на батьківщині — в неволі, та на еміграції — в розсіянні суцього, не втрачати духу мужнього, з новою вірою одностайно проти одвічного ворога стати, вшанувати славу пам'ять Симона Петлюри не жалем та слізьми, а могутньою організацією близької перемоги.**

«Поховайте та вставайте, кайдани порвіте». І коли спадуть з народу українського ті тяжкі та ганебні кайдани, коли на лицарській крові наших борців повстане незалежна Українська Держава, буде тоді закінчено працю й часове завдання Уряду Української Народньої Республіки. Відновивши державність свою на вільній землі, український народ скаже своє суверенне слово і покличе до влади тих, кого волітиме поставити коло великої державної праці.

А до того часу, підвівши високо в гору прапор УНР, що випав з натруджених рук славного лицаря, Уряд Української Народньої Республіки закликає націю українську до дальшої боротьби з ворогом, що брутальною силою поневолив нашу батьківщину, та наймаючою рукою занастив незабутнього вождя народнього.

Спочивай, змучений лицарю! Україна не забуде тебе і саму смерть твою перетворить в життя, в славу і волю народню.

Андрій Лівницький
Заступник Голови Директорії,
Головного Отамана військ
Української Народньої Республіки

В'ячеслав Прокопович
Голова Ради Народніх Міністрів

Володимир Сальський
Генерального Штабу Генерал-Хорунжий,
Військовий Міністр

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 149, арк. 1.
Друкарський примірник.*

16 червня 1926 р.

Подебради

ДО ЛЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

У відповідь на Ваш комунікат з д[ня] 5.VI. б. р. в справі утворення нового загально-емігрантського Українського Національного Центру, маємо честь повідомити Вас, що наша організація працювала і працює досі в напрямі скріплення того Українського Державно-національного Центру, який існує вже віддавна при Особі Ясновельможного Пана Гетьмана.

Прикладаючи наші тези*, закликаємо до державно-національного об'єднання при цім Українським Роді Гетьманським, що виріс з нашої єдиної Гетьманської державної традиції, і що цю традицію в р[оці] 1918 — добі реального існування Української Держави — відновив.

За «Український Стяг»!

Й. МЕЛЬНИК

Євг[ен] ТОМАШІВСЬКИЙ

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 573, арк. 27.
Котія. Машинопис.

Додаток

**Тези організації «Український Стяг»,
надіслані Легії українських націоналістів у зв'язку з утворенням
нового загальноемігрантського Українського державно-національного центру**

1. Вважаючи, що найбільшим політичним нещастям українства, як руху, що представляє державно-національні самостійницькі змагання України, єсть вічна революційність і вічне бажання розпочинати все «наново», «Український Стяг» противиться такому неухваленому бігові в темну пропасть і кличе всю здатну до думання і організованого ділання частину українського громадянства задержатись при цих державно-національних цінностях, які громадянство українське вже витворило в минувшині. Ці цінности від всяких руйнників і революціонерів, хоч би вони мали найліпшу волю, кличемо захищати без компромісів.

2. Вважаючи, що такою, вже витвореною, найбільшою українською політичною, державно-національною цінністю єсть Ідея Гетьманська, відновлена Ясновельможним Гетьманом Павлом Петровичем Скоропадським в 1918 р., «Український Стяг» кличе всіх, кому дороге збереження традиційних підстав державного існування України, об'єднатись біля Гетьманського Роду Скоропадських, що єдиний із всіх українських наших Родів Гетьманських Гетьманську державно-національну традицію настільки зберіг, що потрафив їй в найтяжчих обставинах при допомозі Божій відновити.

---

* Див. додаток.

3. Вважаючи, що при повнім браку української національної свідомости у величезної більшости українського громадянства, республікансько-демократичний метод його організації доведе до перемоги на Україні провідників ріжних неукраїнських «націй», а метод диктаторсько-охлократичний, якщо його почнуть пропагувати українські націоналісти, доведе до повного винищення українства на Україні, «Український Стяг» непохитно бореться і буде боротись за монархічний метод організації українського громадянства, бо тільки монархізм український в формі Дідичного Гетьманства зможе відродити маєстат України, який від часів Руїни став знаряддям класової і партійно-політичної демагогічної боротьби.

4. Вважаючи, що доктрина українського племенного націоналізму, подібно як така ж доктрина польської народової демократії, здатна тільки поширити огиду до українства в очах всіх мешканців України, і що ця доктрина мусить завжди руйнувати Українську Державу так, як це було в 1918 р., і як тепер доктрина польського націоналізму руйнує державу Польську, «Український Стяг» буде боротися не за націоналістичну, а за територіально-політичну ідею України. Ми вважаємо, що не якась, існуюча тільки в літературі «українська нація», не плем'я, не мова, і не тільки інтелігенція, селянство чи пролетаріят, а уродження на Україні і визнання ідеї її державно-політичної окремішности, своєї влади на своїй землі — єсть одинокою прикметою, відріжняючої Українця від не Українця.

Від своєї власної Держави, сотвореної всіми мешканцями України, без ріжниці їхніх «націй», на своїй Українській Землі народиться Українська Нація — так кажемо ми, українські Гетьманці.

Від Української Нації, тобто тих мешканців України, що зуть себе укр[аїнськими] націоналістами, народиться Українська Держава на трупах всіх місцевих неукраїнських націоналістів — так кажуть українські націоналісти.

До держави через націю — кажуть вони в надії, що «народ», «плем'я» дозволить їм винищити на Україні всіх «неукраїнців».

До нації через державу — кажемо ми і тому державно-політичні гасла — а з них перше і основне гасло монархічного Гетьманства — ставимо на першому плані і віримо, що тільки це гасло, персоніфікуючи в особі Гетьмана маєстат України і політичні реальні потреби всіх її мешканців, в стані послужити цементом поволі об'єднуючим зверху нашу ріжнородну хаотичну стихію, а не динамітом, який її розсадить ріжними національними вибухами наших низів, ріжнородних і позбавлених одної національної свідомости.

Націоналізм, який через зненависть до місцевих «москалів» зажене їх в Москву, а сам опиниться в обіймах Польщі, або через зненависть до місцевих «ляхів» зажене їх в Польщу, а сам опиниться в обіймах Все-Росії, єсть доктриною, яка в українських умовах унеможливить існування Української Держави, а значить і реальне, а не літературне, існування Української Нації.

На смертельну для України небезпеку від доктрини українського націоналізму «Український Стяг» вважає своїм обов'язком звернути особливу увагу Легії Українських Націоналістів.

«Український Стяг»

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 573, арк. 28–29.
Котія. Машинопис.*

Не раніше 16 червня 1926 р.*

Одвертий лист до «Українського Стягу»

У відповідь на лист «Українського Стягу» та приложені до нього тези з приводу заініціювання ЛУН Українського Національного Політичного Об'єднання за кордоном — ЛУН констатує:

1) «Український Стяг» хибно розуміє, або не хоче розуміти мету утворення Національного Політичного Об'єднання, що видно з твердження в зазначенім листі «Стягу»: «Наша організація працювала й працює досі в напрямі скріплення того Українського Державно-Національного Центру, який існує вже віддавна при Особі Ясновельможного Пана Гетьмана».

Це твердження показує, що «Український Стяг» не відрізняє Національно-Політичного Об'єднання від Державного Центру.

Бачучи, що українська еміграція перебуває в стані розпорошення, а політична еміграція розбилась на гуртки та замкнулась коло своїх Державних центрів на чужині, в різних частинах Європи, і не хоче знайти між собою спільної мови, — Легія Українських Націоналістів каже, що така поведінка політичної еміграції є шкідливою для Нації, бо замість того, щоб об'єднати всі національні сили для спільної боротьби з окупантами землі нашої, вона вносить антагонізм в національні ряди та паралізує всяку політично-національну працю.

Не на часі і дуже шкідливо отут, на чужині, боротися між собою за владу, коли над нашою землею панують вороги. Наколи б ці різні державні центри в своїх стремліннях кермувалися етичним принципом Служення Нації, а не боротьби за ефемерну владу, то не було б чого їм боротися, бо служення є праця. А помочи в праці не відкидають, за працю не борються.

Свідомістю цього обов'язку, що впливає з почуття національної моралі, кермується Легія Українських Націоналістів, коли робить останню спробу об'єднання українських партій та організацій. ЛУН має на меті шляхом цього об'єднання вивести українську політичну працю з кутків політиканства та партикуляризму на рівну дорогу, а саме головне, вона хоче українську політику оперти на міцному та єдино можливому етичному фундаменті.

2) Заклик «Українського Стягу», щоби ЛУН, замість творення згаданого нами об'єднання, приєдналась до Державного Національного Об'єднання при цім Українським Роді Гетьманським, що виріс з нашої єдиної Гетьманської традиції...» — свідчить про вузький політичний світогляд «Стягу», коли він сподівається лише однією вузькою традицією полагодити всі такі складні галузі національно-народнього життя.

Українська Національно-Державна Справа в сучасній історичній добі є настільки динамічно складна, що проблематична і по природі своїй статична «традиція Гетьманська» аж ніяк не може вважатися за найголовнішу рушійну силу, яка надала б нашій справі потрібного творчого імпульсу і розгорнула б ближчі національно-державні перспективи. Українські Гетьманці ще й на сьогодні не хочуть вилізти зі свого закутку,

---

* 16 червня 1926 р. «Український Стяг» опублікував свою позицію щодо утворення УНПО закордоном.

не хочуть, одклавши свої класові стремління, приступити до творчої політичної праці і обмежуються на праархаїчній традиції, яка вже давно вивітрилась у народі, а цим всім одмовляються від праці на користь Української Нації, бо сама тільки традиція (особливо в політиці) виключає творчість, стримує розвиток національного життя та засу-джує його на повний упадок і смерть, — в житті людського колективу застій рівняється смерті.

Ховання «Українського Стягу» за примару цієї «традиції» від неблаганних завдань, що на нас покладає історія тепер же, сьогодні ж, — по найбільш об'єктивній оцінці треба вважати абсолютно недоцільним та рівнозначним національному саботажеві.

3) В тезах, доданих до листа (1, 3, 4), «Український Стяг» ображає гідність Української Нації, охрещуючи її визвольні змагання «українством» та трактуючи їх так, як москалі — «самостійницькими змаганнями», тобто змаганнями окремих осіб — «самостійників».

4) В тих же тезах «Український Стяг», в унісон з нашими ворогами, твердить, що Українська Нація є лише літературний витвір, а не реальна дійсність — «якась існуюча тільки в літературі — «Українська нація» (примітка: слова «Українська Нація» стоять в лапках та початкові літери «У» та «н», що були надруковані великими, атраментом виправлені на малі. Теза 4 ст. 2 (та що лише «від своєї (?) власної держави, створеної всіми (?) мешканцями України, без різниці їх націй (?) на своїй Українській Землі народиться Українська Нація — так кажемо ми, Українські Гетьманці». Так он як трактують Українську Націю ті, що претендують на її Державний Центр! Чи не тхне від цього московським — «не было, нет и не будет»?

ЛУН на сьогодні не хоче так кваліфікувати подібні ствердження «Стягу», бо, в такому випадкові, мусіла б з ним рахуватися як з ворогом Української Нації, а пояснює собі їх браком елементарних понять з царини науки (антропології і соціальної та політичної наук) у провідників «Стягу», що не дає їм можливості відрізнити члена Нації від громадянина Держави. Чи ж від того, коли хто з членів «Стягу», став би громадянином ЧСР він обернувся б у Чеха? — На думку «Стягу» така метаморфоза (певно є можливою, бо він каже — «не плем'я, не мова... а народження на Україні і визнання ідеї її державно-політичної окремішності, — своєї влади на своїй землі, — єсть одинокою прикметою, відріжняючою українця від неукраїнця (Теза 4). Яка це «своя» влада і на якій це «своєї» землі? Зрештою «Український Стяг» в цьому питанні не щирий або не послідовний, бо в другому місці цих же тез якось наче відріжняє Українця від неукраїнця, коли каже — «республікансько-демократичний метод... доведе до перемоги на Україні провідників ріжних неукраїнських націй (?)» ...але як конкретно, він собі поки цього не уявив.

5) До політики «Українського Стягу» чи українських гетьманців-монархістів, яку вони формулюють в словах «до націй через державу» — ЛУН не може поставитись серйозно, бо, поминаючи навіть нежиттєвість такої політики, про що свідчить хоча б те, що росіяне за цілі століття не змогли зробити з народів, що склали колись Росію, однієї нації при всім своїм бажанні, — вона розрахована лише на «поміч Божу» (Теза 2). Політика ця, при будівництві Української Держави хоче ігнорувати єдину реальну силу — Український Нарід, а розраховує на москалів, поляків, жидів та малоросів — переконаних ворогів цієї Держави. Крім того, по змісту своєму, політика ця суперечить стремлінням Українського Народу, бо він не має на меті поневолити чи асимілювати навіть окремих осіб другого якого будь народу, а хоче лише, аби ці інші народи не перешкоджали йому самому влаштувати своє життя, не перешкоджати свобідному розвитку його. Вона є ще й реакційною, бо хоче ввести майже середньовічні форми суспільного

життя та всю увагу скеровує на збереженні традицій на шкоду розвитку. В політиці традиція потрібна лише для закріплення здобутків на якийсь час, поки не з'являться нові здобутки. Наколи ж традиція стає муром, який зупиняє дальший розвиток, тоді цей мур ламають — в ім'я нації.

б) В тезах своїх «Український Стяг» хоче критикувати політику Українських Націоналістів, але, власне, робить безпідставні наклепи на неї, звучи її «доктриною племенного націоналізму», та кажучи, що вона «здатна тільки поширити огиду до Українства в очах всіх мешканців України і що ця доктрина мусить завше руйнувати українську державу, так як це було в 1918 р....». Що значить ці безпідставні твердження, чи власне ця безкритична балаканина? Що значать слова «огиди до українства» та в очах саме яких це мешканців України? Що значить «племенний націоналізм» та де і від кого чув про це «Український Стяг»?

Українські Націоналісти відстоюють органічну культуру національну, стремлять до визволення всіх галузів національного життя з-під чужинецького ярма та до вільного й широкого їх розвитку, стремлять до забезпечення загальнонаціонального благодуту.

Чи ж може це все в Українцеві викликати огиду? Так можуть твердити лише люди, що в українській атмосфері почувають себе не на своїм місці, люди, для котрих Українське не рідне, люди, що велич Української Справи бачуть лише в широких штанах, в запіканках та гопаках. Таке ставлення до Української Справи дійсно заслуговує на назву «українства» і до нього Український Нарід та Українські Націоналісти, що поставили собі за мету національне служіння своєму Народові, почувають і почуватимуть завше огиду. ЛУН з цим «українством» боротиметься як з найшкідливішим злом, щоб винищити його з корінням.

Термін «племенний націоналізм» свідчить про анальфабетизм тих, хто ним послуговується, бо в нашу добу людина, хоч трохи зазнайомена з суспільними науками, такого виразу не вживе. Тому не будемо на цей ляпсус відповідати.

Але «Український Стяг» на цьому не зупиняється, а дозволяє собі досить незграбно підсовувати українським націоналістам такі стремління: «від Української нації, тобто тих мешканців України, що звать себе Українськими Націоналістами, народиться Українська Держава на трупах всіх місцевих неукраїнських націоналістів (?) — так кажуть Українські Націоналісти».

Де чули від нас таку заяву пани укр[аїнські] Гетьманці-монархисти? Ця огидна і безграмотна неправда та спосіб, яким цю неправду «Український Стяг» вжив, — звільняє нас від відповіді на неї.

Але для відома Українського Громадянства заявляємо: Українські Націоналісти стверджують, що Український сучасний живий і реальний Нарід (який на наших очах перетворюється в Націю), а не якісь містичні «мешканці України», — має право створити свою ні від кого незалежну Державу і в цьому ніхто не сміє перешкоджати йому. Український Нарід не ділиться на «українських і неукраїнських націоналістів», як це твердить «Український Стяг», а складає на своїй землі компактну більшість і тому його Національна Воля на цій землі має бути — Законом.

Однак Українські Націоналісти, виходячи з гіркого досвіду перебування своєї нації під чужим ярмом, не мають наміру поставити в подібне становище в своїй Державі елементи чужих неукраїнських національностей, а стоятимуть за вільний їх розвиток, звичайно, не на шкоду Українській Нації. Твердження «Українського Стягу», що «Українські Націоналісти хочуть на трупах неукраїнських націоналістів створити свою державу» — є хіба захованим стремлінням українських морнархистів, які хочуть якимсь таємничим шляхом з людей усіх національностей, що перебуватимуть в такій дивовижній «українській державі», утворити єдину містичну «українську націю».

Про «чужинецькі, польські чи московські обійми», про які згадується в тезах «Українського Стягу», мусимо пояснити «Українському Стягу», що Український Націоналізм живе не ненавистю до чужого — неукраїнського, а глибокою творчою любов'ю до свого. Хто не любить свого, той не поважатиме чужого. Українські Націоналісти не мають наміру заганяти когось чи то до москалів, чи до поляків, як то твердить «Український Стяг», та й для них самих не може бути небезпеки опинитися в «чужих обіймах».

Український Націоналізм і народився для боротьби з різними «орієнтаціями» чи стремліннями до тих «обійм». Український Націоналізм лише каже чужому: — «посунься, дай місце нашому в нашій хаті». Український Націоналізм базується на українській культурі та розчищає тепер дорогу для широкого її розвитку, а не животіє уламками чужої чи то московської, чи польської культури, бо українська культура є вища від згаданих, на що вказують наукові розвідки. Це є твердою запорукою, що Українські Націоналісти не «опиняться в «чужих обіймах», по «зразку «українствуючих».

Всупереч «Українському Стягу» ЛУН в Націоналізмі бачить не «смертельну небезпеку для України», а єдиний порятунок для Української Національної Справи, в цьому нас пересвідчує критичне студіювання нашого визвольного руху та недавнього державного життя, як також і поведінка українських партій на еміграції, в тому числі і гетьманців-монархистів, а особливо останні їх заяви. Зміцнюють нашу позицію в цім відношенні і ті події в державах Західної Європи, що відбуваються на наших очах і що могутньо воздвигають Націоналізм як політичну аксіому.

На закінчення ЛУН звертає увагу «Українського Стягу» (а оскільки останній кілька разів підкреслив — «ми, українські гетьманці-монархісти», то й українських монархистів), що хибна дорога, на яку вони повертають, може завести їх до табору ворогів Українського Народу. Про це ЛУН доводить також і до відома широких кол Українського Громадянства.

За Легію Українських Націоналістів
Виконавчий Комітет

Прага, р[ік] 1926

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1108, арк. 100–102.
Копія. Машинопис.*

№ 117 | **Лист громадського діяча й адвоката А. Марголіна В. Прокоповичу з міркуваннями щодо судового процесу над вбивцею С. Петлюри**

23 червня 1926 р.

Копія

Вельмишановний та дорогий В'ячеслав Костянтинівч!

Весь час я думками з Вами і всіми товаришами по праці. Не маючи до цього дня адреси «Тризуба» й Вашої персональної, я телеграфував своєчасно О. Я. Шульгинові — на його празьку адресу — з проханням висловити моє глибоке співчуття родині Симона Васильовича. Тільки учора дістав адресу «Тризуба» і пишу Вам.

Цими днями я висловив деякі думки щодо тактики зашити імени Сим[она] Вас[ильовича] в моєму листі до І. П. Мазепи, від котрого одержав листа. В першу хвилину я теж

подував, що вбивство було ділом рук большевиків, але всі ті факти, про котрі я знаю зараз з преси, не дають матеріалу для такої презумпції. Тому, як старий юрист, рахую за свій обов'язок порадити Вам й всім тим товаришам, що зараз перебувають в Парижі, не триматися цієї версії — коли не маєте доказів, бо без доказів це тільки може викликати зайву боротьбу з захитником підсудимого.

Мотивом злочину могла бути суб'єктивна віра Шварбарта, дуже розповсюджена між єврейськими масами, що С[имон] В[асильович] не приймав мір проти погромів. Не забувайте, що навіть Винниченко в своєму «Відродженню»³⁰⁸ обвинувачує С[имона] В[асильовича] в не прийнятті мір (в перший період Директорії), отже неурівноважена людина, у котрої члени родини були вбиті під час погромів, могла підпасти під афект помсти. Але суб'єктивна віра ще не є об'єктивний факт — багато євреїв так само помиляються щодо психології українськ[их] лідерів, як неєвреї помиляються в оцінці єврейського народу, його політ[ичних] поглядів й т. д.

Маючи це на увазі, я раджу Вам побачитись з єврейськими діячами в Парижі (й в першу чергу — зі Сльозбергом Генріх[ом] Борисовичем) й запропонувати їм, щоб захист обмежился з суб'єктивним ментом, не торкаючись питання об'єктивного, себто питання про те, чи С[имон] В[асильович] є косвено відповідальним за погроми в січні-березні 1919 року. Взагалі я б не зв'язував захисти імени С[имона] В[асильовича] з цим процесом — а улаштував би краще суд чести пізніше, зараз після процесу, в складі найбільш авторит[етних] політичн[их] діячів Франції.

Ця думка не тільки моя — її тут поділяють (Нью-Йорку) деякі українці. Коли А. М. [Лівицький] ще в Парижі — обміркуйте з ним цей план; він, як юрист, зрозуміє взагалі, всі мої спостереження в цій справі. Г. Б. Сльозберг — старий громад[ський] діяч, дуже розумна людина — й переконаний ворог большевиків.

Щоб уникнути непорозуміння, знов повторюю, що я раджу же стояти вперто на першій версії тільки в тому разі, коли нема доказів. Але, натуральна річ, справа цілком міняється, коли вже є докази — або після появляться.

Не знаю, де зараз Олександр Яковлевич [Шульгин] — в Парижі, чи в Празі — тому не пишу йому окремо — й прошу Вас довести до його відома зміст цього листа.

Не думав я минулим літом, коли я був в Парижі й бачився з С[имона] В[асильовича] й з Вами, що менше, ніж через рік обрушиться на нас така трагедія...

Моє відношення до імени С[имона] В[асильовича] й моя характеристика його особи досить з'ясовані в книжці: «Україна й політика Антанти». Ця книга має й буде мати вагу й значіння якраз дякуючи тому, що вона була надрукована до вбивства Сим[она] Вас[ильовича], бо вона не є «показаніє свідетеля по делу об убійстве С. В. П[етлю]ри» — а є об'єктивне оповідання про факти.

Міцно стискаю руку. Дійсно Вам відданий

(—)

А. Марголін

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 262, арк. 9–9зв.
Копія. Машинопис.*

28 червня 1926 р.

Варшава

Високоповажний Кость Адріянович!

Довго очікував і очікую по цей день обіцяного Вами листа та не дїждавшись пишу до Вас знов листа. На цей раз я більш пильний в писанню листів, ніж Ви. А тягне мою руку до писання тяжка втрата Симона Васильовича. Правда, я очікував такого власне закінчення його життя, такого наглого, трагічного. І це й було причиною того, що я завжди намовляв небіжчика до того, щоб біля нього були завжди Ольга Опанасівна та Леся, я перетягнув їх з Праги до Тарнова, опісля знов з Праги до Варшави, та всім можливими способами старався прискорити їх виїзд до Парижа.

Жаль мені тепер, що Ольга Опанасівна залишилась там без друзів, що нема їй кому звіритись. Що нема нікого, хто б їм допоміг. Бо з старих знайомих її там тільки В'ячеслав Костянтинівич [Прокопович], але це «старий панич», якому треба няньки та на якого мало надії. А Токаржевський чи його жінка або інші подібні, це не для Ольги Опанасівни товариство. Характер в Ольги Опанасівни твердий, недоступний і тільки добре знайомі могли б в де чому допомогти. А боюся, що, як звичайно, скоро променуть перші болісні настрої, перші присяги пам'ятати про небіжчика та його сім'ю, і вона залишиться в біді, без друзів.

Ось і у Ваш огорог я кинув камінець, тобто у Вашу есефівську³¹⁰, чи як там по-новому зветься, організацію. Були тут Лотоцький ще весною та тепер Шульгин і ні один з них не зложив на могилі Саліковського віночка або хоч букета цвітів. Правда Лотоцький відвідав хоч його могилу, а Шульгин і того не зробив. Щоб хоч так не було з могилою і пам'яттю Симона Васильовича. Гарячі ми люди, захоплюємось враз, але надто скоро не хватає енергії до виконання в захопленню обіцяних проєктів.

Що ж буде далі? Я думаю, що смерть Петлюри є разом з тим і смертю еміграції. Правда, у Варшаві є вже наступник престола і то вельми скоро об'явився, що називається «король вмер, хай живе король!» — Аж це бутафорський персонаж, який в дуже несмачний спосіб, часто театральний, розпочав свою акцію і робить себе смішним, а всі його вчинки несмачними. В цей короткий час поведінка його робить нас в очах розумних людей просто смішними і коли так далі буде, то й сліду не буде з уряду, він закінчить своє існування тихим самогубством, для нікого непомітним.

На першому жалібному вечорі, присвяченому пам'яті Симона Васильовича, Ковальський, розповідаючи про похорони, розповідав властиво про наступника С. П[етлюри], про Лівичького, та, закінчивши свою промову, закликком вшанувати пам'ять мертвого, вдруге попросив вшанувати вставанням живого, присутнього в салі Голову Держави і Головного Отамана військ УНР Андрія Миколайовича Лівичького, одно після другого, було так прикрим дісонансом, таким нетактовним вибриком, що я не вдержався та опісля висказав їм своє обурення в доволі різкій формі.

Але ці фігури не розуміють навіть цього, що творять, їх мозок атрофірується, жидіє не на протязі днів, а секунд, і виступи такі глупі повторюються. Особа Андрія охороняється, так як бл[аженої] п[ам'яті] Симона не берегли навіть на фронті, шанують його вставанням при всякій нагоді, чого ніколи не робили славної п[ам'яті] Симонові, вговорили в нього, що його вб'ють, носяться з ним як з розбитим горшком, а все в пересаді смішне і шкодливе.

Ну Бог з ним, мені все одно, хто буде на місці Симона Васильовича, бо його ніхто не заступить, — мені важка тільки сама українська справа.

В Совдепії, а тим самим на Україні щораз гірше. Листи, які одержую, прямо жахливі, це листи людей божевільних, людей, які забули про все духове життя, а думають тільки про буденний хліб насущний, яких найвищим ідеалом [є] їжа. Розуміється, це відноситься до інтелігенції, яка поволі щезає зовсім, падає, а місце її займають жиди.

Всюди жиди, жиди, на залізницях, в трамваях кондукторами жиди, чи з мертвим чи з новонародженим звертається треба до жидів. Жиди одягнені, ситі, ганделюють, займають найкращі посади, а всі свої люде у них батраками. Коли потрібні спеціалісти, то вони випишують з-за границі, а свої служать робітниками, під доглядом нефахових жидів-комуністів. Праці, служби для своїх людей нема, заробітків також трудно найти, одним словом горе, горе!

І ось тепер жид вбив Петлюру, а ми навіть не маємо змоги боронитись від жидівських наклепів, від жидовського чобота, не маючи навіть своєї газети. Спасибі, що хоч в Галичині «Діло»³¹¹ заступилось за нас та взялось гостро за жидів. Але все це робили галичане, не еміграція, яка, як це є звичаєм українським, вміє помпезно влаштувати похорони, а потім забути все!

Нездада, недозріла нація, до державного життя неспосібна. Ось такий Винниченко з наказу своєї Розі виписав таку величезну статтю на захист жидів, а в оборону Петлюри не тільки не спромігся написати хоч декілька слів, а навпаки свідчить, що тисячі, десятки тисяч людей загинуло з українських рук, ео ірзо з руки Петлюри. А що ми на це скажемо?

Вичікували ми тут довго на оголошення про з'їзд вчених³¹², та ось дождались вже і вакацій та про з'їзд нічого не було чути. І ось вже постановили, що з'їзду не буде, вже і [Фещенко-]Чопівський поїхав на вакації в Кути в переконанні, що, як він пише, «не поїдемо вже з Вами на з'їзд до Праги!» З'явився, одначе, Шульгин та каже, що з'їзд буде. Ну як же так з'їзд має бути, а ми ще дотепер не знаємо цього та не збираємося працювати над рефератом. Хіба ж так скликається з'їзд та чи буде він продуктивним? Чи багато тоді приїде на з'їзд та чи не буде він виключно місцевий, Подєбрядсько-Празький? Чи може так і бажається, так і планувалось?

В нас новостей нема ніяких, опріч вище згаданої інтронізації нового Головного Отамана. Збирається сюди переїзжати Лотоцький, але чи вдасться йому покищо це ще непевне. Огієнко³¹³ вже засів на професорській катедрі і міцно засів та забезпечує за собою своє місце. Добився навіть того, що йому дали (щоб то купили, а властиво дали відступне 5,5 тис. злотих) помешкання з трьох кімнат. Опріч Огієнка, на богословському православному факультеті є ще два росіяне (Арсеньєв та Давидович) і мабуть будуть ще назначені заступниками професорів два українці — Заїкін і священник...*, тоді разом з Лотоцьким було б чотири українці. Це вже дало б перевагу і мало б певний вплив на патрона факультету.

Я особисто почуваю себе якось кисло, трохи практикую (бо люде не мають грошей навіть на лікаря), а трохи нудюся. Здорові ми поки всі, живемо разом з дітьми, син не має ніякої служби та байди б'є.

Ось і все, що мені в голову налізло, виложив все на папір. Напишіть же Ви тепер щось більш цікавого, ніж я, бо може у Вас не так марудно та паскудно на душі, як у нас.

Вітаємо Вас всі разом і бажаємо Вам доброго здоров'я і всього найліпшого.

Ваш серцем

(Лукасевич)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 103, арк. 32–34зв.

Оригінал. Рукотис.

* У тексті нерозбірливе прізвище.

I. ГАСЛО ПАРТІЇ

Основним гаслом партії, при вирішенні всіх державних, національних, соціальних та економічних справ і питань мусить бути засада:

Нація — вища за класи,

Держава — вища за партії.

II. НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Боротьба українського народу за свою державну незалежність ще не завершилась. Усі верстви української національності, всі складові частини її вклали до цієї боротьби всі свої сили, ведучи її в різних напрямках та різними засобами. Тому, стоячи на ґрунті фактичних здобутків у цій сфері, констатуємо, що ідеал державної незалежності став фактом і що цей факт історично закріплений, як з середини (утворенням української незалежної держави), так і назовні (визнанням чужоземними державними чинниками), партія вважає усяке збочення з цієї державної позиції, з погляду практичного — національною деструкцією, з погляду принципіального — національною зрадою.

III. ДЕРЖАВНА СТРУКТУРА

Українська держава мусить бути збудована, як демократична республіка з парламентарним ладом, з загальним виборчим правом, з рівними правами громадян, з децентралізацією центральних установ та з наближенням їх до населення, з федеральним ладом самоврядування.

Громадські права мусить бути збудовано на принципах охорони державою прав кожної людини на життя, на честь, на освіту, на працю, на продукти праці, на родинне життя, на забезпечення у випадку інвалідності, на забезпечену старість, на активну участь в громадському і державному життю, що мусить бути досягнене забезпеченням волі руху, волі усного і друкованого слова, волі зборів та угруповань, тілесної незайманости, незайманости кореспонденції та помешкання.

В переходовий час окупації нашої батьківщини, поки, в умовах національного поневолення, народня воля не може свобідно виявитися та внести ті чи інші зміни в державну структуру Української Народньої Республіки, партія вважає за єдино слушну тактику в справі державній традиційно додержувати ту форму державности, на якій припинилася, чужинецькою окупацією, державність на українській землі та яку захищено на чужині, а саме — форму УНР. Разом з тим партія визнає легальність уряду УНР на еміграції.

IV. ЗАКОРДОННА ПОЛІТИКА

Закордонна політика Української Республіки має базуватись на принципах модерного міжнароднього права. Тому партія буде змагатись, щоб Українська Республіка вступила до Ліги Націй, працюючи в ній, поруч з усіма іншими державами: над стабілізацією мирних міжнародніх відносин на морях і на суходолах, над консолідацією мирних зв'язків поміж народами цілого світу, над усталенням принципу мирного вирішення усіх можливих міжнародніх конфліктів. Визнаючи принцип самоозначення народів та відокремлених областей,

* Перше видання платформи УРДП (С.-Ф.) було здійснене у другій половині 1923 р.

партія буде змагатись, щоб Українська Народня Республіка усі свої сперечання з сусідами щодо державних кордонів вирішила шляхом плебісцигу під контролем Ліги Націй чи інших міжнародніх організацій...

Одночасно з тим, зважаючи на великі специфічні інтереси українського народу, зв'язані з його географічним тяготінням до Чорного моря, партія буде змагатись, щоб Українська Народня Республіка нав'язала якомога тісні та дружні, політичні та економічні зв'язки з державами, що лежать у Чорноморському басейні, користуючись для того визнаним Лігою Націй принципом так званих межіональних договорів.

V. ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Партія в своїй економічній політиці ставить собі завданням всебічний та найширший розвиток продукційних сил українського народу з максимальним використанням тих природніх багатств, які є в його розпорядженню, з одночасним також дотриманням найбільш можливого, в сучасний період народнього господарства, справедливого розподілу тих, що продукуються, цінностей серед ріжних верств населення української держави.

Для здійснення та переведення в життя цього основного завдання партія вважає за необхідне виробити таку систему державних, громадських засобів, які в однаковій мірі сприяли б якнайширшому розвиткові сільського господарства, індустрії та торгівлі в їх гармонійній комбінації і на ґрунті якнайбільшого розвитку продукційної самодіяльності населення, волі його промислової ініціативи й свобідного виявлення його творчих сил з систематичним та послідовним захистом справедливих інтересів усіх верств, що беруть участь в господарчому процесі.

A. Земельна справа та сільське господарство

У даний історичний момент головною верствою українського народу є селянство, з якого фактично формуються інші суспільні верстви, потрібні для нормального існування українського громадянства і для розвитку національного, державного й соціального життя України. Через те селянству має бути дано можливість всебічно й до кінця виявити своє значіння в життю нації, і така можливість має бути забезпечена в першу чергу відповідною аграрною політикою та найширшою постановкою освіти.

Вважаючи земельну справу на Україні за найважливішу підвалину добробуту української нації, у своїй переважній більшості хліборобської, маючи на увазі, що хліборобство довгий час буде головною базою економічного та культурного розвитку української держави та забезпеченням її фінансового господарства; що тільки відповідне нашим національним інтересам розв'язання земельної справи, коли українська земля знаходитиметься в українських руках, може гарантувати українській державі незалежність, — партія в земельній справі ставить такі домагання:

1. Земельні відносини на Україні мають базуватися на принципі приватної власности на землю, як зазначено нижче.

2. Земельну власність на Україні має бути обмежено певними нормами, які мають сприяти зміцненню та поширенню продуктивного трудового господарства.

3. Норми ці мають обмежувати вільний перехід з рук до рук як по продажу, так і по спадщині. Ріжні для окремих районів України, вони встановлюються законом і змінюються, при їх невідповідності новим умовам життя, так само законодавчим порядком.

4. На державні та громадські установи має бути покладено обов'язок дбати а) про систематичне впорядкування землекористування за допомогою землевпорядковуючих органів для утворення найбільш відповідних для хліборобської продукції форм землекористування; б) про систематичну внутрішню колонізацію українськими хліборобськими

елементами та в) про забезпечення можливості лишкам хліборобського населення переселятися по інших країнах на вільні землі [...]

Б. Фінанси, промисловість та торгівля

Сучасний момент характеризується на Україні економічною руїною, фінансовим зне-силенням населення та занепадом промислової й торговельної його діяльності. Силами самого населення, без допомоги чужоземного фінансового та індустриально-технічного капіталу, економічний розвиток України налагоджений бути не може. Між тим дальший розвиток продукційних сил України та добробут її населення вимагають постійного й систематичного поширення індустрії та промисловости з метою вбирання в себе лишків хліборобського населення, яке не може корисно приложити до землі свою працю, та для утворення внутрішнього ринку, що в свою чергу сприяв би інтенсифікації та підвищенню продуктивности сільського господарства. Такої постійної та систематичної індустриалізації країни вимагають також природні ресурси України з її величезними запасами вугілля, ріжних руд та інших природніх багатств.

Не зважаючи на те, що приплив закордонного капіталу в його ріжних формах можли-вий лише при умові додержання державою своїх попередніх зобов'язань, партія, стоючи на ґрунті заяв, оголошених повноважними представниками УНР, вважає, що українська держава має входити в переговори щодо ліквідації відповідної частини фінансових зобов'язань, які було прийнято владою російської держави до 7 листопаду [нового стилю] 1917 р.

Щодо окремих завдань економічної політики партія ставить такі вимоги і дезидерати:

1. Встановлення сталої валюти з національною грошовою одиницею гривнею, що має бути забезпечена як усім державним майном, так і спеціальним фондом, утвореним за рахунок закордонних позик.

2. В основу податкової системи має бути покладено прогресивно-подоходне оподаткування. Разом з тим, партія припускає також і користування посередніми податками з умовою, щоб при тому не порушувалися інтереси трудових мас населення.

3. Відносно індустриальної політики, партія вважає доцільним триматися шляху раціонального та послідовного протекціонізму з тим, щоб у першу чергу забезпечити розвиток промисловости, спрямованої на перероблення сільськогосподарської сировини (цукрової, горілчаної, броварної, млинарства, шкіряної і т. и[н.]), а також металевої та гірничої, з метою найкращого використання природніх багатств України.

4. В інтересах якнайширшого розвитку промисловости та індустриалізації країни потрібно всемірне авансування приватної ініціативи як з боку місцевих підприємств, так і закордонних з уживанням методу концесій, особливо полекшення заснування ріжних акційних підприємств з участю держави [...]

VI. РОБІТНИЧА СПРАВА

Прагнучи до найбільш можливої індустриалізації країни та до розвитку різних галузей промисловости, партія приймає на увагу значіння в суспільному житті та господарчому розвитку робітничої верстви ріжних категорій та професій. Відкидаючи рішуче які-будь претензії одної верстви на упривілейоване становище в суспільстві та в соціальному ладі і визнаючи для всіх громадян однакові права особи та господарчої діяльності, партія разом з тим вважає за особливий обов'язок для себе захист інтересів тих верств, які з причин культурної та просвітньої відсталости, через неможливість та інші причини не можуть використати в повній мірі благ демократичного ладу для підвищення свого добробуту і мусять жити з продажу своєї фізичної чи інтелектуальної праці.

З цією метою партія ставить завданням встановити такі умови праці, які в повній мірі забезпечували б кожному робітникові можливість переходу на становище власника та організатора продукції, коли він має на те здібності, а робітничим масам той рівень культурних умов, що відповідає вимогам соціальної справедливості. Ці умови визначаються: 1) безплатною професійною освітою різних ступенів для дітей робітничої верстви та дорослих робітників; 2) широкою державною допомогою в організації робітничих осель-садів; 3) охороною нормального робітничого дня та санітарних і гігієнічних умов праці в підприємствах; 4) свободою професійних робітничих об'єднань, страйків та страхуванням на випадок інвалідності і старості, а також інших способів соціального забезпечення [...]

VII. ПРОСВІТНІ СПРАВИ

Даний історичний момент характеризується культурним знесиленням українського населення та занепадом просвітньої праці як шкільної, так і позашкільної.

Тому найбільші зусилля держави мусить бути спрямовано на встановлення широкої сітки української школи як загальної, так і спеціальної всіх її ступнів на цілій території України, на поширення дошкільного виховання та позашкільної просвітньої діяльності серед широких верств українського населення. Тому також спеціальні заходи держави мусить бути спрямовано на охорону, оживлення та розвиток існуючих вже культурних сил, культурної праці та культурних установ. У цій праці, як допомоговою силою, держава мусить скористатись творчою ініціативою як окремих громадян та громадських угруповань, так і особливо чинною співпрацею самоурядових одиниць усіх ступнів і типів [...]

VIII. РЕЛІГІЙНІ СПРАВИ

Даний історичний момент характеризується великим піднесенням живої релігійної творчості в широких масах українського населення.

Вважаючи цей факт позитивним для української національно-державної справи, партія буде домагатись, щоб держава, не порушуючи ні в чому релігійної рівноправності своїх громадян, утворила для української автокефальної церкви сприятливі життєві та правні умови.

IX. СПРАВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЙ

Національні меншості, що живуть здавна на українській території, користуються повною громадською та політичною рівноправністю. Культурно-національні права меншостей забезпечуються державою відповідно до принципів сучасного міжнародного права.

X. ВІЙСЬКОВА СПРАВА

Для охорони своєї честі, незалежності та справедливих інтересів українська держава мусить мати відповідної сили армії та флоту. Для утворення армії та флоту мусять бути використані, в той чи інший спосіб, всі громадяни держави, здатні до служби в самому війську чи в підсобних для військової справи організаціях.

Прага, 1926

Tiskárna B. Vančury v Poděbradech

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 161, арк. 1–4зв.

Друкарський примірник.

I. Об'єднання має назву: «УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ ЗАКОРДОНОМ».

II. Стоячи на ґрунті самостійности та соборности Української Держави та визнаючи джерелом державної влади лише народ в цілому, Об'єднання ставить своєю основною метою організовану допомогу українському народові в його боротьбі за державне, національне, культурне і соціальне визволення та за відновлення державного суверенітету українського народу в формі незалежної демократичної республіки.

III. Об'єднання здійснює свою мету:

А) Репрезентацією і обороною української національно-визвольної та державно-соборницької ідеї шляхом політичних виступів об'єднаних організацій та угруповань, шляхом улаштування та ініціювання політичних акцій на захист інтересів українського народу, зокрема пропагандою визвольних змагань українського народу перед світовим суспільством, інтервенюванням до міжнародних політичних чинників.

Б) Нав'язанням контакту з політичними і громадськими організаціями на українських землях для консолідації визвольної боротьби.

В) Заложенням політичних організацій в тих місцях на українських землях, де таких організацій ще нема та допомагати їм у їх діяльності.

Г) Оберіганням сил української еміграції в цілому, як частини українського народу, що бореться з насильницькою владою над ним.

IV. А) Виходячи із міркувань конешности збереження континуїти української державности, утвореної сувереною волею Українського Народу, Об'єднання визнає, що останнім актом суверенної волі Українського Народу було створення Уряду УНР.

Б) Своє відношення до політичних акцій Уряду УНР Об'єднання виявить в процесі своєї діяльності.

V. Національно-Політичне Об'єднання складають:

А) Українські політичні партії і організації,

Б) Більші громадсько-політичні формації, що приймають платформу Об'єднання.

Увага: Право на вступ до складу Об'єднання з рішаючим голосом прислуговує тим громадсько-політичним формаціям, що нараховують не менше 100 членів; тим громадсько-політичним організаціям, що мають в своєму складі від 30 до 100 членів, прислуговує право бути представленими в Об'єднанні одним представником від кожної лише з дорадчим голосом. Організації, що представлені в Об'єднанні своїми центральними асоціаціями, не можуть претендувати на представництво для своїх філій.

VI. А) Головним керуючим органом Українського Національно-Політичного Об'єднання є його Рада, що складається із представників його формуючих організацій по розрахунку: кожна політична організація надсилає по 4 представника, громадсько-політичні формації зі складом од 100 до 300 по одному представнику, — зі складом в 300 членів і більше по 2 представника.

Б) Виконавчим органом Об'єднання є Генеральний Секретаріат.

В) Компетенція і склад Генерального Секретаріату встановлюються Радою Об'єднання з тим, що до складу Секретаріату обов'язково входять представники (по одному) від всіх політичних партій і організацій — членів Об'єднання.

Г) Справи, що тичаться основ Об'єднання — його конституції, платформи та їх інтерпретації, розв'язуються шляхом погодження між собою членів Ради. Інші справи на

зібраннях Ради та Генерального Секретаріату вирішуються звичайним голосуванням — простою більшістю голосів.

Секретаріат Комітету Українського
Національно-Політичного Об'єднання закордоном

1.IX.1926

Прага

(Д. Демчук)

(Л. Волох)

(Г. Чернуха)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 161, арк. 87–89.
Оригінал. Машинопис.*

№ 121

Лист О. Безпалка В. Садовському про зустріч єврейських та українських діячів у Парижі у зв'язку з підготовкою до судового процесу над вбивцю С. Петлюри

11 вересня 1926 р.

Париж

Дорогий Валентине Васильовичу!

В четвер відбулася перша конференція з жидами в їх розкішно уладженім Бюро допомоги жидам. Зі сторони жидів були Тьомкін (старий дуже поважний діяч з Херсонщини), Шехтман, член Малої Центр[альної] Ради, Ярблом поалей-ціоніст, Єфройкін і для нас великою неожиданністю — Чиріковер. З нашої сторони [були] оба Шульгини, Чикаленко і я.

Председателем був Тьомкін. Я дав загальний огляд ситуації, в якій знаходиться українська демократія у зв'язку із солідарністю жидівства із Шварцбартом. Відтак говорив Тьомкін. Нота його бесіди була, що за весь час його діяльності на Україні бачив він неохоту в Петлюри боротися із погромництвом. Він знає докладно часи Директорії (Винниченка знає з дитинства), з Петлюрою говорив, інтерв'юючи в справі ексцесів.

Бесіда Єфройкіна і Шехтмана, передовсім першого, зверталася до нас, чи не можна від Петлюри нам відректись. Чиріковер доказував аналогічно у своїй книжці, що Петлюра навіть не хотів гамувати волни погромів. Старший Шульгин і Чикаленко малювали ролю демократії в боротьбі з погромами та характеризували особу Петлюри, підкреслюючи неможливість відділення особи Петлюри від змагань українського народу. Я, зокрема, полемізував з Чиріковером, малюючи 1919 рік.

З консультації жиди і ми дуже вдоволені. Вона була тільки першою і вже там зазначені другі сходитини 17.9 з участю Моцкіна, якого нема в Парижі. Цей здається їх політичний рабин.

Аргорос Шварцбарта висловлювалися всі вони, що він це зробив не в зв'язку із...*, а з ідеалізму і що вони числять се з цілим жидівством, яке стоїть на стороні Шварцбарта.

* У тексті нерозбірливе слово.

Конференція мала інформ[аційний] характер. На другий раз напевне прийдуть вони з пропозиціями. Підчеркано було нами і ними, що наші бесіди не мають ніякого відношення до процесу.

Я дістав вже завізвання до суду як свідок на 16.9. Отже, моє пересування тут розтягнеться до 18–20.9.

Розговори із жидами, а мої із націоналістами дають дорогоцінні вказівки будування нашої оборони, збирання наших документів. Підіть до Петріва, нехай він вишле мені докладний опис своєї діяльності в Житомирі, чи в тім місці, де йому закидують погром[ну] діяльність. Але просив би якнайскоріше.

Чи Ви були з Дмитром Левицьким? Чи Ви що-небудь думаєте робити з справою українського адвоката? Справи тут котяться нормальним українським шляхом. І інакше не зробиш, бо де возьмеш у нас жидівського живчика. По моїм приїзді докладно обговоримо все.

Сердечно здоровлю

(Осип Безпалко)

Р. S. Як свідки призначені перед процесом:

Вдовиченко
Безпалко
Шульгин
Нестеренко
Щуміцький

На сам процес:

Сальський
Славінський
Мазепа
Гайманівський³¹⁴
Мацієвич
Дельвіг
Корчинський³¹⁵

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 194, арк. 133–134зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 122

Лист Закордонної групи УСДРП Комітету з утворення Українського національно-політичного об'єднання закордоном про неможливість створення такої організації через суперечності в середовищі української еміграції

18 жовтня 1926 р.

В імені Закордонної Групи УСДРП вважаємо за необхідне подати до Вашого відома слідує:

Стоючи на засадах класової боротьби пролетаріату, УСДРП допускає, однак, можливість певних порозумінь тактичного характеру з іншими політичними партіями та угрупованнями щодо об'єднаних акцій для досягнення спільної мети. Як таку іменно спробу тактичного порозуміння між ріжними політичними угрупованнями розглядали ми також і спробу утворення Українського Національно-Політичного Об'єднання за кордоном; тому наша група не тільки не ухилилась од участі в зборах представників українських політичних і громадських організацій, скликаних у Празі 10 червня ц. р. для обміркування цього питання, але й через своїх заступників активно працювала в Комітеті, якому ті збори доручили виробити платформу проектованого «Об'єднання».

На згаданих зборах 10 червня цього року наш представник тов. М. Галаган висловив погляди нашої групи, сформулювавши їх в таких точках:

1) Не зважаючи на те, що в цей час українські землі захоплені різними окупантами, головна боротьба за національне і соціальне визволення українського народу відбувається там, на українських землях, а не на еміграції.

2) Акція української еміграції, як складової частини свого народу, має значіння підрядного, допомогного чинника в загальній боротьбі українського народу за своє визволення, і тому ні вся еміграція в цілому, ні окремі її складові частини без відповідних уповноважень краю не можуть претендувати на керownicю роллю в цій боротьбі.

3) Внаслідок трагічних обставин боротьби за Соборну Українську Народну Республіку і мілітарної поразки українського визвольного руху Державний центр УНР розпався, а на українських землях виникли різні окупантські уряди.

4) Доба боротьби під гаслами УНР була одним із етапів і лише однією з форм здійснення визвольних змагань українського народу, який залишається і надалі єдиним дійсним носієм своїх суверенних прав й активним чинником в досягненні кінцевої цілі тих змагань.

5) Об'єднання політично-діяльних організацій української еміграції повинно б поставити собі завдання координувати політичну чинність цих організацій з метою пропаганди визвольних змагань нашого народу й обороною їх на тих позиціях, де з тих чи інших причин українські крайові політичні партії і громадсько-політичні організації позбавлені можливості активно виступати — головню на міжнародному форумі.

6) До кооперації на основі певної платформи мали б приступити різні політично-чинні угруповання незалежно від їх становища в питанні про легальність т. зв. уряду УНР, причому езекутивний орган майбутнього «Об'єднання» не повинен був би виставляти себе, як якийсь «уряд», але організована українська еміграція мусіла б визнати той езекутивний орган за свого репрезентанта, єдино компетентного виступати перед закордонними чинниками в імені всієї української політичної еміграції.

Закордонна група УСДРП свідомо була всіх тих труднощів, які неминуче мусіли виникнути в процесі творення «Об'єднання» з огляду на різницю політичного світогляду і партійних програм та партійно-політичних угруповань, які виявили бажання порозумітись між собою щодо основ спільної політично-тактичної платформи.

Наша група знала, що доведеться переборювати не тільки труднощі знайдення компромісових формульовок точок платформи «Об'єднання», які природно впливають із різниці принципів становищ, але й труднощі психологічного успособлення певних угруповань і навіть окремих особистих настроїв. Але наша група вважала за доцільну і корисну саму спробу реалізації тих закликів до об'єднання, які кілька років не сходять зі сторінок преси різних політичних напрямків. З цих міркувань наші представники в Комітеті брали участь у виробленні платформи та свідомо йшли на всі можливі уступки у формульовці окремих точок платформи.

З жалем мусимо констатувати, що першу спробу внести дезорганізацію в роботу Комітету по утворенню основ об'єднання зробив І. Мазепа своїм нічим неоправданим, недоцільним і безтактним випадом проти представника нашої групи тов. М. Галагана, випадом, на який ми змушені були відповісти нашим листом до Комітету з дня 29 червня ц. р. і який потяг і ще мабуть потягне за собою наслідки, про котрі ми будемо мати нагоду говорити в іншому місці.

Над цим недостойним випадом І. Мазепа Комітет перейшов до порядку денного, але й у дальшій роботі його все виникали затруднення, які були наслідком недостаточного толерування поглядів своїх контр-агентів при переговорах різних угруповань про утворення спільної політичної платформи. Так, представники партії рад[икальних]-дем[ократів], хоч і добре знали, що в Комітеті заступлені організації, які розходяться з ними в поглядах на роллю і значіння Уряду УНР на чолі з А. Лівичьким, все ж таки цілий час

з малою мірою лояльності силкувались накинути комітетові свої погляди в цій справі, ультимативно домагаючись з боку договорюючихся організацій позитивного відношення до того уряду та безумовного визнання його за легальний Уряд УНР.

Під натиском рад[икальних] дем[ократів] була навіть принята формульовка точки ІV платформи, до якої наш представник в Комітеті тов. Г. Чернуха мусів зробити застереження на засіданню Комітету 1 вересня цього року і [до] якої іншу, компромісову формульовку, що була б прийнятна до нас, ми подали в своєму листі з дня 20 вересня цього року.

Але й поза комітетом представники договорюючихся політичних угруповань не виявили належної лояльності. Знов же з табору рад[икальних] дем[ократів] (в «Тризубі») зроблено було випад проти ЛУН, а дещо пізніше із того ж самого табору (теж «Тризуб»), з одного боку, і з табору Закордонної організації укр[аїнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів], з другого боку («Укр[аїнський] Роб[ітник»] і «Нов[а] Укр[аїна]» одночасно зроблено було випад одних проти других і то в таких формах, які неминучо мусіли дати негативний вигляд як для роботи Комітету, де ті обидва табори заступлені, так рівнож і для самої спроби знайти таки порозуміння при виробленні спільної платформи політичної чинности за кордоном. І, дійсно, оце виявилось у заяві Закордонного бюро рад[икально]-дем[ократичної] партії про неможливість співпраці їхніх представників з представниками угруповання Закордонної організації партії с[оціалістів]-р[еволюціонерів].

У заявах, які надійшли до Комітету на його заклик про приступлення до «Об'єднання», також містяться елементи нетолерантності до своїх групових чи навіть особистих антагоністів. Ми вже не говоримо про те, що взагалі заяв з позитивною відповіддю про приступлення до «Об'єднання» наспіло небагато.

Після заслухання доповіді нашого представника про перебіг засідання Комітету 15 жовтня цього року, оцінивши загальний стан річей серед української еміграції, Закордонна група УСДРП прийшла до висновку, що спробу утворити «Національно-Політичне Об'єднання за кордоном» на цей раз треба вважати невдалою, а дальші старання в тому напрямі передчасними з огляду на малу підготовленість ґрунту для створення ширшого політичного об'єднання.

Сприятливіші умови для подібного об'єднання українських політичних організацій утворюватимуться в міру того, як відбуватиметься консолідація угруповань, ідеологічно між собою більше споріднених, та поскільки в їх рядах зростатиме свідомість кінченности координованої політичної цінности для досягнення спільної для всіх мети. Без цих передумов, на думку нашої групи, всі спроби досягти порозуміння між політично-гетерогенними угрупованнями все будуть осуджені на неуспіх.

За Закордонну групу УСДРП

Голова
(–) М. Галаган

Секретар
(–) д-р Антін Іващенко

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 154, арк. 101–102зв.
Засвідчення копія. Машинопис.*

Лист голови Української громади у Франції І. Стасіва³¹⁶ до голови прайської Закордонної групи УСДРП М. Галагана про українську еміграцію на французьких теренах та з проханням повідомити про ставлення групи до політичного об'єднання української еміграції за кордоном*

25 жовтня 1926 р.

Вельмишановний Микола Миколайович!

При цьому маю за шану переслати копію листа до комісії 3-го з'їзду до ласкового відомача** Полонофіли-Варшав'яки утратили цілковито тут ґрунт під ногами, а зараз роблять всі заходи з нами об'єднатися.

У нас були недавно загальні збори, які при цьому прикладений лист прийняли майже одногосно. На тих наших загальних зборах я подав свою демісію, але загальні збори не прийняли і прохали залишитися, хоч до цього часу, доки ця справа не буде вирішена.

Прохаю, коли це можливо, сповістити мене, яке є відношення нашої групи до політичного об'єднання, до так званого уряду УНР і як прийнято мої погляди в питанні про уряд УНР і політичне об'єднання.

Прохаю прийняти вислови моєї глибокої пошани до Вас.

(Іван Стасів)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 154, арк. 107.

Оригінал. Рукопис.

Лист І. Стасіва Комісії III з'їзду Союзу українських емігрантських організацій у Франції про українську еміграцію, причини її роз'єднання та про необхідність консолідації всіх національно-державницьких сил українства за кордоном***

Жовтень 1926 р.

Вашого листа з протоколом і отписом з Третього З'їзду в справі винайдення шляху до порозуміння та об'єднання української еміграції у Франції, докладного розслідування непорозумінь, які існують між організаціями і можливої реорганізації самого союзу наколи б виявилася потреба в такій реорганізації в цілях його зміцнення, такого листа ми одержали.

Ваше прохання про нашу думку достигло цих дуже важливих справ з життя української еміграції, викликає серед нас повне почуття вдоволення з приводу такої постановки діла. [...]

Справа об'єднання має значіння надзвичайної ваги, але щоб про нього говорити, а тим більш, щоб приступити до фактичного переведення його в життя, треба ясно собі усвідомити ті причини, що вносять і піддержують його протилежність — [роз'єднання]****. Брак такого освідомлення не тільки принесе користь для об'єднання, а ще більше огіршить його.

* Лист виконаний на офіційному бланку Громади.

** Див. документ № 124.

*** Додаток до листа від 25 жовтня 1926 р. (див. документ № 123).

**** У тексті нерозбірливе слово.

Це правда, що за останні 200 років після полтавської поразки, це в перший раз Україна в своєму історичному житті представлена закордоном такою численною еміграцією свого народу. Численною як кількістю, так і силами інтелектуальними.

Але ж на нещастя свого народу і самої себе, ми всі [є] свідками як од самого початку її появи за кордоном і до наших днів, розкладові сили роз'єднання всю її з'їдають звнутри і не дають змоги почуттю об'єднання взяти гору. І шкода від цього національній справі непоправима. Найдрібніша акція, яка б вимагала спільних зусиль, часто натикається на труднощі і майже завжди розбивається об підводне каміння, створене цими силами роз'єднання.

За прикладами далеко ходити не треба, їх кожний має перед очима десятки і сотні прикладів. І ми, Українська Громада у Франції, вже не один раз висловлювались прилюдно з приводу цього.

І тепер, як й раніше, ми є тієї думки, що основна і головна причина цьому та, що як окремі провідники, так і окремі групи з еміграції з того чи іншого часу втратили, чи змінили, чи відступили від ідеалів, за які вони і вся еміграція так недавно боролись зі зброєю в руках і ради яких пішли на вигнання і ради яких ця еміграція й досі є еміграцією.

Становище нестерпимо тяжке. На деяких землях з національного і соціального погляду навіть далеко гірше, ніж то було [у] передвоєнні і передреволюційні часи. Хоч би, наприклад, Галичина і Буковина, які під австрійським монархістичним режимом мали в українській мові 3500 народних шкіл, десятки гімназій, десятки вчительських семінарій, українські катедри в двох університетах, а тепер під польським демократичним режимом та румунським [режимом] існує всього на українській мові 1150 народних шкіл, нема ні одної гімназії, ані одної вчительської семінарії, ані одної університетської катедри.

Такий стан, гірший ніж раніше був. Україна немає змоги навіть вільного слова сказати за себе. Така трагедія наших часів. Якщо й лишилось тепер, що може вільно в оборону України сказати слово, сказати слово в оборону й славу ідеалів, за які недавно боровся український нарід, це тільки може зробити одна еміграція. Вона може це зробити вільно, безборонно, всіми своїми об'єднаними силами. І коли вона об'єднано цього не робить, значить є якісь сили внутрі неї самої, що стоять цьому на перешкоді, — й вони звичайно стануть на перешкоді й взагалі до об'єднання й які досі вносили розбрат і роз'єднання в еміграцію, так й далі вони це будуть робити й не будуть допускати до об'єднання.

Відступлення ж від ідеалів еміграції характеристично проявляється в дуже нездорових і шкідливих формах переходу або орієнтації на ворогів окупувавших Україну, що часом стає для деяких осіб, деяких груп звичайним несенням політичних услуг чи навіть агентурної допомоги одному з цих ворогів. І прямим наслідком таких згубних явищ серед еміграції і є найстрашній розбрат і всі ті причини, що викликають роз'єднання серед неї, які й служать головними перешкодами до об'єднання. Бо на ґрунті таких явищ само собою приходять, що особи чи групи, заангажувавшись до якої-небудь орієнтації на ворогів, що окупували Україну, незадовольняються, а в силу ріжних міркувань напружують свої сили, щоб втягнути до їхньої орієнтації більше емігрантів, а фактично звести весь український визвольний рух до меж своєї орієнтації.

Безпосередньо чи посередньо в залежності від орієнтації на ворогів України чи якісь інших негативно ділаючих сил, тако ж саме пояснюються й причини появи на світі цілого ряду урядів, які звать себе українськими й які, чи вони самі, чи їх агенти, чи навіть їх прихильники ведуть заїдлу боротьбу між собою — і це теж одна з головних річей, що вносить і викликає серед українства заколот й роз'єднання. Таких «урядів» ми маємо:

- 1) Уряд Чубаря в Харкові
- 2) Уряд Скоропадського в Берліні

- 3) Уряд Полтавця–Острияниці в Мюнхені
- 4) Уряд Андрія Лівичького–В. Прокоповича в Варшаві–Парижі
- 5) Уряд Сагайдачного у Відні
- 6) Уряд Василя Вишиваного там же
- 7) Уряд гр[упи] Розумовського в Америці й т. д.

Певно існують ще й інші уряди, про які громадянство ще не знає й не чуло.

Виводячи коротке резюме цим розкладово-роз'єднуючим силам, що з'їдають закордонне українство, ми бачимо, що вони виникли й виникають через: 1) зраду чи просте відступлення від ідеалів еміграції окремих осіб чи груп її; 2) перехід частини з них на явну, а частини на скрито-масковану службу до ворогів окупованих Україну й створення ними відповідних орієнтацій на того чи іншого ворога й 3) витворення в залежності від цього ряду урядів.

Прихильники орієнтацій або урядів не обмежуються одним мовчазним їх визнанням, а провадять скрізь серед еміграції саму скажену політичну акцію на користь своєї орієнтації чи свого уряду, поборюючи всіх інших, не перед чим не зупиняючись. В такому стикові напрямків, орієнтацій та урядів, в такій каші взаємного поборювання одного одним, дуже тяжко прийти до об'єднання еміграції, бодай в більшій частині її.

До об'єднання можна прийти тільки на одній базі й при одній умові: — ті ідеали, які нас зробили емігрантами, вони й мусять нас об'єднувати. Сили, які позбавляють нас змоги повернути на Україну від Карпат по Кавказ, прикласти там нашу працю для народу, проти цих сил ми й мусимо об'єднуватись. Таке об'єднання тільки й може бути, воно тільки й буде мати успіх, іншого ж об'єднання на еміграції навіть нема й рації робити. Инакше це буде службою тим силам, що тримають нас тут емігрантами.

Що ж робити тоді з тими, що зріклись чи відступили від ідеалів еміграції й чи об'єднуватись з ними? З ними ми зможемо сходитись і бути разом тільки при одній умові: як вони знову стануть служити ідеалам еміграції й залишать свої орієнтації на ворогів. А в противному разі — коли вони не мають почуття правди й самі не відійдуть з нашого середовища, треба об'єднуватись всім, але без них. А інакше ніколи не вийдемо з хаосу, що створили вони й перед нами залишиться невдячне поле колективної праці, а занепад і загляд, загибля безславна й ганебна в історії боротьби України за свою суверенність і самостійність. Оце такі наші думки щодо загальних принципів, які мусять лягти в основу при ширшому об'єднанні еміграції як узагалі закордоном і зокрема у Франції.

А поскільки найбільш роз'єднуючими елементами серед нас є поборники чи прихильники одні орієнтації на Росію, а другі орієнтації на Польщу, то практично, коли хто серйозно думає про об'єднання еміграції й щоб таке об'єднання було здібне, бодай мінімальне, виконати завдання, які лежать на еміграції; об'єднання не можна робити як з русофілами, так і з полонофілами.

Хто хоче об'єднання еміграції, то мусить ясно собі усвідомити з ким і для чого об'єднуватись. Пускати чи мати в об'єднанні ворогів нашого народу чи їхніх прислужників, це значить з самого початку пустити черву, яка відразу почне підгризати коріння такого об'єднання і всю роботу, як тільки вона не піде на користь їхньої орієнтації, вони все зроблять, щоб знищити й саме об'єднання.

В об'єднанні української еміграції у Франції, конкретно кажучи, не можуть бути допущені ні прихильники большевицької організації Союзу Українських Громадян у Франції, ні прихильники уряду польської орієнтації Андрія Лівичького–Прокоповича, які у Франції групуються навкруги газети «Тризуб». Дотично большевицького союзу так званого Сугуфу. Нема що й говорити. Справа ясна: українське об'єднання мусить бути без них, хоч і звуть вони себе українцями й хоч би як вони цього хотіли.

Тепер звернемось до Союзу, що стоїть під проводом Генеральної Ради. Ніякі розмови на тему про об'єднання навкруги цього Союзу не дадуть належних наслідків, наколи він і далі залишиться під духовним і фактичним проводом людей полонофільської орієнтації, прихильників Варшавського уряду Андрія Лівіцького. Ніяка реорганізація цього Союзу не оздоровить, наколи полонофіли і далі будуть ним керувати. Відход їх від керування, вихід їх із Союзу властиво й дасть змогу усьому широкому еміграційному українству міцніше об'єднатися в нашому служенію ідеалам, які, ще раз кажемо, привели нас на еміграцію й які нас тут тримають.

Що ж торкається об'єднання нашої Громади з тими бувшими її членами, які майже півтора роки перед цим залишили нашу Громаду під проводом п. Косенко й заклали окрему Українську Паризьку Громаду, то до такої річі цілком легко може прийти, наколи вони залишать свою польську орієнтацію, вернуться назад й приймуть ідеали еміграції — суверенність, самостійність і соборність України во всіх її етнографічних умовах. То в цьому разі ніщо їм не буде на перешкоді до об'єднання з нами.

Коли ж їх спонукало на відлом від нашої Громади на це, а всякі інші персональні справи, то ми тримаємось тієї думки: ради основних ідеалів еміграції всякі персональні справи, хоч якого не були б вони значення, мають вони поступатись перед ним і не мусять бути причиною розломлення українських організацій.

Так і тепер, коли наші засади їм не противні, коли вони їх не відкидають, то всякі персональні справи вони мусять забути, стати вище їх і вернутися назад до бувшої колись рідної для них Громади й разом, купними силами провадити те діло, яке наша Громада провадила раніше й яке провадить зараз.

Об'єднання з ними цілком можливе й бажане, раз вони занехаять польську орієнтацію й стануть справжніми, дійсними емігрантами свого народу. А пора об'єднання крайня, об'єднання, а не приєднання до тих чи інших орієнтацій та опереткових урядів. Розлад, розбрат і роз'єднання дуже вже вимучили за ці довгі роки всю еміграцію. Внівець зводять її.

Голоси оздоровлення починаємо чути. І Ваш голос про об'єднання вважаємо за один з таких й через це з великою радістю відгукаємось на нього. Тим більше, що зараз починають звучати й голоси ширшого в масштабі всеемігрантського об'єднання, що вже започаткувала еміграція у Чехії у формі Українського Національного Об'єднання, що цей здоровий рух ми мусимо піддержати всіма нашими силами, силами об'єднаними і ще раз повторюємо, на ґрунті служенія основному ідеалові еміграції.

І в далеко йдучій формі для яснішого й скорішого вияснення всіх можливостей за й проти, які можуть сприяти чи перешкоджати успіху об'єднання, ми вважаємо, що одним таким корисним початком буде, коли ми для детальнішого урозуміння й обопільного з'ясування скличемо сходини обох Громад, на яких би належним способом і обговорили б всю справу як і на яких умовах перевести об'єднання наших обох Громад.

Виложивши тут всі наші засади й все наше розуміння основ, які мають бути, щоб справа об'єднання мала успіх, ми сподіваємось, що вони дадуть певний матеріал Комісії, куда треба скеровувати свої зусилля, щоб довести розпочате нею діло до щасливого кінця.

В надії на це, прохаємо прийняти запевнення нашої пошани й наш громадський привіт.

Голова Громади

(—)

І. Стасів

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 154, арк. 108–114.
Копія. Машинопис.*

Жовтень 1926 р.

Високошановний пане товаришу!

Дякую за відповідь. Наше становище таке: ми соціалісти-революціонери вважаємо, що сучасний уряд на Україні є урядом окупаційним і не примиримось з ним до того часу, коли він не зникне, тобто: поки на Україні не настане [уряд] український суверенний, хоч би і комуністичний. Комунізму ми, правда, теж не приймаємо, і будемо з ним ідеологічно завше боротися, але з комуністичним українським суверенним урядом могли б в державних справах співпрацювати на становищі лояльної опозиції.

Полонофільство і всякі плани, зв'язані з Польщею та європейською буржуазією, вважаємо за шкоду українській визвольній справі і боремося з тим.

Поворот еміграції при теперішніх умовах визнаємо для української справи політично невідгідним, бо він морально скріплює сучасний (окупаційний) стан України. Однак поскільки заборона повороту, хоч би тільки моральна, накладає обов'язок теж, хоч би моральний, дати змогу еміграції існувати за кордоном, а об'єктивні умови цьому не сприяють, бо ми визнаємо право кожної окремої людини самій рішати питання про поворот залежно від тих індивідуальних умов, в яких вона перебуває.

В першу чергу це право належить аполітичним елементам, що сидять за кордоном без роботи і морально розкладаються, та молоді, що кінчила школи і може бути корисною для праці на рідній землі. Проте в кожному випадку поворот повинен відбуватися без приниження людської і національної гідності та без шкоди української справи.

Члени нашої партії повертатися не сміють, а мусять працювати закордоном далі.

Завдання політичної еміграції — інформувати Європу про дійсний стан річей на Україні, здобувати симпатії серед європейських робітничих кол до українського визволення, перешкоджати всяким авантюрам, направленим на визиск України і т. д. В тій своїй роботі вона мусить бути тісно зв'язана з народом і нічого відповідального без згоди його авторитетних організацій в краю не чинити.

Ми констатуємо, що на землях Великої України український рух зростає. Наше завдання — допомогти йому звітля всіми засобами.

Коли серед сучасного окупаційного уряду українські елементи настільки зростуть, що поставлять собі метою хоч би повільне здійснення самостійної УСРР, — ми раді будемо порозумітися з ними на такій платформі:

1. Суверенність держави українського працюючого народу.
2. Скасування Диктатури Пролетаріату, а тим більше одної партії.
3. Легалізація нашої партії, і
4. Заведення соціалістичної волі.

Про деталі платформи і способи співробітництва можна буде говорити потім.

Нашим обов'язком було б підтримати самостійний уряд УСРР на міжнародному полі як морально, так і практично.

З цею метою вже тепер необхідно, щоб нам надавалися якнайширші відомости про політичне та господарське життя України, — про що мусите всім нагадувати.

Нам робилися певні конкретні навіть пропозиції з комуністичної Москви, але ми одмовилися від всяких переговорів з ними.

Прага, жовтень 1926 р. З щирою пошаною

(—)

Н. Григорієв

П. С. Бажано було б, щоб видавець універсальної бібліотеки, повертаючись назад, заїхав до нас. — Напишіть йому.

ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, стр. 43, арк. 24–25.

Копія. Машинопис.

№ 126 | Лист Головного Комітету Закордонної організації УПСР до Комітету Закордонної групи УСДРП з повідомленням про вихід з організаційного комітету по створенню Українського національно-політичного об'єднання закордоном

2 листопада 1926 р.

До Комітету Закордонної Групи УСДРП

Маємо за честь поставити Вас до відома, що Головний Комітет З[акордонної] О[рганізації] УПСР, констатувавши:

1. Що ідея громадсько-політичного центру для ведення боротьби за політичне, національне і соціальне визволення українського народу на всіх його землях од всіх окупацій не дала нових методів консолідації, навпаки — дала можливість сконстатувати, що полонофільська течія намагається використати емігрантські сили для скріплення своєї руїницької акції і проведення замаскованої польської орієнтації.

2. Що визвольно-революційна праця і надалі впадає на плечі соціялістів-революціонерів і тих соціялістичних і революційних народніх сил, котрі ідуть разом з ними, чим існуючі організаційні методи не змінюються. —

У х в а л и в: Вважати продовження акції створення такого осередку закордоном недоцільним, а організаційний комітет його ліквідованим.

З товариською повагою

(М. Шаповал)

2 листопада 1926

Прага

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 154, арк. 116.

Оригінал. Машинопис.

№ 127 | Із статуту Союзу бувших вояків Армії УНР у ЧСР

6 листопада 1926 р.

I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Назва організації

1. Організація має назву: «Союз організацій б[увших] вояків Армії УНР»

Мета організації

2. Союз організацій б[увших] вояків армії УНР має на меті: стисліше об'єднання існуючих поодиноких організацій, які стоять на засаді збереження і дальшого плекання

тягlosti української вікової державної традиції, відновленої боротьбою Армії та закріпленої з волі Нації актами державности в формі УНР, яку і донести до нового вияву суверенної волі Українського народу на рідній звільненій землі, для здійснення чого, Союз перебуває в стані повсякчасної організованої поготовілі до послуг Урядові УНР.

3. Союз є правна одиниця — юридична особа, і як така може набувати й володіти рухомим та нерухомим майном, приймати зобов'язання, складати умови і боронити свої інтереси в суді.

4. На поодиноких теренах Союз заступають Управи окремих організацій (членів Союзу) або уповноважені Союзом особи.

5. Союз несе своїм членам всебічну допомогу.

6. Союз, стоячи на державно-політичних засадах УНР, є організацією внутрі себе аполітичною.

7. Союз бере участь в інших всеукраїнського значення національних об'єднаннях, чи подає сам ініціативу на їх утворення, кожного разу після порозуміння з Урядом — через відповідну владу УНР.

8. Союз має свою печатку і бланки на українській та французькій мовах і знак Союзу.

II

ЧЛЕНИ СОЮЗУ

9. Членами Союзу можуть бути поодинокі організації, які поділяють мету Союзу, згідно § 2. [...]

VI

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ СОЮЗУ

40. Статут Союзу вступає в чинність після прийняття його з'їздом (організаційним), підписами не менше двох організацій та після затвердження його Урядом через відповідну владу УНР.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 347, арк. 28–29, 31.

Оригінал. Машинопис.

№ 128 | **З інформації радника повноважного представництва СРСР у Варшаві про українську політичну еміграцію в Польщі**

14 листопада 1926 р.

Ц[ілко]м таємно. Особисто.

Варшава, 14 листопада 1926 р.

Упов[новаженому] НКЗС в УСРР

т. Шліхтеру А. Г.³¹⁷

Копії: Зав[ідувачому] Від[діло]м Приб[алтики]

і Польщі т. Логановському

Раднику Повпредства ССРР

в Чехословаччині тов. Калюжному

Повпреду ССРР в Польщі т. Войкову

Поважний товаришу!

[...] 5. Справи еміграції. Використовуючи політичне положення Польщі, витворене травневим переворотом, Укр[аїнський] Центр[альний] Комітет у Варшаві продовжує

у сприятливих для себе політичних умовах проводити політику співпраці з польським урядом, використовуючи прихильність польських урядових чинників до своїх авантур. Що УЦК мріє про такі авантури, того доказом є натяки його офіційного органу та комунікатів. Наприклад, у «Вістях УЦК» за вересень [19]26 р. читаємо: «Коли ж події в СРСР та на окупованій ворогом Україні виявляють ознаки внутрішнього розкладу більшовицької влади, коли з другого боку на Україні серед укр[аїнського] народу невпинно поступає вперед розвиток національно-державної ідеї, українська еміграція мусить використати підйом своєї енергії в позитивному напрямі, а іменно до паралізування і знівечення радянських впливів на широкі маси укр[аїнського] населення». В тій цілі уенеровці стають явно і без ніяких застережень на ґрунт співпраці з польським урядом та прямують до утворення політичної партії, яка б лояльно ставилася до всяких починань польського уряду і яка мала б завдання паралізувати впливи інших українських протипольських партій. В тій цілі ведуться переговори про надання польського громадянства емігрантам з табору УНР, які лояльно ставляться до польського уряду. «Вісти УЦК» пишуть: «Міністерство Внутрішніх Справ ставиться дуже сприятливо і радо йде на зустріч заходам УЦК, скерованим на захист емігрантів. Довір'я польської влади до УЦК не повинно бути захитане і кожний емігрант, який користується з підтримки УЦК, мусить про це дбати, щоб довести польській владі, що особисто не уявляє ніякої небезпеки для польської держави, а ставиться до неї приязно і лояльно». У напрямку виконання цього та щоб мати більш вільну руку УЦК хоче перевести у своїх рядах чистку неблагонадійного і неправомірного елемента, щоб таким чином досягти консолідації своїх сил, що стоять лояльно на платформі політики УНР. Для цього УЦК створює окружні «комітети для збору національного податку», уповноважених і керівників, яких призначає УЦК з довірених людей, а затверджує їх Воєвода, на території якого вони працюють. Завданням цих «комітетів» є переведення реєстрації укр[аїнських] емігрантів, заходи до узискання для лояльних членів різних прав та привілеїв та видалення, по вказівках УЦК, нелояльних осіб за межі Польщі. Інформації ці подані людиною, що заслуговує на безперечне довір'я [...]

З компривітанням
Радник

(Лебединець)

ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, стр. 225, арк. 35–49.
Оригінал. Машинопис.

№ 129

Заява Закордонної делегації УСДРП до українського громадянства з критикою діяльності лідера українських соціалістів-революціонерів та його звинувачень на адресу української соціал-демократії

19 листопада 1926 р.

(З приводу двох памфлетів)

УСДРП, виконуючи серйозні і відповідальні політичні завдання на еміграції, все ж проти своєї волі мусить ще раз зайнятися наклепами, що кинуті на її адресу так зв[аним] «лівим соціалістом» п. Микиткою Шаповалом, який головним завданням поставив дискредитацію нашої партії, що всякими способами старається перевести в своєму журналі «Нова Україна», а 10 листопада 1926 р. видав памфлет, де брутально нападає на нашу партію.

В інтересах правди нагадуємо деякі факти з деструктивної і не відповідальної ні перед ким роботи п. Шаповала.

П[ан] Шаповал зробив неможливою працю багатьох груп і організацій в УГКомітеті, в тім числі й українських соц[іал]-демократів, які намагалися перетворити його в демократично, а не диктаторськи керований орган для захисту і представництва нашої еміграції.

П[ан] Шаповал примусив вийти з того комітету також своїх однодумців українських соц[іалістів]-рев[олюціонер]ів, доводячи таким чином до розбиття своєї власної організації, а правильніше, ставлячи всю с[оціалістів]-р[еволюціонерів] Організацію проти себе.

П[ан] Шаповал нарешті розриває навіть зі своїми найближчими співробітниками.

П[ан] Шаповал вносив свої деструктивні й хаотичні методи керування в наукові українські інституції в ЧСР, як Господарська Академія³¹⁸ і Педагогічний Інститут³¹⁹, через що після тяжких конфліктів ці інституції зірвали з Українським Громадським Комітетом, на чолі якого стояв п. Шаповал.

П[ан] Шаповал використовує стремління нашої еміграції до політичної консолідації та по фарисейському творить об'єднання навіть зі своїми політичними ворогами лише для того, щоб це об'єднання розбити, називаючи у своєму журналі тих, з ким він тільки що об'єднався, шарлатанами та запродавцями.

Вершка демагогії досяг п. Шаповал у своєму памфлеті з 10-го листопаду 1926 р.

П[ан] Шаповал у цьому памфлеті робить справжній і цілком неправдивий донос на цілі групи українських громадян та на наукові інституції перед правительством Чехословаччини, котре дає матеріальну допомогу українській еміграції в ЧСР.

П[ан] Шаповал провокує в цьому памфлеті чеське населення проти української еміграції.

Не входячи в самий зміст памфлету Шаповала, який є відповіддю на такого ж роду памфлет у «Тризубі», ми категорично заявляємо, що українська соц[іал]-демократія не має ніякого відношення до заміток в «Тризубі», про які пише п. Шаповал, бо наша партія взагалі не має нічого спільного з «Тризубом», політичні методи якого ми так саме засуджуємо, як і методи «політики» п. Шаповала. Тому ми як найрішучіше протестуємо проти демагогічного і нечесного нападу на нашу партію у змаганні між «Тризубом» і Шаповалом.

П[ан] Шаповал безсовісно нападає на УСДРП, обвинувачуючи її в своїх органах в «понофільстві», хоч знає добре з документів нашої партії (як напр.: резолюція Центрального Комітету з 17 січня 1922 р. про відношення до УНР, відозва ЦК до соціалістичних партій світу з 9-го червня 1922 р. з приводу голода на Україні, відозва ЦК до соціалістичних партій світу з 22.ІІІ.1923 р. з приводу затвердження східних границь Польщі, меморандуми делегацій партії до міжнародних соціал[істичних] конгресів у Гамбурзі та Марселі і ін[ші], які були широко оголошені як в українській, так і в чужоземній пресі), що українська соц[іал]-демократія до так зв[аної] «Варшавської орієнтації» не має ніякого відношення, так саме як не має відношення до орієнтацій чи то на Прагу, Берлін чи Харків.

Всі ці напади п. Шаповала, головно на УСДРП, пояснюються тим, що він бачить в українській соціал-демократії принципового противника, який розуміє усі політичні викрутаси його ніби «політично-культурної праці» і знає справжню ціну «народолюбства», «соціалізму» і «патріотизму» п. Шаповала.

П[ан] Шаповал, лицемірно запевняючи всіх у своїй «культурній» місії і аполітизмі, в дійсності веде найгіршого сорту політику, викидаючи на це неабиякі громадські кошти. Про те, що не «культура», а політика стоїть у Шаповала на першій місці його роботи, свідчать цілі томи видань «Нової України», «Вільної Спілки» в Празі, видання «Українського Робітника» в Парижу. Чи може ті напади й інсинуації, якими «обкладає»

п. Шаповал у своїх органах його політичних противників, відносяться до «культурно-гуманітарної» праці?

Але деструктивна робота п. Шаповала дуже добре відома всім свідомішим елементам української еміграції. Тому скільки б він не старався хоч би й шляхом подібних памфлетів притягти до себе симпатії широких кругів української еміграції, скільки б він себе не хвалив і не ставав в позу опікуна українського народу, він зостанеться й надалі самотній, бо українська еміграція, що вийшла з демократичної революції, ніколи не погодиться з його диктаторськими методами громадської роботи і не піде за його згубним політиканством, яке він так самовпевнено провадить під видом «гуманітарної праці».

Закордонна Делегація Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії

Прага, 19 листопада 1926

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 149, арк. 3.

Друкарський примірник.

№ 130

Протест-звернення українських студентів-емігрантів до світового студентства і громадськості у зв'язку з підготовкою у Франції судового процесу над вбивцею С. Петлюри і спробами антиукраїнських політичних сил звинуватити Уряд і Армію УНР в єврейських погромах

Не раніше осені 1926 р.

Ми, українські студенти Високих Шкіл Чехословаччини, Австрії, Польщі, Хіни*, Бельгії, Німеччини, Вільного міста Данцігу, Югославії, Франції та інших держав отсिम підносимо перед студентством та суспільством цілого культурного світу свій урочистий протест проти нечуваної брехні, наклепів, фальшування й підкупу, при допомозі яких вороги українського народу стараються скерувати на хибний шлях публічну опінію цілого культурного світу, і французького народу, зокрема, замаскувати дійсних авторів і справжні мотиви бруталного, підлого вбивства 25 травня 1925 року в Парижі Президента Директорії, Головного Отамана Військ Української Народної Республіки Симона Петлюри, та ще й заплямувавши чесне ім'я покійного і цілого українського народу обвинуваченнями в погромах жидівського населення України.

З самого дня ганебного вбивства С. Петлюри большевицька преса, потім російська, жидівська, а в останні часи й деякі органи французької преси (*La Nouvelle Socialiste, Quotidien*) стараються розповсюдити неправдиву в основі своїй думку, що вбивство С. Петлюри, dokonane жидом Шварцбартом, являється актом помсти з боку жидівського народу за погроми жидів на Україні.

Особливо відзначаються статті французького жида Б. Лекаша, що друкувалися в паризькій газеті «Котідіен» в місяці лютому б. р., а нині вийшли окремою книгою у виданні «*Progres civique*» в Парижі.

Пан Б. Лекаш, якого большевицькі часописи іменують «Секретарем» адвоката Торреса, оборонця вбивці Шварцбарта, був посланий на Україну для переведення «анкети» про жидівські погроми, що мали місце в 1919–1920 рр. Як свідчить сам п. Лекаш, большевики,

* Китай.

під час його перебування в Москві та на Україні восени 1926 року, передали йому писані заяви жидів, потерпівших від погромів, складені ad hoc, вже після вбивства С. Петлюри, в умовах большевицького режиму і по вказівкам большевицьких агентів; большевики дали йому можливість допитувати «свідків» — жидів в присутності агентів ЧЕКА; большевики перевозили п. Лекаша з міста до міста в супроводі й під охороною агентів ЧЕКА, большевики, нарешті, підготували й підготовляють хвальшових свідків і хвальшові документи з масовими підписами, фотографії тощо для використання п. Лекашом в пресі та його патроном, адвокатом Торресом, під час судового процесу над вбивцею С. Петлюри.

На підставі всіх цих матеріалів та своїх особистих вражінь, п. Лекаш написав згадані статті на книгу, в яких не тільки використав всі ці тенденційні й хвальшові дані, але також однобічно освітлив їх та додав від себе чимало видуманих ним самим фактів.

Рахуючи на непоінформованість європейського громадянства в деталях визвольної боротьби українського народу, большевики, ці найбільш закляті вороги самостійної України, при допомозі таких співробітників, як п. Б. Лекаш, та інших стараються замаскувати dokonаний ними через поставленого вбивцю акт знищення найчільнішого національного провідника українського народу. Мало того, вони хочуть використати вбивство для провокації та для сіяння ворожнечи між українським та жидівським народами, обвинувачуючи перший в расовій ненависті до жидів та приписуючи другим акт помсти над невинним безоружним представником українського народу.

Ми урочисто свідчимо перед цілим світом, що український нарід не мав і не має почуття ненависті до жидівського народу, з яким він живе тисячоліття на одному терені. Ми рішучо протестуємо проти обвинувачення С. Петлюри, української армії та українського народу в насильствах над жидівським населенням в протязі боротьби 1919–1920 рр.

Ми, українські студенти, що майже всі приймали активну участь в цій боротьбі чи то у війську, чи то на урядових посадах, одверто, з піднесеним чолом, перед лицем цілого світу заявляємо, що С. Петлюра та український народ не тільки не наказували робити жидівські погроми, як це твердять вороги наші, а, навпаки, завжди й всюди, всіма засобами, які були в їх розпорядженні, охороняли мирне населення України, без ріжниць національності, від всяких надужить, насильства та ексцесів.

Ми свідчимо, що Центральна Рада — перший український Парламент — ухвалила, а уряд здійснив закон про національно-персональну автономію, який дав широкі права національним меншостям і в першу чергу жидам, та що представник жидівського народу в якості міністра по жидівським справам, був у складі уряду в протязі всього часу боротьби 1919–1920 рр. Ми свідчимо, що український уряд протягом 1919 року видав на допомогу жидівському населенню, потерпівшому від погромів, 21 мільон рублів. Ми стверджуємо, що С. Петлюра та уряд літом 1919 року офіційно звернулися до жидівських організацій та до окремих діячів за кордоном (Маршал, Вульф та інш.) з пропозицією вислати на Україну анкетну комісію з представників жидівства для розслідування жидівських погромів і винних в них, що жидівські діячі прийняли пропозицію уряду, висловили йому подяку і довір'я та що виїзд комісії не відбувся по незалежним від сторін обставинам.

Ми звертаємо увагу культурного громадянства на ту величезну небезпеку для загального миру, яку несе з собою провокаційне підбурення одного народу проти другого. Бо, коли жидівський нарід піде на цю провокацію та прийме на свій рахунок вбивство з помсти С. Петлюри, то українським політичним партіям та організаціям, як і нам, студентам, буде надзвичайно утруднена можливість впливати на маси українського народу, який тяжко потерпів від большевиків під час війни 1919–1920 рр. Та ще й тепер несе величезні жертви людські під ярмом большевицької влади.

Ми протестуємо проти сіяння національної ненависти шляхом неправдивих, перекручених, тенденційних публікацій в пресі, інспірованих ворогами мирового, братерського співжиття народів. Ми протестуємо проти безчесного, недостойного культурного громадянства способу, який большевики — ці дійові автори вбивства С. Петлюри — стараються вплинути на французьку опінію, на французьких суддів та отруїти їх природне, високе почуття правди.

Всі українці спокійно чекають вироку французького суду в справі вбивства С. Петлюри, твердо вірячи, що безсторонній французький суд висвітлить дійову правду і винесе справедливий свій присуд.

Цей наш протест ми звертаємо в першу чергу до Вас, товариші-студенти. Будьте обережні перед хитрою, підлою провокацією большевиків. Не піддавайтеся їй та допоможіть нам своїм впливом розвіяти цей отруйний газ, що напустили вороги культурного світу, щоб замаскувати людям голови, посяяти почуття помсти та довести до нового проливу крові братів своїх.

В імені нижчезазначених організацій підписали [...]*

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 261, арк. 2–5.

Копія. Машинопис.

№ 131 | 3 інформації повноважного представництва СРСР у Варшаві про українську еміграцію в Польщі та українсько-польські контакти

6 грудня 1926 р.

Ц[ілко]м] таємно. Особисто.
Варшава

Уповноваженому НКЗС т. Шліхтеру
Копії: Зав[ідуючому] від[ділом] Приб[алтики]
і Польщі т. Логановському
Радникові Повпредства ССРР
в Чехословаччині тов. Калюжному
Повпреду ССРР в Польщі тов. Войкову

Поважний товаришу!

[...] 2. З цілком таємного джерела передані мені такі інформації про укр[аїнські] справи:

а) останніми часами зазначився особливий рух серед укр[аїнської] еміграції. Емігранти з центру їздять по Волині і організують тамошню еміграцію. Недавно їздив з цією метою в Остріг, Дубно і Кременець Ковальський, який на емігрантських зібраннях казав, що наближає час, коли емігранти зможуть повернутися додому. Окремі емігранти кажуть, що Ковальський організує вагони для переходу кордону. В названих містах до акції Ковальського віднеслись з недовірою і ніхто до його організації не вступив.

б) Через слабкість групи Петрушевича в УНДО Кость Левицький перекинувся на другу сторону. На мою думку, інформація ця потрібна перевірки.

* Далі перелічується 47-м українських організацій в еміграції та кількість їхніх членів (понад 7 тис. осіб).

в) Військово-розвідча організація³²⁰ Петрушевича зараз пасивна із-за недостачі матеріальних засобів та внутрішніх розладів. Деякі члени цих організацій відходять від них і починають орієнтуватися на монархічні центри — Скоропадського і Вишиваного. Також і деякі визначні в минулому члени УНР стоять за монархічну орієнтацію, як напр., полк. Пащенко.

г) Пiлсудський пiдготовлює з'їзд укр[аїнських] діячiв (я вже про це сповiщав). Хоче, щоб в ньому взяли участь представники всiх укр[аїнських] партiй. На акцiю цю дивиться як на початок польсько-української угоди. Пiлсудчики в рiзних мiстах ведуть переговори з українськими діячами, схилиючи їх до прийняття участі в з'їзді. Ведуться про це також переговори і з УНДО, посередником в них є Островський.

д) В Данцигу існують такі укр[аїнські] групи: 1) «Чорномор'я» на чолі з Згорлякевичем, Райторевським, Воробкевичем та Бачинським. Членів 26. Більшість їх з керуючою голівкою — петлюрівці, меншість орієнтуються на Скоропадського. Ведеться переписка з петлюрівцями Польщі, Чехії, Франції та УСРР; 2) «Зарево» з сьоми душ. На чолі Базилевич, Богачевський та Онишкевич. Група фашистівська військового характеру. Переправляє військові матеріали до Польщі; 3) «Галич» з 18 чол. Керівники Пиндус Степан та Песецький. Орієнтуються на УНДО. Значної політичної ролі організація не відіграє. 4) «Залізна Острога» на чолі з Кузюком і Лашкевичем. До організації входять люди різних політичних напрямків. Орієнтацію групи визначити важко. Характер групи військовий. 5) В Берліні мається група «Дніпро», на чолі її Кучабський³²¹, Чужак (Чиж?) та Федак³²². Орієнтація на Скоропадського та на угоду з поляками. Керівники її являються гетьманцями. Інформацію про групу «Дніпро» треба, на мою думку, також переговорити і щодо її керівників і щодо її орієнтації на Скоропадського.

е) По відомостям з правничої комісії Комітету ім. Петлюри всі документи по процесу Шварцбарда одіслані вже до Парижу до Головної комісії по зібранню цих документів [...]

З компривітанням

(Лебединець)

ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 225, арк. 79–92.

Оригінал. Машинопис.

№ 132 | Лист О.Петлюри родині Садовських про українську еміграцію, її діяльність, відсутність загально визнаного лідера серед українства та з характеристикою деяких соратників С.Петлюри

13 січня 1927 р.

Ви зробили дуже мило, що обізвалися. Про Ваше життя потроху знала то від доктора Лук[асевича], то від Максима Ант[оновича]*. Знала, що Ви обоє провадите себе непохвально. Щиро бажаю, хоч би в цьому вже році поводитесь краще. Щодо Лідії Іванівни, то сумнівів мало, бо всі в один голос хвалять її за гарний вигляд, а Вал[ентин] Вас[ильович] хоч і потовщав значно, але мусить стеретися, особливо в тому кліматі. Якщо Ви в трьох фотографувались, то може б прислали мені [фото]? Я Лялю бачила з дітьми. Вона вигляд має міцний і дуже мало змінилось обличчя.

Щодо «сірості» життя там, у Вас, то власне, що можливо на еміграції при нашому рівні? Щастя, що й те все робиться. Щодо Ваших сумнівів та скептицизму, то те саме відбуваю і я, але боюсь, що мій скептицизм може мати нездорове коріння, то бажано було б знати Вашу думку, висловлену ясніше.

Власно кажучи, український емігрант не може собі дозволити розкоші стати просто «обивателем», якби того не хотів. Бо саме життя хоч-не-хоч нагадає, що Ви еміграція політична. Навіть і та наукова праця, що була можлива на терені чеському, дає всі ознаки недовговічності. Значить треба шукати якогось порятунку не персонального лише.

Отже, мені здається, коли можна було до свого часу, прикрившись працею професора чи студента, казати: ну, ви там робіть, а ми побачемо колись і пристанемо, якщо у Вас вийде — далі буде неможливо. Так саме неможливо буде далі лише лояльно ховати з почуття дисципліни свій песимізм, бо політична еміграція самим життям примушена або вести якусь акцію, або йти до Каносси.

Якщо признати, що акція в Польщі потрібна, то треба до неї замішатись, бо там же дві сторони ахові: з одно боку, поляки, яким потрібно мати в руках якийсь український козир, а з другого — Лівицький, що не користується ні довір'ям, ні належною пошаною. Щодо тієї акції в Польщі, то я ніяк не можу повірити, що вона може мати ефект швидкий, але робота ж розрахована на якісь наслідки, хоч в далекому майбутньому — річ не дурогорядна.

Мені здається, що накопи б навіть захитались б[ільшевики], то рожевих виглядів немає, бо наш народ не така вже вироблена нація, щоб міг тепер, під час повстання, обійтись без впливової людини. Ріжно будуть оцінювати С[имона] В[асильовича], але

* Мається на увазі М. А. Славінський.

одного не одмовлять: він горів і вмів видобувати горіння й ентузіазм, міг впливати на масу, а кого куди поведуть, у кого видобудуть ентузіазм Ливицький з Прокоповичем? Річ безнадійна.

Значить треба братись за ту приблизно роботу, що робила ще царська еміграція, скріпивши під собою групи, хоч в одній країні. А на Україні — не знаю, чи не ліпше повільне скріплення в існуючих рамках, а то боюсь, що вибух може стати цілковитою поразкою УНР.

Знов кажу, що не дуже-то довіряю сім своїм думкам, бо може що інше впливає на них, а не розуміння об'єктивних умовин. Що думає Кость Андріянович*? Його С[имон] В[асильович] рахував однією з нечисленних у нас «живих душ», тоді як Прокоп[овича] рахував душею цілком мертвою, а Лів[ицького] застояною, нездідною спробувати нові методи, новий шлях, хоч і активною. Сей останній зробив на нього тут, в Пар[ижі], дуже тяжке вражіння. Оповідючи мені про різні «несуразності» [Ливицького], не раз казав: і се ще ліпший з тих, з ким треба працювати! Ну, годі покищо, привітайте Сікору та Мацієвича. Шлю Вам, найліпші побажання. Напишіть більше про Лялю!

13.I.1927

(О. П[етлюра])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 199, арк. 73–73зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 133

Лист відпоручника військового міністра УНР на Балканах підполковника В. Филоновича³²³ голові Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР полковнику А. Кметі з питань діяльності української еміграції

7 березня 1927 р.

Ч. 34/6

Слава Україні!

Дорогий Архипе Йосиповичу!

Субота пройшла благополучно, ще один нажим на п'ятницю і справа буде виграна.

Шаповаловці заграли «отбой» і запирають факт підписання угоди з росіянами³²⁴. Кажуть, що це все сфабриковано там у Вас, в Подебрадах, і що декого за «підробку підписів» потягнуто до суду (Мазепу ніби), але взагалі всі сміються.

Вчора балакав з проф. Яковлівим, про яку «майбутню подорож Филоновича» писав пан Прокопович? Яковлів каже, що це не у зв'язку з процесом, а що моя подорож не по «військовим» справам. Допрос буде тут³²⁵.

Від С[альського] і К[уша] нічого не маю. Що Ви маєте від них?

Як ідуть справи з Союзом**?

Вчора бачив полк. Сушка. Він десь розкопав статтю, надруковану в «Канадійському Фермері», про Січових Стрільців та полк. Коновальця, просив підтримати його протест.

* Йдеться про К. А. Мацієвича.

** Йдеться про Союз організацій бувших вояків Армії УНР в Чехословаччині.

Я йому порадив розіслати цю статтю представникам полків і спільно, якщо вони знайдуть потрібним, виступити. Це матиме значення, хоч до теперішньої «роботи» п. Коновальця³²⁶ треба було б придивитися ближче.

Взагалі треба підійти обережно до цієї справи, бо галичани є галичани. І коли ми мусимо виступити, то лише на захист брудних наклепів на Січових Стрільців, коли в цій статті йде щось про них. Я її не читав. Сушко Вам напише про це і дасть статтю і протест.

Пишіть, чекаю новин.

Вітаю всіх, вітаю дружину й сина.

Ваш

(Филонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 261, арк. 2.

Оригінал. Рукотписна чернетка.

№ 134 | **З листа підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про становище української еміграції в Болгарії**

20 березня 1927 р.

Ч. 43/1

Високоповажний пане генерале!

Прошу пробачити за затримку відповіді на В[аш] лист. Разом з цим складаю Вам щире спасибі за допомогу, перші і другі 100 злотих одержав. Просив би повідомити мене, якого саме характеру вислати Вам на них розписку.

Гадаю, що Ви вже маєте приблизно план праці в Б[олгарії], пересланий Вам п[аном] полк. Кметою. Хочу тут трохи детальніше підійти до справи. Мушу зазначити, що, складаючи цей план, я виходив з тих місцевих обставин, які є в Б[олгарії], приймаючи на увагу впливи росіян, русофільську політику болгар і т. д.

Останній лист, який я одержав лише вчора, яскраво підкреслив правдивість моїх міркувань, а саме, що «масу», яка перебуває зараз в Б[олгарії], можна нараз підняти, кинувши гасло: «До зброї!» Можна з впевненістю сказати, що на нього підуть всі — і свідомі і не-свідомі, можна сказати навіть і неукраїнці. Лише справа в тому, хто скаже перший це гасло. Однак, не маючи на сьогодні бази, яка б увібрала в себе цю масу, мусимо стати на утворення осередків по різних місцях Б[олгарії] з центрами в Софії. Це випробований шлях, який мною був вже переведений з наказу бл[аженої] п[ам'яті] Г[оловного] от[амана] С[имона] П[етлюри]. Організація, під прапором якої я робив, існувала аж до недавня, вірніше остатки організації [...] Аж останній лист приніс невідрадливі вестки, що і цього вже не має, бо організацію розв'язали болгарі за ... «більшевізм» [...]

Щодо Вашого побоювання мого перебування на Балканах і насильства з боку росіян [...] Звичайно, [це] неприємна річ, Ви маєте слушність. Але виходу немає. Коли треба робити, не треба боятися. Найгірше, що може бути — це арешт, тюрма і зрештою викинуту за кордон.

Мав на увазі відкрити заочні курси підстаршин і старшин в Б[олгарії]. Але зараз з цим проектом треба ще зачекати, бо політична ситуація в Б[олгарії] [не сприятлива]. Однак в цій справі просив би у Вас дозволу і поради, і головне підручників. Гадаю, що це хоч

і не принесе великих наслідків, але все ж, бодай, трохи ознайомить нашу еміграцію в Б[олгарії] з нашою армією і тісніше з нею зв'яже.

З правдивою повагою

(В. Филонович)

підполковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 261, арк. 6–7.

Оригінал. Рукопис.

№ 135

Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського і начальника Генштабу Армії УНР генерал-хорунжого В. Куща міністру закордонних справ УНР в екзилі О. Шульгину з проханням вплинути через болгарських дипломатів на Уряд Болгарії стосовно його ставлення до української еміграції

31 березня 1927 р.

Вельможний пане міністре!

В роках 1921–1922 з доручення бл[аженої] пам'яті Головного Отамана С. Петлюри підполковником Филоновичом, нашим воєнним агентом у Болгарії, була переведена праця по організації вояків-українців, що осіли в Болгарії після перебування в армії Врангеля та козакому війську. Наслідком цієї роботи було закладення 12 українських громад та гуртків, що жили по затвердженому Болгарським Урядом статуту.

Після примусового видалення підполковника Филоновича з Болгарії і від'їзду його до Чехословаччини, життя закладених ним організацій, під впливом ворожої акції як з боку росіян різних таборів, так рівно й агентів Полтавця-Острияниці, стало підупадати, хоч підполковник Филонович, в міру надзвичайно обмежених своїх засобів, намагався морально підтримати організоване життя українського вояцтва. Отже, не дивлячись на атаки ворожих таборів, цілковито неприхильне ставлення агентів болгарської влади до наших організацій через непорозуміння завдань Уряду УНР організоване життя того вояцтва мало до останніх часів під собою правний ґрунт — затверджений статут.

Але ж зараз наспіли відомості про остаточне розв'язання української громади в Болгарії. В болгарському Міністерстві внутрішніх справ відправлену по Головному Отаманові панахїду було трактовано як вияв діяльності большевицької на підставі погляду, що «Петлюра був большевик». Так було зазначено урядовцем міністерства одному з наших громадян, що звернувся з проханням про дозвіл на відновлення діяльності деяких гуртків і був в той же час ініціатором панахїди по Головному Отаманові С. Петлюрі.

В такому трактуванні нашої справи урядовим болгарським чинникам можна бачити наслідки тої роботи, що протягом декількох років велася нашими ворогами в напрямі скомпроментування ідеї УНР в очах болгар і була тим легшою, що завжди знаходила собі ґрунт в русофільському успособленні болгарського народу. Неприхильне ставлення з боку болгарських чинників доходило навіть до того, що вбивство македонця Тодорова накидалося на рахунок емігрантів українців й дало приводи до збільшення проти них різних утисків. Тяжке становище погіршувалося ще й тим, що в рядах болгарської дефензиви знаходилися агенти Полтавця-Острияниці, як рівнож росіяне працювали по зарядженням комуністів

та навіть деякий час існувала закладена ними в Болгарії «чека». Об'єднані зусилля їх були скеровані на розбиття української еміграції.

В зв'язку з загальним відновленням праці по організуванню життя нашої воєнної еміграції виникає конечна потреба виправити в першу чергу те неправне становище, в якому опинилася вона в Болгарії, де наразі не мають права на існування ніякі наші гуртки, що були засновані раніше в цілях культурно-просвітних. Між тим зараз в Болгарії спостережено помирнення роботи правих українських і російських кол, що турбує всіх тих українців, що є прихильниками ідеї УНР, не дивлячись на службу в арміях Врангеля, Денікіна й др[угих]. Отже, час не чекає і обставини вимагають аби тих людей, що є нашими по духу, не було б для нас втрачено. Встановлення нормальних відношень до наших людей з боку болгарських урядових чинників є невідкладною необхідністю.

Підполковникові Филоновичу вже дані мною відповідні зарядження та засоби для відновлення його попередньої роботи в Болгарії через довірених осіб (бо зараз оголошення його туди лише ускладнить роботу під тим поглядом, що може викликати репресії болгарської адміністрації). Але ж для того, щоб робота осіб, що почнуть працювати по дорученню підполковника Филоновича, могла знайти певну підтримку на місці, являється конечно бажаним:

1) широке інформування болгарських послів в Празі, Парижу, Варшаві та Букарешті про Уряд УНР, його завдання та діяльність;

2) з'ясувати по можливості одночасово болгарським послам у зазначених столицях, що наші люде в Болгарії не є комуністи, що вони в сучасний момент прагнуть лише до однієї мети — піднесення своєї культурно-національної свідомості і є цілком лояльні до Уряду Болгарського;

3) порушити клопотання, аби посол польський чи якої іншої держави у Софії, взяв би під тимчасову свою опіку перебуваючих у Болгарії наших людей, при чому можна дати гарантії, що поодинокі особи не будуть турбувати посольства своїми справами, а посол, який візьме на себе опіку, буде мати діло лише з репрезентаційним осередком. Цілком зрозуміло, що осередок цей буде підібраний у відповідному складі.

подаючи все згадане до Вашого ласкавого відома, прошу не відмовити зробити відповідні зарядження, про що мене повідомити.

Коли зайде потреба всі додаткові в цій справі пояснення пану міністрові зможе подати полковник Филонович.

(-) В. Сальський,
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

(-) В. Куц,
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

Начальник Генерал[ьного] Штабу

(В. Сальський)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 268, арк. 48–50.
Засвідчена копія. Машинопис.*

9 квітня 1927 р.

Прага

Дорогий пане Шевченко!

Ласкаве Ваше письмо дуже мене втішило. Переслав мені його мій син Роман, який тепер є професором в Варшаві. Я від грудня 1918 перебував постійно в Празі, зпочатку як посол ЗУНР, а від осені 1921 як професор укр[аїнського] університету, т. зв. як емігрант на ласкавому хлібі у Чехів. Дуже прошу Вас мені вибачити, що я аж сьогодні Вам пишу. В останніх місяцях обсіла мене коректура двох моїх книжок, а крім того виготовлення викладів на шевченківські свята. А чоловік уже старий, голова тупа і все робить помалу і так я дуже спізнився з своєю відповіддю, хоч завжди на Вас пам'ятав.

Незавидна наша доля. У Фрайштаті мали ми кращі надії. Ах, той Фрайштат, незабутній Фрайштат. І бідували, і працювали, і надіялися. Тепер бідуємо і працюємо, але надію «вітер по полю розвіяв». І тому нам тяжко, бо живемо без просвітку, не надіючись нічого доброго, хиба ще чогось гіршого.

Не зовнішні, виразно неприхильні нам обставини турбують мене. Внутрішнє наше життя, чи то на еміграції, чи в краю, дуже невідраднє. Великі злидні нічого нас не навчили. Куди не глянеш, розтіч думок, брак організації, консолідації. Ми сильні в поборованні самих себе, своїх братів. Як скажені собаки жеремося за косточками, кинені до того між нас нашими ворогами. І перед світом ми зовсім не виглядаємо як нація, яка добре знає, чого хоче, чого їй треба. Такі Литовці, Латиші, Естонці, Альбанці, Ірландці — всі знають, що вони таке. А ми? Посміховище світа, цілого світа! Бо ніхто не може зрозуміти, щоб 40-мільйонний народ був попихачем кого б там не було на світі і поневірявся в чужій неволі. Та я вже нічого не вдію — старий зробок.

З публічного життя я зовсім відтягнувся в «уєдиненіє», в свою неначе чернечу келію і тут працюю і так працюватиму аж до зложенія рук. Може з тої праці колись, хоч колись буде ще якась користь. Займаюся виключно наукою. Кінчиться друк другого видання «Розвитку поглядів про сем'ю слов'янських мов і їх споріднення», значно розширене і доповнене. Вийшла «Українська читанка» з укр[аїнсько]-німецьким словником в збірці Гешен в Берліні — це читаночка для чужинців. Вийшла моя «Ритмика Шевченкової поезії», «Правописна справа», «Франко і письменська укр[аїнська] мова», кілька рецензій і рефератів, в ЛНВ³²⁷ у Львові будуть тепер друкуватися мої виклади про Шевченкові «Великий Лях» і «Чигрин». Таких викладів є більше у мене. Вони тут дуже сподобалися. Отаке моє життя. Богу дякувати, що ще здоров.

Бачився тут з Дубрівним, Букшованим. З Морозом переписувався. Сімович є тут. От і все. Коби тільки серце не краялося з жалю над нашою долею. Марнуємося тут на чужині. Може в рідному краю була б більша користь з нас. А може таки колись туди ще повернемо. Мусимо сподіватися. Може схаменуться наші, може всі одною лавою стануть за Україну! Забагато води вже нам в уха набралось, то може і навчилися плавати.

Маймо віру, що праця наша не піде марно. Працюймо далі без впину, робім діло, кожний своє діло. Не тепер, то в четвер усміхнеться краща доля рідному народові. Я не можу вірити, що усі ті наші товариші з Фрайштату забули все те, що ми там думали, говорили — так як і ми цього ніколи не забудемо. А багато тих наших товаришів живе і там на Вкраїні і там вони щось думають, щось роблять. Виростає нове покоління — може воно

краще буде. З усеї душі дякую Вам за Ваше ласкаве письмо — це було для мене великою «розрадою» його читати, з Вами хоч отак на письмі побалакати. Пишіть, коли ласка, знов. Нехай пам'ять на гарний час піддержує нас в нашім лихолітті. Бажаю Вам всього найкращого і цілую Вас як найсердечніше.

Ваш щирий [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 236, арк. 40–41.

Копія. Машинопис.

№ 137 | З листа підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про свої враження від спілкування з делегатами IV з'їзду Української громади у Франції

26 квітня 1927 р.

Ч. 78/8

Високоповажний пане генерале!

Цим листом хочу дати Вам звіт з своєї подорожі до Франції [...]

[...] Приїхав на другий день IV з'їзду. Захопив ще з'їзд і мав нагоду балакати з всіма делегатами з провінції та м. Парижу. Тут постараюсь передати мої розмови з поодинокими представниками, а пізніше подам своє загальне спостереження та висновок.

Ген. Сварика, представник шалетської громади, після моїх інформацій та з'ясувань подекуди мети мого приїзду задав питання: «В якого Бога Ви віруєте? Питання це для того, що зараз всі ми підемо за тим, хто піде визволяти Україну першим».

Після моїх зауважень, що ми, військові, не можемо так мислити, що наша честь і вірність своїй присязі кажуть нам про щось інше [...] Бо ж, наприклад, і Полтавець-Острияниця «визволяє» Україну. Треба дивитись, за ким піде народ і т. д.

Г[енерал] Св[арика]: «А хіба селяни не стріляли по УНР?» Знову прийшлося доказувати, що все те було лише як окремих епізод — анархія і що вияв волі народу є обрання Директорії, визнання державної форми правління УНР. Тут же доказую йому про шкідливу діяльність ген. Капустянського і К^{о328}. І як вияв, більшість вояцтва наш § 2³²⁹ Статуту Союзу [визнає].

Ген. Свар[ика] здав свої позиції — підтримав правильність позицій нашого Союзу і ляв г[енерала] Капуст[янського] [...]

Мої загальні спостереження: у Франції є дуже широке поле для праці і то систематичної, планової. І лише такою працею можна зробити те, що так потрібно зробити — треба організувати ряд лекцій по всіх громадах на військові і громадські теми. Гадаю, щоб це було разом. Треба організувати надсилку розроблених військових тем, аби вони самі в громадах улаштували виклади і розбір того чи іншого питання.

Треба надіслати якнайбільше військовій літератури, треба заставити наших військових «думати» та їхню думку держати в тому напрямку, який є конечно нам потрібний [...]

На сьогодні Союз наш звернув увагу на три групи, де можна розвинути роботу Париж, Шалет, Ліон [...]

Про дальший перебіг праці у Франції буде систематично Управа Союзу Вас інформувати.

26.04.[1927 р.]

З правдивою повагою до Вас

(Филонович)

Р. С. Зараз одержав привітання панові Голові Держави та уряду УНР від частини нашої еміграції в Б[олгарії] і завтра перешлю його Вам.

В. Ф[илонович]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 261, арк. 16зв. – 19.
Оригінал. Рукопис.*

№ 138 | Із статуту Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції*

15 травня 1927 р.

Статут Товариства б[увших] вояків Армії УНР у Франції

І. Загальні положення

Назва організації

1. Організація має назву: «Товариство б[увших] вояків Армії УНР у Франції».
2. Місце осідку Т-ва м. Париж.

Мета організації

3. Організація «Т-во б[увших] вояків Армії УНР у Франції» має на меті: стисліше об'єднання б[увших] вояків Армії УНР для моральної і матеріальної взаємодопомоги, для повсякчасної поготівлі до послуг своєму Урядові.

4. Т-во є правна одиниця — юридична особа, що перебуває на терені Франції на підставі існуючих для таких організацій законів.

5. Як правна одиниця, Т-во може набувати і володіти рухомим та нерухомим майном, приймати зобов'язання, складати умови і боронити свої інтереси в суді.

6. Т-во: а) заступає права своїх членів на терені Франції; б) несе їм допомогу по змісту п. 3 цього статуту; в) вишукує всіх можливостей допомогти своїм членам шляхом самоосвіти набути ті знання і фахи, що необхідні будуть армії при повороті її на рідні терени. Для цього Т-во влаштовує для своїх членів лекції, реферати, засновує бібліотеку і в разі спроможности видає свій орган.

7. Т-во, стоючи на державно-політичних засадах УНР, є організацією внутрі себе аполітичною. Толерує ідеології всіх партій, груп та об'єднань, що стоять на ґрунті Української Державної Незалежності, не забороняє своїм членам належати до подібних організацій, але не дозволяє їм вносити в життя Т-ва з боку своєї партійної приналежності жадного питання, що могло б пошкодити меті Т-ва по п. 3 цього статута.

---

* Затверджений загальними організаційними зборами 15 травня 1927 р.

8. Т-во бере участь в інших ширших національних об'єднаннях чи подає само ініціативу до їх утворення, кожного разу після порозуміння з Урядом через Вищу військову владу Армії УНР.

9. Т-во має свою печатку і бланки з написом на українській та французькій мовах і знак Т-ва.

II. Члени Товариства

10. Членом Т-ва може бути кожен вояк Армії УНР, козацтво, старшина, адміністративна, санітарна, ветеринарна старшина та військове духовенство, що поділяє мету Т-ва та складе відповідну писану заяву про вступ і представить писану запоруку двох членів Т-ва, та який за попередню службу в армії чи поза нею нічим не заплямував доброго імені та гідності українського вояка. На тих же підставах щодо вступу членами Т-ва можуть бути співробітники центрально-державних установ і представники всіх фахів, які працювали чи будуть працювати в Армії УНР або під її охороною та контролем.

11. Членами Т-ва можуть бути і організації, що поділяють мету Т-ва (п. 3 статуту) і знаходяться в місці осідку Т-ва, але члени такої організації користуються правами Т-ва згідно цього статуту. Ті ж організації, що знаходяться поза місцем осідку Т-ва, стають членами Т-ва згідно п. 40 і 41. [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 347, арк. 49–49зв.
Друкарський примірник.*

№ 139

Лист діяча Гетьманського центру В.Липинського В.Старосольському з проханням висловитися щодо теорії української класократичної монархії та роздумами про недержавність української нації

4 червня 1927 р.

Берлін

Високошанований пане Володимире!

Сердечно дякую Вам, як за Вашого листа, так і за передані мені ласково через д-ра Мірчука³⁹⁰ дві Ваші праці. Одну з них (До питання про форми держави) я вже читав давніше, а другу (Внутрішня форма в соціологічній термінології) прочитав ще тепер з великим заінтересованням.

Дуже було мені приємно прочитати Ваш намір написати критику моїх «Листів». Не тільки мені особисто було б цікаво почути Вашу думку, як одного з найкращих знавців у нас питання державної організації, але й для нашого загалу така критика була б пожадана. Хай знають принаймні, чому не хочуть мати монархічної класократичної держави. Бо досі ще ніхто з того серед українського громадянства не сформулював.

Особисто не відчуваю з того «як кривду» — кажучи Вашими словами, бо розумію, що нація от природи недержавна не може мати ні інтересу, ні зрозуміння для державних питань. Болить мене тільки оця власне недержавність; болить мене свідомість безмежної внутрішньої ... * здійснення Української Держави і впливаюча звідци трагедія одиниць, що Україну мислять собі як Державу.

* У тексті нерозбірливе слово.

І мене дуже сильно вразила трагічна смерть Володимира Бачинського. Процес елімінації з українства всього, що переростає оточення, йде повним ходом. І мабуть «Запоріжжя» ХХ віку перетвориться в здегенеровану банду вошобойців-Мамаїв ще швидче, ніж Запоріжжя віку ХVІІ-го...

Тішуся дуже тим, що ще за свого життя матиму змогу побачити Вас і ширше, а не прихачем, як бувало досі, поговорити з Вами. В надії, що це свято мене не мине і що незабаром вітатиму Вас тут, в Берліні, стискаю Вашу руку і остаю з правдивою для Вас пошаною і зичливістю.

(В. Липинський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 252, арк. 111–111зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 140 | **3 листа Д.Дорошенка Д.Антоновичу про участь у міжнародному конгресі етнографів у Польщі, подорож на Волинь та враження від її колонізації**

18 червня 1927 р.

Берлін

Дорогий Дмитре Володимировичу!

Повернувшись з Польщи, застав я Вашого листа, за якого, а особливо за замітки до біографії Володимира Боніфатійовича*, сердечно Вам дякую.

Про конгрес етнографів та етнографії напевне розказав Вам наш бідний Розкопка, хоч мабуть у нього всі вражіння заступила собою звістка про смерть брата, яку він почув у Празі. Ці звістки прийшли до Львова при нас, але ми упрохали редакцію «Діла», щоб вона подала її на другий день по наших виїзді, щоб не отруїти Вадиму Мик[олайовичу]** подорож! Так, він, бідолаха нічого і не знав і в дальшій дорозі аж двічі писав до брата картку, а ми підписували, хоч знали, що адресат ні в якому разі не прочитає!

Від себе скажу лише про з'їзд, що він був цікавий, себто не з'їзд самий, а та подорож, хоч вражінь було дуже вже багато і вони мали кінематографічний характер. Я й тепер пригадую усе немов у сні. Як не як мав я приємність засідати у Вільні в тій самій залі (тепер актовий зал університету), де складав колись матуральні іспити і оглядати комір-ку, де тепер складаються шітки, швабри, ганчірки і т. п., а при мені був «темный карцер», в якому і я сидів пару разів, один раз за драку, а другий — за читання нелегальної книги («Літер[атурно]-Наук[овий] Вістник»).

Ще більш промовив до мого почуття переїзд по Волині і маленька прогулянка по м. Лунино, де оглядав стару дерев'яну церкву в укр[аїнськi]м стилі, розмовляв із справжнім бородатим сільським попом, а на базарі купив українські ковбаси й бубликів, привезених мною для Наталії Михайлівни, але в образі окаменілостей, через що вона й відмовилась їсти, і я поїв уже сам. В Сарнах ходив гуляти в ліс, а на вокзалі купив «Укр[аїнську] ниву» — одинокий натяк на якесь українство, який я побачив на Волині.

* Йдеться про видатного українського історика В. Б. Антоновича.

** Мається на увазі відомий український історик і археолог В. М. Щербаківський.

Не можу не пригадати, що в тім же Лунинці серед маси польських афіш (і жидівських) угледів я одну російську про «день русской культуры». Одним словом, союзники* Андрія Миколайовича [Лівицького] дуже успішно встигли надати Волині цілком польський зовнішній вигляд. Очевидно, що білі хатки, церковки з зеленими банями, вітрилки і пр[очеє] zostалися, як були і поглянути на їх, хоч би з вікна вагона, було любо моїм очам.

Певно розповів Вам пан Розкопка і про те, як уладжено польсько-український інцидент, уладжено дуже корисно для нас, на мій погляд. В цьому, безперечно, велика заслуга Колесси³³¹, хоч він сам його й прибильшив до космічних розмірів. Треба віддати справедливість його дипломатичному такту, але не можна забувати й того, що акцію обмежувало йому те, що він там був свій чоловік і плавав як риба у воді. Вже не кажу про те, що кожен другий польський професор являвся йому або товаришем по сойму, або колегою по унів[ерситету], або родичем. Одним словом, ситуація була така, як якому-небудь Багалію, якби він опинився на археологічному з'їзді у Києві або Полтаві.

Я вважаю наслідки конгреса для нас не тільки цікавими по своїм вражінням, але й корисними; зав'язано багато знайомств і зв'язків. До нас дуже добре ставились чехи, болгари і навіть серби. Між ін[шим], у Варшаві я зустрівся з мін[істром] Гірсою³³²; він надзвичайно тепло привітався зі мною, дякував за надіслані йому «Mittelungen» і побажав нашому Інституту³³³ успіху.

Якщо Вам трапиться зустрінутись з Шелухиним або Лашенком³³⁴ (і якщо Вам буде охота чи потреба з ними говорити), то розкажіть їм це, дуже Вас прошу! Хай бачать, що їхні заходи оборонити й захистити Чехословацьку Республіку од німецьких інтриг в об-разі Укр[аїнського] Н[аукового] Ін[ституту] в Берліні були зайві і даремні [...]

Бувайте здорові! Передайте мій сердечний привіт Катерині Михайлівні.

Ваш

(Д. Дорошенко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 8, арк. 6–8зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 141

Вітання Управи Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР Товариству бувших вояків Армії УНР у Франції з нагоди його утворення

9 серпня 1927 р.

Ч. 1/27

м. Подєбради, ЧСР

До Товариства б[увших] вояків Армії УНР в Парижі — Франція.

Управа Союзу має за щастя й шану, хоч і з припізненням, привітати дорогих побратимів по зброї на теренах Франції, що перші дали серед сучасного розсіяння приклад неухильних стремлінь до організованого співжиття й праці, скерованих на забезпечення вояка, щоб зберегти кожного з них до хвилини чину останнього в годину українського державного буття.

* Йдеться про поляків, уряд яких фінансував Державний центр УНР.

Союз з признанням відмічає, що він в своїх широких заходах до об'єднання українського вояцтва на теренах Франції зустрів у Вас перших глибоке зрозуміння категоричних вимог української справи в цю добу й щире бажання допомогти Союзові в надмірно тяжкій праці: згуртувати навколо заповітів Великого Небіжчика* й його спадкоємця Уряду УНР — розпорощене вояцтво українське.

І серед хаосу розбіжності настроїв і відчужань, серед пригнобленості знесилюючою працею та, ще гірше, непевністю її на завтрішній день, Ви подолали в новітнім світовім Вавилоні поставити першу організуючу фортецю українського вояцтва, промовити до його серця і мрій спільною зрозумілою йому мовою славного, ним створеного і вистражданого, героїчного минулого.

Союз дозволяє собі залишатися з глибокою надією, що Ваше Т-во з його ініціативністю активно стане першим маяком, що допоможе, зібравши навколо себе, чи згуртувавши також по інших числених осередках українських у Франції, скупчити через Союз біля свого Уряду Українське вояцтво, зберігши його тим, як однолиту силу, потрібну для визволення Рідного Краю.

Союз свідомий всіх труднощів, що ще спіткають Вас, як молоде Т-во, але вірить, що при виявленні і надалі також організаційного піднесення, всі перешкоди подолаєте.

Зі свого боку Союз, закінчивши цілковито у себе внутрішнє скріплення, має більшу змогу здійснювати реально своє давнє бажання: допомогти новопосталим Т-вам на наших теренах.

Тому просимо подати в розвитку Ваших побажань представникові Союзу, п[ідполковник]ові Филоновичові, Ваші нові потреби, що необхідні Вам для Вашого внутрішнього скріплення, виповнення змістом та поширення.

Вважаючи, що для виконання § 3 статуту Т-ва не зайво воякам пригадати дещо зі свого фаху, або ознайомитися зі світовими подіями його застосування й еволюції, Союз надсилає Вам на перших порах матеріял військово-історичного характеру з тим, щоб в дальшому, по мірі збільшення засобів Союзу і при звичаєння до напруження розумової праці членів, легше було приступити до глибших студій стислішого військового матеріялу з різних родів зброї і для різних щаблів командного стану.

З огляду на те, що Союз не розпоряджає подвійним комплектом потрібної військової літератури, просимо по скоршім використанні цих книжок переслати їх до інших Т-в, які утворилися, або до Громад, з яких можуть повстати споріднені з Вашим Т-ва Громади в Шалеті та Ліоні, а потім переслати їх до Союзу з зазначенням, як багато осіб користувалося подібною літературою і чи задовольняє вона взагалі інтереси й сучасні вимоги до неї вояцтва.

Було б бажаним, щоб окремі організації встигли використати надісланий матеріял протягом не довше як 2-х місяців.

Громада в Шалеті по використанню надісланих їй книжок, перешле [їх] Вашому Т-ву.

Приступивши до переведення ширших завдань: зв'язатися з усім вояцтвом і організованим і поодиноким, щоби виявити його найпекучіші потреби й сокровенніші хотіння, як борців за волю Рідного Краю — тепер емігрантів, Союз випустив анкету з пояснюючою до неї відозвою. В тисячах примірників Союз розішле цю анкету по різних теренах і осередках для найширшого розповсюдження.

В інтересах найдоцільнішого переведення повищої анкети, Союз буде просити Управу Т-ва прийняти на себе тягар Централі, якій надішлються всі анкети усієї Франції, які потім Ви надішлете Союзові.

---

* Мається на увазі С. В. Петлюра.

В разі згоди Вашої допомоги в цім Союзіві, надішлемо незабаром анкети з дотичними інформаціями.

В надії на урухомлення й пожвавлення надалі організаційного зв'язку поміж Т-вом та Союзом, остаємо з побратимським привітом:

За Управу Союзу:

Голова

Секретар

Референт

(–) А. Кмета, полковник

підполковник (підпис)

(–) В. Шевченко, сотник

Додаток: Військово-історичний збірник: ч.ч. 2, 3 і 4.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 352, арк. 44–45.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 142 | **Лист Управи Українського центрального комітету в Польщі О. Лотоцькому з пропозицією до української еміграції в ЧСР надати О. Шульгину повноваження репрезентувати інтереси українства за кордоном перед Лігою Націй***

3 грудня 1927 р.

Прикладаючи при цьому копію уповноваження на ім'я професора О. Шульгина в справах опіки над правним, економічним, фізичним та культурно-освітнім становищем української політичної еміграції, перебуваючої в Польщі, Український Центральний Комітет має шану повідомити, що на обговорення чергової сесії Ради Ліги Націй, яка має відбутися 5 грудня б. р., поставлене питання про поліпшення положення політичних емігрантів.

За браком об'єднуючого органу українських емігрантських установ, заснованих в різних державах, справа захисту прав української політичної еміграції перед Лігою Націй багато на тому тратить.

Відчуваючи потребу мати принаймні уповноваженого для безпосередніх зносин з Лігою Націй, Український Центральний Комітет звернувся до професора О. Шульгина, який стало перебуває в Парижі (адреса тижн[евика] «Тризуб»), з проською взяти на себе таке представництво від української еміграції, на що одержана позитивна відповідь.

Але уповноваження від одного Українського Центрального Комітету в Польщі не дає права проф. О. Шульгину виступити перед Лігою Націй в імені всієї української еміграції.

Беручи на себе ініціативу утворення такого репрезентанта в особі проф. О. Шульгина на час до утворення Об'єднуючого Репрезентативного Органу Української Еміграції, Український Центральний Комітет звертається до об'єднуючих українську еміграцію в інших країнах організацій з проською обговорити це питання і, в разі позитивного вирішення справи, негайно надіслати від себе до пана професора О. Шульгина відповідне уповноваження та необхідні інформації щодо потреб та правного становища української еміграції в кожній державі.

* Лист виконаний на офіційному бланку УЦК.

Копію свого меморандума до Ліги Націй Комітет надсилає при цьому і просить інші українські організації надсилати йому свої інформації для координування дальшої діяльності.

Заст[упник] Голови Комітету

(М. Ковальський)

Член-керівник секції правничої

(В. Приходько)

За секретаря

(П. Сікора)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 96, арк. 20.

Оригінал. Машинопис.

№ 143 | Лист проректора Вищої художньої школи в Одесі М. Жука Д. Антоновичу з пропозицією переїхати до України на викладацьку роботу

1927 р.

Вельмишановний Дмитро Володимирович!

Зараз я працюю в м. Одесі на художньо-педагогічній роботі при Вищій художній школі. Вже третій рік, як ми страждаємо на відсутність професора по українському мистецтву.

Поважаючи Ваші праці в цьому обсягові, а також маючи відомості, що Ви бажаєте повернути на Україну, я вирішив звернутися до Вас з проханням, щоб Ви погодилися читати у нас лекції по мистецтву. Якби була на те Ваша згода, а також якби Ви подали нам свої умови і якби вони відповідали нашій можливості, то можна було б піднести клопотання перед Народним Комісаріатом України про те, аби Вам якнайскорше дозволили повернутися до нас.

Дуже прохав би Вас, шановний Дмитро Володимировичу, написати з цього приводу свої думки... Можливо, що наші б побажання зійшлися, а Ваші вимоги ми змогли би задовольнити, то й справу буде легко зробити.

Нам потрібні знавці нашої культури. Нам потрібний її розвиток, а знавців у цій галузі зовсім мало.

Присутність Ваша на Україні, під той час, коли вона стає на ноги, коли вона прямує до здійснення свого вільного розвитку, — дуже й дуже потрібна. Гадаю, що по історії українського мистецтва Ви би могли читати не тільки у нас, а по інших вищих українських школах.

Пишу не на Вашу адресу тому, що просто під час переїзду загубив її. Користуюся тою адресою, що дав мені Василь Кричевський до свого сина. А вже, маю надію, якось цей лист дістанеться до Вас.

Вибачте, що пишу так коротко й сухо. Може Вас здивує, чому іменно я звертаюся до Вас із проханням по справах викладання.

Щоб було ясно — поясняю. Я тут, крім професури, ще працюю на посаді проректора. Значить питання про заповнення катедр — лягає на мене. Маю надію, що відповіді Ви не затримаєте.

Щиро вітаю Вас і стискаю Вашу руку

(Михайло Жук)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 14, арк. 148–149.

Оригінал. Рукопис.

№ 144 | Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу з оцінкою його роботи серед української військової еміграції в Болгарії та завданнями щодо її подальшого поглиблення і поширення

28 лютого 1928 р.

Вельмишановний пане полковнику!

Ознайомившись зі справозданнем з діяльності Вашої в минулому році, з приємністю констатувати мушу, що, не дивлячись на умови, що працю Вашу оточували, все ж таки попрацьовано чимало і не без пожитку для справи.

Хоч, на загал беручи, осягнення наші так в Болгарії, як ще менше, — в Сербії, є дуже і дуже незначні, в стосункові до маси, яку на згаданих теренах посідаємо, а яку під вплив свій взяти мусимо, — але я розумію і ті непоборимі труднощі, які на перешкоді до ширшого розвинення праці стояли. Головною перешкодою, розуміється, був брак відповідних матеріальних засобів; до того ж несприятливі були й умови локального характеру, особливо в Болгарії, де, oprич негативного успособлення до нас влади, праця Ваша напотикала ще й на протиакцію з боку ріжних, ворожих нам, політичних угруповань. Розумію також і ті недогідності, які з провадженням справи з віддалі, з закордону зв'язані, але всі перешкоди ані на хвилю не мусять спиняти розпочатої перед кількома роками так поважної праці і в році біжучому, як і в минулому провадитись вона мусить.

В зв'язку з працею в майбутньому, подаю Вам, пане полковнику, отсі свої думки:

Керування справою з віддалення вимагає, мені здається, мати на місцях, себто в Болгарії та Сербії, — відповідних відпоручників, які в безпосередньому контакті з масою будучи, потрібну роботу переводили б. Якраз таких людей, доводиться констатувати зі справоздання, Вам і бракне. Чи не доцільним би було, пане полковнику, всю увагу і енергію свою скерувати передовсім на розшуканне на місцях відповідних людей, налагодженне зв'язку з ними та пізнанне їх. Погодивши, так би мовити, інструкторів, можна було б ступнево пролазити і в маси. Постачанне літературою, хоч як важливим воно не є, може осягти ціли лише тоді, коли література попаде на відповідний ґрунт, коли на місцях використана буде стосовно до загально-культурного рівню та національно-політичної свідомості даної маси. Останнє можливим є лише при умові, коли на місцях будуть хоч більш-менш свідомі наші люде. Зрештою, вихованне мас полягає, головним чином, на живому слові: відповідних розмовах, дискусіях — і книжка в ньому відіграє лише помічну ролю.

На терені Болгарії посідаємо, як видно зі справоздання, лише чотири групи, тимчасом нашої несвідомої маси маємо там біля 6–7 тисяч і то, треба припускати, майже виключно робітництва, яке також працює групами. Варто застановитись надалі, чи не було б можливим окремих відповідних людей з наших організованих груп, — скажімо,

з Кочеринова, — перекинути для національно-освідомлюючої роботи до більших пунктів зосередження несвідомої нашої маси. Розуміється, є це справою нелегкою, але в кожному разі не виключено, тим більше, що так в Болгарії, як і Сербії існують організації козацько-незалежницькі (групи Бикадорова), які, в пунктах, де поруч з ними працюють і наші «малороси», припускаю, могли б нам в приміщенню хоч одного інструктора до праці і тим спільно нищити ворога. Гадаю, що козаки-незалежники не відмовили б нам у цьому, оскільки б, розуміється, маючи певних людей, ми до них звернулися. У нас же, на цю ціль, можливо, й знайшлося б дещо грошей.

Говорячи про організацію несвідомих мас наших на Балканах, не доводиться тісно зв'язувати її з тими чи іншими формами легальними: вміле неявне освідомлення національне відповідних елементів, а цим самим — розклад «білих», було б навіть й непомітне буде для відповідних влад, щоб так, чи інакше на нього реагувати. До того ж такий метод праці психологічно в своїх наслідках був би більш дійсний і не напотикав би на жадну організовану противагу з боку противного. В потрібному моменті дав би він не менші, якщо не більші ефекти, а ніж організації легальні. Підготовка як найбільшого кадру людей до такої роботи здібних та приміщення людей цих до певних осередків для праці, — є, мені здається, найактуальнішим на сьогодні завданням нашим. Лише при такій організації справи, можемо з певністю лічити на відповідні наслідки нашої роботи, на рух, що в своїм часі потрібний буде на Балканах.

Однак, повище не значить, що до легальних своїх організацій на Балканах стреміти не мусимо, але на ньому не мусимо зосереджувати всієї своєї уваги, скеровувати до того всі свої устремління.

Закінчуючи цього свого листа, дякую Вам, пане полковнику, за ті запал та сумління, яких до праці в минулому Ви доклали, та бажаю Вам здоровля та успіху в дальшій Вашій роботі.

28 лютого 1928 р.

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 269, арк. 63–64.
Оригінал. Машинопис.*

№ 145 | Лист редактора журналу «Літературно-науковий вісник» Д. Донцова академіку С. Смаль-Стоцькому про наміри більшовиків через свою креатуру в Галичині відібрати в нього редагування журналу

31 травня 1928 р.

Львів

Шановний пане професоре!

Стаття Ваша отримана і йде в цій книзі, цебто в подвійній, 7–8-ій, яка виходить 1 липня. Щодо «Червоної Калини», то, на жаль, я не маю там ніяких впливів, се справа Л. Лепкого і Постолока.

Може Вам не буде безінтересна справа з черговим походом на ЛНВ. Ведуть його на спілку — «Діло» і большевики. Останні під проводом консуля Лапчинського³³⁵. Хочє він

або (найрадше) викинути мене з ЛНВ і перебрати його в свої руки, або — створити конкурентне підприємство (чого я не боюся). Його «співробітники» — се К. Студинський³³⁶, Вол[одимир] Калинович, О. Турянський³³⁷, Цурковський, А. Крушельницький (хоч останньому здається наказала рад[икальна] партія виступити з чесною компанією).

Обіцяють тим, хто з ними піде, по 30 дол. місячно референтам, а як гонорар — по 40 дол. від аркушу (Наук[ове] Т-во платить — максимальний в Галичині — гонорар по 15 дол.); іде, на щастя, безуспішна купівля співробітників ЛНВ, іде натиск на Надзірну Раду, щоб вона передала їм журнал, а мені вповіла і пр[очеє]. Котиться червонець, робота іде... Свідомі своєї власної нікчемности, сі панове удаються, до всіх поважаних громадян з іменами аби знайти фірму, на щастя цілий ряд осіб відмовився. Удають, що Америка забезпечує їм відразу 1700 передплатників, але наша публіка вже розуміється на таких річах. Покищо я витримую сі атаки. Як буде далі — не знаю.

З правдивим поважанням

(Дм. Донцов)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 242, арк. 147–147зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 146 | **Лист голови Державного центру УНР А.Лівицького міністру закордонних справ УНР в екзилі О.Шульгину про спроби примирити українські політичні кола Західної України з польською владою та наміри більшовиків поширити свій вплив на цей регіон***

2 червня 1928 р.

Копія

ПАНУ МІНІСТРУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УНР

Як уже Вам писав, я з Галичанами начав розмови. Довести до остаточного порозуміння між урядом Річі Посполитої польської та галичанами, це для мене дуже важке завдання. Я зразу начав говорити з нашими прихильниками з партії Українського Національно-Демократичного Об'єднання, з послами д-р Дмитром Левицьким та Володимиром Целевичом. Це сьогодні одинока партія, з якою у цім питанні можна говорити.

Між Президіумом Українського Соймового Клубу та блоком пана маршала Пілсудського є до певної міри порозуміння, но це порозуміння в нічому не мішає УНДП стояти в опозиції до уряду. Польський уряд робить зусилля, щоб Український Соймовий Клуб притягнути на сторону урядового блоку. Від Українського Клубу вимагається офіційної декларації, як це було зроблено українськими послами, які зараз входять до блоку пана маршала.

Крім заяви лояльності супроти Річі Посполитої польської, вимагається теж й заяви, що Український Соймовий Клуб стоїть на становищі польської державності. Хоч Український Клуб міг би це зробити, то він цього не робить, вимагаючи, щоби перш за все з боку польського уряду були здійснені домагання Українського Соймового Клубу.

Я, з мого боку, стараюсь вяснити ситуацію і справу поставити на реальний ґрунт. Пан посол Д. Левицький, зі свого боку, робить зусилля, щоб підготувити ґрунт в самому

* Лист виконаний на бланку: «Заступник Голови Директорії і Головний Отаман військ УНР».

Клубі для практичних переговорів. Необхідні є уступки з боку польського уряду, — про це я вже говорив з деякими міністрами та одержав їх згоду, що з боку уряду це буде зроблено.

Коли мені вдасться довести до порозуміння, так й для нас це принесе великий успіх, бо тоді зможемо деяких визначних галичан вжити для наших цілей.

Мене інформували про Лапчинського, який зараз заступає московську експозитуру у Львові. Він зі свого боку устроює банкет для Галичан і хоче їхню опінію з'єднати для Совітів. Його завдання є із Східної Галичани зробити етап для совітських експериментів. Він у приватних розмовах з деякими галичанами сказав, що Совіти «не зрелися західних земель України та, що ці землі в скорому часі будуть прилучені до радянської України». Такими фразами Лапчинський хоче з'єднати симпатії галичан для харківської експозитури. Це, однак, йому не вдасться, хоч як великими ворогами поляків є галичане, бо ж вони на власній шкуру відчули московсько-большевицьке добро.

(—)

А. Лівичський

Верно:

Зав. О.Ш.Д.*:

(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2674, арк. 51–52.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 147 | Лист академіка С. Смаль-Стоцького Д. Донцову з підтримкою його діяльності на посаді редактора «Літературно-наукового вісника»

8 червня 1928 р.

Вельмишановний пане редактор Донцов!

Сердечно дякую Вам за Ваше ласкаве письмо. Коли я в «Ділі» прочитав напад на Л[ітературно-]Н[ауковий] Вістник, подумав я собі: які були поганці, такі і далі лишилися. Нічого їх не навчило страшне народне горе, в яким кожний тямущий чоловік з сяким-таким почуттям відповідальності мусить шанувати у нас кожну сяк-так видатнішу духову силу з одною щирою думкою, щоб усі разом робили діло якнайбільшого єднання, гуртування всіх сил до завзятого бою.

Я віддавна держався осторонь від них, а тепер ще тим більше, бо до глибини душі обурило мене таке хамство. Л[ітературно-]Н[ауковий] Вістник має безперечно свої хиби. Перш усього — мова, коректа. Часом попадають там річі без вартости. Якби на такі хиби вони вказували, гаразд значить: бажають справді добра. Але їх напад звернена якраз на найліпше, що в Л[ітературно-]Н[ауковому] Вістнику є. Ми ж на цілій Великій Україні тільки всього маєм одного-однісінького справді європейського публіциста, що хоч раз на місяць своїми знаменитими статтями розтрясає народне сумління, заставляє думати і передумувати, розбирає справи до самого ядра, безнастанно воює з пустими фразами, творить солідний світогляд...

І цю в наших невимовно тяжких обставинах народного життя неоцінену силу нищити, замість її всіма силами підпирати, — це такий поганій вчинок, що я не нахожу слів, щоб виразити своє обурення, обридження до такої роботи. Так України не збудують. Але чи це їм в голові? Нікчемник знає тільки свою злобу і щоб її на когось виляти, він

* Це аббревіатура якогось структурного підрозділу в апараті ЦК КП(б)У.

готов зв'язатися з самим чортом. Скажім, що «Діло» з сяких, чи таких причин мусить часом писати инакше, ніж треба. Але редактор, що має в собі іскру божу, що має почуття великої відповідальності за кожне слово, що кладе на папір, повинен би бодай тішитися, що є орган, є великий публіцист у нас, який скаже правду, який стоїть на сторожі чистоти переконань, ширости думок, і своїм словом вносить коректив в оборот думок, паралізує наслідки лукавої політики. Але у нас того, що рад всіх з калюжі-болота силоміць витягнути на сонце, б'ють за те...

Бідний наш народ! Та Ви не дайтеся, стійте на своїм місці! Я завсіди високо цінив Вашу працю і цих кількох слів уважав я потрібним сказати Вам по ширости, щоб Вас піддержати, щоб Ви знали, що є і такі, які Вас щиро шанують і Вам вдячні усею душею за Вашу працю народну, щоб Ви знали, що не стоїте одиноко. Дуже мене тішило б, коли б і моїх кілька слів принесло Вам полекшу для Вашої зраненої душі.

Щиро стискаю Вам руку.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 242, арк. 148–148зв.

Копія. Машинопис.

№ 148 | **Інформація В. Филоновича військовим і державним діячам УНР В. Сальському, В. Змієнку, А. Кметі, В. Прокоповичу та О. Шульгину про переговори в Празі між керівництвом Проводу українських націоналістів та членами Директорії УНР П. Андрієвським, А. Макаренком та Ф. Швецем³³⁸**

Не раніше 13 червня 1928 р.

Десятого червня приїхав до Праги з Берліну полк. Коновалець, член «Проводу українських націоналістів». На протязі чотирьох днів відбувались наради, на яких ніби узнано Уряд УНР узурпаторським, який неправно захопив владу в свої руки. На цій підставі вирішено було покликати до утворення «Центру» «правних» заступників влади – вибраних народом, а саме, старих членів Директорії УНР п. Швеця, Макаренка та Андрієвського. Цей новий уряд мав би осідком Берлін.

Переговори з «директорами» мали успіх. Прийшли до згоди та прийняття їми функцій «Уряду». Вчора [о] 13.06 засідання закінчились. На засіданнях головну роль відігравали Коновалець, Сціборський³³⁹, Швець, Макаренко.

Як початок своєї праці, вони мусять випустити універсал на мовах: українській, англійській, німецькій та французькій. Цей універсал буде розісланий за кордоном по всіх місцях та доручений міжнародним чинникам. В універсалі буде зазначено на законність і «правність» «більшості Директорії УНР» та незаконність репрезентації Урядом УНР.

Ці інформації одержані з перводжерел. Прийняті міри аби чорновик «універсалу» ще перед друком його попав до наших рук. Інформації ці перевіряю.

(В. Филонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 263, арк. 49.

Оригінал. Рукопис.

30 серпня 1928 р.

Женева

Його Ексцеленції

Панові Міністрові Прокопе,
Голові Ради Ліги Націй

Пане Голово!

Маю честь подати Вашій Ексцеленції та високій Раді Ліги Націй однодумне прохання українських емігрантів в справі юридичного та морального порядку.

Визнаючи з великою подякою діяльність Високого Комісара на користь емігрантів, я примушений з жалем констатувати факт, що викликав уже дуже гарячі протести серед українських емігрантів.

Річ у тім, що Ліга Націй, а також Високий Комісар визнавали (до останньої сесії Ради Ліги Націй в червні 1928 р.) тільки дві групи емігрантів «російських та вірменських». Дістаючи, напр., т. зв. Нансеновський паспорт, кожний український емігрант буває змушений відмовлятися від своєї справжньої української національності і робитися «gusse», якщо тільки не має особистої протекції.

А тепер, коли має ввійти в силу юридичний статут для емігрантів (умова 30 червня мин[улого] року), можливість та користь якого очевидні, то становище українців стане ще труднішим, ніж досі, бо вони далеко більше залежатимуть від Високого Комісаріату. Тому ото ж я дозволяю собі звернутися до Вашої Ексцеленції і прохати Вас звернути увагу Високої Ради Ліги Націй на негайну потребу прийняти постанову відносно українських емігрантів та взяти їх під свою високу опіку, як окрему категорію, відмінну від росіян.

Цю зміну можна мотивувати насамперед причинами гуманітарного порядку: українські емігранти — гарячі патріоти, що роками примушені були боротися та проливати кров за визволення свого краю від російського панування. Очевидно, що для українських патріотів не може бути нічого більш образливого, як бути примушеними носити ім'я тих, кого вони вважають своїми насильниками. Ми не сумніваємося, що роблячи постанову про українських емігрантів, висока Рада Ліги Націй не захоче принизити цих емігрантів, позбавляючи їх єдиного добра, яке їм зосталося: їхньої національної чести.

Але поза цим існують мотиви чисто правового порядку: якщо до 1917 р. українці були підданими царя, то з упадком Російської імперії було проголошено Українську Народню Республіку. Після поразки 1920 р. теперішні українські емігранти примушені були залишити рідний край. Отже, переходячи рідний кордон, вони вже були громадянами української держави. Вже це одно звільняє їх від того, щоби називатися «russes».

Міжнародне право не може ігнорувати факту існування української держави. Ми абсолютно переконані в тому, що сама Ліга Націй з огляду на свою безсторонність повинна в своїх постановах відносно українських емігрантів рахуватися з фактом існування цієї держави.

Правда, всі члени Ліги Націй не мали можливості визнати Українську Народню Республіку, але все ж таки чимало держав, членів Ліги Націй, її визнали. Називаючи в хронологічному порядку всі держави, які визнали Україну, згадаємо Францію і Англію (див. відповідні документи в збірнику першої Асамблеї Ліги Націй ч. 88), Німеччину, Австрію, Угорщину, Болгарію, Фінляндію, Естонію, Латвію, Польщу та Аргентину.

Помимо всього попереднього, ми повинні нагадати, що майже у всіх столицях Європи і навіть Америки існували дипломатичні місії Української Народньої Республіки, які видавали і візували українські паспорти.

Ці паспорти були загально визнані (за винятком Югославії) всіма консулатами та префектурами поліції до моменту визнання деякими державами ССРСР.

З другого боку, а саме в багатьох державах, членів Ліги Націй, влада цілком визнає українську національність. Не перелічуючи всі ці держави, ми назвемо тільки ті, де еміграція українська найбільше численна. Так в Польщі, Румунії та Чехословачії влада видає посвідки, виразно зазначаючи в них українську національність. Що торкається Чехословаччини, то там видають навіть закордонні паспорти, зазначаючи також українську національність власника.

Яка перешкода політичного порядку може не дозволити Лізі Націй дати українським емігрантам таку просту і природну сатисфакцію? Навіть наші найбільші непримиримі вороги, ті, хто нас примусив залишити рідний край, визнають існування України та нашу українську національність.

Рахувати українських емігрантів росіянами було б несправедливо також, якби було недопустимим вважати вірменських емігрантів «турками», тому що вони були колись підданими Турецької імперії.

Прохання, яке я маю честь предложити Вашій Ексцеленції, я підписую не як член чи представник національного українського уряду, але як член дорадчого комітету для емігрантів та як уповноважений представник найбільших українських емігрантських організацій: Центрального Комітету у Варшаві, Республікансько-Демократичного Клубу в Празі, Генеральної Ради Союзу Українських Емігрантських Організацій у Франції, Українсько-Громадського Комітету в Румунії, Української Громади в Туреччині і т. д.

Прийміть, пане Голово, запевнення в моїй глибокій повазі

(—) Олександр Шульгин

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 231, арк. 1–1зв.
Друкарський примірник.*

№ 150 | Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського В. Филоновичу про особливості ведення роботи серед української еміграції на Балканах і в Туреччині

6 вересня 1928 р.

Високоповажний пане полковнику!

На доповідь Вашу з дня 22/VIII б. р. подаю наступне:

1. Не дивлячись на тяжкі умови праці так в Болгарії, як і Сербії, остання, без позитивних для загальної справи наслідків, все ж таки провадиться,
2. Коло людей, здібних до праці, на Балканах поширюється,
3. Інтерес до справи нашої серед свідомих національно українських елементів ступеневно там зростає.

Повищого вистачає, щоби з повною об'єктивністю ствердити, що перспективи наші на Балканах є незгірші і що при дальшій, хоч би навіть в дотеперішньому, скромному масштабі праці, у відповідний момент Балкани відіграють в нашій справі свою роль.

Отже, проваджена досі в тяжких умовах праця Ваша та тих, що в праці цій Вам допомагали не пішла на марне і заслуговує на щире подяку, яку цим шляхом Вам і висловлюю. Прошу також в моє ім'я подякувати тих представників наших на місцях, кому визнаєте відповідним.

З огляду на поліційно-адміністративні умови, що не дають нам змоги мати ширші організації, необхідно й надалі стреміти до поширення сітки наших представників, або невеличких гуртків з надійних людей; останні на випадок акції, мобілізації, коли політичні обставини складуться на нашу користь, мали б всю масу «малоросів» скерувати до нашої армії.

Провідною ідеєю праці нашої на Балканах повинна бути робота національно усвідомлююча. Обік неї провадити повинно, в міру можливостей, й роботу в дусі УНР: пропаганда засадничих положень самої державної концепції, пропаганда завдань еміграції української та розуміється, робота на розклад ворогів. Щодо останньої (роботи розкладної), то вважав би за доцільне стосувати наступної тактики проти білих — спільний фронт всіх українських сил, незалежно від їх політичних диференціацій; ворожі ж до нас українські угруповання — обережно розкладати зсередини.

Провадження боротьби національної і політичної взагалі, а в тамтейших умовах зосібна, вимагає певної плановості, умілості та такту від осіб, що її провадять. Цього, власне, як мені здається, бракує на місцях, особливо думаючих, самих же українців, та майже цілком поховано, як Ви самі пишете, важливу справу «Сокола». Дуже прошу Вас надіслати мені додатково докладні інформації, чому не повелось з «Соколом» і в якому стані ця справа зараз.

Силу енергії та часу витрачається в Болгарії, зосібна в Софії, на гризню зпроміж собою, та боротьбу з «вільними». В першій домінують, на жаль, моменти особисті, а друга провадиться на тлі нерозуміння питомої ваги «вільних» так в сучасному їх стані, як, головним чином, ролі їх в перспективі майбутнього.

На жаль, не має там розуміння, що ті впливи, які «вільні» в Болгарії посідають, на Болгарії ж і кінчаються, але що вони («вільні») завжди вийдуть тут в одвертій боротьбі переможцями. Протинно, боротьба ця з боку наших елементів провадиться весь час односторонньо, а це є не лише недоцільним, а, як це показала справа «Сокола», й шкідливим: невдалій тактиці боротьби з боку наших елементів, вдячний ґрунт для національно-культурної і спортивної праці та розкладу самих «вільних» майже втрачено. Взагалі «вільним» надається пересадного значіння, не розуміючи, що через свою нікчемність, та брак ґрунту в народі нашому, а тому й відсутність жадних виглядів на майбутнє, вони не є для нас небезпечними остільки, щоби в боротьбі з ними доходити аж до кінцевостей. Не зважається, рівнож, обставини, що «вільні» при першій же нагоді пристануть до тих, хто скорше «підє», і що бути такими, якими вони є наразі, їх спонукують моменти натури далеко не ідеологічної. Свідомість цього з нашого боку вимагає не то, що гризні з ними, а в значній мірі використання їх впливів та довір'я у місцевих влад проти них же самих. Гадаю, що полковник Ц[ибуль]ській (здається це той самий полковник з Кубані, що в армії нашій, під прибранним прізвищем Недоля, в квітні 1919 року, командував «Сирими» в боях під Звяглем, а потім невдовзі десь зник) стосунки стабілізує і надалі все підє там нормальним трибом. На жаль, не є я зараз в спроможності допомогти справі читальні в Софії, яку Ви слушно плянуєте, але в майбутньому, можливо, пощастить, дещо зробити в цім напрямі. Щодо факту кореспонденції з паном Цибульським пана С-ого, то обох їх лучить справа кубанська, яка правдоподібно й є предметом їх кореспонденції.

Не треба забувати, що полковник Ц[ибульський] є старшиною Кубанським і Кубанський Уряд може ним розпоряджатися згідно своїх потреб і можностей.

Після одержання від Вас звіту я мав розмову з паном С-им, який Ваші відомості підтвердив. Я просив його написати Вам в цій справі і взагалі з Вами порозумітись щодо особи полковника Ц[ибульськ]ого.

Вимоги, що ставляться до Вас уповноваженими з місць, про утримування їх в курсі справ, є натуральними, бо ж для праці на місцях бути поінформованими їм потрібно, розуміється, в межах можливого. Належить пам'ятати, однак, що сучасна політична ситуація, коли йде гра в мир і коли кожній стороні залежить зловити свого противника на фактах, грі цій суперечних, з нашого боку вимагається надзвичайної обережності в додержанню таємниць, аби цим не зрадити наших прихильників і не занести самої справи. Це втримує нас від ...* нашої акції, яка, особливо в останнім часі, провадиться більш аніж інтенсивно та з додатнім для справи наслідками. Розуміється, в діяльності своїй знаходимо співчуття в тих, чи інших формах, головним чином зпоміж народів, найбільш зацікавлених розпадом СРСР: так у безпосередніх наших територіальних сусідів — поляків, румун і надбалтицьких народів, як і англійців, італійців** та інших. Про ступінь і форми цього співчуття, як рівнож і конкретні ті, або інші заходи Уряду нашого, в сучасних умовах, без шкоди для самої справи, на жаль, не мусять знати навіть і представники наші на місцях. Але ж інформувати їх, принаймі де-про-що потрібно і справа відповідного інформування наших уповноважених на місцях взагалі, є, наразі, предметом уваги відповідних чинників та, правдоподібно, незабаром буде налагоджена, про що Вас повідомиться.

В умовах сучасної дійсності нашої, на превеликий жаль, не можна запобігти фактові сепаратного листування деяких наших організацій й осіб з людьми з Балкан, що до них звертаються. Тимчасом мусимо з цим годитися, хоч це й є небажаним явищем.

Пан А[ндрієв]ській ставить занадто великі вимоги, щоби в сучасних умовах можна їх було б задовольнити, але як що він заслуговує на довір'я, маю вражіння, що був би корисним для справи і його варто використати якнайширше.

У погляді на З[абел]лу не розходжусь з Вами: орієнтація на всіх, замилювання нам очей щодо кількості українського елементу в Т[уречч]ині, шукання рятунку від виселення в раптовім сепаруванні від росіян, та хапанне, в скрутних обставинах, за українську соломинку. За українців в тамтейшій «Громаді» видаються всі, хто хоче відвернути від себе вістря закону про виселення і тому великої вартості в жадному відношенні «Громада» та не уявляє. Йдучи на зустріч бажанням її в межах можливого, варто, однак, мати на увазі цей випадковий її українській характер, як також і факт, що провідник «Громади» пан «Забелло» є досить меткий, енергійний та, безумовно, не без здібностей чоловік, який зручно може використати положення й не на нашу користь.

Посвідку, про яку просите, разом з цим надсилаю.

З пошаною до Вас

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

6 вересня 1928 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 270, арк. 1–3.
Оригінал. Машинопис.*

* Пошкоджений текст.

** У тексті — італійці.

14 вересня 1928 р.

Берлін

Високоповажаний пане!

В «Тризубі» з 26 серпня ц. р. найшов я замітку про «Лідера з барвистою біографією і його групу» як теж про це, що до українських націоналістів «примкнув полк. Коновалець, людина з ріжноманітною біографією». Ініціали під тими замітками надто проглядні, аби не додуматися, що Ви саме були їх автором.

З уваги на це звертаюся до Вас з проханням: приватно, або публічно в'яснити мені, що має означати того рода загадочна характеристика, чи то моєї особи, чи може моєї діяльності. Коли в моїй дотеперішній праці виступав я проти певних концепцій, то старався відділювати концепцію від осіб, які в данім випадку її репрезентують. Задля цього я все здержувався від побороювання осіб, а зокрема в спосіб, як це Ви робите. Особисто стою я на становищі, що, коли вже переводиться критика діяльності поодиноких осіб, то в згаданій критиці треба все договорювати до кінця, а не обмежуватися до загадочних фраз, які на ділі нічого не говорять, а тільки посторонній і непоінформованій публиці дають змогу до різних комбінацій. Таким шляхом далеко ми не зайдемо. Очікуючи Вашої відповіді, остаю з належною до Вас пошаною

(Є. Коновалець)

П. С. Копію цього листа пересилаю рівночасно у Варшаву і Париж.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 195, арк. 12.
Оригінал. Машинопис.*

16 жовтня 1928 р.

Українська еміграційна сводка за останні два місяці

Українська емігрантська активність (треба розуміти петлюрівська), що започаткована була травневим приїздом до Праги петлюрівських міністрів, з кожним днем набирає все ширших і ширших розмахів. Так, ми бачимо, що в липні місяці знову до Праги приїжджає Лівіцький та двічі Сальський. Останній по відомостям мав у Празі розмову як з чеським Генеральним штабом, так і з Міністерством закордонних справ у справі переведення в Чехословаччині мобілізації емігрантських сил. Правда, чеське міністерство відповіло Сальському, що мова про це може бути тоді, коли держави визнають УНР.

Що конкретно в даний момент можна відмітити на форумі петлюрівської метушні.

1. Організація військового куріня, комендантом якого являється Кмета. Як одна цілість курінь не існує, але всім розпорощеним у Чехословаччині петлюрівським силам надані певні військові організаційні рамки. А саме: організуються так звані військові «5»-ки та «10»-ки («п'ятірки та десятки»).

2. Оживлення праці і військової організації, що існує в Подєбрадах. Кількість цієї організації тепер сягає до сотні чоловік. Відбувається регулярно зібрання та відчитуються відповідні доклади та реферати, головним чином військового характеру.

3. Організація адміністративних курсів. Ініціатива по організації останніх належить Лотоцькому, Олесіюкові³⁴⁰, Кметі та Сіманцеві. Тижнів три тому назад були скликані організаційні збори цих курсів. Головував на них Лотоцький, заступником був Олесіюк. На установчі збори курсів були запрошені і есери: Огородник, Сумневич, Багацький, останні два відмовились від участі на цих зборах. Мета курсів — підготувати майбутніх адміністраторів УНР. Зібрання відбувається регулярно, щотижня. Лектори цих курсів у Празі слідуючі: Лотоцький, Олесіюк, Сіманців та Приходько. У Подєбрадах керівником курсів [є] Кмета. По відомостям, на подєбрадських курсах зараз докладно розбирають конституцію УНР. Докладний список учасників курсів як у Празі, так і в Подєбрадах, згодом буду мати.

4. Організація та консолідація емігрантських сил у Чехословаччині. Коли ще не так давно петлюрівські позиції тут були найслабійші, то зараз треба сказати протилежне. Петлюрівським верховодам удалося сіру масу приборкати на свій бік. Маса охоче йде до петлюрівців, бо ж після закінчення тутешніх високих шкіл її економічне існування [значно]* залежить від петлюрівців. Коли ти не є петлюрівець, то тобі тяжко знайти місце в Чехословаччині, також в Польщі чи Франції. Від'їзд закінчивших цілком залежить від петлюрівців.

Покищо петлюрівцям не вдалось на свій бік приєднати Легію українських націоналістів (фашистів). Щодо українських с[оціал]-д[емократів], то вони цілком піддержують петлюрівську концепцію та приймають в останній активну участь. З свого боку, с[оціал]-д[емократи] на посади майбутніх послів призначили Нянчука та Шкляра.

5. Переправляють із Чехословаччини як до Польщі, так і до Франції своїх людей. Недавно від'їхали до Польщі професори Шовгенів, Романовський, Садовський та Сахно. Останній зарахований до академії польського Генерального штабу, інтендантська частина. На протязі двох останніх місяців виїхало з Подєбрад біля 25 ч[оловік].

6. Командировано до чеського Генерального штабу 5 чоловік та таку ж кількість — до французького Генерального штабу.

7. Організація військових частин на терені Польщі. По останнім [даним] нібито цілком є організований полк ім. Удовиченка та організується кінна дивізія під командуванням Д'яченка, піша дивізія під командою Вовка та Базильського³⁴¹, летучий відділ під командою Волинця.

8. Дійшли до порозуміння, об'єднання з організацією УВО (Українська військова організація), що головним чином об'єднувала вояків галицької армії.

9. Доходять до порозуміння з групами: Коновальця, Скоропадського та Острияниці, тепер Горбанюка. Правда, непорозуміння відбувається під натиском французів та поляків.

10. Підвищують у вищі ранги військових. З приводу цього мається наказ за підписом Лівницького. Наказ цей за кілька днів дістану.

Недавно за підписом Пілсудського та Лівницького випущена відозва до петлюрівців про необхідність добровільного вступу до українських частин. Відозву цю буду мати.

Шаповалівська група

Після делегацького робітничого з'їзду та партійної конференції, що відбулася в перших числах липня, наступила була певна затиша, але з приїздом з Америки Григорієва знову почалася серед шаповальців метушня. Тижнів два тому назад до Праги приїжджали Стахів

* Пошкоджений текст.

та Цегельський. Останні мали нараду з Шаповалом та Григорієвим у справі об'єднання сил для успішної боротьби з петлюрівцями як на еміграції, так і в Західній Україні.

Дійшли до слідуєчого порозуміння: група Шаповала, галицьких радикалів, «Оборона України» об'єднуються для спільної праці. Григорієв зараз готується до публічного виступу, що відбудеться в кінці слідуєчого місяця. В групі Шаповала треба відмітити збільшення членів подебрадського філіалу. Тепер цей філіал нараховує біля 30 чоловік.

Подебрадська академія

Помітна певна паніка серед тамошньої професури. Пояснюється, з одного боку, [це] тим, що чеське міністерство категорично відмовило збільшити фінансовий бюджет академії. Тепер академія одержує 3,3 млн. корон, не достає — 600 тисяч. З другого [боку], що найліпша професура академії виїжджає до Польщі чи до Америки.

Зараз серед подебрадців бойкот із студентства переноситься на професуру за те, мовляв, що вони більшовики чи противники петлюрівської концепції. Бойкотують таких осіб: Мицюка, Лашенка, Михайлівського (член групи Коберського), Чернявського, Трубу, Фролова, Саєвича, Кулика та Моралевича³⁴².

Полтавець-Острияниця

З виходом у світ брошури чеського фашиста Бацера позиції Острияниці захиталися, і він зовсім сходить з сцени, не гетьман. Горбанюк, якого Острияниця «розжалував» за ту ж таки брошуру, провів проти нього таку атаку та відірвав від нього генерального представника Чехословаччини Едуарда Оліву. Незабаром появляються в часописах одверті листи Горбанюка до Острияниці, в яких Горбанюк розшифровує Острияницю. Горбанюк усі сили Острияниці віддає петлюрівцям.

Надр[уковано] 13 прим[ірників].

16.X-[19]28 р.

Верно:

Зав[ідуєчий] ОШД

(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, стр. 2674, арк. 71–73.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 153 | **З листа В. Филоновича начальнику розвідвідділу Генштабу Армії УНР генерал-хорунжому В. Змієнку про діяльність українських націоналістів, розбіжності в середовищі прихильників І. Полтавця-Острияниці та інші події в житті української еміграції**

26 жовтня 1928 р.

Вельмишановний пане генерале!

Просив би Вас, пане генерале, пробачити мені за запізнення з відповіддю, але стан мого здоров'я не дає нормально працювати, мусив би взагалі відпочити, але цього не можу зараз робити, бо мушу скоріше покінчити з наукою. Зараз хочу подати Вам бодай деякі відомості, про які Ви просили в своїх листах. Адреси поки що не подаю, чекаю поки усядуться після вакацій. Вражіння після статей панів Шаповала, Шелухина і Мандрики, кажучи правду ніякого, бо вийшли вони майже всі під час ферій і їх мало хто читав, по-друге, тому, що всі уже добре знають цих панків і просто кажуть «розпустив губу». Стаття Шелухина вийшла

пізніше, її читали більше людей, але знов же тому саме що її писав «Шелухин» вона не зробила особливого вражіння; шкода, що стаття В. Андрієвського не була надрукована в органі більш поширеному, ніж «Табор».

Акція Проводу націоналістів.

Мушу сказати, що вони набирають щораз все більшої сили, не будемо закривати очей над тим, що в дійсності вплив їх поширюється все далі і далі, відчуваю його вже і в Царгороді і в Сербії, бачу що і у Франції вони осіли «основательно», бо повлазили навіть до Т[овариства] б[увших] вояків армії УНР і до тамтешніх громад. Зараз іде інтенсивна праця їх по захопленню їми ЦЕСУСА, ведуть завзяту боротьбу подебрадці, наша Громада іде проти цієї акції, друга ж Академічна громада підпірає її.

Чув, що Коновалець і К° заложили «ячейку», яка має завдання «нищити» уенеровців, казав це мені п[ан] проф. Як[овлів].

Забелло — Зоць-Кравченко.

Про цих панків я уже писав п. С[альському] ще раніш, у мене про пана Забелло саме паскудне вражіння. Його добре знає пан Шевченко, були колись в одній частині, звідки Забелло дезертирував до Врангеля.

Дивує мене лише одно, що наші панове в «центрах» увійшли з ними в зв'язок, не знаючи наперед, хто це за один. Мій же зв'язок з ними є лише з обов'язком бо терен Туреччини підпав під мій вплив, та з доручення п[ана] г[енерала] С[альського]. Зв'язок пана Забелло з Кравченком є і то без всякого сумніву, бо Забелло не зна про те, що я знаю про паскудну роботу Кравченка і часто пише мені про останнього.

Щодо використання Царгороду — тяжка ця річ, своєї людини я там не маю, а вести справу через пана Забелло покищо ризиковано.

Листа з України не діставав.

Фотографії.

Покищо надсилаю лише [з] просимих одну.

Акція Оливи і К°.

Сьогодні вже можемо справляти по ній поминки — кажуть, що вчора був заарештований пан Горбанюк і Олива. Обоє правда уже на волі, лише Горбанюка висилають з Чехії. Надсилаю серію фотографій з актів цієї кумпанії.

Акція Полтавця-Остряниці.

У Полтавця раніш був «Наказним Отаманом» — «генерал» Горбанюк. Приблизно коло двох місяців тому Горбанюк уговорив Оливу і К° вислати своєму пану «гетьману» гроші, кажуть, що Остряниці було вислано біля 80 тис. кч, Горбанюк розраховував сам дістати з цієї суми якусь частку, але Остряниця йому нічого не дав, тоді Горбанюк поїхав до Остряниці зробив там великий «скандал» та вилаявши Остряницю повернувся назад. Остряниця теж розсердився на свого генерала та «змістив» його з посади «Наказного Отамана» за «грубе та нетактовне поведження з паном гетьманом». Про це був виданий наказ по «армії». Новим «Наказним Отаманом» призначив Остряниця генерал-бунчужного Гулая (Болгарія). Цей наказ був розісланий отаманам кошів, в тому числі отаману З коша в Чехії «полковнику» Маценку.

Про призначення нашого чоловіка для зносин з кубанцями в Білгороді, напишу, коли одержу звітти відповідь, Вас зараз же повідомлю.

В Новому Саді нашою групою підписана умова з групою кубанців генерала Павлюченка про співпрацю на культурному тлі [...]

З правдивою повагою.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 270, арк. 62–62зв.
Котія. Машинопис.*

15 листопада 1928 р.

[...] Уряд УНР завжди твердо і виразно відмежовується від тих, які хочуть накинути силою нашому народові свою волю, відмежовується тому політика Уряду від тих кол, які хотіли б владу московської комуністичної партії замінити владою українських комуністів, але так само силою та розстрілами управляти цілою Україною на користь одній пролетарській клясі, як про це марить Винниченко з своїми прибічниками. Так само відмежується наша політика від лінії, веденої гетьманцями, прибічниками Скоропадського, оскільки ті хочуть на Україні встановити спадкову монархічну владу роду Скоропадських (називаючи чомусь її гетьманською, хоч в історії нашої гетьмани були виборними президентами). На думку скоропадчиків, українській цілий нарід не здібне створити своєї держави: на їхню думку державу може збудувати тільки одна верства українського народу — українське дворянство (шляхта) і тільки державу у формі монархії. Звичайно, такої думки про цілий український нарід не може бути Уряд УНР та ті кола, які його підтримують. За часів німецької окупації ми могли переконатися, на що здібна наша помосковлена та покалічена шляхта, коли вона за допомогою німців скинула Уряд Центральної Ради й поставила владу гетьманську. Благо України на їх погляд полягає в добробуті одної лише їхньої верстви і своїм порядкуванням вони привели до того, що саме слово, Україна, мало не було зненавиджено нашим селянством. Коли б була Директорія не підняла повстання проти гетьмана, таке б повстання підняли б большевики під гаслом «Єдиної неділимой червоної Москви». За часів гетьманату то начебто українська шляхта, яка його підтримувала, ні хвилинки не вагалася порозумітися з московськими білими військовими організаціями, як тільки німці, з огляду на революцію у себе на батьківщині, виявили бажання вертатись додому. Проголошення федерації з Росією, щоб тільки при допомозі білогвардійських організацій оборонити свою земельку від селян, ясно показує, яка ціна цим гетьманцям в загально-національній нашій справі. Яке будь порозуміння з ними для УНР, хоч би й вони самі того хотіли, не являється можливим не тільки тому, що вони монархісти і федералісти, а й тому, що Уряд твердо стоїть на тому, що земля, якою заволоділо селянство за революції, не може бути ніким і ніколи від нього відібрана. Інтереси більшості нашого народу — селянства більше мають ціни, ніж інтереси чужих здебільшого (польських, московських та інших) поміщиків, для нашої національної справи. Так само не може бути мови про співробітництво Уряду УНР та тих кол, що його підтримують з ріжними тими гуртками авантюристів, що на свою руку ведуть в ріжних державах свою політику, якою спричинюють розбиття сил цілої нашої еміграції і доводять наочно ворожим та й прихильних нашої справі чинникам нашу неорганізованість та політичну незрілість.

Найбільш активними з таких авантюристів, найбільш зручним являється Микита Шаповал. До революції 1917 року, це дрібнесенька собі людина, що терлася в українських колах, заробляючи собі на життя газетною коректурою та писанням сіреньких віршів. Честолюбивий і нерозбірливий в своїх засобах, він до всіх кидається, до всіх втирається. Місяців через два після вибуху революції пролазить він в партію Українських соціалістів-революціонерів і навіть пролазить в Центральний Комітет її (не по виборах, а шляхом кооптації), але ненадовго. Як довідуємося з Закордонного органу

української партії соціалістів-революціонерів, «Боритесь — Поборите» (№ 9 липень — вересень 1921 р., Відень стор. 22), в парі з інтриганством і кар'єризмом в партійній діяльності М. Шаповала йшла політична безпринципність, яка виявлялась вже і в попередній його діяльності, прикладом чого може служити співробітництво його в 1918 р. в гетьманському «Відродженню», за що М. Шаповал і був в свій час виключений ЦК з партії 1918 р.

Правдивість цих рядків щодо діяльності Микити Шаповала підтверджується коротенькою згадкою про перебіг його орієнтацій. До революції він вступав, як український націоналіст, проти яких би то не було порозумінь з росіянами. Зараз він разом з Черновим та Гуревичем у Празі заклав Соціалістичну Лігу Нового Сходу, де бореться проти самостійності України, обстоюючи федерацію з москалями. Перед революцією був ворогом соціалізму, а в 1920 році в Угорщині за уряду большевицького Бела-Куна видавав большевицький журнал «Червона Україна», а втікши відтіля до Чехії, після усунення большевицького уряду, порозумівся з Чеським Урядом, перехопив в свої руки розпорядження тою допомогою українській еміграції, про яку дбав Уряд УНР і з дорученням чеського Уряду «розбиває УНРівський кулак», що так муляє русофілам чехам очі. Пощастило зібрати йому у Празі декілька колишніх політичних горе-діячів, бувших людей як от членів Директорії Макарєнка разом з Швецем, що утекли в 1919 році з України, залишивши її на самого С. Петлюру, Армію та Уряд, колишнього члена Українського Гетьманського Сенату С. Шелухина, давнього царського чорносотенця і приятеля Крушевана, та багатьох інших не менше «достойних» і чи то на сторінках видаваного на чеські гроші органу — «Нова Україна», чи іншими друкованими виданнями, веде він найбільш звірилу боротьбу проти УНР.

Дрібна людина; за підмогою Чеського Уряду, спромоглася все ж, чужим, коштом зробити багато зла справі нашої визвольної боротьби, деморалізуючи кволі елементи нашої еміграції, убиваючи в них віру в святість нашої боротьби та жертв і тим ведучи їх до зміновиховства. Останніми часами, правда, наша еміграція відвернулася майже зовсім від Шаповала і цим показала, яка невелика ціна йому і його групі серед українського громадянства. Це мало для нього прикри наслідки, бо разом з тим і Чеський Уряд перестав надавати йому колишньої ваги і значно урізав ті кошти, на які велось ним поборювання Уряду УНР та цілої самостійницької акції. Тепер Шаповал з своїми прибічниками удався до Америки, де, серед свіжих людей, завдяки неабиякій своїй енергії, ще мабуть деякий час продержався на поверхні громадянського життя.

Головною його думкою, якою паморочить він, разом з своїми приятелями, голови своїх приклонників є визнання за шкідливе для української національної справи, порозуміння Уряду УНР з Польщею. Він вважає, що українці мусять зо всіма тими державами, які розібрали наші землі, — воювати, вважаючи їх всіх однаково небезпечними для нашої справи. Коли б він так і робив, як каже, себто коли б він справді тільки проповідував єдність всіх українських земель, що знаходяться під різними владами і справді боровся з однако-вим запалом проти москалів, поляків, румун та чехів, то можна було б вважати його лише за божевільного, який не розуміє, що на всі боки битись народів в такому стані, як ми зараз опинились, просто неможливо і коли хто хоче реально чогось здобути, то мусить собі якихсь союзників шукати серед тих, хто не ставить своїм завданням неодмінно заподіяти тобі смерть. На справді ж з того, що Шаповал весь час накладає з російськими соціалістами-революціонерами, що через них втерся до чеського уряду в довір'я і що тепер разом з Російськими с[оціалістами]-р[еволюціонерами] Черновим та Гуревичем заклав «Соціалістичну Лігу Сходу Європи», в програмі якої значиться зовсім не укрито федерація з Москвою, видно що він між нашими всіма ворогами таки вибрав собі союзника і що такого, який не то що частину наших земель загарбати хоче, а цілий український нарід за

окрему від себе націю не вважає і цілим ним володіти хоче. Тому що Шаповала зі всіма його приятелями та співробітниками, як то Никифор Григоріїв, Микита Мандрика, Шелухин та інші, не можна вважати за самостійників тим більше, що Григоріїв не раз в друкованій заявляв, що Україна безсила боротися проти Москви, а тому мовляв, нічого плекати самостійництва. По своїх соціальних поглядах група Шаповала стоїть на ліво-есерівській програмі, себто не визнає права за всіма громадянами України мати голос в справах державного життя. На думку їхню, тільки трудові верстви мають право голосу, отже, недалеко відкотилися вони від большевиків, які так само під гаслом трудових клясів, селянства та робітників, встановили диктатуру своєї партії... Треба думати, що Шаповал, не знайшовши ґрунту в Америці, нарешті таки поїде до большевиків, бо йому байдуже до самостійності України, а як тільки там справді будуть мати трохи більшу силу українські большевики, федералісти, то він опиниться з ними.

Є ще одна група, невеличка правда, що ставиться вороже, як і попередні, до політики Уряду УНР, хоч, правду казати, і не так гостро. Це є група так званих Націоналістів, що видає у Чехії свій журнал «Розбудова Нації»³⁴³. Центральним осідком цієї групи є Берлін, а на чолі її стоїть, відомий з нашої недавньої історії, командант Січових Стрільців Коновалець. З боку національного не можна цій групі нічого закинути. Ставиться вона виразно вороже до скоропадчиків за їхню москофільство, за їхню угоду з Москвою 1919 році*. Не вірить вона їм і зараз, що вони не зрадять самостійності України і тому ця група на цьому пункті начебто близька до УНРівських поглядів, але справа в тім, що ця група, як і скоропадчики, думає, що український нарід в цілому не здібне створити своєї держави і завдяки своїй несвідомості і завдяки своїй вдачі. Тому націоналісти вороже ставляться до тої форми державного устрою, на якому стоять УНРівські кола. Вони не хочуть парламенту, вибраного на ґрунті загального голосування, вони хочуть, щоб на Україні правила партія націоналістів, як тепер в Італії фашисти і яка б там заводила такі порядки, які вона сама захоче. Цим своїми ворожим відношенням до народоправства та прихильним відношенням до диктатури якоїсь однієї течії, ця група не дає можливості для Уряду УНР якогось тіснішого з нею порозуміння, бо Уряд і ті кола, які його підпирають, переконані, що коли і стане Україна самостійною державою, то не завдяки одній групі чи партії, а завдяки волі, бажанню та співпраці всіх верств нашого народу, який, переживши революцію з різними змінами влади, білої московської та червоної, вже зрозумів добре і переконався, що тільки самостійна своя держава забезпечить йому волю повного розвитку його матеріальних та духовних сил. Тому Уряд УНР і дивиться на боротьбу за самостійність України, як на справу визволення цілого нашого народу і не хоче, щоб одна якась група чи партія сама розпоряджалася Україною, ставлячись до своєї батьківщини, як не до визволеної, а завойованої країни і поводитись там, як нова якась окупаційна влада, хоч і українська. Коли таке відношення до вирішення питання про державний лад на Україні ріднить цю групу людей з прибічниками диктатури та ворогами справжнього народоправства (демократії) — скоропадчиками, та так само большевиками, то їхнє відношення до міжнародної політики Уряду УНР ріднить їх з Шаповалом. Вони, так само, як шаповаловці, вороже ставляться до Польсько-Українського договору 1920 року та проти всякої в майбутньому допомоги Україні з боку Польщі чи Румунії. Коли ж шаповалівці називають яку б то не було чужоземну допомогу Україні в боротьбі її проти Росії «інтервенцією», себто «втручання у внутрішні справи країни», то це тому, що, як відомо, шаповаловці — певного роду москофіли, прибічники дальшого співжиття України з Москвою і з їхнього боку українсько-московські нелади — це справа домова, так би сказати,

---

* Так у тексті, хоч це мало місце в 1918 р.

внутрішня. На їх думку, очевидно, Україна і надалі має бути частиною Росії і втручання, таким чином, якогось міжнародного чинника в московсько-українські справи, являється небажаною «інтервенцією».

Націоналісти ж не московфіли і до однакових з шаповалівцями поглядів, щодо сторонньої допомоги, приходять вони з інших міркувань. Більшість членів цієї групи творять галичане такі, які побували на Україні, зрозуміли те, що головну вагу нашої національній справі творить Наддніпрянина, але почувавши себе українцями взагалі, вони не можуть примиритися з тим, що Галичина зараз відділена від України і з тим, що політика Уряду УНР пішла шляхом примирення з Польщею. Вони часто, зовсім так, як і інші галицькі політичні угруповання, кидають Урядові УНР обвинувачення в «продажі» Галичини, часто ж в більш лагідному тоні, переконують наддніпрянських політиків краще нічого не робити для своєї справи, ніж порозумітися з тими країнами, які захопили хоч частину наших земель. Які пляни на майбутнє у націоналістів — тяжко сказати. В своєму журналі вони весь час пишуть, що визволення України мусить бути ділом самих українців, але як саме це визволення має відбуватись і то зразу, з-под влади Москви, Польщі, Румунії та Чехії — вони цього не говорять та певне і самі собі того не уявляють [...]

Оскільки можна судити з змісту їхнього журналу «Розбудова Нації» та з того, що керуючий центр знаходиться в Німеччині, можна думати, що все ж вони деякі пляни, щодо визволення українських земель, принаймні Галичини з-під польської влади, мають. Розрахунок їхній зводиться до того, що колись таки прийде у Німеччині до війни з Польщею і тоді Німеччина підпиратиме та сприятиме віддаленню Галичини від Польщі для її ослаблення. Дуже можливо, що навіть і зараз акція націоналістів підтримується німецькими реакційними войовничими колами. Націоналісти, на жаль не розуміють того, що коли Німеччина і спромоглась би на виступ проти Польщі, то у всякому разі, не маючи жадної в цьому напрямкові піддержки ні від одної держави в Європі, вона мусила б опертися в першу голову на Московщину. І зараз, як відомо, Німеччина, і то найбільш войовничі реакційні її кола знаходяться в найтіснішому зв'язку з червоною Москвою з тою думкою, щоб, коли видасться зручний момент, дійстати від Москви зброю, набої, аероплани по Версальському Договорі.

Німці устаткували зараз силу різних фабрик та заводів на території СРСР військового приладдя, отже, коли і прийде до якоїсь війни у них проти Польщі, то у всякому разі їхнім союзником буде червона Московщина, а коли до того часу відбудуться якісь зміни в СРСР, то певне німецькі реакціонери дбатимуть про те, щоб там в Московщині встановилися реакційна царська влада. Недурно німці, заграючи, чи підпираючи навіть націоналістів в їх агітації проти Польщі, все ж піддержують гетьманців, скоропадчиків. Їм такі українці, як скоропадчики, найбільш вигідні, оскільки вони не менші ніж націоналісти — вороги Польщі, але не самостійники, як націоналісти, а прибічники федерації з Московією. Отже, коли б і удалося німцям в союзі з Московією розбити колись там Польщу, то однаково Галичина не буде тоді частиною Самостійної Української Держави, а частиною Федеративної Росії, бо німці-ж мусять чимсь відплатити Московщині за все те, що вона вже навіть зараз їм робить, а [в] існуванні України німці зараз, після своєї поразки в світовій війні, аж ніяк не зацікавлені.

Тому то діяльність націоналістів, скеровану проти Польщі, хоч і роблять вони все наче і з патріотичних міркувань, не можна вважати за вигідну для нашої справи. Їхня ж проповідь визволення України тільки власними силами та ворожі виступи проти політики УНР несе для цілої нашої справи великі негативні наслідки. Гаслами Соборності Українських Земель, колись там, Бог знає коли, вони виривають часто з кол УНРівської еміграції

молодих патріотично настроєних людей, які керуються в своєму поступуванні, не холодним міркуванням, як то годиться політикам, а почуттям. Оскільки в Галичині існує вільна преса, яка публікує навіть про найменші кривди, які там діються з боку Польського Уряду, а про те, що робиться на Великій Україні під московським червоним чоботом, ні в якій большевицькій газеті на Україні не пишуть, тому то наша молодь, інколи справді, починає розцінювати Польщу за більшого ворога від Москви і розчаровується в політиці Української Народної Республіки [...] Цим націоналісти несвідомо (можливо, що дехто з них і свідомо) грають на руку Москві і тому їхню діяльність Уряду УНР і УНРівські кола не можуть вважати за корисну. Навпаки, вона по своїх наслідках дуже шкідлива для нашої національної справи, бо непродумано легковажна. Вона розбиває єдність українських сил і тим зміцнює нашого ворога — червону Москву.

Найменш солідною зо всіх політичних груп, що ставляться вороже до УНР і не підлягають в своїй діяльності, чи не координують її з політикою уряду УНР, являється група колишнього ад'ютанта гетьмана Скоропадського — група Полтавця (Остриниці). Коли ми і звертаємо на неї увагу, то тому, що хоч яка вона нечисленна і несерйозна в своїй праці, але, тим не менш приносить велику шкоду нашій національній справі. Малоосвічена та малорозвинена людина пан Полтавець-Остриниця, в своїй національній свідомості не перевищує славнозвісного отамана «батька Божка», що свого часу завдавав так багато клопоту нашому Урядові та військовому командуванню своєю недисциплінованістю. Як і «батько Божко», Полтавець-Остриниця в своєму українському патріотизмові бачить тільки зовнішній, сказати б, театральний бік українського руху. Як хлопчиків 14–15 літ, йому імпонують широкі штани, жупани, бунчуки, булави і поза цим він мало що бачить і мало що розуміє. Завдяки своїй активності та настирливості, він знаходить по деяких країнах Європи, як то Німеччина, Чехо-Словаччина, людей, які стоять на такому ж рівні культурного розвитку, і яких він затулює до себе фантастичними дипломами та патентами, запозиченими з державного життя України 17 століття. Звичайно, ніхто з керуючих кол європейських держав з ним не рахується, а розібравши, що воно таке Остриниця та його організація УНКТ («УНАКОТО»), починають взагалі, не чувши може нічого про українську справу другого, з посмішкою, несерйозно ставитись взагалі до українства.

Звичайно, таких людей, щоб нічого не знали про Україну в політичних колах вже важко зустріти, і тому діяльність Остриниці була б досить безобідна, коли б до нього, завдяки його дитячій нерозбірливості, не влізли піддорозрілі зовсім типи як от підстаршина Армії УНР «генерал» Горбанюк в Чехословаччині та інші, які пролазять в українські гуртки емігрантські і доносять про все політичному розшукові Чеської поліції, як пан Горбанюк — одночасно і німецьким реакціонерам «гітлерівцям» і в большевицьке Полпредство.

Про багатьох прибічників пана Полтавця-Остриниці не можна сказати, кому, яким саме панам вони одночасово служать, во ім'я чого, крім своєї кишені, підіймають вони заколот в українських емігрантських колоніях. З боку дійсного самостійництва ця група не може уважатися певною, бо, перебуваючи в якомусь тісному досить зв'язку з німецькими мюнхенськими реакціонерами (гітлерівцями), вона мусить мати якийсь зв'язок з колами «імператора» Кирила. Гітлерівці, як відомо, єдина група німецьких націоналістів, яка підпирає акцію цього «імператора».

От з цими декількома групами, які ми коротко перебрали, Уряд УНР не має і не хоче мати стосунку з огляду на їхню ворожу акцію чи проти Самостійності Української Держави чи проти республікансько-демократичного устрою її, себто проти тих гасел, за які велася з 1917 року наша важка кривава боротьба і від яких Уряд УНР не має право відпустити, бо які б то не було зміни в напрямкові нашої політики може зробити тільки цілий

нарід, виявивши свою волю в Українському Парламенті, коли Україна буде звільнена з-під влади червоних московських наїздників.

Що ж до груп та партій, які, чи просто підтримують діяльність Уряду УНР, чи тільки рахуються в своїй діяльності з існуванням нашого Уряду і таким чином не безпосередньо його підтримують, то про це мало приходиться говорити. Діяльність цих партій та груп у всіх на очах і про це все кожен з емігрантів українських може знати, слідкуючи за УНРівською пресою та комунікатами, обіжниками та відозвами. Коротко все ж таки скажемо. Що крім громадянства, об'єданого в партії, як от Радикально-Демократичну, Соціал-Демократичну, Соціал-Революційну (праве крило), величезна частина нашої еміграції об'єднана в союзи емігрантів у Польщі та в різні військові та інші професійні організації — все це наше громадянство і перебува в більш чи менш тісному зв'язкові з Урядом УНР і на нього то і спирається цей Уряд, з ним він радиться чи рахується в своїй закордонній та іншій політиці. Ці то організовані кадри української еміграції, що в різних країнах Європи перебуваючи і працюючи там політично серед місцевої політично думачої людності, підготовляють громадську опінію Європи щодо Української проблеми та працюючи самі над собою, та підготовляючись до майбутньої діяльності своєї дома по повероті, і творять, після українського народу — там на Україні, другу силу, на яку опірається справа нашого визволення і Уряд УНР, що цією справою керує.

Третю силу, яку мусимо мати на своєму обрахункові, і на неї спиратися, чи з нею рахуватися, творить громадська думка цілого культурного світа і залежить від неї поведінка Урядів сучасних Європейських держав. Про цю третю силу, оскільки вона входить в наш обрахунок, подамо відомість в наступному числі бюлетеню.

І. Г-ій

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 270, арк. 223–229.

Друкарський примірник.

№ 155 | Лист Комітету допомоги голодуючим в Україні голові Українсько-республікансько-демократичного клубу К. Мацієвичу про створення Комітету та його склад

7 грудня 1928 р.

Париж

Вельмишановний пане!

Цим листом маємо за шану повідомити Вас, що в Парижі 4 грудня с. р. повстав Комітет допомоги голодуючим на Україні, який уконститувався в такий спосіб: п[ани] проф. О. Шульгин — голова, ген. О. Удовиченко і Іл. Косенко — заступниками, пані Г. Келлер-Чикаленко³⁴⁴, член — спеціальний делегат Комітету і п. М. Ковальський — секретар.

Комітет намітив цілу низку заходів в своїй діяльності, про що подав до загального відома через «Тризуб».

Одночасно надсилаємо для відома копію нашого листа до Міжнародного Червоного Хреста, який просимо вважати конфіденціальним і не подавати до широкого відома з огляду на те, що розповсюдження змісту цього листа може пошкодити Міжнародному Червоному Хресту у його роботі на теренах, окупованих совітським урядом. Цей лист буде поданий особисто Голові Червоного Міжнарод[ного] Хреста проф. О. Шульгиним, який виїздить цими днями до Женеві.

На думку Комітету, тимчасом не варто і не доцільно робити якісь збірки на користь голодуючих на Україні, аж поки якась нейтральна чи міжнародня організація не візьметься за переведення справи, крім організації приватних посилянь.

Про дальші свої заходи Комітет буде повідомляти Вас.

Просимо прийняти вислови нашої поваги

Голова

(О. Шульгин)

Секретар

(М. Ковальський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 103, арк. 55.

Оригінал. Машинопис.

№ 156 | **3 листа В. Филоновича сотнику Колтуновському з характеристикою середовища кубанського козацтва в еміграції та зв'язки з ним Уряду УНР**

18 грудня 1928 р.

Вельмишановний пане сотнику!

Після довгого від Вас чекання нарешті дістав від Вас листа [...] У Вашому останньому листі іде питання про кубанців, постараюсь дати Вам на ці питання належні інформації.

Кубанці в своїй масі поділяються на декілька груп:

1. Група отамана Науменка — Білгороді; група ця є, так би мовити, урядовою, є вона неприхильна до нас.

2. Група отамана Іваниса — ЧСР; так само урядова, є прихильна до нас та співпрацює з нами.

3. Група П. Макаренка — ЧСР складається вона з с[оціалістів]-р[еволюціонерів], співпрацює з укр[аїнською] групою Микити Шаповала, ставиться до нас нейтрально-вороже, коли так можна сказати. Об'єднані вони в «Общество кубанцев в ЧСР».

4. Група Омельченка та Нестеренка «Союз кубанців» щодо нас є нейтральною, видає свій журнал «Кубанські думки — Кубанские думы».

5. Група «Вільного козацтва», на чолі якої стоїть п. Білий; є ця група прихильною до нас та з нами співпрацює.

Взаємовідношення цих всіх груп є, коли не вороже, то во всяком разі співпраці їх між собою нема. Що до впливів кожної групи, зокрема на кубанську масу, тяжко підвести знаменника, гадаю, що його не знають і самі кубанці. Я хочу лише тут сказати те, що сам спостерігаю: група 1-ша, має вона вплив безперечний і то тому, що вона є на сьогодні «урядовою», має її отаман засоби для праці і з нею багато зв'язується, особливо там у Вас, бо ж там можна «урядувати». Друга група тримається в силу старої традиції, зложеної на праві, яке полягає в тому, що її отаман був правним ще з теренів Кубані. З нею мали ми зв'язок як з Урядом Кубані ще на її терені, маємо ми і зараз з нею цей зв'язок, є ця група чисельною і має свої певні впливи серед своєї еміграції. Групи третя та четверта мали колись великий вплив, але зараз вони дуже підупали і впливи їх є дуже обмежені та коли і є, то лише в силу звички з старими своїми зв'язками. Особливо четверта, ця не має жадного впливу. П'ята група є нова, набирає вона все більших розмірів та завойовує собі симпатиків як серед кубанців, так і серед донців.

Тісна співпраця у нас іде з групами другою та п'ятою.

Чи закликав наш Уряд до свого складу представника від кубанців, можу Вам сказати напевно «ні» і то тому, що уряд наш стоїть в силу підписаної з кубанцями, ще на теренах України і Кубані, умови, якою визнавалась Кубань самостійною, отже маючою свій окремий Уряд. Чи бувають між ними і нами балачки? Так, і то не рідкі, кажу ж маємо тісну між собою співпрацю.

Основна думка, яку мусите провадити, мусе бути: «Ми сильні, наколи ми є разом, а разом ми можемо бути наколи ми спільно працюємо та йдемо до Союзу України, Кубані, Дону та Кавказу».

Все це, що зараз подаю Вам, є лише для Вашого особистого вжитку аби Ви були в курсі справ [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 270, арк. 175–176.

Копія. Машинопис.

№ 157 | Лист В. Филоновича В. Сальському про стан української еміграції в Болгарії, Югославії, Туреччині та перспективи встановлення зв'язків з українством в Ірані

Грудень 1928 р.

Вельмишановний пане генерале!

Давно вже я Вам не писав, причиною цього була перегруженість працею. Примушений здавати іспит за іспитом, да і чимало прийшлося пожити праці для Софії (Болгарія) та Білгороду (Сербія). На сьогодні можу вже певно сказати про ті значні, як на ті умови, успіхи, а саме в Софії ось уже біля місяця як маємо свою Кав'ярню «Чорне Море», якою завідує пан Недоля-Цибульській, там же маємо і читалку та маємо змогу збиратись, бо ж «пити каву ніхто не може заборонити». У Білгороді там справа ще ліпше стоїть, бо пощастило легалізувати в Сербському міністерстві «Укр[аїнську] Громаду в Білгороді». Цими днями було відкриття її, на відкритті був секретар міністра внутр[ішніх] справ та ще дехто з видних сербів та хорватів. Подали ще на затвердження статут «Союзу Укр[аїнських] Громад в [Королівстві] СХС*», маємо певну надію, що і цей статут буде затверджений.

Поволі сітка розкидається як по Болгарії, так і по Сербії, а оце почав посуватись і до Персії. Цей останній пункт нам особливо важний тим, що там може багато знайти приміщення для тих, хто закінчує тут школи, да і пригорнути тамтешню нашу еміграцію не завадить.

Справа з Туреччиною іде по волі, не подобається мені поведінка п. Забелло. Оце пише мені, що він списується з п. Єремєвим, Геродотом, Болгарією, Сербією і в і[нші] д[ержави], взагалі пролазе всюду, куди треба і куди не треба.

Бачу, що конче треба б було проїхати по всім цим містам. Живий зв'язок багато більше зробить аніж переписка.

Гадаю закінчити свою науку в червні, маю ще 9 іспитів. Тут пересилаю Вам копію свого останнього листа до п. Забелли, є він як відповідь — порада в зв'язку з наступаючою ніби там розбіжністю думок: «к ким іти» та як боротись проти шкідливої роботи других напрямків.

З правдивою повагою [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 270, арк. 222–222зв.

Копія. Машинопис.

* Королівство Сербів, Хорватів і Словенців.

[1928 р.]

Подебради

Приймаючи на увагу розвинення деяких явищ на терені Румунії, прошу не відмовити повідомити мене, якщо є можливим, про ті способи, якими комуністи намагалися в Чехії зруйнувати нашу еміграцію.

До цього часу ми в цьому відношенні, хоч й були загрожені, але менше. В настоящий же момент, дякуючи тому, що партія комуністів в підпільному вигляді існує тут, наша еміграція підпадає під її удари все більше і більше.

Для того, щоб боротьбу против цих замахів на нашу еміграцію вести в більше організований спосіб та з більшим успіхом, я хотів би знати і то в деталях ті міри, які комуністи приймають, щоб внести розброд в наші лави.

На нашу еміграцію, яка в дійсності єсть міцна духом, можуть більше всього оказати впливу тільки ті комуністи, які нібито походять з її ж лав, себто такі, які нібито під впливом «совітської дійсності» змінили свої погляди.

Таких своїх ми тут не маємо.

Отже, мене цікавить і те питання, чи не присилає нам III інтернаціонал таких закуплених змінювівців з інших країн для того, щоб вони ізучали та розлагали нашу еміграцію в Румунії.

Про таких підозрилих, які не то українці, не то кацапи, не то емігранти, не то піддані других країн, мені пишуть наші люде з деяких груп.

Так що в останній рік троє з наших емігрантів стали і собі говорити, що «там» добре.

Щоб припинити таке явище, рост таких поглядів, який противорічить дійсності, я і хочу зібрати як можна більше матеріалу щодо тактики комуністів в інших країнах.

Можливо, що при цій нагоді я отримаю і такі дані, які допоможуть мені «ізолювати», себто викинути з Румунії і декількох комуністичних емісарів, які приїхали сюди з метою насадити комунізм в Румунії та розложити нашу еміграцію, або хочь компрометувати її, втягнувши в яку-небудь демонстрацію.

При цій нагоді мушу сповістити, що в Румунії, в суспільстві піднялася сильна течія против комуністів.

Ця течія виявляється в тому, що кожна комуністична маніфестація кінчається тим, що комуністів починають бити. Б'є сама публіка і то в такий спосіб, що тільки поліції удається охоронити комуністів від самосуда.

На протязі місяця грудня в Букурешті били комуністів три рази на свіжому повітрі та раз в закритому помешканні, де вони мали зібрання і де їх били одні тільки робітники.

В Чернівцях на днях товпа дуже тяжко побила адвоката, який захищав комуністів на процесі.

Тим не менше комуністична струя робить своє діло, як і скрізь у Європі.

Ходе лише про те, щоб вона не поширювалася швидко та не набрала загрозливих розмірів до того часу, поки совіти не упадуть.

Прошу не відмовити мені у відповіді щодо дотичного питання, за що буду щиро вдячним.

Прошу прийняти мої щирі запевнення в повазі.

(Гнат Порохівський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 354, арк. 10.

Оригінал. Машинопис.

№ 159 | Політичний звіт середовища УНР про діяльність українських соціалістів-революціонерів та націоналістів на теренах Чехословаччини та Франції*

[1928 р.]

Група Шаповала

1924 року група Шаповала, або, як вона себе називає «Закордонна Організація Партії С[оціалістів]-Р[еволюціонерів]», нав'язала контакт з організацією «Союз Оборони України», що працює на американському терені (Нью-Йорк, Клівленд — Чикаго). Проводирями цієї групи є пані Циглінський, Чиж — обидва походять з Малопольської, причім останній був УСС (як Січинський), що забив намісника Галичини — гр[афа] Поточького. Група, по своєму ідеологічному програму, наближається до партії укр[аїнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів], видавала газету «Українська Громада», яка припинилася; тепер видає «Народню Волю». Працювала в напрямку противобольшовицькому. Між групою Шаповала і «Союзом Оборони України» існував живий зв'язок: поїздка Циглінського до Праги, Шаповала, Григорііва, а останній час Мандрики з Залеським до Америки, як рівнож Січинського до Праги.

Відшукування фінансових засобів

В зв'язку з укороченням субсидії від чеського уряду для групи Шаповала, в шаповалівських колах були наміри перекинутись цілком до Америки, де терен вони рахували найбільш сприятливим для здобування необхідних грошових засобів. Для того, щоб полегшити здобування цих грошей, був заснований робітничий університет в Празі, який мав би провадити соціалістичне виховання поміж робітниками в Америці та політичної еміграції. Університет, по відомостям шаповалівських кол, приніс за рік — 80 тис. чеських корон прибутку, але ці прибутки не могли покрити потреб групи, які задовольнялись колись чеським Урядом. В наслідок цього, робляться нові спроби відшукування фінансових джерел, котрі могли б вирятувати від ліквідації такі установи групи: як Соціологічний інститут, архів Музею визвольної боротьби, Робітничий університет, Робітничий союз, Український громадський комітет.

З літа цього року ніби припинена остаточно допомога з боку чеського уряду групі Шаповала. Як повідомляють з Праги, це викликало з боку Шаповала подання чеському урядові меморандума в справі Прикарпатської Русі.

В зв'язку з повищим, звертає на себе увагу виделегування «Союзом Оборони України» до Європи пана Січинського, який побував в Києві, де виголосив 22/IX, реферат на тему: «Українська еміграція в Америці й Канаді в минулому і сучасному». Дальшими етапами

---

* Звіт зберігається серед документів підполковника В. Филоновича (Прага), котрий, мабуть, був одним із його авторів.

його поїздки до СРСР були: Харків, де відбувалася конференція з Чубарем, а потім — Москва. Характерна певна зміна щодо нього української большевицької преси в Америці, яка подає такі його вислови: «останніми часами комуністичні робітничі організації зробили багато для української молоді», та нарікання, що в Америці багато брешуть на СРСР.

Діяльність групи Шаповала

Діяльність шаповалівської групи була досить жвавою і позначувалася цілим рядом рефератів в Празі та Подєбрадах, що виголошувались здебільшого паном Мандрика, в асисті панів: Б. Залеського, Клименка та Довгала; випуском двох книжок-журналів: «Нова Україна», більша частина, котрих призначена випадом на концепцію УНР, який має характер суто-демагогічний зі стремління зганьбити пам'ять покійного Г[оловного] О[тамана] Симона Петлюри, як рівнож сучасних проводирів УНР, доводячи відсутність правних підстав для існування цієї концепції (на польській роботі, занепад УНР).

Не поминемо мовчанкою і політичних конкурентів — Партію Українських Соц[іал]-Демократів, яким присвячена маленька замітка «інтриги», де в бравурнім тоні оповідається про відбувшийся присуд редакційної колегії «Нової України» панів: Залеського, Довгала, Федорова та Кошеля — в наклепі. Це обвинувачення вніс с[оціал]-д[емократ] Козловський, над котрим автор замітки іронує і зазначає, що цю справу припинив, не знаходячи підстав для обвинувачення. Фактично ж протокол подєбрядського окружного суду стверджує, що зазначені особи вибачилися перед оскаржителем і заплатили кошти судові. Таким чином, в яскравому світлі виявляється способи боротьби, що вживається групами, навіть в соціалістичній пресі.

Опріч випадів проти УНР, у власнім органі групи «Нова Україна», належить відмітити антиуенеровські виступи члена групи С. Шелухина на сторінках «Діла», де було видруковано листа, під заголовком: «Пересторога» проти інтервенції української еміграції», та його ж листа в «Розбудові Нації» ч. 10 б. р. В цих листах знов закидається концепції УНР, відсутність правних підстав існування та обвинувачується покійного Головного Отамана С. Петлюру в «узурпаторстві влади».

На загал треба констатувати, що ця напастлива проти УНР кампанія в рядах української еміграції, була оцінена по належності, бо занадто вже в її очах М. Шаповал та С. Шелухин є людьми непопулярними.

Конференція закордонних організацій Партії соціалістів-революціонерів

З початку липня б. р. відбулася конференція закордонної організації партії українських соціал-революціонерів, на якій запала наступна постапова: «у випадку інтервенції проти Радянського Союзу, всіма силами перешкоджувати їй».

Висновки

Отже, в зв'язку з: 1) пресовою кампанією проти УНР, 2) постановою про піддержку большевиків в напрямку війни якоїсь з держав з ними, 3) пошукуванням фінансової бази — набірає симптоматичного значіння поїздка Січинського на Україну та до Москви, яку можна розглядати, як спробу нав'язати стосунок з компартією, принаймні з опозицією КП(б)У, ґрунт для чого підготовлювався вищезгаданими випадками проти УНР.

У всякім випадку належить констатувати безсумнівно: «що в разі військових подій проти большевиків, закордонна організація партії соціал-революціонерів (як називає себе група Шаповала), опинеться у ворожому для нас таборі».

Союз українських націоналістів*

В життю С[оюзу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів] зауважується дальший розгін організаційної та пропагандистської праці. О проявах їхньої праці сигналізують: з Сербії,

---

* Правильно — Союз організацій українських націоналістів (СОУН).

Болгарії, Царгороду, Франції, Люксембургу; особливу увагу з їх боку звернено на Париж, в якому спочатку пан Кожевників³⁴⁵ робив виклад, знайомлючи з позиціями націоналістів Паризьку українську колонію. Потім об'їздив деякі громади, закликаючи еміграцію до вступлення в шеренги націоналістів і створення націоналістичних гуртків. 20/X, знов доповідав в Парижу програм націоналістів інж. Андрієвський, при чім, на цей виклад були запрошені всі видатні члени української колонії в Парижу.

Загальне вражіння від Проводу націоналістів — від всіх взято помалу. Головне — спиратися на власні сили, відкидаючи орієнтацію на сторонню поміч. Хоч доповідач не торкався відношення до УНР, але з викладу можна було зрозуміти, що воно негативне. В коротких дискусіях після викладу належить відмітити генерала Капустянського, який протестував проти узурпації націоналістами поняття слово «націоналіст». Доповідач проводив свій виклад в спокійних тонах і зробив на присутніх добре враження, чого не можна сказати про попереднього докладчика пана Кожевникова. Взагалі націоналісти користуються співчуттям еміграції у Франції. В Президії Української об'єднаної громади у Франції лишень один голова є унеровець (М. Ковальський), решта ж президії — націоналісти. Націоналісти виявились також в Товаристві б[увших] вояків Армії УНР у Франції. Нарешті, засновано в Парижу «Гурток Націоналістів», керовником котрого назначено Проводом Союзу С. Калюжного, прибувшого з Сербії, не мавшого нічого спільного з Українською Армією під час визвольної боротьби.

Пан Кожевників вже довший час залишається у Франції для скликання Конгресу, який відбудеться в Празі, або в Відні на Різдво, чи пізніше, в залежності очевидно від успішного ходу організації праці.

Ближчі завдання Проводу Союзу українських націоналістів

Опріч пропагандистської та організаційної праці, Провід С[оюзу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів] задається метою, яка свідчить про далеко йдучі його заміри. Найближчими завданнями Провід поставив собі наступні: 1) опанувати ЦЕСУСОМ, себто Центральним Союзом Українських Студентських Організацій, який є репрезентантом українського студентства та має зв'язки з різними чужоземними студентськими організаціями. 2) запропонувати українському генералітетові перейти до С[оюзу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів] для праці по військовому фахові. Для цього розшукуються потрібні грошові засоби, з котрих можна було б уділити генералам стипендії, що забезпечували їх існування та дати їм можливість фахово працювати.

З приводу першого завдання, на чеському ґрунті, де відбуватимуться боротьба за ЦЕСУС, пороблені вже певні заходи для належної відправи націоналістам. Успіх на цей раз, коли ще перевищують студенти-емігранти, безумовно, матиме УНР, але в майбутньому, по закінченню високих шкіл емігрантами, треба рахуватись з можливістю досягнення націоналістами своєї мети, бо молоді поповнення студентських рядів прибувають здебільшого з теренів Польщі. Замір заангажувати українських генералів для фахової праці, створивши для цього певні життєві умови, є практичним переведенням з життя програму військової підготовки, яка накреслена в артикулі Коновальця «Військовий вишкіл» (ч. 7–8 «Розбудова Нації»).

Першим співробітником С[оюзу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів] по військовим питанням з'явився генерального штабу генерал Петрів, бувший с[оціал]-р[еволюціонер].

Дуже сумнівним з багатьох причин видається перехід українських генералів до лав С[оюзу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів], але не виключеним є, з приводу тяжких матеріальних обставин, співробітництво декого з них у військовому журналі С[оюзу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів] по опрацюванню системи військової підготовки українського суспільства.

Висновки

Поширення діяльності С[оюзу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів] вимагає розпочаття плянової протиакції з боку УНР, яка повинна провадитись як за допомогою преси, так і розгортання праці громадсько-політичного характеру, особливо на терені Франції.

Українська Громада в Чехії

Бувший член групи Шаповала, бувш[ий] с[оціал]-д[емократ] — Галаган, вийшовши з групи, з невеличким гуртком однодумців, заснував в Празі нову організацію під назвою: «Українська Громада в Чехословації», якої статут затверджений чеським урядом і по деяким відомостям, вона навіть має певну субсидію від нього.

Порвавши з групою Шаповала, Галаган повів наступ на філію групи в Парижу, що існувала під назвою: «Українська Громада у Франції». Мистецьки використавши властивості голови цієї громади генерала Шаповала і використавши різні внутрішні непорозуміння в групі, героями котрих був генерал Шаповал, Галаган через своїх однодумців створив таку ситуацію в «Українській Громаді у Франції», яка закінчилася виключенням генерала Шаповала з числа членів Громади.

Тепер на чолі Громади став пан Стасів і встановлено тісний контакт поміж громадою в Чехії і у Франції. Очевидно, що це є перший етап якоїсь плянової акції, скерованої на боротьбу з УНР. Підставами для цього твердження є поява в Парижу пана Боброва, (був-ший старшина 4-ї Київської дивізії), який був в Америці і писав в українських американських газетах проти УНР.

Зараз Громада відновила видання свого органу «На чужині», в якому на першому місці ставиться орієнтацію лише «на власні сили свого народу» та виступається проти «закордонних визволителів». Українська Громада у Франції мала соціалістичне забарвлення (С[оціалісти]-Р[еволюціонери]) і (С[оціал]-Д[емократи]), тепер очевидячки для відго-родження від шаповалівської групи, висунула орієнтацію на власні сили, в наслідок чого одержала пропозицію з боку паризьких націоналістів щодо спільної праці у Франції на націоналістичному ґрунті. Вживаються заходи щодо зміни напрямку журналу Громади в дусі ближчому концепції УНР. Наслідки цих заходів определять дальші поступовання нашої концепції в стосунку до Громади.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 270, арк. 230–235.

Котія. Машинопис.

№ 160 | **Наказ Головної команди війська і флоту УНР до військових осередків української еміграції з нагоди святкування Нового Року та із закликом до єднання**

1 січня 1929 р.

Відпис

№ 1

Розкиданими по цілому світі зустрічаємо й цей, дев'ятий з черги еміграції нашої, Новий 1929 рік.

Не на своїй землі, не серед століттями виплечаних народом нашим прекрасних традицій, не в оточенні рідних нам і близьких людей, а під гудки чужих шахт і фабрик та німий спокій диких пуц — судила нам історія переступати поріг 1929 року.

Землю нашу посів ворог. Вже дев'ять літ справляє він свій червоний бенкет на спустошених її просторах, несучи народу нашому терор і руїну, смерть і голод.

Народ стогне і поки що мовчить.

Але він промовить і — «попливе сторіками кров ворожа».

Будьмо-ж незломні в своїй волі стати в відповідній хвилі народів на поміч, — подолоймо всі труднощі емігранського шляху, всі його злидні, а хвилі цієї дочекаймо — вона недалеко.

Щільніш з'єднавшись, збільшимо працю над собою, щоб, як прийде час, стати рідному народу на поміч, не завести його надій, бути вірними його синами.

В цьому Вам, Вояки, з Новим Роком, дай, Боже, сили та здоровля.

Оригінал підписали:

Андрій Ливицький,
Головний отаман
війська і флоту УНР

В. Сальський,
Генерального штабу
генерал-хорунжий,
міністр військових справ

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 271, арк. 25.
Копія. Машинопис.*

4 січня 1929 р.*

1. Военная деятельность УНР

В районе Луцк-Ковель-Ровно-Олыка-Здолбуново отрядов УНР, в буквальном смысле этого слова — еще нет. Однако, теоретическая подготовка военнообязанных эмигрантов идет интенсивно, т. е. офицеров и солдат обучают новейшей тактике, разведывательной службе, газовому делу (газовая атака и оборона) и т. д. По окончании этой зимой подготовительных курсов будут еще формироваться (весной или осенью) войсковые единицы. Еще подробно неизвестно, будут ли они вполне самостоятельны или будут присоединены к определенным польским частям для обучения. Факт тот, что подготовка идет.

2. Инспекция

Для проверки успешности курсов и регистрации военных эмигрантов УНР на Волини был недавно начальник Генштаба ген. Куц, который объехал все районы, где имеется большее количество военных эмигрантов. Передают, что инспекцией ген. Куц остался недоволен, потому что не нашел такого боевого материала, какой теперь нужен, но не имея для выбора ничего лучшего, должен был удовлетвориться тем, что есть. Когда ему было указано, что такой плохой материал не годен даже для проведения одного боя, он ответил, что «нам нужны люди для занятия административных должностей и для проведения мобилизации, а воевать будут другие».

3. Формирование отрядов:

ВОВКА, УДОВИЧЕНКО, ДЬЯЧЕНКО И ВОЛЫНЦА

О формировании таких частей на Волини никому ничего не известно. Допускают возможность таких формирований в районах: Калиш-Скальмержище-Остров-Познань; может быть, это только планы Генштаба на будущее.

4. Волинь и УНР

Могло бы казаться, что Волинь, кипя в котле «паньского пекла», легко может пойти на удочку УНР и этим помочь интервенционным планам панов-союзников из Варшавы. Но в действительности дело обстоит не так: уэнэровцы живут своей собственной жизнью, разве только, что работают в некоторых кооперативах, ничего более близкого с населением не имея. Говорить здесь о каком-то решающем политическом влиянии не приходится, такого нет.

После перенесения «Украинской Нивы» из Варшавы в Луцк³⁴⁶, тираж и влияние ее уменьшились. На всякие обещания воеводы население отвечает насмешливым молчанием (праздник «просвіти» в Луцке). Таких «достойных» людей и не последних «столпов» УНР, как Певный³⁴⁷ (редактор «Нивы») и Богуславский (посол), — «просвіти» не принимают в число своих членов и т. д.

Проанализировать политические настроения политически-невыработанного населения Волини — не легко. Однако, в общем, можно констатировать, что УНДО не имеет ни

---

* Йдеться про дату супровідного листа із зазначеним матеріалом, надісланим до секретної частини ЦК КП(б)У.

малейшего влияния даже на куркуля. Большим влиянием пользуется Радикальная партия, но не будет большой ошибкой сказать, что Сель-Роб³⁴⁸ стоит на первом месте. Только, благодаря взаимной борьбе обеих Сель-Робов — пользу кое-где имеют другие. На Волыни можно сказать без преувеличения, удалось бы построить сель-робовскую крепость, если бы наконец было принято соглашение.

5. Количество эмигрантов УНР на Волыни

Точной статистики проживающих на Волыни эмигрантов УНР достать нельзя, но компетентные лица насчитывают до 4–6 тысяч человек. В это число входит до 25–40% гражданских лиц и военнообязанных старшего возраста.

6. Антисоветские организации на Волыни

Таких организаций, которые вели бы пропагандистскую работу в Сов[етском] Союзе, на Волыни обнаружить не удалось и очевидно таких тут нет. Главным их центром является Варшава (ул. Подвальная № 15, кв. 16), откуда рассылаются курьеры в Сов[етский] Союз. Передаточным пунктом является Водяный.

7. Съезд эмигрантов в Варшаве

Укр[аинский] Центральный Комитет сзывает на 28/XII [1929] г. эмигрантский съезд в Варшаве. Целью съезда будет реорганизовать УЦК, объединение всех антисоветских сил и принятие соответствующих резолюций, необходимых А. Ливицкому* для действий в заграничных политических кругах. Здесь надо добавить, что приднепровская эмиграция доведена до такого положения, что ее легко спровоцировать такими приятными вещами, как возвращение с боем домой, — двинуть в новую авантюру.

8. Перемена кабинета в Польше

Из разговоров с одним из приятелей Волынского воеводы³⁴⁹ установлено, что в недалеком будущем должна произойти перемена министерского кабинета. А именно: Бартель и Складовский пойдут в отставку, а портфель премьера получил бы Свигальский, портфель же министра внутренних дел — воевода Юзефский. Были бы изменения и в других министерствах. Догадываются, что и перемены на высших государственных должностях также связаны с планами нового похода на Киев. — Так ли это в действительности — ничего уверенного пока сказать нельзя.

ВЕРНО: Пом[ощник] Нач[альника] VII Отдела

(Гоев)

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2999, арк. 2–2зв.
Засвідчена копія. Машинопис.*

---

* У документі — А. Левицький.

16 січня 1929 р.

Ч-43/2

До п. Змієнка у Варшаві

Високоповажаний пане!

Лист Ваш ч. 108 дістав. Сьогодні надсилаю Вам 3 три томи Маргуліса «Год интервенции», решту книг, про які просили мене через п. С.³⁵⁰ (на жаль його я не бачив), надішлю по одержанню їх з Берліна — Москви. Надсилаю сьогодні ж і «Укр[аїнські] Вісти» ч. 81.

Щодо п. Забелло, не припускаю чогось особливого, не думаю, що він зараз є в зв'язку з Кравченком, хоч до сього часу він безперечно, до від'їзду Кравченка з Царьгороду, співпрацював з ним. Слідкую за ним та помічаю лише одно, що людина є з ініціативою, хитра, з авантурницьким душком, поза тим гадаю нема нічого.

Про наступ «шаповаловців» писати не буду, заняло б це багато часу, про це розповідь Вам п. К[ме]та по своєму приїзду до В[аршави] Зараз група Шаповала скликує на 22 січня членів Ц[ентральної] Р[ади] та Тр[удового] К[онгресу], аби в цей ювілейний день створити «Передпарламент» бо... нема кому репрезентувати Уряд та Україну. «Треба створити правомочний орган, який би це робив та не допустив би аби якийсь А. Л[івицький] та К° це робила.»

Знаю, що група с[оціалістів]-р[еволюціонерів] (група Коберского) відмовилась від участі, зрозуміло, що і група с[оціал]-д[емократів] (Мазепа) та і (Галаган) туди не підуть.

Сьогодні розпочатий конгрес націоналістів у Женеві³⁵¹.

Тут перед конгресом у Празькій групі відбулись бучні збори, внаслідок чого по моїм відомостям вийшло з групи 15–20 чол.

Знаю, що п. К[ме]та Вам надсилав листа, але він чомусь прийшов назад з помітками «адресного бюро», писав він на скрин[ьку] 697.

Дістав від Вас лише один «Пол[ітичний] звіт», інших не дістав. Брошурку Сагайдачного мушу мати у себе, бо дуже підвів би ту особу, яка мені її дала та тим самим закрились би двері до тих можливостей, які іноді відти беру...*

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 271, арк. 32.

Копія. Машинопис.

27 січня 1929 р.

Загальні збори Українського Академічного Комітету в засіданні 3 грудня 1928 р. на пропозицію покійного проф. О. Вілінського ухвалили утворити при Українському

* Текст обривається і не має продовження.

Академічному Комітеті Комісію допомоги інтелектуальним силам в голодних районах України.

Комісія, визнаючи потребу поширення завдань своєї діяльності, звернулася до українського громадянства в ЧСР з пропозицією утворити Комітет допомоги голодним України.

Скликані з цією метою збори відбулися 5-го січня ц. р. в присутності таких осіб: проф. Д. Антоновича, Є. Вирового³⁵², Г. Довженка, доц. В. Д'яконенка, І. Лоської, П. Макаренка, проф. К. Мацієвича, лект[орів] Є. Малиха, З. Мірної, І. Мірного³⁵³, С. Нагірної, проф. С. Русової, проф. В. Сімовича³⁵⁴, проф. С. Сірополка, проф. М. Тимченка, доц. О. Феденка; проф. Д. Чижевського³⁵⁵ та проф. А. Яковліва.

Оголосивши утворення Комітету допомоги голодним України, загальні збори обрали Управу Комітету в складі П. Макаренка, проф. К. Мацієвича, З. Мірної, проф. С. Сірополка та доц. О. Феденка.

Комітет має своїм завданням збирати пожертви грошми та харчовими продуктами для висилки допомоги в голодні райони України.

Комітет звертається до українського громадянства на території ЧСР з таким закликком:

На Півдні України понад 4 мільйони людности терплять тяжку скруту від неврожаю, який охопив величезну територію. Населення, а особливо діти, стоять перед загрозою голодної смерті. Державна допомога не вистачає, самопомога людности мінімальна через загальний тяжкий економічний стан цілої України.

В інших країнах, де скупчена українська еміграція, вже організувалися комітети допомоги голодним на Україні.

Українські громадяне, що перебувають на території Чехословаччини, також не можуть бути байдужими до страждань української людности. Комітет звертається до всіх українців на території ЧСР з проханням прийти на допомогу голодним на Україні своїми жертвами. Наша свята повинність — допомогти нашим братам, що гинуть від невблаганної смерті в занесених снігом степах України.

Перебуваючи на чужині, не забуваймо про нарід України, про його голодних дітей, які простягають руки до всього світа й благають помочі.

Комітет вірить, що вся українська еміграція на території ЧСР щиро відгукнеться на цей заклик і пожертвує, що може, для голодних України.

Пожертви грошми проситься надсилати на ім'я скарбника Комітету З. Мірної.

Запрошується всіх українських громадян в ЧСР вступити в члени Комітету допомоги голодним України. Зголошення направляти на адресу Комітету. На ту саму адресу проситься подавати відомості про осіб на Україні, які потребують допомоги.

Голова Комітету (–) Ст. Сірополко

Члени: (–) П. Макаренко

(–) К. Мацієвич

Скарбник (–) З. Мірна Секретар (–) О. Феденко

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 103, арк. 66.

Копія. Машинопис.

21 лютого 1929 р.

Високоповажний пане полковнику!

Листа Вашого ч. 83 з додатками одержав своєчасно. У мене залишиться лист «Подорожнього», листи ж до Вас Забелло і пана Недолі-Цибульського — повертаю.

З переказу П. К. щодо ситуації в Б[олгарії] і С[ербії] ознайомлений.

Терен Б[олгарії]. Допомога п[ана] проф. Шульгіна має бути використана в намічений Вами спосіб. До керуючого осередку Громади варто було б покликати кращі активні сили нашої еміграції там. Широкий підход до справи зобов'язує відповідальних чинників, які переводять нашу національну роботу на еміграції, скеровувати свою діяльність на здобуття позитивних наслідків, оминаючи всі «каміння преткнення».

Мені відомі Ваші попередні кроки до співробітництва з паном Кр[упицьки]м. Й на цей раз, гадаю, не складе для Вас утруднень поновити в той чи інший спосіб цю співпрацю для урухомлення, спільними силами як реєстрації Громади, так і з'єднання активних сил в самій Софії, маючи на увазі певний досвід й метод праці з тереном Тур[еччин]и.

Мотиви персонального характеру в стосунку до нашої праці не мають жодного значіння, коли вони будуть компенсовані додатними наслідками і не перешкоджають нормальному рухові праці.

Оскільки в наших еміграційних обставинах життя загальним явищем є поденервованість й, думаю в добрій вірі, певна уява про інші можливості до переведення тієї чи іншої праці — оскільки пожаданим є в рамках можливого дати змогу людям прикласти свою енергію для нашої загальної справи.

Гадаю, що з цього як й з попередніх листів Ви розумієте, пане полковнику, напрямну праці й моє ставлення до тих ускладнень загального характеру, які нам приходится поборювати в біжучій праці.

Терен С[ербії]. Інформаційний матеріал пішов до Вас кружним шляхом з причин поштової «зручності», й надалі, по виготовленню матеріалів продовження інформацій одержите. Наколи б трапився випадок специфічного поінформування, розуміючи під цим певні осередки еміграції, чи окремих осіб — то від Вашого імені — прошу надіслати мені подібні жадання, щоб міг допомогти Вам в цій справі.

В стосунку до «Просвіти» використайте всі можливості, щоби обидві українські організації як не співпрацювали, так, принаймні, не перешкождали б одна другій. Листи Літуна-Морця і Кол[туновсько]го, здається, повинні були б полегшити цю акцію.

З тих причин, що поїздка певної особи на терен С[ербії] зараз, й в ближньому майбутньому, не на часі — добре було б через Ваших відпоручників установити можливості до закладення в районах еміграції там хоч би малих, але цілком певних з боку національно-державного осередків, які б в майбутньому змогли б розгорнути наші сили.

Елемент якості мусить грати першорядну ролю. Наколи, з причин місцевого порядку, раніш цього зробити не можна було, належить це перевести зараз.

Терен Т[уреччини]. Доки нез'ясується правне становище еміграції й більш-менш не скристалізується державно-національно осередок Заб[ел]ло та інших теренів, не варто було б починати працю над поєднанням в Союз осередків Б[олгарії], С[ербії] і Т[уреччини].

Думку г[енерала] Зм[ієнка] спрямовано на тримання пульсу громадянського життя в С[ербії] й тому дуже бажаним було б, для освітлення останнього — мати періодичні інформації через Вас з того терену — тоді б справа була б ясна й відпадали б різні побоювання.

В справі Кубанців і «В[ільного] К[озацтва]» — бажано мати від вас житьові приклади стику й розходжень цих груп з нашими на терені С[ербії].

Загальна ж напрямна — добра співпраця й уникання будь-яких непорозумінь в справах репрезентації й громадської діяльності.

Як йде справа на Ваших теренах з шкільною освітою?

З правдивою пошаною

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

21 лютого 1929 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 272, арк. 47–47зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 165 | 3 листа В. Филоновича полковнику А. Кметі про стосунки в середовищі українських націоналістів та склад Проводу ОУН

27 лютого 1929 р.

Дорогий Архипе Йосиповичу!

[...] З празької групи вийшло 16 чол., залишилось лише 3 чол. Виходить з «Проводу» група з Люксембургу, розлад пішов в Подєбрадах. На конференції було 32–35 чоловік, з них 17 душ з ЧСР, решта люди Кон[овальця] та 2 з Волині, яких видавали за делегатів з України С[овітської]. Зробіть поправку щодо нового «Проводу»: голова — Коновалець, заступник — Сціборський, військовий референт (рахуйте міністр) — Капуст[янський], фінансовий референт — Демчук, референт внутрішніх (?) справ — Вассиян³⁵⁶ (галичанин), політичний референт Костарів³⁵⁷, закордонний референт Кожевников [...]

Ваш [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 271, арк. 161–164.
Копія. Машинопис.*

14 березня 1929 р.

До Хвального Центрального Комітету в Польщі

До Хвального Республікансько-Демократичного Клубу в Чехії

До Хвального Громадсько-Допомогового Комітету в Румунії

До Хвального Українського Об'єднання в ЧСР

Від довшого часу українська еміграція шукає поширення своєї організації в міждержавному масштабі, що є необхідним для захисту її інтересів і української справи взагалі, перед міжнародними чинниками. Коли раніше справа такої організації хоч і була необхідною, але не була негайною, то тепер після вступу представників організованої української еміграції до Дорадчої Ради Ліги Націй, вона стає передумовою одностайної і далекосягаючої роботи наших представників в Лізі Націй. Чи буде справа ходити про забезпечення матеріальних інтересів еміграції, чи культурних, чи правових, чи загальнонаціональних, необхідна буде строга одностайність назовні і повна усвідомленість щодо внутрішніх потреб еміграції. На думку Генеральної Ради Українських Емігрантських Організацій у Франції, це буде можливим лише після створення тіснішого організованого зв'язку між цілою творчою частиною української еміграції.

Для обміркування ж всіх деталей з цим зв'язаних і підготовлення всього, Генеральна Рада пропонує скликати в Парижі конференцію представників вище поіменних організацій, по два від кожної з завданням обміркувати справу загальної організації еміграції чи в формі з'їзду, чи в формі постійного бюро з представників об'єднань кожної країни. Скликання конференції Генеральна Рада пропонує на кінець або на початок травня цього року.

Генеральна Рада не подає тут детальних доказів на користь переведення організації української еміграції в міжнародному масштабі, бо справа принципово була вже кілька разів вирішена позитивно всіма організаціями.

Отож, висловлюючи надію, що українська еміграція в шуканню самопомоги і в боротьбі за українську справу незабаром викує собі нову і досконалу зброю — своє організоване міжнародне представництво, прохаємо не відмовити дати Вашу якнайшвидшу відповідь по суті нашої оцієї конкретної пропозиції.

Ген[еральна] Рада Укр[аїнських] Еміг[рантських] Орган[ізацій] у Франції

Заст[упник] Голови

(І. Косенко)

Секретар

(В. Прокопович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 236, арк. 44–45.

Оригінал. Машинопис.

25 березня 1929 р.

Високошановний пане полковнику!

[...] Українська еміграція на Туреччині перебуває в тому ж невирішеному та невиразному стані, себто в якому її місцева влада й досі лічить категорією «беззру» («білі росіяни»). По цьому поважному питанню — легалізації українців та Громади я звертався до тутешніх кавказців — наших друзів, але отримав не зовсім-то приємну пораду — одкласити це питання на деякий час, а перш усього познайомити владу й громадянство Туреччини (через місцеві часописи) з Україною, з її питанням, з деякими можливостями в майбутньому у відносинах двох сусідів на Чорному морі, кинути вигляд в історичне минуле та розумно зв'язати і зацікавити Туреччину Україною. А потім вже, кажуть, можна буде це зробити. Отож, українці такі, що зовсім себе не виявляють, а я взяв на себе вагу (більше бажаючих не нашлося за браком часу) працювати та популяризувати тут усього українського. Почин вже зроблено і місячник «Odlu-Jurt» в першому числі вже помістив матеріал про Україну [...]

Настрій Громади досить гарний, приємний та бадьорий. Більшість віре в скорий кінець емігрантщини та в скору перемогу наших ідей.

Відносно залишення напевного та повного розпоряджень немає, як і взагалі ще не було про це питання останніх офіційних об'яв. Але...* справа хилиться у бік залишення усіх, хто має яку-небудь працю, крім тих... хто в чомусь такому... помічений.

Усе ж таки помалу громадянство роз'їжджається. Ідуть переважно до Бразилії, потім (менше) до Франції та Бельгії, зовсім мало — до Югославії та Болгарії [...]

Бувайте здорові та благополучні.

Глибоко шануючий та готовий до послуг

(М. Забелло)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 272, арх. 26–26зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 168 | **Із доповіді голови Української громади в Болгарії полковника Б. Цибульського про стан української еміграції на болгарських теренах**

20 квітня 1929 р.

Українська еміграція в Болгарії

1. Походження української еміграції. Загальний нарис її життя

Після евакуації Криму Добровольчою російською армією більша частина її по тимчасовім перебуванню у військових таборах у Туреччині (Галіполі) і Греції (Лемнос) була перекинена на території Сербії та Болгарії. З бігом часу до Болгарії за посередництвом Л[іги] Н[ації] були перенесені з еміграційних таборів Єгипту та острова Кипру тієї групи емігрантів, що були евакуйовані туди з армії, як хори і ранені. Усіх емігрантів з бувшої російської Добровольчої армії в 1922 році нараховувалось у Болгарії біля 30 тис. людей,

* Тут і далі так у документі.

кількість яких з кожним наступним роком зменшувалась. Невелика частина повернулася на батьківщину, головню ж переселилася до Франції. Зараз у Болгарії залишилось не більше 10 тис. душ.

70 % цієї емігрантської маси — це мешканці з території України, Кубані і Дону, так би мовити український етнографічний елемент. На початку еміграції, українців, як би свідомо себе виявляли й визнавали за таких, не було більше 2 тис. душ, серед них, мовляв інтелігенції української, біля 200.

Навпаки, інтелігенції російської, до якої прилучила себе також і переважаюча більшість інтелігенції, уродженців з України, нараховувалась значна кількість. Це старшини армії, дореволюційних часів урядовців і люди ріжних інтелігентних фахів та вільних професій, що головним чином і творили контингент евакуйованих, бо емігрантів з хліборобського й робітничого станів, за виключенням козаків Кубані, Дону й Тереку, Добровольча російська армія майже не дала: такі елементи залишилися на своїй старій території.

Користуючи таку значну інтелектуальну силу в порівнянні з українцями, володіючи, порівнюючи добре зоорганізованим адміністративно-військовим і громадським апаратами влади (полки, штаби, червоний хрест, союз міст, земський союз і т. п.), посідаючи матеріальні засоби і маючи за собою давні традиції й симпатії Болгарії до старої імперської Росії, російська еміграція, зглядно кермачі її з інтелігенції, зайняли міцне становище в Болгарії, з нею стала рахуватися й влада й населення цієї держави.

Напівсвідомий і несвідомий український елемент, відчуваючи силу російської інтелігенції давався їй вести [себе] на повіді.

Багато цьому помогало і те, що, особливо в перших роках, мали з цього деяку користь з матеріального боку (грошова допомога, допомога в підшуканню праці, допомога оджею та інше). Та коло свідомих українців, що зараз ж відмежувались від росіян, не могло дуже впливати на цю напівсвідому й несвідому українську масу, тому, що не мало не відповідних засобів для цього, ні певної кількості своєї інтелігенції, яка могла б в ширшому масштабі повести українську пропаганду. Ті незначні українські організації, все ж таки повстали на перших порах, за браком несприятливо склавшоїся ситуації, лише животіли, а з бігом часу, мусіли й ліквідуватися. Довше за всіх з українських організації проіснували — Українська Громада з притулком, бібліотекою-читальнею в м. Софії, гурток ім. Михайла Драгоманова, заснований ще паном Филоновичем за часи перебування його в Болгарії, з своїми філіями на провінції, але й ці, дякуючи інтригам і підступам з боку російських кол, були болгарським урядом розв'язані в 1924–25 роках.

Росіяне, зайнявши в Болгарії привілейоване становище, ні в чім не бажають поступитися для українців. Всі свої сили напружують, щоб не допустити до організованого життя, і треба в тім дізнатись, до цього часу почувають себе переможцями в цій справі, не дивлячись на те, що ще в 1926 р. вживаються заходи з боку українського заснувати свою національну організацію, все це намарно: російський вплив по старим традиціями ще дуже міцний, щоб шкодити нам у болгар у цьому напрямку. Правда, в 1926 році легалізовано болгарським урядом товариство Українське Об'єднання в Болгарії. Ця організація зложена членами УНАКАТО. В цім випадку з боку росіян не роблено ніяких перешкод, навпаки, можливо гадати, що була і деяка підтримка. Але ж вони добре знали, що являє собою ця організація, метою якої підтримувати акцію Полтавця-Острияниці. Це ж компрометує почасти саму українську ідею, а цього ж росіянинам і треба, вони так раді чим лише можливо підкреслити, ткнути пальцем на той чи інший хибний крок українців, свідомо узагальнюючи ці хиби до всього українства, хоч це й має відношення до незначної купки якихось безвідповідальних осіб.

В останні часи, коли українська акція набрала поважних розмірів, коли до неї з увагою стали приглядатися й прислухатися Європа й Америка, коли українське питання все

більше висувається на міжнародню арену й недвозначно загрожує ідеї єдності Єдиної-Неділимої, коли вже й серед несвідомих і напівсвідомих українських мас починають відкриватися очі й можливо чекати вже, що незабаром ці маси почнуть кидати російські шатри, перебіраючися до табору українського, тутешні російські зубри мобілізують усі свої сили, щоб не допустити до організованого українського життя тої етнографічної української групи, яка покищо лишається під їхнім впливом. А тому й бояться повстання поважної української організації, що могла б загрозувати їхній політиці, [мати] свій вплив, свої знайомства в урядових болгарських колах, вживають [заходи], аби не допустити повстання поважнішої української організації. Особливо в останні часи, коли групою місцевих свідомих українців подано на затвердження статут Культурно-просвітнього товариства. Не дивлячись на інтенсивні заходи з боку самих ініціаторів, підтримку з боку впливових українських діячів поза межами Болгарії, не дивлячись навіть на придбання симпатії з боку деяких впливових осіб від урядових кол, справа гальмується по цей час.

2. Соціальний стан еміграції та розподіл її за фахом

З цього боку українську еміграцію можливо розподілити на три категорії.

Перша найменша, це інтелігенти й напівінтелігенти, що знайшли засоби для свого прожитку, посівши службу в урядових болгарських установах і приватних комерційних та торговельних підприємствах на дрібних порядкуючи посадах (в банках, торговельних і промислових конторах, підрядчики, державні урядовці та др[угі]), загалом кажучи люди інтелігентної праці. З цієї групи, особливо з тих, що мають державні посади, щоб закріпити їх за собою, прийняли болгарське підданство, але це підданство ніяк не затримає їх щодо повороту на батьківщину, коли до того прийде час. Незначний відсоток осіб цієї категорії поженилися на болгарях.

Друга категорія це — хлібороби з сел-хуторів України, станиць Кубані й міщанство невеличких міст. Одна частина цієї категорії стало осіла по селах Болгарії й працює на землі, або як робітники у заможніших місцевих хліборобів, або навіть, здобувши собі власну землю, посівши таку, як придане за жінкою, болгаркою. Є й такі, що повідчиняли по селах невеличкі крамнички. Друга частина цієї категорії, що емігрували з родинами, або здобули такі вже тут у Болгарії осіла теж більше менше стало по фабриках, заводах і копальнях. Тих українців, що спромоглися на власні ґрунти, можна рахувати загубленою для Батьківщини; в своїх родинах і серед сусідського оточення вони зденаціоналізувалися й Болгарію, хіба за незначними винятками, не покинуть. Робітників же фабрик та заводів ніщо не затримає в Болгарії. Навіть і тепер багато з них з жінками, а то й покидаючи останніх, особливо бездітні, їдуть до Франції шукати кращої праці.

Третя категорія, сама велика, це люди різних станів суспільства України, що більше-менш стояти не хоче, чи не може затримуватися на однім місті — й переходить від краю до краю Болгарії в пошуканню праці. Таких Ви зустрінете й по селах на хліборобських роботах, особливо на весні та в літі й на пристанях, де навантажують пароплави, по заводах і фабриках, а найбільше по містах на різних фабриках: шевці, кравці, мулярі і т. ін. І загалом беруться до ріжної праці. Рідко, хто з них жонатий. Це той готовий контингент, з якого комплектуються робітники до Франції.

3. Культурно-освітній стан української еміграції

(Справа українських шкільництва, преси, бібліотеки та інші)

В цій своїй дільниці українська еміграція опинилася в найскрутнішому й невідрадному становищі. По-перше, я як вже зазначив, серед української еміграції бракує свідомої інтелігенції, яка одинока могла б взяти на свої плечі тягар задоволення культурно-освітних

потреб всієї еміграції. Коли в перших роках еміграції можна було рахувати своєї інтелігенції чоловік 150–200, то тепер її треба лічити лише невеличкою кількістю десятків.

Ні своїх шкіл, ні власної преси еміграція наша в Болгарії не має.

Підростаюча українська молодь користується або школами російськими або болгарськими. Що торкається преси, на яку легше було б спромогтися, то й тут брак матеріальних засобів заставляє усунути з черги це питання. Розраховувати на відповідний платний тираж самого дешевого часопису не приходиться.

Коли на початку емігр[ації] повстали укр[аїнські] організації, кожна з останніх мала хоч маленьку бібліотеку, що частково задовольняло духові потреби громадянства, але їх було замало, щоб задоволити всю еміграцію, розкинену по цілій Болгарії. Зараз у деяких місцях, більшого меншого скуплення укр[аїнської] емігр[ації], ще зі старих залишилися рештки бібліотек, що в міру можливості поповнюються новими книжками, а де то й засновуються нові бібліотеки за допомогою українських та кубанських організацій і інституцій з-за кордону. В такі місця: надсилається також з закордону безпосередньо, або за посередництвом від поручників укр[аїнського] уряду в Болгарії укр[аїнські] часописи і журнали та періодична література.

4. Правне становище укр[аїнських] емігрантів у Болгарії

Про права української еміграції говорити, зокрема, не приходиться, тому що як болгарський уряд, так і місцеве населення ідентифікує нашу еміграцію з російською і застерігає нас ті ж права, як і їм. Зараз в'їзд нових емігрантів до Болгарії заборонений. Від'їхати вільний кожний, аби лише мав дозвіл відтіля, куди має від'їхати. Перешкод з боку Болгарії не робиться ніяких. Обмежень при перебуванні еміграції на терені Болгарії майже нема, вільний переїзд і замешкання по цілій державі, право мати нерухому власність, вільно займатися ріжною працею. Перехід до болгарського підданства є легкий, а останніми часами й дешевий.

5. Відношення до укр[аїнської] еміграції місцевої влади, населення та емігрантів інших народностей Сходу Європи

Відношення ці до нашої еміграції я вже зазначав у загальних рисах [...]

На закінчення, Високошановній конференції, я мушу зазначити, що справа української акції стоїть не на великій високості. Потрібна праця, праця і праця. Аби ця праця дала позитивні наслідки, необхідні відповідні люди та засоби. А як перше я вже зазначав в початку свого доповіді, почувається великий брак коштів і не маєтєя зовсім, рахувати на них і майбутнім теж не має підстав, по-перш, на допомогу самої еміграції взагалі і незначної свідомості певної її частини, яка все ж може відкликнутись скорше. Надіятися ж на допомогу Болгарської Держави, яку одержує російська еміграція, нам не приходиться.

20/VI.1929 р.

Делегат на конференцію від Болгарії
Голова Української Громади в Болгарії

(–) Цибульський

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 273, арк. 162–164.
Копія. Машинопис.*

29 квітня 1929 р.

Варшава

Вельмиповажаний пане полковнику*!

Вітаю Вас!

Маю до Вас велику справу. Як Ви знаєте, в Женеві видається регулярно антибільшовицький український часопис «Незалежна Україна» і час від часу відозви. Маються великі труднощі (технічного характеру) при розповсюдженні цієї літератури на Україні, для якої вона й призначається. Отже, по пораді п[ана] ген. В. С[альського], звертаюся до Вас з великим проханням допомогти нам в цій справі.

Ви маєте зносини з Сербією, Болгарією й Царгородом. Знаєте тамошніх наших людей, а тому чи не могли б Ви взяти на себе:

1. Одержувати певним способом певну кількість згаданої літератури, яка Вам буде пересилатися в Прагу.

2. Знайти серед наших емігрантів в Болгарії й Царгороді по одній особі, які (оден у Варні, а другий в Царгороді) погодились би й дійсно зуміли б знайти можливість передавати на Україну деяку кількість цієї літератури для безпосереднього розпорядження, а певну частину передавати туди ж в листах, для того щоб там ці листи кинути в поштові скриньки.

Адреси для листів і, по можливості, й сов[ітські] поштові марки, ми висилали б такій особі (покищо через Вас, а згодом може й безпосередньо), а вона купувала б конверти (найгіршого гатунку), вклала б в них оден номер журналу або п'ять відозв, наклеювала б марку і дбала, щоб ці листи були перевезені на Україну чи взагалі в Совіти і там кидались в поштові скриньки (де ролі не грає).

Видатки на конверти чи там марки, а також інші дрібні видатки, ми, розуміється, оплачували б. Лише, на жаль, нам за працю такій особі могли б запропонувати дуже маленьку винагороду, бо кошти у нас маленькі і нам скрізь допомагають безплатно, оплачуємо лише витрати, так мовити, технічні.

Розуміється, якщо у Варні, наприклад, нікого не маєте, а маєте десь в іншому місті (Софії, Загорі?) і такій особі треба було б поїхати у Варну для поладження там справи, то дорожні видатки такої особи ми оплатили б.

Як бачите, ці особи мусять бути цілком віддані нашій справі, абсолютно певні, чесні, здібні до конспірації (це теж здібність!), спритними й ідейними.

3. Для таких двох осіб літературу висилали б Ви з Праги поштою, а потім, коли б це були люде цілком свої, ми нашли б інші, більш надійні шляхи для безпосередньої передачі їм літератури, минуючи Прагу.

4. Посилати поштою, як друк[ований], часопис для наших емігрантів в Сербії, Болгарії й Царгороді (в кожную країну по 15 примірників). Думаю вистарчить. Висилати найкраще організаціям, емігрантським установам, а вже лише потім окремим особам. Найкраще було б висилати в кожную з цих держав одній особі, а вона б уже ці 15 примірників розподіляла. Б[іжучі] поштові видатки Ваші ми оплачувати будемо, розуміється.

---

* Тут і в наступних документах слово «полковник» по відношенню до підполковника та інші військові звання жито навмисно авторами документів, оскільки в середовищі української еміграції була поширена така практика з метою підкреслення пошани.

Для еміграції посилати можна лише журнал та брошури, а відозв не треба.

Оце й вся справа. Знаю, що це листовно тяжко буде Вам налагодити, але я чув так багато компліментів по Вашій адресі, що думаю ці труднощі Ви, пане полковнику, переборете. Дуже буду вдячний, якщо Ви, не гаючись, пришлете свою ласкаву відповідь. Щоби не писати зайвого, Ви, будь ласка, в своїй відповіді просто посилайтеся на відповідні пункти цього листа. Дуже буду вдячний, якщо Ви напишете і свої міркування в піднятій мною тут в листі справі.

Пишіть мені («рекомандо») на адресу УЦК.

З щирою до Вас пошаною

(Петро Сікора)

P. S. Посилаю «вартосцьовим» для певності.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 272, арк. 169–169зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 170 | Лист генерал-хорунжого В.Змієнка В.Филоновичу про Українську національну раду закордоном та її розкольницьку діяльність серед української еміграції

2 травня 1929 р.

Вельмишановний пане полковнику!

Дякую за «Розбудову Нації», «Неділю» та лист. Дістав рівнож і нім[ецьку] кореспонденцію Коновальця. Звіт доповнює цілком картину і виявляє цілу зіпсутість компанії «УНР за кордоном». Отже, зробили дальші просунення, хоч нібито резолюція їх до того не уповноважувала. Маємо діло значить з новим центром, створеним спеціально для розбиття укр[аїнської] еміграційної маси. Цікаво, що завданням таким могли захопитися большевики, по-перше, а, по-друге, може Чечель. Безліч укр[аїнських] представництв — ґрунт не сприятливий для розмов про творення України. Жалюгідний підбір людей на державних секретарів! Але хто з них з ким має стосунки? Може бути й посередня особа, так би мовити передаточний пункт — зв'язковий з тими, хто наткнув на цю справу.

Гадаю, що назвисько Чечель...* є помилково подано. Я рахую, що це повинен бути ген. Чечек, шеф військової канцелярії президента Масарика. Чи не помиляюся? Дуже добре, що завідомили Б[алка]ни про нову імпрезу, аби не ширилося баламуцтво. Авторів листа до УНР за кордоном (Америка) завідомлю, аби їм розкрити очі на УНРЗ, так і на НУР.

Дуже прошу подати мені адреси: пані Пількевич та інженера Скотецького, що мешкав в Хухесі біля Праги.

Дивує мене затримка із затвердженням статуту «Громади» в Софії. Що за причини можуть бути такої повільності? Звичайно, опріч офіціальних.

З привітом

(В. Змієнко)

P. S. Чи налагоджується співпраця «Просвіти» та «Громади» в Білгороді?

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 273, арк. 1–2.

Оригінал. Машинопис.

* У документі два нерозбірливих слова.

20 травня 1929 р.

Високоповажний пане полковнику!

З великою приємністю зачитав Вашого змістовного листа. Вже в самих початках праці нашого вояцтва на еміграції досить яскраво змалювалося загальний напрямок до поширення своєї діяльності назовні, до консолідації сил в самих організаціях, а також скерування їх на шлях поновлення стислішого духового й організаційного зв'язку для сучасної й майбутньої нашої чинності.

Прагнення ці, особливо в частині організаційній, напотикали й напотикають зараз на великі труднощі, бо ж вони, зрозуміло, походять з мірила праці, форми співжиття й чинності організації, рівнож з слушного бажання великої кількості членів організації використати своє право й обов'язок сумлінного чину для добра організації.

І коли до цього додати специфічні умовини життя на Вашому терені — треба дивуватися здобутим наслідкам й, погоджуюсь з Вами, оптимістично задивлятися на майбутнє, на те оживлення праці, що Ви передбачаєте восени.

Зараз же, на мою думку, треба використати перебування на Вашому терені значної кількості організованого вояцтва й, не чекаючи на затвердження статуту, перевести усталення чинностей органів Союзу та його Управи. В цьому напрямі, сподіваюся, допоможе те п. П. Біл[одубо]ві, якому на цих днях в цій справі буду писати.

Не менш цінною є співпраця нашого вояцтва з співзвучними організаціями військовими чи громадського характеру вже в площині здобуття наших впливів (інваліди), чи придбання організаційно-громадського стажу (соколи, об'єднання, студіювання укр[аїнського] села), ідучи в ногу з многогранними потребами самого життя й персонального успособлення. Одначе ця царина праці, за винятком Об'єднання, не надається до узагальнення й примусу організаційного, проте оскільки вона походить з рядів нашого вояцтва — можу лише радіти з цього й в міру можливостей підтримувати. Зокрема, що до Сокільства й майбутнього його з'їзду, прошу рахувати на ту поміч, яку Ви окреслили в своєму листі (через пана П. Біл[оду]ба).

Мене завжди тішило й почасти дивувала та велика напружена праця, яку переводять наші вояки в стінах своєї Високої школи, уділяючи ще час на громадську працю й літературно-військове співробітництво в наших виданнях, зокрема в «Таборі». Про значіння цього факту, його внутрішню цінність я не буду тут говорити, лише хотів би підкреслити, що будь-яка примусовість до співпраці в ньому, особливо ж до передплати, може некорисно відбитися як на загальному тоні безпосередності «Табору», так й на активності передплатників. Шкода, звичайно, що маємо дуже мало вправлених людей серед наших військовиків по фаху журналістики, але сподіваюся, що добрий приклад Ваш й других старшин потрохи спонукають й інших до наслідування.

Ще пару слів залишається сказати про співпрацю нашого вояцтва в громадських наших організаціях в Чехії, зокрема в «Об'єднанню». Не уявляю собі будь-яких ворогуючих груп на тлі спільної допомогової акції в наших емігрантських обставинах. Можливі, мені здається, певні розходження в методах праці й впровадженню способів для налагодження її, що виникають з ріжної оцінки дійсності. Але це не є вже таким тяжким гріхом, а на сьогоднішній день й просто усунено будь-які неясності в цій справі на підставі укладеного мною з п[аном] Міністром, проф. Яковлівим спільного плану, та й Ви про це зазначаєте в своєму листі.

Бажаю Вам, пане полковнику, й всім членам Под[єбрадсько]го Т-ва здоровля й сил у Вашій праці.

(Що до ч. 10 «Табору» й відбитків Вашої статті — все можливе буде зроблено).

З сердечною пошаною

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 159, арк. 24.
Оригінал. Машинопис.*

№ 172 | **Лист міністра закордонних справ Уряду УНР в екзилі О. Шульгина К. Мацієвичу про порушення в Лізі Націй питання щодо голоду в Україні**

28 травня 1929 р.

Ч. 1008

Дорогий Кость Адріановичу!

Я переслав листи до А. І. [Яковліва] з прилогою, в яких докладніше зупиняюся на подіях, що відбулися в Женеві: справу одкладено. Навколо неї створився величезний галас. Це, з одного боку, прикро, бо одтягує осягнення конкретної мети, а, з другого боку, в наших обставинах є вже добре те, що за нас говорять, про нас сперечаються, за нашу справу хвилюються.

Але ця сесія Комісії дала ще один дуже позитивний факт: коли виступив Нансен з своєю дурною заявою проти нас, то з відповіддю йому виступив румунський представник при Лізі Націй. В дуже гарячій і ширій по тону промові він рішуче одстоював нашу справу. Натурально я говорив з ним перед засіданням, а потім гаряче його дякував. Але дуже Вас прошу висловити йому подяку з свого боку, а особливо, щоб Ви наказали зробити п. Трепке відповідні кроки в Букарешті. Майте на увазі, п. Антоніаде мав добрі інструкції від п. Гафенка³⁵⁹. Отже виступ на міжнародній арені румунського делегата це є прямий результат Вашої особистої праці в останній приїзд до Букарешту. Щиро здоровлю!

Тим прикріше мені писати, що ні я, ні В. К. [Прокопович] абсолютно не можемо погодитись з формою Вашого мемуару, якого Ви мені особисто передали перед від'їздом. Ми не є «організацією під назвою УНР», а легальним Урядом, що опинився, правда довший час, на чужині. Звичайно, в розмовах приходиться пояснити, що ми цілком здаємо собі справу про всю ненормальність нашого положення. Але з певних причин а) наша легальність, в) значіння для України того факту, що це є еманация від неї самої, а не емігрантський витвір; с) значіння факту неперерваного існування, активної праці Уряду навіть і для чужеземних держав, яким не може не імпонувати ця перманентність).

Ми серед найтяжчих умов, скоротившись скільки можна, проводячи працю революційним, а не нормальним урядовим шляхом, все ж застаємося Урядом, принаймні в очах цілої свідомої України. Отже, в майбутніх мемуарах, дуже прошу Вас, дорогий Кость Адріановичу, ясно це зазначити, як до речі я вже й робив в своєму торішньому мемуарі, що до Румунії був надісланий.

Ще маю звернути Вашу увагу на одно дуже оригінальне листування, яке передаю Вам в копіях і прошу звернути увагу шановного Празького Комітету по боротьбі з голодом, що

його Голові і секретарю, перш, ніж кидати недопустимі обвинувачення мені, треба було просто запитати, в якому стані справа. Я сподівався, що брошура про голод вийде ще в час мого перебування в Женеві. Справа трохи затяглась, але ж за 3–4 дні буде готова. Крім «Журналь де Женев», хочу спробувати вмістити тези її тут в «Матен». Хто знає, чи вдасться?

Також надішло її до Посольства Сполучених Штатів з листом, або й особисто піду туди. В Червоному Хресті я знов говорив про справи, але ще більше переконався в тому, що на реальну допомогу із закордону рахувати майже не приходиться: Черв[оний] Хрест боїться втручатись і не зовсім вірить в широкі розміри катастрофи. З другого ж боку, большевики ні за що не допустять цього. Отже, застається одно: кричати, говорити про цю біду, щоб хоч з політичного боку використати цю ситуацію. Щиро вітаю Вас, дорогий Кость Адріановичу, і родину Садовських.

Ваш

(О. Шульгин)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 103, арк. 76–77.

Оригінал. Машинопис.

№ 173 | Лист В. Сальського В. Филоновичу з вказівками щодо ведення роботи серед української еміграції в ЧСР і на Балканах

3 червня 1929 р.

Високоповажаний пане полковнику!

З Вашого листа від 19.5 ч. 395 бачу, що планово вкрапляєте серед Балканської еміграції певні наші осередки. Тепер, коли Ви вказали керівників груп, прошу подати й тих людей, які з ними співпрацюють, використавши для цього як зразок ті необхідні питання з анкети, яку Ви маєте у себе для майбутнього споріднення Балканської еміграції з нашою військовою родиною.

Працю в тих шкільних групах, які розпочали свою чинність, треба побудувати так, щоб було додержано в системі викладів певної поступовості: від загальнішого й основного до докладного студювання поодиноких дисциплін, до спеціалізації. Підручники й книжки, які можна буде тут дістати замість п[ольски]х, незабаром Вам вишлю.

Повищі зауваження до системи викладів належить застосувати й до Празького Товариства, яке має змогу це перевести тереновими лекторськими силами. Зокрема, п[ан] полковник Крицький міг би поширити виклад лекцій поза своїми фаховими викладами, почавши з тактики ріжного роду війська та поділивши з Вами цю працю.

П[анові] сотникові Білінському доручаю обняти керування шкільною групою Празького Товариства, за Вами залишається зверхній нагляд.

Наші передбачення відносно московських впливів на «Просвіту», як видно з Вашого листа, підтверджуються. Чи не можна б було згуртуватися нашим людям в «Просвіті» в певне коло й розпочати плановий виклад рефератів на тему наших визвольних змагань, ілюструючи це прикладами з минулої боротьби проти Москви, розуміється, цілком в академічних тонах, оскільки мова буде йти про певні історичні факти. При строго продуманій лінії може б вдалося облегшити натиск москвофілів, або, у всякому разі, дати точку опори для слабіших.

Що торкається нападу пана Караг[іозо]ва на проф. Парашука³⁶⁰, не знаю чи вдасться О. Ш[ульгину] відтягти свої попередні рекомендації й чи це легко й доцільно буде зробити.

Може б краще було Управі Громади подумати над тим, яким би чином заспокоїти «владу імущих». А саме, чи не можна б було влаштувати урочисту академію, присвячену роковинам існування Болгарії, яко держави, уклавши для цього відповідний програм: чіткий, смаковитий. Думаю, що п[ан] професор Паращук зміг би в коротенькому рефераті провести нитки зв'язку України з Болгарією від старих до сучасних часів в площині культурних стисків, а дражливий період Стамбул[ійського] — вдалося перейти зручним порівнянням з часами революції на Сході, як етап суспільних хороб. Взагалі подаю лише ідею, як один з підходів до унормування стосунків, бо ж, справді, наколи б зараз й вийшов проф. Паращук з складу Управи, чи не загрозило б це якими комплікаціями та й зрештою якось треба впливати на громадську опінію.

Пишите далі, що до Варни й Пловдіва хочете командирувати п. Нед[олу]-Ц[ибульського]. Очевидно він має, чи Ви допомогти йому розробити цілком конкретний план, який він має перевести там в зв'язку з певними можливостями, бо без останнього просто шкода турбувати стару людину.

Прошу Вас й надалі призвичаювати наші осередки в Болгарії і Сербії до систематичної роботи через надсилки [людей], бодай в збільшених проміжках часу (4–2 рази на місяць) й хоч би з малих, але сталих осередках.

Зв'язок Ваш з Тушевським може дати дещо корисного, а саме інформаційний матеріал про настрої, як по той бік Тегерану, так і в ньому самому по відношенню до москалів. Це було йому під силу й нас на перший час задовольнило б.

Далі прошу Вас подати мені точні адреси, по яких раніше надсилався «Тризуб» і по яких треба надсилати, щоб одночасно з цим я міг написати до редакції як про поновлення надсилки «Тризуба», так й заховання на майбутнє адресатів, з якими Ви маєте зв'язок.

Обидві Ваші відчитності одержав. За місяці: січень, лютий й березень Ви перевитралили 152.04 кч й коли це перевести на місяць квітень, то у Вас залишається решти: 1.967.96 кч. Коли це так є, тоді в місяць червень мав би переслати Вам лише 150 зл[отих] для Вас особисто, щоб могли вести й свою академічну роботу.

З сердечною пошаною

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий
3 червня 1929 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 273, арк. 114.
Оригінал. Машинопис.*

№ 174

Лист В. Филоновича інженеру Тушевському про доцільність створення в Ірані української громади та з проханням вивчити можливість конспіративної пересилки до СРСР українських закордонних видань

20 червня 1929 р.

Вельмишановний пане інженері!

Пробачте за довгу мовчанку, все якось то одно, то друге мішає дати Вам відповідь. Прийміть перш за все щире спасибі за відповідь та докладні інформації про стан нашої еміграції в Персії.

Пишете про те, що там у Вас є розкиданих до 20 свідомих українців. Розумію те, що добитись там легальної організації є тяжкою справою, проте все ж знаючи вдачу українську, просив би Вас повідомити мене, чи неможливо б при Вашій ласкавій допомозі бодай, так би мовити, «морально» зв'язати між собою цих 20 українців. Це була б для «сильних мира сего» організація, а проте вона була б для нас самих організацією допомоги самій собі. Наколи б налагодити цю справу, було б це дуже добре.

Тепер ще просив би Вас про одну справу. Надіслав Вам сьогодні журнал «Гуртуймося»³⁶¹ та «Незалежна Україна», цей останній, як сами побачите, друкується для України. Однак переправка його туди зв'язана з певними труднощами відомого характеру, проте все ж маємо значний збит його туди. Вас би просив про справу, знаю наперед, тяжку, але дуже потрібну, а саме чи не змогли б Ви якось налагодити перекидку через кордон до Совдепії цього журналу? Для цього, звичайно, є багато методів. Один з найпрактичніших — це закриваєте одно число журналу в конверті, наліплюєте на него совітську марку та просите тих, хто переходить «туди», вкинути в поштову скриньку. Зрозуміло, що не всім можна доручати такі «листи». Гадаю, що на кордонах є такі можливості. За інформації в цій справі був би Вам надзвичайно вдячний.

Тішу себе на Вашу скору відповідь.

З правдивим поважанням до вас [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 273, арк. 159.

Копія. Машинопис.

№ 175

Лист уповноваженого представника Уряду УНР в Туреччині В. Мурського військовому міністру УНР В. Сальському про можливість розгортання роботи серед української еміграції на турецьких теренах

10 липня 1929 р.

Царгород

Копія

Високоповажний пане міністре!

Розглянувшись у місцевих обставинах, хочу подати Вам деякі інформації щодо ту-тешніх емігрантів військових. Старшин чи козаків українських формацій тут майже не має, за винятком п. Забелли. Однак є досить багато українців врангелівської армії, які сьогодні вже є в нашому таборі. Після ріжних інформацій і балачок, які я мав з ними, виявилася потреба праці над ними в напрямі організації гуртка. Можливо, що на перших порах гурток цей буде невеликий, однак працю почати треба. Про потребу організації гуртка я балакав тільки з сот. Забеллою, однак тільки в загальних фразах, не конкретизуючи нічого без Вашого дозволу та вирішення. Стремління до організації є, треба дати тільки ініціативу і відповідну форму організації.

Хочу тут подати проект такої організації і просити Вас висловити свою думку. Через те, що особовий склад тут ріжноманітний, треба оснувати тут організацію військових, розуміється, з огляду на місцеві умови, не явну (щось вроді військового товариства і влити його як філію до існуючого вже у Польщі, чи Франції). Обставини та знову особовий склад промовляли б за влиттям і контактом з Парижем. Членами цього товариства були б військові-українці, без огляду на формації та орієнтації політичні (які тут дуже неясні і поверхові). В рямах цієї організації могла б повстати військова шкільна група, цілком

законспірована, яка б була її душею і вела б всю організаційну і освітню роботу. Створити шкільну групу можна було б і зараз. Вона буде невеличка зразу (4–5 чоловік), однак певна і активна. Головою групи вважаю за доцільне призначити сот. Забеллу, людину тут з національного боку найсвідомішу. Він зі мною у постійному щоденному контакті і за цих два місяці я пізнав його добре. Кращого кандидата я тут не бачу. Група почала б працювати зараз і на осінь ми мали б вже військове товариство, яке було б під Вашим впливом та ідеологічним проводом.

Не знаючи системи організації наших військових за кордоном, я дозволяю собі подати такий проект, можливо, що він неправильний, тому прошу Ваших у цій справі інструкцій. Однак вважаю за доцільне цієї справи не відкладати, бо тут в останні часи заметушились москалі і посилають різні інструкції з Білгороду.

З сот. Забеллою прошу листуватись тимчасово через полк. Ф[илоновича] або через мене. В разі, коли б потрібні Вам були ще якісь інформації, негайно Вам вишлю. Хотів би тільки, щоб справа організації наших військових наладилась тут якнайскоріше.

Прийміть, пане міністре, щирий привіт і запевнення правдивої до Вас поваги.

(–) Володимир Мурський

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 274, арк. 48.

Копія. Машинопис.

№ 176 | З листа підполковника В. Проходи сотнику В. Шевченку про справу в середовищі української еміграції в ЧСР, ситуацію в радянській Україні та перспективи української справи

8 серпня 1929 р.

Подєбради

Дорогий колего!

Одержавши від Вас більш-менш заспокоїливого листа, пишу Вам на цей раз не з обов'язку, а просто тому, що мені хочеться писати [...]

[...] Щодо подій огіркового сезону, то вони різні. Кажуть, що в Польщі витворився новий уряд УНР на чолі з п[аном] інж. Пилипчуком, офіційним органом якого має бути «Українська Нива».

Кажуть, що молодий См[аль]-Стоцький поїхав до Лондону. С. Тимошенко їде до Польщі? Ніби була вислана велика сума грошей з Польщі на ім'я Юрка Тимошенка, а тому С. Тимошенко не міг її отримати.

Наші с[оціал]-д[емократи] подали до II Інтернаціоналу меморандум з національного питання, в якому категорично вказують, що при майбутніх змінах в СРСР Росія може претендувати лише на свої етнографічні межі великоросійські й т. п.

З Америки приїздили п. Лисюк³⁶² (з Поділля), чуть не «таємний сенатор Сполучених Штатів», «що може навіть із Гувером балакати», «страшний багач»; возились з ним як з писаною торбою, особливо наші фашисти*. Пізніше приїздив д-р Цегельський «понюхати політичного повітря в Європі». Цегельський називає Лисюка українським Хлестаковим. — Здається, це правда. Потім був п. Чиж (з шаповалівцями). Цей має поїхати до краю, а потім до УССР «понюхати» ніби там повітря. Словом, ще грим не гримить, а «орли» злітаються. Не вистарчить, брате, для них сухих гіляк на Україні.

* Йдеться про українських націоналістів.

Приїхало з Харкова пара чехів, що жили там з давніх часів. Не витримали. Один з них спец з пивоваріння оповідає, що в Харкові є три категорії громадян: радянці, петлюрівці й народ нації неозначеної; «українців немає». Всі страшенно бояться радянської влади, ненавидять її, але про активне повстання проти неї мало хто думає, хоч петлюрівців розстрілюють за самі дрібні провини майже щодня.

Майже всі сподіваються, що хтось приїде й визволить їх. Таких визволителів є три: поляки, німці й англійці. Поляки хоч і з петлюрівцями, але понеже вони хочуть визволити Україну до Дніпра; лівобережці на поляків страшенно незадоволені й будуть їх громити в рядах радянського війська. З німцями мав би прийти гетьман Скоропадський. Там ще не забули карних відділів ясновельможного, а тому будуть також битися проти німців. До третього визволителя — Англії всі ставляться з пошаною і з ними воювати не будуть. Питання тільки, чи захочуть англійці мати ще 40 мільйонів [українців], крім 320 мільйонів дурних індусів [...]

Ваш

(В. Прохода)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 300, арк. 70–72.

Оригінал. Рукопис.

№ 177

Лист В. Филоновича В. Сальському з інформацією про стан української еміграції на Балканах, конфлікт лідера есерів М. Шаповала з чеською владою та про події в Україні

12 вересня 1929 р.

Ч. 650

Вельмишановний пане генерале!

Листівку та брошури сьогодні одержав. За минулий час на Б[алканах] особливих змін не настало. Про перебіг праці в Т[уреччині] Вам писав та чекаю на дальші вказівки. В Б[олгарії] повстали нові дві групи в містах досить значних, де є скупчена українська (по походженню) еміграція, є це Варна та Плевна. Маються вигляди на відкриття нових відпоручництв в других місцях Б[олгарії]. В Громаді після двох Загальних Зборів наступили зміни в президії, виступили з Управи Громади Парашук та Хмара. Останній весь час бурлив та агитував проти нас.

«Националист» Костарів вернувся з Болгарії. Тут він тверде, що там він придбав 8 душ та зложив свою організацію. По відомості, які подає п. Циб[ульський], має він там лише одного чоловіка, бувшого гетьманця Коршуна. Побічно чув, що ніби Парашук та Орлів (організація Пол[тавця]-Остр[яниці]) теж заангажувались з «націоналістами», але ці відомости ще не перевірів. На замітку в «Роз[будові] Нації» дана відповідь п. Циб[ульським], який робив її по моїм вказівкам.

Справа в Югославії трохи підупала, є це наслідок нового ладу та посиленої травлі москалів. Однак, не дивлючись на всі несприятливі умови, наші гуртки у Смедереві та Бечкереку ведуть жваву працю. Новий Сад затих, там відбувається процес — ведеться боротьба двох напрямків: суто українського з малоросійсько-кириловським. Андрієвський у Білгороді веде двойну політику. Ви напевно звернули увагу на подібність докладу п. А[ндрієвського] на конференції з інформаціями про життя українців в «Розбудові Нації». Мені це стало дуже, я написав до Андрієвського та аби його зловити запитав просто: навіщо він

надіслав свого доклада до «Р[озбудови] Н[ації]», як відповідь дістав від п. А[ндрієвського] таке виправдання:

«Стаття у «Р[озбудові] Н[ації]» уміщена п. Туміром (галичанин, секретар Громади у Білгороду) за його підписом. Отже, коли що було, то це була лише товариська услуга з мого боку йому, а з «Р[озбудови] Н[ації]» я нічого не мав і не маю. Поміщення статті, коли хочете, має навіть пікантність, бо у статті хвалять Громаду...». Не берусь квалікувати цей його вчинок, бачу лише, що наколи звести до одного його працю приходится признатись в непорядности цього пана.

З Болгарії переслали мені два листи панів С-Деків*. Вам певно відома особа пана Овсійка, останній дав адресу одного з відпоручників, а той вступив в переписку з паном Козловським. Наслідків жадних правда немає. Листи ці Вам пересилаю, по використанні просив би мені їх повернути.

Прошу також повернути мені листи панів Недолі[-Цибульського] та Забелло.

На нашому Празькому ґрунті відбулись певні події, про які мало хто знає, але є вони варті того, щоб про них написати. Відомости про УНРЗ³⁶³, які Вам я подавав раніш, підтвердились. Зараз майже аналогічна річ трапилась з Микитою Шаповалом та К°. Перше — М. Ш[аповала] та Григ[оріва] виключили з членів «шаповаловського комітету», де став головою «директор Швець» та відомий колись дуже великий прихильник, а на сьогодні ворог Шаповала Клименко.

Цими днями М. Шаповал та йому прихильні організації написали «меморандум» до Президента ЧСР Масарика в справі Підкарпаття. В меморандумі писалось про те, що Підкарпаття само добровільно приєдналось до ЧСР для того, щоб в спільній співпраці мирно жити, але, мовляв, практика показала друге. Воно залито є чеськими урядовцями, які зробили з него каторгу і т. д. Приводяться цілий ряд осіб, яких вислано чи дано їм так званий «Гнаці лист», далі просили направити справи на Підкарпатті.

Цей меморандум підписало декілька шаповалівських організацій, але без яких-будь прізвищ. З цим меморандумом пішла делегація до Президента. На чолі делегації був М. Ш[аповал]. Ніби Президент їх прийняв та, взявши меморандума, сказав чекати відповіді. Нараз був викликаний Шаповал та Григоріїв до Міністерства, де їм було сказано, що справа Підкарпаття то не справа емігрантів, які користуються гостинністю ЧСР. Далі поставлений ультиматум про те, що наколи про цей меморандум стане відомо (а перед цим в меморандумі ніби було сказано, що наколи на него не звернуть уваги, то він, «меморандум» буде розісланий представниками других держав та буде опублікований в пресі), то всі «вірні» на чолі з Шаповалом будуть негайно вислані з республіки. Тут справу ніби покищо затерли, а в Америці Мандрика надрукував цей меморандум та ще й щось там добавив з розмови з Масариком. Чекаю дальший розвій подій.

Недавно прийшлося, одному з наших людей, балакати з чехом, що лише декілька днів як приїхав з України. Поїхав він туди в році 1924 з «комуною», яка складалась з 720 родин та мала всі вигляди на розвой її на Україні. Чех оповідає про те, що з цієї комуни залишилось лише 14 родин та й то не знає чи надовго. Решта родин або розбіглась, або сидить по тюрмах, або розстріляна, або повмирала. Сам він є агроном і його не пускають звідти нікуди, зараз він дістав лише відпустку та мусе повернутись назад.

На запитання наше: чи є на сьогодні український селянин активний, він відповів що «український селянин був колись активний, зараз він лише плаче та всі його турботи є про завтрашній день — як знайти кусень хліба для себе та родини. Сподіватись на те, що він сам підніметься цілковито не можна, це безнадійна справа».

* Йдеться про соціал-демократів.

Що ж думає селянин, відки він чекає порятунку, наколи він є так пасивним?

Український селянин, та і всі, хто живе в Совдепії, добре знає, що себе менша держава, яка захоче воювати з нею, може іти доки, поки сама схоче, аж по Москву чи наколи захоче то і далі. Тому і селяне відверто кажуть, що вони сподіваються та вірять лише в те, що прийде якась зовнішня сила, яка звільнить їх «від цієї сволоти». Пояснював він це тим, що населення, діставши зброю та бачивши чиясь силу, яка буде битись з большевиками, зараз же перейде набік тої зовнішньої сили.

З правдивим поважанням до Вас

Підполковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 274, арк. 151–154.

Копія. Машинопис.

№ 178

Лист М. Шаповала громадському діячеві Ю. Колларду про долю української еміграції, обмеження її матеріальної підтримки в ЧСР, доцільність повернення емігрантів з вищою освітою в радянську Україну

29 вересня 1929 р.

Високоповажний Юрій Жерардович!

Дякую Вам за милого листа, що я зараз одержав. Казав мені С. М. Довгаль, що Ви були в Празі і хотіли бачитися. Я справді їздив в середу туди, але вже Вас не було. Не знав, що були у Ржевниці — я живу рівно 4 мін[ути] від станції в домі п. Sucheho (ч. 380, тут живе і Suchy — отже по цій певній прикметі мене легко знайти).

Сумне враження залишилось у Вас від укр[аїнського] життя в Празі? Це так. Настав той час, що ми передбачали. Коли в М[іністерство] закордонних справ перейшло під керівництво крамарживців, то прийшов наш кінець. Ці люде, як знаєте, не визнають навіть існування укр[аїнської] національності! Хоч мін[істр] Крофта (який заступив Гірсу) і визнає укр[аїнців], але лише персонально, його ж партія (національні демократи) не визнає нас, визнаючи при тім лише «єдину-неділиму» і для неї працюючи завзято.

Ще торік мені сказав мін[істр] Крофта, що вони не будуть підтримувати «всіх тих», що агітують проти єдності «на сході». Ось тому уряд ЧСР прийняв постанову про ліквідацію наших шкіл і організацій (але при тім цікаве: осіб будуть підтримувати і далі, щоб... стипендіями спаралізувати їх цілком).

Між іншим, ліквідації шкіл уперто домагався польський уряд, нарікаючи, що «польські підданці» їздять вчитися в Подєбради, Прагу до укр[аїнських] шкіл. Так що ліквідація є політичним явищем. А зрештою, школи наші мусять ліквідуватись і через внутрішні причини: студенти кінчають, а нових студентів і бути не може, бо український народ не може дати їм утримання.

В цім і є трагедія поневоленої і ограбованої нації: вона занадто бідна, щоб утворити хоч одну вищу школу своїм коштом!

Нація, що складається лише з селян, робітників і наймитської інтелігенції, знаходиться на роботі на свого пана, який забирає всю земельну ренту, всю надвартість продукту і весь торговельний бариш собі в кишеню, акумулює капітал з укр[аїнської] праці і при помочі того капіталу гнобить увесь народ, що перебуває в невилазних злиднях (матер[іальних] і духових). Оце і є формула нашої неволі.

Ясно, чому наші школи мусять ліквідуватись? Їх нема чим утримувати: чехи далі вже не даватимуть грошей на будівництво нашої культури, а українці не можуть своїм коштом тримати. Не раз говорилось, що «ми ваших шкіл не ліквідуємо, утримуйте їх самі, бо ми вже далі не можемо давати на їх гроші». Чому? Одні тому, що «не визнають» нас, другі — просто з небажання далі по дурному тратитись, а всі чехи разом тому, що в цих школах вчать агітатори за українізацію Підкарпаття!* Тепер на Підкарпатті ще гірше, ніж було. Українців просто «вимітають». Мені Нечас недавно в розмові підтвердив, що там панує «терористично-антиукраїнський режим» аграрної партії.

Ось ці всі факти є пророчисто вказують на одно: політичну безсилість селянсько-робітничої ограбованої нації і на пониження рівня її визвольного руху. Через це укр[аїнська] справа знята з порядку денного і в міжнар[одній] політиці. Надходить довга ніч. Український рух інтелігенції і пів інтелігенції — це політично нікчемна сила.

Приклад еміграції хай повчить тих, хто здібний ще вчитись, що «рух» людей, матеріально залежних від хлібодавця — політичної вартості не має. Еміграція, на мою думку, пережила вже себе і вступила в той період, який називається періодом загибелі. Всі еміграції всіх народів загибали, коли жили в чужому суспільстві розпорошено. Наша живе розпорошено. Отже — загибає і скоро загине. Я думаю, що через 5–10 років еміграції вже не буде.

Знаючи це, я тепер настоюю, що всі, хто ще має в собі національне почуття і громадські інтереси — повертались на українські землі, особливо на рад[янську] Україну. Я переживаю своєрідну драму, побачивши, що майже всі закінчивши вищу освіту емігранти (а це тисячі) полізли на службу скрізь по світу, працюють на всіх капіталістів, служать навіть робітниками (коло Праги на однім участку битого шляху працює партія робітників, які майже всі мають титули докторів, інженерів інше), а для укр[аїнського] народу вони нічого не роблять і не можуть робити.

Вдумайтесь в це і Ви зрозумієте мою драму. Виходить, що я з товаришами організував підготовку українців для служби в колоніях і взагалі для праці на чужий капітал! А хто ж робитиме укр[аїнську] національно-визвольну роботу? Емігрант — невольник свого шлунку, йде туди, де дають їсти. Чуже оточення ковтає розпорошені одиниці — і все. Так гине еміграція.

Треба вертатись додому. Приспособлялись за царизму — треба приспособлятись за большевизму, але жити передусім між своїм народом і працювати для його грамоти і культури. Визволення прийде пізніше, коли його підготовляти, і може не прийти, коли українці розпорошаться по світу.

Ніяких перспектив міжнародних для України не буде, аж поки укр[аїнський] народ не українізує міста і не організує промислу, торгівлі й фінансів. Це тверда істина для періоду капіталізму. Ви по собі, по мені, по інших можете побачити, що ні в Пшерові, ні в Жевниціях укр[аїнська] робота не потрібна і не можлива. Значить? Це значить, що мусимо повертати на укр[аїнську] землю.

Ми торік подали меморандум, щоб еміграцію було пушено на Підкарпаття, але з того нема наслідку: чеська буржуазія хоче собі взяти цей шматок Укр[аїни], але не дати нам. На мене [посипались] «грим і блискавки».

Я рішив поїхати до Канади і Америки, щоб пошукати підмоги для нашої науково-культурної праці. Це ніби моя остання надія. Якщо вона не здійсниться, тоді дамо гасло повороту додому, бо інакше загинуть дарма тисячі людей.

---

* Точніше — Закарпаття.

Меморандум п. Ер... дові* перешлю з листом від себе. Дякую, що про це нагадали. Нечас казав, що вже не кандидує по Підкарп[атській] Русі (каже, що укр[аїнці] підуть або з клерикалами або з комуністами, але не з ними!).

Щодо споминів. Я лише іноді дещо записую. Коли це все побаче світ — невідомо. Харківська доба моя цікава. З Вами у нас там була коротка зустріч (з приводу... ** РУП — цілий великий кош її попав до мене на схованку — од Вас привіз Сергій Макаренко. Я ледве не загинув через неї в таборі під Чугуєвом!). Сміюсь, пригадавши, що я був «секундантом», коли Хоткевич³⁶⁴ і Міхновський³⁶⁵ хотіли битись. Я з боку Міхн[овського], а Ви, здається, з боку Хоткевича? Ми про це тоді пертракували?

Що Донців викреслив у Ваших споминах згадку про мене — це натурально. Він думає, що таким способом треба доказувати «любов до НАЦІЇ». Націю любить, а живих українців — ні. Чудак. Я тепер ні про що не думаю, окрім головню — як і куди далі? Як далі боротись за те, на що ціле життя віддав? Дякую Вам за дружнього листа.

Привіт щирий від нас обох.

Ваш

(М. Шаповал)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 32–33зв.
Оригінал. Рукопис.

№ 179 | З листа громадського діяча А. Жука сотнику В. Шевченку про посилення націоналістичних впливів у європейській політиці та перспективи української справи

5 листопада 1929 р.

Відень

Дорогий Володимир!

[...] Піднесення соціалістичних впливів в Західній Європі це, здається мені, переходяча річ. Соціалістичні хвилі тут, мабуть, скоро впадуть, а до голосу скрізь прийде національна реакція [...] Плакати нам над цим не приходиться, бо від соціалістичного пацифізму нам нічого доброго не можна ждати. Тільки зудар національних інтересів західноєвропейських держав може висунути наново українську справу. А це скорше буде ділом націоналістичних, ніяк не соціалістичних елементів тих держав. Відроджена і відбудована Німеччина під проводом не мілерів***, а когось іншого, мабуть буде знову тою державою, котра, шукаючи застосування своїх національних потреб і аспірацій, наткнеться на український труп і його оживить та на ноги поставить. Але коли це буде? Мабуть, ще не скоро. Большевизм виродився уже в страшну суспільну реакцію і мусить згинуть. Що його заступить, невідомо. В усякім разі від упадку большевизму не треба ждати розв'язання української справи в напрямі самостійності, не говорячи вже про соборність. На місце большевизму може прийти щось гірше для нас. Може заявиться якийсь російський Муссоліні, котрий й існуючу видимість української державності знищить. Все [ж] волю комуністичну олігархію, як всеросійську націоналістичну диктатуру. Бо ми при неминучих змінах на сході нічого свого знову не зможемо зробити «власними силами», як не могли

* У документі нерозбірливе прізвище.

** Те саме.

*** Йдеться про тогочасного рейхсканцлера Німеччини В. Мюллера.

нічого зробити в 1917 р. Хіба що упадок більшовизму буде супроводитись втручанням зовнішніх сил і цією силою буде, наприклад, Німеччина. Тоді щось і нам перепало би. Інакше нас жде старе ярмо під новою вивіскою, а чого доброго і новий поділ нашої землі. — Чому ми є такі нещасливі? [...]

Покищо будьте здорові!

Ваш

(А. Жук)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 300, арк. 4–5.

Оригінал. Рукопис.

№ 180 | 3 листа М. Левицького громадській діячці В. О'Коннор-Вілінській про атмосферу серед української інтелігенції в еміграції та Україні

19 листопада 1929 р.

Дорога і поважна Валерія Олександрівна!

[...] Пишуть нам із Подєбрад, що там утворилася невимовно тяжка атмосфера ворожечі, підкопів, доносів і самоопльовування. Точнісінько те саме діється і в Луцьку; тільки тут вся ця гризня виноситься на вулицю, у пресу, переважно галицьку; отже перемивають ту брудну білизну на вулиці, на очах чужинців, які тільки здвигають плечима і виробляють собі переконання, що серед української інтелігенції нема порядних людей.

А що найгірше — це те, що всю цю гідку гризню бачуть, чують і читають широкі маси нашого селянства, яке вже стало свідоме національно; і ті маси дезорієнтуються, не знаючи, за ким їти, кого слухати?

Обкидали болотом і мою стару голову, і робили це «смакуючи», соп амоге. І я остаточно вирішив геть одійти від усіх громадських справ, навіть од «Просвіти», бо й там моральна клоака утворилася, — і лишитися тільки в гімназії, бо це єдина установа, де люде ще не перегризлися і дружно працюють над вихованням наших дітей; хоч і сюди вривається вже «вулиця» і шевці починають критикувати вчителів, отой мозок, ту сметанку нашої інтелігенції.

А хіба те саме не робиться на Україні? Грушевський, Ніковський³⁶⁶ і всі галичане хіба не копаються під Єфремова³⁶⁷, Чехівського³⁶⁸, Дурдуківського³⁶⁹ і інших? А в Празі хіба Шелухин і Русова не обпаскудили самі себе, зв'язавши свої, колись почесні імена, з Микиєю Шаповалом і Галаганом.

Найгірше гнітить те, що це є доказ, що ми — раби, хами і своєї держави ніколи не утворимо, бо раби і хами тільки руйнувати можуть, а не будувати [...]

Бувайте здорові. Сердечно вітаю Марисю.

Ваш щирий

(Мод[ест] Левицький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 65, арк. 211–213.

Оригінал. Рукопис.

2 грудня 1929 р.

Від Президії Головної Еміграційної Ради
до Української Еміграції

Московська большевицька окупаційна влада на Україні останнім часом повела з подвоєною енергією наступ на все українське. Не обмежуючися посиленням грабіжницького, колоніального економічного режиму, не обмежуючися мірами, направленими на остаточне знищення будь-якої адміністративної автономії українських земель, не обмежуючися розгромом Української Церкви і т. д., задумала вона нанести удар в саме болюче і чутливе місце розп'ятої нею України — її культурі, знищити її беззахисних носителів і давніх поборників, що вже не раз терпіли від усіх московських режимів на Україні.

Московська влада повідомила офіційно про великі арешти на Україні серед інтелігенції і зокрема серед видатних культурно-просвітних діячів, що мають стати масово перед судом за організацію ніби змови проти большевицької влади, підготування терористичних актів і державної зради на користь сусідніх буржуазних держав.

Таким чином, шляхом провокації, брехні, наклепу і огидних заходів найгідкішої в світі поліції московська влада має перевести безпощадну розправу з представниками українського духа, що стоять живим докором перед новітніми вандалами і руїниками.

Вона обіцяє улаштувати, по вже виробленому зразку, процес-монстр перед московським Вищим Судом на Україні, присуд якого вже заготовлений ГПУ³⁷² в Москві.

Московсько-большевицька окупація на Україні, що не спинялася ніколи перед знищенням українського населення десятками і сотками тисяч, очевидно не спиниться і перед новим кривавим погромом, потрібним в інтересах московського уряду; московські большевики не жалували і не пожалують ні старих, ні малих.

Перед загрозою цього нового погрому Президія Української Головної Еміграційної Ради протестує з усією силою та закликає цілу Українську Еміграцію виявити свій протест проти червоного терору на Україні.

Одночасно звертається вона з таким же протестом до цілого культурного світу.

Президія Головної Укр[аїнської] Еміграційної Ради

2.XII.29

Париж

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 347, арк. 2.
Друкарський примірник.

5 грудня 1929 р.

До пана генерала О. Алмазова

Надсилаю при цім в перекладі з польської мови звідомлення* про наслідки акції нашого Уряду на міжнароднім форумі в справі визначення невіддільності Української Народної Республіки.

Не потрібую витлумачення, яке значіння має тепер для нашої справи не тільки визнання незалежності нашої Вітчизни, але навіть факт поставлення такого внеску на засіданні Сенату й ухвала про передання його до Комісії по справах заграничних.

Є конче необхідним, аби про цей факт довідалося все наше громадянство й своїм авторитетним голосом акцію нашого Уряду підперло в той спосіб, що мало б спонтанічно групу американських сенаторів на чолі з сенатором Коплендом подякувати. Така акція буде не тільки подякою, вона покаже дійсні настрої нашого громадянства, заманіфестує нашу незламну волю до дальшої боротьби.

Є бажаним, щоб подяка була надіслана від всіх наших організацій на Вашому терені чи телеграфом чи поштою. В останньому випадкові у вигляді укладеної адреси чи урочистого листа на мові французькій чи англійській. В адресі чи телеграмі, необхідно підкреслити про Московську окупацію й говорити від імені Українського Народу. Приблизний зразок до цього додаю.

Адреса сенатора Копленда така: Senator Mister Coplend**, Senat, Washington, USA.

З пошаною до Вас

(В. Сальський)
Генерального Штабу,
генерал-хорунжий

5 грудня 1929 р.
№ 265

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 355, арк. 71.
Оригінал. Машинопис.

Копія з копії

Звідомлення з газет: [...]*** й інших з дня 29 листопада 1929 р. (стор. 1.). «Внесок групи американських сенаторів про визнання незалежності України». — Лондон. 28.XI. З Вашингтону повідомляють, що група американських сенаторів з сенатором Copeland (Копленд) на чолі виступила в Сенаті Сполучених Штатів з внеском про визнання Сполученими Штатами незалежності України. Внесок цей покликуюється на вікові традиції самостійного державного життя Українського Народу, який мимо всіх наїздів, заховав одрубність расову, відрубні мову і культуру. Внесок нагадує про визнання невіддільності

* Документ додається до листа.

** У документах зустрічається два варіанти написання прізвища сенатора Копленда англійською мовою — Coplend та Copeland і, відповідно, два варіанти перекладу — Копленд та Копелянд.

*** Називаються чотири польські газети.

України в роках 1917–1918 шерогом держав європейських та урядом совітським. Однак, незалежно від того визнання, Росія совітська напала на Україну й окупувала її. Завдяки цьому легальний Український Уряд перебуває на еміграції. В цілі осудження окупантської акції совітів, внесок пропонує, щоб Сенат ухвалив визнати незалежність України та уповноважив Президента Сполучених штатів до призначення дипломатичного представника при Уряді УНР, рівнож визначив на цю ціль кредити. Внесок той, що має надзвичайне значіння політичне, незабаром буде розглянуто в Комісії Справ Заграничних Сенату. Внесок підтримує група сенаторів, що стоять на ґрунті увільнення України, Грузії, Північного Кавказу й Туркестану з-під Москви. Ухваленням цього внеску Сполучені Штати підкреслили б свою нехіль до дипломатичних стосунків з совітами.

З копією згідно.

Секретар

Сотник (підпис)

10/ХІІ 1929

Подебради

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 355, арк. 72.

Копія. Машинопис.

№ 183

Резолюція-протест викладацького складу Української господарської академії в Подебрадах з приводу підготовки органами ДПУ судового процесу над членами Спілки визволення України

14 грудня 1929 р.

Вже десять років панує на Україні большевицька окупаційна влада. Вже десять років червоний терор пляномірно винищує національно свідомі елементи українського населення. Тисячі й тисячі селян, робітників та інтелігенції було страчено або гине в большевицьких казематах за вірність свому народу.

Большевицьке Державне Політичне Управління (бувша Чека) — ця модерна форма колишньої іспанської інквізиції — затопило у потоках крові безчислених жертв стихійний, масовий протест українського населення проти московсько-комуністичної окупації рідного краю.

Видно, однак, що всього цього було замало для певности т. зв. Радянського Уряду України, експозитури Москви у Харкові, і що не допомгла йому і «українізація» України, цей замаскований спосіб керування Україною неукраїнськими руками. Тому цей Уряд інсценує тепер у Києві* жажливий монстр-процес проти української інтелігенції, що загрожує смертю найкращим українським культурним діячам, які мали мужність залишитися на батьківщині під час червоної окупації і чесно продовжували свою працю для добра власного народу. Їхня культурна, аполітична діяльність віддавна вже була сіллю в оці харківської Чека, яка лише тепер найшла потрібним виступити проти них з таким процесом, закидаючи їм протидержавну роботу у «Союзі Визволення України» з метою нібито повалення большевицького ладу на Україні і заведення там європейського політичного режиму.

Цей проєктований політичний процес у Києві мав бути нічим іншим, як погромом української інтелігенції взагалі. Офіційно він ведеться проти т. зв. «єфремовщини», себто

* Процес проходив у 1930 р. у Харкові.

проти найчільніших представників української інтелігенції з академіком і довголітнім віце-президентом Української Академії Наук у Києві С. Єфремовим на чолі. С. Єфремов — це видатний історик української літератури, громадський діяч та публіцист, що як в часи царської реакції, так і нині, за червоного терору, безкомпромісово боронив українську справу. Дальшими головними оскарженими у цьому процесі є: п. Володимир Чехівський, чільний провідник автокефальної української церкви, професор історії Йосип Гермайзе, видатний педагог Дурдуківський та інші. У зв'язку з цією справою заарештовано сотки людей з рядів української інтелігенції, особливо з рядів народнього учительства.

Мета цього процесу ясна: з одного боку, пляновий погром української інтелігенції, цього мозку кожної нації, з другого — відвернення уваги українських народніх мас від започаткованого Москвою нового наступу проти економічної автономії радянської України в напрямку повної ліквідації її державности.

Процесуально ця судова розправа ведеться Радянським Урядом з порушенням найелементарніших умов нормальної юстиції. Чека наперед мобілізує громадську опінію України проти оскаржених, виявом чого є інсценовані віча і заяви з домаганням якнайсуворішого покарання арештованих. Слідство ще не переведене і не закінчене, а проте большевицькі уряди та навіть прокуратура дозволяють собі наперед передрішати вирок, що має бути «висловом клясової непримиримости революційного трибуналу». Отже свідоме і програмове підготовлення т. зв. Юстицморду. Жертвою цієї провокації мають стати люде, «злочином» яких було хіба те, що вони і під большевицькою окупацією не зраджували свого народу та не втратили своєї людської гідности.

Історія знає мало прикладів таких жахливих замахів на людське сумління, як цей антиукраїнський процес у Києві. Було би непростимим злочином мовчати і не протестувати проти цього большевицького нападу на найсвятіші і незаймані людські права. Одначе населення України є позбавлене змоги вільно і правдиво висловити свою думку, як про це красномовно свідчить успіх Чекою переведеного «стадного плебісциту», бо під загрозою урядового терору воно або мусить мовчати або з примусу маніфестувати прилюдно свої симпатії до катів власного народу.

Тому ми, члени лекторського складу Української Господарської Академії в ЧСР, незалежно від ріжниць наших політичних переконань, однодушно і найрішучіше протестуємо перед цілим світом проти цих нелюдських способів нищення культурних сил нашого народу. Ми віримо, що світова громадська думка, яка завжди рішуче засуджувала прояви будь-якого терору, і в даному випадку зверне свою увагу та категорично заплямує цей новий замах червоного терору на Україні, що прямує до задушення культурно-творчих сил українського народу. Ми переконані, що українські культурні працівники, під большевицьким режимом сущі, не дадуть себе залякати новими переслідуваннями і надалі будуть невпинно працювати над розвитком національної культури та ширенням її серед поневолених мас українського народу.

ПІДПИСАЛИ:

ПРОФЕСОРИ: Л. Бич, С. Бородаєвський, М. Вікул, Л. Грабина, С. Гольдельман, От. Ейхельман, Б. Іваницький, М. Косюра, Б. Мартос, Б. Матюшенко, К. Мацієвич, О. Мицюк, М. Славінський, С. Тимошенко, Л. Фролов, В. Чередиїв, Ір. Шереметинський, Ф. Щербина [...]*

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 292, арк. 9–9зв.
Друкарський примірник.*

* Крім професорів під цим документом стоять також підписи доцентів, лекторів, асистентів та професорських стипендіатів. Всього 50 осіб.

14 грудня 1929 р.

Познань

Панові військовому міністрові Армії УНР

В останніх числах червня б. р. од представника бюро праці «Об'єднання» в Празі надійшло повідомлення про те, що в «Країнським Уряді» в Братиславі є 16 вільних посад, на які можуть рефлектувати наші молоді інженери. З доручення заступника голови Союзу вояків Армії УНР 6 липня ц. р. я виїхав до Братислави з метою ближчих інформацій на місці і приміщення на вищезгадані посади вояків Союзу інженерів Укр[аїнської] господарської академії в Подебрадах. Приїхавши до Братислави, я зустрівся з ріжного роду перешкодами. Офіційною перешкодою до прийняття на державну службу інж[енерів] УГА урядові чинники виставляли брак підстав правових, тобто, що УГА ще не затверджена парламентом і тому, згідно з законами ЧСР, інж[енери] з Подебрад не можуть бути прийнятими на службу державну. Дійсною ж причиною такого ставлення до нас єсть: 1) дуже виразне русофільство крамаржовців, які на Словаччині займають всі уряди і 2) та опінія громадська, яку склали перебуваючи в Братиславі українці.

Словаччина, а власне і м. Братислава перше відкрило гостинні ворота для нашої еміграції і приютило чималу кількість емігрантів з України. Так само м. Братислава була пунктом концентрації і російської еміграції. Але різниця між російською і українською еміграцією в м. Братиславі була та, що до Братислави приїжджала переважно російська інтелігенція, яка приміщувалася на урядові посади і стало й організовано, перебуваючи в м. Братиславі в корні ліквідувала всі компрометуючи прояви членів своєї колонії.

В історії еміграції українців в Братиславі спостерігалось зворотне явище: для української інтелігенції м. Братислава була переходовим пунктом до вищих шкіл Чехословачії. Таким чином, в м. Братиславі, серед тої української інтелігенції, що залишалася на місці, конструктивного елементу було мало. В той же час елементу анархічно-розбещеного було досить. Зі слів старих членів колонії й тих документів, що мені вдалося простудіювати, виникає, що сварки, бійки, пиятика і навіть крадіжки були звичайним явищем в історії української колонії в перших роках існування її. З жалем констатую, що більша частина ворохобні виходила од старшин, як раз од тих, що мають служити прикладом для мас козацьких. Конкретно голосна бійка полковника Лоценка (Комбриг Запорозжців) з старшиною Сокальським. В бійці Лоценка помагає його джура, Сокальський страдає бородою. Старшина С[окальський] на головній вулиці (Штефанікова) в дуже нетверезому стані виконує природні потреби і т. д. і т. п. Старшина запорожець (прізвище забув) на улицах Братислави зриває з грудей своїх Залізного Хреста і топче перед росіянами. І багато інших негідних випадків, за які поважати ніхто не буде.

Всі негативні сторони життя в Братиславі дуже зручно використали росіяне для своєї агітації проти українців і таким чином виробилася опінія далеко не на користь українську. З часом життя української колонії трохи налагодилося і дикі виходки наших земляків, що так разючо ріжуть око європейця, стали зтушовуватися. Але в році 1929 приїхав до Братислави Донцов, який закінчив при Академії в Подебрадах геодезичні курси (не Академію) і був прийнятий на державну службу jako мірний технік до «Генерального Фінансичного Ржедїтельстві» (кадастральний відділ при міністерстві фінансів). По році служби

Донцов виточив проти президента відділу судовий процес, обвинувачуючи цього останнього в тому, що ніби то він, президент, платив йому Донцову менше, ніж то належало. Суд президента виправдав, але президент на службу не повернувся. Донцова зі служби звільнили. Цей випадок росіяне роздули до найвищого ступеня. Між іншим, коли Донцов з'явився у Братиславі, то заявив себе «руським», але коли нашкодив, то росіяне оголосили у всіх інституціях, що з Донцовим нічого спільного не мають. Та й сам Донцов з цього часу почав себе трактувати за українця. Із цілого ряду випадків я навожу декілько для того, щоб можна було зхарактеризувати тамошні відносини і оцінити ту велику шкоду, яку нам зробив наш же карний, а вірніше — безкарний елемент.

Поминаючи все останнє, завдяки поведженню деяких осіб, ми частково втратили один із ринків збуту інтелектуальної праці. З великим трудом по праці «фігурантській» вдається декому дослужитися до посади техника. Так, напр., інженер-агроном Яременко по 3-х місячній праці фігурантом дістав посаду техника. Взагалі ж до часу мого перебування в Братиславі працювало у різних установах на посаді інженерів і техніків до 10 чол. із УГА.

Тепер коротенько про українську колонію в Братиславі. Українська братиславська колонія, яко організація статутарно-правна повстала в 1929 р. На чолі колонії стояв довгий час Калістрат Сокальський. Засобами колонії, на міському ґрунті із відпущеного магістратом матеріалу було збудовано барак, в якому члени колонії мешкають і до цього часу. Цей же барак служить станцією подорожуючим українцям, де можна знайти безкоштовно постіль. Колонія має маленьку бібліотечку, яка складається з досить обмеженого змісту (соціалістичного) книжок (з бувшого Громкому)*. Колонія передплачує словацьку газету. Раніше колонія передплачувала «Діло» і «Тризуб». Зараз не передплачує жадної української газети.

В Братиславі нараховується українських емігрантів до 60–80 чоловік, але правно до колонії належить лише мала частина. Решта ж осіб активної участі в життю колонії не бере. На чолі колонії стоїть підстаршина Запорожської див[ізії] Кузнеців, а секретарем тієї дивізії Дрінтман — обидва уенеровці. Братиславська колонія заступлена представниками всіх політичних течій, але політичних організацій не має. Ще в той час, коли Громком одержував від Чеського Уряду дотації на цілі організаційні, то Микита Шаповал через свого відпоручника Каліцького заснував при колонії «Селоспілку». Ця «професійна» організація існувала до часу поки од Громкома одержувала дотації. Кінець братиславської «Селоспілки» був сумний: п. Галицький — Голова Селоспілки, він же й Голова колонії на той час, присвоїв собі 25 тис. кч і крадькома виїхав до Франції.

Напередодні мого виїзду з Братислави, в Братиславі відбулись організаційні збори «Української Громади на Словащині». Ініціаторами зборів були: Назюта (скоропадковец) і Зеркаль (шаповаловець). На збори були запрошені скоропадковці, шаповаловці і зміновіховці. Щоб не бути голословним назву по прізвищах. Отже: монархісти: Назюта, Радченко, соціалісти: Зеркаль, Гуца, Ломацький, Метельський, зміновіховці: Трубний, Остахів (і ще двох забув прізвища). В день мого виїзду з Братислави, я випадково довідався, що в Братиславі правно (фактично ні) існує «Українська Громада», головою якої рахується Савойський. Савойський це головний діяч російського гуртка в Братиславі. Факт існування такої «Громади» досить був цікавий для мене, але правдивості цього я перевірити не зміг з причини виїзду з Братислави. Із старих українців в Братиславі є: д-р Піснячевський і Богун (б[увший] Голова хліборобів-власників). Уенерівський напрямок в Братиславі підсилюється прибуттям 3-х інж[енерів] із Берна, а це: Кмети, Дідова

---

* Мається на увазі Український громадський комітет у ЧСР.

(третього забув). Закінчуючи цей коротенький звіт, рахую своїм обов'язком вказати на ті причини, що спричинилися до спізнення цього звіту: переїзд мій з Чехії до Польщі, командіровки на провінцію і зрештою клопоти з побутом. Інж. Гарячий. Сотник.

За згідність:

(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 355, арк. 79.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 185

Лист голови Союзу бувших вояків Армії УНР в ЧСР генерал-хорунжого О.Алмазова військовому міністру УНР генерал-хорунжому В.Сальському про характер стосунків у середовищі української військової еміграції та взаємовідносини з донськими козаками-самостійниками в Чехословаччині

24 грудня 1929 р.

Копія

Високоповажаний пане генерале!

Трохи замешкався з відповіддю на Ваш лист ч. 269 від 18.XII.1929, бо занятий був підготовкою матеріалу до періодичного з'їзду.

Завданням моїм та членів, що входять в організації Союзу, є — «дбати про добре ім'я Союзу». Цим сказано все, а тому необхідність зависити (не виключаючи з Т-ва) в правах Голови Ревізійної комісії Празького Т-ва Сокальського являється, головним чином, не тому, що цього вимагають братиславці, а тому, що на Сокальському (голова Ревізійної комісії Товариства — орган в деякій мірі репрезентативний назовні) лежить таке обвинувачення. Це обвинувачення не дозволяє Сокальському залишатися на такій почесній і відповідальній посаді, що буде йому роз'яснено та після чого буде запропоновано йому подати до демісії. Доки на ньому лежатиме це обвинувачення, доти ніхто з ним, як з Головою Ревізійної комісії, працювати не хоче і не буде. Про це обвинувачення знаю я, Філонович, Білінський та Управа Союзу — тільки. Розповсюджувати про це обвинувачення я не збираюся, щоб не викликати завчасно гострого ставлення членів Союзу до Сокальського і тим зворушити Празьке Т-во.

Виключити Сокальського з Т-ва можуть тільки загальні збори Товариства, і це їх справа — безперечно, але зараз це перевести в життя не можна із причин, про які доложу нижче.

Що ж торкається братиславців, то я їх цілком розумію: не можуть вони вступити до організації, серед керівників якої стоїть фігура Калістрата, правда, старого члена Товариства бувших вояків у Празі.

На з'їзді, який відбувся 18.12.1929, я змалював у своєму відчиті стан еміграції в м. Братиславі. Крім того, з своїх власних спостережень, за час мого перебування там же на практиці, я переконався, що братиславський гурток наших бувших вояків заслуговує тільки пошани з наступних мотивів.

Починаючи з 1929 р., з часу їх перебування на праці в м. Братиславі, весь час хотіли або спровокувати їх і тим прилучити їх до большевиків або втягнути їх в яку-набудь партію, ворожу УНР. Найтяжчий рік був для них — рік 1928–29, коли шаповалівська організація*,

* Йдеться про закордонну делегацію УПСР.

поповнена високоосвіченими вихованцями Подебрадської Академії, категорично оголосила їм війну. Ясно, що боротись нашим воякам з ними було тяжко вже тому, що на тім боці були люде — від большевиків до монархістів ріжного гатунку та в більшості інженери. І вступили з ними в боротьбу малограмотні вояки, козаки, навіть без жадного старшини, і, недивлячись на це, залишились вірними козаками Армії УНР. Це все я взяв на увагу і за всяку ціну, навіть коли б їх організація і не вступила до Союзу, буду підтримувати їх всіма засобами, що маютьесь в мойому розпорядженні. Відштовхнути їх не маю права. В цьому випадкові і не можна сказати їм: «або вступайте, або ні».

Хочу сказати декілька слів про Т-во б[увших] вояків у Празі. Протягом останніх років у Празькому Т-ві ведуть між собою боротьбу дві сторони — Филонович та протилежна йому група, до якої належить і Калістрат. Групи ці виникли з часу нашого І-го скандального з'їзду, на якому, наскільки мені тепер стало відомо, було завданням опозиції оскандалити Филоновича, а разом з ним і Голову Союзу п. Кмету. Ця протилежна група притягнула до себе членів відповідного зафарблення, які виступали б проти Филоновича. Таким був і Калістрат, який попав до Товариства за порукою двох членів Подебрадського Т-ва, які приймали активну участь в опозиції. Крім того, Калістрат у Братиславі відрекомендувався в 1924 р. полковником, у Празі — шт[абс]-капітаном, а взагалі він не був навіть і козаком в Армії УНР. Великий авантюрист, що дало йому можливість попасти і до Центральної Ради, і Трудового Конгресу і в Голови Ревізійної комісії. Працювати, треба признати, він може. І Бюро Праці «Самотужки» добре працює, але треба тримати його на «мундштуку». Як тільки б були призначені загальні збори Товариства в Празі, де обговорювалась би справа про його виключення, то, напевно, на збори явилася б поліція. А тому я вирішив поступити так, про що Вам докладав: завісити його у правах Голови Ревізійної комісії (одержавши від нього добровільну згоду подати до комісії, як Голові Ревізійної комісії). Коли ж це мені не вдасться, знайду інші засоби для цього аж до завішення його у правах Голови Ревізійної комісії іменем заступника В[ійськового] М[іністра] в ЧСР і в цьому випадкові призначу слідство. Переконалий, що до цього не дійде, бо слідство не буде йому, Калістратові, на користь, як і всяка оголошка його досить цікавих пригод. І він це знає.

Організацію «Самотужки» Голова Празького Товариства докладно обрисував у своїй докладі на періодичному з'їзді.

Одверто кажучи, я не розумію, для чого Ви прочитали мені цілу лекцію щодо переходу на якусь іншу структуру Союзу, з призначення зверху? Ні у мене особисто, ні у членів Управи такої думки не було і не буде. Про подібну думку (але не таку) я Вам докладав під час Вашого передостаннього перебування у нас (після І-го з'їзду). Але ця думка тільки подібна. По цій думці не могло б бути взагалі ніяких виборів, починаючи з Голови Союзу і кінчаючи останньою керуючою особою. Думку цю Ви знайшли гарною, але не слушною для еміграційних військових організацій. І мали на то рацію. І з того часу, визнаючи нерациональність на еміграції такої структури, я згадав про перший раз тільки тоді, коли Ви мені про це нагадали своїм листом під ч. 269. Звідки це? Мушу Вам докласти, що я погодився бути Головою Союзу тому, що відчуваю до себе довір'я, відчуваю його і зараз, відчуваю те довір'я, яке дозволяло мені в минулі часи розстрілювати власноручно тих козаків, які того заслуговували, на мою думку.

Тепер нахожу не потрібним, щоб Голова призначався, бо це призначення є фікція тому що, коли б тільки члени Союзу захотіли б зкинути Голову Союзу, вони це зробили б, з тою тільки різницею, що в одному випадкові ця зміна називалася б звичайними перевиборами, а в другому — бунтом, до якого не треба привчати «народ». Думаю, що краще для нашої справи було б перше.

Щодо встановлення зв'язку з полковником Порохівським, як рівного з рівним, я більше намагатися не буду, а щодо кваліфікації цієї особи та ще військової, яка нездібна виконати звичайного акта ввічливості, можу запевнити, буде йому по заслугах. Полковник Прохода, між іншим, переказав мені, що під час перебування Головою Союзу полк. Кмети, Порохівський запитував, які має стосунки він, Прохода, з Союзом та був дуже незадоволений, коли одержав до нього відповідь, що дуже гарні.

«Політичні особи», які хотіли б вступити до Союзу, не передбачаю, щоб внесли в Союз який заколот. Але Ваші зауваження беру на увагу.

Наприкінці цього довгого листа я просив би Вас, пане генерале, ставитись до мене та до Управи Союзу, а також до всієї нашої діяльності з більшим довір'ям та не турбувати себе зайвими догадками, у противному разі працювати в Союзі і взагалі там, де не буде довір'я, рахую неможливим.

Чекаю відповіді та інструкції щодо «Зеленого Клину»* (ч. 114).

Повертаюсь знову до старої теми про стосунки з козаками, і прошу дати мені в цій справі інструкції.

Сот. Білінський мені доклав, що козаці (Донці) групи (Прага, Братіслава, Брно) категорично бажають бачитись зі мною для переговорів у справі вступу до Союзу. Хто ми і що ми, вони добре знають.

Це групи, які або виступили з «В[ільного] К[озацтва]» або зовсім не вступали до нього. Донці. Самостійники. В кількості до 180 чоловіка. Керівники їхні (Гребенніков) не належали до вищого командного складу Донської Армії — бувши студенти.

Порадившись з Управою та ще де з ким (полк. Прохода, сот. Шевченко), я в сумі прийшов до висновку, що з ними треба бачитись, але заявити їм слідуюче: що їхня ідея — самостійності також і нам дорога, але були моменти, коли ми один проти одного стояли з зброєю в руках і т. д. Отже, для того, щоб нам, воякам, прийти до якогось конкретного злиття, хоч би в одній військовій організації, в Союзі, нам треба пізнати один одного, щоб не було потім неприємних моментів та не залишилося у нас і у вас неприємного осаду. А це можна зробити шляхом взаємних лекцій, рефератів тощо. Гадаю, що на це часу багато не піде. Ні в якому разі не вимагати від них визнання нашого уряду (безперечно, стреміти до цього), приймаючи на увагу їх прагнення до самостійності. В кінцевому результаті, після ознайомлення, найбільше, що можна зробити, так це яку-небудь «Військову концепцію», а потім виробити відповідний статут або інструкцію до Статуту Союзу, по яких би ми могли жити разом. Така моя думка.

Дуже дякую за Вашу обіцянку щодо побільшення кількості брошур для Білінського та Бортка.

Залишаюсь з великою пошаною до Вас

(О. Алмазов)
генерал-хорунжий

24.XII.1929

№ 118

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 355, арк. 92–95.
Засвідчена копія. Машинопис.*

---

* Йдеться про заселені українцями терени на Далекому Сході.

26 грудня 1929 р.

Високоповажний пане генерале!

Вашого листа од 15.12 одержав. Дуже бажано, щоб Опадчий по дорозі заїхав до В[арша]ви і тоді в розмові з ним можна було б встановити план праці його на Далекому Сході серед українців. Тепер щодо пропозицій, зроблених Вами з приводу єднання військових під зарядом, який ad hoc складається для цієї мети. На мене це справило враження якось чогось, досить поганого смаку. З Вашого листа бачу, що й на Вас це справило таке ж саме враження. Але хочу обмінятися з Вами думками з приводу організацій військових взагалі і деяких моментів, порушених в цій пропозиції.

Перш за все військова ідеологія зв'язана з державно-військовою, це єсть головна підстава держави: нема держави без війська, військо мислиться лише в державі, нерозривно з нею зв'язане, єсть чинником державним, військова ідеологія єсть державницькою понад усе, кожний військовик єсть державником par excellence.

Як легальна форма нашої державности, що народилася під час боротьби за національне визволення, витривала в цій боротьбі і заховалася до цього часу, репрезентуючи перед всім світом визвольні змагання України, єсть УНР. Наша військовість, організуючись по окремих країнах в різних формах, єднається через Військового міністра в особі носія Зверхньої влади УНР — Головного отамана. В[ійськовий] м[іністр] посідає [...] * для підтримання живого і листовного контакту зі всіма цими організаціями і деякі матеріальні (правда мінімальні) можливості для задоволення потреб, принаймні найістотніших, цих організацій. Безперечно, наша військовість під виглядом організаційним виглядає солідніше і краще, ніж рос[ійська] військовість.

Наша військовість відіграє вже зараз поважну державно-творчу роботу. Взяти хоч би останній випадок з внесенням сенат[ором] Копеляндом до америк[анського] сенату. Вже навіть неприязна для нас газета («Діло» од 25.12. б. р.) одмічають про напливаючі до Копелянда подяки з різних місць від укр[аїнської] еміграції, маємо відомості, яке це там справляє враження позитивне для нашої справи; все роблять наші військові організації. Це відчувається групами недобррозичливо настроєними до УНР і зрозуміле їх бажання всунути свої пальці в наші військові організації.

Розуміється, що ця пропозиція йде від с[оціал]-д[емократів], тільки не знаю і не уявляю собі як С. П. Тимошенко може співпрацювати з Мазепою, про якого від нього чув завжди тільки негативне. Чому ця група, створена ad hoc, має більше шансів об'єднати вояцтво, ніж Уряд УНР? Взагалі та оцінка, яку Ви самі робите пропозиції — цілком слухна.

Тепер щодо ген. Омеляновича-Павленка, то немає сумніву, що він буде притягнений до праці в часі акції³⁷⁴. Він, повідомляючи мене листовно про свій перехід до Скор[опадського], сам писав, що стане до праці, як розпочнеться акція. Але зараз, коли ще акції нема, притягнення ген. О[меляновича]-П[авленка] не дасть великих користей, бо на чолі повинні бути люди, що ніколи не збочували, яким ніхто не посміє зробити закиду в несталості їх переконань. Тут на еміграції повинні ми стреміти до якнайвиразнішої кристалізації, бо тільки в цьому сила і джерело успіху. Всього доброго.

З щирою повагою

(В. Сальський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 355, арк. 96–96зв.

Оригінал. Рукописний примірник.

* Нерозбірливе слово.

№ 187 | Звернення Української головної еміграційної ради в Парижі до еміграційного середовища із закликом організувати збір підписів на підтримку ініціативи американського сенатора Копленда щодо визнання сенатом США незалежної України

15 січня 1930 р.

До Української Еміграції

Президія Головної Еміграційної Ради, маючи на увазі резолюції Першої Конференції Української еміграції про необхідність підтримувати Державний центр УНР, а також і тих громадських політичних організацій, які стоять на засадах державної незалежності України в їх загальнонаціональних виступах — вирішила всімірно підтримати ініціативу уряду УНР, яка привела до внесення сенатором Копеляндом білю (закону) про визнання Української Народньої Республіки Сенатом Сполучених Штатів.

Для того ми вирішили показати сенаторові Копеляндові, що за його пропозицією стоїть усе свідоме і чесне українське громадянство без різниці своїх політичних напрямків. Ми звертаємося до всіх українських організацій з проханням поставити свій підпис і печатки (подаючи також свою власну адресу) під подякою сенаторові Копеляндові, одсилаючи обов'язково один примірник безпосереднє до Америки по адресі: Hon. Royal S. Copeland. The Senate of the USA, Washington. USA., а дублікат до Президії Головної Еміграційної Ради (Monsieur Kossenko, 42, rue Denfert-Rochereau, Paris 5).

Одночасно ми звертаємося також до всього організованого і неорганізованого громадянства українського з закликом ставити свої індивідуальні підписи під подякою (подаючи своє звання та адресу) на окремих листах*.

Що сказано у внескові сенатора Копелянда?

У внескові коротко переказана історія України, що, не вважаючи на постійні інвазії, зберегла свою мову, культуру та звичаї. Нагадується про те, що Українська Республіка була визнана багатьома державами світу (за виключенням Сполучених Штатів), включаючи і Російський уряд, який, поминаючи визнання, окупував Україну і продовжує панувати над її територією. Відмічено, що законний уряд України примушений був залишити свою країну та переїхати за кордон, де він і продовжує виконувати свої функції.

Тому для осудження Російського уряду в його незаконній акції та для виявлення своєї симпатії українському народові сенатор Копелянд пропонує встановити закон про визнання Української Народньої Республіки, зовнішньою одзнакою чого є асігнування коштів на призначення дипломатичного представника при уряді УНР.

* Організації мусять подбати про збір цих підписів і відсилати їх так само як і свої подяки по двом вище поданим адресам. (Примітка автора документа).

Цей біль був складений нашими американськими друзями на підставі мемуару, поданого урядом УНР. До цього мусимо додати, що сенатор Копелянд є одним з найвидатніших представників демократичної партії і за його внеском стоїть солідна група сенаторів.

Справа має серйозно студіюватись в Сенаті і від українського громадянства у великій мірі залежить кінцевий успіх справи. Не малу ролю може відограти і наше українське американське суспільство. Про його настрої подаємо тут зі слів «Діла» слідує:

«Українська опінія в Злучених Державах поділилась. Більшість повітала внесення як надзвичайно корисне для української справи. Ньюйорські українці в більшості стоять за Копеляндом. Прихильно оцінила внесення катол[ицька] Америка». Проти внесення за-явилися, самозрозуміло, комуністи і «Свобода»³⁷⁵ з 30 листопаду ц. р., її аргументи такі: 1) не відповідає вповні дійсности твердження, що Україна була вільною державою (?!); 2) Копелянда підмовили мабуть «петлюрівці», отже: «геть з його внесенням»; 3) куди пішло Америка свого посла? Навіть цілком прості люде і то противники «петлюрівців», не погоджуються зі становищем «Свободи». Вони кажуть: «що нам до того, хто «підмовив», аби тільки наша справа прийшла належно підготовленою та висвітленою перед сенат[ом]». З ріжних сторін напливають депеші від українців з признанням для сен[атора] Копелянда і з підтримкою для його внесення.

Сама редакція «Діла» виявляє свою прихильність до внесення сенатора Копелянда без застереджень в таких виразах:

«Самозрозуміло, що внесення Копелянда може мати тепер тільки чисто теоретичне, а притім не мале моральне значіння. Воно може причинитися без сумніву до заaktuалізування української проблеми не тільки на американській, але і на світовій політичній арені, якщо його відповідно використали б українські чинники. Величезного практичного значіння набрало б воно тільки в моменті поважних пертурбацій у Східній і Середущій Європі».

Так само обережно, але з глибокою симпатією зустрів біль і тижневик «Тризуб» (число 50 від 15 грудня 1929 р.).

«Яка б доля не зустріла законопроект про визнання Сполученими Штатами самостійности України, — вже один факт поставлення цього питання говорить сам за себе. Ініціаторам його доведеться, без сумніву, зустріти на тому шляху, на який вони стали, чимало труднощів і перешкод: занадто багато в Україні і ворогів, і «добрих приятелів».

Та повторюємо, яка б не була доля біля, ніщо не може зменшити моральної ваги самого факту його внесення. Ніщо не може зменшити того почуття вдячності, яке безперечно має кожен український патріот до сенатора Копелянда, його товаришів, і всіх тих, хто зважився твердо й одверто поставити українське питання перед політичною опінією Америки, а разом і цілого світу».

Подавши ці інформації до відома нашого громадянства, Президія Головної Еміграційної Ради цим хотіла ясніше представити всю важливість справи. Підписуючи подяку п. Копеляндові, українська еміграція тим самим морально підтримає наших американських друзів, надасть їм певности у справедливости розпочатого ними діла.

Головна Еміграційна Рада

Париж

15 січня 1930 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 231, арк. 2–2зв.
Друкарський примірник.*

17 січня 1930 р.

Букурешт

До хвальної Управи Союзу б[увших] вояків Армії УНР
в Чехословаччині

П о д е б р а д и

В попередні роки я з приводу різних нагод давав Управі Союзу б[увших] вояків Армії УНР в Чехії, повні інформації, щодо організації української військової еміграції та до перебігу її життя.

Умови праці, яку я зараз перевозжу, брак відповідного часу не дають мені змоги дати Управі Союзу повну картину нашої організації, та перебіг її життя зараз та умов, в яких утворилися її сучасні форми.

Тому я примушений дати інформації в самій стислій формі:

1. Від 11 листопада 1920 р. до 1 вересня 1923 р. вся укр[аїнська] військова еміграція, перебуваюча в Румунії, була інтернована в різних таборах. Частини схороняли свою військову організацію, переводили навчання та інше. У внутрішнє життя частин румунське керівництво не вмішувалося.

З приводу перебігу цього періоду хвальна Управа найде більш менш детальні вказівки, інформації в «Таборі», де в ч.ч. 11, 12 було поміщено частину дотичного матеріалу. Дальніший матеріал, який тож мусить бути там поміщений, дасть Управі повну картину щодо перебігу життя нашого в таборах до 1 вересня 1923 р., коли табори в Румунії було ліквідовано.

2. Період [від] 1 вересня 1923 року до сучасного моменту, себто час перебування нашого вояцтва на «волі», проходив в таких умовах щодо життя, які були дуже різноманітні, як в часі, так і в просторі, себто залежали від місцевості, на якій перебували ті чи інші вояки...

В цей період, а саме 15 вересня 1923 р., було всією укр[аїнською] еміг[рацією] в Румунії утворено «Громадський допомогивий комітет», який і заопікувався всією українською еміграцією в Румунії (яка має цивільного елемента не більш як 5%).

Обібраний та перевибираємий в Комітет до цього часу я був головою двох найважливіших щодо матеріального життя відділів: юридичного та праці. Чим був поставлений в постійний контакт з вояцтвом і надалі після ліквідації таборів.

Для громадсько-культурного життя вояцтво було організовано по групах. Групи мали «шефів» та виборні Управи. Шефи, себто команданти груп, були представниками груп перед фабричною адміністрацією та місцевою владою. Ці ж коменданти були в військовому відношенні командантами груп і в цьому відношенні находилися в моїй підлеглості.

Так, що військове життя, військовий зв'язок підтримувався через «командантів» груп, а загальне громадсько-політичне життя підтримувалося «управами» громад, маючи Громадській комітет як вищий керівничий орган. Всі розпорядження нашого Військового Міністра йшли до вояків через мене та «командантів» груп.

Розпорядження громадсько-політичного характеру [проводились] через Громадсько-допомогивий комітет та управи груп. Часами «команданти» входили в склад управ по групах. В малих групах вони були представниками Комітету.

Одже, серед української еміграції переводилася праця в напрямках громадсько-політичному та військовому.

В громадсько-політичному [напрямку праця велася] Укр[аїнським] комітетом та Управами по групах. В військовому відношенні мною та «командантами» груп.

В культурному відношенні цими обома чинниками [...]

В 1926 р., коли якраз творилися військові товариства в Чехії та інших країнах, я ознайомив наше вояцтво зі статутами цих товариств.

Статуту відчитали по групах, але ні старшини, ні козаки до утворення таких товариств не приступили. Всі найшли, що та форма військового життя, яка утворилася в Румунії, єсть найліпша і що утворення другої не може справи поліпшити, а може її погіршити, розвинувши в деяких честолюбивих персонах прагнення до відігрівання ролі в житті вояків, до якої вони може не підготовлені.

З приводу обміркування різних статутів, прийнятих як база для утворення військових товариств в інших країнах, наші вояки прийшли до того, що найшли необхідним винести резолюції, що їх представником назовні, для зносин з ріжними укр[аїнськими] військовими товариствами, мушу бути я, автор цього листа.

Таким чином, всі мої виступи від імені укр[аїнської] військової еміграції, перебуваючої в Румунії, мають як базу: по-перше, наказ по Українській Армії, яким я призначався командантом всіх українських вояків, перебуваючих в Румунії (наказ, який ще не був відмінений), постанови наших вояків в Румунії.

(Ідучи за духом часу, вояки найшли необхідним для того, щоб організації з виборними началами нічого не могли закинути мені, надали мені право репрезентувати їх вже в качестві вибраного ними репрезанта).

Одже, наша військова організація єсть: Головний Отаман, Військовий Міністр; Командант всіх українських вояків в Румунії; Коменданти по групах та районах, де вояки єсть; Старшини та вояки.

Для тих, хто знає склад нашої української еміграції в Румунії — не буде нічуть дивним, що ми не утворили тут іншої форми нашого життя.

Певна культурна сила у нас єсть лише в Букурешті. Вона й мусить з «центру» вести громадське, культурне, політичне й військове життя всієї укр[аїнської] еміграції.

До цього часу в нас в політичному відношенні життя йшло добре, не дивлячись на прагнення ріжних панів його зруйнувати: вояки як прийшли під прапором УНР, так і стоять під цим Прапором [...]

Так, як ми тут стоїмо під Прапором УНР, то праця наша на всіх трьох фронтах, а саме внутрішньому, «закордонному» та в «напрямку» на Батьківщину йде спільно, об'єднуючись з Комітетом.

В групах культурно-громадське життя тоже не запало зовсім: існують «Просвіти», «Читальні», Хори та Аматорські гуртки.

Тримається тісний зв'язок з групами шляхом переписки та відвідувань.

Тяжкі матеріальні умови Комітету спричинилися до того, що з 1927 р. всі члени Комітету виконують свої обов'язки безплатно, вишукуючи собі засоби для існування по мірі своїх здібностей в ріжних румунських партикулярних установах [...]

Психологічний стан людей змінився в тому напрямкові, що вояки дуже, я сказав би, відають багато уваги своїм фамілійним та матеріальним справам. З кожним роком проявляються все менше та менше зацікавленості до перебігу громадського життя по групах.

По деяким групам існують «Ощадно-допомогові» товариства.

Утворити загально-допомоговий орган, крім секції при Комітеті, не удалося. Я говорю про утворення такого Ощадного товариства, яке могло б розвинути свою діяльність

в рамках даючих надію на забезпечення в майбутньому та навіть сучасному, наших інвалідів хворих, коли такі будуть.

Так в загальних рисах виглядає життя нашої еміграції в Румунії.

Резюмуючи все сказане, можна зробити висновок:

1. Укр[аїнська] еміграція в Румунії має:

А. Загально керуючий орган Громадський комітет та Управи громад по групах, в компетентність яких входять і окремі персони, перебуваючі в районах цих груп.

Б. Військового коменданта та комендантів по групах, яким підлягають і окремі вояки їх районів.

2. В політичному відношенні укр[аїнська] еміграція за дуже малим винятком — стоїть під прапором УНР.

3. В громадсько-культурному відношенні переводиться праця і в Букурешті і по групах. (В одних ліпше, в других менше задовольняюче).

4. Еміграція через свої керуючі органи переводить працю по нав'язуванню та підтриманню зв'язків:

а) з політичними чинниками Румунії,

б) з політ[ичними] уг[рупованнями] на Батьківщині,

г) з укр[аїнськими] організаціями з інших країн Європи, а особливо з країн Балканів [...]

В таких напрямках розвивається праця Комітету як органу Громадського та моя як персони, якій доручено керувати вояками в відношенні військовому.

Найслабішою стороною являється справа самоорганізації вояків для матеріального забезпечення майбутнього [...]

Але тяжко в цьому напрямкові що-небудь і зробити: ті, хто журиться майбутнім, прагнуть до цього окремими шляхами. Більшість же так певна [у] повороті на Батьківщину, що живе тут на чужині лише сьогоднішнім днем.

З повагою

(Гнат Порохівський)

ЦДАГО України ф. 269, оп. 1, спр. 356, арк. 17–19.

Оригінал. Машинопис.

№ 189

Лист голови Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції генерал-хорунжого О.Удовиченка до голови Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині генерал-хорунжого О. Алмазова про акції щодо покладання вінка на могилу шведського короля Карла XII*

24 січня 1930 р.

Пане генерале!

Для відзначення 222-ї річниці Полтавського бою Т[овариство] вояків Армії УНР у Франції постановило покласти вінки на могилу Короля Шведського Карла XII.

З цією метою Управа Т[овариства] звернулася до відповідних чинників шведського Уряду, на що одержано сприяючу відповідь та повну згоду в допомозі практичного переведення цієї справи.

* Лист виконаний на офіційному бланку Управи, який оформлено французькою мовою.

З огляду на те, що факт покладення вінка на могилу Карла XII, спільника Гетьмана Мазепи, нагадає відповідним політичним європейським чинникам про відрубність українського народу від московського, та про невинне продовження боротьби нащадками Гетьмана Мазепи за волю України, ми закликаємо до спільної акції і всіх вояків, перебуваючих на терені ЧСР.

З такою ж пропозицією ми звертаємося й до вояків в Румунії. Для здійснення цього потрібується 1 тис. франків, з них Управа Т[овариства] у Франції бере на себе 600 фр[анків]. Наколи вояки, перебуваючи в Чехах, виявили б бажання приєднатися до нашого проекту, то на їх долю припаде сума в 200 фр[анків].

З огляду на тяжке матеріальне становище всіх перебуваючих в Чехах, наш заклик до вас носить характер підтримання цього проекту з Вашого боку. Матеріальна сторона відходить на другий план.

Наша акція зустрине на з боку нашого Уряду повну апробацію.

В надії на Вашу скору ласкаву відповідь.

З глибокою до Вас пошаною

Голова Управи Т[овариства],
Генерал-хорунжий
(О. Удовиченко)

Секретар
(підпис)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 356, арк. 21–21а.
Оригінал. Машинопис.*

№ 190 | **Лист О. Алмазова військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про встановлення зв'язку з українськими громадами в Харбіні та стан організацій українських вояків в еміграції**

30 січня 1930 р.

№ 161

Високоповажний пане генерале!

Ч. 8 від 14 січня 1930 р. та наказ по Армії та Флоту ч. 4/7 від 1 грудня 1929 р. одержав. Ч. 276 від 21.XII.1929, копію доклада сот. Гарячого та наказ про призначення ген. Базильського к[омандиром] Зап[орізької] Дивізії не одержав зовсім. Хотів би познайомитися з цим докладом.

Шкода, що в цьому місяці нема можливості задовольнити Білінського та Бортка, вони дуже покладались на цю допомогу.

Дуже радий, що справа з Балканськими організаціями Вами так вирішена; негайно повідомлю про це п. Филоновича.

Очікую Вашої резолюції щодо нашого З'їзду (18.XII.1929), без неї я не можу приступити до виконання постанов З'їзду.

У предостанньому листі Ви висловили бажання бачити Опадчого (це в справі «Зеленого клину»). Він міг би приїхати до Варшави, але для цього треба дати йому гроші та візу. Я такими грішми не можу його субсидювати. Думаю також, що й Вам буде тяжко зараз це зробити. На мою ж думку, це не так важко, бо ми сподівалися зв'язатися через Опадчого безпосереднє з Зеленим Клином, з особами більш серйозними, як, наприклад, батько Опадчого.

План у мене щодо цієї справи приблизно такий: через Опадчого нав'язати стосунки з деякими особами з Зеленого Клину, і коли зачепимось досить добре, тоді всю цю справу передамо комусь іншому по Вашому погляду.

Вже другий раз посилаємо літературу. Перший раз послали «Тризуб» (від Филоновича) за цілий рік, при чому за пересилку заплачено більше 60 кор[он] ч[еських], а тепер готуємо 2-й транспорт книг, подарованих проф. Тимошенком, пересилка яких буде коштувати не менше 70 кор[он] ч[еських]. Покищо направляємо до нашої «Просвіти» в Харбіні.

Був би дуже радий, коли б цю справу передали б якійсь іншій нашій організації, бо це фактично не входить у наш прямий обов'язок, як вояків Укр[аїнської] Армії.

Зараз Запорожці підготовляють свою «думку» щодо майбутнього з'їзду Запорожців та переведення загальної організації їх по інших державах (Франція, Румунія і т. д.). Копію протоколу Загальних зборів Запорожців представляю Вам.

Хотів би знати Ваш погляд. Моя думка така: зорганізувати (так, як у Чехії) у різних країнах товариства, які підлягали безпосереднє Голові Союзу тієї країни, де товариства знаходяться, і підлягали, крім того, і командирові дивізії, бо я не хотів виносити анархії, а це й саме буде анархія в тих союзах, де вони є. Наприклад, у Франції: в Гомекурі буде товариство Запорожців, яке мусить входити в Союз (товариств), на чолі якого стоїть ген. Удовиченко (безпосередній керівник) і одночасово зноситься з командиром Запорозької дивізії (як прямим начальником). Буду старатись, щоб принципи нашого статута були б проведені і в інших товариствах, пам'ятаючи, що наше Товариство має за шану мати вас у своїх списках.

Хотів би знати Вашу думку щодо прийняття до Товариства осіб, які не були у війську, але співчувають нам і в майбутньому будуть у війську, себто підрастаюче покоління (як, наприклад, той самий Опадчий і др[угі]). Приймати їх чи ні? Бо свої статuti ми вже випередили, і треба вносити поправки, або виробити інструкцію до Статуту. Я думаю, що їх треба приймати: хай учаться бути військовими.

Чи одержали Ви мій відчит за два місяця, XI–XII, який представив Вам разом з візитом про з'їзд?

Коротко інформую Вас, що після З'їзду.

1 січня зібрався в Подебрадах Союз на взаємне привітання в досить численній кількості (Були наші інженери й з Польщі дехто). Тепер я переконався, що наш Союз уявляє з себе дійсно військову організацію. З великим піднесенням вислухані були новорічні поздоровлення до Союзу від інших організацій (Франція, Румунія, Польща), ще з більшим піднесенням виголошено було промови, де згадувались особи, що стоять на чолі нашого руху, нашої армії, себто пан Головний Отаман та Ви, пане Міністре. Не хотів турбувати Вас цими привітаннями, які завжди вимагають відповіді і т. д., тим більше, що Союз поздоровляв Вас уже. Пишу Вам це тому, що у Вашій праці Ви потрібуєте повсякчасної підтримки знизу, що дає Вам більше певності та віри в те діло, яке Ви творите.

Розійшлись у піднесенім настрої.

Об'єднання³⁷⁶ майже офіційно пропонує нам дати двох представників від Союзу в Управу (перевибори 26.І); від Праги, очевидно, Филоновича та з Подебрад (Прохода відмовляється). Ясно, що все старше громадянство в Об'єднанні залишиться на своїх місцях, а у нас нема бажання змагатися за ці місця. Значить, знову буде те ж саме — непрацездатність. Дуже жалкую п[ана] проф. Лотоцького. Він міг працювати. Може було б краще Союзу мати діло безпосереднє з Республікансько-Демократичним клубом. Я хочу представити Вам список усіх вояків, що кінчають [навчання] у цьому році, та розподілення їх

по районах (Польщі), де вони могли б, та й мають на те змогу, провадити організацію вояків на місцях та дислокаційний план, який відповідні чинники мусили б бути по можливості виконати. І це має значіння. Пам'ятаєте, під час останнього перебування Вас тут, я Вам докладав про Запорожців, які мусили б бути в районі Кракова? Результат: наспів З'їзд Запорожців.

До Познані, на мою думку, треба послати особу, яка впливала б заспокоююче на місцеву військову організацію і т. д.

Я просив би Вас, щоб у цьому році з Вашого боку би вжити весь Ваш колосальний вплив щодо приміщення кінчаючих, бо, справді, вони Вашої уваги заслуговують.

З великою неприємністю та з жалем довідалися про недужність Високошановної Вашої дружини. Хай Господь допоможе їй видужати та бути такою веселою та радісною, як це було під час Вашого перебування в Кракові.

Я дуже гарно розумію Вас, Високоповажний пане генерале, бо добре знаю, що це значить хорувати в наших умовах.

Бувайте ж здорові.

З щирою пошаною до Вас

Генерал-хорунжий

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 356, арк. 22–23.

Копія. Машинопис.

№ 191 | Лист Б. Мартоса редактору українського часопису «Свобода» В. Кедровському з проханням закликати українську еміграцію в США подати свій голос до Ліги Націй на захист національної гідності українців

24 лютого 1930 р.

Високоповажний пане редакторе!

Посилаю Вам для інформації матеріали в справі так званих нансеновських пасів. Ми тут розпочали цілу акцію: ведемо листування з еміграційними установами в різних країнах, звертаємося з меморандумами до різних урядів, нансеновських пасів не беремо зовсім, вимагаючи, щоб в них наша національність була означена правильно: «юкраїнієн», а не «рос». Але остаточно справа може бути розв'язана лише в Женеві на засіданні Консультативної Комісії при Високому Комісарі при Союзі Народів*. Треба справу підготувати, треба буде вислати делегацію в Женеву під час засідання цієї комісії (червень — липень ц. р.).

Чи не могли б Ви допомогти нам в цій справі? Може б Ви вмістили в «Свободі» відповідну статтю? Може б американські українці написали і послали до Високого Комісара в справі біженців при Лізі Націй меморандум з домаганням не понижувати нашої національної гідності? Чи не могли б Ви також відкрити в «Свободі» збір грошей на цю акцію, щоб ми могли видати бодай невеличку брошурку на англійській та французькій мовах та поширити їх серед впливових чинників різних держав. Ми обложили себе добровільним податком на цю справу (1 % утримання), але цих коштів ледве чи вистачить на посылку

---

* Ліга Націй.

делегатії. Між тим така агітація дуже корисна і безумовно дасть добрі наслідки: вона — дуже потрібна, бо вже в Європі почали забувати українську справу.

Дуже прошу не відмовити в ласкавій відповіді.

З пошаною до Вас

(Б. Мартос)

24.II.1930

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 295, арк. 42.

Оригінал. Машинопис.

№ 192 | **З листа полковника О. Шаповала Ю. Колларду про завдання українських емігрантів — учасників визвольних змагань та про необхідність критичного переосмислення попереднього досвіду**

7 березня 1930 р.

Дорогий друже Юрію Жерардовичу!

[...] Я не хочу сказати, що ми вже інваліди, що не можемо бути чинними. О, ні! Цього ми навіть не сміємо подумати. Справа, національний обов'язок наш вимагають од нас, щоби ми зоставались чинними, аж до смерти нашої. Бо ж ми не знаємо ще, хто нас міг би сьогодні заступити на цьому полі нашої визвольної боротьби. Чи ці заступники були б розумніші та завзятіші од нас, чи це було б ледащо та таке чорт зна що, що йому хіба тільки свині пасти, а не вирішувати ті тяжкі та складні проблеми наших визвольних змагань, яким ми вже стільки сили, здоров'я та життя свого віддали.

Отже — після моєї думки — чинність наша (скажемо моя, твоя та подібних до нас) в умовах нашого життя мусить виявлятися в таких напрямках:

1. Не гасити штучно в собі того священого вогню любови до нашої Національної Ідеї.
2. Спокійно, розважно й чесно переглянути попереднє наше поступування (в теорії й на практиці).
3. Не згаяти жадної, вільної од праці «для насущного» хвилини і описати, оскільки можливо докладніше, різні моменти із наших визвольних змагань в недавньому минулому та по дорозі чесно признатись, які помилки кожний із нас та всі разом зробили.
4. Поставити тепер ще собі ясний, без жадного вагання наш Національно-Державницький Ідеал, ради якого треба нам далі жити і в міру своїх сил та можливості (хоч би і цілком скромно!), але твердо й методично працювати далі для досягнення цього Ідеалу, для втілення ідеї в живім житті.

Тут, брате, залишається для нас і досі ще широчезне поле для нашої продуктивної, може муравлиної, але дійсної чесности [...]

Твій

(Олександр)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 85, арк. 63–64.

Оригінал. Рукопис.

11 березня 1930 р.

Високоповажний пане полковнику!

Вашого листа од 4.III одержав. Що Вашу працю так «пошматував» Мазепа, мене не дивує, бо я чув, що він виробляє, керуючись засадою, як найменше глорифікувати С. Петлюру. Так, бачте, наказує с[оціал]-д[емократичне] Євангеліє. Ми з Вами знаємо, що то значить і яке виховне значення має культ героїв. Коли б навіть героїв не було, то їх треба робити, так казав в старовину один мудрий вождь, що розумів психологію юрби і ті чинники, якими юрбу можна потягати до героїчного чину, а Мазепа хоче нищити героїв, властиво героя, що став навіть уособленням нашої визвольної боротьби.

Чи причиною тому тільки Євангеліє с[оціал]-д[емократів]? Гадаю, що в першу чергу особисті моменти, для яких він знаходить своєрідне ідеологічне попертя в цій Євангелії. Вершком політично-державної мудрости Мазепи єсть його відношення до державної інспектури. Навіть я не сподівався від Мазепи такого, хоч вже переконався і, здається, Вам писав про те, що Мазепа живе поняттями ще 1917 р. Мені навіть до голови не приходило, що в наші часи хтось поважно може трактувати цей продукт почварних стосунків у нас з 1917–1919 рр. Ця почвара вже в кінці 1919 р. показала себе під кожним виглядом ні до чого. Вже в 1920 р. навіть ніхто не згадував про неї інакше, як з огидою, а автори з ніяковістю. А тут ... Мазепа остільки переконаний в доцільності і спасеності державної інспектури, що навіть про неї говорить в прихильних тонах перед старшинами, яких він плянує відтягти від УНР для здійснення своїх персональних плянів (останнє нами стверджено).

Це свідчить про те, як далекий Мазепа від почуття дійсності, що він далі наївних концепцій, витворених в підпіллі і так скомпрометованих в 1917–1919 рр., не пішов. Багато на це склалося причин, але не хочу тратити часу, щоб їх вказати. Одне скажу: жах мене бере, коли думаю про нашу прийдешню боротьбу. Всі зусилля наші повинні бути скеровані до того, аби минулий наш досвід не пішов на марне.

З нетерпінням чекаю Вашого журналу. Сердечний привіт пані дружині і Вашому гайдамаці. Хай росте здоровий і щасливий. Дуже мені цікаво його побачити.

Стискаю Вашу руку

Ваш

(В. Сальський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 159, арк. 41–41зв.

Оригінал. Рукопис.

14 березня 1930 р.

Високоповажний Борисе Николаєвичу!

Сьогодні я повернувся з Чикаго та з Пітсбургу, де влаштовували ми масові віча-протести проти большевицької розправи над нашими ученими та культурними діячами в Харкові. Саме тепер нам тяжко взятися за справу Нансеновських пашпортів, бо ще не скінчили низки протестаційних акцій проти большевиків і тому доводиться багато їздити для виступів на вічах. Так само ми тільки що закінчили тяжку для нас акцію здобуття від американського уряду, щоби в ценсуз, який буде переводитися в квітню, було поставлено перший раз в історії Америки наше ім'я «Юкраїнієн». В інструкції переписчиків тепер цей термін для означення нас внесений, в графі «материнська мова». Тепер ще більше роботи з усвідомленням нашої еміграції, яка тут масово називає себе «рошен», «Рутінієн», «Руснак», «Літль Рошен» і навіть «Грік» від «греко-католицької віри».

Але ми тут виготовимо відповідний меморандум від імени нашого «Об'єднання» українських організацій і можливо підніmemo до протестів усі наші відділи Союзу та інші громади, що гарантує пересилку не менш 600 протестаційних телеграм до Женеви, поруч з нашим Об'єднанським меморандумом-протестом. Безпосередньо нашої еміграції не тичиться, бо тут ніхто таких паспортів не має й Америка їх не признає та в Лігу Націй не входить. Тому вести в газеті збіркову пропаганду заважко, бо тут перетяжені вже раніше заповідженими збірками на біжучий рік, а тепер ще в нас безробіття, яке все зростає. Можливо, що з наших чергових збірок Об'єднання що-небудь уділемо на Вашу акцію в Європі, але цю справу я мушу поставити на засіданню уряду Об'єднання.

Для меморандума Ліги Націй нам треба більше матеріялів, ніж ті, що Ви прислали. Отож, коли у Вас, що є з них, то перешліть їх негайно. Крім того, ми повинні знати, коли наша справа буде поставлена на обговорення в Лізі Націй, щоби на той час організувати масову посилку звідси телеграм та протестів відповідних. Для меморандума нам треба знати, які позиції наших ворогів повинні ми збивати та ті аргументи, які виставляєте, щоби нам не розходитися й не поробити дурниць. Звичайно, ми тут маємо також і свої аргументи, які вложемо в меморандум.

Отже прошу не затримуватися надовго з відповіддю й прислати матеріяли та повідомити наколи ми повинні переслати свої домагання до Ліги Націй. Крім того, раджу Вам з повними матеріялами звернутися до голови Союзу Українських Самостійників у Канаді п. Свистуна. Його адреса така: V. Svistun. Kennedy St. Winnipeg, Man. Canada. Крім того, ми тут зладимо меморандум до Ліги Націй від імени нашої Американської української Церкви, від консисторії та Архієпископа й просить це зробити від Канадійської православної церкви.

Чекаю на відповідь і залишаюся з глибокою повагою й пошаною

(В. Кедровський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 295, арк. 51.

Оригінал. Машинопис.

31 березня 1930 р.

Високоповажний Олександрє Філаретовичу!

Дуже дякую за прислану фотографію Personalalausweis'у: вона мені дуже придалася, а тому прохаю Вашого дозволу залишити її у себе ще на який час; а ще краще було б, якби Ви п[ану] лект[орові] Мельнику вислали другий знімок, а цей дозволили залишити у нас при справах комісії (вони будуть потім передані проф. Д. Антоновичові для Музея Визволення України³⁷⁷).

Мені незрозуміло, як Ви могли написати мені такого «недипломатичного» листа. Напр., Ви пишете: «...коли б Ви й Ващі партійні однодумці дбали би дійсно про національні, а не свої гурткові інтереси й престижі». Що це? Лапідарний стиль? Ні, це — наслідок Вашої непоінформованости, а може навіть більше — наслідок невірних інформацій, які Вам подали Ваші представники тут. Я — соціаль-демократ: в чому ж виявилось те, що наша партія в справі нансеновських пасів дбає не про національні, а про свої гурткові інтереси й престижі? В змісті меморандуму? Котрого? Котрий склали не я і не мої однодумці? Конкретно в «характеристиці Гетьманського періоду»? Посилаю Вам для інформації той проєкт меморандума, якого склав я і ухвалила наша Комісія в Подебрадах, але якого не прийняла Спільна Народа представників українських емігрантських організацій в ЧСР, а лише передала, як матеріал, в Комісію Правників. Пізніше Спільна Народа ухвалила проєкт, вироблений правниками, але на тій нараді присутніх було дванадцять представників, а між ними членів нашої партії — один я. Не розумію, як Ви можете закидати мені й моїм партійним однодумцям якусь нелояльність? Що я міг зробити, те зробив; вніс ряд поправок, деякі з них було прийнято. Але врешті я мусів погодитись на компроміс для того, щоб взагалі був прийнятий якийсь меморандум, і цього я досяг: меморандум підписують всі українські організації, представники яких були на спільній нараді, а також і провінціальні організації, представників яких на нараді не було.

Зрештою, я признаю, що меморандум прийнятий нарадою, ліпше (змістовніше) мого проєкту. Закидати йому уенеровщину тяжко: на нараді більшість представників були во-
роги УНР-ської орієнтації, та це видно і з самого змісту меморандуму (соборність).

Розуміється, я розходжуся з Вами в оцінці окремих періодів нашої визвольної боротьби. Зокрема, я ніяк не можу признати, що в гетьманський період «фінанси, залізниці, освіта і т. д. були вже налагоджені», всім відомо, в тім числі й тим росіянам, що працюють в Комітеті Нансена, що в цей період наша валюта не була самостійною, а залишалася штучно зв'язаною з російським рублем; усамостійнена вона Директорією; що українські гімназії, що були засновані при Центральній Раді, не одержували від уряду допомоги, утримувалися на пожертви кооперативів, яким, до речі, державний банк одмовляв в кредиті, урядове листування велось здебільшого на російській мові і представники влади, до міністрів включно, в офіційних зносинах дозволяли собі називати українську мову «собачим язиком», а залізниці були в розпорядженні німецького командування.

Але не про це зараз річ. Меморандум, який подаємо ми, послано Вам не для підпису, а для інформації. Посилаю Вам, також для інформації, підпис того меморандума, який

* Посилаю його Вам для інформації. (Примітка автора документа).

подали представники російських організацій, що входять в склад дорадчого комітету при Нансені: прочитавши його Ви зрозумієте, чому Спільна Нарада визнала потрібним так докладно спинитись на періоді Центральної Ради й Директорії, а чому так мало говорить-ся про період гетьманський.

Із змісту Вашого листа для мене залишилося неясним, чи Ви знаходите можливим підтримувати з нами, чи бодай хоч зо мною, якийсь контакт надалі, все одно: офіційний чи неофіційний (хоч би і лапідарний, але без виразів вроді «сварливих перекупок»). Одначе я можу погодитись тільки на безпосередній контакт, бо такі посередники, як лектор Мельник (і старий і молодий), для цього не надаються, із того може вийти тільки ряд дальших непорозумінь, як-то Ви можете бачити з заяви п[ан]а лек[тора] Й. Мельника та нашої відповіді, відписи яких Вам також для інформації посилаю. Контакт може бути установлений між 1) Вами або 2) якоюсь українською еміграційною організацією в Берліні, з одного боку, і 1) мною або 2) Комісією Лекторського та Адміністративного персоналу Української Господарської Академії, або 3) Виконавчою Комісією Спільної Народи Українських Емігрантських установ в ЧСР (Praha, Žižkov. Břetislavova ul. Č. 27, Ing. V. Hřečůšky, — з другого; інформаційний комунікат Виконавчої Комісії посилаю Вам [...])

З меморандуму російських організацій Ви побачите, що в Женеві ведуть емігрантські справи не політичні організації, а громадські. Бажано, щоби і в імені української еміграції в Німеччині виступив також якийсь громадський комітет, чи студентська організація, чи яка професійна. А головне, для успіху акції необхідно, щоб українські емігранти, які живуть в Німеччині, вимагали означення їх в Нансеновських пасах українцями, а не руськими. Для інформації подаю Вам, що в Міністерстві Закордонних Справ ЧСР нам уже сказали, що в ЧСР справа буде вирішена для нас сприятливо: або будуть в Нансеновських пасах виправляти «russe» на «ukrainiane», або далі будуть видавати «zatimni pasy (Personalausweise)» з означенням української національності.

Одначе і після позитивного вирішення справи в ЧСР ми маємо на думці продовжувати акцію в Женеві, якщо тільки вдасться встановити контакт з українськими емігрантськими установами в інших країнах, бо еміграція в ЧСР не є найбільшою: нас тут — біля 3000 (з галичанами), в Польщі — 15–20 тисяч, у Франції — 7–10 тисяч. Треба спішити, бо засідання в Женеві призначено на 28.IV.

Я дозволив собі звернутися до Вас, а не до кого іншого тому, що вважаю Вас людиною найбільш придатною для активізації цієї справи, а головне, як до людини, що може стати вище партійної ворожнечі та особистої ненависті, які у нас так часто стають на перешкоді загальнонаціональній справі.

31.III.1930

З правдивою пошаною

(Б. Мартос)

Р. С. Соціяль-Демократ ч. 4 для Вас я замовив: видавництво Вам його вислало і згоджується висилати далі в обмін на видання («Бюлетень») Гетьманської Управи (почин[аючи] з ч. 3).

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 295, арк. 69–72.
Оригінал. Машинопис.*

7 квітня 1930 р.*

ПОЛІТИЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ № 2
Українського Пресового Бюро

(Видавн[ицтво] «До Зброї»)

Ріжними способами московські червоні окупанти провадять боротьбу проти української національної визвольної ідеї серед еміграції і на окупованій Україні: гвалтом, яким було вбивство Головного Отамана Симона Петлюри, способами розкладу еміграції, широко розвиненою провокацією, кривавим, ще до цього часу, масовим, терором, системою «лакомства нещасного» для тих «самоотвержених малоросіян», що з обійм московського царату легко перекидаються в обійми московського ж червоного ката, підступною опікою над українською національною культурою, що мала на цілі українськими руками впровадити в українські маси розкладові впливи московського комунізму.

Нарешті червоними окупантами організовано в Харкові монстр-процес, яких ще не було в СРСР і яким совлада намагається виправдати перед цілим світом та Україною знищення старої ідейної інтелігенції української, що схилившись перед фактом окупаційного гвалту, не схилила свого Духа перед диктатурою комуністичної ідеї — інтернаціональної в своїй теоретичній засаді та національно-московської у своїх практичних виявах.

Разом з тим совлада, організовуючи цей процес, намагається дискредитувати перед Україною єдиного легального репрезентанта державних змагань української нації, Уряду УНР, відданість якому не тільки декларують самі підсудні, але відданість Урядові УНР закидають підсудним обвинувателі і підкреслюють її в своїх коментаріях до їхніх зізнань.

Уважне слухання процесу через радіо і справоздання в совітській пресі вже дали багато матеріалу про провокацію, якої вжито для підготовки цього процесу. Провокатори були в своїх організаційних осередках, а в першу чергу в самій головці, коло самого С. Єфремова: це видно не тільки з того, що на суді часто фігурують розмови, які провадилися в товаристві трьох, навіть двох людей, але й з тих тріумфуючих заяв, які доводиться на процесі чути з уст людей, що очевидно відчують успіх dokonаних ними функцій. В ДПУ, очевидно, підписані емігрантами, які користувалися повагою і довір'ям на Україні.

Большевицька режисура зфабрикувала відомість, що за кордоном утворено централю СВУ, — правда в досить неприродному складі (діячі УНР та гетманці), але за відірваністю від еміграції така відомість з вірою приймається. Отож чуємо на процесі зізнання, що декого з членів СВУ послано за кордон для зв'язку з закордонною централею, називають навіть імена членів тієї централі.

Ми зятягнули повідомлень від тих людей, на яких оскаржені і свідки вказують як на членів закордонної централі СВУ і виявилось, що ті, нібито члени централі, або зовсім посланців СВУ не бачили, або коли декому з них де з ким з тих посланців і доводилось бачитись, то не чули вони найменшого натяку на існування СВУ та СУМ³⁷⁸. Це дає підстави думати, що коли якийсь провідний осередок СВУ й існував за кордоном, то створений він

* Це дата супровідного листа до «Політичного інформаційного бюлетеня № 2» Українського пресового бюро.

був більшовиками та всемірно законспірований. Деякі підстави для припущень таких посідаємо вже з кінця 1927 року.

Трудно не доглянути вправної провокаторської руки ДПУ в самім програмі тих нелегальних організацій. Не треба забувати, що в більшовицьких умовах через одірваність політичної думки від світового джерела та від природного носія політичних ідеалів української еміграції, не трудно було схилити політичну думку в фальшивім напрямі. Нормальний розвиток тієї думки під диктатурою комуністичної партії припинено. Поза гвалтовно насадженими комуністичними доктринами люде політично мислили загальними категоріями, центр ваги віддаючи ідеї національно-державного визволення. Це були переважно культурно-національні діячі, що стояли завжди осторонь політики, не мали політичного досвіду і через те не в стані були розібратися в цих справах.

Просто дивовижними, межуючими з політичною наївністю, виглядають окремі погляди деяких підсудних (викуп землі в колишніх власників, чуженецькі інтервенції, окупація). Як видно із зізнань оскаржених, ті люде таких планів не заперечували через те, що, бачучи перед очима жахливу більшовицьку дійсність, широко були переконані, що український нарід не вагатиметься перемінити ту дійсність на «тимчасову» (як це підкреслювали оскаржені) окупацію, та що селяне охоче платитимуть за землю, аби лише справжніми її власниками бути.

Вражає з процесу те, що підсудних, очевидно, остільки зтероризовано провокацією ДПУ, що в зізнаннях вони говорять усе, що їм відомо про організацію.

В цьому морі провокацій звертає на себе увагу добре відомий на еміграції Ніковський. Деякі риси його особистого та громадського поступовання на еміграції спричинилися до того, що навіть симпатії до нього з боку близьких його товаришів не могли перешкодити тому, що його було врешті виєліміновано з усіх кіл українського громадянства на еміграції. Поширилися навіть були чутки, які він і сам стверджував, що більшовицьке представництво в Берліні мало дати йому засоби на видання української газети, але з огляду на згадану свою позицію серед еміграції, він очевидно, до того не надавався. По певному часі перебування свого в Берліні Ніковський без жодних перешкод, на які звичайно бувають заражені поворотці, іде на Україну і там так само без перешкод бере діяльну участь в праці Академії Наук як технічний співробітник, відновлюючи на цім ґрунті свої зв'язки з колишніми своїми товаришами, які, одійшовши в більшовицьких умовах од роботи громадської і політичної, зосередили свої сили на праці культурній.

Серед тих людей ширить Ніковський відомості, що дискредитували не тільки окремих діячів, але й самі засадничі позиції української політичної еміграції, яка його вилучила зі свого кола. Особливо намагався Ніковський здискредитувати особу Голови Директорії, Головного Отамана Симона Петлюри, почавши цю акцію ще на еміграції. Він подав такі неймовірні відомості про небіжчика, що близькі його товариші по організації вживали заходів, аби ті відомості не знайшли поширення. Разом з тим запевнює Ніковський своїх товаришів, що перед від'їздом на Україну він відбув конференції з певними, знаними на Україні людьми з еміграції, та дістав поручення провадити на Україні акцію, як емісар Уряду УНР.

В Києві відновив Ніковський дружні відносини з видатним, популярним й авторитетним українським діячем Сергієм Єфремовим, який навіть формально клопотався перед більшовицькою владою про дозвіл на поворот Ніковського. Самий поворот той виглядав назовні як наслідок клопотань Єфремова — людини, яка ніколи не викликала довір'я з боку більшовицької влади та порука якої не могла бути для тої влади авторитетною.

Вся поведінка Ніковського на суді, його широке вступне експозе, просякнуте і такою відданістю владі СССР, його зізнання — все яскраво свідчить про його ганебну роль, яку він відігравав серед підсудних.

Відповідальні чинники еміграції, маючи зв'язок з Україною та безпосередні відомості звітти, мали також відомості і про участь в оскаржених тепер організаціях, елементів, що викликали сумнів та підозріння щодо їх там ролі. Тому ніхто з відповідальних людей на еміграції не входив в жодні стосунки з так званими відпоручниками СВУ, що приходили з України і, властиво кажучи, були лише агентами ДПУ: лист студента Українського Педагогічного Інституту в Празі Михальчука є одним з доказів цього. Отже, не тільки ніхто з відповідальних людей на еміграції не міг брати участі в тих організаціях, але навіть повідомлялося про ті сумніви й підозріння відповідних людей на Україні способом, що ніяк не міг в очах большевицької влади їх компрометувати. Але ж взаємне довір'я серед оскаржених було остільки велике, що захитати його не вдалося. Заяви того довір'я чути доводиться й на самім процесі, коли перед наявними фактами провокації очи вже мусили б розкритися. З цього власне одна з найбільше трагічних сторін цілої справи.

Вражає на суді заламання підсудних, які, будучи все своє життя бездоганними українськими патріотами і перебуваючи в нелегальній організації кілька років, тепер лише, після перебування в большевицькій в'язниці, каються, визнають свої провини і декларують свою лояльність до московської влади. Чи не спричинилося до цього «гуманне» відношення до підсудних у в'язниці, яке так намагався довести в запитаннях до Черняхівської громадський обвинуватель Любченко. Досить маємо свідоцтв і оповідань про «гуманне» відношення до в'язнів тих, кому недоля судила побувати в большевицьких в'язницях.

Відомо, що в зв'язку з СВУ було в 1929 році арештовано тисячі людей; відомо, що зпочатку мало бути поставлено на суд біля 200 людей, потім біля 100 і, нарешті поставлено 45; відомо також, що решту арештованих або розстріляно в льохах ДПУ, або вислано на повільну смерть на Соловки. Все це пояснюється небажанням совлади показати масовий характер СВУ, побоюванням совлади виявити, що підсудні були зв'язані з українськими селянськими і робітничими масами.

Процес ще не закінчено, не маємо ще всіх зізнань, не можемо ще подати і деяких окремих фактів з огляду на становище оскаржених. Але основне значіння процесу в ході нашої Визвольної боротьби сумніву не підлягає. Не переривається на Україні, але росте і шириться ідея Визвольної боротьби проти московського червоного окупанта, ідея Української Державної Незалежності. Ще більше: за 10–12 рр. московсько-більшовицького панування не тільки не затерлася в пам'яті народу Українська Народня Республіка, але заховалася вірність тій правній формулі, в якій в 1917–1920 рр. українській нарід сконкретизував свої державницькі змагання. Про це свідчать зізнання підсудних (подаємо дослівно):

«мій ідеал — УНР»;

«ми готували апарат на випадок повороту УНР»;

«наше завдання — виявити українських інтелігентів, що на випадок утворення УНР мали б зайняти відповідні посади державних агентів»;

«нашою метою було визволення України з-під радвллади та заснування незалежної Української Народної Республіки»;

«основне твердження в нашій програмі було те, що з-під радянської влади Україна має бути визволена і перетворена на вільну, незалежну Українську Народну Республіку»;

«найбільш популярною була концепція УНР, хоч були й інші» і т. д.

Сучасне становище інтелігенції на Україні під московською окупацією нагадує становище кращих патріотів на окупованих під час Світової війни Бельгії, Сербії тощо.

Сучасна українська інтелігенція там, на Україні, пішла традиційною дорогою, що починається від політичного угруповання на початку XIX століття, на чолі якого стояв Капніст³⁷⁹, далі провадить до Кирило-Мефодієвського Братства³⁸⁰, Товариства Тарасівців³⁸¹, РУП³⁸², Радикальної партії³⁸³, Союзу Визволення України³⁸⁴. Самий факт, [що]

на лаві підсудних сидять, як революціонери-борці за національне визволення, переважно професори, так і люди далекі по своїх звичках і психіці від політики і боротьби — яскраво і красномовно свідчить про силу українського національного руху. Тільки гарячий патріотизм та невимовно тяжка ситуація України штовхнули цих людей на справу, до провадження якої вони не були підготовані. Ці люде є жертвами, що складає Українська Нація на вітвар своїх визвольних змагань.

Московський червоний окупант хоче досягти подвійної цілі — знищити представників української незалежницької думки, а разом з тим нинішнім показовим процесом, здискредитувати й саму національну ідею в очах української народної маси. Для цієї останньої цілі зовсім неприродно провокаторською рукою ДПУ викривлюються справжні прагнення українського незалежницького руху на Україні, приписуючи йому такі риси, яких він не має, яких з істоти річей і мати не може. ДПУ намагається зв'язати ті викривлені прагнення з Урядом УНР, перебуваючим закордоном, щоб скомпрометувати його в очах населення України. Стараються накинути тінь на чільних українських діячів, що провадять визвольну працю на еміграції, і головні свої зусилля в цьому напрямі скеровують на Симона Петлюру, вбивши якого фізично не можуть осилити впливу його визвольних ідеалів на маси. Від оплутаних сіткою провокацій, виснажених фізично і духовно довгочасових в'язнів вимушується в лъхах череззвичайки зізнання, які можуть мати витлумачення лише в крайній духовій депресії, як натуральнім наслідкові над ними тортур фізичних і моральних. На самім процесі прилюднім піддають оскаржених такої моральній вівісекції, що люде не видержують навіть фізично, просять перепочинку або падають непритомні. І весь той старанно препаратований в большевицьких лабораторіях матеріал надається большевицькій юрбі на показ — для цього уряджено процес в найбільшому театрі та відбувається він в часі пообіднім, коли люде більш вільні від праці та можуть глянути на оте старанно інсценізоване видовисько. Подається все і через радіо для широких мас так на Україні, як і поза її межами — «всім, всім, всім» ... аби і перед цілим світом скомпрометувати представників української незалежницької думки та й саму ту думку.

Хто знає чи не має на увазі московський окупант цим процесом виправдати свій замір впровадження ще гострішого терору на Україні, знищення її культури і навіть тої куцої автономії, що Україна мала.

Інсценізація цього процесу, все поступовання совладі (терор по 10–12 роках панування) яскраво свідчать що вона свідома свого непевного становища на Україні, що вона відчуває наближення грізної звитязької національної революції. Але ніщо — ні провокації, ні терор — не в стані відвернути неминучого кінця панування московського окупанта. Цей процес ще більше поширить і поглибить прірву між Україною і Москвою. Цей процес ще один раз відновив визвольні гасла перед масами, що палають глибокою ненавистю проти окупанта, і ствердив їхній ідеологічний зв'язок з Урядом УНР.

Чим гірша буде доля жертв большевицької череззвичайки, тим більшим покриються сьйвом героїзма, посвяти та мучеництва і самі вони й їхні визвольні устремління.

Коли люде, що стоять перед большевицькою стінкою, виразно декларують поруч із зрозумілими в таких обставинах слабостями свої визвольні змагання, то чи може бути якийсь більш яскравий доказ миттєвої реальності нашого визвольного гасла: **ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА** навіть під обухом найгіршого з катів — московського червоного ката.

ЦДАГО України ф. 269, оп. 1, стр. 356, арк. 39–41.

Друкарський примірник.

Не пізніше 10 квітня 1930 р.

Вельмишановний товаришу Пеленський!

[...] Що до сього мого останнього додатку, то мушу пояснити, що мене страшенно болять те фактичне розходження межі наддніпрянцями і наддністрянцями, що намічається особливо на еміграції і що є плодом, з одного боку, вузьколобої петлюрівської отаманії, а, з другого боку, не менш вузьколобого і амбітного панейківства з табору Петрушевича. Тим більше болять, що я цілком ясно собі освідомлюю необхідність якнайтіснішого співробітництва сих двох галузів нашого народу, власне в інтересах не лише соборництва, але і взагалі нашої державности.

Роля галицької інтелігенції і галицького свідомого та твердого селянства в будівництві нової української держави має бути величезна і перед лицем нашої національної історії незвичайно відповідальна. Тим часом я боюсь, ясно бачу, що в фактичній щоденній політичній роботі, наддніпрянці і наддністрянці працюють окремо, мають різні ідеали і різні розуміння політичного моменту [...]

Отже, перед нами стоїть дуже конкретне завдання знайти якнайбільший контакт межі наддніпрянцями та наддністрянцями в щоденній політичній роботі, а не тільки по великих святах. І якщо Ви кажете про «ненависть західноукраїнської молоді, цілої і без виїмку» до унерівщини, то, з другого боку, не треба забувати, що величезна більшість української наддніпрянської еміграції є унерівська, просто тому, що вона змагалася з большевиками під унерівськими прапорами. Один сей факт вимагає від наддністрянської молоді опанування своїм почуттям ненависти і якнайбільшої обережності. Люде, що билися під якимось прапором, не так легко їх залишають, особливо, якщо вони чесні [...]

З щирим привітом,
Ваш

(Євген Онацький)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 177, арк. 25–30.
Оригінал. Машинопис.*

Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського голові Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР генерал-хорунжому О. Алмазову про тенденційний характер радіоповідомлень стосовно суду над членами Спілки визволення України у Харкові та недоцільність їх розповсюдження в середовищі української еміграції

12 квітня 1930 р.

Високоповажний пане генерале!

Вашого листа і перших три зшитки радієвих* звідомлень з процесу одержав. Дякую за Ваші інформації. Щодо радіопередач Харківського процесу, то треба припускати, що

* Мається на увазі радіопередачі.

апарат, яким видавці користувалися для цього, був значно слабший від наших. Я сам слухав це радіо і тут, у нас, в ньому дуже виразно було чути ті цікаві моменти з допиту підсудних, що відсвітлювали їхнє ставлення до УНР, загально політичний зміст, який вони вкладали в цю форму і що знаходили обвинувачі потрібним протиставити тим гаслам, щоби зменшити їх принаду, хоч би і перед комсомольською аудиторією. Зрештою для всіх нас ясно, що це й було головною причиною для створення цього процесу.

У надіслані Вами радіові звіти дуже мало цих моментів попало, припускаю, що склалися ці звіти людьми, які мали певні тенденції щодо УНР. Неприємно також вражає, що в цих Ваших радіозвітах характеру підсудних подано за «Пролетарською Правдою». З тих причин розповсюдження згаданих звітів серед еміграції небажане. Надіслані три зошити, сьогодні, як Ви й просили, Вам повертаю.

В справі перевиборів в частинах С[оюзу] і в ньому самому не маю чого особливого сказати. На місцях ближче відчувається як термін, так і потреба в цих змінах. Щодо кандидатури, яку передбачаєте Ви на Голову С[оюзу], п. Проходи, здається, це одна з реальних кандидатур. Решта інформацій Ваших, щодо М[азепи] і с[оціалістів]-р[еволюціонерів], збігаються з тими відомостями, що Ви подаєте. «Отаманська отрута» остаточно опанувала Мазепою.

12 квітня 1930 р.

З сердечним привітанням

(В. Сальський)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 356, арк. 48.
Оригінал. Машинопис.*

№ 199 | Рапорт О.Алмазова В. Сальському про зустріч з представниками російської незалежної козацької групи «Союз вільних козаків»

Не раніше 22 квітня 1930 р.

До пана військового міністра

22 цього квітня до Подебрад приїхали представники незалежної козацької групи «Союза вільних козаків» — п. Гребінніков (член Донського Козачого Круга, юрист) і Прикащиков (горний інженер, есаул) — обидва донці — з сотником д[октором] Білінським. Приїхали вони для того, щоб познайомитися з українською військовою групою, яка, на їх думку, з усіх українських політичних груп найбільш близька їм, козакам-воjakам з самостійницьким державно-політичним напрямком. Своє бажання познайомитися з нами вони виявляли ще в минулому році, заявивши про це при посередництві сотника Білінського пару разів, і в цьому році, поки не приїхали самі до Подебрад. Крім членів управи Союзу та голови ревізійної комісії, з козаками познайомилось ще троє старших старшин нашого Союзу. Козаки поінформували нас про свою діяльність і свої устремління до виборення незалежності козацької держави. Згідно їхніх інформацій, «Союз вільних козаків» існує в Чехах ще з 1923 року. Нараховує він у своїх рядах пару десятків членів, і, крім того, маютья їх однодумці в інших державах — до Бразилії і Алжиру включно. Раніше до Союзу належали генерали Старіков і Бикадоров, але вони по своєму духу, як і взагалі вся стара генерація козацьких діячів, не підійшли до Союзу й змушені були його залишити.

Тепер у складі Союзу виключно молодь, себто ті, що скінчили і кінчають освіту в західноєвропейських високих школах. Ідеологічних розходжень державно-політичного напрямку Союз вільних козаків з редакцією «Вільного Козацтва» не має. Вони не погоджуються лише з тактикою й методами праці редакції «Вільного Козацтва» та відсутністю належного й твердого козацького державно-політичного курсу. Журнал, на їх думку, скоріше літературний, ніж політичний, тоді як мусить бути навпаки. Але редакція «Вільного Козацтва» й не може мати ясно викристалізованого державно-політичного напрямку, бо складається з випадкових осіб з різними поглядами, що до того не хочуть рішуче порвати з рештою «єдинонеділимчеських» козацьких діячів. Редакція «Вільного Козацтва» не опирається на жодну козацьку організацію й не має незалежного зв'язку з козацькими масами. Тому діяльність редакції «Вільного Козацтва» для козацтва майже безкорисна, а, крім того, своєю неясністю вносить нерозбериху до політичних думок козацтва. Зокрема, відношення редакції «Вільного Козацтва» до України надто невиразне, тоді як, на думку представників Союзу вільних козаків, у козацьких масах уже тепер мусить пропагуватись думка про найбільшого й найближчого союзника козаків — Україну в боротьбі за свою незалежність з Москвою.

Полковника Фролова вони вважають своїм однодумцем і гадають, що з виходом його зі складу редакції «Вільного Козацтва» там не залишилось порядних і чесних козаків.

Поза цим пани Гребенніков і Прикащиков інформували про свою козацько-громадську діяльність у Празі. Зокрема, з цієї діяльності указали на свою участь в «Козачому сільсько-господарському союзі». 18.05.1930 [р.] в цьому союзі будуть річні загальні збори, на яких «молодь» збирається трохи потіснити «стариків».

Це загальний зміст тих інформацій і відповідей на наші запитання, що дали нам представники Союзу вільних козаків. Поза цим були розмови звичайного характеру, з пригадування деяких епізодів з минулої війни та боїв, коли доводилось битись одним проти других. В цих розмовах приймали участь також і козаки, що скінчили Українську господарську академію, — інженер Костін (донець) та інженер Черниш (кубанець).

Від'їзжаючи з Подебрад, козаки запрошували нас приїхати до них, у Прагу, на що їм була дана відповідь: «при нагоді завітаємо до вас, а на випадок, коли нам доведеться пробути на еміграції ще з десяток років, то, очевидно, зустрінемось не один раз».

Взагалі ж пани Гребенніков та Прикащиков зробили на нас позитивне вражіння. Коли вони виявлять витривалість ще протягом декількох років, то можна з певністю сказати, що вони прийдуть на зміну старій генерації політичних діячів.

Прошу вказівок до нашої тактики поступування в знайомстві з союзом вільних козаків на майбутнє, а також прошу не відмовити надіслати адресу полковника Фролова.

Генерал-хорунжий,
Голова Союзу
(Алмазов)

сотник,
секретар
(Івасишин)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 356, арк. 58–60.
Засвідчена котія. Машинопис.*

12 травня 1930 р.

Дорогий Туратті!

Відписую Вам під першим вражінням звіту п. Б[ойдуника]³⁸⁸ в справі його балачок з Павленком*. Прошу ласкаво приймати до відома і подати теж другим, а, зокрема, п. Б[ойдунику], слідуєчі мої директиви в справі нашого відношення до Павленка і його акції щодо утворення військового центру.

1. Його акцію вважаю у найвищій степені нелояльною супроти націоналістів. Під час нашої військової конференції, яку відбули ми, як знаєте, минулого року, запросили і його ми теж, і його обов'язком було раніше, чим начинати якусь другу акцію, нас про неї повідомити.

2. Коли він цього не зробив, то значить він має на думці нечисті наміри супроти нас, тим більше, що до цієї акції не хоче притягати Капустянського, бо боїться, з одного боку, конкуренції, а, з другого боку, мабуть для того, що знає точно, що Капустянський з нами.

3. На мою думку, він хоче в цей спосіб здобути собі базу в Америці. Він знає точно, що сам цього не зможе зробити і для того йому потрібно націоналістів. Я певний, що після забезпечення собі відповідної бази, він націоналістів копнув би. Впрочім це видно дуже добре з тих балачок, які мав Б[ойдуник] з Гомзином³⁸⁹.

4. З уваги на те, я вважаю конечним доручити Вам, а через Вас всім націоналістичним установам в Празі, скінчити раз на завісіді всякі балачки з Павленком на тему співпраці і політики, бо це хитрун, який хоче націоналістів використати тільки для своїх особистих справ, і інтриган, який використовує всякі кон'юнктури на те тільки, щоби як-небудь вибристи наверх. Рівнож прошу доручити п. Б[ойдунику] і Костарову, якнайрішучіше виступити проти спроб Павленка творити якийсь новий військовий центр. Під час нашої військової конференції в минулому році він голосував за тим, щоб Капустянський перебрав головство в Військовому Науковому Центрі, який ми організуємо, і коли сьогодні він не хоче притягати Капустянського, він даліше не повідомляє мене про свої заходи і понад наші голови зв'язується з Курмановичем³⁹⁰, і Кравсом, а даліше притягає таких людей як Шаповал, його брат, Россіневич і Базилевський³⁹¹, то ми зі свого боку мусимо явно і недвозначно нап'ятнувати ці його спроби не тільки як не лояльні супроти нас, але як кириню і акцію проти нас. Бо наскільки я орієнтуюсь в справах, ця акція Павленка спрямована є не тільки проти націоналістів, але теж і проти Спілки**, і я вже, ведучи нашу американську акцію, натрапляю на сліди керині Павленка теж в Америці. Я звертаю Вашу увагу на це, щоби ту цілу акцію Павленка знищити в самому зародкові, бо пізніше, коли ми її допустимо, будемо мати з Павленком і з цілою його діяльністю багато різних керинь.

5. Подайте до відома Б[ойдуника] даліше, що Павленка не шанують в гетьманському центрі, вважають його людиною непевною і просто сміються з нього. Всі його твердження не віддзеркалюють поглядів гетьманського центру. Він тільки хоче якраз на хребті націоналістів здобути собі певний вплив теж в гетьманському центрі. Сам він людина, яка

---

* Йдеться про М. В. Омеляновича-Павленка.

** Закодована назва УВО.

безцеремонно пустить Вас в дубину в кожному моменті, коли цього буде вимагати його інтерес. Вірю я Гомзинові, коли він заявляє Б[ойдунику], що Павленко носиться з думкою абсорбувати націоналістів. На ділі він є нашим великим ворогом, бо він є заздрісний, коли бачить, що взагалі щось робиться без нього. Я думаю тому, що треба йому дати добру відправу раз для того, щоби він зрозумів, що понад голови націоналістів він не є в спроможності нічого зробити, а два, щоби позбавити його можливості при допомозі націоналістів вилізти наверх на те тільки, щоби їх відтак абсорбувати і нищити.

6. Натомість вважаю корисним продовжувати зв'язки з Гомзином, якого я вважаю людиною чистих рук і чесною. Він теж, на мою думку, відає більш вірно погляди і настрої гетьманського центру. Він теж безумовно чесно буде інформувати і на його інформації, як взагалі на його слово, можна рахувати. Я нічого не маю в основі проти балачок з гетьманцями на тему певного модус вивенді, але з цілою рішучістю обстоюю виєлімінування в тих балачках того роду спекулянтів, як Павленко, Греголинський «ет туті кванті»*, бо це люди, яким не лежить на серцю добро справи, а тільки, щоби вони для себе впекли якусь печеню. Радив би, одначе, не спішитись з тими об'єднуючими акціями, а, зокрема, вже сьогодні ангажуватись якимись з нашого боку приреченнями в справі таких об'єднуючих акцій. Найкраще наразі зайняти чисто студійне становище і точно прослідити, що властиво хотять гетьманці. Мабуть, найкраще було б, коли б Ви, Туратті, нав'язали теж чисто студійній наразі зв'язок зі Скорописом**.

Вертаючи ще раз до акції Павленка, я ще раз звертаю Вашу і Б[ойдуника] увагу, щоби її собі не легковажити і в самих починах спаралізувати. З листа Б[ойдуника] бачу, що він слабо орієнтується в тих справах. Це ще для мене зрозуміле, бо в цих справах, мабуть, мало ще інформований, натомість дивує мене, що Ви, Туратті, якимось легковажите собі цю справу. Ці змагання Павленка можуть скорше чи пізніше загрозити нашу американську базу, і це Ви мусите мати на увазі.

Рівночасно пишу я до Ярого³⁹² та доручаю йому віднести до Курмановича і Кравса і попередити їх перед цього рода акцією. Рівнож інформую про ті справи Капустянського [...]

Здоровлю Вас щиро

(Є. Коновалець)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 178, арк. 89–89зв.
Оригінал. Машинопис.*

Опубл. в зб.: «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...» Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. (Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця). — К., 2003. — С. 126–128.

* «Всі разом».

** Мається на увазі О. Ф. Скоропис-Йолтуховський.

13 травня 1930 р.

ШАНОВНІ ТОВАРИШІ!

Ми, нижче підписані, ознайомились з листом Закордонної Делегації УСДРП з 30 квітня ц. р., ухвалили відповіді наступне.

У своїй відповіді на нашу заяву з 19 квітня ц. р. Закордонна Делегація оминає основне питання, яке привело нас до утворення УСДРП-Фракції.

Між тим, як зазначено в нашій заяві з 19 квітня ц. р., між нами та Закордонною Делегацією існує глибоке тактичне розходження. Воно полягає в наступному.

Ми, виходячи з розуміння сучасного політичного становища та ближчої фази революції на Україні, в інтересах організації широких українських народніх мас, насамперед пролетарських

а) уважаємо за конечне для УСДРП послідовне принципіально-революційне відношення до совітської окупаційної влади на Україні;

б) визнаємо потребу дійсного перевидання в життя коаліції чи, що найменше, контакту та співпраці всіх українських республікансько-демократичних сил;

в) виходячи з двох попередніх тез, вважаємо за конечне визнання Уряду Української Народної Республіки, що перебуває на еміграції, за єдине законне правительство України.

Між тим, Закордонна Делегація не лише цілковито негує та ігнорує Державний центр УНР, а навіть стала на шлях перешкоджання урядові УНР в його політичній праці. Нарешті, негуючи Державний центр УНР, Закордонна Делегація підготовляє ґрунт до утворення в найближчій будучині якогось іншого керуючого національного центру в нашій визвольній боротьбі. Таке відношення Закордонної Делегації до Державного центру УНР унеможливилює дійсне переведення коаліції чи, що найменше, контакту та співпраці всіх українських республікансько-демократичних сил, переважно тих, що мають довшу партійну чи державно-політичну традицію, яка забезпечує їм певний моральний рівень та державно-творчий характер, так необхідні для створення держави, бо величезна більшість їх на еміграції об'єднання біля Державного центру УНР. В таких умовах творення на еміграції нового об'єднуючого українську боротьбу центру приведе в найкритичніший для України момент до розбиття сил українського народу.

Вважаючи таку тактику партії помилковою і об'єктивно шкодливою для справи майбутньої визвольної боротьби українського народу, для ролі нашої партії в цій боротьбі та для її авторитету в очах величезної більшості української політичної еміграції та українських народніх мас, зокрема пролетарських, ми, нижче підписані, не маємо надії, з огляду на десятирічний досвід на еміграції, що ця тактика може змінитися.

В сучасний, так актуальний, політичний момент не можемо поносити моральної відповідальности за вищезгадану партійну тактику.

Отже, Закордонна Делегація згаданою своєю тактикою унеможливилювала для нас дальше перебування в партії при відсутності для нас особливих гарантій. Перед нами залишаються три виходи: або вийти з партії поодинці, або залишаючися в партії, перервати організаційні відносини з Закордонною Делегацією, в якому стані знаходиться зараз ряд партійних товаришів, або, нарешті, створити УСДРП-Фракцію.

Два перших виходи ми відкинули через те, що в обох випадках ми були б до першого майбутнього партійного конгресу пропащою силою для партії, існування та розвиток якої нам дорогі. Тому ми стали на шлях створення УСДРП-Фракції.

Рішили ми заснувати УСДРП-Фракцію, не пориваючи з партією, в її межах тому, що дорога нам партійна традиція і кожному з нас трудно уявити себе поза партією, а, з другого боку, хотіли ми уникнути шкідливих для партії наслідків від розколу на еміграції перед обличчям ворогів-окупантів України.

Засновуючи УСДРП-Фракцію, ми базувалися на § 14 ухваленого V конгресом партії партійного статуту, який встановлює для фракції принцип пропорційних виборів членів до партійних установ, а значить передбачає можливість існування в партії фракцій [...]

[...] З огляду на все вищесказане ми підтверджуємо своє рішення заснувати з 19 квітня ц. р. на час до першого майбутнього конгресу партії на Україні УСДРП-Фракцію.

Засновуючи УСДРП-Фракцію, ми мали намір зберегти єдність партії за кордоном, але, на жаль, мусимо сконстатувати, що Закордонна Делегація не пішла в цьому нам назустріч. Умовна ж постанова Закордонної Делегації про завішення нас в членських правах в разі її здійснення, всупереч нашим стремлінням, мусить привести до організаційного розриву нашого з Закордонною Делегацією, відповідальність за що падає цілковито на неї. Завішення ж нас у членських правах УСДРП в разі, коли воно буде dokonане Закордонною Делегацією, як порушуюче партійний статут і незаконне, будемо визнавати за недійсне.

13 травня 1930 р.

Г. Драченко, М. Ковальський, Л. Панасенко, П. Сікора, Л. Чикаленко³⁹³, О. Чубенко, М. Таранович, К. Голобродський.

(—)

П. Білінський

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 16, арк. 55–57.
Друкарський примірник.*

№ 202 | **З листа секретаря Проводу ОУН В. Мартинця полковнику Є. Коновальцю про діяльність української еміграції в ЧСР та переговори з генерал-поручником М. Омеляновичем-Павленком**

15 травня 1930 р.

Прага

Високоповажний пане полковнику!

1. Листи Ваші з 12-го та 13-го б. м. з прилогами та 2 листи Бойкова³⁹⁴ з 12-го і з 13-го, як рівнож лист п. Богуша* одержав. В міжчасі вислав я Вам лист ген. Павленка та відпис листа Канцлера³⁹⁵.

2. Як повідомляє мене Бойд[унік], засідання Союзу Народів 19-го [травня] не відбудеться; шойно в серпні. Дальше він подає, що уенерівське «Об'єднання» в Празі, яке брало участь в спільній комісії для зложення вислання меморіалу, відмовилося підписати меморіал, бо зроблено там поправки, іменно викинено слова, які відносяться до емігрантів: «Були горожанами і сьогодні почувуються горожанами УНР». Прошу це

* Псевдонім М. О. Кушніра.

подати інж. А[ндрієвському], бо це відкриває карти уенерівців, яким ходило [не] про узнання укр[аїнської] національності, а про узнання УНР.

3. Справа виїзду Мартоса представляється по словах Бойд[уника] слідуною: в Подебрадах існувала комісія по справах нансенівських пасів при У[країнській] Г[осподарській] Академії, і вона входила в склад загальної комісії в ЧСР. Від неї виступав проф. Мартос. І от ні з того, ні з сього Подебради звернулися до всіх товариств та організацій, що беруть участь в акції спільній щодо нансенівських пасів, щоб вони уповажнили Мартоса до заступництва на Союзі Народів, де він іде, та зложили по 30 к. ч. на подорож. Всі товариства відмовилися дати такі повновласти та передали цю справу твореному об'єднанню (не лише в справі пасів нансенівських). Однак Мартос з огляду на перенесення засідання Союзу Народів, не міг тепер виступати. Він був тільки на з'їзді II Інтернаціоналу. Вернувши, він на зборах в справі нансенівських пасів сказав, що в II Інтернаціоналі німці піднесли справу галицької еміграції та взагалі взяли справу оборони галицької еміграції в свої руки; підносили, що треба щось зробити, подібно як це є з наддніпрянською еміграцією, отже видавати їй якісь паси тощо. Це підніс перший Медінгер, чеський німець. Ходить про це, щоби хтось з галичан звернувся до нього (Медінгера) та взагалі припилнував цю справу. Це, після мене, також цікава річ: українці самі не дбають про себе, щойно якісь чеські німці мусять виносити на загальний форум справу їх оборони.

4. Попередні дві справи, та ще одну, до якої зараз приступлю, думаю піднести в слідууючій «Р[озбудові] Н[ації]». Це справа процесу СВУ та становища уенерівців, з'яованого в «Тризубі» ч. 19 (стор. 16); там на кожному кроці, мовляв УНР, та УНР, большевики страшно бояться УНР і т. д. Хочу в «Розбудові Нації» навести знімки з тих ухвал уенерівців, та стенографічні зізнання обжалованих в справі центру Лівичького, та, крім того, звернути увагу, що УНР в зізнаннях обжалованих це зовсім не був центр варшавський А. Лівичького.

5. В неділю 10 б. м. запросив генерал П[авленко]*, мене, Бойд[уника] та гетьманців Стефановича та Россіневича на чай. Ми були там від 5 поп[олудні] до 10.30 веч[ора]. Як бачите, балачки довші; годі тому їх переповідати, в подробицях. На всі пропозиції чи там побажання, плани і т. д. противної сторони я втовкмачив їм в голову слідуоуче: узнаю потребу існування двох напрямів укр[аїнської] політики, беручи справу у довшім протягу часу, отже і тепер і по створенню укр[аїнської] держави: а) революційного та б) консервативного. Оба вони мають зовсім окрему тактику на внутрішнім і зовнішнім полі, окремі завдання тут і там, окремих людей, окремі платформи, окремий світогляд та ідеологію. Їх дороги мусять бути паралельні, але ніколи не сміють злучитися; це може наступити щойно в упорядкованій укр[аїнській] державі. Нині перший табор репрезентує ОУН, другий гетьманці. Коли б навіть між ними дійшло до злиття, чи якимсь другим способом, один напрям, передусім революційний, стратив свого репрезентанта в існуючій організації, [в] сей час напевно із суспільності вклониться організація, яка перейме ключі, програму, тактику та завдання попередниці. Ми не збираємося нищити консервативний напрям, знаючи, що тих людей, що він може об'єднати (спокійних обивателів, малоросів), ми не зможемо згуртувати коло себе та й вони нам не потрібні; спокійні обивателі, малороси, заможні класи, не будуть йти на барикади, та взагалі не будуть підготовляти революції, противно будуть колодами; їх роля за те вже в упорядкованій державі. Однак ми завсїгди залишаємо за собою право критики та вношення коректив, коли побачимо щось небажане для заг[альної] нац[іональної] справи. Ті два напрями мають за собою рацію існування, абстрагуючи від конкретних їх репрезентантів, які можуть не дорости до завдання.

---

* Тут і далі – М. В. Омелянович-Павленко.

Інші угруповання такої рації існування не мають. Паралельність тих двох напрямів є також на форумі міжнародної політики: особисто я узнаю потребу дати помірковану концепцію рішення проблеми Сходу Європи (Союз Трьох Русей) так з огляду на певні міжнародні чинники, як з огляду на притягнення малоросів тощо. Однак це не значить, щоби ми, революційний елемент, мали дати піддержу такій міжнародній політиці, та щоби ми прийняли її за свою; ми для зреалізованя своєї цілі — національної революції, не можемо в'язатися з тими самими поміркованими міжнародними чинниками, що й гетьманці; наша дорога на міжнароднім полі йде зовсім іншим напрямом о більше подібно, як це у внутрішній політиці, ми навіть в разі потреби мусимо виступати проти таких концепцій гетьманства, просто тому, що видвигання нині справи союзів тощо, потрібної для малоросів та поміркованих міжнародних елементів, є крайне шкідливе для українського громадянства, яке повинне задержати максимальну ненависть до москалів та поляків, бо без того ідея національного повстання немає ніяких даних на реалізацію. Щойно по виграній війні може укр[аїнська] нація йти на в'язання з своїми ворогами, от так як італійці по війні з Австрією та її розбиттю, сьогодні вступають з нею у в'язання. Маючи різні шляхи, ми однак можемо в поодиноких справах порозумітися, находити якийсь модус вівенді, та в товариських балачках вимінювати свої погляди; однак це ані злиття, ані співпраця в повнім того слова розумінню. Що більше такі балачки ведуться при замкнених дверях та вони не підлягають публікуванню тощо.

На ті теми велися довші балачки, а свої тези, які подаю тут в кількох реченнях, я ширше розвивав та угрунтовував та було це ясно видно, що перед моїми аргументами, піддержуваними Бойдуником, вони не тільки спасували, але вони їх переконали, що більше, вони вийшли вдоволені з тої стрічи.

Зазначу тільки до того от що: генерал П[авленко] розвивав концепцію гетьманців — створення союзу держав на сході Європи. Притім в балачках показалося, що ім дуже залежить на тім, щоб гетьманці дістали піддержу від націоналістів на міжнароднім полі, в акції, яку вони планують чи вже ведуть. Навіть Стеф[анович] вирвався з тим, що, мовляв, вони стрічають всюди зі запитами: «А как же стоит за Вами господин Коновалец, и приемливая для него эта концепция?» На це я просто відповів, що коли б полковник К[оновалець], який представляє революційний табор, дав піддержу та прилучився взагалі до їх концепції, то вже на другий день сформується другий правдиво-революційний табор з «господіном Х. У.» на чолі, який не прийме такої концепції, і тоді вони також будуть стрічатися із запитами: «А господин Х. У. стоить за Вами й за господіном Коновальцем, или нет?»

Вже при кінці ген. П[авленко] виступив зі справою військовою; він навіть читав мені статут якогось козацтва, ніби нової укр[аїнської] армії. На мій запит він сказав, що в тій справі він порозумівся вже з Кравсом, що от й ми можемо скликати нараду в тій справі і т. д. На те заявив йому (в гречній формі, але рішуче), слідуюче: [ні] я, ні тов. Б[ойдуник] не є фахмани у військових справах, і це не наш ресорт в ОУН. На те є інші люде та на те є створений військовий центр, про що знає і ген. П[авленко], бо брав участь у дотичних нарадах в жовтні. Я прошу генерала П[авленка] при всіх подібних справах наперед порозумітися з гетьманською управою й ПУН, а щойно потім виступати з такими справами перед нейтральними людьми, якими є Кравс та ін. Тов. Бойдуник передав мені зміст розмови з генералом П[авленком] перед кількома днями; мене дуже занепокоїв факт, що генерал П[авленко] не уважав за відповідне не то порозумітися з генералом Капустянським, але взагалі його елімінує з тої справи, хоч знає, що генерал К[апустянський] є заангажований по нашим боці. Зміст тої балачки подав я до відома Голові ПУН, і маю поважні побоювання, що з того можуть вийти неприємності. Отже ще раз повторяю, що завсігди треба перед важними виступами порозумітися з ПУН, подібно як є вказане зробити те

саме з Гетьманською управою. Ми стараємося якнайбільше відполітизувати три справи: українське представництво на внутрішнім полі, також представництво на зовнішнім полі та справа військова, відполітизувати в тому розумінню, щоби ані самим тої справи не змонополізувати, ані не дати монополі на ню якійсь одній політичній партії чи групі. Однак якраз тому, й ми мусимо мати вгляд в справу, а не залишити її на проізвол судьби. Генерал П[авленко] відповів мені, що він не хотів брати на увагу генерала К[апустянського], бо, мовляв, цей нічого не робить від року, а до порозуміння з полковником К[оновальцем], то він ніколи не був проти того.

6. Ви порушуєте справу генерала П[авленка] в своїм листі, та дивуєтеся, чому я так мало взявся собі до серця ту справу. На ділі так не є. Мусів я прецінь наперед порозумітися з Вами та чекати інструкцій; що ж до генерала П[авленка], то я сказав йому все, що треба ще й перед одержанням Вашого листа. Та й Ваші інструкції не дають мені багато роботи, бо це, що не сміємо підпірати акцію генерала П[авленка], було зовсім зрозуміле. Зате уважаю за відповідне, щоб Ви, користаючи з притоки, що одержали лист генерала П[авленка], який також знає, що Ви дістали звіт з розмови з Бойдуником та що дістанете звіт з балачок в неділю, написали до нього відповідний лист або, коли вважаєте це за неказане, перенесли все це аж до побачення з ним тут.

Я схилиюся до Вашої думки, що генерал П[авленко] власне хоче на хребтах націоналістів здобути собі вплив в гетьманськiм таборі, й я підозріваю, що свої плани — козацтва тощо він робить на власну руку, не тільки без порозуміння з нами, але й гетьманцями. Для мене, зокрема, не є без значіння обставина, що на тій нараді не було Гомзина, полк. Шаповала та інших гетьманців, а якраз Россіневич (що завсігди стояв близько ген. П[авленка]) та Стефанович (у якого він мешкає). З Гомзином я сам перебалакаю на ті теми. Що ж до Скорописа[-Йолтуховського], то коли буду мати дещо вільного часу, напишу. На кінці ще додаю, що власне генерал П[авленко] поставив цілу справу Бойдуникові та ПУН як раз тому, що його виступ на «Єдності» не вдався йому через виступ Бойд[уніка] проти нього. Він побачив, що без націоналістів він не зробить кроку [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 178, арк. 110–113.

Копія. Машинопис.

Оubl. в зб.: «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». Невідомі документи Організації

Українських Націоналістів. Рік 1930.

(Листування Голови Проводу ОУН

Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця). —

К., 2003. — С. 138–144.

№ 203

Лист Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у ЧСР із закликом до своїх членів вшанувати пам'ять С. Петлюри та бути готовим до боротьби за звільнення України від радянської влади

25 травня 1930 р.

Лист другий

В цей день національного свята, в день смерті нашого Вождя, але разом з тим і в день ясного викристалізування тих ідей, за які він сам і десятки тисяч кращих синів нації життя

своє віддали, ми звертаємось до Вас, панове старшини, з закликом до непомітного упертого й тривалого руху вперед по тому шляху, що указав нам Симон Петлюра.

Доля судила нам бути борцями за волю Батьківщини під проводом того, ім'я кого буде записано першим на сторінках всієї української історії. Тому ми мусимо радіти, ми мусимо бути горді, що нам дісталась така слава. Не мали цієї слави ті, що животіли під владою царського деспотизму, не мають її і ті, що уявляють з себе безсловесний матеріал для експериментів радянсько-соціалістичної диктатури.

Не до ситенького обивательського життя відгодованих тваринок в царстві наших історичних гнобителів, не до плазування перед останніми кликав і з того світу кличе нас Петлюра, але до боротьби за своє національне я, до виборення вільного і незалежного життя гідного людини, а не раба, зведеного на стан, хоч би й ситої тварини. Тому ніколи не забуваймо про наш високий обов'язок, яко високоосвічених старшин, бути керівниками й провідниками тих, кому доля менше судила. Вічний рух — вічний неспокій, а не задоволення своїм ситеньким, хоч би й емігрантським життям, чи прагнення до цього життя, мусить бути. Ніхто не має — жадного морального права знижуватись до стану обивателя й твердити, що остогидла йому боротьба — він хоче спокійного життя. В погоні за цим спокійним життям вчорашні вояки, повні великого запалу «душу й тіло покласти за свою свободу», забувають із-за чого вони попали на еміграцію. Вони відходять з поля бою як національно-громадські дезертири, а те святе поле займають різні авантюристи, які ганьблять усе, що було полите чистою кров'ю борців нації.

Надсилаючи при цьому Вам брошуру: «Українська армія та Головний Отаман С. Петлюра», Управа Товариства закликає Вас уважно проаналізувати той шлях, який Ви пройшли й, визначивши гідне вояка продовження його наперед, ідти по ньому далі. Тих же вояків, яким уже остогидла боротьба та емігрантське життя, просимо бути й надалі чесними й одверто нас про це повідомити для звільнення від даної обітниці працювати для добра нації.

Не забуваймо, що нам дана висока освіта не для того лише, щоб вірно служити чужинцям для свого шлунка, але для вищих цілей. Ми не маємо жадного права ховати свою культурну зброю в той час, як наша нація б'ється окрівавлена в обіймах червоних московських пазурів.

Тому до національної праці, панове старшини!

Цим ми належно вшануємо пам'ять нашого найбільшого Борця Симона Петлюри.

Інж. В. Прохода (в. р.)
Підполковник, Голова

Інж. Я. Зінченко (в. р.)
Сотник, Заступник голови

З. Івасишин (в. р.)
Сотник, Член Управи

Л. Зозуля (в. р.)
Хорунжий, Секретар

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 356, арк. 62.
Друкарський примірник.*

20 червня 1930 р.

До «Проводу Українських Націоналістів» у Празі*

У відповідь на Ваш лист з дня 15 с. м. ч. 693/30.-С., повідомляю:

1) мій час не дозволяє мені вияснити кожному читачеві ЛНВ «неясності» в статтях нашого журналу. В листування з сього приводу вступаємо хіба з людьми чи організаціями, що морально підтримують ЛНВ, — титул, на який не може претендувати «Провід».

2) ЛНВ-ові так само вільно критикувати всі оголошені друком статті, в тім числі і «Розбудови [нації]», як вільно і «Розбудові [нації]» критикувати ЛНВ (з чого вона вже робила ужиток).

3) Коли Вас цікавить особа п. Крезуба, можете звернутися в сій справі до «Червоної Калини», якої співробітником він є. Ваші інформації про те, чи буде і хто саме писати в «Розбудові [нації]», мене не цікавлять, ані те, чи верне до співробітництва у Вашій часописі п. Гнатишак, Кожевников і т. п.

4) Щодо останнього пасуса Вашого листа, в яким повідомляєте мене, що «старається дістати у свої руки мої листи до інших осіб» рівнож «всякі звіти з розмов поодиноких людей зі мною» в цілях все те «оголосити колись друком», то сей пасус занадто тхне шантажом, аби я звертав на нього яку-будь увагу.

Наприкінці повідомляю Вас, що з огляду на недопустимий тон Вашого листа дальші Ваші випрацювання, які б Ви схотіли до мене адресувати, лишаться без відповіді.

(Дм. Донцов)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 178, арк. 6–6зв.

Оригінал. Машинопис.

9 липня 1930 р.

Високоповажний пане генерале!

Користаю з нагоди скликання Установчих Зборів Союзу вояків Армії Української Народної Республіки в Чехії («Товариства б[увших] Старшин у Чехах»), щоб через Вас, пане генерале, переказати Союзові поздоровлення.

Союз вояків нашої лицарської Армії в Чехословацькій Республіці вже має свої славні традиції, хоч лише тепер існування його є легалізоване. Вся попередня діяльність Союзу, який Ви пане генерале, очолюєте, і до якого Ви доклали немало сил і енергії, була просякнута: розумінням наших завдань так в час хвилевої нечинности, як і в майбутній оружній

---

* Лист був, фактично, адресований редактору часопису «Розбудова нації» і секретарю Проводу ОУН В. Мартинцю, який вів полеміку з Д. Донцовим.

боротьбі, відданістю ідеї визволення народу нашого під прапором Української Народної Республіки.

Всі попередні способи наших ворогів перешкодити конструктивній праці Союзу розбивалися о тверду віру наших вояків, членів Союзу, у справедливість боротьби, о свідомість національно-державну й громадську, о внутрішню дисципліну й єдність. Належить очікувати, що ворог, з огляду на непевне становище своє на Україні й загальну політичну ситуацію, подвоїть свої зусилля в боротьбі проти організованої української еміграції, зокрема проти нашого патріотичного вояцтва. І позначилася вже ця ворожа акція в останніх часах низкою безглузких провокацій відносно становища й діяльності нашого Уряду та його поодиноких членів.

Московська окупантська влада допровадила нашу Батьківщину до руїни, населення — до розпуки. Відомості з України говорять про те, що на осінь окупантська влада має остаточно ограбувати наше селянство. Вже зараз кинуте на села пролетаріат з міст, переважно московський, який взяв на себе підготовку до збору врожаю й остаточного зломлення будь-якої протиакції, навіть найбільше пасивної, з боку населення. В селах повно жebraків-селян, які, сплативши всі примусові податки, буквально не мають для себе шматка хліба. На Україну насувається голод, хвороби й остаточна руїна.

Європейські країни ніби занедбали всі ті принципи й моральні ідеї, в ім'я яких провадили Світову війну й на зреалізування яких так надіялися покривжені народи. Всю свою увагу європейські країни ніби скерували зараз на полагодження власних інтересів й доброго співжиття з сусідами, в рамках Версальського трактату.

Більшовики-комуністи використовують цю ситуацію для своїх цілей, наявно порушаючи міжнародні звичаї та в найбільшій мірі суверенітет європейських країн. Хоч Європа фактично відгородилася муром від Совдепії й ніби нехтує небезпеку з боку московського інтернаціоналу, однак, через внутрішній стан у комуністів, яким для власного порятунку залишається лише піти на Європу, щоб одвернути увагу населення від безнадійного внутрішнього розвалу, не в стані буде вона далі закривати очі на небезпеку з боку III інтернаціоналу й прийме рішення, зпочатку може лише для захисту, а далі для повалення московського комунізму.

Цілком можливо, що наш нарід повстанням попередить ці всі події — в першій і другій випадках на нас лежить обов'язок допомогти йому й позискати для нього підтримку з боку Європи.

В сучасних обставинах, мимо підготовчої праці, що провадить її наш Уряд, всі патріоти, а в першу чергу організовані вояки Армії Української Народної Республіки, а в тім й Союз вояків в ЧСР, мають й на себе взяти частину праці, яка стосовно до Ваших теренових обставин могла б прийняти певний конкретний вираз. Саме тепер, коли Союз вояків посідає статут, затверджений місцевою владою, зовнішні обставини будуть зобов'язувати застосувати певну лінію поведінки, яка має яскраво виявити наші прийдешні державно-національні цілі.

З огляду на це я вважаю за необхідне зупинити увагу Установчих Зборів на таких точках майбутньої праці:

1. В середині самих себе — дисципліна, взаємна пошана і повна гармонія. Статут, затверджений Паном Головним Отаманом, має бути чинним на весь час існування Організації і згідно з його приписами належить плекати і високо підносити моральні прикмети вояка Армії Української Народної Республіки, бо це допоможе нам гідно стати на призначені місця в майбутній боротьбі.

2. Повсякчасний зв'язок зі мною, щоб у належнім часі через свою репрезентацію сповнити основне завдання Вашої організації — з поготівлі перейти до чину.

3. Найстисліша співпраця й порозуміння в зовнішній поведінці з нашим старшим громадянством, що стоїть на позиціях нашого Уряду, при діяльній участі в національно-державних святах і інших публичних виступах.

4. Нав'язання як найстиглішого зв'язку з кубанцями, грузинами та іншими уярмленими Москвою народами, що стоять на ґрунті національно-державної співпраці з нами.

5. Гідне й спокійне негування нападів і провокацій з боку ворожих політичних угруповань на еміграції, а в кожному разі уникання зносин з ними.

Оце засадничі провідні майбутньої праці Союзу. Я глибоко переконаний, що Союз, як організація, і кожен поодинокий член його, як вояк Армії Української Народньої Республіки, належно розцінюють сучасну ситуацію й знайдуть в собі досить патріотизму й доброї волі, щоб у кожному конкретнім випадку потреби належно й яскраво виявити нашу національно-державну лінію. Притім, однакже, належить пам'ятати, що порушення формальних приписів затвердженого статуту могла б допровадити до колізії з місцевою владою.

Ще раз прошу Вас, пане генерале, прийняти для себе й для всіх п[анів] членів Союзу мої найкращі побажання. Союзові, як організації, бажаю найбільшого розквіту. Знаю, що ви всі є обтяжені академічними студіями, але в ім'я прийдешньої боротьби, до якої кличе нас обов'язок, і в якій наш нарід покладе на нас відповідальні завдання, закликаю до виявлення доброї волі й енергії, до офірування потрібного часу на працю в Організації, згорі певний, що зробите все з почуттям громадського і вояцького обов'язку.

Бажаю Вам, пане генерале, і всім п[анам] членам Союзу успіху в праці й сердечно всіх вітаю.

23 червня 1930 р.
№ 269

Генерального Штабу
генерал-хорунжий
(В. Сальський)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 356, арк. 68–69.
Оригінал. Машинопис.*

№ 206

З листа Є. Коновальця В. Мартинцю про характер контактів українських націоналістів з представниками різних політичних груп української еміграції

10 липня 1930 р.

Дорогий Туратті!

Стверджую одержання Вашого листа і Вашої посилки wraz з ріжними прологами. Відповідаю по точкам:

[...] 6. В прилозі пересилаю Вам протокол нашої конференції з Андр[ієвським]³⁹⁶ і Онацьким. Прошу його перечитати при нагоді Кост[арову], Мор[алевичу], Демч[уку], Канцлерові і Бойдуникові. При тому звертаю Вашу увагу, що це є таємний документ і прошу дуже вважати, щоб випадково не попав він в непокликані руки. Цікавим і дещо незрозумілим був для мене факт, що п. Андрієвський під час наших балачок був проти нашої акції об'єднання соборницької еміграції і в її висліді творення одного соборницького центру, хоч якраз наслідком цієї акції на праській ґрунт вдалося йому одержати мандат від ЧСР.

Рівнож виніс я вражіння, що він як політреф[ерент] має балакати з іншими нам ворожими групами, як УНР, гетьманці, УНДО, а властиво, яку мету хоче він досягнути через цього

роду балачки. Я одначе цьому планові не противився, хоч згори певний, що з тих балачок нічого путнього не вийде, одна з них може бути тільки користь, а саме, що зберемо більш точні відомості про відношення поодиноких груп до нас, як теж, що п. А[ндрієвський] наглядно переконається, що в цей спосіб їхньої ворожнечі до нас він не зменшить [...]

Здоровлю Вас щиро

(Є. Коновалець)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 180, арк. 51–51зв.

Оригінал. Машинопис.

Опубл. в зб.: «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». Невідомі документи Організації

Українських Націоналістів. Рік 1930.

(Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця). —

К., 2003. — С. 180–182.

№ 207 | **З листа заступника голови Проводу ОУН М. Сціборського діячу ОУН М. Кушніру про українську еміграцію, її партії та політичні організації й ставлення до них ОУН**

27 липня 1930 р.

Париж

Дорогий пане Богуш!

Одержав щойно Вашого листа [...]

[...] 4. Просто здивував мене Ваш заміт, що ОУН мусить прислухатись до інших «груп» в лоні Нації... Цю ж саму річ сказав мені недавно Андрієвський... Оглядаюсь навколо, але жадних «груп в лоні Нації» не бачу... Бачу лише купку людей на еміграції, яка зачала свою діяльність «за здоров'я», а кінчає «за упокой», яка існує і «працює» лише власне тому, що не є «в лоні Нації», бо наколи б в тому «лоні» перебувала, то та сама Нація дала б їй такого «штурпака» у відоме Вам місце, що і сліду їй не лишилося.

5. Отже існує безвідповідальна група людей, яка якраз внаслідок своєї безвідповідальності та відірваності від «лона Нації» і веде свою, стократ повторюю, хоч би мені вибили всі зуби, зрадницьку роботу.

Чи ж маємо орієнтувати зміст нашої роботи, прислухаючись до неї? Ви можете сказати, а чи ж далеко пішла ОУН і чи дуже більше у неї цієї відповідальності? Правда, і ми не можемо наразі претендувати на це «лоно» і бути його представником, але ... між ними, а нами «дистанція огромного размера»... Хоч ми і не є, повторюю, повноправним виразником цього «лона», але ми — його духова, моральна і політична «плоть і кров». Ми цьому «лонові» служимо і воно єдине є для нас святощею, опреділюючою кожний наш практичний крок [...] Вони ж ... це гнійний налив на духовому естві нашої Нації [...]

6. Ви все говорите про якусь «консолідацію українських сил», якій й можуть пошкодити наші виступи. Не знаю, або ми інакше розуміємо цю «консолідацію», або ці «сили» кожний з нас бачить не там, де треба. Я сам стою на визнанні консолідації національних

---

* Точка зору М. Сціборського, хоч і опиралася на офіційну позицію Проводу ОУН, проте багато в чому носила суб'єктивний характер. Цей лист був розісланий усім членам Проводу.

сил, але абсолютно не бачу представників цієї сили в Лівичькому, Шульгинові, Лотоцькому, братах Шаповалах, Мандриках, Галаганах і т. д. Це скорше є шумовиння, «стрижка» цих сил, але ніяке не самі сили... І кепсько ми виглядатимемо, коли справді думаємо робити цю консолідацію з особами, які в своїй істоті є запереченням всякої консолідації та порядку, які натомість є уособленням найгірших традицій недавнього минулого і носями хаосу.

Консолідацію я розумію як акцію, звернену до приєднання до нас найактивніших елементів Нації, отой процес збирання провідної версти, нової в своїх сентенціях, свіжої в своїх силах, продуктивної в своїх змаганнях, принципової в своїх шуканнях [...]

Отже не збиранням отреп'єв старого партійного смітника вважаю я консолідацією, але поєднання нових сил сучасності і майбутнього... Ми всіма силами мусимо сприяти отому процесові виходу в політичний і життєвий тираж наших минулих провідників, який позначився ще перед нами, ніж штучно його затримувати, що більш удержувати при житті... Для чого? Щоб на другий день, коли прийде час чину, вони розклали нас самих одним подихом свого органічно-руїницького деструктивізму.

Мені здається, що ми тут просто впадаємо в суперечність. З одного боку, ми стоїмо на запереченні партійності, визнаємо, що воно на нашому ґрунті була і є неорганічною, а в майбутньому буде згубною; заміряємо до будування нашого державно-суспільного організму на нових засадах — наскрізь суперечних нашим «партіям» і т. д. Здавалося б треба бути консеквентними до кінця і лише сприяти по мірі сил і можливостей їхньому повному занепаду. Між тим в практиці ми вказуємо тенденції їх терпіння... Вся ріжниця між нами та, що я абсолютно не вірю в можливість і користь «консолідування» з цими рештками вчорашнього політичного дня та визнаю її шкідливою [...]

Щиро вітаю, Ваш

(—)

М. С[ціборський]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 180, арк. 114–120.
Копія. Машинопис.*

№ 208 | Лист діяча гетьманського середовища О.Скоропис-Йолтуховського секретарю Проводу ОУН В.Мартинцю про можливі умови співпраці гетьманців і націоналістів

28 липня 1930 р.

Високоповажний пане!

За обширну інформацію Вашу з дня 16.VII дуже Вам вдячний. З доручення Г[етьманської] У[прави] повідомляю Вас про слідуєче.

Лист Ваш Гетьманській Управі задержить як справу довірочну. При чім Ви, розуміється, не будете вважати зломаннем довірочности, коли Г[етьманська] У[права] жадатиме од осіб у Вашому листі названих пояснень, даючи їм довірочно до ознайомлення текст Вашого листа.

Заявляючи згори, що як поодиноким гетьманцям вільно є проявляти їх ініціативу в справах вияснення можливости тих чи інших спільних кроків з іншими українськими угрупованнями, то так само не вільно їм виступати в імені Гетьм[анської] Управи без особливого на те кожний раз уповноваження.

На підставі Ваших інформацій можу сконстатувати, що таких випадків і не було, за винятком заяви п. Батя, який виїхав звідси без всяких доручень і сконструював їх видко

внаслідок своєї буйної фантазії, а не зі злої волі. Він до Г[етьманської] У[прави] ні за якими інструкціями, як-то він п[ану] інж. Сціборському прирік, не звертався і тому не могли Ви, чи п. Сціб[орський] якусь відповідь од Г[етьманської] У[прави] одержати.

Так само щодо повідомлення Вашого, що в Брюсселі кн[язь] Кочубей звертався в квітні ц. р. до п[ана] інж. Андрієвського, мушу Вас попередити, що оскільки тут іде річ про п. Миколу Кочубея, бувшого Голову Гетьманської Управи, то він з днем 28 березня с. р. ні до якої гетьманської організації не належить (див. повідомлення Ради Присяжних УСХД в ч. 5 «Бюлетеня» Г[етьманської] У[прави]), тим самим він міг тільки висловлювати свої приватні думки, а не від імені Г[етьманської] У[прави].

Вітаючи той підкреслений Вами факт, що окремі організації Гетьманців і Націоналістів на еміграції, де ходить головно про репрезентацію української ідеї перед чужинцями, яким наші внутрішні взаємовідносини не лише байдужі, але й незрозумілі, в окремих випадках знайшли спільну мову й своїм джентельменським одні до других поводженням відкривають шлях і для дальшої такої співпраці, Г[етьманська] У[права] застерігає за собою право на апробату кожного такого виступу з боку Гетьманців, як-то вони робили це й до цього часу.

Годжуся з Вами цілковито, що такі спільні виступи на еміграції, з огляду на їх головно репрезентаційну ціль, можуть часто й далі траплятися і Г[етьманська] У[права] займатиме до них становище, виходячи не з егоїстичних організаційних, а з патріотичних інтересів доцільности чи недоцільности їх в загальних інтересах нашої гнобленої Батьківщини.

Що ж до праці в краю, де ходить про зорганізованя й виховання до бою кадрів організації для поставлених нею цілей, то зрозуміло, що там може бути дуже мало моментів, на які Ви покликаєтесь, оперуючи фактами з еміграційного життя, бо, коли ми підготовляємо людей до конструктивної громадської праці, то Ваша організація підбирає людський матеріал для деструкції громадського життя в Польщі, як Ви були свого часу висловилися, для «балканізації» Галичини.

Ця діаметральна розбіжність основних тактичних і практичних завдань при спробі проводу обох організацій до заключення якогось пакту щодо спільности виступів і тактики, як Ви зовсім слушно сами зауважили, було б явищем неприродним й користи обом організаціям не принесло б.

Одно лиш, здається мені, могли би Націоналісти, які так само, як і ми, бачать всю безцільність і неvistарчальність тактики «парламентарного товчання води в ступі», коли йде про справу відбудови Укр[аїнської] Держави, які так само, як і ми, хотять свою організовану волю накинути ширшим верствам громадянства, докладніше й частіше вияснити своїм одностумцям, що Ваша тактика є спрямована виключно проти чужої влади на українській землі і ніяк не може бути продовжувана при організації суверенної Укр[аїнської] Держави. Що, зокрема, має стат Укр[аїнської] Держави найкраще і на Вашу думку може бути збережений й найвище піднятий, коли він буде персоніфікований не виборним Гетьманом, а Гетьманом-Монархом, і то з роду Скоропадських, який право своє на Стіл Український в 1918 р., відновив. Тим би дав Провід Націоналістів найкращий доказ того, що не часові й не конкуренційні мотиви руководять ним, а дійсно державницькі стремління.

З пошаною і щирим привітом

(О. Скоропис[-Йолтуховський])

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 180, арк. 123–124.
Оригінал. Машинопис.*

22 серпня 1930 р.

Турагті

До відома (Євген)

Мій лист до Сціб[орського]

Дорогий полковнику!

В Женеву вернув я вже кілька днів тому назад, застав одначе стільки листів, рефератів, звітів, що мусів витратити багато часу і енергії на їх прочитання. Ця обставина є теж причиною задержки в листуванні з Вами [...]

Начну для того від менше важливих і менше трудних питань і переходитиму до щораз більше скомплікованих.

1. Признаюся Вам щиро, що ціла Ваша дискусія на тему Уенерівщини ведена будь з Богушем, будь з Андрієвським, починає мені просто розстроювати нерви. В ній абсолютно не добачую я ніяких позитивних сторінок, натомість несе вона із собою багато негативного і шкідливого, а зокрема спричинює вона зовсім без потрібно, на мою думку, загострення відносин поміж поодинокими членами ПРУН. Я вважаю потрібно на цьому місці ствердити, що я не добачую ніяких розходжень у відношенню до УНР поміж поодинокими членами ПРУН. Всі вони стоять на тому становищі, що концепцію, яку заступає УНР, є для української нації шкідливою і що її треба поборювати. В цьому напрямку є всі члени ПРУН зі собою згідні, коли є якесь розходження, то хіба тільки в чисто тактичних питаннях, а саме як ця боротьба проти УНР повинна бути зорганізованою і веденою. Це одначе не є річ принципу, а річ тактики, яка знов в різних періодах діяльності ОУН може бути різною. Інтереси організації, щобільше інтереси нашої національної політики взагалі можуть нам диктувати в певних періодах діяльності ОУН цю боротьбу загострювати, а в певних періодах знов її притуплювати. Не слід для того із-за тактики обкидувати себе взаємно лайками і псувати собі настрої і нерви. Я розумію, що Ви як Орг[анізаційний] реф[ерент], який має безпосередній стик з масами націоналістів, мусите обстоювати більше різку тактику та що тільки безпосередність і ясність та недвозначність наших виступів є зрозумілою для маси. З другого, одначе, боку, я розумію теж і інж. Андрієвського, який, так сказати б, є нашим дипломатом, або радше провідником нашої дипломатії — міністром закордонних справ та що йому для його певних дипломатичних потягнень є необхідною справою домагатися від членів ПРУН [...] ступлення до певної міри цієї нашої боротьби проти ворожих нам угруповань. Я вже в одному з листів мав нагоду, мабуть, до інж. Андр[ієвського] займатися питанням відношення, т[ак] ск[азати], внутрішньої і зовнішньої політики. В державних націй бере раз примат зовнішня, а раз внутрішня політика і відповідно до цього раз на перший план виходять питання чисто внутрішньополітичного характеру нації, а другий раз питання зовнішньополітичного характеру нації. Це саме, розуміється, в мініатюрі мусить мати і в нас місце. Ми зараз стараємося здобути в нашій зовнішній акції певні позиції і задля цього небажаним було б, на мою думку, надто загострювати відносини з тими контрагентами, які можуть цій нашій акції де в чому пошкодити. Ці всі тактичні ходи не означають і ні в якому разі не сміють означати відступлення від наших принципів, прийнятих і затверджених конгресом, як відмежовування нас від всіх інших українських політичних угруповань, або, при-м[іром], не сміють нарушувати основної і загальної прийнятої серед націоналістів тези, що польонофільська концепція, яку репрезентує УНР, є для української нації шкідливою.

* Нерозбірлива вставка, написана від руки.

Коли я допустив на останній женеvській конференції до зафіксування рішення про потребу організації соборницької еміграції, про потребу створення єдиного національного проводу на засадах великодержавності та погодився на те, щоб політ[ичний] реф[ерент] увійшов у зв'язок з іншими угрупованнями, то зробив я це не для того, щоб зразу надіятися якихось великих ефектів в цьому напрямку, а тільки тому, щоб політ[ичний] реф[ерент] зібрав відповідні матеріали, які дали б нам можливість ще точніше зорієнтуватися про відношення інших політичних угруповань до ОУН вже не на підставі полеміки, веденої в поодиноких органах преси, але на основі певних офіційних документів і в цей спосіб дали нам можливість остаточно зафіксувати теж нюанси нашого відношення до поодиноких угруповань і скласти теж для нашої зовнішньої акції план діяльності на довший проміжок часу.

Є ще одне розходження між Вами і інж. Андр[ієвським] і до певної міри мною. Воно полягає в оцінці цієї ролі, яку відіграє в даний момент група УНР в українській національній політиці. У Вас я бачу тенденцію уважати групу УНР просто зрадницькою групою. В даному випадкові я не хочу балакати в імені інж. Андрієвського, а з'ясую тільки мій погляд на цю справу. Коли «парва нум магніс компараре ліцет»,* наведу я для приміру і для підкріплення мого становища німецьку державу. В німецькому народі є теж різні політичні течії, одні з них за ціну зречення Альзасії** й Лотарінгії хочуть дійти до порозуміння з Францією, щоб в цей спосіб дістати свободу рухів на Сході Європи, другі з них за ціну зречення частини Тіролю хочуть увійти в союз з Італією, щоб в цей спосіб спільно з нею вдарити на Францію, треті з них шукають порозуміння з большевизмом, або, інакше кажучи, в німецькій нації є теж різного роду концепції, які тісно в'яжуться з географічним положенням Німеччини і з тими всіми можливостями, які дає німецькому народові його сусідство з другими націями. Всі ці групи, чи радше концепції мають одно зло, а саме, що для проведення тих концепцій кожна з них мусить з чогось ризигнувати. Ніхто одначе в німецькім народі не закидує тим групам, що вони є зрадницькі. Між тими групами йде гостра боротьба, яка одначе полягає на виказуванню шкідливості одної чи другої концепції і на приєднуванню собі приклонників.

Подібно справа мається в нас. Доки Україна, з одного боку, буде мати як сусідів москалів, а, з другого боку, як сусідів поляків, так довго в українській політиці будуть виступати групи будьго репрезентуючи нашого помирення з поляками, будьго з москалями. І коли ці групи будуть мати за собою певну часть нації і не ради «миски сочевиці», а тільки з чистими намірами для виведення української нації з цього важкого положення, в якому вона опинилася, будуть заступати одну чи другу концепцію, то це ні в якому разі не буде ще зрада, а тільки реальна політика. Інж. Андрієвський має рацію, коли твердить, що, прим[іром] польонофільська концепція в нас має своє коріння в нашій історичній традиції. Ця обставина, що історія виказала шкідливість цієї концепції, була причиною якраз створення ОУН. Це ще не означає, що ця концепція мусить взагалі в нас зникнути. Ми дуже точно знаємо, що історія поодиноких народів на ділі нічого не вчить, і що наглядне виказання шкідливості польонофільської концепції для української нації не означає ще зникнення цієї концепції. Така концепція буде ще довго існувати, а на кожен випадок так довго, як довго Польща буде грати на наших західних кордонах роль певного політичного фактора. Це саме можна сказати теж про москвофільську концепцію і то так большевицьку, як теж гетьманську. І одних і других називати зрадниками було б надто відважно. Вони теж на свій спосіб, я розуміється маю на думці ідейних людей, хотять вивести українську націю з цього незавидного положення, в якому вона зараз знаходиться.

---

* «Якщо мало — годиться порівнювати з великим».

** Йдеться про Ельзас.

Заходить питання, що нам робити. Ми мусимо боротися з одною і другою концепцією, будучи у своїй глибині душі переконаним, що вони є шкідливі. І мусимо для того теж поборювати ці групи, які репрезентують ті концепції, рівночасно одначе мусимо бути свідомими, що успіх в поборюванні чи то москвофільської, чи польонофільської концепції в лоні української нації будемо тільки тоді мати, коли не з піною на устах і з ножем в руці будемо кидатися на українських представників тих концепцій, але коли ми будемо своєю акцією змагати знищити основи, на яких базуються ці концепції, себто коли ми своєю енергією в першу чергу звернемо проти наших сусідів поляків і москалів. Коли б ми своєю акцією довели до цього, що, приміром, Польща перестала б грати роль цього фактора, яку вона відіграє на наших західних кордонах, то автоматично ми так знищили б і польонофільську концепцію і польонофільську групу в лоні української нації.

Розуміється, що в нашій пропаганді ми цієї справи так ясно ставити не можемо. Можливо, що нас не зрозуміли б, а то й поперекручували б наші міркування. Коли я пишу Вам про це, то тільки для того, щоб між нами, членами ПРУН, запанувала вже одно згідність відносно цих питань. Пропаганда це вже річ тактики і відповідно до сили нашої організації, це умовини, в яких знаходиться сьогодні українська нація, можна цю пропаганду відповідно подефінувати. Взагалі ми як націоналісти і революціонери мусимо в нашій тактиці виявити якнайбільшу дозу еластичності, а не ставати догматистами чи засліпленими загорівцями.

Рівнож був би я проти цього, щоб всіх визначних представників групи УНР уважати людьми, які тільки ради польських грошей, які вони від поляків одержують, являються приклонниками польонофільської концепції. Треба все таки відграничувати групу УНР від Твердохлібів, Певних і т. п. людей, подібно як ідейних комуністів не можна ставити нарівні з українськими Прапорами, Радами і Працями.

На цьому я б закінчив мої міркування на тему нашого відношення до УНР. Копію цього листа пересилаю я Туратомі й інж. Андр[ієвському].

2. При тій нагоді хотів я ще порушити справу листування пресового референта з Головною Управою есерів. Це дійсно неприємна справа. Розглянувши точно все, я прийшов до переконання, що вину за цей «тупик», в який ми зайшли, поносите таки Ви, дорогий полковнику, наслідки тих інструкцій, які дали Ви інж. Костарову. Коли Ви хотіли в цей специфічний спосіб коротко поладнати справу донощицтва Шаповала, то тоді далеко краще було вислати Вам просто там, в Парижі, до Шаповала одного націоналіста і безпосередньо Шаповалові загрозити, що коли він буде продовжувати ту свою подлу роботу, націоналісти зб'ють йому «пику». Ви мусіли передбачити, що доручуючи інж. Костарову йти до Довгала з цією справою, Довгаль буде змушений передати цю справу Управі есерів. Ваше тому поденервовання з приводу обороту, який взяла справа, є для мене незрозумілим. Ви мусите самі «розхльобувати» цю кашу, яку наварили.

Завтра писатиму дальше.

Здоровлю Вас щиро [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 181, арк. 97–98.

Копія. Машинопис.

Оубл. в зб.: «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...». Невідомі документи

Організації Українських Націоналістів. Рік 1930.

(Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця). — К., 2003. — С. 213–216.

23 серпня 1930 р.

Високошановний пане!

Вашу переписку читав у Миколая Михайловича*. Вітаю Вашу енергію і бажаю успіху. Треба тільки наладити більший контакт, щоб національна солідарність наша демонструвалася перед чужинцями. Вони не раз підкреслювали мені брак її в Українців і ставили це в провину, як одну з основ [наших] невдач. Дехто з Франції писав, що велику дісгармонію вносять петлюрівці, які тільки шкодять українській справі в очах Європи. Наша солідарність повинна вплинути на зміну відносин.

Шкода, що спізнилася звістка про час зібрання в Женеві. Тому ні я, ні Ник[олай] Мих[айлович] не зможемо приїхати. Просимо Вас робити за трьох на цей раз. Вчора ми послали в Женеву Джонсону (Юнгсон) наші уповноваження з проханням прийняти нас, згадавши і Вас. Копію (не виправлену) прохання прикладаю для Вашого відома і прошу Вас і в цій справі навести справки та похлопотатися.

Треба установити межі нами безпосереднє сполучення, бо Ник[олай] Мих[айлович] одержує Ваші листи з великим запізненням, а я дознаюся ще пізніше. Посилайте або на ім'я Ник[олай] Мих[айловича], або на моє — моя адреса вгорі. Ця переписка повинна установити контакт і спільність виступів та взаємні поради. Як старий суддя, знаю з досвіду, що колегіальне обміркування, де воно можливе, завше помагає кращому вирішенню. Нам треба знати, які питання поставлено в Лізі Націй, щоб так чи інакше встряти для захисту наших інтересів, а також ми мусимо умовитися, які питання ми саме в порядку безпосередньої чи посередньої ініціативи може[мо] порушити.

Ник[олай] Мих[айлович] людина рухлива, енергійна і безперечно працюватиме добре. Я старий, але теж ще можу працювати, хоч і не [з] тою продуктивністю, як був молодшим. У всякому разі ми мусимо спільно серйозно обміркувати програм, план і розподіл роботи, щоб досягти найкращих результатів.

Прошу взяти кілька примірників моєї брошури (по-французькі) в оборону прав нашої нації у Євгена Васильовича Бачинського в Женеві. Я послав йому раніш 200 примірників. Думаю, що треба роздати її всім, окрім ворогів наших. Цих переконають тільки аргументи грубої сили військового або міжнародного кулака і можливість мати клопіт од виявленої правди.

В нашій роботі маємо великий клопіт з нашими йолопами. Це лихо тим гірше, що вони вважають саме себе найрозумнішими, роблять глупоту за глупотою і виступають чужим зняряддям проти своєї ж нації. Ви, розуміється, читали «Літоп[ис] Укр[аїнської] Рев[олюції]» Доценка, написану, як кажуть, з участю Петлюри для самооправдання, т. II, кн. 5, вид. 1924 р. Вона у нас в Празі появилася тільки в 1927 р. — мабуть її приховували, поки жив Петлюра. В ній на сторінках 273–274 про наслідки договору з поляками читаємо таке признання: «Сусідка (Польща) користала з ситуації, використовуючи Україну та її провідників в своїх інтересах в майбутній війні з ... Росією. Сусідка вже тепер монополізувала все, що їй було вигідно. Уже тепер вона намагалася підпорядковувати собі і в своїх цілях Державний українс[ький] організм. Все мусіло йти через неї і за її ... допомогою...

---

* Йдеться про М. М. Галагана.

Сусідка нервувалася, коли наші дипломати робили щось поза її плечима з представниками чужих держав. Все з поляками і все через поляків. ...Помітно було, що новий союзник лякався консолідації усіх громадсько-політичних кол і в вічі висловлював своє задоволення, а поза очі все робив, щоб до цього не допустити (Замітьте!) ...Зрозуміло було, що союзник лякався сильної України, бо закулісна його політика і закордонна була направлена до розбиття української міці... Мали ж у себе польського представника кап[ітана] Чарноцького. Знали ж, що він говорив полякам кресовцям, що на Україні все тимчасове, що хаос тут в їх інтересах, що його метою є навіть цьому допомогти, що це земля польська... Чарноцький виконував волю пославшого його». Це ілюстрація до загальновідомої речі, що хто орієнтується на пана, той мусить його слухати і виконувати його волю, а не свою. З цього цілком ясно, як треба ставитися до петлюрівців, які пруться і яких поляки пруть в представники українських інтересів перед Лігою Націй і взагалі на міжнародному форумі. Поляки заінтересовані, щоб українська справа стояла найгірше і нищилася б.

Коли додати до цього глупоту у одних полонофілів, безсовісність у других, те і друге у третіх, то ясно, що мусимо старатися ради інтересів української нації як можна відкинути їх геть, бо між ними і дурні, і негодяї, і провокатори.

Чи знаєте Ви, що процес в Харкові спровокований з їх же табору! Коли це виявилось, то мусіли на суді признаватися, що зробили глупство, ніж бути виставлені дурнями. Провокацію друковали в Варшаві і Каліші — я маю таких два документи з 1928 р. Очевидно, що петлюрівців на Вкраїні немає, коли судили тільки 45 спровокованих і обдурених людей. Інспірація виходила, розуміється, з голови якогось агента од пана, зацікавленого в нищенні української інтелігенції. Така ж рука командувала і в процесі Шварцбарда, щоб скомпрометувати українську націю та дати цим полякам можливість виправдовувати свою асиміляційну та терористичну політику проти Українців їх дикунством! Щоб досягти цього, не було допущено ні одного українського криміналіста і взагалі солідного правника, а зате приставлено було польського адвоката.

Шульгин надрукував перед судом дурацьку книжку, в якій подав анальфабетську дефініцію погрому і цею дурною міркою цінували українське поступування, через що патріоти, що віддавали своє життя за батьківщину, вийшли тільки жидівськими погромщиками. На суді той же Шульгин показав: «Ми завжди були тої думки з Голов[ним] отаманом, що будувати Укр[аїнську] державу можна тільки з допомогою і в співроб[ітництві] жидівс[ького] населення». Іншими словами: без згоди жидів укр[аїнська] нація не зможе і не здатна збудувати собі державу.

Судді з цього могли зробити єдиний висновок: коли без згоди і помочі жидів, на думку Петлюри і його міністра Шульгина, не можна збудувати державу, то для збудування її їм зоставалося тільки вирізати жидів і через це було те, що сам же Шульгин називає погромом. В брошурі для Ліги Націй Шульгин для доказу наших прав на ім'я України подав такий аргумент, який міг тільки сміху наробити: він питає, що коли хоче нака[за]ти свого малого сина, то забороняє йому називатися українцем і дитина плаче, поки право на ім'я йому батько поверне. Цим, розуміється, і не всякого дурня можна переконати. Мартос в своїм проєкті меморандуму теж турбувався за новороджених... Яковлев у своєму проєкті гнув, щоб мовчати про Галичину, Волинь, Холмщину та Поляків, а також воював проти науки. Це спричинилося [до того], що я покинув комісію і надрукував свою брошуру своїм коштом в оборону наших прав. А коли в меморандум Комісія внесла речі, які не подобаються Полякам, то Яковлев не підписав, два місяці морочив людям голови, затяг справу і коли з його ж участю було компромісово закінчено, він зрікся підписати.

Сталося те, од чого я попереджав. Я того переконання, що абсолютно нічого не можна вести в гурті з петлюрівцями. До речі, Яковлев загрожував мені од імени уряду Андрюшки

Лівицького розправитися надо мною на Україні. Я висміяв це просто дурацьке поступування. Він в тім уряді міністром. А отсе в числі 29–30 «Тризуба» надрукував, що я сфальшував, підробив надрукований мною договір Петлюри з Поляками. Розуміється, я цього не зоставлю так, як зоставляю інші вияви людської глупоти і підлоти.

Яковлев знає, що я друкував точно з тої копії, яку для мене власноручно переписав міністр Фещенко-Чопівський, щоб я з тим документом виступав у Ризі. Ф[ещенко]-Ч[опівський] людина чесна, нічого не підфальшовував би і дав мені правдивий документ, а Яковлев також знає, що Доценко в Літопису т. II, кн. 5 в 1924 р. надрукував договір цей (стор. 270–271), очевидно, з того ж оригіналу, бо і у його слово в слово те саме, що у мене.

Яковлев має ціллю скомпрометувати українського суддю і сенатора, бо це вигідно його орієнтації, а для того пише глупу мерзоту, вигадану цим самим. Я подав Вам факти, з яких самі зробить висновки, а я того переконання, що для розумної і чесної української роботи ніяке співробітництво з петлюрівцями не допустиме. Тому треба в роботі од них абсолютно ізолюватися і підкреслити перед чужинцями, що ми не маємо нічого спільного з тими йолопами. — Вони всюди в українську справу вносять те, що вигідно полякам, хоч нам те і шкідливе, творять роздори і руйнують нашу справу. Співробітництво з такими не допустиме.

Бажаю Вам успіхів.

Прошу прийняти од мене запевнення в щирій повазі до Вас і бажанні Вам всього доброго.

(С. Шелухин)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 289, арк. 127–130.

Оригінал. Машинопис.

№ 211 | Лист В. Сальського підполковнику В. Проході про необхідність тактовного поводження з організаціями українських вояків та про позицію стосовно донських козаків, прихильних до ідеї української самостійності

11 вересня 1930 р.

Високоповажний пане полковнику!

Бачу, що в справі Празького Т-ва, Ви, нібито, відходите від тих своїх думок, які висловили в «завданнях вояків Армії УНР». Справді, треба зупинитися над з'ясуванням того, чи в своїм підході до розв'язання й «чистки» Празького Т-ва стоїте на ґрунті права й справедливості й чи не будуть, внаслідок наміченого Вами плану, порушені підстави життя колективу вояків, з якими вони зжилися й на яких власне й почалося їхнє організаційне життя. Зважте, які з цього будуть наслідки. Ви зараз вирішуєте справу з п. Ф[илонови]-чем (який здається виступив з Празького Т-ва), сот. Бит[иньски]м³⁹⁷ і сот. Біл[иньски]м, а де ж голос решти членів Празького Т-ва? Ні в яким разі не можу згодитися з тим, щоб моє ім'я було ужито як децидуючого чинника в справі наміченого Вами плану щодо реорганізації чи ліквідації Празького Т-ва.

Т-во Празьке має свій затверджений статут і на зміні його я міг би погодитись на підставі якихось поважних обставин.

Одверто Вам скажу, що мене огортають побоювання чи не відограють в цій справі ролю особисті порахунки, які може несвідомо для Вас і на Вас самого впливають.

Прошу Вас всі ці моменти дуже ретельно зважити.

В справі донців, я довго чекав, коли вони конкретно заговорять про те, про що їм властиво ходить, — про гроші, і, нарешті, заговорили... Ваша відповідь була цілковито правильною. Ваш замір звести їх з кубанцями теж апробую. Надалі тримайтеся моїх вказівок з попереднього мого листа від 30 серпня б. р. Своє поступовання відносно донців узгодьте з опінією п. Ів[ани]са й Без[руко]го. При цьому Вам необхідно мати на увазі, що жадної допомоги грішми ми не встані оказати донцям, бо, по-перше: не маємо їх, а по-друге — ми не можемо навязувати більш стисліших стосунків з донською організацією, ворожою до «Вільн[ого] Коз[ацт]ва», поки останнє знаходиться в приязних стосунках з нашими союзниками. З другого ж боку, при сучасній русофільській політиці «Вільн[ого] Коз[ацт]ва» у нас не має й не мусить бути нічого спільного з цією організацією. Основне Ваше завдання це: розмови, обсервація, студіювання, щоб могли в майбутньому застосувати належне поступовання, коли обставини дозволять нам бути в цій справі більш активними.

З пошаною до Вас

(В. Сальський)
Генерального-Штабу
генерал-хорунжий

11 вересня 1930 р.
№ 485

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 159, арк. 66.
Оригінал. Машинопис.*

№ 212

Звернення Центрального виконавчого комітету українських емігрантських організацій у ЧСР до громадськості й урядів світових держав із закликом засудити терористичні дії польської влади на західноукраїнських землях і захистити місцеве українське населення

20 жовтня 1930 р.

АПЕЛЬ ДО КУЛЬТУРНОГО СВІТУ

Центральний Виконавчий Комітет склав і розіслав для вміщення в чеських, німецьких, французьких, англійських і інших часописах, а також переслав поодиноким впливовим особам АПЕЛЬ наступного змісту:

«Комітет, що склався в Празі з участю українських політичних і громадських організацій, цим звертається до культурного світу з гарячим протестом проти кривавих ексекуцій, які останніми місяцями без перерви чинить польська адміністрація, військо та польські шовіністичні організації на українських землях під Польщею й особливо у Східній Галичині та на Волині.

Комітет нагадує світові, що ці українські землі з близько 7 мільйонами людности були прилучені до Польщі на підставі міжнародних договорів проти волі української людности, що складає на цих територіях абсолютну більшість.

У цих договорах Польща зобов'язалася визнати національно-культурну рівноправність українців у межах польської держави, але з самого початку і до сього дня польська влада систематично порушує ці міжнародні зобов'язання.

Вся політика польського правительства на українських землях скерована у тому напрямі, щоб остаточно позбавити українців права вчитись в школах рідною мовою, уживати української мови в суді й адміністрації, словом, прямує до повної денационалізації українського населення.

Польське правительство систематично гальмує господарський розвиток української людности, як тим, що виключає українців з права на землю при переведенні аграрної реформи, так і тим, що перешкоджає всяким способом діяльності української споживчої й кредитової кооперації.

Про ступінь утиску над українцями в Польщі свідчити може, наприклад, той факт, що в 1922 році на українських землях під Польщею було понад 3000 українських народніх шкіл, а в році 1930-му їх лишалося тільки 716.

Ця політика польського правительства супроти українців викликає величезне незадоволення серед української людности під Польщею, виразом чого були атентати на представників польського режиму на українських землях.

Хоч усі легальні українські політичні партії, що ведуть за собою українську людність під Польщею, не визнають і відкидають терористичні методи політичної боротьби, все ж польські урядові чинники складають вину за вчинки окремих осіб на всю українську людність і піддають все українське населення в Польщі нічим невиправданим жорстоким репресіям.

Після розпуску польського сейму в кінці серпня 1930 року з 57 українських парламентських представників було польською владою заарештовано 25 осіб нібито за протидержавну діяльність.

Українцям приписує державна польська влада і шовіністична польська преса підпали маєтностей дідичів та інші акти саботажу, хоч самі ж польські урядові особи заявляють, що польські власники земель і в корінній Польщі і на українських землях самі роблять підпали своїх запасів збіжжя, щоб одержати високі асекураційні премії при теперішній гострій аграрній кризі.

Польські шовіністичні організації провокаційно використовують факти нищення поляками свого ж майна, приписуючи саботаж українцям між поляками.

Очевидно сучасний польський режим потребує мати «внутрішнього ворога», щоби на нього виключно направляти увагу польського суспільства і себе виставляти перед ним, як оборонця польських національно-державних інтересів.

І так по наказу з Варшави з вересня місяця 1930 року в українських провінціях Польщі було організовано систематичні погроми. Відділи польської поліції та польського війська ходять з міста до міста, з села в село і без розбору тероризують усю українську людність, б'ють до непритомності, убивають, топлять у воді, б'ють і насилують українських жінок, мордують навіть хворих і дітей, руйнують українські школи й пам'ятники, палять і рвуть українські бібліотеки, нищать українські кооперативи й «просвіти», грабують і нищать українське громадянство і приватне майно.

Особливим нелюдським, садистичним переслідуванням підпадають найсвідоміші українські громадяне — учні українських шкіл, студенти, вчителі, лікарі, адвокати, українські священники.

Тисячі українських сіл і міст під Польщею в крові, в сльозах і зойках поранених і покалічених, яким польська влада перешкоджає давати навіть лікарську допомогу.

Режим Пілсудського може своїми нелюдськими вчинками конкурувати з жорстокостями большевицького терору.

Цей нечувано жорстокий погром українців польські урядові чинники називають «пацифікацією».

Перед усім цивілізованим світом підносимо рішучий протест проти нелюдського знущання польської влади над невинною українською людністю.

Апелюємо як представники української еміграції, зокрема, до публічної opinio великих держав, які своїм рішенням санкціонували прилучення українських територій до Польщі і цим взяли на себе політичну і моральну відповідальність за долю української людности під польським пануванням.

Вимагаємо негайної інтервенції культурного світу в цій справі, висилки міжнародних слідчих комісій, просимо міжнародної допомоги для погромленої, пограбованої української людности.

Твердо віримо, що світова opinio гостро осудить звірства польської солдатески над українцями і що культурний світ стане в поміч українській людності під Польщею в оброні її політичних і людських прав.

Виконавчий Комітет:

Голова

П. Макаренко

Товариш голови генерал В. Петрів

Члени:

доц. д-р П. Феденко

доц. Я. Моралевич

інж. С. Довгаль

Секретарі:

д-р Д. Равич і У. Самчук³⁹⁸

Прага

20.X.1930 р.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 318, арк. 54–55зв.

Друкарський примірник.

№ 213

Лист В. Сальського полковнику І. Дубовому про особливості організації українських вояків в еміграції та необхідність уникати конфліктів в їхньому середовищі

29 жовтня 1930 р.

Високоповажний пане полковнику!

Листа Вашого від 16.X б. р. одержав. Дякую за докладні інформації. Хочу тепер Вам з'ясувати питання організаційне і військової освіти.

В сучасний мент наша військова організація виглядає так: Головний Отаман, Військовий Міністр, останньому безпосередньо підлягають представники Військового Міністра у Франції (генерал Удовиченко), Чехословаччині і Румунії. Згадані представники Військового Міністра в доручених їм країнах керують організованим життям перебуваючого в них нашого вояцтва і одночасно є посередниками між Військовим Міністром і нашим вояцтвом. В залежності від місцевих обставин організація нашого вояцтва в кожній країні має своєрідні риси. В Чехословаччині почалося від створення кількох військових організацій — всіх 8, які об'єдналися у Військовий Союз, голова якого обирається представниками згаданих в[ійськових] організацій, а управа складається з делегатів від управ цих організацій. Головою Союзу завжди буває один з найповажніших військових, так що я його призначаю і представником В[ійськового] М[іністра]. В число організацій, що складають Союз, входить і Т-во Запорожців. В Польщі існує Товариство вояків, в яке входять переважно вояки,

що мешкають в Станиці та її околицях; крім того, в місцях перебування нашого вояцтва утворено шкільні групи — до 50, керовників яких призначає В[ійськовий] М[іністр], ці шкільні групи помимо завдань військових студій мають функції адміністративно-мобілізаційного характеру, через керовників шкільних груп В[ійськовий] М[іністр] тримає зв'язок зі всім вояцтвом. В Румунії нема громадської військової організації, а представник В[ійськового] М[іністра] має під собою так звані групи, подібно як в Польщі шкільні групи. В Франції існує Товариство вояків, головою якого згідно статуту є призначений генерал У[довиченко], він і представник Військового Міністра на Францію. Товариство вояків у Франції завдяки широкій діяльності ген. Удовиченка займає дуже поважне місце в житті тамтешньої еміграції і має значіння не тільки в нашому внутрішньому житті, а багато робить для пропаганди нашої визвольної ідеї назовні, є членом Т[овариства] французьких комбатантів і має надії здобути на французькому терені ріжні пільги для своїх членів. Я б хотів, щоб Ви у своїй роботі на французькому терені підтримували якнайстисліший зв'язок з генералом Удовиченком.

Тепер щодо організації запорожців повстає два питання: 1) стосунок Т-ва запорожців на французькому терені до Т[овариства] вояків і генерала У[довиченка], як представника Військового Міністра, 2) загальна організація запорожців.

1-ше: вихожу з założення, що впливає з попереднього нашого листування — «Запорожці були частиною Армії УНР, зі складу Армії не виходили, а тому лишаються й надалі частиною Армії УНР» (витяг з Вашого листа від 27.IX. 30).

Шануючи прагнення запорожців до організаційної єдності і плекання своїх традицій, як одної з найстарших частин Армії УНР, що займає почесне місце в історії нашої боротьби, та й буде займати це місце, — вважаю, що на терені Франції Т-во запорожців мусить устосункуватися до решти вояцтва Армії УНР на взірець чеський. Не вхожу в обміркування деталей, це зробіть разом з ген. У[довиченком], якому копію цього листа одночасно надсилаю і переконаний в тому, що генерал У[довиченко] прихильно поставиться до Т[овариства] запорожців і знайде відповідний модус вівенді до інтересів цілого, як і Т[овариства] Запорожців.

2-ге: загальна організація запорожців, так би мовити, громадсько-військового характеру. Вважаю, що Ваш підхід до цієї справи хибний — доказом цього є відмова чеського Т[овариства] запорожців стати Вашою філією. Не можна не зрозуміти це Т[овариство], бо воно вже існує давно, а Ви тільки що починаєте організаційну працю і відразу хочете, щоб Вас визнали за центр. Я вважаю, що треба Вам зорганізувати запорожців у Франції, зараз організуються запорожці по окремих місцях в Польщі під керуванням комдива (наказ ч. 2). Коли у Франції повстане Товариство на зразок чеського, то тоді на з'їзді або через листовне порозуміння між собою 3-х управ цих товариств може вилонитися центр запорожців. При цьому за засаду мусить бути взято, що в кожній країні Т[овариство] запорожців є частиною загальної нашої організації, в житті якої бере участь і підлягає вказівкам представників В[ійськового] М[іністра].

Тепер щодо організації військових студій, то за підставу організації їх мусить бути покладена самоосвіта. Для цієї мети мною укладено відповідні програми, які Вам надсилаю. При укладенні цих програмів малося на увазі шкільні групи в Польщі, в них вказано відповідну польську літературу, яку Вам теж висилаю, бо думаю, що Ваші не забули польської мови. Треба мати на увазі, що польська військова доктрина найбільше підходить для нас — не буду спинятися чому, гадаю, що це для Вас є зрозуміле, гадаю, що розумієте невідповідність для нас французької воєнної доктрини. Але як матеріал для студій, рекомендую Вам дуже франц[узську] військову літературу, при користанні якою треба завжди узглядювати відмінність обставин боротьби наших і французьких. Дуже корисним для

Вас матеріалами будуть видання «Зарубежних высших военно-научних курсов» генерала Головіна в Парижу. Докладні відомости про цю літературу і умови її придбання подасть Вам, сподіваюсь, охоче ген. У[довиченко], коли звернетесь до нього. Завданням Ваших студій мало б бути поповнення військових знань та ознайомлення з сучасним станом військової штуки.

Нарешті в міру всіх можливостей — правда вони дуже обмежені — буду намагатися помагати Вам через ген. У[довиченка] і грішми.

Про одержання цього листа прошу мене повідомити.

З правдивою до Вас повагою

(—)

В. Сальський
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

29 жовтня 1930 р.

№ 581

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 159, арк. 77–79.

Копія. Машинопис.

№ 214 | Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Проході про необхідність вивчення настроїв української еміграції в Чехословаччині та із застереженнями щодо контактів з російською військовою еміграцією

8 січня 1931 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Вашого листа з дня 29. XII м[инулого] р[оку] одержав. В зв'язку з першою частиною, де пишете «переживаємий нами час піднесення політичних настроїв», бажано було б знати як зараз зарисовуються на Вашому терені ці настрої, їх переважаючу силу й напрямну. Зокрема, хотілося б знати причину упадку активності групи Ісака Прохорovichа [Мазепи].

За інформації за п. Котовича дякую. Все ж якось дивно, що, перейшовши через румунський кордон, він не поцікавився стичністю з нашими тамтейшими громадськими організаціями.

Цілі «Воєнно-Наукового Т-ва» я вбачаю не так в студіях військової штуки, як в бажанню не стратити контакту з нашими старшинами й черпати з цього джерела відомости та настрої, може й несвідомо, в інтересах «організацій» — нам ворожих. Таку думку підтверджує й факт побачення ген. П[етрива] з мюлеровцями³⁹⁹. Ніяким «однокашництвом» на 13-му році політичної еміграції не можна пояснити постаті українського патріота в прийомному покою «білого генерала». Тому раджу Вам застерігти наших вояків перед цими «студіями».

Господарча ситуація нашого терену дуже несприятлива, а тому Ваші кроки в напрямі підшукування праці там, на місці, є доцільні й полегшують стан цієї справи взагалі.

З правдивою до Вас пошаною

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

8 січня 1931 [р.]

№ 9

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 160, арк. 9.
Оригінал. Машинопис.

13 січня 1931 р.

Подєбради

Високоповажний пане генерале!

«Переживаємий нами час піднесення політичних настроїв» був викликаний відомими Вам подіями в Галичині. Звичайно, в зв'язку з ними була проведена рішуча акція з боку «наших приятелів», що бажали очорнити наш Центр, надаючи певного освітлення інтерв'ю п[ана] Г[оловного] О[тамана], виступу проф. О. Ш[ульгина], статтям «Тризуба», комунікату Гол[овної] емігр[аційної] ради, передовій числа 13 «Табору» і т. д. Була тенденція поставити в одну площину поступування інж. С. Тимошенка й нашого Центру. Все це, природно, зробило свій вплив. Члени То-ва критично поставились до екстремних нападів на Центр, але, з другого боку, критичні постави й до чинності останнього, особливо в тих випадках, де були може й зайві підкреслення, як, наприклад, в комунікаті Головної еміграційної ради, чи в передовій «Табору». Треба було певного такту в поступуванні, щоб не викликати «междуособной брани», а разом з тим і зм'ягчити всі удари наших «приятелів». Смію твердити, що Т-во з цієї ситуації вийшло з честю, воно як організація зайняло нейтральну позицію, ніхто його не чіпав і не чіпає, бо наше Т-во, скажу, користується тут певною повагою...

...У фашистів і с[оціалістів]-р[еволюціонерів] є тенденція роздувати кадило далі з минулими подіями, але їх, головне, наші с[оціал]-д[емократи] стримують, хоч можливо на січневу сесію Ліги Націй в справі меншостей поїде проф. С. Русова. Але там великого «повстання» вона, звичайно, не зробить. Тому у всіх витворюється настрій працювати, а не галасувати.

Група Ісака Прохоровича, як Ви, пане генерале, її називаєте, за цей час була дуже активна. Вона, правда, не галасувала, але своєю непомітною упертою працею отримала інші групи від галасування та можливо ще більш екстремних нападах на наш Центр. Користуючись тим, що вона «антіпольонофільська», вона зручно припиняла всякі демагогії на адресу Центру в інтересах загальнонаціональної справи. Але це не виключає того, що в свій [час] с[оціал]-д[емократи] виявлять свою активність в критиці поступування діячів нашого Центру, не створюючи, звичайно, єдиного фронту з нашими «приятелями»...

Щодо чинності «Военно-наукового товариства», то наші вояки до неї не мають жодного відношення. Правда, деякі з наших цивільних діячів надають певне значення отому їхньому галасуванню й один раз доц. Лисянський щось пробував мені доказувати мою помилку, що я в «Завданні вояків» відкидаю принцип суто «професійного» об'єднання вояків, а зв'язую його з ідеологічним. Але я йому зазначив, що професії забивати людей немає, а є обов'язок боротися за Батьківщину, а він зв'язаний певною ідеологією, що дає моральну силу й витривалість в боротьбі. Наші ж вояки вже зробили певну оцінку «авторитетові» ген. Петріва і К°. Для вояків найважливіший моральний авторитет. Коли його немає, то хоч би той генерал зорі з неба здіймав, за ним на смерть ніхто не піде. Цього не розуміють цивільні, але це їх справа...

З глибокою до Вас повагою

(В. Прохода)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 160, арк. 14–15.
Оригінал. Рукопис.

20 січня 1931 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Листа Вашого з дня 13.І. ц. р. одержав. Справоздання за жовтень, листопад, грудень затверджую. Дякую за подані інформації. Досить прикра річ, що наше громадянство не може ніяк зрозуміти успособлень і прагнень наших вояків [...]. В тих коротеньких рядках, що Ви подали, Ви дуже добре з'ясували зміст цієї проблеми. Власне ходить тут про добру волю й щире взаємне довір'я, чого ми, вояки, з боку нашого громадянства очікуємо.

В тому, як Ви сформулювали перед п. Лисянським нашу ідеологію, наше розуміння завдань і свого обов'язку перед цілим народом, а не перед якоюсь групою чи клясою, є глибока правда, і весь зміст наших прагнень. Мушу цілком одверто зазначити Вам, що я був дуже втішений, коли читав Вашого листа в цьому уступі. Жаліти доводиться лише про те, що не всі наші військові можуть знайти належну відповідь на неправдиві закиди, або не завжди мають до цього досить ще горожанської мужности.

В справі збору датків на помник полк. Фролову починив певні заходи, однак при сучаснім матеріяльнім положенні еміграції на дуже задовольняючі наслідки розраховувати не доводиться.

Що до справ Союзу — структура його, безпосередні товариські стосунки, головню ж морально-політична база його, навіть і в хвилини підйому «політичних настроїв», згоджуюсь з Вами, цілюще будуть й надалі впливати на місцеве, хоч би часом «розбурхане море» пристрастей.

З пошаною до Вас

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

20 січня 1931 р.

№ 61

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2. стр. 160, арк. 18-18зв.
Оригінал. Машинопис.*

23 травня 1931 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Листа Вашого з дня 11.V б. р. і статтю інж. Мосендза⁴⁰⁰ одержав. Мене приємно вражає у Ваших інформаціях те, що суть вони не є сирим матеріялом, а старанно перестудійовані. Коли б же ходило про певне поширення їх, можна було б трохи ширше зупинитися над авторами та їхніми підходами до розкладу нашої еміграції.

Виступ д-ра Славіка, мені здається, не є таким характеристичним, щоб міг ілюструвати «недоброзичливість влад» до еміграції. Власне й Ви трактуєте його як намагання

теоретично обґрунтувати історичну закономірність й конечність існування більшовизму після російської революції. Можливо, що аграрники чеські під загрозою «аншлюсу» шукають будь-якої можливості безпосереднього, по Антантою, опертя, для переборення господарчої кризи і більш тіснішого економічного зв'язку з Москвою. З цією метою, майже без виключення, європейські країни заснували спеціальні товариства й через них цю акцію провадять. Припускаю, що і Ваш терен не уникнув цього і якби цей докладчик зрештою виступав би як певний речник такої організації, легше було б зрозуміти його висновки з докладу, сам доклад і не бути дуже здивованим останнім. Цим очевидно доводиться пояснити виступ того докладчика, бо про якісь спеціальні «недоброзичливі» застосування влад Вашого терену до нашої еміграції якраз тепер, мені не доводилося чути, хіба в останній час запали якісь зміни? В такому разі й про це, по можливості, докладніше поінформуйте. Не віряться, щоб після такої великої жертвенної акції для еміграції, провідні кола так різко змінили позиції.

Про сот. Шп. маю досить добрі відомости від п[ана] ген. Куца, який знає його з часів праці в Штабі Армії. Ніби не мав він бути прихильником Скор[опадсь]кого, а проте, трудно щось більшого сказати.

З дончаками, я певен, дасте собі раду. А то справа з датками на пам'ятник полк. Фролову мене довгий час турбує і не задовольняє, хоч дійсно економічний стан нашої еміграції тут дуже й дуже тяжкий.

Очевидно доведеться вислати те, що до цього часу зібрано — вишлю в червні, додавши якусь суму від себе.

З правдивою пошаною

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

23 травня 1931 р.
№ 369

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 160, арк. 56–56зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 218

Лист архієпископа Української автокефальної ортодоксальної церкви в США і Канаді Д. Теодоровича підполковнику В. Проході про необхідність долати труднощі в житті української еміграції та бути готовим до боротьби за національні ідеали*

15 липня 1931 р.

Філадельфія
Вельмишановному пану інж. В. Проході
Подебради, Чехословаччина, Європа

Вельмишановний пане!

Я довго не відповідав на Ваш лист, все, це чи інше перешкоджало. Все ж, я його увесь час тримав на виду, я хтів Вам відповісти і з тою відповіддю відживити ці і тяжкі і так

* Лист виконаний на офіційному бланку церкви.

дорогі спомини, які у мене ніколи не забудуться, спомини перших поривів і змагань за діло нашої Української Нації і її Державності. Можливо, тоді творились фатальні помилки, можливо в тодішній боротьбі було багато моментів невідповідаючих великості цього першого по довгій перерві народнього зриву, все ж, те, що тоді переживалось, було так принаймні мені почувалось, великим, світлим, неповторимим. Почувалось, що мрія виношена, як не раз говорилось, певними фантастами, певними «нереальними мрійниками», мрія, що мала місце в закритих кругах лише, ця мрія могутнім всенародним зривом передається цілій Нації. Перший зрив не дав нам остаточної перемоги. Перші зриви її ніколи не дають. Але dokonano великого діла, досягнуто ціль: мрія стала ідеєю, ідея воплотилась в життю, в змаганнях мас і стала устремлінням, живим, непоборним устремлінням. Це є велике, незабутнє, світле і дороге. Це дає мені право завжди з гордістю споминати перші дні нашої національної організації і боротьби. Ваш лист віджив ці спомини і був імпульсом для цих кількох рядків, в яких можливо більш почування, ніж мисли.

Без сумніву, я пам'ятаю Вас. Правда, я пам'ятаю більше ім'я, мені трудно відживити в своїй пам'яті Ваш облік, так багато пережилось з того часу, так багато нових вражень, нових людей, що Ви зрозумієте мене і простите мою бідну пам'ять. Без сумніву, якби я мав Вашу фотографію, з нею ожила б ціла гамма вже можливо напівзабутих вражень.

Мені було дуже приємно отримати Вашого листа. Ви пишете про теперішню прибитість. Я думаю, вона цілком природна. Після бурного свята змагань, неспокоїв і боротьби, в якій все ж відчувалось велике, дуже, теперішні обставини, в які поставлена наша політична еміграція, обставини, які сковують розмах мисли, прив'язують до щоденних турбот і часом дуже тяжких, гнітючих, ці обставини творять з нашої сучасності нудні будні. Але ці будні неминучі. Не лише свято відпочинку приходить після довгих буднів свято розмаху, свято бушуючої енергії, в якій забуваєш свою ідентичність, зливаєшся з чимсь великим, живеш незнаним досі життям і таке свято теж потребує перед собою довгих буднів.

Я вірю, ми ще будемо мати таке свято, наше покоління ще дочекається його. Будні потрібні, щоб непомітно, повільно, але неминучо зновросло те велике, яке буде нашим новим святом. В ці будні може треба робити і буденну роботу, але її доконче треба, щоб виросло те, що було нашою мрією, стало живою ідеєю і виросло в невикореним стремління. Читаючи Вашого листа і бачучи з нього, яку роботу Ви тепер робите, я бачу, що наші будні Вас не заглушили, навпаки, Ви їх глушите, наповнюючи їх роботою «на світанку», в чеканню нового дня, дня здійснення всього того, про що чорної ночі мріялось, що сірими, непривітними світанками, можливо з туманами і дощем, готувалось.

Боже благословення нехай спочиває на Вашій праці і Господня Рука нехай веде Вас і в тяжкі хвилини підтримує Вас в ній. Мої гарячі симпатії і молитви завжди з Вами. Ваші листи будуть завжди мені дорогими.

З щирою до Вас повагою і любовію

(Джон Теодорович)
Архієпископ

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 160, арк. 73–73зв.
Оригінал. Машинопис.*

Ідеологічна платформа УСК «Зарево» принята першим з'їздом зарев'янських корпорацій в днях 19–21.7.1931.

1. «ЗАРЕВО» є українською студентською Корпорацією, якої остаточною ціллю є: здобуття Соборної Незалежної Української Національної Держави.

2. Ідеологією «Зарева» є український націоналізм, повний імперіалізму та активізму, повний жадоби панування та українського месіанізму.

3. Стремління Корпорації «Зарево» узмістовлюється в цілій своїй ширині, в її кличі — «За Батьківщину». Клич цей є для кожного члена Корпорації «Зарево» найвищим законом та найвищим його обов'язком. Він є для його вказівкою в праці, як у власному, так і в громадянському житті.

4. Кожний член Корпорації «Зарево», свідомий великої історичної місії Української Нації, яку сповняла вона в минулому та сучасному ратуючи культуру Європи перед навалюю азіяських та московських орд, старається здобути для української нації рішаче становище на Сході Європи, віручи в її життєвість та вишу расову спосібність.

5. Корпорація «Зарево» свідомо, що в сучасну добу безоглядного суперництва держав, націй і культур, ідеал своєї державности зможе зреалізувати Українська Нація тільки дорогою самостійного оружного зриву та зтяжної боротьби і тому плекає в своєму нутрі духа бойовости, гарту і витривалости.

6. Підготування членів «Зарева» до боротьби і закріплення власної державности є конкретним шляхом для здійснення ідеалу «Зарева».

7. Корпорація «Зарево» стремить до вироблення в своєму нутрі одиниць сильної волі, твердого характеру, одиниць з виробленим почуттям відповідальности та приготованих на всі життєві невидги.

8. Корпорація «Зарево» стремить всіми засобами піднести рівень духового зацікавлення своїх членів, керуючись при тому досягненнями західно-європейської духової і матеріальної цивілізації.

9. Корпорація «Зарево» приймає до свого складу тільки членів націоналістичного світогляду та вишколює їх на корисних і надійних одиниць в українському громадянському житті.

10. Корпорація «Зарево» стремить до витворення серед свого членства почуття карности, підпорядкованости, послуху та розуміння авторитету влади, уважаючи те почуття головною передумовою в починах недержавної нації.

11. Корпорація «Зарево» поборює всі нездорові прояви в студентському житті, які шкідливо відбиваються на духовому розвоєві особистости чи шкодять українській національній гідности.

12. Кожний член «Зарева» стремить вибитись щоденною та систематичною працею понад пересічну буденщину та є здібний підвестись в громадській роботі понад особисті вигоди.

13. Він є приготованим на всі життєві прояви з ясною відповіддю, з бистрим реагуванням та сильним чином.

14. Кожний член корпорації «Зарева» є підприємливим і експансивним; він є імперіалістом, а не є пацифістом, бо перший робить націю здоровою духово, сильною економічно та могутньою політично.

15. Кожному членові корпорації «Зарева» дорогі здорові моральні основи Української Нації, які тісно зв'язані з проблемою самого її існування і державно-політичного

оформлення і тому в своїй життєвій праці стоїть він на сторожі їх правильного розвитку та гостро поборює всякі розкладові течії в організації нації.

16. Кожний член корпорації «Зарева» плекає українську мову, традицію та українські звичаї. Він є гордим на своє українське походження.

17. Кожний член «Зарева» плекає свої фізичні сили, які в гармонії з духовними способностями творять тип повної людини.

18. Кожний член «Зарева» є точним і обов'язковим та відповідає за виконання перейнятих на себе зобов'язань.

19. Кожний член «Зарева» шанує і обороняє свою і другого особисту честь та честь своєї нації. Він дає і жадає беззастережної сатисфакції.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 916, арк. 17–18зв.

Копія. Машинопис.

№ 220 | **З листа військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу про поїздку на Балкани та в Румунію і настрої в українському еміграційному середовищі цих країн**

21 липня 1931 р.

Цілком довірено

Шановний і дорогий полковнику!

Розібравшись вже дома з своїми записками з подорожі на Б[алкани] та різноманітними вражіннями від неї, заналізуваши складну структуру тамтейшого громадянства, відмінні постаті дієвих осіб, що так чи інакше спричинилися до ускладнень в Громаді в Софії, рівно беручи на увагу відмінні умови життя наших організацій на провінціях в Болгарії, я, як й обіцяв Вам в попередньому листі з 11.VII, хочу обмінятись з Вами своїми думками з оцінки того терену та накреслити провідну на майбутнє.

Не ходило мені як перед поїздкою, так і тепер про встановлення чиїхось персональних великих провин, тим менш виділення «правих» і «винуватих», а лише про те, щоб розрядити там нездорову атмосферу, в першу чергу, і в другу — показати для провідників тамтейших організацій, для полковника Н[едолі-]Цибульського особливо, інші методи громадської роботи, ніж там вони їх застосували. Гадаю також, що мої зарядження, які я дав Н[едолі-]Цибульському, Ви прийняли належно і спокійно, бо за довший час співпраці з Вами та при доброму знайомстві з тим тереном, ми вже виробили з Вами єдино можливий й раціональний підхід до подібних справ, а саме — розглядати нашу працю та її наслідки під кутом погляду доцільності і інтересів майбутньої боротьби і державності нашої [...]

Загальні політичні настрої болгарської еміграції сходяться і з Вашими характеристиками. Там ще тримається сентимент до російської культури і тому, у тих людей, що не приймали участі в нашій визвольній боротьбі, це політично перетворюється у настрої як вони називають «аполітичністю». Правда, та молодь і ті люде, які вже втягнулися в наш організаційний рух, наполовину свідомі наших політичних цілей і при певній і настирливій праці, усвідомленню нашої сили, нашої культури і відрубності від Москви, обіцяють стати добрими патріотами.

Нам потрібно вбити їм в голови основну ідею: тільки сильним прив'язанням й усвідомленням нашої політично-національної відрубності і сили, вони там можуть рахувати

на пошану з боку москалів і поступового їх примирення з фактом існування там наших сил і прагнень. Хай себе рахують в масі «аполітичними», але для нас потрібно в кожній організації в Б[олгарії] мати хоч невеличку кількість твердих вироблених людей, точки опори й осередки купчення та впорядкування в майбутньому притоку більшої кількості вояків з табору Врангеля. На розбиття і повільне притягання звідтам сил маємо скерувати всю свою увагу, на інструктування наших відпоручників в цьому напрямі потрібно скерувати зусилля. Розуміється, тяжко вести інструктаж поруч з поширенням нашої сітки представників, але в першій стадії праці хай будуть і помилки, хай будуть труднощі, але цілі цієї добитися мусимо. На прикладі Цибульського я побачив, що посередній спосіб нашого ділання на Б[алканах] не приводить до мети. І тому, в зв'язку з певними можливостями маю на меті запропонувати вам слідуюче. Наші приятелі*, на міжнародному ґрунті співпраці з Югославією хочуть ще більше закріпити там свої зв'язки і допомогти нам. В кінці липня їде до Білгорода новий посол п. Гюнтер і разом з цим для нас відкриваються можливості заснувати там стале представництво. Для цієї мети я маю на увазі командувати Вас до Білгорода [...]

Для закінчення вражінь з Болгарії ще скажу пару слів про Орлова та Коршуна (відпоручника Коновальця). З першим я здибався на своєму рефераті, на якому була майже вся українська колонія в Софії, та трохи поговорив з ним. Здається це є чесний фанатик своєї ідеї, але що за ним стоять темні сили і то напевно московські, це є без сумніву. Його група (38 осіб) є русофільською. Газету свою видає, як мені там вдалося почути, почасти на свої гроші, а почасти на рахунок Колесниченка, якому друкарня заборжила поважну суму. Помагає йому й Жеребко, що женився на багатій, але то несерйозна фігура, вроді Коршуна. Останній за два роки перебування в якості відпоручника Коновальця не встиг з'єднати собі ні одного прихильника. Взагалі мізерна фігура. Тільки треба буде бути готовим на те, що після моєї поїздки, фашисти звернуть більшу увагу на Софію і можливо чимось або кимось його підсилять. Хоч проф. Парашук тримає його біля себе ніби для «обезвредження», але в справах політичних це мала гарантія. Коли добавлю до своїх вражінь з Б[олгарії] ще те, що мав нагороду при побаченні з п. Т. познайомитися з деякими визначними болгарськими громадянами, то це було б більш-менш все. Між іншим б[увший] міністр Василів прохав передати нашим представникам в Б[олгарії], що в разі якихось потреб він охоче де слід допоможе.

Тепер, коротенько поінформую Вас про мої вражіння з Румунії. Всю нашу працю ведуть там 3 особи — Трепке, Геродот і Порохівський. Однотумці, спаяні, без матеріальних засобів зуміли вони добре поставити там нашу справу і зав'язати дуже поважні стосунки з румунами. Там, за їх посередництвом я бачився з румунським В[ійськовим] М[іністром] і з іншими видатними румунськими чинниками. Отже, в Румунії, в 4-х головних осередках настрої і загальне положення еміграції такі: В Букарешті є інтелігентні сили, але пасивні; настрої середні, добробут теж. На периферії, в Гаванні, Бакеу, Журжіу — настрої добрий і живуть на фабриках і заводах в достатку. Пережилися на румунках, але є це наші бувші вояки і в порівнянні з болг[арською] еміграцією це є небо і земля. Заховали свої військові властивості і в разі акції — цілком поважна, енергійна група. Розуміється, тут багато спричинилося до порівнюючої доброї ситуації ще те, що тут довший час було наше представництво, яке зуміло так поставити правний захист еміграції, що навіть наш терен може йому позаздрити.

Так багато винис різних вражінь, а ще більше колує у мене зараз думок після цієї подорожі, що певний час почува себе стомленим. Проїхав 4,5 тис. км і зробив 6 відчитів.

---

* Йдеться про поляків.

Сподіваюсь, що Ви, пане полковнику, відповідно заспокоєте Циб[ульсько]го і ми далі в своїй праці спокійно перейдемо до порядку денного. Коли б щось потребували для доповнення моїх інформацій, прошу пишіть, радо відповім, рівнож прошу мене частіше інформувати про життя на Балканах, бо оце, коли потрібувалося інформації для п[ана] посла Г[юнтера], я побачив, що відносно Юг[ославії] посідаю досить старі інформації, з початку [19]30 року. Чекаю відповіді відносно Юг[ославії].

З правдивою до Вас пошаною

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

21 липня 1931 р.
№ 468

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 277, арк. 112–116зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 221 | **З листа В. Филоновича В. Сальському про участь у Міжнародній конференції військових комбатантів у Празі, роботу серед української еміграції на Балканах та шляхи її поліпшення**

6 серпня 1931 р.

Ч. 697

Високоповажаний пане генерале!

Лист Ваш ч. 468 та лист від 27/VII я одержав та всі виконав згідно Ваших вказівок.

Конференція в СІАМАКУ⁴⁰¹ була для мене доброю школою, яка дала для мене дуже багато. Шкода, що я є «без язичний» і тому не міг використати цю конференцію в повно її обсягові, але і те, що бачив, дало мені багато.

Не володіючи ані французькою, ані німецькою мовами, я звернув свою працю на нав'язування зв'язків та веденню певної пропаганди з тими делегатами, з якими міг домовитись: чехи, словаки, болгари та німці з ЧСР, В цьому напрямкові мною зроблено все, що лише в даних обставинах можно було зробити. Особливу увагу звернув на делегатів з Болгарії та Югославії. З болгарським генералом Александровим тяжко було балакати, завдяки його москвофільському успособленню, зато з сербами пророблено була корисна праця (делегатами були один доктор медицини, другий професор гімназійний з Білгороду) розійшлися з ними приятелями (один з них навіть у нас ночував). Особливого від цих сербів нічого не чекав, бо певен, що вони жадних впливів дома не мають, але все ж вони обоє добре ставляються до нас українців і видно цілком свідомо роблять розділ між нами і москалями. Як доказ розуміння ними нашої справи наведу тут дві їхні фрази: «Європа мусе бути вдячна Україні за те, що остання не пустила більшовиків до неї»... або: «...п'ятилітка, хоч би вона і вдалася большевикам, не так вже страшна, бо накопи б прийшло до війни, я певен, що зараз же повстане Україна і тим паралізує рух большевиків».

З чехами, словаками та чеськими німцями балакати було багато легше, тут було видно, що наше питання для них не є новиною. Вони його розуміють та відповідно цінять.

Про перебіг самої конференції писати не буду, бо про неї розповідь очевидно Вам пан професор С[маль]-С[тоцький]. В додаток до його звіту прошу передати йому одну деталь, яку він не знає: по нашому відходу з засідання політичної комісії там при голосуванні

дійшло до конфлікту, «наші приятелі»* виставили резолюцію про недоторканість своїх західних кордонів. Німці були проти неї і тут в погоні за голосами кинулись за українською делегацією, а коли нас не знайшли, то «приятелі» заявили, що вони будуть голосувати в імені української делегації, однак до цього не допустили і резолюція пропала.

Справи в Болгарії

Досьогоднішня кореспонденція з Болгарії показує, що моє передбачення було правдиве, — Громада стоїть на одному місці і ані крока вперед. Так гадаю вона на цій точці і залишиться, бо для такої праці треба ініціативу, треба проявити бодай мінімальну енергію. На жаль, ані того, ані другого у панів Парашука та Крупицького не має. Боюся я і за саму Громаду, бо не є можливим для нас забувати, що особа пана Парашука є одіозною в очах тамтешнього коменданта полковника Карагіозова, який при першій же нагоді може закрити громаду.

Настрої в Громаді, після мого спостереження з листів, далеко не є задовольняючими. Пояснюю я це тим, що стара «опозиція», добившись свого та перебравши «владу», просто ігнорує теперішню опозицію, хоч ця остання цілковито лояльно ставиться до теперішньої «влади».

Пан Цибульській звичайно наробив багато хиб, завдяки своїй вдачі та спостерегти ці хиби відці було неможливо. Певно, що наколи можна було відвідувати бодай раз на рік Болгарію, цього б не сталося, бо справа була б ясною, поведінка і методи Цибульського не уникли б під таким доглядом, і все це могло б випадати цілком інакше. Хоч подібний конфлікт, на мою думку мусив би бути, бо тут необійшлося без чужого впливу п. Т-го, що повірив краснословію пана Парашука.

Останні події в Софії підказують про потребу живого зв'язку з тими групами, що є розкидані по провінції, тому вважаю конче потрібним надіслати когось туди, а коли це не є можливе, то бодай дати змогу проїхати по цих групах пану Цибульському, давше останньому певні вказівки [...]

Справи Югославії

В Югославії справи ідуть добре. Маємо там майже всі дотепер зорганізовані громади легалізованими. Лишається лише Громада у Великому Бечкереківі, де маю надію, [що] статут незабаром буде так само затверджений владою [...]

Умови праці в Югославії є цілковито відмінні, життя також і проєкт сталого мого перебування в Білгороді є майже не до переведення.

Серби завжди бачуть в кожній новій людині, та ще такий, що не балакає їхньою мовою, небезпечну — людину. Коли до того додати, що така «небезпечна» людина в місті не має якоїсь праці-заробітку, то таке підозріння набирає форм певності про небезпеку і тоді біда тій людині. Для такого твердження маю багато прикладів не лише з емігрантами, але і з другими народами, що навіть мали їхні ж — сербські паси. Такий приклад був з донькою моєї господині, що вийшла за хорвата та їхала по сербському пасу до свого чоловіка в Югославію. По дорозі її заарештували лише за те, що вона балакала чеською мовою. Хворіють вони очевидно на манію переслідування «шпініонами», хоч це і випадаеть анекдотично, але є це факти. Інша справа була б звичайно, наколи б я мав там якусь посаду (приватну), тоді міг би уникнути від такого слідкування.

Надіятися на те, щоб там було утворити в Білгороді офіційне представництво, цілковито не можна.

Беручи це все на увагу, хочу запропонувати Вам свій плян, який буде ближчий до переведення його в життя та і чи не користнійший. Замість сталого мого сидіння в Білгороді

---

* Йдеться про поляків.

стале моє перебування залишається тут на Чехах. Звідки роблю довші поїздки до наших осередків в Югославії. В кожному такому осередкові перебуваю 7–10 днів, зачитую там 1–2 лекції чи реферати, знайомлюсь з місцевими умовами, роблю ті чи інші вказівки нашим відпоручникам на місці, підшукую нові можливості до поширення сітки відпоручників, а можливо і організацій. Так пересуваюсь від одного до другого міста — Білгород, Смередово, Новий Сад, Скоплє, Великий Бечкерек і т. д. Така поїздка займе приблизно 1–1,2 місяці. Далі проїхав би я до Царгороду, де придивився б до тої праці, яку мав проробити там, для чого мав би там перебути біля 1 м[ісяця].

З Царгороду повернув би знову до Югославії та зачитав би там нові реферати, після чого б повернувся до Чех, де в той час мав би вже приправлений матеріал для «Гуртуймося». Така поїздка зайняла б 3–4 місяця.

Такий підход до справи не викличе підозрінь, бо кожна з Громад дасть мені лист-запрошення на прочитання у себе реферату, на що має право по статуту.

Тепер щодо кошторису на всю цю акцію. Ураховую допомогу п'яти відпоручникам, улаштування читалень (5), своє утримання, роз'їзди, репрезентація — 2,5 тис. злотих. Не є це перебільшена сума, є ще для такої праці мінімум. Маю правда я задню думку, щось з цього зекономити і на «Гуртуймося», хоч це буде залежати від обставин, в яких [буду] перебувати та які прийдеться зробити витрати.

Думати про те, щоб я міг щось відірвати чи поїхати на ті гроші, що я дістаю, є справою виключеною, бо ж я і так ледве ледве звожу кінці з кінцями.

Надіслав Вам 21/VII свій доклад та не маю на него ще від Вас відповіді, яко ж не повернуті мені ті листи що, я приложив, останні дуже просив би мені повернути.

Прикладаю тут два відчита за VII та VI місяці.

Маю відомості про те що пан Сціборський був у Відні, де робив виклад, є зараз тут в Празі (можливо вже відїхав), має бути в Білгороді, Софії та Царгороді. Тут недавно відбувалась якась нарада на чолі з Коновальцем.

З правдивим поважанням

Підполковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 277, арк. 194–196.

Котія. Машинопис.

№ 222 | Лист В. Сальського В. Проході про недоцільність підтримання зв'язків із козацькими товариствами русофільського спрямування

8 серпня 1931 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Запрошення на свято відкриття пам'ятника М. Фролову та листа Вашого з дня 16.VII. б. р. одержав.

Урочисте відкриття пам'ятника, як бачу з вашого листа, відбулося належно і солідарно. Може навіть і добре, що в цю справу Ви не заангажували «Центрального Козачого Комітету» на чолі з Аксьоновим. По-перше, нічого не втратили від цього, а, по-друге, й у нас тут мало ним цікавляться. Ті ж люде, що мали з цим Комітетом ближчі стики, не рекомендують його нашим політичним організаціям з кращого боку. Занадто ще в ньому живе московсько-федералістична тенденція й я радив би Вам не турбувати цього Комітету своєю ініціативою й взагалі уважністю з нашого боку.

Книжка, яку проектує «В[ільне] К[озацтво]» для опрацювання українськими генералами, не може дати бажаних для «В[ільного] К[озацтва]» наслідків. Політика окреслює стратегічні цілі й ідеали, а не навпаки. І що ж під цим поглядом можуть сказати для «В[ільного] К[озацтва]» цікавого, а головне, авторитетного не уповноважені на це особи?

Сучасне міжнародне положення щодо точного окреслення не надається. Йде процес формування і може нової консолідації європейських сил, але [в] увсякому разі ініціатива цих кроків належить вже не бундючому Сходові, а комусь іншому.

З пошаною

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

8 серпня 1931 р.
№ 509

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 160, арк. 77.
Оригінал. Машинопис.*

№ 223 | 3 листа полковника О. Шаповала Ю. Колларду про американську дійсність та українську еміграцію в США

15 серпня 1931 р.

Дорогий друже Юрію Жерардовичу!

[...] От так, брате, ось вже десять місяців промайнуло, як я опинився в цій скаженій країні, серед цього «столпотворенія вавилонського». Ну, брат, і «столпотвореніє»! Ось де збіговисько рас, племен і «язиків» ... крутишся як г...о в ополонці і ніяк не можеш звикнути до всього цього. Часто думаю собі, ось де прекрасне підложжя для кремлівських «товаришів»-апостолів розводити інтернаціональну дурійку [...]

[...] Лише одна єдина англо-саксонська раса тримає покищо цю дику збиранину в субординації, примушує її бодай назовні шанувати федеральну конституцію. І дивні річі щодо психіки тутешнього люду — вся та збиранина народів цієї країни дійсно шанує конституцію своєї держави, але фактично із тієї конституції виконує (і то автоматично) хіба лише два параграфи: це — повинність вибирати президента і конгресменів (себто членів парламенту) [...]

Не буду вже говорити про т. зв. духові потреби та затребування. За яких 10–15 літ, коли не станеться якесь чудо на всім світі, — ця країна навіть з формальної сторони буде на цілих 99 % безбожницькою. Досі віру в Бога тут підогривала майже виключно католицька церква, яка й досі являється досить сильною фортецею проти безвірництва. Але є вже одно молоде покоління тутешнє, між яким багато є таких типів, які ніколи не чули імені Ісуса Христа і поняття не мають, хто такий був Христос [...]

Від кількох літ до цієї країни забрело багацько ріжних волоцюг і пройдисвітів українського походження; вони встигли за цей час вилізти на «командні висоти» і запанувати над тутешніми простоволосими емігрантами, стати «лідерами» тих простоволосих. Загально сказати — «ці лідери» це звичайні дезертири, які нігде своєї голови не підкладали та не наражували на небезпеку під час нашої визвольної боротьби на землях українських. І ці дезертири так міцно усілися на своїх «лідерських» місцях, що треба доброї гармати, аби їх вибити із тих логовищ [...] Той елемент страшний тим, що він цілковито аморальний,

аби не випустити зі своїх рук «опіки» над тутешнім «трудогим народом» укр[аїнсько-го] племені. Не можу тобі передати в цім короткім листі всіх тих «бойовищ», які вже я мав з тутешніми укр[аїнськими] анархо-хаотиками. Багатьох уже спутав, як диких коней, але ще до чорта є їх на «слободі». А тут інакше, братіку, не можна: тут такі «нрави», що коли ти перший не зацідиш в потилицю своєму противнику, то він обов'язково тобі наб'є писок [...]

До країни цієї й досі не звик, та мабуть і ніколи не звикну. Занадто все тут «до гори ногами» живе і робить. Все тут так просякнуто матеріалізмом, що аж смердить. Все то летить як скажене ловити того доляра. І той доляр справді є тут «всесильний» та «всемогучий», доляр є верховний головнокомандуючий душі й тіла тутешньої людини. Коли ще трохи спаслося від цієї страшної загрози частина тутешньої людності, то це люди старшої генерації тутешньої української еміграції, переважно із тутешнього укр[аїнського] «простонародю» — робітники і дрібні ремісники, які тяжко «американізуються».

Цього б не сказав я про т. зв. тутешню українську інтелігенцію (правда, її кіт наплавав) і ця категорія людей на 90 % вже має викривлену душу («ні се, ні те — ні кукареку!»). Власне це «інтелігенція» багато тут зла причинила тому нашому «простонародю» — скільки тут шахрайства вона робила серед тих довірливих людей. І тому тепер так тяжко робити добре діло тут новій людині, хоч би вона була найчесніша.

Те, що ти чуєш про тутешній національний підйом ширших мас нашого народа, можна завдячувати лише консерватизму та релігійності наших простих людей, в яких здебільшого це заховалося і воно власне кличе їх інтуїтивно до акції і посильної мертвеності (мова йде про наш елемент, прибувший із укр[аїнських] західних земель. Про решту тяжко сказати щось путящого, бо, приміром, наддніпрянці, які прийшли сюди до світової війни, здебільшого ще й досі не знають, що вони є українці. Звуть себе малоросами або руськими) [...]

Гаряче цілую тебе і сердечно вітаю Лідію Мик[олаївну].

Твій

(Олександр)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 74–76.

Оригінал. Рукопис.

№ 224 | Лист А. Лівичького Ю. Колларду з побажанням підтримання постійних контактів, надією на повернення в Україну та про відсутність молоді генерації провідників національної ідеї

25 серпня 1931 р.

Високоповажний Юрію Жерардовичу!

Прочитав я копію Вашого листа до Віктора Никандровича і пригадав наше коротке, але миле знайомство. Дякую дуже за ті вирази симпатії до мене особисто, які щедро розсипані в листі Вашому до Віктора. Такі вирази є великою моральною підтримкою і стимулом для дальшої впертої праці. А ми з Вами, хоч і старіємось, та щось не видно навколо нас тих молодих, які нам заступлять. Не новітні же «націоналісти» з їх поверховим «уратріотизмом» і захованими симпатіями до північного окупанта?

Знаючи Вас, яко патріота не вчорашньої дати, хотів би бути з Вами в контакті, подавати часом інформації про наші, досить таки не блискучі справи, але не певен у Вашій адресі.

Коли матиму найновішу, писатиму. Зараз «спасаюся у монастирі, у старого приятеля архимандрита Сікорського, якого добре знає Панас Михайлович*. У нас, бачите, тепер критеріями «певности» є не «соціалізм» (Ви теж — «соціаліст»-самостійник); хоч проти останнього ми теж нічого не маємо, а той укр[аїнський] патріотизм, який приведе таки нас до власної держави.

Читав Ваші спогади, спостеріг деякі дрібні помилки, збирався навіть до Вас писати та якось не вийшло. Моя адреса у В[арша]ві (конспіративна) [...]**. Цими днями повертаю «додому», маю втіху — внучку 6 років.

Всього найліпшого. Вашій милій дружині цілую руці.

Ваш

(А. Ливицький)

25.VIII.31

[P. S.] Чи недовго ми з Вами засиділись на чужині, чи не час таки до справжнього «дому» повертати. Та й ще з розверненими шовковими жовто-блакитними прапорами?!

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 82, арк. 41–41зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 225 | 3 листа В. Филоновича голові Української громади у Варні про діяльність українських націоналістів та їх боротьбу проти Державного центру УНР

9 вересня 1931 р.

Високоповажний пане голову!

[...] Чув я, що до Вас завітав «націоналіст» п. Сціборський та робив у Вас свій виклад. Не знаю, що саме казав Вам цей пан там у Вас, однак знаю добре лінію поведінки цих «націоналістів» і тому мене дуже цікавить, яке враження винесла Ваша Громада від такого барвистого викладу. Кажу барвистого, бо п. Сціборський ніколи не рахується з переконуючими фактами, подає у вигляді саме такому, який потрібний для даної аудиторії. Підтасовка «фактів» є звичаєм при викладах панів «націоналістів». Наколи Ви хочете простудіювати всю «патріотичну» діяльність їх, то її можна було охарактеризувати просто війною з Урядом УНР. В цьому вся праця, в цьому весь «патріотизм». Здорово критика, продиктована дійсним патріотизмом, тут є відсутня. Проте все я не хочу забігати наперед та нав'язувати Вам свою думку. Радий буду наколи б Ви поділилися своїм враженням [...]

З правдивою до Вас пошаною.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 277а, арк. 45–45зв.

Копія. Машинопис.

* Йдеться про О. М. Андрієвського.

** Подається адреса польською мовою.

20 вересня 1931 р.

На ланах широкопогих поневоленої України, під м. Базаром на Волині, стоїть висока могила. Немає пам'ятника на ній, немає звичайнісінького хреста, не правлять панахиди біля неї, і лише потайки там, під московською неволею, оповідають за цю могилу батьки дітям своїм.

Оповідують вони, що десять років тому купка напівголих, босих, майже без зброї, лицарів сміливо посунулася проти дивізій та бригад, проти гармат та кулеметів окупантської армії, посунулася, щоб визволили Україну-матір з ворожих лабетів, посунулася, щоб заманіфестувати всьому світові про живучість ідеї Незалежності, Державності України.

Що майже місяць боролися ці герої проти наїзників, аж поки — вичерпані нечуваними морозами, глибокими снігами того року, змучені безперестанними боями, боротьбою без сну, без відпочинку, вистрілявши останні набої, вони, напівживі, поранені, з відмерзлими ногами, — не попали до рук численного ворога — окупанта.

Що навіть сам лютий ворог дивувався їхній безкорисній, фанатичній ідейності, героїзмові, любові до батьківщини, він обіцяв їм дарувати життя, пропонував їм служити у себе, аби лише відмовилися вони від цієї любові, заплямували своє служення Батьківщині, ідею незалежності України.

І що ці напівживі, напівпритомні мученики, всі, як один, з огидою, з презирством відкинули це, свідомо ідучи на смерть; що понесли їх, бо більшість йти вже не могла, на цю смерть, і що з вірою вже неземною в майбутнє щастя Батьківщини, в дружнім співі «Ще не вмерла Україна», падали вони під кулеметними стрілами до спільної могили...

359 було тоді розстріляно в Базарі, 359 поховано в цій могилі без хреста, без пам'ятника.

10 років лежать там шляхетні кістки наших героїв, наших мучеників за нашу долю, за нашу Батьківщину...

Це ті, з ким ми опліч билися за Україну, це ті, з ким переходили ми на вигнання, з ким по таборах горювали по Батьківщині.

І чий же обов'язок, як не наш, утворити їм пам'ятник нерукотворний, зберегти святу пам'ять їхню для наступного покоління. Для цілого світу?

І щоб гідно вшанувати їхню пам'ять, Управа Українського Воєнно-Історичного Товариства покликала до життя «Комітет по вшанування пам'яті 359-ти в десятю річницю їх мученицької смерті в Базарі», що має завчасно підготувати відповідну на їх пошану жалібну урочистість, як в центрі, так і по всіх визначніших осередках скупчення українців на вигнанні.

Крім того, Управа Воєнно-Історичного Товариства приступила до видання окремою книжкою ч. III «За Державність» всіх зібраних і багато ілюстрованих матеріалів, що стосуються тільки Зимового походу року 1921 у всій його цілості, щоб цим залишити Україні на вічні часи незнищиму пам'ять про найгарячішу, найвідданішу їй офіру...

Але все це зв'язане з великими грошовими видатками. Треба чимало грошей, яких і бракує Комітетові.

І ось Комітет звертається з закликом по жертви на це до всіх українців.

Не маємо до кого більше звернутися, не маємо у кого більше просити!

Комітет добре свідомий всієї матеріальної скрути і кризи сьогоднішньої, і найгостріше відбивається ця скрута, ця криза, ці злидні на нас, українцях.

Але залишається у нас, майже всього позбавлених, ще наше життя, наші сили, — а ті 359 віддали за Батьківщину все. Отже, святий наш обов'язок дати на вшанування їхньої пам'яті хоч що-небудь майже з нічого.

І Комітет свідомий, що ці по жертви будуть, що на ці грошеві, але всезагальній, безви- няткові дари він матиме змогу створити для 359 в десяту річницю їхньої смерті посиль- ний пам'ятник нерукотворний.

Підписні листи повертати й листування в цій справі слати на адресу Українського Воєнно-Історичного Товариства: — Warszawa, Saska Kera, ul. Elsterska 8, m. 8; гроші — на конто Товариства в Р.К.О. ч. 68686.

Року Божого 1931, місяця вересня 20 дня.

Генштабу генерал-хорунжий Марко Безручко, генштабу генерал-хорунжий Всеволод Змієнко, полковник Михайло Садовський, інженер Віктор Яновський, підполковник Юрко Науменко, сотник Володимир Шевченко, сотник Василь Недайкаша, поручник Яків Фартушний. [...]*

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 125, арк. 45.
Друкарський примірник.*

№ 227 | 3 листа полковника Б.Недолі-Цибульського В.Сальському про реакцію Української громади у Варні на перебування в цьому місті члена Проводу ОУН М.Сціборського

30 вересня 1931 р.

Високоповажний пане генерале!

[...] Дякуючи невиробленості твердого розуміння суто української політичної само- стійності серед тамтешнього суспільства, придавши до цього залишки від «малоросій- щини», не буде дивним, що агітаційний референт п. Сціборського не мав там такого впливу, на який розраховував здається, в нім певен сам прелегент. До того всього не можна забути враження від Вашої лекції, яку сміливо можу зазначити, як і самий Ваш приїзд до Варни, зробили позитивні наслідки. Не можу все ж заховати, що і п. Сцібор- ський своє враження там залишив як шліфовкою викладу свого реферату (зі змістом тяжко було їм розібратися, не будучи політично підготовленими), так і вмінням скоро знаходитись у відповідях на ті запитання, які йому давались, своєю ерудицією, як дехто назвав цю його спритність.

Взагалі ось те резюме, яке склали собі варненці щодо Вашої і Сціборського лекцій: і п[ан] генерал накреслював гарні перспективи, але і п. Сціборський непогано з'ясував, а там побачимо, що буде. Ще треба мати на увазі, що послідне слово теж має за собою великий плюс, ось чому мені і хотілось би, щоб наше слово було послідне, на таке слово я й розраховую з приїздом професора Шульгина, про скору можливість якого мене пові- домляє полк. Филонович.

По своїм од'їзді п. Сціборський подбав, щоб до Варни стали надсилатися «націоналіс- тична преса» — «Розбудова Нації», «Незалежність» [...] Обіцяв ще Сціборський, що з «центру» надішле до Варни якогось «націоналіста», який постійно буде там проживати.

---

* Далі в документі наводяться прізвища 359 стрільців і старшин, які були розстріляні під Ба- заром.

Можливо, що це тільки похвальба, бо чи не в грош вони розкладають такими ресурсами, щоб утримувати по декілька своїх представників в різних державах [...]

Про перебування в Болгарії п. Сціборського я обмежуюсь короткою кореспонденцією, на щось більш солідне не спроможусь за браком відповідальної літератури.

З правдивою повагою і готовий до послуг.

Полковник

Ч. 219

1931 року, вересня 30 дня
м. Софія

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 277а, арк. 73–74зв.
Копія. Машинопис.*

№ 228 | **3 листа підполковника В. Проходи генерал-хорунжому В. Петриву про труднощі об'єднання української еміграції на одній політичній платформі**

30 жовтня 1931 р.

Подебради

Високоповажний пане генерале!

Сердечно дякую за книжку. Вона буде для мене спогадом не лише про нашу минулу спільну боротьбу за незалежність нашої Батьківщини, але й так мовити «залогом» в майбутньому продовженні нашого шляху [...]

[...] У нас дуже багато енергії витрачається на те, щоб змусити всіх ідти по одному шляху і всім разом. Чи доцільне це?! Гадаю, що ні. Чому?

Перш за все аж надто різноманітні індивідуальності на нашому еміграційному обрії. Одні можуть скоро ідти, другі дуже повільно, а треті можуть гальмувати той рух. Замість того, щоб когось тягти, ліпше я піду сам — більше пройду. Ми переживаємо період підготовчої праці, а в ній найкращих наслідків можна досягти тоді, коли кожний окремо або невеликими групами готуються до майбутньої чинності. Сучасному «будуванню України» на еміграції я не надаю значення, бо то все «покушення с негодними средствами», а тому цілком байдуже дивлюсь на ті потуги шукати спільно для всіх шляху й об'єднання всіх. Та у нас, навіть, одних запорожців* [важко] об'єднати, бо що не запорожець, то індивідуальність, яких в купі може примусити лише примус, а раз його нема на еміграції, то й нема чого й намагатись.

Інша річ, коли настануть події, коли почне діяти стихія, тоді всі, що здібні відігравати провідну роль, мусять одностайно стати на чолі стихійного руху, а не розбивати його. Але при цьому не треба спрягати коня з ослом, дотримуючись прийнятого у нас «демократизму». Та то питання майбутнього, якого я гадаю еміграція в цілому розв'язувати не буде. Не треба багато про себе думати. Видно пана по халяві, а індика по походці. На жаль, ми маємо майже одних індиків, дуже гордих на свої минулі заслуги й сучасну «політичну мудрість» [...]

---

* Йдеться про вояків Запорізької дивізії і Запорізького корпусу Армії УНР.

Наші ж еміграційні організації мають сенс свого існування хіба для того, щоб робити якісь свята та згадувати діла давно минулих днів. Я не говорю тут про наші наукові й шкільні установи, які зробили колосальну роботу [...]

З цілковитою повагою

(В. Прохода)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 125, арк. 73–74.

Оригінал. Машинопис.

№ 229

З листа Управи Українського культурно-просвітнього товариства «Тарас Шевченко» у м. Варна В. Филоновичу про перебування у місті М. Сціборського, негативну реакцію на звістку про знайомство польського представника з життям Української громади в Софії та про прибуття біженців з радянської України*

1 листопада 1931 р.

Високоповажний пане полковнику!

[...] Після генерала Сальського завітав до нас інженер Сціборський. Ви цікавитесь, яке враження зробив його реферат? Треба віддати йому належне, що [він] людина незаурядна. Як промовець дуже гарний; як політичний і національний діяч на вишині свого призначення, а головне, що його слова не розходяться з ділом.

Враження на аудиторію зробив дуже гарне. На деяких з наших членів зробив великий вплив. У промові держався відносно своїх політичних противників коректно, але ж о діяльності УНР були деякі випадки.

Перед докладом Рада Т-ва попередила пана інжен[ера], що він може хвалити свою організацію, доказувати свою ідеологію самою правдивою, а від критики других національних організацій удержуватись.

Неприємні вістки маємо з м. Софії, де є Ваш представник пан Цибульський й організація Українська Громада, котру, як кажуть, ревізував представник польської леґації. Поміж українцями у м. Софії, а також і у нас у Варні, це зробило дуже погане враження, дало лишній козир нашим ворогам.

Тепер маленька інформація о тих людях, котрі прибули до Варни з совіт[ської] України у вересні місяці. Всіх 19 душ, всі з Херсонщини й Таврії й один латиш. Інтелігентних нема ні одного. Запросили ми зробити доклад у нас в Т-ві про становище в совіт[ській] Україні. Докладчик нічого нового не сказав, такого, щоб ми не знали з часописів, але дав декілька характерних рис з життя як міста, так і села. Найбільше оповідав про життя в колгоспах, радгоспах [...] По всіх цих «установах» панує страшенна неохайність [...] По переконаннях цих утікачів з цієї більшовицької затії нічого не вийде і напевно скоро всьому кінець. Приватне сільське господарство зруйноване дощенту. Коні і худоба подохли від недогляду, бо замість сіна дають читати газету [...]

З правдивою до Вас повагою

Голова

(підпис)

Писар

(підпис)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 277а, арк. 112–112зв.

Оригінал. Рукопис.

* Лист виконаний на офіційному бланку Товариства.

4 листопада 1931 р.

ТАЄМНО

До пана підполковника В. Проходи

Сучасний конфлікт між Японією та Хинами⁴⁰³ знов поставив на чергу дня на далекому Сході справу Зеленого Клину, який тепер там має назву «Зелена Україна».

На підставі розмов наших відповідальних осіб на протязі кількох останніх років з японцями, особливо з військовими, а також інформацій наших заслужувуючих на довір'я людей звідти, можна ствердити, що події в Маньчжурії не є випадкові, а сталися внаслідок згори обдуманого плану, який тепер, при відповідній міжнародній ситуації, послідовно і старанно впроваджується в життя. Очевидна річ, що японці обрахували можливість війни з ССРСР при реалізації такого свого плану й тепер якраз є дані припускати, що з весною наступного року до такого непорозуміння може дійти. Експансія японців на захід є їхньою «історичною місією» і захоплення Маньчжурії, очевидно, лежить на шляху до виконання цієї «місії», але при тім ходить їм про забезпечення з півночі свого стану посідання утворенням якогось державного організму, ворожого до Росії.

Ще в [році] 1920 вони хотіли бачити Далеко-Східню Республіку українською, бо знали, що українці на Зеленій Україні творять по селах переважаючу більшість людності, однак бракувало нашої там інтелігенції, щоб належно розвинути державницьку акцію. Ця справа тепер знов стає актуальною, але й ситуація Зеленої України є тепер іншою, аніж це було перед 11 роками. Перш за все вже й там є певні кадри своєї національно виробленої інтелігенції, а саме головне — наша еміграція може вислати туди сотки і тисячи своїх людей військових і політичних діячів та ріжних спеціалістів спочатку для підготовчої акції, а потім для керування боротьбою і для обняття влади. Під поглядом воєнним є всі шанси для успіху боротьби Зеленої України проти ССРСР, поколи лише Японія погодиться засадничо підтримати нас політично і допомогти нам технічно і збройно.

Звичайно, для такої акції є конечна попередня підготовка, а час не чекає. Сподіватися, що тамтешні українці зроблять відповідну працю самі — трудно, а тому обов'язок провадити її лежить на нас. Перш за все треба відповідно підготовляти до цього, оскільки б зайшла сприяюча нагода, японських відпоручників у Європі. Треба, щоб японці зрозуміли, що утворення Української Національної Держави на території Зеленої України лежить в їхніх інтересах і що для цього є конечною негайна підготовча акція на Далекому Сході, для якої мусимо вислати туди своїх людей та що для цього ми не посідаємо потрібних засобів.

Подаючи до вашого відома, пане полковнику, про повище і долучаючи до цього коротку записку про змагання наші й українців з Зеленої України в минулому до створення власної державності та про ситуацію сучасну на Зеленій Україні, прошу в спосіб цілком довірочний використовувати всі ці дані для інформування виключно японських відпоручників, для нав'язання контакту з якими треба вживати всіх заходів.

Ця акція і заміри наші повинні залишатись в таємниці.

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

4 листопада 1931 р.

№ 662

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 160, арк. 106.
Оригінал. Машинопис.

23 листопада 1931 р.

Високоповажний пане полковнику!

Вашого листа з дня 4.Х ч. 864 з додатками одержав. Відчитність за м[ісяці] серпень, вересень — затверджую. В порядкуві запитань Вашого листа — відповідаю. Молодь польська, що гуртується навколо ідеології маршала Пілсудського, зорганізувала «Легіон Молоді», частина якої працює в «Інституті Східному», складаючи «Орієнтальне коло легіону молоді». Ця організація тримає зв'язок з тією молоддю, старші представники якої входять до «Прометею» у Варшаві.

Цього літа відбулася екскурсія «орієнтального кола» на колоніальну виставу в Парижу і там відбулося зазнайомлення з молодшою генерацією Паризького «Прометею». В складі цієї екскурсії знаходився й сотник Липовецький з варшавської студентської корпорації «Запорожжа». Екскурсія ця склала вінок на могилу С. В. Петлюри й представлялися п[ано-ві] міністрові Шульгинові.

Управа корпорації «Запорожжа» виробила спільно з «Легіоном Молоді» такі точки співпраці: 1) взаємне знайомство з національними прагненнями обох народів, 2) вільна дискусія на теми національно-політичні і 3) поглиблення тих стосунків «братерства зброї», які започатковані були в р[оці] 1920, на тлі визнання й підтримання морального щодо прагнень наших — збудувати Самостійну Незалежну Україну по обох боках Дніпра.

Точку 2 слід розуміти, як витриману «політичну» дискусію*. «Легіон молоді», як це вдалося тут спостерігти, намагався в «орієнтальному колі» закласти секцію українську, як складову частину цілої організації, однак для наших організацій вистарчить — персональний зв'язок й участь в розробці цікавих питань по ознайомленню зі Сходом Європи [...]

(В. Сальський)

Генерального Штабу

генерал-хорунжий

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 277а, арк. 126.

Оригінал. Машинопис.

---

* Маєте змогу, вказавши на закиди наших націоналістів, в'яснити, яке величезне значення для добра і майбутнього наших народів матиме учтиве ставлення поляків до наших стремлінь і дотримання засад договору 1920 р. (Примітка автора документа).

14 грудня 1931 р.

Жевніце у Праги 56
ЧСРШановний товаришу та пане Держіне⁴⁰⁴!

Надсилаю Вам першу статтю щодо Прикарпаття* та ще деякі матеріали. Перегляньте їх, бо це ілюстрація до необхідності тої акції, на яку прошу я допомоги [...]

Хочу Вам пояснити, чому так клопочуся про підкарпатські організації, щоби не була тамки у Вас, може від УВО чи ОУН, кривотолків. Ці клопоти є висновком моєї оцінки сучасної світової ситуації. Коників сидлати ще трошки зарано, але готуватися треба. Отже, знаючи становище Польщі, де не криза, а морально-економічний крах, а на «східних кресах» ще й крах психологічний, гадаю, що в час можливих конфліктів на ближньому Сході, що мають вже далекосхідню прелюдію, лінія головної боротьби меж Європою та Євразією пройде по Карпатах, а тому всі наші організації, що на північний схід від Карпат, є під грозною небезпекою й лишень Закарпатський плацдарм може бути резервуаром для творення наших сил та переорганізації всього того, що, на мою думку, неминуче змушено буде відійти з східно-північних районів.

Московська еміграція та протибольшевицькі сили, що на єдину Росію орієнтуються, думають те ж саме та хочуть мати цей плацдарм за собою [...]

На Підкарпаттю вже заклали чеські соціал-демократи без нас троє «Січей», які держать під своїм рішучим впливом.

Ваша «Свобода», яку я час від часу питаю в «Русском заграничном архиве», дуже скаржитья, що укр[аїнські] вчителі на Підкарпаттю записуються в чеську соціал-демократію, що ж робити [...] З інтелігенції, як правило, борються лише одиниці, а маси пливуть за водою [...]

Дійсно, праві Ви, що українське питання є ниньки темою дня, але боюся, — «поки сонце взійде, роса очі виїсть»... Може тому я так боюся, що свідомо примушую себе рахуватись з тим найгіршим, а може тому, що бачиш коло себе організацію ворожих сил, з якими готовий битись до кінця, але легковажить яких годі.

Ось тепер хожу до москалів, користуюся їх ласкою, щоби бути в курсі подій, бо наші не мають такої могутньої та добре впорядкованої лабораторії, як ось той Архів.

Бачу свою слабкість перед ними й стремлюся зробити все, що в моїх силах, щоби не бути позаду, але це тяжко, бо розпоряжаю лише тими засобами, що добуваю сам своїми руками [...]

З правдивою пошаною до Вас.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 125, арк. 86–87.

Копія. Машинопис.

* Йдеться про Закарпаття.

Не раніше 1931 р.*

Українська еміграція на Балканах (80–85 %) є військова, тому, кажучи про неї, треба розуміти її як еміграцію військову.

Повстала укр[аїнська] емігр[ація] на Балканах з еміграції московської, відійшовши від останньої головне внаслідок певної і упертої праці на тому терені Уряду УНР та поодиноких осіб.

[...] Відомі події років 1919–1920 викинули на терени Туреччини, Болгарії та Югославії десятки тисяч людей з армій Денікіна і Врангеля. Ця маса людей по своєму походженню складалась переважно (на 80 %) з українців, а ці останні поділялися по своїй національній свідомості на: свідомих, малосвідомих, несвідомих та ренегатів або просто «малоросів».

[...] Вся ця еміграція здебільшо вважала себе «руськими». Не мало спричинилось до такого стану і ті умови, в яких опинилась ця еміграція. Москвофільство сербів і болгар є відоме і тому зрозумілим стане той повільний темп нашої праці і те може вже дуже повільно знаходження себе тамтешніми українцями.

Організаційний почин виявили українці в Болгарії. В 1921 р. вони заклали свою першу організацію. Почин зроблений був власне не самими тими українцями з маси московської еміграції, а українцем, старшиною Армії УНР⁴⁰⁵, що випадково саме в той час приїхав до Болгарії та побачивши безрадне становище українців, розпочав перші кроки до утворення української організації. Перша така організація повстала в м. Софії, а то разом до 15-ти організацій на провінції.

У 1922 р. при переїзді того старшини через Югославію був положений початок організації і в Югославії. Правда, він тривав не довго, той здвиг породив пізніше організації, бо українці свідомі тут вже не кидали думки про свою українську організацію, хоч умови для того тут мало видавались та були дуже тяжкими.

У Туреччині появилася перша укр[аїнська] організація з почину відомого авантюриста Моркотуна при співучасті не менш відомого «Калістрата», а потім Зоць-Кравченко. Перший є зараз у большевиків, другий в Празі, а третій сидить в тюрмі за шпигунство в Югославії.

Перший організаційний здвиг закінчився розгоном укр[аїнських] організацій, висилкою провідників за межі держав, в яких вони перебували, або ув'язненням, а то і відправкою до СРСР, але раз пробуджену національну свідомість вже тяжко було приспати, і українці на всіх цих теренах знову організуються і на сьогодні мають такі організації:

В Туреччині	1 нелегальна Громада
В Болгарії	2 легальні Громади
	3 легальні Товариства
	1 напівлегальна колонія
	7 менших гуртків
В Югославії	3 легальні Громади
	2 легальні Просвіти

Всі ці організації є під більшим або меншим впливом Уряду УНР та в більшій чи меншій мірі, але все ж рахують себе УНР-івцями.

* Дата подана за текстом документа.

Крім цих організацій, в терені Болгарії є ще одна організація толку Острияниця-Гітлер (в березні місяці відійшла від Острияниці, видавши про це відозву) та в Югославії — студентська організація галицька в Загребі толку «націоналістичного» [...]

Ворожу агітацію проти УНР треба підрозділити й на агітацію своїх же українців та агітацію московську. Ворожа українська агітація проти УНР походить від т. зв. «націоналістів» та зокрема в Болгарії ще й від українців толку Острияниця-Гітлер. Як одна, так і друга агітація ведеться здебільшо друкованим словом. За останній час, послідні два роки, «націоналісти» звернули увагу і на живе слово та вжили певних заходів аби те живе слово було сталим. Намагались вони створити і в Югославії і в Болгарії свої організації, які б вже перебрани на себе провід. В Югославії це їм пощастило, бо там в Загребі є досить молоді з галичан і тут труднощів для утворення такої організації не було.

В других наших вже організаціях в Югославії успіху національності не мали. Дві Громади цілковито відкинули цей напрям (Смедерево, Бечкерек); в Білгородській Громаді є лише 2–3 чоловіка (галичане) з «націоналістичним напрямком», в Просвітах маються [їхні] прихильники, але на членів своїх тут не спромоглися.

В Болгарії є два ворожі нам напрями — «націоналісти» і «остриянишники» (по останніх відомостях недавно вони зреклися Острияниці, але про нову їх орієнтацію ще не встиг довідатися). «Націоналісти» звернули особливу увагу на цей терен, занепокоївшись досить успішною нашою там працею та поїздками туди наших чільних представників. Вони почали там інтенсивно «працювати», почавши з поїздки туди п. Сціборського та зкінчивши на стале мешкання свого відпоручника п. Шиманського з Праги.

Якогось помітного успіху акція «націоналістів» не має. До них приєдналися пару чоловік і то з табору гетьманців чи то толку Острияниці [...] Але, хоч і не придбавши собі тут членів, наші українці у Варні симпатизують цьому напрямові, особливо стало це помітним після відвідання їх з п. Сціборським.

В м. Софії, використавши розгону та розгрому наших організацій за часів Стамбулійського, появилась організація «Українське культурне об'єднання» в Болгарії, яке видає «універсал», проголошуючи ним обрання Полтавця-Острияниці гетьманом України. Ця організація набрала декілька десятків членів в Софії та по їм відкрила свою філію і в м. Бургасі. У 1931 р. мала навіть свій друкований орган «На сторожі» (видала 4 числа).

Методи обох цих ворожих напрямів зводяться до обливання брудом як самої ідеї УНР, так і нападів на окремих чільних працівників, працюючих в ім'я тої ідеї. Майже в кожному виступі чи то друком, чи то словом основою нападів є «полонофілство», договір С. Петлюри з поляками, «запроданство УНР», «зради Україні» і т. д. До цього ще добавляють після зручності і потреби «румунфілство» і, зрозуміло, знову ж «запроданство». Одні — «націоналісти» проповідують, що лише вони можуть спасти Україну, а решта то все ніщо, що лише вони знайшли справжній шлях, який доведе їх на рідні лани. Другі — «остриянишники» ставлять все на карту Гітлера і лише в побіді останнього бачуть спасіння для України, яка має повстати під булавою Острияниці.

Другий ворожий нам табір є московський і про нього, властиво, довго не приходиться казати. Всім нам відомі методи агітації проти нас, українців. Зводиться та агітація до одного: «не било, нет і бить не может», «немецкая інтрига», «сепаратизм», «отщепенство» і т. д. Ця ворожа нам акція ведеться і словом і друком [...]

(В. Филонович)

№ 234 | Декларація українських еміграційних осередків Європейського об'єднання українських організацій на чужині для виборення національної і державної незалежності України

21 січня 1932 р.

Нижче підписані повновласні представники українських організацій закордоном уповноважені зложити перед українським громадянством наступну декларацію:

Свідомі свого обов'язку перед Батьківщиною українці на чужині продовжують змагатись за осягнення цілі нашої національно-визвольної боротьби, що нею є національна Державність та соборність і Самостійність України.

Дотеперішні зусилля їх, роблені закордоном відосібненими гуртами, які не мали сталого і стислого зв'язку межи собою, які працювали без пляну і без керми, часто і в значній мірі йшли на марне.

Подібний стан річей не може тривати далі, бо він відбивається від'ємно на тій справі, якій служимо. Щоби зусилля українців закордоном мали належні наслідки, наше громадянство повинно працювати об'єднано, узгіднено і пляново. А се може статися лише при умові одноцілої організації його.

Між певними українськими організаціями вже давніше існував контакт і співпраця. Настав час скріпити сей зв'язок організаційними формами, встановити певні норми спільного життя і праці, зрештою поширити його на інші організації.

В тій цілі репрезентовані нами організації постановили:

а) віднині нижче пріменовані організації творять разом **ЄВРОПЕЙСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЧУЖИНІ**.

б) Об'єднання є позапартійним, національно-громадським стоваришенням федеративного характеру,

в) об'єднання має за мету боронити матеріальні і моральні інтереси українців закордоном та змагати, як на терені українського, так і міжнародного життя, до здійснення національно-державницького ідеалу українського народу,

г) сфедеровані організації в їх спільній роботі матимуть себе взаємно за центральні національно-громадські установи на теренах відповідних держав,

е) всіми справами Об'єднання тим часом заряджує Секретаріат в складі Президії Української Національної Ради в Бельгії з осібом в Брюсселі 18, rue Kindermans, Bruxelles (Belgique).

Секретаріат провадить свою чинність згідно Правильника, прийнятого всіми сфедерованими організаціями і аж до часу скликання Конференції Об'єднання, яка остаточно усталисть організаційні форми, ухвалить статут і вибере постійний керуючий орган.

Всех українців закордоном, в Європі перебуваючи, закликаємо вступати до сфедерованих організацій, закладати місцеві центральні в державах, де таких ще немає і через них приступати до Об'єднання.

за Українську Національну Раду в Бельгії

Дм. Андрієвський, голова

за Союз Укр[аїнських] Емігр[антських] Організацій в ЧСР

М. Галаган, голова

за Виконавчий Комітет Укр[аїнського] Тов[ариства] в Австрії

Е. Клюб, голова

за Укр[аїнське] Культурне Об'єднання в Болгарії

І. Орлов, голова

за Гурток українців при Лит[овсько]-Укр[аїнському] Товаристві в Литві

І. Бартович, голова

за Українську Громаду в Римі

Є. Онацький, голова

за Українську Громаду в Берліні

З. Кузеля⁴⁰⁶, голова

Брюссель 21 січня 1932 р.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 308, арк. 33.

Копія. Машинопис.

№ 235

Лист полковника В. Кедровського генерал-хорунжому В. Петріву про надіслання коштів для допомоги Українському військово-науковому товариству в Празі⁴⁰⁷ та про спроби організувати військове навчання української еміграції в США*

8 лютого 1932 р.

Джерсі Сіті [США]

Високоповажний пане генерале!

Вчора ми вислали на Ваше ім'я з «Об'єднання» 25 доларів для Воєнно-наукового товариства. Отсе все поки, що я міг тут дістати, бо маємо ще багато дірок до залагодження. В початку березня вишлю від себе 15 доларів на членську вкладку та на допомогу Товариству. Можливо, що ще десь дістану пару доларів. У «Свободі» я вмистив замітку про Товариство, яку скомбінував на підставі Ваших листів. Отут я її посилаю. Можливо, що на неї дехто відкликнеться й ми зможемо трохи зібрати грошей. Подавайте мені більше відомостей про діяльність, щоб я міг або цілковито містити їх в газету, або складати на підставі їх дописи. Ви з цього мого допису побачите, що мої думки не розходяться з Вашими та думками Товариства щодо «заочних курсів військової науки», хоч би й проваджені Капустянським. Коли ми будемо частіше писати про позитивні сторони діяльності Воєнно-наукового товариства, то те «заочництво» поволі згубить свій ґрунт.

Я тут також тепер обставинами приневолений взятися до військової справи знову. Тепер роблю заходи, щоб організувати кілька чет, а то може й сотень, при національній гвардії

* Лист виконаний на офіційному бланку часопису «Свобода».

стейту Нью-Йорк та стейту Нью-Джерсі. Це національна міліція. Отже, наша молодь може тут пройти військовий вишкіл, як в звичайних полках. Крім того, є група, яка хоче, щоб їм читати курси старшинські, щоб хоч трохи підучити воєнному ремеслу. Я колись, ще в 1915 році, був інструктором в Одеській школі прапорщиків і зробив два випуска, але то було давно. Тепер я не зважаюся братися знову за таке відповідальне діло, а до того не маю нічого під руками, крім старих російських уставів. Треба мати дещо українське, а де дістанеш? Крім того, маю багато англійської літератури з модерної воєнної науки, але хіба сам усе переробиш? Шкода, що добре бажання в молодих хлопців пропадає даром, а нема з ким його підняти на свої плечі, щоб дати їм хоть загальні поняття про військові справи, які давалися в наших школах прапорщиків.

Ваші статті про Закарпаття ми вмістили в «Свободі». Тепер треба написати відозву, щоб на «січі» складали пожертви. Може подасте мені матеріяли до такої відозви, то її тут скомбіную. Новин у нас тут мало. Був час, коли між Америкою та Японією напружилися відносини до критичного стану. Тепер яснішає. Японія почала робити не те, що вона мала б робити. Та понюхала, що й Америка вже давно перевела часткову мобілізацію фльоти й армії, а в Манилі та на Гаваях має такі сили, яких Японія там не сподівалася. Це трохи втихомирило японський піл і ми думаємо, що тепер знову події будуть розвиватися «нормально» в Маньчжурії та в Примор'ю. Але ще поки «темна вода во облацех». Що доброго у Вас? Привіт генералові Омеляновичеві-Павленкові, Чернявському та іншим.

Здоровлю Вас щиро

(В. Кедровський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, арк. 5.

Оригінал. Машинопис.

№ 236

Лист голови Української стрілецької громади в США В. Галана В. Петріву з пропозицією перетворити Українське військово-наукове товариство у Празі на Український генеральний штаб з метою організації військового навчання української еміграції

14 лютого 1932 р.

Вельмишановний пане генерале!

Вибачте, що знову турбую Вас нашими справами. Роблю це тому, що наближається річний стрілецький З'їзд (7 травня) і я бажав би мати всі статті до Альманаха готові.

Прошу о ласкаву відомість, чи інші члени Військового товариства виготовляють свої статті та коли можемо на них надіятися?

Рівнож буду Вам вдячний за відомості, як працює В[ійськово]-наук[ове] тов[ариство] в Празі та які можливості співпраці з Стр[ілецькою] Громадою. Теперішні події вказують нам ясно, що дотеперішня наша праця була вельми мала та ведена непланомірно і потрібні певні реформи, якщо ми серйозно хочемо братися за державне будівництво, а не дурити самих себе. Моя думка така, щоби УВНТ перетворити в Український Генеральний Штаб з певними завданнями і притягнути до праці стало 6–8 людей, а прочих як співробітників. Кошта вдержання взяла б на себе Стр[ілецька] Громада в Канаді і Злучених Державах.

Я просив би Вас повідомити мене, чи Ви взяли б провід в цьому ділі та скільки мінімально потрібно на вдержання 8 людей, які мали б віддатися цілковито мілітарним студіям та вишколові нашого молодого покоління. Очевидна річ, всі ці люди мусіли б виконати

намічену їм працю. Після одержання Вашої відповіді, ми спільно могли б виробити плян праці та предложити його загальним зборам громади.

Жду скорої відповіді та остаюсь
з глибокою пошаною

(Доктор В. Галан), голова УСГ

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, арк. 6.
Оригінал. Машинопис.*

№ 237 | Лист Х. Кононенко⁴⁰⁸ голові Управи Союзу бувших старшин Армії УНР у ЧСР В. Проході про участь членів Союзу в святкуванні 300-ї річниці з дня народження гетьмана І. Мазепи

19 лютого 1932 р.

Прага

Високоповажний пане інженере!

Пересилаю Вам два примірники статуту «УСІМ», які сьогодні привезла з Мельника. Будь-ласка переведіть організацію в Брні і в Братиславі так, як Ви говорили з д-р Королівим. Для того, щоб Ви мали більші інформації пересилаю Вам також вірізку з Чернівецького «Часу», де у перше було порушено справу організації «УСІМ».

У середу 17-го ц. м. ми мали засідання Комісії по улаштуванню 300-літнього ювілею Мазепи. Обговорювалась і Ваша пропозиція про допомогу «Союзу бувших старшин». З великою подякою приймаємо Вашу пропозицію. Програм свята у нас уже цілком виповнений і затверджений, тож в цьому відношенню Ви нам помагати не потрібуєте. Дуже Вам були вдячні, коли б пан Битинський, як маляр допоміг нам при декоруванні зали та інших працях, що торкаються художньої частини свята. Може Ви нас повідомите про Ваші переговори у цій справі з п. Битинським і в разі його згоди попрохаєте його від нас прийти на засідання Комісії, яке буде 24-го у середу о третій годині в помешканню д-ра Наливайка на Катезинській вулиці ч. 19 (Санаторія) 2-й поверх.

Просимо нас повідомити про Ваші заходи в справі організації «УСІМ» в тих містах, де Ви будете.

Тому, що до нашого «УСІМ» членам входять не організації, а поодинокі особи, було б дуже бажаним, щоб члени «Союзу старшин» подавали заяви і вступали до «УСІМ». Заяви прошу слати на мою адресу, яка тим часом є адресою Празького «УСІМ».

З пошаною до Вас

(Х. Кононенко)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 61, арк. 38.
Оригінал. Машинопис.*

11 березня 1932 р.

Високоповажний пане полковнику!

Вашого листа одержав. Багато цікавих фактів, досі мені не знаних, розповіли Ви в ньому й оскільки вони торкаються такої інтимної й дорогої справи для нас всіх, як Академія, розуміється належить заховати їх в «родинному» архіві. Що ж торкається проблеми батьків й дітей, то вона в суспільстві українському ще не набрала тієї гостроти, як у москалів, й майже зовсім відсутня у поляків. Певно, що з початком реальної праці над відбудовою власної держави гострість її зменшиться й у нас, а як би її зовсім не було, чи не було б це трохи й не добре... Про Крутянську академію читав пресове повідомлення. Видно по всьому, що при бажанню і невеликій настирливості кул[ьтурно]-національну роботу на Вашому терені може бути спокійно перебрано молоддю, коли рахувати за таку Вашу співку з Ф[илонови]чем. Натомість, хоч дещо є в пресі про заснування Співки УСІМ, але той випадок з незапрошенням на установчі збори представників наших військових організацій де про що говорить. Цікаво було б знати, чи особливі ідеї статуту цієї організації могли об'єднати досить різноманітний склад її членів, чи причину цього явища треба шукати поза статутом. Очевидно, після Вашого запитання до УСІМ дещо стане яснішим. Бажаю Вам всього доброго й дякую за щирого листа.

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

11 березня р[оку] 1932
№ 181

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 161, арк. 45.
Оригінал. Машинопис.*

19 березня 1932 р.

Глибокоповажний пане Воєнмін!

Одержав Ваш пост-пакет тільки що й відповідаю негайно. За пластові матеріали дякую, як також і за матеріали про УВНТ. Постараюся все це пустити в газети, спрепарувавши відповідно нашій місцевій стратегії та тактиці.

* Лист виконаний на офіційному бланку часопису «Свобода».

Щодо звернення до Вас [пана] Галана з пропозиціями утворення осередку для Воєнно-наукового товариства, то це видно сталося після моєї «інтимної конференції», як це буває у мене часто «з поднесенієм свого кулака до нюхательного апарату наших військових діячів з преднамеренними угрозами», що вони рішили зв'язатися з УВНТ. Та з Вашого листа бачу, що Галан не кидає своєї звички, що вже тут стала «притчею во язицех», усе підносити великі пляни й робити по принципу, що «куриця не вчить яйця, а навпаки», він звернувся з таким «повчанням» й до Вас. З його великими плянами завжди горе. Чого він уже тут не організував: і економічне товариство — провалилося, і економічний відділ при «Об'єднанню» — вийшов пшик, і український банк — мильна банька зі стратою грошей на акціях, і всеоб'ємлючу Стрілецьку Громаду — замерзла, й Альманах військовий, що складається вже не рік, а три — нема кінця й годі сказати, чи буде.

Думаю, що їм треба написати, що такий штаб «для солідної праці» вже є у вигляді УВНТ на діяльність якого потрібні гроші й що УВНТ сподівається, що Стрілецька Громада прийде йому за матеріальну допомогу. Можна подати, або це я сам тут зроблю на З'їзді, основи статуту діяльності УВНТ і те, що воно вже зробило. З Капустянським він не піде, бо, мовляв, чому там зверху «ніякий» полковник Коновалець, а не я доктор Галан та ще «праведний» сотник від старих гармат, з Галицької Армії. Отой Коновалець в Галицькій Армії всього фендриком може бути. Це характеризує Вам Галана. Пишу одверто, щоб не заводити в блуд Вас та, щоб наше УВНТ «не звертало уваги на поборочну стрілянину, коли має виконувати своє головне завдання». Зводіть все до того, що ми в Європі тут маємо все для «солідної вже» праці, а Ви в Америці або вчіться в нас, а ще ліпше давайте гроші на праці, бо «з паршивої вівці хоч вовни жмут».

Звичайно Вам гроші «Об'єднання» дозволить вжити на ту ціль, на яку потрібуватиме січова організація. Коли не йде на Закарпаття, то робіть щось інше. Біда лише, що нас тут лихо так прибило, що ми не маємо можності поширити свої збірки, а що вони навпаки ще більше занепадають.

Ага, між іншим, матеріяли до альманаху присилайте. Ми таки його вже долинемо якось і випустемо на світ Божий. У нас тут все військова шпана, як би так можна було сказати. Всі вони були військовими лише випадковими, а не по своєму духові й тепер лише час-відчасу хваляться своїми «воєнними успіхами», покриваючи себе тінню минулої слави. Отож. Годі їм переводити «евіденцію», коли їх тут можна перерахувати всіх на пальцях одної руки. То все звичайні крамарі в життю й «банкові фаховці», включаючи Галана. Я все ж щось буду робити з чорноморськими січами (демократичними), щоб їх плекати у військовому дусі. Це не для того, що вони дадуть якусь людську силу нам, але для того, щоб вони матеріально пособили УВНТ. Як ми ще тут трохи посидимо, то хочу з осені таку допомогу поставити на шлях регулярної допомоги.

Кажете, що біля Вас кипить, а наші «політики» сплять ще. Та воно й добре, бо коли вони сплять, то менше від того клопоту «нашій Ненці Україні». Маємо працювати, щоб з військових витворити солідну організовану силу, бо коли прийде час, то ні перами й навіть ні триперами ми не звоюємо ворогів, а таки доведеться «блиснути шаблями». Про далекі — східні події я тепер досить добре поінформований. Там ситуація не для нас. Можуть лише наші політичні спекулянти сунути туди свої пальці, щоб їх там защемили чужі двері. Росіяне тут — це пливка маса, яка «приспособляється» до обставин, використовуючи ім'я «білого велічя» Росії.

Отже кінчаю листа й раджу писати Галанові так, що організація існує, шкода, що він її ще не знає й вона потребує з Америки як найширшої моральної та головне матеріальної допомоги, звичайно, в першу чергу від тих, кому дорога військова справа. Отсе мого Вашої

відповіді. Коли б я мав копію, то було б дуже добре, бо тоді я свою доповідь склав би у відповідному їй дусі й підтримав цілісність лінії.

Привіт всім.

З глибокою пошаною,

Ваш

(В. Кедровський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 126, арк. 13.

Оригінал. Машинопис.

№ 240

Звернення Управи Союзу українських журналістів і письменників на чужині до світової громадськості у зв'язку із репресивними діями радянської влади під час колективізації сільського господарства в Україні та розстрілами людей, які втікають від голоду за кордон*

5 квітня 1932 р.**

ДО ОПІНІЇ ВСІХ ЦИВІЛІЗОВАНИХ КРАЇН

Союз українських журналістів і письменників закордоном звертає увагу культурного світа на страші, противні моральним почуванням кожної цивілізованої людини, події, що відбуваються над р. Дністром — на кордоні Радянської України та Румунії.

Наслідком насильної колективізації сільського господарства в СРСР і особливо на Україні, де є колективізовано понад 70 % сільської людности, а також через масове відбирання в української людности збіжжя, яке російська радянська влада вивозить за кордон по демпінгових цінах, на Україні вже тепер панує справжній голод, як серед мійської, так і серед сільської людности.

Населення України, окупованої російською большевицькою армією, після кількालітньої упертої боротьби, найбільше терпіло й терпить від тероризму російської комуністичної влади. Протягом тільки двох останніх років розстріляно тисячі українців під большевицьким пануванням, сотки тисяч українців зі своїми жінками й дітьми вислано за межі України в далекі, холодні краї північної Росії та Сибіру, де ці невинні жертви большевицького режиму масово гинуть від голоду та знесилення на примусових роботах.

Людність Радянської України в округах, ближчих до кордону з Польщею та Румунією, пробує урятувати своє життя від голоду, терору й заслання втечею за межі рідного краю. Але жорстока рука большевицької влади й тут переслідує свої жертви. Над Дністром щодня ллється кров, щодня гинуть від куль большевицької варті старі й молоді, жінки й малі діти. Стогін конаючих жертв большевицького варварства лунає до неба. Вже чути обурені протести в різних країнах світа проти цих нелюдських учинків большевицької влади. Своїми кривавими злочинами російська комуністична влада заслужила морального бойкоту з боку цивілізованого людства. Ми віримо, що моральна совість культурних людей усього світа й надалі стоятиме по боці свободи й людяности і по боці прав народів, поневолених російською большевицькою диктатурою.

* Звернення було опубліковано в європейській пресі.

** Дата встановлена на підставі листа відомого громадського діяча Є. Бачинського (Швейцарія) до Управи Союзу українських журналістів і письменників від 13 квітня 1932 р.

Підносимо разом із тим протест проти нічим неоправданої поведінки румунської адміністрації, яка відсилає всіх утікачів нерумунської національності назад на Радянську Україну, видаючи їх на певну смерть з руки большевиків.

За Управу:

(Смаль-Стоцький)
Голова

(Олег Кандиба)⁴⁰⁹
секретар

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1100, арк. 5.
Оригінал. Машинопис.*

№ 241 | З листа генерал-хорунжого В.Петріва одному із знайомих у США про підготовку до видання Українським військово-науковим товариством у Празі військового журналу та про становище української еміграції в ЧСР*

18 квітня 1932 р.

Шановний товаришу!

Надсилаю при цьому взірць того видання, яке ми тут передбачаємо. Звичайно, ця німецька книжечка далеко неповна, бо тут майже немає нічого, ніякого інформаційного матеріалу про стан світової конфліктної ситуації, а ні про стан збройних сил взагалі. Для цього є в них інші видання, але методика воєнно-національної цілком позапартійної пропаганди та популяризації воєнної справи нам всім тут дуже сподобалася. Сили, щоби це зробити нам, у нас тут є.

Засідання 16/IV на моє велике здивування не принесло істотних змін до проекту, що я його запропонував в засіданню 12/IV, але деякі зміни все ж є та остаточний проект має бути схвалено завтра [...]

Покищо я ще нікому цих наших проектів до Америки не післав, але «Дід»** навалюється так, що доведеться надіслати також Галану та О. Шаповалу, хоч досі від них реакція на наші прохання ніяка.

До річі, «Об'єднання» офіційно рекомендовано з дня 14/III повідомило про висилку до УВНТ грошей 25 дол., однак досі нічого не одержано, ваших 15 дол. дійшли та стверженку на них висилаю.

Наша ситуація тутки така, що за два, за три місяця ми, головні чинники УВНТ, ризикуємо залишитися на бруці. Чеська влада ліквідує емігрантські наукові установи, в яких ми всі діставали, правда, дуже порівнюючи з нашою цивілією, невеликі гроші, що для нас були основною базою для життя. Так «Дід» дістає 800 к. ч. від Подебрадської академії як бухгалтер, я – 915 к. ч. від Педагогічного інституту як лектор тілесної вихови (я в цій справі фаховець, бо скінчив окружну та центральну шермірсько-гімнастичну школу в Російській армії в 1904 та в 1910 роках). Лишень Сідорін дістає сталу стипендію від уряду ЧСР як російський генерал, українські [генерали] так не кваліфікуються. Отже, для нас ліквідація шкільництва на еміграції, сами розумієте, що визначає, це викинення на брук та припинення можностей не лише наукової праці, але може й існування.

* Вірогідно, лист адресований полковнику В. Кедровському.

** Йдеться про генерала М. В. Омеляновича-Павленка.

Щодо того приблизного розрахунку коштів видання воєнного журналу, то мушу знову повторити, що ще його не мав часу перевірити, може він є, як-то в еміграційних згодованих чинників, й перебільшений [...]

Цілком окремо від цієї справи стоїть справа удержання ген[ерал]-пор[учника] М. Омелянвича-Павленка; його ніяк не включили в редакторство, може як члена редакційної колегії, але й то буде тяжко, бо тут не буде вистарчати технічних кваліфікацій, зато можуть чинити зайві впливи, які для наших видатних людей є властиві.

Меж тим ген. О[мелянвич]-П[авленко] неоціним як людина, що об'єднує коло себе самі різноманітні елементи, які інших людей з більшою енергією та категоричністю не снесли би. Отже, треба якось «Діда» забезпечити, не примушуючи його втручатися в справи надто фахові [...]

Коло нас все по-старому: росіяне гризуться та не можуть дійти до ладу, але, на жаль, й наші не краще. Тепер москалям почина дуже мулити УВНТ, бачите у них всі їх воєнні вишколи та лекції припинилися, з припиненням ріжних, дуже великих, допомог від «друзів Росії», а УВНТ вперто, настирливо, хоч помалу росте собі та працює — «гвалт!», а до того починає «українізувати» не лише донців, а й малоросів з був[ших] «офіцерів» — «Каравул!»

У гітлерівців* покищо зірвалось, але все ще пораяються, але проти них багато знялося ріжних сил, так що в разі збройного конфлікту не буде їх перемоги.

Покищо все, вітаю Вас.

З правдивою пошаною до Вас

(—)

В. Петрів

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, арк. 46–48.

Копія. Машинопис.

№ 242 | Лист С. Шемета Ю. Колларду про діяльність гетьманців-державників та можливість повалення радянської влади силами Німеччини при підтримці Англії й Франції

28 квітня 1932 р.

Берлін-Ванзее

Христос Воскреся

Дорогий пане інженере!

Здоровлю Вас і дружину Вашу з Великоднем та шлю Вам обом найліпші побажання. Якщо швидко побачите Марію Іванівну та Коржика, то вітайте їх від мене. Я давно же не мав про них ніяких відомостей.

Гроші ставителю Чапові заплачені і у Лощенка мається поквітування від Чапа про те, що дані ним для п[а]ні Шиманської 500 ч[еських] корон йому, Чапові, повернуті Лощенком.

Щодо «Бюлетеню», то надалі буде видаватися він тільки для внутрішнього вжитку в чисто організаційних справах. Літературна частина вся буде перенесена до «Хліборобського Шляху» — місячника, котрий почала видавати у Львові з січня місяця місцева

---

* Йдеться про судетських німців, які боролися за відокремлення від Чехословаччини та приєднання до Німеччини.

Хліборобська гетьманська організація. Коштує цей журнал річно для закордону 1 долар, а адреса редакції така: Д-р К. Іван Гладилевич, Львів, вул. св. Терези, 2^г, м. 2.

Крім організаційного Бюлетеня, ми в ряди-годи видаємо брошури. Останню, присвячену пам'яті В. Липинського, одночасово з цим висилаю Вам і в обмін хотів би одержати відбитку Ваших спогадів, якби Ви таку мали.

Я працюю виключно по політиці, входячи до складу Гетьманської Управи. В кав'ярнях, ні в кіно роками не буваю. (В кіно не був чотири роки, звукового фільму не чув ще). Конкретно праця моя зводиться до ведення технічних справ Управи і до підготовки різних матеріалів, потрібних в праці тим, що в різних місцях репрезентують і пропагують наше діло.

Я персонально серед моїх однодумців являюся крайнім «інтервенціоністом»*, виходячи з переконання, що без сторонньої допомоги світова революція буде тягти соки і сили з нашої землі без кінця...

Хоч сьогодні ще всі німецькі партії — оприч націонал-соціалістів — навперейми лізуть потиснути брудну лапу російському большевику, але це тільки, поки не настане порозуміння Німеччини з Францією і Англією. Коли це станеться, настане кінець большевицькій владі, бо одна Німеччина має сили зробити їм характері і допомогти нам в організації порядку. Я кажу, що одна Німеччина має ці сили. Це здасться Вам дивним з огляду на демобілізацію Німеччині Версалем і її господарчу катастрофу. Поясняю: маю на увазі моральні сили Німеччини, котра може послати в СРСР масу людей, яких большевизм ніколи і ні в найменшій степені розкласти і здеморалізувати не зможе. Всі інші народи такого стійкого елементу не мають і не можуть мати, бо й не мають такого свого інтересу в поваленню большевицької влади. Німці боротимуться з большевизмом з патріотизму. А для того й потрібно наперед порозуміння їх із Заходом...

Не приймайте все це за «усталену концепцію гетьманців». Я — крайній в цим питанню. Це мої власні персональні міркування...

На жаль, я старіюся і почуваю себе не так добре. Якби не працював вряди-годи в огороді, давно, мабуть, пропав вже. Тільки сильним моціоном підтримую ще кровообіг свій.

Мого небіжа знаєте — Богдана. Він торік оженився на одній буковинці. Тим часом вона жиє у матері в Чернівцях, а він оце сими днями скінчив тільки іспити в Геттінгені. Займається він теорією сільського господарства і можливо, що буде робити наукову кар'єру. Його професор обіцяє йому при своїм дослідчій Інституті заробіток і радить готуватися до докторату.

Біда з братом Вол[одимиром] Мих[айловичем]. Його другий син на заслання на будові залізниці в архангельських лісах, а решта родини і він сам ледве животіють в Києві. Стараюся допомогати посилками, але досі, поки Богдан не заробляв, я ще мало міг їм висилати. І це мене мучить, бо по всіх ознаках там так зле їм, що тяжко навіть собі тут уявити.

Дай Боже Вам удержатися на посаді в Чехах, бо по других країнах ще тяжче знайти заробіток; навіть тепер в Америці страшно тяжко.

Ваш

(С. Шемет)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 85, арк. 110–111.

Оригінал. Машинопис.

---

* Тобто, прихильником інтервенції європейських держав проти СРСР.

7 травня 1932 р.

Цілі і завдання ОБ'ЄДНАННЯ стисло виложені в установчій Декларації членів-фундаторів його з 21 січня 1932 р. В доповнення до сеї останньої і у відповідь на виступ з 2 березня Президії Головної Еміграційної Ради Секретаріат ОБ'ЄДНАННЯ є уповноважений заявити в імені сфедерованих членів слідує:

Рація повстання ОБ'ЄДНАННЯ поряд вже існуючої Головної Еміграційної Ради полягає в глибоких розбіжностях щодо характеру і діяльності двох організацій.

Головна Еміграційна Рада купчить вколо себе частину нашого громадянства закордоном, яке стоїть на певних політичних позиціях і тримається певної політичної орієнтації, виразно означених в постановах Конференції з червня 1929 р. Сей факт позбавляє Г[оловну] Е[міграційну] Раду характеру суто громадської установи.

Противно ОБ'ЄДНАННЯ, виключивши при своїм заснованні партійно-політичний момент, повстало на засадах громадськості і в своїй діяльності керується загально-національним інтересом. Його покликано до життя, щоби тим створити організаційний терен, на яким би всі українські самостійники могли би зійтися і спільною працею унаглядити Соборність Української Нації.

Головна Еміграційна Рада намагається гуртувати нашу еміграцію лише і виключно з одного краю: Наддніпрянщини. Отже, вона не є всеукраїнською і випадкова участь в її місцевих організаціях кількох галичан чи волиняків справи не міняє. Її відчуженість еміграції із Зах[ідних] Земель є засадничою і обґрунтована в «Тризубі», ч. 10.

Противно ОБ'ЄДНАННЯ виходить із заложення, що плекати в нашій національній житті територіальні, культурні чи психологічні ріжниці, які існують серед українського народу, недопустимо. Тим бо заперечується ідея нашої національної єдності і чиниться шкода українській справі. Не плекати їх треба, але усувати.

Отже, Головна Еміграційна Рада не є в силі і не має найменшої охоти об'єднувати ціле українське громадянство закордоном. Тому було цілком природно, що серед численних елементів, які Г[оловною] Е[міграційною] Радою були поставлені поза рямки ширшої організації, виникло змагання до згуртування їх незалежно від Ради. Наслідком такого змагання і повстало ОБ'ЄДНАННЯ, зложене із організацій загально-національних і суто-громадських, яке відразу прибрало характер всеукраїнський.

В сім вищевказанім полягають головні розбіжності між ОБ'ЄДНАННЯМ і Головною Еміграційною Радою.

Не заходимо в дискусію з Президією Г[оловної] Е[міграційної] Ради щодо питання важности і чисельности кадрів, які складають ОБ'ЄДНАННЯ. Зазначимо лишень, що в силу політичних умов в певних державах, ОБ'ЄДНАННЯ не може числити на масове і одверте приступлення до него української еміграції, осілої на тих теренах. Натомість воно має повне співчуття і попертя незалежної української еміграції, замешкалої в державах Середешої і Західної Європи. Сей факт рішає питання його національної вартости.

ОБ'ЄДНАННЯ уважає за одно із своїх головних завдань служити українській справі в цілому і пильнувати загальноукраїнських інтересів. Для його dokonання ОБ'ЄДНАННЯ повинно і буде виступати в імені репрезентованого ним загалу, узгіднюючи свої виступи з думкою крайового громадянства і заокеанської еміграції. Терен сих виступів є значно ширшим за обсяг діяльності Головної Еміграційної Ради, зв'язаної своєю політичною позицією.

Але часом потягнення ОБ'ЄДНАННЯ можуть перехрещуватись, а то і заходити в суперечність з потягненнями [оловної] Е[міграційної] Ради. ОБ'ЄДНАННЯ, виконуючи свої позитивні завдання, старатиметься в міру сил запобігати тим шкодам, які можуть повставати від такої суперечности. Загалом же ОБ'ЄДНАННЯ керується в своїм поступуванні засадами, які лягли в основу його при заложенні, наявним станом організації українського громадянства закордоном, а рівно поставою окремих українських угруповань супроти цілей і завдань, які собі ставить ОБ'ЄДНАННЯ.

Секретаріат ОБ'ЄДНАННЯ

7 mai, 1932
18, rue Kindermans

*ЩДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 309, арк. 60.
Друкарський примірник.*

№ 244 | Лист полковника Д. Антончука підполковнику В. Проході з позитивною оцінкою діяльності українських націоналістів та про необхідність об'єднувати зусилля старшої і молодшої генерації української еміграції

7 червня 1932 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Перш за все дозвольте мені щиро подякувати Вам за кілька «різких рядків» Вашого листа з 3 червня ц. р.

Працювати приходиться нам коло одної і тої самої справи. Працюємо самотужки: як хто може і як хто уміє. Учимося на власних помилках. Тому й недивниця, коли часами поповнюємо деякі блуди. За всяку критику я лише вдячний, особливо, коли ця критика є річева і не має наміру вколоти чоловіка.

Знаючи добре психологію нашої еміграції, при моєму приїзді до Праги, я рішив спочатку стати тут «своїм чоловіком», цим-то, дати можливість другим пізнати себе, а також самому пізнати людей. І вже опісля увійти з ними в ті чи інші взаємовідносини. Як бачу з досвіду, позиція моя була правильна.

Є місця у Вашому ласкавому листі, які на мою думку, дуже добре надаються до дискусій. Маю на увазі, хоч би «музейний матеріал» — цебто — наше старше покоління. Гадаю, коли ми не зможемо зв'язати через сучасне — наше історичне минуле з нашим майбутнім, коли ми, «молодь в 40 років», не в стані сполучити нашу молодь з старшим поколінням — тоді ми нічого не варті. Тому то Ваша позиція заняти позитивне становище до «Проводу Українських Націоналістів» видається мені дуже поважною.

Не погоджуючися може з деякими деталями тактики «націоналістів», я, одначе, завше високо цінив їх молодечий запал, високий патріотизм й відданість ідеї. Коли Ви, пане полковнику, зможете дати «націоналістам» свою розсудливість, а разом з тим повяжете їх з життєвим досвідом старшого покоління, тоді Ви, цим самим, окажете неоцінену прислугу нашій справі не тільки на еміграції. Наша нива лежить облогом. Місця для праці хватить усім: старим і молодим. Була б лише охота працювати. Відпихати ж від роботи кого б то будь — свідомо чи несвідомо — було б великою помилкою. Інша річ — поділ цієї роботи, або координація її.

Цих кілька слів хотів сказати у відповідь на Ваш цінний лист.
Закінчуючи, прошу Вас, високоповажаний пане полковнику, прийняти мої запевнення
в щирій пошані до Вас.
Ваш

(Д. Антончук)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 161, арк. 78.
Оригінал. Машинопис.*

№ 245 | **Маніфест групи українських політичних діячів за кордоном про заскликання Всеукраїнського національного конгресу з метою об'єднання українства для захисту своїх національних і держав- них інтересів**

10 червня 1932 р.

ВЕЛИКИЙ НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ!

У цей великий, світлий день до Тебе, Народе Український, — що заселюєш простори там, над Дніпром, і тут, над Дністром, що мешкаєш на Волині і на Зеленій Буковині, що сходиш по високих горах Карпатських і ореш землю на Зеленому Клині, до Тебе, Народе, що знайшов свою долю там, за Океаном, у Північній та Південній Америці, до Вас, Брати і Сестри, що, в боротьбі за волю й життя, розсіялись, мов листя, по державах і країнах, по великих містах і по диких пушах цілого світу, —

ЗВЕРТАЄМОСЬ З ОТСИМ НАШИМ СЛОВОМ:

Два десятка літ минає, як цілою кулею землею стрясають події, що глибоко сягають в життя Народу Українського. Світова війна, де люд наш гинув не за свою справу, велика революція у бувшій Імперії Російській, упадок Австрії і повстання нових держав у середній Європі — все це події, що в життю Народу Українського спричинили основні зміни. На жаль, стан свідомости національної та політичної Народу нашого, а також непереможні обставини не дозволили, щоби у всіх тих подіях Нація Українська виступила як одно ціле, злютоване міцно спільною метою і спільними інтересами. Наслідки того є загально відомі: 45 мільоновий Народ Український не досягнув своєї державности, а на Великій Україні він позбавлений всіх людських прав і стогне в нечуваній од віків неволі.

Та тяжкі удари пережитого не минули надаремне: свідомість національна Народу Українського піднеслась надзвичайно і політична зрілість його значно зросла. Нині кожний син України, — де б він не був, почуває себе членом одної Великої Нації і кожда відокремлена частина Землі Української боліє кривдами, що діються іншій.

Та, на жаль, Нація Українська й досі ще не досягнула того ступня організованости, щоби могла спільно боронити свої людські права, свою честь, свою культуру та економічний добробут. Сили Нації Української розбито кордонами, роз'єднано океанами, розрізнено великими просторами і кожда окрема частина не має змоги ані добре постояти за себе, ані допомогти іншій.

Тим часом, хід світового життя і світових подій вже давно вимагає не лише од кожної нації, але навіть од окремих держав, споріднених однаковими інтересами, порозуміння,

догоди і об'єднання задля кращого упорядкування свого життя в сучасному і для захисту себе у майбутньому. Тому навіть ворожі недавно держави, забувши криваві бої, догоджуються та об'єднуються, щоби спільно змагатися з сучасними економічними труднощами, з безробіттям, дорожнечею; тому ці ж держави, творячи союзи, забезпечують собі спокій і недоторканність на майбутнє.

І для Тебе, Народе Український, прийшов найвищий час порозумітися та об'єднатися!

Правда, ми поділені кордонами, ми належимо до різних держав, але, яко Нація, ми маємо свої спільні ідеали та інтереси, що стоять понад кордонами і можуть бути досягнуті та забезпечені лише об'єднаними зусиллями цілої Нації.

В імени цілого Народу Українського ми маємо боронити свою гідність та честь.

В імени усїєї об'єднаної Нації ми мусимо протестувати проти нечуваних знущань над душою й життям наших братів над Дніпром.

Силами цілого Народу Українського ми повинні захищати й будувати свою культуру національну.

Засобами усіх Країв та частин ми маємо нагодувати своїх голодуючих. Щедрими жертвами ми мусимо створити своє Представництво Всенародне. Бо лише об'єднанням усіх моральних і фізичних сил Нації ми здобудемо повагу Світу й дійдемо своєї мети!

Думи про це не від нині уже роїлись в головах кращих українських людей, але від часу національної катастрофи і по сьогоднішній день не довелось перевести їх у життя.

І ось нині, в цей світлий великий день, ми, нижчепідписані — уповноважені офіційних представництв, політичних партій та громадських організацій Великої України, Галичини, Буковини, Підкарпаття, Кубані, Америки, Канади, Зеленого Клину та всієї Еміграції,

УРОЧИСТО Й З ПОЧУТТЯМ ВЕЛИКОЇ РАДОСТИ СПОВІЩАЄМО ТЕБЕ, НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ,

що, після повної угоди і порозуміння, ухвалили ми скликати на день 1 жовтня біжучого року, у місті Женеві, **ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНГРЕС.**

МЕТА КОНГРЕСУ

Першою і основною метою Конгресу має бути всенародне й соборне, в присутності делегатів од усіх Країв і частин Землі Української та Колоній Українських, генеральне обговорення сучасного положення Народу Українського — для відшукування способів і шляхів поліпшення його стану політичного, культурного і економічного.

Другою метою Конгресу має бути: створення Всеукраїнської Національної Ради і Малої Ради та обрання Всеукраїнського Національного Проводу, зложених з усіх Країв та Колоній Українських, які-то організації мають, поруч краєвих, надалі провадити цілу справу Українську і репрезентувати усю Україну перед цілим Світом.

Третьою метою Конгресу має бути встановлення всенародного, для всіх Країв та Колоній Українських і для всіх громадян українських обов'язкового національного податку, яко підстави і передумови успішної національно-державної акції.

Четвертою метою Конгресу має бути обговорення і залагодження біжучих справ, що торкаються: голодуючого населення українського, економічного піднесення села, зменшення безробіття між українським робітництвом та інтелігенцією, матеріального забезпечення головніших українських культурних установ та організацій, а, крім того, обговорення петицій та заяв, що наспіють на Конгрес од окремих Країв, Колоній, корпорацій й організацій та українських громадян.

І, нарешті, п'ятою метою Конгресу має бути створення додаткових органів всеукраїнського значіння, в яких виявиться потреба, а в першу чергу Всеукраїнської Ради

Дано в м. Женеві
дня 10 червня 1932 р.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 327, арк. 1–7.
Копія. Машинопис.

№ 246

Лист О. Шаповала В. Петріву про позитивну оцінку ініціатив Українського військово-наукового товариства у Празі, ситуацію в США в часи світової економічної кризи та обмежені фінансові можливості української еміграції за океаном щодо підтримки земляків у Європі

24 червня 1932 р.

Чикаго

Високоповажаний пане генерале!

Нині одержав Вашого приятельського листа з д[ня] 21.IX ц. р. (як також листа пана ген. М. Омеляновича-Павленка) зо всіма додатками (програма Воєнно-періодичного органу і протоколи засідань Наукової Колегії УВНТ).

Ще не прочитав докладно всіх документів, але з тезами встиг познайомитись.

Ідея прекрасна, коби лиш перевести її в життя. І тут якраз в мене виникають неабиякі побоювання. За ці два роки, що я тут живу, відносини (матеріальні) в Америці що далі все гірші стали. Угін на долину по інерції набирає дедалі все більшого розмаху. Що буде далі, тяжко сказати. Люд збіднів страшенно. Торговельний рух — це одна мізерія. Кожний в страху перед можливим ще гіршим майбутнім, запрацьований тяжкими зусиллями цент (мабуть дорожчий тепер, ніж недавно був доляр!) ховає до старої панчохи в своїм сутерені (до банків вже бояться нести, бо, як Вам відомо, вони ограбували цілковито людей!) і дуже тяжко тепер наших людей витягти на якусь жертвенність.

Наприклад, значна частина наших членів в Америці і Канаді знаходиться на удержанні муніципальних установ, а решта живуть якомсь самотужки і ледве животіють. Через те проклятуше безробіття більша половина їх не може регулярно виконувати елементарних членських обов'язків (місячні вкладки і т. п.). І це всюди тут таке, до якої б організації Ви не заглянули. Коли ми, Січовики-Гетьманці, ще якомсь тримаємся гурту і морально ще й скріплюємося, то нас держить виключно ідея (ми, мабуть, єдина організація «не запомогова», решта матеріально сильніше стоячих є організації «запомогові», себто асекундарційні, переважно на матеріальних інтересах побудовані. Такими є «Об'єднання (зі своїм органом «Свобода»), «Провидіння» (зі своїм часописом «Америка») і т. п.).

Отже — сподіятися на якусь значнішу поміч з боку американських чи канадських українців, я Вам не раджу, щоби Ви не завелися у своїх підрахунках. Кажу це на підставі знання тутешніх відносин.

---

* Наприкінці документа є припис, що його підписали представники Великої України, Галичини і Волині, Буковини і Бессарабської України, Закарпатської України, Кубані, Зеленого Клину, українських колоній у США і Канаді, Південній Америці, української еміграції в Європі.

Тепер я дуже зайнятий організуванням свого тижневика («Січ»). Перехід на тижневик збільшив і видатки і працю техніку на цілих 100%. А джерела, звідки б можна все те черпати, спорожніли. Хіба лиш за якийсь місяць матиму змогу уділити більше часу, щоби розглянутись між нашими людьми, щоби довідатись, скільки знайдеться і тут, в Канаді, людей наших, що могло б передплатити двотижневик УВНТ.

Тяжко мені в кількох словах охарактеризувати Вам тутешнє життя в цей час. Мабуть найяскравішою для Вас ілюстрацією буде хіба те, що 9 листопаду в USA мають відбутись вибори нового президента, а ще й досі ж ні республіканська, ані демократична партія ні одного centa не дали часописам на рекламування їхніх кандидатів (до дня виборів залишилося лише півмісяця, а раніше щонайменше за місяць розпочинався страшений передвиборчий рух!). А чому це так? — Бо й тутешні керуючі партії сидять з порожніми касами. Отаке — то мізерне життя тут стало.

Сердечно вітаю Вас, високоважаєний генерале, і всю високоповажну колегію УВНТ, а, зокрема, сердечно прошу переказати мій привіт високоповажаному пану генералу М. Омеляновичу-Павленку і прошу не взяти мені за зле, що не можу всім зокрема написати. Абсолютно не маю часу.

Зі щирою пошаною

(Олекс[андр] Шаповал)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, арк. 62.
Оригінал. Рукопис.*

№ 247 | Лист В.Кедровського В.Петриву про підготовку з'їзду Української стрілецької громади в США, можливі зміни в керівництві нею та про незмінність політики США щодо Радянського Союзу*

24 червня 1932 р.

Дорогий пане генерале!

Не нарікайте, що так довго не писав Вам, бо мав великий клопіт у себе в родині. Тепер цей клопіт трагічно скінчився, бо моя дружина померла на удар серця 18 травня, а почав трохи очункувати від тяжкого удару. Отож ще й тепер напишу дуже короткого листа.

Я добився того, щоби річне засідання Стрілецької Громади було перенесено на осінь, коли я мав би більше часу й можливості щось працювати, бо трагічний кінець дружини лікарями вже був остаточно установлений і давалося небагато часу до нього. Отож, з'їзд Стрілецький відбудеться десь в октобрі**. До того часу напишіть мені все, що хочете мати від нас, а я Вам напишу, на що можна буде сподіватися при наших обставинах.

Звичайно, ставте справу, як Ви й поставили її вже, що не Америка буде Вас вчити там, що «щось треба серйозне робити», але Ви будете ставити сюди певні завдання. Тепер цілком можливо, що я заберу в свої руки Стрілецьку Громаду, якщо буду трохи більше мати часу. Хвороба моєї дружини на протязі останніх трьох років забирала в мене дуже багато часу й видібрала можливість працювати. Тепер може відпочивши й остаточно очунявши, я візьмуся з новою силою та енергією за працю.

* Лист виконаний на офіційному бланку часопису «Свобода».

** Жовтень.

Нового в нас тут нема нічого, хоч і думаємо, що в світі без якоїсь катастрофи не скінчиться. Маємо відомості, що папізм з Риму почав вести шалену пропаганду проти комуністичної влади, як джерела поширення безбожності та причини економічної кризи. Цим способом Рим хоче підняти світ проти комуністичної Росії, але що з того вийде ще не знаємо. Одне певне, щоб там в Європі не писали й не говорили про Америку ніби вона міняє своє відношення до большевиків — то все неправда. Воно є рішуче негативним і буде таким, принаймні так довго, як довго Гувер⁴¹⁰ сидить у Білому Домі, а ми певні, що там буде сидіти до 1936 року. Гувер восени знову буде перебраний на нове чотирьохліття, а з ним лишиться далі політика економічної та моральної боротьби з комуністичною Росією, яка навіть може влитися в більше активну боротьбу, ніж тепер.

Отсе в головних рисах, як Америка буде далі застосовуватися до большевиків. Що там європейська преса розписується про Уряд УНР через генерала Сальського з росіянами. Чи нема тут «диму без вогню»? Взагалі, що там робиться на варшавському смітнику для мене тепер «терра інкогніто»?

Пишіть і не звертайте уваги на мою довгу мовчанку та короткий лист. Нехай інші також не лаються, що не пишу. Перебудую своє життя й знову буду точно відповідати на листи, а тепер ще в готелі, як на станції залізниці.

Вітайте генерала Омеляновича-Павленка та Чернявського й інших.

Здоровлю щиро

(В. Кедровський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, арк. 52.

Оригінал. Машинопис.

№ 248 | **Лист генерала В. Сварика генерал-хорунжому В. Петріву з подякою за святкування 15-ї річниці утворення Української армії, вірою в повернення на батьківщину та закликом не орієнтуватися на історичних ворогів України**

20 липня 1932 р.

Вельмишановний пане генерале!

Сердечно дякую українським організаціям в Празі, котрі святкують 15-у річницю існування Української Армії, а також й Вас за запрошення на Академію. Бажаю всім вам дочекатися того щасливого менту, коли наша дорога Українська національна армія переможе в бійках, які ще раз покриють її славою, ступить на рідну землю, щоб більше її ніколи не залишати.

Здійснення цього мого бажання можливо лише при твердій, непорушній вірі в наші національні сили та при умові не тільки не орієнтуватися на наших національних ворогів, а навіть рішучої боротьби з такими орієнтовщиками.

Вашу шановну дружину та Вас сердешно вітаю та бажаю Вам всього найкращого.

З дійсною пошаною до Вас

(В. Сварика)

20.VII.1932 р.

Шалет

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, арк. 55.

Оригінал. Машинопис.

3 серпня 1932 р.

Чикаго, ІІІ

Дорогий друже Юрію Жирардовичу!

Спішу бодай коротенько аж тепер обізватися до тебе. То не лише Ти гніваєшся на мене, що я не пишу. Майже всі мої старі друзі невдоволені. Для мене це велика помилка. Коли б Ти знав, в яких тяжких умовах приходиться мені тепер жити і проводити свою марудливу і невдячну роботу, то хіба лише пожалів би мене.

Часто згадую зустрічі з Тобою на чужині і дуже жалкую, що так далеко мене доля запхала. Ох, доля, доля не така...

А тут ще раз у раз одержую звідусиль вісти про різних киричників, що всюди гавкають на нас. Починає забирати свій «глас» п'яна Директорія та ще й на теми неабиякі, а «правнофілософичного світогляду». Подумаєш, коли дрантя само хваталося за «верховну» владу, то й на хвилину не подумало, чи той бунт⁴¹¹ має якийсь «правно-філософичний світогляд». А тепер, процвіндривши національну справу і випивши пиво та самогон у всіх «вичепах» за границею, починають корчити «богобоязливу» міну філософів та проповідників (ще й на Св. Письмо посилаються, мовляв, подивися, які ми «смирненники»).*

І то надзвичайно цікаве явище серед «української дійсності»: щойно збереться група патріотів і розпочне фундаментально національну роботу на широку скалку, і тут ... на тобі! Моментально вискочить банда шалапутів і починає гавкання на всі заставки. Так було, так і є (о, Господи!), невже так буде й далі. Доки ж воно тягтиметься.

Варшавська УНР цілком обіс... «Дополітикувалися» аж до того, що опинилися на однім ложі з двома проститутками (Варшава й Москва). Та дурепа, що назвала себе колись «Директорією УНР», давно вже в смітник обернулася. Залишився лише один шляхетний осередок, коло якого почали пригортатись кращі люде-патріоти. Але українська нечиста сила силкується і той осередок знищити...

Ех, «нація»! Чому тебе Св. Володимир не втопив (хоч на половину!) в Дніпрі, коли приводив до Христа?!

От такі, Брате, настрої часто опановують моєю бранною істотою, коли розглянуся навкруги себе і гляну своїм духовим зором в далечінь через океан, в той край, «где все обільєм дишет» ... та в країні найближчого вигнання, де розбрелася українська череда.

І що Ти мені скажеш на те?

Сам бачиш, людина рветься навіть світ за очі, щоби всюди рухати ту спільну справу (виконувати «псячий» обов'язок, як казав небіж[чик] Франко). Позбавляє себе всякої утіхи родинного життя, наражає себе на n+1** всіляких небезпек для життя і т. д. і т. п. А т. зв. національний гармидер бушує й далі невгомноно: одні «поглиблюють», другі — «роз'яснюють», просто звірячий рев підіймають, щоби заглушити твій голос, всю працю твою «з вітром пустити»...

* Усе це кажу з приводу останнього виступу у «Дзвонах» Ап. Мих. Андріївського, якому я дав коротку відповідь в ч. 15 «Січі». Чи Ти одержуєш «Січ»? (Примітка автора документа).

** Так у документі.

Вибач, дорогий, що я Тобі невеселі нотатки подаю зі своїх думок «вслух». Сердечно вітаю Тебе і Високошановну Лідію Мик[олаївну]. Щастя Вам, Боже!

Твій

(Олександр)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 78–78зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 250 | **Лист В. Петріва до невстановленого адресата з проханням поінформувати членів Українського військово-наукового товариства у Празі про ставлення місцевих політиків до українського питання у зв'язку з очікуваними змінами на сході Європи**

14 серпня 1932 р.

Вельмишановний пане генерале!

Дозволяємо собі турбувати Вас вже не як члена УВНТ, але як людину, що знаходиться в районі тих подій, від того чи іншого розв'язання яких залеже льос Європи, а також, безсумнівно, й те чи інше вирішення українського питання.

Нам цілковито ясно, що лишень певна консолідація протикомуністичних сил може створити з Європи те, що може з'явитися базою для відновлення правопорядку на Сході в той частині землі, яку деякі росіяне звуть Євразією.

Для нас цілковито ясно, що при цьому відновленні правопорядку може бути узгляднено чи неузгляднено право на самостійне існування українського народу, головне від Москви, бо ж Версальський договір, це те, що тріщить та розповзається по всіх швах.

Нам здається, що перемежування Європи на якихось нових підвалинах є питання лишень дуже недалекого часу, а від тенденції цього перемежування залеже і льос тих, хто повязав себе з українським питанням, з льосом українського народу.

Ми гадаємо, що початок цього перемежування лежить в руках тих, хто тепер бореться за владу там, коло Вас.

Ми самі стремимо до того часу сконсолідувати коло себе як можна більше живих сил українських, виключаючи меж ними політичну боротьбу, й це нам вже почасти вдалося, бо 162 члена в УВНТ це вже дещо, а до того ми маємо надію на дальше поширення головне з огляду на ту нову діяльність, коло якої ми ось тепер знаходимось та про яку довідається Ви з тих документів, що зашлемо незабаром. Але щоби все це було би доцільно використано, треба нам хоть так сяк знати від тих осіб, котрим ми віримо, хоть в загальних рисах думки про Україну та українське питання в рішаючих та активних чинників по всіх усядах. От тому-то насмілюємося звернутися до Вас, пане генерале, як до одного зі своїх, з проханням поінформувати про думки про українське питання рішаючи чинників у Вас. Зі свого боку радо поділимося з Вами нашими інформаціями.

З правдивою пошаною до Вас.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 126, арк. 56.

Котія. Машинопис.

20 грудня 1932 р.

Дорогий Кость Адріанович!

Одержав Вашого листа й зараз надіслав Вашу статтю до Нью-Йорка, Я. І. Чижу з проханням зробити копію, бо у мене нема машинки з українським або російським алфавітом. Сьогодні одержав від Чижа оригінал і копію й вже послав їх до «Свободи» (О. Геврокові) й до «Народної Волі» (М. Цеглинському) з моїми листами, в котрих просив їх надрукувати Вашу статтю, позаяк вона є аполітичною, в науковій справі. Побачимо, як «Свобода» й «Народна Воля» будуть реагувати на це — я Вам напишу, як цілком одержу від них відповідь.

Спасибі за листа від Г. Д. партії з уповноваженням. Я тепер мушу почекати з моїми «кроками» до березня, коли Рузвельт вступить до виконання своїх обов'язків й призначить новий уряд.

Про тутешню ситуацію й мої думки про америк[анську] політику напишу Вам ще в цьому році. А покищо бажаю Вам й всім товаришам по праці всього найкращого к Новому Року.

Щиро Ваш

(А. Марголін)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 8.

Оригінал. Рукопис.

[1932 р.]

Високоповажний пане сотнику!*

Вашого листа одержав. Дякую за інформації, хоч дуже сумного характера. Прикро читати про події, що відбуваються у Вас в таборі**. Звичайно, відношення моє до цих подій цілком негативне, але, з другого боку, дивує мене, що жменька людей, що не користуються довір'ям і повагою більшості, опанувала ситуацію, навіть перейняла керівництво та веде в поведі старших, заслужених і поважних вояків.

Ґрунт, на якому виникли всі ці непорозуміння, нелади, мені знайомий і персонально пережитий, наслідком чого я мусив від'їхати до Франції.

Мені здається, що однією з головних причин неладів у таборі — це 13-річне перебування в умовах «колхоза». Немає терену, немає культурного повітря, немає виходу для енергії, а зовнішня ситуація душить, пригноблює, морально нищить людину.

* Можливо, це сотник В. Шевченко, який після закінчення Української господарської академії в Подєбрадах (ЧСР) переїхав до Польщі.

** Мається на увазі українська військова еміграція в Польщі.

Шкода, що у свій час решта таборян не відважилась від'їхати до Франції. Тут бувало різне, і добре і погано з боку матеріального існування, але той, хто працював, той і мав. Адже людина вільна і вільно може боронити свої думки. І ось, не дивлячись на таке право, як вільно висловлювати свої думки, вільно поклонятись тому чи іншому Богу, переважна кількість вояків об'єдналась в Т-ві б[увших] вояків Армії УНР. Цілком добровільно, свідомо, бо вважали це необхідним. Справді, в яку організацію нашим людям вступати, як не в ту, що вони самі створили і перебували в неї, а саме Т-во б[увших] вояків Армії УНР.

Внутрішня дисципліна в Т-ві тверда і введена самими членами, добровільно. Вже п'ятий рік я на чолі Т-ва, жадних скандалів чи авантюр немає. З'їзд річний відбувається на протязі 4–5 годин.

Ось чому дивує мене неполадки в Т-ві в Калішу. Цю хворобу треба викоринити. Добре, що Ви написали мені про це. Я постараюсь вплинути і поінформувати у відповідний спосіб наших урядових чинників.

Був би дуже радий, коли персонально міг приїхати до Вас та коли буду мати доручення то і полагодити Ваше життя.

Тепер щодо «Т-ва Залізних»⁴¹³. Ідея добра і реальна. Тут, у Франції, б[увші] комбатанти фр[анцузької] армії, того чи іншого полку, частини мають свій союз, зберігають честь і повагу до своєї частини, а разом всі сюди складають «Федерацію союзів», яка захищає життєві інтереси б[увших] комбатантів як на ґрунті політичному, так і соціальному. Комбатанти у Франції є основною базою і підпорою політично-державного життя свого народу.

Але так є у Франції, де нарід є політично-державно-національно свідомий. У нас трохи інакше. Хоч ми на еміграції і одягнули європейське убрання, назовні ніби європейці, але в душі не маємо дисципліни, порядку. Дух вольності, а властиво бандитизм міцно тримається у нас. Пригадайте нашу історію, то Ви погодитесь з тим. Коли виступив Мазепа, то Сірко не хотів, а коли схотів, то було пізно...*

Отже, коли утворювати сьогодні «Т-во Залізних», то треба подбати про те, щоб в цьому Т-ві панував дух державності, щоб воно не піддалось під впливи авантюристів, яких сьогодні чимало. Сьогодні для нашого успіху, треба в першу чергу всю роботу, інтереси скерувати на викристалізування державних думок серед Залізних. Державність — основна база Залізних [...]

Отже, коли Ви питаєте мого благословення на утворення Т-ва Залізних, то благословляю Вас. Тисячі Залізних, загинувши на полі бою за Україну, чини Залізної дивізії, праця живих, дає нам право на існування для дальшої боротьби [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 362, арк. 44–44зв.
Копія. Машинопис.*

---

* Далі йде пошкоджений текст.

№ 253

Лист А. Марголіна К. Мацієвичу про встановлення контактів з членами Демократичної партії США та сподівання, що адміністрація Ф. Рузвельта у зовнішній політиці буде слідувати принципу самовизначення націй

3 січня 1933 р.

Дорогий Кость Адріановичу!

Ваша відозва надрукована в «Свободі». Від «Народної Волі» ще не маю відповіді, я їм одночасно надіслав копію. А може й вони вже надрукували; зараз в Бостоні нема «Народної Волі» й тому не знаю певно, чи вони виконали моє прохання.

Здається, що я Вам писав, що 20-го січня я їду з Бостону на острів Ямайку (на один місяць чи 5–6 тижнів), й що в березні я рахую бути у Вашингтоні, де хочу залишитися на деякий час для ознайомлення з напрямком нового уряду. Є підстави думати, що Рузвельт і його оточення будуть мати прихильність до відновлення Вільсоновського принципу в закордонній політиці Америки, себто до симпатії до самовизначення націй.

Я вже почав робити кроки в напрямку утворення зв'язків меж демократами й вже писав декому з їх лідерів й мав побачення з двома такими з них, що можуть мати вплив на Рузвельта.

Але до 4-го березня, поки невідомо, хто буде держсекретарем США (себто м[іністром] закордон[них] справ), краще мені не виявляти великої активності. Це вже почну у Вашингтоні щось робити. Як буде тоді щось цікаве — напишу негайно.

Душевно Ваш

(А. Марголін)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 13а.
Оригінал. Рукопис.

7 березня 1933 р.

Високошановний побратиме!

[...] Щодо загальнонаціональних справ, то так воно вже спокон віку стоїть, відколи я ще з юнацьких літ це спостерігати можу і спостерігав, наприклад, на Грінченку⁴¹⁴, Єфремові і багатьох інших. Люде роблять українську справу та ще й заробляти на неї мусять і рідко, коли українська громада уважає за свій спільний обов'язок таку роботу і матеріально підтримувати. Такого, як Чикаленко, другого у нас нема і не було навіть і в його часи. У спогадах Чикаленка досить для цього матеріалів. Згадайте, хоч би і Леонтовича⁴¹⁵ і Грушевського, і Сириренка⁴¹⁶, як мусив коло них ходити Чикаленко, щоб із їхньої кишені щось на справу йшло.

На еміграції більше солідарності, але ще далеко до такої, як у жидів, наприклад. Зрештою ті, що мають, і тут, ті тримають кишені замкнуті, а дають і допомагають найбільше ті, що й самі нічого не мають. Виняток був пан Лисюк, який справді давав більше, ніж він міг, не жалюючи заробітку, хоч давав не завжди на розумні речі, а тепер і він нічого не має. До українців з Лондонського Бюра ми не можемо мати жадних претензій з огляду на їх величезну національну роботу серед чужинців. На цю роботу ми б ще самі мусили б зтягатися і коли б їх не було, то самі мусили б її зорганізувати хоч у мініатюрному масштабі. Дякувати долі, що найшлися люди, що й без наших жертв це потраплять робити.

Скільки я знаю декого з причетних до тут[ешнього] Союзу українського сокільства, то бачу, що при певному справді щирому відношенні до справи, вони могли б, коли не самі з власної кишені (але частково й так), фінансувати працю укр[аїнського] сокільства, то у всякім разі могли б організувати це фінансування серед тих кіл, де мають зв'язки і впливи.

Не знаю, чи я не помиляюся, але інколи мені здається, що в Празі серед діячів укр[аїнського] сокільства такого щирого зацікавлення і відданості справі нема, або є дуже мало. Хоч матеріальні можливості пражаків (маю на увазі можливості організаційні також) далеко більші, ніж, наприклад, у Пласті. Хоч би через те Пласт не підтримували і не підтримують ні Союз інженерів, ні «Єдність», найбагатші тутешні товариства, що складаються з людей здебільшого стабілізованих. Інша річ, скільки щирості і правдивої орієнтованості щодо української праці на чужині і взагалі.

Передовиці в «Ділі» я не пригадую. Річ, мені здається, не в передовиці, а в тих чорних руках, що працюють на еміграції проти всякої значнішої української справи, що «загрожує» тим чорним рукам консолідацією українства на ширшу скалю. Чорні руки не працюють, звичайно, одверто, але находять досить людців, що працюють за них (Це здебільшого різні непризнані гіперамбітники, монополісти, деструктори, крутії, потім немовляти, запаморочені, спантелчені демагогами крутіями і т. д.). Їм же нема числа [...] На другому боці проти всього цього свинства наша пасивність, шатось малоросійська, брак часу, злидні і т. д. [...]

Не здивуйтеся, що незабаром і Пласт опиниться в такому самому становищі. У всякім разі розклад цей тут уже почали і досить успішно...

Бажаю успіху!

З щирим привітом і глибокою пошаною.

Гаразд! Скоб!

(Є. Вировий)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 162, арк. 13–13зв.

Оригінал. Машинопис.

1 квітня 1933 р.

Франкфурт на Майні

Високоповажний пане генерале!

Сердечно дякую Вам за Вашого листа і радіюся успіхам Вашої праці. Ви цілком праві, що треба готуватися до поважних подій і що ми тепер розбиті на групи, куди більше за 1914 р.

Але думаю, що для звільнення нашої отчизни од большевицького іга треба всім об'єднатись. Ідеали — красна річ, але в житті, в більшості, праві ніколи не бувають досягненні. І тому мудріший в політиці народ — англійці создали спасительний інститут компромісу.

В політиці без компромісу обійтися не можна. Завтра виїжджаю до Берліна, де думаю зостатися, щоби працювати для звільнення Родини-батьківщини. Мій берлінський адрес сообщу пізніше.

Прошу передати пану ген. Омеляновичу-Павленку мою щиру подяку за його привіт, а також мій одвітний привіт.

Щиро бажаю Вам всього найкращого.

З правдивою пошаною

(Кн[язь] К. Масальський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 127, арк. 20.

Оригінал. Рукотис.

8 травня 1933 р.

Високоповажаний пане Пр[ем'єр]-Міністре!

Ваша розмова зі мною, що відбулась 8 травня б. р., примушає мене зробити прикрі висновки.

1. Вважаю себе винним, що не поінформував Вас в свій час про одержання мною від п[ана] майора Добровського 40 долярів, що передано мною в присутності п[ана] пр[офесора] О. Шульгина і п. Косенка та які видано мені з відома військового міністра ген. Сальського. Причини, що спричинились до цього, приймаю на себе.

2. Коли я зробив провину в службовій справі, то для цього досить було потребувати від мене пояснення та виправлення помилок з належним зауваженням.

3. Ваші закиди: що я проваджу отаманію, що я, користуючись з Вашої ласки, Вашим кабінетом, забув Ваше становище в Уряді, залишаю на Вашому сумлінні. Мені здається, що до сього часу, жадного морального і фактичного права на таке обвинувачення Ви підстав не мали.

---

* Лист виконаний на офіційному бланку Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції.

4. Жадного поняття не маю, з яких причин матеріальну допомогу вирішено передавати мені безпосереднє, бо тільки від Вас довідався про це. Рахую це фактом, що порушає принцип нормального переведення урядові праці.

5. З огляду на те, що увесь інцидент викликаний на ґрунті грошовому, що нагадало мені 1924 рік, а також з огляду на Ваше обвинувачення в п. 3, я, що виконує почесну роль заступника військового міністра у Франції, не можу її нести далі. Рівнож складаю обов'язки Голови Управи Т-ва б[увших] вояків Армії УНР у Франції.

6. Про свою демісію докладаю рапортом військовому міністрові.

Прийміть, пане Міністре, моє запевнення в щирій повазі до Вас.

(-) Ген[ерал]-хор[унжий] О. Удовиченко

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 362, арк. 8.

Копія. Машинопис.

№ 257 | Звернення Генерального Секретаріату Європейського об'єднання українських організацій на чужині до народів, уряди яких визнали СРСР

Не раніше 3 липня 1933 р.

В імені українців, згрупованих в «Європейським Об'єднанні Українських Організацій на чужині», з жалем мусимо подати до відома публичної opinіi наступне:

Ідучи услід за прикладом Польщі, яка заключила з Совітами пакт ненападу⁴¹⁷, ваші уряди підписують конвенцію рівновартну тому пактові і тим дають нам, українцям, по-нуре видовище.

Вони гадають відвернути від вас небезпеку, яку становлять Совіти шляхом зближення з ними. Насправді ж вони ту небезпеку збільшують. Загально відомо, що в поточний момент Совіти борються з непереможними внутрішніми труднощами. Народній гнів проти червоної тиранії стримується лише голодом і терором. І от в сей критичний момент ваші уряди дають Совітам запоруку миру і безпечности. Для чого? Щоби большевики відітхнувши могли прискорити прихід світової революції? Але ж ви і ваші уряди на тому можете лише потерпіти!

Годі не добачати в тексті підписаної конвенції, де згадується про «узброєні банди», натяк на боротьбу за визволення України, Грузії, Туркестану. Ваші уряди поспішають відмовити поневоленим народам «поміч і протекцію» і тим ніби засуджують їх на вічну неволю. Недавно деякі з вас ділили з ними спільну долю в царській імперії, що була справжньою «тюрмою народів». Сьогодні ваші уряди з обережности відмежовуються від тих, хто ще бореться за знищення спільної тюрми. Треба побоюватись, щоб жест ваших провідників, що так подібний до жеста Понтія Пілата, не приніс вам нещастя.

Ви знаєте дуже добре вартість большевицько-московських обіцянок. Москалі на початку революції голосили засади самоозначення народів «вплоть до атделенія». Вони визнали незалежність України, Грузії. А трохи згодом червоні банди затопили сі країни, щоби потоптати право, зобов'язання, договори. Чи ж можна думати, що Совіти скоро віднайдуть свою потужність, поступлять инакше з вами? Чи ж можна пактами заощаднити вашим країнам недолю, яка спіткала Україну і Грузію? Дарма! І наколи би справді Совіти зісилились, ви перші впадете жертвою червоного молоха.

Погляньте, яке положення витворили большевики на Україні. Червона Москва зневажила всі права, поглумилась з релігії, намагалась затроїти народню душу. Податками,

грабунками, божевільними випробами колективізації і упромисловлення зруйнувала вона господарку. Українці мужньо ставили їй спротив. Поборюючи його, Совіти вивезли з України мільйони душ, організували голод в країні. В поточну хвилю населення України гине з нужди, тифусу, від терору. Країна цілковито виснажена і нація, тверда і відважна, гине, але не здається. Ваші уряди надіються не допустити до подібного стану річей у ваших країнах, приєднавшись через підписання конвенції до катування України. Але дарма, сим вас не врятується.

Москва не задовольється пануванням над Україною і Кавказом. Російський імперіалізм, так червоний, як і білий, ще довго намагатиметься загарбати сусідні країни, втрачені по революції. І ви не врятуєте себе без підмогою потужності Росії. Ся потужність в великій мірі полягає в посіданню України. Отже, ваша будучність залежить від долі України. Наколи Україна відділиться від Москви, ваша незалежність врятована, але наколи б вона упала в боротьбі, частина ваших країн пішла би услід на нею до трумна. Отже, хай ніхто не спішиться відмежовуватись від України і її національної справи.

За Генеральний Секретаріат Європейського Об'єднання
Український Організацій на чужині
секретар М. Граб

Bruxelles, 18, rue Kindermans

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 311, арк. 66.
Друкарський примірник.*

№ 258 | **Тимчасова платформа Українського національного об'єднання в Німеччині**⁴¹⁸

7 серпня 1933 р.

Сучасний стан, як на Україні, так і серед української еміграції, вимагає від українського громадянства переоцінки цінностей.

Події на Україні від першого етапу визвольної боротьби до сучасного менту і події, що відбувалися за той час і відбуваються зараз на міжнародній арені, показують, що ні чисто капіталістичний, ні комуністичний устрій не здатні привести той чи інший народ як до національного, так і соціального визволення та всебічного розвитку, бо вони хоч і ріжні по своїй суті, мають одначе спільним панування незначної меншости над більшістю, а по характеру є інтернаціональні. Одні, захоплені величністю та силою капіталу, не бажають залишити старих методів господарювання і визиску, а другі, зі своєю фікс-ідеєю — панування «псевдо-розуму» в сучасних обставинах не будують, а руйнують. В цілому світі відбувається шукання нових шляхів. Одначе шукання де юре і де факто в існуючих державах відбувається інакше, ніж у нас. В той час, коли в таких державах шукання виливаються в форму боротьби політично-соціальних угруповань, у нас існуючий стан вимагає навпаки найбільшої концентрації усіх національно живих сил.

Тому першим нашим завданням має бути об'єднання всіх українських національних сил для боротьби за соборну та незалежну Українську Державу. А пам'ятаючи, що кожна боротьба має успіх лише тоді, коли вона ведеться одностайним проводом і тому, що українська еміграція є невідривною частиною українського народу, вона мусить стреміти до створення такого «Одностайного Національного Проводу», що являтиметься нашим другим

завданням. Створення його не передрішує форми політичного устрою Краю, яка то форма має вирішитись Волею Народу.

Завданням такого проводу має бути:

1. Координація сил у визвольній боротьбі.
2. Одностайне заступництво українських інтересів на міжнародному форумі.
3. Загальне керування українською еміграцією.
4. Шукання і вироблення доцільних в сучасних обставинах метод господарювання і управління в момент відбудови Краю.

УНО повстає на слідуючих загальних підвалинах:

I — Україна має бути Соборна і Незалежна.

II — На міжнародному терені маємо стреміти до мирного співжиття з іншими державами, а в першу чергу з сусідними, коли вони нас визнають за самостійну державу і не зазіхатимуть на частини нашої території.

III — Для успіху в визвольній боротьбі стреміти до зближення і тісного співділення з іншими поневоленими совітським імперіалізмом народами.

IV — Негайно стреміти до припинення шкідливих, лайливо-загострюючих відносин між політичними угрупованнями і створення взаємної толеранції, себто академічності тону.

V — Земельне питання тимчасово має вирішитися в той спосіб, що земля залишається в теперішніх її посідачів, а користування має бути урегульоване спеціальним законом. Землі комун і розгоспів* переходять в державний фонд. Взагалі ж земельне питання має бути урегульоване з углядженням споконвічних традицій і бажань хліборобського населення України.

VI — Робітниче законодавство має бути вирішене в загальному національному інтересі і збудоване на доскональних студіях таких законодавств інших держав і, зокрема, з огляду на спеціальні умови на Україні має бути особливо звернено увагу на вирішення трудоварности.

VII — Для економічного розвитку краю треба в першу чергу підтримати ті галузі господарства, які відіграють в державі домінуючу роль (хліборобство, лісництво і т. д.), а також і ту індустрію, яка неодмінно потрібна державі і зв'язана з природними багатствами України. В зв'язку з цим не є виключеним націоналізація, монополізація окремих галузів господарства, як також контингентування ввозу і вивозу і т. д. Ріжного роду фабрики й заводи залишаються в посіданню держави і надалі, якщо держава не передасть їх для експлоатації в приватні чи взагалі інші руки. Нові фабрики і заводи можуть повстати і з приватної ініціативи згідно відповідного закону. Щодо внутрішньої торгівлі, то, поруч з монополізованою та комунальною, допускається також приватна. Кооперація займе в господарським життю нації почесне місце.

VIII — В фінансовій політиці маємо стреміти до незалежнення українських фінансів і забезпечення української валюти згідно міжнародних форм. Приватні банки мають регулюватися осібним законом.

IX — Освіта має бути загальнообов'язкова.

X — З огляду на міжнародні відносини і географічне положення України, військово-козака повинність має бути загальнообов'язкова.

XI — Комунальне правління залишається покищо і надалі в виді систем Рад з тою лише різницею, що у виборах до них має брати участь все місцеве населення.

XII — Міжнаціональні відношення на Україні розрішити в імені справедливости, переводячи в життя якнайширше принцип пропорціональности.

---

* Так у документі.

XIII — Проголошується свобода совісті і незалежність церкви від держави.

XIV — Признається свобода слова і зборів, які тимчасово можуть бути в залежності від небезпеки для держави в тій чи іншій мірі обмежені.

Зібрані, з огляду на вагу моменту, не дивлячись на їх приналежність до різних політичних угруповань і переконань, об'єднуються для спільної діяльності в визвольній боротьбі в «Українське Національне Об'єднання» і взивають усіх національно свідомих Громадян України прилучитися до цього об'єднання (УНО), створюючи відділи чи філії в Німеччині та інших краях, згідно з програмою, регуляміном, статутом і іншими ухвалами УНО, а в дальшій своїй праці координуватися з постановами Управи УНО.

Berlin, den 7 August 1933

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 333, арк. 5–7.
Друкарський примірник.*

№ 259 | Звернення Тимчасової управи Комітету допомоги голодуючим в Україні у Празі до української еміграції з закликом створювати такі комітети та інформувати світову спільноту про становище в радянській Україні*

7 серпня 1933 р.

ДО УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Чужі і українські часописи принесли останніми часами страшні відомості про голод на Великій Україні. Очевидці, кореспонденти чужих часописів і чужинці-втікачі, що повіривши в свій час облесливій большевицькій пропаганді і поїхали в СРСР будувати «нове життя» — пишуть та розказують, що мільони українського населення загинули від голоду, що в деяких селах вимерло 80% мешканців і немає кому навіть поховати небіжчиків... Приватні листи наших близьких, яким удалося прорватися на чужину, свідчать про той жахливий стан, в якому перебуває Україна. Багатий край, що годував своїм збіжжям цілу Російську Імперію, звідки вивозився хліб і ще багато дечого до Західної Європи, — повернуто в руїну, в пустелю, де люде мруть з голоду, де в божевільні голоду доходить до людодівства.

Сама совітська преса уже не може заховати дійсного страшного стану і, хоч у своїх статтях громить обвинуваченнями не дійсного винуватця, а бідне, ограбоване, знищене большевицькими експериментами населення, але коли переглянути відомості з совітської преси, коли відвіяти половину большевицької демагогії, — бачимо, що Україну піткало нещастя, якого не знає історія.

Навіть останні відомості про добрий урожай збіжжя на Україні в цьому році не міняє трагічного стану України, бо уже заготовлені полчища червоноармійців, які мають відібрати від українського селянина наслідки праці його рук, мають вирвати з його голодних, спраглих уст останній шматок хліба, щоб вивести його на Московщину та на зовнішній ринок, бо ціною того хліба, а значить і ціною мільонів людських жертв большевики хочуть купити собі визнання закордону і можливість панування та дальшого грабування обезсиленої України та Кубані.

Саме населення України не сміє ані писати про свої болі, ані просити про поміч, воно в тортурах московсько-большевицького режиму сміє лише страждати і умірати...

* Документ опублікований у часописі «Український тиждень» (Прага) за 7 серпня 1933 р.

Нашим святим обов'язком людей, що живуть за межами большевицького режиму, що можуть вільно думати і говорити, є прийти на допомогу нашим близьким, відкрити очі всьому світу на нелюдські знущання над українським народом, що в нерівній боротьбі підпав під панування московських насильників в хвилини знесилля від людських страждань морально підтримати братів наших і посилено допомогти їм.

В Празі 14.VII. з ініціативи Жіночого Союзу в ЧСР утворився Комітет допомоги голодуючим на Україні. В склад Комітету уже ввійшла 31 орг[анізація], що на нараді 19.VII. вибрали тимчасову Управу, якій доручили виробити план діяльності Комітету та скоординувати чинність Комітету в Празі з подібними організаціями в інших країнах та місцях.

Тяжка і відповідальна задача лягає на людей, що в цей несприятливий час є покликана для цієї праці, але у кого в грудях б'ється серце українське, той віддасть усі свої сили для допомоги рідному народові.

Отож кличемо усю українську еміграцію без різниці поглядів та переконання — творити комітети для допомоги голодуючим на Україні, а організації, що уже повстали з цієї ціллю, просимо про контакт та взаємну інформацію.

Голова Тимч[асової] Управи Комітету Представників Українських Організ[ацій] для допомоги голодним на Україні О. Бочковський, секретар М. Феденкова, члени Г. Омельченко, Б. Гомзин, І. Мірний, І. Паливода.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 3, спр. 45, арк. 10–10зв.
Друкарський примірник.*

№ 260

Лист В. Винниченка Політбюро ЦК КП(б)У, Політбюро ЦК ВКП(б) і Й. Сталіну з критикою національної політики більшовиків в Україні та застереженням щодо необхідності консолідації всіх демократичних сил на випадок фашистської агресії

15 вересня 1933 р.

Глибокоуважаемые товарищи!

Я прочитал речь, произнесенную т. М.* Поповым⁴¹⁹ на собрании харьковского партактива и по длительном и, по мере сил моих, объективном размышлении над ней, пришел к заключению, что мой долг коммуниста обратится к вам с изложением своих мыслей по поводу этой речи. Конечно, я не позволил бы себе отнимать у вас время на чтение моего письма, если бы не важность той темы, которая будет служить его содержанием.

Тема эта: национальный вопрос на Украине и международное положение СССР. Из речи т. Попова ясно, что партия отдает себе ясный отчет в роли Украины в планах западно-европейского империализма и в значении, в связи с этим, национального вопроса на Украине. Т[оварищ] Попов (выражающий, конечно, не только свое личное мнение, но и точку зрения партийного руководства) сделал такое заключение: «В этом чрезвычайно сложном международном сплетении мы должны употребить все усилия, чтобы максимально укрепить нам тыл, а это в значительной степени зависит от правильной политики партии...»

Это очень верно сказано. Но стоит ли в полном соответствии с этими словами политика партии? Действительно ли она правильна?

---

* Російською мовою — Николай.

Из речи т. Попова можно заключить, что партийное руководство считает, что в последние годы до последнего времени национальная политика на Украине была неправильна. Неправильность же эта состояла в том, что руководителями нацполитики были допущены уклоны в сторону украинского шовинизма, который, мол, дошел в своей безудержности до того, что даже стал угнетать нацменьшинства.

Мне трудно судить из Франции о настоящем положении вещей на Украине. Но в моем распоряжении находится один факт, который стоит в таком явном и вопиющем противоречии с вышеприведенным обвинением в уклоне в сторону украинского шовинизма, что у меня невольно возникает целый ряд вопросов относительно всей нацполитики партии.

Факт этот следующий.

Руководящий центр компартии на Украине в продолжении почти всей революции всеми имеющимися в его распоряжении средствами устраняет меня от участия в борьбе за социализм и в строительстве его в СССР только по той причине, что я — украинец.

Да, товарищи, только по этой причине, то есть, иными словами: потому, что я остро сознаю себя членом угнетавшийся в продолжении веков нации, что остро сознаю, вижу и понимаю весь вред национального угнетения для борьбы за социальное освобождение этой нации и что потому хочу самого полного устранения этого гнета, — только поэтому руководящие центры компартии устраняли и устраняют меня от участия в строительстве социализма, [в] какой бы то ни было форме, не только политической, но всякой.

Я этим не хочу сказать, что вы, революционеры, коммунисты, честные, глубоко преданные делу социального освобождения всех народов люди, сознательно устраняете меня от участия в борьбе и работе на пользу социализма по той причине, что я хотел и хочу устранения одного из препятствий на пути к достижению этого самого освобождения. Нет, сознанием, разумом в теории вы очень хорошо понимаете суть национального вопроса, всю сложность его и всю гибельность неправильного разрешения его для строительства социализма. И излишне было бы указывать вам на учение вождей коммунизма о национальном вопросе.

Но вы, товарищи, не все, не всегда и не везде доводили до самого последовательного, действительного конца это учение, не всегда и не до конца ваши чувства и действия были в гармонии с вашим разумом. И в этом, по моему мнению, кроется главная причина неуверенной линии нацполитики на Украине.

Вы, товарищи, держащие в своих руках руководство всей политики Союза, в большинстве своем либо по происхождению, либо по воспитанию — русские. Вы с детства привыкли к определенному отношению к национальному вопросу в России в смысле господства русской национальной культуры и национальности. Участие в освободительном движении русских революционеров мало отражалось на этом отношении к нацвопросу. У русских революционеров всегда было это подсознательное восприятие национальных отношений, отраженное в сознании пренебрежительным и даже враждебным трактованием национальных проблем как буржуазных. (С каким чуть ли не презрением относились до революции русские социалисты к товарищам из национальных организаций).

Это подсознательное восприятие и трактование нацвопроса осталось у многих коммунистов и теперь. Это чувство превосходства и господства русской национальности и ее культуры, (если не политики) осталось и теперь. (Достаточно вспомнить провозглашенный устами Х. Г. Раковского в начале октябрьской революции лозунг диктатуры русской культуры на Украине.) Это чувство, эта подсознательная область сильна и требует постоянной, напряженной, внимательной работы над собой. Недостаточно знать разумом теорию и учение о нацвопросе авторитетов коммунизма, надо провести это учение в кровь, в нервы, в чувство, в волю, надо убить старое подсознательное чувство и понимание.

А это не так легко и просто сделать, как кажется, и не все это сознают, а если осознают, то не в силах это сделать. (Я не хочу называть имен, но если вы сами, будучи искренними сами с собой, внимательно поищите, вы вспомните примеры товарищей с таким подсознательным отношением к нацвопросу.)

А потому, когда приходится развязывать очередной узел национальных отношений, у многих из вас всегда есть склонность рубануть его в том направлении, какое подсказывается этой неорганизованной, низшей и могучей силой, — подсознанием. (А чтобы дать ему формальное, логическое, квази — теоретическое обоснование и оправдание, за этим делом некогда не стоит. Да, чаще всего подсознание отделяется тем, что всякого коммуниста, твердо сознающего свою национальность, берет под подозрение в неортодоксальности, называет его мелким буржуем, националистом, шовинистом и чуть ли не контрреволюционером.)

Вот как я, товарищи, стараюсь объяснить себе отношение многих из вас к нацвопросу вообще, а отсюда, в частности, уже и ко мне, как к частице этого вопроса. В малой капле, говорится, отражается большой мир.

И вот, обращаясь к вашему верхнему организованному сознанию, я заявляю, если судить по этой малой частице, то положение в отраженном ею большом мире национальных отношений нельзя назвать нормальным и правильным. Ибо ваше отношение ко мне, товарищи, глубоко неправильно и несправедливо. С самого начала и до последнего времени вы неверно, ошибочно толкуете мои действия и мое отношение к тому великому процессу, который совершается в СССР.

[Товарищ] Попов, выступавший на вышеупомянутом собрании (с вашего, конечно согласия), объяснил двурушничеством мой приезд в СССР в 1920 году и личным самолюбием (обидой за недопущение в Политбюро) выезд из него опять за границу. Мне кажется, что в этом объяснении проявляется то действие подсознания, о котором я говорил выше, вы слишком охотно поддаетесь заблуждению, раз допущенному, и не стараетесь исправить ошибку, хотя она уже давно обнаружена. Если бы вы захотели быть строже к себе, объективнее к фактам, вы должны были бы признаться, что причиной моего расхождения с партией была национальная политика партии того периода, а вопрос об участии в органе, заведующем этой политикой, только поводом. Тов. Сталин мог бы подтвердить настоящее мое утверждение. Он ехал в одном поезде со мной из Харькова в Москву в 1920 году и в точности знал и настоящую причину, и повод моего отъезда из Украины. Более того: т. Сталин стоял на иной точке зрения в нацвопросе, нежели тогдашнее большинство руководящего центра (более сходной с моей точкой зрения). И я твердо помню слова его, сказанные мне приблизительно так: «Да, у нас еще не совсем ясно отдают себе отчет во всей сложности нацвопроса и необходимости лучшего его разрешения. Но, конечно, через несколько лет это поймут и национальный вопрос должен будет быть разрешен иначе». Тов. Сталин даже предложил мне свою помощь в смысле ходатайства перед ЦК ВКП, не будучи, правда, уверен, что его вмешательство может в тот момент дать положительные результаты.

Действительно, к сожалению, тогда не произошло никаких изменений национальной политики партии и я уехал из СССР за границу, где и выступал с высказыванием своих взглядов на вопрос и с критикой нацполитики партии.

Но слова т. Сталина осуществились. Осуществились (конечно, под его влиянием), как и предсказывал он, через несколько лет и в том именно направлении, в каком он высказывался в беседе со мной.

И в это время одним из представителей соввласти за границей (по личной ли его инициативе, или же по поручению совправительства) было сделано мне предложение вернуться

на Украину для участия в общественной и политической работе. В виду того, что мое оппозиционное отношение было только на почве нацполитики и поскольку она была изменена и изменена в направлении, соответствующем взглядам, у меня теперь отпадало всякое основание быть в оппозиции. И я охотно пошел навстречу сделанному мне предложению.

Однако, смотря на свое возвращение на Украину как на акт не личного, а общественно значения и желая этим актом как можно шире провести агитацию в пользу примирения с соввластью определенных элементов украинской эмиграции и Западной Украины, способных принять социалистическую революцию, бывших в оппозиции преимущественно из-за нацвопроса, а с другой стороны, зная, что украинские контрреволюционные враги компартии, противники какого бы то ни было соглашения с соввластью, постараются всеми средствами либо помешать моему возвращению на Украину, либо представить его как мое личное дело, как мою измену, и тем ослабить агитационное действие его, я не стал скрывать своих переговоров о своем возвращении и мотивов его, я наоборот постарался предать как можно более широкой огласке в наиболее объективном виде. (С этой целью была издана и моя брошюра «Возвращение на Украину»).

Но к моему глубокому удивлению, такое мое отношение к делу вызвало со стороны руководства партии на Украине возмущение и прекращение всяких сношений со мной. Более того, вскоре после этого в совпечати появилось публичное обвинение меня в том, что я состою агентом европейских буржуазных держав и что в единомыслии с их правительствами, и с их помощью замышляю военное нападение на СССР, с организацией одновременного восстания внутри его. И в доказательство этого обвинения приводились якобы мои собственные письма на эту тему, писанные якобы мной моим единомышленникам в Праге.

Очень возможно, что эти письма были сфабрикованы контрреволюционными националистическими элементами с целью помешать моему возвращению на Украину. Но очень характерно отношение к ним ваше, товарищи.

Конечно, как только я узнал об этом обвинении, я немедленно обратился к политическому председателю СССР в Париже Х. Г. Раковскому с протестом. Я представил ему при этом такие неопровержимые доказательства всей ошибочности и нелепости обвинения, что он сам предложил мне при первой же поездке в Москву сделать все зависящее от него, чтобы разяснить это недоразумение и добиться опровержения в совпечати.

К великому сожалению, он этого не добился и с неловкостью объяснил мне, что, хотя ему удалось добиться расследования того материала, на основании которого было выдвинуто это обвинение, хотя ему удалось установить, что письма эти были фальшивые, кем-то подделанные и выданные за мои («дезинформация», как он выразился), следовательно, что все обвинения было построено на фальшивом основании, тем не менее опровержения в печати этого несправедливого, незаслуженного, порочащего мою политическую честь, а, главное, вредоносного для дела революции на Украине обвинения он добиться не мог. Почему?! Да потому, дескать, что опровержение задело бы чье-то личное самолюбие.

Конечно, это объяснение было приведено Х. Раковским только по долгу службы. Быть не могло, чтобы из-за личного самолюбия отдельных ошибшихся лиц руководящие центры допустили бы такую вопиющую, грубую ошибку и не пожелали бы исправить ее. Была, очевидно, какая-то иная причина этого уже сознательного, умышленного допущения этой ошибки. И не только не было сделано опровержения, но наоборот, было дано, по-видимому, директиву укр[аинской] совпечати как можно шире распространить это обвинение против меня, сопровождая его всяческими измышлениями авторов книг, статей и заметок обо мне.

И невольно, как у меня, так и у всех знакомых со мной и с этим делом, возникал и возникает вопрос. Почему, зачем это? Какая причина этого странного факта, что человека, со всей искренностью преданного делу коммунизма и революции, разделяющего

цели компартии и средства их достижения, руководящие центры этой самой партии непременно хотят представить как врага и коммунизма, и революции, и партии, и соввласти, как агента капиталистических держав, сторонника интервенции, организатора восстания и т. д. Почему?

Я много раз в своих письмах по различным партийным инстанциям протестовал против этого и указывал на вред сознательной ... ошибки. Вред не только для меня, но и для дела революции и социалистического строительства на Украине. Я еще раз вкратце повторю то, что говорил раньше.

Делая из меня врага социализма, интервента, агента империалистических держав, вы тем самым, товарищи, ведете агитацию среди украинцев за контрреволюцию, интервенцию и т. д. Ибо по тем или иным причинам, а среди украинцев, даже некоторых партийных (и глубоко, искренно преданных партии), есть более или менее благожелательное отношение ко мне. Этого искоренить нельзя, это обусловлено, главным образом, объективными историческими причинами. А благожелательное отношение автоматически создает доверие ко мне. Этого тоже искоренить нельзя, потому что это — психологический закон. А потому получается, что представляя меня врагом соввласти, социализма и сторонником интервенции, восстания и т. д., вы тем самым сеете в душах благожелательно настроенных по отношению ко мне элементов невольное сочувствие интервенции, свержению соввласти и т. д.

Повторяю, я много раз протестовал против того, что вы моим именем ведете пропаганду против коммунизма, в пользу интервенции и вражды к партии, и теперь еще раз скажу, что я все время с глубоким и бессильным огорчением вижу последствия этой пропаганды, я все против своей воли получаю доказательства этого. Я стараюсь, сколько хватает у меня сил, бороться с этой вашей пропагандой, разрушать действие ее всеми доступными мне средствами, но, к сожалению, у меня почти все средства отняты вами.

Да, товарищи, я должен и это сказать со всей искренностью и прямоотой, вы отняли у меня все средства служения социализму. И отняли так тщательно, как этого не мог сделать когда-то наибольший враг социализма — царизм. Я просил разрешить мне вернуться в СССР и принять участие в работе строительства социализма. Действием, работой, борьбой за это великое дело я самым лучшим образом рассеял бы как всякие недоразумения и обвинения, так и действие их на благожелательно настроенных ко мне украинцев, а равно вел бы этим одним среди них пропаганду за участие в строительстве социализма. При этом, понимая, что все прошлые недоразумения могли оставить свои следы, я просил разрешить мне только жить в СССР и принимать участие в строительстве социализма литературной работой, не претендуя ни на политическую, ни на партийную.

Мне в этой просьбе было отказано в самой пренебрежительной форме: даже не ответили на нее.

Тогда я обратился к единому средству, остававшемуся в моем распоряжении: к литературе. Я хотел, хоть издали, из заграницы принимать посильное участие в работе и пропаганде этой работы. Я старался излагать положения социализма и коммунизма и свои мысли в различных литературных формах и таким образом действовать на моих читателей.

Но это средство вами отнято у меня, товарищи. Почти все мои последние литературные работы не разрешены к изданию в СССР и, таким образом, мне дано понять, что вообще всякое литературное сотрудничество мое запрещается.

И что особенно поразительно, так это то, что последние запрещение к изданию работы, были как раз те, в которых яснее всего выступает мое революционно-социалистическое (коммунистическое) мировоззрение. А самым характерным примером может служить история с работой «Счастье». Те товарищи, которые знакомы в рукописи с ней, знают,

что она представляет собой попытку изложения с философской точки зрения главнейших положений коммунизма, тактики коммунистической партии. Посылая ее на имя бывшего наркомпроса Н. А. Скрыпника⁴²⁰, я просил его, как человека руководящего культурной работой в УССР, дать мою работу на рассмотрение и оценку компетентным в затронутых в книге вопросам, товарищам, чтобы они дали мне свои указания, на основании которых я мог бы сделать все необходимые поправки, изменения, добавления. Я был так уверен, что эта книга к изданию будет допущена, что я думал только о том, как бы выпустить ее в наибольшем согласии с господствующим в партии взглядами, то есть чтобы она могла привести максимально-доступную ей пользу, не вызывая у читателей никаких лишних трений и расхождений.

Этим самым я, конечно, одновременно уничтожал бы вредное действие «недоразумения», так как каждому ясно было бы, что «агент буржуазных держав» такой книги написать не может, а если бы и мог, то он совершенно уничтожал бы себя как контрреволюционера и «агента».

Но и эта книга к изданию не допущена в СССР. Н. А. Скрыпник в ответ на мои многочисленные письма через много месяцев высылки ему книги и молчания ответил мне, что он лично считает книгу очень интересной, полезной и что он надеется известить меня о ее печатании. Но с тех пор прошло уже два года и я больше никакого ответа ни от Скрыпника, ни от кого другого на целый ряд своих писем не получал. Очевидно, это та же самая пренебрежительная форма отказа — молчание, что и на просьбу о возвращении.

И вот, товарищи, разве удивительно, что возникает вопрос: как понять это запрещение издания моих книг в СССР и особенно «Счастья»? Желая издать эту книгу одновременно и за границей, я сделал перевод ее на французский язык и дал прочесть одному видному коммунистическому писателю. По прочтении ее он сказал мне, что это — «книга новой жизни и нового человека» и, что «она настолько революционна», что кроме СССР, я едва ли в Европе найду для нее издателей. Ему, конечно, (как и мне, как и всем, кто знаком с этой работой) и в голову не могло прийти, что именно в СССР она то и будет не допущена к изданию прежде всех других стран, что не допустит ее революционное правительство, строящее новую жизнь и воспитывающее нового человека. И, повторяю, естественно возник вопрос: как же это может происходить такой невероятный парадокс и какая тому причина?

И опять вполне естественно приходит в голову вопрос: если бы такую книгу написал русский писатель, эмигрант, разве такое отношение она встретила бы у вас? Да, вы, вероятно указали бы на то, что вот, дескать, как мол, сильно действие коммунистического учения, но издать такую, конечно, бы издали. И критикам посоветовали бы поддержать такого человека, и в СССР бы его позвали, и использовать его силы для социализма постарались бы. Да разве мало допущено и не обратившихся в коммунистическую веру, но только заявивших непротивление соввласти русских писателей-эмигрантов? Я ведь, товарищи, революционер и социалист с 1901 года и все мое расхождение с партией было только по поводу нацполитики, которую сама партия потом признала неправильной, исправив ее. Почему же такое непримиримое, жестокое отвергание моего сотрудничества в какой бы то ни было форме? Почему?!

И почему т. Попов снова выдвигает это несчастное обвинение в «автуре», снова приводит эти жалкие фальшивые письма? И только на этом основании, обвиняет меня кроме всего в двурушничестве. Больше ведь нет никаких данных у вас, товарищи, кроме этих поддельных. Ни в политической, ни в литературой моей деятельности вы не можете привести ни одного факта, который противоречил бы деятельности всякого коммуниста. Ни даже в частной и нравственной жизни моей вы не найдете ничего такого, что расходилось бы с моралью коммунизма.

В чем же мое двурушничество? Из чего же видно, что я одной рукой делаю одно, а другой другое? Вот уже восемь лет прошло с того момента когда я убедился, что компартия приняла иное направление в нацполитике, когда я честно и открыто признавал это и заявил о прекращении оппозиции. И с тех пор нигде ни одним словом, печатным, письменным или устным я не выступал против компартии и соввласти, ни с какими лицами или организациями, враждебными соввласти, ни в каких отношениях не состою, порвав даже личные отношения и знакомства с противниками ее. Ни в каких органах буржуазной, западно-европейской печати, несмотря на все лестные и в материальном отношении многообещающие предложения, несмотря на мою материальную необеспеченность, я участия ни одной статьей, ни одним словом за все это время, за все эти 8 лет не принял. Все это не трудно установить, товарищи, так как живу я просто и открыто для всякого, кто хотел бы видеть мою жизнь. Да, вероятно, вам это и без меня известно.

Почему же вы все таки продолжаете выставлять меня все в том же виде контрреволюционера, врага социализма, соввласти, почему ничто, ни мои заявления и протесты, и вся моя личная жизнь, прошлая и настоящая, ни мои литературные работы, ни такой труд, как «Счастье», в котором резюмировано все мое мировоззрение, почему ничто для вас не убедительно, а убедительны только подделанные кем-то письма, признанные вашими же институциями как фальшивые? Почему?

И почему вам как будто бы надо во что бы то ни стало, если не столкнуть меня в лагерь врагов коммунизма, вызывая на это всевозможными средствами, несправедливостью, оскорблениями, унижением, то по крайней мере, если это не удастся, выставлять меня таким врагом перед украинскими массами? Почему вместо того, чтобы использовать меня для социализма, вы как будто умышленно стараетесь извлечь из меня один вред, агитируя против себя и социализма моей контрреволюционностью?

На все эти вопросы, с какой бы добросовестностью ни искать на них ответа, таковой может быть только один: потому, что я — украинец.

Иной причины того странного, порой совершенно невероятного, парадоксального отношения ко мне, нельзя найти. Это совершенно явная очевидная жертва русскому национализму.

И вот, товарищи, имея такой факт пред глазами, не законно ли задать вопрос: соответствует ли этот факт тому утверждению, что на Украине царил [в] это время курс националистической, почти шовинистической украинской политики? Возможно ли, чтобы украинская шовинистическая политика не допускала к изданию книги только за то, что они — украинские? Возможно ли, чтобы она не допускала к работе человека только за то, что он — украинец. Конечно, это никак невозможно. И значит утверждение т. Попова стоит в вопиющем противоречии с этим фактом, а отсюда, как я сказал выше, возникает целый ряд вопросов о всей нацполитике партии на Украине.

Если я приносим в жертву русскому национализму, если мои силы отталкиваются от работы для социализма только потому, что они — украинские, если для того, чтобы оттолкнуть меня, сознательно идут на причинение вреда социализму, то нет ли этой же самой политики по отношению и к другим украинским силам и только потому, что они — украинские? Нет ли и в других отношениях жертв русскому национализму в ущерб социализму?

Я не знаю всех условий и причин смерти таких выдающихся и ценных людей на Украине, как Хвильовый⁴²¹ и Скрыпник, но мне, как и всем, ясно, что произошла она на почве национальных отношений и конфликтов. И если даже допустить, что только они сами виноваты во всем (как это некоторые стараются представить), то и то возникает вопрос: как же это странно разрешен национальный вопрос, что такие люди лишают себя жизни из-за него? И какой же силы и безвыходности должны быть эти конфликты, если такой

во всех других отношениях испробованный, верный, честный партийный товарищ, как Скрыпнике не мог найти у своих старых партийных друзей ни мирного разрешения вопросов, ни поддержки, ни снисхождения, ничего иного, видно, как враждебности, которая и столкнула его в смерти?

Но как бы психологически ни объяснять самоубийство Скрыпника, но ясно, товарищи, что оно объективно сигнализирует о несовершенном практическом разрешении нацвопроса на Украине. И не есть ли и Хвильовый и Скрыпник тоже последствия этого несовершенного разрешения, тоже жертвы застарелому, темному, подсознательному трактованию национального вопроса? И нет ли, если так, еще и еще много других жертв малыми и большими ценностями все во имя того же подсознательного чувства господствующей национальности.

А отсюда еще один вопрос, действительно ли такая политика способствует укреплению тыла Союза и служит залогом победы его в борьбе с западным европейским империализмом, ждущим случая напасть на него?

Ведь, в самом деле, товарищи, украинский вопрос может сыграть очень и очень значительную роль. Если немецкому (расизму) теми или иными средствами удастся вырвать у современных вершителей европейских судеб мандат на Украину, то ясно, что борьба с ним расизмом будет не то, что война с Врангелем, Деникиным или Петлюрой. Действительно, в этой борьбе нужно будет громаднейшее напряжение всех сил. И поэтому уже теперь нужна величайшая экономия их в расходовании, нужно самое тщательное, почти мелочное собирание их. И конечно, нужно всеми мерами, всеми средствами привлечь симпатии к совласти всего тыла, всего населения Украины, как советской, так и Западной. И тем более все это необходимо, что украинская контрреволюция ведет усиленное, лихорадочное собирание своих сил, в этот как раз момент развивая самую энергичную агитацию против совласти и объединение своих сил в «Едином Национальном фронте». А что делает совласть? Где ее собирание сил перед схваткой? Судя по примеру со мной, а также по трагической гибели Хвильового и Скрыпника, такой экономии сил, такого, как надо, собирания их нет у вас, товарищи. Я сказал бы, наоборот: есть почти, что сознательно вредительская растрата и уничтожение их. Иногда охватывает недоумение и страх: да как же можно вести такую политику? Да ведь это на руку только укр[аинской] контрреволюции, которая просто руки потирает от злорадства.

И что же удивительного, товарищи, в том, если не только малосознательная масса, но часто и совсем сознательные члены компартии начинают сомневаться, впадать в уныние, в апатию и даже в бунтарское отчаяние. Судя по нацполитике партии, они готовы и иные цели ее брать под сомнение. Если, мол, такова нацполитика, если так поступают коммунисты, то каков же их коммунизм? Это, мол, путь не к коммунизму, это — строительство не социализма, а восстановление старой тюрьмы народов. А раз так, то с какой же стати, мол, я, украинец, буду работать на восстановление своей собственности тюрьмы и погребения социализма?

И так думающих и чувствующих, товарищи, не мало на Украине. А из них очень плохой тыл и очень ненадежная оборона. И не надо за это обвинять только их, товарищи, не надо объяснять такую психологию только их слабостью, только их мелкобуржуазностью, двурушничеством и т. п. Надо глубже, объективнее исследовать причины такой слабости этих людей, не поддаваясь власти подсознательных чувств.

Я не знаю, как вы примете это письмо мое, но я, повторяю, считал своим долгом, хотя бы для собственной совести, послать его вам. Если оно вызовет у вас не раздражение и возмущение, а внимательное и объективное отношение к нему, я уже буду рад и этому, так как уже до некоторой степени залог того, что справедливые и верные мысли его найдут

у вас известный отклик. А если отклик, то, значит, и действительную реакцию на те неверные и несправедливые действия, которые допускались до сих пор.

С искренним и глубоким уважением

(В. Винниченко)

Р. S. Конечно, возможно, что как и раньше на все мои письма и обращения, так и теперь, вы ответите все тем же враждебно-презрительным молчанием. И потому я очень-очень прошу, хотя бы известить меня несколькими словами о получении этого письма, чтобы я знал, что оно дошло до вас, что не перехвачено кем-либо в дороге, что не надо предпринимать всяческих обходных и лишних шагов для доставления вам его.

V. Vinnichenko

(В. В[инниченко])

17. Square de Vergennes
Paris XV

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6205, арк. 16–23.
Оригінал. Машинопис.*

№ 261 | **Звернення Європейського об'єднання українських організацій на чужині до світової громадськості із закликом допомогти голодуючому населенню України**

10 жовтня 1933 р.*

ВІДКЛИК

до розуму і сумління цивілізованого світу

Вболіваючи душою за долю нашої Батьківщини, не можемо затаїти перед світом страху і гнітючу правду: Україна СКАТОВАНА І ВИГОЛОДЖЕНА НА СМЕРТЬ, УКРАЇН-СЬКА НАЦІЯ ЗАГРОЖЕНА В СВОЇМ ІСНУВАННІ!!!

На сьогодні мало хто поза спричинниками нещастя важиться заперечувати факт голоду на Радянській Україні. Листи наших кривих, свідчення втікачів, донесення чужинних дописувачів однозгідно потверджують його і подають все нові подробиці.

Країна багата і розкішна, ся «житниця Європи» виглядає нині, як та «меланхолійна пустеля». Населення її позбавлене всяких харчових продуктів, масово вмирає і розбігається. Жертви голоду обчислюються в мільйони. Ті, що задержались при житті виснажені до краю і не годні боротися за своє існування. Ніхто не допомагає голодуючим і хорим, совіцька влада поводить з ними нечувано жорстоко.

Україна спустошена не стихійним явищем, але колективізацією, люднесть вихолоджена внаслідок відібрання всіх плодів праці, катастрофу викликано вивезенням надмірної кількості збіжжя закордон. Всі спроби українського населення протиставитись такій політиці червоної Москви були подавлені залізом і втоплені в морі крові.

Новий урожай хоч і був незлий, однак не приніс Україні полекші, бо Совіти конфіскують для держави, себто для Московщини і для вивозу закордон, ново зібране збіжжя. Вони навіть поодбирали селянам млинарські жорна. Після їх пляну більше, як 58 відсотків

---

* Документ був прикладений до обіжника № 20 «Об'єднання» від 10 жовтня 1933 р., що розсилався організаціям української еміграції.

урожаю має бути відібрано у хліборобів. Але ж те, що залишиться вистарчить для виживлення хіба половини населення.

Все-то вказує на свідоме і навмисне винищування большевицькою владою населення України. Недаром же так сталося, що власне у хлібородній Україні запанував голод, тоді як неурожайна Московщина лагодиться заселювати вилюднені українські землі москалями. Знов же шалений похід червоних окупантів на українське національне життя свідчить, що голод є формою політичного терору, а позбавлення України хліба — засобом національної боротьби. Так карається Україна за свої змагання до волі і незалежності.

Нелюдські практики червоної Московщини на Україні знаходять вже відгук серед чужинців. Заходами українців вдалося поставити справу голоду перед Союзом Народів, який однак заявив себе некомпетентним і передав її Міжнародному Червоному Хресту. На перешкоді організації міжнародної допомоги Україні стоять формальности та політичні вирахунки. З огляду на се відносимось впрост до світової громадської opinii і кличемо до народів цілого світу!

SOS: Рятуйте наші душі, поспівайте на поміч Україні!

З доручення Європейського Об'єднання Укр[аїнських] Організацій на чужині звертаємося до всіх людей доброї волі: впливайте на гуманітарні установи вашої країни, щоб вони домоглися організації допомоги Україні, діляйте на провідні чинники вашої держави, щоб вони унеможливили торгівлю хлібом, видертим у голодуючих, і вимагали у Совітів пошановання етичних засад. В той спосіб ви допоможете Україні відвернути від себе смертельну загрозу, що зависла над нею!

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 300, арк. 12.
Друкарський примірник.*

№ 262 | З інформації радника повноважного представника СРСР у Варшаві члену Колегії НКЗС СРСР Б. Стоманякову про ставлення українських політичних сил у Західній Україні та в еміграції до скликання Всеукраїнського національного конгресу*

12 листопада 1933 р.

Многоуважаемый Борис Спиридонович!

[...] 1. «О всеукраинском конгрессе». Об этом конгрессе и его инициаторах и т. д. я писал в прежних информационных письмах.

Дискуссия по вопросу о созыве «всеукраинского конгресса» была начата УНДО еще в половине июля текущего года. Первоначальный проект сводился к тому, чтобы во всех центрах украинской оседлости и эмиграции немедленно образовать «инициативные секретариаты» с генеральным секретариатом во Львове во главе и в самом скором времени произвести выборы на конгресс, задание которого состоит в антисоветском выступлении.

На проект откликнулись в положительном смысле разные, более или менее связанные с УНДО, украинские националистические деятели в Румынии, США и Чехословакии, присылая свои замечания и дополнения к проекту. В Праге была создана уже в начале августа т[екущего] г[ода] «Инициативная Комиссия», которая выступила с лозунгом «внутреннего всеукраинского междупартийного мира» и начала даже переговоры с отдельными

---

* Ця інформація в копії була надіслана секретарю ЦК КП(б)У М. Попову.

деятелями и партиями по вопросу об организации конгресса. УНДО отнеслось к инициативе пражской эмиграции с явным недовольством, назвав ее «преждевременной» и в скором времени объявило в статье Данько, что «решающим фактором» в деле созыва конгресса является «политическое представительство западноукраинских земель», эмигрантские же организации должны подчиниться. Затем последовала целая серия статей, авторы которых требовали расширения заданий конгресса на создание постоянного «сверх территориального парламента и предводительства», на всякие дела «всеукраинского значения, как создание единого аппарата пропаганды», подготовка «кадров специалистов» по «государственной технике», введение «общенационального налога», разрешение вопросов о безработице среди украинского населения, о помощи для научных учреждений и т. п.

Варшавские петлюровцы (так наз[ываемый] «центр УНР») высказались за созыв конгресса, но с условием, что его члены не будут избираться населением, а будут просто представителями отдельных партий или группировок, которые должны заранее договориться между собой о проведении конгресса, дабы избежать его срыва, неминуемого, если бы какая-нибудь группировка, недовольная вынесенным решением, ушла из конгресса.

Такою же самую позицию заняли монархисты — «гетманцы» из «Хлиборобского Шляха», требуя ограничения целей конгресса «борьбой с московским большевизмом» и отказа от «нереальных грёз» о создании украинского парламента и правительства.

Епископ Хомышин тоже против расписания выборов на конгресс, однако же проявляет тенденцию к расширению заданий конгресса и высказывается за создание на конгрессе какого-нибудь постоянного центра, хотя бы с ограниченным кругом действий.

Одновременно он ставит всякие вопросы, в связи с конгрессом, в роде: где? кто? и т. п.; определенных ответов на эти вопросы, однако, не дает. Выдвинув вопрос о том, где должен состояться конгресс, советует запросить одновременно правительства Польши, Чехословакии и Румынии о том, разрешат ли они созыв конгресса на своих территориях. В случае отказа со стороны всех этих трех государств, он предлагает «устроить небольшое собрание на нейтральной территории, лучше всего в Швейцарии, Италии или в Данциге». Если бы все три государства — Польша, Чехословакия и Румыния — дали свое согласие, тогда «можно было бы избрать, например, Львов главным местопребыванием конгресса, а затем участники его могли бы под разными предлогами, главным образом пропагандистского характера, посетить еще сообща Ужгород и Черновцы [...]

За последнее время совсем новое предложение опубликовано УСДРП, которое вместо конгресса требует создания «органов местного контактного объединения» украинских партий и организаций с «центральным контактным органом или советом» во главе. Они не выступают против «идеи созыва конгресса», однако, считают, что «для практических, боевых заданий сегодняшнего дня она является идеей вне пространства и времени, требующей для своего осуществления нескольких лет труда, причем имеется опасность, что в конце концов все усилия завершатся полной неудачей». Отсюда они делают вывод, что идея конгресса «не является лозунгом, который смог бы сдвинуть с мертвой точки дело консолидации украинских сил» и ищет «других организационных форм» для этой консолидации, «не дожидаясь того времени, когда станет возможным всеукраинский национальный конгресс». Они предлагают следующий план:

«1) Для согласования деятельности украинских политических партий и организаций создаются органы местного контактного объединения: на украинских землях в Польше, Румынии и Чехословакии и среди украинской эмиграции в Европе, в США, в Канаде и т. д.

2) Представители местных контактных органов в числе приблизительно от одного до трех от каждого органа, образуют центральный контактный орган или совет, который собирается не менее одного раза в год и имеет постоянный секретариат. Решающим для

створення центрального контактної організації повинно бути створення двох основних органів місцевої контактної організації: на українських землях в Польщі і серед української еміграції в Європі. Одним з найважливіших завдань центрального контактної організації повинна бути організація правильного інформування світу про українські справи, а також авторитетне представництво українських інтересів на «міжнародній арені».

На думку УСДРП, участь в цих органах повинні прийняти «всі українські політичні партії, за винятком більшовиків і фашистів», так як «більшовики і фашисти повністю відкрито працюють для руйнування і знищення всіх інших українських групувань, крім своїх «власних». — «Діяльність контактних органів повинна проводитися під лозунгами: «Долой більшовизм, долой фашизм!».

Крім того, УСДРП відстоює необхідність повної свободи діяльності для кожної партії, прийнявши участь в «об'єднаному національному фронті», вимагає, щоб всі рішення політичного характеру виносилися тільки єдиногласно і, нарешті, щоб діяльність контактних органів без потреби не передавалася гласності. Останнє вимога обґрунтовується наявністю умов, які «фактично нічим не відрізняються від умов воєнного положення», змусивши, наприклад, в 1914 році чеський Національний Рада піти в підпілля.

Стаття закінчується закликом до «представників політичних партій і організацій в Львові, разом з представниками політичних групувань з еміграції в Європі», щоб вони в найближчому часі склали і провели в життя реальний план консолідації українських національних сил.

Як видно, справа про скликання конгресу не зовсім клеїться. Протиборці конгресу ОУН і Палиев⁴²² переможливі. Однак, ідея ця ще обговорюється, вносяться нові плани і т. д. В будь-якому випадку нам треба всіляко протидіювати в справі видачі дозволу урядами на скликання конгресу на їх території, з якими у нас є дипломатичні стосунки [...]

С товарищеским приветом

Советник Полпредства

(—)

Подольский

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, стр. 6204, арк. 20–30.

Котія. Машинопис.

№ 263

З листа підполковника В. Філоновича одному з керівників української еміграції в Югославії М. Мельничуку про недоцільність обрання до Управи Союзу українських організацій прихильників українських націоналістів

21 листопада 1933 р.

Дорогий пане хорунжий!

Листа Вашого я цими днями одержав. Довго на нього чекав, бо ж мене дуже цікавило, що і я, і Ви робили на з'їзді та Ваші від нього враження [...]

Передивляючись тих, хто увійшов до Управи Союзу мимо волі кидається у вічі те, що деякі організації не є ніким заступлені в Управі Союзу (а це втрачає весь сенс створення Союзу), так хоч би скажемо Ваша Громада, цілковито не має заступлення в Управі, так

само вже цілковито відкинуто новосадців*. Що це не є нормально, не приходиться навіть говорити, кожна людина мусить це признати.

Передивляючись імена тих, хто увійшов в Управу, бачу, що видвинуті «розбудовці»** все ж пройшли, а з листів новосадців і смедерівців*** бачу, що вони за них не голосували — хто ж тоді голосував за них? Безперечно, білгородці, бо то були їх делегати, але самих білгородців мало, отже припускаю, що Ваша організація****, чи може її окремі члени голосували за них навіть тоді, коли я подав здавалося би вичерпуючі мотиви проти проведення таких осіб в Управу Союзу [...]

Я нарочито навів Вам, дорогий пане хорунжий, цю видержку з галицького часопису⁴²³, щоб бути цілковито об'єктивним. Ви з неї побачите, що мої попередні міркування і застережливе ставлення до всіх членів Ор[галізації] укр[аїнських] нац[іоналістів] [були не безпідставні], бо ж вони всі мусять виконувати розпорядження свого проводу. Провод же, як Ви бачите, показався не на своєму місці. Кожна організація мала б після такого скандального провалу і виявлення в своїх рядах цілого ряду конфідентів (агентів тайної поліції — шпиків), мала б, кажу себе, сама просто розпуститися. Сам провід, показавшись нездарним до праці, мав би зробити це в першу чергу, але цього ми не бачимо. Ви ж там у себе легкодушно не звертаєте уваги на те, що Вас попереджають ті, хто добре про це все знає та, боронючи Вас же, про це Вам пише [...]

[...] Мені больно і ще більше соромно навіть про це писати. Але мушу признатись, що я, як старшина, ніколи, навіть в думці не припускав, щоб саме бечкерекці, яким я безгранично вірив, могли до того всього допустити.

Хоч «після драки кулаками й не машуть», але хоч тепер з'ясуйте мені, чому це так сталося? Які причини до цього Вас спонукали? Та як Ви собі уявляєте таку працю на майбутнє [...]

Вітайте Товариство. Чекаю на скору від Вас відповідь.

Ч. 1375

21.IX.1933

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 278, арк. 24–24зв.

Котія. Машинопис.

№ 264

Лист Управи Українського об'єднання в ЧСР своїм членам про утворення Комітету представників українських організацій в ЧСР для допомоги голодуючим в Україні, збір коштів на цю справу та відхилення комісією Ф.Нансена при Лізі Націй прохання про допомогу хворим і безробітним українцям у Подєбрадах

25 листопада 1933 р.

Обіжно

До високоповажних п[анів] членів Т-ва «Українське Об'єднання в ЧСР».

У серпні ц. р. в Празі утворився Комітет представників укр[аїнських] організацій в ЧСР для допомоги голодним на Україні, перейменованій нині в «Комітет Рятунку України в ЧСР». В організації й дальшій праці цього Комітету ближчу участь узяло наше

* Йдеться про вихідців з м. Новий Сад.

** Маються на увазі прихильники ОУН від назви часопису «Розбудова нації».

*** Йдеться про українців з м. Смедерево (Югославія).

**** Йдеться про українців з громади м. Великий Бекчерек (Югославія).

Товариство «Українське Об'єднання в ЧСР». Згідно з постановою Комітету кожна організація, що входить до Комітету (досі вступило 37 укр[аїнських] організацій в Празі), вносять щомісяця відповідно до кількості членів певні датки на акцію Комітету (наше Товариство — 30 к. ч., місячно).

Окрім того, всі українці в ЧСР вносять в день жалоби 29 жовтня одноразову пожертву в розмірі денного заробітку, а далі місячні внески в розмірі: особи, що не мають сталого заробітку — 1 к. ч., до 500 к. ч. — 2 к. ч., до 1000 к. ч. — 3 к. ч. і т. д. Усі українські громадяне мають далі допомагати Комітетові в його праці, надсилаючи йому матеріяли, потрібні для пропаганди голодової акції в пресі (автентичні листи з України і т. п.), а також адреси приватних осіб на Україні, яким треба було б вислати індивідуальні засилки. Такі ж самі матеріяли та адреси потребує й Головна Еміграційна Рада, що теж дуже інтенсивно провадить голодову акцію.

З огляду на це Управа Об'єднання звертається до всіх п[анів] членів Об'єднання з проханням:

1. Внести до каси Об'єднання або безпосередньо на б[іжучий] рахунок Комітету (на додучену сложенку ч. 2929) свою одноразову пожертву (коли ще не внесли в день 29 жовтня) і свої місячні внески від вересня до кінця цього 1933 р.

2. Подавати до Об'єднання (на адр[есу] проф. А. Яковлєва — Прага — Бубенеч, Їраскова 46, або п. І. Мірного — Прага XII, Хомська 16) зазначені вище матеріяли, листи й адреси.

В справі внутрішніх поточних справ Об'єднання Управа має шану подати до відома п[анів] членів Об'єднання, що заходи перед Женевським Офісом Нансена про уділення допомоги для улаштування захисту для хорих та безробітних українців у Подєбрадах досі не дали бажаних наслідків, бо Офіс відхилив усі подібні прохання з ЧСР на тій підставі, що ЧСР уділює допомогу українським і російським емігрантам більш, ніж яка інша держава.

Прохання Управою поновлено з поясненням, що на зазначену мету жадної допомоги нізвідки, окрім добровільних пожертв від самої української еміграції, не вступає і що й ця допомога у зв'язку з ліквідацією Укр[аїнської] Госп[одарської] Академії в Подєбрадах може припинитися.

Управа Товариства «Українське Об'єднання в ЧСР»

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 278, арк. 25.
Друкарський примірник.*

№ 265

Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу про необхідність посилити роботу серед української еміграції в Югославії й не допустити поширення впливу українських націоналістів, опублікувати в журналі «Гуртуймося» низку статей про українське військо

28 листопада 1933 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Вашого листа за ч. 1309, відчітність, листа сот. Чорного і 35 прим[ірників] «Гуртуймося» (через п[олковника] Кмету) одержав. Відчітність затверджую.

Завдяки спеціальній обстановці, в якій перебувають наші організації в Югос[лавії], тяжко було сподіватися інших результатів, проте їх не можна вважати ані за малі, ані мати особливих претензій до сот. Чор[но]го. Вже те одне, що укр[аїнські] організації в Югос[лавії] об'єдналися в Союз, не дивлячись на розбіжність поглядів, свідчить, що

сотнику Чор[но]му довелось тяжко попрацювати і видно, що досягнення цього наслідку цілковито заслонило перед ним інші можливості.

Тепер вже можна і слід попрацювати над політичним приготуванням окремих громад в бажаному для нас напрямі і тут вже треба більш систематичної й планової праці. Зараз вважав би доцільним скупчити увагу на підбранні в керуючих установах укр[аїнських] Громад (спочатку на периферії) людей стійких й чесних та прищепити їм духа активності і цілковитого підпорядкування одноцілій напрямній, з якої вже ні в якому разі не сходити, бо раніш, чи пізніше з п. Мельничуком доведеться попрощатися. Перевівши оздоровлення на місцях, лекше буде справитися і з Білгородом. Ситуація мені видається зараз сприятливою для переведення цієї праці. На це потрібно, як Ви кажете, часу і створення таких умовин, щоб не видно було з нашого боку бажання повести боротьбу з небажаним елементом. Вам там відніше, але треба було б застрахувати себе від заскочення з боку націон[алістів] і їх відвертого походу на захоплення цілковитого впливу в Югосл[авії]. Як Ви й самі знаєте з досвіду, ці люде меткі і самі можуть боротьбу розпочати, а на що наші люде в Югосл[авії] більш надаються — оборону чи наступ, — Ви лише можете оцінити, а тому і вибір тактики залишаю Вам особисто.

Шкода, що рана в руці так Вам дошкуляє. Ну, що ж робити, тимчасом справа є так як є, а біжуча праця тече своїм коловоротом. Мені необхідно перевірити по всіх наших осередках складені давно списки. Ото ж, прошу Вас, запропонувати Громадам переглянути їх, доповнити і виправити. Бажано, щоб Громади це зробили якнайскорше.

До наступного числа журналу «Гуртуймося» мав би подати одне побажання. Річ у тім, що чужинці з Дал[екого] Сходу (хто знає, може майбутні наші приятелі) дуже цікавляться укр[аїнською] проблемою, зокрема істотними ріжницями між нами і росіянами щодо організації, головнo ж побуту, традицій і повстання нашого війська в р[оках] 1917–1920. Може вдалося б редакції присвятити це число військово-історичному рефератові, в якому в загальних рисах описано було б події 1917-1920 р[оків], а спеціально звернено було б увагу на організаційні ріжниці, систему комплектування (Вільне Козацтво в повітах), зразки уніформи нашого війська, а також пояснити історичні назви полків і потенціально можливості для розгортання нашої Армії. Як нотатку, і ілюструючи цю останню, можна б підкреслити було б розмах українізації рос[ійської] армій (приблизно 8 корпусів), кадри тих же 8 корпусів при гетьману Скороп[адсько]му (крім діючих частин — сердюцька дивіз[ія] тощо) і зрештою на них (УНР) 8 дивізій, кадри яких є тепер збільшені балкан[ські]ми формаціями і криють в собі можливість до розгортання тих же 8 корпусів. Коли б нових авторів до цієї роботи Редакції не вдалося б притягти, чи не змогла б Редакція скодифікувати всі ті матеріали, які до цього часу були видруковані на сторін[ка]х «Гурт[уймо]ся» плюс — використати працю полк. Проходи та інші матер[іа]ли з інших журналів? В нашій сучасній політичній роботі відчувається брак такого збірника, бо в окремих меморіялах (і то для ріжних націй) впрост неможливо охопити цієї теми, а зацікавлення нами, як резервуаром і надійною збройною силою з боку ріжних політичних чинників, все більше помічається.

Повертаю Вам листа сотника Чорного і сердечно бажаю здоровля.

З пошаною до Вас

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

28 листопаду р[оку] 1933

№ 805

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 278, арк. 33.
Оригінал. Машинопис.

14 грудня 1933 р.

Вельмишановні пани!

Перш за все прохаю Вас вибачити мені, що так довго не відповідав на Вашого листа. Це не було лінню або ж нехотінням з мого боку, а так склалось: то я був трохи хорий фізично, потім душевно й все це не давало змоги прийнятися за необхідні діла, а меж иншим і за відповідь Вам. Зараз, відкинувши, як кажуть, всякі життєві піклування, я порішив обов'язково написати дещо до Вас.

Далі почну з гіркої правди про місцеве українство, коли його так можна назвати. Більшість з них, тобто з українців, лічить себе «малоросами». До таких належать артисти Лавровський, Давидова, Кармелюк-Каменська і ще декілька осіб, а також й вихрещений жид Гай (по сцені — Гайдаров), які ставлять «малоросійськіє» спектаклі і в жидівському клубі і в російському, але ці спектаклі служать на втіху кацапам, бо майже в кожному з них старі наші писателі виставляють наших селян взагалі з не дуже гарного боку: в більшості з них головну роль відігравали горілка, танці й співи. Але тоді, як останніми ми можемо похвалитися на весь світ, перші дві, особливо горілка, завжди була темною плямою на більшості творів б[увших] українських письменників. Це служило темою для більшості кацапських анекдотів про різні українські справи життя. Отже ці, вищеназвані «малоросійськіє» артисти, продовжують невдалу працю своїх попередніх колег.

Друга частина місцевого українського елемента й сама свідомо й могла б принести якусь користь українському національному рухові, коли б не надзвичайне себелюбство і честолюбство, які завжди були й є великою перепоною в створенню однастайности в українських організаціях. В Тяньцзіні до таких належать п. Дробіязко, Рибка і Хмільевський. Останній, правда, буває українцем понатхненню і рідко, а перші два лічать себе один головою, — Рибка, а другий секретарем — Дробіязко, не існуючої Української громади. Пан Дробіязко під впливом горільчаного духу перед кацапами називає себе українським консулом. Ті слухають і сміються. Взагалі своїми нетактичними вчинками ці троє людей псуєть справу українського національного руху.

Є ще одна частина людей, безумовно сама щира й при других умовах була б корисна в національних справах, бо мають і досить чулі душі й національно свідомі, але ж рідко коли бувають тверезі — майже випадково; один з них (доктор Хаблак) зустрів мене у одного амурського козака в кімнаті й почав мене стидати, що я залишив українську справу з розваленням мого хору. Мені дійсно було стидно і за себе, що нічого не можу вдіяти, бо моє матеріяльне становище, хоч взагалі не дуже гарне, напівзалежить від місцевої російської опінії, — а також і за цю хоч і освічену людину, але ж і на цей раз п'яну. Стидно також і обідно, та що в досить ще молоді роки приходитьсь жити в такому місті, де і нема сталої своєї опінії, і нема до чого приложити свої сили в напрямі національної праці, і нема де і від кого ще придбати собі національні познання.

Я почав з цього, досить довгого, вступу через те, щоб показати Вам, шановне панство, що в цю годину, як не бажано було б, в Тяньцзіні нічого зробити не можна ні з приводу загальнонаціональної справи, ні тим більше зорганізувати Товариство бувших вояків УНР. Далі я вам буду надсилати відомости про загальне життя в Тяньцзіні, а тепер лічу своїм обов'язком надіслати хоч ці невеличкі [відомости].

Одержавши від Вас літературу, я постарався її розповсюдити. На жаль, Ви надіслали частину на французькій мові, а тут загально вживається англійська; не звертаючи уваги

на те, що тут є французська концесія і навіть французський коледж, в якому вчиться багато дітей росіян, в ньому загальні науки викладаються на англійській мові. Через те з матеріалом на французській мові я познайомив тут тільки одну інтелігентну китайку, котра досить добре з цією мовою знайома. Якщо можливо, то пришліть той же матеріал на англійській мові.

Велике вражіння на мене зробила книжка «Соловецька каторга». Я пустив її в світ. Попереду я її передав нашим передовим українцям з листом, зразок якого надсилаю й Вам, але й досі не одержав ніякої відповіді — мабуть і не одержу.

Оповідання панів Стьобалових про страшний голод на Україні я переклав на російську мову й помістив в японській часописі «Возродження Азії», яка видається на російській мові. Вражіння зробила вона велике. Роблю заходи, щоб улаштувати концерта для допомоги голодуючим. Може і вдасться. А покищо числа газет, де було надруковано перелога, я одіслав в Пекін до одної знайомої жінки, з походження українки, котра тепер заміжжю за датчанином і прозивається Де-Грот. Од неї я чекаю якої-будь відповіді і якщо вона буде корисна, зараз же все переведу Вам, а Ви розділіть по частям, як найдете кращим.

Надсилаю Вам також мою невеличку статтю про сучасний стан на Далекому Сході. Як знайдете її відповідальною моментом, то друкуйте.

Бібліотека імені С. В. Петлюри кажеється цікавиться тим, що дехто робить в національному напрямку. Надсилаю для бібліотеки кілька невеличких рецензій, програмів та картку останнього мого хора, з яким думалось об'їхати весь світ. На жаль, не так сталося і тепер прийшлося припинити всяку справу в національному дусі; дещо робить приходиться тільки так — випадково і то з обережністю, щоб москвини не взнали дійсного наміру. Особливо вороже до мене ставиться місцевий піп Петро Рождественский, настоятель церкви Св. Покрови, де я дирижую хором. Він вже підіймав проти мене всю місцеву російську опінію, щоб мене звільнити, а виписати з Харбіна другого диригента-кацапа, але впливав облизня, бо людям подобається моя праця й мої співи.

Хотів був налагодити зносини з Шанхаєм, з цією метою написав листа п. Квашенкові, але відповіді не одержав. З Харбіном же це зробити ще трудніше, бо хинська пошта в м. Тяньцзіні не приймає жадної кореспонденції з Маньчжугу.

Чи маються в Товаристві б[увших] вояків УНР військові устава на нашій мові? Якщо є, мені б хотілось мати всі: піхоти, кінноти й артилерії, бо виїхавши 14 років з України на Далекий Схід, я, на жаль, не дуже гаразд в рідній мові. Прийшлося самому вчиться по Кобзарю та іншим книжечкам, випадково попадаючим в такі далекі краї.

Бажаю всього найкращого всім Вам, панове.

Дай Боже незабаром нам зустрінутись в своїм Ріднім Краю, вільнім від московсько-большевицької й жидівської опіки.

Коли прийде час повстати за честь поруганої України, лічіть і мене в своїх рядах.

Коли б тільки скоріше.

З пошаною до Вас

(А. Зобай)

14/ХІІ-1933 р.
Тяньцзінь-Хини

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 1116, арк. 43–44.
Оригінал. Машинопис.*

15 грудня 1933 р.

Високоповажний пане Косенко!

Щоб дати відповідь на Вашого листа з дня 7 грудня б. р., мушу поінформувати Вас трохи про ті обставини, в яких дійшло до постанови привітати ГЕР та висловити їй довір'я.

Склад Союзу є такий: голова д[октор] Шевчик — націоналіст, але в'язаний за мене, бо знає, що я його можу легко позбавити цього становища, тому буде триматися нейтрально; заст[упник] голови є я, секретар — п. Тумір — націоналіст, хоч і не є дуже «загризаний», скарбник — п. Козиренко — можна сказати, що не належить ні до-якої групи, але нахилється більше до нас і майже завжди підтримує мої думки і внесення. Що до п'ятого члена п. Чорного, то Ви його знаєте.

На першому засіданні Союзу п. Чорний, не порозумівшись наперед зі мною і не рахуючись з обставинами, вніс нараз пропозицію визнати Уряд УНР та ГЕР і послати привітання. Це пропозиція враз створило таку ситуацію, що Управа Союзу на першому своєму засіданні могла б піти до демісії, бо секретар і голова наколи б ця постанова була ухваленою пішли б до демісії. Але справа на цьому не скінчилася і це був би початок нової боротьби у Білгороді та виступлення деяких членів Громади. Бажаючи рятувати ситуацію, я висловився проти внесення п. Чорного, підкреслюючи, що визнавати чи не визнавати Уряд Союз не може, бо можна підтримувати Уряд і погоджуватися з його працею чи ні, але визнавати чи не визнавати — це є дурниця. Щодо привітання Урядові, я є проти з тих причин, що між членами організацій, які створили Союз — є члени ріжних орієнтацій, як наприклад, націоналісти і гетьманці, котрі не поділяють політику Уряду, отже це могло викликати не бажані непорозуміння між Управою Союзу та поодинокими членами організацій.

Справу визнання ГЕР я рахую звичайним непорозумінням, бо коли всі організації, які творять Союз, є членами ГЕР, то тим самим і Союз постав її членом. Не можна допустити, щоб Союз при таких обставинах міг вступити до якогось іншого об'єднання, а не до ГЕР. Проти моєї думки щодо членства Союзу у ГЕР висловився лише п. Тумір, який не погодився в тим, що Союз самими обставинами повстав членом ГЕР.

Отже, моє пропозиція було: з тактичних причин не посилати привітання до Уряду, послати привітання ГЕР з висловом довір'я.

Перше було поставлено на голосування [пропозиція] п. Чорного, котре дістало лише один голос. За моє внесення голосував я і п. Тумір, і п. Чорний голосував проти. Отже вийшло що і моє внесення пропало, тоді я заявив протест проти того, що моє внесення було поставлено не вірно на голосування, бо коли п. Чорний не погоджується з першою частиною, то не може він не погодитися з другою частиною — про довір'я і привітання ГЕР.

Збагнувши свою помилку, п. Чорний приєднався до моєї поправки і на тому справа покінчилася на самому засіданні, але не скінчилася взагалі, бо один з гарячих націоналістів, котрого нашпигував п. Кандиба* під час його перебування в Білгороді, склав обов'язки заступника до Управи Союзу у знак протесту проти того, що Союз після привітання до ГЕР,

* Йдеться про члена ОУН О. Ольжича.

а п[ан] секретар Союзу Тумир, хоч і написав листа з привітанням, але відмовився дати на його свій підпис.

Оце так стоїть справа з політичного боку у самій Управі Союзу. Спитаєте мене: для чого склали таку Управу? Маємо цілковитий брак людей, котрі здатні до праці і бажають працювати.

При цій нагоді мушу зазначити, що в Білгороді в останні часи наші унерівські позиції досить загрожені у зв'язку з останніми подіями на міжнародньому ґрунті⁴²⁴, котрі добре використовуються націоналістами як через своїх людей як, наприклад, п. О. Кандиба, так і через свою пресу. Провінція здається в цьому відношенні ще не так зачіплена, але не є виключеним, що і до неї доберуться.

Щодо планів діяльності Союзу, то накреслили ми їх були досить широко, але наперед можна сказати, що виконано буде лише мінімальну частину і то головне, з двох причин, які найбільше гальмують нашу взагалі працю тут: брак грошей і брак людей. Мої нерви, на жаль, настільки мене від ріжних «приємностей» почали зраджувати, що не можу справлятися уже з моїми обов'язками на службі, а між тим примушений тягнути на собі лямку головної праці як у Громаді, так і в Союзі. Не маю наміру себе хвалити чи переоцінювати, але боюся, коли я примушений буду одного дня скласти свою зброю, наша справа у Білгороді дуже підупаде.

Справу майбутньої Конференції, мусимо винести на засідання Управи Союзу. На мою думку, на цей рік треба післати на Конференцію п. Мельничука, голову Громади у Вел[и-кому] Бечкереку. Не знаю тільки, чи дозволить це його праця.

З правдивою пошаною до Вас

(—)

В. Андріївський

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 278, арк. 44–46.

Копія. Машинопис.

№ 268

Лист випускника Української господарської академії в Подебрадах С. Овчаренка підполковнику В. Филоновичу про від'їзд до Болгарії емісара ОУН для ведення націоналістичної агітації серед української еміграції

18 грудня 1933 р.

Високоповажний Василь Захарович!

Не знаю, чи Вам відомо, чи ні, але рахую своїм громадським обов'язком повідомити про наступне: місяців два тому з Праги від'їхав до Болгарії (Софії) оден із пражьких українських фашистів (націоналістів) інж. Ніцкевич.

Я гадаю, що від'їзд п. Ніцкевича до Софії як активного члена їхньої організації, відіб'ється на політичному житті наших українців у Болгарії — негативно. Треба припустити, що його послано туди з певною метою: поширити рух націоналістів у Болгарії.

Отже, гадаю, що треба ще на початках його «праці» цьому запобігти.

Я звертаю ще й тому Вашу увагу, що, як Вам мабуть відомо, у самих «націоналістів» (у проводі) не все гаразд; приклади цьому можуть бути: процес Барановського у Львові⁴²⁵, «гастролі» Кожевникова із СССР до Берліну, а послідній час натяки і на Сціборського, а також підозріла поведінка деяких і пражьких націоналістів. Все це заставляє відноситись з певним застереженням до цілої організації, а особливо до її «проводу».

Я цього, звичайно, не хочу приписати і Ніцкевичу, але коли вже «сам провід» грає якусь темну роль, то Ніцкевич може цілком несвідомо бути їхнім помічником. А взагалі, хоч би все це і не брати під увагу, то, на мою думку, поширення ідеології наших фашистів є там цілком не бажане по багатьох причинах, а тому проти цього треба відповідно реагувати ради єдності тих організацій, які стоять на старих засадах УНР.

Маю відомості (не провірені), що вже там деякі «стали фашистами» (Колісник, Коршун, Літовченко і інші), цього персонально я не знаю, а також декілька нових, оброблених Ніцкевичем «малоросів».

Про життя наших у Болгарії знаю дуже мало, тому що переписуюся не часто і дуже був би радий і вдячний, якби Ви мене поінформували. Все таки ж мені цікаво знати про життя тих організацій, в яких я був, а може й ще буду.

Щодо себе, то я живу кепсько. Академію закінчив більше як 1,5 роки і до цього часу без праці, так що не живу, а «животію». Навіть думаю, чи не повернутися назад до Болгарії?

Оце в коротких рисах все те, про що я хотів з Вами поділитися.

18.XII.33

З правдивою до Вас пошаною

(С. Овчаренко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 278, арк. 47–47зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 269 | Інформація Управи Клубу українських старшин імені генерал-поручника графа Григора Орлика⁴²⁶ в Парижі про мету та завдання Клубу

20 грудня 1933 р.

Президія Клубу Українських старшин, приймаючи на увагу те, що про новозаснований Клуб старшин ходять самі ріжноманітні чутки, та бажаючи подати в першу чергу для панів старшин, як також і для цілої української еміграції взагалі, точні та вичерпуючі відомості про історію створення Клубу, про його цілі та завдання, випускає цей лист.

Думка про заснування військової аполітичної організації досить вже давно з'являлась поодиноким особам і якщо вона не була здійснена раніш, то лише завдяки розірваності та неорганізованості українського військового життя.

Яко базу для заснування цієї аполітичної військової організації, панів старшин, які вийшли в ініціативну групу, взяли слідувачі положіння:

1. Український старшина, при всіх урядах, які стояли на сторожі Української Держави, і до того часу, поки вони на цій позиції лишались, однаково без огляду на свої персональні переконання, служив в рядах Української Армії: чи то було в часи Центральної Ради, чи Гетьманату чи в період Директорії. Для українського старшини повсякчас Добро України було найвищим Добром.

2. Другим положінням було те, що партійні сварки, які під час визвольної боротьби відіграли таку сумну роль, так і розбиття української еміграції вже і особливо під час перебування на чужині на безліч угруповань, нечисленних та слабих уже в силу того, що їх забагато, які одна одну поборюють, лише ослаблює силу української еміграції. Справді, групи української еміграції 80 % своїх сил витрачають на поборювання несхідних по ідеології чи світогляду українських таки угруповань і це в той час, коли першою та найголовнішою метою усіх є створення Української Держави.

Ініціативна група вважала та вважає, що всі українські сили треба кинути на досягнення цієї останньої мети — створення Української Держави, а деталі внутрішнього ладу лишити до часу досягнення найголовнішої мети.

3. Третім положінням — базою для засновання старшинської організації була і є та обставина, що український старшина, за 13 років перебування на еміграції, перезабув, якщо не все, то в кожному разі більшу частину з того, що знав, і це в той час, коли військова штука, завдяки досягненням новітньої техніки, прийняла нові форми і розвивається з кожним днем.

Український старшина бачить якнайбільшу необхідність, хоч принаймі уважно стежити за розвитком модерної військової штуки, бо віримо, що все ж таки час прийде, коли зброєю і лише зброєю досягнемо нашу ціль. Ініціативна група, беручи яко ідеологічну базу цих три положіння, видала заклик до панів старшин, перебуваючих в м. Парижі та околицях, та скликала загальні збори на 29 жовтня 1933 р.

Збори постановили старшинську організацію створити та вибрали комісію для складання статуту.

На слідуєчих загальних зборах, що відбулись 19 листопада ц. р., був прочитаний, виправлений та прийнятий статут організації, яка прийняла назву: — «Клуб Українських старшин імені генерал-поручника графа Григора Орлика». На цих же зборах була обрана президія.

Клуб старшин в § 2 своїх загальних положінь каже: «Клуб виключає з обсягу своєї діяльності всі політичні, або зв'язані з політикою питання, — є організація абсолютно аполітична, корпоративна, фахова».

§ 4 розділу: «Діяльність організації» голосить: «Для переведення в життя своєї мети, Клуб має постійне місце зустріч для взаємного зближення, для моральної та матеріальної підтримки, для організації спільних читань, рефератів, докладів, обміну думок, студій військової штуки та спорту».

§ 3 каже: «Мета організації об'єднати емігрантів українців — дійсних старшин, що стоять на ґрунті Самостійності та Соборності усіх Українських Земель — для спільних зустріч на тлі одностайності старшинського виховання, чести, фахової освіти».

§ 7 точка каже: «Дійсними членами організації можуть бути всі українці емігранти, що мають старшинську рангу».

Вищенаведених точок статуту гадаємо цілком досить, аби ясно та докладно уявити собі обличчя Клубу старшин.

Клуб заснований не для того, аби збагатити українську еміграцію ще однією організацією, що більшість своєї енергії витратить на поборювання інакшесдумаючих кол української таки ж еміграції. Ні! Клуб сучасний стан взаємного поборювання, стан сварок та розколу поміж ріжними українськими угрупованнями, цей стан Клуб вважає цілком ненормальним, ослаблючим силу української еміграції і тим самим шкідливим для цілої нашої національної справи: бо ж ясно, що всякий нелад в наших рядах є корисний лише для нашого ворога.

В рядах Клубу можуть бути пани старшини яких завгодно переконань, але в рядах Клубу не може бути жадної політики. Клуб об'єднує панів старшин, які досягнення найголовнішої мети — створення своєї Держави, висовують на перше і єдине місце, а справу внутрішнього ладу полишають до часу досягнення найголовнішої і спільної цілі: Незалежної України.

Управа Клубу

20 грудня 1933 року
м. Париж

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 278, арк. 77–79.
Котія. Машинопис.*

№ 270 | Лист А. Лівницького голові Союзу бувших старшин Армії УНР у ЧСР В. Проходи з привітанням V з'їзду Союзу та закликом бути завжди готовими до служіння Україні в ході її визволення від більшовиків

30 березня 1934 р.

До pana Голови Союзу вояків б[увшої] Армії УНР в Чехії, підполковника В. Проходи

Прошу Вас, пане полковнику, передати пятому Звичайному З'їздові Союзу українських старшин в Чехії мої щирі поздоровлення та побажання успіху в праці.

Тринадцять років минуло, як покинули ми рідну Землю. Покинули, поливши її своєю кровію, рясно встеливши трупом, в надії, що надійде час, коли доля хотітиме знову покликати нас до святого обов'язку. Тринадцять років. Який же довгий і тяжкий пережили ми час, тиняючись по світах, а нарід наш там, на своїй, окупованій землі.

Проте, як ми на чужині не стратили досі любови до свого народу та найсвятіших наших ідеалів, так само нарід наш там, в тяжкім поневоленні ворожим, не загубив досі віри в перемогу Правди, віри в неминучість свого визволення.

Як не є тяжко нині кожному з нас переживати успіхи окупантів нашої Батьківщини на міжнародньому полі, проте в кожнім з нас панувати мусить переконання, що успіхи ті є тимчасові, та що вони відтягують лише конанне ворога, конанне, що недалекий свій кінець мати мусить. Ані на хвилину віра наша, під вражінням тих ворожих успіхів, заламуватись не повинна, ані на хвилину не мусимо забувати про наше недалеке і таке славне минуле, та твердо і завжди пам'ятати про наші обов'язки в стосунку до Рідного Краю майбутні. Обов'язки ті змушують нас в кожній хвилині бути готовими стати на послуги Батьківщині, а для цього мусимо бути міцно з'єдиненими не лише духово, а й організаційно.

Щиро хотів би, щоби ці мої думки виповнили душу і серце кожного українського вояка і стали духовою підставою кожної організації нашого вояцтва, передовсім організацій старшини української.

(Андрій Лівницький)
Заступник Голови Директорії,
Головний Отаман Війська УНР

30 березня 1934 р.
№ 193

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 163, арк. 23.
Оригінал. Машинопис.

26 квітня 1934 р.

Дорогий побратиме!

Одержав я дня 19.IV твій лист з дня 17.IV. Наспів до мене дня 22.IV твій лист з дня 20.IV. Доручила мені пошта нині 26.IV.1934 «Український тиждень» ч. 17 з дня 23.IV.1934, а також [...] * з «Українських Вістей» в Канаді з дня 28 березня 1934 [року], п[оза] т[им] «Канадійська Бібліотека». Дуже дякую за листи і друки.

Власне нині о дев'ятій годині рано приїжджає в Прагу французький міністер зовнішніх справ Барту⁴²⁸. Так пишуть тутешні часописи. Міністер відвідав дня 24–25 Варшаву. Ходить оце, щоби поляки і чехи пристали на вступ москалів в «Союз Народів»**. Потрібно 2/3 голосів, щоби прийняти Москву в «Лігу Націй». Це мала би бути противага проти японців і німців, що виступили були з «Союзу Народів». Франція бажає також відтягнути Польщу дещо від німців, піддержати приязнь чехів.

Предсідник Болгарського Міністерства Мушанов приїжджає нині в Будапешт, а 24-го відвідав Муссоліні в Римі. А перед цим відвідав Париж, Лондон, Берлін. До Софії поїде Ефтіч, міністер зовнішніх справ Югославії, щоби поговорити з Мушановим, що бачив на широкім світі і спонукати його до підпису Балканського пакту.

Великі наслідки може мати заява Японії з засідання Японського Міністерства дня 24.IV.1934 і оповіщення з дня 23.IV., що інші держави не мають права продавати озброєння Китаю, хіба за дозволом Японії. Це виглядає як опікунство над Китаєм, щоби цей не міг боронитися. Японія вибрала, а властиво дочекалася знаменитої нагоди, щоби глузувати з європейських держав і з Америки.

Неспокійні рухи відбуваються перед нашими очима, але ми, українці, лишаємось такі самі, без лучности, без одноцільного напрямку, без пляну. Ясний, зрозумілий всім плян мають лишень націоналісти, які ділом і словом голосять зазив до непримиримого бою. Петлюрівці і скоропадці ж опинились в такому положенні, що не можуть нічого переконуючого сказати. Як виглядають відносини серед українців в Празі?

Пишеш, що немислимо злучити часопис для пластунів з часописом для соколів [...] Пишеш: «Принаймні на еміграції годі про це думати». Ми є не до урятування. Кожний на свою руку мусить плисти, як розбитки по Титаніку [...]

[...] Весела для мене твоя увага, що Січовики в Чехословаччині «поборюють» «Соколів». Чудово. Так само, як передше в Галичині. Лише що «Сокіл-Батько» ніколи не відповідав на лайки, цілком злишні напади. Культурні товариства не потребують сварки. Це не є політичні партії; вони мають доказати дійсною роботою, що вони варті. Можна говорити ввічливо і на цім кінчитись співпраця з людьми, які хочуть стояти «самостійно», а о співпраці не мають поняття [...]

Щиро здоровлю, гаразд.

(Іван Боберський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 1024, арк. 23.
Оригінал. Машинопис.

* Нерозбірливе слово.

** Йдеться про Лігу Націй та вступ до неї СРСР.

14 травня 1934 р.

Світла Старшино!

[...] Чи не можна би зачинати поясняти українцям на еміграції, що «Соколи», «Січовики», «Пластуни», «Змаговики» (спортівці) це чотири дивізії одної української армії. Можна заложити на еміграції ще дивізії «Луговиків», «Стрільців», «Каменярів». Ненависть і боротьба між поодинокими дивізіями непотрібні і шкідливі [...]

Чи ми, українці, хочемо навчитися дещо з нашої недавньої минувшини, щоби не повторювати помилок, чи ми цілком неспосібні до ніякої самокритики і поступу? Чи бажаємо згинуть на непомильність, зарозумілість і гордість? Хто мені має до розказу? — «Я маю свій власний розум». Так, розум цапа [...]

В Празі, де опинилося так много інтелігентних людей, належало би утворити «Провід Нової Праці» (П. Н. П.), який мав би дві задачі виконати: 1) ясними словами означити, які помилки поробили ми, українці, в літах перевороту 1917–1923 [років], оцінити ті помилки, виказати їх причини і їх вагу. 2) Одверто і ясно описати методу нової праці, яка має уникнути попередні помилки, зробити тіло і дух спосібнішими до боротьби і побіди. Потрібні нам нові, — не старі, — способи, думки і праці. Старі способи нездали.

А може ми є такий гурт людей, на яких освіта, наука, школа не ділають? Просвічаємося, вчимося читати, пишемо навіть часописи і книжки, однак в дійсности освіта минає нас, як вітер скалу. Скала стоїть, не ворухнеться, не летить. Вітер летить дальше. Якийсь дурман налягає на наші думки і вони не ліпшають і не освічують шляху, яким маємо йти. Помимо освіти не збираємо наших сил разом, але розпоршуємо їх.

Здоровлю щиро. Гарзд.

(Іван Боберський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1024, арк. 30.

Оригінал. Машинопис.

11 червня 1934 р.

Вельмиповажаний пане генерале!

Прошу вибачити мені мою довгу мовчанку, причиною її були певні місцеві ускладнення, для ліквідації яких потребувався час, а, по друге, треба було виготовити та надрукувати очередне число журналу, який Вам вже пересланий і який Ви вже напевно маєте у себе.

За останній час дістав багато листів як з Болгарії, так і з Югославії. З Болгарії пишуть мені, що в провінціальних Громадах, за винятком Пловдива, виникли певні непорозуміння в середині цих Громад. Ці непорозуміння, як повідомляють мене, викликані були поведінкою й «політикою» пана Паращука, який ще перед III Конференцією Генеральної

Еміграційної Ради в погоні за мандатом об'їхав всі майже Громади і шляхом певних нездійснених обіцянок, а подекуди і просто купівлею здобував собі мандат на Конференцію. Зрозуміло, що і перших і других своїх прихильників, доставши мандат, він обдурих і жадних своїх обіцянок не виконав. Все це повело до непорозумінь, викликало тертя, які нелегко було місцевим керівникам ліквідувати. Поскільки пан Парашук намагався об'їхати Громади перед Конференцією, постільки після неї ніде він не був і відчитів за неї не робив, минаючи звичайно Софійську Громаду.

З Югославії, навпаки, приходять листи з непоганими інформаціями, особливо від тих осіб, які чули доклад делегата на Конференцію п[ана] інж. Новицького. На жаль, не міг п. Новицький відвідати всі наші організації з причин: перше, матеріального характеру, а, по — друге, тому, що достав він службову командіровку аж до Македонії, відки вже тяжче йому відвідати наші Громади, але я думаю все ж улаштувати такий об'їзд ним Громад, бо це має велике значіння. Пан Новицький під вражінням всего того, що він тут бачив і чув, балачки з Вами, паном Головним Отаманом і другі надихнули його вірою в наше майбутнє і цю віру, це захоплення він вміло передає там тим, з ким до цього часу балакав про конференцію. Пишуть мені про пана Новицького між іншим таке: «наколи пан Новицький, їхавши до Праги не був УНРовцем, то зараз став ним на всі 100 %, навіть більше на 101 %».

В Союзі українських Організацій в Югославії в зв'язку з Конференцією, а головне з тим відчитом, який був опублікований в «Тризубі», виникнув конфлікт, внаслідок якого секретар Управи, націоналіст Тумір подав заяву про вихід зі складу Управи Союзу, місцеві українці думають, що і Голова Союзу, теж націоналіст, подасть таку ж заяву.

Загально склад Управи підібрався такий, що Управа Союзу цілковито не проявила жадного організаційного хисту і фактично нічого там не робить.

В Туреччині без змін. Чув я раніш, що ніби пан Мурський комусь писав про те, що в Царгороді нашої організації не існує і що сотник Забелло, лише думає, що він має громаду, мені чомусь не хотілось вірити цьому та ось знайшов в націоналістичному органі «Новий Шлях» допис з Царгороду, де пишеться теж саме. Цю вирізку тут Вам прикладаю. Цими днями запитаю п. Мурського о правдиве освітлення справи.

В цьому ж «Новому Шляхові» була замітка і за наш Союз в Болгарії. Обидві ці замітки просив би Вас переслати по використані до О. Я. Ш[ульгина].

На Празькому ґрунті відрадного нічого не мається, зато неприємностей є досить. За останні 2–3 місяці преса моїх господарів* повела певний наступ проти українців. Я прикладаю тут деякі вирізки з газет, з яких Ви побачите загальний хід і тактику тутешньої преси.

Тутешні українці спробували було протестувати, але досить невдало і тому зрозуміло з того протесту нічого не вийшло. Зараз ген. Ом[елянович]-Павленко старший носитья з думкою загального протесту військовиків. Цей протест мав би бути підписаний самим Омеляновичем-Павленком, як бувшим командармом Української Армії. Омеляновича-Павленка особливо підтримують в цій справі т. зв. «Клуб бувших Старшин Української Армії» (Організація гетьманська). Про становище до цієї справи наших військовиків гадаю буде Вас інформувати підполк. Прохода.

В Празі, в «Клубі бувших Українських Старшин» був прочитаний доклад: «Судовий процес з полковником Болбачаном»⁴²⁹. Ініціатор і автор докладу є бувший військовий слідчий Української Армії доц. Гайманівський. (Цього п. Гайманівського Ви, пане генерале, знаєте — колись я передавав від Вас лист, а потім Ви мали з ним побачення в Празі). З контрдокладом з ініціативи «Союзу українських журналістів і письменників на чужині» виступив професор Б. Мартос.

---

* Йдеться про чехів.

Доклад Гайманівського був невчасний і невдалий. Вилив він багато бруду на Українську Армію, хоч і намагався докладчик убрати ці свої вирази в красиві форми. Особливо неприємне вражіння робили дискусії, як на одному, так і на другому докладі [...]

З правдивою пошаною до Вас

Ч. 564

11.VI.1934 року

Підполковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 279, арк. 15–17.

Копія. Машинопис.

№ 274 | Лист В. Сальського В. Проході про необхідність, у зв'язку зі зміною ставлення чехословацької влади до української еміграції, зміцнювати єдність українського вояцтва і пристосовуватися до нових умов праці

8 серпня 1934 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Вашого листа з дня 24.VII б. р. одержав. Дякую за інформації з Вашого громадського життя. Зрозуміла річ, що при відсутності можливих умовин для існування, трудно сподіватися на якусь рухливу діяльність, особливо після нав'язання контакту Вашого терену⁴³⁰ з окупантом та при не зовсім приязній позиції публічної opinio до нашої справи. Одначе і чистий перехід до «глибоких окопів» може перейти з часом в таку пасивність, якої не легко буде позбутися. Тут мусить знайтися якась середня лінія, хоч би в напрямі того постійного зв'язку між старшинами, осередком якого весь час була Управа Союзу. В який спосіб це Ви зробите, Вам там видніше, а все ж не оминайте можливості з тієї чи іншої нагоди живучість наших політичних позицій маніфестувати й людей, що при них стоять, показувати. Себто, силою обставин мусимо спинитися зараз на концепції якості і відпорності наших сил, маси ж, як звичайно, прийдуть вже на готове. Зрештою, перед нашими очима цей процес створення провідної еліти не в одній країні відбувся і слушність цього методу групування сил, навряд чи можна заперечувати. Тому, разом з побажанням закріпитися Вам в нових обставинах життя, хотів би бачити наших вояків і в «окопах» перебуваючих, завжди на варті, завжди чуйними.

З пошаною до Вас

(В. Сальський)

Генерального Штабу
генерал-хорунжий

8 серпня р[оку] 1934

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 163, арк. 60.

Оригінал. Машинопис.

---

* Мається на увазі Радянський Союз.

8 жовтня 1934 р.

До хвальної редакції «Маньчжурського Вісника»
ХАРБІН

Високоповажаний пане редакторе!

Редакція журналу «Гуртуймося» на Ваш заклик надіслала десь в першій половині минулого місяця дев'ятикільний пакунок книжок. Приблизно половина з них мала б піти на виставу преси. Це є переважно однопримірникові зразки часописів, які подарували для вистави «Музей визвольної боротьби України» та й наша редакція. Друга половина — це сам журнал «Гуртуймося», який ми просили б розділити поміж тамтешні українські організації, принаймні ті, про які ми мали нагоду дещо довідатися через Ваш хвальний часопис. Є це: редакція «Маньчжурського вісника», Спілка українських емігрантів, Спілка українських учителів, Українське товариство Просвіта, Товариство української молоді «Зелений Клин» та Український жіночий Гурток. Наколи б найшлись ще які українські організації, то просили б передати і їм наш журнал. Посилаємо наш журнал для ознайомлення місцевого українського громадянства. Тішемо себе надією, що між ним знайдемо собі симпатиків та одностумців. Цими днями надішлемо Вам нове число.

В одній із записок Вашого часопису я знайшов записочку, в якій просите Ви пана Світе подати Вам адресу мого дуже доброго приятеля, а то інженера Володимира Шевченка. Дуже радий би Вам прислужитися, але, на жаль, саме на цей час зробити цього не можу, бо від'їхав він до Польщі і ще мені не подав відти своєї адреси. З бігом часу його адресу я буду знати. Коли Ви б його дуже потребували, то зрозуміло, приклавши певну енергію, можна його розшукати б і зараз в Польщі, але на це треба б було більше часу. Знаю одне, що він зараз старається нікому не давати своєї адреси, бо сидить над однією науковою працею і не хоче, щоб його з неї відривали. Передаю Вам його, так би мовити, таємниці, але що ж маю робити.

Наближаємося ми до 12-тої річниці сумної, але разом з тим і величавої трагедії — річниці «Базару», коли червоні окупанти розстріляли 359 наших Героїв Мучеників й Борців за краще майбутнє України. Хотів би прислужитися Вам та надіслати статтю для «Музею Визволення», але не знаю чи встигну її для Вас проробити. Однак наколи б я і не встиг, то дуже прошу скористати з моєї розвідки про цю трагедію в ч. VIII ст[орінка] 5. Можете містити цю статтю або як оригінальний допис, або як передрук з «Гуртуймося». Просив би лише аби то було надруковано десь в числах 20-х місяця листопада.

За надсилку Вашого часопису велике спасибі. Маючи досить великі зв'язки поміж нашою еміграцією на Балканах, стараюся всюди його там ширити та пропагувати. На жаль, щось за останні два місяця я не дістав ані одного числа. Прошу передати щирий привіт землякам в Маньчжурії від мене та мого співредактора М. Битинського.

З правдивою пошаною до вас.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 279, арк. 116.

Копія. Машинопис.

9 жовтня 1934 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Вашого листа з дня 27.ІХ б. р. одержав. Мої попередні зауваження щодо «глибоких окопів» у Вашій інтерпретації прийняли, як я і сподівався, образний підход до цієї справи. Відбився на ньому у великій мірі світогляд статечного господаря-хлібороба нашої землі. Майже в унісон з Вашими слухними думками довелось мені почути на 3-му З'їзді укр[аїнської] еміграції в Польщі (що відбувся в днях 28–29.ІХ. ц. р.) від одного делегата на моє запитання, а що ж він зробить з своєю хатою, що набув, коли треба буде йти на Україну, відповів коротко: «пушу з димом пане генерале.» Пізніше він розвинув свої думки і виходило так, що, не дивлячись на відносний добробут, який він тут має, оточення, підсоння, природа щодня нагадують йому те краще, що він на Україні мав і куди його так тягне, що він ледве тлумить зараз ці почуття. Будемо надіятись, що і решта наших вояків є цього успособлення і нам не прийдеться дуже довго сурмити, коли настане в цьому потреба.

До речі, маючи на увазі друк Ваших артикулів в «Гуртуймося» і в «Таборі», про що в листі згадуєте, хотів би для одноманітності і поширення нашої термінології, прохати Вас в тих виразах, де будете казати про наших вояків й Армію, залишати слово вояк без зміни в часі, натомість до слова Армія можна додати — бувша. Себто: не б[увший] вояк Армії УНР, а вояк б[увшої] Армії УНР.

Тепер, Ваша відповідь Клубові старшин мені подобається і вважаю її цілком слушною. Коли і на тлі пошани до минулого, такого, як битва під Полтавою, доводиться балакати про якусь договірну співпрацю⁴³¹, то коли б це трапилося з політичними групами (чого між ними не бува) ще с'як-так зрозуміти можна, коли ж вояки однієї армії в щось подібне зачинають грати, становиться трохи нудно і взагалі несмачно. Час би вже від цього вилікуватися.

Чутки про поновлення «діяльності» п. Макаренка дійшли і до нас, тільки терен, на якому він вирішив це зробити, вказують не Францію, а Німеччину. З часом подробиці виявляться і тоді лекше буде про це говорити.

На початку листа я згадував про 3-й З'їзд укр[аїнської] еміграції, що оце у нас відбувся. Отже пройшов він добре, хоч, як звичайно водиться, була і опозиція, була і спроба скоропадчиків використати цю опозицію для своєї пропаганди. Дякуючи патріотичному настроєві З'їзду, обидві комбінації не вдалися, натомість з'явилася на нашому ґрунті новина щодо настроїв еміграції, а саме делегати з місць вимагали овійськовлення Головн[ої] Управи Т-ва «УЦК» і зрештою цю думку зрелізували вибором чл[енів] Головної Управи переважно з військових. Один лише М. М. Ковальський, як той віщий дуб, зістав поновно обраний для повнення головним чином політичного представництва (звичайно явного) нашої еміграції.

Оце і всі новини. Засилаю сердечні поздоровлення для Вашої родини.

З пошаною до Вас

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

9 жовтня р[оку] 1934

№ 560

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 163, арк. 71.
Оригінал. Машинопис.

29 жовтня 1934 р.

Вельмиповажаний пане генерале!

Листа Вашого я одержав. Про приїзд до нас панів з Фінляндії чув, але не надав тому особливої уваги. Одного з них, а то Іваненка, знаю навіть ще з часів його студій тут в Празі. Досі ще жадного з них не бачив і не балакав, але деякі відомості про них зібрав.

Цікавий з них Полуведько⁴³². Зовуть його здається Кіндрат. Є він педагог а не робітник, як про нього зазначаєте Ви в своєму листові. Полуведько закінчив ІНО — Інститут Народної Освіти в Харкові, відділ математики. Каже, що він є есером. На запитання, чи ж існує така партія на Україні він сказав, що так, але є партією вербуючою своїх членів виключно з інтелігенції. Ця партія не має жадного впливу серед селян. Організована вона по принципу п'ятьорок. Принцип цей взятий був партією по прикладу організації СВУ та СУМ. П[ан] Полуведько по закінченні ІНО був учителем в семилітці в Мерефі біля Харкова. Разом з ним учителював і Іващенко. Справа партійна йшла ніби у них дуже добре, аж нараз був він арестований. Пізніш довідався, що видав його есер Пирхавка, який ніби під знуцанням червоних видав своїх товаришів, а потім ніби каявсь комусь, сидючи в камері в'язниці.

Про стан селянства знають обоє дуже мало. Кажуть, що вони на селі не були. Зазначають одну дуже помітну справу, а то саме те, що селянство масово кидає село й переходить до міста, де поступово витискують московське робітництво й тим на майбутнє створюють верству українського робітництва.

Іваненко зазначає, що його на протязі двох років цілковито не чіпали й він почував себе добре. Жаліється лише на те, що на нього була дуже велика нагрузка і він мусив працювати з 7 годин ранку аж до дванадцятої ночі. Потім по невідомим для нього причинам його арештували й тримали два місяці у в'язниці. Потім випустили й дали працю в самому Харкові, де заставили редагувати якусь часопись а потім знову заарештували й тримали його у в'язниці так погано, що його вже з в'язниці винесли на носилках, був так слабкий. Саме це останнє ніби заставило його думати за побіг. Обоє зговорились і втекли до Фінляндії.

Зараз п. Полуведько хоче тримати докторат при Українському Педагогічному Інституті. Іваненко при допомозі свого брата лікаря, що служить у Баті на заводі, устроїться урядовцем в одному крамі і має на увазі стати завідуючим крамом Баті десь на Підкарпатті.

З п. Полуведьком думаю десь побачитись та запропонувати йому написати «статтю до журналу», а тим часом використаю його й розпитаю докладніш і за Україну і за Громаду в Фінляндії. Гадаю зацікавити його статтею, за яку треба буде заплатити.

Чекаю на Вашу відповідь.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 279, арк. 127.

Копія. Машинопис.

19 листопада 1934 р.

Високоповажаний пане генерале!

Лист Ваш ч. 528 я одержав. Брошури також. З Югославії від В. Андрієвського одержав алярмуючого листа, в якому він повідомляє про те, що марсельській атенат використали москалі в цілях розгону українських організацій на терені Югославії, зробивши відповідний донос на українців. В. Андрієвського вже декілька раз кликали на поліцію й останній з цих відвідин виніс вражіння, що югословенська поліція, спровокована москалями, дивиться на українців як на сепаратистів, подібних хорватським сепаратистам, що українці, мовляв, так само мають терористів, а тому, українські організації є ніби небезпечні й як такі мали б бути розпущені.

Гадаю, що нам треба б було вжити дипломатичних кроків у югословенських послів в цілях допомоги й захисту наших організацій в Югославії. Я зажадав від В. Андрієвського ширших інформацій, які по одержанні зараз же Вам перешлю. Написав про це й до Парижу.

В розвиткові Вашого наказу про можливу допомогу ген. Петріву й його організації УВНТ зможу подати деякі інформації лише тепер, бо до цього часу ціла та організація була нечинна. Увесь час панували там заколоти між самими провідниками організації. Цей безпорядок збільшували ще й такі інтригани, як «полковник» Є. Камінський та відомий Калістрат, генерал Сидорін та другі.

Провідниками Товариства за час нечинности його кілька разів висловлювалося бажання, ба, навіть робились спроби якось зреформувати Товариство, вивести з нього в першу чергу всяку «політику». Увести працю на чисто науковий ґрунт і тим відновити та поживавити діяльність Товариства.

В жовтні місяці таки, нарешті, зав'язалися провідники Товариства зреалізувати свою давню думку щодо відновлення його діяльності і розпочали для того цілий ряд порад з тутешніми українськими військовими організаціями, які хотілось би їм притягти до ближчої співпраці з Товариством. Насамперед, безперечно, договорились у цій справі головні провідники Товариства — його голова ген. М. Ом[елянович]-Павленко і ген. В. Петрів. Сам ген. Петрів оповідав, що його спеціально для цього закликав на побачення генерал М. Омелянович-Павленко і вони спільно, відкинувши з уваги всі бувші попередні особисті непорозуміння, стали обмірковувати можливість і необхідність відновлення праці Товариства та стали на тому рішенні, що до складу Товариства потрібно притягти ближче військові організації, представники яких на паритетних правах уходили б в склад нової Управи Товариства і тим, наче б, вдалось би забарикадувати працю Товариств від усякого політиканства.

В такій ось лінії ген. Омелянович вів переговори вже з «Клубом українських старшин» (гетьманці) і зі «Спілкою українських інвалідів». Обидві ці організації рішили вступити до УВНТ цілими організаціями інкорпоре.

31.X відбулися перші сходи, так би мовити, нової ініціативної групи по відновленню діяльності УВНТ. На тих сходинах були присутні: ген. М. Омелянович[-Павленко], ген. В. Петрів, представники Спілки Інвалідів — підполк. Палій-Сидорянський та Пристай і представники Клубу старшин — інж. Єна та інж. Сербин. Був також приватно, по запрошенню ген. Ом[еляновича]-Павленка, й член Управи Союзу б[увших] вояків Армії

УНР – сотник М. Битинський. Через останнього й було запрошено Союз б[увших] воєнків Армії УНР взяти участь в утворенні нового складу Товариства та в його майбутній діяльності. Сотник Битинський передав вже цю пропозицію Голові Союзу підполк. В. Проході. По одержанні відповіді від Союзу, Управа УВНТ має намір скликати ширші сходи за участю представників всіх військових організацій, що входитимуть до Товариства, зробити певні зміни у попередньому статуті і перевести нові вибори Управи Товариства (Головної Ради Товариства).

По думці ген. В. Петріва, нову діяльність Товариства буде оживлено спеціальним циклом студій української воєнної історії та плекання українських воєнних традицій. Поза чисто науковим характером діяльності Товариство має бути також пропагандійним та інформативним центром на цьому терені чужинців у всіх правах як нашого давнього воєнного минулого, так і недавньої нашої збройної чинності в часі визвольної боротьби.

Маю відомості про те, що на засіданні Управи нашого Союзу Голова його поставиться засадничо проти участі в Товаристві, але все ж на домагання сот. М. Битинського Управа постановила командірувати на засідання УВНТ цього останнього та Зінченка. Думаю, що з тої командіровки нічого не вийде. Розбіжність думок в Управі Союзу є ясна й пессимізм Проходи там очевидно перемаже.

Мав я часті розмови з ген. В. Петрівим. Завжди розмови велися біля УВНТ, але на останньому побаченні з ним останній передав мені між іншим таке. Недавно ніби був Петрів у Військовому Міністерстві моїх господарів. Шукав собі якоїсь там праці. Розбалакавшись з деяким генералами, він помітив значний зворот в поглядах військовиків щодо українського питання. Раніш на нього там просто не звертали уваги, тепер самі цікавляться. Кажуть сусіди, чи вірніше господарі, що вони зараз може й не можуть цікавитися з силою українців і не можуть учитувати її як якісь воєнні одиниці, але мусять рахуватися з найголовнішим на сьогодні чинником — настроєм серед української людності, яка значно заступлена в арміях, на які мають і мусять звертати увагу, а то арміях московській та польській. Шкода лише та, що всі господарі і досі дивляться й розглядають наше питання під кутом зору москалів і цілковито нічого не знають з тих рухів наших з останніх часів. Петрів ніби взявся поставити їм відповідний матеріял і збирає для того відповідну літературу.

З правдивою пошаною до Вас

Підполковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 279, арк. 157.

Копія. Машинопис.

№ 279

Лист В. Сальського В. Филоновичу про необхідність виявити обережність щодо співпраці з Українським військово-науковим товариством у Празі та потребу домогтися припинення внутрішніх суперечок серед української еміграції на Балканах

23 листопада 1934 р.

Високоповажний пане полковнику!

Вашого листа з дня 19.XI б. р. одержав. В справі УВНТ бажано було б мати Вам однозгідну з полк. Проходою лінію поведінки. Цього вимагає наш політичний інтерес. В свій час я вам писав, щоб впровадження кількох наших людей Ви допомогли не УВНТ, а особисто ген. П[етріву] в його намаганнях надати певний керунок Товариству. Зараз

бачу з Вашого листа, що останні посушення панів генералів йдуть до того, щоб нашими силами відновити УВНТ в цілях для них лише значних, хоч не трудно і нам практичний сенс їх викрити, бо він є побудований на використанні політичної конюнктури, причім не є виключене, що сприятливість її є уроена.

Союз вояків, Ви тепер можете в тому самі переконатися, має для ініціаторів і організаторів УВНТ велике значіння, вони хотять на тому його значінні спекулювати. В кожнім разі можна ще говорити про Спілку інвалідів, що ж до Клубу старшин, то нам навіть не випадає з такою, виразно скоропадівською організацією, не тільки кооперувати, але де-буть маніфестувати спільність та ще під проводом здеклярованого скоропадовця.

Було б, безперечно, нижче нашої політичної і моральної гідності з такими організаціями співпрацювати, а з другого боку — давати в руки здеклярованого скоропадівця засоби, хоч би й для піднесення особистого авторитету, вже давно загубленого. Не маю нічого проти того, щоб в той чи іншій спосіб Ви були в курсі справи, але нехай наші чи наш обсерватор не буде представником організації, лише окремою особою. Зрештою, я не маю найменшого сумніву, що з заходів відновити УВНТ не вийде нічого і наші організації могли б лише себе співпрацею скомпрометувати. Така моя в цій справі думка.

В справі Югославії і Болгарії треба порадити нашим відпоручникам однозгідну поведінку, бо інакше побоювання Андрієвського справдяться. Я маю доклад полк. Порохівського про перебіг З'їзду в Болгарії і помімо знаного нам тертя між Паращуком і іншими на тому терені, вражає надзвичайно гострота внутрішньої боротьби і не звертання уваги на ті зміни, які щодня відбуваються в міжнародній політиці, зокрема в позиціях Сербії і Болгарії. Після атентату на Сербського короля і очікуваного приїзду до Болгарії товариша Раскольнікова⁴³³, повинні були зрозуміти чільні провідники нашої еміграції, що ціною лише внутрішньої консолідації і цілковитого припинення сварок, можна буде сьак-так наші організації там врятувати, нашу працю, бодай в скромних рамках переводити. Тому прошу Вас натиснути там, де можете, щоб в найкоротший час внутрішню боротьбу було зліквідовано, інакше наші дипломатичні заходи до врятування організацій не допоможуть.

Засилаю Вам і Вашій родині найкращі побажання.

З повагою до Вас

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

23 листопаду 1934 р.

№ 545

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 279, арк. 175.

Оригінал. Машинопис.

№ 280

Обіжник військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського до української еміграції із закликом єднання навколо Уряду УНР для продовження боротьби за Українську Державу

1 грудня 1934 р.

3-тій з'їзд української політичної еміграції в Польщі є вже поза нами. Делегати від організованих осередків, відділів УЦК, повернулись на місця і, очевидно, вже здали свої справоздання.

Хоч це неабияка подія в нашому життю на еміграції, однак, коли задивлятися на цей з'їзд з погляду громадсько-політичного, нічого особливого не трапилося. З'їхалися громадяне-емігранти, зробили підсумок діяльності Головного Керуючого Органу. Розглядаючи цю діяльність з боку доцільності рішень і задоволення пекучих потреб, кожний делегат мав змогу висловити свої думки, жалі й болі так, як він умів і, чи то по думці настроїв і бажань свого осередку, чи під якими будь іншими хвильовими впливами. Після ж дебатів і пояснень Головної Управи наступило обрання нових керуючих органів, а виділені з'їздом Комісії передали на ухвалу з'їзда в конкретній формі все, те, що делегати хотіли новій Головній Управі переказати і делегати роз'їхалися.

Звичайне явище громадсько-політичного життя на еміграції. Коли ж прийняти на увагу те, що майже всі делегати на з'їзді — це вояки бувшої нашої Армії й свої уповноваження теж від вояків одержали, то слід спинитися над двома поглядами, що на з'їзді були заре-презентовані.

1-й. Механічним перенесенням військового урядування і заміни цілого складу Головної Управи Товариства УЦК військовими досягти: ліпшого розподілу субсидії, які одержує Головна Управа, а рівнож правно-матеріальних поліпшень на цьому терені.

2-й. Скерувати всю енергію наступної Головної Управи на заходи, в першу чергу, в керунку правно-матеріальних поліпшень та організаційної допомоги для поживлення життя на місцях, зовсім не претендуючи на розподіл субсидій: «самі потягнемо».

Правда, що питання овійськовлення Головної Управи та всього нашого громадсько-політичного життя не було бажанням більшости делегатів. Навіть для багатьох з них це питання було зовсім нове. Представники цього напрямку свого погляду на з'їзді ясно не окреслили — були лише, так би мовити, частинні ілюстрації цього погляду. Наприклад, в інтерпретації найбільш примітивній воно виглядало так: ми прийшли на цей терен в складі нашої Армії, звикли коритися своїм начальникам, воліємо і тепер, коли нам дуже тяжко живеться, мати керівниками всього нашого громадського життя тих вояків, яких ми пізнали в час нашого Визволення і які, віримо, допоможуть нам не тільки поліпшити умови сучасного життя, але й до кращого майбутнього нас доведуть. Не бракувало і таких голосів, що на «овійськовлення» задивлялися більш, ніж з недовір'ям. Ці делегати говорили, що стан безробіття, а навіть праці, однакової для старшини і козаків, витворили такі взаємовідношення, що ні в якому разі не ґрунтуються на формальних основах дисципліни, чи визнанні рангів. Традиційно цих форм вояки додержують, але вага їх в умовах еміграції міряється виключно особистими заслугами старшин на полі громадсько-му і додержанням відповідного такту, себто на морально-психічних основах.

Як видно з перебігу цілого з'їзду, не ідейні цілі вишого порядку тяжили над ініціаторами овійськовлення: цілком практичні і то часові перспективи участі в розподілі субсидій Головної Управи та урядування в цій установі, як імовірний засіб для направлення системи урядування і проблематичне відтискання нових шляхів і нових субсидій. Коли б справді ці можливості базувалися на правдивому знанні столичних умовин життя і існуючих взаємовідносин, таку реорганізацію нашого громадського життя в сенсі «овійськовлення» можна було б подекуди прийняти, як життєву konieczність. Але, це є помилковий підхід до справи. Умовини, при яких ми могли б здобути певні полегшення в правно-моральному розумінню на цьому терені, в жадному разі не покращують від того, що в складі Головної Управи УЦК засядуть тільки військові. Ця справа суто політична.

Стосунки політично-адміністративні цінує завжди три оцих риси: консерватизм, при-звичаєння, особисті, й то довші в часі, знайомства. Напряж же політичної лінії даної держави до того чи іншого засадного питання, рідко коли змінюється, (а коли змінюється, то під впливом дуже поважних обставин) і в ґрунті речі не є залежний від зміни осіб на даних

керівничих становищах. Тому, вразі цілковитої зміни нашого громадсько-політичного представництва тут в Польщі (а таким є Головна Управа Товариства УЦК), ми багато втратили б на пізнанню і поновленню давніх стосунків, а особливо, коли прийняти на увагу не менший час і для другої сторони, щоб могла з новими нашими людьми співпрацю ту усталити. Отже, об'єктивно належить ствердити, що такої конечності в стосунку до Головної Управи та її органів не було.

Другим моментом, який у багатьох делегатів викликав здивовання, це тлумачення ідеї «військоволення», як заперечуюче участь в праці Головної Управи УЦК людей цивільних. Тут знов-таки не говорилося про нормальну зрештою зміну на становищах Гол[овної] Упр[ави], себто таку зміну, яка б дозволяла освіжити, натхнути новою енергією керуючо-виконавчий орган та разом з тим тяглість стосунків і ознаймлення з ресортами праці зберігти, ні, руба ставилося питання в досить незвичайній формі: «геть цивілізацію», в розумінню, очевидно, людей цивільних.

Не припускаю, щоб ініціаторами цього гасла невідомі були роля і значіння в рядах не тільки еміграції, а й в цілком життя політичному кожної країни, а зокрема України, в час Визвольної боротьби наших цивільних громадян, політичних діячів. Їм ми завдячуємо, що в часи найтемнішої російської реакції вони не дали приспати ворогові національну чуйність, нашу державну потенцію, вони ж переважно склали і перший національний провід під час української революції — Українську Центральну Раду. В часи Визвольної боротьби ми бачили їх на чолі нашого громадського і державного життя та немало з них керувало повстанчими загонами проти Москви.

Після нашої тимчасової поразки, тягар нашого неуспіху опінія українська переклала виключно на їхній рахунок, хоч справедливим було б таке обвинувачення дуже і дуже скорегувати. Зрештою, не нам, учасникам цих подій, робити остаточний присуд. Його зробить історія. З нами ж на еміграції опинилися не цивільні збігці з України, таких серед нас немає, а ті з політичних діячів, для яких збройна боротьба за Визволення Самостійної Незалежної Української Держави стала, як і для нас вояків, цілим сенсом нашого життя.

І тут на еміграції, ці громадсько-політичні діячі у всьому нашому житті додержували кроку. Дали нам, а значить і для майбутньої відродженої Держави, тисячі кваліфікованих сил, виховуючи їх у національно-державнім дусі, з наших же національних високих школах за кордоном. Вони добилися своєю працею і науковими з'їздами визнання і почесного місця для української науки на форумі міжнародному. Вони на цілому світі ведуть колосальну пропаганду серед чужинців, знайомлючи їх з нашими національними прагненнями, шукаючи моральної і матеріальної підтримки для прийдешньої Визвольної боротьби. Зрештою, нема такого ані народу, ані суспільства, на цілій земській кулі, де б громадсько-політичних діячів не шановано, для державної праці не використовано. Хай Бог боронить, щоб ми в цьому відношенні стали винятком. Це рівно значило б, що ми не доросли ще до розуміння нації, а зазначить і до відбудови власної Держави.

Отже, це гасло, використовуючи шляхетне почуття нашого вояцтва, є в цілковитій суперечності до елементарних метод державного будівництва, більше — воно всю нашу політичну еміграцію розбивало на два табори: військовий і цивільний, відсуваючи останній від політично-громадської праці і тим самим ослабляючи наші сили. Тому-то цілком негативно оцінюючи це гасло, надалі прошу тих вояків, які з доброї волі намагаються свої нові думки між вояків ширити, триматися тієї засади: як в Храм Божий належить вступати з відкритою головою й чистим серцем. Так належить поводитись перед великим будинком енергії й слави нашого народу — його Армією. Ніколи не слід викидати гасла для вояків як тактичний маневр для здобуття ближчих практичних цілей і тим самим профанувати, заболочувати найшляхетніше вояцьке почуття.

Не забирав голосу в цій справі перед з'їздом для того, щоб цьому не надавалося характеру передз'їздової агітації, якої було забагато; рівнож не сприяла тому гарячкова атмосфера з'їзду. Тепер, коли пристрасти заспокоїлися, вважаю за свій обов'язок в цій справі висловитися, радіючи з того, що здорове державницьке почуття у нашого вояцтва перемогло як-то висловлено в другому погляді. Цей погляд є конструктивний в своїй основі і завданнях, він реальний і єдино-можливий до здійснення. Основною додатною рисою його є те, що за підстави морального і матеріального добробуту еміграції кладеться активність на місцях: «самі потягнемо», вимагаючи від головного виконавчого органу допомоги в розвитку цієї активності. Цей погляд цілковито відповідає ідеології і гідності політичного емігранта, що хоч хвильово переможений все ж не стратить віри в остаточне досягнення цілей, за які борюся і за які ще прагне боротися. Цей погляд, передусім, на свої сили. Тільки перейнявшись таким поглядом, потрафимо взяти участь в боротьбі і будівництві власної Держави. Мусимо плекати в собі державницьку мораль, почуття обов'язку і розвивати здібності до творчої праці. Все своє поступування мусимо розглядати під кутом зору прийдешньої Визвольної боротьби. Коли настане момент вигнання окупації, ми повинні боятися якби практичне здійснення цього не спізнилося в часі, приймаючи на увагу величезний терен та організаційні труднощі. На нас впаде тягар відповідальності за цілу акцію і зорганізування українського населення. Ясна річ, що серед цих сил визначна роля припаде Українській Армії та її проводові — нашому Урядові. З огляду на повище хочу застерегти вояцтво від розбиття, до якого деякі чинники тягнуть.

Серед еміграції є гуртки, які провадять акцію за те: хто стане на чолі Визвольної акції. Треба взяти на увагу, що, крім того, еміграція перебуває на теренах різних держав і держави ці до української проблеми ставляться різно: для одних — сучасний стан на Україні є вигідний — це є прихильники єдиної Росії, інші зацікавлені в поваленні большевиків і у відродженні нових держав на терені СРСР.

Фактом є, що обидва напрямки європейської політики збігаються щодо питання зудару, або якнайбільшого тертя серед української еміграції. Першим це вигідно, як ослаблення протибольшевицьких сил, другим, як засіб остаточно виловити з цієї боротьби співзвучну своїм інтересам українську концепцію, для того підсилюється певна українська група, щоб вона руйнувала спільний патріотичний фронт.

Рівнож помічаємо таке характеристичне явище. Донедавна всі українські політичні групи, які себе поборювали, ставилися цілком лояльно, навіть сказати треба, з пієтизмом до військових кадрів бувшої Армії УНР, як до певної цілоти. Однак, останніми часами помічається настирливе намагання певної політичної групи підмінити старі бойові прапори, відомі на Україні, новими, посеред гасел на яких невиразно мерехтить «Самостійна Україна» і зовсім відсутнє «Зорганізована воля Народу».

Кожна армія толерує в своїх шеренгах різноманітні політичні світогляди, але під єдиною умовою, щоб вони були поглядами особистими і аж так перейнятими патріотизмом, щоб в кожную хвилю уступили перед державною konieczністю — для оборони Батьківщини перед ворогом, а далі — підпорядкували б свої дії і життя тому політичному Проводові, який покликав їх до війська, який обдарований уповноваженням свого народу та обтяжений відповідальністю перед ним.

На цих, власне, засадах і цими ідеями і живе Армія УНР. Тому в рядах її є ті вояки, що стояли в шеренгах за часів Центральної Ради, за часів Гетьманату, за часів повстання проти Скоропадського і за часів Директорії, аж по сьогоднішній день. Вояки ті є випробувані в боротьбі за державність на рятунок Батьківщини, всі як один стануть до бойових шеренгів нашої Армії.

Як же задивлятися на те, що дехто з вояків (буквально одиниці) виразно стали на бік політичних таборів, що підкопують авторитет нашого Уряду і зорганізовану, відповідно до еміграційних обставин, силу нашої Армії.

Річ ясна, що тут йде не про звичайний обмін думок на тему доцільності тієї чи іншої форми державності в майбутньому. Це в умовах емігрантських є цілком зрозуміле, хоч би і з того пункту зору, що процесом принатурення форм державної влади до існуючих суспільних умовин життя зайнята зараз більша частина народів земної кулі і наша еміграція, силою обставин будучи втягнена в цей процес шукання нових форм життя, не може позістати до нього байдужою.

Але з того часу, коли певні політичні групи від обміну думками намагаються перейти до накиннення не тільки еміграції, але й окупованій Україні (мимо її згоди) таку форму державності, яка не тільки не сприяє об'єднанню наших сил в боротьбі з Москвою, а загрожує перетворенням тієї боротьби в громадянську війну з населенням цілої України, яка не тільки в час, коли могла в цьому напрямі свою волю виявити та її конституційно у Визвольній боротьбі скріпити, але в найтемніші часи московської окупації, власними силами намагалась Українську Народну Республіку знов відродити. Процес СВУ в Харкові, що скінчився розстрілом тисячів нашої молоді і чільних діячів України, нещодавно відбувся і мусить до нас проречисто й зараз промовляти. Цілком зрозуміло, що над цілою нашою еміграцією тяжить цей моральний обов'язок: донести і повернути Україні ту її надію і бажання, які в реальній формі ми від неї перейняли. І певне навіть, що після вигнання окупанта і остаточного скристалізування державно-політичної думки на Україні. Дійде до позовного вияву волі цілої України в напрямі бажаної форми державності, а значить всі українці будуть мати змогу свою думку і волю виявити, знову ж користаючи з широких демократичних засад і права, що в формі УНР містяться. До того ж часу моральна відвічальність за непорушність доручених нам Україною цінностей лежить в першу чергу на тих, хто зброєю і кров'ю своєю боронили їх і зберігли, себто на нашому вояцтві, а потім на громадянстві, що з нами разом тягар боротьби несло.

Як не сміють репрезентанти Уряду УНР, під загрозою дискваліфікації їхньої громадянської мужності і патріотизму з сучасних відвічальних становищ зрезигнувати, так само суворо належить застосуватися і до вояків перекинчиків. З того часу, коли вони виразно на шлях підкопування наших сил стали, треба вважати, що вони здезертували з організованих рядів Армії УНР, яка правно й ідейно з волі тих, що під московською окупацією стогнуть, знаходиться в стані морального поготівля для боротьби.

Кожний крок, скерований на ослаблення наших рядів і розбиття вояцтва, яко цілості, від кого б він не походив, є з л о ч и н о м. Не подарує і не простить цього злочину ані Україна, ані Історія. Вона запроотоколює для наших дітей і нащадків все те добре, що ми зробили і все те лихо, що свідомо чи несвідомо ми Україні заподіяли. Слава і честь, справедливість і заплата існують поруч і чинять поза нами. Отже, завжди пам'ятаючи про те, що нас чекає і ради чого ми тут сидимо, будучи живими носіями нашої військової традиції і кадрами для позовного втілення її в життя, ми, вояцтво бувшої Армії УНР (а не бувше вояцтво Армії УНР), мусимо заховатися як цілість, бо ж скрізь, і у нас, армія є єдиною понад партіями, вона є становим хребтом Держави.

Вояцтво, до єдності і солідарності під прапором УНР.

1 грудня 1934 р.
№ 365

В. Сальський (в. р.)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий
ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 279, арк. 184–185.
Друкарський примірник.

15 грудня 1934 р.

До Спільки українських інвалідів

На підставі постанови Зборів Міжорганізаційного Комітету по вшануванню пам'яті проф. Грушевського, що відбулися 4 грудня б. р., діловий Комітет запрошує Вашу організацію взяти участь в Жалібній Академії з приводу смерті проф. Грушевського та зголосити свого представника до Міжорганізаційної Комітету представників всіх організацій, що зголосили свою участь та внесли мінімально-установлений одноразовий даток в сумі 25 крон чеських.

Жалібна Академія відбудеться 29 грудня б. р. о 17 годині на «Слованським Острові» (в малій залі).

Церковна панахида по небіжчикові відбудеться того ж дня о 3 годині в «Гусовім Домі», Прага 11, Юнгманова, ч. 15.

Грошові датки належить вносити скарбникові Ділового Комітету панові д[окторо]ві Пасічник-Тарновському на адресу: Прага 11, Прокопська, ч. 8.

Участь свою просимо зголошувати до Секретаріату Ділового Комітету по урядженню Жалібної Академії проф. Грушевського на адресу: Прага XII, Манесова, ч. 33. Укр[аїнський] Комітет. Инж. В. Васюк.

За Діловий Комітет:

За Голову Комітету:
(-) Инж. А. Галька

Секретар
(-) Инж. В. Васюк

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 375, арк. 134.
Копія. Машинопис.

№ 282 | Лист підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про спроби націоналістів встановити зв'язок із українською військовою еміграцією в Харбіні

27 лютого 1935 р.

Високоповажний пане генерале!

При цім листі надсилаю Вам лист з Царгороду від сот. Забелли. Цілковито не я в курсі порушеної сот. Забеллою справи, тому утримуюсь від будь-якого свого на то висновку. Непорозуміння, як видно з переписки, є вже старе й розрішити та полагодити його може те лише Ви, пане генерале, тому й направляю до Вас всю ту переписку на виразне прохання самого сот. Забелли.

Не так давно прийшлося мені бачитися з одним інженером Масюкевичем, прихильником націоналістів, але поки що ще не «націоналістом». В розмові виявилось, що він має ширшу переписку з нашими харбінцями, а то сот. Яхном, Світом та подекуди й Мальком. Він мені передав про те, що ці панове просили у нього «найти якогось» полковника або генерала зі стажем та рекомендувати їм такого для якоїсь там праці в Харбіні. Треба було такого старшину знайти, зібрати для нього тут гроші й надіслати його туди до них в Харбін. Масюкевич ніби написав їм, щоб вони звернулися в цій справі «до Варшави», тобто ніби до Вас. В останньому одержаному мною числі «Нових шляхів» з Канади (органі «націоналістів») появилася статейка, яку я Вам тут пересилаю. В ній кажеться про організацію в Харбіні українського легіону. Отже, прохання про полковника чи генерала, очевидно, було правдиве. Дивує мене лише одне, а то те, що ці панове в Харбіні розшукують всюди собі старшину [і] не звертаються чомусь до нас, тих саме, що їм допомагають.

Просив би подати вказівки в порушеній мною справі з представником від військових до Передконгресового Комітету, бо мене знову запитували про те, як у нас стоїть та справа.

Пересилаю Вам для інформації й відозву «Вождя української національної революції» — Е. Коновальця⁴³⁴.

З правдивою до Вас пошаною

Підполковник

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 280, арк. 39.
Копія. Машинопис.*

Лист члена Українського національного об'єднання І. Драбатового⁴³⁵ громадському діячеві Є. Вировому з проханням підшукати українця, якого можна було б висвятити у священника для православної церкви в Берліні, та з жалем на те, що більшість європейських країн підтримують зв'язки з радянською владою

1 березня 1935 р.

Берлін

Високоповажний і дорогий Євгене Семеновичу!

І знов не повезло. Як Ви останній раз були у Берліні, я через брак гроша не міг приїхати на виклад і через те знов не побачились, а побачитись мені з Вами дуже і дуже потрібно. І тому слідуючий раз, коли Ви до Берліна приїдете, зробіть так, щоб хоч півгодини для мене знайшлося і яюсь мене своєчасно про це повідомте. Не писав так довго тому, що був досить довго хорий на гріпу нещасну, яка мене щороку під кінець зими та на початку весни все навіщає.

Ненароком довідався, що єпископ Тихон радо висвятить би в священники українця з правом служити в українській мові. В українській мові підкреслюю, а не в церковнослов'янській з українською вимовою. Отже, цей момент дуже важний і тут у Берліні було б дуже важно мати православного пан-отця. Звичайно, що він не може бути скоропадківець, мусить бути високо інтелігентна та інтелектуальна людина, яка до того має ще володіти німецькою мовою добре. Таке домагання ставить єпископ Тихон, бо він не добре німецькою мовою володіє і таких при собі зі священників не має.

Отже, він би був вже з уряду при єпископі і ясно впливав на нього в смислі українському. Мушу зазначити, що сам єпископ ставиться до українців досить прихильно. Відносно утримання, то покищо, як мене знов таки довелося чути, воно невеличке і докладно про це сказати Вам не можу. Після того, як така особа знайдеться, можна буде конкретно балакати.

Кінчаючи це, прошу це прийняти довірочно і шукати так, щоб скоропадківці не довідалися. Якщо там такого не має, то може Ви від себе написали б до п. Рудичіва, а може хтось в Австрії з наших є, якого б можна висвятити. Отже подумайте про це, подивіться там і про результати просив би Вас дуже мені написати.

Від Люби вже давно не одержував листа, але в останньому, що дістав десь в половині січня, просила Вас вітати, що ось це тепер таким чином і роблю.

З дому* нічого доброго не чути. Голод, а до того в цьому році і люта зима, ось картина тамтешнього життя, а Європа поки що, за виключенням Німеччини і пару маленьких держав, з Совітами так цяцькаються. Та змінити цього ми не в стані. Це змінить лише час.

Які новини у Вас? Пишіть! Вітайте усіх знайомих! Сердечно вітаю Вас.

Ваш

(І. Драбатий)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 56, арк. 81–81зв.
Оригінал. Рукопис.

* Йдеться про Україну.

22 березня 1935 р.

Президія Головної Еміграційної Ради

Париж

До Хвальних Організацій Головної Еміграційної Ради

ОБІЖНО

1. Президія Головної Еміграційної Ради цим доводить до відома членів Г[оловної] Е[міграційної] Ради, що строк її уповноважень, згідно з статутом ГЕР, кінчився 15.ІІ.1935 р. і що вона, як і за попередніх часів, буде вживати всіх заходів, щоб якнайшвидше скликати ІV Конференцію Гол[овної] Емігр[аційної] Ради.

2. Посилаючись на відповідні постанови ІІІ Конференції Гол[овної] Емігр[аційної] Ради в справі членських внесків і взагалі бюджету, а також на кількаразові постанови Президії щодо внесків і національного податку, які своєчасно довозувано до відома організацій шляхом обіжників і комунікатів, Президія має шану звернути увагу всіх організацій, що всі ці постанови ними не виконуються і як членські внески, так і національний податок до скарбниці Гол[овної] Емігр[аційної] Ради за останній рік майже цілком перестали впливати.

Не підтримування організаціями фінансового стану Гол[овної] Емігр[аційної] Ради само собою розуміється ставить Президію в безвихідне становище і відрізає їй можливість виконання багатьох її заходів, необхідних для самої еміграції.

Резюмуючи все вище сказане, Президія ще раз вдається до організацій з рішучим проханням виконати свій обов'язок відносно Гол[овної] Емігр[аційної] Ради і дати можливість її Президії більш-менш нормально виконувати її важливі і відповідальні функції.

3. На своєму останньому засіданні Президія, обговоривши загальне становище української еміграції і знаходячи, що воно погіршилося, постановила подати до Офіса Нансена спеціальний про це мемуар.

Щоб цей мемуар був належно удокументований, прохається всі організації подати Президії необхідні дані, а саме по таких пунктах:

1. Як збільшилося за останні два роки безробіття і впала заробітна платня (себто в чому висловилося погіршення економічного стану української еміграції в даній країні).

2. В чому висловилося погіршення стану української еміграції в даній країні з юридичного боку.

Прохається вищезгадані дані подати якнайвкоротший строк.

4. В інформуванні вищих міжнародних чинників незвичайно велику роль грають листи з України, які мають реально життя під большевиками. Тому Президія ГЕР ласкаво прохає всі організації вжити всіх заходів, щоб такі листи надсилалися до Президії ГЕР чи безпосередньо їх власниками, чи через організації.

При використанні цих листів буде захована повна дискретність і вони будуть в найкоротший строк повертатися.

Ще раз підкреслюємо всю важливість справи і прохаємо організації зробити все можливе для її налагодження.

Президія Головної Емігр[аційної] Ради

24 квітня 1935 р.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМУНІКАТ
Підготовчого Конгресового Комітету (філія в Празі)
Ч. I

Конференція представників українських політичних партій, скликана по ініціативі Української Парламентарної Репрезентації УНДО, в складі 4-х партій від Західньо-Українських Земель (УНДО, Українська Соціалістично-Радикальна Партія, Українська Соціаль-Демократична Партія, Українська Народня Обнова) і 3-х партій з Великої України (Українська Радикально-Демократична Партія, Українська Партія Соціалістів Революціонерів, Українська Соціаль-Демократична Робітничка Партія), що відбулася у Львові в днях 24–28 грудня 1934 р., ухвалила скликати Всеукраїнський Національний Конгрес для проголошення волі Українського Народу до відновлення власної державности, вияснення становища українського народу на українських землях і намічення шляхів національної праці й організації.

В Конгресі мають взяти участь: 1) представники політичних партій та організацій, 2) представники громадських організацій, що стоять на засадах самостійности, соборности та правового характеру Української Держави, 3) всі послы до законодавчих установ від тих політичних партій, що візьмуть участь в Конгресі, 4) члени Центральної Ради, Трудового Конгресу і Національної Ради Галичини, що стоять на засадах скликання Конгресу і відповідатимуть Всім іншим вимогам участі в Конгресі і 5) окремі визначніші діячі з різних ділянок національного життя, на підставі окремої постанови П[ідготовчого] К[онгресового] Комітету.

Конгрес має відбутися до кінця вересня 1935 р. Місце скликання Конгресу буде вирішене пізніше.

Для підготовки Конгресу Львівська Конференція покликала до життя Підготовчий Конгресовий Комітет, що територіально складається з двох відділів: Львівського — з представників тих 4-х краєвих політичних партій, що брали участь у Львівській Конференції, і Празького — з представників 3-х політичних партій, що брали участь у Львівській Конференції, а також — з кооптованих представників від безпартійного громадянства. Львівський Підготовчий Комітет має організувати участь в Конгресі представників українського громадянства од Західних Українських Земель та од еміграції в Америці, а Празький Підготовчий Комітет повинен те саме зробити серед української еміграції в Європі та в Азії.

Всі справи, що торкаються підготовки до Конгресу, а рівнож ті справи, що будуть поставлені і розв'язані на Конгресі, мають бути вирішені шляхом взаємного порозуміння між обома відділами — Львівським і Закордонним (Празьким) — Підготовчого Конгресового Комітету.

Для намічення порядку денного Конгресу, виготовлення рефератів на Конгресі, а також тексту всіх резолюцій і постанов Конгресу, при Підготовчому Конгресовому Комітеті організуються спеціальні комісії, з участю компетентних представників українського громадянства.

Підготовчий Конгресовий Комітет за кордоном звертається до всіх осередків української еміграції, до всіх редакцій часописів і до окремих діячів, з проханням пересилати на його адресу такі числа української і чужинецької преси, де є які-небудь замітки про Конгрес.

Кореспонденцію для Підготовчого Конгресового Комітету за кордоном просимо надсилати на адресу: V. Prychodko, Praha I, Bartolomejska 14. p. № 84.

Підготовчий Конгресовий Комітет (філія в Празі)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 328, арк. 26.
Друкарський примірник.*

№ 286 | **Лист підполковника В. Филоновича уповноваженому Уряду УНР в екзилі у Фінляндії Л. Чикаленку про становище в Українській громаді в Гельсінкі у зв'язку з перевиборами Управи**

29 квітня 1935 р.

Ч. 459

До пана д-ра Л. Чикаленка
Варшава

Христос Воскрес!

Оце саме хотів Вам писати, коли листонеш[а] приніс Ваш другий лист. На перший не міг дати своєчасну відповідь, бо зараз просто валюсь з ніг, хватила якась хвороба й не дає дихати.

Питаєте за п. Мироненка, голову Громади в Гельсінках. Нічого про нього не можу сказати, бо його не бачив. Тоді саме, коли я був у Гельсінках, у нього вмерла дружина й він не міг бути на відчитах. Маю відомости, що при перевиборах голови були виставлені дві кандидатури, а то п. Лисенка та Мироненка. Першу виставили наші люди, а другу виставив сам Баранецький. Треба сказати, що п. Лисенко, хоч і наш він є чоловік, але на голову цілком не надавався. Бобошко ж не захотів головувати, от тому пройшов головою Мироненко.

І цей пан, як голова, є нікудишний, але вся біда в тому, що ним буде керувати секретар Полуведько, що зараз перейшов цілковито до розпорядимости нацистів*. Для того, щоб мати уяву, бодай зовнішню, пересилаю Вам фото, на якому є і цей пан. Цікаво, чи Ви бачили фото всієї Громади, яке я переслав при своєму докладі? Фото з Мироненком просив би мені повернути. Зараз людина, з якою я вів переписку, відїхала з Гельсінків і мій інформатор аж до осені буде нечинним. Думаю, що нав'яжу зв'язок з другим і тоді можу Вас інформувати про перебіг життя там, в Гельсінках.

Хотів би я прочитати Ваш лист до Громади, той довгий, що викликав проти доклад Андрієвського**. Якщо можете, то перешліть мені з нього копію.

Загально в Гельсінках нічого не змінилося. Відїзд п. Бар[анецького] можна рахувати як позитивне явище, бо він був один з найактивніших нацистів. Тепер, правда, заміняє його Полуведько, але ... це продажня душа, яку завжди при потребі можна купити.

Вже не раз я просив п. З[мієнка] надіслати мені з 15 прим[ірників] «Скоропадківщини», але всі мої прохання були марними. Спрос на неї є і я просив би Вас зарядити мені таку надсилку та разом і умови продажі. Треба для книгарні бодай 30–40.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 280, арк. 96.
Копія. Машинопис.*

* Тобто, націоналісти.

** Йдеться про члена проводу ОУН Д. Андрієвського.

2 травня 1935 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Вашого листа з дня 25.VI б. р. одержав. Дякую за поздоровлення і Ваші інформації з приводу Конгресу. Думки, висловлені Вами щодо останнього, цілковито поділяю, але нехай він занепадається в безвість, без стягнення на нас одіуму за це. Тим більш потрібно додержуватися цієї лінії поведінки, що навколо Конгресу в широких масах еміграції в'яжуться якісь не окреслені надії й туга спільний фронт всього українства відчутти. Про наслідки, які можуть повстати з діяльності Конгресу, мало хто думає і мало хто знає собі справу з труднощів поєднання не приєданого.

Все ж за розвитком намагань В. Приходька ми повинні стежити, а тому апробую Ваші кроки в стосунку до завдань, які Ви дали своєму заступникові.

Маєте рацію. Залишився цілком задоволеним з розмови з своїм цікавим співбесідником.

Жичу Вам і Вашій родині всього доброго.

З повагою до Вас

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

2 травня 1935 р.

№ 295

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 164, арк. 45.
Оригінал. Машинопис.*

7 травня 1935 р.

Високоповажний пане полковнику!

Бачився я тут з багатьма донськими козаками і прийшов до глибокого переконання, що єдиним кандидатом в донські отамани, котрого мусимо підтримувати на виборах, є гр[аф] Граббе. В разі обрання він реорганізує донський уряд так, що Донщина буде нашим союзником. Це можна побачити навіть з передвиборчої брошури, яку склали переважно прихильники Граббе. Ніде там не згадується про Росію, а тільки про «Всевеликое Військо Донское». Прошу дати відповідні вказівки на Балкани для агітації наших людей серед донських козаків, а також переказати Іванисові, який має зв'язки з д[онськими] козаками. Вибори призначені на 26.05 і Білий провадить шалену агітацію за бойкот виборів (!?).

Бачився з цікавими людьми, до таємничого Макогона ⁴³⁶ включно. Він зробив на мене позитивне враження, але прошу його візиту до мене тримати в таємниці, бо він про те просить.

Вітаю вашу родину.

Ваш

(А.Лівицький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 280, арк. 102.

Оригінал. Рукопис.

№ 289 | Лист В. Сальського В. Филоновичу про необхідність українським воякам вшанувати пам'ять померлого Й. Пілсудського

13 травня 1935 р.

До пана підполковника В. Филоновича

12 травня б. р. помер Перший Маршал Польщі Й. Пілсудський — Союзник Св[ятої] п[ам'яті] Головного Отамана С. Петлюри і великий прихильник нашої Національної Ідеї.

В рік 1920, під його загальним керуванням, обидві союзні армії — Речі Посполитої Польської і Української Народної Республіки спільно зносили тягар війни, здобуваючи перемоги, зазнаючи неуспіхів. Хоч, не дивлячись на нашу витривалість в боротьбі до кінця, нам не пощастило досягти остаточного успіху, але ми є вдячні за учинену Маршалом нам допомогу.

Цілковито приєднуємося до національної жалоби Польського Народу і як конкретний вираз співчуття нашого вояцтва належить:

1) нашим воякам накласти на 3-х тижневий речінець жалобу (опаски) по Маршалові Й. Пілсудському;

2) вилонити відповідні делегації для складання кондоленцій місцевій адміністрації, а де можна і представництву Війська Польського; закордоном — кондоленції складати належить політичним представникам Польщі.

Тішимо себе надією, що спадкоємці Великого Маршала будуть продовжувати його заповіти й традиції.

(—)

В. Сальський
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

13 травня р[оку] 1935

№ 318

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 280, арк. 106.

Копія. Машинопис.

14 травня 1935 р.

На листа Вашого від 5.05.[19]35 за ч. 5584 маємо за шану подати до Вашого ласкавого відома наступне:

[...] 2) Товариство вояків б[увшої] Армії УНР в Румунії має свої філії в Букарешті, Гавані, Бакеу, Журжю та П'ятра-Цемп. Крім того, має свої представництва в Арадї, Брашові, Гужештях.

Приймаючи на увагу ті умови, в яких Товариство розвивало свою діяльність, Головна Управа, побоюючись проникнення в Т[овариство], була припинена до того часу, поки становище українських вояків щодо так званої «радянської амністії» не стабілізується.

Це одне, а друге, той факт, що румунська влада просила Голову Т[овариства] утриматись поки що від легалізації Т[овариства], що Совіти на перших часах їх визнання Румунією, могли б порахувати як кинення їм нею визова, примусили Т[овариство] обмежитися лише утворенням кадрів Т[овариства].

Ці кадри в 1934 р. мали біля 100 вояків.

В червні місяці б. р. Т[овариство] скликає з'їзд, після якого легалізується і прийме в свої лави тих вояків, які будуть відповідати вимогам, що їх ставить статут Т[овариства], затверджений Урядом УНР.

Згідно цього статуту в Т[овариство] можуть входити лише ті вояки б[увшої] Армії УНР, які «заховують повсякчасну готовність виконати наказ Головної команди про відновлення боротьби за визволення України» [...]

Заступник Голови Т[овариства]
(В. Трепке), поручник

Секретар
(Г. Власик), хорунжий

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 280, арк. 107–107зв.
Оригінал. Машинопис.*

5 червня 1935 р.

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЧСР

Міжорганізаційний Конгресовий Комітет, утворений на сходинах 22-х українських громадських організацій в ЧСР у Празі 16 травня 1935 р., звертається до тих організацій, що вже беруть участь у Комітеті, до тих організацій, що ще не приступили до Комітету, та до всіх українців-емігрантів у ЧСР з цим закликом:

В небувало тяжких умовах доводиться жити українському народові на всіх його землях; в цілїм світі бачимо такі міжнародні відносини, що можуть поставити український народ перед новим історичним іспитом.

Дотеперішній досвід української боротьби за свободу показує, що наш народ для свого визволення та для охорони свого фізичного існування перед новими небезпеками може покладатися, в першу чергу й головне, на свої власні організовані сили. Тільки те, що збудуємо сами, власною силою, будемо твердо мати в своїх руках.

Міжорганізаційний Конгресовий Комітет є того погляду, що ніяка українська політична група не може сама виявляти й репрезентувати цілої волі й бажань українського народу; кожна група творить тільки частину волі та заступає лише частину інтересів українського народу.

Конференція українських політичних партій в грудні 1934 р. у Львові показала, що прийшов час, коли українські політично організовані угруповання можуть і мусять солідарно зійтися на певних загальних засадах розуміння ідеалів і змагань українського народу. Ці засади такі: державна самостійність України, соборність української нації та правовий устрій майбутньої незалежної України.

На згаданій Конференції політичних українських партій у Львові утворено Підготовчий Комітет для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу. До участі у ВУНК Підготовчий Комітет кличе також нас, українських емігрантів в ЧСР. Утворений з ініціативи Підготовчого Конгресового Комітету Міжорганізаційний Комітет в ЧСР приступив до своєї роботи.

Українці! Від нашої свідомої та організованої діяльності залежить, щоб українська еміграція в ЧСР взяла належну участь у великій ділі — у Всеукр[раїнським] Національним Конгресі. Цей Конгрес має подбати про з'єднання й зміцнення волі українського народу для оборони права й свободи нашої поневоленої нації.

Міжорганізаційний Конгресовий Комітет у ЧСР звертається до всіх українських організацій, що згоджуються з проголошеними засадами Всеукр[аїнського] Нац[іонального] Конгресу, із закликом:

1. негайно подати Комітетові повні списки членів своїх організацій;
2. Приступити до збірки конгресового датку на підставі інструкції, що разом з цим надсилається до поодиноких організацій.

В тих місцевостях ЧСР, де українські емігранти не об'єднані в будь-яких організаціях, вони можуть утворити Місцеві Комітети, скласти список емігрантів свого району й про все це повідомити Міжорганізаційний Конгресовий Комітет.

Після з'ясування загальної кількості українських емігрантів у ЧСР Міжорганізаційний Конгресовий Комітет скличе конференцію представників цих організацій в ЧСР для переведення вибору делегатів на Конгрес.

Громадяне! Час не жде. Виконаймо наш обов'язок перед народом!

Вороги нашої свободи не дримають. Вони сіють поміж українськими емігрантами всякі провокаційні чутки й вигадки. Їхня ціль у тім, щоб розбити велике діло української політичної єдності, національної консолідації та всебічної організованості. Противники нашого визволення знають, що найлегше панувати над нами, коли ми будемо одні других ненавидіти і взаємно себе поборювати. Для того вони використовують деяких несвідомих українців, щоб внести роздори й розбрат в українське громадянство.

Українки і Українці! Не слухаймо ворогів української визвольної ідеї! Робімо своє діло, щоб наш Український Конгрес зійшовся й сказав своє слово перед українським народом і перед цілим світом.

Міжорганізаційний Конгресовий Комітет кличе усіх громадян у ЧСР до активної праці для справи ВУНК.

Збирайте конгресовий даток і пожертви на ВУНК!
Пропагуйте ідею ВУН Конгресу!
Наш клич — в єдності сила!

За Міжорганізаційний Конгресовий Комітет у ЧСР президія:
Гр. Доскоч, І. Мірний, І. Паливода, П. Феденко
Прага, 5 червня 1935 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 328, арк. 8.
Друкарський примірник.*

№ 292 | Лист підполковника М. Середи голові Союзу старшин бувшої Армії УНР у ЧСР підполковнику В. Проході про ліквідацію опозиції до Уряду УНР у середовищі української еміграції в Польщі

29 червня 1935 р.

Українська Станиця⁴³⁷

Високоповажний пане полковнику!

Вашого цінного листа я прочитав Управі Т-ва вояків. Управа Т-ва була втішена змістом Вашого листа, маючи у Вашій особі солідний аргумент, що політичні лідери УНР з честю виконують завдання, які полишив наш бл[аженої] пам[’яті] С. В. Петлюра.

На сьогодні позиції УНР в Польщі є міцні і бетоновані нашою незламною волею і відданістю нашої ідеї. Минулого року у Варшаві повстало угруповання «активної опозиції» (треба розуміти — гетьманське), що мало у своїй програмі — скомпромітування нашої високої урядової та громадянської Репрезентації деморалізацією в рядах вояцтва та ліквідацією УНРської концепції. Фактичними лідерами опозиції визначилися: брати Євтимовичі⁴³⁸, підп. Дітченко, підп. Ремболович⁴³⁹ та інші. Безперечно, зв’язок з ними мав генер. Вовк, генер. Базильський, підп. Янів та інші. Активну участь оця опозиція забрала на III-му Делегатському з’їзді та в своїйому неперіодичному органі «Інформаційний Бюлетень».

Бачучи компромісові поступування нашої високої Репрезентації до цього шкідливого для нас угруповання, Управа Т-ва вояків у Польщі рішучо виступила супроти цієї організації зі всією зброєю, яку тільки можна було вжити на чужині.

Наша політична правда та святий Бог допомогли нам: на сьогодні без перебільшення можна ствердити, що ця організація майже зліквідована і скомпрометована. Нині, як ніколи, наше вояцтво виявило всі ознаки відданості і послуху до свого Уряду УНР.

9–10 цього червня я на черговій Сесії Ради наніс опозиції останній удар і гадаю, що на далі вона стеножена.

Управа Т-ва безконечно щаслива, що Уряд УНР має за кордоном таких поважних та ідейних оборонців, якими є Ви, пане полковнику, і буде уважати для себе за високу честь тримати з Вами зв’язок.

З глибокою пошаною до Вас

(Середа Михайло) підполковник

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 164, арк. 76.
Оригінал. Машинопис.*

3 листопада 1935 р.

По маючимся у мене відомостям на терені Франції від довшого часу існує таємна організація «Братство Св. Юра».

До складу Братства належать видні особи з української еміграції. Братство веде агітацію серед української еміграції не тільки на терені Франції, но і в інших країнах скупчення нашої еміграції. Передусім, братчики ставлять [своєю] метою знищення центру УНР в цілому і підготовку захоплення влади в мент повороту на Україну.

Акція братчиків будораже і робить заколот серед нашої еміграції тим, що іноді прикривається контактною працею з Урядом УНР.

Якщо взяти під увагу одностайність і співпрацю червоних і білих москалів в поборованні ідеї і чина визволення України і нищення всього українського, можна припускати, що і в Братстві може бути вплив москалів навіть і без відома Управи Братства, бо в таємну організацію дуже легко всадити чужих агентів...*, коли ця організація шукає грошових засобів.

Докладаючи Вам про це, маю надію, що Уряд УНР прийме відповідні міри до ліквідації Братства як розкладової і шкідливої [організації], а так само і зверне увагу на урядовий осередок у Франції, з якого під маркою організаційної праці Уряду УНР, — в дійсності, іде пропаганда на користь Братства і вербовка членів його.

3 листопада 1935 р.

Париж

Бувший начальник
контррозвідки штабу Армії
(Мілоський)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 362, арк. 21–21зв.
Оригінал. Машинопис.*

4 грудня 1935 р.

Високоповажний пане міністре!

Пересилаю для «Тризубу» статтю про «минулі листопади — майбутній березень». Є це власне зміст мого реферату на товариських сходах Укр[аїнського] р[еспублікансько]-д[емократичного] клубу в Празі 5.XII.[19]35 з нагоди 15-ліття перебування на еміграції. Подекуди він є дисонансом в празьких конгресових настроях, де у зв'язку з конгресовою акцією живуть ілюзіями або на ній «промишляють», а цими «промисловцями» Прага може найбагатша.

Моя стаття є голосом старшин, що яко інженери заробляють на шматок щоденного і знаходяться далеко від празької суєти. Для них не зрозуміло, для чого власне затівається

* У тексті незрозуміле слово.

той В[сеукраїнський] н[аціональний] конгрес? Для того, щоб сказати, що ми хочемо Української Держави? Це відомо і без конгресу. Про це дбають наші урядові чинники і преса. Щоб створити якийсь новий уряд під якоюсь хитромудрою назвою й «вивести в люди» знову політичних банкрутів? В цьому нема потреби. За 15 літ одні виявили себе на конструктивній, а другі – на деструктивній праці. Зводити їх до купи цілком недоцільно. Створити щось поважного неможливо, бо за «промисловцями» порядна людина при сучасних умовах еміграційного життя не протовпиться.

А поза цим, яко можна поєднати завдання Галичини, Буковини, Підкарпаття з завданнями еміграції? Покищо мається хаос нарад, засідань, інтриганства «промисловців». Відвертається увага від наслідків серйозної конструктивної праці в бік безвартісного політиканства. На наших старшин весь цей хаос робить якесь пригнічуюче вражіння і вони вбачають в цьому дуристві та опускаються на дно [...]

[...] А я все вірю, що майбутнє буде належати нам.

З щирою повагою

(–)

В. Прохода

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 164, арк. 113–113зв.
Копія. Рукопис.*

№ 295 | **Лист громадського діяча Я. Токаржевського-Карашевича літературознавцю М. Мухину⁴⁴⁰ про створення українського товариства фашизмознавства «Шлях майбутнього» в Парижі та його завдання**

29 грудня 1935 р.

Париж

Шановний пане добродію!

Адресу Вашу дав нам д-р Донців. Посилаю Вам статут* нового Товариства фашизмознавства «Шлях майбутнього» з пропозицією прийняти активну участь в нашій праці. Тимчасово осідок Т-ва знаходиться у Парижі.

Крім головної праці серед своїх, Т-во стоятиме у найближчому контакті з Римом і співзвучними організаціями інших країв.

Ваші чудові статті у «Віснику» дозволяють нам гадати, що Ви будете якраз цінним членом.

Т-во ставить собі за завдання пізнати фашизм, зазнакомити з ним українське громадянство і остаточно покінути з «драгоманівщиною» і «попутчиками».

Коли Ви приймете нашу пропозицію, прошу підписати декларацію і відіслати мені.

З правдивою повагою

(Ян Токаржевський-Карашевич)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 111, арк. 104–104зв.
Оригінал. Рукопис.*

* Серед документів Статут відсутній.

Не раніше 31 грудня 1935 р.

Цим листом маю подати Вам справоздання з моєї праці серед української еміграції взагалі й зокрема на Балканах.

Рік 1935 був одним з найтяжчих років праці. Труднощі позначилися у зв'язку з поширенням впливів Совітів у Європі, а особливо на терені моїх господарів* та в Болгарії. Впливи ці офіційно ніби минули лише Югославію, але зато в цій останній позначилась жвавіша їх підпільно-розкладова праця, яка в першу чергу відбулася на еміграції і то, як нашій, так особливо московській.

Є зрозумілим, що в таких умовах дуже тяжко було переводити будь-яку працю. Незважаючи на це, все ж розвиток нашого руху на Балканах був не спинений і навіть позначився певними досягненнями.

Найбільшу увагу мною було звершено на нашу еміграцію в Югославії, як на країну найбільшого скупчення московської еміграції, а зглядно і нашої, коли будемо розглядати її як етнографічну масу.

Однією з найбільших і найповажніших організацій в Югославії є «Українська Громада в Білгороді» — стара вже організація [...] Громада веде досить успішно культурно-просвітню роботу як серед своїх членів, так і серед малоросійствующої еміграції. Ця остання під впливом чи то театральних вистав, чи укр[аїнських] вечірок, академій, викладів чи просто відповідних з ними балачок поволі переймається нашою справою, еволюціонує й поступово наближається до нас, а тим і відходить від москалів [...]

Другою по силі українською організацією є «Українська Громада в Петровграді» (був-ший Великий Бечкерек) [...] Є це провінція й тому кожна чужа організація, кожен чужий рух, а особливо український, є тут дуже помітний і завжди звертає на себе більше уваги місцевої адміністрації, яка засадничо ставиться до українців вороже [...]

Тут же в Петровграді є [...] конспіративне Товариство вояків Армії УНР ім. гетьмана П. Дорошенка, що існує по статуту, затвердженому Вами [...]

Для повноти і ясності справи про стан еміграції в Югославії мушу зупинитися ще над організацією «Просвіта» в Загребі — Хорватії [...] Членами її є майже виключно галичане і то переважно ті, які осіли тут перед 40–50 роками, які старі переселенці з Галичини. Нараховується таких переселенців десь коло 30–40 тисяч. Нове покоління цих переселенців та студентство й заповнюють ряди цієї організації. Ця організація запустила свої коріння по селах і містах осідку переселенців, створивши цілу сітку філій. Політична за-краска їх — нацисти**. Ставлення їх до нас є вороже, особливо в центральній, в Загребі [...]

Болгарія. [...] Найстарішою з організацій є «Українська Громада в Софії». Все життя Громади зводиться до поборювання всіх тих, хто не йде разом з ними, властиво разом з М. Парашуком. Поза тим Громада, хоч і в дуже малому масштабі, але все ж намагається переводити культурно-освітню працю серед своїх членів, роблячи в головніші дні наших національних свят виступи. Є помітна у них співпраця з організацією кубанців — вільних козаків.

Крім цієї Громади в Софії має місце осідку Управа «Союзу українських організацій в Болгарії» [...] Тут же в Софії знаходимо «Українське культурне об'єднання». З часу

* Йдеться про Чехословаччину, яка уклала з СРСР пакт про взаємодопомогу.

** Тут і далі в документі маються на увазі члени ОУН.

приїзду до Болгарії «крайового референта» нацистів п. Ніцкевича настав тут розкол, а то на прихильників Жеребка, чи тоді ще Полтавця-Острияниці та на сторонників ОУН.

Є ще одна «організація» під зарядом М. Парашука, а то так звана «Січ», яку очолює «отаман Крупицький». Фактично організації жадної немає, бо члени Громади є одночасно членами тої ж «Січі» [...]

З організацій мішаних україно-болгарських є «Болгарсько-українське Т-во» [...] На загал організація дуже корисна й могла б дати багато для нашої справи та нема кому в ній працювати, й українці там дуже слабо заступлені.

Поза Софією найстаршою організацією є «Українська Громада в Пловдиві» [...] Організація має за собою певний стаж і досить добре, як на болгарські умови, працює [...]

Дальшою організацією є «Українське культурно-благодійне братство в Русуку» [...] Організація є слаба. Є брак будь-яких інтелігентних сил [...]

У Варні існує досить довго «Українське товариство ім. Т. Шевченка» [...] Організація не дуже жвава, якоїсь невиразної політичної закраски чи може вірніше людей, що стоять на роздоріжжі між Москвою та Україною [...] Організація поділилася на «буржуїв» та «пролетаріят» [...] В загальному і перші, і другі вийшли з безпосереднього нашого впливу [...]

В Бургасі існувало колись «Українське культурне об'єднання» як філія «Об'єднання» в Софії, але з бігом часу організація само по собі занепадала й перестала існувати. Цю організацію відновив сотник Я. Малиновський [...] Організація ця переводить зараз досить жваву організаційну працю, улаштовуючи вечірки, реферати й академії.

Видин. В цьому невеличкому місті на Дунаї заложена була «Українська Громада» у Видині [...] Громада позначена своєю працездатністю й успішно розвиває свою діяльність.

[...] Однією з помірно молодих організацій в Болгарії є «Українська Громада в Слівені». Ця Громада, як і попередні, переводить поміж своїми членами культурно-освітню працю. Не має вона ще вироблених працівників, але праця її не є гірша від старших громад [...]

[...] Цілковитою молодіжною організацією є «Українська Громада в Ломі» [...] Організація ще молода, жваво взялася за працю, але є ще мало часу для того, щоб якось себе виявити.

[...] В стадії організації є громада на копальні «Торговиця» [...]

Неорганізованими, невеликими групами перебувають українці в м. Плевна [...] Другою такою групою є тартак Балабанова в Кочеринові, де колись була досить велика наша організація. З бігом часу члени її роз'їхалися по Болгарії та повпливалися до других організацій. На самому тартаку є трохи наших людей, але організації тут зараз немає.

Загальна ситуація в Болгарії

Як Вам відомо, в Софії перебувають дві групи, які трактують себе унерівськими, але є більше, ніж ворожі до себе. Є це група М. Парашука та група сотника Я. Малиновського [...]

Туреччина

Існує тут, в Царгороді, нелегальна українська організація «Українська Громада» на чолі з сотником М. Забеллою. Умови праці не дозволяють тут робити жадних виступів, академій чи щось подібного, тому організація і не виявляє жадної праці. Під тиском турків (зглядно совітів) іде дальша висилка еміграції з Туреччини, яка здебільшого торкається, правда, москалів, але в останню висилку попали і два наші українці [...]

Стан еміграції у Фінляндії

В Гельсінках є Громада на чолі з Мироненком як головою, та секретарем Полуведьком. Властиво всю справу веде Полуведько, що з есерів став правовірним нацистом і то очевидно тому, що йому нацисти дещо допомагають матеріально. В цій громаді за рік прибавилося нових 2 члени. Разом мають вони 11 душ, з яких є 3 нацисти, а решта — невиразна маса, яку можна вести, куди хто хоче.

У Виборзі є без змін; провадить справою там п. Муляр. Зато в Ляперанті настали значні зміни, бо тамтешня група, хоч і не має ще оформленої організації, але нараховує у себе біля 50 чоловік.

Всі ці організації засипані нацистівською пресою й літературою, натомість нашого там немає майже нічого. Настрої там хоч і не є нам ворожі, коли не рахувати переконаних нацистів, але не є і дуже прихильні. Мусимо уділити особливу увагу цій країні, зараз особливо Ляперанті, де є значне скупчення нашої еміграції, бо вона може набрати значної ваги, з огляду на своє близьке положення до Совітів та зокрема концлагерям.

За останній час розпочата праця наша й на Далекому Сході, а то як в Китаю, так і Маньчжурії. Нав'язуються там зв'язки з нашими чільнішими діячами, як скажемо з д[окто]р[о]м Шлендиком, сот. Яхном, Мельником і др[угими]. Особливу увагу звертаємо на працю в Харбіні і народжаючимся там якимсь українським військовим відділом на чолі з сот. Яхном. При виясненні й з'ясованні справи там подам детальніші інформації.

Маємо також зв'язки й з Канадою (сот. Мигас, Гукало), з Парагваєм та подекуди через сот. М. Битинського, з П[івнічною] Америкою. Ці останні зв'язки є суто редакційні.

Особливо приємно відмітити зв'язок з нашими товариствами вояків у Франції та подекуди й з нашими тамтешніми громадами, що з власного почину почали нав'язувати контакт, ставлячи різні справи для розв'язання чи просючи розробити на сторінках журналу те чи інше занедбане питання з нашого еміграційного життя.

Цілком протилежне вражіння є з співпраці на тутешньому терені*. Цілковитий занепад нашої військової організації. Останній з'їзд Союзу вояків був десь перед 2 роками. Члени роз'їхалися, зв'язок поміж собою і навіть зв'язок з управою своєї організації страчений. Деякі члени навіть не знають, чи існує досі ще Союз. На подані мені управою союзу адреси членів Союзу для розсилки їм жур[налів] «Гуртуймося», пошта повернула нам майже половину розісланих журналів назад, зазначивши, що адресатів не знайдено по тих адресах. На протязі двох років Союзом не зроблено ані одного виступу, ані будь-якої академії, взагалі жадного прояву життя. З цього користають наші противники, т. зв. комбатанти, й своєю активністю переводять свою працю, зацікавлюючи тим військовиків. Я пробував було якось вплинути на хід справи, але наразився на спротив голови Союзу, який закинув мені втручання до його компетенції. Признаю рацію такому закиду, бо то дійсно була не моя справа, але погодитись з таким станом справи зараз в Союзі було для мене тяжко. Поза Союзом його члени, яких редакція журналу багатьох відшукала, виявляють певне зацікавлення справою, ведуть переписку з редакцією, іноді піднімають те чи інше питання й тут приходиться вже обходити Союз і листуватися, як з приватними людьми, а не як з членами Союзу [...]

Закінчуючи звіт про фактичний стан української еміграції й підсумовуючи працю, переведену на терені Балкан, побачимо, що по всіх 3-х країнах: Туреччині, Болгарії й Югославії розкинулася ціла сітка українських організацій [...]

На протязі всего організаційного періоду праця ця переводилася в дуже несприятливих умовах. Були такі періоди (Болгарія), коли вже налагоджені організації цілковито нищилися місцевою владою й тому мусили ховатися десь в горах. Чільніших людей було ув'язнено, а то і просто вислано з країни.

Українська еміграція на Балканах є сама по собі дуже бідною. Вона не могла дати потрібні матеріальні засоби, бодай на примітивне ведення своїх організацій. Треба було розшукувати відкільсь ці засоби й такі були дійсно знайдені у нашого Уряду. Потреби з розвитком організації та поширенням сітки їх росли все що далі, то більше засоби ж

---

* Йдеться про Чехословаччину.

ці все меншали й це було одною з найбільших перешкод до належного розвитку нашої праці на Балканах.

Другою перешкодою є брак вправлених співробітників на місцях. Балкани взагалі мають мало інтелігенції й це значно утруднює працю. Треба здібні організаційні сили відшукати, треба налагодити працю безпосередньо на місці, допомогти там де праця в'язне. Все це вимагає присутності керівника, а саме це є для мене майже неможливе, бо за весь час в Югославії, наприклад, я ні разу не був. При таких умовах може допомогти лише довголітній досвід, яким я в повній мірі й користав. 24 українські організації самі за себе кажуть. Наша праця на Балканах не була марною й дала позитивні наслідки. Зрозуміло, що можна б було працю ту поширити, особливо, наколи б можна було перевести в життя, бодай на половину той план праці, по якому ми увесь час працюємо й в достатній мірі примінити всі ті методи, які вказані в тому пляні...

Закінчуючи справоздання з своєї праці як Вашого представника, мушу зазначити про певні конкретні вимоги самої праці, які в бігу її постійно заставляють про себе думати – є це брак матеріальних засобів. Для успіху й розвитку наших організацій, для поширення сітки їх, для сталої планомірної пропаганди на терені Балкан і на других теренах, куди доходить журнал «Гуртуймося» й ширше його розповсюдити, бо лише при цих умовах можна досягти бажаного для нас успіху.

Другою кінцевою вимогою з'являється необхідність бодай один раз відвідати ті терени, на яких провадиться доручена мені праця.

Підполковник

(Филонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 281, арк. 155–162.

Засвідчена копія. Машинопис.

№ 297 | **З листа А. Лівницького В. Проході про необхідність рішучої боротьби з проявами деморалізації в середовищі українського вояцтва та про погіршення умов життя української еміграції**

25 січня 1936 р.

Високоповажний пане полковнику!

Вийшли з друку дві шмати «Українського Ветерана» і «Немезиди». Коли Ви вже їх перечитали, то переконалися, що в них жадної ідеології нема, є тільки багато бруду, скерованого на шкоду нашій національно-державній справі. З огляду на те, що в тих «організах» брали участь наші старшини, які до минулого року удавали себе найвідданішими, Воєнмін скликав нараду з 6 генералів та 6 булавних старшин. Внаслідок наради Військо-вий міністр має оголосити свій наказ, згідно якому ті старшини (підполковники Дідченко, Євтимович, Сидоренко, сот. Левченко та хор[унжий] Євтимович) віддаються під суд, який має відбутися на нашій території, і негайно усуваються з посад (ком[андирів] полку, курія і т. п.). Окрім того, по Головній команді має бути видано наказ, згідно якому Г[оловному] О[таманові] надається право вже тепер (на майбутнє) деградувати старшин в козаки. Нарада прийшла до такого висновку на тій підставі, щоб гангрена серед вояцтва не ширилась.

Перед загрозою гангрени нарада бажала навіть негайної деградації, але це неможливо з причин формальних. Для намічення і за кваліфікування «кандидатів» на деградацію має бути покликана «дисциплінарна рада» за участю наших ...* військовиків не лише в Польщі, а також у Франції, Ч[ехословаччині] та Румунії. Осередком тієї Ради має фактично бути В[арша]ва. Хоч маю надію, що до деградації не дійде, але хочу знати Вашу думку з приводу укарання старшини на еміграції взагалі, та з приводу деградації зокрема. Остання зредагована формально так: «позбавлення старшинської ранги та виключення з війська».

Це, пане інженере, формальна частина мого листа, яку посилаю й до інших стопроцентових наших полковників. Охоче буду листуватися з Вами приватно, і буду радий почути Вашу особисту думку в порушеній справі. Ці п'ять старшин не тільки злочинці (політичні?), а й брудні каналії з морального боку.

У нас взагалі стало тяжко. Зменшуються та скорочуються наші можливості давні, а нових не прибуває. Не виключено, що стоїмо напередодні ліквідації нашої чинності. «2-гу секцію» вже довелося зліквідувати [...] Але ще якомсь борсаємось, я особисто

* У тексті нерозбірливе слово.

сподіваюсь, що вийдемо з цієї скрути. В минулому бувало значно гірше, проте трималися, хоч і не цілком так, як хотілося...*

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 165, арк. 21–22.
Оригінал. Рукопис.

№ 298 | Лист громадського діяча А. Жука Ю. Колларду з проханням взяти участь у підготовці споминів про життя і діяльність С. Петлюри в 1900–1903 рр.

8 лютого 1936 р.

Львів

Дорогий Жоржі!

У зв'язку з десятою річницею смерті С. В. Петлюри у Львові приготується до друку збірка споминів про покійника його товаришів молодих літ по праці в РУП, з особібно про його участь в житті української громади в Полтавській семінарії і Полтавській організації РУП (1900–1903) — до виїзду на Кубань.

Ти дуже добре знаєш тодішнє українське життя в Полтаві і участь в нім Петлюри і можеш додати багато цікавих подробиць до його біографії і до висвітлення його духового і політичного обличчя в тих часах.

Як упорядник збірника, прошу тебе взяти в тому участь і надіслати свої короткі спомини про Петлюру за 1900–1903 роки. Манускрипт мушу мати не пізніше 15.III. Прошу відвортно повідомити, чи можна на твою участь рахувати.

Щиро здоровлю. Поклін твоїй пані. Моя жінка вітає Вас обох.

Твій

(А. Жук)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 84, арк. 95.
Оригінал. Рукопис.

№ 299 | Лист генерального секретаря Української головної еміграційної ради І. Косенка одному із керівників української еміграції в Болгарії Я. Малиновському про необхідність втихомирення пристрастей у середовищі місцевого українства і підготовки чергового з'їзду українських організацій

10 лютого 1936 р.

Високоповажний пане Малинівський!

З огляду на те, що у Вас утворилися дуже гострі стосунки з певною частиною українського громадянства в Болгарії і що Ваша діяльність викликала гостру критику і цілу бурю доносів і в дальшому не може спричинитися до втихомирення і об'єднання українського громадянства в Болгарії, ми, одночасно з тим, як даємо таку саму пораду Вашим противникам усунути від громадської діяльності, даємо і Вам добру пораду поступенно

* Лист не має закінчення.

одтягтися від активної участі в громадській роботі і дати можливість т[им] ч[асом] заспокоїться страстям і дійти до якоїсь стабілізації.

Практично ми би радили Вам припинити деяку роботу і гострі виступи і в об'єктивний спосіб зайнятися підготовленням чергового з'їзду українських організацій в Болгарії, на який обов'язково буде присланий уповноважений Г[оловної] Е[міграційної] Ради для урегулювання становища в Болгарії. Він буде мати належні уповноваження і точний план зміни і заходів.

Сподіваємося, що Ви, як дисциплінований громадянин УНР, зрозумієте необхідність підлягти висловленій нами пораді і зробите все для заспокоєння українського життя в Болгарії.

З правдивою до Вас повагою

(-)

Косенко
Генеральний Секретар

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 38.
Копія. Рукопис.*

№ 300 | **Лист В. Сальського В. Филоновичу про необхідність його переїзду з Праги до Софії для посилення керівництва діяльністю української еміграції в Болгарії**

14 лютого 1936 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Одночасно з Вашим листом одержав листа від пана міністра Шульгина, який вважає за конечне, щоб Ви переїхали до Софії. Розуміється, дуже було б бажано, щоб Ви там були і, коли ходять про мою згоду, то тільки вітаю це, бо матиме відповідний і для нас важливий терен для праці. Не можу однак не висловити цілком об'єктивних думок, про що зрештою не раз з Вами говорив, відносно труднощів, що там повстануть, завдяки потребі співпрацювати чи просто стикатися з професором Паращуком. Пан міністр Шульгин хоче і вже зробив зарядження, щоб обмежити діяльність професора Паращука, але чи то поділає? Прошу Вас все це зважити перед остаточним рішенням. Це саме пишу панові мі[ністр]ові Шульгинові.

Не хочу, щоб на Ваше рішення щодо виїзду до Софії вплинуло те, що далі скажу Вам про візу. Навіть при найбільшій охоті з боку наших господарів, справа ця затягнеться через просто технічні труднощі, причім все одно доведеться звертатися до Головної Управи УЦК, я тільки підпиратиму.

Думаю, що не треба запаскуджувати сторінок «Гуртуймося» відповіддю, тим більше полемікою з «Ветераном» чи «Немезидою», тому залиште таку думку.

За інформації про Осауленка⁴⁴¹ дякую.

З правдивою до Вас повагою

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 45.
Оригінал. Машинопис.*

27 лютого 1936 р.

Париж

Високоповажаний пане генерале, зазнайомившись з змістом Ч. 2 часопису «Вояк», я сконстатував, що він безчестить моє добре ім'я.

З огляду на те, що «Вояк» є офіційний орган Товариства, на чолі котрого Ви стоїте і що таким чином Ви в першій мірі відповідаєте за його зміст, я вважаю необхідним повідомити Вас, що вважаю себе змушеним перервати з Вами особисте знайомство.

Для уникнення можливих непорозумінь повідомляю Вас цим листом про це моє рішення.

(М. Єреміїв)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 362, арк. 26.

Оригінал. Рукопис.

1 березня 1936 р.

Наближається десята річниця трагічної смерті Головного Отамана Військ Української Народної Республіки бл[аженого] пана СИМОНА ПЕТЛЮРИ.

Головний Отаман Симон Петлюра був Творцем і Вождем Української Збройної Сили, тої сили, що без огляду на теперішню нашу розпорошеність і досі уявляє з себе духовну силу і моральну міць, яка незломно і постійно стоїть на сторожі українського Права і Воли та не дає спокою усім ворогам українського визволення. Симон Петлюра загинув на варті Української Державності, але організація діла Його і дух Його залишився в серцях українського вояцтва, яке щороку на всіх місцях свого розсіяння завжди шанувало пам'ять Його великого безсмертного Чину.

Йдучи за покликом і бажанням більшості українського вояцтва, десяту річницю трагічної смерті Головного Отамана редакція журналу «Гуртуймося» задумує вшанувати виданням окремого числа журналу, який би був свого роду ювілейним пам'ятником, що свідчив б про життя, чинність і смерть нашого незабутнього Вождя.

Це число, мимо відповідного літературного матеріалу, мало б обіймати і по можливості ширший ілюстраційний матеріал, що містив би в собі збірку фотографій з життя покійного Головного Отамана. До цього часу редакція збрала до 100 фотографій, які ілюструють такі вияви з життя і смерті покійного Симона Петлюри: революційний період, визвольна боротьба, смерть, вшанування його пам'яті. Мимо того, редакція знаходиться зараз в стадії переговорів, як з родиною Головного Отамана так і поодинокими особами про роздобуття фотографій з дореволюційного періоду (семінарія, ТУП, УСДРП), так і поповнення періоду визвольної боротьби.

Вшанування першої десятилітньої ювілейної річниці смерті С. Петлюри, на думку редакції, є обов'язком чести всього українського організованого вояцтва. Тому, беручи на себе ініціативу створення вищезазначеного ювілейного пам'ятника, редакція звертається з закликом до всіх союзів, товариств, груп, і інших організацій б[увших] вояків Армії УНР про приєднання до нашої акції, що свідчило б про єдність ідей і моральну міць всіх нас вояків в нашій боротьбі.

З огляду на те, що вищевказане видання такого збірника тягне за собою надмірні видатки, на які сама редакція спромоглася не в силах, редакція рішила видати цей збірник спільно з усіма нашими українськими військовими організаціями, взявши на себе більшу частину витрат. Сподіваємося, що Ваше Хвальне Товариство не відмовиться, як приєднатися до цієї спільної акції, так і уділити відповідну грошову допомогу (пай) на це видання.

Усі вояцькі організації-жертводавці будуть у збірнику відмічені, як учасники спільного його видання на першій сторінці в присвяті до збірника.

Тому що часу до видання журналу-збірника залишається вже мало, просимо ласкаво про скоршу відповідь.

З правдивою пошаною

1.III.1936

Редакція

(–) Підполковник інженер В. Филонович

(–) Сотник Мик[ола] Битинський

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 62.
Копія. Машинопис.*

№ 303 | Лист Ю. Колларда громадському діячеві А. Жуку про свої зустрічі з С. Петлюрою та ставлення до його особи*

11 березня 1936 р.

Дорогий друже Андрію!

Тільки тепер оце я зібрався відповісти тобі на твого листа. Чого так сталося не буду розповідати, бо тобі це не цікаво.

Щодо Симона Петлюри, то Ти знаєш, звичайно, як я до нього ставлюся — «Атаманщина!»

Коли я зачинаю пригадувати цю людину, та ще колишнього мого, як може і не зовсім близького приятеля, тож у всякому разі дуже близького товариша юнацтва, то мене кидає в жар, то в холод.

Споминати його добрим словом я не можу, бо вважаю його за одного з тих, коли й не головнішого, що спричинилися нашій катастрофі. Тому не можу за нього писати якихось натхненних дифірамбів; а позаяк за покійників або ж говорять добре, або ж нічого не говорять, так ліпше мовчати.

Але маючи на увазі те, що у нас власне нема національних героїв — проводирів нашого визвольного руху (героїв безліч тільки між вояцтвом і звичайними смертними), то нехай буде хоч один: Петлюра? Так, Петлюра! Коли б і того не було, то треба було його зробити.

Хочете таким героєм зробити Петлюру, так нехай то буде Петлюра! Коли ж взяти на увагу його трагічну смерть за Україну від руки поганця, жида паршивого (за котрих

* До листа є аркуш зі словами: «Відповідь А. Жуку за Петлюру».

він — Петлюра так старався), так особиста неприязнь моя до Симона зникає, а постать його викликає в моїй душі великий жаль і глибокий, тяжкий сум.

В справі збірки споминів про нього я охоче б допоміг Тобі особисто, але в правді сказати, то за нього я вже не так багато знаю, як Тобі це здається. Про зустрічі мої з Симоном в Полтаві я коротко згадував в своїх «Спогадах», але щодо його праці в Полтавській вільній громаді РУП, я ближчих подробиць не знаю, бо хоч і революційно працював на Полтавщині, напр: в Кобеляках або Кигечівці (Констант[инівський] повіт), але в самій Полтаві я вже бував тоді тільки наїздом, а позаяк мене РУПівці вважали за людину націоналістичного напрямку, а не соціалістичного, так трималися мене трохи осторонь, я то робив і сам і Ти сам, якщо пригадаєш.

Коли я приїздив до Полтави, так зісходивсь з Кучерявенком, Кихановським, Русовим, Шаревським, Іваницьким та з іншими РУПівцями, скорше як «товариші по чарці», чим для ідейно-революційної праці. Літературу РУП я брав для моєї праці на Полтавщині від Кучерявенька або Русова.

З Симоном Петлюрою я познайомився ще в році 1894–1895, коли він ходив з другими семінаристами співати до нашого церковного хору в Полтавській реальці. Про це я згадував в моїх «Спогадах»: Літературно-Науковий Вісник, кн. VI року, здається, 1928, стор. 265. Це в I главі моїх «Спогадів». Далі в слідуючій книжці ЛНВ, стор. 28, я згадую за Симона Петлюру, коли він з Понятенком приїздив на Шевченківські свята 26 лютого 1900 р.

До того міг би я додати, що в році 1894-1895 були ми ще стихійними українськими молодиками, що говорили українською мовою, співали українських пісень і т. ін. Поза церковним кліросом сходились ми реалісти із знайомими семінаристами, між котрими був і Петлюра, у «Марії Хведоровни», ще був «кабачок» проти нового мійського театру на розі, як їхати вже на Подільський спуск на вокзал. Там, в тім милім кабачку, приводили час «як полагається», за що один раз відсидів 12 годин в карцері й мав 4 (четвірку), замість 5 (п'ятірки) в четверті за «поведеніє», та з першого ученика по успіхам в класі посунули мене в тій четверті аж на 7 місце. Це я добре пам'ятаю (Був я тоді в 6 класі).

Ідейними українцями ми вже поробилися в році 1897, а тоді я приїздив декілька разів до Полтави, як делегат Харків[ської] студентської громади, й стрічався з Симоном Петлюрою, як вже з діяльним членом Української громади Полтавськ[ої] духовної семінарії. Тоді, здається, він вже з семінарії вийшов, але членом семінарської громади ще був. Більших подробиць вже тяжко з тих часів пригадати, тому вже ж 40 років помалу.

За часів визвольної боротьби я з Петлюрою зустрічавсь теж мало, разів 5–6. У році 1917 я був начальником участка «Военно-полевого управління строительного управления Румынского фронта», так званої «Югостройки». Позаяк це Управління до Одеси було перенесене з Північного фронту (Псков), то з 700 службовців ледве можна було зібрати 18–20 українців. До них я приєднав ще демократичну групу, яка до українських змагань ставилася прихильно, й таким чином склалася на «Югостройці» протимосковська (москалі майже всі, крім цієї групи, були чорносотенці) група біля 40 чоловік.

Цій групі яюсь по моїй просьбі читав лекції з українознавства Сергій Павлович Шелухин (це було в Одесі в першій половині 1917 р.).

Тоді проти мене зачалася з боку «начальства» велика нагінка, й хотіли мене віддати під військовий суд. Я звернувся в Київ за захистом до Укр[аїнського] Уряду, а саме до Генерального секретаріату військових справ, бо «Югостройка» належала до міністерства військового. В[ійськовим] секретарем тоді був Петлюра. Приїхав я до Києва на короткий час, бо не міг лишати участок на довго, бо боявся якоїсь провокації від тієї сволочі, а Петлюра був дома, як казали, хворий трохи.

Так на підставі старої дружби пішов я до Симона додому. Чекав, звичайно, я дуже милого приятельського прийому, але дуже помилився. Був він майже здоровий, не лежав, а вийшов до мене в халаті, поздоровкався якось холодно, сів на канапу, підібгав під себе одну ногу, говорив якось знехотя, просто цідив слова скрізь зуби... Бачу: «Е, ти, голубчику, щось іншим духом дихаєш!» Ні до чого позитивного я з ним не договорився й пішов від нього «ні в сих, ні в тих!» Не розумів я тоді, «що ж то єсть?» Тепер, звичайно, для мене ясно: «Як же то він соціаліст-демократ, буде підтримувати якогось націоналіста-самостійника?»

Прийшлося наплювати на Українську владу й податися до Ясс, до комісара фронту (Румунський фронт, до якого належала і Югостройка) від Временного Правительства, де при допомозі української військової організації наша делегація від «Югостройки» добилася того, що я одержав призначення комісаром на «Югостройку».

Друга зустріч була вже під час повстання Директорії проти Гетьмана. Повернувся я до Києва з Галичини, куди їздив в голові делегації в справі порозуміння з Галицьким Урядом відносно обміну деяких матеріалів на шмаровидло для залізниць та перепустки малярських полонених через наш кордон, а потім через Галичину до Мадярщини.

Повернулися ми до Києва якраз в той час, коли була Гетьманом об'явлена федерація з Росією й почалося повстання. Тоді я повернув свій вагон на Полтаву, а далі на Кременчук, маючи на увазі якось, хоч навкруги, добитися до Директорії, яка тоді була, після відомостей, десь у Білій Церкві або Козятині.

З великими труднощами й небезпекою мені все ж вдалося до Ставки Директорії добитися. Всі були страшенно раді моему приїзду (аж тепер раді!!!), бо біля Директорії не було ані одного спеціаліста старшого залізничника, крім «вельможного пана», покійника інж. Сидоренка. Той тоді підлабузнювався до Винниченка, щоб його послали послом до Парижу. За мене ухватилися обома руками, й той же Сидоренко, бо сам бездарна людина в смислі організаційної роботи. Я був призначений на начальника відділу шляхів при Директорії — це з правом міністра.

Зі всіх кінців потяглися до мене мої старі співробітники, через Дніпро на човнах перепливали, як, напр., інж. Кугій і т. ін. Відділ шляхів був так за короткий час zorganizований, що мав кадри заступити міністерство шляхів в кожну хвилину, бо на всякому відділі я мав відповідних спеціалістів, молодих, але вже досвідчених людей і відданих національній ідеї громадян.

Коли Київ упав, то нашому відділу було наказано негайно вирушити на Київ, щоб приготувати Київський двірець і прилеглі часті (як-то міст перед двірцем) до репрезентативного в'їзду до Києва Директорії, на що наш відділ одержав значну суму грошей. Також наказано було зразу ж, не чекаючи Директорії, перебрати міністерство шляхів і налагодити залізничний рух і dopravу взагалі, та почистити мін[істерство] шляхів від небезпечної і взагалі ворожого для УНР елементу.

І от, коли ми з Вінниці (нас було у відділі чоловік 40–45) дня 17.XII–1918 переїздили через Козятин, там стояв штаб Головного Отамана Петлюри. Наш поїзд зупинили й улаштували нам по наказу Симона дуже сердечне й тепле прийняття з гарно приправленою до нашого приїзду вечерю. На тій вечері був присутній сам Симон і представники його штабу. Посадив він мене біля себе й перший підняв тост, в якому між іншим сказав, що мене знає з молодих літ, що мене мабуть і дуже поважає, що радується тому, що міністерство шляхів попало в надежние руки, бо мене знає як досвідченого фахівця й відданого українського патріота й старого революціонера і т. ін.

В кінці промови зі мною розцілувався. Я йому, звичайно, відповів теж теплим словом. Але тут же я зразу собі подумав: «От коли я став Вам, панове, потрібний!»... А за місяць, ще встигнувши розвинути свою діяльність як керуючий мін[істерством] шляхів, я вже

летів «кверху тормашками» з Києва на перебудову залізниць Галичини, а замість мене прийшов форменний дурень, прохвост і як технік-адміністратор абсолютне «зеро» — Пилипчук, бо ж записався до партії соціалістів-революціонерів.

Тепер третя зустріч з Петлюрою, не рахуючи, звичайно, незначних зустрічей з далека! Це вже, здається, 5.V.1919 була в Бродах. Я був уже другий раз керуючим міністерством шляхів, це коли Пилипчук все до шенту розвалив. В Бродах збиралася політична нарада між Директорією і представниками Галичини. Не пам'ятаю вже, чи у зв'язку з цією нарадою, бо тоді як раз наші лагодилися скласти соціалістичне міністерство, я також опинився у Бродах.

Всі міністерства й весь Уряд УНР стояв тоді на ст[анції] Рівному, куди переїхали з Проскурова вже по перешитому мною шляху через Волочиськ, Тернопіль, Красне, Броди, Здолбунів, Рівне. Позаяк намічена перша етапа перебудови галицьких доріг була закінчена, а саме була перешита на широку колію: Броди — Красне — Львів — Красне — Тернопіль — Волочиськ, треба було формально передати цю частину галицькій залізничній адміністрації, бо ж ми на тій лінії мали тільки будівничих урядників, а експлуатація — рух проводила Дирекція Галицьких доріг. Тому я передав керування мініст[ерством] шляхів товаришу міністра Лукашевичу, а сам приїхав до Брод, звідкіля мала бути розпочата передача нами перебудованих об'єктів: колія, мости, деякі будови, а до них чертежі, плани, розрахунки і т. ін.

На другий день після тих нарад я мав розпочати передачу. Народи ті, як відомо, скінчилися недобре й порозуміння досягнуто не було. Петлюра і К° мали ні з чим від'їжджати до Рівного. Я з Опанасом Михайловичем Андрієвським (член Директорії від самостійників) ходили по перону, розмовляючи про сучасне положення й чекаючи від'їзду Голов[ного] Отамана. Як ось підходить до нас другий член Директорії Андрій Макаренко й каже, що «пан Головний Отаман просить мене до себе!»

Йду. Входимо до вагон-салону, а нам назустріч Петлюра і без жадного привітання звертається зі злобним лицем до мене на «Ви». — «Я чув, що Ви хочете тут залишитись?» Я зразу зрозумів, що вже «Андрюша* — супчики-голубчики» щось тут «підкрутив». — «Так, кажу, на завтра призначена передача галицькій дирекції залізниць перешитих торів!» Він як закричить: «Ніяких передач! Не смійте передавати їм нічого!»

Я хочу йому роз'яснити, що, власне, передача єсть річ формальна, потрібна не для них, а для нас, бо на перешитій частині вони мали і мають свою експлуатаційну адміністрацію, що наша будівнича адміністрація має бути стягнена для спроводання в потяг, бо інакше мусить без діла сидіти на місцях, що це так робилось скрізь і тут інакше не може бути ... і т. ін. Куди там! Як той півень розкукурикувався, махає руками, кричить. — «Я Вам наказую, зараз же їхати з нами до Рівного, ніяких передач! Слухати ні чого не хочу!»

Думаю собі: «Тю, на тебе, дурню! Нема що з тобою говорити!» Кажу: «Добре, передачу припиняю, комісію відкликаю!» — «От, тобі, думаю й порядок республіканський. Головний Отаман робить накази безпосередньо міністру, вмішується в речі чисто технічні. Та ще й робить це в такій непристойній формі! Е, братіку, не буде вже нічого з «вашого пива»! Але й на тебе єсть хитрощі! Так більш нічого?» Всього найліпшого!» Розкланявся і вийшов від свого «приятеля» юнацтва такий злий, що, здається, голову б йому макогоном розбив би.

Макаренко побіг шпигувати, чи причепляю я свій вагон до їхнього потягу. Тоді, думаю собі, що й «тебе братіку одурю!» Вагон я розпорядився присунути до їхнього поїзду, але наказав комісару Малішевському, щоб гаків не счіпляли.

Поїзд Головного Отамана і з Андрієм Макаренком рушив, а мій вагон лишився на станції зі мною і Опан[асом] Мих[айловичом] Андрієвським. Слідом мій урядник для доручень

---

* Йдеться про А. М. Лівницького.

дав телеграму, що «вагон інж. Колларда не міг бути причиплений к поїзду Голов[ного] Отамана через переповнення складу потягу». А Опан[ас] Мих[айлович] Андрієвський свої речі ще раніше переніс до того вагону. — «Ну, каже, добре, що Ви оце так зробили. Небезпечно було нам туди їхати (самостійники голосували разом з галичанами)». Безумовно, могло би статись же, що потім трохи пізніше сталося з полковником Болбачаном.

Так залишилися ми в Бродях, а рано автом відїхали до Станіславіва, і більше вже до Уряду «славнозвісної» УНР я вже не повертався.

Останній раз була у мене зустріч з Петлюрою вже в році [19]20-му у Варшаві. Був я тоді відпоручником Цент[рального] Коміт[ету] партії с[оціалістів]-с[амостійників] у Варшаві (ЦК був в Кам'ян[ці]-Подільськ[ому]). З партією хліборобів і республіканською [партією] провадили ми тоді проти Петлюри писемну акцію. Певно ті наші листи до Петлюри ти читав в «споминах» чи «матеріялах до істор[ії] Укр[аїни]» Доценка. І от Андрій Миколайович Лівіцький хотів помирити самостійників з Петлюрою. Позвав мене колись на сніданок на «Алею Руж», резиденція С. Петлюри у Варшаві. Від Цент[рального] Коміт[ету] я також мав листа, щоб гостро не ставитись до нього, взглядом до політичного моменту. Так я пішов. Андр[ій] Мик[олайович] закликав мене до їдальні. Петлюра вже був біля столу. Ще було там чоловіка 4–5 гостей.

Цікаво мені було, як Петлюра буде поводитись зі мною. Андр[ій] Мик[олайович] розпочав спільну балачку, всі підтримали її, й так начебто було все мило і сердечно. Тільки сам Петлюра сидів надутий, як сич. Заложив нога за ногу, відкинувсь на спинку крісла й наче б нікого не було, якби був сам, читає собі часопис.

За весь час не знаю, чи промовив він хоч 4–5 слів. Зо мною так коли сказав 2 слова, так більше ні. Може думав, що я буду до нього підмазуватись, може клястися в любови, або ж вибачитись, що ображав його в листах. Я мовчу й він мовчить. Так собі «мовчки» побалакали, я подякував за добре снідання й відійшов.

Це було моє останнє побачення з Симоном Васильовичем Петлюрою, моїм приятелем, чи товаришем юнацтва.

Небіжчик він, не хочу я його ляяти, але дай Боже, щоб більше на Україні таких «Петлюр», як він, не було.

Щиро стискаю твою руку, цілую ручки пані добродійці.

Твій

(Жорж)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 84, арк. 96–101.

Оригінал. Рукопис.

№ 304 | **Копія листа Я. Токаржевського-Карашевича міністру закордонних справ УНР в екзилі О. Шульгину про чвари в середовищі української еміграції у Франції та участь у цьому О. Удовиченка**

25 березня 1936 р.

Париж

Високошановний пане міністре!

Коли ми розмовляли з Вами 25 жовтня минулого року на тему систематично розповсюджуваних генералом Удовиченком і його співробітниками інсинуацій, я Вам поставив певні запитання і до нового Правительства певні вимоги.

Хоча в приватних листах пан Президент запевняє мене, що він тим негідним наклепам не надає жадного значення, я вважаю, що досі офіційної відповіді на мої запитання я не отримав.

Тимчасом розповсюдження спліток продовжувалося і сьогодні, після появи «Вояка», що видається представником Військового Міністерства⁴⁴², під адресою Дипломатичної Місії, для всіх стало ясным, що ходить про викликання заволоду і роз'єднання серед найчільніших представників УНР.

Досі більш чи менш дружньо, більш чи менш уміло ми охороняли три святощі: Засаду Державності, необхідність існування Урядового Центру і принцип легального наступництва пана Президента Андрія Ливицького. Сьогодні руками урядових же осіб ці наші святощі руйнуються і дається ворогам право гадати, що самі основи УНР захиталися.

Першим цього доказом є конфлікт між міністерством закордонних справ і міністерством військових справ, буцим то з приводу якихось громадських подій.

Кому і на що потрібні ці інтриги?

Розуміється, лише ворогам України, щоб розвалити наш Державний Центр.

В цьому в першу чергу помагають їм «Вояк», його редактори, співробітники і видавці. Виходить дійсно божевільний і абсурдний образ, який вирисовується на тлі Ваших загострених стосунків з паном Шумицьким і звичайних емігрантських непорозумінь в Союзі, себто справ сумних, але цілком недержавного порядку.

Громадянство цим дуже схвильоване, і то не тільки у Франції, і немає сумніву, що авторитет Правительства на цьому багато тратить.

На всі наклепи, що торкалися Громади в Парижі і заслужених патріотів, названих по іменам, цілком слушно, з гідністю і низкою документальних доказів відповів п. Єремійв в своїх листах до редакції «Тризуба» і редакції «Вояка» і ці його заяви заслуговують на повну апробату всіх серйозних громадян.

Але громадянству невідомо нічого про становище Уряду в справі кампанії, яка ведеться проти Вас, як доволітнього представника в Парижі. Компанія ця, яка провадиться не лише в постійних розмовах, але і шляхом друкованого слова (розсилка «Вояка» навіть чужинцям), систематично веде до представлення Вашої ролі як приватної ініціативи, до певної міри «авантюрицької» та «невідповідальної».

І робиться це в органі, що видає представник міністерства військових справ.

Як бувший член Правительства і керувник міністерства закордонних справ, вважаю моїм моральним обов'язком сказати Вам, Високошановний пане міністре, що для уникнення дуже прикрих наслідків, справу цю треба дуже сильно розвивати. Треба, щоб громадянство упевнилося, що Правительство не солідаризується з інсинуаціями «Вояка», що воно рішуче дезавує генерала Удовиченка.

Ніякі приватні розмови чи обіцянки не можуть задовольнити і заспокоїти тих, кому є цінний авторитет Державного Центру.

Звертаюся до Вас тому, що Ви є Головою Дипломатичної Місії, під адресою якої друкується «Вояк», тому, що Ви є міністром закордонних справ і тому, що лише з Вами, на Ваше бажання я про цю справу маю нагоду говорити. Прошу вас, високошановний пане міністре, можливо найшвидше дати громадянству докази того, що Правительство від наклепів «Вояка» рішуче відмежовується. Це необхідно же тому, що ці наклепи зачіпають нашого відомого приятеля чужинця, який стоїть осторонь від всіх наших організацій, а заслуговує лише на повну повагу та симпатію.

Копію цього листа пересилаю п[анові] Президентові, п[анові] Голові Ради Міністрів, п[анові] Міністрові Військових Справ і панові генералові Удовиченку, та гадаю, що Ваші заходи дадуть мені змогу уникнути необхідності вжити [відповідних]* засобів.

* У тексті незрозуміле слово.

Прошу, високошановний пане міністре, прийняти запевнення в моїй правдивій повазі і ширій відданості.

(Я. Токаржевський-Карашевич)
Повноважний Міністр

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 362, арк. 27–29.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 305 | Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу із вказівкою всіляко саботувати участь у роботі з проведення Всеукраїнського національного конгресу

4 квітня 1936 р.

Цілком Довірно

До пана підполковника В. Филоновича

На № 265 з дня 31.ІІІ б. р. повідомляю, що завдяки зміні обставин, громадянство наше, а втім і воєцтво, не зможе брати участі в Нац[іональному] конгресі під жадним виглядом. З цього засадничого положення, пане полковнику, Ви маєте виходити у всій акції щодо участі нашої так в Підготовнім Конгресовім Комітеті, як і самім Конгресі.

Очевидно, цього свого становища з певних причин не можемо декларувати отверто, але фактично справу маємо скеровувати до вищеподаної засадничої лінії.

Щодо персональної Вашої участі в Підготовнім Комітеті, то маєте чинити, пане полковнику, все, щоби справу ту всіляково саботувати очевидно так, щоби поступовання Ваше для другої сторони не було вправне: проволікати її та в інші способи комплікувати.

В справі другої частини Вашого листа, зв'язаної з ювілеєм, в міру можливості її полагоджу.

Всього Вам найкращого

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

4 квітня 1936 р.
№ 198

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 94.
Оригінал. Машинопис.*

№ 306 | Лист О. Удовиченка В. Сальському про розбрат у середовищі української еміграції у Франції та участь у ньому О. Шульгина та Я. Токаржевського-Карашевича

6 квітня 1936 р.

Вельмишановний пане міністре!

30 березня с. р. одержав я копію листа пана міністра Токаржевського-Карашевича, датованого 25 березня і адресованого п[анові] міністрові О. Шульгинові. Такі копії, як

зазначено в листі, надіслано панові Президентові, Голові Ради Міністрів, Військовому Міністрові.

Лист цей повний тонкого цинізму, хитромудрого освітлення фактів, в яких моя особа та моя діяльність освітлюється в справах внутрішньої боротьби, що відбувається поміж відомими вам чинниками, як надто шкідливою. Хоч в цій боротьбі жадної участі я не приймав та яку всіма силами намагався припинити.

Дозволю собі спинитися над характеристикою деяких уступів сього листа.

1. «Коли ми розмовляли з Вами 25 жовтня минулого року в справі систематичного розповсюдження генералом Удовиченком і його співробітниками інсинуацій, я Вам поставив певні запитання і до нашого Уряду певні вимоги...»

25 вересня 1935 року я надіслав вам рапорт хор[унжого] П. Йосипишина, копію якого передав п[анові] прем'єр-міністрові В. К. Прокоповичеві, як рівно вважав за необхідне копію того ж рапорту вручити до рук п[ана] проф. О. Шульгина з попередженням, що я послав рапорт Військовому Міністрові, якому безпосереднє підлягаю, а також просив його не чинити жадних кроків в цій справі, бо чекаю на Ваше розпорядження. Як відомо, п[ан] міністр Шульгин, не дивлячись на моє прохання та на мої зауваження, звернувся за поясненнями до п. Никитюка, а 25 жовтня, як видно з листа п[ана] міністра Токаржевського, мав з останнім розмову на цю тему. Таким чином, п[ан] міністр Шульгин не стримав свого слова, порушив таємницю, розпочавши слідство на власну руку. Я фактично розпочав слідство 15 листопаду 1935 року, коли від'їхав до Ліону, Греноблю та в інші місця. До того часу ніхто про «Св. Юра» не знав, крім осіб, яким мною було передано рапорта хор[унжого] Йосипишина та тих, які спричинилися до виявлення організації «Св. Юра». Останні на мою вимогу мовчали та не розголошували справи.

Тому дивним являється твердження п. Токаржевського, що до 25 жовтня 1935 р. з мого боку були ніби розповсюджені якісь інсинуації, бо в той час я не мав точних відомостей про існування «Св. Юра» та тільки приступав до слідства з вашого наказу. Це твердження п[ана] міністра Токаржевського вважаю безпідставним, вигаданим тільки зараз з огляду на перебіг подій.

2. «Вояк», його адреса та адреса Дипломатичної Місії. Адресу редакції й адміністрації «Вояка» на 42, Рю Данфер Роцоро подано нами було з дозволу п[ана] Прем'єр-Міністра В. К. Прокоповича. Як відомо, Дипломатична Місія в такий самий спосіб користується гостинністю редакції «Тризуба», як і наше Т-во та Генеральна Рада.

3. Заколот в нашому тутешньому житті викликано було не появою «Вояка», а, так би мовити «першим виходом в світ» організації «Св. Юра» на XI з'їзді Союзу емігр[антських] організацій в 1935 р. разом з президією Паризької Громади. На протязі майже шести місяців після того з'їзду громадського, Паризька Громада, маючи підтримку урядових чинників — проф. О. Шульгина, який навіть персонально прийняв участь в зборах Громади 30 червня 1935 р., намагалася скинути сучасну Генеральну Раду Союзу Укр[аїнських] емігр[антських] організацій у Франції. Т-во, на чолі якого я стою, навпаки вживало всіх заходів для заспокоєння громадянства, для налагодження нормального і спокійного життя.

Боротьба між п[аном] міністром О. Шульгином та п. М. Шумицьким вже давно існувала, але, як я, так і мої співробітники і ціле Т-во, вживали всіх заходів для ліквідації цієї нікчемної боротьби. На останньому громадському з'їзді в 1935 р. з цієї боротьби, як виходить, скористано було сторонніми чинниками, і ця боротьба виявилася в повній мірі, не з вини моєї чи Військового Т-ва. І навіть після того, як всі громади поставилися негативно до акцій Паризької Громади, остання все ж продовжувала свої акції, але більш-менш потайки. Боротьба у «верхах», в яку почали втягати масу, викликала певну реакцію серед громадянства не на користь «боротьбистів» з Паризької Громади. Обурене громадянство,

яке в більшості являється членами Т-ва б[увши]х вояків, після того, як потоплено було акцію Паризької Громади, вимагало від Управи Т-ва припинити це безладдя. Під впливом цих вимог, не бажаючи окремих шкідливих виступів, як-то було в Польщі, Управа постановила в рішучий спосіб припинити цю безглузду боротьбу, внаслідок чого було випущено ч. 2 «Вояка».

Отже і на цей закид мушу заявити, що розкладова праця серед українського організованого громадянства під прапором УНР провадилася не мною і не моїми співробітниками, а тільки членами організації «Св. Юра» та членами Паризької Громади, що продовжується і зараз. А для цього є досить прикладів. Як я, так і мої співробітники всі сили вживали для припинення цієї шкідливої боротьби, найбільше виявили тактовності і терпіння та тільки тоді, як ці методи не допомогли справі, рішено було твердо і ясно виявити, з яких причин та хто спричинився до цього заколоту.

4. Щодо святощів: засада Державності, необхідність існування Урядового центру та принцип легального заступництва пана Президента Андрія Лівницького, то про це мушу заявити наступне:

Чому виникли балачки на такі теми на 16 році перебування нашого на еміграції? Ми вважаємо це, як наш політичний ідеал. За цим ідеалом ідуть сотні людей, що жертвують собою, борються за нього. Людей, що віддають свою трудову копійку на підтримання його, віддають свої сили, енергію. Я створив цю організацію, яка називається Військовим Товариством, я маю за шану з дорученням Уряду вести провід в ній. Серед розбурханої емігрантської маси у Франції, серед різних політичних течій нашого життя, Т-во твердо провадить свою лінію, відбиває атаки всіх ворожих сил. Яке ж право має закинути мені чи моїм співробітникам п[ан] міністр Токаржевський в розкладовій праці, в чинах проти УНР? В ч. 2 «Вояка» сказано тільки про авантюристів, що хотіли спекулювати на чеснотах патріотичного елементу української еміграції, але ми були остільки стримані, що жадного прізвища не вказали. І при чому тут питання про легальне заступництво пана Президента А. Лівницького? Чому таке питання поставлено? Чи то як попередження, чи загроза? Після смерті пана Головного Отамана Симона Петлюри для нас найвищим репрезентантом і заступником УНР є Андрій Лівницький. Ми це маємо в серці і розумі. Якщо такі питання повстають у п[ана] міністра Токаржевського, то для нас вони не існують. Проти добродіїв з «Св. Юра» чи тих, що є під якимсь невідомим впливом та намагаються шантажувати це питання, ми знайдемо сили і [здатність]* боротися. Ні я, ні мої співробітники та сотки людей, що йдуть разом з нами, ніколи не були руйніниками УНР, а тільки оборонцями УНР. Хто вороги нашого центру, хто розкладає його — незабаром побачимо.

Наклепи на заслужених патріотів Української Громади в Парижі. Хто ці патріоти? Єремій, ген. Богомолець, Никитюк, Чехівський? Хто ж тоді ми, оті, що 1917 року провадили боротьбу за незалежність України? Ні один з цих заслужених патріотів не знає, що таке справжня боротьба за свої національні ідеали. Коли вони не змогли по своїй істоті боягузів, чи обов'язків на «інших фронтах» менше небезпечних для життя, то не мають вони жадного права обвинувачувати нас в тому, що ми «гірші» патріоти за них. Не мають також права казати, що ми, які творили УНР, розвалюємо УНР. Справді огидний цинізм.

5. Щодо кампанії, яка ведеться проти проф. О. Шульгина, «як довголітнього представника в Парижі», «становище Уряду в цій кампанії», «робиться це в органі, що видає представник міністерства військових справ».

---

* У тексті незрозуміле слово.

Тут мушу зауважити, що ніде і ніколи не виступав проти проф. Шульгина та стримував і інших. Не міг виступати проти нього, як проти міністра, бо зв'язаний урядовою дисципліною та зв'язаний й дисципліною іншого порядку. Навпаки, в час, як проф. Шульгин в своїх сварках з п. Шумицьким, забувши свою відповідальну роль міністра, знайшов потрібним втягати масу еміграції в ці сварки (балачки його в імені Уряду УНР з делегатами XI з'їзду громадського та вимоги до них, щоб вони обірвали не п. Шумицького на Голову Ген[еральної] Ради, з попередженням, що це бажання Уряду та що в разі відмови з'їзду — Уряд УНР залишить Ген[еральну] Ради без субсидії), а сам окунувся з головою в цю дрібну боротьбу зо всіма її негативними явищами, то з цього моменту проф. Шульгин в очах громадянства знищив власною рукою увесь свій авторитет. Не дивлячись на це, і ще й на те, що проф. Шульгин порушив своєвільно постанови прийняті в ближчому оточенню, що не могло не обурити мене, та викликати сумнів щодо його моралі відносно «близких» людей, я все ж продовжував скрізь підтримувати його авторитет, що падав.

Моя болісна праця в Головній Еміграційній Раді та моє терпіння може посвідчити про щирість і правдивість моїх слів. Але де і коли я виступав проти проф. Шульгина? У «Воякові» ч. 2? Там на сторінці Генеральної Ради, після нашого виправлення, зафіксовано в чемний спосіб його помилку. Це і все. Проф. Шульгин, який сьогодні сперся та знаходить моральну базу в таких особах, як Єремійв (якого він перед тим інакше не називав, як «мішурис») та підозріле оточення останнього, проф. Шульгин свідомо не хотів допустити допиту свого урядовця п. Никитюка, при чому свої мотиви з кожним днем модернізує та змінює. Не дивлячись на те, що «Українська Хата» (нова фортеця п. Єремійва — Никитюка) стала сьогодні центром брудної провокації проти мене й моїх співробітників, я і мої співробітники вважаємо потрібним мовчати.

Отже твердження п[ана] міністра Токаржевського щодо розповсюджень мною та моїми співробітниками інсинуацій на адресу п[ана] міністра Шульгина вважаю неправдивими та вигаданими. Навпаки, як мені, так і іншим відомо, що п[ан] міністр Токаржевський дуже критично ставився до праці і особи проф. Шульгина та відносно останнього виявляв чимало злослів'я.

б. Врешті треба спинитися над словами п[ана] міністра Токаржевського: «Прошу Вас, високоповажаний пане міністре, найшвидче дати громадянству докази того, що Правительство від наклепів «Вояка» рішуче відмежовується. Це необхідно ще й тому, що ці наклепи зачіпають нашого відомого приятеля чужинця, який стоїть осторонь від всіх наших організацій, і заслуговує на повну повагу і симпатію».

Не маю права щось сказати в справі того, щоб Правительство буде чи не буде відмежовуватися від «наклепів» ч. 2 «Вояка». Ми чекаємо спокійно справедливого рішення Правительства, бо вірим, що воно справедливо оцінить нашу роль і мету. Так само віримо, що воно, так само справедливо оцінить роль і вирішить долю отих кількох осіб, що сьогодні утворили — не дивлючись на свої розходження — єдиний фронт для врятування себе, своїх персональних інтересів, своєї амбіції, що далеко завело їх від того завдання і ролі, які покладено на них.

На кінець мушу зазначити наступне. Оддаючи належне «дипломатичним талантам» п[ана] міністра Токаржевського, з листа його не видно фактів, а лише порожня версифікація та віртуозність висловів. Цей лист викликає думки, що п[ан] міністр Токаржевський хоче вийти з того комплікованого становища, в якому опинився, а цілий лист не відповідає справжній оцінці подій. Тим більше, що цим листом він звертається до учасника активного цих подій, як до арбітра.

Сподіваюся, що п[ан] Прем'єр-Міністр В. Прокопович, який гостює тепер у Вас, більше детально і докладніше освітлить Вам перебіг наших внутрішніх подій, бо його

безпристрасна і авторитетна оцінка цих подій дасть вам змогу безстороннє і справедливо прийняти певні рішення.

Прошу прийняти, пане міністре, вислови моєї найглибшої поваги

Генштабу, генерал-хорунжий

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 362, арк. 30–33.

Копія. Машинопис.

№ 307 | Лист редакції журналу «Гуртуймося» голові Союзу старшин бунду Армії УНР у ЧСР підполковнику В. Проході з приводу незадовільних стосунків між редакцією та Управою Союзу

11 квітня 1936 р.

На нашу подвійну пропозицію Союзові б[увших] старшин в Чехах про прилучення Союзу до спільного видання ювілейного числа жур[налу] «Гуртуймося», присвяченого 10-й річниці смерті п[ана] Головного Отамана С. Петлюри, що мала б маніфестувати єдність усіх наших військових, бодай з такої великої нагоди, ми дістали від Вас цілком несподівану відповідь, яку вважаємо щонайменше нечемною, бо подані у Вашому листі аргументи негативного ставлення до праці «Гуртуймося» цілковито не відповідають дійсности.

Щодо Вашого твердження, начебто видавництво «Гуртуймося» не посідає військово-громадського характеру, то про це вважаємо за зайве входити з Вами в будь-які дискусії, бо для нас є цілковито вистарчальним той дійсний стан видавничої діяльності нашого журналу, який на широкому терені нашої військово-громадської еміграції позначається позитивною працею і впливами, а тим самим заперечує Ваше твердження.

Але щодо другого Вашого твердження, начебто «до цього часу чинність видавництва «Гуртуймося» не мала нічого спільного з Т-вом (Союзом) б[увших] Укр[аїнських] Старшин в Чехах», то в інтересі правди мусимо таке твердження спростувати, бо знову ж самі факти його заперечують: а саме — з виключної ініціативи і за технічного переведення власними силами редакції жур[налу] «Гуртуймося» було улаштовано 4 академії в річниці «Базару» (1 — в Празі, 2 — в Подебрадах, 1 — в Пардубицях) і 2 в річниці Крут, поминаючи інші взаємні стосунки у співпраці.

Добра воля редакції «Гуртуймося» щодо співпраці з Союзом позначилася якраз в тому, що редакція, подаючи ініціативу і витрачаючи свій час і працю на влаштування цих академій, цілковито зрікалася на користь Союзу авторства тих трудів, бо інтереси загальної справи вимагали, щоб названі академії відбувалися під прапором Союзу.

Як тон Вашого листа, так і вияв за останній час ворожого ставлення до праці «Гуртуймося», є для нас дивним і для загальної справи нашої безперечно негативним, бо з'являється, взагалі, незрозумілим, для кого, для чого це робиться і кому це потрібно.

З правдивою пошаною

Редакція

(В. Филонович)

(М. Битинський)

П. С. В інтересі загальної справи звертаємося до Вас, по-третє, з проханням приєднатися до ювілейного видання «Гуртуймося», бо на наш заклик всі військові товариства, а в тому числі і «Т-во б[увших] вояків у Франції», з яким Ваш Союз спільно видає «Вояка», уже приєдналися; бракує лише згоди Вашого Союзу. Відсутність імени Союзу під спільною присвятою в журналі назовні дуже неприємно б вражала. Просимо про найскорішу відповідь (експресом), бо журнал вже є в друку і цими днями закінчується.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 165, арк. 66.
Оригінал. Машинопис.*

№ 308 | Лист Д. Донцова літературознавцю М. Мухину про вечір редакції «Літературно-наукового вісника» у Львові та про своє ставлення до Ю. Липи⁴⁴³

2 травня 1936 р.

Львів

Шановний колего!

Винен перед Вами за довгу мовчанку. Завтра, себто позавтра (в понеділок), вишлю Вам пострестант трохи гонорару. Вибачте за спізнення. Як бачите — Ваші статті пішли. Тепер мав багато клопотів з вечером Вісника. На загал — удався. Публіки було дуже багато. Очевидно та, яка ходить і на мої відчити — татусів і мамусь було обмаль. Але успіх був остільки явний, що навіть «Діло» було змушене — коли не давати доброго звіту, то бодай — ніякий: хронікарську замітку [дати]. Бештати — завагалосся. Хочу зробити з таких вечорів традицію щорічно. Потім повторити на провінції. Важно було — зафіксувати гурт вістниківців як цілість. З Ежим Липою мусів попрощатися. Зі статті довідається, чому. Тепер — певно мені можуть не повірити — але його «просвітянський ухил» віддавна зачав разити мене. Ще кілька літ тому була анкета «Нового Часу» про молодих і старих. Це було в розгар критики, якій ЛНВ піддавав діяння старших. І ось — в той момент присилає до «Н[ового] Часу» відповідь на анкету Липа — і трафаретним способом рекомендує молоді — іти слідами старших, тих, що «будували державу» і пр[оче]. Тромтадрація і органічне бажання рутенця — всіх обняти. Він був чужий тій пробоевій групі, яку хоче творити і творить «Вісник». Кого з чоловічих вісниківців не візьмете — з Вас починаючи — Маланюка, Телігу, Ольжича, Мосендза, мене — у всіх є виклики «компактній більшості», бажання створити нове кредо суспільности. У Липи цього немає — немає засадничо, як це видно з теперішнього його реферату в «Прометей» і з «Боя за укр[аїнську] літературу», яка не є жадним боем. Щодо роману Мосендза — то я видрукував лише той витяг з нього, який він мені прислав. Цілого він мені не прислав. Як Ви задивляєтеся на той роман? Чи Ви читали його цілий? Новий поет-емігрант з В[еликої] України, кілька літ тут, 23 роки. Бачив його у Варшаві. Робить на мене додатне вражіння. Гадаю, з нього щось вийде. Дістав окремі видання статей з С[амостійної] Думки. Дякую.

Кого тепер маєте гризти? З щирим привітом

(Д. Донцов)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 112, арк. 18–18зв.
Оригінал. Машинопис.*

5 травня 1936 р.

Прага

Високоповажний пане полковнику!

У відповідь на В[аш] лист дня 1.V повідомляю Вас, що й мені дуже прикро, що Ви одмовляєтесь прийняти участь в утворенні Комітету для вшанування 10-ї річниці смерті св[ятої] п[ам'яті] С. Петлюри. Мотиви, що Ви наводите, відбивають Ваші персональні погляди й відношення до тих чи інших осіб, а від цього є шкода цілій справі вшанування пам'яті. Коли б Ви ближче стояли до громадянства й організаційного центру, то Вам би була яснішою ситуація сучасна. Я Вам дещо вияснив у попередньому листі, але всього писати не можу. Додам лише, що постанова Уряду нашого була такою, щоб для справи святкування на місцях було притягнуто якнайширші кола громадянства, щоб надати урочистостям всенародного характеру.

Отже треба дивитись не з погляду національно-моральної гідності осіб та організацій, що можуть взяти участь у вшануванні пам'яті С. Петлюри, а з погляду того, що у вшанування 10-ї річниці візьмуть участь і ті, що раніше цього не робили, і що таким чином вшанування випаде однодушним [для] усіх українців. Тому конче потрібно, щоб Союз б[увших] старших і Спілка укр[аїнських] інвалідів взяли обов'язково участь в утворенні Комітету, вислали своїх представників на перше засідання. На питання, чому ініціативу доручено названим особам, до яких не маєте симпатій, то на це Вам відповідаю: тому, що Филонович є делегатом до Підготовчого комітету від багатьох військових організацій, а Петріва і Григоровича виставлено як кандидатів до Підгот[овчого] К[оміте]ту від інших військових організацій.

Тепер Григоровича на відозві буде заступати генер. Омелянович-Павленко. З приводу передачі їм ініціативи сталася угода на нараді членів Підгот[овчого] К[оміте]ту від партій і Гол[овної] ем[іграційної] ради. Отже справа ця була вирішена між чинниками, що мають вплив на всі майже укр[аїнські] організації в ЧСР.

Тому, що рішення це відповідає інтенціям Уряду, вирішено його підтримувати всім організаціям, прихильним УНР, в ЧСР.

Якщо Ви відмовитесь вислати делегата від Союзу бувших старшин [Армії] УНР, то це зробить неприємне вражіння на всіх і не сприятиме престижу Союзу, який повинен виявляти своє існування і діяльність, а не ховатись за мури гарних слів. Слова-словами, а треба ще й чину. Військові, там, де є чин, повинні завше вести перед.

Всього доброго

(А. Яковлів)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 165, арк. 89–89зв.

Оригінал. Рукопис.

10 травня 1936 р.

Варшава

Високоповажний пане!

Дякую сердечно за картку, — вона мені була потрібна. У відчиті мойому, чи радше промові перед малярським Варшавським гуртом є багато хиб, а передовсім та, що це промова. Я з неї роблю статтю, і друкую брошурою. Д. Д[онцов] мене до цього посунув своїм «Вони».

Чим більше роздумую над Д. Д[онцовим], тим більше розділюю його доктрину від його публіцистичної діяльності [біжучої]. Діяльність потрібна. Далеко речою важною покищо в теорії є доктрина. Вона — шкідлива. Це — інтернаціоналізм. Це своєрідний наслідник Драгоманова.

Абсолютний динамізм Д. Д[онцова] це — Україна [є] функцією динамічних ідей, так як у Драгоманова Україна [є] функцією ліберальних ідей.

Одне й друге — це утеча від України, як осі й самоцілі й організму. Цього не пишу і не говорю, — придивляюсь. Думаю, що сам Д. Д[онцов], полемізуючи, хоч би й зі мною, підкреслить цю «функціональність» України. А вона — вісь світа для українця.

Менше всього Ваші статті мають за підставу механічну доктрину абсолютного динамізму. Ви передовсім комбатант, у Вас жива ідея, — Вам ходить про обороздатність України. Ви в своїх річах — господар. Ви виконуєте «плевели», але зоставляєте «злаки». У Ваших статтях знайдеться традиція, отже органічність.

Д. Д[онцов] не поле, він жне механічною жнивркою, підтинає все своєю доктриною абсолютного динамізму (і злаки, і плевели). Нищить усе. Для нього минуле України — це тільки підтвердження існування його, Д. Д[онцова], доктрини. Він глибоко неісторичний. Як «Історические» песни малороссийского народа», так і «Націоналізм» — це партацтво, скалічування організму. Це Смайлс (Smales) — пам'ятаєте ще з гімназії? Ця його «Наша Доба», і «Изм», а не дух нації.

Зрештою, багато річей ще вясниться далі. Я не хочу псувати Д. Д[онцову] — публіцистові, але ж так з доктриною [...]

[...] Шкода, однак, що Д. Д[онцов] був так далеко від України в роки 1917–20. Щось як і Липинський. А ті надзвичайні часи були прапочатком або відновленням, — і не самі тільки дияволи з відьмами літали в цю 12-ту годину, — обуджені zostали й великі речі [...]

Ще раз Вам дякую за Вашу тактовку і зичливу картку.

Ваш

(Юрій Липа)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 112, арк. 20–21зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 311 | Лист редактора україномовного часопису «Свобода» Л. Мишуги Є. Петрушевичу про необхідність підтримки революційної акції на західноукраїнських землях проти польської окупації та діяльність у цьому напрямку української еміграції*

16 травня 1936 р.

Високоповажаний Пане Президенте!

Вашого цінного листа з Берліна я одержав і сей час відписую. Мені здається, що це буде вже яких 10 років, як не одержали ми тут від Вас і Ваших ближчих співробітників ніякої вістки. Вже з того боку важко зорієнтуватись, не знаючи нічого про ту акцію, яку Ви Високоповажаний Пане Президенте вели досі, що вам відповісти на вашу цінну пропозицію. Годі сказати щось конкретного ще й тому, що Ви не подали ніяких конкретних пропозицій. Думаю, що Ви здержались з деталями, поки не одержите від мене відповіді, чи я рішений на евентуальну співпрацю. Супроти цього можу заявити ось що:

Я вповні годжуся з Вами, що УНДО довело своєю політикою до того, що українська справа, оскільки іде про Польщу, стала внутрішньою польською справою. Не можу одначе винести з Вашого листа, як Ви властиво ставитесь до революційної акції в краю. Оскільки іде тут про мою думку, то я добре бачу великі недомагання революційної акції, але не зважаючи на ті недомагання бачу, що ще одинока революційна акція на українських землях під Польщею активізувала нашу справу на міжнародному форумі, у світі, а навіть тут, в Америці. Тільки у зв'язку з цею акцією писала американська преса про державницькі змагання нашого народу. Поза тим не занотовує вона від довгих літ ніякого іншого голосу. Значиться, що у всякій дальшій акції, веденій в обороні нашої справи, треба, на мою думку, вважати далі потребу активізування нашої справи — теж і при помочі революційної акції.

Ви, Високоповажний Пане Президенте, зазначаєте, що й ССРСР помагає Польщі затушовувати західно-українську справу на міжнародному форумі. Це цілком слушне помічення. А це, на нашу думку, зовсім природне, бо в інтересі ССРСР є знищення української сили, де б вона не проявлялася. Та з того не виходить, щоб якимсь способом не заставити представника ССРСР в Лізі Націй таки виявити прилюдно своє фарисейське обличчя і зайняти якесь становище в справі положення українського народу під Польщею.

До цього додаю, що мені здається, що важко вести тепер якусь акцію в обороні українських земель під Польщею, не стоячи на загально-українським становищі, себто не виступаючи разом проти Советів і інших окупантських держав.

Ще зазначу, що тут в Америці ми весь час ведемо акцію проти всіх окупантів, виступаючи проти них на масових протестаційних вічах, чи висилаючи до Ліги Націй чи деінде протести, чи то інформуючи американський уряд, чи американську пресу про положення нашого народу під Советами, Польщею і т. д.

Пересилаючи ту відповідь, пересилаю Вам Високоповажний Пане Президенте щирий привіт та остаю

З глибокою пошаною

(Л. Мишуга)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 145, арк. 139–139зв.
Оригінал. Машинопис.

* Лист виконаний на офіційному бланку часопису.

18 травня 1936 р.

Вельмиповажний пане генерале!

[...] Тепер маю поінформувати Вас про справи конгресові. Недавно Підготовчий К[омітет] скликав по окремих запрошеннях збори громадянства. Зійшлося біля 60–70 душ. Мушу сказати, що аудиторія була специфічна і то в тому розумінню, що в ній переважали соціалісти, переважно есери, з пару есдеків, один чи два хлібороби та чоловік 8–9 з наших [...] Ціль зборів — заслухати побажання й думки громадянства щодо Конгресу. Цікавими були дискусії, на яких виступали переважно есери, два соціал-демократа та два р[адикал]-д[емократа] й один гетьманець. Не буду передавати цілого перебігу тих дискусій, в загальному вони звелися до того, що «всі бажають скликання конгресу». Мазепа та Григоріїв зупинилися, зокрема, на тому, що еміграція не може існувати без «Національного Комітету». Мазепа особливо це підкреслював і в ораторському розпалі заявив: «такий Комітет таки буде, мусить бути» [...]

[...] Тягнути справу можна в той спосіб, що я ще не дістав усіх відповідей на поставлене питання до організацій, але думаю, що ліпше було б зредагувати відповідь і відмовитись від участі в Конгресі. Я персонально думаю, що ми б нічого не втратили наколи б і надіслали представника [...]

Доводячи до Вашого відома вищеподані інформації, просив би дальших вказівок, а то по двом питанням принциповим — яку дати відповідь Комітету й чи давати її взагалі, й друге, як бути з нашими організаціями, в якому дусі подати їм інформації про справу [...]

З правдивою пошаною

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 145–145зв.
Котля. Машинопис.*

22 травня 1936 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Листа Вашого з додатками одержав. Справоздання затверджую, листування з підп. Проходом повертаю.

Щодо Передконгресового комітету, [то] справу треба відтягати далі, але до комітету не входить. Нещодавно писав Вам, що вони будуть більше цікавитися Вами, коли Ви виявлятимете більше байдужости. А для нас ця справа вже вирішена негативно — не входить до конгресової акції. Наразі інформувати організації не треба, але коли

запитують, то можна відповідати, що справа конгресу взагалі в стадії здійснення і що нам, вояцтву, спеціально не залежить на конгресі, коли він буде зорганізований по принципу партійництва.

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

22 травня 1936 р.
№ 262

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 282, арк. 150.
Оригінал. Машинопис.*

№ 314 | **Лист С.Шемета Ю. Колларду про підготовку збірника в пам'ять М. Міхновського та з переконанням, що об'єднати самостійницькі сили українства зможе лише гетьман П. Скоропадський**

23 травня 1936 р.

Дорогий Юрій Жерардовичу!*

Коли помилився, як Вас по-батькові, прошу вибачити і поправити мене. Вашого листа разом з Інформаційним Листком У[країнської] Г[ромади] в ЧСР одержав. Дякую за те і друге. Коли би в будучині могли надсилати цей Листок, він би придався нам тут в нашій роботі і ми були б Вам вдячні.

Од щирого серця співчуваю Вашим заходам увіковічити пам'ять про незабутнього Миколу Івановича. Радо піду на зустріч Вашим дальшим крокам в цій справі.

Перше, щодо кліше, чи портрета Миколи Івановича. Я мав для «Хліборобської України» вицвівшу фотографію, тому кліше і відбиток вийшли такі неясні, що просто аж сором було нам — видавцям. Кліше потім на прозьбу д-ра Цюпки я відіслав йому, коли він видав Історію Укр[аїни] Дорошенка, Добу Центр[альної] Ради, та через те, що кліше було негодяще, Цюпка не міг їм покористатися. Назад того кліше я не одержав і, думаю, що воно й для Вашої цілі непридатне.

Є в Галичині кілька путніх портретів Міхновського. Молодий доктор Юрій Липа займається тепер підготовкою видання монографії про Братство Тарасівців, яку почав писати Ігор Лоський. Я матеріяли, які міг дістати, вислав Липі до Варшави і далі, що попадеться висилаю. Я думаю, що найліпший ужиток з Вашого реферата був би такий, щоби його передати д-ру Липі.

Є тут одна перешкода. Лоський занедужав в тяжкій формі туберкульозом, лежить у Львові в лікарні і вряд чи закінчить свою працю. Не знаю, як Липа тепер з цією справою поступить, але думаю, що якийсь вихід знайде. Тому, на мою думку, найкраще було б йому Ваш реферат віддати до використання. Коли би Ви на це пристали, могли би мені прислати його, а я, перечитавши, відіслав би Липі. Такий шлях пропоную тільки тому, що хтв би ознайомитись з Вашим рефератом. Поза тим Ви можете й безпосередне вислати д-ру Липі, адреса котрого така: Jęryj Lupa Nowyj-swjat 57, m. 41 Warszawa.

У Липи, коли я був в Варшаві (з листопаду до перших чисел лютого с[ього] року), бачив відбитку світлини, знятої в Полтаві групи під час відкриття пам'ятника Котляревському.

* Ім'я, по-батькові виправлено рукою Ю. Колларда.

Там одна з центральних фігур Міхновського і багато є очевидно знайомих Вам облич. Ця відбитка має бути поміщена в тім збірнику, що готував Лоський. Оскільки Липа перебере тепер це діло до своїх рук, чи хтось другий — однаково Липа буде приймати участь в цім виданню — і тому з ним Ви могли би порозумітися. Може навіть він погодився би Ваш реферат помістити як окрему статтю, а не використати тільки його як матеріал. Я вже зв'язав Липу з інж. Баскевичем, що жиє тепер в Білграді, служить на сербській залізниці. Радий буду, коли й Ви зв'яжетеся з Липою. Він енергійний, пише сам добре і уміє видавати свої писання самостійно, малим коштом. Він дав мені книжок 8–10 свого видання ним чи його Батьком написаних, виданих власними силами. Краще, думаю, коли Ваші матеріали з'являться в окремій брошурі, ніж в часописі, бо залишаться по бібліотеках, як книжка і певне на довше збережуть пам'ять про Миколу Івановича.

Я працюю, як Вам відомо, в Гетьманськїм Русі. Радо повітав би, коли би на цім шляху в Вашій особі мав товариша по праці. Не думаю, щоби так «диким», одиначкою можно було б ліпших результатів осягти. Пишу Вам про це одверто, бо оскільки вірно уявляю собі Ваші переконання і стремління, не бачу до того ніяких перешкод. А ми тепер вже мабуть найстаріші серед активних українців своїм прикладом мусимо показувати молодшим шлях до єднання національних сил. Переконаний твердо, що коли Гетьману Павлу не вдасться біля себе зібрати поважної української сили, то нікому другому цього і поготів зробити не вдасться. Коли ґрунт під нашими ногами прийде в рух, всяких «петлюр» познаходиться безліч. Не забудьте, що тепер ми маємо такі «питомники» отаманів як Польща і Совдепія. Скільки вони постачать бідній Україні отих Тетерь, Ханенків, Пушкарів і навіть Брюховецьких з колишніх льокеїв гетьманських! Покійний Липинський не раз казав: «хоч би й за Петлюрою, та всі пішли, то могли би чогось осягнути...», а то ніколи і ні за ким всі, тільки всі в розтич. Вічна українська біда — безголов'я...»

Ви тільки не вздумайте образитись на мене, що назвав Вас «диким». Це я опреділив Ваше становище таким терміном тому, що організація, до якої Ви належали, «Партія Сам[остійників]-Соц[іалістів]», як мені здається, не чинна і може фактично зовсім не існує. Во всякім разі я на тій підставі такий вивод зробив, що не доводилося вже багато років нічого чути про прояви її життя. Поза тим бачу, хоч би з Бюлетеня (Інформ[аційного] Листка), що Ви в громадськїм житю приймаєте активну участь. Це дуже добре, значить є ще порох в порохівниці. Хотів би, щоби Ви мене хибно не зрозуміли. Мені не ходить про декларативний виступ, про позу чи жест, а про суть, яка у нас з Вами, здається, мало чим різниться.

Живемо ми в часи, коли кажуть, що «порохом пахне». Може й не порохом справжнім, то все-таки якось смалятиною... В такий час сидіти склавши руки, або розкладати па-сьянс ... було б просто сором.

Майже ніхто з нас не може присвятити всі сили політичній роботі, хіба ті, що творять волю пославши — сильних міра сього... Але одстати од цієї роботи і од політичного активного інтересу було б великим гріхом. Все-таки я теж мушу займатися приватними своїми справами. Торік літом дуже хорів, нервова система після грипа, тифліта і т. д. теж ослабла. Зайнявся я, як для техніка, дуже цікавою справою — проведенням в індустрії нових методів праці, патентів. І в цих справах був в Польщі, пару разів надїздив до Чехії і далі хочу цими справами займатися. Це нелегка справа, багато розчарувань і холостих рухів доводиться робити, але, думаю, життєвий екзістанц — мінімум дати може. Коли би довелося бути незабаром в Чехії і буде вільний час, радо відвідаю Вас в рині.

Дуже дякую Лідії Миколаївні за пам'ять і привіт. Прошу Вас переказати високошановній пані моє привітання і найліпші побажання.

Вертаюся до справи, біля якої працює д-р Липа. Він збирає матеріали про добу, коли працював його Батько*, Міхновський і т.д. Коли можете в цім йому допомогти, то не відмовте це зробити, як скорше. Ваші спогади у львівському «Віснику» очевидно він має, бо він сам був довший час співробітником донцовських видавництв.

Може Вам потрібна адреса інж. Михайла Баскевича, то ось вона: Mihajlo Baskyevic. Birčaninona № 40 Beograd.

Мав нещодавно відомості з Аргентини про Андрущенко, б[увшого] члена Партії Сам[остійників]-Соц[іаліст]ів. Він там приймає участь в гуртку гетьманців.

Ваш

(С. Шемет)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 85, арк. 113.
Оригінал. Машинопис.*

№ 315 | З листа емігранта Т. Монюка громадському діячеві В. Приходьку про вплив міжнародних подій на розв'язання українського питання, неготовність до цього еміграції та її провідної верстви, необхідність появи нових сил у керівництві українським визвольним рухом

2 листопада 1936 р.

Дорогий В[іктор] К[індратович]!

Вже довгий час не маю від Вас жадного листа. Останніми часами інтенсивно працюю в торгівлі [...]

[...] Події сунуть з неминучою послідовністю, скорше, ніж можна було сподіватися. Німецько-японська умова — це вже не симптом, а яскравий показчик не лише напруження, а і явних намірів походу на Схід. «Специ» думають, що найбільше рік-два триватиме підготовка. Але і вони можуть легко помилитися: це може тривати і довше, але може вибухнути і значно скорше. Властиво вогонь запалено; він уже не тліє, а горить: на Далекому Сході Японія тисне ось уже кілька років: вперто та планомірно; Італія розпочала в Африці, а тепер разом з Німеччиною [тисне] на заході Європи. Тут ситуація зарисовується ясно: змусити Францію до капітуляції або приєднання до бльоку зах[ідно]-європ[ейських] автор[итар]них держав. Це останній стан консолідації Західної Європи.

А тоді? — Німеччина посуне на Україну при допомозі Польщі... Польща за всяку ціну стремітиме до відірвання Правобережжя та відновлення Великої Польщі. Ці аспірації вона мала ще за Пілсудського; Ридз-Смігли⁴⁴⁴ продовжує цю традицію [...] Німці візьмуть на себе генеральне керівництво.

Яке має бути наше становище супроти тої ситуації? Зараз ми цілком «безрадні»... Правдоподібно, що рішаючи слово матиме радянська Україна. Чи назрів там ґрунт для усамоствінення України? Психологічно — так [...] А фактично? Тобто щодо господарської сили, суспільно-політичної, адміністративної організованості, військової і т. п.?

На це питання тяжко дати точну відповідь. Хто зна, чи тамтешні чинники можуть таку відповідь дати. Але, думаю, що відповідь повинні ми, після зрілих обміркувань, дати тут, закордоном. Це ще раз підкреслює важність та неминучість наміченого конгресу. Його

* Йдеться про І. Л. Липу.

вже треба було відбутися [...] Зрештою я не знаю точно, в якій саме стадії ціла та справа знаходиться [...] Але, поскільки маю можливість стежити за нашою пресою, думаю, що не все гаразд [...]

Знаю, що не Ваша вина; не тяжко уявити собі чому справа пішла так: для цього слід собі приглянути характеристику наших чинників [...] Тяжко ви[жи]дати* від них зміни ментальності [...] Думаю, що вони, саме завдяки цій своїй типології, не тільки звели справу на манівці, але і засмоктали, надавали їй тавро своєї характеристики. Ні, це не явище консерватизму або традиції, скорше нашої розхлебаности; коли хочете — суспільно-громадської нездарності або недбайности [...], мовляв «якось то воно буде» — основна риса тої типологічної провінціяльності та примітивізму. Бракує розмаху, відважнішого руху, динамічності. Можливо, що все це обумовлене більш ніж ясно, що мусять прийти до слова — нові люди, які повинні тягнути за собою нові настрої, сили та й творити нові підвалини всього нашого життя та визвольного руху [...]

[...] Чи минулий досвід нічого не значить? А нашим діячам такі слід було б хоч час від часу заглянути в дзеркало минулості — всіх тих ментів програної [боротьби] [...]

З правдивою пошаною

Ваш

(Т. Монюк)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 155, арк. 78–81.

Оригінал. Рукопис.

№ 316 | Лист емігранта В. Розумовського Ю. Колларду про життя та осередки української еміграції в Парагваї, стосунки між галичанами і наддніпрянцями

[Не раніше 1936 р.]

Дорогий Юрій Жерардович!

По правді кажучи, Ваш лист був такий несподіваний для мене, що кілька разів все дивився на Ваш підпис, чи не фальшивий. Я багато разів Вам писав і не отримав жадної відповіді. Запрошував [у] Подебради, але також не дістав відповіді. Не знав вже, що думати. Але, слава Богу, покищо Ви здорові й служите. Коло мене сумно — мусив з Аргентини перебраться до Парагваю в непроходимі ліси і пущі, де розкидані колонії волиняків. Темнота страшна, національно несвідома, працювати серед них — каторга.

Взяв на себе школу — платять мізерію, себто вистачає на 2 кг цукру, а тому маю при школі кавалок землі — посіяв кукурудзу, вату***. Збір, головним чином, вати сьак так дає можливість зв'язати кінці з кінцями. Спека така, що навіть чоловік, який народився тут, тяжко переносе, окрім того багато інших неприємностей, як, наприклад: гадюки, укуси кожної з них є смертельний, страшні павуки, скорпіони, москіти, літаючі блощиці — розміром 1 см et cetera. Одинокий, як перст; скільки переносив образ від цих хамів.

Хоть би наша українська справа посувалася вперед, як личить державнодумаючому народові, то в ім'я надії, що може хоть на своїй землі вмерти, терпів би все це, а так власне для чого тягнути це мізерне життя, кому я потрібний.

* Нерозбірливе слово.

** Тобто, бавовну.

Не думайте, що пишу під настроєм відповідним — ні, ці думки ніколи не виходять з моєї голови. Багато я вже переніс невдач, вічне скитання, голод, холод, вічний пошук за тим каваликом хліба, вічне тремтіння за завтрішнім днем і перед собою нічого. От в такому стані я опинився сьогодні. Сумно, невесело.

Аргентина, хоть більш культурна сторона, але Парагвай такий самий, як і в ті часи, коли Колумб відкрив Америку. Наша інтелігенція лише думає про свій добробут, від участі в організаціях [громадських] цілком відмовилась, та й не дивно, бо організація складається з галичан, нашого брата не люблять, ведуть свою галицьку політику, а про Соборну Україну нічого не думають. Якщо буде можливо, то може ще подамся на Далекий Схід, все одно губити нема чого.

Андрющенко улаштувався добре, але ні з ким не тримає звязку; він лише появляється тоді, коли йому погано, як щось дістав — знову зникає. Про інших нічого не чув і не знаю. Де Гриць Макаренко? Шаповал* злетів з отамана, залишився лише редактором. Не знаю в чім річ?

Ех, хотілося би Вас побачити та побалакати щиро. Погано бути відірваним від світа, від своїх друзів. Не лінуйтеся та напишіть мені листа.

Цілую ручки Лідії Миколаївни. Я часто її згадую, коли ходили по Відню та роздивлялися виставу в склепах. Ну, досить, вже багато написав.

Міцно тисну Вашу руку.

Ваш

(В. Розумовський)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 83, арк. 123–123зв.
Оригінал. Рукопис.*

---

* Йдеться про полковника О. А. Шаповала.

№ 317

3 листа емігранта Т. Монюка громадському діячеві В. Приходьку про хід підготовки Всеукраїнського національного конгресу та необхідність консолідації українських сил з метою створення єдиного керівного центру

12 січня 1937 р.

Брно

Дорогий Віктор Кіндратович!

[...] Але про К[онгресо]ву акцію. Враження від останнього засідання Ініціативної Комісії? Більш ніж добре: видно, що дехто зайняв дуже стриманий тон, яким не хотів попасти у розріз. Помітна більша рішучість і діловитість. А це важна обставина: бо в т[акому] випадку Ініціативна Комісія, справді може відігравати свою роль. Але мусимо безкомпромісово дотримуватися тих основних ідеологічно-програмових і тактичних постулатів та інтенцій, в яких ми приступили до праці.

Тут я виявив, що зацікавлення Конгресом значно більше, ніж сам раніше думав про це. Питали деякі видатні нацисти*; питали із табору «Козакії» — останні дуже цікавляться і ставляться до Конгресу назовні сприятливо, в дійсності ніби з затаяним побоюванням, що ось укр[аїнська] сила вже дозріває і з ментом скликання Конгресу стане рішаючим чинником у ході подій на сході Європи.

Нам уже завидують, що ми дозріли до того ступення. Як сказала Софія Федорівна**, мусимо заявити про свою суверенну волю: але заявити гідно, солідарно і переконуюче. Це повинні зрозуміти всі наші течії та «Урядові» центри. Для нас не важно, чи буде конфлікт чи ні: важно бути всепідготовленим до подій, які б вони не були; підготовленими психологічно, а ще більше організаційно. Як? Дійти до єдиної правильної (інтегральної) ідеології державно-визвольного руху, єдиної програми та якнайдоцільнішої тактики.

Мусимо мобілізувати всі наші живі сили та ресурси для тих складних завдань, які сунуть на нас з більшою силою та кожним ментом. Це повинні усвідомити всі наші чинники. Мусимо усунути це тертя, яке повстало внаслідок різних ідеологій, програм, тактики та організацій. Потрібно створити Генеральний секретаріат, здібний до цієї тяжкої організаційної праці [...]

Ваш

(Т. Монюк)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 155, арк. 84–86.

Оригінал. Рукопис.

* Йдеться про членів ОУН.

** Йдеться про С. Ф. Русову.

28 січня 1937 р.

Ну, то бувайте здорові з Новим Роком. Бо ... вже відсердився. Слава Богу, що Ви живі та здорові й смикаєтесь. Це вже так було й буде [...]

Тут так само, як і в Празі, розбилися люди і кожен сам у себе у своїм колі крутиться. Націоналісти окремо. Крушинський собі має аудиторію та видає «Молоду Україну». Шаповал* крутиться з комуністами українськими, які видають свій Бюлетень і пишуть йому листа «з комуністичним привітом»: мають творити єдиний фронт.

Церква у нас є, але не автокефальна, а від Діонісія⁴⁴⁵. Є школа в Парижі й на провінціях декілька. Існують по-старому Військове то[варист]во. І так ніби нічого. Хліб жують, і ... прочує. На Музей в[извольної] б[оротьби] [України] тут не збирають [...]

Ну, мабуть, і годі, бо здається все. Сердечно здоровлю Вас.

Дай Боже витримати.

Ваш

(Рудичів)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 58, арк. 6–63в.

Оригінал. Машинопис.

№ 319 | Із статуту Союзу бувших українських вояків у Канаді

2 квітня 1937 р.*

Монреаль

СТАТУТ
СОЮЗУ БУВШИХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ

Розділ перший

Назва організації

Назвою організації має бути: «СОЮЗ БУВШИХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ»

Розділ другий

Засади

СОЮЗ БУВШИХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ має бути організацією демократичною. Не має права бути зв'язаною з жодною політичною партією або організацією.

Розділ третій

Завдання й цілі

- 1) Об'єднати всіх бувших вояків УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ І ФЛЬОТИ в першій мірі, та – всіх вояків українців, що брали активну участь у світовій війні.
- 2) Плекати любов і пошану до Канадійської Домінії й Бритийської імперії.

* Йдеться про генерал-хорунжого М. Ю. Шаповала.

** Дата прийняття статуту.

3) Підтримувати серед членства дух товарищескості, дух взаємної допомоги та тісні й добросердечні відношення, що своєчасно існували в армії.

4) Заховувати рекорди та спомини про їх діяльність і дивитись та пильнувати аби їх праця не була забута українською нацією; піклуватися ними й тими, хто від них залежить.

5) Постійно заховувати пам'ять про полеглих, про їх героїські вчинки та про тих, хто помер в будучому; ставити пам'ятники в честь їх героїства та самопожертвування і піклуватися ними; займатися урядженням відповідних похоронів і щорічних поминків.

6) Доглядати за утриманням і вигодою тих, що вимагатимуть спеціального лікування, слабих, старих і потрібуючих помочі; робити заходи про поліпшення добробуту їх родин та інших від них залежних.

7) Виховувати публічну опінію по відношенню національних обов'язків до полеглих наших борців, до інвалідів та інших, хто служив в Українській Армії та Флоті, й всіх від них залежних.

8) Виховувати в громадянстві почуття лояльності, патріотизму, обов'язку та бездоганного служення народів.

9) Підтримувати відповідні підприємства, що торкатимуться виховання, підшукування праці, осаджування на господарстві ветеранів і їх родин та виховання їх родин.

10) Боронити їх права, придбані, приписові законні, а рівнож — боронити права і тих, що від них залежать. Виконуючи це, всі члени організації повинні кооперувати з тими, хто офіційно є уповноважений за адміністрацію цих прав, провінціональним або федеральним урядами.

11) Заховувати й передавати традиції УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ.

12) Посереджувати ветеранам в отриманні належної їм платні, згідно визнаному рівню оплати праці, в залежності від їх здібності.

13) Старатись про забезпечення відповідними пенсіями чи допомогами ветеранів і від них залежних, та — вдов, дітей і всіх інших залежних від померших членів. Старатись про відповідне забезпечення тих, хто на старості літ не встані буде утримувати себе.

14) Здобувати фонди і уживати їх виключно на цілі, що означені в повищих точках.

15) Набувати різного роду рухоме й не рухоме майно та утримувати такі нерухомості як шпиталі, доми відпочинку, клуби, канцелярії, притулки для сиротів та устаткування потрібне для адміністрації СОЮЗУ БУВШИХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЯКІВ, та — для всіх його уповноважених, станичних команд що переслідують означені тут цілі й об'єкти.

16) Кооперувати з Бритійськими імперіяльними та союзними подібними організаціями.

Розділ четвертий

Членство

1) Членом СБУВ може стати: а) Кожна особа, що служила в українській армії і флоті;
б) Кожна особа, що брала активну участь у визвольних змаганнях за незалежність України;

в) Кожна особа українського походження, що брала активну участь у світовій війні [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 347, арк. 62–63.

Друкарський примірник.

3 травня 1937 р.

Софія

Вельмиповажний пане генерале!

В своєму попередньому листі до Вас я обіцяв намалювати Вам більше-менше повну картину стану нашої еміграції в Болгарії.

Я вже по скорому приїзду сюди, до Б[олгарії], дав один такий опис. Зроблений він під свіжим враженням поверхового огляду життя організацій і, хоч мої висновки змальовані були не в рожевих барвах, але положення здавалося мені тоді не таким жахливим як воно дійсно є.

По поверховому біглому огляді настала систематична організаційна праця і от тут прийшлося робити вже повну аналізу кожної організації зокрема і, на превеликий жаль, мушу сконстатувати, що картина, яку побачив при цій аналізі, є жахлива в повному розумінні цього слова. Аналізу робив для з'ясування самому собі суті недуг, щоб знати, яким ліком треба лікувати хворі організації і по з'ясуванні сконстатував, що хвороба на 99% є смертельна, особливо в стосунку до нас, унерівців. Мушу, бо цього вимагає справа, сказати, що хворобою цієї охоплені в більшій мірі наші організації і лише в незначній мірі перелилась вона на другі організації, а то на «націоналістичне» У[країнське] к[ультурне] о[б'єднання] в Софії і «безпартійне» Товариство ім. Шевченка у Варні. Я не кажу, що ці організації не хорі — так, вони є також немічні і то поважно, але не в такій мірі, як наші.

Як не прикро писати мені про такий стан, але ліпше писати правду, аніж подавати фантастичні картини, якими постачав нас п. П[арашук] і п. М[алиновський].

Шукаючи причини хвороби, ясно собі, на всі 100% з'ясував, що основною причиною її є наша матеріальна допомога. Як не дивно це, але, є це саме так. Чому? Я багато років тому твердив, що прихід п. П[арашука] до громадської праці настав саме після того, як така допомога була фактом. П[ан] П[арашук] добився того, що на тлі безінтелігентної маси нашої еміграції він «єдиний» міг щось зробити. Це був початок боротьби, це був початок розвалу і причиною до нього була саме та матеріальна допомога.

Першою жертвою тої боротьби був полк. Цибульський, кажу жертвою, бо, не дивлячись на всі його хиби, він все ж був добрим організатором і багато чеснішим, ніж є їм той, хто виграв на той час боротьбу — п. П[арашук]. Боротьба виграна. Настало широке поле діяльності — вільність рухів і здавалося мусив би настати розквіт організацій, руху, але на ділі всі засоби тонули в кишені п. П[арашука], організаційна праця зовсім не рухалась з міста. На обрії появився п. М[алиновський]. Не знаю, чи то була правда чи ні, але всі тут твердять, що він прийшов сюди з листом від Вас, отже по Ваші ніби рекомендації і всі «зрозуміли», що він є «висланий Урядом». Я знаю, чого саме приїхав п. М[алиновський] сюди, як знаю і те, що місії своєї він не виконав. Логічно, треба було його після цього відкликати з Б[олгарії]. Цього не сталося і п. М[алиновський] по громадській [лінії] почав причому приміювати так присущі йому кар'єровські методи. Наслідок — обурення. Інцидент у Варні, переїзд п. М[алиновського] до Софії, ті ж методи і в Софії, боротьба з п. П[арашуком]. В ім'я чого ж велася та боротьба? Захищалися інтереси ідеології УНР? Чи лише обурювалася «чесна» душа п. М[алиновського] проти загребушости п. П[арашука].

Ні, все це було далеке від п. М[алиновського]. Мета була одна — повалити за всяку ціну і якими завгодно методами п. П[арашука]. А методи боротьби!!!

Цілком певен я, що для розкладу нашої еміграції ліпших методів не придумали б і большевики. Є дуже характерним, що методами такими користувались обидві сторони і п. М[алиновський] і п. П[арашук]. Чуби летіли в громадянства, яке поступово втягувалося в ту боротьбу, ділилися на «парашуківців» та «малинівківців», ніхто не згадував вже про те, [що] вони унерівці... В цій боротьбі чесність, мораль, тактовність, були поняттями незаними. Запанувало хамство, безтактовність, деморалізація, аморальність і на чолі цього став ніхто інший, як п. М[алиновський], «представник Уряду». Прикро — дуже прикро, але це так [...]

З правдивою пошаною до Вас.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 382, арк. 185–186зв.

Копія. Машинопис.

№ 321 | **3 листа емігранта Т.Монюка громадському діячеві В.Приходьку про зацікавленість європейських країн «українською проблемою», прагнення вирішувати її у власних інтересах без участі українців та про неготовність останніх до активних дій**

12 липня 1937 р.

Дорогий Віктор Кіндратович!

Вашу відповідь одержав: думав було, що або ще більше захворіли, або осудили мене за останнього листа та розсердилися з ніби пристрасного відношення до Львів[ського] конгресу [...]

А події сунуть. Сталін розправляє з останніми рештками революційної еліти — зводить рахунки зі «соціалістичним» сумлінням⁴⁴⁶. Здається, що на перший кон виступить брудний чобіт військової диктатури. Це для більшої внутрішньої «консолідації» та зовнішньої безпеки. Затяжна боротьба в Гішпанії* трохи переплутала пляни вісі Берлін — Рим.

Але факт — фактом: Німеччина осягнула певної кристалізації відносин у Європі та виявила проблематичну вагу мілітарних союзів з ССРСР. Дехто припускає, що зі зміною курсу в ССРСР можливий союз Німеччини з ССРСР [...]

Японія притихла певно перед завданнями консолідаційного порядку внутрі та в окупованій Маньчжурії. Коли Німеччина не вирушить на схід — тяжко сподіватися удару з боку Японії. Без того удару Совіти будуть далі зміцнювати свої позиції та нищити Україну. Польща договориться з Румунією. А все це коло «української проблеми».

Не ми, виходить, а вони її ставлять і намагаються всіма силами вирішувати її, звісно, в свою користь. А ми, ще досі не створили єдиного авторитетного тіла, яке б нас і репрезентувало гідно внутрі і назовні і вело б «перетрактації» та цілу справу на міжнародному форумі [...]

[...] Не встиг ще дописати, коли пошта принесла мені Ваші дальші матеріяли, що дають привід до нових думок і турбот. Ваш лист до «Ради»⁴⁴⁷, — цей опис нашої ситуації, — знаменитий своїм реалізмом, дарма, що не менш пригнічуючий, ніж останній: Україна

* Тобто, Іспанія.

йде до поразки⁴⁴⁸! Як бачу — коса трапила на камінь: Сцїборський певно цїнує саме Вашу статтю, але в своїй статті робить багато промахів [...]

14.VI. 1937

Ваш

(Т. Монюк)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 155, арк. 105–109.
Оригінал. Машинопис.*

№ 322 | З листа В. Приходька редактору часопису «Трудова Україна»⁴⁴⁹ Н. Григорієву про деструктивну діяльність есерів серед української громадськості та необхідність без огляду на партійність працювати в інтересах української справи

20 липня 1937 р.

Вельмишановний Никофір Якович!

Зміст останнього числа «Тр[удової] України» знову підюжує мене озватися на нього. Думаю, що Ви не будете за це сердитись на мене, бо, передовсім, це є інтерес, увага до Ваших писань і взагалі пошана до Вашої праці, хоч я може й не погоджусь з нею. Так, не погоджусь. Так і зміст «Тр[удової] Укр[аїни]» уже давно викликав у мене «таке» почуття: не те, не те пишете, що треба.

Правда, в останніх часах єсть певна еволюція, але д[уже] маленька. В основному ж «Тр[удова] Україна» уся д[іє] подібно до себе від початку виходу й до кінця. Два основних мотиви завжди є в «Тр[удовій] Укр[аїні]»: 1) лайка інших партій (іменно — лайка, а не критика) і 2) протиставлення себе (УПСР) — українській нації. На ці теми є у мене багато думок і треба було б багато писати, але хочу я брати це найстисліше.

Отже, може Ви, як редактор, якому треба випустити чергове число партійного органу і маєте багато рації в підборі тем і матеріалу, але коли я читаю «Тр[удову] Укр[аїну]» як громадянин, то я відчуваю усіма фібрами, що «не делом заїмаєтесь». Діло приноситься в жертву чисто негативному завданню і шкідливому з точки погляду творчої праці, а саме «дратуванню людей». Оце постійне виставлення заслуг с[оціалістів]-р[еволюціонерів] у минулому, оце постійне запевнення торжества с[оціалістів]-р[еволюціонерів] у майбутньому — на що воно Вам здалось, коли знаєте, що це лише дратує людям нерви. Але головне це шкідливе і непотрібне з погляду сьгоднішніх інтересів укр[аїнської] справи [...]

[...] Українська справа потребує конкретної широкої роботи, чи, вірніше, втягнення в цю роботу широких мас, цілої нації — і ще точніше: нація потребує, щоби ставав хтось на чолі і вів і робив. І вона не буде дивитись — хто це робить: с[оціалісти]-р[еволюціонери] чи нац[іоналі]сти аби робив діло.

На невелику групу с[оціалістів]-р[еволюціонерів] я дивлюсь і цїную її як людей, що були в такій роботі, знають її, психологічно вона їм близька і вони, ці люде, ця група ще й сьгодні є дуже потрібна і може робити велику роботу.

Сьгодні є велике безлюддя, — мені здається, ще більше, ніж було в 1917 році, — і перед бувшими с[оціалістами]-р[еволюціонерами] ще розгортається величезне поле діяльності і впливу. Ставайте майже в чолі нації — і робіть діло, — укр[аїнська] нація і сьгодні

навіть не буде дуже копатися — чи ви с[оціалісти]-р[еволюціонери] чи с[оціал]-д[емо-крати], аби робилося діло [...]

Я скінчив. Відчуваю, що не сказав усього й так, як хотів. Але тема — поважна й треба було б писати цілий трактат. А так — маєте кілька уваг «з боку», може вони й цікаві Вам будуть, що йдуть з боку. У всякому разі, — прошу їх прийняти не зі злим серцем, бо вони йдуть від людини, може найближче психологічно зв'язаної з людьми, що належали й належать до партії «с[оціалістів]-р[еволюціонерів] і висловлюються в момент, коли треба шукати «правди».

З високою пошаною до Вас

(В. Приходько)

20.7.1937

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 332, арк. 26–29.
Оригінал. Рукопис.

№ 323 | 3 листа емігранта А.Кістя сотнику М.Битинському та його дружині про справи Української фільмової корпорації в США

12 листопада 1937 р.

В Нью-Йорку

Дорогі пане Микола і пані Стефа!

[...] Однак в справах фільмової корпорації, то багато маємо журби. Славно пишеться в газетах про славного балетмайстра Василя Авраменка⁴⁵⁰ і мої відносини з ним братерські по назві, а фактично придивився я до нього і те все виглядає інакше, як часописи пишуть. Авраменко — неврастеник і зарозумілий «вожак-демагог», котрий має величезний талант збирати гроші, все на «українську справу», а після з тої справи виходить, що українська інтелігенція все відкидається від нього, а україн[ську] фільму «Наталку» почав робити при помочі ширих українських малоінтелігентних людей чи тих, що на артистичній справі не розуміються, а ведучими взяв московс[ького] жида і т. д. Отже, бачите, як те все «миле» і який результат може бути. З тої фільми, яку зробили за дорого, нікому грошей не повернули, бо господарка фільмова була непрактична: якби то скромно і господарно робили — давно гроші б вернули, а той Авраменко здурів від слави і наймав салі на висвітлювання «Наталки» по 600 або 400 доларів за найм салі на один вечір! Все громадянство мало зійтися! А він говорив запальні демагогічні промови, де підносив себе до небес і боровся проти його «ворогів», яких він знищить (головно проти україн[ського] часопису «Свобода!», бо там з редактором у нього була персональна справа). Все привело до того, що сварки йшли, а не прибутки сподівані, а страти несподівані приходили. Тепер Авраменко вже в Канаді, сам свого фільму буде робити за гроші, які йому люде мають дати і позичити особисто на це, а тут осталися люде без нього, але з його дорогим менеджером, який московсько-жидівських артистів хоче набирати і московський дух і навіть московського характеру фільму хоче ставити за україн[ські] гроші! Отже, як це приємно чути? А мене не приймають до тої справи, хоч жінка дала мені права, але інтелігентних українців москаль-жид не хоче. Борюсь за свої права як українця і учасника матеріального в фільмі, як можу, але тут люди з Галичини в заряді: їх московське нахабство не болить, лише польське розуміють [...] Тому тяжко боротися, однак преса українська (галицька) стоїть

на соборницько-українському становищу і підтримує нас українців, котрі московсько-жидівський провід хочуть очистити від україн[ського] ідейного діла. Тільки ще не хочемо давати в часописи про те, що переживаємо у внутрішній боротьбі! [...]

Я вірю в перемогу, але тяжко боротися за такі речі, які Вам такі зрозумілі (що україн[ську] справу треба робити україн[ською] душею і для фільма брати сюжети і п'єси, де б не понижувати україн[ський] нарід, але цього тут не розуміє пан менеджер Авраменка і він сам також [...]) Бо, хоч хоче ставити «Запорожця за Дунаєм», але не того, якого Ви знаєте, а такого, що це буде, як казав один жид, «нечто ужасное!» [...]

Ваш

(А. К[ість])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 45, арк. 46–46зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 324 | Зі звіту Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції про діяльність Товариства у 1937 р.

Не раніше 31 грудня 1937 р.

1. Загальне становище

1937 рік в життю Т-ва не був видатним з огляду на внутрішнє становище країни, в якій перебуваємо. Глибока політична криза, що послідувала за економічною, невиразне зовнішнє становище, часом навіть дуже загрозливе, досить різкі соціальні реформи, що перейшли в цьому році, — все це творило досить непевну ситуацію в стосунку до чужинців і тому Управі Т-ва доводилося бути на сторожі, з великою пильністю приглядатися до обставин і в своїх заходах по різних справах обережно підходити до вирішення і виконання своїх постанов.

Під кінець року помітна стала певна стабілізація, яка була результатом переведення різних соціальних реформ. Становище наших членів, що працюють в індустрії, ніби покращало, матеріально вони стали себе почувати краще, ніж у минулі роки. Становище ж членів Т-ва, що працюють на землі, навпаки, не покращало, а подекуди навіть погіршилося. Становище ж безробітних не покращало (особливо в департаментах Сени, Сени й Уази, Сени й Марни), бо дуже малий відсоток з безробітних знайшов собі роботу, решта ж перебуває у такому ж невиразному стані, як було перед тим, бо нові розпорядки влади стали ще більш суворішими щодо чужинців (особливо в індустрії, яка працює на оборону і яка тепер є удержавленою). Так само, наприклад, чужинці-безробітні не отримали прибавки шомажної допомоги, яку мають французи.

Одначе розвиток подій в світі, особливо швидкий темп життя на нашій батьківщині, напруження певних уемних сил в боротьбі з московським більшевизмом, — створюють сприятливу атмосферу для української проблеми і це одчувають наші члени, передбачаючи, що події йдуть скоршою ходою до позитивного вирішення питання нашої державности. Тому то всі ті від'ємні сторони нашого емігрантського життя на чужині, зо всіма буденними справами, не так вже дошкуляють морально, як це було в минулому, і виразною є серед наших членів певність про наближення кінця нашого перебування на чужині.

Ця твердість духа серед членів Т-ва, ця спаяність духовна поміж членами і центром особливо виявилася під час об'їздів філій і зв'язків Головою Т-ва ген. О. Удовиченком,

який за цей рік побував по кілька разів в різних районах скупчення наших членів і який констатував велику моральну силу, витримку і непохитність організації.

Це констатування є особливо приємним явищем в житті нашої організації, якраз на десяту річницю існування нашого Т-ва, бо ці основні риси внутрішньої структури і форми духовного об'єднання є тим необхідним цементам, що потрібний у цю добу, таку непервну і повну морального занепаду, кризи принципів і ідей, які панують в міжнародному житті [...]

7. Стосунки з міжнародними та чужинецькими організаціями

За минулий рік Управа Т-ва продовжувала пропагандово-інформаційну працю серед чужинецьких комбатантських організацій і затримувала ті приязні стосунки, які вже налагодилися з французами, італійцями, бельгійцями, португальцями, «Вільними Козаками», грузинами тощо. Помітна зміна до нас і з боку англійських б[увших] вояків («Бри-тиш Легіон»), які тим часом налагодили писемний контакт з нашим Т-вом.

Дуже інтересною, хоч і дуже складною та делікатною, виявляється робота Управи Т-ва на міжнародному комбатантському терені. Як відомо, з міжнародних комбатантських організацій, з якими доводилося мати справу Т-вові, — це були дві організації «ФІДАК» (антантське угруповання), та «СІАМАК» (пізніше утворене угруповання за участю німців, австрійців, болгар, але з лівим зафарбленням по ідеології). Сьогодні ці дві організації, так би мовити, одходять до історії, хоч ще і існують, тому що ідеї, які вкладені були в їхню основу, вже застаріли, вони виконали своє історичне завдання. Новітні течії і конфігурації в міжнародному житті покликають на кон нові формули мирного співжиття і співпраці, і тому повстав «СІП» (Постійний Міжнародний Комітет бувших Комбатантів), як новітня спроба — понад «ФІДАК'ом» і «СІАМАК'ом» — нав'язати стосунки і привести до об'єднання всіх учасників Великої Війни (крім росіян). До складу цього Комітету увійшли всі держави, що представлені в «ФІДАК'у» і «СІАМАК'у», за винятком Сполучених Штатів Північної Америки, що лишаються вірними своїй доктрині невтручання в справи Європи. Само собою розуміється, що завдання цього Комітету є дуже тяжким: занадто багато є в Західній Європі питань горючих і складних, ба навіть небезпечних. Але Управа Т-ва, приглядаючися і стежучи уважно за роботою нової організації, вишукує способи участі українських б[увших] вояків у працях нової організації. На черговому Конгресі цього Комітету, який відбувся в Парижі 29–30 листопада і 1 грудня с. р., Управа була представлена і нав'язала контакт з окремими членами Комітету.

8. Стосунки з українськими організаціями б[увших] вояків по інших країнах

Управа Т-ва налагодила тісний контакт з Союзом українських старшин та Т-вом українських б[увших] вояків у Бельгії. Наші побратими в Бельгії звернулися до Управи з проханням дозволити їм уживати, як свій, значок Т-ва, як на бланках, так і носити його, на що, звичайно, Управа з приємністю дала згоду.

Так само тісний зв'язок існує в Управі з Союзом українських старшин в Чехах, який виявляє велику охоту співпрацювати також разом з нашим Т-вом взагалі.

Налагоджено зв'язок з Т-вом б[увших] вояків в Румунії та у Вінніпезі (Канада), з яким ведеться листування [...]

№ 325 | Лист членів Управи Співки українських військових інвалідів у ЧСР до генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка з протестом проти участі його в розколі української еміграції

19 лютого 1938 р.

Панові генерал-поручникові

М. Омеляновичу-Павленку,

б[увшому] Командарму УНР і Начальному Вождеві Української Галицької Армії

Високоповажаний пане генерале!

З огляду на те, що нам, б[увшим] воякам Армії УНР і Української Галицької Армії, на еміграції в своєму житті й чинності доводиться дотримуватись загально-обов'язуючих національно-громадських норм та в душі цих норм реагувати на явища нашого національно-суспільного життя, ми, представники Співки Українських воєнних інвалідів в ЧСР, Союзу б[увших] українських старшин в Чехах та Товариства Запорожців, групи членів в ЧСР, дозволили собі ухвалити на спільних зборах резолюцію, копію якої доводимо до Вашого, пане генерале, ласкавого відома.

З правдивою повагою:

Підписали:

(-)	Инж. В. Прохода в.р., підполковник
(-)	К. Григорович в.р., сотник
(-)	Арх. А. Корнійчук в.р., хорунжий

З оригіналом згідно:

(М. Россіневич)

Підполковник Укр[аїнської] Армії

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 376, арк. 71.

Засвідчена копія. Машинопис.

Копія

[Резолюція]

Нижчепідписані організації бувших українських військових на спільній нараді своїх представників дня 3 та 7 лютого 1938 року обговорили негативні явища при сьогорічному

святкуванню дня 22 січня — Проголошення Самостійности та Соборности Української Нації й констатували слідує:

1. Підписані організації своїми представниками взяли участь в підготовці й творенню Контактного Комітету українських організацій в ЧСР, приєднуються до всіх консолідаційних проявів цієї акції та вважають неприпустимим будь-яке пошкодження таких проявів;

2. Святкування дня 22 січня вважають одним з головніших таких проявів, особливо зобов'язуючих усіх учасників і тому незрозумілий демонстративний виступ з цієї акції Центрального Союзу Українських Організацій, Т-ва «Єдність» та Т-ва Українських Інженерів всього за кілька днів до свята, й влаштування сепаратного свята, що шкодить консолідації національних сил.

3. Участь у тому сепаратному святкуванні нашого бувшого Командуючого Українською Армією, п[ана] генерала М. Омеляновича-Павленка, в ролі головного промовця вважаємо явищем негативним, що пошкоджує репутацію родини бувших військових, як елементу неполітичного, а консолідуєчого.

Беручи в увагу те, що

а) п[ан] генерал М. Омелянович-Павленко був Командуючим цілою Українською Армією і вважався носієм української військової традиції та

б) що він багато разів деклярував себе як Голову всіх комбатантів — не погоджуємося з його участю у згаданому сепаратному святкуванні та його намагання втягнути до участі в тому святкуванні організації бувших військових.

Щоб на далі обмежити подібні прикрі явища, підписані організації проголошують, що п[ан] генерал М. Омелянович-Павленко зможе виступати в їх імені лише тоді, коли матиме уповноваження від цих організацій.

За Спілку українських воєнних інвалідів в ЧСР:

Голова	(—)	підполковник Палій-Сидорянський
Секретар	(—)	К. Григорович

За Товариство Запорожців, групу членів в ЧСР:

Хор[унжий] (підпис)

За Союз б[увших] українських старшин в Чехах:

Інж., підполковник	(—)	В. Прохода
Інж.	(—)	А. Зубенко

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 376, арк. 72.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 326

Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу про необхідність дискредитації П. Скоропадського та його руху

15 квітня 1938 р.

Високоповажаний пане полковнику!

Згідно з відомостями, які я посідаю, дня 29 ц[ього] квітня має відбутися «ювілей» П. Скоропадського, який «скоропадчики» мають замір перевести особливо урочисто.

З цього приводу, безумовно, буде розвинута «скоропадківцями» широка акція.

Для того, щоб не тільки знейтралізувати прихильну гетьманцям пресу, але разом з тим і дискредитувати остаточно Скоропадського в очах цілого світу, треба негайно розпочати сильну протиакцію, яка пригадала б ганебну діяльність Скоропадського на Україні, його національну зраду, як рівнож і здискваліфікувала б діяльність його закордоном.

При всіх цих виступах треба уникати критикування німців, зазначати можна, що підтримка Скоропадського німцями в минулому була їх помилкою і що вони були Скоропадським, звичайно, обдурені, підкреслюючи одночасно національні моменти нашої справи.

Вся ця протиакція повинна використати всі можливості: інформаційні розмови зі своїми і чужими впливовими особами, збори різного характеру, що винесли б відповідні резолюції, уміщення артикулів у пресі, видання спеціальних листків і т. п. Для цієї протиакції доцільно було б використати мій артикул, що надрукований в 9-му числі «Тaborу».

(В. Сальський)
Генерального Штабу
генерал-хорунжий

15 квітня 1938 р.
№ 235

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 284, арк. 22.
Оригінал. Машинопис.*

№ 327 | Лист В. Филоновича В. Сальському про діяльність середовища П. Скоропадського та перевибори Управи Української громади в Пловдиві

30 квітня 1938 р.

В[еликий] Бичків

Ч. 606

Вельмиповажаний Володимир Петрович!

Цими днями випадково довідався я про певну акцію Павла Скоропадського. Останній ніби підписав певну умову з німцями, на підставі як[ої] в порозумінні з англійцями при поході на Україну цей останній буде вестися під проводом П. Ск[оропадського] і при допомозі цих двох країн. По мірі звільнення України остання підпадає під вплив: лівий берег Дніпра — Німеччини, а правий — Англії. Є якісь умови і відносно Галичини та Підкарпаття, які саме я не міг довідатися, але з факту арешту чільніших гетьманців на цьому терені треба припускати, що тут очевидно фігурує версія «уступки» її за певну суму, яку вже П. Ск[оропадський] давно отримав в користь Мадярщини. За правдивість цих чуток, які передані мені були під словом не ширення їх далі, ручити я не можу, але припускаю, що є вони, можливо, не дуже далекі від правди.

В останніх днях переслав Вам чотири привітання з Болгарії, чи дістали їх?

Просив би при пересильці брошур, 40 з них передати редакції «Діло» а 40 — Укр[аїнському] Наук[овому] Ін[ституту] у Варшаві від мого імені, а конто мого їм боргу за видання Інституту.

В Болгарії, в Пловдивській Громаді були перевибори Управи Громади й в Голови пройшов, ще до мого приїзду в Б[олгарію], «парашуковець», але пізніше він знову повернув до нас. Думаю, що і надалі він буде працювати під впливом нашим.

В Софії без змін.

Цими днями розпочинаю друк нового числа журналу.

З правдивою пошаною.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 284, арк. 53.

Копія. Машинопис.

№ 328 | **Привітання А. Ливицького з Великоднем на адресу редакції журналу «Гуртуймося» з висловленням надій щодо швидкого відновлення незалежної Української Держави**

11 травня 1938 р.

До редакції «Гуртуймося»

За Великодні поздоровлення щиро дякую. Воістину Христос Воскрес. Розвиток світових подій йде в напрямку, що в недалекім майбутнім неминуче допровадить нас до щасливої можливості святкувати Велике Свято на Власній Землі, в незалежній Державі Українській.

(Андрій Ливицький)

Головний Отаман

11 травня 1938 [р.]

№ 310

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 284, арк. 74.

Оригінал. Машинопис.

№ 329 | **Із щоденника громадської діячки С. Русової про міжнародні події та неготовність до них українства**

22 травня — 5 червня 1938 р.

[...] 22.V. Неділя. Страшні чутки, страшне очікування дальших фактів; вчора — мала мобілізація, сьогодні — більша, і евакуація чеського населення на 20 км від нім[ецького] фронту. Війська чеські [розміщені] в 4 км від кордону, в Брно прилетіли совітські авіани тяжки.

Що буде з бідною Чехією, яка тримається з таким достоїнством? А що буде з Укр[аїною] в цьому міжнародн[ому] хаосі, невже знову застане він нас не підготовленими?

Конгрес[овий] Комітет розпадається саме тоді, коли він мусить бути міцним і діяльним.

Поляки 6-го травня закрили Союз Українок, усі його філії і його видання. Писала 7 листів усюди, але що з того? Треба силу мати, щоб боротися, а ми нічого не маємо. Страшно за завтра, та ще і в родині дві протилежні течії думок.

5.VI. Убито ГПУ Коновальця⁴⁵¹ — який жах, по усій Європі панують своїми адськими машинами, убили вождя націоналістів, ким його замінити. Велика Україна сама розпочала свою боротьбу за його порадами, хто продовжує... [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 174, арк. 87–87зв.
Оригінал. Рукопис.*

*Опубл.: Софія Русова. Мемуари. Щоденник. —
К., 2004. — С. 466.*

№ 330 | Лист В. Филоновича В. Сальському про погіршення ставлення до української еміграції в Чехословаччині

7 червня 1938 р.

В[еликий] Бичків

Ч. 642

Високоповажаний пане генерале!

Листа Вашого з дня 1 червня ц. р. одержав. Дуже просив би Вас переказати по приложеній складанці Р.К.О. для «Діла» не 40 п. зл., як я просив раніш, а 45 п. зл. аби тим вирізняти старий рахунок. Для Укр[аїнського] Наук[ового] Інст[итуту] у Варшаві без змін — 40 п. зл.

Переживаємо тут тривожні дні й коли піде чутка про те, що «ластівки» вже або летять, або вже й прилетіли з Луб'янки⁴⁵², то здається, що й нам не так вже далеко до «відпочинку» в ній. Взагалі ж становище нас, всіх українців — наддніпрянців є таке, що над ним варто б було нашим в[ищим] чинникам подумати заздалегідь, щоб не було потім запізно. Дуже просив би Вас поділитися своїми думками в цій справі й дати певні вказівки.

На Балканах без змін.

З правдивою пошаною до Вас.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 284, арк. 91.
Котія. Машинопис.*

№ 331 | Лист підполковника В. Филоновича редакції журналу «Гуртуймося» із вказівкою щодо вміщення в черговому числі журналу інформації про загибель від рук НКВС провідника ОУН Є. Коновальця

19 червня 1938 р.

В[еликий] Бичків

Ч. 666

Високошановний Степан Павлович!

Досилаю Вам матеріал для друку, а то: передовицю п. М. Битинського, про неї я вже Вам писав, її треба пустити без підпису й наголовку, лише перед нею поставте більшими літерами, замість наголовку роки: 1988–1938. Далі, пересилаю Вам ще один «Тризуб», де

знайдете повідомлення про панахиду в Парижі по бл[аженній] п[ам'яті] Є. Коновальцю й положення вінка від п[ана] Головного Отамана. Прошу з того матеріалу, що вже маєте, а то: двох «Тризубів» і «Ротердамської трагедії» скласти невеличку статтю, в якій відмітьте самий атентант і умови, при яких він відбувся, згадайте про Покійного, як про основоположника Корпусу СС, діяльність його на В[еликій] Україні під час визвольних змагань, а також вмістіть портрет Покійного з «Тризуба» в розмірі, як є мною відмічено олівцем. Портрет треба обвести траурною рамкою. Цей портрет вмістіть по середині сторінки і під ним підпис з «Тризуба». Добре б було, якби цю статтю написали Ви з М. Б[итинським], який би міг внести з пару згадок про Покійного, як про військовика. Загально в статті згадуйте лише про період діяльності Покійного під час подій на В[еликій] Україні і цілковито випустіть все те, що він робив, як командант УНО* чи УВО, воно б було зараз не на місці.

Далі вмістіть згадку про помершого нашого представника в Крезі п. Романюка, а в «Хроніці» під рубрикою: «Болгарія» допишіть — «Софія. 5 червня ц. р. заходами Української Громади в Софії та Укр[аїнського] Культ[урного] Об'єднання улаштована була панахида в церкві св. Кирила й Методія по бл[аженній] п[ам'яті] Головному Отаманові Симоні Петлюрі...».**

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 284, арк. 111.
Копія. Машинопис.*

№ 332 | **Із щоденника громадської діячки С. Русової про події на Закарпатті, окупацію Угорщиною частини території Карпатської України та надію, що українське питання вирішить А. Гітлер**

26 вересня — 1 листопада 1938 р.

[...] Велики події проходять перед нами: Чехія зведена до своїх етнографічних меж. Підкарп[аття] й Словач[чина] мають автономію⁴⁵³. Боже, як ми усі з того радіємо, [що] на чолі Управи стоїть Волошин⁴⁵⁴, певна людина, що усе життя працює для свого народу. Вчора був великий мітинг-віче на честь Підкарпат[тя], говорив Синчук і чомусь то Петров [...] Націоналісти сміло кажуть, що це вони зробили цей переворот⁴⁵⁵ і, конечно, вони найактивніша група. Слово «партія» таке противне, що й вживати його не хочеться [...].

[...] Усіма думками живемо [про] Карп[атську] Укр[аїну], і такий колючий жах, [що] багато нашої землі забрали мадяри, взяли Мукачев і наше стольне місто Ужгород, куди ж новій владі перебиратися, в Ужгороді була і Просвіта в гарному будинку, і Нар[одна] Рада мала своє приміщення. Дуже болюча втрата цих вже розвинених міст і доброї землі по долинах. Тепер переходять в Хуст — маленьке місто — поки то сформується!

На утіху Гітлер каже, що усі дороги сам збудує і при тому каже: на Різдво будете в Львові, на Великдень — в Києві. Справжній Чародій! І віриться, і колеться! [...].

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 174, арк. 90–91зв.
Оригінал. Рукопис.*

Опубл.: Софія Русова. Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С. 472.

* Потрібно читати — ОУН.

** Продовження тексту відсутнє.

6 листопада 1938 р.

Високоповажаний Олександр Івановичу!

Листа Вашого від 23.X одержав щойно 2.XI. Не міг зразу відповісти, бо тут не лише щодня, а навіть щогодини настають зміни і то такі, що змінюють дійсно все. На Ваше прохання хочу подати Вам бодай коротко цілий перебіг тутешніх, справді історичних подій, подій, які відбуваються в новоствореному, як тут кажуть, «п'ємонті» України.

Для ясності почну з відомої конференції 4-х в Мюнхені, на якій, як відомо, вирішено було самоозначення тих меншин, які перебували в межах ЧСР — німців, поляків, мадяр і треба було думати [про] словаків і українців. Ріжниця між першими трьома і останніми двома полягала лише в тому, що перші могли відійти до своїх однонаціональних держав, а останні повісали в повітрі, не маючи за собою нікого, хто б міг за них заступитися й тому мусли дійсно самоозначуватися й вони вирішили стати самостійними в своїх етнографічних межах, а разом з тим в рямцях троялістичної держави ще неозначеної назви: «Западославія», «Центрославія», чи якоїсь там ще «Славії», тобто бувшої ЧСР.

Згідно з постановою Мюнхенської конференції 4-х пасмо за пасмом відкрювалося від ЧСР, відходили до Німеччини Судети, а до Польщі «Тешінско»; в межічасі ж на Словаччині партія покійного Глінки, яка протягом 20 років вела боротьбу за свою самостійність, хоч би в межах ЧСР, розпочала найактивнішу працю і виставила різні вимоги до чехословацької влади. В цій же останній настали також далекосяжні зміни — подався до демісії цілий уряд на чолі з прем'єром Годжою⁴⁵⁶, а з ним в невдовзі і сам президент республіки Бенеш⁴⁵⁷. Владу перебрав генерал Сирови. Аби не повертаться знову до чехів, хочу сказати, що останні дійсно переживають надзвичайну кризу, бо хоч не хоч мусять сидіти без парламенту, з якого відійшли послі німці, поляки і мадяри, бо стали громадянами других держав. Відійшли також і послі комуністичної партії Словаччини і Підкарпаття, бо там комуністичну партію розв'язали. Зважаючи на ситуацію, зажадали всі партії свою владу аби вона розв'язала їх чинність і припинила їх чинність, що вже й сталося. Повстало питання, з кого ж властиво складається тепер парламент? Коли з нього вийшли більше 1/3 його членів? Хто властиво має вибрати нового президента? Питання ці не є розв'язані ще й дотепер, парламент не є скликаний і президент, якого мали вибрати найдалі за 14 днів по зреченні старого, не є вибраний. Задумують тепер вибирати його не парламентом, а всенароднім голосуванням. Як розв'яжуться ці питання, покаже вже близьке майбутнє.

Назвичайна активність словаків і, треба признати, назвичайний зворот в політиці самої чеської влади, яка під проводом військовика генерала Сирового відкинула всі старі методи й пішла по єдино можливому шляху співпраці зі всіма меншинами національними, надавши їм найповнішу автономію, довели до згоди. Словакія стала автономною частиною республіки, створила свій уряд на чолі з заступником покійного Глінки О. Тісою.

А що ж робило Підкарпаття?

Підкарпаття, як відомо, добровільно приєдналося на автономних умовах в 1919 році до ЧСР, але ... двадцять років чекали на ту автономію й очевидно ще довго б чекали на неї,

* Лист виконаний на офіційному бланку редакції журналу військово-громадської думки «Гуртуймося».

наколи б не сталася надзвичайна нагода, викликана рішучістю Гітлера, який став в обороні своїх німців в Судетах. Двадцять років вели чехи на Підкарпатті свою безглузду і безоглядну політику, пророблюючи над нею різні експерименти й намагаючись, чи то зчехізувати населення, а коли то не йшло, кидалися в другий бік, в бік москалізації країни. В здорове тіло українського народу Підкарпаття вбивали штучно клин, вносячи сюди спір про мову, всебічно підпираючи напрям московський і, навпаки, всіма силами здавлюючи напрям український. Все ніяк їм не хотілося признати, що тут, на українських Карпатах, жие український нарід, що він говорить не якимсь «наречієм», а таки справжньою українською мовою. Ціле Підкарпаття було вкрите чеськими школами, в яких за відсутністю чеських дітей вчилися жидівські діти, будувалися школи малярські й навіть циганські, але ніяк не припускалися школи українські, а натомість будувалися школи, т. зв. «руські», в яких намагалися учити якимсь «карпатським наречієм», якоюсь жажливою мішаниною московської мови з місцевим говором з великою домішкою слів малярських. Всі посади обсаджувалися переважно чехами й словаками, а на долю українців коли й передавали якісь посади, то вони завжди були цілком другорядного значіння.

Аби виправдати свою шкільну політику, запровадили плебісцит в справі викладової мови в школах, вживаючи і тут певного ошуканства, спекулюючи на словах «руській» і «русскій», бо все населення ще й досі тут вживає нашої стародавньої назви «Русь», «руській», «русин». Та не даром вели ми свою Визвольну боротьбу з відвічними нашими ворогами. Відгомін її докотився й сюди й, вдарившись об скелі Карпат, міцно засів між цими горами, дійшов до темної, цілими віками битої й обдурюваної душі наших братів русинів-українців. Стихийно покотилося від села до села національне відродження, ширилася національна свідомість, яку вже ніхто не в силі був стримати, а тим більше чехи, які в своїй засліпленості ще навіть так недавно, навіть в часі перетрактацій з Німеччиною за Судети, цілковито ігнорували українців тут на Підкарпатті.

В Ужгороді створюється перша Українська Центральна Народня Рада, яка й висилає своїх представників до Праги й наказує їм домогтися там переведення в життя зобов'язань щодо автономії Підкарпаття. Довго домагалися ці висланці прийняття у тодішнього прем'єра Годжі. Останній не знайшов ані часу, ані охоти їх навіть прийняти. Обійшли тоді ці представники амбасадорів багатьох держав в Празі, передали їм, чи вірніше інформували їх про домагання українців Підкарпаття, а повернувшись до Ужгороду зробили проголошення про те, що на далі вони вже не будуть вести будь-яких перетрактацій з чеською владою, доки ця остання не зробе реальних кроків до уділення автономії.

Події йшли все що далі, то не в користь чехів. Влада падає, а новопоставша влада генерала Сирового зразу ж закликала представників Підкарпаття на переговори. Наставали дуже важливі часи в житті країни. В цю важливу хвилину треба було виступити з'єднаними силами. Одностайним фронтом цілого населення і для цього приходять до порозуміння, залишивши на боці всі спірні питання обидва напрями: український, згуртований в Українській Центральній Народній Раді, і московський, згуртований в «Руській народній раді». Делегація від обидвох цих рад від'їхала до Праги на переговори. Тут годиться сказати пару слів про цей другий, московський напрям. Ділився він на два крила — партія А. Бродія⁴⁵⁸ майже явно йшла до злуки з Мадярщиною, а партія Фенцика⁴⁵⁹ тягнула за Польщею. Обидва ці «представники руссаго народа» діставали матеріальну підтримку від зацікавлених держав.

Влада генерала Сирового, почавши переговори, очевидно зразу ж не дуже довіряла цим мадяро-польсько-москвофілам і домагалась, щоб при переведенні в життя автономії Підкарпаття керму перебрав, як тут кажуть: «батько українського відродження

Підкарпаття» отець Волошин, але цей останній так само не довіряв мадяронам і тому під всякими причинами ухилився від цього. Владу на автономній вже Підкарпатській Україні перебрав мадярон А. Бродій. При формуванні міністерського кабінету перевагу взяли представники другого, москвофільського напрямку, бо посилалися на число послів в парламенті і сенаті. Отже, мадяроно-москвофілів попало в кабінет міністрів 4-х панів Бродій, Бачинський, Фенцик і Пешак, цей останній як ніби представник Пряшівської України. З українського напрямку попали лише два міністри, а то Ю. Ревай⁴⁶⁰ і о. Волошин.

Коли ці міністри прилетіли до Ужгороду з Праги й промовляли до народу на влаштованій для них маніфестації, при промові Бродія Андрія хтось з його ж оточення громко крикнув: «дивись Андрію, не зрадь!». Але «Андрій» таки зрадив. Всю свою працю побудував на те щоб довести до плебісциту, який в тутешніх невідрадних умовах є цілковито неможливий і привів би безперечно Підкарпаття в обійми мадярів. Що це було так, доказали документи, які знайшли в квартирі цього Бродія, коли цей останній полетів в останнє до Праги. Знайшли у нього умову з мадярами, які зобов'язалися за «послугу» виплатити цьому «прем'єрові» 5 мільйонів м[адярських] пензо, два маєтки і титул графа. Ясно, що при таких умовах зіставатися Бродій при владі не міг. Перше, тому, що всі зміни, які розпочали переводити ці мадяроно-москвофіли, вели країну до повної москалізації, а друге, тому, що попадати в обійми мадярів ніхто з карпатців не хотів. Не буду описувати, як саме дійшло в Празі до «зміни» кабінету, але фактом є, що Бродій до демісії подаватися не хотів і його просто усунули, а на його місце був призначений о. Волошин. Новий кабінет складається тепер з 3-х міністрів: прем'єр о. Волошин, міністри Ю. Ревай і Бачинський та ще секретарем по старому залишивсь Пешак, хоч останній не грає тут якоїсь поважнішої ролі.

За нової влади, вже треба сказати української, настали зміни границь і обкрене Підкарпаття тепер дійсно стала вже Карпаттям, бо територія нової держави лежить на 99 % в горах, в Карпатах. Відійшли від неї і два головні міста, Ужгород і Мукачеве. Населення того не є шкода, бо складалося воно майже виключно з мадярів і жидів, але самих міст є шкода, особливо Ужгороду. Вирізано з тілу цієї державки й головну його артерію — залізницю. Сполучення зі Словаччиною і Прагою є перерване. Треба чекати, перше, умови переїзду через територію Мадярщини, а друге, будова нової залізниці. Поки ж що або сидимо й не їздимо, або коли вже того треба, їдемо **автом**.

Тепер пару слів ще й за «нашу» владу. Є відомо, що своєї інтелігенції є тут не так багато, принаймі не стільки, щоб ця державка могла обсадити нею всі посади, себто сама себе обслужити. Отже чи хоче, чи не хоче, мусе когось кликати, а це значило б залишити на майже виключно головних місцях чехів, чи закликати українську еміграцію. Чехів же почали гнати і то подекуди просто без пардону. Ці звільнені місця обсаджують своїми молодиками, які здебільшого не мають поняття про ту справу, за яку беруться. Помічається якісь страх у місцевих людей, що мовляв, ці місця може обсадити хтось другий. Помічається разом з тим і певна зарозумілість тої молоді, бо інакше не можна пояснити того, що ця молодь виробляє. Так, наприклад, в Ужгороді, коли укр[аїнський] напрям дістав два міністерства, а московський аж чотири, українці раділи. Тому й на засіданні Укр[аїнської] Нац[іональної] Цен[тральної] Ради почали чути голоси, що мовляв «українці обдурили москалів». Присутній на засіданні колишній галицький емігрант правник і адвокат в Ужгороді др. Шухевич⁴⁶¹ застеріг присутніх і сказав, що очевидно, москалі мають більше рації, коли будуть думати, що саме вони обдурили українців, бо ж вони дістали двічі стільки, скільки дістали українці. Ця пересторога була цілком на місці, але головующий на Раді молодик, студент теології Роґач на це реагував

цілком інакше й різко припинив промовця Шухевича, заявляючи: «нам жадної ради емігрантів не треба, вон!» Треба сказати, що др. Шухевич не є вже емігрантом. Що буде далі, трудно сказати, хіба обсадивши всі місця й не знайшовши між своїми вже нікого, почнуть брати україн[ську] еміграцію. Приголосився і я, зрозуміло, до праці і то будь-якої. Тут в Бичкові пропонував свої послуги навіть цілком даром. Хотів організувати їм, як вони кажуть, «національну оборону», але ... «ми Вас закликаємо» дістав відповідь та й на тому кінець.

Діставши Вашого листа, в якому Ви писали про «Общевоїнський союз»⁴⁶², я зголосився у місцевої Ради, представниці ужгородської і розповів їм, що до них можуть напливати члени того О[бще]В[оїнського] Союзу. На це дістав таку відповідь: «Не бійтеся, товаришу, в Ужгороді сидить відпоручник заступника покійного Коновальця, заступник полк. Мельника, який контролює всі подання і безпощадно викидає всяких так соціалістів, комуністів і т[ому] под[ібних], тепер все в руках націоналістів». Така заява цілком покривається з дійсним станом речей.

Чи можете Ви дістати візу як кореспондент? Зрозуміло, що можете, хоч це й залежатиме від чехів, чеського посольства в Парижі. Кореспондентів тут буває досить, то чому ж би і Ви не могли приїхати. Та мені здається, що Ви бажали б використати ту візу для того, щоб тут на місці якимось улаштуватися, а на це поки що не маємо виглядів. Думаю, цими днями попасти до міністра Ю. Ревая й тоді, вивчивши з ним деякі питання, попробую Вам знову написати.

Дуже просив би цей мій лист показати В. К. П[рокоповичу]. Наколи він знайде потрібним з нього щось вмістити в журналі, то тоді просив би лише не містити довірочних справ, які пишу лише, так би мовити «для власного вжитку». Просимо передати наш щирий привіт В. К. П[рокоповичу] та І. Ф. К[осенку].

З правдивою до Вас пошаною.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 285, арк. 123–124.

Копія. Машинопис.

№ 334

Лист Є. Петрушевича голові Уряду Карпатської України А. Волошину з привітаннями з нагоди здобуття автономії у складі Чехословаччини

22 листопада 1938 р.

Берлін

. До Всесвітлого Автономного Уряду «Підкарпатської України»
на руки В[исоко]пр[еосвященного] Отця Волошина в Густі
вул. Коменського, 9

Радіючи, з одного боку, що вдалось попертю двох великих державних мужів Європи⁴⁶³ і схлоності нового уряду Чесько-Словенської Держави виробити автономію і державну рівноправність, а сумуючи з другого боку, що значна часть нашої землі Корітовичів, приділена Угорщині, вітаю Вас Високоповажний Отче Премієре і прохаю переказати мої якнайсердечніші побажання для успіху в дальшій праці для добра Батьківщини. Затривожений одначе послідними подіями і загрозами з боку Польщі і Мадярщини, прохаю дуже, коли тільки можливо, приїхати особисто до Берліна, або разом з високоповажним паном

міністром Реваєм, або взагалі вислати бодай самого пана міністра Ревая, щоби з чільними колами в Берліні обговорити ситуацію і зробити все, що необхідне. Рівночасно звертаюся от сею дорогою до високодостойного пана міністра закордонних справ Хвальковського⁴⁶⁴ і засилаю йому теж щирі побажання.

Прошу о відповідь, коли Вас ждати.

Остаюсь з правдивою пошаною

(Доктор Євген Петрушевич)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 146, арк. 59–60.

Оригінал. Рукопис.

№ 335 | Лист підполковника В. Филоновича сотнику М. Битинському про становище в Карпатській Україні та можливість працевлаштування там українських емігрантів

12 грудня 1938 р.

Дорогий Микола!

Листи твої я одержав. Не дивуйтесь, що не хтів відповісти на всі твої запитання в попередньому листі — справа в тому, що я дістав твій лист вже тоді, як ти мав мій у себе, казав про нього С. Ш.⁴⁶⁵ Цей останній написав мені і ось листи С. Ш[ишківського] і твій я дістав разом. Очевидно десь блукав по горах, аж зрештою дійшов до мене.

Пана Проші я не знаю, як не знаю і того, що саме він писав. В Хусті ще не був, але ... «рожевого» нічого написати і я не можу... Лист просто не надається для таких річей. Критика ж суворо забороняється... Хотів і хочу приїхати до Праги, але у мене відібрали пас, бо зажадали аби я просив знову право на побут і я сиджу і чекаю ось вже більше місяця на той пас і той дозвіл. Аби загально відповісти на твого листа, мушу сказати одне: дійсно нас тут не потребують бо самі очевидно ліпше у всьому розуміються ... мають більший і ліпший досвід ніж ми!!! Багато людей — нашого брата сидить у Хусті, але хід мають лише «нацисти»* та то лише в «Карпатській Січі». Дійсно є тут і Самчук і вже робить «надзвичайно потрібні» виклади. Навіть заготовлені для нього окремі афіші з вільними місцями, в яких дописується вже потім, де і коли та на яку тему він буде робити виклади. Поки ж що ... викладає він для «тутейших» напівграмотних або і цілком неграмотних про «завдання модерної літератури», чи щось подібне. Сам розумієш, що з таким підходом до справи треба багато бажати до її поліпшення. Пробував я допомогти місцевим і тим, що в Хусті, і пропонував свої послуги і у війську, і в пресі, і в пропаганді, і в «січах», і в лісі, і в будівлі шляхів, але... Сижу в Бичкові. Чому? Аби дати відповідь наведу один випадок: ти очевидно знаєш пана Стывбуненка. От він поїхав до Хусту і просив місця учителя в людьми і Богом забутих Апшицях, в селі аж під полонинами, куди ні одна душа не хоче йти. Кажуть йому «добре», але тут же запитують: «а громадянство маєте?» — Ні, не маю.» Результат — праці не має. В другому випадкові запитали «дозвіл на працю» і т. д. Для мене трапилося одне дуже добре місце учителя в школі гайних і ... «нам потрібно громадянина», «нам потрібно людину молодшу», «нам потрібно людину з практикою». Сьогодні поїхав до Хусту директор тої школи з вимогою за мене (між іншим мій колега по школі), але зазначив, що проти кандидатами моїми є пани Цісар і Гудилів — обидва громадяне

* Маються на увазі члени ОУН.

і обидва мають вже посади, але проте перебивають місце. Перевага на їх боці, бо вони мають практику учительську. Та досить, приїду поговоримо, але тепер за тебе. Сідай і зараз же пиши прохання до міністерства шкіл в Хусті і просися на місце учителя в горожанці в Бичкові Великому і ясно зазнач, що ти хочеш викладати «III Фах», цебто числення і малювання-креслення. Числення ти не бійся, бо тут його переберуть другі учителі, але у них немає учителя по малюванню і кресленню, і вони криком кричать, щоб їм його дали. Коли напишеш до міністерства, то сядиш і напишеш листа до інспектора шкіл на Раховщині пана Василя Петрецького, на адресу: В. Петрецький, інспектор шкіл, Рахів. Йому напиши, що ти подав прохання до Хусту і просився на виклади в горожанці по третьому фахові. Скажи, що тебе знає пан Богаченко і (коли лише ти знайомий з др. Масенком то і його згадай) та проси підперти твоє прохання в Хусті. Справа ця більше ніж на 70–80 % певна.

Про дальше буду балакати з тобою тут або там в Празі. Пан Антипів мені нічого не писав. Тебе б дуже просив би, коли будеш комусь розказувати про мої інформації, цілком не згадувати про мене і мій до тебе лист в цій справі. Пересилаю разом з цим і статтю про фашизм, яку просив би бігло передивитися і віддати С. Ш[ишківському] наколи зустрінеш десь помилки виправ. Щодо грошей, то ... ця справа реалізується по одержанні, а коли це буде один Алах знає. В. П.* заповів, що вже вислав їх чуть не з місяць назад, а з Парижу нічого не чути. Вітаю. Пиши. Буду відповідати. Обов'язково повідом мене про надсилку прохання, може десь зумію підперти, бо тут без цього справа не йде.

(-)

Василь

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 285, арк. 146.

Копія. Машинопис.

№ 336

Лист Управи Союзу бувших українських вояків у Канаді генерал-хорунжому В. Петріву з вітанням з нагоди Різдва і Нового Року, побажанням зустріти наступні свята у вільній Українській Державі та з проханням інформувати про життя української еміграції в Європі**

25 грудня 1938 р.

Монреаль

Високодостойний пане генерале!

Генеральна Управа СБУВ, в імені всього членства, вітає Вас з наближаючимися Святами Різдва Христового і Нового Року! Дай Боже, щоб цей Новий Рік приніс нам здійснення нашої заповітної мрії та щоб слідуєчі Свята ми святкували у Вільній, Самостійній, Соборній Українській Державі!

При цьому пересилаємо для Вашої інформації два числа нашого обіжника. Ласкаво просимо по Вашій змозі інформувати нас у свою чергу про життя і поступ українців в Європі.

* Йдеться про В. П. Сальського.

** Лист виконано на офіційному бланку Союзу бувших українських вояків.

З преси довідуємося, що робляться заходи до організування українського війська. Нам дуже цікаво знати Вашу опінію про те, які підручники та у якій саме мові будуть вживатися при навчанні цієї армії? Цікавить нас це тому, що ми тут розпочали перекладати на українську мову присланий Вами бойовий статут червоної кінноти, котрий, у порівнянні з такими ж американськими й англійськими статутами, перевищує їх під кожним взглядом. Думаємо, що такий підручник в українській мові був би дуже практичним для української кінноти.

Просимо ласкаво прийняти наш скромний дарунок в сумі п'яти доларів, що при цьому долучується.

Бажаємо Вам веселих свят і щасливого Нового Року!
З глибокою до Вас пошаною залишаємося:

Голова СБУВ
полковник барон (С. Вальдштейн)
Нач[альник] Ген[еральної] Управи
хорунжий

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 127, арк. 74.
Оригінал. Машинопис.*

№ 337 | 3 листа громадського діяча М. Єремєєва підполковнику В. Проході про чвари в українському політичному середовищі на еміграції

5 січня 1939 р.

Дорогий побратиме!

Вітаю всіх побратимів соколів і сестер з Новим Роком і бажаю слідуочий [рік] стринуту разом в Києві, на вільній Україні, за котру стільки поневірялись цих останніх 20 років [...]

Як завше, працюю в чужій пресі, мішу тисячі артикулів, а останні три роки і в українській пресі під ріжними псевдонімами. Маю величезні зв'язки і міг би робити ще багато більше, але з нашими людьми дуже тяжко. Добре як не псують, а щоб допомогати матеріалами чи фотографіями, навіть листівками, то про це немає й мови [...]

Від того, що називається політикою українською, стою як найдалі, бо вона перетворилася в справжнє болото. Деякі органи друку займаються виключно тим, що обливають земляків поміями, а є і такі, що об'їздять головні міста Європи і попереджують владу, що всі українці, окрім них, є большевицькі агенти. Так що я працюю виключно з чужинцями, які, до речі, досить часто оповідають мені про такі вчинки наших земляків [...]

Гаразд!

(Мих[айло] Єремєєв)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 168, арк. 73–74.
Оригінал. Машинопис.*

№ 338 | 3 листа українського мецената-емігранта з США Г. Лисюка-Каленика громадському діячеві Є. Вировому про перспективи вирішення українського питання на тлі політики СРСР і Німеччини

9 січня 1939 р.

Дорогий пане Вировий!

Вчора був семінар росіян, на якому з докладом виступив доб[родій] Лебедев. Тема була: «Раздел России и украинский вопрос». Народу було повно. З українців виступав проф. Григорійв. Він виразно зазначив, що:

1. Він самостійник і Україна має бути незалежна ні від кого, а з Росією можуть бути спільні інтереси по згоді, як між сусідами.

2. Він проти Гітлера і його комбінації, но коли се стане, то вина Росії, що замість йти з Україною разом проти німців, вони тиснуть в ярмо Україну і німці з'їдять і нас і вас.

Балакав я з ним трохе, но ще маємо забачитись після. Гарне враження зробив і навіть вороги йому плескали.

Були такі, що годилися з москалями, аби не з німцями. Тяжке се питання, а тим більше для нас. Всякий ворог є ворог. Но коли поглянемо назад, то історія нашого визвольного руху нас многому вчить.

Ми слов'яни і росіяне є слов'яни — «два братніх народа». Но руйнування Січі. Нищення віками України, нищення всієї укр[аїнської] культури. Послідні 20 літ ми віддали більше 5 мільйонів жертв за небажання бути рабами Москви і слов'ян, за небажання йти в колхози. Се нам дали слов'яни. Мільйони жертв і все, що наша земля дає, все тоже забирають.

Ну німці тоже даремно не йдуть на поміч. Тоже візмуть хліб, сировці, но може, що і нам лишиться. Може ми зможемо існувати в кращих умовах, ніж досі були? Хто зна!

Но коли порівняти поляків під Росією і Німеччиною, то німці дали культуру, а Росія — нагайку.

Ми наддніпрянці були малоросами і хохлами, а Галичина мала школи, послів і сяке таке людське життя в Австрії.

Неволя неволі ріжниця. Україна йшла і йде до незалежності. Криві дороги. Тяжкими шляхами, но йде і я вірю, що прийде час, ми будемо вільні [...]

Неволя з Росії і неволя буде під другою окупацією. Но все ж таки може легче буде, а може і вільні станемо.

Вже одно се, що шалена пропаганда йде по цілому світі, то є щось цінне для нас. Ми сеї реклами не зробили в 1918–1919 [рр.]. Коли ще протягнулося би рік-два, то проснулося би все те, що спало непробудним сном, а до того може економічно відбудувались би і показали всьому світові, що ми є нарід здібний до державного життя [...]

Щиро здоровлю Вас всіх в Музею* і бажаю всього кращого.

Ваш

(К. Лисюк)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 59, арк. 5–7.

Оригінал. Рукопис.

№ 339

3 листа українського старшини Л. Гавриша підполковнику В. Проході про сучасне міжнародне становище, Карпатську Україну, українську політичну еліту та перспективи розв'язання українського питання

9 січня 1939 р.

Дорогий Василь Хомич!

Дякую за Ваші листівки з 6.XI.38 та 6.I.39. Обидві дістав, але прямо не мав часу відповідати [...]

Що робиться в Празі та на Карпатській Україні знаю дещо з газет, а дещо і устно передають люде, що там часто бувають [...]

---

* Йдеться про Музей визвольної боротьби України в Празі.

Політично-динамічні сили, які рухають подіями, що так або інакше нас доторкуються, стоять геть далеко від наших усіх проводів. Тим силам наші проводи нічого не допомагають і нічого їм не перешкоджають. Ті ж сили видвинули новий український провід, який сьогодні має найбільш засобів до ведення реальної української політики, є найбільш незалежний та сидить між своїм народом на Карпатській Україні. Треба почекати та побачити чи цей новий провід буде хотіти використати всі можливості та засоби, щоб потрапити в осередок світових подій та в якнайбільшій мірі використати ті події для справи створення Української Незалежної Держави. До цього треба буде багато знання і уміння.

Політика, особливо міжнародна, є більше штукою, чим наукою. Тактика міняється дуже часто, хоча цілі і залишається та ж сама на довгий час. Поступ проти Комінтерна може відбутися або разом з Польщею та Румунією або однією з них. Не є виключеним, що одна чи обидві з цих держав будуть змушені щось чинити таке, що їм не буде подобатися. Англійська політика розв'язує собі руки в Європі, щоб мати можливість діяти на Далекому Сході. Німеччина та Італія мають вільніші руки, або увільнюють їх, щоб краще взяти кавказьку нафту.

Звичайно, коли б був один укр[аїнський] Верховод, він би краще використав сьогоднішні події, що нас торкаються або торкнуться. Недавно один урядовець німецького міністерства закордонних справ сказав, що українська проблема ускладнюється відсутністю одного ведення [політики].

Один провід було б легко утворити при [наявності] трохи доброї волі. Але цієї доброї волі у наших політиків бракувало і буде бракувати. Я, коли слухаю красномовні промови...* радіопередачі, так просто не пізнаю, наприклад, провід ОУН. Їхні писацькі вправи в «Розбудові Нації» чи скажемо з «Укр[аїнського] Слова» в Парижі були ще так недавно цілком інші. Там головна лють була скерована проти полонофілів та польських запроданців з УНР. Тими полонофілами були всі наддніпрянці, що осмілилися воювати проти большевиків разом з поляками в 1920 р.

Тепер цей провід рішуче виступає проти большевиків разом з німцями і красномовно мовчить про Польщу, бо німці мають згоду з Польщею. Це приклад несталої, нерозуму та непродуманості ні своєї цілі, ні своєї тактики. Те саме можна сказати ще про багато наших проводів. Само собою щодо того сміло треба сказати, що наші старі політики, як би вони не сідали, всі в провід не годяться. Це однак не шкодить робити спроби до створення проводу. Чим би дитина не тішилась, аби не плакала. Старі політики будуть плакати та нарікати, коли їм не дадуть можливість гратися в проводи [...]

Скільки наших проводів було раніше, а це зовсім не пошкодило Волошину взяти владу на Карпатській Україні. А оптимісти, наприклад, кажуть, що Ревай може стати українським Гітлером. Може бути 200 різних випадків, між ними не є виключений цей погляд оптимістів, ані те, що в Києві владу перебере якийсь Волошин, який зараз сидить там таки ж у Києві.

Сьогодні можемо лише тішитися, що добро починає поважно змагатися зі злом. Тоді, як ще недавно, завжди зло було переможцем. Зміна настала в 1936 р., коли злочинці самі себе стали винищувати (в Московському процесі)⁴⁶⁶. Отож, в цьому відношенні треба тішитися на Новий Рік [...]

Бувайте здоровенькі

Ваш

(Л. Гавриш)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 168, арк. 77–81.

Оригінал. Рукопис.

* Незрозуміле слово.

17 січня 1939 р.

Дорогий Василю!

[...] На тутешньому ґрунті також сподіваються земляки й не українці якихось дальших посушень в нашу користь. Часом говорять про Галичину (сфедеровану!), часом згадують неукраїнці Бесарабію та інші краї. Ясної й категоричної думки не мають, але мабуть навіть найбільш компетентні в таких справах особистості! Принаймій — нема познак. Ніякого українського «проводу» з еміграції ніхто компетентний не бажає! Це — аксіома і на майбутнє! Визнали б лише тих у краю, які вибороти б! Проте не виключено, що різних українських негусів і расів⁴⁶⁷ колись можуть і пригрівати — для формального плащика. І не більше! [...]

Твій

(Микола)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 168, арк. 82–82зв.
Оригінал. Рукопис.

19 січня 1939 р.

Берлін

Вельмишановні пане докторе!

Я вже в Берліні. Виїхав я туди ще 3.І, але мусів б.І вернути в Кенігсберг, бо моя теща померла і мусів жінці помагати дещо полагодити. Вернув знов 16-го і почав інформуватися. Я приїхав властиво для того, щоб обняти секретарство «Укр[аїнської] Громади», оживити її діяльність та співпрацювати з Гетьм[анською] Управою.

Говорив я вже зі Згорлякевичом, доц. Димінським і коротко з паном Масюкевичом. Вони тепер великі вороги Громади, а власне скаржаться і дуже відраджують мені братися за це діло. Вони є цього погляду, що Громади не вдасться оживити і всілякі спроби її поставити на ноги внесуть неспокій в життя еміграції, яка повинна тепер об'єднатися в якійсь спільній організації, себто прилучитися до УНО, бо, мовляв, того собі німці бажають. Для цього вони і створили «Vertranenstelle»*. На гетьманців нападають страшно і твердять, що вони нічим іншим не займаються, тільки інтригами і доносами до Гестапо і роз'єднуванням укр[аїнського] еміграційного життя.

Дійсно, з розмов з Управою Громади переконався я, що її страшно запущено, але [вря]-тувати її можна і треба. Це мій погляд. Об'єднання дуже гарна річ, але Ви знаєте, що УНО

* Установа довіри.

надто багато насолито гетьманцям і взагалі своїм противникам, щоб вони могли туди вступити, зрештою гетьманський рух має такі самі амбіції — для найближчих великих завдань об'єднати біля себе нашу еміграцію. Це означає, що боротьба буде тривати далше, очевидно боротьба без смислу — бо остаточно УНО гетьманців до себе не притягне і монополію відбудови укр[аїнської] держави в свої руки не візьме. Отже ціла енергія, чи власне більша частина енергії укр[аїнської] еміграції в Німеччині, яка могла б відіграти велику роль — піде, як дотепер на взаємне цькування і обкидання болотом*. До речі, мені обіцяють «націоналісти», якщо я візьмуся до праці в Громаді, безпощадну боротьбу і дослівно: «втягнуть до боротьби зі мною всі мої вольні чи невольнія прогрішення».

Це значить буде знову змобілізований Ярий і знову посипляться на мене до поліції доноси, що я польський і большев[ицький] агент, а може щось і в тому роді, як в 1932 р., що я з Матушкою виконав атентат на...** На це мушу бути приготований, бо між противниками є багато людців, яким «Україна, укр[аїнська] справа» тільки вивіска, а властиво ціль — свої власні амбіції або шкурні інтереси.

Я одначе приступлю до праці, приступлю з наміром в такій важкій хвилі об'єднати тих, що не належать до УНО, а далше з тими благонаміреними елементами з УНО і взагалі з еміграції — знайти *modus*, пристановити принаймні менше взаємне шкалювання і відсуджування від части себе, щоб енергію обернути на позитивне діло.

Праці, як знаєте високошан[овний] пане докторе, є багато, а її робиться або по дразливому, або зовсім ні. Я приїхав у Берлін сам, не з родиною, кімнати шукаю вже 3-й день і дуже трудно знайти. Незабаром знову напишу.

Щиро Вам здоровлю і остаю з глибокою пошаною.

(Думин)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 37, арк. 56–57.

Оригінал. Машинопис.

№ 342 | Звернення комісії з підготовки Українського об'єднання в ЧСР до української еміграції на території Чехословаччини із закликом об'єднатися під одним національним проводом

Січень 1939 р.

До всіх українців за кордоном на території ЧСР

Відбуваються великі події.

Світова війна не впорядкувала відносин між народами та державами. Навпаки, ці відносини ще більше загострилися і за останні роки не раз загрожували світовому спокою.

Йде великий та глибокий процес перебудови самих основ морального, державного й міжнародного життя. Повстає новий світ на нових підвалинах.

Українське національно-державне питання також не було вирішене світовою війною.

Держави, що після світової війни перебрали до своїх рук керму в міжнародній політиці, обминали пекучу проблему України. Однак ця проблема є найголовнішим питанням сучасного менту, бо ж життєвою є це справою великого народу, що має право та незламну волю до самостійного державного існування.

* Тобто, обкидання багном, брудом.

** Нерозбірливе слово.

В інтересах цілого світу, що воліє мати спокійні умови державного життя, необхідно справедливо вирішити раз назавжди українську справу.

Український народ у своїй дотеперішній визвольній боротьбі підляг брутальній пересилі ворогів. Унаслідок цього українське військо та провідники визвольного руху змушені були опустити Рідний Край. В тяжких умовах на чужині гартують національну волю, виховують та удосконалюють себе, щоб у відповідний мент знов піти туди, куди їх покличе національна честь та обов'язок. Підемо всі, як один, забувши партійні, політичні та ідеологічні ріжниці, які нас розділювали, знесилювали й обезцінювали. Бо ж мета наша одна: Велика єдина Україна на всіх землях українського народу.

Й ідеологія наша єдина: щоб український народ був паном на своїй землі!

Отже, готуймося вже тепер. Ставаймо до однієї лави непохитні в одній волі: перемогти!

Українці за кордоном у ЧСР, свідомі наказу часу та свого національного обов'язку, зібралися 26 грудня 1938 року в Празі й спонтанним проявом своєї волі постановили: всі українці повинні об'єднатися під одним національним проводом. Ці збори виділили технічну комісію, що має перевести вибори до цього проводу. Кожний українець та українка повинні взяти участь у цих виборах і виявити тим свою безумовну приналежність до української нації, своє щире порозуміння про необхідність одкинути всі сварки та ріжниці й свідомо підпорядкувати себе одному Національному Проводові.

Ніхто нам держави не збудує, коли ми самі її собі не збудуємо, — нам можуть лише допомогти або шкодити.

З жадним, хто проти Українського Народу! З кожним, хто йому в його державницьких змаганнях допоможе!

А передовсім спожаймо самі на себе та працюймо спільно до осягнення нашої мети: Самостійної Соборної Української Держави!

Слава Україні!

Комісія для підгот[овки] Укр[аїнського]
Об'єднання в ЧСР:

Голова — Др. Мр. П. Пархоменко

Заст[упник] голови — Инж. Ю. Дзюбенко,

Політсекрет[ар] — Инж. П. Зоц

Секр[етар] прес[и] і пропаганди —
Др. Б. Сухоручко-Хословський

Правноорганізац[ійний] секр[етар] —
Проф. В. Приходько

Скарбник — Др. В. Курганський

Члени комісії:

Инж. А. Галька,

Доц. Я. Моралевич,

Доц. Др. М. Дольницький,

Инж. М. Палій-Сидорянський,

Инж. Др. А. Кейван,

Инж. В. Бибик,

Др. В. Миринда,

Др. Ф. Мелешко

У Празі, в січні року 1939

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 337, арк. 6зв. — 7.
Друкарський примірник.*

1 лютого 1939 р.

Дорогий Василю!

[...] Сев[рюк] розпочав співпрацю з прихильниками Скоропад[ського], переговорює з Гомзиним і зробив гетьман[цям] певні пропозиції (щодо посередництва по відношенню до чужинців і щодо певних «гешефтів»!). Ось які бувають нараз міні! А Скорописові порадили чинники припинити раз на завше громадську діяльність в укр[аїнських] орг[анізаціях] (подібно також Мірчукові і деяким ін[оземним] підданам).

Є чутки, що дехто з земляків-політиканів може незабаром опинитися на «казенних» харчах або піде «подорожувати», як Кож[евников], «вільно козачий» Козловський та деякі інші. Консолідація має відбутися і то по-доброму або по-«недоброму». Я особисто радіти му, коли як найбільше наших «промисловців» від політики дістане болюче по пальцях. Скоропадчики (навіть менші) говорять про можливість припинення їх політичної діяльності на тутешньому терені. З Варшави малюють земляки Лотоцького як «жадібного влади полонофіла»! [...] Роман С[маль]-[Стоцький] все захопив там у свої руки. Здається, що попаде незабаром і Прокопов[ичу]. Вже пишуть, що він «застарий» [...]

Сердечно вітаю й твою родину.

Твій

(Микола)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 168, арк. 84.

Оригінал. Рукопис.

9 лютого 1939 р.

Дорогий пане Лисюк!

Був у Берліні, як Ви вже знаєте з моєї картки, а як вернувся, нагуляв добру простуду, а це за пару днів знов буду вибиратись в дорогу. Власне, не так у Берлін, а в Кельн на гендлертаг, тепер дещо можна робити виміною. Зостав у Празі кілька Ваших листів. Ось тут на все відповідаю:

З Карпатською Україною справа стоїть як була — чи то бізнес чи політика, великого розгону не можуть мати, мусять з останніх сил тягтися, щоб піднести себе бодай на європейський людський рівень, од якого вони ще дуже далекі. Планувати щось на широку скалю аж поза хмари, це значить раніш чи пізніш загрузнути або скрахувати, бо, як кажу, великого розгону не має. Можна приїхати і вгатити хоч і 100 тис. доларів чи на шляхи, чи на будови, а поїхати без сотика. Це не значить, що не треба нічого планувати й нічого не треба робити, навпаки, треба напружити всі сили, щоб якнайбільше зробити, але не залітати поза

хмари і не будувати попід небо, а звичайні собі людські маленькі хати, щоб не жити разом з свинями й телятами як у хлівах без повітря, серед смороду й паршів. На Закарпатті все треба, та тільки ні на що нема грошей.

Само собою, національне значіння Карпатської України для української справи колосальне, і через те всі українці зобов'язані помагати із всіх сил, щоб Карпатська Україна вив'язалася з свого тяжкого початку якнайкраще, а це значить тільки одно: давати, давати й давати грішми й працею, словом і ділом, хто де чим як може серед своїх і серед чужих туди якнайбільше, не сподіваючись ніякої заплати і ніяких зисків, аж як з цієї малої України виросте Україна більша, ширша й багатша, то тоді будуть і прибутки і розмах і сила [...]

Це все дуже цікаво, що Ви писали з приводу виступу Григорііва і Лебедева. Я більше згоджуюся з Вашими думками і на такі річі, як «ми слов'яне і росіяне слов'яне» давно вже пора плюнути. Менше цікавитися тим, хто чим є, а більше, самим бути людьми незалежно од того, які в нас родичі. Багато українців подуріло і думають, що Німеччина думає про Україну, щоб її на ноги поставити, а Німеччина думає, як і всі розумні люде на світі, тільки про себе, про Німеччину і коли по дорозі їй і Україна може пригодитися, то цікавиться і Україною. З цього, розуміється Україні може бути також користь, як українці будуть мудрі і також думатимуть більше про себе, про свої сили і вже зовсім дурне було б виступати проти Німеччини, бо це нічого не pomoже і од України її не оджене, як Україна їй потрібна. Всі, хто намучилися під большевицькою неволею, з радістю проміняють її на що хочете, бо ніщо не буде, так всі переконані, гірше того большевицького пекла. Отже, журна справа змагатися проти Німеччини чи за Німеччину, коли не лишається нічого іншого, як разом з Німеччиною або хоч і з самим чортом видобути Україну з того пекла. Решта все залежатиме вже од української сили самої [...]

Бувайте здорові. Дякую за вирізку з газети. Ваш [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 55, арк. 89–89зв.
Копія. Машинопис.*

№ 345 | Лист громадського діяча Є. Вирового українському емігранту з США М. Сурмачу про становище в Карпатській Україні

17 лютого 1939 р.

Нью-Йорк

Вельмишановний пане Сурмач!

Дякую за Вашого листа від 26 січня 1939 року. Читав на зборах Управи Музею ВБУ*. Всім було приємно, що Ви не занедбали нашого прохання; просили Вам дякувати й Вас вітати.

Карпатська Україна оживає дедалі більше. Багато там тепер починають праці і стане її ще надовго, щоб хоч початки всі добре впорядкувати. На бізнеси такі, як в Америці думають, ще там рано. Покищо треба, щоб усі помагали й багато помагали жертвами, збірками, пропагандою. За якийсь час і на цьому маленькому шматочку українці зможуть провадити

---

* Музей визвольної боротьби України.

бізнеси на ширшу скалю. Тепер туди можна їхати хіба для туристики, або щоб засукати рукава й ставати до праці, не шукаючи зисків.

У всякім разі українці можуть тепер почувати себе ліпше, а після перших виборів до першого парламенту можна вже і зовсім гордо людям глянути у вічі.

Я ще не їздив (був там давніше) туди й не збираюся ще так скоро їхати. Увесь час багато праці й не лишається вільного часу навіть на чисто бізнесові подорожі по Європі. Та й у Вас там тепер виставка, те ж може можна було б зробити бізнес, приїхавши перед виставкою з марками, але й на це нема коли зібратися.

Як читаєте «Нову Свободу» з Хусту, то знаєте все й більше Вам поки що не можу написати. Незабаром буде відкриття парламенту й тоді вже нова держава почне ще більше вбиватися в силу за нормальним життям.

Слава Україні!

Ваш [...]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 55, арк. 92.

Копія. Машинопис.

№ 346 | 3 листа М. Антоновича батьку про зміни в Українському науковому інституті в Берліні у зв'язку із призначенням нового куратора

2 березня 1939 р.

Берлін

Дорогий Батьку*!

Користаюсь можливістю передати тобі листа через Наталі, але рівночасно хочу запитати [в] тебе таку річ: мені часом буває треба написати тобі так, щоб дома не відкрили листа; давніше в таких випадках я адресував листа на Музей** : як це робити тепер? Наприклад, також і цей лист мені б не хтілось, щоб попав до рук Маркові***. Він натрезвонить Бог зна що серед націоналістів; а тобі знати, що тут сталося, буде на кожний випадок цікаво, а може потрібно.

Як тільки призначили Герулліса, Мірчук дуже тішився, вважаючи, що тепер, з одного боку, Інститут забезпечений перед ударами з боку націоналістів, а, з другого, він матиме сильне оперття; зараз же він настроїв куратора з місця нагнати холоду персоналові Інституту, а зокрема Димінському⁴⁶⁹, якого він хотів чим скорше позбутися. Герулліс на першому ж засіданні так і зробив і Димінський уже зовсім пакував манатки, тільки то цілий слідуючий тиждень куратор розбирав акти, перевіряв діла і тут набрав переконання, що головна біда Мірчук сам [...]

На слідуючу суботу куратор знов громив, але цим разом вже виключно Мірчука: кричав на нього при всіх, як на гімназистика; влетіло і Кузелі [...] І тут почалися реформи: [ту] наукових співробітників повідбирали усі адміністративні функції (на їх велику радість); вони для того, щоб працювати науково. Димінський дістав завдання [досліджувати] про Карпатську Україну, Крупницький⁴⁷⁰ — про Мазепу і більш ніхто нічим утруджати їх не

* Йдеться про Д. В. Антоновича.

** Мається на увазі Музей визвольної боротьби України.

*** Молодший брат Михайла Антоновича.

сміє. Мірчукові відібрано всі ключі і передано їх секретареві. Директор існує, на думку куратора, для наукової, а не для адміністративної діяльності. Бідного Мірчука на старості літ заставили наукою зайнятися. Кузелю посадили на наказ на словницьку роботу: сидить бідняга і науку робить, а вид у нього наче його глисти заїли. Кинувся було Мірчук щось сюди-туди проти куратора інтригувати — коли ж halt! Всі, крім нього і Кузелі, за нові порядки, всім додав куратор, крім самого начальства. Зокрема, задоволені студенти [...]

Директор тепер не має права телефонувати до Студентського дому, не має ніякого права якось зачіпати студентів; студенти мусять лише вчитися, а на кінці семестру складати звіт з діяльності. Ну і студенти теж в захопленні. Взагалі, найприємніше — це якесь зовсім нове відношення до наукової роботи: всіх, що працюють науково, Герулліс явно протягує, підтримує і фаворизує [...]. І Мірчук зараз вроді короля Ліра [...]. Але співчуття не має ні звідки.

В Інституті тепер тишина і спокій. Приватно телефонувати Мірчукові заборонено [...]. Правда, Димінський і я одної думки: що Мірчук ще викрутиться і стане на лапки, але не при цьому кураторові і поворот до старої системи вже неможливий [...]

Ну, покищо всього кращого. Розуміється не все в цьому листі секрет. Але дещо — ти вже сам определиш ліпше що — краще особливо не роздзвонювати.

(Михайло Антонович)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 2–Ззв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 347 | 3 листа М. Антоновича родині про Конгрес українського студентства у Берліні та вплив на нього українських націоналістів

9 березня 1939 р.

Берлін

Дорогі Батьки!

[...] «Краса і гордість нації»* (по виразу Юрія Олександровича) зібрали тут зараз студентський конгрес, щодо якого можна зачитувати слова Кляузевіца «принципи боротьби вічні, тільки засоби міняються». Що конгрес для того, щоб лаятися — це знали всі учасники твердо і кожен заготовив свою пайку ругані. Але упадок інтелектуального рівня студентства сильно сказався в тому, що лайка не підносила, не захоплювала, це не було нахнене «sursum corda» — а якраз навпаки. Уже на перший день нарад данцігська делегація заявила, що ні з ким, хто не ОУН і не Націоналіст, вона і говорити не буде і сидіти разом не хоче.

Я сам очевидно там не був, але так мені оповідали в Штудентенгаймі**. Великою особистою сатисфакцією була для мене лише обставина, що Фундак виступив найгостріше проти того данцігського ідіота. Фундак цей був давніший націоналіст, але зберіг якось здібність до солідної роботи. Минулого вересня і жовтня жили ми разом з ним і він мене часом до

* Йдеться про українських націоналістів.

** Студентський дім.

третьої години ночі викачував. Розуміється не на політичні, а на інші наукові теми. Я тоді лише застеріг, що людина, яка має такі інтереси і нахил до серйозного думання, довго у націоналістів не лишиться і радий бачити, що моє спостереження правильне [...]

Цілую Вас міцно

(Михайло Антонович)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 4–4зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 348 | 3 листа М.Антоновича батькам про події в Карпатській Україні та настрої в середовищі української еміграції

21 березня 1939 р.

Берлін

Дорогі Батьки!

[...] У Вас же певно зараз дуже тяжко [...] Тут вражіння зовсім, як після 18 брюмера: щось перервалося! Ні триумфу, ні ентузіазму. Маса не встигла так скоро переорієнтуватися з попередніх принципів на нові: ну, це впрочім станеться в тягу кількох найближчих тижнів. То вже діло преси. Зате ті, що щось думають, зовсім спантеличені, особливо ствердженням, що вони зараз репрезентують силу. Тільки чисту силу, без всякої провідної ідеї. А для нас — сумна моральна сатисфакція, що ми показали такі найліпшими з усіх народів покійного конгломерату*.

Helas-Швейк показався вірний собі. Словаки були і лишилися звичайними свинями, а наші б'ються, хоч і безнадійно, але добре. Вже тиждень [від] 4-х до 5-ти тисяч хлопців держаться проти 3-х дивізій воєнного складу. Учора (20 березня) побили мадярів у горах і відкинули аж під самий Хуст — це звідомлення швейцарської газети. Очевидно, все це лиш конвульсії на кілька день.

Я бачився з одним італійським журналістом, що саме приїхав звідтіля. Він очевидно за мадярів, «українські банди» і т. д. Але поза тим оповідає, що шпиталі в Ужгороді, Мукачеві і Берегові наповнені раненими мадярами. Сніги страшно утруднюють їм всякі операції. Багато мало замерзнути. Крім того, у людей з низин під час гвалтовних підходів у гору починається головокружіння і кровотеча з носа і з губ. Та все це на купу дасть ще пару день, а остаточний вислід, розуміється, сумнівів не улягає. Штудентенгейм in согроге замельдувався в добровольці, але нічого з того не вийшло [...]

Одне видно з цілої повені всесторонніх брехань і сплетень: нас потрібуватимуть, хоч одні, хоч другі. Але з нашого боку вже може бути тільки резерва. Сьогодні ми з Димінським переглядали італійську пресу: Сіано одверто хвалиться, що останнє збільшення Угорщини це виключно його заслуга. Що Італія вже давно пообіцяла спільний кордон і тепер цю обіцянку дотримала.

Ну, міцно Вас цілую і як тільки явиться нагода постарюсь переслати Вам скільки буду мати.

(Михайло Антонович)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 5–5зв.
Оригінал. Рукопис.*

* Йдеться про ЧСР як федерацію чехів, словаків і українців.

22 березня 1939 р.

Берлін

Українці!

Сильним є той нарід, що його не приголомшують ніякі удари судьби. До кращого майбутнього доходить той нарід, що після невдачі ніколи не зневірюється, а стає ще завзятішим. Упадок Карпатської України є для нас великим ударом, але ми не сміємо звісити голови ні на хвилину! Наші закарпатські брати ставлять досі героїчний опір мадярському окупантові — хоч знають, що нема нині в світі нікого, хто їм поміг би. Така є лицарська вдача українця! То ж зневажили б ми наших братів-героїв, коли опустили б руки й сказали: все пропало...

Ніщо не пропало! 45-мільйоновий український нарід, його героїзм, завзяття, воля свободи — не можуть пропасти! Не пропаде й пролита кров закарпатських українців! Ця кров вливається нині в серця всього українського народу й наповнює їх тим духом, що ним опанована героїчна армія й увесь нарід Карпатської України! Світ може бути проти нас, але нас шанують нині всі — і мусимо бути горді самі на себе!

Нас болить, що ми тут закордоном не могли й не можемо чинно допомогти Карпатській Україні в її збройній боротьбі. Нас болить, що покинули Карпатську Україну ті, яких ще вчора вважали ми її союзниками. Наш біль оправданий, але нічого з нього не вийде, коли ми з останньої лекції не навчимося, що націоналістична засада: «Наша сила в нас самих!» — не пустий звук! То ж держімося разом під одним Проводом, гуртуймося й з затисненими зубами трудімося й борімося зі ще більшим запалом для нашої України!

Було б злочинним нині пірватися за голосом почувань і заявити себе ворогами Німеччини, як це дехто нам підшиптує. Україна й Німеччина остають природними союзниками. Не забуваймо, що крім Німеччини нема в нас у світі ні одного активного союзника проти всієї решти окупантів України. Не забуваймо, що держави, як Англія й Франція, нині братаються з нашим найбільшим ворогом — Москвою! Кожний нарід керується власними інтересами, керувалася ними й Німеччина й не вставилася за Карпатською Україною. В данім випадку були інакші інтереси України, інакші ж Німеччини. Але в справі визволення решти України інтереси обох наших народів покриваються. То ж будьмо політично зрілі й не тратимо ясности думки й рівноваги духа!

А щоб на майбутнє вже ніколи ніщо нас не заскочило, то будьмо сильні! Положення в світі таке, що кожної хвили може стати Україна перед новим іспитом. То ж готуймося до дальших вирішальних боїв, в яких здобути мусимо українську соборну державність, включно з Карпатською Україною! Бо нинішньою своєю кривавою боротьбою ця частина України заявила раз на все, що вона українська!

Ті, що там на сніжних верхів'ях Карпат боронять чести України, це націоналісти! Це воїни націоналістичної «Карпатської Січі»! Вони кличуть до нас: будьте такими націоналістами, як ми! Їхні героїчні чини є для нас дороговказом і зобов'язанням: жити й згинути за націоналістичну ідею!

Цю ідею втілює тут на німецькому терені «Українське Національне Об'єднання», перед яким стоять тепер величезні завдання через прилучення до Німеччини Протекторату

Чехії й Моравії, де живе значне число українців. Так само у Словаччині, яка є під охороною Німеччини, живе на Пряшівщині 200 тис. українців, до яких ми тепер також мусимо намагатися нав'язати зв'язок. Очікують врешті нашої моральної й матеріальної помочі численні утікачі з Карпатської України, які втікли перед смертю з рук окупанта, покинувши рідну землю, майно й пристановище.

Українці в Німеччині! Кличемо Вам: Будьте дорослі до ваги хвилини! Не дайте збаламутити себе силам роз'єднання, які хочуть використати теперішню ситуацію для своїх розкладових плянів. Наш ратунок у єдності! З новим завзяттям вперед! Хай живе український націоналізм!

Слава Україні!

За Управу «Українського Національного Об'єднання» в Німеччині:

Полк. Тиміш Омельченко⁴⁷¹, в. р.

Голова

Микола Дорожинський, в. р.

Секретар

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 33, арк. 70.
Друкарський примірник.*

№ 350 | З листа громадського діяча О. Думина М. Антоновичу про значення факту існування Карпатської України та необхідність написання її історії

23 березня 1939 р.

Кенігсберг

Вельмишановні і дорогі пане докторе!

Прийміть мою щирю подяку як за пам'ять, так особливо за вістки із Закарпаття. Не може бути двох думок — наші закарпатські брати створили велику визвольну епопею, про яку Україна ніколи не забуде. Тепер і на південному заході їх чином установлена наша національна границя, якої вже ніхто не засипле. Після того в нас кожного повинна спина випростуватися. В мене випростувалася вона в буквальному значінні, а особливо в мойого сина.

Я маю тут нагоду часто говорити про катастрофу Карпатської України і говорю «wie se geweosci ist». Мушу признати, що всі мої знайомі щиро спочувають і вважають це нещастя кон'юктуральним епізодом, який в будучині мусить бути направлений.

Тільки одно лихо, пане докторе, — епопея є, але ми їй не вміємо вияснити своїм і чужим, не вміємо передати її змісту масам. Подивіться в «Діло» і «Новий Час», дотепер не було там ні однієї...* схоплюючої велич геройства закарпатських братів — статті. Самі донесення і журналістичні звіти. Тільки Паліїв в «Українських Вістях» спромігся на того рода (до певної міри) статтю «Голови до гори». Наші газетні люди не є на висоті свого завдання, щоб там не говорити про їхній запал і добру волю [...]

Я не маю на думці потреби перебільшувати чину закарпатців, його не треба перебільшувати, він так сам по собі великий, що було би ...** дочіпляти до того ріжні геройські

* Нерозбірливе слово.

** Нерозбірливе слово.

видумки, але треба його утривалити і виславити на всі лади: в історичний, політичний, літературний, поетичний і музичний спосіб.

З ним може знову статися таке, як з іншими нашими історичними «скрутами», як Маківкою⁴⁷², Крутами або Чортківською офензивою⁴⁷³, які дотепер не дочекалися ні якоїсь малої монографії, а що до фактичного перебігу подій представляють собою суматоху епізодів, розділених широкими темними місцями. Цьому ми мусимо запобігти, це наш обов'язок і в цій справі, пане докторе, я апелюю в першій мірі до Вас.

Щоб довго не розводитися, роблю конкретну пропозицію: заснуймо Комітет для описання історії Карпатської України від вересня 1938 аж до захоплення мадярами. Цей Комітет мав зібрати все, що торкається цієї теми, а в першій мірі зв'язатися якнайскоріше з закарпатцями, членами Січі, що тепер в Румунії, Словаччині і Югославії і випитати їх найдокладніше про боротьбу з чеською і мадярською армією.

Комітет без засобів не міг би працювати, тому повинен звернутися з відповідним запитом до україн[ської] еміграції в Німеччині. Нас тут здається біля 8 тисяч, щоб в місяць кожний дав пересічно по 25 пфенінгів, то за півроку він зібрав би суму, за яку можна би видати солідну книгу [...]

Здоровіть наших знайомих та не давайте довго ждати на відповідь та нові звістки про останні дні Карпат[ської] України.

Щиро здоровлю Вас і остаюсь з правдивою до Вас пошаною.

(Осип Думин)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 37, арк. 59–61зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 351 | Лист директора Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіва Є. Вировому про реакцію української еміграції у Франції на ліквідацію Карпатської України

25 березня 1939 р.

Кенігсберг

Дорогий Євгене Семеновичу!

Так от доля судила нам пережити ще раз тяжкий удар. Вічна пам'ять героям.

Не буду писати того, хто винен. Хто спровокував це наше нещастя. Вчора була у нас панахида. Зійшлося багато людей. Завтра буде доклад Голови «Чорноморської Січі» з Нью-Йорку п. Бойчука, що вертається з України Карпатської. Це — гетьманець, скоропадавець, але піду послухати.

Чи то ж то правда за сина п. Лисюка і де тепер сам Лисюк. Оскільки це правда і п. Л[и-сюк] коло Вас, прошу передати йому ці мої пару слів співчуття.

Поза тим тут все йде, як звичайно. Лише всі ми пригнічені.

«Кобзарі» я два дістав. За один гроші мені п. Кос[енко] виплатив, а другий чекає на покупця. Тут був оце і А. М. Л[івницький] і вчора від'їхав.

Сердечно здоровлю Вас

(Іван Рудичів)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 59, арк. 45.
Оригінал. Машинопис.*

Березень 1939 р.

Слово Вождя Полковника Андрія Мельника
до українського народу

Українці! Націоналісти!

15 березня 1939 року Сойм Карпатської України проголосив її Державність!

Ледви пролунали рішення, що вовіки вписалися золотими буквами в історію Соборної України, вже в границі Карпатської Української Держави вдерлися наїздні мадярські війська.

Їм негайно ставлять чоло українські націоналісти — Карпатська Січ. Почався нерівний змаг.

Трупом білим ГЕРОЇВ вкрилася рідна земля, зросилася їх святою кров'ю, що глибоко влилася в серця всіх українців та хоча сповнила їх болем великим, проте ж дала могутнішу за біль — ВІРУ й НАДІЮ та зашепила гордість, що є в Україні борці, яким честь НАЦІЇ вища за все земське!

Нація, яка має таких синів, що майже голіруч, без належного військового вишколу, протиставилися наїзникові рідної землі, — є вічною, є безсмертною. Остаточна перемога завжди мусить бути й буде її. Перемога Соборної Української Національної Ідеї! Не радітиме наїзник українською землею, бо по віки не погасне смолоскип Ідеї Визволення, заткнений на верхах карпатських гір! Боротьба наша йде далі проти всіх окупантів української землі! Її остаточна мета: Самостійна Соборна Українська Держава Києва, Львова, Ужгороду-Хусту й Чернівців! Тому горі чола! З великого болю родиться нове життя!

Як смерть Вождя Євгена Коновальця, так героїчна боротьба «Карпатської Січі» в один непоборний моноліт закує і зцементує наші лави, щоб ще могутніше єдиним національно-революційним фронтом ударити на окупантів української землі.

Все, що було можливе, було зроблене, щоб удержати Карпатсько-Українську Державу. Факт хвилевої ворожої перемоги все ж другою своєю сторінкою — жертвенною боротьбою націоналістів «Карпатської Січі», створив незмірну пошану серед народів усього світу до боротьби української нації за її Ідеал НЕЗАЛЕЖНОСТІ І СОБОРНОСТІ.

Чин Карпатської України потвердив ту правду нашої програми, що тільки власні сили, а не чужа поміч вирішать справу визволення української нації. Він доказав зайвий раз слушність нашої думки про те, що єдино СИЛА, а ніякі міжнародні оманливі гасла, хоч би про самовизначення, має значення в світі. Він показав, що є слушною наша теза, що зовнішньополітичні українські концепції мусять бути власнопідметні, окремі, а тільки посередньо зв'язані таким чи іншим укладом міжнародних сил, які тільки в означених точках можуть сходитися з нашою концепцією.

Українці! Націоналісти!

Перед нами затяжна боротьба! Станьте на висоті завдання, покажіть себе гідними впадших братів! Скріпіть ще могутніше нашу боротьбу й як сказав великий Мазепа: Всі в один гуж, в один такт, щоб було одно стадо й один пастир! Остаточна перемога наша! Всі під прапори Українського Націоналізму!

Вислови признання і вдячності Твоєї, Український Народе, для Борців Карпатської України — від Організації Українських Націоналістів, виразника Твоєї волі!

Слава героям Карпатської України!
Хай живе самостійна соборна Українська Держава!
Горі чола! Слава Україні!

Андрій Мельник в. р.,
Голова
Проводу Українських Націоналістів

Дано в березні 1939 [року]

(УПС)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 333, арк. 68.
Друкарський примірник.*

№ 353 | **З листа М. Антоновича своїй родині про наслідки приєднання Карпатської України до Угорщини та можливість розв'язання українського питання у випадку німецько-польської війни**

16 квітня 1939 р.

Бресляу

Дорогі Батьки!

[...] З професором Кохом⁴⁷⁵ я вчора бачився. Він сильно пригноблений тим більше, що всі події з минулого місяця⁴⁷⁶ відбилися і на його особистій кар'єрі, як здецидовано-го українофіла. Багато питав мене, що я думаю про політику; я перед ним таїться не потребував, а зрештою він у всьому зі мною згоджувався. Живе він сказати б надією, що незабаром прийде до поражунку з Польщею, а тоді українська справа автоматично вилізе знову наверх. Там зараз відносини такі, що втікачі рахуються вже на тисячі (очевидно маю на увазі німецьких втікачів), але Німеччина здається таки боїться викликати всесвітнє забурення, а зараз це би було неминуче. Тутешні газети уперто не пишуть про ніщо інше, як про середземноморські справи — але це може бути теж і стремління відвести увагу світу на інші сторони. Досить того, що нам зараз трохи почекати не так тяжко, як Німеччині.

Вчора було тут у газетах немов би мадяри мали дістати всю українську територію з Пряшевом та Бардіївом включно. Це би значило очевидно, кордон між ними і Словаччиною має йти яких кілометрів 30–40 на захід від тої залізничної лінії, що сполучує в напрямі з півдня на північ Пряшів (евентуально вже «Еперйеш») з Бардіївом. Так, звичайно, робиться, щоб захистити стратегічно залізницю. Це би було для нас зовсім добрим виходом із ситуації: себо при такому стані справи ліпше, щоб уже всі українці за Карпатами належали до одних мадярів. Мадяри там нікого не змадяризують, як не змадяризували і за тисячу літ, а словакізацією були ці простори серйозно загризені. Тепер Угорщина, діставши ці терени на підставі етнографічній від Словаччини, муситиме твердити, що ніяких словаків там нема — а це значитиме, що процес словакізації буде принайменше припинений. Далі, це значить посилення українського елемента в Угорщині взагалі і улєкшення справи на випадок майбутнього реваншу. Тому я би дуже тішився, якби ця вістка знайшла собі в дальшому потвердження.

Професор Кох запевняв мене, що Німеччина додивиться, щоб Угорщина дала Карпатській Україні автономію. Я не дуже вірю в це, бо коли б німці були в стані щось такого

у мадярів переперти, то були би насамперед вставилися за їх власною меншістю, якої в Угорщині (хоч і не в збитій масі) досить багато і з якими мадяри не церемоняться, включно до того, що на італійський фасон перейменовують «Шульца» у «Борнеміссу» і т.д. Тому він це казав мабуть лише так що «Вунш Фатер дес Геданкенс» [...]

(Михайло Антонович)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 9–10зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 354 | 3 листа М. Антоновича до своєї родини про зміст виступу А. Гітлера по радіо та перспективи у зв'язку з цим української справи

29 квітня 1939 р.

Бресляу

Каріссіма Фаміліа ін корпоре!

«День тумана, день ненастья превратілся в яркій свет!» ... Сьогодні зафасовано квоту і тому я з хвостом догори шкрябаю Вам наскоро листа. Промову Фірера Ви вже певне чули і свої підсумки з неї вивели: на кожен випадок посилаю теж і свої.

Отже, передовсім він говорив значно спокійніше, ніж в останній раз. Його осінні промови, або промова на 30 січня робила буквально вражіння перенервованої людини; тепер це був тон зовсім здержаний і пануючий над собою. Для Німеччини без важливості обставина, яка дещо просвічувала з французьких та англійських газет — а саме, що ось Рим-Берлін міцна, але Токіо трошки розхитане. Про гарні і ідилічні відносини між Берліном і Токіо не було нічого сказано, сказано лише, що Берлін старається, щоби ці відносини надалі були добрі. Що Англія і Франція робили серйозні спроби відтягти Японію — це була знана річ. Розуміється, ще заскоро робити висновки про охолодження між країною сходячого сонця і прагерманською вітчизною — мабуть це більше просто замала стичність інтересів — але якесь невеличке послаблення «трикутника» на цім місці помітне. Вже хоч би те, що Вождь сказав про цінність збереження англійської колоніальної імперії для європейської культури є певний кивок проти японський. Бо це ж якраз ця країна жовтої раси найбільше фактично напосілася на Емпайр, і оборона здобутків білої раси проти жовтих — це властиво політичне гасло Англії. І це його в даний мент повторив Фірер.

Що ж до нас, то, по-перше, дуже важно, що Фюрер не тільки не висловив апробати мадярському заборові, а навпаки, підкреслив, що країни, які самі добровільно захотіли піддатися під суд Віденських арбітрів, мусять цьому арбітражеві коритися. Щоправда Німеччина не Англія і не хоче грати ролі світового поліцаія і всюду пхатися зі своїми багнетами, але (висновок, який можна при бажанні витягти зі слів Фірера) вона може і зажадає сповнення постанов Відня. В перший раз у своїх промовах Фірер консеквентно кілька разів ужив терміну «Україна», «українська квестія». Раніше було так, що він немов не нарочито обмовлявся і казав раз «Україна», а раз знова «Руслянд». Тепер цього не було, а крім цього в теперішніх обставинах консеквентне вживання слова «Карпатська Україна» замість «Карпатенлянд» або «Руссінско» чи «Рутенія», як хотять мадяри, твердячи, що ніяких українців нема, було свого роду політичним поличником.

Щодо досягlosti анулювання польського договору, Ви і самі уявляєте собі, що є. Я додам тільки від себе, що сьогодні скрізь розліплені афіші про, як делікатно сказано, «Ерфассунг дер Верпфліхтіген» (а фактично це мобілізація) і то відразу річників 1906, 1907, 1910, 1913–1920 всі включно. Порахуйте скільки річників це виходить і міркуйте собі, що справа не проста.

Сьогодні кликав мене Кох, розпитувався, якої я думки про цілу канітель. Я на це сказав, що я тепер чекаю зближення Польщі з ССРСР, а він мені казав, що це давня мрія Німеччини. Потім він мені розповів, що він слухав цього вечора польське радіо і як людина, що виросла на польській культурі свідчить, що 25 літ він такого не то мінорного, а піяніссімо тону від поляків не чув. Тут зрештою ми з ним швидко зійшлись на думці, що це лише депресія першої хвилини, щось такого як було в ЧСР минулого року два-три дні після того як німці забрали Відень. За кілька днів прийде розуміється реакція і ура-тон. Сам Кох розуміється сяє: він перебув зі своєю орієнтацією на українство кілька прикрих хвилин, але тепер знову його горою. Казав мені ще, що про українську справу тепер мабуть не будуть навіть може особливо публічно репетувати, але тим більшу ролю буде вона грати в «задньому фоні подій» [...]

(Михайло Антонович)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 12–12зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 355 | **Відозва Українського національного об'єднання в Німеччині до української еміграції на теренах Третього рейху із закликом до об'єднання на засадах українського націоналізму**

5 травня 1939 р.*

Українці!

Історія і сучасність повчають нас, що національна воля і державність здобуваються та забезпечуються завжди силою кулака. В основі цієї сили лежить організована й дисциплінована національна єдність на засадах, що ставлять націю понад усе.

Про таку єдність серед українців дбає рішуче український націоналізм, який оформлює собою тепер великий та підвічний ідеал Української Нації бути вільною у своїй могутній Самостійній Соборній Українській Державі. У своїй же державі матимемо ми свою правду, силу й волю. Тому тільки тут будуть забезпечені для нас усі національні й соціальні наші права, за які боремося з гаслом: через національну волю до соціальної справедливості.

Таким чином, український націоналізм дбає рішучо про задоволення національних і соціальних прав українського народу. Це переконує нас іти в ряди тих українських організацій, які стоять на засадах українського націоналізму, аби старатися тут спільними силами про волю, честь та славу Української Нації.

Однією з таких українських націоналістичних організацій є Українське Національне Об'єднання в Німеччині. Тому закликаємо ставати в ряди цієї нашої організації

---

* Це дата, коли Українське національне об'єднання передало текст відозви до Української громади в Протектораті Чехії та Моравії.

й українців у Протектораті, за посередництвом тамошньої Української Громади, з осідком в Празі.

При цім попереджаємо, що в рядах УНО немає місця політиканстві, інтриганстві, сваркам, балаканині та різній отаманії, а є тільки організована й дисциплінована діяльність на добро України. Тут рішучо виключається кожна орієнтація на чужих і на чужі сили, а панує надія тільки на самих себе й віра у власні українські, національні сили. Немає тут місця й інтересам груп чи осіб, бо над усім стоять інтереси в УНО інтереси усієї української нації й цілої Соборної України.

Тому в рядах УНО місце кожному українцеві, що прагне служити Україні вірно, чесно, совісно, жертвенно й дисципліновано. Виконаймо цей свій національний обов'язок.

Слава Україні!

За Управу УНО:

Т. Омельченко (в. р.)

голова

М. Дорожинський (в. р.)

секретар

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 275, арк. 2–2зв.

Друкарський примірник.

№ 356

З листа М. Антоновича до своєї родини про можливість німецько-радянського порозуміння проти Польщі за рахунок західноукраїнських земель та з надією, що німецька влада збереже українські вищі школи

12 травня 1939 р.

Бресляу

Дорогі Батьки!

[...] З політикою зараз виглядає така лафа, що десь і Карпатська Україна з овчинку покажеться. По всій правдоподібності дійде до німецько-російської коляборації в справі Польщі. Польщу роздавлять, але, очевидно, що Совітам заплащать нашими землями. Німеччина, розуміється, зараз же після цього візьметься, очевидно, і за Совдепію — але нам із того легше вже не буде. Це, що я тут пишу зараз, ще непевне, але деякі признаки на це вказують: видалення Літвінова, це вже вияснено, відмова Совітів від усяких переговорів із західними державами. Правда, цим ще не сказано, що відмовилися вони переговорювати з Польщею. Все-таки трудно думати, щоб Совіти були аж такі дурні як Польща минулого року і далися спійматися на яке-небудь «Заользя». Але з другого боку, Совітський Уряд зовсім добре може бути в такому ж положенні, як і польський минулого року — себто, що дуже треба якого-небудь дешевенького зовнішньополітичного успіху. А Польща зараз дає до цього нагоду. Не думаю, щоб могло дійти аж до німецько-російського союзу — але до співпраці, і овшім! Ну, це та найгірша комбінація — цур недоброго часу. Останніми днями німецькі газети попустили в тоні супроти поляків, мабуть думають, що самим криком ділу не поможеш, а може дають час полякам зарватися, наробити дурниць, а своїм трохи відпочити [...]

Ну покищо всего кращого. Бачу, що понаписував страшну макабрщину — це мабуть з титулу мерзотних політичних перспектив. Чув я від Коха, що Герулліс має їхати до

Праги урегулювати справу українських високих шкіл. Якщо це правда, то це було би добре, але чи ж має університет зараз людей, щоб з ним могли по-німецьки домовитися?

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 14–14зв.
Оригінал. Машинопис.

№ 357 | 3 листа М. Антоновича до батьків про зацікавленість серед німецьких урядових кіл гетьманським рухом у зв'язку з можливим німецько-польським збройним конфліктом

25 травня 1939 р.

Бресляу

Каріссіма Фамілія!

[...] Але я на фасон поляка часів трьох розборів ставлю привату понад усе і виписую всяку ерунду замість турбуватися добром загалу. А нового можна дещо інтересного сказати. Із совітсько-німецьких фліртів правдоподібно нічого не вийде. Крім всього іншого, свідчить за це теж і те, що урядові чинники (принаймні деякі) взяли не на жарти підпомагати гетьманський рух. Дістають вони зараз згідно з вістками, що я їх дістав із Берліну, 5 тис. марок місячно на розбудову і розвиток акції. Рухатися отже є з чим. Напря́м бувшого гетьмана — це на кожний випадок антибольшевицький і якби із Совітами йшло до якої згоди, то його би напевне не підпирали [...]

[...] В німецьких газетах донедавна (українці орієнтуються трохи повільніше) нема майже нічого проти Совдепії — зате ціла купа нападів на Польщу. Отже, Скоропадський, що досі не був антипольською фірмою, очевидно, за кожну ціну тепер хоче такою стати. Кому власне таке представлення справи потрібне — це досить ясно. Нас потребують, потребують проти поляків і тому неприємні негладкості останніх днів треба загладити. Націоналісти, задалеко зааранжовані з Карпатською Україною, не можуть супроти неї взяти такого становища, і в силу реакції в своїх власних рядах проти останніх подій на наших найзахідніших околицях не зуміли snadно а рихле здобутися на відповідний сервілізм. Друге діло очевидно, що коли доходить до вірнопідданства, то тим жовтодзьобам і труси́кам годі рівнятися з людиною, що на таких справах ще при царським дворі собаку з'їла.

Та як би не було — шанси Павла IV* (після Павлюка, Тетері і Полуботка) стоять зараз дуже високо. Може не без значіння тут і те, що крайові політичні групи заховуються як з найбільшою резервою супроти швабів і навіть Паліїв (правда це вже зо два тижні як я не бачив «Українських Вістей») був дуже здержаний. Затє паризьке «Українське Слово» починає зовсім недвозначну кампанію проти Німеччини. Це можна розуміти і як справдження пророцтва Коха, що українською справою по секрету тепер цікавитимуться значно більше, ніж це вилізатиме назовні [...]

Цілюю Вас як слід і міцно, і оптом, і в розницю.

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 17–17зв.
Оригінал. Машинопис.

* Мається на увазі гетьман П. П. Скоропадський.

8 червня 1939 р.

Бресляу

Дорогі Батьки!

[...] Щодо політики можете наразі заспокоїтися: до закінчення жнив нічого поважного не буде, а потім буде те, що Бог дасть. Наши* тут пускають зараз всякі бісики перед Со-ветією, щоби підкузьмити її разом проти поляків. Але ті у Кремлі маю вражіння, що не в тім'я биті. З одного боку, з англійцями зв'язуватися не хочуть, а з другого, полякам обі-цяють всяку поміч — бо спільної границі з Німеччиною собі аж ніяк не бажать. Війна в таких умовах, як зараз, була би завеликим ризиком і на неї тут не підуть. Щодо Будапеш-тського протекторату, то для нас був би він очевидно дуже бажаним, а чогось надзвичайно неможливого в тім нема. На загал на останні взаємні обкомпліментування держав осі задивляються тут у той спосіб, що Італії дано вільну руку в Югославії (проте з гарантією недоторкальності країни) і в Греції та на Середземнім морі. Натомість Німеччина дикту-ватиме свою волю в Дунайськiм басейні. Отже, ця тактика, при якій давніше мадяри ви-спекулюювали проти себе інтереси обох держав осі, має ніби скінчитися [...]

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 20–20зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 359 | Лист полковника Г. Порохівського сотнику М. Битинському про становище української еміграції після падіння Карпатської Укра-їни та розпаду Чехословаччини

15 червня 1939 р.

[Бухарест]

Дорогий пане сотнику!

Для мене було великою приємністю отримати Вашого листа від 11.V.[19]39. Відносно того, що Вас звільнять у мене не було найменшого сумніву, але я думав, що протягнеться трошки. Ситуація склалася така, що мабуть, як і пан В. С[альський], так і я не могли інтер-венювати безпосередне, побоюючись, щоб ця інтервенція не спричинилася до гіршого. Я шукав інших шляхів, але як раз тут і прийшов Ваш милий та радісний лист.

Так, трапилися великі пертурбації з того часу, як ми з Вами бачилися в Празі. Кордо-ни та настрої змінилися. Отже і українська еміграція, що творили, нібито, одне ціле на терені Чехословачії, зараз розрізана на три, а може і більше частини: одні на К[ар-патській] У[країні], другі — в Словаччині, треті — в Богемії. Мені здається, що і там Вам всім розкинутим в цих трьох країнах, тяжко тримати зв'язок. Отже, мене, кажучи відвер-то, дуже цікавить доля нашої еміграції в Богемії та Словаччині. Які там залишилися зараз наші організації, гуртки та інституції. Чим вони живуть, як під зглядом моральним, так

* Йдеться про німецьке політичне керівництво.

і матеріальним. Нас всіх це тут дуже цікавить. Я був би Вам дуже вдячний, якби Ви дали мені маленький огляд нашої еміграції в Богемії та Словаччині, зазначивши головніші організації та інституції. Звичайно, ті лише, що ведуть свою діяльність легально та відверто. Отже, що не творить будь-якого секрету. Секрету мені не треба.

Потім мене цікавить доля Галагана, що відійшов з Хусту пішки.

Де молодий Кандиба?

Що робить ген. Петрів? Мабуть, пише спогади з часів подій на К[арпатській] У[країні]. Це добре.

Що поробляють наші професори? Наші бувші міністри?.. В що вірять?.. На що надіються... Чим живуть?..

Мене огортає сум, як я уявляю їх старенькими і дезорієнтованими та матеріально не забезпеченими в ці тяжкі часи.

Тяжка доля української еміграції. Ще поки людина молода та здорова то може приспосібитися, а як стара, безсильна. Тяжко і думати.

Як Ви улаштувалися? Що поробляєте? Як почуває себе Ваша пані дружина? Успокоїлася? Як вона хвилювалася в своїх листах.

Прошу її щиро вітати від мене.

З привітом та повагою,

Ваш

(Г. Порохівський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 46, арк. 26.

Оригінал. Машинопис.

№ 360 | Лист А. Марголіна К. Мацієвичу про перебування в Канаді члена УПСР Н. Григорієва та про політику США щодо українського питання

22 червня 1939 р.

Високошановний і дорогий Кость Адріанович!

Одержав В[ашого] листа, й сьогодні надсилаю В[ашого] листа до Н. Я. Григорієва у Канаду, де він зараз роз'їжджає й читає лекції для українськ[их] громад. Його діяльність в США й Канаді має велику вагу і вартість, бо він впливає на тутешніх українців в напрямку демократичного світогляду. Також його «диспут» з Лебедєвим був корисним, бо він (Григорієв) непохитно тримався позиції самостійної України, але висловився одночасно за бажаність дружби й добросусідських відношень в будучині з демократичною Росією й іншими слов'янськими державами і народами.

Ви питаєте мене про становище американського уряду щодо України. Коли Америка могла допустити захват Чехословаччини Гітлером, то як можливо сподіватися, що Америка виступить активно на захист України?.. Не забувайте, що ще з часів Вільсона Америка ставилася найбільш прихильно до чехів й допомогала Чехії у Версалі й т. д. Але все ж, хоч захват [Чехословаччини] викликав тут надзвичайне обурення, — все ж США не захотіли «втручатися» в цю європейську справу.

Отже, що мені вдалося тут досягнути — це те, що я переконав відділ Східної Європи Міністерства закордонних справ*, що українська мова не є діалект або видумка німців;

* Мається на увазі Держдепартамент США.

шеф цього відділу навіть [дав] приказ своєму асистенту, щоб він вивчив українську мову й той вже почав вчитися...

Мої персональні справи були дуже «слабкими» — щодо заробітку — на протязі останніх двох років, але я надіюся одержати посаду в М[іністерст]ві юстиції у Вашингтоні, й тоді буде легше існувати.

Сердечно вітаю Вас

Ваш

(А. Марголін)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 122–122зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 361 | 3 листа М. Антоновича своїй родині про міжнародні відносини, політику СРСР та можливість війни

22 червня 1939 р.

Бресляу

Дорогі Батьки!

[...] Цікава ситуація зараз в політиці. Насамперед тутешні настрої: ще перед роком таке конвульсивне небажання війни, що видко було, що до війни не дійде, бо тутешній уряд поза всіми словами таки дуже дбає за те, щоб більшість опінії була за ним. В тягу року так обробили публіку пресою і промовами, що неохота до війни майже зникла. Точніше настрої резигнований: «все одно війна буде, так уже щоб скорше». Крім того, в Прусії чехів не знали і взбудоражити проти них опінію було тяжко. З судетськими німцями століття не було зв'язку, бо тяжіли до Відня. А поляків знають, бити їх справа популярна, їхні границі всім тут [око] муляють. Інше діло, що такі настрої можуть бути лише тут, на сході. Надренія* напевно відносилась і до чехів і до поляків байдуже. Проте, що після жнив «буде війна» або взагалі «щось буде» говорять тут так, як можна говорити про свої пляни на найближчу неділю або що.

А в міжнародній ситуації створюється у мене вражіння, що Совіти готові самі себе перехитрити. Їхня тактика ясна: хай капіталісти спливають кров'ю, а ми потім виступимо як арбітр. Але ця тактика, оперта на розрахунок, що західні держави допоможуть Польщі. А розрахунок Німеччини полягає на тому, що західні держави за Польщу не заступляться. І цей німецький розрахунок, коли зважити на інцидент у Тяньцзіні та арабські комбінації над Баб-ель-Мандебом має більші вигляди на powodження.

Останні промови Чемберлена⁴⁷⁷ та Галіфакса⁴⁷⁸ були вже властиво половинним відступом — підкреслювалося, що гарантовано незалежність Польщі, а не інтегритет кордонів. Отже, Совіти готові зі всією своєю тактикою раптом опинитися віч на віч з Німеччиною зглядно з буферною західноукраїнською державою і тоді співатимуть очевидно тонко.

І з цим в'яжеться обставина, що Німеччині зараз дуже не вигідно дражнити Совіти, а отже і офіційно афішуватися з українофільством. А рівночасно тихцем не треба їх собі зражувати. А англійська преса напроти весь час гуде про підпирання української акції,

* Йдеться про прирейнські регіони Німеччини.

про створення українського уряду в Берліні і т. д. Розуміється, все це тільки проба залякати Совіти і спонукати їх до підписання пакту [...]

Цілюю Вас міцно

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 23–23зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 362 | Лист Н. Григорієва К. Мацієвичу про українську еміграцію в США і Канаді та її реакцію на події в Європі

5 липня 1939 р.

Вінніпег, Канада

Високошановний Кость Адріанович!

Дуже дякую за так докладного листа. Хотів би Вам віддячити таким самим, але ... дуже не маю часу. Все в дорозі, в роботі. Можу лише сказати, що, переїхавши українську Америку (СДПА* та Канаду), скрізь бачив те саме, що й у Празі та на інших територіях, де вештаються українські люди — туга за створенням єдиного власного українського незалежного осередку. Не тільки в теорії, але й у реальному житті. Єдиною силою, що прилюдно виступає проти того, є лише «лошаки»⁴⁷⁹, яких Ви знаєте з тамтешнього брикання. Одначе вони втрачають свої впливи, хоч ці впливи внаслідок їхньої безпардонної брехні були досить великі.

Тепер в СДПА акцію консолідації взяли на себе допомогіві організації. Хоч найбільша з них, що є під впливом «лошаків» відмовилась від спільної консолідаційної акції в формі створення спільного комітету допомоги старому краєві, але решта твердо стоять на тому, щоб акцію вести без «лошаків». Головне завдання акції — допомога старому краєві. Мається на оці скликання всеамериканського з'їзду українців СДПА та Канаді. Провідними силами в консолідаційній акції єсть, з одного боку, поступовці, що купчаться навколо Українського Робочого Союзу, а з другого — католики (уніяти), що купчаться навколо «Провидіння». В цій акції я намічаю окрему галузь «помочі старому краєві», а саме — створення в Нью-Йорку осередку помочі науковим працівникам для розвитку нашої науки. Не є виключеним, що буде то здійснюватися у формі Українського Наукового Інституту в Нью-Йорку. Грунт для цього єсть. Лише, коли би мені пощастило дістати право на дальший побут.

В Канаді українська стихія в більшості теж за консолідацію. Лише «лошаки» проти. Мав наради з відповідальними чинниками у Вінніпегу. Творять уже свій довірочний осередок. Подають навіть, куди слід свої меморандуми. Трохи гальмує тут справу менча відвага у католиків, ніж вона єсть у американських. Проте мені пощастило поговорити докладно з рішачючими католицькими чинниками, і я думаю, що вони стануть на сміливіший грунт. Думка — створити єдиний всеканадійський репрезентаційний український комітет. До того прийде. Тут теж я підкреслював потребу створення наукового осередку. Зрозуміли легко, бо є місцеві паралельні потреби: завершувати українську освіту, яка тут дається тисячам української молоді, з якої сотні йдуть учителями в англійські школи для

* Сполучені держави Північної Америки — США.

українських колоністів. Отже: можливо доведеться творити тут філію українського наукового інституту, що буде в Нью-Йорку, а може і окремих науково-мистецьких інститутів. Мистецького виділу, як у Вінніпегу, так і в Нью-Йорку потрібне саме життя: треба школи для диригентів, драматичних артистів, танців і т. п., бо потрібні учителі всього цього в рідні школи при народних домах. Головне — звести розпорошені сили до купи. Широ тут такі гасла: потрібна консолідація. Америка України не будуватиме, збудують власні сили на українських землях, треба їм допомогти, тому в СДПА й Канаді мусить бути спільний комітет допомоги старому краю в його різноманітних визвольних змаганнях. Ці думки приймаються масами з ентузіазмом. Деякі провідники пробували протиставитися з деякого страху, але мусили піддатися бажанню мас. Опираються лише ті «лошаки», що залежать від європейського наказу, які не мають в СДПА та Канаді своїх самостійних організацій і взагалі не мають самостійної думки.

Про конкретизацію повідомлю Вас в міру її реалізації.

Тут серед більшості панує настрій, що нам нема чого встрявати в чужу боротьбу. Краще чекати, а тим часом довбати скелю на обидва боки, розчищати собі більше ґрунту для власної самостійної позиції. Це, й на мою думку, є єдино правильна позиція, бо справді ніхто нас не питає, чого ми хочемо, і гадаю, що й не питає. Ріжні сили раді би були, щоб ми за них голови клали. Та думаю, що врешті вже й серед українців таких охочих мало знайдеться. Хоч дехто ще кричить, галасує, але коли доведеться братися за зброю, то ... згадає про свої власні інтереси.

Тут всі добре усвідомлюють, що СРСР ніколи не може бути чинником, з яким би ми могли йти в однім напрямку. Однак так само думають і про Польщу й про інших. Вживають способів, щоб розкрити очі, кому слід на марність надій на СРСР і Польщу. Кажуть, що наш час прийде в кінці заверюхи, якщо ми до того часу згуртуємо свої сили. Тоді легше буде довести, що лише Україна зможе скупчити навколо себе третю силу (народів, що рвуться до самостійності та загрожені, як зі Сходу, так і Заходу), яка спроможеться в інтересах самозахисту спинити, як східню, так і західню екстрему, і урівноважити їх сили. До неї, мовляв, можуть пристати й існуючі менші держави, що бояться монополії велетнів, а також деякі велетні, в інтересі яких, щоб жодна екстрема не захоплювала в монопольне володіння всієї Європи. Міркуючи на всі боки, все приходжу до висновку, що нам краще не лізти зразу в огонь. Нехай дужчі починають і показують свої здібності. Тим більше, що у них же все єсть: і держава, і зброя. А в нас ні того, ні другого.

Як справа стоїть в університеті*? Дають ще допомогу чи ні? Хто ректорує? Які надії? Напишіть мені всі тягарі існування університету, щоб я міг цим наших земляків швидче підогнати до створення відділу допомоги науковим силам. Тільки нікому про це ні слова, щоб не почалися перегони на тему, «хто краший».

Вітайте всіх знайомих. Бажаю Вам доброго здоров'я й хорошого настрою, в витривалості Вашій не сумніваюся.

З щирою пошаною

(Н. Григоріїв)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 123–123зв.
Оригінал. Машинопис.*

---

* Йдеться про Український вільний університет.

24 липня 1939 р.

Вельмишановний пане генерале!

В різних українських пресових органах появилися у зв'язку з подіями в Карпатській Україні фальшиві вістки про Вашу Особу, які або просто перекручені або злобно-провокативні. Дозволяємо собі подати отсим Вам кілька зразків таких голосів, припускаючи, що може не маєте змоги читати преси із-за океану й под[ібної]. Якщо б Ви вважали доцільним забрати з свого боку прилюдно становище в ім'я історичної правди, було б для нас честю за посередництвом «Української пресової служби», яка обслуговує всю без виїмку українську пресу, Вашу заяву доставити редакціям для публікації. Сміємо при цій нагоді звернути Вашу увагу, що різні ворожі українській визвольній ідеї сили, використовують провокативні брехні довкола Карп[атської] України для своєї пагубної для нас роботи. Зокрема, наприклад, невідомі ближче польські чинники передрукують на цикльостилі різні статті з «Канад[ійського] Фармера», звернені проти Німеччини й українських націоналістів та розсилають їх масово різним видним українцям по цілому світі.

Цитуємо кілька пресових голосів про Вашу Особу:

«Генерал Петрів, як подає др. М. Самойлович, як і полковник Малик жадної участі в боях не приймали, бо генерала Петрова команда «Січей» до себе не прийняла. Під час мобілізації, до якої він зголосився, йому ніякого доручення не дано. Пізніше генерал Петрів, спровокований «націоналістами», що розповсюджували чутки ніби він десь у горах ставить збройний опір мадярам, був у Хусті інтернований...** Старий досвідчений генерал Петрів чотири рази голосився до диспозиції влади, але його послуги не були прийняті...» («Комунікат Пресового Відділу Гетьманської Управи», Берлін, 5.VI.1939, виданий у Празі).

«Головна канцелярія Карпатської Січі, що була під впливом Проводу українських націоналістів у Відні, не прийняла до військової служби відомого українського генерала Петрова лише тому, що він належав до партії есерів. Те саме зробили націоналісти з полковником Клименком...» («Канадійський Фармер» з 17 травня, Вінніпег).

«Негідні» старшини були всі ті старшини, які не належали до зграї ОУН. Приклад: Генерального Штабу генерал Петрів займав посаду ... вчителя гімнастики в Хустській гімназії, а підполковник С. Єфремів працював ... в канцелярії «Нової Свободи»...» («Наш Стяг» з 1 липня 1939, Чикаго).

«Інші панове штабовці також залишили січовиків просто на поталу судьби. Тепер цим розпучливим опором молодих гуцульських хлопців командували ті, які ніколи не були серед командантів «Карпатської Січі» і навіть яких не хотіли прийняти до «Січі». Таким є генерал Петрів, якого штаб «Карпатської Січі» хотів перед переворотом просто викинути з Хусту. Тим є проф. Малик і інші...». («Живе Слово», ч. 3, 1939, орган львівських радикалів).

Такі й подібні річі говорив теж відомий п. Бойчук, вернувши в Америку. Його реферат обширно реферувала вся заокеанська московська й польська преса, а за нею й преса

* Лист виконаний на офіційному бланку Українського бюро.

** Так у документі.

наших ворогів у Європі. Одночасно з перекрученнями відносно Вашої Особи різні органи помістили теж негідні наклепи й на других людей, звівши цілу трагедію Карп[атської] України до нагоди для себе, в нинішню вирішальну хвилину роздувати до неймовірного партійні противенства. Таке спростування націоналістів, наприклад, що при жалюгідних фінансових умовах «Січі», браку зброї й неможливості розгорнення її в армію — неможливо було ангажувати й удержувати високих рангою наших військовиків — ніхто з критиків не хоче прийняти до відома. Бо їм ходить про партійні інтереси за всяку ціну, а ніяк про історичну правду й конечність об'єднання, а не гризні в сьогоднішній день.

Вибачте, пане генерале, що осмілилися звернутися до Вас із цим листом і прийміть його як сповнення нашого обов'язку, як пресової інституції, що служить національно-визвольним цілям.

Остаємо з найглибшою пошаною.

Слава Україні!

(підпис)

24 липня 1939

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 19.
Оригінал. Машинопис.*

№ 364 | Лист В.Петрива Українському бюро в Берліні про його перебування в Карпатській Україні та намір правдиво описати події, які там відбувалися

6 серпня 1939 р.

Українське Бюро

Берлін

Даруйте, що з таким запізненням відповідаю на Вашого листа з дня 24/VII[19]39; до того спричинилося те надзвичайно тяжке матеріальне становище, в якому я опинивсь по поверненню з мадярської неволи.

Я не лише не дістав платні, що мав дістати, як професор Укр[аїнської] реальної гімназії в Хусті, але й був виключений чеськими урядами як активний українець зі всякої допомоги; тому лише за допомогою деяких українських організацій та окремих осіб не вмер з родиною з голоду, а дістав час на підшукування будь-якої праці.

Природньо, що не мав я в таких обставинах змоги читати пресу, зокрема американську, й лише з третіх рук довідувався, що моє ім'я там у розпалі партійних суперечок згадують як певний аргумент, навіть, як нещодавно казав мені ген. М. Капустянський, оден з наших часописів дописавсь до того, що умістив моє фото як команданта «Карпатської Січі», яким я не був, як не міг бути в складу «Карпатської Січі», дарма, що в Січових організаціях працював з 1927 року.

Займатися спростуваннями всего того, що пишуть партійні часописи, то значило би прийняти участь в тій партійній сварці, яку Ви так цілком справедливо вважаєте шкідливою, й брати участь в якій я теж засадничо не хочу.

Зараз я розпочав працю, щоби зафіксувати свої враження з нашої останньої боротьби, які, гадаю, служитимуть не для підсилення тієї чи іншої української партії, але для з'ясування історичної правди й допомоги тим майбутнім борцям, які захочуть використати весь досвід минулого, куплений дорогою кров'ю Крут, Арсеналу⁴⁸⁰, Ромодану⁴⁸¹, Боярки⁴⁸², Чотирьохкутника смерті⁴⁸³, Зимового походу⁴⁸⁴, Базару та Хусту⁴⁸⁵; стражданнями Домбьє⁴⁸⁶, Ланцуту⁴⁸⁷ й Нірельгази⁴⁸⁸, а разом із тим буде спростованням всіх неправдивих чуток, що поширювались як радіом, так й пресою про мою скромну особу.

Слава Україні!

З належною пошаною

(-)

В. Петрів,
Генштабу генеральний хорунжий

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 20.
Копія. Машинопис.

№ 365 | Лист громадського діяча В. Панченка-Юревича М. Антоновичу про необхідність об'єднання української еміграції під єдиним політичним проводом тоталітарного забарвлення з огляду на перебіг міжнародних подій

7 серпня 1939 р.

Вюртемберг

Вельмишановний і дорогий пане товаришу!

Вибачте, що так довго не відповідав Вам на Ваш ласкавий лист від 3 квітня ц. р. Сподіваюсь, що Ви наразі знов у Берліні і тому пишу по адресі Інституту. Як це Ви маєте і як йде Ваша робота?

Наразі я тут працюю на моїй суто фаховій ділянці, але намагаюся тримати постійний зв'язок з осередками укр[аїнського] організаційного життя як за кордоном, так і в Краю на ЗУЗ. Зрештою я, як вже Вам писав, вже невдовзі збираюся на стало до Берліну.

Був би дуже радий одержати від Вас лист з Вашою опінією щодо сучасної політичної ситуації. Здається, що всі знаки на землі і на небі вказують на розвій вирішальних подій в найближчому майбутньому. Але на цей раз здається вони нас застануть значно краще підготовленими, ніж рік тому*.

Треба таки з великою вдячністю признати, що бій за Карпатську Україну з ідеологічного і міжнародного погляду дав загальноукраїнській справі мало що, не більше, ніж 1917 рік. Українське питання зрушилося з мертвої точки емігрантського політиканства та краєвої загумінности «реальних» вимог.

З гордістю мусимо ствердити, що ніколи ще «самокритика» (або в цьому випадку ще краще бессервісерство) не була такою безпідставною. Поминаючи дрібні помилки поодиноких чинників, прямо таки не можна уявити собі нашої державотворчої політики, ніж загальна лінія прем'єра Волошина.

Закид деяких «критиків», що ми в Хусті завалили Чехословаччину і тому попали під мадярів, розуміється, ідіотський. Не в Хусті і навіть не в Братиславі вирішалася доля Праги,

* Мається на увазі Карпатська Україна.

а тратити у кожному випадку було нема чого, себто поза нагодою поставити у весь зріст перед світом і власними масами українську державну справу. Це ми зробили на сто відсотків.

Але раз мені довелося навіть прочитати, що коли б не наша зухвалість, не старшини з ОУН в Карп[атській] Січі, що бунтувалися проти «доброго» Прхали⁴⁸⁹ і коли б не вибиті шиби в польському консулату, то мадяри і поляки відмовились би від спільного кордону та «історичних земель корони Св. Степана». Jedes Wort du Kritik wäre zu viel!

Але що Ви скажете до офіційного підпорядкування Уряду Карп[атської] України і Карп[атського] УНО проводів ОУН? Здається нарешті йде консолідація українських сил по всій лінії, а ще до того не якась там парламентарія, але бойова, в стилі тоталітарних рухів. Дай то Боже, бо це єдиний можливий шлях в час боротьби!

Демократію мусимо відсунути до більш відповідних часів, як Ви колись казали (здається на білоруській академії): «тепер нам потрібно Бісмарк та Муссоліні». Чи ми їх мабуть маємо, це побачимо багато пізніше, бо, напр., ще в 1933 році цілий світ вважав Гітлера за дрібного авантюриста, що мавпує Муссоліні, а самого Беніто ще в 1924 р. — за актера, що грає в Наполеона і т. д.

У кожному разі ясно, що так, як ще донедавно було, бути не сміє. Або планова акція на базі залізної центральної організації, або вічне non moturi ad regendum. Карпатські події показали, чого варті наші численні емігрантські угруповання — навіть на річеву критику не змоглися сукини сини! Про безпосередню акцію вже і говорити нема чого. Деякі ще колоди кидали під ноги зараз з агентурами ворожої пропаганди. Дика річ, але, на жаль, факт.

На мій погляд, дорогий товаришу, нехай краще сам чорт сидить в Проводі Національної Революції, ніж ми цього проводу взагалі не мали б, та знов як в [19]17-му перли ота-рою та non mature під колеса подій, що хтось великий рушитимуть без нас і понад нами.

Як Ваше становище до цього?

Міцно стискаю Вашу руку.

(Володимир Панченко-Юревич)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 33, арк. 89–90.

Оригінал. Рукопис.

№ 366 | Із щоденника С. Русової про німецько-радянські переговори, початок Другої світової війни та плани А. Гітлера стосовно України

170

20 серпня — 17 жовтня 1939 р.

20.[VIII.] [...] Цілий день страшенно хвилююсь. Гітлер з Совітами підписав пакт спочатку господарський, щоб давали йому збіжжя, а він Сталіну гроші. Ось жах, що з'єднався представник культури з варваром Сталіним — цього я не можу ані зрозуміти, ані пережити. А тут приходять Самойлович і каже, що йому вже давно один німецький професор казав, що Гітлер хоче з'єднати Карп[атську] Укр[аїну], Галичину, частину Великої Укр[аїни] під протекторатом Німеччини. Може і справді прояснило мені і в голові, і в серці [...]

23.[VIII.] [...] А в мені усі думки там, в Москві, що там говорить Рібентроп⁴⁹⁰ з Сталіним, оскільки Україна там заангажована. Жах один [...]

27.[VIII.] І пакт з Совітами підписали⁴⁹¹, і міністр повернувся до Берліна, хоча поляки і стріляли в його аніон — і уся Польща на військовому стані — а війни ніхто не оголошує. І що буде далі?

Невідомо [...] Усі чекають, що Галичина з Підкарп[аттям] буде визволена в автономну державу під протекторат[ом] Гітлера [...]

2.IX. Ну ось вчора оголошена війна німецько-польська. Чудову шляхетну промову сказав Гітлер в сеймі*, і відправився на фронт [...]

17.[IX.] Не успіваєш за подіями слідкувати. За цей тиждень німці взяли усю Польщу, облягли Варшаву, де в середині поляки розпачливо б'ються за кожную вулицю, частину Галичини — південну, Борислав, Дрогобич, підходять до Львова. Як-то вони до нього поставляться! Там по селах селяне повстали проти поляків. Ми вже думали, що наша справа вигоріла, що Галич[ина] конче матиме незалежність, хоч би і під протект[оратом] Німеччини. Аж сьогодні Роман⁴⁹² почув, що руське військо перешло Збруч[...]

19.IX. Усе загинуло: Совіти зайняли Коломию, Тернопіль і вгору Ровно, Волинь аж до Вільно. В Брест-Лит[овську] сталася зустріч німців і москал[ів]; взаємні «pozdrav»**. І ця дурна маса вітає їх, яко «освободителей»!

20.IX. [...] З Україною нічого не можна зрозуміти. Нім[ецькі] і сов[ітські] війська зустрілись дуже дружно в Брест-Литовську, в довгій промові Гітлера — ані слова за Україну.

21.[IX.] Усе те ж — Південна Галич[ина], і Волинь, і Білорусь в руках Москви [...]

27.IX. Все та ж мучительная лихоманка — що буде з Галичиною? Тільки по радіо сьогодні кажуть, що Франція і Англія вимагають незалежність України; і вірити страшно, і усе таки мріємо [...].

17.[X]. Вчора приходила Черноsvітова, нещасна — немає жодних відомостей від синів — один в Лондоні, другий в Парижі. Оповідала за страшну різанину в Львові, що там був мітинг комуністів і вони кричали: усіх панів, усіх буржуїв переріжемо. Вона каже, що війна закінчиться поразкою німців, бо уся Європа проти них за те, що впустили большевиків. Фінляндія маленька, з таким чесним, розумним населенням, спорить з цим чудовищем, що зветься Росія.

Я усю ніч не спала — не можу собі уявити, що німців переможуть! Через що в мене в глибині душі така віра в Гітлера, він вижене Совіти, але до того часу скільки пропаде людей найкращих, скільки вистраждає народ, скільки буде загублено культурних скарбів — жах один. І що за бездольний народ український. А що робиться на В[еликій] Україні в ці жажливі часи, ніхто не знає [...]

ЦЦАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 174, арк. 125–135.

Оригінал. Рукопис.

Опубл.: Софія Русова. Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С. 497–504.

* Тобто в рейхстазі.

** Вітання (чеське).

2 вересня 1939 р.

Берлін

Дорогі Батьки!

Сижу в затемненому Берліні і працюю над закінченням своєї роботи для Атенайон-Ферлягу. Щоб тільки Бог дав можливо швидше її закінчити поки ще засадять робити що іншого, або з власної принуки доведеться зайнятися чимсь іншим. Хто знає, чого можна сподіватися від учорашнього і завтрашнього дня.

Інтерес наш, розуміється, у тому, щоби Німеччина можливо скорше здусила Польщу. Тоді вона буде досить сильна, щоби самій зробити лад на Західній Україні і не пустити туди Совітів. Але коли боротьба затягнеться, вмішається Англія і Франція — тоді, розуміється, попаде Німеччина у дуже скрутне положення та буде мусіла робити не те, що хоче, а те, що мусить. А тоді пиши по Західній Україні пропало.

По останнім, ніби ще не певним відомостям, заняли німці Новий Санч: взагалі цікаво, що вони пішли так сильно і скоро вперед зі словацької сторони. Можна ж було думати, що якраз у горах це буде тяжче. Поза тим, скільки можна судити з німецьких газет, у них плян іти з горішнього Шлеську і із Східної Пруссії рівночасно — приблизно повздовж колишнього німецько-російського кордону. Таким способом вони відрізають і обходять усі визначніші фортеці: Торн, Бромберг, Познань і не мусять їх брати в лоб. Рівночасний наступ на Краків і Гродно мусить мабуть лише забезпечити флянки цієї головної операції. Скільки я можу судити плян добрий: на згаданій лінії не мають поляки ніяких скільки-небудь важніших фортець, крім хіба одного Грауденца понад Віслою на півночі, але й той легко обійти.

Тут із мене усі дивуються, що я далі працюю, що я взагалі можу працювати, але я ж не маю чого цілими днями бігати і знервуватись. Я собі вибрав науку за свій життєвий фах і мій обов'язок витримати можливо більше при ній. Як буде щось кориснішого до роботи, то я, розуміється, візьмусь за те — з точки погляду загальнонаціональних інтересів. Але наразі нічого нема. Може вже завтра треба буде складати меморандуми або служити перекладником — радо візьмусь. Але sic rebus... то найпродуктивніше таки, хоч щось робити.

Начорно моя робота готова. Начисто мушу ще переписати цілу Петербурзьку добу (1682–1917) і половину Московської (1480–1602). Сьогодні ввечері запрошений до Леночки⁴⁹³. Шкода, що всі музеї замкнені — важніші мистецькі предмети ховають у безпечні криївки. А що то з моїм Босим сталося — певно загула робота.

Цілую Вас міцно і бажаю всього найкращого.

Ваш

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 34–34зв.

Оригінал. Рукотис.

10 вересня 1939 р.

Берлін

Дорогі Батьки!

Кох мені написав негайно [прибути] до Бресляу, що я й виконую у вівторок вранці. Не знаючи чи скаже мені сидіти у Бресляу і на гвалт кінчати габілітацію, чи їхати прямо на фронт. Як можна судити з листа, моє замельдування на перекладника має все вигляди на успіх. Ну, проробити похід це належить до закінчення едукції, а побувати на українських землях давно вже пора. З останньої промови Герінга⁴⁹⁴ видно, що німці мають намір забрати всю Польщу. Для нас це очевидно знаменито. Тим більше, що як тільки вони ліквідують Польщу, то їхні відносини з Совітами швидко поспуються.

Що на заході — не знати. Є познаки, що Франції дуже не хочеться битися і вона здається веде якісь таємні контакти з німцями. Так це, чи ні — але світовою війною якось не пахне. Цікаво: є деякі (може й мильні, або тимчасові) [вістки], що 105 % націоналісти* дістали від німців по пальцях і німці здається говоритимуть з іншими партіями там на місці. Ну, це буде ще видно.

Цілюю Вас міцно і, розуміється, писатиму Вам при кожній зміні зі мною.

(Михайло Антонович)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 6, арк. 36–36зв.**Оригінал. Рукопис.*

Не раніше 17 вересня 1939 р.

Вельмишановний пане генерале!

Поскілщо вже закінчився той «Старшинський перевішкіл», який робився в такій таємниці, що тутки в Брні про нього знали скоро кожний українець, а багато неукраїнців, гадаю кінчилися й ті, не знаю для якої мети, звернення до мене ріжних осіб, які використовували Ваше ім'я, шановний пане генерале, як ім'я людини, до якої почуваю я глибоку пошану.

Щоби бути чистим у Ваших очах, дозволю собі повторити перебіг цих звернень.

10/VII звернувся до мене пан д-р Галаган, сказавши, що маю їхати з ним до Відня, де маю зустрітисся з Вами, не вказавши однако в якій самій справі.

Не маючи, ані перепустки, ані усталеного правного становища, перебуваючи в українському азілю Національно-Соціалістическої служби народу, та не маючи ніяких грошей, не міг я ризикнути на таку подорож.

---

* Маються на увазі члени ОУН.

Щоби з'ясувати становище, я мав шану написати Вам листа з датою 14/VII.

23/VII був у Брні ген. М. Капустянський, який звернувся до мене з пропозицією якоїсь «наукової співпраці» з «українськими націоналістами», очевидно з ОУН. Коли я зауважив, що пан д-р Галаган вже казав мені, що маю я їхати до Вас та чи не є то та сама акція? Ген. К[апустянський], не підтверджуючи нічого ясно, сказав, що евентуально й Ви є в ній. Так, не прийдя до нічого, ми й розійшлися: ген. Капустянський, поспішаючи на вечерю з представниками тутейшого ОУН, я до українського азілю на Гутеровій вулиці.

Вважаючи для себе найпріємлішою формою евентуальної співпраці з ОУН, співпрацю з Вами, я дозволив собі написати Вам ще одного листа з датою 25/VII, повідомляючи про розмову з ген. Капустянським та про моє бажання мати в інтересах справи контакт безпосередне з Вами. Цей мій лист, очевидно, розійшовся з Вашим з дня 26/VII, а тому, поскільки в мойому листі з 25/VII була вже відповідь на Ваш лист з 26/VII, я нічого більше не писав.

23/VIII мене було визвано до телефону з Відня й пан д-р Сушко від Вашого ім'я умовився зі мною, що 25/VIII дістану я необхідні перепустки й гроші та виїду зустрітись з Вами. Я, даючи на це свою рішучу згоду, зазначив, що я маю можливість виїзду лише до понеділка 27/VII, відколи я буду зайнятий справою, від якій залеже моя екзистенція, та хоч мені було сказано, що всі витрати будуть повернені, але як повернути стали працю? Тому, діставши Вашим скороченим ім'ям підписану телеграму від 25/VIII, в якій повідомлялося, що зустріч з Вами відкладено на вівторок, я мусив надіслати телеграфічну відповідь, що можу прибути лишень в суботу 2/IX та листа, де умотивував чому не можу бути раніше та зазначивши, що справа, яка чекала місяць, може почекати пару днів.

Вже по мойому від'їзді з Брна, дістав я листа від 24/VIII без підпису, в якому мене повідомлялося, що Ви просите мене прибути 29/VIII, або 30/VIII, прикладаючи певне число телефону, по якому мені мають сказати Вашу адресу, яку я вже знав.

Відтоді не дістав я більше жадних повідомлень, перепусток й т.д. й більше нічого не знаю.

Повище пишу, щоби у Вас не з'явилося думки, що я не хотів з Вами особисто бачитися, ані розмовляти.

З правдивою пошаною до Вас

(-) В. Петрів,
Генштабу ген[ерал]-хор[унжий]

П. С. Коли дописую цього листа, большевики в Коломиї, що є хобою наших «політиків», зокрема на Карпатській Україні, що була для всіх нас матурою.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 42.
Копія. Машинопис.*

26 вересня 1939 р.

Товариство бувших українських вояків у Канаді

Шановні брати [по] зброї!

Пишу, хоч не знаю, чи дійде до Вас той лист, але пишу лишень для того, щоби подати про себе вістку та повідомити, що в тої завірюсі, що в Європі зірвалася, лишаюся я особисто на своїх старих позиціях: необхідності з'єднання всіх українських людей, а передовсім українських вояків під єдиним гаслом: «Суверенна самостійна Українська держава», коли не є можно з'єднання фізичне, лишається отже ідеологічне по старій мольківській формулі: «поріжну іти, разом битися», а від себе додаю: «не тягати горячого вугілля українськими руками для чужих людей».

Та погрома, що на наш нарід зараз прийшла, є наслідком нашої програної [справи] на Карпатській Україні, де не довели ми, що ми є здатні щось позитивного зробити, де «мікробус українікус», пушений в пробірку з «рідною стихією», вказав, що не може перебороти своїх розкладачів та чужої отрути, що не є конструктивним. Хто буде з-за красних очей українських стабілізувати мільйон вояків, коли вони самим потрібні? Поки не витворимо власних конструктивних цінностей, та такого, все одно якого, колективу, з яким будуть примушені чужі рахуватися, будемо куркою на торгу, яку купують та продають, лишаючи їй лише можливість кудахтати та трохи пручатися.

Вітаю всіх.

Слава Україні!

(-)

В. Петрив,

Генштабу ген[ерал]-хор[унжий]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 128, арк. 34.

Копія. Машинопис.

1 жовтня 1939 р.

Бресляу

Дорогі Батьки!

На сході отже справа розв'язана на деякий час: та як довго — не знати. Можна припустити, що на три-чотири роки німецько-російської дружби вистарчить. Удар для нас, розуміється, дуже тяжкий, але при всьому цьому є і деякі позитивні риси: несуразний

«Zwischending». Польща зникла, а вона довго грала роллю безнадійного буфера між сходом і заходом по принципу «ні сюди, Микито, ні туди». А тим часом нашу увагу треба звернути на вузьке пасмо земель, що простяглось понад німецько-російським кордоном: частина Підляшшя, Холмщина, Белзчина, Засяння і Лемківщина. По більшості це дуже занедбані під оглядом національним околиці, де можна багато робити. Вони мають більше українського населення ніж Карпатська Україна, бо разом може 800–850 тисяч. Існування такої кількості українців у німецькій заборі вповні виправдує принаймні дальшу екзистенцію Варшавського наукового інституту, коли вже не дальшу розбудову українського університету.

Дальші плюси є в тім, що тепер для 94 % українського населення є лише один ворог* і ще в однім: при проведенню останніх кордонів вже ясно видно, що високі політики рахувалися з українською етнічною територією як з певною цілістю. Це вже не поділи Польщі чи там Ризький мир. Що їх трохи пригоняли під природні лінії, то це робиться скрізь і завше (Бреннер, Ельзас-Лотарінгія) і це не змінює сили факту, що в політичних обрахунках Україна береться вже як цілість. Розуміється, все залежить від того, як довго Німеччина і Росія матимуть медовий місяць. Це може йти і століттями, як у 19 віці, але підстава зникла.

А зрештою все так переплуталось, забрехалось, зпроститувалось, що годі щось певно ворожити, не то на роки — на години вперед. Зовсім часи 18 століття і клясичної кабінетної політики, коли 2–3 міністри в апартаментах короля ворочали всею державою. Тільки що у 18 ст. населення мусіло сидіти тихо і ні до чого не втручатися, а тепер його обов'язок ентузіязмуватися. Під цим останнім оглядом 18 ст. симпатичніше [...]

Тут ходить жарт: французи поставили німцям ультиматум — коли ви до 24 годин не нападете на нас, то мусите шукати собі інших ворогів.

Цілую Вас міцно

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 41–41зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 372 | **3 листа М. Антоновича до своєї родини про події в Західній Україні та серед української еміграції на окупованій нацистами польській території**

5 листопада 1939 р.

Бресляу

Дорогі Батьки!

Вчора був у мене один лікар-українець з Кракова, що сьогодні вже повернувся назад. Між іншим розповів він багато цікавого: як не провірену чутку, [що] Кость Левицький помер у в'язниці, а Дмитра Левицького депортували до «мест не столь отдаленных». З поміж української інтелігенції має бути до 900 арештів, але й число втікачів не таке мале як спочатку думав. В Кракові має бути 16 старшин-українців із Червоної армії, що втікли до німців. З уст інших червоноармійців передають вислови вроді: «ну от ми вас

---

* Мається на увазі радянська влада.

визволили, а хто ж нас визволить». На Бориславщині і Самбірщині порозстрілювали большевики усіх хлопців, що допомагали бити поляків. Там було дійсно (як і на Бережанщині) велике повстання. Парубки захопили від виступаючих поляків гармати і зброю і брали у полон цілі здеморалізовані дивізії. Серед поляків страшна лють на українців і їх вважають єдиними винуватцями падіння Речі Посполитої. На всіх чільних місцях очевидно жиди і братній польській пролетаріат.

З інших сторін я чув, що «Діло» виходить знов уже під фірмою Михайла Рудницького. В протилежність до Мірчука мій дописувач із Галле скрайно песимістично настроєний, але думаю, що може коли оден філософ занадто оптимістичний, то другий власне навпаки.

[...] Вчора у Браунера, оповідав мені оден підстаршина, що саме вернувся з над Бугу, що там воєнний стан*. Частина стаціоновані на совітським кордоні мусять тримати варту і поводитись так, якби перед ними були ворожі окопи.

Сьогодні дістав несподівано правдиву колекцію листівок з Варшави: Олень Тимошенко пише, що його батько** устиг втекти до Варшави, а маму залишив вроді трофея у Луцьку і просить повідомити сина Лотоцького в Римі про смерть батька. Дуже це було неприємно, але виконав я це. Олександр Гнатович помер о 4 годині ранку 22 жовтня на запалення легень. Дорошенко питає за Вас і за Вирового і дуже тішиться, що я турбувався за нього. Маланюк запрошує в гості до Варшави (sic!) і оповідає, що Липа вибраний головою комітету допомоги збігцям. Про це саме пише і Олень [Тимошенко] тільки правдиво по емігрантськи і по Тимошенківськи: мовляв Липа хоче захопити в свої руки диктатуру, тільки не має ніякого авторитету. Кубійовича⁴⁹⁵ в Кракові зробили фірером Ягайлонського університету і він тепер великий пан [...]

Ну, покищо всього кращого. Все останне занадто противне і плюгаве, щоб ним займатися. Кореспонденцію Українського наукового інституту⁴⁹⁶ взяли на урядовий розгляд, який, можна припускати, протягнеться довго. Але тим часом мабуть треба в справі збереження Інституту звертатися до Кубійовича [...]

Цілую Вас міцно.

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 54–54зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 373 | **Лист генерал-хорунжого В.Петріва полковнику В.Мурашку про небажання обійняти посаду керівника українськими справами в Протектораті Чехії та Моравії з огляду на розбіжності в середовищі української еміграції**

29 грудня 1939 р.

Вельмишановний пане полковнику!

Дістав я того листа, про який Ви мене повідомлювали з великим запізненням, бо принесли мені його охочі люде з передачею з рук до рук. Вислано його було 13/XII, себто за два дні по Вашому листі.

* Йдеться про західні області України.

** Йдеться про С. П. Тимошенка.

На жаль, не дивлячись на Вашу раду, безумовно мені прихильну, не можу я згодитися на зроблену пропозицію, бо добре знаючи умови праці в Празі й ті антагонізми, які віддавна існують між ріжними українськими угрупованнями, не думаю, що мені вдалося би за даних в пропозиції умов привести все до ладу, а я засадничо ніколи не беру на себе обов'язків, коли не певен, що зможу їх виконати.

Дякую Вам, а у Вашої особі й наряду, який Ви заступаєте, за довір'я, але якраз це й примушує мене к більшшій обережності, також як й тяжкий досвід Карпатської України.

Сподіваюся, що ще прийде час, коли мої сили та знання будуть використані з більшшм успіхом в царині мені цілком знайомій.

Вітаю Вас з наступаючим Новим роком та бажаю в ньому всего найкращого.

Слава Україні!

З пошаною до Вас

(-) В. Петрів,
Генштабу ген[ерал]-хор[унжий]

П. С. Нещодавно викликали мене на місцеве заступництво НСНРП* та брали мої персоналії, що ставлю в зв'язок з Вашими клопатами про працю для мене.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 37.

Копія. Машинопис.

---

* Німецька націонал-соціалістична робітничка партія (НСДАП).

№ 374 | Лист Ю. Жука М. Антоновичу про міжнародне становище, неминучість розриву відносин Німеччини з СРСР та з надією на те, що більшість українського населення в УРСР просякнута національними ідеалами*

29 лютого 1940 р.

Відень

Дорогий пане докторе!

Ваші міркування щодо міжнародної і, зокрема, нашої політики цікаві, але я не можу погодитись з Вами на тезі: що наша справа зв'язана зі справою міжнародної жидівської фінансерії. Дуже обережна політика заходу щодо Світів показує, що вони покищо не думають дати причину для тіснішої співпраці Німеччини з Світами. Правда, приготують Франція і Англія якусь акцію на сході — чи проти Кавказу чи похід на Україну? Але дуже великої ваги до цього прикладати не можна. покищо панує в середній Європі «рах germanise» і від цього чинника залежить і наша справа. Якись українські плани на Wilhelmstrasse** без сумніву, існують, бо інакше не можна собі пояснити деякі факти, як приміром, переселення тих 25 тис. укр[аїнського] національного активу по цей бік Сяну, вислання більшого числа укр[аїнських] старшин бувшої польської армії у «Generalgouvernement»***, щоб вони утворили там укр[аїнські] військові частини, студіювання економічних протоколів до Берестейського мира у Auswärtiges Amt**** і т. д.

Можливо, що виявиться konieczність для німців, щоб забезпечити собі їм потрібні сировині***** зробити десант на Україну і без погодження справ на Заході. Нова Гітлерівсько-Сталінська приязнь має всі позначки короткотривалості з обох боків. У цій моїй теорії, оскільки вона відповідає хоч трохи дійсності, бракує ще один факт. Немає поки що ніякого контакту українсько-німецького, який би мав завдання приготуватись на цю еventуальність. Бо то, що кілька десятків тисяч українців сидять у Німеччині, ще нічого не означає.

Але як там ці справи і не розвивались би — ситуація на сході не устabilізована і при кожному кінці війни прийдуть там великі зміни. Як виграє Антанта, то наші шанси великі, бо почнеться боротьба за реставрацію Польщі. Буде чудо і виграють німці, то східні відносини, оскільки вони вже раніше не зміняться у нашу користь, мусять логічно еволюціонувати до німецько-совітського конфлікту.

* Це лист від Юрія Жука, сина відомого громадського діяча Андрія Жука.

** Вулиця в Берліні, де розташовувались центральні урядові установи Третього рейху.

*** Мається на увазі окупована нацистами територія Польщі — Генеральна губернія.

**** Структурний підрозділ німецького Міністерства закордонних справ.

***** Йдеться про сировину для німецької промисловості.

Остається тільки прослідити, у якому стані ми приготовані до неминучих подій. Батько мій розказує, що ціла генерація українців між 30–40 роками, яка виросла у большевії, отже не має поняття про Європу, це 100 % українські націоналісти, не у партійному, але у національному зрозумінні. Це люди, партійці, комісари, старшини Червоної армії, з якими батько мав до роботи, які виховані різними Шумськими, Скрипниками тощо. Отже, національна свідомість під большевицькою доктриною не зменшилась, а, навпаки, росте...* Чи там є якісь організації, звичайно, не знати, але що є найголовнішим, є національна стихія, яка у відповідний момент вирене на верх.

Отже, є на чім будувати і виглядає так, що ми на нашій території куди краще приготовані до подій, ніж у 1917 р. Оскільки буде чудо і фіні утримаються ще кілька місяців проти...**, то може будуть можливими розрухи до тих, [як] у роках 1905–1907⁴⁹⁷.

Щиро Вас здоровлю,
Ваш

(Ю. Жук)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 34, арк. 56–56зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 375 | Лист В. Мурашка В. Петріву про становище в Польському генерал-губернаторстві, ставлення там до українців та про бажання гетьмана П. Скоропадського залучити його до військово-теоретичної праці

23 березня 1940 р.

у Брні

Високоповажаний пане генерале!

Тільки вчора я повернувся з майже 2-х місячної подорожи по б[увшій] Польщі та маю змогу відписати на Вашого ласкавого листа з дня 10 ц. м.

Я Вас зрозумів у справі можливого призначення Вас на становище лйтера Фертрауенштелле в Протектораті. Признаю Вам повну рацію, бо очоливши те становище, Вам би довелося не раз «рубати» всупереч бажанням різних груп, політичних напрямів та поодиноких людей. Тому, що часи зараз нестійки, правдоподібно краще не сягати до радикальних методів зорганізування української громади.

На території Генерал-Губернаторства нема ще нічого стійкого й певного. Оце саме в останніх днях появилися деякі розпорядження, котрі помалу вносять ясність. Почали приймати тим часом тільки укр[аїнських] суддів на Холмщині та Лемківщині. Відкрилася тому тиждень перша укр[аїнська] гімназія у Холмі, котра ще криється під назвою «7-ої класової народньої школи». На Холмщині вже почали вводити українських вйтів, бо й досі всюди сиділи поляки. З десяток людей заняло ріжні технічні посади, однак все це діялося через особисті впливи, персональні знайомства з німецькими адміністраторами, і ніяк того не можна ще вважати за певний напрям в укр[аїнській] політиці.

* Незрозумілі слова німецькою мовою.

** Нерозбірливе слово німецькою мовою.

До того ж там снують [серед] людей самі несамовиті чутки: що другий тиждень появляється «певна вістка, що сюда приходять большевики», люде наспіх пакуються та «намазують ноги». Квітне там пачкарство, — всі спекулюють та всі мають дуже багато грошей. Під цим всі, розумію наших людей з Кракова, Варшави та Холму. Але й ті сьогоднішні «шибери» поглядають на захід, не почуваючи, що стан їх посідання певний.

Отже я для людей, котрі не люблять подратовання нервів, не раджу зараз виїздити на терен Губернаторства, тим більше для людей, котрі мають родини. Нічого там певного нема, нема також там потреби в наших людях.

За Словаччину зараз не можу Вам нічого сказати. Думаю, однак, при своїй поїздки до Протекторату, котру починаю 1.IV, заглянути також на Словаччину. Вертатимуся через Брно та конечно вступлю, пане генерале, до Вас.

Я дав перечитати Вашого листа п[ану] Гетьману. Дуже Його заболіло, що «ось є генерал, котрому можна б припоручити різні теоретичні приправи з ділянки військової, а нема навіть 500 марок на місяць, щоб цю занедбану ділянку нашого життя направити». Я[сно]В[ельможний] П[ан] Гетьман прохав мене переказати Вам, пане генерале, що змагатиметься зробити для Вас тут якесь таке становище, щоб могли працювати військово-теоретично, тобто: приправити бодай основні матеріали військового характеру — статути, підручники і т. д.

Ви вже певно знаєте, що з почину та впертого надокучання урядам, котре Я[сновельможний] п[ан] Гетьман вів протягом 4-х місяців, пощастило виходити ренти для укр[аїнських] генералів та штаб-старшини. В тім списку стоїте також, пане генерал й Ви, та очевидно одержите ренту з дня 1.IV.1940. Цю справу докінчує Фертрауенштелле у Берліні, зараз я телефонував до підп. інж. Калиновича і той мене повідомив, що Ви занесені в перший і основний список. Рента буде, здається, в розмірі тільки 100 марок на місяць. І тут, розуміється, свої ж нагрішили. Погнавшись за більшою кількістю, до котрої попадуть і ті люде, котрі могли спокійно обійтися без ренти, збили висоту її з норм німецьких на округлу суму 100 марок «на голову».

В надії на скоре побачення закінчую цього, пане генерале, листа та бажаю Вам витримати «над водою»...

Щире поздоровлення Вашій пані дружині.

(В. Мурашко)

П. С. Вояцтво в б[увшій] Польщі дуже добре на Вас пам'ятає і високо цінить.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 43.
Оригінал. Машинопис.*

№ 376 | Лист редактора гетьманського часопису «Нація в поході» Б. Гомзина В. Петріву з пропозицією співпраці та висловленням надії на згуртування національно-державницьких сил

26 квітня 1940 р.

Христос Воскресе!
Високоповажаний пане генерале!

1. Колись давно, Ви звернулися до мене й запропонували мені працювати разом з Вами. Я тоді згодився. Я знав це й тоді, як знаю це й тепер, що Вас притягала лише Україна, яко така, а не ті чи інші теорії, що їх Ви шукали здійснити в українській можливості.

Це все дає мені право звернутися до Вас, високоповажаний пане генерале, з проханням почати співробітництво в «Нації в Поході». Нам дуже бракує добрих статей на ширші воєнні теми. Ось, прикладом, такі статті, що їх містить московський часопис «Рускій Голос» (надсилаю його Вам для орієнтації і прошу його повернути на адресу, вказану на конверті), де ці статті пише Шуберський.

Наприклад, дуже цікава могла б бути тема — на основі останніх подій воєнних, чи може авіація вже сьогодні бути самостійним родом зброї, якщо ні, то чому. Ось так скажемо, як досі була окремими для себе родом зброї фльота.

2. Не виключено, що «Нація в Поході» зможе виплачувати невеличкі гонорари.

3. Отже Ви б мене дуже втішили б, коли б дали свою згоду на співпрацю.

Время ми тепер переживаємо люте. Треба тісніше ставати рамя до рамени, лікоть до ліктя, інакше бо нас розкладуть і пожеруть. А можливості повторення 1917 р. далеко не виключені. Тричі будемо прокляті, коли ми їх змарнуємо так, як це вже з успіхом ми зробили тому понад 20 літ. Тоді винуватих не було, бо перед 1917 роком не було того, що було перед 1940, а саме сумного досвіду й 20 років на передумування та обмін думок. Тоді не було свідомості ні національної, ні державно-національної, тепер це все є. Лишається тільки в обличчі невідомого зробити всі висновки та створити щільно замкнену для спроб зверху її розкласти спільноту.

Прошу Вас відповісти на мою приватну адресу:

(В. Номсын)

З глибокою до Вас повагою

(Б. Гомзин)

Berlin-Wannsee,
Bismarckstrasse 60 A

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 44а.
Оригінал. Машинопис.*

№ 377 | Лист громадського діяча Ю. Русова⁴⁹⁸ генерал-хорунжому В. Петриву про становище української еміграції в Румунії

3 травня 1940 р.

Щирошановний пане професоре!

Лист Ваш від 23.IV одержав сьогодні і спішу Вам відповісти на Ваші питання, а одночасно надсилаю Вам деякі відомості про стан у Галичині під Москвою згідно з оповіданнями деяких утікачів, яких трохи прибігло і сюди і якими опікується спеціально для цього створений Комітет.

Слід при цьому зауважити, що т. зв. «Український Громадський Допомоговий комітет» під головуванням п[ана] профес[ора] К. Мац[ієви]ча, представленого тут п. В. Трепке, остаточно втратив довір'я громадянства за свою пропольську політику (що нині є нонсенсом), за свою допомогу слабшим духом і свідомістю укр[аїнським] емігрантам у «возвращенстві», себто повертанню до Сов[ітського] раю, а також за, м'яко висловлюючися, «неправильності» у веденні грошових справ. Не виключено, що ці «неправильности» дійдуть до трибуналу.

Дуже мені прикре, що і пан Пор[охівсь]кий, адресу якого Ви питаєте через свої родинні зв'язки (він, нажаль, жонатий з сестрою секретарши згаданого Комітету «неарійського» походження), теж симпатизує з цими особами, цим ставлючи у невідгане

становище і Військовий союз бувш[их] вояків УНР, яких він екс-офіціо є головою, призначений «Урядом».

П[ан] ген. Дельвіг давно вже і те дуже своєчасно, одійшов від т. зв. громадського життя і скромно працює у Кедлі біля Фагарашу. Точну адресу його довідаюся, а тим часом можете написати йому через мене. П[ан] Радзкий (мій бувший студент по Подєбрадах) після невдалої спроби дістати візу до Німеччини працює як управляючий на маєтку коло Бухаресту.

Праці у мене дійсно з весною прибавилося: і ставки для коропів будуй, і Громаду організуй, і наукові праці пиши, і продовження на побут приятелям і родичам діставай і Шевченківське свято лаїтуй і т. д. Одним словом «тетігкейт», а не праця, що я якраз не люблю.

Щодо «краси і гордості Нації», то їх справа о «гіблая», бо вони злигалися з оджившими свій вік унерівнями, що я передбачав ще три роки тому і «бистро впадуть в нічтожество». А гетьманці трохи чи не за консерватисти. Взагалі, нам потрібні не «угруповання», а люде і то переважно нові і не застарілі у політиканстві, других пороках.

Ваших румунських колег Лін. і Рад.* я не знаю, але спробую їх розшукати і нагадати про Вас. Чи до Вас не доходять чутки про гімназію, прикрасою якої є мій син, який мені не густо пише про свої успіхи.

Дуже радий би був з Вами побачитися, але ... тепер не такі часи, щоб хтось міг кудись їхати. У нас правда все спокійно і життя на курортах певне цього літа буде дуже оживлене, бо нема як виїздити за кордон. Може приїдете покупатись в морі?

Моя дружина і я щиро вітаємо Вашу пані і Вас.

Дружина просить вибачення, що не приписує, бо вона останніми часами все хорувала. Косметиків з Праги вона не дістала, та їй тепер і не до того.

В певній пошані, Ваш

(Ю. Русов)

П. С. До Ваших приятелів у Америці я писав, але і у нас пошта за океан ходить (коли доходить) не швидше, ніж в часи Колумба.

Щодо наших з Вами предків, то вони дійсно «опростоволосились»** подаючи тим відповідну науку внукам!

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 60.
Оригінал. Машинопис.*

№ 378 | **3 листа М. Антоновича до своєї родини про міжнародне становище у зв'язку з приєднанням до СРСР країн Прибалтики, Північної Буковини та Південної Бессарабії**

30 червня 1940 р.

Бресляу

Дорогі Батьки!

[...] Не вірю, що большевики спиняться над Прутом (дурні би були). На Дністрі мали румуни вибудовані і добрі позиції і ріка сама по собі надається до оборони. Над Прутом

* Подаються скорочені прізвища румунських офіцерів, знайомих В. Петріва.

** Ю. Русов нагадує В. Петріву, що вони обидва мали предків шведського походження.

кругом рівнина, на якій перевага в танках і кінноті, яку мають більшовики, буде особливо велика. А що червоні старатимуться захопити можливо більше, поки ще німці заняті — в цьому тут всі переконані. Констернація тут взагалі повна і страх перед тим, що може ще зажадати Москва: чи займеться вона ліквідацією Румунії, чи представить ультиматум Мадярщині на Карпатську Україну.

Озлоблення на те, що Росія влізла на Балкани і свідомість того, що з нею ще доведеться порахуватись, тут загальне. Але з боку Кремля це незвичайно рафінований тяг, котрий спрямований на те, щоб посварити Італію з Німеччиною. Ця перша, очевидно, не зможе терпіти червоних під боком сфери своїх інтересів.

Історично беручи, дає до думання нікчемність буржуазно-національних держав. Там, де держава уміла поставитись, як у Фінляндії, там — врятувалися незалежність і честь. Але ніяка інша країна, із подібно організованих, ані не зуміла допомогти в свій час (хоч і над ними висіла та сама небезпека), ані тепер не вміє сама поставитись.

Прецінь союз трьох балтійських державок і Румунії мав би разом 20 мільйонів населення, а не 4 [мільйони] як Фінляндія. Коли вони такі нікчеми і нездари, то туди їм очевидно і дорога, мені їх рішучо не шкода (в протилежність до Фінляндії). А до того ще Румунія і Мадярщина представляють собою якраз ті країни, де комунізм мусить мати притягаючу силу на безземельне і мало не кріпацьке селянство.

Цілую Вас міцно

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 99–99зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 379

3 листа М. Антоновича батькові про ймовірність німецько-радянського збройного зіткнення і необхідність українцям бути готовими до перебігу подій на Сході

19 липня 1940 р.

Бресляу

Дорогий Батьку!

[...] Я можу бути нейтральний поки там термосяться між собою всякі західні народи, але коли викотиться українське питання, то нейтральним лишатися неможливо. І в Кракові я в такому разі вже на пості.

Я тобі писав минулого разу, що не вірю в поголоски про німецькі частини на Мадярщині, але несподівано дістав блискуче потвердження цього з дуже компетентного джерела і не тільки про Мадярщину, але й про Румунію. І то твердження це прийшло в такій формі, що мовляв, нам би було дуже бажано, коли б Совіти щось почали тепер, будете бачити, що з цього вийде. Через Бресляу стало йдуть війська на схід і вояки переконані, що це проти «Пуссен». Ситуація така, що дійсно може все ринутись кожної хвилини, а тоді сором бути в запечку — треба буде і свого носа всадити. Розуміється, я ніякий вояк, чудес не робитиму і не збираюсь робити, але обов'язок є обов'язок [...]

Цілую тебе

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 103–103зв.

Оригінал. Рукопис.

Не раніше 6 вересня 1940 р.

Щиро шановний пане професоре!

Не писав Вам давненько, бо дуже був зайнятий як справами моїми рибними, так і запеклою боротьбою з жидо-демо-жувльническою компанією, яка все ж таки ще робить пакости, хоч розуміється при новому режимі їх зв'язки з «охранкою» і «раменами справедливости» сильно підупали (їх шефи і грошедавці сидять у кутузці), і вони всі свої надії покладають на экс-міністра Ковальського, який декому дає гроші, де з ким робить якісь таємні засідання, очевидно нахваляючись, що має величезні зв'язки з німцями.

Ми попередили його, аби не пхався у наші справи, а займався своєю «службою», чи на боці одної групи держав чи другої. Нас зрештою не цікавить, де і кому, він служить, але що він підтримує і якшається якраз з найбільше зкомпромітованою групою, якщо можна назвати групою чоловік вісім, з яких 2 жонаті з жидівками, 2 бувші люде (члени давно скасованої партії цараністів), 3 бувші полоно- і до упадку Парижу⁴⁹⁹ антантофіли, а 1 просто жулік.

Щодо нашої боротьби з жидами, то справа стоїть так: справа суда над панамі Трепке і Геродотом-Івашиною і його жінкою за випуск підписних листів і присвоєння зібраних сум припинено за давністю (листи було випущено у 1924–25 рр.), хоч і зазначено «якби навіть був злочин» (з причин формальних справа клясується). Зато всі їх жалоби в суд теж клясовані «за відсутністю делікту», а вони казали, що на них взводять наклепи; отже, косвенно закиди признано правдивими.

Я вже писав Вам, що комітет (в яким лишилося зрештою 2 члени) передав 6/IX нам, себто Комісії по створенню нового Комітету з представників нашої Громади і гетьманців, всі свої справи, гроші, архів і т. д. В цих днях ми скликаємо загальні збори емігрантів у Румунії з якнайширшим представництвом як з провінції, так і з Бухареста без ріжниць партій чи ідеологій, щоб обрати новий Комітет, який і буде надалі єдиним нашим представництвом в Румунії.

Взагалі, якби нам не доводилося вести уперту боротьбу проти банди ожидовілих і се-місемітів експлуататорів нашої еміграції, то наша конструктивна праця йшла би значно нормальніше і гроші, які збиралися копійками на суди і т. п., йшли б на щось конкретніше. Нам же ніхто грошей не дає і що зберем поміж досить бідної еміграції, те і маєм.

Проте мені удалося об'єднати на ґрунті організаційнім понад 200 укр[аїнських] емігрантів, що є подавляюча більшість, бо проти нашої громади виступає 17 чоловік, зв'язаних, або задурених жидовою. Аби характеризувати методи корупції, якими цих людей на-строюють проти нас, наведу кілька прикладів: одному дали 2 тис. лей допомоги, другому дали 3 тис. лей «позики» на його крамничку, третьому дозволили бути сторожем у заго-роднім маєтку Пороховського, четвертому «зробили документи» (що є фактично обов'язок допомогової інституції), п'ятому дозволили жити у помешканні Комітету, шостому дали грошей, щоб заплатив у школу, трьом чи чотирьом підвищили в імені «уряду Прокоповича в Парижі» чини, інших переконують, що ми навіть не українці (це трохи їм тяжко) і т. д. Підмовили нашого скарбника здемісіонувати і не здати касу. Це їх методи. А скільки на нас подавали доносів за минулого режиму!

І все ж таки порядні люде, патріотично настроєні є з нами і вірять нам. В нашій Громаді збираються у неділю одпочити від праці на фабриках і в бюрах, поговорити, послухати якійсь відчит, поділитися вражіннями про війну тощо. Здається лише у нас є можливим,

щоб сходилися уенеровці, гетьманці і націоналісти. У нас відчитав блискучий відчит пан д-р Донців, читають відчити гетьманці і уенеровці. Я вважаю, що це є не те пресловуте «об'єднання», з якого ніде нічого не може вийти, а нормальна співпраця людей, хоч і ріжних ідеологічних напрямків, але зв'язаних одною любов'ю до батьківщини і взаємним довір'ям і пошаною.

Ми не прокляуємо «об'єднання», але відокремлюємося дуже строго від всяких каналів і політичних спекулянтів, які завжди прагнуть об'єднати жуликів і чесних людей, жидів і українців, людей бувших, які примазуються до кожного нового руху, і людей з виробленою ідеологією. Я розумію потребу в організаційнім об'єднанні і провозжу її, але єднатися з жульом для якоїсь фікції «об'єднання» не хочу і не буду. Селекція порядних і патріотично думуючих українців є підвалиною, на яку я став і бачу, що вона дала добрі наслідки. Хай гетьманець чи націоналіст захищає в Громаді свої переконання — він може бути певним, що його вислухають; хтось буде опонувати, але пошану до його переконань мусить мати. Тому може у нас і немає суперечок і взаємних обвинувачень, що я твердо поставив принцип: не політика, а праця і взаємне пізнання (в смислі ідейнім) і спільна організаційна праця. Це не є брак ідеологічних підстав, чи салата з напрямків, але спільний інтерес (Україна), що робить базу нашої праці. Ясно, що жидові і їх прихвосням дуже не подобається, що ми не сваримося, а єднаємося.

Отже, як бачите, наше так би мовити гасло є не об'єднання кого попало і з ким попало, а одібрання порядних і взаємно поважаючих себе людей. Все ж таки я переконаний, що чесних людей є більше за злодіїв, українців є більше, ніж ожидовілих і «шабес гоїв» і нині любов до батьківщини у більшості переважає любов до партії, клана, «угруповання».

Не забувайте, що на протязі 17-ти років тутешня еміграція жила під терором 3-ох родин: Трепке, Геродот-Івашина і його жінка жидівка з Бесарабії і Пороховського. Всі спроби нормально організуватися пресікалися у корні за допомогою «зв'язків» цієї компанії з жидами, які тут, як Ви знаєте, були в силі, і «охранкою». Всі спроби купити, напр., дім для еміграції, на що збиралися по копійкам гроші, кінчалися присвоєнням цих грошей, або у всякім разі заморожуванням цих сум у кишнях цих трьох фамілій.

Всі спроби об'єднання, напр., гетьманців і уенеровців, хоч би на ґрунті допомогової акції, старанно розбивалися провокаціями: «Те мовляв все не українці». А критерієм українця вони вважали лише тих, хто безропотно гнув спину перед жидами і жидівками і вносив данину «національний податок» їм же і хто вважав лише ці три родини за альфу і омегу українства.

Тепер коли п. Трепке мусить уніжено виправдуватися, що я, мовляв, «забув записати цю суму», коли йому у вічі говорять, він підробив підписи, що він, як бувший голова Комітету, обманув, продавши фальшиве справоздання [у] офіс Нансена, з якого дістали коло 350 тис. на допомогу бідним емігрантам, то мені не раз доводиться стримувати від зайвих різкостей колишніх «підданих» Комітету, але я розумію їх: стільки образ, неправди, експлуатації, брехні, тероризації вони винесли за ці 17 літ! А як приємно чути Порохівському «укр[аїнський] полковник (!) жонатий з жидівкою» і зв'язаний з «охранкою».

Де у цих людей поняття про честь і совість!

Але годі вже про них. Це люде морально скінчені, а політично це рештки згангрованих і жидовілих концепцій і політиканства. Нехай їх купує ще хто схоче: BILLIGE WARE!

Щодо відомостей, які хоч і уривками доходять з «того боку»*, то все більш менш те саме, що я чув ще того року від висланих з «раю» греків: найзвичайніших річей обіходу не бачили і не знають, як їми користуватися. Нічні сорочки одягають замість плаття, не

---

* Мається на увазі радянська Україна.

знають, що таке конфітюри, дивуються білому хлібу, все скуповують, дивуючися, що можна купувати — повне варварство і здичавіння, страх щось сказати і часто сльози при виді, як добре їдять мужики і робітники тут. Солдати молоді і до подиву наївні, старшини молоді і недоучені. Виразне розділення на «ми» населення і «вони» — комуністи. Очевидно по інерції кажуть, що «ідьом бити фашистів і націоналістів». COTERUM CENSEO MOSKOVIAM DELENDUM ESSE.

Німці, що виїхали з окупованих місцевостей, прямо дивуються дикунству підданих «найбільш передової держави», що хоче «Московського б босяцтва зливи перехлюпнуть за океан». Німцям добре — їх визволяють свої, а як те тим, що там лишаються! — Арешти, висилки — маємо вже цілий новий мартиролог.

Дуже був би Вам вдячний, якби і Ви зібралися написати мені. Чи зустрічаєтеся з тим паном, з яким мене познайомили колись у Празі? Якщо так, то вітайте його від мене і просить вибачити мене, що ні в чому не міг бути йому корисним, крім симпатії до його нації.

Якби мали змогу напишіть мені, чи хто-небудь з Ваших приятелів є тепер тут, я би охоче познайомився. Шкода і дуже шкода, що Вам не пощастило літом приїхати. Але надіюся, що і ця моя давня мрія — побачитися з Вами здійсниться.

Напишіть, як будете мати час, що нового чути у Вас і в наших українських колах. Чули ми, що націоналісти теж проводять «чистку», бо видно і у них є порядні люде і, м'яко висловлюючися, «другі». З газет знаємо, що в Кракові іде жваве українське життя в тим же стилі, як було в Галичині, але очевидно значно вільніше.

Прошу вітати Вашу шановну дружину від нас обох.

Чекаючи Вашої ласкавої відповіді лишаюся в повній пошані

(Д-р. Ю. Русов)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 132–133зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 381 | **З листа Ю.Липи М. Антоновичу про труднощі у виданні української суспільно-політичної літератури в Польському генерал-губернаторстві**

19 вересня 1940 р.

Вельмишановний пане докторе!

Для мене було справжньою приємністю прочитати Ваш лист. Так як Ви мало хто відчув значіння мого публістичного змагання, — за нову мірку, за новий підхід, за нове освітлення — коротко — світогляд. Так, криза ідеї націон[альної] держави [...]

Тепер деякі пояснення: не вина м[іж] іншим Би[ковського], а вина наших Кубійовичів і взагалі цензури, що нічого не можна друкувати. Я власне дістав 3 дні тому категоричну заборону з Крак[ова] — друкувати... 24-стор[інкову] брошуру історичну, згадку з нагоди 50-ліття Тарасівців. Що ж говорити про геополітичні речі? Зрештою, не зі мною це діється лишень, але і з багатьма укр[аїнськими] публіцистами і письменниками та науковцями.

Чистим чудом є, що вдалося поза плечима Кракова видати брошуру Шовгеніва (я послав її Вам) і ані Кубійович, ані Куртс не знищили накладу, як це вони часто погрожують. Цілком слушно роблять, скажете Ви? Адже тепер — війна, важкі часи.

Признаю цю слушність, але нікому не можу признати слушности, що укр[аїнська] політична думка має спинитися [...]

Дуже багато речей далось б сказати, але й на це ще прийде час, гадаю. Прийде він і не тільки на слова і думки.

Тимчасом сердечно Вас вітаю і дякую за ласкаву уважливість.

Слава Україні!

Ваш

(Юрій Липа)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 37, арк. 137–137зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 382 | Із резолюції Першого делегатського з'їзду Української громади в Німеччині

21–22 вересня 1940 р.*

Резолюції ухвалені на Першому Делегатському З'їзді Укр[аїнської] Громади в Німеччині в днях 21–22.IX.1940 в Берліні

[...] Організаційної Комісії:

1. Узгоджуючи надзвичайно складний процес Визвольної Боротьби України з фігуруванням ріжних протилежних напрямів, Укр[аїнська] Громада заховує засаду етики до всіх заслужених поляглих її постатей [...]

4. Про загальні напрямні У[країнської] Г[ромади] в справі переходу її з демократичних організаційних форм на форму авторитарну.

Переведення в життя нового Статуту У[країнської] Г[ромади] в Німеччині дає своєму членству після десятиліть практикування демократичних принципів набути досвід примінення в організованому громадському життю принципів сталого проводу однієї особи замість колективного проводу загальних сходин членства.

Принцип сталого проводу однієї особи дає можливість членству замість витратити сили на внутрішню боротьбу, інтриги і безплідну критику, всю енергію приложити до позитивної праці.

Не теоретичні спори та сварки, а саме діло показуватиме нам, які шляхи правильні, а які ні.

Кожний рядовий член мусить одержати певні завдання і дисципліновано та з найбільшою енергією його виконати. Примінення цього методу навіть до великих державних діл на наших очах дає досі небувалі позитивні результати. Мусить бути він пожиточний і для нашого невеликого тепер діла — організації українських сил на еміграції.

Мусимо з найбільшим завзяттям взятись до роботи в Укр[аїнській] Громаді, щоб наш новий досвід досконалої організації змогли ми перевести і в Україні [...]

Комісії преси та пропаганди:

[...] 16. Перший З'їзд Делегатів У[країнської] Г[ромади] в Німеччині вважає, що християнська релігія є основою людського життя і культури. Український народ має в своєму складі віруючих православних, греко-катол[іків], римо-катол[іків] й інших канонічних

* Дата проведення з'їзду Української громади.

церков. Усі ці церкви мають бути оточені якнайбільшою опікою та пошаною з боку української Держави та громадянства.

Але рівночасно Перший З'їзд Делегатів Укр[аїнської] Громади вважає, що православна церква перебуває покищо в надзвичайно важкому стані, а тому стверджує, що Українська Громада стремить до незалежнення — автокефалії Української Православної Церкви від інших церков.

Церква не має бути відділена від держави, а має стати поруч з світською владою, але абсолютно не втручатися в політичне життя. Церкви підносять моральний рівень своїх вірних, виконують Божий наказ, а рівночасно служать якнайкраще державі, бо створюють тим найміцнішу основу для життя і розвитку нації.

В справі православної церкви на терені Генерал-Губернаторства має бути привернена її автокефальна форма з додержанням канонічних правил. Ця церква мусить мати національний український характер.

17. Про місцевий патріотизм та інтереси загальнодержавні.

Перший З'їзд Укр[аїнської] Громади в Німеччині стверджує, що Українська Громада, виходячи з любови до землі як основи нації, не заперечує місцевого патріотизму синів тої чи іншої української країни, чи тої чи іншої волості.

Підводячи в цьому розумінню всіх під один тип, це означало б заперечувати саме значіння і вплив землі та історії.

Досвід чужих держав показує, що місцеві патріотизми не зникають і по сотках років спільного життя в одній державі, навіть з дуже сентралізованим апаратом (Франція, Британія). Але Українська Громада рішуче осуджує спроби розширення й роздування місцевих патріотизмів в якісь самостійні сепаратні явища з тенденцією вести свою власну українську політику, або ще гірше, вважати себе єдино-покликаними робити взагалі українську політику.

А тому місцевий патріотизм тратить свій голос, коли підносить його Всеукраїнська державна нація стану.

18. Про традиціоналізм.

Перший З'їзд Делегатів Української Громади в Німеччині стверджує, що:

Українська Громада стоїть на засадах національних, державних і моральних і не видає стислішого політичного програму і тому не є організацією якоїсь політичної партії.

Українська Громада творить об'єднання зближених між собою моральними і політичними ідеалами українських людей і це дає їй змогу працювати в напрямку консолідації і об'єднання українських сил.

Українська Громада вважає шкідливою всяку політичну акцію, яка не випливає з традиціональних основ, вироблених нашою історією та не відповідає сучасному станові української справи, і тому не може солідаризуватися з тими, хто таку шкідливу акцію веде.

Українська Громада свідомо того, що будучина української землі та Нації залежить тепер від того, чи зуміємо ми дати синтезу поступу революційного націоналізму нової політичної віри з прив'язанням наших народніх мас і їх культурніших мас до старої віри і старих форм.

Ідея такої синтези в наших часах найбільш яскраво виявляється в особі того, кого ми проголосили Почесним Керманичем Української Громади.

Віriamo, що цим вибором спричинимося до консолідації українських творчих сил на чужині, а згодом і на Українських Землях...*

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 196, арк. 12–16.
Друкарський примірник.*

* Далі текст обривається.

22 вересня 1940 р.

Високоповажні пані й панове!

Сьогодні повсталала обновлена Українська Громада.

Будемо сподіватися, що тепер, в ті тяжкі часи, що ми їх переживаємо, ця наша обновлена Громада знайде в собі відповідні сили, щоб бути на висоті тих подій, що з усіх боків натискають на нас.

Будемо сподіватися, що вона своєю діяльністю всеукраїнського масштабу зуміє стати кристалізаційним українським осередком для всіх тих ідейних, чесних українських людей, що ще не зіпсовані умовами, в яких ми всі знаходимося, для всіх тих, що хочуть і будуть працювати, битись і страждати не задля самих себе, а задля того, щоб здобути своє вільне, державне українське життя.

Ніколи для нас, українців, так сильно не повставала потреба в такому об'єднанні; ніколи наше українське життя не ставило перед нами таких складних завдань; ніколи серед українства не було розповсюджувано стільки неправди, стільки фальшивих гасел з ціллю обдури-ти нас; ніколи не було дано стільки обіцянок, що їх не мали права давати.

Одночасно з тим ніколи серед громадянства не було такої жадоби до чину на користь нашої Батьківщині.

Та ніколи ще українство не переживало таких розчаровань і ніколи краща частина українства так не шукала чесного, справжнього авторитету для того, щоб йому всією душею підпорядкуватися.

Ми, українці, повинні переглянути спокійно, безбоязно наші способи діяння, особливо в ділянці нашої внутрішньої і зовнішньої пропаганди, що їх досі вживала більшість українських угруповань (я звичайно звертаюся тут лише до чесних, вільних українських людей, а не до тих запродавців, які кажуть те, що їм наказано розповсюджувати серед нас їх невідомим для нас проводом і часто навіть нашими кровними ворогами).

Ми повинні багато питань собі з'ясувати й поставити все на належне місце!

Так, для нас усіх, наприклад, не повинно бути — «Україна понад усе».

Ні! — у нас понад усім — Бог, Він всемогутній, Він для нас — понад усе, а вже потім Україна, а далі ми всі.

Без Бога, без вищих ідеалів у нас не буде й України!

Далі — ми знаємо ціну нашої молоді, добре відчуваємо, що за нею будучність нашої Батьківщини, але розподіл, як у декого на «молодь — цінність», а «старі — нікчемність», ми не визнаємо.

Ми вважаємо за правильний поділ людей на «розумних, освічених, волевих, людей чину» і на «дурних, слабих, нечинних», незалежно від того, чи вони старі, чи вони молоді.

До молоді ми повинні ставитися з безконечною, але розумною любов'ю.

Ми, старі, за неї відповідаємо перед історією. Ми не повинні тримати її на задвірку, навпаки — треба її видвигати, але хай і молодь знає своє місце, бо те, що доводиться тепер часто бачити, до добра не доведе.

Ми не можемо інакше як з огидою відноситися до тих людей, які затроюють душу української молоді розповсюдженням серед неї аморальних принципів.

Все можна пробачити, але смородливий наскок на душу нашої молоді, це злочин, що його жодний чесний українець не має права обійти мовчанкою, а повинен словом і чином, всіма силами осуджувати.

А, наприклад, оце перекреслювання історії України й зачинання її лише від себе, ніби-то до нас нічого не було, ніби-то можна державну хату будувати без підвалин, ось так безпосередньо на піску!

Ми кажемо: — «ідіть енергійно вперед, але заховуйте свято все те, що є цінного в нашому рідному старому».

Я, Пані й Панове, не збираюся в цій короткій промові в подробицях перераховувати все те, що досі проповідувалося хибного серед нас. Це потребувало б занадто багато часу й ми тут сьогодні не лише для того зібралися.

Але перегляд тих гасел, що, на жаль, так широко розповсюджені серед українського громадянства, конче потрібний, бо таке об'єднання, як Українська Громада в Німеччині, з огляду на шкідливість тих гасел, не може залишитися мовчазним свідком всієї тої розкладової роботи.

Вона повинна боротися з таким явищем всіма силами, бо це її обов'язок.

Тут іде про добро нашої Батьківщини, про її будучину!

Треба пам'ятати, що чужинці позбавляли нас волі у власній хаті тоді, коли ми самі втрачували свою внутрішню національну єдність та починали самопоборювання та самовирізування.

Нема чого, Панове, обвинувачувати чужинців; здебільша ми самі винні, винна наша внутрішня незгода, сварня та колотнеча, бо це дає можливість ріжним ворожим силам нас нашими ж власними руками нищити та представляти перед світом, як нездібний до самостійного життя та нікчемний нарід.

І тільки наша єдність дасть нам змогу витримати тиск зовнішнього світу на нас та рівночасно змусить той чужий світ ставитися до нас з повагою.

Затверджений Статут Громади, при додержанні нами повної лояльності до тих вимог, що їх диктує нам сучасний стан Німеччини, дає нам право і змогу об'єднуватися на ґрунті близьких і дорогих нам усім питань.

Ми повинні використати широко це право і змогу для праці серед ширших кол Українства, які в своїй істоті є здоровим елементом, що тільки в силу необізнаности своєї з справжніми джерелами такої згубної пропаганди, хвилево частинно підпав під її вплив.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 196, арк. 16–18.

Друкарський примірник.

№ 384 | Лист керівника Української громади в Німеччині генерал-хорунжого А. Вовка генерал-хорунжому В. Петріву із запрошенням до співпраці з середовищем гетьмана П. Скоропадського*

18 жовтня 1940 р.

Високоповажаний пане генерале!

Після так довгого, довгого небуття... доля закинула мене до одного з центрів, де має куватися й наша справа українська.

Прибув я сюди на делегатський з'їзд Укр[аїнської] Громади в Німеччині, та з волі з'їзду і Почесного Керманіча** обняв провід Українською Громадою. Тут, власне, довідаюся

* Лист виконаний на офіційному бланку Громади.

** Йдеться про П. П. Скоропадського.

дещо й про Вас: не далі, як вчора чув, що дехто з Ваших приятелів — не бракує ще й таких, хвалити Бога, турбувався про перенесення Вас аж до Варшави, розуміється на становисько якогось там комісара.

Справді, може б воно й не було зле стати бодай до такої праці, в цю тяжку для нас годину. Але, жиємо ж бо справді в часи незвичайні, коли серед світової заверюхи, може несподівано прийти на порядок дня і наша справа. А що вона прийде, я в це глибоко вірю.

Чи ж вільно нам в таку годину ходити десь... Наколи ж маємо своєї роботи аж забагато, просто сказати — непочатий край.

Я є переконаний, що нині в цій ситуації, ми маємо можливість робити нашу справу, а до того маємо ще й обов'язок ставати до тої нашої роботи, бо хто ж її буде за нас робити, наколи ми самі її не потрапимо робити. Отож, зупиняючись над цим, прийшли ми до переконання, що ліпше було б, аби Вас не «командірувати» до Варшави.

Натомість оглянутися десь тут поближче для приділення Вас до відповідної праці. Я є тої думки, що Ви, пане генерале, могли би стати зараз до активної праці в нашій українській справі.

І то незалежно від Вашого політичного наставлення, бо я є переконаний, що воно було завше українське.

Оце власне той комплекс моїх думок, що дає мені нагоду, після так довгої, аж задовгої перерви, скомунікуватися з Вами.

Оскільки Ви, пане генерале, мої поміркування узнаєте за можливі до зреалізування, то прошу не відмовити поділитися зі мною й Вашими думками. А в процесі обміну думок знайдемо може оту конкретну можливість знову стати до співпраці в нашій Великій справі на Славу України — Гетьмана Славу.

Зі щирим привітом для Вас і цілої Вашої родини,
Ваш

(Андрій Вовк) генерал

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 52–52зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 385

Лист діяча Гетьманського центру полковника В. Мурашка генерал-хорунжому В. Петріву із запрошенням його до Берліну для переговорів із гетьманським середовищем та про незрозумілу поведінку генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, який вибув з лав Української громади в Німеччині

31 жовтня 1940 р.

Високоповажаний пане генерале!

Тільки що я одержав Вашого листа. Дуже радію, що Ви рішилися приїхати сюда. Вчора вислали Вам пасіршайн, а завтра раненько (бо завтра вже можна звичайним переказом пересилати) вишле Вам пан генерал Вовк гроші на дорогу. Влаштовуйте справи Ваші так, щоб приїхати, коли Вам буде зручніше. В нашому інтересі, щоб Ви приїхали якнайскорше.

Щось закапризував пан генерал Омелянович-Павленко. Я не годен його зрозуміти, але маю вражіння, що йому стало заздрісно: кругом — головні й звичайні провідники

в Громаді, а пана генерала обійшли. Іншої причини для невдоволення таки справді не було, а все ж таки командарм свій виступ з Громади зголошує, хоч і обіцяє: «Буду всюди говорити, що хоч я з Громади й виступив, але моє до неї відношення не змінилося...» Не раз я пригадував: «У високе дерево громи б'ють», або «Коли падати, так з високого коня...» Так ні ж, пан генерал Ом[елянович]-Павл[енко] все якось на малі вчинки має нахил. Ну, виступив би та ще й вилаяв, а може й викляв... А так «ні туди Микита, ні сюди Микита...»

В ОУН почалася вже «мокра робота». Оце одержали вістки, що почали в Губернії взаємно себе обстрілювати. Не стало поляків — вправляють на собі. Бодай послідовні...

Так до скорого, пане генерале, побачення.

Щиро до Вас

(В. Мурашко)

П. С. За пасіршайном зголосіться там уже на відповідному уряді. В кожному разі на Гестапо будуть про уділення Вам в'їзду знати.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 58.
Оригінал. Машинопис.*

№ 386 | **З листа члена Українського центрального комітету М. Демковича-Добрянського⁵⁰⁰ М. Антоновичу про український націоналізм і боротьбу в середовищі ОУН між прихильниками А. Мельника та С. Бандери⁵⁰¹**

13 листопада 1940 р.

Радимо

Дорогий пане докторе!

Дуже втішився з Вашим листом, якого щойно отримав. Справа настільки важна, що мимо великого браку часу відписую або підтримати дискусію й виміну думок. Факт, що Ви ствердили банкрутство вузьконаціональної ідеї, зглядно націоналізму, свідчить, що Ви не належите до типу сектантів чи доктринерів. Сектанти це наші націоналісти, типовим доктринером є знов Володимир Залозецький, мій колишній «однопартієць», з яким ніяк ні в одному пункті не можна було домовитись.

Націоналісти зробили з політичної організації секту, а з кількох засад свого «світогляду» — догму. І хто не визнає тих догм, це поганник, еретик, засуджений на знищення, бо не має права жити між людьми вибраної віри. Ані з одними, ані з другими дискусія безплідна, а порозуміння немислиме.

Зате завжди можна домовитись з людьми, що одвертими очами й ясним розумом дивляться на громадські явища і без доктринерських кляп на очах витягують відповідні висновки з того, що видять.

Отже, до речі. Ваше спостереження про відгниття національної ідеї і націоналізму в дотеперішнім виданню визнаю на сто відсотків. На жаль, — я те саме кажу — українці, бовтаючись у своїм маломістечковім і стуземім примітивізмi, не годні цього зрозуміти. Сьогодні більшим націоналістом українським — коли під націоналістом розуміти громадянина, який бажає вивести свою націю з бездержавного животіння і поступенного завмирання на шлях державної творчості і надійного розвитку — є той, хто на весь наш

націоналізм дивиться критично і хоче, що відноситься [до] політичного світогляду, станути вище понад него, — ніж той, хто на всіх роздорожках горлає «нація понад усе».

Щось є трагічного і катастрофального, що затяжило на нашім націоналізмі, чи поле на людях того табору. Бо самим тільки примітивізмом або чвертьінтелігенщиною того вяснити (на мою думку) не дасться. Навіть найбільший примітивізм повинен мати якусь хоч мінімальну дозу здорового розсудку або щось в роді інстинкту, який повинен допомогти йому зорієнтуватися в тім, що довкруги него в світі діється. А може та чверть інтелігентська освіта має те до себе, що отуманює чоловіка до решти, а при тому робить його глупо зарозумілим, мовляв, він уже всі розуми пове.

Властивіше вяснення того трагізму може бути в тім: внаслідок історичної минувшини такої, як ми її мали (маю на думці галичан), ми втратили в народі всю шляхетну кров, — людей, які мали в крові владні, пануючі, аристократичні заложення, які бачили всі процеси громадського життя згори, зі становища людей, які кермують, панують і організують громадське життя.

Внаслідок такої, а не іншої структури нашого політичного життя за часів 20 літ Польщі (з одного боку, колтунувата демократія, а з другого — гайдамацький націоналізм і масова терористична організація) процес творення національної сметанки з низів і осідання її на верхах народнього життя не відбувся, а зав'язку такого процесу ліквідувала в початках польська влада, якій у цьому український масовий тероризм дуже й дуже йшов на руку. Сотки і тисячі найкращої української молоді йшли до польських тюрем і там фізично пропадали.

Через те все на верхи нашого нац[іонального] життя в останніх десятиліттях вийшла верства людей, які репрезентують собою тип людини з черні, людина, яка органічно не в силі видіти і розуміти процеси громадського життя з гори, зі становища людей, які володіють, бо вона може оцінювати все тільки мірами людини поневоленої, над якою панують завжди другі, — не важно вже чи не власні коннаціоналісти чи чужі гнобителі.

В самій суті нема різниці між роками 1914–1919 і 1939–1940, хоч треба признати, що «провідна верства» з 1914–1919 [роках] була багато більше культурна і розумна, ніж наша сучасна. Бо культурне середовище Австрії було зовсім інше, як атмосфера гал[ицьких] загумінок з 1930 і слідуючих років та атмосфера ріжних Варшав.

Отже, це світосприймання черні тяжить зловіщою рукою над табором українського націоналізму й до сьогодні і через це, здається, — ...*, постигне його катастрофа. А може ця катастрофа вже прийшла. Бо та македонська боротьба, яка тепер ведеться в таборі ОУН між приклонниками Мельника і Бандери, не має собі рівної в нашій історії. Це страшна пляма, жакливе п'ятно! Коби боги безсмертні помогли її якнайскоріше змити! Психологія черні в людей, що широкими ліктями пхаються у верхи і туди дістаються, закриває їм очі перед дійсністю. А вони своїм тупетом і безличністю не дозволяють на ніякий самостійний осуд і тверезу думку в других [...]

[...] Закінчую цей лист і щиро Вас здоровлю [...]

(М.Д[емкович]-Добрянський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 37, арк. 49–51зв.

Оригінал. Рукпис.

7 грудня 1940 р.

Щирошановний пане професоре!

Цінний лист Ваш одержав 29.XI і щиро дякую за добрі слова.

Бо ж дійсно нам доводиться ще і тепер вести уперту боротьбу проти групи демо-ліберально-жидівського жулья, які ще й досі стараються стромляти нам палки в колеса і всіма силами перешкоджати нормальному і здоровому прагненню нашої еміграції переорганізуватися і відсепаруватися від скомпрометованих грошовими «неправильностями» і службою старому режиму Трепок, Геродотів і Порохівських. Вони очевидно ще й досі не розуміють, що недавній переворот не є проста зміна Уряду, як це не раз бувало і раніше, а є глибокосягла зміна у всьому, вхід нашої країни у загально-європейське нове життя. Не розуміють, що справа не полягає у «моднім антисемітизмі», як подав у доносі проти нас пан В. Трепке, а у загально Європейській, а може і у всесвітній боротьбі арійців проти юдео-масонства, проти панування жидів не лише над нашим матеріальним життям, але і над нашим духом і душею. Боротьба не іде лише проти пейсатих ортодоксальних жидів, які є найменш небезпечні, але проти тих шабес-гоїв*, що свідомо або несвідомо, прикриваючись гаслами всесвітнянської «любові», або просто за гроші, твердим муром оточують і боронять жидів і жидівські позиції. Тому спроби Геродота і Трепке, усунувши-ся самим, виставити на головні місця не жидів, а якоби українців, справи цілком не міняє. Тактика ця є типово жидо-масонська і добре розкрита у «MEIN KAMPF»**. Тому ми і змушені безпошадно боротися не лише з жидами і особами безпосередне (ба навіть родинно) зв'язаними з ними, але і з усіма, хто піддержує це жульо, здебільшого за гроші, які у них ще звідкісь є.

Проте ми ведемо працю нормально: клопочемося за дозвіл на журнал, розпочали переєстрацію еміграції, бо фантастична цифра, у 3 тис. «організованих укр[аїнських] емігрантів», яку завше подавав і подає Трепке, не може бути ніякими реєстраційними даними підперта. І дійсно, ознайомившись з картотекою Комітету, я переконався, що взагалі подано 1728 осіб і то не лише емігрантів, а взагалі тих, що мали ті чи інші справи з Комітетом; з цього числа слід відкинути 314 жидів і понад 500 неемігрантів, а також тих осіб, які не живуть чи виїхали з Румунії. Лише перевівши нову реєстрацію, можна буде установити точну кількість укр[аїнських] емігрантів. Це ми і переведемо, розуміється, за допомогою Влади, бо нас повідомили, що Лігонаційський «OFFIS NANSEN» є архаїзм і то шкідливий (з цим я цілком погоджуюся) і на його місце буде створено спеціальний Комісаріат по справам укр[аїнських], вірменських*** і російських емігрантів.

Не знаю, чи Ви одержали звіт загальних зборів укр[аїнської] еміграції, що відбулися 26.X і на яких обрано новий Комітет на чолі якого є я?

Розуміється, кліка геродотовців після невдалої спроби викликати скандал на зборах зібралися без дозволу Влади і зробили якусь пародію виборів свого Комітету, але це набридло навіть і многотерпеливим до їх штукоч органам влади і їх добре цукнули на

* Тобто — неевреї, які працювали за гроші в «суботні дні», коли євреям заборонено працювати.

** Книга А. Гітлера «Моя боротьба».

*** У тексті — «армянських».

допити у Префектурі і за це і за одно «участливо» розпитували, за які гроші вони поробили собі многосоттисячні будинки.

У всякім разі і щоб не було, ми ні на які угоди, компроміси, об'єднання іти з жидо-демо охрانشиками не підемо, твердо знаючи, що з нами правда і сила Архістратиґа Михаїла!

Щодо справ, які Вас цікавлять, то, як я вже Вам писав, я зробив за останні 3–4 роки ряд цікавих спостережень, які хотів в свій час друкувати у «Вістнику», але події перебили цю змогу. До старих спостережень і висновків за останні часи набралось багато нових, які лише підтверджують правильність попередніх.

Я вже здається писав Вам про різні настрої у різних генераціях під'яремних українців. На всякий випадок повторю вкоротці, які я спостеріг головні (психічно відокремлені) генерації, групуючи їх по 7 років: 7-літні, 14-ти літні, 21, 28, 35, 42, 49, 56, 63 і 70-ти літні плюс мінус 3 роки. На протязі останніх 50 років на формацію окремих поколінь (людина формується головним чином між роками 14-21) мали вплив народницькі ідеї 1870-их років — це є наше найстарше покоління, до якого належала і моя мати; потім слідує демоліберальні ідеї, в яких зросло і зформувалося те наше покоління, що мало в часи революції [19]17 року понад 35 років; кінець ХІХ-го віку і початок ХХ-го визначається впливом демо-соціалістичних ідей, з якими генерації, що мають нині коло 60 років, вступили у революцію 1905–1906 року і в час революції [19]17 року (маючи 28–35 років) будували Державу, стоючи на ґрунті соціальних, соціалістичних ідей.

Молодша за цю генерація (що має нині 42–49 років) формувалася перед війною і в час війни і революції понесла найбільші втрати. По моїм спостереженням ці є під Совітами непримиримими, хоч і сильно приборкани і понижені [як] вороги сов[ітського] режиму. Є серед них і переконані «старі комуністи». Цікавою є слідуєча генерація, яка почасти активно, почасти пасивно винесла війну і революцію. Це ті, що мають нині літ 35: на еміґрації — це переважно аполітична генерація, яка більш цікавиться кар'єрою, наукою, власним забезпеченням. В Совітах це є переважно «пропаща» генерація, яка не здібна до праці, повна сумбурних ідей Ленінізму і яку слід вважати пробольшевицькою.

Слідуєча група — це ті, що мають нині плюс мінус 28 років. Тут це та молодь, що складає кадри революційних націоналістів («105%»), а там досить завзятих большевиків. Пригадаємо, що в часи війни і революції це були діти до 10-ти років, які стали формуватися вже у нових умовах і тут і там. Цікаво, що ця генерація найлегче сприйняла готові формули, з одного боку, націоналістичні, з другого — комуністичні, і сама мало думає, мало працює, швидче іде за тою чи другою течією. У нас це виявляється у сліпій безкритичній дисципліні, доведеної до глупости (які б явні глупости або і злочини не робило «начальство», всякі «центри» і т. п.), все замовчується або негується. На це помітно вже і певну реакцію у порядніших і розумніших одиниць. Дуже цікавою є генерація, що має нині 21, 22, ... до 28-ми років. Це є думаєча і дуже свідомо генерація, настроєна державницьки. На еміґрації — це є хлопці приблизно віку мого сина і трохи старші. Їх не приваблюють галасливі гасла, вони бачуть хиби проводу, їх цікавить не націоналізм сам по собі, а Держава.

Цікаво, що по моїм спостереженням над совітськими хлопцями цього віку вони є вороги комуністичного ладу на Україні, ненавидять Москву у всіх її виявах і, незважаючи на дресуру з самого дитинства, є антикомуністи! Попавши у європейські умови життя, вони у протилежність двом попереднім генераціям стараються якнайшвидче ознайомитися з новим і незанимим їм життям, прагнуть знайти працю і добре працюють, совітський строй згадують з жахом і дуже до діла указують його хиби. Дуже добре розуміють, що головне це є вороже і чуже (Московське) панування на Україні. Твердо вірять у створення української Держави і у безпощадний реванш Москві.

На жаль, я не маю під руками такого статистичного матеріалу, який мав змогу обробити E. GUENTHER (DIE SENDUNG DER I UNGEN GENERATION), але справа не іде про статистично наукову працю, а про враження від синтезування ряду спостережень. Був би дуже цікавий почути і Вашу думку, бо ж Ви у гімназії мали змогу зробити ряд спостережень над молоддю. Та і в Срібній землі* думаю багато чого надивилися.

Як голові нового Комітету мені час від часу здають для улаштування на працю нових утікачів звідти. Бесарабці і буковинці не цікавий елемент: вони досі не можуть зрозуміти, чого це т. зв. «наші»⁵⁰² забирають у них майно, арештовують навіть тих, що їм співчували, вивозять кудись і всячески удручають. Значно цікавіші є утікачі надніпрянці: ті то добре знають на власній шкірі «наших», знають від чого і від кого тікають їм пояснювати зло Москви не треба.

Ряд цікавих розмов вів я з одним таким утікачем — хлопцем літ 22, якого примістив на фізичну працю (після землетрусу багато будинків дорозвалюють, перебудовують і праця є). Він має 8 клясів «десятирічки», розвинений і здібний, говорить доброю українською мовою. Утік свідомо, бо «бачив як ми звільняли Галичину, де в сто раз ліпше як у нас».

Поки не мав праці накинувся на книжки. Перше, що попросив у мене, це було Євангеліє: «Бо у нас про то не вільно навіть говорити», потім повний Кобзар Шевченка: «Бо у нас сильно цензурований навіть Заповіт». Проквітнув всі Квартальники Вісника: «Оце то правду пишуть наші, от коло кого ми би всі з'єдналися». Цікаво, що 105% буковинців читали Донцова з примусу по кілька сторінок обов'язково (!) на тиждень і ні черта не розуміли або розуміли все договори ногами — цей хлопець проквітнув все за кілька днів і пояснив мені: «є багато слів і виразів, які я не знаю і не розумію, але головна думка це ж те, про що я думав і дома і тут у в'язниці». Нашу боротьбу з жидо-демо-геродотовцями зрозумів одразу і пояснив: «ви тут хоч боротися можете з жидами і їх привхостнями, а у нас про жида і сказати не можна, що він жид».

Я багато чого позаписував з його оповідань і про Донбас і про Фінляндію і про Галичину. Охоче подав би цей матеріал, яко ілюстрації до моїх спостережень, але не знаю кому це тут цікаво. Як зразок, що у них можна, а що не можна писати він написав мені два вірші «один як можна, другий, як небезпечно писати». Очевидно цікава є не форма, а зміст цих віршів.

Цікаво було записати, як цей хлопець, що знає весь жах московського панування на Україні, вступив у спір з одним тутешнім хлопцем большевізаном і як дивувався, що «єсть же тут такі дурні, що не знаючи, що там робиться, ще мене беруться учити; та нас там цьому вчать 20 літ і ми не віримо, хоч і не знаємо, як тут у вас живуть, а він мені каже, що в совітах Україна і всі народи свободні! Каже, що нас німець буде визискувати, а то не знає, що там народ просто виморюють, я ж знаю, який є голод, а йому добре тут говорити: все має і одержу, і їжу, і свободу, а каже що Совіти на Україні рис розводять; а ми не то рису і хліба такого, як тут у тюрмі дають не бачимо». І багато таких толкових і ясних пояснень він дає.

«Він мені каже, що Україна може жити лише у Союзі, а не знає того, що там нас українців зводять до якогось племені мужиків, учать, що наша мова це другорядна, що культура є лише всесоюзна, що є лише одно Советское Атечество». Спроби большевізана доводити йому, що фашисти нац-соціалісти і гардісти** є буржуї і визискувачі народу теж не взяли. «Просто бреше, адже я працюю на постройці з гардістами — дуже хороші хлопці

---

* Срібна Земля — Закарпаття.

** Члени румунської профашистської організації «Залізна Гвардія».

і ні кого вони не експлуатують. Та він і не знає, що значить експлоатація така, як є у совітах, де все іде на Москву. Каже, що совіти мусять зброїтися, бо кругом вороги тому і не має одежі, їжі; та ж всі зброються, але мають і зб...* нашу і люде не голодають».

Я навмисне спинився на цих кількох зразках думання підсовітської молоді, бо знаю, що Вас як професора цікавлять такі спостереження. Слід припустити, що не всі такі, як цей, але якщо таких є навіть один на тисячі, то це вже є та база, на яку можна буде спертися. Це саме помітила і пані Бургардт, що перед самою війною виїхала з Києва і помістила кілька статей у Віснику.

Укажіть мені кого тут цікавлять такі спостереження, бо ми ще не маємо (хоч надіємося мати) журналу, де можна було б друкуватися. Якби б то Ви могли хоч на Різдво вскочити до нас!

У Вашім листі від 20/XI я не зовсім зрозумів, що значить «...а все ж вони оклікою були використані». «Чи це слід розуміти як «клікою», чи як «окольным шляхом»?

Цікавий був би знати Вашу думку про Празьку Громаду і їх орган «Укр[аїнська] Дійсність». Чи варто посилати їм матеріал з життя нашої Громади і нашого життя взагалі?

Наша Громада розвивається: на виклади збирається чоловік по 60, організували шоферські курси, лекції німецької мови для дітей, малювання тощо. Два блискучі виклади зробив Донцов: про ознаки вождя і про ознаки провідної групи, в якій здорово досталося 105 %-им, які тут остаточно закукурикалися і погрязли у такі складні інтриги, що вже і Донцова (автора і творця Укр[аїнського] Націоналізму) вважають за ненаціоналіста (!), бо він «не належить до Буковинської молоді». Що він не є вже «молодь», це правда, але що можна бути націоналістом, не будучи буковинцем, це вже є якась нова монополізація «Руху». Все це носить, розуміється, більш комічний, ніж «Високополітичний характер».

Землетрус був сильний, але якраз моя жінка менш налякалася, ніж всі інші, бо перенесла вже кілька стусанів праматері Землі у Італії і тому задропірувавши як Деместон у ковдру вела рятункову акцію, вишикувавши всіх нас у ніші дверей, де ми і перечікували як валилася мебель, ікони (крім св. Георгія!), посуд і уви банки з медом і олією, а також і колекція писанок. Наш Інститут витримав, але сусідній будинок завалився на нас.

Прошу передати наші найширші привітання Вашій шановній дружині від нас обох.
В повній пошані

(Ю. Русов)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 128, арк. 61–62зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 388

З листа Ю.Липи М.Антоновичу з оцінкою його книги з історії України та характеристикою українського суспільно-політичного життя в Польському генерал-губернаторстві

15 грудня 1940 р.

Варшава

Високоповажний пане докторе!

Нині скінчив читати Вашу популярну «Історію України». Треба Вас привітати якнайсердечніше з появою її. Зрештою, не тільки Вас, але й українських істориків. Вишліфова-

* Пошкодження тексту.

на, легко написана — майже прозора — є вона вислідом не тільки Вашої праці, але й праці поколінь істориків. Давав я її читати й Биковському⁵⁰³, — що теж втішився нею.

Перше, що вразило його (та й мене), — це повний абсолютизм історич[ний] українського духа. Читаючи В[ашу] історію, не відчувається жадного комплексу нижчости. Ви взяли тон стриманий, скромний нараз, але певний себе. Він не непокоїть, як непокоїть нараз бомбастичні тиради інтернаціоналізму, — але дає більше почуття власної гідності [...]

Політичного життя тут тепер не маємо і не можемо мати. Слід повної дегенерації моралі все більшої. Але то не таке важне, — еміграція не може бути — маса. Не може бути масового повороту. З нас потреба — небагатьох і небагато, дрібки. От собі — дрібки самі... до «великого українського борщу».

Ще раз дякую за подарунок. Коли до Різдва якось буду позбавлений можливості писати, — то прийміть уже тепер найліпші Різдвяні побажання.

З правд[ивою] пошаною,
Ваш

(Юрій Липа)

*ЦДАГО України, ф: 269, оп. 2, спр. 37, арк. 141–142зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 389

Лист голови Української громади в Німеччині генерал-хорунжого А. Вовка генерал-хорунжому В. Петріву про необхідність його приїзду до Берліну для переговорів із чільними діячами гетьманського руху*

6 січня 1941 р.

Високоповажаний пане генерале!

Насамперед засилаю Вам та всій Вашій родині Новорічні поздоровлення й побажання Веселих Свят, здоровля і витривалості аж до перемоги... Бо тяжкий бо шлях маємо пройти до тої нашої конечної мети й перемоги...

Недавно вернувся я з подорожі зі східнього сектора, й довідаюся, що з Вами якимось страчено контакт... Питають мене: що сталося з генералом П[етрівим]... Чому не їде, чому не дописує до нашої «Української дійсності», як-то заповідав, а тим часом його артикули друкуються в «Краківських Вістях»... і т. д.

Отже, пробую сконтактуватися з Вами й довідатися, що справді сталося, що Ви аж так довго затримали Ваш приїзд до Берліна. Хіба з пасіршайном справа налагоджена, бо ще перед моїм виїздом в нашій інституції тут мене запевнили поважно, що пасіршайн для Вас давно пришикований, т[о]є[сть] розпорядження дане тоді, як ми попросили, лишень певне Ви не трапили по належності до тої установи, котра одинока нами опікується...

Отже, наколи ще не маєте пасіршайну й наколи нічого надзвичайного не знайшли, що могло б безнадійно переплутати всі Ваші поміркування дотичні подорожі, то не відкладайте аж в безконечність, вступіть до гестапо, візьміть пас[іршайн] і поспішайте до нас, саме зараз ми всі на місці, а з часом знову хтось десь вилетить.

В очікуванню на Вашу відповідь, засилаю наш сердечний привіт:

Слава Україні — Гетьманові Слава!

(Андрій Вовк), генерал

Головний провідник Української Громади в Німеччині

П. С. Оце як мав відійти лист, п. Мурашко комунікує, що Ви питаєте, коли маєте приїхати... Отже, очікуємо зараз на Ваш приїзд.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 1.

Оригінал. Машинопис.

* Лист виконаний на офіційному бланку Громади.

18 лютого 1941 р.

В[исоко]поважаний пане генерале!

Вернувся оце з подорожі далекої з Варшави й застав Ваші дві листівки... Які, на жаль, нічого не вияснюють з подорожі, котру започаткували ми рівно чотири місяці тому назад...

Признаюся, я маю інший погляд на такі справи й інший підхід до таких справ... Як не стало Польщі та на тих теренах прийшла нова влада, я в перших днях починав старання сам на місці, в Каліші, і після певних упертих моїх спроб, в листопаді року 1939 я таки дістався самотужки до Берліна...

А тут якось стараємося зі всіх боків про ту подорож і якось за чотири місяці не можемо нашого наміру зреалізувати... Маю вражіння, що в цьому вина виключно наша, а не місцевих влад...

Признаюся щиро, що маю вражіння, що Ви таки не дуже старалися про здійснення Вашої подорожі до нас...

А я таки щиро вірив, що в цю так важну й відповідальну годину, ми маючи цілковиту можливість так скоро без зайвих труднощів зустрінутися, мали б нагоду багато де чого вияснити, та, що найголовніше, знайти можливість до співпраці в нашій загальній українській справі...

Правда, Ви вже нині в тіснішому контакті з нами, бо вже фактично співпрацюєте, — до речі перечитав нині з приємністю два Ваші короткі дописи в «Укр[аїнській] Дійсн[ості]», але як же далеко можна було б досягнути оту співпрацю при виявленню доброї волі, бажання, й трошки упертості... Не мав найменшого сумніву, що Ви оцінюєте вагу переживаємої хвилі, а значить і доцінюєте значіння скупчення в цю годину усіх творчих державно-мислячих сил нашої української спільности навколо одної найголовнішої нашої мети...

В тому власне переконанню й написав я до вас мого першого листа, будучи цілком певним, що немає найменших перешкод, аби ми в цій ситуації зустрілися й дещо докладніше зупинилися над нашими загальними справами, — й вияснивши все, знайшли певну можливість стати ближче до роботи в нашій українській справі... Бо нашої справи ніхто чужий нам не зробить, наколи ми самі не спроможемося... На жаль, так не сталося, час минає приспішеним темпом, — а ми, ті, що так багато вже склали нашої енергії й праці для тої нашої справи, нині якось не потрапимо йти відповідним темпом ... все якось або топчимося на місці, або ж просто залишаємося безчинними на узбочу... Розуміється, отаке наше топання та очікування не приспішить і не допоможе нашій справі, — лишень може тяжко помститися на нас... Даруйте, дорогий пане генерале, що так щиро одверто говорю з Вами в наших справах, — та ж інакше не можу говорити... Бо знаю трохи Вас з минулого, й певний, що й Ви нині могли би більше викресати з себе того вогню для нашої справи, — а спільними зусиллями ми потрапили б немало перемогти всіляких перешкод, що стоять на шляху як в наших особистих, так і загально українських справах... Втім переконанню і з тою певністю почав і продовжую писати до Вас... Отож,

---

* Лист виконаний на офіційному бланку Громади.

вважаєте за можливе направду стати ближче до співпраці з нами в загальних наших справах. То приспішіть Вашу подорож...

В надії на скоре побачення засилаю Вам наш сердечний привіт.

З поважанням

(А. Вовк) генерал,

Головний провідник Української Громади в Німеччині

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 4.

Оригінал. Машинопис.

№ 391 | Лист Ю. Русова В. Петріву про українську еміграцію в Румунії та з характеристикою настроїв у Червоній армії і серед населення Української РСР

25 березня 1941 р.

Щирошановний і дорогий пане професоре!

Давно не писав Вам, але це не значить, що не згадував Вас. У нас все більш менш іде нормально, себто продовжується наша боротьба з жидами і жидовствуючими, які знов підняли голову і засипають доносами всі установи. Правда, треба віддати справедливості місцевим чинникам, на це не звертають особливої уваги, бо дійсно нам нема чого закинути, крім цілком зрозумілого бажання відсепаруватися від людей політично (які ще в маї 1940 року «проголошували війну державам Осі» на сторінках «Тризубу») і морально-грошово скомпрометованих. Трохи несподівану підтримку вони дістали в лиці М. Ковальського, який, користуючись своїми знайомствами, дещо заступається за них і підтримує їх грошово.

Незважаючи на брак грошей, нам таки пощастило почати видавати журнал «Батаву» — чисто ідеологічного характеру. Перше число довелося випустити на цільостилі, але громадянство так добре відгукнулося на перший номер, що надалі будемо видавати друком. Є лише затримки з типографією — бо тут мало де можна знайти укр[аїнські] черенки. Перше число посилаю Вам одночасно. Коли одержите, то повідомте мене. Коли би Ви, чи хто другий хотіли передплатити, то повідомте мене, а я писав Роману* аби він занявся кольпортажем, коли всі формальности з висилкою будуть поладжені.

Ви мені писали, що до нас мав приїхати один Ваш приятель. Ясно, що дуже чекаю на нього і рад буду прийняти, якнайліпше. А чи не зберетися й Ви у наші краї?

Щодо новин про підяремні землі**, то я бачу, що там все чисто, так як і слід було передбачати: горе, нещастя, брак всього найнеобхіднішого.

Мав нагоду говорити з одним попом, що приїхав після безконечних митарств і формальностей сюди. Він оповідав, що тамошня солдатня дуже цікавиться успіхами німців, захоплюється їх перемогами і, незважаючи на прикази політруків, ніяк не вірить у «непереможність» родної армії, мотивуючи це тим, що тепер війна це складна наука і з будь-яким «дайшо» далеко не зайдеш.

Вони дуже добре розуміють вагу добре вивченого і досвідченого старшинства — чого, на їх загальну думку, у них нема. Кожен, хто лише може старається не попасти у кадри не

* Син Ю. Русова.

** Йдеться про радянську Україну.

то старшин, а навіть і підстаршин (командирів), бо вигоди від цього незначні, а відповідальність і стан між молотом (вище начальство і політруки) і наковальнею (солдатня) є незavidний, особливо у воєнні часи. Не збільшує престижу старшин і те, що жінки старшин постійно знаходять собі «молоденьких і красивеньких солдат» — на учені ілі уехал кудя, а жена его уже наша. Це певне є своєрідне поняття про соціалізацію плюс російське снохачество.

Війни (особливо після фінляндського прочухану) бояться і дуже цікавляться, куди і коли кого пошлють, викрадаючи не без допомоги жінок старшин і політруків накази і розпорядження. Оте дещо про «непобедимую армаду».

Я вже писав Вам про мої спостереження над різними групами по віку. Тепер я знову мав нагоду переконатися, що мої твердження були правдиві. Генерація наймолодших — 18–25 років, незважаючи на муштру від самої коліски, ніяк не є ні очарована, ні засліплена «достіженнями», які всім вже у печінках сидять. Попавши у нормальні умови життя, ця молодь дуже до всього приглядається і старається увійти і в працю, і в нормальне життя. Надивившись у себе досить на неправду, вони прагнуть до якоїсь своєї «правди» — щоб людям добре жилося, щоб було всього по достатку і щоб москалі нас не оббирали. На тих, що прибули (ріжні втікачі) сюди, можна помітити трохи дивну мішанину ідеалізму і глибокої практичності, а також надзвичайної витривалості. Вони не піддаються легко на пропаганду кого будь і до всього воліють доходити своїм розумом. Де в чому є вперті і вміють боронити в дискусіях свої твердження, часто, правда, користуючись політтрамотськими методами.

Маючи тепер журнал, я буду в ньому по змозі доповнювати і розвивати мої спостереження у статтях «матеріал до державного будівництва».

Ваша співпраця і то особливо з поля Вашого фаху — психологічні [зауваги] надзвичайно цінні.

Чекаючи Вашої ласкавої відповіді, лишаюся в повній пошані.

Ваш

(Д-р Ю. Русов)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 9а–9а зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 392 | **Лист редактора часопису «Нація в поході» Б. Гомзина В. Петріву про неготовність українства до боротьби за національні ідеали та необхідність об'єднання всіх політичних сил навколо Гетьманського центру**

2 квітня 1941 р.

Високоповажаний пане генерале!

Дякую вам дуже за надіслане й даруйте мені, що я так довго не відповідав. Крутишся ось так, як муха в окропі, з тою різницею, що в тої «окропної» (з польської це щось як «жахливе» значить) мухи вже ніяких надій вже нема, а в мене є. І це не тому, що, мовляв, «хтось» думкою багатіє, а тому, що коли почати логічно думати, то неминуче приходиш до висновку, що доведеться нам ще свій чорнозем власними ногами топтати. І не так це мене цікавить, як те, що з того для нас путнього вийти може. А путне чи не путне залежить в значній мірі від нас.

Формула така: що більше ми, українці, будемо відпорні на зовнішній тиск, то більше «путнього» буде, і навпаки. І ось тут має працювати голова й серце кожного українця-патріота в напрямі перероблення внутреннього тертя в нашій українській машині та вишукування можливості й доцільності за даних умовин форми, що могла б оті позбавлені внутрішнього тертя українські сили вмістити та, створивши з них відповідний механізм — апарат для добра Батьківщини, причинитися. Не зуміємо цього — гріш нам ціна!

І тут має на 90 відсотків мати голос голова, а не серце. Треба добре проаналізувати все та добре скалькувати. Чужий світ робитиме для себе. Ми маємо дбати за себе. Спільний інтерес між чужими інтенціями й нашими прагненнями позначається виразніше. Різні знаки в небі й на землі кажуть про можливості. Це не значить, що вони стануть реальними фактами, але це значить, що треба бути готовим. Українство не готове!

Ствердивши це, треба не охати й ридати, а працювати. Коли я підраховую сили окремих українських груп, то приходжу до висновку, що ні одна з них, навіть при не існуванні решти, не має змоги бути силою, що зможе за даних умовин з честю вийти з тисків зовнішнього світу. Коли ж ми докинемо до цього ще й існування інших українських груп, що в силу «традиції» і з конкуренційних моментів будуть ускладнювати працю тої, що щось робитиме, то побачимо, що кінець буде звичайний: Москва вийграє!

Таким чином, хочемо ми цього чи не хочемо, але мусімо подумати, а подумавши негайно перейти до чину. І висновок того думання інакшій бути не може, як повсталий категоричний імператив: ми, українці, повинні знайти спільну мову, спільну форму — для спільного чину!

Щоб для Вас був ясний хід моїх думок, я прошу Вас перечитати мою передову статтю для чергового числа «Нації в Поході». Копію її надсилаю. Мова там про УНДО й ОУН. Так звані «бандерівці» мають у собі багато правди. Вони повстали проти «людей у масках». Проти того, від чого так потерпіла колись голівка російських есерів.

І ось на цьому фоні лишається за даних умовин і для даного часу єдине — Гетьманський Центр, властиво, Сам Гетьман! Але щось із того може бути тільки тоді, коли все сьогодні живе й ліпше з поміж українства встане коло нього.

Оскільки можу судити, то й у господарів цієї землі також ця думка починає визрівати. Як не як, але румунські молодики нашим оунівцям здорово підгадили в очах господарів. Це факт!

Але, взявши під увагу вищесказане, треба не допустити, щоб гуртування коло Гетьмана відбулося тому, що пан наказав. Навпаки, наша гідність вимагає, щоб, коли українців запитають, чи ви об'єднані, впала коротка й певна відповідь: так! Повірте, що враз повага до нас, а тим і питома вага українства в сто разів збільшиться.

Статтю Вашу друкую в травневому числі. Якщо є щось написане, надсилайте, бо лишень, якщо нема ще, прошу дуже готовити.

Вітаю Вас і Вашу родину.

З глибокою повагою до Вас

(Б. Гомзин)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 11–13.
Оригінал. Машинопис.*

11 травня 1941 р.

Прага

Високоповажний Всеволод Петрович!

У зв'язку з можливими подіями, громадяне тут часто згадують Ваше ім'я й неминуче треба було б чим скоріше з Вами зустрітися. Тепер ми чули, що цими днями Ви маєте їхати до Берліна на розмови з представниками ОУН. Чи не могли б Ви, їдучи туди, заїхати до Праги, хоч на кілька годин?

Річ в тім, що 70–80% українського громадянства стоїть на становищі створення представництва (Державної Ради) з найвизначніших та найвідповідальніших діячів, щоб не попасти під диктат анонімного ОУН. Зі всього видно, що ОУН не має бажання догодитися з громадянством і вириває з кол досвідчених діячів поодиноких осіб, яких має намір підпорядкувати своїй системі. В Карп[атській] Україні ми вже бачили їх при державній праці й удруге було б гріхом допускати їх до провідництва самих.

Знаючи Вас із попередніх часів як відповідального діяча, просимо поставити перед чинниками ОУН необхідність угоди з неорганізованим громадянством, якого є 80% та серед якого найбільша кількість кваліфікованої інтелігенції, що вже брала участь у державнім будівництві. Коли вони не підуть на угоду, то громадянство буде шукати інших способів приміщення своїх сил, бо до ОУН нема жадного довір'я.

Саме тепер приїхав до Праги п[ан] проф. Кубійович з Кракова, який теж боронить становище притяження до співпраці всіх верств українського громадянства на основі консолідації сил. Нові часи диктують нові завдання, жадного здібного і чесного українця не сміємо ігнорувати.

Якби ви вирішили приїхати до Праги, то просимо завітати до нас (я живу з п[аном] проф. В. Приходьком) і тут догодимося про зустріч. Наша квартира близько гот[еля] «Берамен».

Здоровлю Вас щиро і прошу переказати поздоровлення Вашій в[исоко]поважній пані й синові.

Ваш

(С. Довгаль)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 18–18зв.
Оригінал. Рукопис.

Не раніше 13 травня 1941 р.*

Дорогий пане Мурику⁵⁰⁵!

Дякую за Ваші довідки, але вони мене не рятують. Звідти не можна витягнути нічого драматичного, а мені йде якраз про невелику музичну комедію чи фільмовий скетч. Чи може знаєте щось про побут Боршнянського в Італії? А може хтось не з музиків, а будівничих, малярів німецьких був в Україні? Цікавий є сюжет Аврори Кенігсмарк і Войнарівського – правда се по слідах Борщака (nota bene – сей сидить у Парижі в тюрмі), але він не використав усього, а для німецької публіки се досить цікаве. Потім Кейт є теж інтересна постать; Ви здається писали про нього багато?

Що гарного у Вас чувати? Що до мене, то я веду досить еремітсько-сибаритське життя, нікого з українців не бачу, перебуваю більше всього з німцями, працюю в міністерстві, де маю дуже гарне й цікаве заняття та розкачуюсь помалу до літератури.

Уважаю, що це заняття дуже неактуальне, тим більше, що у нас по цей бік Буга** зовсім не дбають про це. У Львові досить живий рух, видають, що тільки написане; Рильський⁵⁰⁶, Бажан⁵⁰⁷, Сосюра⁵⁰⁸ нові речі випустили, взагалі видно там кладуть на се відповідну вагу – тут же галичмени*** не в силі збагнути цього і от живе українська національна література Р[оку] Б[ожого] 1940 споминами Б. Лепкого⁵⁰⁹, календарями і т. п. Коли це розраховано на кордони загумінка Холм – Криниця – Володава, то це зрозуміло – рівень читача й т. п. Але ж, де духове життя 100 тисяч (чи більше) цвіту галицької еміграції?

От так і сумно дивитись на це, як і взагалі на все укр[аїнське] життя. Мабуть знаєте про скандальний розвал ОУН? Дві групи обвинувачують себе, друкують відозви і т. п., на згіршення всіх. Або ось у Франції: люди, що ще кілька місяців тому в «Тризубі» чи в «Українському Слові» вішали псів на Німеччину й клялись у вірності Антанті, кажуть, розпинаються, що вони народилися ... германофілами.

Чи є десь межі всеукраїнської безхребетності? Жулік, як Ви слушно називали Борщака, оказався більш консеквентним, ніж Шульгини, Бойкови, Ковальські й т. д.

Та що мені по тому всьому? Я тільки констатую остаточно, що еміграція закінчила свій малославний шлях і нічого з тих її борсань не буде. Все вирішать люди на місцях, під вказівками метрополії. Мені німці кажуть, що українці ще не державно-здібний народ. Мабуть се правда.

Чи пишуть до Вас Гординський, Маланюк, Липа? Останніх липових е-лаборатів не бачив я. Але Липа краще все ж поробив, якби закинув політичну діяльність, яка впрочім замикається у Варшаві. Він мені теж писав, що література тепер нікому не потрібна.

Пишу час від часу Simplicissimusa чи Vagabonge Courge 1939–1940? Трохи в сатиру вдарився. Може колись побачить світ. Усе ж надішліть мені Вашу книгу, якщо маєте

* Дата встановлена по попередньому і наступному листах.

** Мається на увазі Генеральна губернія.

*** Тобто, галицькі люди.

забагато примірників. Будьте ласкаві, дайте мені якого-небудь Fuhger'a по найновішій німецькій літературі. Чи читали історичні романи Freytag'a й чи це щось варте.

Поки що щиро вітаю Вас. Пишіть

(Ю. Косач)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 37, арк. 118–118зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 395 | Лист громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петриву про позицію мельниківців і бандерівців щодо співпраці з українською еміграцією та створення національно-державного центру

28 травня 1941 р.

Прага

Високоповажний пане генерале!

Вибачте, що трохи затримався з відповіддю, чекав повороту п[ана] ген. Ом[еляновича]-Павленка. Приїхав він уже більше як тиждень і нічого не привіз. Зрозуміло, що його там гарно приймали, гостили і навколо бігали, сам Мельник виходив на зустріч, частував обідами і вечереями і, здається, оцими парадми так обкрутили п[ана] генерала, що він від них і вирватися не може. Між іншим запропонували йому стати на чолі Найвищої військової ради, яку ще треба зорганізувати. Про можливі події з ним не говорили, або так говорили, що нічого нового не сказали.

Але мене дивує, що коли тут був п. Гірняк, то казав про поїздку до Брна на зустріч з Вами. Тепер виходить, що вони перемінили намір, бо знали, що з Вами не могли б так легко зговоритися, Ви поставили б їм питання, які б відкрили б цілковито маску.

Річ у тім, що група Мельника й досі не лишила думки про свою диктатуру над українцями. Навіть прихильники Бандери йдуть шляхом угоди, зговору й орудують майже нашими аргументами. Цікаво, що вони навіть погоджуються підпірати нашу думку про створення національно-державного осередку. Впрочім Ви вже певне говорили з їхніми делегатами і знаєте, як вони ставляться до справ. До Вас має заїхати п. Врецьона, з яким ми тут бачилися й розмовляли про можливості єдиного фронту. Несподіваним для нас був їх демократичний підхід до громадських справ. Зрозуміло, ми до того поставилися обережно, бо це так недавно чули про них всячину. Але коли діло покаже, що вони справді будуть так поступати, як говорять, то з ними можлива співпраця.

Два тижні тому ми говорили тут з проф. Кубійовичем й констатували, що в Кракові його кола дивляться на справи так, як ми. Наш проект мав бути представлений на обговорення і чекаємо відповіді на поставлені запити.

Про комбатантів я тут чую кожного дня, закликають і мене до свого гурту, але я поутримуюсь вступати, заявляючи, що доки не дійде до політичної єдності, доти я не хочу вступати до жадних організацій. Тут була піднята ціла агіткампанія за збільшення сил, але не дала жадного висліді, бо 70–80 % найсвідомішого елемента лишаються поза УНО і Громадою. Бандерівці починають розуміти, що без того загалу нічого не можна починати, але мельниківці ще думають, що вони сіль землі.

Тож цікаво знати, чи був у Вас «бандерчик», чи «не дійшов»? Нам казав, що поїде з Вами говорити.

Сумно, що Вам приходиться працювати фізично, але разом з тим втішно констатувати, що Ви заховали повну матеріальну незалежність, а це значить і незалежний підхід до громадських справ.

Здоровлю Вас та Вашу родину від себе та свого співмешканця.

Ваш

(С. Довгаль)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 24–24зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 396 | Маніфест ОУН(Б) до українського народу із викладом політичних цілей та завдань українських націоналістів у боротьбі з московським більшовизмом*

Травень 1941 р.

МАНІФЕСТ Організації Українських Націоналістів

Існуючий політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєздатні народи, валиться від їх визвольних ударів. Московська імперія — ССРСР — сьогодні складова частина того укладу.

Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини.

Розвалюючи назавжди жахливу тюрму народів — московську імперію — творимо новий справедливий лад і кладемо основи нового політичного укладу в світі.

I

Боремося за визволення українського та всіх поневолених Москвою народів.

Боремося проти московського імперіалізму всіх видів, а зокрема проти більшовизму, що довів національно-політичний, релігійний, культурний, соціальний і господарський гнет до крайніх меж.

II

Несемо новий лад Східній Європі й підмосковській Азії.

Несемо всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі по своїй вільній волі.

Несемо безпеку всім загарбанам Москвою народам.

III

Кличемо революціонерів усіх поневолених Москвою народів до спільної боротьби та співпраці з українськими революціонерами-націоналістами.

Тільки Україна є правдивим союзником усіх поневолених і загрожених Москвою народів у їх боротьбі з московсько-більшевицьким імперіалізмом.

---

* Цей маніфест начебто був виголошений ОУН(Б) ще на початку 1940 р. і опублікований у бюлетені революційних організацій і поневолених Москвою народів за травень 1941 р.

IV

Українці силою об'єктивних умовин є авангардом усіх поневолених Москвою народів у їх боротьбі за повне визволення.

Українці на землях, поневолених Москвою народів, стають у перші лави їх революційної боротьби.

Кличемо всіх українців — де вони не жили б — ставати у бойові лави Фронту Української Національної Революції.

V

Творимо в Україні один спільний фронт боротьби всіх селян, робітників і трудової інтелігенції проти московсько-большевицького гнету й визиску.

За свою владу, за землю, за людське життя.

VI

Боремося:

проти крайнього пониження людини в її праці та в її хаті,

проти ограблення її з усякої радості життя,

проти поголовного ожебрачування громадян,

проти обтяжування жінок найтяжчими обов'язками під брехливою заслоною «урівноправлення»,

проти злочинного облуплювання дітей і молоді брехливою большевицькою «наукою», газетою, кіном, радіом, театром, мітингами та всією безтолковою агіткою сталінського режиму.

Боремося:

за гідність і свободу людини,

за право визнавати одверто свої переконання,

за свободу всіх віросповідань,

за повну свободу совісті.

VII

Боремося:

проти тиранії і терору большевицької кліки,

проти жакливого режиму НКВД у колгоспах, фабриках, заводах, армії, флоті, партії, комсомолі, школі і хаті.

Боремося:

за право працюючих виявляти одверто свої політичні переконання словом і друком, відбувати свобідно прилюдні збори та творити свої політичні, громадські та професійні організації.

VIII

Боремося:

проти якопомичного грабежу України та всіх поневолених Москвою народів,

проти невільництва у колгоспах, совхозах, фабриках і заводах;

проти ограблення громадян із злиденних здобутків важкої праці,

проти насильного виселювання з рідних земель.

Боремося за те, щоб кожний поневолений Москвою нарід міг вповні користуватися багатствами своєї рідної землі та здобутками своєї щоденної праці.

Віriamo і знаємо, що близький вже час, коли здійсниться завітня мрія наших батьків і з крові довгої черги героїчних поколінь спалахне вогонь народного гніву.

Встане Україна і розвіє тьму неволі!

І тільки через повний розвал московської імперії і шляхом Української Національної Револуції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи.

Українці й усі гноблені Москвою народи! Ставайте до нещадної боротьби з московсько-більшевицьким гнетом!

Валіть московську тюрму народів!

Свобода всім поневоленим!

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 184, арк. 16–17.

Друкарський примірник.

№ 397

Лист С. Довгаля В. Петріву про пожвавлення громадського життя, переговори в Празі з В. Кубійовичем щодо об'єднання української еміграції та ставлення до українських націоналістів

6 червня 1941 р.

Високоповажний пане генерале!

Тут стільки подій, що не встигаю Вам і описати та відписати. Тому даруйте, що затримався з відповіддю.

Загально беручи, ми стаємо модними. З усіх кінців Вел[икої] Німеччини до нас їздять представники, щоб поконферувати та здобути прихильність. І все це зробили, об'єктивно кажучи, бандерівці. Якби не було розколу в ОУН, то ми б і досі були зненавиджені «плутократи», а Провід ОУН з берлінського Олімпу розсилав би накази мовчазному народові. Тепер ситуація інша.

Обидві воюючі сторони хочуть здобути «кобилку», щоб «було багато». Для чого їм треба «багато», коли кількість, демократія не вирішує? І все ж бандерівці є спілники широких кол громадянства, бо вони пропонують зговір, а не підпорядкування.

Оце два дні (4 й 5 червня) був тут проф. Кубійович і проф. Фещенко-Чопівський. Перший говорив з був[шими] людьми про співпрацю, про створення Ради (вони прийняли наш проект), а другий говорив зі своїми уенерівцями. Коли перший раз був тут Кубійович, то більше погоджувався з нашою позицією, а тепер він побував у Мельника і набрався духу прихильності до його і його групи. Вірить у доцільність чистки, яку переведе Мельник, і привернення авторитету ОУН.

Ми вважаємо, що коли бандерівці заб'ють осиний кілок у спину ОУН, то тим вони зроблять перше національно-корисне діло для України. Але Кубійович припускає можливість існування в майбутній державній системі ОУН. Це його хиба. Одначе в усіх інших справах з ним домовилися. З доданого листка Ви побачите наші поправки до його проектів. Після прочитання не відмовте листок той переслати з Вашим листом і думками з приводу того.

Вчора з нами говорив п[ан] магістр Ільницький⁵¹⁰ (бандерівець). Приїхав він з Кракова й теж говорив про представницький орган. Вони пропонують просто демократичну фірму для скликання і створення Ради. Порадили ми їм домовитись з Кубійовичем, щоб не було паралелізму. Тільки мельниківці хочуть, щоб представницький орган зійшовся, вибрав вождя і розійшовся, а ми пропонуємо Раду, як постійний представницький тим[часовий] парламент.

Погоджуюся з Вами в оцінці Лівницького та його колег. Але вони вважають, що ще не...* свого завдання. Адреса Врецьони така [...]**

Наша тактика правильна — покищо все з'ясовувати, інформуватися й не ангажуватися аж до створення солідного органу. Потім всі будемо стояти за одно. А події, здається, надходять!

Щирий привіт Вам усім.

(С. Довгаль)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 28–28зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 398 | Звернення представників української громадськості до всіх політичних сил українства із закликом до об'єднання в ім'я боротьби за самостійну Україну***

14 червня 1941 р.

У К Р А І Н Ц І

Для українського народу й української землі надходить знову велика історична хвилина.

Серед небувалої світової бурі валиться на наших очах дотеперішня система світа, в якій ми були на самому дні в пугах політичної неволі.

Перед нами відкриваються широкі можливості.

Свідомі ваги цієї грядущої, великої хвилини, що її можна б порівняти хіба до тієї в роках 1917–1918, і свідомі нашої відповідальності перед історією, уважаємо нашим національним обов'язком стати негайно разом для спільної важкої праці над остаточним національно-політичним визволенням українського народу.

Великий історичний час, в якому живемо, вимагає від нас залишити тепер на боці усякі непорозуміння і стати разом до служби тільки одній найбільшій справі — визволення українського народу і відновлення української, Суверенної ні від кого Незалежної Соборної Держави.

Зосередження всіх сил для здійснення того найсвітлішого нашого ідеалу — це наказ й пекуча konieczність, що її диктує зовнішньо-політична дійсність. Нікому з українців не можна тепер стояти з боку і ломати закон національної солідарності.

Тому, визнаючи боротьбу за Суверенну Соборну Українську державу завжди і всюди нашим законом, кличемо всіх чесних українців ставати в ряди консолідованих лав до великої праці на такій платформі і під такими гаслами:

1. Усунути з українського національного життя явища всякого розкладу і внутрішніх міжусобиць.

2. Створити одноцілу репрезентацію українців в Європі поза займанщинами, яка вивдигне наші політичні постулати перед зовнішнім світом.

3. Притягнути до співпраці всіх українців патріотів поза партіями та їх програмами, не елімінуючи нікого.

* Нерозбірливе слово.

** Дається адреса Є. Врецьони німецькою мовою.

*** Звернення було прийнято на нараді 14 червня 1941 р. у Кракові.

4. Видвигнути на чоло національного життя чинники, що візьмуть свій мандат перед нею, з тим виразним застереженням, що покликаного таким чином провідного тіла не може очолювати ніхто з тих діячів, що досі очолювали, чи очолюють політичні групи чи організації.

5. Усі, що стають до співпраці, зобов'язуються віддати справі всі свої сили та включити себе як карні громадяни в процес українського державного будівництва на рідних землях, підчинюючись суверенній українській владі, створеній волею українського народу на українській землі.

Хай же це діло започатковане в цей переломний час, подиктоване поривом серця, політичним розумом та історичною konieczністю, вийде на добро і користь України*.

14. IV. 1941

СЛАВА УКРАЇНИ!

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 132, арк. 1–2.
Друкарський примірник.*

№ 399 | Лист генерал-хорунжого В. Петріва члену ОУН Є. Врецьоні про труднощі при утворенні об'єднавчого українського органу та необхідність уникати небезпек на цьому шляху

16 червня 1941 р.

Шановний пане Врецьоно!

Даруйте, що пишу олівцем, але мої умови життя та праці дозволяють мені писати лишень уривками меж працею, бо коли верну додому, маю там стільки клопотів, що годі гадати сісти за пишучу машинку, тому мусите мати неприємність читати мою писанину, в якій хотів би Вам зафіксувати деякі з моїх думок, що прийшли мені по розмові як з вами, так й з тим паном, що Ви його мені рекомендували.

Перше й головне: Ваші думки про створення ось того об'єднуючого органу. Боюся, що шкода зусиль, бо Ви гадаєте в нього взяти тих людей, що уже дескілько разів спробували то об'єднання й завжди хотіли його перефорсувати у одному певному напрямі. Хто може заручити, що цей раз то не буде повторено? Пригадайте лишень катастрофу маленької спроби влаштування спільного Шевченківського свята коло Скаута, тоді теж одна й друга групи хотіли його зробити «своїм», і Скаут по тій нещасній спробі пішов додому, ставши замість цілоукраїнської організації лишень слабенькою емомацією одній, хоч і активній групі. Чий же ми оба не були активними чинителями тоді?

Друга небезпека — це є минуле тих людей, що мали би вийти до того центру.

Ви самі добре знаєте, як охоче наши люде використовують минуле, — інколи й вимишлене, не то, що справжнє, у тій «політичній» боротьбі на еміграції; ось, наприклад, ті закиди в полонофільстві, які робили не лише Вировому, але, к сміху, й мені — тій людині, що року 1930, оден з не багатьох, — вірнійше оден з наших так званих «старших громадян», поставився «в протестаційний комітет» проти погрому українців у Польщі, проти так званої «паціфікації». Тоді кола, чий підпис фігурував на всіх протестних

---

* Під зверненням стоять підписи 155 осіб.

паперах, коли я добився міжнародних протестів й коли був за це «потрестани» зменшенням стипендії.

Уявіть собі, якому «чорнильно-словесному гарматному вогню» виставите Ви себе, коли будете підтримувати «людей з минулим», дарма, що лишень завдяки цьому минулому екзистуємо.

Третя небезпека — це те, що тепер не кон'юнктура на еміграцію. Подивіться, скільки маємо тих «урядів», «вождів», «королів», «регентів» і т. п. на еміграції.

З них лишень Негуту⁵¹¹ вдалося на час, певно, вернути — ну і ще одному ... привести... — не свого... — собі.

Уже надто велика «конкуренція», щоби можливо було будувати уряд теж на еміграції. Чи не обмежимося ми тим, що уже маємо?

Четверта небезпека. Гадаю, що Ви не маєте необмежену кількість сил, щоби заступати все і всюди, а тому чи не пошкодить цей «бій за еміграцію» бою за краще майбутнє нашого народу? Сучасна політика не робиться фікціями й запутаними договорами «Бенеш-систем», як то було раніше, коли всіляки заяви «урядів Курдіновського», на підставі якої післано Галерчеків⁵¹² на нас, були плачені — й на ці фальшиві векселі — платили кров'ю.

Тепер робиться політика «Бісмарк-систем», політика реальностей — крові й заліза, й біда тим, хто хоче ще жити в ілюзіоністичних способах минулого.

Я ненавидів той «міжнаціональний Вільсоново-Бенешевський»⁵¹³ обдур й у нас, й у чужих, але «з вовками жити — по вовчи вити», й я робив «театр маріонеток», бо у нього «вірили» так, як вірять також й іншим «довірним Бога чи богів», вмовляючи людям «його волю» тепер. Але шаманство й «віра» є річчю небезпечною, що ми й Ви також пережили на власній шкурі й на шкурі наших Підкарпатських людей на Срібній Україні, де все жило ілюзіями — інколи вигаданими на місці.

Тепер «залізо й кров», а чи має наша еміграція в руках залізо й чи готова віддати не хитаючись кров?

Отже, друже мій, даруйте гірку правду, але біда, коли задля ілюзій втратите сили, потрібні на реальність.

Ваш колега лишив мені деяку літературу, яка є більш реальністю, чим життя, бо вона спрацьовує духа — реальну складову сили, шкода лишень, що не лишив мені дальше, крім 1-ї частини Вашої книги о «чисті лиця», бо з прочитаного й того, що лишено, багато мені стало ясным зі Срібної землі й дечого іншого, чого й Ви, певно, не знаєте. Отже, як можна, був би дуже вдячний за надсилку решти, звичайно, лишень для мого особистого вжитку.

З іншого, зокрема, подобалася мені та мала книжка «invkutawo» з малюнками та й переклад, бо ж то по моєму фаху, хоч з термінологією треба попрацювати, але це діло спокійніших часів.

Якби умови праці та часу дозволили би, то й я би радо включився у ту реальну й позитивну частину праці по тих моїх фахах.

Я далі «сиджу» на своїй праці за кавалок насущного й нікуди не можу [податися].

З тими нашими «комбатантами» не доведу толку — раніше мала організовуватися якась «Вища рада при УНО», нині у чоло нібито має стати голова УНО полк. Омельченко, взагалі наш «kriegskamaradenschaft»* скрипить й тріщить за наподобленням чужих зразків без того головного, без своєї програми, свого народу — своєї держави.

---

* «Військова спільнота».

Хай може й прийде до спільноти, яка потрібна, але з вищенаведених причин боюся, що буде чергове роз'єднання та два або три «kamradenschafta», як то було в бл[изькій] пам'яті ЧСР, а може «німець навчить» — так подякуємо. З правдивою пошаною.

Drtinova 89/III
Brno XIV,
16/VI 1941

(В. Петрів)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 32–35.
Оригінал. Рукопис.*

*Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.
Військово-історичні праці. Листи. —
К., 2004. — С. 471–473.*

№ 400 | Лист генерал-хорунжого В. Петріва генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку про згоду працювати в Українській генеральній раді комбатантів за певних умов

16 червня 1941 р.

Вельмишановний пане генерале!

Власно уж три дні, як мусив би написати Вам по приїзді сюди шановного пана полковника Дзюбенка, який ласкаво потрудився аж на ту гору, де я живу з несподіваною для мене пропозицією вступити до Вищої ради бойовиків з одночасним прийняттям звання почесного члена УНО, але та праця, якою я обтяжений задля, без алегорій, кусня хліба, а то сухого, відбирає так багато енергії та часу, що гадаю спізнення мені буде даровано.

Шановний пане полковник Дзюбенко переказав мені, що Ви зволили згодиться бути головою Ради, але, на жаль, не міг мені відповісти, які завдання будуть на ту Раду покладені, як ці завдання будуть виконуватися, маючи на увазі, що Ви є в Празі, я у Брні, генерал Курманович у Відню, генерал Кравс у Зноймо, ген. Куц у Варшаві й лишень трое з членів є разом: генерал Капустянський, полковник Дяченко та Самутин⁵¹⁴.

Якщо праця Ради не буде колективна, то хотів би я знати, яке саме мені буде покладено завдання. Неясно мені було, які будуть відносини цієї Ради до проводу УНО згідно ОУН й з кого саме цей провід складається. Отже, не дивлячись на усе моє довір'я до особи пана полковника Дзюбенка та до Вас, пане генерале, зокрема, мені тяжко було прийняти будь-яке рішення в сліпую.

Моя праця на Збройовці Брно — організації полувійськової, не дозволяє так нараз виїхати. А здобуття дозвілу вимагає часу, особливо тому, що я ще не маю тих 6-ти місяців служби, які передрішають вільну відпустку, а тому я не міг минулу суботу виїхати, як-то мені було запропоновано паном полковником Дзюбенком, однак ще не втрачено надії дістати цей дозвіл.

Дуже радий, що побачилися Ви з паном полковником М[ельником] й може пощастить Вам вплинути на доцільність акцій ОУН, яка в теперішній час набирає ваги, а тому дуже бажано, щоби вона була позбавлена тих помилок, яких було допущено як два роки тому на К[арпатській] У[країні], так й під час походу на Польщу [1939 р.], помилок більше

трагічних, чим помилки 1930⁵¹⁵, ба й 1920⁵¹⁶ року, бо там обставини були значно більше проти нас.

Охоче би працював під Вашим головуванням, як охоче працював й в УВНТ, але хочу, щоби мені все було ясно, бо й справа, за яку Ви очевидячки беретеся нині, є більше важлива та відвічальна, чим будь-яка й цю відвічальність поділятимуть й всі Ваші співробітники.

Прошу прийняти від мене та моєї родини щирі привітання для Вас й вашій шановній пані.

З правдивою пошаною до Вас [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 36.
Копія. Машинопис.*

№ 401 | Лист В. Петріва члену ОУН(Б) Р. Ільницькому про можливість створення загальноукраїнського політичного центру лише за згоди чільних діячів української еміграції, які претендують на урядову легітимність

17 червня 1941 р.

Вельмишановний пане магістре!

Сьогодні ранком, йдучи на працю, вкинув я до скриньки листа до п[ана] інж. Врецьони на адресу, яку мені подав інж. Довгаль.

У цьому листі я вже частинно відповів на ті запитання й ті думки, що Ви висловили того-ж дня моїй Пані, не заставши мене в хаті.

Прочитавши Вашу відозву й вислухавши все, що переказала мені дружина, можу до висловленого мною в листі до п[ана] інж. Врецьони додати, що 1 й 2 точки наведеного Вами конкретного програму є можливі до виконання лише тоді, коли під ними підпишуться провідники тих груп, що претендують на право виступати іменем не лише еміграції, але й українського народу й тих осіб, що претендують на урядову легітимність.

Конкретно мусять бути підписи: Андрія М. Ливицького, Андрія Г. Макаренка, Павла Скоропадського й Андрія Мельника.

Без цих підписів утворення будь-якого репрезентаційного тіла буде лише утворенням ще одної еміграційної групи, яка неминуче буде мусити вступити в боротьбу з тими попередніми й лише збільшить існуючі міжусобиці.

Мені дуже неприємно, що цим своїм листом можливо рушу Ваші надії й роблю Вам неприємність, але моїм обов'язком як старшого віком, що багато разів бачив невдалі спроби об'єднання різних груп, є не втягати своєю участю людей в акцію, що, на мою думку, є засуджена на неуспіх і яка може пошкодити Вам самим у тій позитивній праці, до якої Ви, по Вашим словам, пустилися.

Ось чому я не можу дати свого підпису на відозві, поки там не буде повищих підписів, хоч засадничо цілком поділяю висловлені в точках відозви думки.

З того, що я казав як Вам, так і пану Врецьоні, а також із листа останньому й конкретних моїх вчинків, Ви знаєте, що я ніколи не відмовляюся від реальної співпраці з будь-якою групою, якщо вона йде на користь загально-українській справі.

Тому певен, що Ви не можете думати, що я ставлюся з якимось упередженням до Вашої групи, молодий запал і енергія якої мені дуже подобаються. Певен, що ця енергія,

скерована на реальні й можливі до досягнення мети завдання багато спричиниться для добра нашої Нації.

Слава Україні!

19. VI. 1941

Брно, Дртінова, 89/9

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 40–41.

Копія, Машинопис.

№ 402 | З листа І. Феценка-Чопівського К. Маціевичу про сучасне політичне становище та заходи щодо об'єднання української еміграції

19 червня 1941 р.

Дорогий Косте Адріановичу!

Маю до Вас дві справи:

1. Сьогодні одержав лист від Андр[ія] Мик[олайовича] [Лівицького] з Кракова з датою 17.VI такого змісту: «...шкода, що не побачилися, бо до Райху й Праги не пускають. Дуже добре Ви поставились до УНО; ми віддавна вважаємо, що наші громадяне не повинні УНО цуратися. Зараз у Кракові намічено ширше об'єднання [...] Я приїхав на спеціальне запрошення і брав участь в кількох конференціях з участю представників різних течій укр[аїнської] політ[ичної] думки. Зустрів з боку всіх великий респект до нашого Державного центру і до моєї особи зокрема.

Мене не пускають з Кракова, хоч мушу поспішати де інде. Були промови наймолодших (бандер?) про те, що будуть «щасливі», коли обставини дозволять Урядові УНР обняти владу в Україні [...] Потім мав побачення з полковником (?)*, який після порозуміння з своїм шефом (а наших старим знакомим)** задекларував мене остільки прихильні речі, що навіть і для мене були милою несподіванкою. Хоч «поєднання» заініційоване їхніми молодшими прихильниками***, але вони розуміють, що таке громадське поєднання чи порозуміння ми могли тільки вітати.

Вони стоять (інтимно) на тому, що єдиною «легальною» владою є УНР. Отож, тутешне «громадське тіло» є на добрій дорозі до визнання Уряду УНР, а разом з УНО ці дві організації фактично будуть громадською підбудовою під урядом УНР, «реорганізованим по згоді з укр[аїнським] громадянством». Відозву підписали бандерівці, УНРівці, УНДівці, комбатанти, а також безпартійні як Шухевич (адв[окат]), Купчинський⁵¹⁷, каноник Лопатинський⁵¹⁸ і т. п. Наші громадяне**** мають підписати, але мають право і стриматись і було б бажано, щоб Ви (Чоп[івський]) підписали».

Засим в залучнику резолюції наради вояцтва і громадян УНР. Варшава. 8.VI.

1. Вважати ідею поєднання, заініційовану Організацією українських націоналістів і членами УНДО — корисною для національної справи.

* Йдеться про Р. Сушка.

** Мається на увазі голова Проводу ОУН А. Мельник.

*** Йдеться про бандерівців.

**** Йдеться про представників наддніпрянської еміграції, прихильників середовища УНР.

2. В націон[ально]-громадському тілі, проєктованому ініціаторами поєднання, громадянам УНР взяти участь, залишаючись на засадничих і тактичних позиціях УНР.

3. До загально-нац[іонального] поєднання можуть належати всі патріоти-українці, за виключенням групи П. Скоропадського, як незмінної експозитури Москви⁵¹⁹.

4. Змагати до того, аби загально-громадське поєднання зрозуміло конечність визнання Уряду УНР як презентанта визвольної боротьби, авторитетного і для України і для чинників чужеземних.

5. В разі такого визнання вважати доцільним реорганізувати Уряд УНР по згоді з [українським] громадянством.

Можно було б додати до цього листа багато коментарів (я Анд[рію] Мик[олайовичу] послав «наші» 5 пунктів ще перед місяцем!). Ви самі їх зробіте: однак ясно, що А[ндрій] М[иколайович] сам хоче очолювати акцію і шукає контакту з господарями*. Отож, виникає концепція цілком протилежна там тій, яку Ви висували, ніби заховати УНР як тіло о протилежній [...], а тут клеють, щось інше [...]

З Кракова не маю жадних офіціальних повідомлень; маю враження, що відіграв роль «вичавленої цітрини» та, що ОУН таки не бажає випускати зі своїх рук полковника М[ельника].

Взагалі, оце очікування подій на В сході мучить і я маю депресію (хвилеву!!).

З[оя] О[панасів]на Вас сердечно здоровить.

До милого побачення.

Обіймаю

(І. А. [Фещенко-Чопівський])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 145–145зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 403 | **Звернення представників української військової та політичної еміграції у Варшаві до еміграційного загалу у зв'язку з нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз та із закликом підпорядкувати себе Державному центру УНР**

Не раніше 22 червня 1941 р.

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Прийшов час і нашого визволення, час на який ми чекали більше 20 років.

Під зверхнім Проводом Великого Фірера Німецького Народу на величезному безприкладному в історії фронті – від Льодовитого океану і аж до Чорного моря – йде зажерта боротьба з комунізмом, що поневолив і нашу батьківщину та мав замір поневолити цілий цивілізований світ.

Український Нарід, більш як двадцять літ тому, перший розпочав ту боротьбу й першим почав лити свою кров в обороні християнства й цивілізації, борячись одночасно й за свою свободу та державність.

Нас було переможено. Ми впали в нерівній боротьбі й втратили свою Батьківщину. Але наш Нарід, як забороло для комунізму на його дорозі в Європу, і після втрати своєї Держави не припинив боротьби з комунізмом і Москвою. І українська кров продовжувала литися

* Мається на увазі німецька окупаційна влада на теренах Польщі.

протягом останніх десятиліть, як вона летить і зараз од рук комуністичних катів під час побідного наступу Великої Німецької Армії, хоч українська зброя ще не займає належного їй місця в новому хрестовому поході.

З загаєним віддыхом слідкуємо за перемогами Великого Німецького Народу над нашим віковичним ворогом — Москвою й віримо, що й нам буде дана можливість далі складати, — але в козацьких шерегах українського війська, — нашу офіру крови за визволення України, поруч з іншими народами, за впровадження нового ладу в Європі.

В цю історичну хвилину наш Уряд, єдиний правний Уряд України, що вийшов з волі Українського Народу, ствердженої універсалами Української Центральної Ради й підтвердженої Трудовим Конгресом, та який діяв на підставі Конституції Української Народної Республіки, — без перерви і на еміграції перебуваючи, — як колись Уряд Гетьмана Пилипа Орлика — продовжує свою діяльність.

Уряд цей в році 1918 визнала Німеччина та інші держави⁵²⁰.

Старшина й козацтво! Мусимо пам'ятати, що нас не звільнено з присяги на вірність Урядові Української Народної Республіки. Мусимо усвідомити собі, що перебуваючи тепер у безтерміновій відпусці, можемо кожної хвилини з наказу Уряду бути покликані до активності. І тільки цей наказ нас обов'язуватиме.

Ви, що стільки тяжких років вірно стояли на сторожі національно-державного ідеалу, на сторожі святости ідеї Симона Петлюри, ви продовжували й продовжуєте традицію Української Державности й її персоніфікуєте.

Зрозумілим є, що Уряд не про всі свої заходи може інформувати широке громадянство. Мусимо вірити нашому Урядові й спокійно чекати того часу, коли нас буде покликано для продовження перерваної збройної боротьби за державність України.

Не перерішуючи зараз персонального складу Уряду в майбутньому, як рівнож і не зупиняючись над устроєм нашої відродженої Держави, закликаємо всіх громадян Української Народної Республіки вірно станути при своїх старих прапорах.

Тільки ця наша вірність є й буде запорукою, що не марно лилася кров козацька під час чотирьохлітньої боротьби Українського Народу проти окупантів, кров лицарів з-під Крут, Зимового Походу та Базару, на якій збудовано наступний по Мазепі етап визвольної боротьби, етап Петлюрівщини.

Віримо, що незабаром під нашими старими випробуваними прапорами об'єднається вся українська еміграція, бо тільки ім'я Петлюри і тільки це ім'я на нашій Батьківщині є символом волі, державности й безкомпромісованої боротьби проти Москви.

Стіймо-ж вірно під прапорами Укр[аїнської] Нар[одної] Республіки.

Хай кожний, в якій би він український політичний чи громадській організації не перебував, при кожній нагоді стверджує свою вірність нашим, кров'ю освяченим прапорам. Хай кожний чекає на ту годину, коли Великий Фюрер Німецького Народу дасть нам змогу, поруч із своїми залізними полками, продовжувати перервану боротьбу, щоб довершити недовершене.

С Л А В А   У К Р А І Н І !

Слава Президентові та Урядові Української Нар[одної] Республіки!

Слава Вождеві та військові Великої Німеччини!

В імени українського вояцтва й цивільної української політичної еміграції.

В. Куш, ген[ерального] штабу генер[ал]-хор[унжий], О. Загородський, ген[ерал]-хор[унжий]; П. Шандрук, ген[ерал]-хор[унжий], архипресвітер П. Пашевський, К. Павлюк, полковник; М. Садовський, полковник; М. Крат, полковник; О. Вишнівський, полковник; І. Литвиненко⁵²¹, полковник; М. Стечишин, підполковник; Ф. Гудима, полк.; Микола Ковальський,

Петро Шкурат, Т. Олесіюк, Борис Ржепецький, інж. П. Сікора, Іван Іножарський, суддя; Віктор Соловій, суддя; Олександр Корчииський, А. Валійський, ген[ерального] штабу підполковник В. Чабанівський; підполковник Б. Барвінський, підполковник С. Сологуб, підполковник О. Чубенко, підполковник Петро Сологуб, сот. Іван Лютий, сотник Семен Нечай, сотник Володимир Шевченко, сот. О. Чубук-Подільський, Іван Шевченко, Я. Галюк-Малиновський, сотн[ик]; П. Денисенко, сотник.

Резолюція, що її ухвалено на нараді стисло-інтимній в Пр[а]зі та В[арша]ві і прийнято пізніше на ширших нарадах:

1. Вважати, що перемога Німеччини над нашим споконвічним ворогом у найбільшій мірі відповідає інтересам України.

2. Доручити нашим громадським організаціям і окремим громадянам всемірно підтримувати німців у їхній боротьбі проти Московії, пам'ятаючи одночасно, що нашою найбільшою метою є самостійна суверенна Українська Держава.

3. Вважати, що Уряд Української Народної Республіки на чолі з бл[аженої] пам'[яті] Головним Отаманом Симоном Петлюрою, а потім Андрієм Ливицьким, спираючись на волю Українського Народу, виявлену в роках 1917, 1918 і 1919, став фактично авторитативним уже після скасування Директорії.

4. Просити Уряд негайно розпочати підготовчу працю до повороту в Україну і, зокрема, працю по виробленню Конституції Української Народної Республіки, яка б відповідає інтересам Української Нації й сучасній політичній ситуації в Європі.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 385, арк. 9–11.
Копія. Машинопис.*

№ 404 | Лист генерал-хорунжого В.Петрива громадському діячеві С.Довгалю про консолідаційну акцію українських політичних сил, ініційовану ОУН(Б), та необнадійливі справи через брак сил в Україні

23 червня 1941 р.

Шановний пане інженере!

Щоби уникнути всіляким спекуляціям з моїм ім'ям, які тепер можуть бути в моді, пишу Вам з праці цього листа. Останній посланець* з Кракова був у мене у середу 17/VI, але мене не знайшов дома, бо я від 6-ї на праці, а він був у мене по 7-й, отже, балакав з моєю Пані.

Не могу не співчувати їх стремлінню об'єднати усно нашу еміграцію, але по довшому досвіду цьому не вірю, й не бачучи на відозві підписів наших «Вождів», «Президентів» і т. д., боюся, що це «об'єднання» буде мати долю інших подібних, тобто в найкращому утворить ще один «отпор», «групу», «організацію» і т. д. й прискорить й збільшить сварку.

Усе одно рішатимуть о нас без нас, бо ми не маємо того головного — сили.

Запрошення, що я вже дістав в таке призначення якогось там «провідника» комбатантів на цілу аж Мораву, але «без мене мене женіли — я на ярмарке біла».

* Йдеться про Р. Ільницького.

Той пражан, що Ви його мені надіслали, є добрий аж на того «Вождя» на еміграції. Бачите, від великого до смішного недалеко, а «Вождь» — це сила, екзекутива, можливість примусити до викону. Без того це лишень той самий театр маріонеток, що бачили в Лондоні.

Тримайте зв'язок, товаришу. І якщо мене серйозно покличуть до реального і серйозного діла серйозні люде, якщо мені не буде заборонено, то обов'язково повідомлю Вас, але як заборонено буде когось повідомляти, то значить лишень індивідуальна акція, на яку можу піти лишень, щоби помститися комуністам московським за все те зло, що поробили, але це загального значіння не матиме жодного.

Цілком можно, що на таку празьку акцію я ниньки й не піду, бо належу не собі, не родині, а Україні. Хай щастить!

Слава Україні лише самій!

(—)

В. Петрів

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 43–44.

Копія. Машинопис.

Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.

Військово-історичні праці. Листи. —

К., 2004. — С. 474.

№ 405 | Лист члена ОУН(Б) В.Горбового⁵²² генерал-хорунжому В. Петріву про Український національний з'їзд у Кракові та обрання його головою Українського національного комітету

24 червня 1941 р.

Краків

Високоповажаний пане генерале!

Отсим маю шану повідомити Вас, що дня 22 червня 1941 [року] відбувся в Кракові Українській Національний З'їзд. Як Вам відомо з устних інформацій двох відпоручників — ініціаторів тої акції — майже всі чільні українські громадяни і представники майже всіх українських національних груп взяли участь в тій концентрації українських будуючих елементів. До тої акції приступили, крім ОУН, групи: УНР, УНДО, гетьманці і частина групи ФНС⁵²³. Не приступила лише група полк. Мельника.

На згаданому З'їзді вибрано Вас одногосно Головою Українського Національного Комітету.

Прошу отже приїхати до Кракова в цілі обняття керми і ведення згаданого Комітету.

Матеріальні умовини Вашої екзистенції маємо на увазі і думаємо, що цю перепону ми тут легко поборемо.

Прийміть пане генерале вислови моєї глибокої пошани.

Слава Україні!

(Д-р Володимир Горбовий)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 49.

Оригінал. Машинопис.

26 червня 1941 р.

Прага

Високоповажний пане генерале!

Два дні тому одержав Вашого листа й не відповідав зразу, бо чекав відомостей з Кракова про конгрес, що мав відбутися 22. VI. Одначе й досі відомостей нема жадних і ми не знаємо, чи вдалося здійснити той намір. Проект був такий: минулої неділі мали з'їхатися до Кракова представники УНДО, радикалів, бандерівців, Фронту національної єдності (Паліїв), клерикалів і частини гетьманців та УНР-івців і вибрати орган, який би став на чолі укр[аїнської акції], принаймні до того часу, доки на Україні не повстане уряд. До цієї акції не приєднались тільки мельниківці, бо вони самі претендують на провідництво.

Безглуздий підхід групи Мельника [образив]* усіх, і навіть Кубійович мав запропонувати Мельнику відступити від вождівства. З чергового числа «Наступу» видно, що він не відступиться, хоч чутки тут були, що він зрікся. Воно може ця колотнеча й зайва, бо не від наших центрів буде залежати майбутній розвиток подій, але достойний виступ нашої еміграції, об'єднаної навколо одного осередку, приніс би Україні скріплення її сили, а не боротьбу від першого дня вступу еміграції на рідні землі. Ми сподіваємось, що група Мельника рано чи пізно мусить зрештати від своїх планів і приєднатися до загального фронту. Коли цього не зробити, то буде значити, що комусь на тім залежить, щоб вони були окремо і розбивали сили.

З листа Вашого бачу, що Ви знаменито орієнтуєтесь в обстановці. Листа прочитав панам Приходькові, Мазепі, Феденкові ... і всі вони вважають поступування Ваше правильним.

Ми послали листи й телеграми до Кракова з цілим рядом запитів, ходиться про включення інтелігентських сил до праці й пропонуємо планове використання їх, не хочемо їхати самопасом, щоб не було так, як у Карпат[ській] Україні. Коли прийде відповідь, то Вам зразу напишу. Вважаю, що Вам в хвилини дозвілля [треба] зайнятися планом організації збройних сил в майбутній Українській державі. Ще позитивно не знаємо, що задумують зробити на теренах теперішнього СРСР, але вважаємо, що без ідеї самостійних держав нічого не вийде.

Здоровлю Вас і Вашу родину,
Ваш

(С. Довгаль)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 55.
Оригінал. Рукопис.

* У тексті нерозбірливе слово.

26 червня 1941 р.

Шановний пане докторе!

По одержанню Вашого телеграму від 22/VI до ниньки даремно чекав на обіцяне пояснення.

Мені доси невідомо чи дістали Ви прирічення від груп Андрія Мельника, Павла Скоропадського та Андрія Ливицького, що вони бодай не будуть перешкоджати плянованому Вами об'єднанню, бо без цього всяка спроба об'єднання буде лишень утворення ще однієї групи на еміграції та збільшення розбиття.

Про повищі мої думки я ясно заявив устно та листовно тим, хто у мене від імені об'єднання був, відмовивши з тоєї причини підписатися під відозвою, тези якої для мене ідеологічно цілком приємлемі.

Цілою своєю поведінкою як під час нашої визвольної боротьби, так й трагедії Карпатської України, так й в часи пацифікації 1930 року та у багатьох інших випадках, довів я чином свою готовність ризикувати всім для української справи; тоді, коли була велика небезпека для української справи, жодної допомоги та жадних можливостей на той справі придбати [для себе] персональні користи [я не бажав].

У тих же випадках довів я чином свою національну карність, підлягаючи тим, хто тоді вів акцію й співпрацюючи з далеко несимпатичними мені, по методикам чинів, групами чи організаціями.

Нині Україні не загрожує від тих, хто перемагає, жадна небезпека, от тому більше, чим раніше, я дозволяю собі лишитися тим, чим завжди був: коректним до кожної української групи й засадничо вважаючим внутрішню боротьбу шкідливою й тому її уникаючи.

Хочу й надалі лишатися лишень Українцем, що працює лишень в загальних українських інтересах на користь України цілої. Я вже писав Вам, на яких умовах вдалося мені по довгій голодівці дістати працю, що ледве забезпечує існування, й що її умови дозволяють моє відкомандирування на вимогу Вермахту в разі активної потреби.

Боюся, що цей лист прийде тоді, коли започата Вами організація вже перестане існувати, але мушу його написати для того, щоб не було у когось сумнівів, що я прийняв якусь функцію, не знаючи повністю всіх обставин та не маючи певности, що я з нею дам раду, та що праця на ней буде загальною корисною.

Слава Україні!

(Всеволод Петрів)

Генштабу генерал-хорунжий

26/VI. 1941
Дртінова 89/III
Брно XIV

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 56.
Оригінал. Машинопис.

27 червня 1941 р.

Berlin, den 27/VI.41

Високоповажаний пане генерале!

Сердечно дякую вам за лист Ваш од 24.VI.41. Ясна річ, що ніякої мови про якусь опозицію мою з Мурашком до Я[сно]В[ельможного] П[ана] Гетьмана, чи тільки Мурашка, чи тільки мою до Я[сно]В[ельможного] П[ана] Гетьмана в справі краковських нарад бути не може.

Участь наших людей [має] там персональний характер. Ми нічого не маємо проти того, щоб цим заманіфестувати добру волю до порозуміння, але не більше. Бо ж, зрозуміло, не можемо ми дати свою згоду на участь у такому тілі, що матиме намір виносити політичні рішення.

Оскільки таке тіло маніфестує бажання мати порозуміння, це добре, на більше ні.

До речі, обставини — і то незалежні від нас — склалися так, що ми не могли надіслати до Кракова когось більшого за Євтимовича, який при всіх добрих своїх інших властивостях на ролю політичного учасника таких комбінацій не надається.

Особисто я дуже мале значення надаю тим краковським спробам. Це все не те, і виглядає дуже слабенько. Не там і не в цьому лежить рішення нашої справи, жаль, правда, але що робити.

Андрій Лівницький, як це зазначено в одному важливому місці, не може відіграти ніякої ролі і з причини невідповідності самої концепції, як і з причин особистої натури: нема довір'я! Андрій Мельник тим паче: 1. Вождь, що його на вождя «обирає» певна кліка (4–5 осіб) і тримає його в послуху собі, нікому імпонувати взагалі не може; 2. Галицький підклад і склад ОУН (УНО) абсолютно не дають можливості, що в Україні А. Мельник щось зможе зробити; 3. Розділення ОУН на дві групи, що обіцяють знищити одна одну, не дає права припускати, що А. Мельник зможе упоратися вже не з своїми іредентистами, але з ідеологічними противниками в порядку згоди і співпраці.

Все більше усталюється думка, що Гетьманський табір має великі плюси. Багато залежить від терену й настроїв там. Для мене нема ніякого сумніву, що так чи інакше, раніше чи пізніше, але Гетьманська Україна буде. Щось подібне до 1917–1918 рр. повториться. Треба тільки, щоб люди наші взагалі були б мудріші за тогочасних. Рішень тут ще нема. Це тверджу з повною відповідальністю. Можуть бути завтра чи позавтра, це не виключаю, але думаю, що все ж пройде ще час, що буде вимірюватися на дні. Тепер не до того. Немає ще перегляду загального стану та можливостей. Думаю, що це вже розумно й доцільно. Раніше знищення живої сили ворога, а далі вже порядкування здобутого терену політичним порядком. На початках, ясна річ, будуть послуговуватися припадковими українськими (російськими) силами, що з рештою ні до чого не зобов'язує.

Тільки тепер починаєш розуміти всю велич кроку Гітлера й Німеччини. Честь і хвала! Ніхто в тій Європі, ні в Америці не спромігся так промовити до большевиків, як це зробив Адольф Гітлер. Бо вся ця большевицька зараза піддержувалася світовою жидовою, хоч на око робилися ті чи інші потягнення «проти». Все це для дурення і нищення голів.

Ключ розв'язки лежить не в наших руках. Але в руках наших лежить використати добре сприятливу розв'язку. Ще є час схаменутися нашим людям та, добре заглибившись

в історію — давню й недавню, знайти потрібне рішення. А воно ясне і просте: З Гетьманом будувати Україну для всіх!

Маю передчуття, що швидко зобачимося, якщо тільки Ви не зірветесь раніше та не полинете на Схід.

З глибокою повагою до Вас, у цю величну й щасливу для нас хвилину обіймаю Вас і бажаю Вам усього доброго, а також і Вашій родині.

Ваш

(Б. Гомзин)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 57–58.

Оригінал. Машинопис.

№ 409 | Лист В.Петрива В.Горбовому про відмову обійняти посаду голови Українського національного комітету та схвальну оцінку спроби об'єднання українства на Українському національному з'їзді в Кракові 22 червня 1941 р.

28 червня 1941 р.

Брно

Вельмишановний пане докторе!

На Вашого листа з дня 24.VI маю шану повідомити, що обставини теперішнього часу та військові зарядження не дають мені можності обняти провід Українського Національного Комітету й виїхати до Кракова.

Ставлячись з повною пошаною до тих осіб, що були підписані під відозвою, яку показали мені ініціатори об'єднання та до тих організацій, які Ви поіменували як учасників з'їзду, певний, що гасло «Українці мусять лучитися як Українці для оборони прав Українського Народу», подане першим нашим президентом Михайлом Грушевським «в році свободи України 1917», нарешті здійснилося.

Слава Україні!

З виразом правдивої пошани

Генштабу генерал-хорунжий

(–)

Всеволод Петрив

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 63.

Копія. Машинопис.

№ 410 | Лист полковника В.Мурашка генерал-хорунжому В.Петриву про його беззастережну відданість гетьману П. Скоропадському та про політику Німеччини щодо України

28 червня 1941 р.

Берлін

Високоповажаний пане генерале!

Показав мені підполковник Гомзин Вашого листа до нього. Несамовиті люде ширять чутки про опозицію до Я[сно]В[ельможного] П[ана] Гетьмана, називаючи також і моє ім'я.

Повідомляю Вас, що я в опозиції до Я[сно]В[ельможного] П[ана] Гетьмана не можу бути. Впізнавши Я[сно]В[ельможного] П[ана] Гетьмана ближче як людину, признаюся, що є Йому навіть особисто беззастережно відданий. Шаную досвід, величезний досвід, якого ані в нн – ій* долі не має нігде, ні один українець. Шаную глибокі моральні засади, на котрих Я[сно]В[ельможний] П[ан] Гетьман буде своє політичне діло. Подивляю енергію й відвагу, корюся силі патріотичного почуття, яке палає в грудях Його Світлості. Оце все те, що мене ніколи до ніякої опозиції супроти мого Гетьмана не приведе. Я можу видійти зі свого становища, можуть мене позбавити того становища, але дуже хочачи Української Держави, я ніколи в опозиції не буду, бо не вірю в таку, якщо свій досвід, свої впливи і свою політичну науку не приложить до нашого національного діла Я[сно]В[ельможний] П[ан] Гетьман. Оце прошу прийняти до відома на всі поточні часи, високоповажаний пане генерале.

При цій нагоді подаю Вам з приватних джерел пару слів інформативного характера. Говорять, що німецька влада не проголошує ніяких планів на Сході через те, щоб всі сили в ССРСР прийняли участь в поваленню того режиму. «Коли б ми проголосили незалежну Україну, тоді б всі белогвардейці пішли б з більшовіками, значить проти нас...» Тому то буде ніби, три етапи: війна, коли політика ніяк не втручатиметься до Східнього діла; пізніше прийде комісар, а аж потім наступить розв'язка політична.

В приватних (німецьких, ділових) колах говорять з певністю, що Україна буде визначена в границях 1918 року та повернеться той самий Зверхник, що тоді був. Про це говорять дуже широко і дуже багато. Підкреслюю, в приватних колах, бо офіційно українська справа не зазнала ніяких змін, хоч йде вже тиждень.

Я особисто отим усім «чуткам» вірю: перша логічна, друга конечна. Що до другої справи — тут мені допомагають оці міркування: в «Льокаль Анцайгер» за минулу середу були такі зауваги щодо України — це, мовляв, народ, що нічим не різниться від великоросів, крім більшого темпераменту. Втративши у XVII століттю всі позначки своєї незалежності, від того часу нічим себе, як окремих народ не виявив. Навіть назва його не установа. Називається він народом малоруським, рутенським, або так званим українським. Стоїть підпис: професор університету (прізвище забув).

Це не памфлет, і не озлоблена провокація. Це погляд німецької науки і в більшості політики на українську справу. Інформація трохи «перебільшена», але факт той, що подає і міністерство пропаганди не вважало за потрібне її не пустити.

Політична конечність однак вимагає, щоб Україна державою була.

«ОУН-УНО, мені недавно дивувалися, по що воно нам тепер. Там же вже стріляють наші солдати. Що ж мали б робити терористи? Їх праця вже скінчена». Цинічно — жорстоко, але безсумнівно справедливо. Німці дуже добре знають, що Україна це — суміш отих малоросів, рутенців і, «так званих» українців. Не знати кого більше: чи отієї суміші чи «руських». Вистрілюванням і вирізуванням тут не допоможеш. Українське політично-державне питання є дуже складне. Не розв'язати його полковнику Мельнику, авторитету якого не признає не тільки 50 мільйонів, а і п'ятьсот прийдисвітів-терористів не признають. Мораль їх — це брехня. Ось, генерал Капустянський виголосив у «Краківських Вістях» мобілізацію. Притиснутий Хроновятом⁵²⁴ (Голова комбатантів у Кракові) брехав далі: «То я приватно, щоб мої приятелі зголосилися...» А розрахунок був — «пустить пыль в глаза...» Всі вони отакі...

Спокійно я розглядаюся за конкурентом Я[сно]В[ельможного] П[ана] Гетьмана. Таки справді не знаходжу. Було б з того посміховище, коли б знайшовся. Це б означало, що ніякої України не буде, навіть малої і підлої...

---

* Так у документі.

Ми спокійно вичікуємо. Своїх людей висилаємо на Україну. Зате, вожди владають в гистерію. Ось генер. Омел[янович]-Павл[енко] (старший), сарака, таки не витримав, таки «зголосився». «Знов не попав».

Я особисто дуже скептично задивляюся на об'єднання у Кракові, але наші люде там є. Щиро до Вас

(В. Мурашко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 61–62.
Оригінал. Машинопис.

№ 411 | Протокол конференції представників українських військових організацій в еміграції у Кракові у справі створення Української генеральної ради комбатантів

29 червня 1941 р.

ПРОТОКОЛ

конференції представників організації українських комбатантів та старшин колишньої Української Армії, що відбулася в Кракові, в неділю 29 червня 1941 року, під головуванням ген[ерального] штабу генерал-хорунжого Миколи Капустяньського.

П р и я в н і:

Генерал-поручник

М. Омелянович-Павленко (старший), б[увший] Командірний Української Армії

Генерал-хорунжий

М. Капустяньський — представник колишнього Головного командування Українських Збройних Сил

Полковник

Р. Сушко

Альфред Бізанц⁵²⁵ — представник німців — товаришів [по] зброї

Підполковник

Віктор Малець — голова секції комбатантів у Кракові

Полковник

М. Рибачук

_____//_____

Петро Д'яченко

_____//_____

Володимир Санченко

Сотник

Іван Миколаєнко

_____//_____

Савченко

_____//_____

Пугло

Поручник

Михайло Хроновят — голова секції комбатантів при УЦК в Кракові

Поручник

Любомир Макарушка

_____//_____

Палій

_____//_____

Мальків

Сотник

Петро Сагайдачний — секретар секції комбатантів

Порядок нарад:

Справа створення єдиного проводу для всіх існуючих уже організацій українських комбатантів у всіх країнах.

Перебіг конференції

Генерал-хорунжий М. Капустянський, як ініціатор, відкриває в год[ині] 18 конференцію. Вітає колишнього Командарма й усіх приявних та повідомляє, що, крім особисто приявних на цій конференції представників окремих територіяльних осередків українських зорганізованих комбатантів, беруть у ній участь також інші територіяльні осередки, а саме: Організація на терені Великонімеччини при УНО, через свого неприявного тепер представника полковника Тиміша Омельченка, що дня 28 червня ц. р. під час свого перебування в Кракові докладно обговорив справу з генерал-поручником М. Омеляновичем-Павленком та генерал-хорунжим М. Капустянським, потвердив необхідність створення єдиної організації й єдиного проводу та відповідним письмом залишив заяву про свою участь у сьогоднішній конференції, згоду на її постанови та повновласть заступництва й голосу на руки ген[ерал]-хор[унжого] М. Капустянського; організація на терені Протекторату через такі ж письма полковника Дзюбенка з переданням голосу ген[ерал]-пор[учнику] Омеляновичові-Павленкові, врешті організація на терені Варшави, через особисту розмову полковника Поготовка з ген[ерал]-хор[унжим] М. Капустянським. Тобто, сьогоднішню конференцію треба вважати представництвом великої більшості центрів українських зорганізованих комбатантів.

З черги прохає генерала-поручника М. Омеляновича-Павленка перебрати провід конференції. Він дякує й прохає ген[ерал]-хор[унжого] М. Капустянського самому вести наради.

Згодом ген[ерал]-хор[унжий] М. Капустянський з'ясовує мету сьогоднішніх нарад. Свої міркування висловлює наступне:

Справа зорганізованого життя українських комбатантів актуальна між нами не від сьогодні. Не могли ми перевести її в життя й надати їй конкретних зовнішніх форм з причин, що не були від нас залежні. Загальна міжнародна ситуація, що в ній була німецька держава й наша абсолютна щира й велика лояльність у відношенні до Німеччини, що дала нам змогу перебувати на її межах — не дозволили нам робити того, що ми хотіли.

Рішенням Фірера Великої Німеччини, німецька армія двинула на Схід проти спільного ворога німецького й українського народів. З цим моментом перед нашим народом відкриваються нові перспективи. Ми, бувші українські бойовики, переживаємо велику радість, що здійснюються наші мрії. Але одночасно переживаємо й глибоку трагедію, що не можемо стати побіч німецьких вояків та зі зброєю в руках помагати їм визволити нашу Батьківщину.

В зв'язку з цим виринає необхідність мобілізування всіх наших творчих сил до праці для українського народу. Між цими силами не може бракувати і нас, бувших військових, що зі зброєю в руках творили перед двома десятками років українське державне життя. Тому і необхідно, щоб ми згуртувалися, створили єдину організацію під проводом єдиним, що пляново і відповідно до вимоги справи керував нею та спрямував її творчі сили. Майбутнє покаже, як ми можемо бути корисними для нашої справи та де будуть ужиті знання й уміння наших окремих товаришів. У проводі тієї нашої організації — Союзу Українських Комбатантських Організацій — стане українська Генеральна Рада комбатантів складена з українського генералітету й тимчасових провідників існуючих комбатантських організацій на окремих теренах. Одночасно твориться Воєнно-наукова й історична Рада, що працюватиме згідно виробленим для неї пляном. Українська Ген[еральна] Рада Комбатантів стоятиме на аполітичній платформі. В неї буде одна ідея й мета: створити з нашої організації моральну базу для відбудови нашого національно-державницького життя й дати для нього зміж себе необхідні й відповідні окремим ділянкам сили.

Закінчуючи, промовець звертається в бік полковника Альфреда Бізанца як представника німецького народу в наших колишніх визвольних змаганнях та на нашій сьогоднішній нараді і в його особі вітає від імені всіх українців військових Великого Фюрера, німецький народ та його славну героїську армію, бажаючи їй перемоги над спільним ворогом.

Всі привітні встають й оплесками приєднуються до висловленого промовцем привіту.

Генерал-поручник Омелянович-Павленко підкреслює в своїй промові правильність піднесених генералом М. Капустянським тез та необхідність створення єдиної організації українських комбатантів та єдиного керування. Змальовуючи загальну ситуацію прикладами з минулого, теперішнього й передбаченнями на найближче майбутнє й евентуальними перспективами поширення організаційних рамок на нові терени, обґрунтовує вимогу чим скорішого покликання до життя єдиного проводу.

Закінчуючи, просить привітних висловити свої міркування.

Поручник М. Хроновят переповідає перипетії організування українських комбатантів продовж минулого року на терені Кракова й Генерального Губернаторства та змальовує теперішній стан. Вітає ініціативу, підкреслює потребу створення керівного органу й єдиного союзу та ставить домагання, щоб в інтересі справи комбатантська організація стояла на цілком позапартійному принципі й спричинилася до скріплення нашого життя.

Поручник Макарушка висловлює однозгідні міркування, що й попередній промовець, та так же рішуче вимагає аполітичного характеру комбатантської організації.

Генерал М. Омелянович-Павленко відповідає обом промовцям і запевнює їх, що наша організація не стане предметом розгри. Можемо бути спокійні, ніяка політична група, що сильна й має перед собою перспективи на майбутнє, не буде намагатися втягати нас у свої справи. Навпаки, вона завжди вимагає від нас саме праці на чисто аполітичному ґрунті. Приклад — сильна організація Українське Національне Об'єднання в межах Великої Німеччини й Протекторату саме так завжди ставиться до комбатантських організацій. Навіть її провідник висловив бажання до нас, щоб ми працювати ділово. Для цього наводить кілька прикладів з недавнього минулого. Один із цих прикладів: у минулому році святковано врочисто роковини Зимового Походу. В почесних рядах засів між нами також соціал-демократ, колишній прем'єр Ісаак Мазепа, що разом з нами був у Зимовому Поході. Привітні дуже сердечно вітали генерал-поручника Омеляновича-Павленка, а голова проводу організацій висловив особливе вдовolenня з того факту, що українські комбатанти саме запрошенням колишнього прем'єра підкреслили їхнє понадпартійне ставлення справи в нашому державницькому житті.

Полковник Альфред Бізанц, відповідаючи дуже зворушливо на привітання, [поцінував] цей вияв ставлення українців до німецького народу. Він, як німець, але як й товариш збройних змагань, вірить, що український народ матиме то, чого прагне. Щобільше — українці матимуть і те, чого так дуже бажаємо, зокрема, ми, військові. В дальшому з'ясує, як він уявляє собі працю нової єдиної організації й нового єдиного проводу тут, на теренах, де вже діють наші організації й на нових теренах у майбутньому. Цілком одобрює й плян ініціаторів та міркування, висловлені на сьогоднішній конференції.

Полковник В. Савченко порушує справу військової фахової літератури.

На цьому вичерпалася дискусія.

Тому, що ніхто більше не зголосився з ніякими [пропозиціями] чи проектами, генерал М. Капустянський констатує:

Конференція однозгідно й одноручно вирішує створити єдиний спільний Союз Українських Комбатантських Організацій та єдиний провід — Українську Військову Раду.

Привітні приймають це до відома.

Генерал М. Капустянський заявляє:

Склад Української Генеральної Військової Ради, її функції та організаційна схема Союзу — будуть подані до відома всім проводам українських комбатантських організацій.

На цьому закінчено нараду.

Краків, 29 червня 1941 року

ЦДАГО України ф. 269, оп. 1, спр. 385, арк. 1–3.

Копія. Машинопис.

№ 412 | Звернення Української генеральної ради комбатантів до всіх во- яків українських армій з повідомленням про створення УГРК та її органів, їх склад, а також із закликом до спільної праці в інтере- сах української національної справи

Не раніше 29 червня 1941 р.

ВETERАНИ-ВОЯКИ УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ

В моменті, коли під могутніми ударами німецьких збройних сил валиться невідьничька будівля червоної сатрапії Москви й на її руїнах та згарищах український нарід стає відбудувати свою власну національну державність, зголошуємось до тієї великої і історично-відповідальної праці ми, колишні вояки Визвольних збройних змагань.

Конференція представників чотирьох осередків найбільших організацій українських комбатантів, а саме Берліна, Праги, Варшави й Кракова, що відбулася в неділю 29 червня 1941 р. в Кракові в прияві гостей з-поміж колишніх вояків, — однозгідно вирішила:

В цю вирішальну хвилину створити єдиний спільний провід усіх українських комбатантських організацій — Українську Генеральну Раду Комбатантів, що керувала б усіми вже існуючими й у майбутньому створеними комбатантськими організаціями й репрезентувала б назовні всю сім'ю українських вояків.

Склад: голова   ген[ерал]-пор[учник]
   М. Омелянович[-Павленко] (старший)

заступники   генеральний бул[авний] ген[ерал]
   М. Капустянський

____ // _____   [генерал] О. Удовиченко

____ // _____   [генерал] В. Петрів

____ // _____   [генерал] В. Сінклер

члени   полк. Р. Сушко

та теперішні голови чотирьох найбільших організацій:

1) голова секції комбатантів при УНО в Берліні полк. Омельченко;

2) обласний провідник вояків при УНО в Протектор[аті] полк. інж. Ю. Дзюбенко;

3) голова Союзу комбатантів у Варшаві полк. Поготовко;

4) голова секції комбатантів при УЦК ГГ сот. інж. Хроновят.

секретарі   ген[еральний] бул[авний] полк. Малець

Рівночасно твориться Воєнно-Наукова й Історична Рада.

Президія:	ген[еральний] бул[авний] ген. М. Капустянський
заступники:	_____//_____ Сінклер
	_____//_____ Куш
секретарі	полк. Колосовський
	сот. Валійський

По воєнно-історичному відділі секретар: полк. Садовський
 члени ген[еральний] бул[авний] полк. Дяченко

_____//_____	полк. Малець
_____//_____	сот. Палієнко
_____//_____	сот. Самутин
_____//_____	полк. Чабанівський

Обидвом Радам належить право кооптації.

Перебираючи на себе ці важні обов'язки, У[країнська] Г[енеральна] Рада вітає вас, всіх старшин, підстаршин, козаків і стрільців, об'єднаних у наших лавах, та разом з ними згадкою вшановує всіх, що склали своє життя за Українську Національну-Державницьку Справу на побойовищах і поза ними, а між ними світлі постаті Гол[овного] Отамана Симона Петлюри, полк. Євгена Коновальця й Миколи Міхновського.

УГРК стоїть на позапартійним принципі й має одне бажання: створити з нашої організації моральну базу для майбутньої української національної-державної будівлі. З поміж нас вийдуть необхідні кадри для організування національної адміністрації та національної армії.

Тому готуймося до цих великих завдань.

Кличемо всіх до праці, дисципліни й послуху в ім'я Української Національної Справи.

Кличемо всіх спрямувати волю й хотіння, слово й чин у єдиному напрямку для єдиної мети: здійснення нашого найвищого ідеалу.

Момент важний, будьте готові!

Слава Україні!

ЦДАГО України ф. 269, оп. 1, спр. 385, арк. 4.

Копія. Машинопис.

№ 413

Лист генерал-хорунжого В. Петріва українському видавцю Є. Пеленському про підготовку матеріалів до енциклопедичного словника та готовність стати до лав української армії, якщо вона буде сформована на ясних та точних засадах за згодою німецької влади і вважатиметься рівновартісною німецькому вермахту

1 липня 1941 р.

Брно

Вельмишановний пане докторе!

Мушу ще раз просити вибачення за запізнення моєї праці для Енциклопедичного Словника, але в той час, коли німецький нарід розв'язує зброєю поки що тільки свої проблеми на Сході Європи, на наших людей напосіла політична активність. А тому й мені приходится приймати візити та писати відповіді на листи, що відбирає мій весь вільний від праці час.

Коли й до Брна доходить хвиля загального підйому, то уявляю собі, що твориться в теперішнім центрі українського життя — Кракові.

Читав я в «Краківських Вістях» заклик ген. М. Капустянського, що скидається на спробу формування війська, неясно тільки, чи це є впорядкована акція, чи отаманський виступ, а нещодавно оголошував мені [у] свій приїзд ген. Ом[елянович]-Павленко, але поскільки мусив відїхати екстерно до Кракова теж в справі «формування» — прислав до мене свого посланця полк. Дзюбенка із запитанням про мою згоду [стати] до його розпорядження разом ще з 4 генералами як його безпосередній помічник.

Я відповів, що є моїм обов'язком стати в ряди Української Армії, якщо вона буде формуватися на ясних і точних підвалинах евентуально за згодою рішаючи й відповідальних німецьких чинників, трактована як рівновартостна німецькій [армії] у боротьбі за нову Європу.

Але щоб це все висвітлювати, треба багато часу, якого я не маю, а все ж гоню замовлену працю зі всіх сил.

Слава Україні!

З правдивою пошаною до Вас

(—)

Всеволод Петрів
Генштабу генерал-хорунжий

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 66.

Копія. Машинопис.

№ 414

Лист М. Демковича-Добрянського М. Антоновичу про активність українства у зв'язку з німецько-радянською війною, діяльність бандерівців, мельниківців та гетьманців, потребу об'єднання творчих національно-державних сил навколо Українського центрального комітету на чолі з В. Кубійовичем

3 липня 1941 р.

Дорогий пане докторе!

Сповнилась велика мрія і валиться большевицька потвора. Разом з тим починається доба будівництва. Сил до цього дуже мало й це найбільше тривожить. Я був перед кількома днями в Кракові. Образ, який дає українська колонія, мало потішаючий. Настала там велика метушня. Відживають старі політичні групи. Кожна група монтує уряд, контує прихильників і — здається — засипають німецьких чинників меморіалами.

Бандерівці скликали консолідаційне збіговище, але того ж самого дня зрадили консолідацію. Вони метушаться найбільше. Вони послали вже силу агітаторів на рідну землю, щоби поглиблювали «революцію» і пропагували «вождя» народу — Бандеру. Мельниківці роблять те саме й агітують за Мельника і проти Бандери, тільки роблять це з меншим розмахом, бо взагалі ця група дуже інертна.

У скоропадчиків — здається — повна інерція. Виношу це з того, що мій приятель щирий, якого я дуже люблю, якого в Кракові вважали колись за лідера партії Скоропадського, не думає зовсім про політику, зате конечно хоче до своєї Херсонщини, аби здійснити мрію свого життя і залісити степ. В Кракові і Берліні є вже стільки українських гарнітурів урядів, що можна б ними обсадити цілу Європу. Нам же грозить подібне, як у роках 1917–1919 — тоді Україну залила хвиля колтуншини соціалістичної, в якій втопилась держава; тепер грозить хвиля колтунства націоналістичного.

В такій ситуації концентрація всіх позитивних сил є найбільшим наказом. В нових обставинах немає вже глузду сидіти в Родимно і я стараюсь якнайскоріше з ним розв'язатись. Був перед кількома днями в Кракові. Говорив про наші справи з різними людьми. Всі розуміють необхідність мобілізації людей, які українську справу трактують поважно і вміють думати та працювати на вищій рівні.

Погоджуємось в тому, що тимчасовим осередком, довкруги якого найдоцільніше було б згуртуватись, — є Український Центр[альний] Комітет. Я з приємністю ствердив, що проф. Кубійович за рік праці в УЦК дуже виробився і підходить до справ по-мужськи. Кубійович доручив мені написати до Вас і запропонувати Вам переїзд до Кракова і працю в УЦК. — Все це очевидно як стан підготовки до переїзду на рідні землі.

Праці сила-силенна. А найважніше — по-моєму — перевиховання нашого громадянства в дусі панівного народу, навчитись підходити до всіх проявів українського життя не зі становища поневоленого, гнобленого, вічно кривдженого... * українського народу, тільки зі становища пана на власній землі, самопевного господаря, якого не розірає комплекс меншовартости. Ви до такої праці дуже подавалися б. Тому я Вас усильно прошу розраховатись якнайскоріше з Бреслявом, і переїздити тимчасово до Кр[акова].

Прошу мені негайно відписати на цей лист, найліпше на таку адресу... **

Щиро Вас здоровлю,

Ваш

(М. Добрянський)

Родимно, 3.7.1941

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 35, арк. 56–56зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 415 | Лист громадського діяча С. Довгаля генерал-хорунжому В. Петріву про позицію бандерівців та мельниківців у об'єднавчій акції української еміграції та із закликом очолити об'єднаний орган українства⁵²⁶

7 липня 1941 р.

Прага

Високоповажний пане генерале!

Перечитав з В. К. Приходьком, І. П. Мазепою та П. В. Феденком Ваш лист та докладні інформації про відношення Ваше до центрів. Наше ставлення до них майже однакове, різниться тільки в тім, що В. К. [Приходько] і я підписали відозву з 5 точками про консолідацію. Хоч цим незадоволені мельниківці, але ми хочемо справжньої консолідації на ґрунті конкретної праці. А що група Бандери випередила групу Мельника й має більше активного елемента, який шукає шляхів до співпраці з громадянством, то це бачать тепер і мельниківці, тому й носи повішали... *** Відозва Мельника ганебна (див. «Наступ», ч. __),

* Нерозбірливе слово.

** Дається адреса польською мовою.

*** Так у документі.

а стаття п. Сціборського в пору «зговору» просто провокаційна. Нічого ліпшого в цю пору від наклепів на с[оціаліст]ів-революціонерів, с[оціал-]д[емократів] ...* і демократів він не зумів видумати. Справді, навколо Мельника гуртуються підозрілі елементи, яким залежить на тім, щоб і в такий відповідальний час українці тратили час на сварки, самі ініціюють [іх], зачіпають, то так низько, знаючи, що тепер ніхто не буде спростовувати. Але біс з ним!

Повертаючись до конструктивних справ, скажу, що ми, майже всі «бувші», приймаємо формулу М. Стахіва, який каже, мусимо лояльно працювати з кожною національною владою, яка тепер створиться. Перед загрозою майбутніх подій витвориться спільна мова й конкретні завдання. Тому нам усім, безпартійним, треба вже тепер ставати до праці. Вважаю, що бандерівці висунули добру формулу й треба за неї вхопитися. Коли вони її висували, то може й не думали про наслідки, але я вважаю, що як станемо гуртом до роботи, то ми щось зробимо, а на Україні буде багато людей, які скорше будуть нас розуміти, ніж консервативних і обмежених «нацистів» з п. Галаганом і Мельником на чолі. Ці останні тепер зовсім не мають молоді, революційна молодь від них відійшла, лишилися в них тільки ті, хто зацікавлений особистими справами. Тому, коли вже співпрацювати з молоддю, то зі справньою, бо таку молодь як Галаган треба подальше тримати; тож вони внесли в громадянство сварки і наклепи.

Вважаю, що з д-ром Горбовим Вам треба підтримувати тісний зв'язок і від вибору не відмовлятися. Якби Ви були вибір прийняли, то солідність акції була б забезпечена й ми всі стали б під Вашу керму. Оті всі досвідчені люди тепер так тужать за солідним проводом. Якби Ви погодились взяти на себе головування, то за співробітниками не було б нужди, дали б Вам все найкраще, що має еміграція. Самі ж вони можуть заплутатись. Ми числимо, що вони правильно зробили, що проголосили відновлення україн[ської] соборної держави. Цим вони поставили чужу силу в становище таке, що вона мусить визнавати й числитися. І чим більше буде зайнято наших земель, тим же проголошенням більше буде захоплювати маси.

Нам треба чим скорше включатися до праці й ставити перед фактом тих, хто про самотійність наразі не думає. А про солідний вигляд цілій акції нададуть тільки люди Вашого масштабу, то й ухилитися було б помилкою й шкодою для справи. Бандерівці мають уже одних солідних співробітників — УНДО. Радикали, виходить, не пішли, але я думаю, що це пояснюється частково особистими мотивами. Вони були дуже пересварені ще за Польщі, а Ви ж самі знаєте, що на старому тілі рани заживають дуже помалу, тому й між ними ще й досі нема згоди.

Одначе бувших УНДО-вців обійти не можна, вони мають людей з досвідом і бородою, чого не мають бандерівці. Серед мельниківців є досить багато бородатих, але досвід їх дуже слабенький і все опертий на чорних входах до чужих урядів. До того ж вони непримиримі, хочуть не зговору, а підпорядкування, підпорядкованих вони очорнюють, чим ставлять у положення безхарактерних. Отже, на счет моралій соціотехніки слабо. Тим і пояснюється, що мельниківці не здобули симпатій серед громадянства.

Жертвою їхньої намови було багато людей і тепер вони самі констатують, що за 2,5 років вони нічого не зробили, всі установи зруйнували, а чесних людей, не приналежних до їх гурту, поочернили. Така метода праці.

Пересилаю Вам листа д-ра М. Стахіва, щоб зорієнтуватися в тамошніх відносинах. Лист уже застарий, але ясно малює попередні відносини. На нього там мельниківці зробили

---

* У тексті нерозбірливе слово.

добре враження, але в Празі — преогідне. Тут Кандиба, Лещенко, Мухин і інші мирські посяли роздор назавжди. Пишіть!

Здоровлю Вас та Вашу милу родину.

Привіт від В. К. Приходька.

Ваш

(С. Довгаль)

Приписка: «Лист Стахова прошу повернути чим скорше!!!»

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 81–82.

Оригінал. Машинопис.

№ 416 | Інформаційне повідомлення Союзу гетьманців державників про суспільно-політичні події в Україні у зв'язку із німецько-радянською війною та з оцінкою перспектив української справи

7 липня 1941 р.

Події розвиваються так швидко, що наша преса (місячник і щотижневик) не в стані своєчасно подавати потрібні нашому членству інформації. Тому провід СГД починає видання, що виходитимуть в міру потреби і подаватимуть біжучі, актуальні інформації.

1. Чому нема досі формування українських військових частин?

Болюче переживають українці по сей бік боевої лінії свою відсутність у військових подіях. Зо всіх боків одержуються листи, запити в цій справі. Бувши старшини і вояки українських частин, а також українська молодь масово зголошуються до участі в збройній боротьбі проти червоних армій.

Отже, положення справи українських формувань таке:

Пропозиції з української сторони формування українських частин при німецькій армії були зроблені, але досі нема позитивного рішення. Один з мотивів негативного ставлення до цих пропозицій, як нас поінформовано з авторитетного джерела: небажання допустити до братовбивства. Можна припускати, що є також побоювання того, щоби поява на фронті українських частин не викликала скріплення спротиву червоних армій, пересякнута духом російського імперіалізму. Одначе, на нашу думку, поява на фронті поважної української частини мала б вплив якраз в іншому напрямку. Вона викликала б більше довір'я в рядах українських людей в червоній армії і це могло б спричинити перехід цілих українських по складі частин червоної армії на бік борців проти советів. На основі цього погляду будуть далі робитися старання в напрямку досягнення позитивного результату в цій справі.

2. На теренах війни, на фронті і в запіллю нема місця для революційних методів

З одного прифронтового місця* одержано повідомлення, що туди з'їхалося перед початком війни понад 150 душ унерівців і націоналістів, щоби слідом за німецькими арміями рушити на Україну.

З цього приводу один з бувших старших командирів української армії писав нам таке: «Ми старша генерація тут як у трясуці. Тяжко так сидіти. У всіх одна думка: треба щось формувати й туди йти!»

* Йдеться про Краків.

І дійсно, зі згаданого прифронтового міста пішли уенерівці і націоналісти слідом за німецькими арміями, захопивши з собою на кожний випадок різний дрібний крам — голки, нитки тощо. Але за два дні всіх повернули назад під доглядом. Крам конфісковано. Трохи подержали під арештом, більшість скоро випустили, а декого затримали на довше.

Другий приклад революційної тактики. Через пару годин після захоплення Львова, пан Бандера⁵²⁷ по радіо зі Львова проголосив, що він, вождь націоналістів, вимагає від усіх послуху і приступає до формування сили для боротьби проти масонства і жидівства.

Через день з Львівської радіо-висильні оголошено, що пан Бандера призначив зі своїх людей уряд, а Митрополит Шептицький дав цьому урядові своє благословення. З Кракова передано нам, що серед бандерівців великий рух та, що навіть проф. Кубійович визнав уряд бандерівців за законний та зголосив йому свій послух, залишивши таким чином пана Мельника, котрого п[ан] професор пізніше підтримував.

З авторитетної установи в Берліні одержано останніми днями повідомлення, що самочинний уряд, настановлений паном Бандерою, ліквідовано, членів «уряду» і багатьох з того табору затримано під арештом.

Наводимо ці факти не тому, щоб зробити комусь прикрість, а для того, щоби члени нашої організації могли в положенні зорієнтуватися та собі ясно усвідомити, що на українських землях під дану хвилю відбувається не революція, а війна, а тому революційні методи захоплення влади й акції непридатні. Мусять бути узглядені і толеровані закони війни. Ці закони кажуть, що на теренах війни і запілля її, політичні і всякі громадські справи мусять відбуватися після порозуміння з військовим командуванням, якому підпорядковуються і всі місцеві цивільні влади.

3. Ставитися критично до всіляких чуток

Безліч фантастичних чуток ширяться кимсь серед українських людей по цей бік боевого фронту. Багато говориться про майбутнє України: то оренда на 99 літ, то знову велика Самостійна Україна з включенням Кавказу, то Україна — колонія. То знову таки Україна, як велика імперія з підпорядкуванням їй і цілої Московщини...

Вже саме колихання цих чуток між так протилежними і далекими між собою позиціями, свідчить про несерйозність джерел. Надаремно прислухуватися до них. Це родить зневіру, для чого нема жадних підстав. Або навпаки — родить так само безпідставні грандіозні мрії. Одно й друге в однаковій мірі ослаблює духову вартість, нищить характери, привчає до пасивного мрійництва. Щоб зберегти наше членство від таких розкладових, ослаблюючих впливів, мусимо пригадувати собі постійно, що майбутнє українського народу залежить не від міжнародної кон'юнктури, не від зовнішніх обставин, — а в першу чергу, від внутрішньої вартости самого українства.

Ця внутрішня вартість кожного народу виявляється перш за все в умінню виділити з себе належний провід і в умінню надати цьому проводові такої сили і такого авторитету, які б забезпечили повну згоду, повну гармонію між національним проводом і цілим народом.

Ми об'єдналися біля Гетьмана з тим глибоким переконанням, що він був і є одиноким авторитетним репрезентантом нашої нації. Тільки тут, біля Гетьмана Павла, зможе повстати всеукраїнська сила, без якої ніколи і ніякої України не може бути. Різні інтелігентські спроби висунути «вождя» скінчаться тим самим, чим скінчилася спроба ОУН у своїй організації та чим скінчилася спроба Бандери у Львові.

4. «Всеукраїнське об'єднання» у Кракові

Перед нами свіжий, наочний доказ нашої політичної незрілості — заклик до українців, зложений у Кракові під датою 14.6.1941 і підписаний 115* особами. Між ними підписи

---

* За іншими даними — 155.

трьох організованих гетьманців, котрі вступили до того об'єднання не в імені організації, а тільки персонально.

Хиби такої відозви такі:

1. Відозва заповідає створення провідного тіла «з волі української суспільності» та «відповідального перед нею», але не вказує як при даних обставинах організувати виявлення цієї волі. Здискредитовані в цілім світі парламенти! Невже ж нам знову повторити цю безнадійну спробу?

2. Відозва заповідає, що «очолювати покликаного провідного тіла не може ніхто, хто досі очолював політичні групи чи організації». Але ж факт, що якась особа очолює вже якусь групу є свідомством того, що принаймні частина суспільности, до цієї групи належна, виявила вибором провідника свою волю тоді, як ті, що досі нічого нігде не очолювали і такого обмеженого рамками одної групи, мандата не мають.

3. Відозва кличе всіх патріотів об'єднатися поза партіями і програмами для державного будівництва. Але яке будівництво можливе без програми! І ця безпрограмова акція пропонується в часи, коли всюди, навіть в ділянках життя приватно-господарського вводяться згори апробовані плани і програми! Ясно, що це пуста балаканина, що таке об'єднання всіх патріотів поза партіями і програмами — не є ніщо інше, як творення нової на цей раз безпрограмової партії в додаток до десятка вже існуючих...

Ні! Краківська нарада патріотів не вказала нам нових, ясних шляхів, що могли би нас привести до цілі. Вона відкинула якраз те, що для успіху нам необхідне: програма і провід вже випробуваний, відомої людини.

Мандат провідникові треба вручити не з волі народу, бо такої волі виявити неможливо. Тому на чолі української суспільности може стати не невідома нікому людина, а тільки один з тих, що об'єднав біля себе вже якусь групу українських людей. Це може статися, поскільки ця група зуміє скерувати в бажанім для неї напрямку волю багатьох інших. Це єдиний спосіб повстання проводу всенародного. Другого чесного способу виявлення волі народу не існує.

Хай вся укр[аїнська] суспільність зрозуміє цю просту річ і в цім єдино реальнім напрямку працює, не гаючи часу, бо слушна, переломова година вже недалеко. Треба поспішати.

Хай не забувають наші патріоти, що на місце знищених большевизмом провідних шарів повстали нові: червоні директори заводів, червоні адміністратори, червоні професори і т. д. Збереглись поруч з тим і трохи старих організаторів держави, господарства, війська...

Приєднати цей цінний елемент до української нації може зі всіх існуючих українських провідних людей тільки та Особа, що стала на чолі Гетьманського Руху. Тому ми закликаємо всіх патріотів стати під один Провід Гетьмана Павла.

Слушно каже краківська відозва про необхідність мати «одноцілну» репрезентацію інтересів України перед зовнішнім світом. Але ж при всій нашій повазі до всіх 115 осіб, що підписали під краківською відозвою, ми тримаємось твердої думки, що всі ці 115 осіб і ще десять разів стільки не можуть дати такої одноцілної і поважної репрезентації України перед зовнішнім світом, як проголошений на Українській Землі представниками мільйонів хліборобських мас Гетьман Павло.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 132, арк. 4–5.

Друкарський примірник.

9 липня 1941 р.

Париж

Дорогий Куме!

Дуже раді були нарешті отримати Вашого листа, бо мали лише відомости від Удовиченко, що Ви добре доїхали.

Цілковито Вас розуміємо, що Ви не сумуєте за Вашою кімнатою, але мушу сказати, що цілий будинок за Вами сумує.

Радий, що Ви добре годуєтесь, – використовуйте Ваши вакації.

Проголошення Німеччиною війни Світам викликало у нас велике задоволення, всі рвуться додому і бажають прийняти участь в боротьбі.

Чекаємо нетерпляче відповідної декларації Німеччини в справі України.

Як це не дивно, у частини білої російської еміграції ця війна викликала якийсь дивний «патріотичний підйом», бажання обороняти «рідину», звичайно, може й Україну (?)

Як Вам відомо, Франція так само розірвала дипломатичні стосунки з Світами і зараз вже формується в Парижі Французький легіон (між іншим, до нього вступила пані Пердрізе).

Взагалі можна лише привітати ідею «хрестового походу» проти болшевізму всіх націй.

Але розрив дипломатичних стосунків викликав також численні арешти серед емігрантів. Цілком зрозуміло, що у концентраційні табори пішли всі совітські піддані, частина білої російської еміграції за свої симпатії до большевиків; але, на жаль, арештовують й наших емігрантів.

Звичайно, як завжди, поліція французька не робить різниці поміж росіянами й українцями, а може й не хоче цього робити.

В кожному разі, складається дивне враження, що українців неначебо заарештовують, аби помішати битись проти большевиків за національне визволення (?)

Роблю ряд заходів, аби цьому запобігти. Кажуть, що у Вільній Зоні⁵²⁸ переслідують ще більш.

В зв'язку з війною з Світами, колосальний розвиток комуністичної пропаганди, з якою поліція бореться досить мляво.

Чув я, що в Кракові відбувся якийсь Український Конгрес⁵²⁹. Був би радий почути від Вас подробиці. Чи справа йде про якусь приватну нараду, чи це є З'їзд цілої Еміграції?

Безумовно, в цей мент нам необхідно об'єднати всі наші сили. Що у Вас робиться для цього?

У нас все по-старому. Страшна спека — до 43 на сонці. Пишіть.

Ваш

(М. Шумицький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 171, арк. 8.

Оригінал. Рукопис.

* І. Рудичів у цей час перебував у Німеччині, куди була перевезена бібліотека.

10 липня 1941 р.

ДЕКЛАРАЦІЯ

Голови і старшини Української комбатантської організації в Кракові

В обличчі далекосяглих світових подій та в обличчі нашого внутрішнього безладдя, на арену життя виступають зорганізовані комбатанти українських армій, цебто мужі, які розпочали й на своїх плечах винесли весь тягар української визвольної війни в р[оки] 1917–20. Незакінчена визвольна війна зобов'язує українських комбатантів до дальшої зорганізованої праці й акції аж до повної перемоги того гасла, якому вони служили та за яке віддали своє життя тисячі українських вояків.

Це гасло — Українська Національна Держава.

Українські комбатанти знають і ісповідують засаду, що лише здисциплінована і одним Проводом кермована армія може відіграти рішальну роль. А що в часах тотальних війн армією є цілий нарід, тому цю саму засаду примінюють українські комбатанти до цілого народу.

Українські комбатанти бажають шляхом себеорганізації стати авангардом українського порядку та рівночасно заявляють, що вони стануть до диспозиції українського Проводу, для створення якого вони готові посвятити всі свої зорганізовані сили.

Українські комбатанти, зорганізовані в Українській комбатантській організації в Кракові, заявляють врочисто, що вони, не зважаючи на те, що належали до різних політичних організацій, рішають спільно працювати в рамках комбатантської організації над себевишколом та над схопленням в організаційні рами всіх українських комбатантів.

Голова, містоголова і старшина Укр[аїнської] комб[атантської] організації звертаються до проводів українських комбатантських організацій, де вони не існували б, із закликом: Зрозумійте вимогу моменту і вможливість в ім'я найвищого добра з'єдинити українських комбатантів в єдину, суцільну Організацію! Усуньмо всі групові й персональні перепони, які нас досі ділили, станьмо вище дотеперішніх навиків та особистих амбіцій! Провід комбатантською організацією віддамо найдостойнішому і найкращому з-поміж нас.

Покищо ми перебираємо ініціативу з вірою, що в обличчі подій, що грядуть, нашої ініціативи ніхто не злегковажить.

Краків, 10 липня 1941 року

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 385, арк. 18.

Копія. Машинопис.

11 липня 1941 р.

Високоповажний пане генерале!

6.7.[1941 р.] я вернувся з Кракова. Засилаю Вам копії постанови конфер[енції] комбатантів в Кракові (були представлені 4 групи: Варшава, Краків, Берлін, Прага) і з неї Ви побачите суть справи.

До Ген[еральної] Упр[ави] не міг увійти ген. Курманович, бо знаходиться на дійсній службі. Ваші попередні листи до мене, високоповажний пане генерале, та реферат пана підполковн[ика] Ю. Дзюбенка дали мені підстави поставити також і Ваше прізвище в групі генералів, що має очолювати Ген[еральну] Управу.

Тим більш, що ген. Капустянський багато часу віддає політ[ичній] праці а знедужає (серце).

Вам, п[ане] ген[ерале], відчиняються в наш[ій] комб[атантській] роботі багате поле чинності — жаль, що дистанція нас поділяє.

Від присут[ніх] в Кракові членів Г[енеральної] Упр[ави] надіслана телеграма до Його екс[еленції] Канцлера і Вождя німецького народу з проханням дати можливість українським комб[атантам] взяти участь в новій фазі боротьби за нац[іональні] ідеали.

Я дивлюся на Легіон*, як на авангард майбут[нього] українського Вермахта.

На конференції між нами був і полк. Бізанц. У своїй промові згадав також і за Чортк[івський] пролом і, так би мовити, при всьому чесному народові ствердив те, що ініціатива пролому відходить від мене.

Серед присутніх було і багато ваших, пане генерале, знайомих: Дм. Паліїв, Макарушка, полк. Колосовський, Дяченко, Маячич і т. д.

Краків, який сьогодні є «політичним Вавилоном», прийняв наше бажання стати над політикою з натхненням...

Ген[еральна] Управа є малий оркестр, в якому, без сумніву, націоналісти грають першу скрипку.

Надаю Комб[атантському] Союзу велике моральне значення — підкреслюю — моральне.

Укр[аїнський] Вермахт так само одержить з його лав багато сил, але воно все буде існувати.

Покищо слабо з ресурсами — Ген[еральна] Управа вибила розклад на збір пожертв в кожній окрузі окремо.

Коли я від'їздив з Кракова — почалися репресії за відомий Вам певно крок групи політиків у Львові — знаю напевно, що були арештовані три гетьманці (між ними і підполковник Євтимович, нещасливий помічник), чув багато інших прізвищ, але не маю певних даних.

В «Українському Віснику» (6.VII) є компетентний переказ «подій» у Львові і фактичний стан [справ].

До речі, в списку т. зв. бандерівців — був уміщений і мій брат «Іван»⁵³⁰ (цей примірник я маю), але мені оповідали, що в Чехах три літери зникли («ван») і стоїть якесь невиразне «І» (не то і не то першим).

* Йдеться про легіон «Нахтігаль».

А ця метаморфоза викликала великий роздмух, але як всяка неправда далеко не пішла. Я сам персонально щиро бажаю, аби наші націоналісти зрештою знов пришли до купи — це на часі.

Полонені кажуть, що на Великій Україні арештовують «націоналістів»*. В Галичині будують арки з написом «Heil Hitler» — слава А. Мельнику.

Наші комб[атантi] послані відроджувати і на місцях комбат[антські] станиці.

Зашевелились і «Вільні Козаки» — там я найшов багато своїх знайомих; робили мені пропозиції, але я т[им] ч[асом] ухилився.

Як надумате, п[ане] генерале приїхати — то прошу поспішити.

Щирий привіт високоповажній Вашій дружині.

Ваш

(М. Омелянович-Павленко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 94–95зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 420

Лист М. Омеляновича-Павленка В. Петріву про позитивне сприйняття українською еміграцією і німецьким військовим командуванням створення Української генеральної ради комбатантів та перспективи її діяльності

Не раніше 11 липня 1941 р.

Високоповажний п[ане] генерале!

Дуже мені приємно, що Ви вітаєте стремління б[увших] бойовиків⁵³¹, в цю хвилину, виступити одностайно перед своїми і чужинцями.

Фронт, як його не розіб'ють, є дійсно єдиний й група полк. Поготовка також само увійшла до нашого морального з'єднання (помилка ні за друку).

Щодо комб[атантів]-гетьм[анців], то вони покищо не мають комб[атантів], зорганізованими в окрему секцію.

Що ж до Вашої, п[ане] генерале, особи, то ми взяли під увагу всі Ваші побажання порядку морального, матеріального і просторового.

Наук[ове] тов[ариство] в Празі організувати було неможливо — мало кваліфікованих сил (розїхались), в Кракові їх значно більше. Тому ані Ви, ані я там не введені. А для того, щоб ми з Вами могли б бодай два рази на тиждень побачитися в Г[енеральній] Упр[аві], мені і Вам уділили на 500 [польських злотих] в міс[яць] (Ми, комбатанти, будемо мати свою касу).

Вістка за комбат[антську] справу принята добре — маємо сотні листів; маємо підстави числити, що вона принята добре і нім[ецьким] воєнн[им] команд[уванням]. Є інформациі, що і на занятих теренах комб[атантська] справа набуває доброго вигляду.

Незабаром в Празі буде зїзд голів філій Комб[атантської] Орг[анізації] (22) з протекторів Протекторату**, будемо мати загальний перегляд [наших сил].

На жаль, тут поспішилися й дали до друку «Заклик» («Наступ»), хоч є правда, що цензура полі[тична] і спеціальна військова дали на це дозвіл.

Як це річ, п[ане] генерале, буде Вам неприємна — прошу ласкаво в цій справі відписати п[ану] підп. Дзюбенкові та дати редакцію спростовання.

* У тексті німецькою мовою.

** Мається на увазі окупована німцями Чехія — Протекторат Богемії і Моравії.

Нарешті прошу ласкаво, п[ане] генерале, взяти під увагу правну сторону справи!

Комб[атантські] організації можуть існувати лише як секції при дозволених емігр[антських] організаціях (УНО, Укр[аїнська] Гр[омада] і Цен[тральний] Ком[ітет]). Ми не творимо нового союзу, але для всіх буде спільний дах — моральний авторитет.

Всім добре відомо, що праця буде надто обтяжена, але хотілося (всім) зафіксувати добру волю до морального з'єднання і в такій формі перенести справу на наші рідні терени.

Прошу ласкаво прийняти ці рядки, як вияв глибокої до Вас, п[ане] генерале, пошани.

Ваш

(М. Омелянович-Павленко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 125–125зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 421 | Постанова Гетьманської ради у зв'язку із нападом Німеччини на СРСР та подіями в Україні*

12 липня 1941 р.

ПОСТАНОВА ГЕТЬМАНСЬКОЇ РАДИ з дня 12.VII. Р[оку] Божого 1941

В часі великого історичного здвигу, в час боротьби Лицарської Німецької Армії на чолі з її Великим Вождем проти царства Сатани, в час, коли рішається доля нашої Землі — Гетьманська Рада, скликана 12 липня в Берліні, звертається до всіх українців, а зокрема до членів Гетьманського Руху, щоб усі ми заховали спокій і розважність.

Політична метушня та творення похапцем різних об'єднань, — це не той метод організації українських державницьких сил, який дасть лад і порядок сорокамільйоновому народу. На українських землях діють зараз закони війни, а не закони революції. Тому-то не дадуть нам бажаного висліді всі оті «маніфести» й «візови», що пишуться до «українського народу». Все це нас, українців, тільки осмішує та ще більше понижує наш національний престиж.

Гетьманський Провід уважно й пильно стежить за перебігом подій і в слушну хвилину дасть всім відповідні вказівки. Доти ж з подвоєною енергією продовжуймо працю в організаціях.

Хай Господь благословить нашу Многострадальну Мученицю Батьківщину, що тепер встає з розкладу й поневіри до нового життя!

Слава Вождеві Німецького Народу!

Слава Україні — Гетьманові слава!

Проф. Дмитро Дорошенко,

Голова

Инж. Сергій Шемет,

Секретар

Року Божого 1941,

в день Св. Петра й Павла

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 3, спр. 8, арк. 1.

Друкарський примірник.

* Документ опубліковано в газеті «Українська дійсність» (Берлін) за 1 серпня 1941 р.

15 липня 1941 р.

Високоповажний пане генерале!

Я таки мав рацію, коли писав Вам про неповажність тої комбінації, куди Вас закликали⁵³². На сьогодні вона скрахувала повністю. «Подопляока» її була властиво не чисто українська, але місцевого характеру й людей невеликого масштабу⁵³³. А. Лівичський з допомогою декого хитро думав обернути це на свій млин, мовляв, Б[анде]ра на Галичину, а я на В[елику] Україну. Дихнув з інших місць інший вітрець і картяна хатка розсипалася. Бандера також тепер «не удел». Мельник дуже сумно виглядає. Що буде далі, не знати.

А. П. Животко на мій запит і в імені собі «подібних» відповів: «Вважаю, що мусимо всі без винятку прийти на підтримку і допомогу КОЖНОМУ укр[аїнському] уряду, визнаному протисов[ітським] блоком і в першу чергу Німеччиною, прийти з ЩИРОЮ співпрацею і допомогою БЕЗ ОГЛЯДУ на те, чи ТОЙ УРЯД БУДЕ НАМ ОСОБИСТО СИМПАТИЧНИЙ, ЧИ НІ».

Ісполать

Розумно й державницьки.

Покищо лишається чекати! Думаю, що недовго. В кожному разі зайшли такі події, про які і в найліпшій мірі тяжко було уявити. А статтю, про яку я Вас просив, усе ж дайте. Не пропаде. Може на іншу тему?

(Б. Гомзин)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 98–98зв.

Оригінал. Рукопис.

16 липня 1941 р.

Прага

Вельмишановний пане Генерале!

Дуже є радісно, що навіть наші найзавзятіші партійці, що чути не хотіли про об'єднання, шукають, нарешті, спільної мови та ще на позапартійному ґрунті.

Сподіваюся, що Вам пощастить досягнути у діяльності комбатантів захисту Всеукраїнських інтересів.

Можу також листом привітати рішення поставити себе до розпорядимости командування німецької збройної сили, що я особисто зробив вже перед Польською війною.

Що ж до моєї особистої участі у Вищій раді комбатантів, то, як я вже мав шану писати Вам, пане генерале, двічі, не уявляю можности й діяльності, коли члени її розкидані так далеко від себе, не мають змоги не лишень з'їхатися, але навіть підтримувати листовно зв'язок.

Зокрема, щодо мене особисто, то, знаходячись у Брні, так далеко від усіх, та обтяжений працею на фабриці зброї, я ніяк не можу активно брати участь в евентуальній діяльності ради, а приймати фіктивну участь у будь-чому я ніколи не згоджувався й не згоджуюся.

При останньому побаченні з паном полковником Дзюбенком 26/VI не було взагалі жодної мови про Вищу раду комбатантів, яка тоді, як Ви мені писали у листі 3/VII, перестала бути актуальна. На поставлене мені паном полковником Дзюбенком запитання про участь у формуваннях відповів я текстуально: «Є моїм обов'язком стати в ряди Української армії, якщо вона буде формуватися на ясих і точних підвалинах, евентуально зі згодою рішаючих й відвічальних німецьких чинників, трактована як рівновартісна німецькій у боротьбі за нову Європу». Мені є цілковито все одно, хто саме таких позитивних наслідків для України отягне.

Не давав я своєї згоди для участі у проєктованому Вами Науково-історичному проєкті в іншому складі, чим зазначено у тому німецькому документі, що Ви його ласкаво мені заслали, бо годі сподіватися працювати у Празі без змоги туди виїхати і маючи стільки іншої праці, як-то маю я.

Як і раніше, зазначаю, що завжди готов до реальної та корисної праці на користь України.

Слава Україні!

З правдивою пошаною до Вас

(–) Всеволод Петрів,
Генштабу генерал-хорунжий

Р. С. Шкода, що у проєктованому позаполітичному об'єднанні комбатантів не беруть участі військові групи гетьманські та комбатанти з Варшави на чолі з полковником Поготовком.

16/VII 1941
Drtinova 89/Ш
Brno XIV

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 102.
Копія. Машинопис.*

*Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.
Військово-історичні праці. Листи. –
К., 2004. – С. 487–488.*

№ 424 | Лист громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петріву про наміри мельниківців узяти під свій вплив українських комбатантів, критику українських політичних лідерів в еміграції, відсутність в українському русі справжньої державницької ідеології

18 липня 1941 р.

Прага

Високоповажний пане генерале!

Відповідь Ваша ген. Ом[еляновичу]-П[авленку] зовсім правильна, бо під фірмою комбатантів мельниківці хочуть приєднати під свій вплив був[ших] вояків, себто решту

еміграції, бо всі вони комбатанти. Зрозуміло, що на цей заклик багато піде, бо вони говорять, що «військо без партії, воно знає тільки наказ і послух». Оскільки вистачає цієї формули для п. О[мельяновича]-Пав[ленка] та Дзюбенка, остільки не вистачає такого аргументу для свідомих політично українських вояків, які цінять своє ім'я й коли вже вмирати, то тільки за Україну. Воно можна об'єднатися і навіть треба, щоб бути готовими на кожний випадок, але не під проводом таких вождів, як Ом[елянович]-Пав[ленко] та Дзюбенко. Такі вожді заведуть нас, як уже наш народ означив, «під дурну стріху».

Загалом говорячи, ми вже й зараз заведені тими «політиками», які стоять навколо Мельника та Павла Петровича*, як також і нащадків їхніх — Степана Бандери та ін. Остряниць**. Наша справа зовсім неясна, настільки неясна, що вожді самі тепер крутять головою, з ними й говорити не хочуть. Тепер надійшли зовсім певні вістки, що Мельник і Бандера арештовані в Кракові, а ясновельможний дав проголошення сидіти й мовчати. В «Краківських вістях» було написано, щоб українці терпеливо чекали й не турбували уряди своїми меморандумами та петиціями. Отже, ведеться політика несподіванок та політика dokonаних фактів.

Якщо це вони роблять з причин розбиття наших сил на еміграції, то це цілком зрозуміло, бо врешті нема з ким числитися. Еміграція надто багато на себе бере, коли намагається репрезентувати Україну, 22 роки перебуваючи на чужині й не маючи жадного контакту з народом. Хоч я й високо ціную моральну силу еміграції, ціную її витривалість та відданість Україні і врешті її підготовку, але на провідну роль вона не надається. Тому всі еміграційні вожді — справжні самозванці з більшим чи з меншим ідейним підкладом.

Їхні твори — програми та конституції (п. Сціборський виготовив якусь сміхотворну конституцію) навіть не можуть витримати культурної чи громадської критики. Загалом треба визнати, що українство в цю історичну добу не має справжньої ідеології, як воно мало в роках 1917–1920. Тоді ми знали, як має виглядати Україна, кому належатиме земля, як будуть порядкувати в промисловості й торгівлі. Тепер дилетантство, бо політично грамотні українці — це бувші соціалісти, які стоять з боку і не сміють займатися громадськими справами, їм дозволяється підлягати й виконувати директиви політичних дилетантів. Сум і жах! А до цього довели опікуни. Якщо й далі буде, то нам прийдеться погодитись на найсумнішу роль. Поживемо — побачимо. Може воно буде значно ліпше, ніж ми думаємо, може ізоляція «вождів» має завдання врозуміти їх, відсторонити отаманію. Ще перед тижнем писав мені впливовий чинник з Берліну, що чимсь ми маємо бути заскочені⁵³⁴. Може оце воно і є.

Здоровлю Вас щиро і прошу вітати Вашу родину.

(С. Довгаль)

Привіт Вам від І[саака] Прохоровича***, Феденка та В. Приходька.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 110–110зв.

Оригінал. Рукопис.

* Йдеться про П. П. Скоропадського.

** Йдеться про І. Полтавця-Остряницю.

*** Йдеться про І. П. Мазепу.

24 липня 1941 р.

и

До Рейхсміністра І. Рібентропа в Берліні

Українські націоналісти, які віддавна заступалися словом і чином за німецько-українську співпрацю, приймають із занепокоєнням чутки про втілення Західної України в Генеральну Губернію, яка має незабаром наступити.

Такий план противиться життєвим інтересам і бажанням українського народу. Він означає чергову історичну несправедливість супроти українського народу і робить ілюзорним великий чин Фірера, що має створити справедливий і тривалий новий лад в Європі.

Ми сподіваємося, що Вашої Ексцеленції далекозорість не допустить до реалізації такого плану розподілу України.

Серця всіх українців б'ють не для Кракова, а для Києва.

(-) Андрій Мельник,
Вождь Українських Націоналістів

Постій, 24.VII.1941 р.

*ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, стр. 151, арк. 8.
Котія. Машинопис.*

25 липня 1941 р.

Високоповажний Іване Опанасовичу!

Маємо Ваших три листи, се мій другий. Нема чого казати Вам, як цікаво мати В[аші] листи.

Зібралось там багато людей наших, а події такі, що Ви пишете «фантасмагорія та й годі».

Не бійтеся говорити про чутки, бо ж у мене така вдача, що я й справжній факт обдивлюся раніш з усіх боків. Не журіться, що нема об'єднання. Що може об'єднатися, то се зреалізується біля праці на Україні, а більше словесне об'єднання на еміграції, — що воно варте?

Весь сей час в мене справжня хвороба — Київ. Се напружене чекання звільнення, страх: що там зроблять комуністи — просто не дають вільно дихати. Здається: нехай лише прийде звістка про звільнення Києва, можна буде знов нормально жити.

Обізвалися Прокоп[овичі]. Вони журяться, що далеко від всього й неактивні. Чи Вам пишуть? Ви мене д[уже] врадували звісткою, що лікуєте очі. Боюся за те, що багато маєте писати.

У нас по-старому. Навкруги ті ж самі настрої й сподівання й суперечки. Дошкуляє боротьба продукторів з таксованням. Оце зникла цілковито городина й садовина, бо не погодилися на ціни.

Щодо Лесі — то їй знову ліпше, але вона в ліжку. Хоч висока гарячка спала, але температура на вечір щодня піднімається. Але все ж далеко ліпше, як було.

Ми не дістаємо укр[аїнських] газет. Якби Ви могли передплатити «Голос»⁵³⁵ (або по Вашому вибору), я була б д[уже] вдячна, хоч зараз і не знаю, коли б могла повернути Вам борг, але вірю, що якось обійдеться, й ще побачимося. Найліпші Вам побажання.

Бувайте здорові!

(О. Петлюра)

[P. S.] Завжди з цікавістю чекаємо В[аших] листів.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 172, арк. 14–14зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 427 | Лист підполковника М. Россіневича генерал-хорунжому В. Петріву з критикою дій генерала М. Омеляновича-Павленка щодо створення нової комбатантської організації та втягнення до неї учасників гетьманського руху

25 липня 1941 р.

Прага

Високоповажаний пане генерале!

Обидва Ваші листи я одержав. Дійсно пан ген. М. Омелянович-Павленко повівся якось дивно. Він певно хоче і «невінність соблюсти і капітал приобрести». З цього вийшло між нашим вояцтвом ще більше баламуцтво, яке раніш завинив ген. Капустянський у Кракові. Пан ген. О[мелянович]-П[авленко] тепер вербує до комбатантів і наших організованих людей, запевняючи їх, що ця «організація» нічого спільного з УНО не має, але на анкетах якраз це підкреслено. Отже, обман. Я не хочу пана ген. О[меляновича]-П[авленка] мішати, але мусив нашим членам оголосити, що неправду каже п[ан] ген. О[мелянович]-П[авленко], коли запевняє, що у Вищій комбатантській Раді є п[ан] ген. Петрів. Я міг би ще більше сказати, але мені шкода «Діда»*.

Гідку ролю грають ті, які йому в усьому піддакують, замість сказати чисту правду. Нечисте це діло.

В Празі й тепер ще кружляє повно дивовижних чуток про українські справи. Тиждень я прожив у Берліні. Багато до чого придивлявся. Хаотиків серед українців не залишилося, а комбатантів навіть збільшилося. Користі з цього великої не буде, а стоїмо ми перед тяжкою й відповідальною роботою. Щодо Гальки то, пане генерале, маєте повну рацію.

Я і Платоніда Іванівна щиро Вас усіх вітаємо. З висловами правдивої пошани.

Щиро Ваш

(М. Россіневич)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 120.

Оригінал. Машинопис.

---

* Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

27 липня 1941 р.

Вельмишановний пане полковнику!

Дякую за Вашого листа, який дає мені можливість ще оден раз запротоколювати, що «без мене мене женили» й що я не маю ніяк можливості «доказати, що я не верблюд». Засилаема копія мого спростовання до «Наступу», яке одночасно подав я до «Української Дійсности» та «Краківських вістей», є документальним тому доказом.

Мені особисто так смішним здаються всі ті спроби метушні наших «горе політиків», тоді коли йдуть такі серйозні події, коли в Львові засідає така авторитетна рада сеньорів, коли ми вже виключені з того бою проти всеєвропейської московської зарази большевизму в Сталинсько-Кагановичської редакції, коли падають такі офіри. Тому не згодився я бути головою того Комітету одноднівки, що творився у Кракові, не згодився й на так запізнену «Українську Генеральну раду»⁵³⁶, не знаючи ще що вона буде так використана.

Я ще 2/VI вислав листа до п[ана] інж. Довгала — Мніховська 24 Прага XII, в якому просив дати й Вам перечитати мій звіт, що я склав, передчуваючи різні можливості для наших громадян, що ще не втратили здорового смислу, та не хочуть бути на одній дошці з «урядами», яких є стільки в Лондоні⁵³⁷, тоді, коли наша «земля» та наш нарід включаються в загальноєвропейське життя, яке в його сьогоднішній формі виключає «фікції».

Дружина сумує за Житомиром та за всіма тими надіями, що може й не здійсняться, але найбільше її нервує ось тих 4 тис. москалів, що їх поховано там у нашій святій землі й які й далі можуть поганить її, але хоч будуть відстрашувати нащадків від самої думки співпраці з москалями, якою можна образити кожду людину.

Я нині працюю на Збройовці Брно за 1700 к[орон]: брутто від 6 до 14 [годин] під орудою, на жаль, чеха, який ну сами знаєте, має становище «поджизеного» та ще «зрадце слованства», тяжкий то хліб, але свій. Син з успіхом студіює Дойтше гевербе шюле машиненбаубатейлунг першим у своєї клясі, перейшов на слідуючий курс.

Дружина просить Вам переказати своє привітання.

З правдивою пошаною до Вас.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 121.

Копія. Машинопис.

28 липня 1941 р.

До Рейхсфюрера СС Гімлера
в Берліні

Відомість про планове прилучення Західної України до складу Ген[ерал]-Губернаторства викликала в усіх українців пригноблення й розчарування. Таке прилучення означає повторення версальського безправ'я супроти українців та ставить під знаком запиту грандіозний план фюрера тривалої перебудови Європи на національній засаді.

Через розподіл українського національного організму буде ослаблена відпірна сила українського народу супроти відвічних ворогів-поляків і москалів та створиться почва для протинімецької пропаганди.

Ми, які весь [час] засвідчували німецько-українську співпрацю, просимо в ім'я добре зрозумілого німецько-українського інтересу ділати в тому напрямі, щоб не дійшло до нового розподілу України.

(–) Андрій Мельник,
Вождь Українських Націоналістів

Постій, 28.VII.1941 р.

*ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, стр. 343, арк. 1.
Копія. Машинопис.*

№ 430 | **3 листа громадського діяча С.Довгала генерал-хорунжому В.Петриву про чутки стосовно майбутнього СРСР та України і настрої серед української еміграції**

1 серпня 1941 р.

Високоповажний пане генерале!

[...] Про майбутній лад на Україні і в цілому СССР приходять похмурі чутки з центру*. Кажуть, що Союз так і лишиться, на чолі стане тимч[асова] влада з А. Розенбергом. Цілий простір буде поділений не за національним принципом, а за принципом зручності адміністративної: Естонія, Латвія, Литва і Білорусія будуть творити одну одиницю, Україна – другу, Кавказ – третю, Туркестан – четверту, Росія – п'яту. Нашого брата будуть брати тільки на технічні ролі, до політичних [справ] мішатися не сміємо. Чути ще гірші річі: ніби Галичина має бути приєднана до Ген[еральної] Губернії. Багато людей, чуючи оце самовизначення, поопускали носи, але дехто з наших знайомих попідносили органи свого нюху. Збираються їхати на Україну й там працювати при всяких умовах [...]

[...] Всі вичікують, що скажуть наші нові опікуни**.

А скоро щось мають сказати. Тільки чомусь затрималися в русі наперед.

Здоровлю Вас й Вашу високоповажну родину.

Ваш

(В. Довгаль)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 124–124зв.
Оригінал. Рукопис.*

* Йдеться про Берлін.

** Маються на увазі німці, німецька влада.

5 серпня 1941 р.

Берлін

Високодостойний пане генерале!

Хоч і із запізненням, але з радістю відписую на Вашого цінного до мене листа з дня 22.VII ц. р. Пишу з радістю, бо було б сумно, коли б не знайшлося ані одного українського генерала, який би зрозумів, що політика — це не перескакування, а перш за все лінія. Вона може бути помилкова, але ведена твердо й одверто. Ген. Омелянович-Павленко є типом такого скакуна найгіршого типу. Він зрадив Гетьмана потай, не відважившись навіть сказати прямо, що виходить з тієї лінії. При тім зрадив за гроші: ми грошей не маємо і платили йому роками невеличкі суми, в останньому часі тільки 25 рейхсмарок. А від «вождя»* він осяг більшого. Та ще й плескати у долоні пообіцяли. Через те й зрадив, бо колись сам же був прийшов до Гетьмана, був навіть на I-му делегатському з'їзді Гетьманців у р[оці] 1930. Але, сарака, не потрафив: рішення в справі Галичини цілковито «ліквідує» вождя, тим самим і назавжди ліквідує також і всіх отих скакунів. Це напевно, бо так навіть говорять не лиш українці. І добре, що таке сталося з тією групою генералів, що не відчули потреби більшого напруження в боротьбі, погналися за блахманом...

І досі тут нічого певного в справі Сходу невідомо. Проте праці аж надто багато. Не хочеться ж втрати ані одного-єдиного дня. Праця вся — по лінії зовнішніх зносин.

Прошу переказати моє привітання високоповажаній пані добродійці та прийняти за певнення в незмінній до Вас прихильності.

(В. Мурашко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 131.

Оригінал. Машинопис.

№ 432 | Лист І. Фещенка-Чопівського К. Мацієвичу про перебіг української справи у зв'язку з німецькою політикою на Сході

6 серпня 1941 р.

Дорогий Косте Адріановичу!

Я отримав В[аш] лист від 24.VII б. р. і тою ж дорогою висилаю Вам відповідь. Минуло від «дати В[ашого] листа» нецілих 2 тижні ... а скільки змін на гірше! ... Оце — що сталося з Галичиною (приєднання до Губернії), злі язики кажуть, що зістало [це] викликане деким з галичан. Ніби запанувала теза «нас укр[аїнців] — замало». Мовляв, ліпше буде, як матимуть спокій організуватися й розвиватися під високою дружнею рукою! ... Оскільки я їх знаю — то між ними є споро безвзглядних-філів. Союз з господарями — за всяку ціну! ... Однак галицький селянин вже переріс «свою» інтелігенцію і отакої опіки здається не уважить.

Ми тут нічого не вдіємо: значить наразі належить прийняти як факт доконаний і будувати свої оборонні лінії далі — на дальших і можливих межах... Однак ті ж компетентні кола (галичане!) кажуть, що і жадної «самостійної» [України] не буде; повстануть три

* Йдеться про голову Проводу ОУН А. Мельника.

комісаріати: в Москві, Мінську й в Києві! ... Це значило б, що прийнято тезу «колоніальної» політики. Здається, що це згідне з правдою, бо всюди «набирають» кадри адміністрації. Поживемо, побачимо; ми старі не багато тут втнемо ... Та й, як не слухали, так і не послухають!

От Вам і «Президент!»... А[ндрій] Мик[олайович] [Лівицький] зі своїми бандерівцями здорово впав! ... не розщитав: бо занадто хотілося вилізти на поверхню! ... Оці мені амбіції! ... Замість берігги «традицію» — почав вести «політику» з Варшави.

Ми, катовичане*, подали до львовян проект, аби старалися конче на осінь створити і Університет і Політехніку. До того просили, аби постаралися о якнайбільше інтернати в цілі приміщення студентів з В[еликої] України — для перешколення. Ось сьогодні я отримав відповідь, яку везе зі собою до Праги п[ан] д-р Г. З тої відповіді ясно, що львовяне не дуже то вірять в можливість реалізації вже відтепер обох вищих шкіл. Натомість, я думаю, що це є дуже важно; от ми вже втратили по обох боках стільки молоді (кажуть, що вже вибито до 50 % дольметчерів!**). Треба спішитися поповнити кадри! ... Най би хоча одна Політехніка існувала вже від осені! ... Наук[ових] сил мало б «почти» вистарчити; бракуючи катедри обсадили б провізорічно. Або, стягнули з В[еликої] України! Пан д-р Г. буде «спішно» готувати відповідь львов'янам, т[а] д[алі] укладати наші «науково-технічні резерви». Пригадайте й Ви! ... В Кракові є дві молоді сили: Терещенко Петро, інженер-агроном та Коригода Юрко, б[увший] подебрадовець.

Ще одна справа; ми не пустили Юрка*** «до війська»! Я сказав йому, що піде до укр[аїнського] війська, або мусить далі вчитися (йому 18 років!). Оскільки стан буде ще як зараз (товчення української води в ступі!), то в жовтні Юрко мусить їхати до Універсу. Але, він хоче змінити Університет: тоді — Прага. Як то зробити?

Розпитайте когось зі студентів, або знаючих людей! Конечно, міг би їхати до Бреслау, однак я волів би, аби він побув ще трохи в Празі; най би пізнав чехів.

Тепер, ще вертаю до Вашого листа; німці знищать большевизм лише в тім випадку, як там виникне революція і скинуть Сталіна і К°. Але, наколи б вони дійшли навіть до Урала, а там за Уралом зістане старий большевизм, то за рік одна сторона ослабне, а друга зміцниться і ... всяке може бути! Взагалі, я не вірю в удачу східного ангірфу**** без розв'язання національних справ, а в першу чергу української! Але, поживемо — побачимо: дай Боже здоров'я!

Привіт нашим товаришам! Все кружляють вістки, що Д. І. Д[орошен]ко стає на чолі Уряду для України ... Але думаю, що це «бабині плітки». Наразі дістанемо «комісарів», засим «голод» і т. д.

Орися й Юрко зараз у Мюнхені на курсах німецької культури і штуки, а З[оя] О[панасів]на поїхала на два тижні «в гори» і мокне, бо зараз перепадають дощі.

Обіймаю Вас, відданий

(І. Чопівський)

*ЦДАГО України, ф. 269. оп. 2, спр. 104, арк. 146–146зв.
Оригінал. Машинопис.*

* Тобто мешканці м. Катовіце (Польща).

** Тобто перекладачі при німецькому війську та органах окупаційної влади.

*** Йдеться про сина І. Фешенка-Чопівського.

**** Маються на увазі наступальні дії німецьких військ на Східному фронті.

Лист генерал-поручника В. Курмановича генерал-хорунжому В. Петріву про його непричетність до скликання з'їзду українських комбатантів та з констатацією факту, що українство не зуміло об'єднатися і виступити перед німецькою владою єдиним фронтом

6 серпня 1941 р.

Баден під Віднем

Вельмишановний пане генерале!

Вашого листа дати 4.8 б. р. нині одержав і заявляю Вам о тім, що мені нічого невідомо про якусь «комбатантську акцію». Моя приналежність до ОУН Вам відома. Но від польсько-німецьк[ої] війни, коли то я зголосився до нім[ецької] армії, я ви[повнюю] службу як активний старшина і самозрозумілим, що я в укр[аїнській] організації співучасти не можу брати, як лише з дозволу нім[ецьких] властей. Це правда, що я заявив мою співучасть в якій-небудь праці, коли мене звільнять нім[ецькі] власті. Так стоїть справа відносно моєї особи.

Зрештою я одної з Вами думки, які-небудь акції в зазначеному Вами напрямі дещо спізнені, як і всякі об'єднання. Це треба було заздалегідь робити, щоб нім[ецькі] власті бачили, що українці це одноцілий блок, з яким муситиме числити, а не численні організації, котрі одна другу поборюють. Тепер же вони ділають понад наші голови, після власних плянів.

Знову одна наука, що тільки в єдності та сила, котрою можна числитись. Однак зайве тепер ширше про ті справи розписуватися.

Отже, пане генерале, знаєте тепер як-то відносно моєї особи; ніхто до мене в комб[атантській] справі не звертався і нічого я про неї не знаю.

Бажаючи Вам всього найлучшого, вітаю Вас.

З найглибшою пошаною.

Слава Україні!

(В. Курманович)

ЦДАГО України, ф. 269. оп. 2, спр. 129, арк. 132–132зв.

Оригінал. Машинопис.

Лист полковника М. Садовського⁵³⁹ генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку про схвалення українським вояцтвом на теренах колишньої Польщі заяви Української генеральної ради комбатантів та з надією, що комбатанти підпорядкуються керівному середовищу УНР

7 серпня 1941 р.

Відпис

Ваша Ексцеленціє, Високодостойний пане генерале!

Незмірно вдячний Вам за Вашого так милого, пересякнутого найліпшими замірами, листа.

Обома руками підписуємося всі тут під тезою, що її вкладено в зміст [заяви] Української Генеральної Ради Комбатантів, а саме: «що вона стоїть на позапартійних засадах і має

одно бажання створити з цієї організації моральну базу для майбутньої української національної державної будівлі». Та тільки чи на практиці дійсно дотримає Генеральна Рада прокламованої позапартійності і чи не стане вона на послуги не того законного проводу політично-державного, якому стати мусіла б, себто тому, що вніс з рідних теренів прапор державности і освячену кров'ю найліпших синів України традицію визвольних змагань її. Оце момент, над яким ми тут сильно замислюємося! Це момент, над яким зупиняється й переважаюча більшість наших військовиків і цивилів, розкиданих по світі, що незмінно твердо стоять на принципі вірности тому національно-державному проводові, що бере свій початок від владодавчого джерела — Українського Народу й завжди розважливо та критично підходять до кожного прояву нашої еміграції.

Дисципліна, про яку Ви згадуєте в листі, це безперечно дуже важний чинник в кожній ділянці життя людини, а особливо серед нас, військовиків. Однак гадаємо, що дисципліна в започаткованих комбатантських рядах аж тоді буде повна та змістовна, коли в рядах тих буде відчуватися традиція державного проводу, узаконеного універсалами Центральної Ради і підтвердженого Трудовим Конгресом та який діяв на підставі Конституції Української Народної Республіки, і без перерви, хоч і на еміграції перебуває — як колись уряд гетьмана Пилипа Орлика⁵⁴⁰ — продовжує свою діяльність. Кожен наш старшина та й кожен наш козак, де б він не перебував і до якої б організації не належав — носить в душі й по цей час святе для нього ім'я Петлюри і все те, що йде від нього, а значить і той Уряд, що залишив нам в спадщині по собі.

До нас дійшли сюди чутки, що Ви в Празі організували також комбатантський з'їзд на зразок краківського та що в ньому не взяли участі наші старшини, які були згуртовані в Союзі старшин і то з наведених мною повище міркувань. І таке явище буде мати місце й на інших теренах. Над цим треба сильно призадуматися проводові комбатантів, а в першу чергу Вам, пане генерале, як голові проводу.

Трохи незручно вийшло, що до складу Генеральної Ради Комбатантів повставляно осіб без їхньої попередньої згоди і тепер ті особи оголошують до преси свої спростовання, як, от наприклад, генерал Петрів та інші. Це робить на наш загал дуже прикре вражіння й кидає тінь певної неясности.

Запитуєте, пане генерале, про ген. Удовиченка. Оце тільки позавчора одержав від нього з Парижа листа. Він рветься сюди, а звідци до бою. Але наразі, як і Ви самі знаєте, справа та не може бути актуальною. Дозвіл на переїзд до нас ми йому, правдоподобно, таки здобудемо. Припускаю, що ген. Удовиченко напевно так само задивляється на гуртування наших військовиків, як і ми тут всі.

Нас тут не дивує той факт, що не було й досі відповіді на Ваше прохання до Його Ексцеленції Канцлера про дозвіл на формування українського легіону. Перше — це тому, що німці є певні того, що коли б нас, українських старшин і козаків пустити рядом з залізними німецькими полками в бій, то від нас не залишилось би нікого. Бо ми б нестримно перли вперед в найбільше пекло й там би гинули. А з кого ж потім було б формовано українське національне військо для охорони кордонів і служби Україні в мирних обставинах? Рекрута бо нарід з себе виділить, інструкторів німці дадуть, а старшин нізвідки буде взяти. А по друге — мені видається — і тому відповіді нема, що звернення було не формальним шляхом, не від Уряду.

З найбільшою повагою до Вас і вояцьким привітом.

Слава Україні!

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 133.

Котія. Машинопис.

7 серпня 1941 р.

Високоповажний панє генерале!

Не беріть мені за зле, що Вам так довго не відписував на Ваші листи. Мені здавалося, що переживаємо такий час, який вимагає самозосередження, самозаглиблення; тому всякі зовнішні втручання тільки дратують, перешкоджають...

З приємністю прочитав відповідь Вашу ген. Ом[еляновичу]-П[авлен]кові, а також і Ваше спростовання.

З неприємністю прочитав натомість широке повідомлення про створення «комбатантської» ради й т. д. із зазначенням осіб та їх функцій, що беруть у тому підприємстві участь.

На жаль, ці спекулянти знов вмістили поруч із іншими прізвищами й Ваше, без огляду на Ваше спростовання в «Укр[аїнській] Д[ійснос]ті»⁵⁴¹. Повідомлення це я бачив у «Українському Віснику», що виходить тут у Берліні.

Отже, не військовики, а спекулянти!

На жаль, ген. О[мелянович]-П[авлен]ко пішов у цій лінії. Амбіція і брак глибшого розуму — недобрі дорадники!

Коли ж читаю у тому повідомленні такі прізвища, як Роман Сушко, Поготовко, то жах бере на думку. Що ж то армія буде та яка мораль у ній буде?

Поминаю вже таких примітивних спекулянтів, як Дзюбенко, чи ж працівника на всі руки й на всі боки, а ля Самутин...

Хай їм грець!

Радий, що й ця «чаша» минула Вас. Це вже друга!

Це так би мовити моя оцінка з внутрішнього нашого становища, але з зовнішнього, то вона така:

На прямий запит у міродайних німецьких чинників, що через їх руки всі українські справи проходять, а в тому числі й такого типу, ми одержали офіційну відповідь: Те, що робить генерал Омелянович-Павленко, з нами не зв'язано й ми не знаємо нічого про таку акцію.

Отже й тут спекуляція! Сумно це. Бо не час тепер на комбінаторство, не час тепер на плітенькі-інтрижки.

Час майже апокаліптичний! Час вимагає велетнів духа, а не — піскарів, і жах охоплює, коли бачиш довкола себе щупаків, а коло них притираються з надією ласку придбати наші рідненькі «карасики» різних рангів, різного віку, різного успосіблення... І все це, щоб легким коштом у «герої» пошитися та винагородити себе за 20-літню емігрантську сухом'ятку.

«Вожді» й «вождики», даруйте за міцне слово, ус...лися»

Після бомбастики слів (різні «маніхвести!») прийшов смерк подій, Галичина й її прилучення до Ген[ерал]-Г[убернаторст]ва.

Бандерівців викидають без всякого пардону з Волині, куди вони потай пробрались, щоб робити агітацію.

В Холмщині проклинають галичан, що тепер вже нагострюють свої черевики в напрямі на Львів. Результат їх пробування на «посадах» на Холмщині — повна компрометація українства в очах наслення й німців, виграли на цьому — поляки.

Чи читали Ви статтю доцента Берлінського університету Баєра (німця), що була надрукована в «Краківських Вістях» під заголовком «Пекучі проблеми» (ч. 162). Первісно вона була надрукована в «Українських щоденних вістях» (Львів, 18.VIII.41), стаття своїм міркуванням цікава, своєю появою симптоматична, цілістю — небезпечна для українства, України й її майбутнього.

Якщо хочете, то я Вам можу надіслати свої зауваги до тої статті.

Нещастя в тому, що й досі німці не мають нічого ясного в своїх головах щодо нашої справи, дивно. Але тим часом це факт!

Раніш стан був такий: кожний німець мав свого українця, і навпаки. Коли ж тепер не тільки сильно запахло «українською ковбасою», але ясно стало чути її шкварчання на сковороді історичних подій, то кожний українець змобілізував свого німця відповідно накрутивши його на свій лад та роздробивши його власний апетит.

Отже, тепер ми виживаємо завятушу боротьбу кожного такого німця з іншим подібним. Віримо й надіємося, що здоровий розум переможе. Інакше кажучи, що Бог не видасть, а ... Це останнє в бік наших спекулянтів! А що наші господарі дурниці стріляють, то це факт.

Переказували мені таку розмову, чи властиво допит советського майора. Питав німецький майор через українця-перекладчика. Советчик — теж українець. На запит, чому українці до останнього б'ються й не хочуть переходити на бік німців, советський майор відповів: «Ми по Вашому боці не бачимо нічого українського, ні прапору, не чуємо нічого українського (радіо), щоб ми хотіли чути, а тільки німецьке... А з такими пахолками, як ти (це в бік перекладника) взагалі ніхто розмовляти не буде...» Здавалося так просто: сформувати український легіон та пустити його поперед німецького війська... Який би ефект був би!

При цьому прикладаю витяги з листа одного свого приятеля; він молодший за мене років на 12–14. Він гетьманець (організований), але з націоналістичною (донцовського) трохи установкою. Живе коло Риманова (Лемківщина). По використанні прошу мені це повернути.

Подібні відомості приходять і з Холмщини. Перед парою днів розмовляв на подібні теми з паном Сапігою (колишній віце-міністр УНР), тепер організований гетьманець; каже приблизне те саме, що і Кралько.

З України не злі вісті. Я чекав гіршого.

Єдиний наш вихід із сучасного стану — це встати довкола Гетьмана і заявити про це рішуче й голосно «урбі ет орбі». Інакше пропадемо. Кажу це Вам не як гетьманець, але як українець! Нема виходу, пропадемо, як руді миші.

Я рвуся всією душею туди, до свого народу. Хочеться працювати органічно, а не в штучній емігрантській атмосфері. Раніше, коли можливості були тільки в проекті, то я спокійно думав про свій обов'язок емігранта та намагався якось його ліпше виконати. Коли ж тепер ті можливості з стану проектів перейшли в стан завтрашньої дійсності, я стратив рівновагу: мені противно все те, що робиться тут серед емігрантщини. Живу від газети до газети!

Подивляю, як і завжди, німецьку армію та її провід, але її швидкість посування не може зрівнятися з швидкістю моїх прагнень.

Бажаю Вам усього доброго. Наш привіт Вашій Родині.

Ваш

(Б. Гомзин)

[P. S.] Гасло Гетьмана: Творю Україну для всіх і з усіма!

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 134.
Оригінал. Машинопис.*

8 серпня 1941 р.

Варшава

Високоповажаний пане генерале!

Безмежно Вам вдячний за Вашого так милого, глибокозмістовного й вичерпуючого листа. З його змістом зазнайомив я нашу тут старшину й пана Президента Андрія Ливицького. Старшини незмірно втішені і дякують Вам, що Ви не пішли по шляху групових інтересів⁵⁴², а зберігаєте себе для тої поважної праці для цілої України, яка нас чекає може вже в найближчому часі. Пан же Президент наказав мені скласти Вам в його імені найщирішу подяку за виявлену Вами стійкість у загальнодержавницьких справах, що я й роблю з найбільшою для себе приємністю.

Спроби об'єднання та творення комбатантських організацій безперечно річ добра, але при цьому знов і знов повторюємо старі хиби, бо все те знов іде по лінії того ж таки гуртництва чи, що все одно, партійництва, на що сьогодні, в обличчі вже так, недалекого Великого майбутнього, — не можемо собі дозволити.

Маю відомості, що з того краківського об'єднання нічого поважного так, і не вийшло, бо членів управи його вже вивезено на «відпочинок» до Рабки. Щасливий Ваш Бог: — добре зробили, що відмовилися від тої чести, бо прийшлося б Вам перебути на «казьонних хлібах». Маєте добрий нюх і орієнтацію!

Не тільки Ваше, пане генерале, ім'я знайшлося без Вашої згоди серед членів Української Генеральної Ради Комбатантів, а й інших, як ось: — ген. Куш, полк. Садовський, полк. Чабанівський, та думаю й ген. Сінклер, бо нічого в цій справі не згадує в своєму листуванні зо мною. Це ж бо робиться для того, щоб через пресу показати кому слід, що по їхньому боці знайшлося все найповажніше й активно-творче старшинство. Та в дійсності далеко не є воно так. Колосальна більшість нашого старшинства чи то поодинці розкиданого по світі, чи більшим й меншими гуртками замешкала по чужих краях, сотками листів зголошує вірність старим, випробованим прапорам і запевняє, що тільки під ними піде складати свої голови на полі слави за Батьківщину. Ті ж старшини і козаки, що їх зманили на манівці, вірте мені, на перший поклик нашого Уряду покинуть теперішні свої ряди і стануть під старі, кровно освячені бойові стяги.

Я певний є того, що Вашого, як і інших, не видрукують нігде спростованя. Бо ж це було б великим мінусом для ініціаторів тої затії. Хоч організація нашого вояцтва з обох армій є річчю й доброю, яку треба б підтримувати всіма мірами, але якби вона дійсно була аполітичною, а не мала за собою укриту групу людей, що ділає лишень з наказу і в інтересах не цілого українства, а певного тільки політичного світогляду.

Ми тут перебуваючі старшини і цивілі не передрішаємо майбутнього устрою України та складу її Уряду, бо то належить до чинника владодавчого, тобто українського народу, й голосимо, що станемо до розпорядимости всякого того Уряду, що його вилонить з себе наш народ, але поки то станеться стоїмо й стояти будемо при Уряді Української Народної республіки, бо це він, а не який інший, має свій початок від Української Центральної Ради й через Симона Петлюру та пізніше Андрія Ливицького стоїть твердо й ненхитно на сторожі державних традицій України та безперервно. Й на еміграції, як колись

Уряд Пилипа Орлика перебуваючи, неперестанно провадить національно-державницькі змагання.

На той випадок, якщо б Ви, пане генерале, схотіли утримувати зо мною в ці часи стислішого контакту, подаю Вам деякі (можливі в листуванні) інформації.

У цей вирішальний для України час все наше вояцтво сколихнулося й засипає Варшаву силою листів із різними запитаннями (головно: — коли, де і як ставитися, щоб взяти участь у вирішальній боротьбі) від найстарших генералів до рядових козаків, які однаково голосять свій послух Урядові та повну готовність. Листуються зо мною генерали: Масляний з Німеччини, Удовиченко з Франції, Греків з Відня, Дельвіг з Румунії, Сінклер з Сосновця в Генерал[ьній] губернії. Інших старшин не сила в листі й перелічити.

Звичайно ж Ви знаєте про долю бандерівського уряду у Львові. До цього додаю цікаву інформацію. Яюсь під кінець липня, коли я робив доклад Панові Президентові, з'явився до нього кур'єр зо Львова й доручив пакет. Був то офіційний лист від того уряду, в якому голова його пан Стецько (народний учитель, молода зовсім людина) просив Президента, щоб той відручним листом «передав нитку української державності», що тягнеться через нього від Симона Петлюри й Української Центральної Ради. Відповідати не прийшлося, бо поки лист прийшов сюди, автор його з іншим членами того уряду були вже ліквідовані яко влада й знайшлися на «відпочинкові».

Бандерівцям, мельниківцям й скоропадівцям заборонено (й відібрано підписку) в своїх відозвах звертатися до українського народу та писати що небудь в його імені. Це підтверджує й дописувач з Берліна (наш з Вами добрий знайомий, хоч нині й скоропадавець)*. «Гармидери» — це не днешні люди. Він так безобразно записався в часі перебування в Німеччині, що на нього не калькулюйте. Аж дивно: — ніби ж ціле життя перебував при політичній праці, а «врізав» так упоперек на старості літ, що знівечив увесь свій поважаний політично-громадській дорібок. Зараз, на мій погляд, приходять на чергу люди з лінією. То не важно, що може та лінія йшла в бік, тільки, щоб не кривуляла була. Бо це доказ ідейності й характеру! Скакуни укінчують свою кар'єру. Так ось, прикладом, заборонено Мельникові писати до «народу»... Мусіли аж чужі люди повчати такої простій справі!

Нашому Урядові закидають наші патріоти, що він про свою працю не інформує ширше громадянство, мовчить. Але, коли взяти під увагу обставини, в яких жиємо, то й самім стане ясно, чому мовчить.

Наша справа в загальному не є ще актуальною. Мусимо зачекати слушного часу. Тимчасом вияснено тільки одну справу: — починається формування української міліції. Вирішується якраз остаточно в Берліні справа командира її.

Поодиноких наших людей, особливо ж тих, що знають німецьку мову, ангажують на звільняємі наші терени, але в більшості — на становища тлумачів. Був один випадок, коли взяли поручника (нині інженера) до почоту державного комісара для звільнених українських теренів.

Про нашого тутешнього провідника підполковника Поготовка маєте мильні інформації: він якраз став на послуги краківської групи українців; але й та не вся з нього задоволена, так прикладом провідник УЦК професор Кубійович сказав, що поки у Варшавському УДК буде сидіти «отаман» Поготовко, його (Кубійовича) нога там не буде. І слова свого дотримує твердо. Поготовком ціла наша тутешня колонія надмір є незадоволена, та тільки нічого зробити не може, бо він комусь чимось добре прислужився і його тримають, не дивлячись на силу-силенну скарг на нього до різних вирішальних чинників. Але колонія

---

* Йдеться про генерал-хорунжого А. Вовка.

не перестала в своїй акції щодо його усунення й вірить, що все ж таки він від влади безповоротно відійде.

Оце тільки що (як пишеться цього листа) наспіли свіжі відомості про те, що з Холма затребовано на звільнену від совітів Волинь тридцять наших військовиків і цивілів для обняття там керуючих становищ. Факт цей надзвичай цікавий, бо ж не ким іншим, як нашими таки людьми заповнюють німці адміністративний апарат наших українських земель. Найбільшим після Варшави нашим військовим осередком є Холм, де зосереджено біля 200 військових в самому Холмі й понад 300 в його околицях. Якраз сьогодні гостять у мене два представники наших військовиків того району й обмірковують питання можливостей їхньої участі в комбатантській організації. Головним пунктом їхніх сумнівів є невиразне становище комбатантського проводу щодо підлеглості нашому Урядові.

На цім кінчу. Якщо б Ви, пане генерале, були ласкаві подати інформації з Вашого терену, то був би дуже вдячний.

Слава Україні!

З вояцьким привітом і пошаною до Вас

Полковник

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 135–135зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 437 | **Лист В. Петріва М. Садовському про Українську генеральну раду комбатантів, створення якої не було погоджено з думкою багатьох українських військових діячів**

14 серпня 1941 р.

Drtinava 89/III Brno XIV

Вельмишановний пане полковнику!

Дякую за Вашого інформаційного листа, що я нині дістав. Справді нам, — тим, що чесно робили хоч невелику, але цілоукраїнську справу, треба ниньки по можливості тримати сталий контакт.

Отже, подаю до відома:

Комбатанти генерала Капустянського у Празі та Берліні роблять несмачну оперету з «позапартійним своїм об'єднанням», умістили його відозву, де значиться й Ви, й ген. Куц, разом із останньою відозвою Мельника до народу й закликом платити аж 2% заробітку на фонд УНО-ОУН. Разом з тим, зробили «Апель» вояків з тим, що всі придуть з орденами й т. д., мав бути З/VIII під веденням ген. Омеляновича-Павленка й полковника Дзюбенка — офіційного заступника ОУН-УНО в Празі.

Ген. В. Курманович — член ОУН, офіційно написав мені, що до нього в справі організації комбатантів ніхто ніколи не звертався. Отже, виключено найсерйознішу їх же величину й ними же передано справу до рук спекулянта.

Щодо «Комітету» з Горбовим в чолі, то тут на чинів «нюх» чи що, але лише побоювання, що буде творитися ще одна група, а то наспіх перед самим вибухом війни та з неясними устремліннями. Побоюються «казьонних хлебов» та помешкання мені, а не в думці, якщо це на користь Україні — я ж маю уже навик з Ланцуту 1919 — та Хусту 1939⁵⁴³

Щодо виступу Бандери, то шкода, що він був переведений так несерйозно й був так скомпрометований.

Тяжке вражіння зробив тут акт 1/VIII ві Львові⁵⁴⁴ — є цікаво, що у часописах тутейших ріжними мовами з'явилося лишень коротке звідомлення, а то лишень 13/VIII, а то сформульоване так, що можливо то зрозуміти як лишень тимчасову адміністративну річ, ніколи не державно-правний акт. Гадаю, що це тому, що якби було так, як у «Краківських вістях» 3/VIII, то викликало би негативне враження у всіх тутейших без ріжніці мови і у тих главних 108%. На акт 1/VIII тут реагують легковаженням, бо все одно «ми покажем» (кукіш у кішені).

Ось тому дуже боюся спекуляції на комбатантах і взагалі на крові для «валюточки». Дозволю собі на підставі Вашого листа повідомити ген. Омеляновича-Павленка про нові «помилкові» його інформачії.

Моє спростовання, заслане до «Наступу», не уміщено й редактор Росоха — «січовик і комбатант» повідомив, що передав його «Українській Генеральній раді Комбатантів», але я надіслав його до «Укр[аїнської] Дійсності» й «Кр[аківських] Вістей» — перше умістило.

Вітаю всіх коло Вас.

З пошаною до Вас

(В. Петрів)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 138–139.
Оригінал. Рукопис.*

*Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.
Військово-історичні праці. Листи. —
К., 2004. — С. 511–512.*

№ 438

Лист В. Петріва М. Омеляновичу-Павленку з приводу внесення його прізвища та прізвищ деяких інших українських старшин без їхньої згоди до членів Української генеральної ради комбатантів

14 серпня 1941 р.

Прага

Вельмишановний пане генерале!

Поскілько шановний пан редактор «Наступу» доктор Росоха, який очевидячки, як колишній підкарпатській січовик теж належе до комбатантів, повідомив мене, що він передав моє спростовання до Української Генеральної Ради, а коло Об'єднання Комбатантів, керуємих Вами, уже почалися виразно партійні, вірніше групові комбінації, примушений був я умістити моє спростовання в «Українській Дійсності» та списатися з іншими членами Української Генеральної Ради Комбатантів та тих, хто може мати впливи у справах наших бувших героїчних борців.

З листа шановного пана генерала Курмановича від 6/8 [1941] слідує, що до него ніхто в справі організації українських комбатантів не звертався.

З інших листів слідує, що прізвища ген. Куца, полковника Садовського, полковника Чабанівського уміщено у керування ріжних органів керуємої Вами організації без їх згоди, а що ген. Сінклер нічого про організацію взагалі не знає.

Маю ще інші відомості про певні зостереження, які були зроблені на з'їзді в Кракові, але вони Вам відомі.

Вважаю своїм обов'язком подати Вам повище, оскільки Ви певно погано та невірною поінформовані у тих справах, за які Вас зроблять відповідальним, а я маю шану високо цінити Ваше ім'я, з яким пов'язані незабутні сторінки нашого бойового минулого й тому не можу залишитися не поінформувати Вас, хоч своєю заявою про ту фактичну неможливість вести активну працю, яку я зробив, я не маю особистої відповідальності й права вмішуватися в справи тої організації, що Ви її очолюєте, але є моїм моральним обов'язком поінформувати нашого бувшого команданта й керівника Зимового походу.

Прошу прийняти мої привітання шановній Вашій пані.

Слава Україні!

З правдивою пошаною до Вас

(-)

Всеволод Петрів,
Генштабу генерал-хорунжий

14/VIII 1941 р.
Дртінова 89/III
Брно XIV

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 137.
Копія. Машинопис.*

№ 439

Лист члена Української громади у Франції М. Шумицького директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про заборону німецькою владою діяльності Українського народного союзу у Франції та підпорядкування української еміграції відповідній російській організації

21 серпня 1941 р.

Париж

Дорогий куме!

Якраз згадували про Вас, що нас зовсім забули, як отримали Вашого листа з 12-го ц. м. Радий, що у Вас все добре і так само ми дивимося на будуче позитивно.

Хоч є і неприємності. Ви пам'ятаєте, що ще в лютому я звернувся до німецької влади з проханням дозволити нашому союзові⁵⁴⁵ продовжувати свою діяльність. На цих днях отримав відповідь негативну слідуючого змісту...*

Звичайно, дуже сумно було це почути, тим більше, що українці не складають «етнічну меншість» (де?), а окрему національність. Крім того, для нас абсолютно неможливо віддавати оборону наших інтересів до чужої нам організації, а тим більш російської, себто нації, яка завжди пригноблювала Україну. У мене враження, що навпаки німці завжди нас відокремлювали від росіян. Отже, не розумію (зазначений російський Комітет возглавляється панамі Мордахом і Жеребковим), заснувався в серпні 1940 р.

* Подається німецькою мовою відповідь нацистських чинників, яка не публікується.

У нас всіх, звичайно, велике захоплення подіями і всі рвуться додому. Отримав ч. 5 «Голосу», дуже дякую. Чи він погодився би друкувати мої статті? Чи не можна було отримувати через Вас «Краківські вісті»? Радий, що Вам сподобалася стаття в «Матин». З її приводу отримав багато листів, деякі не дуже ввічливі.

Ваш

(М. Шумицький)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 171, арк. 20.
Оригінал. Рукопис.*

№ 440 | **Лист Б. Мартоса М. Антоновичу з проханням повідомити йому про стан кооперації, колгоспів, шкіл та про господарське життя на захопленій німецькими військами території України**

27 серпня 1941 р.

[Прага]

Шановний пане докторе!

Був оце я у Дм[итра] Вол[одимировича]* і з великим зацікавленням прослухав витяги з Ваших листів до нього, особливо про колгоспи. Ваші вражіння так живо написані, мене аж схвилювали: невже розграбовано крамниці скрізь? Як же тепер може відновитись торгівля? Думаю, що сільські крамниці все ж таки пограбовані не були? А де ж Ви купуєте все, [що] потребуєте? — Мило, сірники, якусь там може сорочку чи хустку?

Напевно, Ви бачили якусь крамницю споживчої кооперації, — от якби Ви хоч коротко описали свої вражіння. Мене, як кооператора, це страшенно цікавить. Хотів би я побувати в колгоспі, побачити на власні очі його господарство та поговорити з його членами та управою.

А що сталося з кооперативними союзами? Їхні управи мабуть повтікали, бо наполовину склалися з большевиків. Хто ж тепер перебрав керівництво ними? Якась нова управа чи може комісар?

Мені вже й самому не сидиться тут: охоче поїхав би працювати над відбудовою господарського життя, бо це ж було б жакливо, якби прийшла зима, а господарське життя ще не було б налагоджене...

А який вигляд мають селяне? Як одягнені? Босі? Втішно, що тепер хоч мають, що їсти. Але, що буде з школою? Де візьмуть папір, книги? Це — жах!

У мене є ідея: привезти хоч що-небудь звідси; але ... що? Поки тягнеться війна, майже нічого не можна вивозити... Хоч би якесь дрібне господарське знаряддя: сокири, лопати, граблі, чи що привезти, а для школи, хоч би олівців; а може дозволять і зошитів...

Яке у Вас вражіння від шкіл? Ви їх бачили, мабуть, багато. А яка тепер на місцях адміністрація? — Сільська, повітова. Вибачте, що засипав Вас питаннями? Може, не на всі й відповідати можна. Але, що можете, напишіть, а то прямо нетерплячка бере, хочеться все знати; а хто зна, коли доведеться все те побачити.

---

* Йдеться про Д. В. Антоновича, батька Михайла.

От Ви пишете, що їли чудове кисле молоко: а що коштує там літр молока на нім[ецькі] гроші?

Ну, буде; а то ніколи не кінчу.

Бажаю Вам всього кращого.

З привітом

(Б. Мартос)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 35, арк. 74–75зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 441 | Лист громадського діяча П. Феденка директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про новини з України та з критикою українських політичних провідів

3 вересня 1941 р.

Прага

Дорогий Іване Панасовичу!

Ваш лист мене дуже розвеселив і порадував, хоч в ньому є чимало й сумного. Вибачайте, що не зразу відписую Вам. Вас турбують очі, а мене рука, бо мучить проклятий ревматизм, іноді пальці зовсім не слухають. Здається ж, бувши колись редактором, додержувався правдивих інформацій, а проте, бачу, що при сухих дровах і сирим достається: пальці й мені покалічило.

Маю першу вістку з моєї рідної околиці під Кривим Рогом. Пише мені один перекладач так...*

Далі пише, що село втратило багато людей за голоду 1933 р., а про мою родину — не знайшов нікого. Батько мій умер, а брати і сестри потікали з сім'ями в далекий світ ще 1930/31 року. Стоїть батькова хата і сад коло неї...

Хочу Вас просити, І[ване] П[анасовичу], щоб Ви знайшли адресу журналіста: Густав Шпехт його ім'я. Дуже симпатичний чоловік, знає нашу справу, він Вашого приблизно віку. Також хотів би знати, чи Ви могли б передати лист полк. Т. Омельченкові (голова УНО), бо не хотілось би листа доручати пошті. Чи маєте адресу І. Хмелюка та М. Машка?

Хотів би я знати, що то за Комітет український був у Парижі і взагалі про тодішні настрої укр[аїнської] колонії у Франції.

Дивлюся на «нашу політику» за кордоном і бачу, що люде просто божевільні. Нема держави, невідомо, чи хоч декорація держави буде, а вони ріжуться «за владу». Це все «плоди просвещенія», яке сіяв 20 років Донцов: не треба розуму, освіти — головне воля та інстинкт! Граються на «вождів», а воно ті самі покутні отаманчики, що завалили державу 1919 року.

Якби тоді прилучилися до Армії УНР, то ми б устояли, а як кожний сказав — «Я сам собі Петлюра», то все пішло в розтіч.

Мрію про одно: щоб просвітився у дураків розум і щоб зрозуміли, що не хапання за «булаву» і надимання жаб'яче нам потрібне, а єдиний політичний табір, де б на першім

* Далі текст німецькою мовою, який не публікується.

місці стояли не амбітні неуки, а чесні; випробувані патріоти, з політичним досвідом. Довір'я до ніякого проводу не збуриш терором, треба чогось іншого: до булави — голови.

Вибачте, що так розписався про політику. Але хочу дещо довідатися від Вас. Невже Німеччина платитиме нам тим самим, що своїм ворогам — «Генерал-губернаторством»? Невже паршива Румунія може претендувати на ролю на Сході, а наш народ, що взяв на себе перший тягар боротьби з московськими большевиками, буде трактований, так як «москалі!»?

Петрівський давно не пише. Його адреса...*

Ваш

(П. Феденко)

Пишіть.

P. S. А малоросів, що не спромоглися поглянути в Торресів архів**, треба бити.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 171, арк. 26–29.

Оригінал. Рукопис.

№ 442 | **Обіжник голови Української генеральної ради комбатантів генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка з роз'ясненням політико-ідеологічних засад її діяльності**

15 вересня 1941 р.

Голова УГРК

В і д п и с

О Б І Ж Н И К

Відходить до високоповажних панів членів УГРК та ВНР***

Рішальна зміна в ситуації та завчасна публікації «Заклику» президії УГРК — вимагають, щоб я висловив Вам свої думки; на жаль, я можу це зробити лише в спосіб обіжника.

На конференції 29.6.1941 в м. Кракові, нам всім ходили не лише про те, щоб витворити провід для вже існуючих груп комбатантів, але, шляхом прийняття певної тези та добору генералітету до проводу, викликати синтетичний процес взагалі між б[увшими] бойовиками з наших визвольних змагань — війн.

В цих метах на конференції була прийнята певна основна теза: створити з нашої організації моральну базу для майбутньої укр[аїнської] національно-державної будівлі та, по довгому зважуванні технічних моментів (не кожний міг фізично зучаснитися праці), була складена [Генеральна] Рада Українських Комбатантів, а при ній Президія Науково-Історично[го] Товариства.

Ситуація в тих щасливих днях була так для нас перспективна, що конференція набула характеру маніфестації єдності нашої комбатанської родини (коли й були певні застереження, то вони в кожному разі дисонансу не робили).

* Дається адреса польською мовою.

** Йдеться про архів французького адвоката Торреса, який захищав убивцю С. Петлюри.

*** Воєнно-наукова рада.

Кінцевим чином Конференції було видання президією УГРК «Заклику» до побратимів б[увших] українських бойовиків-ветеранів.

Помилкою одного з комбатантів «Заклик» був завчасно опублікований (до одержання ще відповіді від тих п[анів] членів Ген[еральної] Ради, які не брали участі в конференції), що повело за собою неприємний для нашої справи факт видання «спростовання» одним з приголошених кандидатів* до Ген[еральної] Управи Комбатантів; інших спростовань покищо ще не одержано, є лише застереження.

Натомість приступила до нашої справи Бельгійська група комбатантів і групи з Волині; а групи, що зучаснилися конференції, значно збільшили свої лави.

Ці ж самі думки читаємо в багатьох листах, що наспіли до членів Ген[еральної] Упр[ави] Комбатантів, та були також висловлені на сходах комбатантів, що за останній час відбулися в багатьох містах (осередках комбатантів).

Буде тут на місці ще згадати уступ з одного листа: «Обома руками підписуємося всі ми тут під тезою, що її вкладено до змісту Ген[еральної] Упр[ави] Комбатантів».

Таким чином, можемо констатувати, що знайшлася спільна організаційна думка — тоді все останнє вдасться упорядкувати, бо ніхто з членів Ген[еральної] Управи Комб[атантів] не чіпляється за своє становище в Ген[еральній] Управі. Ситуація змінилася й тепер ходить лише о витворення авторитету, що перевів би рееміграцію (на сьогодні це є нашим завданням), щоб на теренах нашої батьківщини, за дозволом влади, викликати до життя нові, вже не емігрантські, комбатантські організми.

Панове члени Г[енеральної] Упр[ави] Комб[атантів] добре прислужаться справі, коли, повернувши до своїх рідних місць — шляхом преси — поновлять поміж собою контакт та приправлять організації до першого делегатського з'їзду комбатантів України.

А так повстане Ген[еральна] Управа Комбатантів в новому складі і на базі правного статуту, певно з осіб, що будуть мати більше вільного часу.

Мусимо всі собі усвідомити, що наш люд пограбовано не лише на масках**, але й на його моральних цінностях, — тому й ми повинні ясно собі уявляти, що ми розуміємо під словами «моральною базою» (дивись «Заклик») — який комплект понять, з царини моральних вартостей ми до неї будемо застосовувати?

На мою думку — головніші з них є:

1. Автокефальна українська церква, — християнська мораль над усім.
2. Традиції з княжої та козацької доби — посв'ятні.
3. Україна була з Європою і має вернути до неї, але не як пасинок, а як повноправний її член.
4. Націоналізм — патріотизм, а не інтернаціоналізм.
5. В німецько-українській приязні бачимо добру перспективу для обох народів.
6. Здоровий мілітаризм, контра розкладкових пацифістичних ідей.
7. «Дисциплінуватися, або вмерти». Прищеплення масам модерної дисципліни (пов'язаність послуху із правом кожного на вияв ініціативи).
8. Діти й юнацтво — надія нації; їх виховання є ділом нації та держави.
9. Нарід наш був завжди шляхетним: в родині, школі, громаді, війську ... всюди мусить бути введений культ пошани до урядових осіб, громадян старших віком, жіноцтва і т. п.

Цей моральний кодекс має вернути все те, на що її пограбував большевизм. Будемо сповувати його назовні з нашою комбатантською відзнакою, яка так припала до серця

---

* Мається на увазі генерал-хорунжій В. Петрів.

** Так у документі.

більшості комбатантських груп. Ділом всіх комбатантських управ є якнайскоріше передати членству, за певними формальностями, хоч мініатюрну комбатантську відзнаку.

Одначе здоровий дух може бути лише в здоровому тілі.

Хтось на базі згаданого морального кодексу мусить перебрати на себе: фізичне виховання нації, народно-санітарну справу, порядок і спокій в селах, позашкільну освіту, товариську матеріальну допомогу, і в кінці, виховання юнацтва.

– Це, по моїй думці, має перебрати на себе Інститут Вільного Козацтва (не станового).

Тим самим вирішена була б і проблема козацька, бо виконати ці завдання в широкому мірилі зможуть лише дійсно Лицарі Духа, якими були в старі часи кращі сини Козацтва.

Для поладнення біжучих справ для виконання обов'язків Голова УГРК організує при собі канцелярію в складі:

- 1. Секретаря,
- 1. Господаря,
- 1. Правного дорадника

Переписку надсилати на адресу:*

Коли б ситуація вимагала вирішення важних питань, Президія УГРК розішле до панів членів УГРК анкетний обіжник (адреса Президії: Краків, Зелена 26).

Наколи б життя, що не є виключеним, нагло поставило перед УГРК питання, яке не належить до її компетенції (теза), тоді буде скликана ширша конференція з представниками членських груп (групи мають бути до цього приготовані).

Слава Україні!

З побратимським привітом

(–) Ген. М. Омелянович-Павленко,
Голова УГРК

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 385, арк. 5–6.
Копія. Машинопис.*

№ 443

Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву з критикою дій генералів М. Омеляновича-Павленка і М. Капустянського та з повідомленням про арешти націоналістів на території Генерал-губернаторства й використання німцями старшин українських армій в окупованій Україні

30 вересня 1941 р.

Високоповажаний й дорогий пане генерале!

Велике Вам спасибі за Вашого листа. Не гнівайтесь, що з запізненням відповідаю на нього, але обставини так складаються, що я мушу час від часу залишати Варшаву і перебувати в подорожах. Оце і є причиною неакуратності в листуванні.

З комбатантами генералів Капустянського та Омеляновича-Павленка, очевидно, не є добре, бо організацію цю вони збили штучно і тільки в цілях прислуги тій політичній групі, до якої вони пішли на службу. Справа ця зле виглядає і то настільки, що генерал Омелянович-Павленко аж обіжника свого вистосував до всіх тих осіб, яких він з Капустянським без їхньої згоди і відома повтягав до комбатантського проводу. Всі вони

* Адреса відсутня.

склали протести, але преса знаходиться в їхніх руках і тому такі спростовання не друкуються.

Маю відомості, що обидва ці пани генерали були аж у Берліні в справі одержання дозволу на формування українського війська. Прийняв їх там генерал Кейтель, який сказав, що справа ця ще не є актуальною. Про цю свою невдачу згадують у листах до мене обидва генерали. До речі, вони там у Кракові так були певні себе щодо формування, що вже понароблювали силу силенну нових українських військових відзнак на заміну відзнаків нашого війська: срібні погони, відзнаки на ковнір (бувшої галицької армії), кокарди. Кокарди ці овальної форми, оксидовані з тризубом, якого вживає ОУН для своїх групових цілей.

Мені здається, що вже почався початок кінця справи ОУН. З усіх кінців Генерал[ьної] Губерні приїзджі твердять, що почалися арешти всіх ОУН-ців: мельниківців і бандерівців, в Кракові також. Голова УНО із Сосновця, що оце був у мене тиждень тому назад, доповідав, що він був у Берліні і там довідався про конфінування і Мельника, і Бандери. З прикладеного витягу до листа Ви побачите, що те саме робиться й в Україні.

Дуже нашкодили собі згадані вище пани генерали, що поминули в своїх комбінаціях комбатантських генерала Курмановича. Це ж бо таки дійсно найбільший з галицьких військових авторитет. Я б хотів зв'язатися з генералом Курмановичем. Може це зробити через Вас, пане генерале? Або може пришлете мені і його адресу, щоб я безпосередньо звернувся до нього.

Я маю постійний зв'язок з нашою генераліцією, що чесно стоїть на своїх старих позиціях і збирається вже в недалекому майбутньому поновити свою службу в Україні чи то в рядах активних військовиків, чи в адміністрації. В останніх днях одержано доповідь — звідомлення генер. Дельвіга, якого Голова Румунської держави генерал Антонеску поставив на чолі започаткованої української збройної сили в Румунії.

Вже багато наших людей — старшин і цивільних, відправили ми на звільнені наші землі. Старшини займають там головним чином становища комендантів поліції. Навіть генерал Омелянович-Павленко молодший на Вінницьку округу є таким комендантом. Частина наших старшин є при німецькому військові в ролях перекладчиків.

Офіційно нашу справу ще не трактується, але йдуть розмови між Берліном і Варшавою. Мусимо спокійно і розважливо вичікувати того часу, коли Велика Німеччина з її геніальним вождем знайдуть за можливе поставити справу нашої державности на політичний форум. Звичайно, наші люде, що розкидані по всіх усюдах світа Божого, знетерпеливляться, дивляться і хвилюються, що справа наша затягається з розв'язанням. Приходиться багато витратити часу і енергії на заспокоєння їх та відповідне інформування.

На закінчення посилаю Вам відозву ОУН* без коментарів.
З вояцьким привітом.

Слава Україні!

Ваш

полковник (М. Садовський)

*ЦДАГО Країни, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 141.
Оригінал. Машинопис.*

---

* Відозва відсутня.

6 жовтня 1941 р.

Париж

Дорогий куме!

Вашого милого листа з 5 вересня ми отримали. Не відповідав, бо думав, що Ви скоро маєте приїхати до нас для ліквідації Вашого помешкання. Але Вас ще й досить немає. Коли ж дочекаємось? Отримав ще один н[омер] «Голосу», а більш не було. Купую досить регулярно «Новое Слово», з якого черпаю деякі новини про українське життя. Не розумію, чому російська часопись може проходити вільно до Парижу, а українська ні? Що до самого «Нового Слова», видно з якою ненавистю вони відносяться до всього українського, хоч й не рішаються про це балакати відверто: а може й не можуть. Що набирає все більшої необхідності, це конча потреба з боку німців про відповідну декларацію про українську справу. Це поклато б кінець до всяких непорозумінь і могло би бути лише корисним для самих німців. Надіюся лише, що опір, який ставить Росія проти Німеччини, переконає їх у небезпеці збереження чи то відновлення «єдиної неделимої».

Справді, якщо большевицька Росія є остільки небезпечна, то що зможе зробити нормальна держава? Це нова війна через 20 років і невідомо, як вона може скінчитись. Отже, єдиний вихід, це відбудова окремих держав, як Україна, Грузія і т. п. Для цієї праці повинні бути закликані всі емігранти. Отже, покищо цього я не бачу, хоч це є необхідно для самих німців і могло б лише полегшити їх акцію.

Але покищо сидимо на місці, хоч й рвемося цілим серцем на Україну. При першій можливості, я б з охотою поїхав. Що чутно в справі організації Міністерства східних просторів?

Цілком уявляю собі, що на Україні не вірять, що Петлюра є вбитий і його чекають. Отже рахую, що й на Україну треба йти з його іменем і тільки воно може сприяти до встановлення спокою й ладу.

В Парижі появилася нова книжка про Україну Бенуа Мешена. Це майже не змінений передрук того, що він написав в ілюстрованому часописі «Докюман» в 1939 р. Отже, разом прихильна, хоч є багато помилок. Явно писалася під впливом «націоналістів», бо Ковалець висувається як заступник Петлюри, що абсолютно неправдиво.

Я сам помістив статті в «Матін» про «Атросіте Большевік ен Утрень» (6.8), «Ассасіна де Петлюра» (25.8), «Приз де Кієв» (20.8), і в «Іллюстрасіон» про Україну з картою (30.8).

Певно скоро побачите п. Бриндзана⁵⁴⁶, який їде до Варшави. В Парижі росіяне розвивають велику активність в справі реєстрації еміграції до повороту до «Росії» (до якої?). Користуються з того, що мають привілегию на організоване життя.

У нас все по-старому. Пишіть, не забувайте.

(М. Шумицький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 171, арк. 35.

Оригінал. Машинопис.

7 жовтня 1941 р.

Прага

Високоповажний пане генерале!

Нічого втішного Вам не напишу. Оце говорив з одним, що приїхав з Вінниці й інших міст нашої батьківщини. Враження від цього ...* понуре. А головне, що всі наші великі й малі вожді оказались зайвими, тому їх і вивозять з України просто пачками. Бандерівців усіх, а мельниківців найактивніших ніби вже вивезли в «не столь отдаленные места». Річ у тім, що два конкуренти невдало вибрали пору для зведення своїх поррахунків. Обидва табори щойно почали займати позиції, засукувати рукава, щоб порядно почистити ребра своїм однопартійцям, як з одного боку, так і з другого були намічені до ліквідації чільніші й активніші діячі, але тут їм не дали потягатися за чуби перед всеукраїнськими глядачами, що полишилися в живих після недавньої хуртовини. Тепер будуть миритися в чужому концентрику**.

Чи чули Ви, що їх туди вивозять? Можу сказати, що наш націоналізм високо злетів та низенько сів. Такої бездарної, просто скандальної «провідної верстви» ще не було в нашій історії. А їм наша ...*** карти в руки, грайте. А вони напередодні великих подій битися почали. Сціборський й Сенік впали жертвою⁵⁴⁷ владних засобів, яких вони вживали, а ще більше збиралися вживати до своїх таки українських людей. Зарозумілості їхньої не було меж. Тож вони спустили з ланцюга українську молоду чернь, що схопила була за горло чесного нашого працівника. Загалом, бундючно почали й ганебно кінчають. Не шкодую за ними.

Чув я, що для українського терену призначено Рейхскомісара Ернста**** Коха. До нього б радників: Севрюк, Андрій Лівіцький, Архипенко, якийсь Зоц і ще хтось. За вірність цього не відповідаю. Кажуть, що вже цей уряд і виїхав до Києва. З того б виходило, що нові господарі догоджуються все-таки з УНР. Наші люди тут настроєні слабенько, але додому їхати хочуть.

Чи п[ан] голова комбатантів був на високому прийнятті, того не знаю. Але то рішуче справи не міняє. Хоч чув я, що на Україні до міліції беруть дуже багато вояків з полонених і всі розуміють, що то має бути військо. Нам, безумовно, приємно таке чути, бо то б засвідчило про більші плани з Україною, то б значило, що ми мали б змогу будувати свою державу.

Здоровлю Вас і Вашу високоповажну родину.

(С. Довгаль)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 145–145зв.

Оригінал. Рукопис.

* У тексті незрозуміле слово.

** Тобто в концтаборі.

*** Пошкоджений текст.

**** Йдеться про рейхскомісара Еріха Коха.

10 жовтня 1941 р.

Drtinova 89/III
Brno XIV
Prate

Вельмишановний пане полковнику!

Даруйте, що пишу олівцем, але то роблю на випадкових перервах праці на Збройовці (Waffenwerke Brunn), яка бере стільки часу, що не можу спромогтися дома сісти за пишучу машинку — шкода, що ця праця далеко не по фаху та не дає повних можливостей існування, лише 150 марок чистих у місяць, що тепер й на голодове буття ледве старчить.

Отже, не маючи змоги друкувати, не хочу довго лишатися без зв'язку з Вами, то й пишу, використовуючи кожную випадкову перерву. Одна ниньки сталася.

Події тут меж братками, про які Ви, певно, знаєте, випадають, як маленька і сумна копія, тих, яких викликав бл[аженої] п[ам'яті] Коновалець й смутної пам'яті Сціборський (до речі, здається, він в армії УНР не був, а полковником зокрема), поляк з походження.

(Дружина знала його з 1910 року зі школи у Житомирі, так як й його родину). Ті події 1930 року Ви пам'ятаєте.

Тут також братки⁵⁴⁸, не маючи ніякої реальної сили й реальних можностей, слухали ідіотів з Лондона, більших ідіотів, чим наші були, й крутили «мафії» та загрожували аж Бартоломейською ніччю⁵⁴⁹ — нам, до речі, також, взагалі себе визивають так, як пани на Підкарпатчині й допригалися до того, що тепер. Але то, що тепер не є, та немалий відсоток того, що з нами робили не то, що Сталінові діти, але й Перацького пси.

Андрію Миколайовичу буде ясно, якщо він собі пригадає часи не 1907, але так 1897 або 1912 років, увівши коректуру на Європеїзм й тактовність Європейську.

Треба сказати, що тутейші не лише надто вигукували, але в економічному аспекті насправді хилять ту гіляку, на якій сами сиділи, псуючи не тільки справу засобовання війни, як свого народу, вважаючи це «патріотизмом».

А робили то в час війни не те, що наші «політики» у 1930 році⁵⁵⁰, коли жодною війною й не пахло.

Я зі всього витягаю консеквенції для нас, отже консеквенція т.о. що з Національним Соціалізмом Німецьким треба співпрацювати відверто по системі «дають — беріть», а не крутити й двубочити, як колись казав «Геройчик» Капустянський: «всі речі двояко випуклі», тутки за то б'ють по голові й то крепко, солідно й «виразительно».

Чим далі я вивчаю методи НСДАП, тим більше переконуюся, що з ними також вони мають т[ой] С[оціалізм] — [з яким] цілком серйозно можуть корисно співпрацювати лишень ті, хто мають розуміння до того С[оціалізму] або ж той С[оціалізм] глибоко відчувають. От тому я ніяк не можу зрозуміти, як можуть з НСДАП співпрацювати наші з-під протезу ОУН чи й УГ, коли для них Соціалістичний є червоний прапор бику. Наші «молоді» мають дальтонізм, бо не бачать, що й прапор НСДАП є червоний.

Тут братки теж послідовно саботували всі «соціальні й соціалістичні» реформи НСДАП, так що втратили вплив у своїх робітничих мас, які нечинно приглядаються, як вигукує їх інтелігенція.

Ех, каби німці 1918 року мали уже Гітлера — не сиділи би ми на еміграції! Тоді вони лише підпорою мерців* добилися повстання⁵⁵¹, — загубило їх орієнтування на Московську реакцію⁵⁵².

Тут тепер повно чуток, але нічого ясного — казали, що збирають німців для охорони якогось «General-Politische Leitung fur Ukraine», але й з Московською мовою.

Наші ОУН продовжують вигукувати й Петлюра–Коновалець–Мельник не є їх «останній крик».

Сціборський загинув від тих духів, що він сам викликав: духів Махнівщини й большевизму, загинув наслідком асоціальних думок, що вщеплялися нашій молоді, — жаж й страшно — для нас шкода.

Вітаю всіх коло Вас.

(В. Петрів)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 146–148.

Оригінал. Рукопис.

*Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.
Військово-історичні праці. Листи. —
К., 2004. — С. 513–515.*

№ 447 | **Лист громадського діяча Є. Архипенка К. Мацієвичу про його намір виїхати до Києва та можливість переїзду для праці в Україну представників української еміграції**

10 жовтня 1941 р.

Берлін

Вельмишановний Кость Адріанович!

В тих днях виїжджаю до Києва. Уложилося так, що зможу зачинати викликувати людей з еміграції в Україну. Треба це буде проводити в порозумінні з місцевою адміністрацією, намацавши поперед конкретні місця праці.

Ви, певно, рветесь до повороту, а тому й пишу до Вас, щоб може скористати з цієї нагоди.

Прошу зворотною поштою надіслати мені Ваші побажання щодо характеру Вашої праці в Україні на адресу ...** На цю адресу взагалі можна мені писати й листи, буде мені переслано.

Наколи б я не дістав Вашої відповіді переїздом через Варшаву, то гадаю, що можна було б Вас представити яко комісара якоїсь наукової установи у Києві. Це дало б змогу мати помешкання й платню.

А тоді вже будемо комбінувати й про сучасну роботу.

Гадаю, що дасться стягнути туди негайно й більшу кількість агрономів, економістів, інженерів, науковців.

Справа повороту вперше набирає реальних форм.

---

* Мається на увазі П. Скоропадський та його оточення.

** Подається адреса німецькою мовою у Варшаві, яка не публікується.

Але прошу мати на увазі, що викликані особи будуть відкликані з місця їхньої дотеперішньої праці й доручено їм буде пашпорт. Відмовитися вже не можна буде.

А тому, підбираючи людей, списки яких прошу подати мені, прошу й то мати на увазі. Очікую Ваших вісток. Стискаю Вашу руку.
Слава Україні!
Ваш

(С. Архипенко)

P. S. Прошу не давати розголосу в справі можливого повороту.

Е. А[рхипенко]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 147–147зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 448

Лист громадського діяча П. Феденка директору Української бібліотеки ім. С.В.Петлюри І.Рудичіву про становище в Україні, ставлення населення до радянської влади, непопулярність С.Бандери й А.Мельника на східноукраїнських землях та з характеристикою ОУН

12 жовтня 1941 р.

Прага

Дорогий Іване Панасовичу!

Вибачайте, що не відписав відразу. Коли зберуся, то мені так заболять пальці, що мушу відкласти намір, а курзюканням нерозбірним не хотів дратувати Ваших очей.

Бачив я город Койдак (так треба його назвати, а не «Катеринослав») в кіно. Видно проспект, будинки, що погоріли. Чи то бува, не давня реальна школа?

Пише мені перекладач із степової України: еміграція зовсім правильно уявляла собі розмір фізичного, політичного і господарського нищення нашого народу Москвою.

Правда, не вдалося створити нової «советської нації», але почався розклад української.

Українці — старе і молоде покоління — ненавидять большевицький режим через економічне гноблення, але національна свідомість там «benurhigend Klein» (це території Григоріїва-Махна). Кінчає лист бажанням, щоб верталася еміграція, бо праці — без міри.

Ви питалися про матеріали для революції 1905 року. Пам'ятаю ось такі:

Перегляньте всі числа «Летопись революции» (виходило місячником у Харкові, пізніше укр[аїнською] мовою, як «Літопис революції»). Там є спомини і матеріали про 1905 рік на Катеринославщині.

Також журнал «Былое», що видавав Бурцев.

Думаю, що знайдете дещо і в «Архиве русской революции» (ред[акція] Гессен, Берлін). Там багато споминів про 1917–1920 рр.

Для деталей про осіб, що брали участь в революційних подіях, знайдіть у бібліотеці кількатомне видання «Деятели революционного движения в России» (там наведена велика бібліографія).

Чуємо про комісаріат для України⁵⁵³. Які там люде? Які перспективи?

Одна втіха, що вже Сталінові кінець. «Сорвалось!»! А ще минув би рік, і московська петля напевне зависла б на шні *hominis europaei**.

Пише один земляк, що їздив із Кракова до Житомира: про Бандеру й Мельника ніхто там не знає і не хоче знати. Взагалі ОУН — продукт специфічно-галицьких відносин, а там люде думають тверезо.

Так, ми пробідували кращу частину життя на чужині, а тепер, як доведеться вернутися, то — «поганяй до ями». «Оскорбительно, nicht wahr»?

Що з Вашою бібліотекою і архівом? Чи все перевезено?

За адреси знайомих буду щиро дякувати.

Ваш

(П. Феденко)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 171, арк. 36–37зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 449 | Лист підполковника М. Россіневича М. Антоновичу з привітаннями з одруженням та надією, що чесна частина української еміграції повернеться на рідні землі для плідної праці

19 жовтня 1941 р.

В Празі

Високоповажний і дорогий Михайло Дмитровичу!

На минулому тижні одержав я від Вас повідомлення про одруження. Щиро Вас вітаю, як-то у нас по воєнному кажуть, «з виходом в брак». Дай Боже Вам у подружжі щастя й повного успіху. Поздоровлення Вашій високошановній пані дружині надіслав я ще раніше. Платоніда Іванівна теж щиро Вас вітає і бажає Вам і Дружині Вашій усього найкращого.

Ми Вас часто згадуємо, а я навіть часами й заздрю, що не маю можливости ще раз нам'я-ти шею большевицькій босячні. Кілька разів Ваш тато читав мені видержки з Ваших листів. Бачу, що Ви добрий діагностик і у військових справах. Цей похід для Вас добра школа і добрі наслідки її Ви побачите потім і в своєму житті. Бажаю Вам повного успіху.

А ми тут прозябаємо і мріємо про скорий поворот на Рідні Землі. Правда більшість еміграції крутить вже носами. Певно тому, що не хочеться розставатися з європейськими зручностями. Але я і мої однодумці готові йти додому працювати не за страх, а за совість. До всього підхожу з розвагою і не фантазую, тому думаю, що й наслідки матиму добрі. Ріжних чуток і комбінацій тут повно, але всі вони виїденого яйця не варті. То мельниківці, то бандерівці, а тепер кажуть петлюрівці беруть гору, а я думаю, що її візьмуть лише чесні українці, а всяка шушваль прокрадеться, проп'ється і сама відсипиться від нас.

Прошу Бога милосердного, щоб захоронив Вас від усього злого і лишаюся щиро Вас поважаючий

(М. Россіневич)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 35, арк. 98.

Оригінал. Машинопис.

* Тобто людина європейська.

19 жовтня 1941 р.

Дртінова 89/III
Брно IV

Вельмишановний пане полковнику!

Дуже дякую Вам за засылку «плюсумперфектних», але «не перфектних» документів у вигляді славного «протоколу» та ще славнішого «Обіжника» «Діда»*.

Я ніколи не припускав, що хитрий «Геройчик»** міг таки зійти на пси політичної спекуляції «Лондонського» типу, оперуючи з «евентуальностями» у таких розмірах.

Ображає лише те, що в ці спекуляції втягнуто ім'я нашої армії, яка, коли відкинемо багато наших помилок, була все героїчна й ніхто їй не міг відібрати того, що уміла боротися та вмирати; дивує ось те «емігрантське» представництво, на яке ніхто не уповноважував й ніхто не має право.

Щодо «Діда», то раніше він все-таки був трохи гвардійським старшиною та умів не пошепки натякувати, але йти просто, але тепер йому далеко до Святослава Хороброго⁵⁵⁴, бо свій «Обіжник», скерований проти моєї скромної особи, не спромігся мені надіслати, як я йому першому надіслав мій протест проти неужиття бувших військових для «аполітично-політиканської» акції та ще «по шапочному розборі».

Але це дрібні, неважні речі в порівнянні з тим, що йде тепер, а йде, на мою думку, нова Московська небезпека.

Чи слухаєте Ви уважно радіовисилання нашої та московською мовами з різних стацій, які є к послуху дозволені? Чуєте, що висилають від місця перебування Дельвіга? Знаєте заходи Московської еміграції?

По моїх інформаціях тутки, Москва біла, побачивши, що Москві червоної капут, та що й Керенський з-за океану не допоможе, йде до переможців з конкретним й реальним програмом організації сходу Європи як «трудової держави» з дрібною приватною власністю, з кооператизацією, з робітничим соціальним забезпеченням. Йде, використовуючи старі есеровські гасла: «Земля й воля», використовуючи тугу за спокоєм та порядком. Вони готові дати концесії переможцям за «удержаніе економічної цілості старої організації» та загрожують економічними конфліктами в разі порушення цієї цілості.

Усе те промислено, обгрунтовано цифрами, історією й т. д.

Натомість наші немовлята з вивісками, що перебарвлюються накоричнево й, витягнутою до вивиха рукою, вигукують старі кличі часів Коліївщини, деклямують патріотичні й гарні вірші ... посилають на терени молодяків з «свяченими» [ножами] й то не лише проти чужих. Біда! Досі не почув я жодної програми, жодного проекту, лише красиві слова, якими нічого не зробиш. Декламація — річ мітингу, а, ведучи її, люди мусять й в декламації мати мету, а цього не бачу й розпука бере.

---

* Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

** Генерал-хорунжий М. Капустянський.

Переможці ж теж мають течію «Цілого економічного колективу», що висуває навіть й готовий плян 5-тьох територій, де ми входимо в Чорноморську разом з областю Донецькою та Кримом.

Керовання колективом передбачається з Москви, «природного центру» й, природно, за допомогою тих, хто уже має досвід з керування таким великим простором. Якщо то провадиться, буде зле й нам, й переможцям, але де, та й у кого контрплян?

Я тутки бачив розміщення д-ра Галагана з українськими кордонами на Волзі, але це ж несерйозно й розраховано на «простий народ».

Розпач бере. Там на наших землях котиться стихійний рух, подібний 1918 року, а тут кують пляии, які мають цей рух перетворити в засіб розгойдання конфлікту меж нашим знесиленим народом та всесильною німецькою волею, нам з того буде зле.

Це як кошмар: щодня бігти на працю за дротами складу, робити незвичну справу, як паралізований, і відчувати, що може статися така ж катастрофальна помилка, як й у 1918 році.

Тішу себе надією, що я лишень погано інформований, що то лишень я зі своєю негнучкістю й небажанням йти за «модерними» є поза справою, чи то — ще не потрібний, бо, значить, нема небезпеки, а лишень можності посад, а може.

Поки що все.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 129, арк. 151.
Копія. Машинопис.*

*Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.
Військово-історичні праці. Листи. —
К., 2004. — С. 516–518.*

№ 451 | **Лист редактора часопису «Краківські вісті» М. Хом'яка генерал-хорунжому В. Петріву з подякою за його статті про воєнно-політичні події у зв'язку з німецько-радянського війною***

21 жовтня 1941 р

Краків

Високодостойний пане генерале!

Прошу вибачити за таку довгу мовчанку, але внаслідок подій на сході в редакції залишилось нас трьох редакторів і дійсно не маємо ні хвилини часу, щоб продиктувати листа.

Ваші листи, пане генерале, і статті я одержав. Дійсно найкраще не втручатись в наші міжусобиці. Ми не могли зайняти ніякого становища з незалежних від нас причин, хоч хотіли заапелювати до розуму і до почувань, щоб не поглиблювати далі трагедії. На жаль, стаття за підписом сеньйора наших громадянських і політичних діячів, б[увшого] сен[атора] д-р І. Горбачевського не могла побачити денного світла.

Радіємо, пане генерале, Вашими статтями. Прошу й далі присилати нам статті на актуальні стратегічно-політичні теми. В цій справі напише ще листа редактор Л. Лепкий,

---

* Лист виконаний на офіційному бланку часопису.

який саме виправляє всі Ваші, пане генерале, статті і Вашу подяку за гарне редагування статтей передав я йому.

Гонорар вишле Видавництво в найближчому часі за останні статті. Чи тризуби надіслала Вам, пане генерале, адміністрація? Якщо ні — прошу реклямувати карточкою, бо я до ручив, щоби вона вислала.

Остаю з глибокою пошаною та бажаю Вам, пане генерале, як найкращих успіхів у Вашій праці.

Слава Україні!

(М. Хом'як)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 152.

Оригінал. Машинопис.

№ 452 | **Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про сучасне політичне становище, арешти нацистами членів ОУН, заходи керівництва УНР щодо створення української армії та співпраці з німцями у боротьбі з СРСР**

23 жовтня 1941 р.

Варшава

Високоповажаний і дорогий пане генерале!

Дякую за листа. Висловлені Вами думки не всі зрозумів, бо вони зодягнені місцями в недорозшифровання замасковану форму. Звичайно, Ви це зробили з огляду на цензурний догляд. Я в своїх листах думки висловлюю відверто і маю вражіння, що вони нікому не шкодять і ніхто проти нічого не має, навіть цензура. Бо ж наші думки і бажання не йдуть в розріз ні німецької політики, ні німецьких ділань.

Не знаю, чи Вам вже відомо, що влада почала ліквідовувати і арештовувати ОУН і оунівців. Прийшла чутка, що в одному Львові заарештували їх 700 душ. Арештують і не тільки в Генерал-губернаторстві, а і в Україні, звідки їх навіть вивозять. Був тут пан Павло Зайців, який привіз вістку, що навіть арештовано Мельника і Бандеру, а центр Скоропадського ліквідовано⁵⁵⁵. З Урядом Українським ведуться розмови, які, щоправда, ще жадних результатів не дали. Та все ж з цього всього видно, що українську проблему буде розв'язувано не без участі Уряду України, що хоронив у собі всі традиції української державності.

Вас найбільше цікавить, звичайно ж, справа відновлення української збройної сили. Отже, цю справою займаються: з одного боку, наш уряд, а з другого «конкуренційно» генерали Капустянський та Омелянович-Павленко (старший). Уряд склав меморандума до Голови Німецької держави з проектом розгортання українського війська, розрахованого на три періоди, причому кількість війська обчислено до розмірів і поваги України. Згадані вище генерали послали до канцлера Гітлера спочатку депешу про формування українського легіону, а не одержавши протягом довшого часу відповіді і самі поїхали в Берлін. Там їм сказано, що Ексцеленція Канцлер має вироблений програм ділань, який з суворою послідовністю і переводить точка за точкою в життя. Якщо вашої справи до цього часу не порушувано, то значить не підійшла ще ваша точка в тому програмі. Повертайте, мол, назад і чекайте. Пробував тут на варшавському терені ще й другий, «тоже

конкурент», підполковник Поготовко займатися «формуванням», та тільки осмішився. До речі, мені пишуть із Берліна, що Поготовко належить до УНО. Вчора тут натраплено на його реєстраційну до УНО картку.

Цікавою новиною з нашого ґрунту була справа виходу у Варшаві «Української Трибуни», органу німецько-української співпраці, присвяченого пам'яті Головного Отамана Симона Петлюри. Редагувати його мала редколегія з двох українців і одного німця-партійця. Видавцем мав бути колишній консул України в Данцігу полк. Павлюк. Редакторами з боку українського мали увійти я та полковник Вишнівський, причому мене висовувано на редактора головного. Близькі люди до видавця твердили, що призначений до редколегії німець вже навіть прибув до Варшави. Але час йде, а редакційний віз все не рухається і маю вражіння, що й не рушиться. Яка до того причина? — трудно сказати. Згаданий полковник Павлюк є директором і співвласником великої фабрики штучного меду в Ліцманштадті (б[увший] Лодзь) і у Варшаві. Сам мешкає в Ліцманштадті, а тут його заступав ще до недавня полк. Крат⁵⁵⁶. Як-то буває — полковники між собою розсварилися і Крат мусів відійти та виїхати на Волинь. Його місце заступив підполковник Шандрушевич, рідний брат генерала Шандрука.

Багато з наших людей виїздить на звільнені терени і там займає різне становище. Військовики, головним чином, обсажують місця комендантів української поліції різних ступенів. Таким комендантом є і генерал Омелянович-Павленко (молодший) у Вінниці. Певні особи мали завдання об'їхати звільнені терени і повернулися були вже з подорожі та склали свої звіти. У звітах тих червоною ниткою проходить те, що зріст національної свідомості величезний. Інтелігенції (правда новітньої) є піддостатком. Людність з ентузіазмом всюди стає до національної роботи і відбудови краю. Нарід пам'ятає Петлюру. Не вірить, що його забито. Чекає на його поворот з його урядом і українським військом. Найцікавішим зі звітів був звіт б[увшого] міністра Багринівського⁵⁵⁷, бо той подав і свої висновки. Знаходяться на тих наших теренах нині і той же Багринівський, інженер Архипенко, полк. Литвиненко, підполковник Рибачук (той у Києві) інженер Нечай, останній редактор «Тризуба» і багато інших.

Справа рееміграції річ дуже поважна. З одного боку, там треба вже таки зараз якнайбільшого числа фахових сил, а, з другого, повстає питання розпорошення поодиноці всього того випробуваного елемента, що складав собою державний апарат. Над цим треба сильно призадуматися. Коли до нас звертаються в цих справах за порадою чи інформаціями, то принаймі я є безрадний. Стараюсь все ж тих військових, що не набули спеціального через вищу освіту фаху, затримувати. Бо ж з кого будем формувати військо.

Справа комбатанська якомсь притихає. Справа поважна і цікава і варта була того, щоб її підтримати і заактивізувати, але якомсь вона не тим пішла шляхом. Звичайно, спростовань більше, крім Вашого в пресі, не з'явилося, бо немає, де видрукувати. Пише мені ген. Сінклер: «до Генеральної Ради комбатантів і мене поставлено без моєї попередньої згоди... Коли Генеральна Рада не буде позапартійна, то примушений буду виступити з її складу». Післав і ген. Куц спростовання. Я сам його читав. Очевидно ті всі спростовання і привели до того, що ген. Омелянович-Павленко (старший) розіслав обіжники до всіх втягнених ним у склад Генеральної Ради осіб. Щоб про того обіжника не розписувати, посылаю Вам його у відписові. Рівнож посылаю Вам і відписа з мого листа до генерала Омеляновича з дня 7 серпня, та відписа одного доповіді в справі «Вільного Козацтва» (цей останній тільки до Вашого відома).

Серед нашого старшинства, що лишилося ще й по сьогодні активним, піднявся рух. Прагнемо всім своїм еством чим хутчій полинати на свої землі і прийняти участі у гігантській боротьбі, поруч німецьких залізних полків, проти безбожництва і антихриста.

З огляду на те, що час ще не настав, ми тут воюємо на папері: шикуюмо різні відозви та інше. З часом пришлю Вам по примірникові.

Бувайте здорові. З вояцьким привітом.

Слава Україні!

(М. Садовський)

Полковник

ЦДАГО України, оп. 2, спр. 129, арк. 154–154зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 453

З листа І. Феценка-Чопівського К. Мацієвичу про перебіг подій на східному фронті й окупованій території, німецьку політику щодо України та про долю військовополонених

6 листопада 1941 р.

Дорогий Косте Адріановичу!

Я отримав В[ашу] картку від З.ХІ та почувваюся дійсно винним перед Вами за мовчанку. Властиво — не було про що писати! [...]

Я просто заскочений тим, що Ви вже вибираєтеся до Києва! ... Раніше від мене молодшого! ... Аж встид мені! Але маю двох дітей, які без мене, як на льоді, жодних забезпечень [...]

Оці «перемоги на Виході» з нашого стариковського погляду є скорше поразки: бо зима, бо простори, бо руїни в тилу, бо брак ясності і перспектив для населення окупованих теренів ... Хто його знає, що цар-час нам готувить! ... Ось директор нашої Гути* вибирався у вересні в Донбас на «відбудову» металургії. А в дійсності сидить тут! ... Приїздив наш віце-директор з Кривого Рогу та розказує, що модерно розбудована Гута так знищена, що трудно її урухомити, бодай в частині! ... Донбас буде ще більш зруйнований! ... Ось буковинці-укр[аїнці], що були дольметчерами на передових лініях розказують, що успіх цієї сторони** [базується]*** єдине на факті, що українці з тамтешнього боку**** при кожній okazії піддаються і тим самим «обнажають фронт». Яко доказ, що успіх на полудню є много більший, ніж на півночі й під Москвою! ... А звідси ясна та фатальна помилкова, несправедлива «українська» політика агресорів, яка буде мститися вже в 1942 р.! ... Тому я песимістично задивляюся до можливостей нашого з Вами в'їзду в Київ ... Політехніку чи Університет там не відчинять. Єдине — середні школи, фахові та всякі кооперативи. Коротко, те, що є необхідне на час війни для того аби населення тихо сиділо в тилу...

Зима над Волгою: в часи цієї зими правдоподібно замириться з саксами*****. Японія, а Фінляндія з Москвою ... Хто знає, що думає Беніто!? Я знаю Урал з перед світової війни*****! Тоді це було щось! ... А тепер — це модерно розбудований оборонний

* Мається на увазі металургійний завод.

** Тобто німців.

*** У тексті нерозбірливе слово.

**** Мається на увазі Червона армія.

***** Йдеться про Велику Британію та США.

***** Йдеться про Першу світову війну 1914–1918 рр.

промисел, яким не можна нехтувати! ... У нас, в Катовицях, наприклад, вже зараз немає картоплі. З великим трудом зробили запас на ... 2 тижня! ... Та й взагалі всього бракує: сірників, папірос, ярини, круп, м'яса ... одягу! ... А на Україні й взагалі на В сході буде холодно! ... З Донбасу ніц! ... В з середушою Євроци ... вугіль до Влох*, до Сербії, на Балкани, до Мадяр, на Україну, до Фінляндії, на Прибалтику, до Норвегії, Швеції! ... Так само й метал... Це — кінець 1916 р.! ...

Був у мене перед двома тижнями Кубійович! ... Як змінився у нього настрої! ... Він був в Києві, в Житомирі, в Кременці, в Рівному... Не пізнати! З беззастережного «філа»** став чорно настроєним! ... Здається, то є правда, що як Бог хоче укарати, то позбавляє розуму. Тому «правящі сфери» в теперішнім часі грають «політику струся» і не оглядаються на «грядущі» події.

А в межі часі получив лист від Андр[ія] Мик[олайовича Ливицького]. Це є відповідь на мої делікатні уваги щодо його політики. Він, як видно, зістав зіткнений моїми увагами і в тексті чується злість. Але відчуваю я однак — що обставини промовляють за мої тези, так зване Правит[ельство] УНР мусить стояти ще осторонь, аби їх не постигла участь як всіх конфіонованих у Берліні провідників (Ба, Ме і Скор.)***.

Я бачив і балакав з «поворотцями» з-під Житомира. Отож, там поза буйству поліція (нім[ецька]) арештовувала всіх галичан (напливів елемент) без розбору чи Ба чи Ме, а тим, хто пручався — давали кульку в лоб! ... Після того (та й ще і зараз) всюди у нас розпитують за активістами ОУН! ... Дехто з агітаторів з рамена ОУН добре підробили на «зриві», бо сотки людей, що кидалися «через зелену» домів — кидали свої куфри, білизну, одяга ... все це «свої люде» розпродали і ... зістали на цьому боці. А поворотці (щасливіші, що не попали до концтабору, або на кульку!) повертають буквально босі на старі шлесткі пляцівки!...

А що робиться в таборах рос[ійських] військовополонених! ... Серед них великий відсоток укр[аїнців] та ще унтер-офіцерів, отих кадрових підстаршин, яким не вільно було дезертувати в дорозі (тобто при першій реєстрації зголоситися як антибольшевики-українці), а які пішли в полон як дисциплінована частина. Тепер вони часто не мають даху над собою, ідять раз в день похльобку, хліба не дістають і призначені на повільну смерть. У нас вже були випадки людодержства! Я атакую Берлін ...**** і УНО — без результату!

Чи Ви уявляєте собі, що то нині «Обласна управа УНО»? То як Голова робить все, а члени навіть раз в місяць не мають зійтися аби підписати протокол! ... Це в епоху «на[ціонального] зриву». Ну й гарна — шкурна Нація! [...]

Обіймаю

(І. А. [Фещенко-Чопівський])

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 148–148зв.

Оригінал. Рукопис.

* Мабуть, мається на увазі Валахія, тобто, частина Румунії.

** Тобто германофіла.

*** Йдеться про С. Бандеру, А. Мельника, П. Скоропадського.

**** Назва німецької установи.

Лист Б. Мартоса М. Антоновичу з проханням поділитися спостереженнями щодо психології українських селян і міських жителів та з повідомленням про бажання еміграції брати участь у відновленні діяльності кооперації та шкільної освіти на українській території, захопленій німецькими військами

4 грудня 1941 р.

Прага

Дорогий пане докторе!

Ваш лист від 6 листопада такий цікавий, що я не можу уникнути спокуси попросити Вас, щоб написали мені ще, напр., Ваші спостереження щодо психології наших міщан і селян: пригноблені?, безініціативні?, большевицький спосіб думання?, брехливі?, крадуть?, п'януть? Чи, може, справа вже не так зле стоїть, як дехто малює.

Для нас тут це все дуже важливо, бо ми сподіваємось, хоч не всі, поїхати на звільнені землі помогати цивільній владі відбудовувати господарство, зокрема, кооперативи. Їхати хочемо, повинні й мусимо там бути якнайскоріше, щоб налагодити все, що потрібно для весняних робіт. Це має величезне значіння для України, Німеччини та армії.

На жаль, доси з наших старань немає конкретного наслідку: доси поїхала лише молодь, а з старших — лише ті, що раніш працювали в цукроварництві. Але ось на минулому тижні приїздили до нас урядовці з міністерства сходу, з'ясовували, які є тут фахівці; і мене викликали, розпитували про попередній стаж; я подав меморандум про необхідність негайної організації товарообміну (себто кооперації) між окремими частинами України та між Укр[аїною] й Зах[ідною] Європою.

Ви зачепили дуже важливе питання про видання нових підручників (історії, географії та інших). Здається, це покладено на Вирового: він вже був у Берліні в цій справі, а 6.XII знов їде. Але він трохи маруда, — треба його підштовхувати. У нього на складі й зараз вже є кілька тисяч букварів і читанок; якби командування прислало на них вимогу, то він міг би їх вислати й друкувати далі. Не знаю, чи робить він якісь кроки в цім напрямі. Я б звернувся вже до Вас з проханням порушити це питання перед ким слід. Тоді можна було б вислати бодай двохкіловими пакунками. Я вже йому це казав. Може б Ви йому написали?

Взагалі у нас — недостача людей, особливо педагогів та таких, щоб могли керувати освітніми справами (Білецький, Мицюк, Мірчук?). Тому, якщо дістанете якусь пропозицію на адміністративну посаду в справах освіти, негайно давайте згоду, бо людей активних так мало (я щось чув від Дм[итра] Волод[имировича]).

Бажаю Вам всього кращого. Бережіть здоров'я.

З пошаною

(Б. Мартос)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 35, арк. 108–108зв.
Оригінал. Рукопис.*

12 грудня 1941 р.

Дорогий Косте Адріановичу!

Вашу картку ми одержали давненько. Весело писати, як маєш щось нове — добре. А життя дає нам навпаки... Ось в нашій провінції, як кажуть, працює до 12 тис. укр[аїнських] робітників галичан і волиняків. Около 1,5 тис. то є члени УНО і підлягають нашій опіці. Решта — невизначені, москвофіли, б-зуючі та так звані поляки. Бацери в Горішній Сілезії, ще знімечені поляки, які вдома балакають по-польськи, а назовні виступають, як німці. Звідси — заходять всякого рода провокації наших селян. А в результаті — утікають, їх переловлюють, б'ють, ув'язнюють — а у решти відбирають документи і позбавляють права порушення. На скарги відповідають: війна!

А війна входить в фазу, яку пережили ми в зимі 1916/1917 років. Багато аналогій. Цікаво, як ці аналогії далеко підуть!

З Галичини приїздять люде й кажуть у Львові — голод. Ще тамті, які поробили запаси — мають що їсти. Але свіжі люде, без коріння — хоч помирай. По селах вирізують худобу, а особливо свині... Із-за Збруча вісті ще гірші. Про те, що в Києві недавно вилетіла в повітря опера⁵⁵⁸ — Ви певне знаєте. Чули певно й про те, що Станіславів з Коломиєю мають бути передані венграм. У Берліні замкнули «Укр[аїнський] вісник» — орган УНО за статтю про вартість Одеси для України; лейтмотив: Україна без Одеси не може існувати: Одеси не віддамо! ... Кажуть, що на полудню* лише Маріуполь було незруйноване місто. А оце тепер вже по-друге загорожено, бо фронт підсувається під Маріуполь! Приходять відомості, що багато «відморожені», що є такі, що мають відморожений живіт і внутренності. Зрештою, як й треба було сподіватись, разом з голодом і холодом приходить тиф. Тиф вже є в Перемишлі і в Генеральній Губернії. Скоро жовніри принесуть і сюди.

Ось так чекаємо, як обсерватори, та вичитуємо всілякі базікання в наших часописах! Бажаю Вам доброго здоров'я і веселих свят!

Від Андрія Мик[олайовича] [Лівицького] ні слуху, ні духу! ... А однак, в стосунку до його політики таки наразі я маю рацію! ... Зрештою, дай Боже витримати та побачити на власні очі, що з того вийде.

Обіймаю, відданий

(І. А. [Фещенко-Чопівський])

Р. С. Зінаїда Олександрівна Вас сердечно вітає!

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 149–149зв.
Оригінал. Машинопис.*

* Тобто на півдні.

12 грудня 1941 р.

Варшава

Високоповажаний та дорогий пане генерале!

Вибачте мені, ради Бога, що так затягнув з відповіддю на Ваші листи. Сталося це тому, що я тут один при активній праці без жадних помічників. Праці ж сила. А крім того, приходиться часто виїздити. Вдома ж поза всім майже щодня змушений по кілька довгих годин розмовляти з приїжджими зі звільнених наших теренів, та з тими, що туди виїждять.

По змісту листів Ваших відпишу Вам іншим разом і то не раніш, як за тиждень після повороту з подорожі, в яку вибираюся в цих днях. Нині подам Вам жменьку інформацій.

Повернувся в цих днях один наш сотник з подорожі, в яку виряджений був 21 вересня, а вернувся 1 грудня. Проїхав він через Рівне–Житомир до Києва і вертався через Вінницю. Вчора в присутності Андрія Миколаєвича [Лівицького] в обмеженому гроні осіб давав він свій звіт з тої подорожі. Зміст звіту зводиться до того, що наряд чекає приходу з-за границі петлюрівського уряду, а навіть і війська. Невідомо звідки прийшла, ким пущена та для якої мети чутка про створення вже уряду, обігла цілу Україну. Зміст її такий: Канцлер Гітлер покликав до повнення функцій Президента УНР Андрія Лівицького, а той доручив п. Прокоповичеві створити уряд, який мав би виглядати так: міністр внутрішніх справ Яковлів, преси й пропаганди Донців, освіти Володимир Дорошенко⁵⁵⁹, військових справ ген. Петрів. Решти не запам'ятав.

Загальний потяг до релігії і церкви, яка в Україні лишилася без головенства. В Києві зорганізувалася церковна рада, яка прислала прохання до нашого Президента про призначення до Києва Архієпископа Іларіона* та уможливлення негайного туди [його] переїзду. До речі, головою тої ради є спільний наш з Вами знайомий — «товариш Медний». Переслав мені привітання. Про Вас розпитував. Боїться, що як Ви повернетесь, то йому буде «кришка».

Про знищення Києва вже по війні не буду тут згадувати, бо Ви напевно про те вже читали в «Краківських Вістях», починаючи десь від 2 грудня і по цей час.

Вчора увечері переказав мені полк. Чеботарів, що в Києві заарештовано Українську Національну Раду, яку щойно недавно там засновано, а серед неї і нашого з Вами товарища по зброї «геройчика» Капустянського.

Інформують мене з Праги, що командарм «Дід»** звернувся до наших старшин Вашого району з пропозицією «завісити зброю» та поєднатися в одно тіло комбатантам, націоналістам і уенерівцям. Ці відповіли, що не мають нічого проти, аби і націоналісти і комбатанти підпорядкувалися Державному центрові УНР. «Дідові» це не сподобалось і він хутко відійшов від них. Для підсилення свого авторитету встиг їм похвалитися, що має покликання до Києва на становище члена Центральної Ради. Добре, що не поїхав, а то поділив би долю «іскусітеля» «геройчика».

---

* Йдеться про І. Огієнка.

** Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

Влада з Берліна затребувала від Андрія Миколаєвича [Лівицького] відповідів на цілий ряд поставлених запитань. Відповіді ті склали собою цілий меморандум в наших національно-державних справах. Не маємо ще нічого конкретного, але хочемо вірити, що така справа нашу буде розв'язано позитивно. До цього готуємося. Підготовляю Андрія Миколайовича [Лівицького] до розуміння, що при складанні нового кабінету не може бути оминена Ваша особа. Андрій Миколайович досить прихильно як до цього, так і взагалі до Вашої особи ставиться. Це дає мені підставу сподіватися, що Вам прийдеться вже таки в перших днях після покликання Андрія Миколайовича [Лівицького] до активної праці, стати й собі до тої праці.

З правдивою пошаною до Вас

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 129, арк. 160.

Оригінал. Машинопис.

№ 457 | Звернення А. Мельника до українського населення та членів націоналістичних організацій

1 січня 1942 р.

**СЛОВО АНДРІЯ МЕЛЬНИКА,
ВОЖДЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ**
з нагоди Нового Року

УКРАЇНЦІ!

Знову минає рік нашої боротьби й праці. Рік, що надходить, буде переломовий у долі нашої Батьківщини. Стаємо до іспиту, до якого ми готувалися роками серед труду і жертв.

Великість української справи, важність завдань Української Нації вимагають для їх здійснення довшого часу. У заграві великих подій щойно зарисовуються обрії майбутнього України. У завзятій боротьбі з відвічним ворогом нашим, Москвою, гартується українська сила.

Все ми вірили в життєвість і незнищенність нашого Народу. Тепер ми певні, що Україна стоїть на порозі великої перемоги. Живемо напередодні відродження Української Державности.

Останній рік розгорнув перед нами цілу нашу національну дійсність із усіма її додатними й від'ємними сторінками. Ми були свідками героїства й самопосвяти краших з поміж нас. І нам довелося бачити, як дух руїни пхнув засліплених проти їх же братів. Ми пережили звірства большевицько-московських катів. І нас поривали разом безмежна радість, коли на мурах Львова і Києва знову замаяли жовто-блакитні прапори.

Ми, націоналісти, ніколи не думали, що перемога української справи буде легка. Ми не чекали бездіяльно доки волю України виборє нам хтось інший, сторонній. Ми знаємо, що Українська Держава не буде плодом лише збігу щасливих обставин, але що вона буде здвигнена передусім українськими руками. Наша ідеологія, наша програма, наша тактика й методи праці все були основані на самодіяльності.

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ І НАЦІОНАЛІСТКИ!

Живемо в часі так багатому на події і рішення. Доля України усталюється на десятки, а може і сотки років. Багато залежатиме від політичної мудрости, характерности й жертвенности самих українців. Ми, націоналісти, мусимо бути зрілими й готовими сповнити завдання, яке історія ставить перед нашою Батьківщиною.

Ще йдуть бої з історичним ворогом України — Москвою. Під ударами німецької збройної сили та під натиском поневолених народів валиться московська імперія. У німецьких вояках бачимо ми тих, що під проводом Адольфа Гітлера прогнали большевиків із України; їм ми зобов'язані свідомо й організовано помагати в хрестоносному поході проти

Москви, не зважаючи ні на які труднощі. А в тім ці труднощі тратять «свою вагу й силу перш фактом звільнення України від московсько-більшевицького ярма».

Живемо в часі народин нового ладу в Європі. В оновленій і сконсолідованій під проводом націонал-соціалістичної Німеччини Європі, Україна має стати на рівні із іншими народами. На неї спадають завдання, подиктовані її геополітичним положенням та її історичними традиціями.

Україна приступає до виконання цих завдань у винятково тяжких обставинах. Москва, як було вже не раз у минулому, ограбувала й спустошила наш край, полишивши в ньому нужду, згарища та руїну, так матеріальну як і моральну. Треба років невтомної праці, щоб відбудувати наш край, треба великих зусиль, щоб наш Нарід дорівняв у добробуті і культурі передовим європейським народам.

Українська Нація переживає глибокий процес внутрішнього оновлення, яке завершить ся відбудовою Української Держави. Двигуном цього процесу є і мусить бути український націоналізм. Тож до великої праці! Один за десять, десять за сто, бо мусимо на всіх відтинках національного життя зробити в один місяць те, що другі творили рік, в один рік, те що другі, будували десять років. Нашим зусиллям Україна мусить стати скоро щасливою і багатою країною.

Організація Українських Націоналістів стоїть непорушно на своїх програмових позиціях. За одне з найближчих завдань вона вважає в суспільному житті розкріпощення приватної ініціативи, в культурному житті очищення його від московсько-більшевицьких залишків, зокрема, збереження релігії належного їй місця; вона вважає за певне завдання відновити приватну власність, розбудову приватної і кооперативної торгівлі та промислу, забезпечення гідності й добробуту нашого селянства і робітництва.

Коли ж дотепер не дійшло ще до здійснення цих завдань нашої програми, то це треба, пояснити насамперед воєнними обставинами, а також тим, що переведення так важких і далекосяглих реформ вимагає часу й належної підготовки.

НАЦІОНАЛІСТИ І НАЦІОНАЛІСТКИ!

Коли Ви йшли у вирішальний змаг, Ви дістали від мене певні доручення. Ви їх виконали гідно й успішно, зі самопопсятою і часто в обличчі смерти. Сьогодні перед нами стають нові завдання, не менше важні як тамті.

З них першим і передовим завданням, це поширення і закріплення по всій Україні в серцях нашого народу нашої націоналістичної Ідеї, яка є єдиноспасенною для нашої Батьківщини. Ця ідея є однородна, з ідеями, що ними живуть і діють провідні народи сучасної Європи; під знаком цих ідей народжується нова доба і встановлюється новий лад.

Нав'язуючи до наших традицій в Україні, шукайте дружнього співробітництва з попередниками націоналістичного руху: бувшими учасниками визвольної війни, колишніми членами Спілки Визволення України, Української Військової Організації, Державного Центру і іншими підпольними гуртами щоправда розбитими, але не знищеними займанцями.

Кожний націоналіст мусить тямити, що він покликаний не так для того, щоб панувати й наказувати, як для того, щоб бути передовиком у творенні нового життя. У душі народу затремо сліди чужих розкладових впливів, в їх міцне вщепимо ідею українського націоналізму, здійснювану зразковим Вашим життям і прикладом, поборюючи елементи, що схотіли б звести Націю зо шляху творчої праці на дорогу анархії і нового знищення.

Ти, Українська Молоде, в передових лавах гордо нестимеш стяги націоналізму, скроплені кров'ю наших героїв, Ти зумієш панувати над собою, бути карною і дисциплінованою, матимеш зрозуміння до завдань часу й передусім до своїх обов'язків.

УКРАЇНЦІ!

У цей великий час Ви всі, де б не жили і яких напрямків не були б, мусите стати в допомогу Батьківщині. І Ви, що на далекій чужині, на еміграції в Європі чи за океаном, не захоплені війною, не смієте стояти осторонь. Хоч далеко від Рідної Землі, готуйте фахові сили, збирайте засоби, щоб у слушний час Україна знайшла у Вас належну поміч.

Великий обов'язок лежить на нас у теперішню історичну хвилину. На порозі Нового Року кличу до Вас: Будьте готові до дальшого змагу! Кожної хвилини й на кожному місці пам'ятайте, що на нас лежить велика відповідальність перед прийдешніми поколіннями, бо рішається доля українського народу, а вона є в наших і лише в наших руках!

Дух Міхновського, Петлюри, Коновальця вказує нам путь і провадить нас до остаточної перемоги. З нами Бог!

Слава Україні!

(-)
Андрій Мельник,
Голова
Проводу Українських Націоналістів

Постій, 1 січня 1942 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 185, арк. 14–14зв.
Друкарський примірник.*

№ 458

Лист В.Прокоповича директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про життя і наукові розвідки, схвалення війни Німеччини проти СРСР та надію на відновлення самостійної Української Держави

10 січня 1942 р.

З Різдрвом здорові були, дорогий наш старий Іване Опанасовичу! На Новий Рік! На щастя! На здоров'я! Не сумуйте, не журитесь, бо все минеться, одна правда зостанеться. І вона перемаже! Словами поета мовлячи: «з журбою радість обнялася»!

Я ніколи не поділяв захопленого безмежного оптимізму наших земляків — на се не дозволяв об'єктивний аналіз стану річей, — тому, хоч і гірко зараз, але не маю розчарування.

Вітав переможний похід німецького війська на схід. Радів і радію з визволення України з-під незносного ярма московського. Тяжко журюся, що той хрестовий поход стався без участі нашого війська. Адже ми 20 год не припиняли боротьби проти червоного гада і доводили конечність війни з Москвою.

Гірко, що й сьогодні, як і колись, ми все зостаємося об'єктом, а не суб'єктом в міжнародних відносинах. Не так сталося, як гадалося. Але я завжди був і нині теж певен, що самостійна Україна таки буде, без її відновлення неможливі ні сталий мир, ані рівновага та новий кращий порядок у Європі!

Ucraina fara da se!

Отже, в горі гріємо серця! Contra spem spero!

Розумію Ваш настрій, про який знаю з листів до наших тутешніх приятелів та хочу сподіватися мати від Вас звістки бадьоріші і веселіші про Вас і життя Ваше. Геть зневір'я! Дух бодр!

Ми старі повинні подавати молоді приклад незламності й витривалості.

Ми з Дінною нарешті в нашій старосвітській господі знову. На довго? Не знати. Нема покищо опалу, води, та то дрібниці. Помалу влаштується. Щодо дальшої нашої подорожі — ще нічого ясного: в тутешньому німецькому посольстві не застав чоловіка, до якого мав звернутися. Коли справа виясниться, сповіщу.

Тяжко переживав долю бібліотеки, то ж частина мого, як і Вашого життя, життя! Все те гострим білем пройняло серце, але, як писав Вам, мене не зломило: без смерти нема воскресення!

Щире спасибі Вам, що подбали про мій науковий доробок — то друга частина мого життя. Я ще не маю в руках моїх сфрагістичних нотаток та чорнеток історичних розвідок, але тепер хоч надія єсть, коли Господь віку продовжить, викінчити таки довголітню працю наукову.

На мандрах часу не змарнував, викінчив минулої весни і виготував до друку розвідку: «Вічне підданство» — до питання про правну природу з'єднання України з Москвою: ніяке «вічне» і жадне «підданство». А по одужанні сієї осені ще влітку написав: «Печать Війська Запорозького часів гетьмана Пилипа Орлика — замітки до історії української державної печатки» — з загальним оглядом нашої сфрагістики та порівнянням її з московською і польською. Книжка моя «Під золотою короивою» світу не побачила ще, але кажуть — наклад зберігся.

Буду дуже вдячен Вам, якщо подасте відомості про діяльність наших наукових установ, товариств, видавництв та життя приятелів давніх в Празі і по інших містах.

На Свят Вечір зібралися своїм гуртом у генерала*. Крім їх та нас, був ще І[ларіон] Федоров[ич] [Косенко]. Одбули святу вечерю старосвітським звичаєм, згадали померлих наших та відсутніх близьких і Вас між ними.

Дружина сердечно Вас вітає й ми обидва бажаємо Вам доброго здоров'я та бадьорого духа.

Долученого листа, перечитавши самі, перешліть, коли ласка Ваша, старому панові Андрієві**, додавши, чого там нема, з вищеписаного.

Бувайте здорові і Богові милі.

Ваш серцем

(В. Прокопович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 171, арк. 77–79.

Оригінал. Рукопис.

№ 459 | **З листа громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петрі-ву про провал діяльності ОУН(М) у Києві, необхідність шукати інших форм консолідації українства та брак серед нього авторитетів**

12 січня 1942 р.

Високоповажний пане генерале!

Щодо іспиту, то панове «провідні»*** не дописали. А ще коли візьмемо на увагу, що їх тепер у поважній кількості виводять з України, то їхня драма доведена до п'ятого акту.

* Вочевидь, йдеться про генерал-хорунжого О. І. Удовиченка.

** Мається на увазі А. М. Лівницький.

*** Йдеться про керівних діячів обох ОУН.

Чи Ви чули, що Кандиба*, Лашенко⁵⁶⁰, Рогач⁵⁶¹ і багато інших уже усунені з тих посад, що мали в Києві і йдуть вони назад до чужини? Там тепер виходить «Нове українське слово» і вже без мельниківців. Пише те «Нове українське слово», що вони злигалися з комуністами і комсомольцями й намірялися саботувати. Це офіційні мотиви їхньої ліквідації [...] [...] Вони⁵⁶² всіх пожерли, як той «богомол» у скриньці, й тепер на наших очах самі гинуть. Шкодувати за ними не приходиться, хоч вони й були носіями тієї самої ідеї, що й ми з Вами. Тепер маємо завдання — переформувати наші сили на широкій базі, знайти організаційну форму, щоб доцільно використати кожен одиницю.

Думайте про це. Не мусить бути та форма політична — така форма в наші дні не є можлива. Може то бути культурна, тіловиховна, релігійна ..., але така, щоб сили акумулювались, а не атомізувались. Ми не маємо авторитетів, щоб навколо них єдналися. Авторитети довго витворюються, та й вони потребують організації для реалізації намірів.

У хвилини дозвілля думайте про це, бо Ви людина з соціологічною освітою й тямкою. Здоровлю Вас щиро та прощу вітати Вашу високоповажну родину.

(С. Довгаль)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 1–1зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 460 | Меморандум групи українських громадсько-політичних діячів на адресу А. Гітлера з характеристикою подій в Україні та проханням змінити політику Третього рейху щодо українського питання

14 січня 1942 р.

Відпис

До Його Ексцеленції Вождя і Райхсканцлера
Німецького Райху Адольфа Гітлера в Берліні

Ексцеленціє!

Великі надії зв'язувала українська нація з розвоєм подій на сході Європи, які в половині минулого року набрали форм одвертої війни Німеччини з Сопітами. Провідні кола українського народу були свідомі, що зудар націонал-соціалістичної Німеччини з большевицькою Москвою є неминучим і що лише Німеччина під проводом Вашої Ексцеленції є в стані завдати смертельного удару большевизмові. Поразка Росії мала уможливити включення України в європейську політичну систему.

Під впливом своїх провідних кол українські маси були цілком приязні наставлені супроти Райху, а тому вони зустріли німецькі війська з захопленням і помагали німецькому воякові чим і як могли. Українці з Червоної Армії переходили на німецьку сторону думаючи, що там існують українські військові формації та сподіваючись, що їм буде дана можливість взяти чинну участь в боротьбі за визволення їх Батьківщини та за відбудову Української Держави.

І велике було розчарування сих полонених, коли їх надії не справдилися. А серед українського населення повстала велика тривога, коли на звільнених від большевиків теренах зайшли події, яких ми є свідками.

* Йдеться про О. Ольжича.

Свідомість нашого обов'язку перед власним народом та почуття нашої відповідальності перед історією примушують нас звернутись сею дорогою до Вашої Ексселенції, що тримає в своїх руках долю цілої Європи, щоби звернути увагу на сучасний стан річей в Україні та на ті небезпеки, які він в собі криє. Хочемо вірити, що наші інтенції знайдуть у Вас признання і наше слово здобуде Ваше довір'я.

Недопущення Українців до участі в збройній боротьбі проти їх відвічного ворога попліч з німецькою та союзними арміями, позбавило протибольшевицький табор важного морально-політичного чинника, який без сумніву улегчив би військові завдання на українських теренах, а головно поміг би переможним військам закріпитись на здобутих землях. Великодушне звільнення Українців з полону ні в якій мірі не могло надолужити сеї втрати і то тим більше, що їх поворот додому відбувається в умовах, через які вони тисячами гинуть в дорозі. Їх могили лише збільшують жаль українського народу з приводу змарнованої людської сили та неузгляднення політично-військових можливостей.

Включення Зах[ідних] Укр[аїнських] Земель в Генераль-губернаторство і віддання Одеси з її округою під адміністрацію Румунії без залишення українському народові надії на злуку сих областей з матірнім пнем справило на Українців не менш тяжке вражіння. Обставини, серед яких се сталося і режим, запроваджений на сих українських територіях, дає до думання, що ходить о прилучення Галичини до Польщі і що Одеса має залишитись при Румунії. Подібна розв'язка знівечила би високий задум нового ладу в Європі.

На Східньо-Укр[аїнських] землях місцевому населенню відбирається можливости культурно-національного розвою, роблячи труднощі патріотичній пресі, забороняючи традиційні культурно-освітні товариства, замикаючи школи, не дозволяючи урухомлення наукових установ та залишаючи професуру, сей мозок нації, без можливости наукової праці, ба навіть без засобів на життя. Такий стан річей викликає в українській суспільності велику тривогу за майбутнє національної культури.

Зненавиджений на Україні комуністичний режим знесено, але і дотепер не привернено право приватної власности, за яке український нарід боровся уперто і з великим накладом жертв. Колективні господарства, що служили большевикам засобом закріпощення українського хлібороба, залишено. Таке положення збуджує у місцевого населення велику настороженість, яка в ніякій мірі не сприяє організації праці та її видатности.

Українські провідні кола зараз же по заняттю німецькими військами столиці України поробили належні заходи в цілі налагодження співпраці з німецькими властями в сім краю. Вони подбали про заложення в Києві Української Національної Ради і про виеднання дозволу на її діяльність. В той спосіб малося на думці змобілізувати всі творчі сили краю для відбудови суспільного та господарського життя в Україні. Однак німецькі власті діяльність Української Національної Ради заборонили.

В цілій Україні в міру zanimання її теренів німецькими військами можливости співпраці з німецькими властями меншають. Натомість до голосу приходять протиукраїнські, ба навіть протинімецькі чинники, які були втратили свої позиції в сім краю внаслідок розгрому Польщі та Росії, але які зараз відзискують впливи. Ся обставина спричинює певне напруження у взаємовідносинах на Україні.

Ми добре здаємо собі справу, що умовини воєнного часу неминуче потягають за собою певні труднощі. Однак мусимо піднести, що український терен є надто виставлений на большевицьку пропаганду, а тому вимагає спеціального підходу до себе. Український нарід був би дуже відпорний на розкладові впливи Москви і готов перенести великий тягар, коли би він мав певність, що його право на життя та на національний розвій в питомих йому культурних, господарських та політичних формах є признано і буде пошановано.

На жаль, сучасна дійсність тої певности йому не дає. Для того в масах і в провідних колах на Україні панує велике занепокоєння і обави за майбутнє нації. Наявна ситуація стоїть в гострій суперечності до історичних завдань України, які впливають з її географічного положення.

І наколи в минулому Версальська Європа допустилася великої помилки, перешкодивши через попертя ворогів України, Польщі та Росії, сповнювання її історичного завдання, то нова Європа, яка під проводом В[ашої] Ексцеленції провадить на полях України велетенську боротьбу проти агресивної Росії, мала би признати за Україною право на самостійне існування.

Предкладаючи під розгляд В[ашої] Ексцеленції наявний стан річей в Україні, просимо ласкаво усунути його негативні сторони та взяти під увагу ті позитивні моменти, які ми піднесли і які, будвши застосовані до сучасної дійсности, значно поліпшили би ситуацію в нашім краю. Запевнюємо Вашу Ексцеленцію, що провідні кола в Україні готові до найтіснішої співпраці з Німеччиною, щоби з'єднаними силами німецького і українського народа боротись проти спільного ворога і здійснювати новий лад на Україні та в цілій Східній Європі.

- (–) проф. Величковський⁵⁶³,
Голова Укр[аїнської] Національної Ради в Києві
- (–) Митрополит Андрій Шептицький,
Голова Укр[аїнської] Національної Ради у Львові
- (–) Президент Андрій Лівицький,
наступник Головного Отамана Симона Петлюри
- (–) Ген[ерал]-пор[учник] Омелянович-Павленко,
бувший Командуючий Армією Укр[аїнської]
Нар[одної] Республіки
- (–) Полк. Андрій Мельник,
Провідник Організації Українських Націоналістів

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 132, арк. 19.
Котія. Машинопис.*

№ 461 | Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про суспільно-політичну ситуацію в окупованій Україні, стосунки між різними середовищами української політичної еміграції, падіння авторитету обох проводів ОУН та з надією, що нацисти покличуть до влади в Україні керівництво УНР

14 січня 1942 р.

Варшава

Вельмишановний пане генерале!

Ще раз вітаю Вас з Новим Роком та бажаю сил, здоровля й витривалости, щоб перечекати цей непевний для нашої справи час і зберегти себе для тої майбутньої справи, коли то вже буде і нас покликано чи то для допомоги в боротьбі з московсько-жидівською

комуною, чи для впорядкування й відбудови нашого зруйнованого більшовиками й війною краю.

Чи одержали мого листа, якого я писав перед виїздом до Кракова? Тепер щось не зовсім добре ходить пошта і тому не завжди певний за вислані листи.

Перечитав оце Ваші два листи. Дуже мені подобалося окреслення й схарактеризовання нашого «геройчика»*. А коли я перед тим читав ці місця Андрієві Миколайовичеві [Лвицькому], то він з захопленням сказав: — подякуйте генералові від мене за ці його слова — прекрасно вхопив отого вашого геройчика. Він дібрався вже аж до Київа, там вліз у національну раду⁵⁶⁴, в складі якої згодом і зівстав арештований⁵⁶⁵.

Взагалі у мельниківців, здається, настрої сильно впав. Я оце недавно був у Кракові. Терся головню серед галичан і то якраз «правлящого» мельниківського толку. Зовсім вони не так уже співають, як перед тим бувало. Вже з ними говорити стало легко. Вже вони розуміють наші позиції, навіть вже згоджуються з деякими. А дехто з них, то вже таки зовсім став нашим, і то з числа впливових. Коли Андрієві Миколаєвичові передавали привітання, то навіть вставали і руки «по швам» опускали. Мені з гонорами начепили відзнаку комбатанську, при чому заповіли, що централю комбатантів буде реорганізовано та перенесено на українські землі — тим часом до Львова (яко етап) і потім у хуткому часі до Київа.

«Дід»** наш оце недавно звертався до Союзу Старшин на Ваших теренах з пропозицією щодо співділення Союзу, тамошніх комбатантів і ОУН-івців. Представники Союзу сказали, що вони завжди готові йти спільним українським фронтом і тому радять зголошенням контрагентам підпорядкуватися Урядові Української Народньої Республіки і все буде в порядку. На це «дід» нічого не сказав, покvapливо перевів розмову на інші теми й хутко розпрощався.

Щодо Ваших побоювань і міркувань відносно нової московської небезпеки, то, звичайно, з стопроцентовою певністю заперечити їм не можна, але на наших теренах та й на Берлінському цього спостерігати не приходитьсь. Щоправда, ми ще не маємо нічого конкретного в нашій справі, але все ж ніби нами цікавляться і де про що говорять. Останньою новиною в цій справі є звернення до Андрія Миколаєвича з цілим рядом запитань. Відповіді на ті запитання склали поважний меморандум у наших справах, якого було доручено присланому з Берліна післанцеві. Коли той склав його де слід, то по довшому розгляді й зазнайомленні меморандума того прийнято з подякою.

Коли я був у Кракові, то звідти (проїздом із Рівного) виїхав до Берліна Степан Скрипник⁵⁶⁶. Тепер він мені пише: «Як бачите, ще досі сидю в Берліні й чекаю на дозвіл поїхати до Франції (забрати звідти п[ані] Петлюрову після смерті Лесі Петлюрівни). Тут нічого нового. Всі і вся чекають на весну, як на джерело всяких чудес і приемних несподіванок навіть і для українців».

Очевидно чули Ви вже про смерть посла Олександра Севрюка, який згорів у спальному вагоні поспішного потягу, що ним їхав з Берліна до Варшави, з якимись важливими справами і документами до Андрія Миколайовича. Виїзджаючи з Берліна зателефонував, щоб його тут спіткати на двірці. Про цю смерть пишуть мені з Берліна: «Ця несамоविта й трагічна подія потрясла цілим українським Берліном. Його смерть є ще й тому трагічною, що не має кому заступити його на берлінським ґрунті, де покійний мав великі знайомства і впливи».

---

* Генерал-хорунжого М. Капустянського.

** Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

Німці все ще студіюють нашу українську справу там на місцях. Звідти йде одностайна інформація, що більшість народу нашого орієнтується добре. До українського проводу (як там кажуть Петлюрівського) мають повне довір'я і чекають його приходу, підкреслюючи виразно, що будуть співпрацювати тільки з відомими для них представниками, старими українськими політиками і діячами. Про Бандеру і Мельника чути не хочуть. Діє там Союз Визволення України⁵⁶⁷, який всебічно про нас поінформований. Вчора був у мене представник одної з чисельних українських громад (гетьманських) з терену Райху. Він оповів мені, що їздив на звільнені землі «права рука Гетьмана» полк. Мурашко, очевидно на вивід. По повероті був у цій громаді. Промовляв, як завжди. В цій своїй промові, ніби, ні словом не заїкнувся про Ясновельможного. Як цей підстаршина (дуже розвинений і інтелігентний) сказав: «Мурашко після подорожі по Україні зовсім став іншим, впрост не до пізнання».

Вертаючись до побоювань Ваших відносно московської небезпеки та акції з поближким Вам теренів москалів, можу тільки одно сказати, що москалі в Генерал-губернаторстві іншої думки, навіть прихильної до нас; москалі в Берліні то й зовсім тихі; їм навіть їхню «Новую Жизнь» ілюстровану закрито. Акція українська наших «немовлят», тобто бандерівців, уже давно скінчена. Старші «немовлята» мельниківці теж, здається, свою пісню відспівали. Гетьманці не проявляють ніби жодної акції, та й їм «урядувати» можна тільки на чужині. Отже, лишається актуальною тільки справа Уряду Української Народньої Республіки. Якщо німці мають дати змогу українському народові порядкувати самім у своїй хаті, то тільки через цей Уряд. Це вже по всьому видко. Інша річ, яке те порядкування буде! Звичайно, тільки таке, на яке дозволять переможці. Як висловився один наш політик: «Україна буде такою, якою створять її німці». Очевидно ж тільки так.

Добродій Галаган був якось і тут. Здається я про це писав вже Вам. Приїздив до Андрія Миколайовича з пропозицією від Мельника, щоб цілий Державний Центр склався з мельниківців, тоді пан Мельник признає Андрія Миколаєвича за правного Президента України. Звичайно ж, Андрій Миколайович висміяв його і на тому кінчилося.

З огляду на те, що в останньому своєму листі Ви досить уділили місця бандеро-мельниківським ОУН-івцям, дозволю собі додати ще кілька слів до вже тут у цій справі сказаного. Голова централі УНО підполк. Омельченко прислав мені новорічне привітання, яке обіймає собою дві сторінки машинового письма паперу, такого ж розміру, як оце Вам шлю. Там є і такі фрази: «всеукраїнської державності», «примушує нас рішучо до буденної жертовної праці над збиранням і організацією українських національних сил і українського національного життя». І далі: «Вага всього полягає, розуміється, в Україні, а його центр (життя) лежить у нашій прадавній та славній столиці Києві». Треба думати, що вже обставини й час наказують їм шукати шляхів до Всеукраїнського державного центру і невідв'чальним чином «ножа і крові» настане кінець. Неймовірно шкода мені нашого бідного «дїда». Зійшов зовсім «на пси». Щоб ото йти до колишнього свого підлеглого старшини та отримувати від нього «доручення», звеличувати того старшину «вождем»* — це вже забагато. — Цікаві інформації про акцію отого ген. Войцеховського; як далі розвинулася його акція? Ваш

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 2–2зв.
Оригінал. Машинопис.

---

* Йдеться про голову Проводу ОУН А. Мельника.

16 лютого 1942 р.

Дртінова 89/III
Брно XIV

Вельмишановний пане полковнику!

Дуже довго не писав Вам, а то не з небажання чи не з-за неvistарчаючого матеріалу, але тому, що не писав скоро нікому. Причина дуже прозаїчна: у нас на «збройові», так й у кожному підприємстві, кінець та початок року сполучається з інвертурами й збільшеною тому працею, а у нас до того сполучилися з великими засилками як сирівців, так й специфічних виробків. Отже, в термін такої праці годі подужати, так довелося працювати денне по 12 годин: від 6 рано до 16* вечером та ще й у неділю придавалося 8 годин. Правда, що праця через термін оплачується, для мене те робило 1 р[айхс]м[арку] за годину над термін, а у неділю докінче й 1,50 [райхсмарки], так що заробляв так, що трохи відпочили від життя на 150 р[айхс]-м[арок] місячно, але вимотувався так «аж чудо». У нас бо працюється без перерви, а я на положенню «людини довір'я», так то значить повним паром, а мені на наступний 1943 [рік] уже буде 60 повних. Зрозумієте, як то випадало ввечері, коли був той «вільний час»!

Поверхтермінові праці йшли без перерви та, може, й тепер Вам би не писав, коли би «стрій» (машина) сама не запротестувала, й я не дістав би з перевтоми й переголодування грипи, а за нею — рожистого запалення правої ноги, а за ним — тромбози на тоєї же нозі, бо надто вже гоняв по морозу та у холодних складах з тою експедицією.

Отже, від 30/І гарячкував, а то добре, але лишень 8 днів к здивованню німця-лікаря, а зараз триклята тромбоза забила згустками крові вени й шойно від вчора дозволено кульгати з палицею по кімнаті, хоч лікар усе дивується, як-то швидко у моєму віці я викручуся, не бачив, отже, гайдамацьких звиків. Все це «кулер льокаль» того, як живе та й працює колишній борець за «волю-долю вітчизни» у той час, коли ця доля рішається чужим мечем, як працює на «чужому полі та чужої роботі».

Але «ке фер-фер то ке», як сказав «Руській» ковінька його матери, гумориста Аверченка Аркадія.

Не дивлячись, отже, на ці злидні, людина все свого не лишає, й я у час зустрічей під час праці з людьми тутейшими й нетутейшими слідкував за настроями, зокрема «сусідушок найближчих — вороженьків найгірших». Не заспокоювайте себе їх тихістю, вона поверхова. Андрій Миколайович [Лівицький], певно, пам'ятає, що коли він посилав мене колись до бл[аженої] п[ам'яті] Савінкова до Варшави, то казав: «Вам то легше, вони все будуть думати, що у Вас, «офіцера Гвардії», все коло пупа «єдина неділима» крутиться».

Отже, славні «богоносці» все рахують, що «в остаточнім результаті» відновлення економічних зв'язів на східних теренах неминуче й чергове завдання «істино» спричинитися до того, щоби не пірвалися й «традиційніе психологіческіе зв'язі». Тому вони так до нас тепер ласкаві, підшиваючись до «товаришей по нещастю», поповших до тих же «німецьких лап», як і вони, а під тишком «кують ... нові психологічні зв'язки». Подивитися лишень на акцію «православних» у Почаєвській лаврі, де відновляються ці зв'язки через церков з утворенням «Автокефальної», підлеглий Московському патріархові, та використовуючи «канонічних» Общерусов. Ці ж «сусідушки» віа комсомол, «тоже український», цькують

* Так у документі.

наших «немовлят» різних калібрів проти німців, яки їм, «єдино націоналістичним», не дозволяють «бути вождями», а «ось що!» вимагають послуху (не даром же давали) та праці.

Може, Вам та А. М. [Лівицькому] здається це еретичським, але, аналізуючи сучасний стан у Європі, нам зараз тяжко думати про якусь самостійність, а треба лишень використати німецький організаційний хист, щоби організувати під їх керівництвом наше громадське, а головне економічне життя та пристосувати його до засад нового соціалізму, який, як бачу з практики й розділів у вирішенню робітничого питання в Німеччині й тут у спадщині, безумовно, найбільшій демократії Європи, є соціалізм хоч не повний, але конструктивний й логічно доцільний. Дарма, що я сам є експлуатований у голоді й коло мене теж експлуатовані робітничі сили, але то Протекторат, а в Німеччині краще, й ми мусимо й у час такого загальнонімецького становища досягнути. Хай це політика старого Риму, що давав кожному по-різну, але мусимо дістати то найкраще для свого народу, поки цей новий Рим має інтерес у наших теренах.

На таку співпрацю я би сам особисто став би щиро та охоче.

Андрій Миколайович пам'ятає як бл[аженої] п[ам'яті] Головний Отаман С. Петлюра у 1920 році казав: «Лізе чорт до хати — добре, що не Москаль», а тепер до хати прийшов не чорт, лишень народ культурний, від якого багато чому навчитися треба й, можливо, заплативши за це дешевше, чим платилося вшивій Москві за здичавлення та моральне й фізичне винищення наших людей. Краще мати Рібентропа чи там когось «грамотного», чим «партачем» Джугашвілі, Молотових й інших «псевдонімів», яких єдиним засобом панування є нищення, терор, грабунок, знуцання. Ця отрута пройшла й до іншої молоді, й тому, може, співпраця з культурним народом нас трохи вилікує.

В останній «Української Дійсності» прочитав я розпорядження німецької влади про те, хто може бути в еміграційних організаціях УНО та Громади, цим розпорядженням фактично касується розширення тих організацій, бо обмежує право членства у них до емігрантів, а то лишень до тих, що перейшли німецьку межу до 1/IV 1939. Тим спиняється полювання за душами по таборах й робітниках, але на нас кладе обов'язок впорядкувати культурні й ЧИСТО позапартійні організації, освідмлюючого значіння. Як би то пощастило, то я би теж охоче до тої справи би пристав.

Ох, не радується, шановний пане полковнику, прикрашенням Вас комбатанським ознаком, вони хочуть Воєнно-історичне товариство «приєднати» й тим сполітизувати та знищити. Коли я у Празі організував УВНТ, так же була думка у «Діда» конкурувати з Вами, але я в час пов'язався з бл[аженим] п[аном] ген. Змієнком та оба товариства пішли рука у руку на злість ворогам й нашим «приєднувателям». З тяжкого та довгого досвіду не можу вірити кон'юнктурним організаціям, що творяться для хвилевих успіхів та з кон'юнктуристами на чолі.

«Дід» чогось був у Кракові, звідки радив мені просити, щоби мене взяли на пару місяців у Криницю, що він уже там кандидатом. Чудний, я ж маю працю, хто мені платитиме за те, що я буду у «богодільні»! Хто дасть можливість прожити родині й вчитися сину, що тепер перший учень у Німецької промисловці й на літо йде на практику, може, й до Юнкерсверку, щоби бути європейським інженером для України, так я мушу, щоби нічого не робити, а може політикувати пару місяців, все покинути. Ні, я краще знищусь на праці, але боротимусь до кінця, а не піду на те.

Є правда: й фізично, й морально є мені тяжко бути тут на побігушках, але як я уже буду дідом безіменним, все ж проситиму хоч Державну пасіку чи Державний баштан доглядати — все праця.

Тепер, закінчуючи цього листа, дозволяю собі просити Вас допомогти дістати підтвердження якоїсь компетентної установи випису з службового листа.

Я його написав, користаючись своїми замітками, але він мусить бути десь у архівах Генштабу.

Дуже просив би затвердити не лишень випис українською мовою, але переклад його мовою німецькою, який, певно, можете у Вас зробити.

Добре було би, коли [б це] було затверджено Начальником Генштабу, а його затвердження посвідчено, якоюсь узанною німцями установою зі всіма печатками.

До мене тут уже декілько разів зверталися німецькі чиники за документальним підтвердженням мого минулого, а я маю лишень посвідчення Головної Шкільної управи за підписом ген. Остафієва з 1918 року та ось мій рапорт про дозвіл безтермінової відпустки з резолюцією бл[аженої] пам'яті ген[ерал]-полк[овника] Юнакова про дозвіл, а цього мало. Наші же немовлята все брешуть, й їм ніхто не вірить, а тут у Брні лишень УНО, що може щось підтверджувати.

Виконанням цього мого прохання багато зобов'яжете та улегшите мені у моєї боротьбі за екзистенцію.

Прошу не відмовити передати мої поздоровлення та найкращі побажання всім коло Вас.

З правдивою пошаною до Вас

(-) В. Петрів,
Генштабу ген[ерал]-хор[унжий]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 3–4.
Копія. Машинопис.*

*Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.
Військово-історичні праці. Листи. —
К., 2004. — С. 521–525.*

№ 463 | **З виступу П. Скоропадського на святкових загальних сходинах місцевої організації Союзу гетьманців державників у Берліні з подякою німецькій владі за звільнення території України від радянської влади**

22 лютого 1942 р.

Високоповажані пані й панове!

Сьогодні, в роковини заснування Місцевої Організації Союзу Гетьманців Державників у Берліні, вітаю членкинь і членів Союзу від усього серця й бажаю Союзові, щоб він дійсно знайшов в собі сили й розум виконати те велике завдання, що спадає на його плечі.

Ми переживаємо небувало тяжкі часи нашої історії, часи, повні трагізму, часи, що викликають найрізніші серед нас, українців-патріотів, настрої. Трудно знайти в минулому людства цілого світу таку складну дійсність, як ту, що наш народ взагалі, а ми зокрема, тепер переживаємо.

Щоб не бути голослівними, візьмемо деякі факти з нашого сучасного життя: майже всі українці, хоча б й інших політичних напрямків, незмінно сходилися в своїх міркуваннях на тому, що без огляду на всі переміни німецької політики, врешті решт буде війна між Німеччиною й ССРСР і, думали ми всі, що тоді наступить такий давно бажаний час, коли ми зможемо при допомозі німців створити свою власну українську армію, що плече-з-плечем з німецькою армією буде боротися, страждати й перемагати нашого лютого ворога — большевиків. Думалося, що в цій тяжкій боротьбі, як я вище сказав, плече в плече з німцями, ми, вірні їх союзники, викуємо собі право на повагу, право на трактування нас

народом рівноправним з іншими народами й думати, що в дальшому ході подій, ми, повторюю, при допомозі німців, доб'ємося визнання нашої Української Держави.

Безперечно, думалось, що ця Держава прийде не враз, а по етапах; безперечно, думав кожний українець, непоміжаний уміня думати, що та допомога, що її нам дадуть наші спільники — німці, буде коштувати нам дуже і дуже багато, бо всякий розуміє, що, які б німці не були до нас прихильні, не стануть вони нести величезні жертви і матеріально, що значно цінніше, своїми людьми, коли вони не одержать за це великих благ для свого народу, а ці блага, пропорційно їх допомозі нам, повинен буде, по досягненню свого звільнення від большевиків, оплатити їм в значній частині Український Народ.

Далі, здавалося нам, що це братерство на полях боїв приведе по заключенню мира до найщирішого союзу політичного, економічного й культурного між Німеччиною й Україною. Здавалося, що це та форма взаємовідносин між Німеччиною й Україною, що дасть обидвом країнам найбільші вигоди, вигоди не хвилеві, а тривалі, вічні, і при цих зноснах виявляться найгарніші духові властивості як німецького, так і українського народів, а з економічного та й культурного боку ці вигоди були б неоцінені, бо ці два народи в економічному й культурному розумінні доповнювали б один одного.

Але цього всього не сталося. Ми, як виявилось, на полях бою непотрібні. Німці самі, майже без усякої нашої допомоги, визволили нашу Батьківщину від большевиків. Кажу — майже без нашої допомоги, бо десь на фронті є все ж маленькі українські відділи, вкраплені серед німців, що підтримують честь української зброї, але, дорогі пані й панове, Ви добре розумієте, що це не те, про що я кажу. Ці маленькі відділи ніяк не можуть заспокоїти сумління нашого народу, не можуть задовольнити його гордості і зменшити його побоювання за свою будучність.

Пам'ятайте, народ виборює собі право на вільне життя зі зброєю в руках. Інших шляхів, що ведуть до волі — не було, нема й не буде.

Отже, панове, я взяв цей факт, щоб пояснити, чому я на початку своєї сьогоднішньої мови сказав Вам, що теперішні часи викликають в нашому народі найрізніші духові настрої.

Дійсно:

Чи можемо ми, які так шалено бажаємо свободи нашого народу, а для того в першу чергу бажаємо звільнення його від большевицького ярма, не звернутися до німецького народу з найщирішою вдячністю, вдячністю, що вимагає від нас загальної згоди допомагати йому всім, чим лише ми можемо в його геройській боротьбі, яку він тепер веде; ми ж собі повинні ясно усвідомити, що коли б і далі продовжувалось панування большевиків над нами, то український народ був би знищений дощенту. Ми повинні пам'ятати, що єдиний народ, який може нас звільнити — це німецький. І він нас звільняє від большевиків.

Справжня жертвенна вдячність є ознакою шляхетности. Український народ повинен бути на висоті цієї ознаки і він таким і буде. Він це не раз доказував.

Але скільки понижених мрій, як страждає наша гордість, коли нам кажуть: «здоровимо Вас з перемогою! Большевики відступають!» А ми, нащадки славних войовничих предків, самі колись некепські вояки, що ми для цього успіху зробили?! Сиділи тут у затишку й шукали собі місце, де б зручніше перечекати бурю! А наше будуче? Чи маємо ми право вимагати собі того, чого бажаємо — рівности з іншими народами і волі?!

Коли ми кров'ю не здобудемо цю волю, ми її не досягнемо...*

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, стр. 196, арк. 34–37.

Друкарський примірник.

---

* Текст обривається.

24 лютого 1942 р.

Дртінова 89/III
Брно XIV

Вельмишановний пане полковнику!

Ваша листівка від 16/II розминулася з моїм довгим до Вас листом, що я його писав у ліжку.

Я й сам зачував, що я вже у Києві та звідтам шлю поздоровлення всім знакомим, навіть бачив уже людей, що перед тим присягалися, що сами на власні очі те моє поздоровлення читали.

Розповсюдження чуток, те є теж одна з рис нашої еміграції, така питома, що певно вже вийде до колишніх історичних монографій. Ось про мою особу: було по Карпатській Україні загально відомо, що я маю таку сердечну хоробу, що мені лишається животіти пару місяців чи що, далі було загально відомо, що я прийняв «портфель» міністра війни в уряді Бандери, на стілько відомо, що Гештапо теж про те усвідомлювалося, далі прийняв я «начальника генштабу» у міністерстві ген. Капустянського, а перед тим був на прийомі у Ясновельможного пана Гетьмана на предмет формування війська, ну а про справу з «комбатантами» Ви й сами добре знаєте.

Звичайно, не було би нічого дивного, коли би мене взяли на щось до «златоверхого», бо ж я сам киянин по походженню та по життю там більшої частини мого життя до еміграції, по масі зв'язків, які не всі ще вимерли, та по закоханню у це наше місто Стольне, але я «емігрант» бездомовець та «безпартієць» з «темним» минулим впертої боротьби за Україну, зі зв'язками з всіма українськими групами, не виключаючи «немодних», з прочним хребтом та своїми поглядами.

Ось до цього прикладу Вам випис з німецьки виданої брошюри «Ді Україне еінст унд іетцт» з пера Богдана Шемета та виданої Союзом укр[аїнських] хліборобів-державників та розповсюджені членами Української Громади. Якщо так інформують «наші» німців, то мені — старшині Центральної Ради та міністру Директорії, голові Українського Січового союзу, який боровся за Україну, користаючись ріжними зв'язками й Люцернського спортінтернаціоналу — пов'язаного з II-м Інтернаціоналом, так як Вождь Німеччини [також] був у приязних відносинах як з Беком й Польщею, так й з СССР та Молотовим, коли то було в інтересах німецького народу.

Але, звичайно, інформатори позабудуть при тому поінформувати скілько разів у цей акції доводилося зчіплятися рішуче з большевиками та їх французькими й німецькими підбrehувачами, скілько разів перешкодити московському комунізму вскочити чи то на Олімпіаду, чи то у склад Люцернського спортінтернаціоналу, скілько разів нараджуватися доводилося на неприємности й репресії від «демократичної» й «соціал-демократичної» влади ЧСР, особливо в роках «паціфікації» 1930 року чи голодів на Україні, забудуть вказати на мої підписи на протибольшевицьких та протипольських брошурах, уміщені тоді, коли їх Галагани та Мельники, не кажучи вже про «Гетьманів», спокійно сиділи у «кущах» та «пережовували» допомогу від тих самих урядів, з якими Вождь Німеччини А. Гітлер тоді боровся.

А ще більше позапомнять наші «108%» національні патріоти поінформувати, що тоді, коли вони в 1917 році «калькували» на Росію, большевицьку також, я вже «гостру шаблю

здобув, щоби през шаблю мати право», що був у цей боротьбі приординований до німецької кінноти, з якою бивсь плече у плече, що у 1939 році, коли вони «калькулювали», я був в активній боротьбі разом із новою німецькою армією. Шкода казати!

На мою думку всі ті «інформаційні» праці варто перекласти на українську мову, щоби наши теж знали, як-то про нашу боротьбу думають ті, що не боролися.

У нас тут у Брні новина: німецька влада заборонила чинність тутейшої філії УНО, чому не знаю, тим тут лишається лише мала група Громади у пару людей як репрезентант узнаний українців. Фер то ке?

Вітаю всіх коло Вас та чекаю відповідь на листа з дня 16/II та на цього.

З пошаною до Вас

П. С. З тромбози вилажу, так що на наступний тиждень вже до праці.

(-)

В. Петрів

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 7.

Копія. Машинопис.

№ 465 | Лист громадського діяча С.Довгала В.Петріву про свій переїзд до Берліну та з пропозицією співпрацювати в тижневику «Голос»

25 лютого 1942 р.

Берлін

Високоповажний пане генерале!

Нарешті можу Вам написати пару рядків. Зрозуміло, що в перші дні найбільше праці, а особливо мав багато турбот з улаштуванням на помешкання, на харч, службові розмови й ознайомлення з умовами праці. Тепер уже до праці приступив і все ніби добре. Себто є багато недомогань, але їх приходиться переносити, бо тепер военний час. Тут зустрів багато своїх знайомих ще з часів нашої війни в рр. 1918–20. Працюють вони на фабриках та на будовах доріг і всяких споруд.

В останні тижні багато українців приїхало на працю з Правобережжя, з Києва й інших міст. Дівчата пішли на працю по селах, поприділювано їх до поодиноких господарств, де вони мають бути помічними силами й заступати мужчин, які тепер воюють. Платня тут досить добра, а харчі на спільних кухнях дешеві. Інакше приходиться мені харчуватися, бо головним чином в ресторациях. Готують тут поганенько, не звикли ми до такої їжі. Але хліб тут дуже добрий, ковбаси теж, тільки не вистачає карток. Як дома варити, то можна досить добре виходити.

Тепер у Німеччині цілі мільйони чужих робітників, понавозили їх зо всіх кінців та деяких випустили з таборів полонених і поприймали на працю. Робітники тут виробляють 250–300 марок, а кваліфіковані й більше. Добре заробляють шофери, на них тепер є виїмкова потреба. Інженери та доктори заробляють по 500–700 марок. Тут усе значно дорожче, той не багатіють люди, а живуть скромно. Працюють тут багато, значно більше, ніж там у Вас. Оце в загальних рисах так виглядає тут життя. Погода тут стоїть лагідна, великих морозів нема, легко приходиться зима, тільки вогкості забагато, інколи сніг мішається з дощем.

У вас напевне повстає питання, чого я забрався до Берліна, чого мені тут треба і т. д. Отже, я приїхав редагувати тижневик, який зветься «Голос» і прошу Вас підтримати нас своїм сталим співробітництвом. З «Краківських Вістей» бачу, що Ви пишете багато і добре, саме те, про що треба писати в наш час. Отже, не забувайте й нас, своїх давніх знайомих і приятелів. Нам пишуть короткі статті й трохи популярніші, бо видаватимемо часопис переважно для робітників, але має він бути цікавий і для інтелігенції. Статті пишуть і на теми громадські в сучаснім дусі.

Ми поставили собі завдання зорганізувати часопис, який би тут репрезентував українську думку, розвивав нашу проблематику та скупив навколо себе кращі наші журналістичні й літературні сили. Звичайно, тепер час воєнний, приходиться багато вділяти уваги фронтовим подіям, тому й треба нам від Вас тижневі огляди короткі, виразні й оптимістичні. Столичний часопис мусить в деякій мірі задавати тон і містити такі статті, щоб вони були взірцем для всіх провінцій і країв. Спільними силами, я вірю, вдасться створити тижневик, щоб потім перейти й скоріше темпо.

Здоровлю Вас та прошу переказати мій щирий привіт Вашій В[ельми]п[оважній] родині. Пишіть.

Ваш

(С. Довгаль)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 9.
Оригінал. Машинопис.*

№ 466 | **Лист підполковника М. Россіневича В. Петріву про невдалу спробу українських комбатантів домогтися від нацистів створення української армії та роль у цих подіях генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка**

2 березня 1942 р.

В Празі

Високоповажаний пане генерале!

Я і Платоніда Іванівна щиро дякуємо за пам'ять і найкращі побажання «навіть з Києва». З свого боку, Вас вітаємо, бажаємо доброго здоров'я і, як у нас колись казали, щоб Ваші вороги рачки лазили, а нашим очі повилазили. Та Бог з ними. Поки світ стоїть, доти й людям язика чесатимуться.

Дійсно, і я колись пробував щось доброго зробити з нашими комбатантами, але з цього мало чого доброго вийшло і я своєчасно ці свої спроби залишив. Особливо це мені було не до вподоби, коли наші комбатанти займалися некомбатанськими справами. Пан ген. М. Омелянович-Павленко, по-моєму, є тим, що якраз не сприяє справному веденню комбатантських справ. З початком подій на Сході і наші т. зв. комбатанти заметушилися. Але метушні було забагато і вже не в час, тому, по моєму, нічим путнім це й не кінчилося.

Молодь, як ошаліла ринулася нерозважно в напрямі, з якого зразу повстало розчарування. Комбатантам же, коли прийшлося приймати рішення, нічого не залишилося, як дивитися в тил. З цього скористали такі «випробувані комбатанти», як ген. Капустянський, метнулися в Київ, наробили там «Національних Рад» і т. ін. Кінчилося це позорним

ізгнанієм «щурів» з Київа. Причому рядові «щурі» або розбіглися, або пішки ведені були «во своясі». Ген. Капустянського, як казали, з огляду на його вік і рангу везли.

Ген. М. Омелянович-Павленко не дуже був вдоволений з Капустянського — побоювався, щоб його не випередив. Певно внаслідок невдач Капустянського і поїхав ген. Омелянович-Павленко до Кракова спасати положення. На жаль, я подробиць про «походження», як казали колись галичане, не знаю, а тому, що сам він про себе оповідає, я не дуже то й вірю. Говориться, що ніби то в Кракові був складений меморандум до Німецького Командування в справі утворення Укр[аїнської] Армії.⁵⁶⁸ Оповідалося довірочно, що цей меморандум підписали, крім ген. Омеляновича-Павленка, й такі «комбатанти», як митрополит Шептицький, Андрій Лівницький і д-р В. Кубійович. Мене це не здивувало, але не вірилося, щоб митрополит Шептицький опинився в компанії з А. Лівницьким. Про А. Мельника — одні казали, що теж підписав, а інші заперечували це. Говорилося, що ген. М. Омелянович-Павленко вніс пропозицію, щоб меморандум дати на підпис і Ясновельможному пану Гетьману, але, ніби, проти цього запротестував А. Лівницький і тоді, мовляв, було вирішено запропонувати Я[сно]В[ельможному] Пану Гетьману вислати аналогічний меморандум окремо?!!

Цими днями з вірогідного джерела я довідався, що митрополит Шептицький цей меморандум підписав нічого не підозріваючи, що має його підписувати і А. Лівницький ... Оце і все, що мені відомо про поїздку ген. М. Омеляновича-Павленка до Кракова. Вже перед кількома місяцями Гетьманська Управа дала до зрозуміння п[ану] ген. М. Омеляновичу-Павленку, що нічого спільного з ним не має...

«Великий вовк в Празі не здох» — найбільше, що могло здохнути це комар, бо Університет до святкування Шевченка попав, як Пілат у «вірую». Хоч У[ніверсите]т це свято і влаштує, а я про це знаю найменше. Як Ви, пане генерале, спостерігли з друків, які розсилаються «фінансовим референтом» з 500 короновими пропозиціями, влаштується не Шевченківське Свято, а «шевченківський ярмарок», як висловився оден мій знайомий. Бідний Шевченко, а ще біднійші ми, бо нічого не можемо зробити проти таких устроїтелів Свята, як славнозвісний Хословський і інші ... навіть теперішні мої начальники. Поза хором, яким диригує О. Приходько, і Н. Дорошенкової, на цьому святі беруть участь не українці...

Так я й не можу довідатися про причини закриття чинности УНО в Брні, а чуткам не вірю.

Я і Платоніда Іванівна сердечно вітаємо високоповажану Пані Тамару, Вас, пане генерале, і Славка. Всього Вам найкращого

З висловами правдивої пошани,
Ваш

(М. Россіневич)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 11.
Оригінал. Машинопис.*

4 березня 1942 р.

Варшава

Високоповажаний пане генерале!

Сердечно дякую за обидва листи. Одержав їх 20 і 27 лютого. Відписати зразу ніяк не мав змоги. Першого листа прочитав я Андрієві Миколайовичеві [Лівицькому]. Форма і зміст його дуже сподобались йому. Каже він: — видно, що це справжній наш патріот і дійсний політичний емігрант, а не заробкевич, що тільки й думає про себе. До цього додав, що йому дуже прикро з того приводу, що не може матеріально підмогти Вам.

Обставини, в яких Ви працюєте, дійсно не для Вас і можна сказати каторжні. Та що зробимо, коли ми так бідні, що не можемо допомогати матеріально нашим заслуженим старшим людям, щоб вони не тратили сил і здоров'я на так тяжку і вичерпуючу працю задля куска хліба. І тут у нас більшість порядних і заслужених людей теж тяжким трудом здобуває собі отой черствий шматок хліба. Зате всякий намул наш кинувся у вихор спекуляцій і як сир в маслі купається. І таких не мало. Слава Богові, що допоміг Вам перебороти хворобу, бережіться, пане генерале, бо ж нас так мало вже лишилося, що жах бере, коли подумаш про може вже недалеко відновлення нашої збройної сили — ким замістимо відійшовших від нас? А їх так багато відійшло і то ліпших, і то здібніших!

Андрій Миколайович дуже вдячний Вам за бажання стати, хоч би в рядах зазначено-го Вами в листі, до активної праці. Він хоче думати і має деякі підстави до того, що десь може вже невдовзі таку можливість і будете мати, а з Вами і всі ми.

Як я Вам уже писав, Андрій Миколайович, відповідаючи на довгий ряд поставлених йому з Берліна питань, склав довшого меморандума в наших справах, якого від нього прийнято. За якийсь час делегація з Києва привезла іншого меморандума в наших справах, якого вже було підписано головою Національної ради в Києві проф. М. Величківським, головою Нац[іональної] ради у Львові митр[ополитом] Шептицьким та провідником ОУН полк. Мельником. Андрій Миколайович після довгих розмов очолив ті підписи своїм підписом, як Президент і заступник Головного Отамана Симона Петлюри. Після цього делегація, перед тим як відвезти меморандума до Берліна, без відома і згоди Андрія Миколайовича дала той меморандум підписати ще й «Дідові», як командармові.

Отож, можливо пани оунівці і викликали для того до Кракова нашого «Діда». Коли він був там, то його б[увший] ад'ютант сот. Миколаєнко депешею запрошував мене на спіткання з ним. Також запрошував і протопресвіт[ера] Пащевського. Ми не були. Я тільки посилав в цілях інформаційних за себе іншого полковника.

З великим зацікавленням перечитав оце я Вашого другого (з дати 24.ІІ.) листа. Дійсно, які фантастичні про всіх нас ходять чутки, їх так багато, що й не переказати. Ось, прикладом, пишуть мені з Каліша, що в Берліні відбувся з'їзд наших міністрів і видатних політичних діячів. Називають навіть такі прізвища як прем'єр Прокопович, ген. Удовиченко, інж. Косенко та інші. Звичайно, надходить весна, коли славні німецькі армії знову порве до нових блискучих перемог над москалем. Недалекий вже час, коли не тільки Україна буде вільна від тої зарази, а й в Московії наступить інший порядок. Це все дає людям доплив до голови ріжних думок і фантастичних мрій. Наслідком цього і заявляються оті неймовірні чутки та сенсації.

Ви подаєте чутку про формування у Вас там московських проти-комуністичних легій. Не бракує таких відомостей і про нас. Ось Вам, що принесла мені вчорашня пошта: «З приємністю прочитав, що наші легіони уже б'ються разом з непереможною німецькою армією проти спільного ворога, та що переходять вишкіл до 150 тис. вояків».

В цих днях мав листа, в якому пишуть, що ген. Вовк з Берліна посварився з полк. Чорним в Олександрові Куявському, де останній був головою геть[манської] громади. Ген. Вовк написав до полк. Чорного, що через те, що Чорний знаходиться в контакті з «жидівсько-масонською» організацією УНР, надалі членом громади не може бути. Полк. Чорний, не довго думаючи, бабахнув відповідь, так би мовити запорожським стилем: — «до пана сотника Вовка. Тому, що рангу генерала одержали Ви від УНР, прошу генералом себе більше не іменувати». — От таке то буває!

Посилаю Вам інформацію-відозвув, що її хочемо пустити в світ серед наших людей. Що Ви можете сказати про неї?

Не зраджуйте тим, що Вас не кличуть до Києва. Тяжке там життя й тяжкі ще умови. На доказ посилаю звіта з поїздки туди. За якийсь час пришлю Вам ще.

Дійсно «про хвости», оті наші люди з-під ворожого нам табору. Цікаво було б дійсно ту їхню брошурку [дістати] та перекласти на українську мову, щоб наша людність широко про їхню подлість знала. На цьому кінчу.

Бувайте здорові.

З вояцьким привітом.

Слава Україні!

(М. Садовський)*

П. С. Випис з Вашого послужного реєстру пришлю згодом.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 14–14зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 468

Лист П. Андрієвського Ю. Колларду про готовність виїхати в Україну, віру в розгром радянської влади, поділ українства на гетьманців та націоналістів і необхідність для України бути монархією

20 березня 1942 р.

Високоповажний Юрій Жерардович!

1) Одержав Ваш лист; дякую; здоровлю Вас і високоповажну Лідію Миколаївну; щастя Вам Боже у всьому. Спасибі Лідії Миколаївні, що одвідала мого небожа; принаймні знаю, що не зле живе; він неохочий на листи і про себе нічого не пише, а як й відповідає на мої листи, то «по-казенному».

2) Передав сьогодні привіт Олександрю Михайловичу, живе, як і я, і не в біді, але й не в розкіші; удержує kota і про Бачинського старається; обидва сплять, а Ол[ександр] Мих[айлович] з одмороженими ногами і на базарі коло плити [ходить], аби всі були уконтектовані.

3) Пишете: «коли ж додому?» Я готовий, хоч сьогодні їхати, як пустять, але треба спитися де з ким, а от тут то покищо й труднощі.

Вірив і вірю, що большевики будуть знищені; тільки при цій умові народ український живим буде; але не можу сказати, яку він дасть собі раду. Без нас старих молоде покоління ради собі не дасть, боюсь, що відкинувши нас, на Голгофу поведе наш народ; ми пережили революцію, маємо досвід, мусимо його передати. Покищо справа нібито незле йде. Візьму Церкву, без неї відродження наше неможливе. Адміністратором на цілу Україну призначений і німцями призначений отець Полікарп⁵⁶⁹ (у миру Петро Сікорський), мій однокашник, починаючи з бурси, знаю його слабості і силу. Твердо вірю, що під його проводом духовенство відіграє таку велику і поважну роль, про яку багатьом цивільним і не снилось; розірве з Москвою остаточно.

Вірю в Полікарпа не тому тільки, що він, чотирнадцяти років будучи, нас, семінаристів, вже начисляв забороненою українською літературою; надіюсь на нього не тому, що як однокашник, приятель і зобов'язаний мені службою, обіцяв мені давно келію в будь-якому українському монастирі і не ставив мені умовно чернечий постулат прийняти і горілочку не пити, бо знав, що такі умови не виконаю; а тому, що він старинного шляхетського роду, пропитаного наскрізь самостійництвом України у всій повноті.

4) Ми і по нас йдуче покоління виховані у безбожництві. Тяжко буде щирий контакт мати з Полікарпом і К°. Але мусимо перерадитись; тоді скоріше і легше до цілі пройдемо.

5) Розбились ми на націоналістів і гетьманців і взаємно [себе] побороємо. Згадаймо свій досвід. Самостійники-націоналісти: Ол. Макаренко, Болбочан, Луценко, Липа; та й решта партій; чим були сильні? Мораллю, порядністю, чистотою. Нема їх у живих, а затім мораль нам передали. Це велика цінність, нею дорожимо. До монархії самостійники тоді не додумались, але досвідом ми прийшли [до того], що тільки монархія може нас врятувати. Чому? Бо тільки коло монарха може об'єднатись все найморальніше, найрозумніше, а коли це не станеться, значить ми ще до цього не доросли. Скоропадський впав тому, що його оточення було аморальне; Директорія і Петлюра впали тому, що їх оточили мародери та ще й ні до чого. Нині націоналісти оточують Мельника. Сам він добрий чоловік, але я боюсь, що якщо дати владу його оточенню, то буде те, що вже було; національний большевизм назвою, по суті аморальний, паразит на тілі з нашого народу; старших викине, як вош [з] кожуха буде держатись партії, бо годує його, та ще й добре; терор — його засіб. Будемо гадати: хто його скине і Бога просити, щоб прийшли німці. Це неминуче.

6) Який же вихід? Директорія — явище тимчасове. Скоропадський, волею Божою, був наш монарх. Піднімали ми повстання не проти його особи, а проти його уряду, як Пілсудський повстав не проти президента Войцехівського, а свиней од корита одгонив; Мусоліні — не проти короля, а проти уряду. Хочемо чи не хочемо, а мусимо признати, що Скоропадський наш законний, державами признаний монарх. Не біда, що він зрікся влади, мусить знову її взяти, а нам призначити прем'єра — вождя і фюрера; вождь буде законний, мусимо слухатись, але будемо слідкувати, критикувати, може й повстання затіємо, але не проти монарха, а проти вождя; повалимо вождя, нехай монарх другого призначає і так без кінця; аби було кому призначати, бо тільки тоді держава функціонує, коли є суверен — голова.

Коли Скоропадський призначить вождем Мельника — Боже поможи! В оточенні Скоропадського є нині багато мародерів; С. М. Шемет, хоч не мародер, але Шельмет; скажуть мені, що це оточення гірше націоналістичного; на це я відповідаю: коли б всі порядні люди влилися в це оточення, вони викинули б аморальних.

Чому ж Скоропадський, а не Мельник? Бо Скоропадський — законний, а Мельник не чекає законності. Коли я буду німецькому дипломату говорити: гетьманська держава була факт, вами визнана; гетьман-монарх; Директорія тимчасова й наша внутрішня справа;

нас окупували, порушили наше право, ми його обновляємо; тяжко німцєві сперечатись зї мною; а коли я скажу: Мельник — наш вождь, то німець скаже: а хто він такий, може бути багато таких, покищо ми його не знаємо. Я не торкаюсь того, чи Скоропадський розумний чоловік, чи ні; добрий чи злий; який би не був, аби був; все буде залежати не од нього останньо, а од нас; коли ми моральні, то за Божою допомогою переборемо аморальних.

7) Партія самостійників стояла на державному ґрунті, Скоропадського за монарха вважала, з меморандумом до нього, як монарха, зверталась; тоді як с[оціал]-д[емократи] чи с[оціалісти]-р[еволюціонери] за монарха його не почитали і в нівець його оборочали. Я вже згадав, що самостійники в програмі до монархії не додумались, але з фактом мирились; отже, один крок до внесення в програму, що тільки монархія, яка об'єднувала всіх українців, є наша національна, природою наша, досвідом і історією вказана форма держави.

8) Коли б можна було скликати, власне, обновити старий Трудовий Конгрес, була б хоч маленька аудиторія для наших розглагольствованих. Гадаю, що Конгрес висловився б за монархію.

9) А що, коли б Скоропадський вмер та рід його прекоротився? Або вершители долі Європи не захотіли з ним єднатися? Добре, тоді хтось другий може стати монархом. Але нині ми мусимо на державному ґрунті стояти, з традицією не поривати, свою державу, раз повставши і визнану шляхом правної аргументації на міжнароднім форумі, боронити, на нашого монарха не плювати, а його визнавати, бо коли ми проміняємо його на Мельника, то тратимо всякий легалітет і переходимо у розряд недержавних народів.

10) Націоналісти відчувають неправність свого стану і замірюють натягти нитку од Мельника до Петлюри, але нитка рветься; Петлюра був тимчасовий вождь. Але не законний суверен. Я виклав свої думки принагідно, але ні до якої організації я не належу.

Бувайте здорові: жичу Вам усякого добра.

Ваш приятель

(Андрієвський)

20.III.42

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 84, арк. 2–4.
Оригінал. Машинопис.*

№ 469 | Лист А.Лівицького директору Української бібліотеки ім. С.В.Петлюри І.Рудичіву із запитом про О.Петлюру і В.Прокоповича та з проханням переслати примірник «дискусійного листа»

22 березня 1942 р.

Високоповажний та дорогий Іване Опанасовичу!

Турбуюся, не маючи вісток од Ольги Оп[анасів]ни, ані від В. К. [Прокопови]ча. Прошу дуже повідомити мене, як себе почуває О[льга] Опанасів[на] морально і матеріально, зокрема, чи дістала вона з Познані (через Берлін) 500, а може й більше нім[ецьких] марок.

Які наміри у В. К. [Прокоповича]? Чи сподівається він переїхати до Н[імецьки]ни, і чи хоче зустрінутися зі мною в такій мірі, в якій я хочу?

Перед Вами — сотник Шевченко, якого прошу любити так, як я його віддавна любив.

Перечитайте у нього мого «дискусійного листа», а коли вони передрукують його в кількох примірниках, то прошу переслати В. К. [Прокопови]чу, повідомивши, що то мої цілком щирі погляди.

Весна «починається», хоч маємо 8° морозу, але «може» потепліє нарешті.

А тим часом будемо бадьоро дивитися в майбутнє: бувало й гірше, — за наших юнацьких літ...

Вітайте Колю Ков[альського] і інших земляків з Парижа.

Всього найліпшого.

Ваш

(А. Лівіцький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 171, арк. 110–110зв.

Оригінал. Рукопис.

№ 470 | **Лист виконуючого обов'язки редактора часопису «Волинь» С. Скрипника директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву з привітанням із Великоднем, запитом про О. Петлюру та інформацією про видання часопису**

2 квітня 1942 р.

Рівне

Дорогий Іване Опанасовичу!

Христос Воскрес!

З нагоди Великодня бажаю Вам багато, багато сил, здоров'я та сповнення всіх замірів. Дай Боже, щоб цей Великдень був для Вас останнім на чужині. Шкода, що Ви не коло нас, бо все ж таки ми якось тут по-людськи ще цей Великдень маємо замір провести.

Я маю багато клопотів. Самчук сидить, так я змушений редагувати «Волинь». Це забирає багато часу і я не знаю, чи буду мати змогу поїхати до Берліна 15–20.4, як мав замір.

Чекаю, що з дня на день прийдуть до мене з Дніпропетровська батько й сестра. Це, очевидно, зробить мені цьогорічний Великдень правдивим Великоднем.

Що чувати від Ольги Опанасівни, як вона витримує свою самотність? Долучаю для неї коротенького листа, прошу його переслати.

Чи одержуєте регулярно часопис? Святочне число видав я на 8 стор., тираж уже 54 тис. Передплатники ростуть, як дріжджі, особливо зі сходу; та біда в тому, що з папером тяжко, та й машини більше не потягнуть, бо плоскі, а не ротаційні. Тільки Єлисаветградська* область замовляє 250 тисяч, а де їх взяти.

Бувайте здорові й пишіть, бо пошта від Вас вже йде регулярно.

Міцно стискаю Вашу руку і цілую.

Ваш

(Ст. Скрипник)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 171, арк. 117–117зв.

Оригінал. Машинопис.

---

* Йдеться про Кіровоградську область.

5 квітня 1942 р.

Дргінова 89/III
Брно XIV

Даруйте, вельмишановний пане полковнику!

Що так довго не відповідав Вам на Вашого листа, але й я відбув місячну хворобу на рожисте запалення ноги, що й досі дається узнаки та примушує ходити з палицею, але певний, що швидко ходитиму не як Фрідріх Великий, а без підпори. Хвороба сталася, як каже лікар, унаслідок перевтоми, бо три місяці перед нею працював на «Збройовці» по 12 годин без перерви денно та ще 8 годин у неділю, а й зараз уже починаю робити понад термін, бо «фер то кеі?», як каже «тоже русскій» Аркадій Аверченко. По-перше, праця є, а, по-друге, лишень при праці понад термін виживеш при «Протекторатських» платнях, які дуже не «новоєвропейські».

Отже, лишень нині, бо ж 100% свята, можу відповісти Вам на Вашу ласкаву пропозицію дати статтю для Альманаху, чи то календаря Гетьманського напрямку.

Знаю, як гарно зовнішнє видають редагуємі Вами видання, певен, що Ви не зміните змісту висилаємих Вам праць, але шановний, пане полковнику, останніми часами видання Гетьманського напрямку стали на шлях суворої критики нашого минулого, причому у деяких з них ця критика перекрила, на мою думку, межі національної доцільності, ба й історичної правди.

Як Ви, шановний пане полковнику, та й я, з нами тисячі людей мали шану стояти під прапорами ЖОВТО-БЛАКИТНИМИ Центральної Ради та Трудового конгресу й їх чільних органів, так, як й під теж жовто-блакитними прапорами Гетьманської Держави, боронячи все теж одне — Україну та її самостатність, а ось у книжці «Україна сіңц унд ітцт» у чужинецької таки мові, виданої Гетьманським «Українським» напрямом, уся та боротьба, що її вела УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА армія, поставлена під провід «п'ятиголової Директорії» та ще «марксистсько-комуністичного напрямку», так що ми з Вами, бачите, «комуністи» — «інтернаціоналісти», дякувати Богу, хоч не жиди!

Я, шановний пане полковнику, вів людей на смерть під цими прапорами й кров пролита — не вода, й зобов'язує, отже, не смію, з-за поваги до тих мертвих ризикувати, що ім'я їх командира стане поруч, ба може стати поруч з таким трактуванням їх боротьби, бо ж й у Альманасі на 1942 р. уже то трактування, правда, у цілком пристойній формі є.

Пане полковнику, мені страшенно болять, коли наши українські люди не бачать за деревами партії чи гурта лісу нації та національної солідарності та спільної для цілого праці, яку я голошу постійно, чому я так толерую кожну групу, а й ту, якої погляди ніколи не поділяв та не поділяю. Вкажіть, де я непримиримо та різко виступав проти Гетьманців?

Болять, пане полковнику, коли група, у якої зосереджено так багато інтелігентних та розумних й державницьки мислячих людей, робить таки, на мою думку, помилки, як ось у тій сланій «агітації» «Україна сіңц унд еіт». ОУН-овці випустили також у німецької мові свою агітачку, але у ній лишень доводили, що вони є єдиними продовжувателями традиції нашої визвольної боротьби від Центральної Ради аж дотепер, але не критикували та не очернювали пройденого шляху, бо з пісні слова не викинеш та у гніздо не пакосить птах жодний.

Ви, пане полковнику, краще інших знаєте, що я ніколи не ставив соціальних проблем вище національних, хоч би з випадку, коли я, як інспектор армії, був у Ланцуті (рік 1921) та казав там прилюдно, що спілка з Польщею, безумовно, викликала уступки соціальні й є тяжка не ними, але можними шкодами національними, бо з соціальними уступками помиритися можливо.

Тоді, здається, й Ви там були, а у наслідок я дістав «дудку» від пана Головного Отамана С. В. Петлюри, бо ведучий інформаційного бюро Ланцуту поставив Головній Команді запитання: «чи я уповноважений був таке казати, та чи приймає ті слова до відома Головний Отаман, бо вони є критикою його Головного Отамана поступовання».

Я певен, що Ви, пане полковнику, зрозумієте тут мій біль та не поставите мені во зло й цього мого листа й того мого побоювання.

Прошу Вас та Вашу родину прийняти мої й всіх моїх поздоровлення з Світлим празником Христова Воскресення та прошу переказати мій привіт всім коло Вас.

Слава Україні!

З пошаною до Вас.

Р. С. Як не є груповим секретом, цікавить мене, чому пішов з керування Українською громадою ген. А. Вовк? З його листування до мене здавалося, що він у достаточній мірі перейнявся гетьманською ідеологією?

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 17–18.
Копія. Машинопис.*

*Опубл. в зб.: Всеволод Петрів.
Військово-історичні праці. Листи. —
К., 2004. — С. 532–533.*

№ 472

Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику М. Садовському про згоду брати участь у військовій діяльності на користь української справи, якщо середовище УНР зробить цю роботу позитивною і конкретною

5 квітня 1942 р.

Вельмишановний пане полковнику!

Дякую за Вашого листа від 25/3 та за всі Ваші інформації, що Ви, не дивлячись на мою мовчанку, надсилали.

Мовчанка та походила не з моєї злої волі, але від тих обставин, у яких доводиться жити: я знову мусив ото запнути наповно, бо без напруженої понад термін праці тут не проживеш, може тут й не нова Європа, але, щоби вижити, доводиться працювати по «сагро».

Пишу те не для того, щоби викликати увагу шановного А. М. [Лівицького], бо я нічого від центру не хочу й в українській справі працюю як «аматор», але для того, щоби Ви знали обставини й можливості з ними пов'язані.

Отже ці обставини примушують мене спитати: а чи ж Ви вірите у всі ті «вишколи» тих чи інших людей, а чи не є це лишень звичайнісінький «політично» емігрантський «швіндль» для ловлі душ «на нашу лавочку», де «халати бухарські та порошок персидський»?

Звичайно, коли щось серйозне хоч намічається, то я не можу відмовити й у тому останньому часі та останній енергії для позитивної праці, але не в «безповітряному просторі».

Мене цілковито не цікавить, під яким титулом ту працю, конкретну та позитивну, звичайно, вести, але лишень те, щоби вона була насправді позитивна та конкретна.

Щодо акції воєнно-адміністративного взірця, то на це я ще вистарчу, коли того справді буде треба.

Якщо маєте списки нашої старшини, то може напишете, що сталося зі сотником Володимиром Шевченком, був то добрий хлоп.

Які мої часові гаразди, можете побачити з того листа, що я Вам почав писати 12/3, а як й незакінчене надсилаю, бо на його закінчення та докладне формування часу немає.

Вітаю Вас та всіх коло Вас зі Святами та бажаю всего кращого.

Хай щастить!

Слава Україні!

З пошаною до Вас.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 19.

Копія. Машинопис.

№ 473 | Лист полковника Б. Гьмзина генерал-хорунжому В. Петріву з різкою критикою української політики та її діячів у часи визвольних змагань та поведінки окремих представників української політичної еліти в даний час

16 квітня 1942 р.

Високоповажний пане генерале!

Дякую Вам сердечно за Ваш лист.

Мені чомусь здається, що ми з Вами розмовляємо про одне й те саме, але, як це правильно спостережено, коли навіть два чоловіки кажуть навіть те саме, то все ж це не те саме. Це правда, що Ви і я служили і за часів Центральної Ради, і за часів Гетьманства, і за часів Директорії, і нарешті — за часів квазі-Директорії, а властиво за часів необмеженої влади отамана Симона Петлюри, але ми служили у Війську, що політики не вело, а билося. За це йому честь і хвала! І ніколи в наших гетьманських публікаціях у бік того війська не було сказане ні одне ганливе слово.

Інша річ, коли ми балакаємо про Директорію, особливо в її початках. Хочете чи не хочете, але повстання проти Гетьманства — це був хід на користь Москви, ба, більше — в суті речі нас Москва прекрасно використала, використала нашу наївність у державних справах.

І не йде тут про те, чи були ми свідомі, чи несвідомі цього, як рівнож не йде про те, чи мали ми добру, чи злу волю. Історія цим не займається й не повинна займатися; вона оцінює не інтенції, а факти на основі вислідів, що їх ті факти дали.

Я сам активний учасник повстання проти Гетьманства, але я вважаю, що це найтемніший чин мого життя, бо за мою палкість почувань і, на жаль, також і палкість думання того часу, а не холодну розважність заплатила Україна тою руїною, в якій вона пробуває тепер.

Час тепер лихий, важкий... А тому і мова його має бути тверда й шорстка. Річі зрештою повинно тепер називати своїми іменами. Хіба ж Винниченко, що грав у Директорії першої скрипки, не був большевик? Хіба ж від нього далеко відійшов Микита Шаповал, що був одним із активніших членів Національного Союзу, а згодом одним із міністрів

Директоріянського уряду? Хіба ж боротьбісти і незалежники не були українськими большевиками? Хіба ж М. Грушевський не гравітував безнадійно ліворуч, аж поки не прийшов до можливості примиритися з офіційним комуністичним московським проводом? Хіба ж Омелько Волох⁵⁷⁰ не большевик? І так можна довго наводити.

Російська Держава не навчила нас бути державниками! І за це ми заплатили, й дорого заплатили...

Цікаво, що тепер, коли в українській справі йде якийсь-то експериментальний ералаш, коли часом не знаєш, за кого себе вважати, за камерунця, чи за сина вільного й гордого народу, то саме з українського боку в цьому участь беруть «знакомия все ліца» з тих часів, що проходили під знаками Центральної Ради та Директорії. І Микола Ковалевський тепер у шані, і Микольця Чеботарів щось там таке робить, і Павлік Зайців знайшов собі приміщення, син президента, «принц» Миколка Ливицький⁵⁷¹; навіть, на моє велике здивування Павло Олександрович працює тут (хоч мені казали, що почуває себе дуже зле. Я його розумію). Не бракує, ясна річ, і Геродота... Подає поради на відповідних місцях і Роман Смаль-С[тоцький]. Має голосок навіть.

Має якусь службішку й Лейба Волохів. Його брат по крові Хословський теж плаває по громадських водах... І Теодор Лось без драки попав ... правда — в невеличкі забіжки...

Петя Кожевників має й собі якийсь голос... Не без голосу й полк. Гнат Зеленівський...

Як бачите — «вся» Україна!

Та, на жаль, України, про яку ми думали та за яку вели боротьбу, поки що нема. Це не значить, що її не буде! Але при такому «представництві» і при такому «заступництві», ясна річ, нічого бути не може. Та ще це нічого, що «нічого» не може бути, але при таких «орлах» може бути щось гірше, як «нічого».

Це монтаж небіжчика Олександра Олександровича фон Севрюка. Великий махер був небіжчик!

Правда, великість його була вислідом надзвичайної невеликості українства в еміграції. Справдилось прислів'я, що на «безптіччі і «щось» за соловія ходити може».

І доки українство еміграційне не прокинеться з того дурманного сну, в якому воно пробуває, доти буде руїна.

Що нам радості з того, що наших націоналістів у три шії женуть із України; що нам користи з того, що там зростають гетьманські настрої; що приемного, що там не хочуть нічого чути про наших горе-політиків?

Нема радості, бо українства як цілості нема!

Ось чому треба сьогодні речі своїми іменами називати.

Я, з 1917 року почавши, політикою не займався, а робив те, що міг, а рівночасно придивлявся до того нашого політичного українського світу. Мені вони, як людині новій, і в силу пропаганди довкола певних імен, [цей світ] здавався великим, а я сам собі дуже маленьким, але роки йшли, і я побачив, що це дуже маленькі величини. І вже за одне тільки, за те, що вони взялися руйнувати не ними створене, без будь-якого поняття про будівлю держави, треба їх гостро картати.

На кінець ще одна формальна заувага: книжка, про яку Ви пишете, вийшла в той час, коли я лежав хорий на тиф. А взагалі німецькі видання це не мій фах.

Заувага ця не значить, що я осуджую написане. Можливо, що можна було сказати ясніше, можливо, що при перекладі якась неточність повстала, але суть лишається та сама: не всі директоріянські люди були большевики, але її початки, вступ на кін політичний і її перші кроки були, безумовно, водою на большевицький млин та мали ж приховану большевицьку жидівсько-московську «подопльоку».

Ви питаєте, чому ген. А. Вовк відійшов від Проводу в Громаді. Тому, що типом своїм не підійшов до тої праці, що від нього вимагалася. Глибших причин і якихось захованих нема й не було. Для характеристики його може служити його спосіб оголошення про свій відступ. Так державники не роблять, бо для них добро цілого важніше, ніж «ущемлене» самолюбство. Уявляю собі, щоб міністр у німецькій державі таке написав би при подібних обставинах. Це ж апеляція до народу, диверсія, хоч у той час пан генерал запевняв у своїй вірності і відданості, а другого дня пустив ось так аргументоване оголошення.

І яка вже азіатська держава була російська, але й там це розуміли, коли не мали наміру перейти хіба в табор революціонерів...

Люди міняються: ось полк. О. Данильчук пише мені на Великдень таке: «Христос Воскрес»! Вперед за Гетьманську Державу!»

Одні відходять, інші приходять! Щось із того виклярується. Щастя Боже!
З глибокою повагою*

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 20–21.
Оригінал. Машинопис.*

№ 474 | **Лист генерал-хорунжого А. Вовка генерал-хорунжому В. Петриву про причини його усунення від керівництва Українською громадою в Німеччині, конфлікт із гетьманським середовищем та з надією на об'єднання конструктивно-творчих сил української нації**

3 травня 1942 р.

Високоповажний пане генерале!

Пробую, бодай коротко, відписати на Вашу листівку з дня 23.IV.42.

Вважаю, що Вам, високоповажний генерале, у якого ще не бракує «пороху в порохівниці», необхідно дещо знати більше з нашої сучасної української дійсності. А та дійсність більше сумна, ніж наше суспільство собі уявляє. Тому не дивно, що після вибриків «Нового українського слова» на порядку дня маємо нині й «свою» чужину!

Не дивують мене вибрики панів з редакції того «Нового українського слова», — вони на правду не знають, що чинять та не розуміють як необхідно чинити для добра Батьківщини, бо після 25-літньої неволі в комуністичному раю вони ще цілком хворі психологічно і потребують ще на довший час доброї курації. Бачив їх я на власні очі тут і всі вони духово покалічені. Тому можна все їм пробачити.

Але невимовний біль і сором душить мене за наш правдивий стан на нашому внутрішньо-еміграційному фронті. За два роки мого перебування ближче до політичн[их] проявів в наших центрах, я з цілою свідомістю можу твердити, що до того жалюгідного стану, в якому перебуває нині ціла укр[аїнська] справа, спричинилися власне усі укр[аїнські] політ[ичні] центри вкупі зі всіма претендентами на «Суверенові». Вони, в цю відповідальну добу, не спромоглися піднятися понад свої дрібні особисті амбіції. А зі своїм мізерним розумом не потратили зорієнтуватися в сучасній дійсності. Не потратили віднайти й поставити на відповідні тори й справу українську!

---

* У тексті листа підпис пошкоджений.

З вибухом війни на Сході, я проповідував єдиний національно-державний укр[аїнський] фронт. На тому пункті у мене з «Сувереном» та його ближчим оточенням були розходження.

Оті сліпі талмудисти поза своїми мертвими артикулами програмів не бачили реальної дійсності, ба навіть боючись тої дійсності, утікали від неї, ховаючи мізерні свої голови як страуси в своє убоге пір'ячко!

Але сучасна жорстока дійсність ставила настирливо на порядок дня питання, яких не вільно обминути. Спростити тим завданням, бодай в мінімальній дозі, не спромігся і Гетьманський центр.

Я з тим мертвим протухлим запліснявілим плесом погодитися не міг. З того поводу виникли непорозуміння, що й кінчилися моїм уступленням з головного проводу Укр[аїнської] Громади. Таке загальне тло. А одна з причин: то я не дозволяв аби Укр[аїнська] Громада була сліпим знаряддям для експериментів в руках невідповідальної камарільї!

Вважаю, що моє уступлення не вийшло на добро Гетьм[анського] центру, бо з моїм відходом відійшло пару десятків головних, старих ідейних гетьманців, які опустили ряди СГД.

Відмовившись від праці в Гетьм[анському] центрі, я не перестав бути активним в загальноукраїнській справі. Навпаки, маю можливість більше віддати часу й енергії для добра Батьківщини. Нині в товаристві однодумців пробуємо ставити укр[аїнську] справу на належний ґрунт. Справа не безнадійна. Не тратимо віри, що прийде час і на формації укр[аїнських] відділів.

Сподіваємося, що в цій роботі не бракуватиме і Вашої доброї волі, великого досвіду та енергії. А все то буде складатися на вівтар батьківщини, що потребує нині напруження всіх конструктивних творчих сил нації!

На цим закінчу мій несподівано довгий лист.

Буду радий довідатися від Вас бодай коротко про Ваше життя-буття.

Зі щирим привітом і побажанням

(А. Вовк)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 23–24зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 475 | Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петриву про тяжкі умови існування української еміграції, наміри німців залучити до своїх військ певну кількість українців та з надією на політичну співпрацю німецької влади і середовища УНР

7 травня 1942 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Даруйте мені, що затримався з відповіддю на Вашого останнього листа, що його одержав ще 10-го квітня. Вірте, що не зі злої волі.

На Ваші цікаві міркування в недокінченому листі відпишу, відпишу дещо пізніше, бо на те треба дещо більше часу. Гірко мені чути від Вас, що Ви, після всього того, що робили

і зробили для української справи, мусите понад міру в старших роках працювати. На жаль, Уряд наш зараз є в так оплаканому матеріальному стані, що й мови не має, щоб чим будь міг тут змінити Ваше тяжке становище. Для прикладу скажу, що Андрій Миколайович [Лівицький] живе з того, що заробляють його діти. А перший рік по розгромі Польщі він так бідував, що ми всі мусіли приходити йому з допомогою. Про решту членів Уряду не приходиться і говорити. Всі ж менші мусимо не менш від Вас тяжко працювати на різних невідповідних для нас становищах і тим утримувати себе й родину. Якби наш тутешній провідник допомогового комітету був на місці, тобто з наших, державно-думаючих людей, то ця б справа виглядала інакше. Навіть і Ви б могли знайтися серед нашого гурту. На жаль його і по цей час все тримають.

Конкретним нічим порадувати Вас ще не могу. Коли що й робиться, то на разі без нас. От, «наприклад», на Маріупольщині навчається в спеціальних таборах 150-тисячна українська охоча народня армія⁵⁷², після чого її буде сформовано в похідні полки, що відійдуть на фронт для боротьби з большевиками. На святі Шевченка в Маріуполі, де промовляв до народу командир танкової армії генерал-полковник фон Кляйст⁵⁷³, були вже й представники тої армії — старшини і козаки. Про бойові подвиги сотника Тимченка на Кримі і його відзначення Ви вже певне знаєте з преси. Шкода, що твориться українську збройну силу без участі випробованих в боях на тих теренах здібних і відважних наших старшин всіх рангів! Не хочать нас зрозуміти і через те не хочать до тої справи допустити. Та все ж ми залишаємося лояльними і навіть прихильними до німців та віримо, що прийде час, коли вони змінять свою тактику до нас і нас таки покличуть.

Сотник алмазівського дивізіону Володимир Шевченко перебував цілий час, після закінчення Подебрадської академії, тут у Варшаві, яко підручний у покійного ген. З[мієнка]. Від трьох місяців знаходиться в Берліні на праці при синові Андрія Миколайовича.

Справами філятелістичними займаюся по звичці від шкільної лави. На жаль, у цій галузі мені не таланить, бо вже двічі за мого життя втрачав величезні збірки. Останню грабонували польські «антики» в часі розгрому по війні мого помешкання. Загинуло не менш як сорок тисяч невпорядкованих марок. Якби вони зараз були в мене, то при тому сильному попитові на марки, я не бідував би. Охоче буду посилати Вашому синові все, що попадатиметься до моїх рук.

Бувайте здорові і Богові милі.

З вояцьким привітом.

Слава Україні!

Полковник

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 25.

Оригінал. Машинопис.

[Перша половина 1942 р.]

Один Бог — Одна Україна!
Один Нарід — Один Провід!

Українці!

Сучасне змагання, титанічна боротьба Духа Світла проти Духа Темряви, криваве змагання, що ми переживаємо та ще будемо переживати, ведеться двома способами: назовні — матеріальною зброєю, жажливою для тіла, а не страшною для духа, а в невидимих глибинах душі, ця боротьба ще важливіше спирається на духовій силі, на самопосвяті, відвазі, на характерности, на почутті правди, справедливости й волі. Оце знову ми, петлюрівці-солідаристи, звертаємось до Вас всіх, сильних Духом громадян України, пригадуючи Вам нашу давню традицію кривавої боротьби з найбільшою хворобою сучасного людства — московсько-жидівською Большевією, цією новітньою чумою людського Духа.

Наш досвід — традицію безоглядної боротьби за незалежну Самостійну Українську Державу супроти Большевицької Московщини виковали ми віддавна під проводом найбільш зненавидженого Червоною Московщиною нашого Духового Центра, що очолений світлосяйним іменем Симона Петлюри.

Нині всі петлюрівці вповні свідомі тих могутніх змагань, які провадять з жидівством і з Большевією Німецькі Збройні Сили. Петлюрівці свідомі того, що Новітня Німеччина розпочала цю Світову Війну не тільки аби поширити свій життєвий простір, не тільки задля яких-будь інших матеріальних користай, але й для того, щоби знищити старий несправедливий лад у Європі, а створити новий, більш справедливий.

Ми знаємо програм Нової Німеччини, програм Вождя Німеччини Гітлера, що найвищою своєю метою ставить ушляхетнити Людину-Громадянина. Ця боротьба за нову суспільницьку людину з боротьбою в першій мірі духовою. Без перемоги цього нового Духа Спільноти не може бути перемоги Нової Європи, Європи солідарних, побратимських Націй і Держав.

Ще раз зазначаємо, що ми українці, як Нація, вже боролись спільно з Німеччиною проти Большевії у 1918 році. Ще живуть наші борці, яких серця переживали спільне змагання і радість спільної перемоги як збройної, так і духової, що є не менш важлива від першої. Україна й Німеччина і тепер можуть переживати повну гармонію спільних змагань з Чумою Людства, з Чумою Духа Людства. Для цього треба повної духової гармонії нашої Нації з Нацією німецькою. Багато виявів широсердності до Німеччини було з боку українців. Петлюрівці-солідаристи хочуть поглибити ці почуття, це духове наставлення. Вони свідомі того, що перед нами ще боротьба велика і засоби повинні бути вжиті ще сильніші, аніж вони досі були вжиті.

До збройної боротьби Нової Європи з Большевією мусять всебічно приєднатись і українці.

---

* Чотири примірники цих відозв були надіслані полковником М. Садовським із Варшави на адресу генерал-хорунжого В. Петріва (ЧСР).

Петлюрівці, яко дисципліновані, свідомі, тверді Українські Державники, здають собі справу, що новітня Епоха Великих Реформ вимагає величніх чинів, які перевищують все те, що досі було зроблено.

Зворотню точкою боротьби за Нову Європу мусить бути признання необхідности повстання на Сході Європи, для протиставлення московській потузі, Великодержави Соборної України, подібно до того, як у Середущій Європі повстала могутня Великонімеччина, що має нині загальний провід над цілою Європою.

Проти Червоної Москви, як і Московщини взагалі на Євразійських просторах, мусить бути поставлена достаточна противага, а нею може бути там тільки спільна Великодержавна Україна.

На Сході Європи — Україна — це єдина велика сила, що може поконати ті труднощі, яких тут інші перебороти не зможуть. Україна вже в 1917 році розпочала планову концентрацію біля себе усіх протимосковських сил та тенденцій. Вже тоді Київ став центром відродження всіх гноблених Росією народів. Нині Великодержавна Україна мусить стати основним стрижнем великого національно-державного блоку від Балтійського і Чорного морей до піднебесних гір Середньої Азії. Блок цей — єдина сила, що забезпечить Нову Європу від навали московського дикунства.

Для Німеччини сильна Україна — це єдиний великий приятель і співборець на Сході Європи за Новий Суспільний Солідаристичний Устрій, за новий справедливий поділ дібр і впливів у Світі.

Петлюрівці-Солідаристи свідомі того, що нинішня епоха («Пора ця — великая е»), коли кується надовго доля держав і народів, в тому числі й українського. Вони знають, що Німеччина потребує нині дійсно щирих і сильних духом приятелів, потребує політичних і мілітарних могутніх друзів, щоб плече в плече солідарно боротись і в духовному, і в збройному змаганні за Новий Світ, за Нові Ідеї. Такими друзями, в своїх же власних інтересах, і мусять бути всі українці.

Широкі трудові маси українського народу відчувають і гаряче вітають побратимство зброї поміж Великонімеччиною та Україною, а ім'я Петлюри для всіх українців — це гасло спільного європейського хрестового походу проти Московської Жидобольшевії.

Широкі українські верстви в цій боротьбі реалізують свою дозрілу волю осягнення Української народної Трудової Солідарної Держави, яко вільного члена інших солідарних держав Нової Європи.

Петлюрівці-Солідаристи, як кість від кости, як кров від крові Українського народу, вітають усі заходи Німеччини до розкріпачення України, до виведення її до «народів вільних кола», до створення української збройної сили. Усі дотеперішні німецькі зарядження щодо знищення большевицької колхозної системи і до привернення приватної власности щиро вітають, бо знають, що без вільної, але солідарної праці та співпраці, на своїй вільній землі, не може бути людської гідности, не може бути повновартної людини-громадянина. Петлюрівці-Солідаристи одночасно зазначають, що приватна власність на землю буде тільки тоді новітньою творчою силою, коли буде переведена до кінця за допомогою української сільської кооперації. Здійснити це, однак, повністю зможе тільки національний Український Уряд, що знає дорогу до душі свого народу, що має з ним духовий зв'язок.

Так само відбудову краю, відбудову та розбудову доріг, відбудову міст і сіл можна перевести повністю і якнайскоріше тільки силами Українського Народу в ім'я України та для Української Народної Держави. Україна мусить всемірно працювати для Нової Європи у повному пересвідченні, що цим самим працює для себе самої, яко рівнорядного чинника Нової Європи.

Україна — це земля старої європейської осілої культури, земля народу, що мечем і плугом від тисячоліть здобуває і поширює свою життєву просторинь.

Українська Великодержавна забезпечить життя й вільну працю прийдешнім українським поколінням.

Хай живе й процвітає Українська Великодержавна у солідарній співпраці з іншими Державами Нового Світового Ладу, Нової Європи.

Хай живе братерство могутньої зброї української з німецькою! Усі сили України на фронт спільної боротьби супроти Московської Большевицької Імперії!

Слава Україні!

Петлюрівці-Солідаристи

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 132, арк. 14–14зв.

Друкарський примірник.

№ 477 | Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про необхідність вироблення для українського самостійництва нової ідеології на засадах національного солідаризму

2 липня 1942 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Дякую щиро за жмут думок, висловлення своїх поглядів та живе відношення до наших загально-ідеологічних справ. Кожна наша свіжа суспільницька думка є тому особливо цінною, що біля спільної нашої ідеології, на загал, мало ми працювали. Знаємо з давніх ще часів — з літопису — що Володимир Великий⁵⁷⁴, як державний муж, відчув вже, десь з перед тисячею літ, що треба змінити перестарілу поганьську віру на нову і послав своїх послів у світ, щоб запізнались вони з іншими вірами та представили йому зміст і характер тих вір, щоб мати змогу вибрати таку нову для свого народу віру, яка б відповідала характерові цього народу.

Оскільки знаємо, то і японці у мин[улому] столітті вислали своїх людей, щоб запізнались вони із звичаями та наукою Європи, а потім і Америки, маючи на увазі з того всього, що ті висланці привезуть, засвоїти собі те, що буде для їхнього народу найкориснішим.

Ми, українці, переживаємо тепер далеко трудніше положення, бо наш нарід сьогодні є в значно гіршій ситуації, як був за часів Володимира Великого або як були японці у мин[улому] столітті. Тут хіба тільки те може є ще корисним, що наші емігранти-патріоти після катастрофи 1920 р. близько і ґрунтовно запізналися з Європою, а земляки в Україні з Московщиною і можуть собі добре здати справу, наскільки нам потрібна, неминуча та абсолютна необхідна єдність, ідеологічна монолітність, щоб стати «во єдину раду та во єдину силу».

Тут не може бути сумнівів, що так повинно бути і що так, при нашій міцній волі станеться, як вислід нашої свідомости, що іншого виходу «в останню, тяжку годину» нема, що сам інстинкт національного самозбереження до цього нас допровадить. Це станеться тоді, коли ми всі, досвідчені, цього твердо захочемо та заходимось завзято біля цього.

А захотіти мусимо, бо без цього мусіли б поставити хреста над собою.

Вірно вибрані підстави ідеології дали могутність Німеччині, як рівнож високо піднесли Італію.

Ваша ідея, що наша індивідуалістична гаряча, завзята постава в обороні «своєї хати» повинна бути поширена до спільноти нації, до державних меж, бо без них і наша хата буде не своєю, — є дуже цікава і проти неї не маю жодних застережень. Це ідеологія державницько-самостійницька. Тепер як досягнути з'єднання всіх сил розуму, почуття та волі в досягненні такої могутності національного об'єднання, яке б прихильні нам сили переконано, що наша країна не може не бути самостійною та поважною партнеркою в боротьбі за Нову Європу.

Підпорядкування українського індивідуалізму і в ділянці мілітарній і в правничій та ін., маючи на увазі добро загалу, пішло б легше, якби ми працювали над перевихованням наших людей, прищиплюючи їм засаду, що «добро загалу, добро національного колективу, є вище за добро одиниці», — а це ж якраз є основна засада солідаризму, яку група наших патріотів зачала підносити у своїх листках, що і Ви їх вже одержували.

Праця над слухно й цікаво Вами піднесеним спільним національним ідеалом є тепер святою працею. Вияснити треба всім, хто взагалі тепер про щось думає, що не боротьбою, а співпрацею витворимо цей спільний ідеологічний ідеал. Є це пекучою і пильною потребою сьогоднішнього часу.

Справа словности, характерности, солідности, систематичности у переведенні в життя наших засад — це все вияв дозрілості духової культури, а цього взагалі всім людям бракує, зокрема, ж нашим поверховим вихованцям як суто московської, так і суто польської культури.

«Великих слів, велика сила ... і більш нічого»... Це ще наш духовий Вождь Шевченко зазначив, як характерна риса земляків наших з-під московського виховання.

Боротьба за спільну ідеологію всіх українців — це боротьба з наслідками і московської і польської та й старо-європейської партійности, гуртівництва та сухого доктринерства.

І охлократизм, роблення бога з пролетарсько-бідняцької кляси, і «потомственный аристократизм» — це вияви максималізму, який не єднає, а розкладає цілий національний організм на ворожі собі частини.

Національний солідаризм признає тільки здібність, творчість праці, тільки властивих працівників на властивих місцях, тільки кваліфікацію річеву, а не доктринерську. Провідником є той, хто вміє кермувати. Виконавцем має бути той, хто вміє добре виконувати, хто виявляє творчий ентузіазм та правдиве знання.

Зо свого боку, я хотів би додати, що для створення творчого осередку спільної ідеології необхідно приєднувати до нього таких людей, що дійсно мають глибоке зацікавлення та творчу здібність вести за собою людей. Нам треба й фахових й молодих душею людей, що розуміють сьогоднішній дух часу, його потреби та психологію наших людей. Мусимо приймати під увагу при цьому і закони економіки та господарські потреби, як окремих кляс так і особливо нації в цілому. Нам треба такої ідеології, яка б господарські антагонізми так ослабила, а почуття потреби співпраці та співопіки так зміцнила, що на цьому ґрунті постане міцний господарський солідаризм. Здобути серце і селянина, і робітника і інтелігентів — це є конечний закон українського, господарського і національного солідаризму.

Біля цього гасла, цієї ідеї мусять об'єднатись — з'єдинитись усі кляси в єдину національну міцну родину. Нація — це мати, а кляси — це сини нації. Кінчаючи ці свої думки, зазначу, що ми започаткували наш український досвід з господарським солідаризмом у роках 1936–1939 в Галичині. Про це я вже Вам писав, а недавно була стаття у «Кр[аківських] Вістях» д-ра Грицака, якщо не читали, пришлю Вам її...*

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 28.

Оригінал. Машинопис.

* Закінчення листа пошкоджено.

11 листопада 1942 р.

Київ

Дорогий Михайло Дмитровичу!

Пробачте, що не відповів Вам на перший лист Ваш: тому причиною було, що треба було відстояти мою резиденцію, яку намагалася змінити наша районова житлоуправа. Нині справа налагоджена, я і Люся залишаємось на старому мешканні, і я можу спокійно Вам відповісти на 2 листи.

Книжки, які Ви надіслали мені в першому пакунку, я передав пані Полонській⁵⁷⁵, яка передала їх проф. Оглоблину⁵⁷⁶. Музей-Архів передано до уповноваженого Рейхскомісаріату і проф. Оглоблін переходить на роботу до Інституту краєзнавства, де й я працюю. Це буде остаточно вирішено цими днями.

Організація Інституту ім. Шевченка у Львові справляє на всіх нас, науковців, велике і приємне вражіння. Мимоволі завидуєш галичанам, що зуміли забезпечити себе відповідною твердою базою для наукової роботи. Шкода, що політиканство різних ура-націоналістів підірвало тут довір'я до нас, до чого долучилася ще й лиха спадщина большевизму — безпринципність, ганебне підлабузництво і нечистота засобів та намагання обдурювати. Тим приємніше згадувати Вас, як справжнього ділового європейця.

Другий пакунок книжок одержав з великою приємністю. Залишу їх у себе, прочитаю, а там далі дам читати тим, хто цікавиться такими речами: проф. Оглоблину, Міяковському⁵⁷⁷, Полонській тощо. Дальші оголошені Вами книжки використано буде в такий же спосіб. Чекаю їх з нетерпінням.

Другий лист Ваш я дав прочитати Наталці, яка нічого не сказала мені, яке вражіння він на неї зробив. Ваше відношення до національної і особистої справи цілком поділяю — це цілком європейський підхід. Націоналісти ж наші не бачать, що вони, бажаючи ніби бути європейцями, поступають як справжні азіати у відношенні до інших націй. От тут би їм побільше Михайла Петровича* почитати слід було б, та біда, що Донцовщина міцно залізла в їх голови. А я вважаю, що в методах своєї полеміки з Мих[айлом] Петр[овичем] Донців — типовий російський якобінець, вузький сектант і догматик, який поза національною формою не бачить соціальної суті поступу. Та це стара пісня й хвороба, яку на нещастя можна вивчати європейцеві тільки на англійських зразках, виплеканих історично тут. Нічого подібно у європейців немає.

Ну та бог з ними!

Дуже радий буду підтримувати з Вами переписку, а коли Вас цікавить, інформувати Вас про свої плани. Якщо ж Ви погодитесь зробити мені деякі дрібні послуги щодо придбання в Німеччині різних знаряддів комфорта, то незабаром дам Вам кілька комісій на зразок того, що Ви надіслали мені технічні кольорові олівці, копіювальний папір для друкарської машинки або репродукції картин Дрезденської галереї. Це, так би мовити, моя слабкість, яка напала на 59-му році життя. З свого боку, я готовий шукати й надсилати Вам ріжні антикварні книжки, які самі забажаєте.

---

* Йдеться про М. П. Драгоманова.

Вітайте Вашу Frau від імені моєї родини й мого, а також Ваших батьків, коли писати-мете їм.

Міцно тисну Вашу руку.

(С. Драгоманов)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 36, арк. 44–45.
Оригінал. Рукопис.*

№ 479 | Лист А. Ливицького генерал-хорунжому В. Петриву про необхідність підтримувати зв'язок з українським вояцтвом і громадянством та можливість змін в українській справі

9 грудня 1942 р.

Високоповажний пане генерале!

Чи Вас цікавлять питання, викладені в «Додатках»? Мусять цікавити, бо нас так стало мало, що мусимо особисто триматися тепер, коли наш час, здається таки наближається. Як себе почуваете фізично і морально? Чи могли б, у разі особливої потреби, доставши телеграму (і перепустку), приїхати негайно і зайняти у нас відповідальне становище? Може й нічого тим часом не буде, а може бути все.

Нам тут теж нелегко живеться, але мені доводиться працювати більш, ніж навіть перед війною, бо ... помічників стало менше. Маю зв'язок постійний з нашим вояцтвом і з громадянством ріжної... *, до галичан включно.

Помер генерал В. Куц, але він був значно старіший од нас з Вами. Від мене аж на 200 (!) днів, а від Вас — на кілька років. Прошу і Вас купчити коло себе наше вояцтво, що обертається у Ваших околицях. «Балкани» (крім Сербії) з нами в контакті.

Всього найліпшого.

(А. Ливицький)

9.XII.42

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 39–39зв.
Оригінал. Рукопис.*

---

* У тексті нерозбірливе слово.

№ 480 | Лист полковника О. Сливинського⁵⁷⁸ генерал-хорунжому В. Петріву з пропозицією взяти участь у військово-науковій праці Гетьманського центру з метою популяризації військових знань серед українських старшин

6 січня 1943 р.

Берлін

Високоповажний пане генерале!

В Гетьманському Центрі виникла думка про необхідність військово-наукової праці серед українських старшин. Це дало б підставу для заснування Товариства з метою популяризації та удосконалення військових знань.

Чи не згоднісь би Ви, високоповажний пане генерале, співпрацювати у цьому ділі.

Крім того, мається нагода статті на сучасні військові теми друкувати в українських часописах, з тим, що автор одержував би відповідний гонорар.

Прошу Вас повідомити мене про Вашу думку в справі обох цих питань, а також, чи згоднісь би Ви прийняти активну участь в цьому ділі.

Відповідь прошу слати на адресу: Berlin W 30, Nollendorfplatz 6/II.

Ukrainische Gesellschaft für Dipl. Ing. M. Basilewskyi.

(А. Слівинський)

Полк[овник] Ген[ерального] Штабу

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 40.

Оригінал. Машинопис.

№ 481 | Лист А. Лівницького генерал-хорунжому В. Петріву з критикою гетьманського середовища і запевненням про очікувані зміни у ставленні німецької влади до українського питання

26 січня 1943 р.

Високоповажний пане генерале!

Ваші засадничі позиції якраз такі, які мусять бути у генерала, що обіймав (і буде займати) відповідальніші становища в нашій Державі. Ваші практичні побажання на сьогодні цілком відповідають тим директивам, які я подав нашим військовикам і громадянам, що вже віддавна працюють на Сході...

Тільки Ваші інформації не цілком відповідають дійсності, яка зовсім не є такою сумною. По-перше, вже самі вони* прийшли до висновку, що «чужий колектив» нашою маєю командувати не може, і на це маю дуже цікаві документовані дані. По-друге, «сварки» між «окремими групами» на еміграції залишились тільки в низах. Та й то не всюди. Самі господарі досягли мимо своєї волі того, що вже фактично (тим часом) маємо національне єднання всіх, за винятком психопатів, що й досі вважають себе прихильниками Скоропадського.

Шкода Гомзина, одного з дуже небагатьох українців, що тримаються ще коло того пана — бо решта коло нього — або москалі, або малороси з орієнтацією на Москву.

Всі ті люди не можуть належати до єдиного нац[іонального] фронту вначалі, а особливо з того часу, коли «спільний меморандум», підписаний Києвом і Львовом, та мною з Мірошником**, не дали для підпису тому «традиційному» московському прибічникові***. До речі, чи маєте копію того спільного меморандуму, коли — ні, то можу надіслати. А не дали для підпису власне тому, що його підпис зробив би одіозними всіх нас по всій Україні: зрадили, мовляв, заповіт Симона Петлюри! А тому, запевняю Вас, що «інформатори» Гомзина або провокатори, або звичайні брехуни.

Не «марні» наші «скарги», що «не хочуть визнати», бо ж і Ваше шляхетне відмовлення від дурної авантюри Геройчика**** було фактично теж «скаргою». А такі «скарги», часом цілком реальні (в Україні), вже змушують господарів задуматись, а навіть зондувати...

Не можна всього викласти на папері, але маю враження, що Ви не цілком мене зрозуміли і потрактували моє попередження майже так, як колись пропозицію Геройчика! Дуже добре, що Ви «заручились словом перед вояцтвом», а я подібним словом давно заручився перед усім укр[аїнським] світом. Розуміється, тільки — у поважній державно-закроєній акції і навіть тільки при умові «вигнання».

Ви ніби легковажите мої інформації, але коли б я міг пересказати Вам усе те, про що довідався взагалі і, в цьому році особливо, то Ви помолодшали б років на 20.

А з вояцтвом маємо постійний зв'язок (і з тим боком), на доказ чого прикладаю копії привітань, і від «своїх», і навіть од «чужих». А більша копія листа — це від найвірнішого сотника, котрий колись був у Вас добровільним ад'ютантом.

Цікаві речі відбуваються на Сході, і шкода велика, що не можу мати особистого контакту з Вами і Вам подібними. А тим часом — гуртуйте і надалі наше вояцтво під нашими традиційними гаслами.

З щирою повагою

(А. Лівницький)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 41–41зв.

Оригінал. Рукопис.

---

* Маються на увазі німці.

** Йдеться про голову Проводу ОУН А. Мельника.

*** Йдеться про П. П. Скоропадського.

**** Йдеться про генерал-хорунжого М. Капустянского.

20 лютого 1943 р.

Відпис листа А[ндрія]
М[иколайовича] до найвищих
достойників Німеччини

В час, коли боротьба на Сході проти большевизму досягає свого найбільшого напруження, я вважаю за свій обов'язок звернути Вашу увагу на меморандум**, який у місяці січні минулого року з мого доручення було предложено Вам, а одночасно також рейхсміністрам І. фон Ріббентропові і А. Розенбергові.

На мою думку, сучасний момент вимагає тотального притягнення всіх сил української нації до боротьби з московським імперіалізмом. Практично це мало б виявитись так:

1. Організація української національної армії для боротьби на фронті.
2. Заспокоєння гімтерлянду і створення нормального стану на території України, отже усунення партизанської небезпеки в запіллі німецько-большевицького фронту.
3. Піднесення господарських можливостей через притягнення українських селян і робітництва до активної участі в боротьбі за нову Європу під проводом Німеччини.

Реалізація цих завдань можлива тільки в тому випадкові, коли українські національні сили будуть керовані власним національним Проводом, а саме — традиційним Урядом Української Народної Республіки. Тому я вважаю, що саме тепер настав слухний час для відновлення української самостійної держави в формі традиційній і популярній з часів визвольної війни України проти Москви та для уможливлення Урядові УНР перебрати владу в Україні.

В зв'язку з цим я маю честь довести до Вашого відома, що Уряд Української Народної Республіки як давніш, так і тепер, готовий розпочати співпрацю з Німеччиною на підставі засад, наведених у вищезгаданому меморандумі, відписа якого прикладається при цьому наново***.

Подробиці практичного переведення в життя нашої співпраці мали б, розуміється, бути предметом окремого обговорення поміж українською і німецькою стороною.

Я прошу Вашу Ексцеленцію довести зміст цього листа і прикладеного відписа меморандума до відома Його Ексцеленції Фірера і Рейхсканцлера Великонімеччини і залишаюся з правдивою повагою.

20 лютого 1943 року

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 132, арк. 20.
Копія. Машинопис.

* Лист був надісланий на 7 адрес.

** Див. документ № 460 за 14 січня 1942 р.

*** Відпис не публікується.

18 березня 1943 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Завинив я перед Вами вельми, бо, хоч і не залишав Вас без інформацій, та все ж не відписав на кілька Ваших листів по їхньому змістові. Прошу за це пробачити. Вірьте, що не зо злої волі це, а через те лишень, що зблизився наш гарячий час, коли треба дуже багато працювати. Робітників для цього немає. Все, що тут є, то або не здібне, або віддалося цілковито своїм особистим справам, навіть ліпші з поміж них. І якось так склалося, що весь тягар праці впав на мої рамена. Несу його, але гнуся, бо одному подолати ніяк не в силі. А все наші злидні емігрантські, які не дають нашому Державному Центрові розпоряджати фінансовими можливостями. Мені так бракує помішників, або хоч друкарщиці. Особливо тепер, коли дійсно щось ніби починається.

Про події останнього часу напишу за кілька може день, а сьогодні поспраюся відповісти по змісту Ваших листів.

Писали Ви мені про нагінку на наших «братців»*. На превеликий жаль Бог їм розуму не дав. Запалу мають під достатком, часами уміють навіть працювати, але не завжди здають собі справу з того, що роблять і не оглядаються на наслідки в майбутньому. Якісь вони близорукі, з політикою хуторянською і самі — тільки хуторяни. Амбіцій же мають понад міру і пихи багато. А в дійсности є тільки «турками», як їх називали завжди наші прості люди. Вони й тепер ще на Лондон рівняються, ідіоти недоношені. Навідь дехто з ліпших зпоміж них.

Як міг до них попасти наш ніби Сціборський, то вже ніяк не знаю. До речі про цього панка. Ні, він таки в наших шерегах був, тільки не полковником, а сотником. В калішському таборі інтернованих навіть курси старшин для праці в штабах кінчив разом із сотником Володимиром Шевченком та сотником Юрієм Науменком. Такий собі маленький ростом, невзрачний, що нічим не міг звернути на себе уваги.

Міркування Ваші щодо співпраці з німецькими народними соціалістами** наскрізь слушні. Ми тут таке само мислимо і тому з'явилися оті наші солідаристичні відозви-листки, що Ви їх оце мали одержати та й перед тим одержували. Через них можемо з часом розпочати правдиву співпрацю з німецьким народом.

Як ми з Вами однаково задивляємося на річи: — я вже віддавна тут тверджу те саме, що й Ви пишете — якби то в 1918 році та вже був Гітлер! Не змарнували б ми на еміграції свої молодечі сили, а використали б для розвитку свого краю й допомоги Німеччині в її перебудові Європи на ліпших, бо справедливих началах. Провидінню, видно, потрібним було, щоб він (Гітлер) прийшов з запізненням. Може для того, щоб те нове, що ним запроваджено буде, світ оцінив з більшою увагою.

---

* Йдеться про націоналістів-мельниківців.

** Маються на увазі члени НСДАП.

В одному з листів Ви пишете: «Той, хто застосував би до наших людей методи карних експедицій 1918 року, сіє вітер». Глибока правда! А ті методи якраз на наших землях застосовувано. А хто спричинився до того, найліпше висвітлює той звіт, що я його вислав Вам. Там бо ясно і недвозначно доведено, що то робота залишених большевиками своїх агітаторів і емісарів.

Наші люди, що працюють в централі пропагандами і, зокрема син А. М. [Лівицького], в своїх розмовах і доповідях доводять, що необхідно змінити систему, яку запроваджено в нашому краю, та якось це не ділає. Пришлю Вам згодом відписа такої доповіді. Вона наскрізь збігається з поданими в листі Вашими думками.

Безперечно, розбиття наше є корисним тільки нашому й німецькому ворогові — москалям та їхнім союзникам — жидам. Німці чомусь цього ще й доси не хочуть зрозуміти і цим псують нам, а в першу чергу собі, бо коли б ми були поєднані в одну монолітну національну масу, то скільки б ми видали з себе корисної й позитивної праці ім же на допомогу. Не було б тоді саботажів галицької молоді, не мали б вони клопоту з тим неспокійним елементом, що виломився з-під проводу наслідників полк. Коновальця. Ми в своїй повсякденній праці стараємося це довести німцям, але все не маємо успіхів у цьому напрямі. Та не падаємо на дусі, бо — рано чи пізно — а вони мусять будуть це зрозуміти і ту штучну між нами гризню припинити. Тоді тільки побачать справжню велику поміч нашу в їхньому нелюдському змагові.

Лист А. М. [Лівицького] до Вас з певного роду пропозицією з'явився наслідком наших тут повсякчасних домагань, щоб він доповнив склад нашого Центру, з якого лишилося заледви кілька осіб і то з найстаршої генерації, яка може вже не в стані поспішати за віхорем несучихся подій і повстаючих нових вимог. Практично Ваша присутність тут заявиться необхідною лише тоді, коли німецький Державний Провід вирішить остаточно поновити Берестейський мир⁵⁷⁹ та зможливити нашому Державному Проводові обняти владу в Україні. До того часу аж ніяк Вам не пощастило звільнитися з Вашої праці, хоч би як цього не хотіли і Ви, і ми. Своєю повсякчасною працею я змагаю до того, щоб Вас тут замінити і все потрібне для будучої роботи приготувати. Постійний зв'язок з Вами і наша з Вами одностунність багато мені в тому допомагають.

Щодо наших генералів-«кон'юнктуристів», то їх є небагато: — це п. Вовк, «Дід»* та «Геройчик»**. Шкода останнього, бо здібний він і був би дуже потрібний. Останні відомості про нього кажуть, що, не досягши «лаврів» при «вождеві», подався він «во-своєсі» до Франції, до жінки.

Незвичайно цікаві й характерні інформації Ваші з області шкільництва у тамошній країні. Чехи як були, так і лишаються наскрізь москвофілами; отже, не приходиться дивуватися, коли вони тепер ще стали й іншими «філами». Вони бо, як маленький нарід, в своїй психіці своє «фільство» повертають завжди в бік сильного пана. До нас вони ніколи не мали сантименту, навіть і тоді, коли закладали наші високі в себе школи. Цей крок розрахований був у бік майбутніх користей і більше нічого. Навіть не як подяка за все те, що Україна для них зробила в часі формування їхньої державности та війська.

Справу Вашої доньки порушу перед нашими впливовими людьми в Києві. Це дійсно дуже важлива справа. Тільки зробити це при допомозі пошти не можна; мушу чекати

---

* Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

** Генерал-хорунжий М. Капустянський.

принагідного випадку, який незабаром трапиться. Чи одержали меморандума, а син – серію українських марок?

З вояцьким привітом. Слава Україні!

Ваш

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 44.

Оригінал. Машинопис.

№ 484 | Лист М. Садовського В. Петріву про плани створення німцями інтернаціональних антирадянських збройних формувань та його пропозицію поставити на чолі української формації В. Петріва

29 березня 1943 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Десь певне чули Ви про радіову передачу про творення визвольних військ російського, українського, козачого й кавказського. На чолі кожного такого формування стоїть комітет. Відомим уже є, що на чолі війська московського стоїть совітський генерал-поручник Власов та генерал-майор Нарішкін. Про склад комітетів інших формацій [даних] ще не маю. Комітет український, на мою думку, ще не сформований. Місце осідку його в Харкові. Так, принаймні, подало радіо. Мені здається, що з українським військом ще справу не закінчено і не оформлено. Підставою до моїх припущень є той факт, що дня 23 березня був тут висланець з Б[ерліна], який конферував зо мною і запропонував подати на письмі мої міркування в повищій справі. Звичайно ж, я згодився на ту пропозицію і виклав свої думки, що їх до цього долучаю.

На запитання, кого б я вважав за найвідповіднішого кандидата на командуючого військом я без надуми випалив: генерал Петрів і подав його характеристику та службовий досвід. Що з того вийде, не знаю, однак бере мене сумнів, що взагалі кого-будь з наших старих досвідчених генералів було на те становище призначено. По аналогії з військом московським треба сподіватися і на чолі війська українського зобачити якогось советчика, хоч і українця.

З вояцьким привітом.

Слава Україні!

(М. Садовський)

Полковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 45.

Оригінал. Машинопис.

15 квітня 1943 р.*

Від керівника Козацького Національного Руху

Славні козаки з Запорозьких Земель!

Двадцять п'ять років тому назад піднявся увесь Козацький Нарід від Дніпра аж по Урал на боротьбу проти московської жидо-більшевицької влади. Одночасно відродив Козацький Нарід свою традиційну державність і незалежність, яку від нього силою та хитрощами відібрала Москва.

Після трьохлітньої упертої й кривавої боротьби з нашим відвічним ворогом, було військо Козацького народу примушене залишити свої рідні землі, як і колись наші прадіди, та вийти на чужину.

Для всього Козацтва наступили тяжкі роки страждань як на рідній Землі, так і на чужині. Але боротьби проти московської більшевицької влади, Козаки, як там в рідному Краю, так і тут, на чужині, ніколи не залишали.

Тому з першого дня оголошення війни між Німеччиною й Москвою, всі Козаки-Націоналісти звернулись до мене, як Керівника Козацького національного Руху, аби я увійшов з проханням до Великого Вождя Адольфа Гітлера включити їх в лави народів, які розпочали активну боротьбу проти більшевицької Москви. Наше прохання було задоволено і сини вільного Козацького Народу борються зі зброєю в руках, маючи свої полки, куріні та сотні, в лавах славетної німецької армії, за ліпше майбутнє нової Європи — за ліпше майбутнє та волю всього Козацького Народу.

Славні нащадки Запорозького Війська!

Все Козацтво міцно віре, що і ви будете достойними синами ваших славетніх прадідів Запорозьких Черкасів і відгукнетесь всі на наш заклик та станете в Козацькі лави на боротьбу проти заклятого ворога — Москви та її союзників!

Непохитно віремо, що не лише на словах, але й лицарськими ділами Запорозьці відновлять давню свою славу і тим заслужать право на відбудову свого традиційного, національного козацького життя і устрію.

Славне Козацтво! Хай же тіні наших великих Гетьманів і Отаманів, лицарів та мучеників за наші козацькі права й вольности, благословлять вас та ваше велике діло — боротьбу проти більшевицької Москви!

Слава Великому Вождеві Адольфу Гітлеру!

Слава єдиному Козацькому Народові!

Керівник Козацького Національного Руху —

Инж. В. Глазков

Скріпив:

Порадник від козаків з Запорозьких Земель —

Л. Бондаренко

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 3, спр. 49, арк. 1.
Друкарський примірник.

* Документ опублікований в часописі «Казачий вестник» (Прага) за 15 квітня 1943 р.

СТАТУТ КОЗАЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ – КНР

1. Рух має назву «Козацький Національний Рух» або скорочено КНР. Центр Руху має своїм місцем перебування м. Прагу. В залежності від обставин центр Руху може бути перенесений в інше місце.

2. Мета й діяльність Руху

1. Невпинна боротьба з радянською владою, комунізмом, жидівством і масонством.
2. Визволення Козацьких Земель з під влади ССРСР та можливих його наступників.
3. Утворення на землях Європейського Козацького народу єдиної самостійної Козацької Держави – Козаків.
4. Постійний союз з Німеччиною та признання її охорони над Козакією.
5. Об'єднання Козаків та ін. тубільців Козацьких Земель на основах вірності своїй козацькій Батьківщині та на здорових основах козацького націоналізму.
6. Керівництво Козацьким Народом.
7. Пропаганда Козацьких національних ідей і мет Руху всіма можливими засобами.
8. Підтримання зв'язку з Батьківщиною та з козаками, які знаходяться розпорошеними на чужині.
9. Захист козацького імени та охорона стародавніх козацьких звичаїв.

3. Зовнішні ознаки Руху

1. Прапор Руху – синій (васильковий), рахується стародавнім козацьким кольором, посередині золота булава в білому (сивому) колі.
2. Побратимська ознака Руху – синє (василькове) коло з білою смугою, на синьому колі накладна золота булава.
3. Печатка Руху – подібна до побратимської ознаки, але на білому колі напис: – Козацький Національний Рух – КНР.
4. Побратими Руху іменують оден другого: – Станичник.
5. Побратими вітають оден другого підняттям правої руки в гору перед собою словами: – Слава Козацтву!

4. Побратими Руху

1. Побратими Руху можуть бути особи обох полів не молодші 17 років – козаки й козачки та ін. тубільці Козацьких Земель, як також чужегородні, доказавши, як на терені так і на чужині, свою відданість національній козацькій справі.
2. Почесними побратимами Руху можуть бути особи, що зробили особливі послуги Рухові.
3. Побратимами не можуть бути особи – жидівського походження, як також комуністи, масони й бувші під судом та особи низької моралі [...]

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 3, спр. 49, арк. 2.
Друкарський примірник.*

* Документ опублікований у часописі «Казачий вестник» (Прага) за 15 квітня 1943 р.

6 травня 1943 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Отже, сталося. Те, чого ми так жадали й так довго чекали — маємо. Це початки творення нашого регулярного війська. Стрілецька дивізія Галичина вже започаткована. Правда, ми інакше задивлялися на цю справу й інакше її уявляли, та що робити — мусимо брати те, що дають, що є можливе. Будемо вірити, що з цього маленького, нашими силами, зробиться велике. Прикласти тільки мусимо максимум праці і старань.

Як я Вам уже писав, мене запрошено було до Львова на раду в справі обсадження командних становищ у дивізії. Пробув я там п'ять день. З газет знаєте, що для організації дивізії покликано Українську Військову Управу. Особовий склад Вам відомий з преси.

Відбув я з нею кілька нарад. Галичане дають козачий елемент, підстаршину й молодшу старшину. Ми, наддніпрянці, маємо дати вищий командний склад дивізії, бо вони його не мають. Отже, ми маємо обсадити становища командирів куренів та полків. Провізорично я намітив склад, але зажадав, щоб було іспрошено дозволу на вступ від Пана Президента. Управа ухвалила делегувати до Варшави в цій цілі члена Військової Управи.

Командиром дивізії має бути німецький бойовий генерал; штаб дивізії, правдоподібно, буде мішаний.

Дивізія матиме 20 тис. люду при 2 тис. підстаршин і 600 старшин. Передбачено роди зброї: піхота, кіннота, артилерія й піонери.

Зголосилося до дивізії 36 тис. добровольців. Їх перепускається через прийомочну комісію.

Вже таки в часі мого побуту у Львові акцію поширено на Люблінщину; йдуть уже розмови про приєднання Краківщини та інших дистриктів.

Можливо, що буде започатковано й дальші формації. Рівнож, що буде назву «Галичина» замінено на загальну нашу назву. Але це покаже майбутнє.

У Львові почув, що туди прибув хтось з Берліна, який оповів, що в Берліні в останні дні великий рух серед наших і німців з приводу того, що ніби вирішується наша справа, яку прискіпується в зв'язку з потребою більших формувань. Є й така чутка, що міністерство для Сходу має бути замінено на три Управління — для Росії, України й Кавказу з персональним складом німецьким і від національностей. Чутки ці не є перевіреними.

У Львові на вулиці в день 10 травня двоє осібників забило члена Мельниківської управи п. Баранівського⁵⁸⁰, які втекли.

По дорозі до Кременця кілька день тому невідомі злочинці забили митрополита Олексія Громадського⁵⁸¹, його секретаря-священника, двох прислужників та шофера, їхали вони автом. Злочинці на їхній дорозі підпалили місток. Авто стало. Злочинці вискочили з ровів і всіх постріляли.

Наразі кінчу, бо сильно не маю часу.

Бувайте здорові й щасливі.

З вояцьким привітом

(М. Садовський)

Полковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 51.

Оригінал. Машинопис.

5 червня 1943 р.

Жевніце, 323

Високоповажний Юрій Жирардович!

Щиро здоровлю Вас і Лідію Михайлівну і жичу всякого добра.

Справа така:

1) Генерал Омелянович-Павленко казав мені, що поінформував Вас о дещо та просив Вам написати; він вельми доброї думки про Вас; чиню його волю і пишу.

2) Треба щось робити; був тут Левко Бондаренко, родом з Харківщини, робить не зле вражіння, на німкені жонатий, довір'я має од Wehrmacht; каже, що на Україні козацький рух, німці сприяють, ціль — козацька держава; бажать, щоб ми допомогли, чим?; перше, розумом, наукою, далі — чим можемо, нам треба організуватись; якщо справа піде успішно, то буде забезпечений живий стик з Україною, чого досі не було; козаки мають стик; їх «Козачий Вістник» тудя йде; у «Віснику» я пишу по-українськи, цим пробиваю дорогу.

3) Прийдуша держава наша [буде] під протекторатом і охороною німцями, інакше не може бути; треба брати, що можна, неорганізований народ нічого не зробить.

4) До цієї пори німці не дозволили сполученню з Україною ні націоналістам, ні гетьманцям; може пощастить козацькому рухові, а останній не ворожий ні першим, ні другим; готує ґрунт для майбутньої політичної форми.

5) Передаю Вам копію протокола 7.5.[1943], що й я підписав, і покищо протокол у «Козачому Віснику» не опублікований; як буде опублікований, [то буде] доказ, що тугешні [кола] нічого не мають, тоді ми de jure існуємо і працюємо у міру сил, але й нині ми de facto сходимось і радимось, віримо, що німці тут проти не стануть.

6) Ви старий майстер організацій, ще й козак; вчити Вас не треба; якщо згода, пустить у хід думки, прихилиться до пропаганди, а там до організації; Вам воля, лише тримати контакт з Прагою, бо команда звідци. Поки що все.

Бувайте здорові.

Щасти Вам Боже!

Всякого добра Вам жичимо.

Ваш

(Андрієвський)

5.VI.43

P. S. «Козачий Вістник» 15.4.[1943] цілий наклад, писаний по-українськи, є правда трохи демагогії, 10 тис. примірників послані на Україну, достати тут не можна, я його читав.

(Андрієвський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 3, спр. 84, арк. 5–5зв.
Оригінал. Рукопис.

6 липня 1943 р.

Бресляу

Високоповажний пане професоре!

Саме отримав звістку від свого брата, що він уже має в руках ті книжки, які Ви йому передали. Він у свою чергу посилає через мене якісь книжки для Вас.

Доручені до цього пакегу три книжки «Хліборобської України» це майже повний комплект цього неперіодичного видання (бракує одної — останньої книжки). Це був орган б[увшого] гетьмана Скоропадського, так би мовити маніфестація відродин монархічного руху на українській еміграції і поновна заява претензій на престол. Видання швидко урвалося, але «гетьманці» вже не залишилися без трибуни: то у них виходили якісь неперіодичні збірники, то давала їм притулок якась галицька газета (найдовше «Український Голос», Перемишль до 1929 р. і «Нова Зоря», Львів до 1939).

Найважливіша праця в цьому збірнику — це «Листи до братів-хліборобів» Липинського — програмово-ідеологічне обґрунтування українського монархізму. Вражіння їх, особливо на молодь, було величезне (вони вийшли і окремою книжкою).

На тлі розчарування соціалістичними гаслами після програної революції, цей не[за]-перечно талановитий твір читали на розхват. Серед студентів існували в роках 1924–1928 окремі кружки для читання і розбору цієї роботи і я ще сам пам'ятаю зі своїх студентських часів львовян, які могли цитувати «Листи...» на пам'ять цілими сторінками.

Козир для монархічного руху крився тут величезний — і треба було всієї нездарности Скоропадського, всього мамлівства і інтриганства, щоби такого шансу не використати. Але відштовхнена від монархічного руху в практиці молодь, розсмоктавшись по інших організаціях, тільки рознесла зі собою вплив Липинського. Зовсім недвозначно позначився він на націоналізмі, а у всякім разі реабілітація поняття «консерватизм» — це діло Липинського. У роках 1917–1919 «консерватист» це було майже неприлично, недопустиме в товаристві, в роках 1928–1929 — це стало відзначенням, гордістю — символом стремління до ладу, організованости, творчої роботи в протилежність до «соціалістичної анархії».

Вплив Липинського, не дивлячись на фатальний фінал його «Листів...», триває неослабно і далі (автор неfortunно договорився до «трьох Русей» — але цей кінець молоді адепти його відкидають, як свого часу відкидався третій том Марксового «Капіталу») і ще надовго являтиметься важною складовою частиною політосвіти на Західній Україні.

Зі щирим привітом

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 106, арк. 39–39зв.

Оригінал. Рукопис.

8 липня 1943 р.

Бресляу

Високоповажний пане професоре!

Коли вже досі часто бувало, що мої посилки вимагали коментарів, то ця вимагає їх спеціально [...]

Найбільш пояснень вимагає «Донцовщина» — це вже суть кожного політичного памфлету, який мусить оперувати поняттями, зрозумілими тільки для певної доби і певного кола людей.

В попередній посилці я Вам писав про думки Липинського і їх вплив. Все-таки Липинський лишився божком тільки для більш здібних і талановитих одиниць з поміж молоді, хоч би і не монархічного толку.

Донців (популяризуючи і сплющуючи в значній степені ідеї Липинського) був загальноприсутній. Його блискучі статті, звичайно унізані рядом цитат різних європейських мислителів, робили вражіння глибини, почитаности, вони захоплювали і фасцикували пересічну публіку. Треба було бути вже дуже виробленою індивідуальністю, щоби перемогти цей вплив. Тим більше, що те, що він проповідував здавалось таким ефективним розривом з минулим, чимсь зовсім новим.

Зорганізована Донцовим група «Заграда» вмить зібрала довкола себе все, що було здібнішого. У 1922 р. Донців перебрав редакцію відновленого «Літературно-Наукового Вісника» (виходив до 1932, а від 1933 — просто під назвою «вісник») і від нього вся його група назвалася «вісниківцями». Чільними представниками були Євген Маланюк, Юрій Липа, Леонід Мосендз. Вони лишилися ліриками як і попередня генерація — Олесь, Вороний, але внесли у форму і зміст багато нового.

Тим часом зовнішні події припечатали упадок давніх груп і виступ більш національно-настроєних (в першу чергу провал процесу Петлюри 1926–1927 [років] геть скомпрометував УНР) і ідеологія Донцова в роках 1928–1933 була фактично без конкуренції.

Тим часом, будучи людиною неглибокою, цей останній сказав уже все, що можна було і починав дедалі більше повторюватись і видихатися. Глибшим і вдумливішим натурам було вже замало його блискучих фраз і феєрверків цитат і вони почали відходити від «Вісника». Тим більше, що паралельно почали виступати негативні риси Донцова — нахил до пресового бандитизму, нечисті засоби вроді публікації приватних листів і якийсь істерично-лайливий тон, який слушно підкреслив Доленга і який особливо виявив кардинальну хибу — брак позитивного програму, переваги чистої критики й негоції.

Генерація, що виступила в 30-их роках, почала шукати чогось іншого. Досить симптоматичним був розрив між Донцовим і Юрієм Косачем (племінником Лесі Українки). дуже здібним і культурним письменником, але несталою людиною.

Ще інтересніше — відхід вдумливого Юрія Липи, бо тут особливо виявилось, що людина, яка тільки працює над власною освітою, швидко переростає Донцова. Липа дійшов уже до того, що не мусів обов'язково ляяти український соціалізм, чи Драгоманова, чи Липинського, а зумів витягти все, що було у цих людей цінного і зрозуміти, що все це різні сторони одного процесу розвитку, процесу, що у такого народу як український, мусив іти різними шляхами [...]

Щиро вітаю. До одної зі слідуючих посилок додам більшого листа для проф. Оглоблина.

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 106, арк. 40–41зв.
Оригінал. Рукопис.

№ 491 | Обіжник Празької станиці Запорозького козацького національного товариства в Протектораті Чехії та Моравії про створення станиці та спільного козацького фронту для боротьби з радянською владою разом із нацистською Німеччиною

15 липня 1943 р.

Замість рукопису

Прага, дня 15 липня р[оку] 1943

ПРОТОКОЛ. Дня 7 травня року Божого 1943 ми, нижчепідписані, вислухали повідомлення прибулого з Козацької України порадника від козаків з Запорозьких Земель, пана Левка Бондаренка, що в Україні засновано **НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАПОРОЗЬКЕ Т-ВО** з метою утворення на землях Українського Козацького Народу самостійної Козацької Держави в спілці зо всіма козацькими народами, — ухвалили заснувати в м. Празі станицю цього Т-ва на Протекторат Чехії і Моравії. Статут Козацького Національного Руху — КНР — приймаємо. Підписали, проф. А. М. Андрієвський* в. р., ген. М. Омелянович-Павленко в. р., полковник І. Безсонів в. р., д-р М. Зоць-Кравченко в. р., інж. С. Єрмоленко.

Цим протоколом у сучасню історичну хвилину зайнято ясну позицію — з переконання позитивно-творчу — в справах нашої Батьківщини. Аби уникнути непорозумінь, з огляду на стислість протоколу і можливе невідповідальне його трактування малоінформованими особами щодо його мети, подається до відома слідуюче.

Підписані вважають, що минулу нашу програму у війні з більшовиками треба приписати — перше — в значній мірі пасивному відношенню до цієї війни з боку нашого селянства і робітництва, яке по духу, хоч і було антибільшевицьким, але збаламучене протикозацькою пропагандою, не виявило належної активності, а тому весь тягар боротьби впав на плечі українського козацтва по походженню та на патріотів, що були виховані на козацьких традиціях. По-друге — тому, що не було створено спільного козацького фронту з братерськими козацтвами Дону, Кубані, Тереку й інших козацьких земель для консолідації акції.

Виправлення цих основних помилок є загальним переконанням наших досвідчених людей, бо лише цим стане можливим створення та забезпечення для нашого народу участі в європейському антибільшовицькому фронті. Закликаючи українців, вихованих на історичних традиціях Запоріжжя, до лав козацтва, ми ставимо нарід до бойового табору та випростовуємо йому шлях до створення спільного Козацького фронту зо всіма козацькими народностями, які є одного з нами походження й крові.

Єднаємося і стаємо до спільної боротьби за Батьківщину з тими славними синами Дону, Кубані й Тереку, котрі з минулою боротьби та перебування в таборах «білих» і «червоних»

* Йдеться про П. М. Андрієвського.

вивели належні висновки; — з тими, які також як і ми, переконалися, що з імперіалістичною й захватною Москвою нам не по дорозі; — з тими нарешті, що в 1920 [році] разом з нами несли свої прапори в лавах нашого війська! ...

Прийняттям Статуту КНР ми передбачаємо, що в дальшій перспективі подій Український Козацький Нарід творитиме зо всім козацтвом одну політичну спільноту в сталому союзі з Великою Німеччиною, визнаючи її зверхній провід в особі Великого її Вождя Адольфа Гітлера.

Козацька народня стихія створила на освободжених теренах наших Запорозьке Козацьке Т-во та приспіває тим справі створення добровільних козацьких формацій, які будуть опиратись о силу та авторитет народу в формі тої організації. Ледве чи знайдеться хто на Україні, щоб не схилив чола перед традицією Славного Війська Запорозького! ... Підписані під протоколом від дня 7 травня ц. р. не лише вітали його покликання до відповідальної чинности на Батьківщині, але зголосилися й до співпраці, закладаючи Станицю Товариства на Протекторат Чех[ії] і Моравії.

Хай живе Козацька Україна!

Хай живе Запорозьке Козацтво!

Хай живе Спільний Козацький фронт!

Підписав Отаман Станиці,

Генерал М. Омелянович-Павленко старший

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 83, арк. 80–80зв.

Друкарський примірник.

№ 492

Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петриву про організацію німцями збройних формувань із представників народів СРСР, можливе створення окремого українського війська, участь середовища УНР в комплектуванні стрілецької дивізії СС «Галичина» та зв'язки генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка з козацьким рухом

18 липня 1943 р.

Варшава

Високодостойний пане генерале!

Сьогоднішній недільний день присвятити постановив всеціло Вам, тобто відписанню на Ваші листи та подачі свіжих інформацій.

Отже, спочатку, хоч поверхово, відповім на деякі запити у Ваших листах. Дуже цікавого листа Вашого, наданого рекомандо, одержав ще 2 квітня. Ваші болі та сумніви так близькі мені, так рідні — ніби зовсім мої. Це доказ, що ми так зжилися, так просяклися одним духом, так прагнемо однієї мети! Ваша стаття в «Краківських Вістях» про військові традиції через це так кожному з нас припала до серця.

Згоджуюся з Вами, що втрата генералів Сальського й Змієнка є так болючою і так незамінною сьогодні. Тому ті, що лишилися, мусять працювати і за себе і за тих, що відійшли, щоб не була ущерб для справи.

Мої обидва меморандуми складено в генералкомандо Східнього фронту. До них за-
требувано було багато пояснень від тих наших людей, що працюють в Берліні. Писали
мені, що справа на добрій дорозі.

Запитуєте, що я знаю про формації кавказькі та монгольського типу. Німецьке коман-
дування вирішило використати людський матеріал народностей ССРСР, що знайшлися
в нім[ецькому] полоні та на еміграції за кордоном. Приступлено до формування чоти-
рьох визвольних військ: російського, українського, кавказського й козачого. Спочатку не-
ясним була справа очолення тих військ. Пізніше стало потроху виявлятися, що всі ці фор-
мації має очолити москаль, сов[ітський] ген. Власов. Але тепер уже нас інформовано, що
це не повелося, бо козаки донські, кубанські й терські заявили становчо, що «под Власова
не пайдьом», а «з українцями можем».

Тиждень тому берлінський інформатор казав таке: остаточно рішено формувати окре-
ме українське військо⁵⁸². До нього буде покликано українських старшин-емігрантів, яких —
незалежно від рангів, віку і стану здоров'я — буде призначено на командні становища
у військові, бо тільки емігранти не зрадять німців, бо зрадити не можуть. На командарма
остаточно облюбували кандидатури двох наших генералів: Грекова і Петрова. Хотіли б
бачити на становищі командарма першого, але, здається, призначать другого, бо той
в останні часи хворує. Отже, твердження Ваше, що «кандидатура зверхньої команди пев-
но буде не принята», — є мильним. Щоправда, ми вже звикли до того, що раз уже приняте
відкидалося чи забувалося, та все ж на сьогодні кандидатура Ваша є на чільному місці.

До Львова мене запрошено вдруге. Обмірковувано справу обсадження командних
становищ наддніпрянськими старшинами⁵⁸³. Я намітив їм таких старшин: на командирів
полків — полк. Крата, полк. Вишнівського, підполк. Барвінського й підполк. Рибачука
(три полки піхотні та один гірський); підполк. Палієнка на командира гарматного пол-
ку й полк. Д'яченка на командира кінного відділу. Крім того, підполковників і сотників
на командирів куренів. Крім намічених, зголосилося до галицької дивізії понад 100 на-
ших старшин. Військова Управа прислала мені списки для перевірки поданих рангів.
Є певний відсоток, що подали неправдиво свої ранги, з тенденцією їх підвищити. Першу
партію зголошених старшин, підстаршин і молодь з освітою 15 липня вже вислано на
вишколення. Кажуть, що поїхали і до Вашого Брна. Дальша партія виїде 1 серпня. Ко-
заків буде покликано в шерехи 15 вересня.

Про банди*. У цій справі пише мені наш полк[овник], що є командиром куреня, таке:
«Я з курінем був відрізаний від світу аж чотири місяці і пошта приходила і відходила тільки
літаком, а також відживлення для людей присилано літаком. Від травня і до сього часу
провадимо дуже важкі бої з партизанами, яких московська банда заосмотрює в зброю,
провіант, інструкторів і медикаменти літаками. Також скидає дуже великі десанти на тилах
німецької армії. Українських батальйонів (куренів) було на Білорусі біля 160. Тепер уже
появилися і інші батальйони: московські дружини, козачі полки, татарські й бельгійські
батальйони. Але це все краплина в морі в порівнянні з розростом партизанських бригад
і отрядів. Партизанщиною керує фахова рука, озброєння новочасне 43 року, тактика парти-
зан новочасна (фінська), зв'язок мають з Москвою чудовий (радіо); населення їм теж дуже
співчуває. Зі 160 батальйонів, названих українським, мають з 80 % не українців, а Інтер-
націонал: москалі, грузини, татари і всяка сволота. Цими батальйонами керували самі
німці. Половина цих батальйонів пішла зимою до партизанів. Решта ж батальйонів — це
дійсно українські, б'ються дуже добре, керують ними українські старшини. Влада пере-
коналася, що вона зле робила, що так формувала.

---

* Йдеться про радянських партизанів.

Другий старшина з іншого відтинку пише: «Наш полк буде складатися з українців. Командний склад до цього — німці, котрі у 90% покінчили колоніальну школу. Для мене, як взагалі для всіх українських старшин, лишається тільки обов'язок «зрителя», ну і перекладчика. Козаків дістанемо мабуть з Гр-ва. Проби такої організації бачив я вже в Україні. Вдалися!»

«Дід»* наш чи не рехнувся з ума. Спитаєте чому? Бо вже перестав бути українцем, а став «козаком». Приписався до творців «Козакії», чи як там того новотвора вони називають. Ось Вам документ: «Протокол. 7 травня року Божого 1943 ми, нижчепідписані, вислухали повідомлення прибулого з Козацької України (є вже бачите й така!) порадника від козаків з Запорозьких Земель п. Левка Бондаренка, що в Україні засноване Національне Запорозьке Т-во. В спільці зі всіма Козацькими Народами — ухвалили заснувати в м. Празі станицю цього Т-ва на Протекторат Чехії та Морави. Статут Козацького Національного Руху — КНР — приймаємо. Підписали: проф. А. М. Андрієвський, ген. М. Омелянович-Павленко, полк. І. Безсонів (про такого ніколи не чув; знав тільки в калішській станиці військ, урядовця в ранзі адм[іністративного] сотника), д-р М. Зоць-Кравченко, інж. С. Ярмоленко». Цікавою є дуже «форма заяви для вступу в КНР». Видруковано про все це в «Казачий Вестник» чч. 8 і 12, що виходить 1 і 15 кожного місяця в Празі. В цьому органі пописувався свого часу «теж гетьман» Полтавець-не-Острияниця (я знаю його особисто з військової школи як юнкера 4-ї роти Івана Полтавца, якого я цілий рік муштрував замість курсового офіцера), а до руху цього, після вигнання з гетьманців, приписався був і наш «сірий», тобто Вовк. Кажу: «був», бо вже й звідти його «вийшли». Нині він запропонував синові Андрія Миколайовича [Лівицького] «об'єднуватися коло особи Головного Отамана».

На цьому кінчу. Вскорі ще напишу, бо буду мати дещо нового від свого висланця до Львова. Якщо все так піде, як нас інформував берлінчик**, то невдовзі станемо під Ваші, пане генерале, розкази. Дав би то Бог!

З вояцьким привітом

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 53.

Оригінал. Рукопис.

№ 493 | Проект відозви Української народної ради до українського народу із закликом підніматися на боротьбу з наступаючими радянськими військами***

[Липень 1943 р.]

Не до селянства й робітництва і не до інтелігенції української звертаємось ми тепер. Звертаємось до народу українського, бо всіх громадян України зрівняла однакова недоля й неволя.

З найдавніших часів українські землі були солодкою принадою для різних народів, що з далекої Азії сунули в Європу грабувати нашу багату батьківщину. Здавалося часом,

* Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

** Йдеться про інформатора з Берліну.

*** Цей проект був надісланий Ю. Колларду головою Державного центру УНР в екзилі А. Лівицьким.

що весь безборонний український люд знищено тими дикими збройними ордами, що нема вже людей «на нашій не своїй землі».

Та були світлі перерви, коли після страшної руїни українці виходили знов з лісів і гір на свої широкі простори. І знов багатіли наші люди, знов панували на наших землях добробут і культура.

Тільки не надовго. Після страшного татарського лихоліття «полюбили» Україну, вже багату й культурну, наші найближчі «родичі» — москалі й поляки, і знов полилась українська кров в обороні волі й державної незалежності.

До краю, до розпуки доборолися наші пращури. Опинилась Україна під ярмом Московщини та Польщі, які століттями намагалися знищити українську націю і обернути українців у безбатченків, москалів та поляків другого, безправного сорту.

Та гордий, відважний український народ не складав рук у боротьбі за бідну культуру, за вільну волю, за державну незалежність. Через Великого Богдана, Івана Мазепу, Запорізьку Січ, геніального Шевченка, молоду Революційну Українську Партію (РУП) доборолась Україна аж до бурхливого 1917 року:

Пригадайте собі ті незабутні часи, коли свідомо загомоніла приспана Україна, коли за місяць повстала своя рідна влада — Центральна Рада, — а Галичина кривавилась у лицарській боротьбі проти заборчої Польщі. А ті молодші, що самі не пам'ятають, хай запитають своїх батьків та старших братів, як наші лицарі — Армія Української Народної Республіки та численні повстанчі загони — віддавали своє життя в боротьбі проти Росії червоної й білої. Про Польщу вже не згадуємо, бо не Польща стоїть зараз проти нас. Перед нами червона заборча Москва, підсилена ордами півдиких азійських народів.

Не хотіли ми тієї війни, що вибухла в червні 1941 року, хоч і мріяли про визволення з московського ярма, яке скувало всю Україну кайданами найстрашнішої неволі. Знаємо чи самі, чи від наших старших родичів, як червона Москва підступно знищила наші повстання, як створила Радянську Україну, щоб певніше приборкати наших патріотів, як пізніше зліквідувала боротьбистів та українську комуністичну партію. Не забудемо, як наші люди, рятуючи по-своєму Україну, йшли на співпрацю з московськими більшовиками, щиро переймались комуністичними ідеями, мріючи про братерство московсько-українське в боротьбі за найвищі соціалістичні ідеали. Ніколи не забудемо ідейного борця Шумського, не будемо осуджувати Скрипника й Любченка і завжди будемо хилити свої голови перед тисячами борців, що згинули в зв'язку з процесом Спілки Визволення України (СВУ).

Кат московський скаженів далі ще з більшою люттю, не маскуючись уже високими ідеалами. Мало було московським чекістам мученицької крові Вождя Нації Симона Петлюри, мало було крові сотень тисяч українців, що згинули в підвалах чрезвычайки. Вони задумали знищити весь український народ. Мільйонами засиляли українців на каторжні роботи і до далекого Сибіру, а тих, що лишались дома, винищували голодом, забираючи все до своєї Московії, засуджуючи наших людей на голодну смерть.

Усі ці муки витримала Україна, сподіваючись у майбутньому, хоч може й далекому, повного визволення, мріючи про помсту за смерть наших батьків, за руїну нашої батьківщини.

Не хотіли ми війни нашого ворога з його сусідами, бо знали, що війна буде жорстокою, знали, що воювати будуть на наших знесилених землях, що війна потягне за собою нову страшну руїну нашої України. Та змучена довголітнім московським пеклом українська людність з радістю зустрічала чужоземне військо, мріючи про повне визволення рідного краю, про вільне, щасливе життя в своїй хаті.

Пізніше побачили, як військові події зруйнували українські міста, як горіли цілі села, як знову гинули українці під тягарем військових обставин. Не легко було українцям зрозуміти військові домагання, тяжко було порозуміватись із новою владою, що не знала української душі і часом поводитись занадто безоглядно. Чужоземна сила, що прийшла на наші землі на зміну московського ката, не оглядалась на наші злидні, на слушні наші домагання, бо всі свої зусилля спрямувала на допомогу своєму війську, що провадило тяжку боротьбу з нашим ворогом.

І почались нарікання на тягар війни, почались розчарування, почали забувати про московське пекло, до якого молодші встигли якось пристосуватись. Під впливом невтомної червоної пропаганди окремі голоси кричали навіть, ніби «тоді» було ліпше, бо принаймні був спокій, до якого вже звикли.

Так, був мертвий спокій раба, що звик цілувати руки свого пана, був спокій мертвого краю, в якому знищили мозок Нації, з якого витягли всіх тих, що могли думати, кричати й боротись за визволення. Забули наші наймолодші, вихованці вже совітського режиму, про трагічну долю старшого й середнього покоління, забули про помсту й боротьбу, а навіть про зруйновану батьківщину. Злякались наші орлята обставин воєнної завірюхи, перестали думати про використання сучасної війни для нашої справи, відкинули навіть думку про оборону України проти нової московської навали, про самооборону проти повороту червоних танків, гармат і літаків.

Що ж нам робити тепер? Що робити не спокійним мішухам, а тим українцям, що мають розум і серце, що не забули колишньої слави? Невже скапітулювати так, як капітулюють zdeгенеровані народи перед найменшою небезпекою? Невже повірити новим залицанням московського ката?

Чи скапітулював Богдан під Берестечком, чи Мазепа під Полтавою? Чи капітулювали наші лицарі в збройній боротьбі 1917–1922 років?! Чи скапітулювали Армія Української Народної Республіки і наш Уряд, коли відходили на чужину перед переважаючими силами червоної й білої Москви?!

Ні. Українці не капітулюють! Українці мусять боротись до останку, навіть без надії на перемогу. Широкі народні маси самі винні в тому, що аж так «розчарувались». Занадто вже і безпідставно сподівались, що чужоземна сила нас визволить і відразу запровадить рай на нашій землі. А чужоземна сила мовчала, бо дбала лише про свої інтереси, про своє «запілля».

Наш традиційний Провід, що ніколи не складав зброї перед заборчою Москвою, завжди закликав до боротьби власними силами українського народу. Хай же тепер, у цю трагічну для України хвилину, коли ніхто нас не «визнав», коли на Правобережжі злидні, розпука й руїна, а за Дніпром червоний кат знову стукає в наші двері, — хай хоч тепер усі українці будуть єдиної думки, єдиної волі. Будьмо однодумні, об'єднаймося нарешті під боєвим гаслом незалежної соборної державности, під гаслом боротьби власними силами українського народу. Не наша вина, що ми неорганізовані, що ми не озброєні, та все ж мусимо боротися всіма силами проти наступаючого ворога, що несе з собою остаточну загибель нашому народові.

Мусимо відкинути всякі порахунки між нашими угрупованнями, мусимо забути наші жалі до тих чи інших чужинців, мусимо знайти способи для оборони, мусимо використати все, що нашій обороні допоможе. І не сміємо ми відкидати допомогу чужинців тільки тому, що наша гордість не терпить на нашій землі чужоземної сили. Не мали ми змоги боронитися тільки власними силами, — мусимо прийняти ту допомогу, яку нам послала доля. Перед лицем смерті особистої й національної не сміємо вагатись. Якщо будемо мудрі й однодумні, відкинемо далеко червоні орди за межі України, а потім дамо собі

раду з усякими обставинами. Коли нарешті переможемо московського ворога, то весь світ змушений буде визнати право незламного українського народу на вільне державне існування.

І тільки тоді почуємо дійсну Славу, Славу Україні Вільній, Могутній, Незалежній!

Українська Народна Рада

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 83, арк. 76–77.

Друкарський примірник.

№ 494 | Лист підполковника М. Россіневича генерал-хорунжому В. Петріву з привітанням від українських старшин дивізії СС «Галичина» та висловом надії, що більшовики будуть розбиті й емігранти повернуться в Україну

16 серпня 1943 р.

В Празі

Високоповажний пане генерале!

Вчора я мав нагоду побачитися з тими, з якими перед 20-ма роками спільно воювали проти большевиків. Це старшини СС⁵⁸⁴, які з Вами бачилися в Брні і тепер є тут на перевишколенні. Згадуючи давно минуле, пригадали й Вас, пане генерале, а підполк. І. Ремболович в імені всіх старшин просив мене написати Вам вислови нашої правдивої пошани й бажання усього найкращого, їх, а найголовніше сповнення наших спільних мрій — розбити ворога й повернутися на Батьківщину. Оце, високоповажаний пане генерале, й виконую я це миле припоручення.

Всі вони на мене зробили дуже гарне вражіння. Всього мають досить і всім задоволені. Муштрують їх в належний спосіб і я певен, що з цього буде користь. Оповідуючи і згадуючи ген. Мих[айла] Омеляновича-Павленка у всіх їх є якесь огірчення з того, що «старий скочив в козакію». Нічого й я їм не міг роз'яснити, бо й для мене цей крок ген. М. Ом[еляновича]-Павленка мало зрозумілий. Чув я, що він тепер збирається на Україну.

Я і Платоніда Івановна сердечно вітаємо Вас, пане генерале, й високоповажну Вашу дружину.

З висловами правдивої пошани,

Ваш

(М. Россіневич)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 54.

Оригінал. Машинопис.

17 серпня 1943 р.

Варшава

Високоповажний та дорогий пане генерале!

Дня 18 липня вислав Вам ширшого листа, як відповідь на кілька Ваших листів. Не знаю, чи Ви одержали його, бо щось з того часу Ви перестали писати. За браком часу я в тому листі не зупинився на досить цікавій справі, що Ви її обговорювали в одному з Ваших давніших листів, тому, доповнюючи свої попередні міркування та інформації, не можу не зазначити, що українці, крім проф. Грушевського, не один раз підносили ідею всенародньої солідарності; між іншим були це «Тарасівці», що зорганізувались у 1892 році. Вони об'єднувались на загальних національних гаслах Тараса Шевченка, з беззастережною ідеєю самостійності України (Іван Липа. «Університет і тарасівці». — «Наші Дні» ч. 4 з 1943 року). Назва національні соціялісти була вжита українцями вже в 1903 році (Макаренко); ця організація рівнож стояла на ґрунті самостійності України.

З найближчого часу, бо в 1936 році повстала ідея не тільки національної, але водночас і господарської, економічної солідарності, Українська Солідаристична Господарська Асоціація була започаткована в Перемишлі інж. Миколою Деревянком й існувала як незбитий факт у 1937–1939 рр., до вибуху польсько-німецької війни. Для ширшої інформації про це прикладаю тут вирізку з «Краківських Вістей» за квітень 1942 року, ч. 83.

Теоретичні підстави солідаризму (реформістична школа) розвинули переважно французькі економісти Шарль Жид та Діркгейм, як позитивний вислід гасел французької революції, яка сама безпосередньо не дала теоретичних підстав до національного кличу: «вільність, рівність, братерство». (Українські солідаристи вважають, що всі гасла підпорядковуються добру нації та держави, а гасло вільність з таким же застереженням відноситься до царин духової культури, рівність до царини права, братерство до царини економіки).

Найважливіша ідея солідаризму — це опертя національного патріотизму на засади господарського (солідаризму-братерства) побратимства: щоб не було визиску, надмірних зисків та убогости.

Солідаризм теоретично має спиратись або на чисто громадських асоціаціях (які нормували б економічні взаємини підприємців, промисловців, робітників, купців та консументів), або на християнських релігійних основах, або на інтервенціоналізмі держави (тут солідаризм уже зближається до державного соціалізму). Гадаю, що Ви одержали в своєму часі післані Вам інформаційні листки (чотири) українських національних солідаристів.

Український національний солідаризм має свій окремих характер, хоч і зближений до німецького національного соціалізму. Зазначаю це тому, що Ви пишете і вживаєте терміну «наш націонал-соціалізм» за браком нашого окремого терміну, бо націоналізм кожного народу інший і не може бути змавпований.

Наші солідаристи український націоналізм та солідаризм називають часто національно-суспільним побратимством або українським національним солідаризмом.

Українські національні солідаристи — це їхня ідеологічна назва, яку вони прийняли у 1941 році, коли був рівнож (дещо пізніше) написаний перший підставовий меморандум УНР до Німецького Уряду.

Ми, наддніпрянці, маємо свій окремих націоналізм, який не можемо ніяк утотожнювати з партійним націоналізмом галичан, і тому ми його називаємо національним солідаризмом, чи просто національні солідаристи, чи ще простіше — солідаристи.

Щодо наших змагань проти змішування нас з євразійцями-москалями, то залучаю для зазнайомлення вирізку статті з «Українського Вісника» ч. 10 з 1943 року під назвою «На Сході Європи — два світи». Між іншим цю статтю не вмістили «Краківські Вісті», куди її було найперш вислано.

На цьому кінчу про цю справу.

Чи відвідав Вас підхорунжий Тушицький та підполковник Барвінський з листом від Андрія Миколайов[ича] [Лівицького]?

Як там зарепрезентували себе наші вояки? Чи Ви їх бачили, чи розмовляли з ким? Тепер вони є в Дембиці біля Кракова, у Варшаві, в Бреслав, в Голяндії та Бельгії. Найдалі по двох місяцях там вишколу їх всіх звезуть до Львова, де втілять до людської маси. Відбудеться тоді великий військовий парад.

Інших новин поки не маємо.

Пишіть, що у Вас і біля Вас.

З вояцьким привітом

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 55.

Оригінал. Машинопис.

№ 496 | Лист редактора «Краківських вістей» М. Хом'яка генерал-хорунжому В. Петріву з проханням підготувати до публікації статтю про партизанський рух з метою відвернення західноукраїнської молоді від вступу до лав УПА

25 серпня 1943 р.

Краків

Високодостойний пане генерале!

Вже давно повинен би був написати декілька слів, хоч би лише тому, щоб подякувати Вам, пане генерале, за Ваші прецікаві статті. Одначе відпустка і різні справи не дали мені змоги негайно по своєму повороті відповісти на Ваші сердечні, пане генерале, листи.

Ми були б Вам, пане генерале, дуже вдячні, якби появилась у нас стаття проти партизанщини взагалі. Діло в тому, що, починаючи, від 1918 р., себто від Визвольних Змагань, у нас, зокрема між молоддю, панує ще переконання, що партизанкою можна буде здобути волю і незалежність та покласти на лопатки всіх ворогів України, починаючи самозрозуміле від найстрашнішого — московського.

Конкретно не йде нам, щоб Ви, пане генерале, звертались проти партизанів чи їх провідників одного напрямку, скажімо Бульби на Волині чи йому подібних, але підійшли до цього явища загально і насвітлили його шкідливість для українського народу й української справи взагалі з різних боків. Здається нам, що слід би було підкреслити змагання кожного отамана чи то Махна, чи багатьох інших стати своєрідним політично-військовим центром, себто фактично допомогти ворогам України вигравати їх з одного боку проти тодішнього Уряду УНР і, з другого боку, винищувати поголовно населення України в тих околицях, де діяли партизани.

Може доцільно було б на примірах з воєнно-визвольної літератури інших народів, хоч би взяти лише визвольні змагання греків і болгар та сербів, а тепер китайських партизанів,

виказати, що партизани самі ніколи не могли і не можуть розбити головної сили ворога. Партизани можуть бути лише допоміжним фактором збройної сили при поборюванні ворога (виснажування військ Наполеона під час повороту з-під Москви і тепер допомога большевицьких партизанів Червоної армії). Самозрозуміле, що цієї незвичайно важливої проблеми не вдасться вичерпати в одній статті і треба в деяких уступах дуже обережно висловлюватись, щоб стаття побачила денне світло. Все ж таки провідна думка статті (партизанщина приносить більше шкоди поневоленому народові, ніж користи, якщо головна сила військова ворога ще не знищена) повинна багатьом нашим людям роз'яснити цю справу й вплинути на молодь, щоб своєю ідейністю і самопосвятою до жертв не спричинювали більше шкоди українському народові, ніж користи.

Щиро дякуємо, Високодостойний пане генерале, за надіслані статті, з яких дві вже появились, а остання появиться на днях і просимо не забувати за нас та надіслати нам, по змозі, якнайшвидше цю статтю.

Прийміть, високодостойний пане генерале, вислови глибокої пошани і передайте цілування ручок Вашій дружині.

(М. Хом'як)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 56.
Оригінал. Машинопис.*

№ 497 | **Лист генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка Ю. Колларду з пропозицією вступити до лав Українського запорізького козацтва**

7 вересня 1943 р.

Високоповажний пане!

Із преси та інших обіжників Ви уже поінформовані про наші ідеали та методи, якими хочемо ми, козаки України, прищеплювати свої думки тим українцям, у яких ще живі козацькі традиції. Нині додаємо кілька слів, щоб з'ясувати, хто власне є ми та наша Станиця.

Ми є ті, які вважаємо, що до основних засад, на яких стоїть Український Національний Рух, потрібний певний коректив, а саме, що ми є не лише нація селян та робітників, чи холопів — як до цього століттями привчали нас росіяни та поляки — але, що ми є нація Козацька, себто лицарська. Що в нашій крові, в нашій психології є ті додатні цінні риси, які червоною ниткою переходять в усій нашій історії, а яких бракує багатьом іншим народам. Це ті риси, які так часто підкреслював геніальний Тарас Шевченко.

Ми вважаємо необхідним підкреслити з цілою силою нашу цю окремішність і цю нашу лицарську традицію якраз тепер, коли большевики 20 літ намагались всякими способами обезличити наш нарід, знищуючи в ньому не лише козацький лицарський дух, а й почуття людської гідності. Ці наші цінності і цю гідність нашого народу ми вважаємо за важне піднести тепер, коли Європа на переломі, коли йде боротьба за місце й ролю в ній кожної нації.

Ми, як місіонери-пропагатори руху, прагнемо поширити його на наших теренах і серед нашої еміграції. Одначе, не бажаючи творити ще нові еміграційні організації, ми лише тільки слідкуємо за розвитком цього руху на нашій Батьківщині, хочемо бути готовими до праці на ній і тішимося, що справа стоїть на добрій дорозі.

Ми запрошуємо за членів і прихильників лише тих, які хочуть бути разом з нами місіонерами наших ідей, та хочемо посилюватися поміччю — словом і ділом — тих, які поділяють разом з нами думку, що після тої страшної руїни, яку пережив наш нарід, його можна морально й фізично відродити, лише вернувшись до світлих і підбадьорюючих лицарсько-козацьких традицій нашого Великого Народу.

В справах Руху УЗК і його Празької Станиці належить звертатись до слідуєчих осіб:

Секретаря Ради — д-ра М. Зоця-Кравченка, Прага I, Наперсткова 4

Писаря Станиці — д-ра, інж. С. Єрмоленка, Прага II, На Боїшті 5

Статут надсилається з членською анкетною на замовлення.

Хай живе Козацька Україна!

Слава Козацтву!

Отаман Празької Станиці УЗК,

Генерал-поручник

(М. Омелянович-Павленко)

м. Прага, дня 7 вересня 1943 [року]

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 83, арк. 79.

Оригінал. Машинопис.

№ 498 | **Лист підполковника М. Россіневича генерал-хорунжому В. Петріву про приїзд до Праги біженців з України, розбіжності в середовищі української еміграції з огляду на події на фронті, надію на розгром радянських військ на Дніпрі**

26 листопада 1943 р.

В Празі

Високоповажний пане генерале!

Вибачте мені, що так пізно відповідаю на Вашого листа з дня 14.XI.1943 р. У нас оці дні в хаті був, як то кажуть «дим коромислом», бо жили у нас, приїхавши з Києва через Житомир, колишні учениці і співачки Пл[атоніди] Ів[анівни]. Одна з них племінниця О. Кошиця⁵⁸⁵. Від раня до пізнього вечора оповідання і згадки про давно минуле. Все це цікаве й захоплює. Для нас часом мало зрозуміле й дивне. Безліч всіляких совітських анекдотів. І на загал все це болюче, що ще й зараз на серці лишило гіркий осадок. В листі всього не опишеш. І тепер все прибувають нові й нові люди з різних місць України. Вони тут довго не сміють затримуватися і від'їздять далі...

Отже, вищенаведене і інші явища, примушують нас всіх призадуматися над сучасною ситуацією. Бійка на Київщині і в басейні середнього Дніпра ще не закінчилася. Маю дані твердити, що ворог* там буде розбитий і його задуми залишаться нездійсненими. Але на як довго?

---

* Маються на увазі радянські війська.

Ви запитуєте про думки наших людей в Празі. Всі ці думки дуже хаотичні, навіть більше, просто розбіжні. Все це від нашої невипрацьованости і, я сказав би, недисциплінованости. Молодь наша, опікшись на гарячому, дує тепер і на холодне. А чи буде слухатись свідущих людей, то ще невідомо. Дурниць в усякому разі наробили вже вони повно. А виправляти їх тяжко. Більшість же наших людей тут думає розбіжно, а тому вартість цих думок порівнюючи мала.

Ген. М. Омелянович-Павленко до деякої міри міг би скупчити людей, тверезо і реально дивлячихся на речі, але йому це не повелось, а після того, як він приєднався до «Козацького Националистического Движения», мені здається вже вмер для більшости з нас. Ті ж люде, які, на мою думку, дійсно думають і думки їх чогось варті, сидять в Берліні, але з ними я вже з тиждень не маю зв'язку. Оскільки б Вам, пане генерале, дійсно повелось бути в Празі, я дуже й дуже хотів з Вами побачитися і обмінятися думками.

Багато наших СС-ів[ців] вже закінчило свій вишкіл і поїхало до частин. Дехто з них вже приїхали сюди вишколювати молодших. Цими днями певно закінчать школи й піонери. З тими, що відїхали, зв'язку я ще не маю. Сидять вони в Г[енеральній] Г[убернії].

Я і Пл[атоніда] Ів[анівна] вітаємо Вас усіх та бажаємо всього найкращого, а головню витримати усі невзгоди, що на нас тепер рушилися.

Будьте здорові. Цілую ручкі Вашій високоповажаній пані дружині.
Ваш

(М. Россіневич)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 71.
Оригінал. Рукопис.*

№ 499 | Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про формування німцями українського визвольного війська, хід вишколу вояків дивізії СС «Галичина» та впевненість в її успішній боротьбі з Червоною армією

16 січня 1944 р.

Варшава

Високоповажаний та дорогий пане генерале!

Так дуже давно не писав Вам. Для цього було багато причин. Все крутиться біля нашої справи. У зв'язку з цим мав кілька виїздів із Варшави. Та Ви мені не візьмете за зле цієї моєї мовчанки. Постараюся хоч конспективно заповнити той пробіл в інформаціях, що повстав у зв'язку з моєю мовчанкою.

Пригадуєте собі мої два меморандуми в справі формування українських військових формацій, що подано в кінці березня й середині квітня до генералкомандо Східного фронту. Знаєте також і те, що справа була, як-то кажуть, на дуже добрій дорозі, бо нібито навіть особовий склад вишколу, що я його подав, був пішов на затвердження в Ставку.

Хутко за цим отримав я пропозицію відбутися авдієнцію з шефом одного штабу. Порадившись з А. М. [Лівицьким] і отримавши від нього дозвіл та взявши з собою асисту з двох старших старшин, з'явився я в тому штабі. Там дуже мило було мене зустрінено. Шеф штабу, полковник, привітав сердечно в німецькій мові і далі сказав, що припускає, що не всім нам буде легко провадити розмову в цій мові і тому пропонує до вибору одну з мов: французська, польська чи російська й зачав говорити на мові останній.

Він з'ясував завдання штабу і запропонував приступити до співпраці, при чому сказав, що в лоні цього штабу є вже штаб РОА (російская освободительная армия), тепер буде створений штаб УВВ (українське визвольне військо) та в міру можливості штаб білоруський. Мені запропонував обняти становище начальника штаба УВВ.

Я відповів спочатку в загальних рисах, в укр[аїнській] мові, що зводилося до того, що ми, українці, від самого початку війни з Москвою заангажувалися по стороні Німеччини й всіма можливими силами та на кожному місці вже беремо участь у цьому велетенському змаганні. Ми є не від того, щоб приступити й до пропонуємої тут праці, але хотіли б для успіху самої праці мати вже таки тепер те, чим би змогли потягти за собою наші українські маси. Тим чинником, що пірвав би наш нарід у вир боротьби, є проголошення України самостійною державою. Другою точкою наших при цьому бажань є те, щоб штаб наш був цілковито незалежний від штабу російського, щоб відзнаки на уніформі були

наші, українські, і ні в якому разі не золоті погони царського російського війська, які носять старшини РОА і ті українські старшини, що вже заангажовані в праці.

Бачучи мою таку поставу, шеф ніби між іншим запитав, може хто з моїх старшин хотів би що сказати. Обидва старшини, розвинувши сказане мною, підтвердили мою постанову. Був при цьому присутній уже заангажований шефом полковник Долуд⁵⁸⁶. В загальному він не вилонився з-під загальної лінії, але видно було по всьому, що йому не є милою наша, хоч і делікатна, та все ж відмова.

Шеф штабу в своєму останньому слові дякував за щирість, з якою українські старшини поставили справу, та ще раз просив мене не відмовлятися від обняття влади в штабі. Я відповів, що засадничо я не від того, щоб приступити до праці, але мушу стояти міцно при висунутих постулятах. Шеф приобіцяв предкласти наші бажання на горі і мене про наслідки завідомити.

За якийсь час мене знова запрошено було на розмову, яку я відбув у присутності ще одного нашого старшини. Нам сказано, що наших слухних бажань з огляду на воєнний час узгляднити не можна, а щоб ми приступали до праці і працею довели необхідність їх узгляднення в майбутньому. Беручи цей момент під увагу, я згодився на відсунення першої точки наших бажань на даліше, замінивши її декларацією, що по скінченні боротьби на сході Україну буде визнано, як самостійну державу. Решта ж точок залишаються в силі.

Полковник і на це не пішов, а настоював, щоб я без застережень приступав до праці і вже в бігу праці своїх постулятів добивався. Я відмовився. Тоді він сказав, що він уже доповів владі про заснування українського штабу і якщо я і мої старшини до нього не підемо, то візьме інших і він буде мати сурогат штабу, а ми будемо мати компромітацію, бо будуть говорити, що українці не здібні взагалі ні до чого. Все ж я відмовився. Тоді пробували взяти близького до мене здібного старшину, з яким перевели сепаратну розмову, але він також відмовився. Після цього взято було одного з молодших наших старшин, підвищеного за дротами в підполковники і він розпочав набірати людей та одягати їх в уніформу з московськими погонами, хоч і українською кокардою та щитком синьо-жовтим на лівому рукаві з літерами УВВ. Не багато знайшлося охочих, а ті, що пішли — це маловартісний елемент.

Справа ця не пішла далеко. Дальше десятка, другого не продвинулась. Зрештою всю ту затию зліквідовано. Виявилось, що шеф, хоч і старшина, але росіянин і він же очолював штаб РОА, що нас зле інформовано, бо ж штаб УВВ був підвідділом штабу РОА, а не самостійним і що ми мали бути підпомічними росіянам в покладеній на них праці. Людський матеріал, на бажання кожного, пішов: чи до німецького війська, чи з поворотом у цивілі. Отак закінчилася вся та імпреза, що забрала стільки часу і нервів. З січним місяцем справу закінчено.

Частенько буваю у Львові у Військовій Управі в справі формування СС стрілецької дивізії Галичина. Справа ця дуже добре йде. Це єдино реальна річ, біля якої варто попрацювати. В першу чергу закінчило курс вишколу 12 тисяч, йде другий курс. Результат вишколу надсподіваний: з усіх курсів усіх родів зброї пішли до центру якнайкращі висліди. Деякі старшини впрост блискучо виказали себе під час школення. Підполковника Палієнка, прикладом, залишено на становищі начальника того ж вишколу, що він його укінчив. В квітні місяці дивізія буде вже зразково зформованою й готовою до бою. От вона покаже большевикам «кузькіну мат»!

А большевики творять неймовірні річі на цих землях. Ось підполк. Самутин пише: «Що ж торкається московських собратів, то те, що роблять вони з нашим народом на занятих теренах, — не піддається описові пера, здається йде остаточне винищення нашого народу всякими способами й засобами. Большевики на все здібні».

Підполк. Таран пише, що всіх старих емігрантів в окупованій частині Італії аліанти заарештовують і відправляють через Сирію до ССРСР. Це ніби зо слів очевидців, що прибули на територію Німеччини, як втікачі.

З вояцьким привітом

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 77.
Оригінал. Машинопис.

№ 500 | **Лист М. Садовського В. Петріву про сумні настрої серед української еміграції у зв'язку зі смертю її представників та про відзначення німцями українських старшин за боротьбу з радянськими військами**

13 лютого 1944 р.

Варшава

Високоповажаний пане генерале!

Давно вже не мав змоги написати до Вас. Щоправда, лежить уже з півмісяця написаний лист, але не мав нагоди його Вам передати. Здається оце за тиждень піде він кружним шляхом.

За цей довгий час нічого надзвичайного в нас не трапилося й нічого потішаючого ми не маємо. Стара біда нас душить і старі злидні заїдають. Нерви у багатьох не витримують. Смерть своє страшне діло робить. Один по одному відходять наші борці, рідіють лави. Ким їх замінимо? Не наводячи тут імен меншої братії, зазначу видатніших. В останніх двох тижнях такими були: протопресвітер Павло Пашевський та генерал Марко Безручко. Правда, останній від довшого часу вже був живим трупом та все ж шкода й його. Помер у шпиталі 10-го цього лютого о 3-ій годині дня, коли по обіді заснув і більше не проснувся. Ховатимемо його 14 лютого. Відправу буде мати митрополит Полікарп Сікорський, що віддавна є членом Українського воєнно-історичного т-ва, головою якого у свій час був і Безручко.

Наш «Геройчик*» вже на казньох хлібах. З Кенігсбергу мені пишуть, що мають відомости з Берліна, ніби там йдуть приготування до проголошення української держави. Цікаво, чи що з цього вийде?

Тим часом білоруси горою. Їхня Центральна Рада вже радить, а в нас нічого, хоч наші дивізії⁵⁸⁷ б'ються з ворогами.

Маємо відомости, що в Києві большевики по приході розстріляли на Софійському майдані аж 35 тисяч людності⁵⁸⁸. Це ж бо жах! І культурний Захід йде з ними рука в руку. Що лишиться від нашого народу, як ту чуму червону таки виженуть з нашого краю? Чи не знайдемо тільки землю — без будівель, без сіл, міст та людей? Нещасна ти, Україно, для чого земля твоя така родюча і ти така богата?!

Наші старшини, що беруть уділ у боротьбі в рядах німецького війська, мають військові відзначення: спеціальний орден на зеленій стрічці для не-німців. Полковник Смовський⁵⁸⁹, командир куреня, [має] два відзначення, підполковник Пікульський — три від[значення],

* Генерал-хорунжий М. Капустянський.

полковник Дяченко — одно. Правдоподібно має й підполковник Самутин, але цей зо скромності мовчить, не хвалиться.

Про смерть полковника Романа Сушка не пишу, бо Ви вже знаєте про це з «Краківських Вістей».

Бувайте щасливі та Богові милі.

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 85.

Оригінал. Машинопис.

№ 501 | 3 листа М. Антоновича матері про працю Д. Донцова «Дух нашої давнини»

1 червня 1944 р.

Бресляу

Дорога Мама!

Дякую тобі за листа [...] Донцова книжку Сірий мені прислав. Окладинка нічого — змість по-моєму фатальний. Іменно він примітивний. З Донцовим сталося те саме, що стається з кожним, що полізе не в свою спеціальність; як Щербаківський хороший археолог, але зовсім примітивний у своїх філологічних комбінаціях на конто «нені» або «міні»; як Аза Чернявська непогана балерина, але жалюгідна декламаторська, так і Донців ще сюди-туди досить спритно може гризтися з Назаруком чи писати про поезії Лесі Українки — але зовсім безнадійний як коментатор ідей Пльатоня⁵⁹⁰, переплутаних доволі механічно з ідеями Гоббса⁵⁹¹ та Макіявелі⁵⁹². І як він і Наталі не соображать, що для того, щоб взагалі говорити щось про касти, треба мати якусь систематичніше соціологічну освіту?

Найгірша критика цієї книжки це стягнути на становище автора і попробувати, виходячи з цього становища, приступити до здійснення оголошених ним [думок]. І тоді зразу ж на місці заплутаєшся у безвихідні протиріччя — чи має бути касти замкнена чи відкрита, і коли відкрита, то як, по яких саме критеріях? Які іменно заняття належать до вищої касти — напр., належить сюди інженерія або медицина, чи? І так далі до безконечности. Рівні касти перед законом, чи ні?

Нападки на «демократичне суспільство» це дуже дешева боротьба з тим, чого вже нема. Воно було ще в двадцятих роках, але вже давно вимерло і зараз не існує, принаймні не має суспільної ваги. Донців по старій привычці валить свої аргументи все в ту ж точку, тоді як зараз треба скерувати увагу вже на щось зовсім інше і дошукуватись інших хиб у новім суспільстві.

Поодинокі недогляди в загальнім хаосі не позбавлені пікантности. Напр., на стор. 35 Донцов восхваляє полковника Левенця, а лає Герцика як жидівського ублюдка, продукта дегенерації козацької провідної верстви. Але ж акурат Герцик був до кінця вірним сторонником Мазепи, тоді як Левенець спочатку вагався — а потім ... боронив Полтаву від шведів.

Або принижування хліборобів і похвали державотворчим номадам [...], а потім на стор. 103 критика Паріса за те, що він «пастух». Відвага і твердий характер Ганни Монтовт,

згадані на стор. 40, просто якесь непорозуміння. У мене тверде враження, що Левицький вибрав на роман цей сюжет іменно тому, що він созвучний із модним в його епосі психологічним романом. Ганна Монтовт має (як літературний твір очевидно) занадто багато спільного з винниченківським героєм «Моеї сповіді» або що. Це особа з явно вираженими позначками дегенерації (атрофія волі, хороблива легковажність, занепад чуття пристойності), при чому в загальнім наставленні твору автор вимага для неї співчуття і готов винуватити в її нещастях середовище. Але таких ляпсусів більше.

Цілоку міцно.

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 109–109зв.
Оригінал. Машинопис.

№ 502 | **Лист М. Садовського В. Петріву про службу колишніх українських старшин у німецьких військових частинах, хід вишколу дивізії СС «Галичина» та небажання німецької влади ширше залучати українських вояків до боротьби з радянською владою**

18 червня 1944 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Ще десь у січні місяці писав до Вас і доповідав про акцію втягнення мене й моїх близьких старшин до одної справи. Від Вас також уже з півроку не маю ані слова. І тільки вряди годи зустрічаю в «Краківських Вістях» Ваші прекрасні статті. Так хочеться часами обмінятися з Вами думками та інформаціями, але обставини ніяк не дають змоги взятися за машину.

Перш ніж приступити до моїх інформацій, хочу хоч конспективно кинути жмут думок щодо Ваших листів і зачеплених там справ. Ми з Вами належимо до того складу людей, що завжди чинять без розголосу, бо скромними є. Йі тому про Вашу візиту у наших старшин Галицької дивізії хіба тільки я один знаю. Натомість інші, як «Дід»* наш, реклями жадає, йдучи за гаслом: «шумім, братци, шумім». І тому свою візиту зафіксував на світліні та ще й в пресу подав. Вчора прийшлося мені побачити ту світліну в «Українському Добровольцеві». Маю і я її.

Дивізія «Галичина» є вже готова до вимаршу в поле. Станеться це ось вже тепер. Це є насправді наш єдиний здобуток. Маємо обучених і озброєних: двадцять тисяч козаків, дві тисячі підстаршин і 640 старшин при запасовій бригаді в шість тисяч люду. Командує дивізією німецький генерал Фрайтаг. Щоправда, майже зо всіх становищ (командирів полків та куренів) наших старшин поздїймали, але в тому нема великого лиха. Вдержався на поверхні тільки підполковник Палієнко (алмазовець і пізніше подебрадівець), що дістав рангу майора й становище командира тяжкого гарматнього дивізіону; вже брав участь у боях і зїстав нагороджений орденом заслуги. Таке ж відзначення дістав і підполк. Ремболович, що командує саперною сотнею з рангою сотника.

* Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

У Військовій Управі «Галичина» працюють на відповідальних фахових становищах такі наші старшини: підполк. Мандзенко, підполк. Євтимович та підполк. Пікульський. Шкодує дуже, що Вам не поталанило показатися нашій молоді на вишколі.

Запитуйте, що робиться з нашим «Дідом». Так, він всюди мачає свої пальці. Писали мені й говорили, що він і «гол-компанію козацію» організує (читав навіть його якийсь заклик про це в якійсь газеті) і оце прийшлося вчора почути від представника одного з високих штабів, що щось там крутиться коло формування запорозького корпусу. Про цю останню справу подам у своїх інформаціях. «Геройчик»* «у гаряче» свого носа не впчає, тим більше, що вже «сидів», правда тільки день чи два. Його шефа полк. Романа** забито, а підвладних посаджено.

Хоч Ви й не вірите в можливість очолення своєю особою нашого війська, але знайте, що коли прийде до реалізації його, то таки Ви будете на його чолі. Про це я напевно знаю. Звичайно ж, що не тільки Ви, але й я зо свого скромного становища не підемо до ріжних «новотворів».

В справі творення думки про єдину українську націю поговорю з Вами іншим разом, бо це займе чимало часу й місця в листі. Ваші міркування наскрізь оригінальні й дуже цікаві в цій справі.

Якби вже хотілося, щоб Ви були тут з нами, щоб спільно думати і працювати та повсякчас діяти! У нас по забивстві тутейшого нашого провідника підполк. Поготовка, йде все до того, щоб оздоровити тутейші наші взаємовідносини; того вимагає від УЦК в Кракові і Влада. Йдуть переговори. Якщо дійде до полагодження тих справ, то не виключеним є, що і Вас сюди спровадимо. Ручитися за успіх не можу, але надію маю.

Цікавими Вашими думками завжди ділюся з моїми однодумцями. Вони роблять на них сильне вражіння. Як вони, поділяючи мою думку, прагнуть спровадити Вас до нашої гурту.

Німецька думка щодо наших людей з-під совітів таки міняється. Прикладом, прийшло таки нарешті до того, що ненависного напису на кожному з них «ост» уже здіймається. Замість того наші люди мають носити на рукаві щитка жовто-блакитного з тризубом, москалі — щитка трьохколірового з андрієвським хрестом, а білоруси свої кольори з своїм знаком.

Оце, здається, все з Ваших останніх трьох листів, щоправда давніх. Тепер вернусь до «Діда». Як Ви вже знаєте з мого січневого звіту Вам про ангажування мене до відомого Вам штабу, — «пішов на удочку» тільки п[олковник] Долуд. На щастя дуже хутко, так що він навіть не приступив як слід до урядування, ту всю затію зліквідовано й п[олковник] Долуд мусів чим хутчій «ушитися во своясі». Тепер цей панок знова заворушився. Оце чую й листи та телефони одержую про його «діяльність». З б[увшої] Лодзі полк. Павлюк телефонує, що там гарцював той пан й тепер багатьох наших військовиків кудись там покликано на службу. З іншого міста пишуть: «Полк. Долуд оголосив, що дозволено формувати запорозький корпус. Виїхало від нас охотників 5 люда. Я дав двох своїх синів (це полковник гарматчик запорозької дивізії), та ще сотника і двох козаків. Я отримав призначення на командира 1-го загону. Зо мною виїжджає ще два сотники та багато підстаршин і юнаків. Ласкаво прошу напишіть нам якнайскорше і дайте свій висновок та вказівки».

Другий доповідач, хоч тільки підхорунжий, розкусив сам заміри п[олковника] Д[олуда] так: «...здобуває нелегально адреси і кудись дає, а пізніше люди дістають покликання

---

* Генерал-хорунжий М. Капустянський.

** Йдеться про полковника Р. Сушка.

до ... і не знають, що робити; робитися замішання. Так було уже недавно у Лодзі. Ця справа не є корисна для наших сподівань. В цій справі був у нас п[олковник] В. з Г[оловної] Упр[ави] з Б[ерліна] і цю справу вияснював та казав, що це є чорна робота і отаманія. Полк. Д[олуд] послуговується залізним листом і пропагує та говорить все, що хоче, аби заохотити і обдурити. Так було і на козацькій могилі після панахиди по Головному Отаманові та ген. Безручкові, що їх там роблено на Ваше зарядження. При чому він покликається на Варшаву, ген. Омеляновича-Павленка старшого та ген. Капуст[янського]».

Вчора був у мене представник одного зо штабів. Він їхав з Праги й мене поінформував, що був у генер. Омеляновича-Павленка, від якого довідався, що той щось там робить біля справи творення ... запорозького корпусу. І тут невідомо: чи це думку старого спровокував п[олковник] Д[олуд], чи це й старий пішов слідами п[олковника] Д[олуда]. Я відписав отому нерозумному горе-полковникові тільки так: «Про формування запорозького корпусу нічого нашому Проводові не відомо. Я не вірю, що формується корпус. Правдоподібно формується окремі загони для боротьби на тамтих тилах. Ви ж самі знаєте, що в корпусі немає становища командира загону, а є там сотні, курені чи баталіони, полки, бригади та дивізії. Щодо юнаків, то мені їх впрост шкода, бо ліпше їм іти до Галицької дивізії, де за три місяці вони, пройшовши вишкіл, дістануть старшинську рангу».

Головна Управа УНО розіслала по всіх своїх філіях обіжника з закликком вступати охотниками до Галицької дивізії старшин і кандидатів на старшин. Останніми вважаються:

1. Особи, що проходили військовий вишкіл в старшинських юнацьких школах й не закінчили його.

2. Особи, що мають закінчені вишколи підхорунжих.

3. Особи, що проходили військову службу однорічн[у].

4. Особи, що проходили військову школу та мають освіту не нижче 6-ти класів гімназії.

Для кожного зголошеного обов'язковим є 3-х місячний військовий перевишкіл при дивізії.

Дивізія, ніби, має ще комплект людського матеріалу на дві дивізії та не має для них старшинського й підстаршинського складу.

Є чутка, що має бути оголошений побір українців до війська. Як на галичан і холмщаків, то вони цього тільки і чекають, бо охотниками йти до галицької дивізії бояться, мотивуючи тим, що ану ж прийдуть большевики, то вони нас за це поріжуть наших батьків, а як буде мобілізація, то всі підемо.

В Райхові такий закон уже видано для всіх бездержавників, в тому числі і для наших. Ад'ютант генерала Удовиченка сотник Майборода вже парадував тут у Варшаві в мундирі німецькому.

Скільки то вже є озброєного нашого війська! Якби так Господь Бог привів до того, щоб ці числені роскидані по всіх фронтах українські відділи було зведено до купи. Яка б то вже велика була армія! Якби то вона блискуче виказала себе в боях проти запеклого нашого ворога — большевиків! Скільки б то користи вона принесла німецькому командуванню! Чому німці ще й доси не хочуть цього зрозуміти, не використовують нашого запалу й пориву та ненависти до москалів?

На цьому сьогодні кінчу. Чекаю від Вас вістки. Забув згадати про візиту у Вас з листом від А[ндрія] Микола[йовича] [Лівицького]. Я не є ентузіастом у тій справі й Вам не раджу бути. Сердечно стискаю Вашу руку.

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 101–102.
Оригінал. Машинопис.

9 липня 1944 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Одержав два Ваші листи в днях 27 червня та 5 липня, писані: перший олівцем і другий на машині.

Відразу зачну відповідати на Ваші запитання. Отже, Галицька дивізія в команді генерал-майора Фрайтага вже вимашерувала на фронт, отримавши участок на своїй галицькій землі. Сподіваємося, що зміряється з ворогом-москалем таки достойно. В ній молодший командний склад — український; старший, від ком[андира] батал[ь]йону починаючи, — німецький. Не вся вина в цьому лежить на владі прідержачіх, а й на наших хлопцях, які через горілочку «поопускали» становища ком[андирів] батальйонів і полків. У тому числі і отой милий хлоп Барвінський, про якого Ви так добре писали мені в своєму листі після відвідин вишколу. Один тільки підполковник Палієнко знайшовся на висоті своєї старшинської гідности і тому займає становище командира тяжкого гарматного дивізіону, з яким вже заслужив собі хреста хоробрости. Формується друга галицька дивізія⁵⁹³, йде набір до неї старшин та кандидатів на старшин; козаків уже є обучених до неї до десяти тисяч.

Щось мені здається, що закон про покликання до війська бездержавників не буде мати практичного примінення, принаймні ще й до цього часу нігде не мається виконавчого розпорядження; так мені зо всіх сторін наші військовики пишуть. Тверджу ще й тому, що на терені Райху розіслала Головна Управа УНО заклика про оголошення добровольців до Галицької дивізії, щоправда — старшин і кандидатів на старшин. Це одно. А друге це те, що на тих теренах грасує наш землячок Долуд, який закликає голоситися під його зверхню руку в «запорозький корпус». А пощо ж тоді закон з 25 квітня про побор без державників? Про цього панка скажу далі.

На А. М. [Ливицького] не гнівайтесь за те, що не шле директив. Це тому, що не має жодних підстав до видавання таких. Якщо Ви гадаєте, що справа, якою А. М. [Ливицький] та і Ви захопилися, є ще й сьогодні актуальною, то маєте глибоко розчаруватися. Вона й тоді, коли були відвідини у Вас, не була серйозно поставленою. Були тільки добрі бажання, але не було зовсім реальних можливостей та й підстав. Я дивуюся, як А. М. [Ливицький] після стількох ударів долі ще й доси лишається мрійником та ще й в часі так грубого реалізму.

З листом моїм від січня про втягнення мене і старшин до певного штабу трапилось таке: віддав я його одному землякові, що мав бути у Ваших краях і, як не доручити особисто, то вкинути до поштової скриньки в Празі. Якось то так у нього вийшло, що він, провозивши довший час того листа при собі, повернув мені його при нагоді проїзду через Варшаву, а я тоді вже вкинув його тут до скриньки. Інша річ, чому він прийшов до Вас незаклеєним — це вже для мене є загадкою.

Хоч ми з Вами не мали ніколи близького стику в праці, та все ж у нас з Вами з'являються часто-густо одні і ті ж думки та мрії. От візьмем і ця думка Ваша про збирання відомостей про працю наших людей в галузі боротьби з Москвою та тримання зв'язків

з ними. Я цю працю вже давно розпочав і невпинно переводжу. Маю великий матеріал, щоправда невпорядкований, бо ж я є один без усяких помішників, бодай у вигляді друкарської сили. Та цим не зраджуюсь, бо коли прийде потреба матеріал той використати, то тоді знайдуться й потрібні сили для цього.

Ех, пане генерале, якби то ми були заможні, щоб мати змогу тримати потрібних творчих людей разом, скільки б то доброго й цінного можна було зробити! Цікавий є того я, чому Ваших «Незарєєстрованих» не видрукували. Напишу до редактора Хомяка (я з ним в добрих стосунках) й запитаю. Це й буде моєю відповіддю Вам на запитання, як я до тої справи ставлюся.

Оце було б і все по Ваших листах, бо ж не хочу перемивати брудної білизни наших чорноризників, які до речі вже виїхали від нас до Криниці.

Тепер ось що. А. М. [Лівицький] вже понаписував декому з наших старшин, що я отримав пропозицію формування й вони тепер засипають мене листами і навіть телефонами з цілої Г[енеральної] Г[убернії] Райху. Дійсно, був у мене та і в нього наш підполковник, який від довшого часу працює в одному штабі. Його прислано на вивід, чи ми піднімемося [до] акції формування спочатку корпусу та чи будемо мати для цього відповідну кількість старшинського складу. Весь командний склад має бути наш і тільки при кожному штабі перебуватиме німецький фаховий дорадник. Уніформа наша, стяги наші. Команда наша і т. д. Крім цього, мало б бути репрезентативне військове тіло (штаб чи що); на чолі його — головнокомандуючий. Штаб цей (головний чи що) мав би, здається, аж 24 відділи — з нашими старшинами. Для очолення корпусу і репрезентативного тіла намічено там десь кандидатів: ген. Петрів і ген. Шандрук (!).

Поінформувавши мене та А. М. [Лівицького] і одержавши від мене вичерпуючі дані про цю справу, зокрема, про кандидатів, той підполковник відїхав на периферію і мав за два дні вернутися до мене, щоб спробувати обсадити всі командні становища в обох організаціях, після чого чи то до мене мали б приїхати зо штабу фахівці для остаточного обговорення справи, а чи мене до штабу покликати. Проїшов тиждень, а від тої справи ні слуху, ні духу. Телефонічно дістав я відомости з периферії, що того підполковника раптово викликано з поворотом до свого штабу, а з ним ще одного високого німецького воєначальника. Отже, і на цей раз справа завмерла. А може я помиляюся: може тільки відтяглася.

Оце Вам і всі наші гаразди. У зв'язку з подіями на фронті приходиться задумуватися нам, що робити з А[ндрієм] Миколайовичом [Лівицьким] та й з собою самими.

Вітаю щиро від себе і мого доброго оточення.

Ваш

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 104.

Оригінал. Машинопис.

13 липня 1944 р.

Варшава

Вельмишановний пане генерале!

Оце перечитав я ще раз Ваші листи з кінця минулого року. Вичитав я там Ваші міркування щодо різниць поміж українцями знад Дністра й знад Дніпра. В цій справі як надмірний оптимізм, так і надмірний песимізм буде завжди шкодити. Не будемо казати, що різниці ці дрібні й що їх можна легковажити. Але мусимо собі здати справу з того, що над психологічним об'єднанням всіх українців працюють не тільки соборники-державники довгі роки, але й вороги українців, насамперед москалі-большевики. Працює над нашим об'єднанням наша тяжка недоля, той молот ворогів, що хочучи нас розбити — нас скоує. Ми не шкло, бо якби так було, то ми б уже давно зникли з нашої країни, як зникли з неї обри, хозари, половці, печеніги, татари та інша мара, що хотіла нас знищити. Може тому й народилась спільна ідея солідаризму, як вислід пробудженого інстинкту самозбереження.

Сучасна катастрофа на наших землях є жахлива й для слабшого народу напевно була б забійчою, але для народу козацького, народу, що породив Володимира Великого, Богдана Хмельницького й Тараса Безсмертного*, народу, що відродив дух Січі після віків неволі, — цей несамовитий струс мусить бути початком правдивого пробудження соборного державного почуття. «Татарська навала дала нам Острожщину, польська інвазія Слобожанщину, а сучасна північна небезпека дасть нам Припонтиду», каже Дмитро Донцов в своїх писаннях з кінця 1943 року.

Жахливий натиск, який відчуває наш нарід, мусить викликати шалену відпорну силу, бо інакше він не був би великим народом і як такий не мав би місця під сонцем. «Те що дозріває, або вже й дозріло тепер в українцях, найбільш замкненому в собі народі Європі, це не дрібні почування. Те, що дозріває, приходять по страшних ударах і по великих смертях. Це — велика річ, а не подробиці. Це процес, якого жодна книжка не дожене, це формація, якої жодна заборона не відкличе». («Чорноморський Збірник» ч. 26, Юрій Липа).

Ми знаємо з газет, що повстанчий рух в Україні під цю пору проти большевиків зовсім не є такий малий. Чи не він є найважливішим чинником, що спинив наступ червоних на Холмщину й Галичину?

Що до московської мови наших втікачів перед червоними москвинами, то вже й галичани відрізняють серед них таких, що тільки через терор червоних призвичаїлись до чужої мови. Але вони, подібні до ірляндців, які говорять по-англійськи, ненавидять большевиків і почувають себе тільки українцями. Безумовно, що серед них є й якась частина прихованих москалів, що вдають з себе українців, бо так вигідно, але їх є меншість. Це спостерігаємо й серед формацій УВВ (Українське Визвольне Військо). Признають це й москалі: «хотя они говорят по рускі, но они украинци».

Чи Ви, пане генерале, читали статті про солідаризм, як спільну всім українцям ідею в «Українському Віснику» ч.ч. 8 і 9 з цього року? Про це ж писав і «Голос», пишуть і «Краківські Вісті» в ч. 135 з 23.VI. 1944 року.

* Йдеться про Тараса Шевченка.

Ця ідея, як я вже якось писав Вам восени, цілком є незалежна й нічого не має від мавпування когось. Вона є нашою загально-національною ідеєю, ідеєю й Андрія Миколайовича [Лівицького], і проф. Кубійовича, і нової еміграції.

Чи одержали попередні листи: з 9 липня довгого на двох сторінках та з 11 липня відписи в справі полк. Долуда?

Новин біжучого дня не маю.

З вояцьким привітом й правдивою пошаною до Вас

(М. Садовський)

Полковник

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 105.

Оригінал. Машинопис.

№ 505 | **Лист директора Українського наукового інституту в Берліні І. Мірчука генерал-хорунжому В. Петріву з проханням підготувати для публікації в німецькій та українській пресі статтю про долю української еміграції у випадку спроб радянської влади повернути її в Україну**

22 липня 1944 р.

Високоповажний пане генерале!

Перед десятьма днями написав я Вам листа, в якому просив о статтю на ось яку тему: в минулому році, коли англійці зайняли Сицилію й Полудневу Італію, зажадав більшовицький уряд від усіх держав видачі емігрантів. Перед двома місяцями большевицький посол в Єгипті звернувся до єгипетського правительства з домаганням, щоби усі в Єгипті живучі російські емігранти змінили свої документи з єгипетських на большевицькі. Перед двома тижнями обійшла шведську пресу вістка, що всі большевицькі послы дістали від московського правительства приказ домагатися від союзних держав видачі усіх емігрантів з бувшої Росії. Моє прохання, яке не має особистого характеру, а було звернене до Вас з доручення Міністерства Пропаганди, основувалося на цьому, щоби Ви були так добрі написати статтю на 3–4 стор. машинового шрифту, яка мала би бути використана в українській, німецькій пресі та по радіо. Листа до Вас вислав я до Праги на адресу проф. Антоновича, думаючи, що Ви перебуваєте в Празі. Коли перед кількома днями я був в Празі, сказав мені проф. А[нтонович], що цього листа переслав Вам до Берна. Справа є дуже пильна, а через незнання Вашої адреси затрималась вона вже більше, ніж тиждень. Тому, що питання торкається нас всіх, прошу Вас дуже не відмовитись від цього, а на кожен випадок повідомити мене сейчас, на що я можу рахувати.

Остаюсь з виразом глибокої до Вас пошани,

Ваш

(І. Мірчук)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 106.

Оригінал. Машинопис.

22 липня 1944 р.

Варшава

Високоповажний пане генерале!

Листа Вашого з 18.VII. оце одержав. Дякую щиро. Про те чи інше рішення в справі формування Українського корпусу для боротьби проти большевиків на Східньому фронті ще нічого не маю. Була тільки лаконічна фраза в листі від післанця, що справа є в стадії вирішення, але післанець припускає, що її буде розв'язано негативно. Я так і припускав, хоч заходилися біля тої справи дуже ретельно. Ваша постава мені сильно сподобалася. Знаючи Вас так дуже добре, я і не припускав, що постава Ваша буде інакшою. Рівняти Вас з [генералом] Шандруком не приходиться. Про нього не хочу нічого говорити.

Маю точні відомости, що зорганізовано Український комітет на чолі з посадником міста Харкова (прізвище його, як не милюся, Самосенко⁵⁹⁴). Про ролю чи функції цього комітету ще нічого не знаю: наші люди, що є там в центрі, твердять, що це є певним позитивним здобутком. Дальші інформації в цій справі подам, як сам буду мати.

Наближається час, коли мушу змінити місце осідку. Припускаю, що виїду разом з Андрієм Миколайовичем [Лівицьким]. Напишете мені, як подам нову адресу.

З вояцьким привітом й повагою до Вас

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 107.

Оригінал. Машинопис.

4 серпня 1944 р.

Високоповажний пане генерале!

Чи думали ми дожити до такої біди?... Не вірив я в успіхи большевиків і тому сидів в В[арша]ві аж до остаточного менту. Та й мусів сидіти, щоб мати різні контакти.

І ось виїхав з родиною та необхідними речами з самого пекла в автот і сижу коло Каліша, сподіваючись пізніше проїхати аж до Відня. Хотів трафити до Чехословаччини, та туди не пускають, а до Австрії вже пообіцяли.

Цікавий був би знати Вашу думку про сучасну ситуацію і Ваші прогнози на майбутнє? Не думаю, щоб большевизм залив усю Європу, бо у них в запіллю такий розклад, що довго не витримають і партизанка там далеко поважніша, ніж була на цьому боці...

Пишу для того, щоб Ви й інші однодумці знали, куди мене доля закинула. Часова моя адреса така: «Andreas Liwytzkyi. Puste restante. Lask Wartheland». Адреса пізніша

і «зв'язкова» взагалі така: «Andrÿ Zuk. Josefstädterstr. 79/18. Wien 8». Звідти листи пере-силатимуть туди, де я опинюся.

Шкода велика, що з тієї візити молодих людей нічого не вийшло. Перешкодили пізніші події, а пляни були цілком поважні.

Коли б і Вам довелося виїхати, шукайте мене по вказаній зв'язковій адресі. Покищо зі мною сидять полковники Садовський та Вишнівський, які просять вас вітати. Будемо сидіти тут, поки ворог не дуже наближається.

Усього найліпшого

(А.Лівицький)

4/VIII.44

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 130, арк. 116.
Оригінал. Рукопис.

№ 508 | **Лист професора І. Мірчука генерал-хорунжому В. Петріву про труд-нощі консолідації різних політичних груп українства та з надією, що перемога залишиться за Німеччиною і що Велика Британія і США захистять Європу й українців від загрози з боку більшо-виків***

4 серпня 1944 р.

Великоповажний пане генерале!

Дякуємо Вам дуже за Ваш лист з дня 28.7 цього року і дуже жалкую, що брак часу та інші обставини не дали Вам змоги написати цієї статті. Генеза цієї статті ось яка: один мій знайомий урядовець в Східньому Відділі Міністерства Пропаганди, який помагає, де тільки може в українських справах, просив мене, щоби для урядових цілей написати йому невеликий доклад на цю тему.

Вибачте пане генерале, що не погоджуюся з Вашою думкою, неначе б то «Кожному українцеві й не лишень «емігрантові» є samozрозуміло трагічне його положення у випадку перемоги тієї політики, що її проводять нині Англія та Америка, що передали явно та славно провід до рук Москви», навпаки, тут в Берліні, а також і в Празі доводиться мені зустрічатись з десятками людей, які думають, що Англія й Америка будуть охороняти Європу, а також і українців перед загладою, що грозить з боку більшовиків.

Хоч як критичне є теперішнє положення, то я переконаний в цьому, що перемога зали-шиться на німецькому боці, так само, як я свято вірю в це, що на випадок побіди больше-визму українцям прийдеться покласти хрест на все і то не тільки в індивідуальному, але й в загальному розумінні.

Питаєте мене, Високоповажаний пане генерале, чи відбувається тут консолідація сил, що вели вже боротьбу з московським комунізмом? Консолідація йде, але дуже повільним темпом; хоч причина цього повільного темпу лежить виключно в нас самих, бо немає такої сили, яка би могла заборонити українцеві з однієї групи бачити в українцеві іншої

* Лист виконаний на бланку Українського наукового інституту в Берліні.

орієнтації спільника загальнонаціональної неволі та щоби в такий момент, як теперішній, треба було б забути про усі так звані «партійні» різниці.

Прошу Вас вибачити мені, що турбував Вас своїм проханням.

З виразом глибокої пошани,

Ваш

(Мірчук)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 117.

Оригінал. Машинопис.

№ 509 | Лист А.Лівицького генерал-хорунжому В.Петриву зі скаргою на бездіяльність у зв'язку із наступом радянських військ

21 серпня 1944 р.

Високоповажний пане генерале!

На Сході ніби трохи устabilізувалося, і тому я до цього часу в цьому малому місті. Дуже нудно і сумно себе почуваю, бо мушу бути цілком безчинним і не можу знати, на що чекати далі. Якась ідіотична та безглузда ситуація створилася, а ми мусимо тільки чекати на нашу невиразну долю.

Добре, що тут є чимало наших людей, а то з нудьги і захворіти можна. Довелося навіть «оказати високу честь» одному українському буржуєві тим, що погодився бути хрещеним батьком у його малого сина. Хрестини були досить урочисті з традиційними промовами, а я навіть відповідати не міг, до того коти скребли на серці! Хоч би вже нарешті був якийсь кінець цьому безглуздю.

Захопив з собою свій архів, тут його впорядковую і знайшов усякої писанини по кілька примірників. Прикладаю й для Вас копію старого листа.

Чи часом і до Вас не заїхали якісь наші втікачі? Може щось чули про холмську кооперацію на чолі з дир[ектором] Лютим?

Коли хтось питатиме про мене, прошу дати мою сучасну адресу. Вітайте старого інженера Коллярда, коли він ще живе на світі.

З щирою повагою

(А.Лівицький)

21.VIII.44

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 118–118зв.

Оригінал. Рукопис.

Лист підполковника М. Россієвича генерал-хорунжому В. Петріву про нові ініціативи щодо створення окремої української армії для боротьби з радянською владою, намагання генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка створити Українську козачу дивізію в складі російських формувань генерала А. Шкуро

7 вересня 1944 р.

Прага

Високоповажний пане генерале!

Серед російської еміграції тут знову вперто заговорили, що будуть брати їх і нас до війська.

Приїхав сюди з Берліна др. М. Сушко й був вчора з деким в нашій гімназії та закликав учнів 5, 6 і 7 класів аби добровільно голосилися до німецьких таборів на працю, бо потім, мовляв, все рівно візьмуть. Подробиць не знаю, бо з др. Сушком ще не балакав.

Вчора з приємністю провів вечір з п. К. В. Дадьком. Сам він родом з Кирилівки на Київщині. Закінчив Університет і потім служив в Червоній армії. Добре пам'ятає наші визвольні змагання. Тепер він, працюючи по організації укр[аїнських] військових відділів, намагається добитися утворення укр[аїнської] армії при умовах близьких нам з Вами. Найгірше цьому шкодять пани аля Долуд, як тепер «Дід»*, який договорився був помогати ген. Шкуро (як Вам подобається?) сформувати укр[аїнську] козачу дивізію, а Долуд мав тому в цьому допомогати.

К. В. [Дадьку] вдалося з «Діда» взяти слово, що ні він, ні Долуд цього не робитимуть. Не віриться мені в це слово. Так часто воно не дотримувалося. При побаченні оповім більше.

Дядько має надії, що в скоршому часі йому дозволять видавати військовий журнал. В цій справі він хоче порадитись з Вами, пане генерале, але без Вашого дозволу не осмілюється писати Вам. Якщо Ви проти цього нічого не маєте, я напишу йому про це й подам Вашу адресу.

Вчора вночі він виїхав до Берліна, бо сьогодні укр[аїнська] делегація має бути у сильних мира цього. Про це я знаю і від наших. Мова йтиме про укр[аїнську] справу взагалі, а укр[аїнської] армії зокрема.

Якщо буде щось цікавого, негайно сповіщу Вас.

Події розігруються, як по нотах. А наш «віз і нині там». А це мене найбільше непокоїть.

З глибокою до Вас, пане генерале, пошаною,
Ваш

(М. Россієвич)

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, стр. 130, арк. 121–122.
Оригінал. Рукопис.*

* Генерал-поручник М. В. Омелянович-Павленко.

10 вересня 1944 р.

Високоповажний п[ане] генерале!

Чи знаєте Ви про «козачу» організаційну працю і чи читаєте «Казачий Вестник»?

Зверніть увагу, що всі козаки й ті, що були єдинеделімцями та україно...*, раптом (з наказу очевидно) зробились самостійниками і ненависниками Росії.

Стараються навіть у Віснику натякати, що не тільки мусить повстати «Козача Держава», але й Україна також. Коли знаєте про цю історію, прошу мене повідомити. Обставини склалися так, що я з родиною певно переїду кудись в околиці Праги — і тоді вже напевно побачимось. Тижні два ще тут посиджу, коли не наженуть зі Сходу...

Багато тут побачив цікавих людей і не жалкую, що так довго тут затримався. Порядкую свої архіви, познаходив давні комунікати, один прикладаю для Вас.

Цікаво, чи й до Вас не прийдуть «гості»** зі Сходу, і чи радите Ви мені осісти на зиму в околицях Праги?

Чекаю все на «розклад» б[ільшови]ків і на «нову війну» Англо-Америку з більшовиками? Сподіваюся в кожному разі, що нам з Вами доведеться ще співпрацювати!?

Всього найліпшого,

Ваш

(А.Лівицький)

10.IX.44

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 123–123зв.
Оригінал. Машинопис.*

Лист М.Садовського В.Петриву про втечу його та А.Лівицького з Варшави у зв'язку з польським збройним повстанням проти німців, про нові спроби об'єднання української еміграції та пропозицію генерал-поручника М.Омеяновича-Павленка створити у складі російських козачих формувань Української козачої дивізії

22 вересня 1944 р.

Дорогий пане генерале!

Знов ми на еміграції. Знов майже голі й без нічого. Все кинули в Варшаві. Ледви в останню хвилину вивезено нас (мене й Андрія Миколайовича [Лівицького] з родинами) грузовим автотом, яке прислав один з наших старшин, до Ласку. Це є на залізничній лінії Лодзь — Каліш. Є ми тут від 29 липня. Живемо по-бурлацькому, в умовах примітивних. В додаток до всього мене ще відвідало чимале лихо: у залишеної у Варшаві моєї доньки пропала дитина 1 рік і 3 міс[яці], якої й по цей час (від 1 серпня) не змогла віднайти. Пережила страшну трагедія цілого часу тамошнього повстання і тільки 17 вересня вдалося

* Не до кінця розбірливе слово, шось на кшталт українофоби.

** Маються на увазі радянські війська.

видобути разом з чоловіком з того пекла. Тепер маю великий клопіт перетягти їх до себе, бо тамшня влада не дає дозволу на переїзд до Райху. А крім того, маю вдатися в невідоме за розшуком дитини. Вже документи для цього отримав і не сьогодні-завтра маю пуститися в подорож.

Тепер хоч коротенько про наші загальні справи. Оце кілька день тому назад повернувся я з подорожі до Любена (на північний захід од Бресляу), куди мене було запрошено на нараду в гроні нової еміграції. Для неї створено на терені Райху Український громадський комітет у Берліні та Любені. Крім того, установу опіки над робітниками зо сходу (до 5 мільонів). Громадський комітет у Любені підписав з Українським центральним комітетом у Генеральній губернії умову взаємоділення. Тепер громадський комітет прийшов до порозуміння зо мною на співпрацю старої еміграції. Андрій Миколайович згодився з цим станом річей. На чолі Гром[адського] комітету стоїть проф[есор] Харківського університету Дубровський⁵⁹⁵. На чолі установи опіки — голова Харківської городської управи Семененко.

Поза цим в Берліні йде в прискішеному темпі справа розв'язання української проблеми. Для очолення там наміченого того ж п. Семененка та Павла Петровича*(!) Уряд наш має й далі лишатися історично-ідеологічним центром. Одночасно ведуться переговори й з Андрієм Миколайовичом. Сьогодні відбув він автом на одно таке побачення з прибувшим із Берліна спецом у наших справах. Є й ще одна новина. Про неї розкаже Вам прикладений відпис одного листа.

Автора и організатора Запор[озького] корпусу** пошукує в Кракові влада, бо не здав відчиту з акції й отриманих засобів. Тижнів із півтора тому з'явився він тут у нас і відбув розмову з А. М. [Лівицьким], мною та ще двома моїми старшинами. Подавши інформації про закроєну нашу справу в Берліні, раптом запропонував приступити до формування запорозької (вже) дивізії в козачій формації ген. Шкуро, яко третя дивізія. Ми категорично відкинули цю пропозицію. Тепер, учора ввечері, принесено листа, в якому той автор формувань пише, що в Берліні нашу справу вже вирішено й щоб я та тутейший магнат, сотник нашої авіації, були приготовані (прийде депеша) на виїзд до Берліна в складі 5 осіб і в тому числі ген. Павленко***.

Ваш

(М. Садовський)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 130, арк. 126.

Оригінал. Машинопис.

---

* Йдеться про П. П. Скоропадського.

** Мається на увазі А. Долуд.

*** Йдеться про генерал-поручника М. В. Омеляновича-Павленка.

7 листопада 1944 р.

Відозва

до всіх Гетьманців греко-католицького віросповідання

В Бозі спочив Митрополит Кир Андрій, Граф Шептицький.

В ті, повні суму часи, що ми їх зараз переживаємо, звістка ця про смерть Митрополита Андрія тяжко відбилася в душі кожного християнина та кожного українця, що не загубив любови до своєї Батьківщини.

Нема тут різниці, чи людина належить до греко-католицької віри, чи до іншого віросповідання, всі ми однаково відчуваємо ту страшну втрату, що нам її післав Господь Бог.

Постать в Бозі спочилого Митрополита Андрія була настільки великою, чини Його були настільки просякнуті величною християнською любовю до всіх людей, що з ними Він мав до діла, Його патріотична діяльність на добро України в усіх ділянках її життя була настільки творчою, а Його сила духа, благородність та безконечна жертвенність — настільки великими, Постать Митрополита осяювала таким світлом кожного, хто мав із Ним до діла, — що не могло бути й мови про якісь релігійні різниці. Всі ми — Українці, без жодного виїмку, переживаємо глибоку скорб, почувши про те, що Кир Андрія поміж нами вже нема.

В цю хвилину, дорогі Гетьманці й Гетьманки греко-католицького віросповідання, прийміть од мене мої найсердечніше та найщиріші вислови безмежного співчуття в Вашому великому горі, що всіх Вас огорнуло на звістку про смерть Великого Пастиря — Князя Вашої Церкви. Знайте, що й ми, православні Українці, однаково переживаємо це горе разом із Вами.

Такі люди, як Митрополит Андрій, являються наслідцям усього Українського Народу.

Галицька гілка цього Народу може з гордістю тішитися тим, що така Постать вийшла з її рядів, Народ бо, що з його глибини виходять такі люди, як спочилий в Бозі Митрополит Андрій, може спокійно дивитись в Майбутне.

Йому не страшні ніякі бурі життєві, бо коли Народ цей розуміє своїм нутром всю Велич Того, Кого він нині втратив, можна бути певним, що на зміну Спочилому прийдуть такі ж Велетні Духа й Розуму, що зуміють захистити Народ свій.

Вірю, що так станеться!

Вічна пам'ять Митрополитові Кир Андрієві!

Павло Скоропадський

Берлін — Ваннзее
7 листопада 1944 р.

*ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 462, арк. 62–62зв.
Друкарський примірник.*

№ 514 | Лист М. Антоновича до матері про роботу та умови проживання в Берліні під час бомбардування

16 березня 1945 р.

Берлін

Дорога Мамо!

На Твій останній лист відповідаю зі запізненням, бо саме їздив на пару день до Лєночки у Віттенберг. Їй там живеться досить добре, а донечці особливо добре. Твій проект, щоби я кидав Берлін все-таки не до виконання. Передовсім я маю тут бібліотеки і хоч самому науково творити не доводиться, то хоч кваліфікованої літератури досить і лектурою стараюсь відповідно використати час, щоб не стояти на місці. Читаю планово по черзі що-небудь з історії України і видатніші твори з універсальної історії, французькі або англійські.

Крім того, маю я тут і роботу: друкую в Інституті матриці чергових видань. Зараз у друку В. Дубровський «Україна й Крим» — досить нездала роботища, де для врятування від конфузу доводиться під час друку виправлять принаймні найгрубіші помилки. Наприклад автор назвав Длугоша⁵⁹⁶ «литовським» хроністом. Якраз Длугоша!

Алярми дуже перешкоджають, головне тому, що в останній час якось вони концентруються на наш район, себто на передмістя. Як така міна гримне триста метрів віддалі, то в хаті вириває двері з петель, а про вікна що й говорити. Вночі, з неділі на понеділок (11–12 березня) у нас так повіривало двері і поламало оконні рами. Якось з бідую вставили ми принаймні зовнішні входні двері і живемо далі. Слава Богу, що хоч не зимно. Бомби приходять регулярно кожного вечора коло 9.30. Часами, але рідше буває надпрограмово в полудне — і це найгірше: бо в полудне прилітають американці й не 30–40 штук, а пара тисяч [літаків]. Словом, я не розумію, чому всі так до них тікають і уважають їх культурною нацією, тоді як большевики цього не роблять (хоч би й могли, якби хотіли) і все ж мають славу варварів.

Розміру шкод у Музею я собі уявити так досі і не можу: видимо дім знищений так, що мешкати в ньому неможливо. Зате інше для мене ясно з твого листа, що віце-директор Володимир Дорошенко не на висоті ситуації, коли всю роботу мусить робити Міяковський. Але я про Вол[одимира] Дорошенка був дуже невисокої думки ще з перед 1937 р., коли від Інституту проводив з ним переписку щодо продажі якихось книжок. Тоді я ще говорив про це Батькові, а він сперечався зі мною, мабуть на підставі своїх давніших знайомств. Люди з часом міняються і, на жаль, рідко в ліпшу сторону.

За хліб був би Тобі дуже вдячний. Це треба спитатися на пошті: від часу до часу пакети приймають — потім їх знову забороняють. І то треба спитати саме про Берлін, бо завше до деяких околиць вільно, а до деяких заборона (це йде за чергою). Найкраще, розуміється, передати, але тепер їздять мало, а коли вже їдуть, то з начинням, ...* і плодом і обтягувати їх ще й передачею незручно.

* Нерозбірливе слово.

Міцно Тебе цілую і постараюся писати частіше, коли це справляє Тобі радість. Трудно воно головне тому, що французи і англійці так захоплююче пишуть свої учені книжки на найвіддаленіші теми, що відірватися трудно. Глотця «Егейську культуру» довелось прямо ковтати. Тепер маю знов «*Za formation du peuple goes*».

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 123–123зв.

Оригінал. Машинопис.

№ 515 | Лист М. Антоновича до матері про причини свого переїзду з Берліну та становище в місті, що стало об'єктом бомбардування

15 квітня 1945 р.

Берлін

Дорога Мамо!

Про розстріляння Юрія Липи чув я ще у Бресляу, але джерело цієї вістки — на смерть переляканий Биховський — дуже непевне і я не знаю, чи не буде із цим фактом щось такого, як і з жертвами угорського терору на Карпатській Україні, що потім розстріляні і замучені благодушно тинялись Прагою. Що Ваші пражане збираються дерти це мені зрозуміло з психології українця, для якого втікати все одно куди й від кого святе діло, але не розумію я цього з того пункту, що американці зараз ближчі до Праги аніж большевики.

Говорити, що мені нема сенсу сидіти під бомбами, бо «Україні» з того користи не видно, мене зовсім зпешило. Що то за жупел такий тая Україна, я вже перестаю добирати. Думаю, що коли я тут лишився, щоб зберігати поки можна цінну бібліотеку нашого Інституту, то з цього все таки є якийсь сенс. Батько в подібних обставинах напевне не покинув би, напр., колекції Музею. Зрештою, і Ти, і він нікуди не тікаєте — так чого ж Ти весь час мене до цього намовляєш?

Бомби, розуміється, річ дуже неприємна. Квартиру нашу минулого вівторка так рознесло, що ціла буда, безумовно, завалиться навіть без okazji. Я зможу очевидно зовсім переселитися у Штігліц до Мірчука, але питання на як довго: останні місяці в Штігліці було спокійно, але дві останні ночі знов валили саме сюди. Будучина покаже, що з цього вийде — сучасність показує, що навіть з наймодернішою зброєю «до шенту» збудити мільйонне місто нема можливості.

І все-таки страшно дивно переплітається трагічне і смішне у світі. Повітряний налет — це, безумовно, жажлива трагедія, але от недалеко від нас гримнула бомба в склад військового шпиталю і то саме у відділ з всяким посудом. На червоно емальовані нічні «генерали» розлетілися на дві сотні метрів довкола, але найбільше позастрявало в гіллі великого дерева, на вулиці. Вигляд цього вщерт обвішаного генералами дерева самий несамовитий. Щось як Білібін рисував «яблуньку з золотими яблучками».

Над нашим домом, який горів від бомби надстреленого англійського літака і з нього вивалився ... лугунський «мінімакс», щоб гасити пожежу на літаку. І впав цей мінімакс прямо до нас на горище, де ми совалися зі шкавками і гасили вогонь. В першу мінуту ми навіть не знали, що це таке, але зразу ж воно нам блискуче допомогло загасити пожежу.

Поки що всього кращого. І коли знову ходитимуть про мене «непевні» чутки, то краще не вір. Листи від мене приходять — це документальний матеріал, а що торочать люди — менше важно. Українці особливо здатні дивуватися, коли хтось не хоче думати так, як «усі».

Цілую Тебе міцно.

(Михайло Антонович)

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 124–124зв.

Оригінал. Рукопис.

ПРИМІТКИ

- ¹ *МАТЮШЕНКО Марія* (дівоче прізвище — Гоженко) (1886–?) — громадсько-політична діячка, член РУП і УСДРП, дружина чільного діяча УСДРП Б. Матюшенка. Від 1920 р. — в еміграції в Чехословаччині. Делегатка від українських соціал-демократів на конгресах II Інтернаціоналу.
- ² *АНТОНОВИЧ Дмитро Володимирович* (1877–1945) — політичний і громадський діяч, історик мистецтва і театру, один із засновників РУП, чільний діяч УСДРП. У 1917 р. — в числі творців Центральної Ради, товариш Голови Центральної Ради. У 1918 р. був морським міністром УНР. Від 1919 р. — керівник української дипломатичної місії в Італії. Потім — в еміграції в Австрії та Чехословаччині. Брав безпосередню участь у створенні Українського вільного університету у Відні, ректор і проректор УВУ в Празі, голова Українського історико-філологічного товариства, Музею визвольної боротьби України в ЧСР. Помер у Празі.
- ³ *ПЕТЛЮРА Симон Васильович* (1879–1926) — державний, громадсько-політичний і військовий діяч, публіцист за фахом. Народився в Полтаві, вчився у духовній семінарії. Чільний член РУП і УСДРП. Співробітник та редактор українських видань у Києві, Львові, Москві (1902–1917 рр.). Від 1916 р. — заступник уповноваженого Союзу земств Росії на Західному фронті. Після Лютневої революції 1917 р. — голова Українського військового комітету Західного фронту, делегат Першого Всеукраїнського військового з'їзду в Києві (травень 1917 р.), на якому обраний головою УГВК. У складі Генерального Секретаріату Центральної Ради був генеральним секретарем військових справ, одним із активних творців українського війська (червень–грудень 1917 р.). У грудні 1917 р., з огляду на розбіжності в Генеральному Секретаріаті щодо шляхів військового будівництва, залишив свою посаду. На початку січня 1918 р. став командуючим гайдамацькими кошами Лівобережної України, відіграв провідну роль у придушенні більшовицького повстання у Києві. Після гетьманського перевороту наприкінці квітня 1918 р. очолив Київське губернське земство і Всеукраїнський союз земств, був заарештований владою, а після звільнення підтримав Український національний союз, який готував протигетьманське повстання. В листопаді 1918 р. увійшов до складу Директорії УНР і був призначений Головним отаманом республіканських військ. Коли В. Винниченко пішов з посади Голови Директорії УНР (11 лютого 1919 р.), очолив цей керівний орган і взяв на себе відповідальність за долю української державності. Влітку 1919 р., на ґрунті захисту інтересів загальноукраїнської справи, намагався домогтися порозуміння з Урядом ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем, котрий разом з УГА під натиском поляків залишив рідні терени і перейшов на Наддніпрянську Україну. У боротьбі з більшовиками став на шлях співпраці з Польщею (грудень 1919 — квітень 1920 рр.), за що був критикований політичними опонентами. У листопаді 1920 р., після остаточної поразки у визвольних змаганнях, відійшов з Урядом і Армією УНР на польську територію. Впродовж 1921–1926 рр. прагнув консолідувати українські самостійницькі сили для відновлення УНР, шукав дипломатичної підтримки на Заході. З цією метою в грудні 1923 р. залишив Польщу і в 1924 р. переїхав до Франції. Започаткував видання в Парижі громадсько-політичного і літературно-мистецького тижневика «Тризуб» — пресового органу середовища УНР (1925 р.). 25 червня 1926 р. вбитий у столиці Франції С. Шварцбартом, який мав зв'язки

з більшовицькою спецслужбою. С. В. Петлюра належав до найбільш переконаних і непоступливих українських самостійників-державників, був рішучим противником будь-яких федеративних зв'язків України з Росією.

- 4 *Йдеться про Бориса Павловича МАТЮШЕНКА (1883–1944) — державного і громадсько-політичного діяча, лікаря за фахом, родом з Києва. Чільний член РУП і УСДРП. У 1917–1919 рр. — голова головної медико-санітарної управи часів Центральної Ради, директор департаменту здоров'я Гетьманату, член делегації УНР на Паризькій мирній конференції, голова Закордонного бюро Українського червоного хреста. Від 1920 р. — в еміграції: професор Українського вільного університету (Прага), керівник Співки українських лікарів у Чехословаччині (1922–1935 рр.).*
- 5 *ВАСИЛЬКО Микола (1868–1924) — громадський і політичний діяч, барон, родом з Буковини. Здобув освіту у Відні. Від 1898 р. — посол (депутат) до буковинського крайового сойму, потім — до австрійського парламенту (1899–1918 рр.). Був заступником голови Українського клубу у Відні. У часи Першої світової війни 1914–1918 рр. обіймав посаду заступника Української загальної ради у Відні, організував у складі австро-угорської армії Гуцульсько-буковинський легіон. Наприкінці 1918 р. став одним із співзасновників Української національної ради у Львові, а потім очолив дипломатичне представництво УНР у Відні. У 1919 р. — посол УНР у Швейцарії та Німеччині. Помер в еміграції в м. Райхенгаст (Німеччина).*
- 6 *СРЕМІЇВ Михайло Михайлович (1889–1975) — громадський та політичний діяч, журналіст, родом з Житомирщини. Закінчив Київський політехнічний інститут. Член УСДРП. Заарештовувався царською владою за участь в українському студентському русі. В роки Першої світової війни 1914–1918 рр. служив в інженерному відділі Київського військового округу. На Всеукраїнському національному з'їзді (квітень 1917 р.) обраний членом Центральної Ради, входив до складу ЦК УСДРП і був його представником в Малій Раді. В листопаді 1917 р. обійняв посаду секретаря Центральної Ради. Був головним редактором газет «Вісті з Української Центральної Ради» та «Робітничої газети». У період Гетьманату займався журналістикою. У часи Директорії УНР — секретар української дипломатичної місії в Італії (1919–1920 рр.). Від 1921 р. — в еміграції у ЧСР, працював в Українській господарській академії у Подебрадах, а в 1928 р. переїхав на мешкання до Швейцарії. Займався журналістико-публіцистичною діяльністю, співробітничав з українськими та іншомовними виданнями.*
- 7 *ЛЕВИНСЬКИЙ Володимир (псевдонім — «Баск») (1880–1953) — громадський і політичний діяч, один із теоретиків українського соціалістичного руху, чільний член УСДП в Галичині. В 1904–1914 рр. — редактор чи співробітник пресових органів УСДП: «Воля», «Земля і воля», «Вперед», «Робітник», «Наш голос» (Львів) та «Дзвін» (Київ). Перебував у тісних зв'язках з УСДРП. У 1919–1920 рр. був членом Закордонної групи УКП у Відні, виступав за співпрацю з радянським урядом України. Помер у Відні.*
- 8 *Один із найпоширеніших псевдонімів Д. В. Антоновича. Див. примітку 2.*
- 9 *ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович (1880–1951) — політичний і державний діяч, письменник, родом з Кіровоградщини. Один з організаторів РУП і УСДРП, постійно переслідувався царською поліцією. В 1917 р. — лідер УСДРП і головний редактор «Робітничої газети», член і заступник Голови Української Центральної Ради, перший голова Уряду України — Генерального Секретаріату. За гетьманства П. Скоропадського (1918 р.) був одним із засновників Українського національного союзу, який здійснив антигетьманське повстання. В листопаді 1918 — лютому 1919 рр. — Голова Директорії УНР. Виступаючи проти орієнтації на Антанту, зрікся посади і виїхав за кордон. У 1919–1920 рр. намагався домовитися з більшовиками про визнання української радянської самостійності, з цією метою знову повернувся в Україну, вів переговори у Москві та Харкові. Не досягнувши порозуміння, виїхав за кордон. На початку 1920-х років намагався повернутися до активної політичної діяльності, відновити своє членство в Директорії УНР та вилучити з її складу С. Петлюру. Після загибелі останнього (1926 р.) прихильники В. Винниченка знову закликали його «кидати ліру і братися за кермо». Однак у цей час він, мабуть, прийняв остаточне рішення відійти*

від політики, хоча далось це йому важко. Оселившись у Франції, присвятив себе літературній діяльності. Після приходу до влади в Німеччині А. Гітлера В. Винниченко у 1933 р. надіслав відкритого листа до партійно-радянського керівництва СРСР і УСРР, попереджаючи про загарбницькі плани нацистів щодо України. У роки нацистської окупації був ув'язнений у концтаборі. В останні роки свого життя позитивно оцінював збройну боротьбу УПА проти більшовицького режиму, розглядаючи її як продовження справи, за яку поклали голови кращі сини України. Помер у містечку Мужен поблизу Канн у Франції.

- ¹⁰ *МАЦІЄВИЧ Кость Адріанович* (1873–1942) — державний і громадсько-політичний діяч, вчений-агроном за фахом, родом з Київщини. До 1917 р. працював у сільськогосподарських установах (Полтава, Саратов, Харків), був професором вищих сільськогосподарських курсів у Петрограді. Після Лютневої революції 1917 р. повернувся до Києва, став членом УПСФ і був призначений товаришем генерального секретаря земельних справ Центральної Ради; опрацював проект земельної реформи в Україні, брав активну участь в організації сільськогосподарської кооперації. У 1918–1919 рр., за дорученням Директорії УНР, вів переговори з представниками Антанти, а потім обійняв посаду міністра закордонних справ УНР. У 1919–1923 рр. був головою української дипломатичної місії в Румунії. Від 1923 р. мешкав у Чехословаччині, працював професором Української господарської академії в Подєбрадах, брав активну участь у суспільно-політичному житті української еміграції, в підготовці Всеукраїнського національного конгресу (1933–1938 рр.). Належав до найближчого оточення С. Петлюри, користувався його високою довірою.
- ¹¹ Йдеться про так званий Бернський Інтернаціонал, який був створений у 1919 р. на базі колишнього II Інтернаціоналу — міжнародної організації соціалістичних партій (від 1923 р. — Соціалістичний робітничий інтернаціонал).
- ¹² *ГЮЇСМАНС Каміль* (1871–1968) — бельгійський політичний і державний діяч. У 1904–1919 рр. був секретарем Міжнародного соціалістичного бюро II Інтернаціоналу. В лютому 1940 р. обраний головою Бюро соціалістичного робітничого інтернаціоналу. Обіймав високі посади в уряді Бельгії, був прем'єр-міністром (1946–1947 рр.).
- ¹³ *МАРТОС Борис Миколайович* (1879–1977) — громадсько-політичний і державний діяч, вчений-економіст, родом з Полтавщини. Член РУП, згодом — активний діяч УСДРП. До 1917 р. — організатор кооперативних товариств, голова ради Дніпросоюзу. В 1917 р. — член Центральної Ради і Малої Ради, ЦК Селянської спілки. Перший генеральний секретар земельних справ, а 8 вересня — 26 грудня 1917 рр. — заступник генерального секретаря земельних справ; один з авторів проекту земельного закону Центральної Ради; в 1918 р. — голова управи Всеукраїнського кооперативного комітету; 26 грудня 1918 — 11 лютого 1919 рр. — міністр фінансів в уряді В. Чеховського; 9 квітня — 27 серпня 1920 р. — голова Ради народних міністрів і міністр фінансів УНР. З 1920 р. — в еміграції у Німеччині, потім — у Чехословаччині. Один з організаторів і професор Української господарської академії в Подєбрадах; у 1936–1938 рр. — директор Українського технічно-господарського інституту. В 1945 р. переїхав до Мюнхена, де став засновником і ректором Української вищої школи економіки (1945–1949 рр.), працював у Інституті вивчення СРСР. З 1958 р. жив у США.
- ¹⁴ *СУПРУН Григорій* — один із керівних працівників Міністерства фінансів УНР, очолював закордонну експозитуру кредитової канцелярії в Берліні.
- ¹⁵ Йдеться про «ліву» течію в УСДРП, так званих «незалежних», які в січні 1920 р. створили Українську комуністичну партію (УКП), прихильником якої став В. Винниченко.
- ¹⁶ Український національний союз (УНС) — координаційний орган УСДРП, УПСР, УПСФ, УПСС та низки культурно-громадських і профспілкових організацій самостійницького спрямування, які перебували в опозиції до гетьманської влади. Створений у серпні 1918 р. Його головами були А. Ніковський, В. Винниченко, М. Шаповал. Коли 14 листопада 1918 р. П. Скоропадський проголосив федерацію України з Росією, УНС створив Директорію і розпочав повстання проти гетьмана. Припинив існування в січні 1919 р.
- ¹⁷ *МАРГОЛІН Арнольд Давидович* (1877–1956) — політичний і громадський діяч, адвокат за фахом, працював у Києві. До 1917 р. очолював єврейське товариство «територіалістів»,

- був членом ЦК Російської партії народних соціалістів. Від 1918 р. — член УПСФ та Генерального суду УНР, був товаришем міністра закордонних справ УНР, входив до складу української делегації з переговорів із представниками французького командування в Одесі. У 1919–1920 рр. був членом української дипломатичної місії на Паризькій мирній конференції, послом УНР у Великій Британії. Після 1922 р. мешкав у США, намагався зацікавити «українським питанням» громадськість та уряд цієї держави.
- ¹⁸ **КАУТСЬКИЙ Карл** (1854–1938) — діяч і теоретик німецької соціал-демократії, один із лідерів II Інтернаціоналу, родом із Праги. З кінця 1870-х років став на позиції марксизму. В часи Першої світової війни очолив центристський напрям у міжнародному соціал-демократичному русі. Вороже зустрів жовтневий переворот більшовиків у Росії 1917 р. Був з-поміж засновників Німецької соціал-демократичної партії. У 1920-х роках став одним із ідеологів «демократичного соціалізму». Після аншлюсу Австрії (1938 р.) переїхав до Праги, а потім до Амстердаму, де й помер.
- ¹⁹ **ВІКУЛ Сергій Павлович** (1890–1937) — політичний і громадський діяч, журналіст, родом з Поділля. Вчився на юридичному факультеті Петербурзького університету. Член УПСР. У квітні 1917 р. обраний до Центральної Ради. Учасник Демократичної наради в Петербурзі (вересень 1917 р.). У 1919 р., розійшовшись із лінією ЦК УПСР щодо більшовиків, виїхав до Німеччини. Тут намагався створити осередок Закордонної групи УКП, став на шлях співробітництва з радянським представництвом, був редактором українсько-американського видавництва «Космос» (Берлін), працював референтом постпредства УСРР у Польщі. У 1928 р. повернувся в Україну. Був членом колегії ЦСУ УСРР, заступником директора Інституту марксизму-ленінізму. У 1933 р. заарештований ДПУ, отримав десять років ув'язнення у виправно-трудових таборах. У 1937 р. розстріляний.
- ²⁰ **ПОРШ Микола Володимирович** (1879–1944) — політичний і громадський діяч, економіст і публіцист, родом з Полтавщини. Чільний член РУП і УСДРП, противник об'єднання українських есдеків з РСДРП. До 1917 р. був відомим діячем кооперативного руху, дослідником із статистики. На Всеукраїнському робітничому з'їзді в липні 1917 р. обраний головою Всеукраїнської ради робітничих депутатів і прийнятий до складу Центральної Ради. Був членом Малої Ради. У вересні 1917 р. репрезентував Центральну Раду на демократичній нараді в Петрограді, був обраний членом російського Передпарламенту. В листопаді 1917 р. призначений генеральним секретарем праці, а після відставки С. Петлюри (12 грудня 1917 р.) тимчасово виконував обов'язки генерального секретаря військових справ. Був одним із авторів закону УНР про формування української армії (3 січня 1918 р.). Під час Гетьманату став членом УНС, виступав проти федерації України з Росією, заарештований разом із С. Петлюрою. У 1919–1920 рр. обіймав посаду посла УНР в Німеччині, але потім відійшов від політичної діяльності. На початку 1920-х років мав намір повернутися до радянської України. Помер у Берліні.
- ²¹ **ТИШКЕВИЧ Михайло** (1857–1930) — політичний і громадський діяч, дипломат і публіцист, меценат, граф. Народився на Київщині, закінчив Академію мистецтв у Петербурзі. У 1917 р. очолював Союз українців-католиків у Києві, потім виїхав до Швейцарії. У лютому 1919 р. призначений дипломатичним представником УНР при Ватикані, а пізніше — головою української делегації на Паризькій мирній конференції. Внаслідок розходжень з Урядом УНР зрікся посади й у 1920 р. перебрався до Польщі, де й помер у маєтку свого сина.
- ²² **СЕВРЮК Олександр Олександрович** (1893–1941) — політичний і громадський діяч, закінчив Петроградський технологічний інститут. Активний діяч українського студентського руху, від якого у квітні 1917 р. кооптований до Центральної Ради. Влітку 1917 р. став членом ЦК УПСР, очолив її фракцію в Малій Раді. Наприкінці грудня 1917 р. введений до складу української делегації на переговорах з країнами Четверного союзу, а з 15 січня 1918 р. — керівник цієї делегації. У 1918–1919 рр. виконував дипломатичні доручення керівництва УНР: повноважний посланник у Бухаресті для підписання мирного договору з Румунією, дипломатичний представник у Німеччині, керівник української місії в Італії з питань повернення на батьківщину українців — полонених колишньої австро-угорської

армії. Від 1920 р. — в еміграції у Франції, де перейшов на прорадянські позиції; у 1928 р. відвідав СРСР. На початку 1930-х років переїхав на мешкання до Німеччини. Загинув у залізничній катастрофі за загадкових обставин.

²³ **ПАНЕЙКО Василь** (1883–1956) — політичний і громадський діяч, журналіст, родом з Галичини. До 1918 р. — чільний член національно-демократичної партії, співредактор і редактор часопису «Діло» (Львів). Від 1919 р. — державний секретар закордонних справ ЗУНР, член спільної української делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції, потім — голова делегації. В умовах загарбання Польщею західноукраїнських земель був прихильником федерації Галичини й України з Росією (1922 р.). Після 1925 р. працював закордонним кореспондентом часопису «Діло» у Франції, а в середині 1930-х років відійшов від участі в українському суспільно-політичному житті. У 1945 р. виїхав до США, звідки у 1955 р. перебрався до Венесуели, де й помер у Каракасі.

²⁴ **ТОМАШІВСЬКИЙ Степан** (1875–1930) — політичний і громадський діяч, публіцист, історик за фахом, родом із Галичини. У 1910–1918 рр. — викладач історії в гімназіях Бережан і Львова, доцент Львівського університету. В 1914–1918 рр. — член Бойової управи УСС. Від 1919 р. — радник делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції, голова дипломатичної місії ЗУНР у Великій Британії (1920 р.). У 1921–1926 рр. перебував у Німеччині, потім повернувся до Львова, з 1928 р. — доцент історії у Краківському університеті.

²⁵ 25 червня 1919 р. Найвища Рада Антанти на Паризькій мирній конференції прийняла постанову, згідно з якою Польща отримала право на проведення військових операцій впритул до р. Збруч, «щоб охоронити особисту безпеку й майно мирного населення Східної Галичини від звірств більшовицьких банд». Цим актом заперечувався факт існування на галицьких теренах ЗУНР і робився перший крок до окупації західноукраїнських земель Польщею. Впродовж 16–18 липня 1919 р. Уряд ЗУНР і УГА перейшли на територію Наддніпрянської України, а польські війська загарбали Галичину.

²⁶ Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) була проголошена 1 листопада 1918 р. у Львові Українською національною радою ЗУНР. 9 листопада 1918 р. був сформований перший уряд ЗУНР — Державний Секретаріат на чолі з К. Левицьким. Спочатку нове державне утворення разом із Закарпаттям і Буковиною мало охоплювати територію в 70 тис. кв. км і 6 млн населення, але реально під управлінням Уряду ЗУНР було не більше 45 тис. кв. км території і 4 млн осіб: 75 % українців, 0,3 % поляків, 0,28 % євреїв тощо. Внаслідок наступу польських військ, Уряд ЗУНР спочатку перебрався до Тернополя, а в кінці грудня 1918 р. обрав місцем свого осідку Станіслав (тепер — Івано-Франківськ). 4 січня 1919 р. Українська національна рада ухвалила закон про Злуку ЗУНР і УНР, а 22 січня — на величній маніфестації в Києві, було проголошено про об'єднання обох українських держав. Від цього часу ЗУНР стала називатися Західною областю ЗУНР (ЗО УНР), однак органічної злуки обох держав не відбулося через окупацію Галичини Польщею (липень 1919 р.). Остаточне розв'язання ЗУНР сталося після 15 березня 1923 р., коли Вища Рада Послів Антанти визнала суверенітет Польщі щодо Галичини.

²⁷ Злука ЗУНР і УНР, яка була проголошена 22 січня 1919 р. на Софіївській площі в Києві, мала, головним чином, декларативний характер, була демонстрацією намірів обох українських урядів. Тим часом, між ними були суттєві розбіжності щодо політичного та соціально-економічного устрою майбутньої України. Внаслідок цього Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич покинув Україну і виїхав за кордон, а Галицька армія підпорядкувала себе командуванню денікінських військ.

²⁸ **ГАЛЛЕР Юзеф** (1873–1960) — польський генерал. У 1918–1919 рр. сформував на території Франції кілька польських дивізій, які, за вказівкою Антанти, мали бути використані Польщею в боротьбі з більшовиками. Втім, коли ці дивізії були перекинуті на польську територію, польський уряд поставив їх проти ЗУНР. Під їх тиском УГА відійшла за р. Збруч.

²⁹ **КЛЕМАНСО Жорж** (1841–1929) — французький державний і політичний діяч, лікар за фахом. Від кінця 1980-х років — лідер французьких радикалів, прихильник підготовки реваншистської війни проти Німеччини. У 1906–1909 рр. обіймав посади міністра внутрішніх

справ і голови Ради Міністрів Франції. У листопаді 1917 р. став прем'єр-міністром і міністром оборони, згуртував французьке суспільство для перемоги над Німеччиною. В 1919–1920 рр. був головою Паризької мирної конференції за підсумками Першої світової війни, виступив за інтервенцію проти більшовиків. Програвши президентські вибори 1920 р., відійшов від активної політичної діяльності.

³⁰ **ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович** (1866–1934) — державний і громадсько-політичний діяч, видатний історик, родом з м. Холм (нині м. Хелм, Польща). Закінчив Київський університет. У 1894 р. захистив магістерську дисертацію і був запрошений на посаду професора до Львівського університету. У 1897–1913 рр. очолював Наукове товариство ім. Т. Шевченка (Львів), вів активну науково-видавничу діяльність. У 1907 р. повернувся до Києва, та на початку Першої світової війни був арештований царською поліцією за звинуваченнями в австрофілістві і засланий до Симбірська (1914 р.). У 1916 р. переїхав до Москви, де, не полишаючи наукової праці, включився в громадсько-політичну діяльність із згуртування українських національних сил, відновив роботу московської філії ТУП. На початку березня 1917 р. його заочно обирають головою Української Центральної Ради і офіційно затверджують на цій посаді Всеукраїнським національним конгресом. Він став також членом ЦК УПСР. 27(14) березня 1917 р. на Всеукраїнському кооперативному з'їзді виступив з вимогою національно-територіальної автономії України у складі федеративної Російської Республіки. За безпосередню участь М. Грушевського були підготовлені й оприлюднені всі чотири Універсали Центральної Ради, внаслідок яких постала Українська Народна Республіка, а 22 січня 1918 р. вона була проголошена самостійною, вільною і суверенною державою українського народу. Після вигнання з території України за допомогою німецьких військ більшовиків, під його керівництвом була розроблена і 29 квітня 1918 р. схвалена Центральною Радою Конституція УНР. Гетьманський переворот поклав край державній діяльності М. Грушевського, і він зосередився на науковій роботі, взявши участь також в обговоренні питань організації Української академії наук.

Коли в лютому 1919 р. Уряд УНР під натиском більшовиків залишив Київ, М. Грушевський переїхав до Кам'янка-Подільського. Як член ЦК УПСР, він у цей час негативно поставився до діяльності С. Петлюри на чолі Директорії УНР і незабаром переїхав на територію ЗУНР в м. Станіслав, звідки перебрався спочатку до Праги, а потім — до Відня. Тут він очолив Закордонну делегацію УПСР, заснував Український соціалістичний інститут, розгорнув широку публіцистичну та наукову діяльність. У травні 1920 р. М. Грушевський разом із членами Закордонної делегації УНР засудив Варшавський договір між Польщею та УНР. 19 липня 1920 р. він звернувся з листом до ЦК КП(б)У, де оголосив про визнання УПСР завдань III Інтернаціоналу і запропонував більшовикам співпрацю в загальноукраїнських інтересах. Було поставлено також питання про можливість його повернення в Україну. 2 листопада 1923 р. політбюро ЦК КП(б)У дало на це згоду. 31 грудня 1923 р. на зібранні ВУАН М. Грушевського обрали академіком кафедри історії українського народу, а 7 березня 1924 р. він прибув до Києва. Переїзд М. Грушевського до радянської України був негативно сприйнятий українською еміграцією. Його різко критикували В. Винниченко та С. Петлюра. 1924–1934 рр. були плідними в науковій творчості М. Грушевського: він створив низку науково-дослідних кафедр і комісій при ВУАН, завершив працю над багатотомною «Історією України-Руси», написав п'ятитомну «Історію української літератури». У січні 1929 р. був обраний дійсним членом АН СРСР.

Восени 1929 р., з огляду на дії більшовицького режиму щодо викорінення самостійницьких ідеалів у середовищі української інтелігенції в радянській Україні, почався тиск на наукову діяльність М. Грушевського: ліквідовуються створені ним науково-дослідні кафедри і комісії, звільняються, арештовуються і засилаються його соратники та учні. 7 березня 1931 р. він переїхав до Москви, але вже 23 березня був заарештований органами ОДПУ за звинуваченням у керівництві неіснуючою контрреволюційною організацією «Український національний центр» і перевезений до Харкова. На допитах він визнав свою начебто причетність до згаданого Центру. 4 квітня 1931 р. М. Грушевський був звільнений з-під арешту

- і повернувся до Москви, де рішуче відмовився від попередніх свідчень. У 1931–1934 рр. М. Грушевський продовжував займатися науковою діяльністю, незважаючи на те, що його творча спадщина, громадсько-політичні та наукові погляди піддавалися огульним нападкам. У жовтні 1934 р. виїхав на лікування до санаторію в м. Кисловодську, де раптово занедужав і після операції загодков помер. Похований на Байковому цвинтарі в Києві.
- ³¹ *ІСАЄВИЧ Дмитро* (1889–1973) — політичний і громадський діяч, журналіст, родом з Волині. Закінчив економічний факультет Петербурзького політехнічного інституту. У 1917 р. — член ЦК УПСР, Центральної Ради і Малої Ради, депутат Всеросійських Установчих зборів. Від січня 1919 р. — економічний радник української делегації на Паризькій мирній конференції (1919–1920 рр.), учасник Міжнародного кооперативного конгресу в Парижі. Після 1920 р. — в еміграції у Чехословаччині. Був членом Закордонної делегації УПСР, делегатом на конгресах Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. В 1930 р. повернувся на Волинь, де спочатку займався журналістикою в Луцьку, а потім оселився в рідному селі.
- ³² *ЛОЗИНСЬКИЙ Михайло* (1880–1937) — політичний і громадський діяч, юрист за фахом, публіцист, родом із Галичини. До 1918 р. — співробітник і співредактор періодичних видань Галичини: «Діло», «Гасло», «Громадська думка», «Рада» та ін. Від березня 1919 р. — товариш державного секретаря закордонних справ ЗУНР, член делегацій для ведення переговорів з поляками та для участі в Паризькій мирній конференції. У 1921–1927 рр. був професором Українського вільного університету в Празі, а потім переїхав до радянської України, де очолив кафедру права в Інституті народного господарства у Харкові. Автор низки наукових праць з політичної історії ЗУНР та міжнародного права. У зв'язку з репресіями більшовиків проти носіїв самостійницьких ідеалів серед української інтелігенції, був заарештований ДПУ і 23 вересня 1933 р. засуджений до ув'язнення. 9 жовтня 1937 р. рішенням УНКВС Ленінградської області засуджений до розстрілу.
- ³³ *БЛИНСЬКИЙ Михайло Михайлович* (1882–1921) — політичний і військовий діяч, капітан 3-го рангу. У 1917 р. — член УПСС, один з організаторів українського морського міністерства. Від 26 грудня 1918 р. — морський міністр УНР. У червні–липні 1919 р. був заарештований у «справі» П. Болбочана. У 1920–1921 рр. обіймав посаду міністра внутрішніх справ УНР. Учасник 1-го і 2-го Зимових походів Армії УНР. Загинув 17 листопада 1921 р. поблизу с. Базар на Житомирщині: застрелився, не бажаючи потрапити в полон до більшовиків.
- ³⁴ *КОЛЛАРД Юрій Жерардович* (1875–1951) — політичний і громадський діяч, інженер-технолог за фахом, родом із Полтавщини. Один із засновників РУП, переконаний самостійник. Чільний член УПСС. За часів Центральної Ради — головний комісар поліських залізниць (1917–1918 рр.); за Гетьманату — старший інспектор залізниць; в добу Директорії — керівник Міністерства шляхів УНР (1919–1920 рр.). Критично ставився до діяльності С. Петлюри. В еміграції мешкав у Чехословаччині, Польщі, Німеччині.
- ³⁵ *АНДРІЄВСЬКИЙ Панас Михайлович* (1878–1955) — державний і громадсько-політичний діяч, правник за фахом, родом із Київщини. Після закінчення у 1906 р. юридичного ліцею в Ярославлі займався адвокатською практикою в Києві. Один із лідерів УПСС. 13 листопада 1918 р. як представник партії увійшов до складу Директорії УНР. Виступав з гострою критикою дій уряду Б. Мартоса, спрямованих на порозуміння з радянською Росією. 29 квітня 1919 р., разом із провідними членами УПСС і Української народно-республіканської партії, підтримав спробу державного перевороту, який очолив отаман В. Оскілко. Після ліквідації цього виступу 4 травня 1919 р. вийшов зі складу Директорії УНР. В еміграції жив у Чехословаччині та Австрії, входив до складу Всеукраїнської національної ради, Українського національного комітету та ін. У 1928–1929 рр. разом з А. Макаренком і Ф. Швецем організував Українську національну раду закордоном, яка мала б об'єднати наддніпрянських українців в еміграції. Був професором Українського вільного університету в Празі. Помер в Австрії.
- ³⁶ *ЛИПА Іван Львович* (1865–1923) — політичний і громадський діяч, письменник (псевдонім — Петро Шелест, Іван Степовик та ін.), лікар за фахом, родом із Наддніпрянської України. Засновник таємного товариства «Братство Тарасівців» (1891 р.), активний учасник українського національного життя в Одесі (1902–1918 рр.). Від 1917 р. — член ЦК УПСС,

- комісар Одеси, міністр віросповідань УНР (1919 р.). Після 1922 р. мешкав поблизу Львова, де й помер.
- ³⁷ *ОСКІЛКО Володимир* (1892–1926) — громадський і військовий діяч, родом із Волині. Був народним учителем, пізніше — отаманом Армії УНР; в кінці 1918 — на початку 1919 рр. — організатор Північної групи військ УНР і командував північно-західного антибільшовицького фронту. У квітні 1919 р. здійснив спробу державного перевороту в Рівному, після чого втік до Польщі. У 1921 р. видавав у Рівному газету «Дзвін». Убитий за невідомих обставин.
- ³⁸ *ПІЛСУДСЬКИЙ Юзеф* (1867–1935) — політик, державний і військовий діяч, маршал Польщі, Начальник Польської держави (1918–1922 рр.). Активний член Польської партії соціалістичної, організатор польських парамілітарних формацій у Львові «Стрільці», а з 1914 р. — співзасновник польських легіонів, які воювали проти Росії на боці німецьких та австро-угорських військ. Відіграв провідну роль у відновленні Польської держави (II-ї Речі Посполитої) в листопаді 1918 р. Був прихильником ідеї розчленування Російської імперії і створення на її колишніх західних кордонах федерації народів, в якій би Польща відігравала провідну роль. Однак ця концепція не знайшла належної підтримки в польських політичних колах. Певний час надавав допомогу УНР у боротьбі з більшовиками (1920 р.). Ризький мирний договір 1921 р. між Польщею та радянською Росією поклав кінець його планам про політичну перебудову Східної Європи. Реакцією українства на зазначений договір був замах члена УВО С. Федака на Ю. Пілсудського у вересні 1921 р. У наступні роки підтримував антиукраїнську політику польської адміністрації на західноукраїнських землях. Внаслідок так званого травневого перевороту 1926 р. знову повернувся до активної участі в державному житті Польщі, обіймаючи посаду військового міністра і фактичного диктатора Польщі.
- ³⁹ Мається на увазі *ЛВИЦЬКИЙ Андрій Миколайович* (1879–1954) — державний і політичний діяч, правник за фахом, родом із Полтавщини. Один із засновників РУП, згодом чільний член УСДРП. До 1917 р. — мировий суддя. Після Лютневої революції 1917 р. — член Центральної Ради та ЦК Селянської спілки; в липні — полтавський губернський комісар Тимчасового уряду. За доби Української Держави — член Українського національного союзу. Після встановлення влади Директорії УНР був одним із організаторів Трудового Конгресу України. 9 квітня 1919 р. призначений міністром юстиції та заступником голови Ради народних міністрів УНР; з червня 1919 р. — очолював також Міністерство закордонних справ; від 27 вересня 1919 р. — міністр закордонних справ і заступник голови уряду УНР. У жовтні 1919 р. очолив також українську дипломатичну місію в Польщі; 22 квітня 1920 р. підписав Варшавську угоду. Протягом 1920–1921 та 1922–1926 рр. очолював Уряд УНР в екзилі. Після трагічної смерті С. Петлюри став його наступником та очолив Директорію УНР, згодом став Президентом Державного центру УНР в екзилі та Головним отаманом військ УНР. Після Другої світової війни жив у Німеччині, де й помер.
- ⁴⁰ Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) створена для захисту інтересів українського селянства. Офіційно оформлена на установчому з'їзді в Києві 17–18 квітня 1917 р. на основі гуртків і груп українських соціалістів-революціонерів, які діяли в Україні з 1905 р. Лідери: М. Грушевський, М. Ковалевський, Л. Ковалів, В. Залізняк, О. Севрюк, П. Христюк та ін. Друковані органи — газети «Народна воля», «Боротьба». В 1917–1918 рр. УПСР виступала за національно-територіальну автономію України у складі демократичної федеративної Росії, республікансько-демократичні форми правління, соціалізацію землі. Мала значне представництво в Українській Центральній Раді та урядових структурах УНР. У своїй діяльності серед селянства спиралася на «Селянську спілку», що забезпечувало їй відповідну соціальну базу. За Директорії УНР її представники входили до складу урядів В. Чехівського, Б. Мартоса, І. Мазепи. У серпні 1919 р. ліва частина партії, яка співпрацювала з радянською владою в Україні, об'єдналася з лівою частиною УСДРП (незалежних), утворивши УКП (боротьбистів). Права частина УПСР у січні 1919 р. оформилася в УПСР (центральної течії). Наприкінці 1919 р. частина членів виїхала в еміграцію, де відстоювала принцип «диктатури трудових мас» (М. Шаповал, Н. Григорієв). У 1920 р. у Відні центральною течією УПСР була створена «Закордонна делегація» (М. Грушевський, М. Шраг,

П. Христюк, М. Чечель та ін.), друкованим органом якої став часопис «Борітеся — поборе-те» (1910–1922 рр.). У 1920 р. в Україні після низки розколів УПСР фактично перестала існувати, а в 1924 р. більшість членів «Закордонної делегації» повернулася до УСРР, де в 30-х роках їх було репресовано. У 1934 р. есерівські організації за кордоном об'єдналися і створили у Празі спільний ЦК УПСР, який видавав неперіодичний друкований орган «Трудова Україна» (1932–1939 рр.). У 1950 р. УПСР разом з іншими партіями соціалістичної орієнтації створили Українську соціалістичну партію.

- ⁴¹ Українська Центральна Рада — загальноукраїнський центр, що об'єднував політичні, громадські, культурні та професійні організації в Києві після Лютневої революції 1917 р. Після Всеукраїнського національного конгресу (квітень 1917 р.) — український національний законодавчий і виконавчий орган, який керував українським національним рухом. Центральна Рада була створена 17 березня 1917 р. з ініціативи членів ТУП. Її головою було заочно обрано М. Грушевського, його заступниками (товаришами голови) були Д. Антонович і Д. Дорошенко. У квітні 1917 р. президія ЦР складалася з М. Грушевського, його заступників — В. Винниченка та С. Єфремова. Виконавчим органом ЦР був спочатку Комітет ЦР, а потім — Мала Рада. До складу ЦР входили в різний час 19 політичних партій (українські, російські, єврейські). Загальна кількість членів ЦР за всі часи її існування нараховувала понад 800 осіб. Відбулося 9 пленарних засідань ЦР, на яких було ухвалено чотири історичні Універсали, створено перший уряд України — Генеральний Секретаріат, прийнято низку важливих законів. Третім Універсалом ЦР створила Українську Народну Республіку, а Четвертим Універсалом Україна була проголошена незалежною і самостійною державою. 29 квітня 1918 р. ЦР ухвалила Конституцію УНР і цього ж дня була розпущена німецькою окупаційною владою в Україні.
- ⁴² Трудовий Конгрес України — загальноукраїнський законодавчий орган, скликаний Директорією УНР у Києві. Працював 23–28 січня 1919 р. На ньому були присутні близько 300 депутатів, у тому числі від Національної Ради ЗУНР. Конгрес затвердив Акт злуки УНР і ЗУНР, передав найвищу владу в Україні до своєї чергової сесії Директорії УНР, ухвалив низку інших документів. Однак у зв'язку з наступом більшовиків на Київ і подальшим несприятливим перебігом подій на фронті сесії Трудового Конгресу більше не проводилися.
- ⁴³ Директорія УНР — тимчасовий надзвичайний революційний орган, створений 14 листопада 1918 р. УНС для проведення антигетьманського повстання в Україні. До його складу увійшло п'ять осіб: В. Винниченко — голова, представник від УСДРП; члени: С. Петлюра (УСДРП), Ф. Швець (Селянська спілка), П. Андрієвський (УПСС), А. Макаренко (від залізничників). Після зречення гетьмана П. Скоропадського (14 грудня 1918 р.) вся влада в Україні перейшла до Директорії. 26 грудня 1918 р. її наказом створюється Рада народних міністрів УНР, іншими актами поновлене законодавство Центральної Ради. На Трудовому Конгресі в Києві (23–28 січня 1919 р.) Директорія склала свої повноваження. Але з огляду на воєнні обставини Конгрес уповноважив Директорію й надалі бути «верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республіки». Трудовий Конгрес також ввів до складу Директорії керівника ЗУНР Є. Петрушевича, однак участі в її засіданнях він фактично не брав. 11 лютого 1919 р. вийшов у відставку голова Директорії УНР В. Винниченко, і його посаду обійняв С. Петлюра. У травні 1919 р., з огляду на участь окремих членів УПСС в заколоті отамана В. Оскілка, з Директорії вибув П. Андрієвський. 21 травня 1920 р. через розбіжності з Урядом УНР із її складу вивели А. Макаренка та Ф. Швеця. За цих обставин Директорія перестала бути колективним органом, і всі її компетенції перейшли до С. Петлюри. Одноосібне керівництво від імені Директорії УНР ставило під сумнів його повноваження, на що постійно звертали увагу політичні опоненти С. Петлюри. Після його смерті 25 травня 1926 р. посаду голови Директорії УНР обійняв А. Лівницький.
- ⁴⁴ *ДЕНІКІН Антон Іванович* (1872–1947) — російський військовий діяч, генерал-лейтенант, один із лідерів білого руху. Учасник Першої світової війни; в 1917 р. — командуючий військами Західного і Південно-Західного фронтів. У серпні 1917 р. підтримав намір генерала А. Корнілова встановити в Росії військову диктатуру. Після Жовтневого перевороту 1917 р.

- в Петрограді перебрався на Дон і взяв активну участь у створенні Добровольчої армії. Коли в квітні 1918 р. у бою з більшовиками загинув А. Корнілов, обійняв посаду головнокомандувача Збройними силами Півдня Росії. Зазнавши поразки в боротьбі з більшовиками, у квітні 1920 р. під тиском Антанти А. Денікін передав верховну владу генералу П. Врангелю. Був переконаним прихильником «єдиної та неделимої» Росії, негативно ставився до української самостійності. В еміграції мешкав у Німеччині, Франції, США.
- ⁴⁵ *МАЗЕПА Ісаак Прохорович* (1884–1952) — політичний і державний діяч, вчений-агроном за фахом, родом із Чернігівщини. Один із лідерів УСДРП. У 1917 р. — земський діяч на Катеринославщині; в 1919 р. — член Трудового Конгресу, секретар ЦК УСДРП; у 1919–1920 рр. обіймав посади міністрів внутрішніх і земельних справ УНР, був головою Ради народних міністрів. Як представник Уряду УНР брав участь у Першому зимовому поході Армії УНР (грудень 1919 — квітень 1920 рр.). В еміграції перебував у Чехословаччині, де був одним із керівних діячів Закордонної делегації УСДРП, членом Виконкому Робітничого і Соціалістичного Інтернаціоналу. Після Другої світової війни оселився в Німеччині. У 1950 р. заснував Українську соціалістичну партію.
- ⁴⁶ Йдеться про Українську комуністичну партію (УКП), яку в січні 1920 р. створили представники лівого крила українських незалежних соціал-демократів. Її чисельність становила близько 3 тис. членів. УКП визнавала основні постулати марксизму, але стояла за державну самостійність УСРР. У 1925 р. під тиском більшовицької влади саморозпустилася.
- ⁴⁷ Маються на увазі члени Української комуністичної партії (боротьбистів), яка оформилася в серпні 1919 р. на базі лівої течії УПСР. Виступали за радянську форму влади в Україні та співпрацю з більшовиками. На початку 1920 р. під тиском більшовиків самоліквідувалась, а її члени увійшли до складу КП(б)У.
- ⁴⁸ Йдеться про одного з командувачів УГА генерала-хорунжого *ТАРНАВСЬКОГО Мирона* (1869–1938), який восени 1919 р. унаслідок катастрофічного стану УГА, що через пошесть тифу і відсутність медикаментів виявилася небоєздатною, заключив перемир'я з військами Добровольчої армії на півдні України. За цей вимушений крок він був звільнений з посади і відданий під військовий суд, який його виправдав. Однак невдовзі сам Диктатор ЗУНР Є. Петрушевич дав згоду на підпорядкування залишків галицької армії білому командуванню.
- ⁴⁹ Йдеться про декларацію української дипломатичної місії УНР у Польщі, яку її керівник А. Лівницький подав польському уряду. В цьому документі висловлювалася згода на те, щоб кордони між Польщею та УНР проходили по лінії р. Збруч і далі до північно-західної Волині. Внаслідок цього визнавалося право Польщі на територію Галичини та Західної Волині, що викликало обурення з боку західноукраїнської громадськості та багатьох наддніпрянських політиків.
- ⁵⁰ *ПЕТРУШЕВИЧ Євген* (1863–1940) — державний і політичний діяч, президент Української національної ради ЗУНР (ЗО ЗУНР), адвокат за фахом, родом з Львівщини. Член Національної демократичної партії Східної Галичини; в 1907–1918 рр. — депутат австрійського парламенту, а в 1910–1918 рр. — заступник голови, пізніше — голова Української парламентської репрезентації у Відні. Після революції в Австро-Угорщині з його ініціативи у Львові 18 жовтня 1918 р. була скликана Українська Конституанта, яка перетворилася на Українську національну раду і проголосила створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). УНРада обрала Є. Петрушевича своїм головою (президентом), а 9 червня 1919 р. призначила його Диктатором ЗУНР. Після поразки в боротьбі з поляками Уряд ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем і формування УГА перейшли р. Збруч і опинилися на території УНР. Однак між галицьким і наддніпрянським урядами виникли непорозуміння і розбіжності стосовно української внутрішньої та зовнішньої політики. Не було єдності і в поглядах стосовно Польщі. Коли в листопаді 1919 р. командування УГА вступило в переговори з представниками денікінської армії, то Є. Петрушевич висловив думку про можливість федеративних зв'язків ЗУНР із небільшовицькою Росією. Після невдач, які спіткали ЗУНР і УНР в боротьбі з більшовиками, Є. Петрушевич виїхав до Відня, звідки намагався добитися від західних держав визнання суверенітету ЗУНР. Він також налагодив широкі

контакти з українською еміграцією в США і Канаді, одержав від неї кошти на продовження боротьби з польською окупацією західноукраїнських теренів. Після 14 березня 1923 р., коли Рада Послів великих держав у Парижі погодилася на приєднання Східної Галичини до Польщі, Є. Петрушевич деякий час намагався знайти підтримку у більшовиків. Після розколу в Українській національній раді ЗУНР Є. Петрушевич із другої половини 1920-х років відійшов від активної політичної діяльності. Помер у Берліні.

- ⁵¹ *ГАЛАГАН Микола Миколайович* (1882–?) — політичний і громадський діяч, публіцист, фізик за фахом, родом із Чернігівщини. Член РУП (1903–1904 рр.), потім — Української соціал-демократичної «Спілки», з 1917 р. — член УСДРП, представник Центральної Ради на Кубані та в Румунії. За часів Гетьманату (1918 р.) очолював департамент у Міністерстві народного здоров'я. В 1919 р. очолював дипломатичну місію УНР у Будапешті. Потім проживав в еміграції в Австрії і Чехословаччині, де був чільним діячем Празької групи УСДРП, керував Українським громадським видавничим фондом, був головою Української громади в Чехословаччині, членом Українського національного об'єднання в Протектораті Чехії та Моравії. Прихильно ставився до українського націоналістичного руху. В травні 1945 р. заарештований НКВС і засуджений на десять років ув'язнення. Звільнений у 1955 р. Подальша доля невідома.
- ⁵² *ДЯТЛОВ Петро Юрійович* (1880–1937) — політичний і громадський діяч, публіцист і перекладач, родом із м. Стародуб (нині Брянська область Росії). Вчився у Московському університеті. Член РУП і УСДРП. Внаслідок переслідування царською поліцією мешкав за кордоном (Цюрих, Прага). На початку Першої світової війни переїхав до Відня, де співробітничав із Союзом визволення України. У 1918 р. вступив до української секції Комуністичної партії Східної Галичини. Потім переїхав до Берліну, а звідти у 1924 р. — до Праги, де працював у радянському представництві в ЧСР. У січні 1925 р. на запрошення більшовиків повернувся в Україну, вступив до лав КП(б)У. Працював ученим секретарем Наркомату освіти УСРР, редактором журналу «Народний учитель», перекладачем на українську мову творів російських та іноземних письменників; викладав політекономію та філософію у вузах Харкова, був завідувачим кафедрою Харківського інституту комунального господарства. В 1933 р. за звинуваченням в антирадянській діяльності отримав п'ять років ув'язнення, а 9 жовтня 1937 р. постановою УНКВС Ленінградської області засуджений до розстрілу.
- ⁵³ *МАЗУРЕНКО Василь Петрович* (1877–1937) — політичний і громадський діяч, інженер-технолог, економіст за фахом, родом із Облaсті Війська Донського. Брат відомих політичних діячів Віктора, Семена та Юрія Мазуренків. Член РУП і УСДРП. Після Лютневої революції 1917 р. обраний членом виконкому Облaсті Війська Донського. Від жовтня 1917 р. був товаришем генерального секретаря торгу і промисловості, потім — генерального секретаря фінансів Центральної Ради. За часів Гетьманату — товариш міністра фінансів і член антигетьманського Українського національного союзу (1918 р.). У добу Директорії УНР був міністром фінансів УНР, радником дипломатичних місій в Італії та Австрії (1919–1921 рр.). У 1922 р. повернувся до України, працював професором Харківського технологічного інституту та завідувачим сектором Комітету стандартів. У 1931 р. заарештований ДПУ за приналежність до так званого «Українського національного центру». Подальша доля невідома.
- ⁵⁴ *ШРАГ Микола Ілліч* (1894–1970) — політичний і громадський діяч, економіст за фахом, родом із Чернігівщини. Член ЦК УПСР, заступник голови Центральної Ради (28 червня 1917 — 29 березня 1918 рр.). Після розриву з УПСР належав до «центристської течії». У 1919 р. — радник української дипломатичної місії в Будапешті. У 1920–1924 рр. був членом Закордонної делегації УПСР. У 1924 р. виїхав до радянської України, згодом був заарештований і висланий. Після звільнення, у 1952–1966 рр. був викладачем Харківського інституту народного господарства, потім — професор Львівського політехнічного інституту.
- ⁵⁵ *ЧЕЧЕЛЬ Микола Флорович* (1891–1937) — політичний і громадський діяч, інженер за фахом, родом із Волині. Член українського студентського осередку ТУП у Петербурзі, чільний

- діяч УПСР. У квітні 1917 р. обраний членом Центральної Ради, потім — секретар Президії ЦР, член Малої Ради. Депутат Всеросійських Установчих зборів від блоку українських соціалістичних партій. У 1919 р. емігрував разом із М. Грушевським, член Закордонної делегації УПСР. У 1922 р. повернувся в Україну: працював викладачем, керівником секції промисловості, будівельних матеріалів Держплану УСРР в Харкові. У 1931 р. заарештований ДПУ в справі так званого «Українського національного центру» і в 1932 р. засуджений на шість років ув'язнення. У 1937 р. розстріляний.
- ⁵⁶ **ГУЦАЙЛО Євген** (1880–1928) — політичний діяч, журналіст, учитель за фахом, родом із Буковини. Співзасновник УСДП Галичини і Буковини. Під час Першої світової війни співробітничав із Союзом визволення України у Відні, був співредактором часопису «Вперед» у Львові. Пізніше переїхав на Україну. Подальша доля невідома.
- ⁵⁷ **ЖУКІВСЬКИЙ (Жуковський) Олександр Тимофійович** (1884–?) — політичний та військовий діяч, родом із Поділля. Закінчив Одеське піхотне училище. Учасник Першої світової війни, полковник російської та української армій. Член УПСР. У 1917 р. — член Українського генерального військового комітету і Центральної Ради. 8 листопада 1917 р. призначений товаришем генерального секретаря військових справ УНР. З 29 січня 1918 р. виконував обов'язки військового міністра, а 22 березня 1918 р. затверджений на цій посаді. Під час гетьманського перевороту був заарештований німецькою владою й засуджений до дворічного ув'язнення. За Директорії УНР командував Окремим кордонним корпусом і на початку 1919 р. став начальником залоги в Кам'янці-Подільському. 13 вересня 1919 р. призначений ревізором військових місій УНР у Празі, Берліні, Відні. У лютому 1920 р. репрезентував УПСР на конгресі Соцінтерну в Женеві. У 1922 р. повернувся в Україну. Подальша доля невідома.
- ⁵⁸ **ШАПОВАЛ Микита Юхимович** (1882–1932) — державний, політичний і громадський діяч, соціолог, родом із Донеччини. Член РУП, один із організаторів і лідерів УПСР (з 1917 р.). Член Центральної Ради і Малої Ради, генеральний секретар пошти і телеграфу УНР. У 1918 р. — голова Українського національного союзу, один із співорганізаторів повстання проти гетьмана П. Скоропадського. У грудні 1918 — лютому 1919 рр. обіймав посаду міністра земельних справ УНР, потім — секретар дипломатичної місії УНР в Угорщині. З 1920 р. мешкав в еміграції в Чехословаччині, очолював Український громадський комітет і Український соціологічний інститут у Празі. Як лідер УПСР негативно ставився до діяльності Державного центру УНР.
- ⁵⁹ **ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ Льонгин** (1875–1950) — політичний і громадський діяч, публіцист, адвокат за фахом, родом із Галичини. Член Української національно-демократичної партії. Посол до галицького сейму (1913–1914 рр.) та австрійського парламенту (1910–1918 рр.). Редактор низки галицьких часописів. У роки Першої світової війни — член Головної української ради, Бойової управи УСС і Загальної української ради, діяч Спілки визволення України. В 1918–1919 рр. був членом Української національної ради ЗУНР, державним секретарем внутрішніх справ ЗУНР, керівником секретаріату зовнішніх справ ЗО ЗУНР і заступником міністра закордонних справ УНР. 1 грудня 1918 р. разом з Д. Левицьким підписав вступний договір з Директорією про злуку ЗУНР і УНР. У 1920–1921 рр. працював представником ЗУНР у США, де й залишився на постійне проживання. Брав активну участь у суспільно-політичному житті української еміграції.
- ⁶⁰ **СІЧІНСЬКИЙ Мирослав** (1887–1979) — політичний і громадський діяч, родом із Галичини. Вчився у Віденському та Львівському університетах. У 1908 р. засуджений до 20 років ув'язнення (замість смертної кари) за вбивство графа А. Потоцького у Львові. У 1911 р. втік із в'язниці в Станіславі за кордон. Із 1914 р. проживав у США, був ініціатором утворення Української федерації соціалістичної партії, співзасновником організації «Оборона України» та редактором її пресового органу «Українська газета». З 1930 р. — чільний член Українського робітничого союзу. В 1940 р. перейшов на радянські позиції.
- ⁶¹ **ЦЕГЛИНСЬКИЙ Микола** (1883–1956) — журналіст і літературний критик, родом зі Львова. В часи Першої світової війни мешкав у Швейцарії, був співробітником Союзу визволення

України. Згодом переїхав до США: був редактором часописів «Оборона України» та «Народна воля», співробітником газети «Українська громада». Помер у Нью-Йорку. В суспільно-політичній діяльності відстоював соціалістичні погляди.

- ⁶² **БАЧИНСЬКИЙ Юліан Олександрович** (1870–1940) — політичний і громадський діяч, публіцист, родом із Галичини. Член Української радикальної партії і засновник УСДП Галичини. Від 1918 р. — член Української національної ради ЗУНР. У 1919–1920 рр. був дипломатичним представником УНР в США. У 1929 р. переїхав до радянської України, працював у редакції «Української радянської енциклопедії». В 1934 р. засланий у східні райони СРСР. Загинув у концтаборі.
- ⁶³ **МАКАРЕНКО Андрій Гаврилович** (1885–1963) — громадсько-політичний і державний діяч, залізничник за фахом, родом із Полтавщини. У 1917 р. — організатор і голова Професійної спілки українських залізничників. За доби Української Держави — директор департаменту залізниць Міністерства шляхів сполучення та одночасно член Українського національного союзу, учасник антигетьманського повстання. Як представник Спілки залізничників увійшов до складу Директорії УНР. У листопаді 1919 р., виїхавши за дорученням Уряду УНР разом із Ф. Швецем за кордон, виступив проти голови Директорії С. Петлюри. 26 грудня 1920 р. спільно з Ф. Швецем ухвалив постанову про «анулювання обрання Петлюри Головою Директорії» і закликав «уважати недейсними усі закони та розпорядження Симона Петлюри». В еміграції жив у Австрії, Чехословаччині, згодом — у США.
- ⁶⁴ **ЗАТОНСЬКИЙ Володимир Петрович** (1888–1938) — радянський партійний і державний діяч, родом із Поділля. Закінчив Київський університет і з 1913 р. викладав фізику в Київському політехнічному інституті, доцент. З гімназійних часів активний учасник соціал-демократичного руху (1905 р.). Від травня 1917 р. — член Київського комітету РСДРП(б), потім — голова комітету. В грудні 1917 р. призначений народним секретарем у справах освіти в першому радянському уряді України — Народному Секретаріаті. У березні — квітні 1918 р. працював головою Центрального виконавчого комітету Рад Радянської України. У 1918–1920 рр. був наркомом освіти УСРР; членом військових рад Українського, Південно-Західного фронтів, 12-ї, 13-ї і 14-ї армій; головою Галицького ревкому. В 1922–1938 рр. обіймав посаду секретаря ЦК КП(б)У, голови ЦКК КП(б)У і наркома РСІ, наркома освіти УСРР. Був членом ЦК, кандидатом у члени і членом політбюро ЦК КП(б)У. Засуджений радянською владою і розстріляний. Реабілітований у 1956 р.
- ⁶⁵ III Інтернаціонал — Комуністичний Інтернаціонал (Комінтерн), міжнародна організація комуністів у 1919–1943 рр. Створена 4 березня 1919 р. на I (Установчому) Конгресі в Петрограді за безпосередньої участі 52 делегатів від 13 компартій, 22 комуністичних груп, ліво-соціалістичних організацій із 21 країни Європи, Азії та Америки. Комінтерн мав стати інструментом у руках російських більшовиків для побудови комуністичного суспільства в усьому світі. Всього відбулося 7 конгресів Комуністичного Інтернаціоналу. На підставі рішення виконкому Комінтерну від 15 травня 1943 р. за згодою усіх його секцій Комуністичний Інтернаціонал було розпущено. В радянській історіографії зазначалося, що III Інтернаціонал «відстояв революційні принципи марксизму-ленінізму, творчо розвинув марксистсько-ленінську теорію, поєднав її з робітничим рухом у міжнародному масштабі».
- ⁶⁶ **МАХНО (Махненко) Нестор Іванович** (1888–1934) — провідник анархістського селянського повстанського руху Півдня України в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.; родом із Катеринославщини. Одержав неповну початкову освіту. З 1906 р. належав до організації анархістів-комуністів «Спілка бідних хліборобів». За участь в експропріації державного майна для партійних цілей засуджений на довічну каторгу. В 1917 р. повернувся із заслання на батьківщину, де організував селянські військові загони на зразок місцевої самооборони. Виступив проти гетьмана П. Скоропадського та німецької військової адміністрації, завдяки чому здобув широку підтримку серед селянства. З кінця 1918 р. розпочав військові акції проти Армії УНР та денікінських загонів на боці більшовиків. Навесні 1919 р. увійшов у конфлікт із радянською владою; під час генерального наступу денікінських військ на Москву загони Н. Махна спрямували свої дії на дезорганізацію їх тилу.

- В цей час Революційна повстанська армія України (махновці) нараховувала від 50 до 80 тис. вояків. У 1920 р. Н. Махно уклав угоду з більшовиками про спільну боротьбу проти армії П. Врангеля. Після закінчення військової операції в Криму більшовики зажадали перекидання махновців на польський фронт, а коли ті відмовилися, було прийнято рішення про їх роззброєння та ліквідацію. У відповідь повстанці відновили боротьбу з радянською владою. У серпні 1921 р. разом із залишками своїх бійців Н. Махно перейшов на територію Румунії, потім мешкав у Польщі, Німеччині та Франції. Помер у Парижі.
- ⁶⁷ **ЛЛОЙД-ДЖОРДЖ Девід** (1863–1945) — англійський державний і політичний діяч, юрист за фахом. Від 1890 р. — член британського парламенту, діяч ліберальної партії. У 1905–1915 рр. обіймав посади міністрів торгівлі і фінансів. У 1916 р. став прем'єр-міністром, очоливши коаліційний Кабінет. Один із головних учасників Паризької мирної конференції (1919–1920 рр.) та творців Версальського мирного договору (1919 р.). У 1922 р. залишив посаду прем'єр-міністра.
- ⁶⁸ **МИШУГА Лука** (1887–1955) — громадсько-політичний діяч, журналіст, родом із Галичини. З 1918 р. — комісар ЗУНР у Радехові. В 1919 р. працював у об'єднаному штабі УГА та Армії УНР, згодом — у дипломатичній місії ЗУНР у Відні. З 1921 р. — секретар дипломатичного представництва ЗУНР у Ризі. Потім виїхав за дорученням Є. Петрушевича до США, щоб організувати позику національної оборони ЗУНР, де й залишився. В 1923 р. створив у США Об'єднання українських організацій в Америці і був його генеральним секретарем (до 1940 р.); у 1940 р. став співзасновником Українського конгресового комітету Америки; працював редактором часопису «Свобода» (Джерсі-Сіті).
- ⁶⁹ Створення Української військової організації (УВО) відбувалося в два етапи. Спочатку в липні 1920 р. у Празі відбулася нарада членів Стрілецької ради СС, яка ухвалила рішення про розпуск СС та створення УВО. Остаточне рішення з цього питання було прийняте наприкінці серпня 1920 р. у столиці Чехословаччини.
- ⁷⁰ **КОНОВАЛЕЦЬ Євген** (1891–1938) — політичний і військовий діяч, юрист за фахом, родом із с. Зашків (Львівщина). Полковник Армії УНР. У студентські роки — секретар львівської філії «Просвіти», представник студентства в ЦК УНДП. Учасник Першої світової війни в складі австро-угорської армії; в 1915 р. у чині прапорщика потрапив до російського полону. З осені 1917 р. — в Києві, де став одним з організаторів широковідомої формації Січових Стрільців, потім — командир куреня, полку, дивізії, корпусу та групи СС. Керівані Є. Коновальцем СС відіграли вирішальну роль в антигетьманському повстанні і захопленні військами Директорії УНР Києва (1918 р.). Як військовий комендант столиці забезпечив діяльність Директорії УНР, роботу Трудового Конгресу, проголошення Акта соборності українських земель (січень 1919 р.). Після визвольних змагань створив Українську військову організацію (УВО). На першому конгресі Організації українських націоналістів (ОУН) в 1929 р. був обраний головою Проводу. Маючи високий авторитет, багато зробив для організаційного зміцнення і матеріального забезпечення діяльності ОУН, ідейного загартування її кадрів, для усвідомлення провідним активом і членством гострої потреби безкомпромісної боротьби за українську державу. Мав широкі зв'язки в міжнародних політичних колах. Загинув 23 травня 1938 р. від руки радянського агента.
- ⁷¹ **ВИТВИЦЬКИЙ Стефан** (1884–1965) — державний і політичний діяч, адвокат за фахом, родом із Галичини. Член Української національно-демократичної партії. У 1915–1918 рр. був членом редакції часопису «Діло» та редактором газети «Свобода». В 1918 р. — секретар Української національної ради, керівник Міністерства закордонних справ ЗУНР (1919 р.), учасник підписання Акту про злуку ЗУНР і УНР. У листопаді 1919 р. був заступником голови дипломатичної місії УНР на переговорах у Варшаві, але через поступки наддніпрянців полякам з приводу Галичини вийшов зі складу місії. В еміграції — державний секретар закордонних справ ЗУНР, голова місії ЗУНР у Парижі та Лондоні (1920–1923 рр.). Після повернення до Галичини (1924 р.) — чільний діяч УНДО на Дрогобиччині, посол до польського сейму (1935–1939 рр.). У 1938 р. — заступник голови УНДО та Української парламентарної репрезентації. Від 1945 р. — в еміграції у Німеччині, учасник

- створення Української національної ради (1948 р.), потім — заступник голови Виконавчого органу Укради, керівник ресорту закордонних справ. У 1951 р. переїхав до США, обраний президентом УНР в екзилі (1954 р.). Помер у Нью-Йорку.
- ⁷² *ЛЕВИЦЬКИЙ Кость* (1859–1941) — державний і політичний діяч, адвокат, родом із Галичини (Тисмениця). Один із співзасновників Української національно-демократичної партії. Посол (депутат) до австрійського парламенту і галицького союму, голова Українського парламентського клубу у Відні та соймового клубу у Львові. Впродовж 1898–1939 рр. очолював Крайовий кредитовий союз, був президентом Крайового ревізійного союзу та Товариства правників у Львові. На початку Першої світової війни став головою Української головної ради у Львові та Загальної української ради у Відні. У листопаді 1918 р. — перший голова Уряду ЗУНР. Потім проживав в еміграції у Відні. У 1924 р. повернувся до Галичини, працював головою Союзу українських адвокатів у Львові, редагував журнал «Життя і право» (Львів). У 1939 р. був заарештований радянською владою і звільнений лише навесні 1941 р. Під час німецької окупації — засновник і голова Української народної ради (липень 1941 р.). Помер у Львові.
- ⁷³ *НАЗАРУК Осип* (1883–1940) — політичний і громадський діяч, публіцист і журналіст, адвокат за фахом, родом із Галичини (Бучач). У 1905–1919 рр. був членом Управи Української радикальної партії, керівником пресової квартири Українських Січових Стрільців. У 1918 р. — член Української національної ради ЗУНР та Стрільчої ради Січових Стрільців. За часів Директорії УНР — керівник Управління преси і пропаганди (1919 р.). Політичний співробітник Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича, редактор часопису УГА «Стрелець». Від 1920 р. — в еміграції у Відні разом з Урядом ЗУНР, співредактор його пресових органів «Український прапор» і «Воля». У 1922–1923 рр. за дорученням Є. Петрушевича організував позичку для ЗУНР у Канаді. Після переїзду до США став прихильником гетьманського руху, був організатором «Січей», редактором тижневика «Січ» (Чикаго). У 1926 р. повернувся до Львова, де брав активну участь у діяльності Української християнської організації, очолював її пресовий орган «Нова зоря». Коли Західна Україна була приєднана до УРСР, переїхав до Кракова, де і помер.
- ⁷⁴ *ТРИЛІОВСЬКИЙ Кирило* (1864–1941) — політичний і громадський діяч, журналіст і видавець, адвокат за фахом, родом із Галичини. Засновник і чільний член Української радикальної партії. У 1907–1918 рр. був послом до австрійського парламенту і галицького союму. У 1920 р. створив перше в Галичині руханково-пожежне товариство «Січ». Від 1908 р. — голова Головного січового комітету; потім — генеральний отаман об'єднання «Січей» — Українського січового комітету, при якому засновано парамілітарну організацію «Українських січових стрільців» (1913 р.). У 1914 р. — голова Бойової управи УСС і член Загальної української ради. У 1918 р. — член Української національної ради ЗУНР. Після 1919 р. — в еміграції. У 1927 р. повернувся на рідні терени, але активної участі в суспільно-політичному житті не брав.
- ⁷⁵ *РІЧИЦЬКИЙ Андрій* (справжнє прізвище та ім'я — Анатолій Пісоцький) (1882–1937) — політичний і громадський діяч, журналіст, економіст за фахом. Член УСДРП, співредактор пресового органу партії «Робітничка газета». У 1917 р. — член Центральної Ради і Малої Ради, член ЦК УСДРП, делегат I Всеукраїнського з'їзду робітничих, солдатських та селянських депутатів у Києві (грудень 1917 р.). За часів Української Держави — член УНС, активний учасник антигетьманського повстання в Києві. Після розколу УСДРП на VI з'їзді став одним із лідерів УСДРП (незалежних), редагував часопис «Червоний прапор» (1919–1920 рр.). Після реорганізації партії в Українську комуністичну партію був її керівником, критикував КП(б)У як більшовицьку експозитуру в Україні. Обирався членом ВУЦВК. Після розпуску УКП (1925 р.) вступив до КП(б)У. Від 1925 р. працював у Держвидаві України, був членом редколегії газети «Більшовик» та ін. У 1932 р. працював уповноваженим ЦК КП(б)У по хлібозаготівлі на Одещині. У 1934 р. заарештований ДПУ у справі так званої «Української військової організації» і в 1937 р. розстріляний.
- ⁷⁶ Йдеться про V конференцію КП(б)У, що відбулася 17–22 листопада 1920 р. у Харкові.
- ⁷⁷ «Нова доба» — політичний, економічний та науковий тижневик Закордонної групи УКП у Відні (1920–1921 рр.). Його редакторами були В. Винниченко та В. Левинський.

- ⁷⁸ *МАНУЇЛЬСЬКИЙ Дмитро Захарович* (1883–1959) — радянський партійний та державний діяч, родом із Поділля. Закінчив Сорбонський університет (Франція). Член РСДРП з 1903 р. Один із організаторів збройних повстань у Кронштадті та Свеаборзці, в'язень царської в'язниці. У 1907–1917 рр. перебував у еміграції. В 1917 р. — член ВРК при Петроградській раді робітничих та солдатських депутатів, редактор журналу «Вперед». Учасник Жовтневого 1917 р. перевороту в Петрограді. У 1918 р. був членом делегації РСФФР для переговорів з гетьманським урядом в Україні. У 1919 р. — член оборони Києва, Тимчасового бюро ЦК КП(б)У та Укрревкому. Від 1920 р. — нарком земельних справ УСРР. У грудні 1921 — квітні 1923 рр. працював на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У, був редактором газети «Комуніст». У 1923–1943 рр. — член Президії та секретар Виконкому Комінтерну. В роки війни — на роботі в апараті ЦК ВКП(б) та Головному політуправлінні Червоної армії (1941–1944 рр.). Від липня 1944 р. — заступник голови РНК УРСР і нарком закордонних справ. Входив до складу ЦК РКП(б)–ВКП(б), ЦК КП(б)У. Був членом Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У. Помер у Києві.
- ⁷⁹ Очевидно, йдеться про *БАРАНА Михайла Лукича* (1880–1937) — політичного та військового діяча, родом із Тернопільщини. Закінчив Чернівецький університет, однорічні курси Львівської академії торгівлі. Від 1903 р. — член УСДП Галичини. У 1914 р. вступив до Легіону УСС, був командиром сотні. Потрапивши до російського полону, вступив до лав більшовиків. У 1920 р. — командир бригади Червоної УГА, заступник голови Галицького ревкому, член ЦК Компартії Східної Галичини. Брав участь у підготовці Ризького мирного договору 1921 р. між РСФФР, УСРР та Польщею. Потім працював науковим співробітником ВУАН та Київського інституту народного господарства. У 1933 р. заарештований ДПУ у справі так званої «Української військової організації» і 14 лютого 1934 р. засланий на п'ять років до таборів. З листопада 1937 р. розстріляний на Соловках.
- ⁸⁰ Йдеться про поїздку В. Винниченка у травні — вересні 1920 р. до Москви та Харкова для переговорів з більшовицьким керівництвом щодо його можливої участі в процесах національно-державного будівництва в Україні та вступу до КП(б)У.
- ⁸¹ *ЗІНОВ'ЄВ Григорій Овсійович* (справжнє прізвище — Радомисльський) (1883–1936) — радянський державний і партійний діяч, родом із Єлизаветграду (нині — Кіровоград). Від 1901 р. — член РСДРП, потім — член ЦК РСДРП(б) — РКП(б) — ВКП(б). У 1917–1926 рр. був головою Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів, головою виконкому Комінтерну (1919–1926 рр.). Як один із лідерів «нової позиції» в середовищі ВКП(б) у 1927 р. був виведений зі складу ЦК і Політбюро ЦК ВКП(б), заарештований і засуджений на 10 років ув'язнення. У серпні 1936 р. йому винесено смертний вирок у справі так званого «антирадянського об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру». Реабілітований у 1988 р.
- ⁸² Йдеться про громадського діяча, учасника II Інтернаціоналу.
- ⁸³ Див. примітку 76.
- ⁸⁴ *ВРАНГЕЛЬ Петро Миколайович* (1878–1928) — російський військовий та політичний діяч, флігель-ад'ютант Миколи II, генерал-лейтенант. Закінчив Гірничий інститут, Імператорську військову академію. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн, командир кінного корпусу. Один із провідників білого руху. Відкинув пропозицію гетьмана П. Скоропадського очолити Збройні сили України. З серпня 1918 р. — у Добровольчій армії: начальник кінної дивізії, командир кінного корпусу, підвищений у чині до генерал-лейтенанта. У січні — травні 1919 р. — командувач Кавказькою добровольчою армією, у травні — грудні — Кавказькою армією, у грудні 1919 — січні 1920 рр. — Добровольчою армією. За критичне ставлення до А. Денікіна відсторонений від командування і висланий за кордон. У квітні 1920 р. на військовій раді у Севастополі призначений замість А. Денікіна Головнокомандувачем Збройних сил Півдня Росії, які реорганізував у Російську армію. Намагався створити єдиний антибільшовицький фронт за участю поляків і військ Директорії УНР. Після поразки в боях з більшовиками за Крим у листопаді 1920 р. на чолі залишків армії евакуювався в Туреччину. В 1924 р. заснував Російський загально-воїнський союз. Помер у Брюсселі (Бельгія), похований у Белграді (Югославія).

- ⁸⁵ Мабуть, ідеться про *МАЗУРЕНКА Юрія Петровича* (1885–1937) — політичного діяча, правника за фахом, родом із Облaсті Війська Донського. Член УСДРП й УСДРП (незалежних), потім — УКП. У 1919 р. — голова Повстанського штабу проти більшовицької влади. Після ліквідації УКП (1925 р.) став членом КП(б)У. Працював начальником планово-фінансового сектору Наркомату комунального господарства УСРР; був професором Харківського інституту народного господарства та головою Харківського наукового товариства при ВУАН. У 1935 р. засуджений на 10 років виправно-трудоxих таборів. За вироком УНКВС Ленінградської облaсті від 10 жовтня 1937 р. розстріляний.
- ⁸⁶ *ВИШНІВСЬКИЙ Олександр* (1890–?) — військовий діяч, полковник Армії УНР. У 1918 р. — командир полку синьожупанників, сформованого в Німеччині. В Першому зимовому поході Армії УНР командував 3-м кінним полком 3-ї Залізної стрілецької дивізії. В еміграції проживав у Польщі, Німеччині, а з 1949 р. — в США. Був підвищений до рангу генерал-хорунжого.
- ⁸⁷ *ОСЕЦЬКИЙ Олександр Вікторович* (1873–1937) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Волині. Освіту здобув у Полоцькому кадетському корпусі, Першому військовому Павловському училищі, на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету. Учасник Першої світової війни: генерал-майор російської армії, командувач 2-ї бригади 1-ї Гренадерської дивізії. У січні — лютому 1918 р. — начальник загогу, один із керівників оборони Києва в боях з більшовицькими частинами. За Гетьманату — командир 6-го Полтавського армійського корпусу, начальник охорони Правобережних залізниць. Під час антигетьманського повстання — начальник штабу повстанських загонів Директорії УНР. У грудні 1918 — січні 1919 рр. виконував обов'язки військового міністра УНР; 15 квітня — 19 липня 1919 р. — наказний отаман Армії УНР. Після поразки повстання В. Оскілка — командувач Волинської групи Армії УНР. Від 1920 р. — голова військово-дипломатичної місії УНР в Бельгії. Потім мешкав у Франції. Помер у Парижі.
- ⁸⁸ *ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО Михайло Володимирович* (1878–1952) — військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Народився в українській родині у Тифлісі (Грузія). Полковник (за деякими даними — генерал-майор) російської армії, активний учасник російсько-японської та Першої світової воєн. Після отримання кількох поранень на початку 1917 р. — начальник Одеської піхотної школи. Активно включився в український національно-визвольний рух. Восени 1917 р. сформував у Катеринославі українську бригаду, потім був призначений начальником відділу військового шкільництва Генерального штабу. За Гетьманату — командир 11-ї піхотної дивізії в Полтаві. Наприкінці 1918 р. був відряджений Директорією УНР до ЗУНР, де очолив УГА, а згодом став військовим радником Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича. Після об'єднання армій ЗУНР і УНР обіймав посаду генерала для доручень при штабі Головного отамана військ УНР. У грудні 1919 р. призначений командиром Запорізького корпусу і командувачем частин Армії УНР, які здійснили Перший зимовий похід по тилах червоних і білогвардійських військ (6 грудня 1919 — 5 травня 1920 рр.). Потім війська Армії УНР під командуванням М. Омеляновича-Павленка діяли разом з польськими частинами на Правобережній Україні. На початку 1920-х років, внаслідок розбіжностей із С. Петлюрою, залишив військову службу і переїхав до Праги, де з часом разом із генералом В. Петрівим створив Українське військово-наукове товариство. 1929–1930 рр. зав'язав контакти з УВО-ОУН з метою домогтися об'єднання української військової еміграції, але з не до кінця з'ясованих причин ця співпраця не досягла мети. В червні 1941 р. організував у Кракові Українську генеральну раду комбатантів, яка теж виявилася нежиттєздатною. У роки Другої світової війни схвалив створення дивізії СС «Галичина», захопився планами відновлення українського козацького руху. В післявоєнний час зв'язав свою долю з Урядом УНР в екзилі, в 1945–1948 рр. обіймав посаду військового міністра.
- ⁸⁹ *ГРЕКІВ Олександр Петрович* (1875–1959) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Чернігівщини. Освіту здобув на юридичному факультеті Московського університету та в академії Генштабу. Генерал-майор російської армії. Учасник Першої світової війни: у 1917 р. — начальник штабу 6-го армійського корпусу 2-ї армії Південно-Західного фронту,

- з серпня 1917 р. — командир цього ж корпусу, у листопаді — начальник штабу Київської військової округи. Член УПСС. З грудня 1918 р. — командувач Південної групи військ Армії УНР. Наприкінці 1918 — на початку 1919 рр. — міністр військових справ УНР, перший Наказник отаман Армії УНР. У складі української делегації вів переговори в Одесі з представниками Антанти про надання Директорії УНР воєнної допомоги у боротьбі проти більшовиків. 9 червня 1919 р. призначений командувачем Галицької армії. Підготував і провів Чортківський наступ 1919 р. В еміграції жив у Австрії. В 1948 р. був заарештований органами СМЕРШ у Відні і засуджений до 25 років ув'язнення. У 1956 р. був звільнений, після чого переїхав до Австрії, де й помер.
- ⁹⁰ **ПЕРФЕЦЬКИЙ Роман** (1880–1944) — громадсько-політичний діяч, адвокат у Галичині. В 1913 р. — депутат Галицького сойму від Української національно-демократичної партії. У роки Першої світової війни співпрацював із Союзом визволення України, проводив широку національно-просвітницьку та культурну роботу серед українських полонених у таборі Венцляр (Німеччина). В 1918–1919 рр. — член Української національної ради ЗУНР, заступник державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР. У 1921–1922 рр. — член Уряду ЗУНР в екзилі, уповноважений з питань внутрішніх справ, судівництва, пошти, телеграфу, шляхів; з 1922 р. — уповноважений з питань преси і пропаганди. У 1921 р. очолив засноване у Відні Західноукраїнське товариство Ліги Націй, що ставило перед собою мету дипломатичними засобами досягати відновлення незалежності ЗУНР. У 1920–30-х рр. належав до Українського національно-демократичного об'єднання. У 1935–1938 рр. — член Польського сейму. В роки Другої світової війни жив на Холмщині, працював нотаріусом, займався громадською діяльністю.
- ⁹¹ **СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ Степан** (1859–1939) — український учений, філолог, педагог, культурний і громадсько-політичний діяч у Буковині, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1899 р.) та Всеукраїнської академії наук (з 1918 р.). Один із лідерів українського національного руху на Буковині: очолював студентське товариство «Союз» у Чернівцях (1879–1882 рр.), товариства «Українська школа» (1887–1891 рр.), «Руська рада» (1904–1914 рр.); співзасновник товариств «Народний дім», «Буковинський боян», «Руська школа» та ін.; співредактор газети «Буковина» та редактор газети «Руська рада» (1892–1897 рр.). Член УНДП, посол до Буковинського сойму (1892–1918 рр.), депутат австрійської Державної ради у Відні (1911–1918 рр.). Виступав за надання повної рівноправності українцям в адміністративному і політичному житті Буковини, сприяв розвитку українського шкільництва на Буковині, уклав першу шкільну граматику української мови. В роки Першої світової війни — один із провідних діячів Союзу визволення України та організатор українського військового з'єднання Сірожупанників, голова Бойової управи УСС (1917 р.). З 1919 р. — посол ЗУНР у Празі. У 1921–1938 рр. викладав в Українському вільному університеті у Празі; в 1937 р. обраний почесним професором Українського вільного університету; в 1935–1938 рр. — голова Товариства Музей визвольної боротьби України, перший голова Української Могилансько-Мазепинської академії наук. Автор мовознавчих та літературознавчих праць. Помер у Празі, похований у Кракові.
- ⁹² Йдеться про Всеукраїнську національну раду, створену в лютому 1921 р. у Відні представниками правих партій Східної Галичини та Наддніпрянської України. До її складу увійшло 75 осіб. Головою ВНР обрали С. Шелухина, його заступниками: від галичан — Р. Перфецького, від наддніпрянців — генерала О. Грекова. Тим часом вузькість партійної бази Ради (відсутність есдеків, есерів та ін.), суперечки між галичанами та наддніпрянцями призвели до швидкого розвалу ВНР.
- ⁹³ Йдеться про Третій і Четвертий Універсали Центральної Ради, якими була проголошена УНР (20 листопада 1917 р.), а потім — її державна незалежність (22 січня 1918 р.).
- ⁹⁴ Мається на увазі Українська національна рада ЗУНР, створена у жовтні 1918 р. у Львові.
- ⁹⁵ Йдеться про ухвалений 21 квітня 1920 р. у Варшаві договір між Польщею та Україною, підписаний керівником польського Міністерства закордонних справ Я. Домбовським і міністром закордонних справ УНР А. Лівіцьким. За цим договором, Польща визнавала незалежне

державне існування України, а остання де-факто погоджувалась на отримання Польщею теренів Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини та Підляшшя. Інтегральною частиною цієї угоди була військова конвенція між обома державами (24 квітня 1920 р.), а 25 квітня 1920 р. польсько-українські війська розпочали бойові дії проти більшовиків. Варшавський договір був критично сприйнятий частиною українського суспільства, проти нього рішуче виступили галичани, а голова Директорії УНР С. Петлюра тривалий час був об'єктом звинувачень у зраді національних інтересів.

- ⁹⁶ **БЕЗПАЛКО Йосип Іванович** (1881–?) — політичний і громадський діяч, філолог і публіцист, родом із Буковини. Від 1906 р. очолював УСДП Буковини, був редактором її пресового органу «Боротьба». У 1918 р. — член Української національної ради ЗУНР. У 1919 р. брав участь у роботі Трудового Конгресу в Києві, увійшов до складу Уряду УНР, очолював Міністерство праці (1919–1920 рр.). Від 1920 р. — в еміграції у Чехословаччині. Член Ради Республіки (1921 р.). У червні 1945 р. заарештований органами СМЕРШ 1-го Українського фронту в Празі. Засуджений на 5 років заслання. У 1950 р. звільнений, подальша доля невідома.
- ⁹⁷ Рада Республіки — представницький орган УНР, який розглядав себе як «тимчасовий зверхній орган народної влади, якому належить повнота влади». Створений в м. Тарнів (Польща) на підставі закону УНР від 9 січня 1921 р. До складу Ради входило, за різними даними, від 46 до 67 депутатів від багатьох українських політичних партій та професійних організацій. Головою Ради Республіки був соціаліст-федераліст І. Фещенко-Чопівський, його заступником — П. Пилипчук (народний республіканець). Рада виявилася непрацездатною з огляду на суперечності між представниками різних партій. Самоліквідувалася в серпні 1921 р.
- ⁹⁸ **БАУЕР Отто** (1882–1938) — один із лідерів австрійської соціал-демократії та II Інтернаціоналу, ідеолог австромарксизму. Учасник Першої світової війни, був у російському полоні. В листопаді 1918 — липні 1919 рр. — міністр закордонних справ Австрії. Виступав за приєднання своєї країни до Німеччини. Один із засновників Віденського 2 1/2 Інтернаціоналу (1921 р.), брав активну участь у створенні Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. У 1934 р. емігрував до Чехословаччини, а звідти — до Франції.
- ⁹⁹ **АДЛЕР Віктор** (1852–1918) — один із організаторів і лідерів австрійської соціал-демократії. Спочатку був прихильником радикальної партії, а потім зацікавився марксизмом і зближився з соціал-демократами. Відіграв значну роль у затвердженні програми Австрійської соціал-демократичної партії (1898–1899 рр.). Стояв на реформістських позиціях. У національному питанні був прихильником культурно-національної автономії. В листопаді 1918 р. — міністр закордонних справ Австрії в уряді К. Реннера. Виступав за приєднання своєї країни до Німеччини.
- ¹⁰⁰ **ЛОНГЕ Жан** (1876–1938) — французький політичний діяч, один із лідерів II Інтернаціоналу, онук К. Маркса. Чільний діяч Французької соціалістичної партії. В часи Першої світової війни належав до центристсько-пацифістської меншості соціалістичної партії. Боровся проти приєднання ФСП до Комінтерну, був одним із лідерів центристського крила ФСП. Виступав за єдність дій соціалістів і комуністів у боротьбі проти фашизму.
- ¹⁰¹ **МАРТОВ Л.** (справжнє прізвище та ім'я — Цедербаум Юлій Йосипович) (1873–1923) — російський політичний діяч, лідер меншовицької течії в РСДРП. Народився у Константинополі, в купецькій родині. Спочатку належав до Бунду, а потім перейшов до соціал-демократів. Від 1903 р. розійшовся в ідеологічних поглядах з В. Ленініним і більшовиками. Тривалий час мешкав за кордоном. У жовтневі дні 1917 р. виступав за створення радянського уряду з представників усіх соціалістичних партій. Потім зайняв відверто антирадянську позицію: критикував владу більшовиків, був проти диктатури пролетаріату. В 1920 р. за дозволом ЦК РКП(б) виїхав закордон і став одним із лідерів 2 1/2 Інтернаціоналу. Помер у Німеччині.
- ¹⁰² **РАКОВСЬКИЙ (Станчев) Християн Георгійович** (1873–1941) — діяч міжнародного соціалістичного та комуністичного рухів, радянський партійний і державний діяч, медик за фахом, родом із Болгарії. У 1917 р. переїхав до Росії і включився в діяльність більшовиків. Влітку 1918 р. очолював делегацію РСФРР на переговорах з урядом Української Держави.

- У березні 1919 – липні 1923 рр. був головою Раднаркому України, наркомом закордонних справ УСРР, обіймав низку інших посад. Водночас у вересні 1919 – січні 1920 рр. очолював Політуправління Реввійськради РСФРР. Як керівник уряду радянської України вимагав від Москви розширення політичної та економічної самостійності УСРР, критикував позицію Й. Сталіна в національному питанні. У 1923–1927 рр. – повноважний представник СРСР в Англії, Франції; одночасно був заступником наркома закордонних справ СРСР. За участь в опозиційному русі на XV з'їзді ВКП(б) виключений з партії. Від 1934 р. працював у системі Наркомату охорони здоров'я РСФРР. У 1937 р. заарештований НКВС і у березні 1938 р. засуджений на 20 років позбавлення волі. У зв'язку з наступом німців на московському напрямку 11 вересня 1941 р. був розстріляний. Реабілітований у 1988 р.
- ¹⁰³ **ГАБСБУРГ-ЛОТРІНГЕН Вільгельм** (Вишиваний Василь) (1895–1948) – австрійський ерцгерцог, член родини імператорського дому Габсбургів, полковник Українських Січових Стрільців. Вважався одним із претендентів на український трон, проте сам заперечував це. У 1918 р. командував армійською групою австро-угорських військ на Україні, до складу яких входила формація УСС. За часів Директорії УНР деякий час працював у Міністерстві військових справ. Був палким прихильником українського визвольного руху. Після Другої світової війни таємно заарештований радянською військовою контррозвідкою у Відні, вивезений до СРСР, помер у в'язниці в Києві.
- ¹⁰⁴ **ТЮТЮННИК Юрій Йосифович** (1891–1929) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Київщини. Учасник Першої світової війни, поручник російської армії. З 1917 р. – учасник українського військового руху, член Центральної Ради. З лютого 1919 р. – начальник штабу отамана М. Григорієва, згодом – командир Київської стрілецької дивізії і помічник генерала М. Омеляновича-Павленка у Першому зимовому поході Армії УНР. Після інтернування військ УНР у Польщі (кінець 1920 р.) очолив Повстансько-партизанський штаб у Львові, який почав підготовку до Другого зимового походу з метою підтримки антибільшовицького повстанського руху в Україні. Однак Листопадовий рейд 1921 р. закінчився невдачею і трагедією під с. Базар на Житомирщині, де червоном вдалося завдати вирішальної поразки групі Ю. Тютюнника. В 1923 р. радянським спецслужбам вдалося заманити Ю. Тютюнника в Україну і 17 червня затримати його. Після низки публічних визнань, в яких різко критикувалася політика Уряду УНР і діяльність С. Петлюри, особливо його зв'язки з Польщею, Ю. Тютюнник був амністований радянською владою. Проте в 1929 р. знову заарештований і без суду розстріляний. Причина цього крилася в тому, що коли ДПУ в 1931 р. завело справу так званого «Українського національного центру» на чолі з М. Грушевським, то кандидатура Ю. Тютюнника начебто розглядалася в якості можливого військового керівника Центру.
- ¹⁰⁵ **САВІНКОВ Борис Вікторович** (1879–1925) – російський політичний діяч, письменник, член партії соціалістів-революціонерів (1903 р). Організатор і учасник багатьох терористичних актів проти представників царського режиму. В 1905 р. був засуджений до страти, але втік і проживав за кордоном. У роки Першої світової війни воював добровольцем у лавах французької армії. Після Лютневої революції 1917 р. повернувся до Росії, обіймав посади комісарів Тимчасового уряду при Ставці Верховного головнокомандування та на Південно-Західному фронті, був товаришем військового міністра Росії. Після Жовтневого перевороту 1917 р. – активний ворог більшовиків. У 1920 р., перебуваючи на території Польщі, прагнув до співпраці з Урядом УНР в боротьбі з радянською владою. Однак українська сторона критично ставилася до можливостей Б. Савінкова бути надійним і корисним союзником на антибільшовицькому фронті. 18 серпня 1924 р. після нелегального переходу радянського кордону був заарештований і, незважаючи на визнання радянської влади, засуджений до 10 років ув'язнення. За нез'ясованих обставин загинув у в'язниці.
- ¹⁰⁶ **СКОРОПАДСЬКИЙ Павло Петрович** (1873–1945) – державний і військовий діяч, гетьман України (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Походив із старовинного козацько-шляхетського роду Скоропадських. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн, флігель-ад'ютант російського царя Миколи II, генерал-лейтенант. У 1917 р. – командир 34-го армійського

- корпусу Південно-Західного фронту, реорганізованого восени того ж року в 1-й Український корпус. Почесний військовий отаман Українського вільного козацтва. 29 квітня 1918 р. на Всеукраїнському хліборобському конгресі в Києві проголошений Гетьманом щойно створеної Української Держави. 14 грудня 1918 р., внаслідок антигетьманського повстання, організованого Українським національним союзом, зрікся влади і виїхав до Німеччини. Входить до ради присяжних Українського союзу хліборобів-державників (УСХД). Згодом, через розбіжності з В. Липинським, розпустив УСХД, заснував Союз гетьманців державників і очолив гетьманський рух. Загинув під час бомбардування поблизу Мюнхена у Баварії (квітень 1945 р.).
- ¹⁰⁷ *ШУМСЬКИЙ Олександр Якович* (1890–1946) — радянський державний і партійний діяч, родом із Волині. Вчився у Московському ветеринарному інституті. В 1915–1917 рр. перебував у російській армії. Член УПСР і УКП (боротьбистів), потім — в лавах КП(б)У. В 1917 р. — член Центральної Ради та Київської губземуправи. У 1919–1921 рр. — член колегії Наркомату освіти УСРР, член військової ради 12-ї армії Південно-Західного фронту, голова Київського та Одеського губревкомів. У 1921–1923 рр. працював повноважним представником УСРР в Польщі, потім — на роботі в апараті ЦК КП(б)У. В 1924–1927 рр. — нарком освіти, один із ідеологів «українізації». Звільнений з посади за звинуваченням в націонал-ухильництві. У 1927–1933 рр. працював у Ленінграді та Москві. Був членом ЦК, Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У. В 1933 р. заарештований і засуджений на 10 років ув'язнення. Свою провину не визнавав, неодноразово писав листи Й. Сталіну та керівникам ОДПУ-НКВС. В 1943 р. був звільнений з ув'язнення. Раптово помер у потязі, який слідував до Москви (18 вересня 1946 р.). Реабілітований у 1958 р.
- ¹⁰⁸ *ФЕДЕНКО Панас* (літературний псевдонім — В. Тирса) (1893–1981) — громадсько-політичний діяч, родом із Катеринославщини. Освіту здобув у Петербурзькому університеті. Чільний член УСДРП та Центральної Ради. У 1919 р. — член ЦК партії і редактор центрального органу УСДРП «Робітнича газета», учасник Трудового Конгресу в Києві. У 1919–1920 рр. — товариш міністра інформації УНР. У 1921 р. емігрував до Чехословаччини, згодом — до Німеччини. Активний діяч міжнародного соціалістичного руху, член виконкому Соцінтерну від УСДРП.
- ¹⁰⁹ Йдеться про отаманів — братів Трепетів, котрі діяли на Київщині, в районі Канева.
- ¹¹⁰ Відомий повстанський отаман, котрий діяв на півночі Київщини.
- ¹¹¹ Повстанський отаман, який діяв на Київщині, а потім пішов на співпрацю з більшовиками.
- ¹¹² Після підписання і ратифікації Ризького миру 1921 р. більшовицька Росія вимагала від Польщі припинити діяльність на її території Державного центру УНР і вислати за межі країни С. Петлюру. Відповідні ультиматуми польській владі постійно надсилав нарком закордонних справ РСФРР Г. Чичерін.
- ¹¹³ Йдеться про *ОЛЕКСАНДРА Олеся* (справжнє прізвище — Кандиба) (1878–1944) — українського поета, родом із Сумщини. Закінчив Харківський ветеринарний інститут і працював у Харківському земстві ветеринарним лікарем, а з 1911 р. — у Києві в редакції «Літературно-наукового вісника» та видавництві «Лан». З 1919 р. — в еміграції у Будапешті, потім — у Відні, де в 1920 р. був редактором журналу «На переломі» і головою Союзу українських журналістів. З 1924 р. жив у Празі, де й помер.
- ¹¹⁴ *ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ Іван* (1887–1952) — політичний і громадський діяч, металург за фахом, член-кореспондент Польської академії наук, родом із Житомирщини. Від 1909 р. — асистент кафедри металургії Київського політехнічного інституту. В 1917 р. — діяч УПСФ, член Центральної Ради і Малої Ради; у 1918 р. — міністр торгівлі і промислу УНР; у 1919 р. — заступник голови Уряду і міністр народного господарства УНР; у лютому — серпні 1921 р. — голова Ради Республіки (м. Тарнів, Польща). Від 1922 р. працював професором металургії в Гірничій академії у Кракові, потім — на металургійному заводі в Катовицях. У 1945 р. заарештований НКВС, засуджений на 15 років ув'язнення. Помер у таборак.
- ¹¹⁵ *ГРИНЬКО Григорій Федорович* (1890–1938) — радянський державний і політичний діяч, економіст за фахом, родом із Сумщини. Учасник Першої світової війни. У 1917 р. — член

- УПСР, потім — УКП (боротьбистів). Після самоліквідації партії «боротьбистів» вступив до лав КП(б)У. Від 1920 р. — нарком освіти УСРР, голова Київського губернського виконкому, голова Державної планової комісії при РНК УСРР, заступник наркому землеробства і нарком фінансів СРСР. Член ВУЦВК і ЦК КП(б)У. Від 1926 р. — на роботі у Москві: заступник голови Держплану СРСР, член ЦВК СРСР і кандидат у члени ЦК ВКП(б). У 1937 р. заарештований НКВС, звинувачений у приналежності до так званого «правотроцькістського блоку» (1938 р.) і страчений. Пізніше реабілітований.
- ¹¹⁶ В інформації містяться неправдиві відомості. Український громадський комітет було створено влітку 1921 р., а ліквідований він лише у 1925 р. У цьому випадку йдеться про суперечки в УГК між еседеками і есерами. Коли соціал-демократи вийшли зі складу членів УГК, то ширилися чутки, що чеська влада ліквідує цю установу.
- ¹¹⁷ *ГРИГОРІВ Никифор Якович* (псевдонім — Григор'єв-Наш) (1883–1953) — політичний та громадський діяч, журналіст та письменник, родом із Черкащини. Чільний діяч УПСР, після смерті М. Шаповала (1932 р.) — один із лідерів закордонних організацій есерів. У 1917 р. — член Центральної Ради і ЦК УПСР, учасник українізації армії. У 1918 р. — міністр освіти УНР; за Гетьманату — член УНС, учасник антигетьманського повстання. У 1919 р. — член Трудового Конгресу, керівник пресової служби Армії УНР. Від 1921 р. — в еміграції: діяч Українського громадського комітету, заступник його голови; співзасновник, професор, а потім директор Соціологічного інституту у Празі. В 1938 р. виїхав до Канади і США для ознайомлення з питанням стану української еміграції. У зв'язку з початком Другої світової війни, залишився на постійне мешкання в США. Від 1949 р. — керівник українського відділу радіостанції «Голос Америки». Помер у Нью-Йорку.
- ¹¹⁸ Йдеться про *МИЦЮКА Олександра* (1883–1943) — державного і громадського діяча, економіста і соціолога, родом із Катеринославщини (тепер — Дніпропетровська область). Член РУП, а потім — УПСР. У 1917 р. — директор відділу земельних справ при Генеральному Секретаріаті Центральної Ради. У 1918–1919 рр. був міністром внутрішніх справ УНР, членом Трудового Конгресу. В 1920 р. — товариш міністра народного господарства УНР. Від 1921 р. — в еміграції у Чехословаччині: професор Української господарської академії в Подєбрадах, ректор Українського вільного університету в Празі (1938–1939, 1940–1941 рр.). Автор низки статей та наукових праць.
- ¹¹⁹ *СТАРСОЛЬСЬКИЙ Володимир* (1878–1942) — політичний і громадський діяч, адвокат, теоретик права та соціології, родом із м. Ярослав (тепер у Польщі). Член УСДП Галичини та Закордонного бюро РУП. Активний учасник українського студентського руху (1898–1902 рр.). Від 1914 р. — член Головної руської ради і Загальної української ради, Бойової управи УСС, Союзу визволення України. Брав активну участь у підготовці Львівського листопадового повстання (1 листопада 1918 р.). Ув'язнений поляками. У 1919 р. — товариш міністра закордонних справ УНР, професор Українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Від 1921 р. — в еміграції, спочатку у Відні, потім — у Празі. Професор Українського вільного університету та Української господарської академії. У 1927 р. повернувся до Львова, працював адвокатом, виступав захисником у судових процесах над учасниками українського національно-визвольного руху. У вересні — грудні 1939 р. був професором Львівського державного університету ім. І. Я. Франка. Заарештований НКВС разом із родиною і вивезений до Казахстану. Автор низки праць із соціології, історії та права.
- ¹²⁰ *ГАЛІП Артем* (1887–?) — політичний і громадський діяч, адвокат за фахом, родом із Буковини. У 1918 р. — товариш міністра закордонних справ Української Держави. Потім мешкав в еміграції у Франції. Займав советофільські позиції. Були підозри щодо його причетності до вбивства С. Петлюри.
- ¹²¹ *ГОЛЬДЕЛЬМАН Соломон* (1885–1974) — політичний та громадський діяч, соціолог і економіст, родом із м. Сороки (тепер у Молдавії). У 1913–1915 рр. — викладач Київського комерційного інституту. В 1917 р. — член Центральної Ради і Малої Ради від Поалей Ціон. З грудня 1918 р. — міністр праці УНР, виконуючий обов'язки секретаря у справах нацменшин у Раді народних міністрів УНР. У 1919 р. обіймав посади товариша міністра торгівлі

- і промисловості та товариша міністра праці УНР. У 1920 р. емігрував до Відня, а потім, — до Чехословаччини. Був професором Української господарської академії та Українського техніко-господарського інституту. В 1939 р. виїхав до Палестини. Помер у Єрусалимі.
- ¹²² **НЯНЧУР Гордій Васильович** (1884–?) — громадсько-політичний діяч, родом із Волині. У грудні 1917 — квітні 1918 рр. — херсонський губернський комісар УНР. За доби Української Держави — член губернської земської управи Херсонської губернії. У часи Директорії УНР був призначений товаришем міністра внутрішніх справ УНР; у липні 1919 р., за дорученням міністра внутрішніх справ УНР І. Мазепи, очолював українську міліцію й адміністративний департамент Міністерства внутрішніх справ; у квітні — травні 1919 р. із спеціальною перевіркою діяльності урядовців УНР перебував у Галичині; з вересня 1919 р. — голова політичного та місцевого самоврядування департаментів Міністерства внутрішніх справ УНР. Влітку 1920 р. виїхав до Австрії, де й залишився в еміграції.
- ¹²³ **КЕДРОВСЬКИЙ Володимир Іванович** (1890–1970) — політичний і військовий діяч, полковник Армії УНР, журналіст, родом із Херсонщини. Учасник Першої світової війни, прапорщик російської армії. У 1917 р. — член ЦК УПСР і Центральної Ради. На II Всеросійському військовому з'їзді обраний до УГВК, був заступником його голови. У листопаді — грудні 1917 р. виконував обов'язки товариша генерального секретаря військових справ УНР. Учасник антигетьманського повстання, член УНС. У травні 1919 р. очолив Державну військову інспекцію УНР. Від осені 1919 р. до 1921 р. працював військовим аташе у дипломатичних представництвах УНР у Латвії, Естонії та Фінляндії. Потім проживав у еміграції у Відні. У 1923 р. виїхав до США, де був співробітником окружної організації «Січ» у Філадельфії, редагував часопис «Свобода» (1926–1933 рр.), працював керівником українсько-го відділу радіостанції «Голос Америки» (1955–1963 рр.).
- ¹²⁴ **ЛЕВИЦЬКИЙ Дмитро** (1877–1942) — політичний і громадський діяч, адвокат за фахом, родом із Галичини. Був учасником Першої світової війни, потрапив у російський полон. У 1917 р. очолив у Києві Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни. У період підготовки антигетьманського повстання був секретарем УНС. У часи ЗУНР підписав разом з Л. Цегельським попередню угоду про злуку ЗУНР і УНР (1 грудня 1918 р.). У 1919–1921 рр. був послом УНР в Данії. Потім — в еміграції в Австрії. Після повернення в Галичину редагував газету «Діло» (1923–1925, 1936–1939 рр.), став одним із співзасновників і першим головою УНДО (1925–1935 рр.). У 1928–1935 рр. — посол до польського сейму та голова Української парламентарної репрезентації у Варшаві. У 1936–1939 рр. — заступник голови УНДО. Був противником угодовської політики українських партій щодо Польщі. В 1939 р. заарештований НКВС. Помер на засланні в Бухарі (Узбекистан).
- ¹²⁵ **ЛИПИНСЬКИЙ В'ячеслав Казимирович** (1882–1931) — відомий політик, історик і соціолог, ідеолог українського консерватизму, «трудової» монархії у традиційній для українства формі гетьманату. Родом із Волині, з польської шляхетської родини. З юнацьких років усвідомив себе українцем. У 1917 р. мобілізований до російської армії, українизував свою частину в Полтаві. Взяв активну участь у створенні Української демократичної хліборобської партії. За Гетьманату (1918 р.) був послом України в Австро-Угорщині, потім — в Австрії (1919 р.). В еміграції тривалий час був прихильником гетьманського руху, заініціював організацію Українського союзу хліборобів-державників (УСХД), набув авторитету як ідеолог консервативно-монархічного табору, керував кафедрою історії української державності в Українському науковому інституті в Берліні. У 1930 р. після конфлікту з П. Скоропадським розпустив УСХД і створив нову організацію «Братство українських класократів-монархістів». Розрив зв'язків В. Липинського зі П. Скоропадським діячі ОУН не без підстав розглядали як кризу гетьманського руху.
- ¹²⁶ Можливо, **ПІСНЯЧЕВСЬКІ Віктор** (1883–1933) або **Дмитро** (1898–1966) — громадсько-політичні діячі з Поділля.
- ¹²⁷ **ЧИКАЛЕНКО Євген Харлампійович** (1861–1929) — громадський і культурний діяч, меценат, родом із Херсонщини. Закінчив природничий факультет Харківського університету, займався приватним сільськогосподарським виробництвом. За участь в українському

- національному русі заарештовувався царською поліцією. Був одним із засновників Товариства українських поступовців. У 1917 р. — член Центральної Ради, прихильник консервативного соціально-економічного курсу розвитку України. Від 1919 р. — в еміграції у Польщі, потім в Чехословаччині. Очолював термолігічну комісію при Українській господарській академії в Подєбрадах. Помер у Празі.
- ¹²⁸ *САДОВСЬКИЙ Валентин Васильович* (1886–1947) — громадський і політичний діяч, економіст, родом із Волині. Член РУП і УСДРП. У 1917 р. — у складі Центральної Ради від українських соціал-демократів, генеральний секретар судових справ в Уряді Центральної Ради. В 1918 р. — один із активних діячів Українського національного союзу, який очолив антигетьманське повстання в Україні. З 1920 р. — в еміграції у Польщі і Чехословаччині, доцент і професор Української господарської академії в Подєбрадах, член Українського наукового інституту у Варшаві. Був одним із найближчих соратників і однодумців С. Петлюри. Після Другої світової війни заарештований НКВС у Празі, помер в ув'язненні.
- ¹²⁹ Мається на увазі Листопадовий рейд 1921 р., або Другий зимовий похід частин Армії УНР під командуванням Ю. Тютюнника в радянську Україну, який завершився поразкою повстанців і розстрілом 359 з них, захоплених у полон більшовиками, під м. Базар (Житомирщина).
- ¹³⁰ *ПРОКОПОВИЧ В'ячеслав Костянтинович* (1881–1942) — державний і громадсько-політичний діяч, історик і публіцист, родом із Києва. Від 1907 р. — член ТУП, редактор журналу «Світло». У 1917 р. — член Центральної Ради і Малої Ради, один із засновників УПСФ. У січні — квітні 1918 р. — міністр освіти УНР. У 1920 р. очолював Раду міністрів УНР, а в 1921 р. був міністром освіти. В 1921–1923 рр. перебував в еміграції у Польщі, а потім разом із С. Петлюрою виїхав до Франції. У 1925–1939 рр. був редактором часопису «Тризуб». Після смерті С. Петлюри, коли головою Директорії УНР став А. Лівницький, В. Прокопович обійняв посаду голови Ради міністрів УНР в екзилі. Після початку Другої світової війни деякий час виконував обов'язки заступника голови Директорії УНР і Головного отамана військ УНР (жовтень 1939 — травень 1940 рр.). Належав до найближчого оточення С. Петлюри, вітав напад нацистської Німеччини на СРСР у 1941 р.
- ¹³¹ Мається на увазі молодший син Є. Чикаленка Іван, який залишився в радянській Україні.
- ¹³² Можливо, йдеться про *КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО Антона* (1878–1935) — політичного і громадського діяча, письменника і педагога, родом із м. Ланцут (тепер у Польщі). Відомий діяч культурно-освітнього руху в Східній Галичині, провідний член Української радикальної партії. У 1919 р. був міністром освіти УНР, потім мешкав в еміграції у Відні. У 1924 р. повернувся до Галичини, де у 1929–1933 рр. редагував радянськфільські журнали «Нові шляхи» та «Критика». У травні 1934 р. на запрошення Уряду УСРР разом із родиною переїхав на постійне мешкання до радянської України, але незабаром був репресований з двома синами (Іваном і Тарасом). У 1935 р. засуджений до 10 років ув'язнення, а у 1937 р. — розстріляний. Жертвою репресій більшовиків стала вся його родина.
- ¹³³ *ТИМОШЕНКО Сергій Прокопович* (1881–1950) — політичний і державний діяч, інженер-архітектор за фахом, родом із Чернігівщини. З 1903 р. — член РУП, згодом — УСДРП. Працював архітектором у Ковелі, в дирекції Південно-Західної залізниці у Києві, на будівництві Південно-Донецької залізниці. У 1917 р. — член Центральної Ради, заступник голови Харківського губернського виконавчого комітету, харківський губернський комісар. У 1919 р. — інспектор Міністерства шляхів сполучення УНР. Учасник Другого зимового походу 1921 р. У 1923 р. оселився в Чехословаччині: був обраний доцентом, у 1925 р. — професором, а у 1928–1929 рр. — ректором Української господарської академії в Подєбрадах. З 1930-х років мешкав у Луцьку, де очолював Товариство ім. Петра Могили та Честнохресне братство на Волині. Голова Волинського українського об'єднання, депутат Варшавського сейму і Сенату. У 1940-х роках мешкав у Німеччині та США. Помер у Каліфорнії (США). Автор проектів церков, лікарень, гімназій, електростанцій тощо.
- ¹³⁴ *КОВАЛЬ Володимир* (1885–1927) — кооператор та інженер-агроном, родом із Волині. У 1917 р. — голова Всеукраїнського сільськогосподарського кооперативного союзу в Києві. Від 1921 р. — в еміграції у Німеччині, Франції, а з 1924 р. — у Чехословаччині.

- ¹³⁵ **ЧИЖЕВСЬКИЙ Павло Іванович** (1860–1925) — політичний і громадський діяч, родом із Полтавщини. Член ТУП. Депутат III і IV Державної Думи Росії. У 1917 р. — член ЦК УПСФ. У 1918 р. — голова української торговельної делегації у Швейцарії. У 1923–1925 рр. був міністром фінансів УНР в екзилі.
- ¹³⁶ **ЛОТОЦЬКИЙ Олександр Гнатович** (псевдоніми — О. Білоусенко, О. Любенький) (1870–1939) — державний і громадсько-політичний діяч, письменник, історик і публіцист, родом із Поділля. Закінчив Київську духовну академію. У 1900–1917 рр. працював урядовцем державного контролю в Києві, а потім — у Петербурзі. Видавав свої поетичні та наукові праці. Належав до петербурзького осередку ТУП. У 1917 р. — один із ініціаторів створення Української національної ради в Петербурзі, обіймав посаду губернського комісара окупованих російськими військами теренів Буковини і Покуття. У вересні — листопаді 1917 р. — генеральний писар Центральної Ради. Виступав за створення окремого органу керівництва церковними справами в Україні. У січні — квітні 1918 р. був Державним контролером УНР. У жовтні 1918 — січні 1919 рр. виконував обов'язки міністра віросповідань Гетьманату та УНР. У січні 1919 — березні 1920 рр. працював надзвичайним послом УНР в Туреччині. В еміграції мешкав у Австрії, Чехословаччині, Польщі: професор Українського вільного університету в Празі (1922–1928 рр.), професор Варшавського університету, засновник і перший директор Українського наукового інституту у Варшаві (1930–1938 рр.). Водночас виконував обов'язки заступника голови екзильного Уряду УНР і міністра внутрішніх справ. Помер у Варшаві, перепохований у США.
- ¹³⁷ **КАБАЧКІВ Іван** (1874–1962) — державний і громадський діяч, економіст і правник, родом із Полтавщини. У 1919–1920 рр. був Державним контролером УНР. Від 1920 р. проживав у еміграції: доцент Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1925–1934 рр.), потім — професор Українського вільного університету (1944–1945 рр.). Після Другої світової війни переїхав до Німеччини, а звідти — до США. Помер у Нью-Йорку.
- ¹³⁸ **КРАСНИЙ Пінхас** (1881–1939) — діяч єврейської громади в Україні, родом із Київщини. Належав до Єврейської народної партії, був одним із організаторів єврейських шкіл. У квітні 1919 — липні 1923 рр. був міністром із єврейських справ УНР. Після вбивства С. Петлюри виступив із деякими заявами про причетність української влади до антиєврейських погромів. Потім повернувся в радянську Україну, де був репресований.
- ¹³⁹ **ШОВГЕНІВ Іван** (1874–1943) — громадський діяч, гідротехнік і меліоратор, батько поетеси О. Теліги, родом із Харківщини. У 1911–1918 рр. був доцентом Петербурзького політехнічного інституту. В 1918–1920 рр. — професор Київського політехнічного інституту, один із організаторів водного господарства в Україні. Потім проживав в еміграції у Чехословаччині та Польщі, де протягом 1922–1928 рр. був професором і першим ректором Української господарської академії, а переїхавши до Варшави, брав участь у роботі Українського наукового інституту. Опублікував близько 50 праць з питань водного господарства.
- ¹⁴⁰ **ВОВК Андрій** (1882–1969) — військовий і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Полтавщини. У 1917 р. — організатор українських військових частин на Румунському фронті. У 1919–1920 рр. обіймав низку посад в Армії УНР, був учасником Першого Зимового походу. В 1921–1922 рр. був на посаді військового міністра УНР в екзилі. Співзасновник Товариства бувших вояків Армії УНР в Польщі, перший голова Українського воєнно-історичного товариства у Варшаві. Потім перейшов у табір гетьманців і у 1940–1942 рр. очолював Українську громаду в Німеччині, однак невдовзі відійшов від гетьмана. Помер у Новому Ульмі.
- ¹⁴¹ Йдеться про **ДОЦЕНКА Олександра** (1897–1941) — підполковника Армії УНР, історика, родом із Полтавщини. Закінчив Польську військову академію. У 1919–1920 рр. був ад'ютантом Головного отамана військ УНР С. Петлюри. Автор збірника документів у двох томах «Літопис української революції» (1923–1924 рр.), про який критично висловлювався С. Петлюра, а також праці «Зимовий похід. 6.XII.1919–6.V.1920» (1932 р.).
- ¹⁴² Йдеться про полковника Армії УНР О. Данильчука, який у 1920–1921 рр. був представником С. Петлюри при Польському генштабі й підозрювався у вбивстві полковника Ю. Отмарштейна у 1922 р.

- ¹⁴³ Мається на увазі міжнародна конференція в Генуї (Італія), яка відбулася 10 квітня – 19 травня 1922 р. за участю 29 країн. У ній взяла участь і делегація більшовицької Росії. Головним питанням конференції було вишукування заходів для економічного відновлення країн Центральної та Східної Європи. Постало на ній і «російське питання», з чого намагалися скористатися українські самостійницькі сили. Однак особливих наслідків конференція не дала. Більшовики спочатку категорично відмовилися визнавати воєнні борги царської Росії, а потім — і боргові зобов'язання довоєнного часу.
- ¹⁴⁴ **ВІЛІНСЬКИЙ Олександр Валерійович** (1872–1928) — громадський діяч, вчений у галузі прикладної механіки, родом із Росії (Сестрорецьк). Член київської громади ТУП. Від 1908 р. — доцент Київського політехнічного інституту. В роки Першої світової війни — інженер, потім — директор майстерень Всеросійського союзу міст у Києві. В 1917 р. був членом Центральної Ради, очолював департамент освіти Генерального секретаріату освіти. У жовтні 1918 р. призначений генеральним консулом Української Держави у Швейцарії. Потім проживав в еміграції у Відні. У 1923 р. переїхав до Чехословаччини, де працював доцентом, а потім — професором Української господарської академії в Подебрадах, був її проректором.
- ¹⁴⁵ **КУШНІР Макар Олександрович** (1890–1951) (псевдоніми — В. Богуш, Я. Дуб, Якименко) — політичний і громадський діяч, історик і журналіст, родом із Київщини. Член ТУП. Брав активну участь в українському національному житті в Петербурзі. У 1917 р. — член УПСФ, Центральної Ради і Малої Ради. У 1917–1919 рр. — співробітник газет «Нова Рада» і «Трибуна», що виходили в Києві. У 1919–1920 рр. був членом делегації УНР на Паризькій мирній конференції. З 1920 р. перебував в еміграції у Франції, Австрії та Бельгії, де був співредактором українського тижневика «Воля» (Відень) та співробітничав з низкою друкованих видань. Один із засновників ОУН, делегат Першого конгресу ОУН у 1929 р., де виступив з доповіддю «Економічні взаємини між Україною і Росією в ССРСР». У 1929–1938 рр. був членом Проводу ОУН, виконував функції головного судді, очолював Українське пресове бюро в Женеві. Через стан здоров'я відійшов від активної суспільно-політичної діяльності. Помер у Бельгії.
- ¹⁴⁶ **ЛЕВИТСЬКИЙ Микола Григорович** (1880–1935) — політичний і громадський діяч, дипломат, правник за фахом, родом із Кубані. Учасник Першої світової війни, поручник російської армії. У 1917 р. — член УСДРП і Центральної Ради, Українського генерального військового комітету. Від листопада 1917 р. — член української дипломатичної делегації на мирних переговорах у Брест-Литовську. В лютому 1917 р. від імені УНР підписав мирну угоду з країнами Четверного союзу. У квітні 1918 р. призначений українським послом до Туреччини. За Гетьманату — керівник департаменту чужоземних зносин Міністерства закордонних справ України. В добу Директорії УНР входив до складу дипломатичної місії України у Франції, був членом української делегації на Паризькій мирній конференції. У 1925 р. повернувся до радянської України, а в 1931 р. був засуджений у справі так званого «Українського національного центру». Помер на засланні в Красноярському краї.
- ¹⁴⁷ **О'КОНОР-ВІЛІНСЬКА Валерія Олександрівна** (1866–1930) — громадська діячка, письменниця і перекладачка, родом із Полтавщини, за походженням ірландка. Від 1905 р. мешкала з чоловіком О. Вілінським у Києві, брала активну участь у національному житті та освітньо-культурній діяльності. У 1917 р. — член Центральної Ради. У 1917–1918 рр. очолювала літературну секцію Генерального секретаріату та Міністерства освіти України. Восени 1918 р. разом із чоловіком виїхала до Швейцарії, а звідти — до Відня. Потім мешкала в Подебрадах, де працювала у термолігійній комісії Української господарської академії, перекладала на українську мову твори французьких письменників.
- ¹⁴⁸ **ПЛЕВАКО Петро** (1888–1986) — політичний, громадський і церковний діяч, правник за фахом, родом із Харківщини. У 1917 р. — член ЦК УПСР і Центральної Ради. У 1918–1919 рр. був директором департаменту Міністерства шляхів УНР, заступником голови Українського комітету залізничників. Від 1919 р. — в еміграції, спочатку у Відні, а з 1925 р. — у Франції. Член митрополичої ради в Європі (1953 р.). Помер у Парижі.
- ¹⁴⁹ Під таким прізвиськом члена Центральної Ради не виявлено.

- ¹⁵⁰ *РУСОВА Софія Федорівна* (1856–1940) — громадська діячка, педагог, активна учасниця українського та міжнародного жіночого руху, родом із Чернігівщини. Член ТУП. У 1871 р. відкрила в Києві перший дитячий садок, була організатором закладів позашкільної освіти для дорослих у Харкові та Чернігові. У 1909 р. працювала викладачем на вищих жіночих курсах та Фребелівському інституті. У 1917 р. — член Центральної Ради, один із організаторів Всеукраїнської учительської спілки та видавництва «Українська школа». У серпні 1917 — лютому 1919 рр. обіймала посаду директора департаменту дошкільної та поза-шкільної освіти Генерального секретаріату та Міністерства освіти України. В 1920 р. працювала викладачем Кам'янець-Подільського державного університету. Від 1922 р. — в еміграції, спочатку в Польщі, а з 1923 р. — в Чехословаччині. Була професором Українського педагогічного інституту в Празі та головою Української національної жіночої ради (до 1938 р.). Учасниця європейських та світових міжнародних жіночих конгресів. У 1933–1938 рр. була членом Підготовчого комітету зі скликання Всеукраїнського національного конгресу. Померла у Празі.
- ¹⁵¹ Йдеться про подальший розкол у лавах українських соціал-демократів, де вже існували окремо Закордонна група та Закордонна делегація УСДРП.
- ¹⁵² Мається на увазі Український вільний університет (УВУ) — перший вищий навчальний заклад і наукова установа української еміграції за кордоном, що був створений у січні 1921 р. у Відні, а потім у цьому ж році перенесений до Праги. Ініціатором заснування УВУ виступали Товариство українських журналістів та письменників, Український соціологічний інститут і Товариство прихильників освіти у Відні. Матеріальну підтримку для існування та діяльності УВУ надавав чехословацький уряд. Ректорами УВУ були: О. Колесса, С. Дністрянський, І. Горбачевський, Ф. Щербина, Д. Антонович, А. Яковлев, О. Мицюк, І. Борковський, А. Волошин.
- ¹⁵³ *ДОНЦОВ Дмитро Іванович* (1883–1973) — громадський діяч, публіцист і літературний критик, родом із Мелітополя. В молоді роки — член РУП і УСДРП. Внаслідок політичних репресій з боку царської влади виїхав за кордон. Відійшов від соціал-демократії, виступав за відокремлення України від Росії. У 1914–1916 рр. був членом і першим головою Союзу визволення України, очолював Українське пресове бюро в Берліні. За часів Гетьманату — голова Українського телеграфного агентства (1918 р.). У 1919–1921 рр. працював у складі української дипломатичної місії в Швейцарії. Від 1922 р. мешкав у Львові, був редактором «Літературно-наукового вісника», часопису «Заграва», «Вісника» (1933–1939 рр.). У 1923–1924 рр. разом із УВО створив Українську партію національної роботи (революції), яка невдовзі розпалася. На цьому ґрунті загострилися його стосунки з Є. Коновальцем, і він не увійшов до ОУН (1929 р.). У 1926 р. видав працю «Націоналізм», завдяки якій зажив слави ідеолога українського чинного націоналізму. Був критично налаштований до середовища УНР, до всіх українських політичних партій соціалістичної орієнтації. Напередодні Другої світової війни (1939 р.) був заарештований польською владою. У роки війни був малоактивний в суспільно-політичному житті. Після 1947 р. жив і працював у Канаді, де й помер.
- ¹⁵⁴ *ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ Ян* (1885–1954) — політичний діяч і дипломат, історик-геральдист, почесний Лицар Мальтійського Ордену, походженням із давнього шляхетського роду на Поділлі. У 1918–1921 рр. перебував на дипломатичній службі Гетьманату та УНР: радник посольства у Відні та Стамбулі, потім — посол у Туреччині. Від 1922 р. — товариш міністра, міністр закордонних справ УНР. Від 1924 р. мешкав за кордоном: Париж, Рим, Лондон. Мав широкі міжнародні зв'язки, цікавився політикою та ідеологією італійського фашизму.
- ¹⁵⁵ Йдеться про колишнього білогвардійського генерала Я. Слащова, який на початку 1920-х років повернувся з еміграції до СРСР.
- ¹⁵⁶ Йдеться про російську еміграцію, яка об'єднувалася навколо журналу «Новые вехи» й виступала за співпрацю з радянською владою та за повернення до СРСР. В українському середовищі цей напрям називався «перекінчицтвом».
- ¹⁵⁷ Мається на увазі конференція, яка мала відбутися в Генуї. Див. примітку 143.

- ¹⁵⁸ Мабуть, йдеться про тижневик «Вперед» — друкований орган УСДП Галичини (фракції «самостійників»), який виходив у Львові протягом 1911–1922 рр.
- ¹⁵⁹ Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС) — центральна організація, яка об'єднувала і координувала працю студентських організацій в еміграції та в Західній Україні. Заснований на III Всеукраїнському студентському конгресі в Празі 30 червня — 8 липня 1922 р. У 1922–1923 рр. ЦЕСУС об'єднував 4650 союзів та 18 організацій, а з 1924 р. — 3364 союзи та 22 організації. Впродовж 1922–1939 рр. відбулося 11 звичайних і 2 надзвичайні з'їзди. Місцями осідку керівництва ЦЕСУС були Прага (1922–1934 рр.) та Відень (1935–1939 рр.). Пресовими органами Союзу були «Студентський вісник» та, частково, «Студентський шлях». Від початку 1930-х років ЦЕСУС став на націоналістичні позиції. З огляду на Другу світову війну припинив свою діяльність, відновивши її лише в березні 1946 р. в Мюнхені. З кінця 1950-х років переніс свій осідок до США.
- ¹⁶⁰ Центральна допомоги українському студентству (ЦЕДУС) була самостійною економічною організацією, яка співпрацювала з ЦЕСУС. Створена на III Всеукраїнському студентському конгресі в Празі у 1922 р.
- ¹⁶¹ *ПЕТЛЮРА Ольга Опанасівна* (1885–1959) — вчителька та громадська діячка, дружина С. Петлюри (з 1919 р.), родом із Прилук на Полтавщині. Від 1920 р. проживала в еміграції у Варшаві, а з 1924 р. — у Парижі. Похована разом із С. Петлюрою і дочкою Лесею на цвинтарі Монпарнас у Парижі.
- ¹⁶² *САДОВСЬКА Лідія Іванівна* — громадська діячка, дружина громадського і політичного діяча В. Садовського.
- ¹⁶³ Українське національне козацьке товариство (УНКТ, УНАКОТО) — створене на початку 1920-х років в еміграції колишнім генеральним писарем гетьмана П. Скоропадського полковником І. Полтавцем-Остряницею. Мало свої осередки в Німеччині, Чехословаччині, на Балканах та в Польщі (Західна Волинь). Стояло на самостійницьких позиціях, але в питаннях ідеології схилилося до крайніх поглядів. Виявляло невелику активність на Волині на початку німецько-радянської війни.
- ¹⁶⁴ *ПОЛТАВЕЦЬ-ОСТРЯНИЦЯ Іван* (1890–1957) — військовий і політичний діяч, полковник української армії, родом із Київщини. Учасник Першої світової війни. Брав активну участь у створенні Вільного Козацтва (жовтень 1917 р.), обраний його наказним отаманом. Від квітня 1918 р. — генеральний писар П. Скоропадського. З 1919 р. — в еміграції у Мюнхені. Мав контакти з німецькими нацистами. У 1922 р. створив УНАКОТО, розійшовся з П. Скоропадським, видавав у 1923–1924 рр. часопис «Український козак», намагався реанімувати ідею українського гетьманату, бачив себе гетьманом України. У 1942 р. відійшов від активної політичної діяльності.
- ¹⁶⁵ *БУТЕНКО Борис* (?–1926) — політичний і державний діяч. За фахом інженер шляхів, був керівником Кам'янецької залізниці. За Гетьманату — міністр шляхів України (травень — листопад 1918 р.), потім — в еміграції. Соратник керівника УНАКОТО І. Полтавця-Остряниці. Помер у Будапешті.
- ¹⁶⁶ *БОРЩАК Ілько* (1892–1959) — громадський діяч, історик та публіцист, родом із Херсонщини. Учасник Першої світової війни. У 1918–1919 рр. — старшина Армії УНР. У 1919 р. — член місії УНР у США, потім — секретар української делегації на Паризькій мирній конференції (1919–1920 рр.). Залишався в еміграції у Франції, де був одним із засновників і активних членів прорадянського Союзу українських громадян у Франції (1923–1932 рр.). Активно займався науковою діяльністю, вивчав французькі архіви, автор близько 400 праць із політичної історії України. Був ініціатором викладання української мови та літератури у вищих школах Франції. В часи Другої світової війни переслідувався нацистами. Помер у Парижі.
- ¹⁶⁷ *МОРКОТУН Сергій* — політичний діяч. У 1919 р. за завданням С. Петлюри намагався встановити зв'язки з масонами, але потім перейшов на русофільські позиції. У 1920 р. на намовлення російської еміграції створив у Парижі Український національний комітет, члени якого виїздили до Криму для переговорів із генералом П. Врангелем, погоджуючись на автономію України в складі небільшовицької Росії. Подальша доля не встановлена.

- ¹⁶⁸ *ШУЛЬГИН Олександр Якович (1889–1960)* — політичний і державний діяч, дипломат, вчений-історик. Народився у дворянській родині, мати походила з козацько-старшинського роду Устимовичів. Навчався на природничому факультеті Петербурзького університету. Вхोдив до Петроградської громади ТУП, співробітничав із газетою «Рада» і журналом «Українська жизнь». Член Центральної Ради і Малої Ради. Належав до УРДП, згодом — УПСФ. Ініціатор перейменування партії. Характеризуючи програму УПСФ, наголошував, що вона має бути «соціалістичною, але не революційною», оскільки партія не сприймає ідеї класової боротьби. Генеральний секретар міжнародних (міжнародних) справ (1917 р.). Дотримувався проантантівської орієнтації і прагнув досягти визнання УНР країнами Антанти. У липні 1918 — січні 1919 рр. — посол Української Держави, згодом — УНР в Болгарії. За часів Директорії — член делегації УНР на Паризькій мирній конференції та Першій асамблеї Ліги Націй у Женеві (1919–1920 рр.), голова місії УНР у Парижі, міністр закордонних справ УНР в екзилі, голова Головної еміграційної ради, у 1939–1941 рр. очолював екзильний Уряд УНР. В еміграції жив у Чехословаччині, згодом — у Франції.
- ¹⁶⁹ Маються на увазі листи з таборів інтернованих частин Армії УНР в Польщі, в яких описувалися жахливі побутові умови, створені для українських вояків.
- ¹⁷⁰ У 1921–1922 рр. точилася війна між Грецією і Туреччиною. Першу підтримували країни Антанти, друга — мала допомогу від РСФФР та УСРР. З огляду на успіхи турецьких військ Велика Британія готова була надати військову допомогу грекам. Втім усе завершилося миром між Грецією і Туреччиною.
- ¹⁷¹ Вочевидь, мається на увазі англійський державний діяч Остін Чемберлен (1863–1937) — член Кабінету Міністрів, очолюваного Д. Ллойд-Джорджем.
- ¹⁷² Можливо, йдеться про *КІСТЯКІВСЬКОГО Ігоря Володимировича (1876–1941)* — державного діяча, правника, родом із Києва. Після навчання за кордоном був доцентом Київського університету Св. Володимира, викладав у Московському комерційному інституті, підтримував видання часопису «Украинская жизнь» (Москва). У 1918 р. — державний секретар Української Держави, міністр внутрішніх справ України. Займав незалежницькі позиції, був проти федерації України з Росією. Від 1919 р. мешкав у Стамбулі, потім переїхав до Парижу.
- ¹⁷³ Перший організаційний військовий з'їзд відбувся 17–18 січня 1923 р. у Празі, на якому було засновано Український військовий союз.
- ¹⁷⁴ Йдеться про *ДРАГОМАНОВА Михайла Петровича (1841–1895)* — громадського та політичного діяча, історика, філософа, публіциста, фольклориста, літературознавця, родом із Гадяча. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, де викладав до 1875 р. У 1876 р. емігрував до Женеви (Швейцарія), де заснував Вільну українську друкарню, видавав перший український політичний журнал «Громада» (1878–1882 рр.), був співзасновником «Женевського гуртка», що став початком українського соціалістичного руху. З 1889 р. проживав у Софії (Болгарія), де обіймав посаду професора кафедри загальної історії Софійського університету. Автор понад 2 тисяч творів з історії, літературознавства, фольклористики та інших наукових дисциплін. Суспільний процес розумів як поступальний розвиток політичних і моральних ідей, підпорядкованих внутрішнім законам прогресу. Політичним ідеалом його була федеративна держава, побудована на основах адміністративного децентралізму і культурно-національної автономії з дотриманням принципу соборності України.
- ¹⁷⁵ *ЧИЖ Ярослав (1894–1958)* — військовий та громадський діяч, філософ за фахом, родом з-під Львова. Один із організаторів УСС: у 1919 р. — політичний референт при штабі Осадного корпусу СС, деякий час редактор «Стрілецької Думки». У 1921 р. — член проводу УВО. Конфліктував з Є. Коновальцем. В еміграції перебував у Празі, де в 1922 р. закінчив філософський факультет Карлового університету. В 1930-х рр. переїхав до США, де був редактором часопису «Народна воля», членом (з 1942 р.) та співдиректором (з 1952 р.) пресо-інформаційного агентства The Common Council for American Unity, радником американського уряду в справах національностей; співорганізатором, а потім і виконавчим директором Committee of the President's People-to-people Program (з 1956 р.).

- ¹⁷⁶ *СУШКО Роман* (псевдоніми — Кіндрат, Сич) (1894–1944) — військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, родом із Львівщини. В роки Першої світової війни — поручник 2-ї сотні УСС, у 1916–1917 рр. перебував у російському полоні. З кінця 1917 р. — один із організаторів формації Січових Стрільців у Києві, соратник полковника Є. Коновальця. В 1919–1920 рр. був командиром 11-ї дивізії Січових Стрільців, потім — 16-ї бригади в Січовій дивізії. Учасник Другого зимового походу частин Армії УНР в Україну, командир 2-ї бригади Волинської групи (1921 р.). В еміграції перебував у Польщі, з 1930 р. — у Відні, з кінця 1939 р. — у Кракові. У 1920 р. — член УВО, а в 1927–1930 рр. був крайовим комендантом УВО на ЗУЗ. Від 1929 р. — чільний діяч ОУН, співробітник військової референтури та військового штабу ОУН. Після розколу в ОУН у 1940 р. став на бік полковника А. Мельника (1940 р.), був провідником ОУН(М) на теренах Польського генерал-губернаторства (1939–1941 рр.). У січні 1944 р. був убитий у Львові за нез'ясованих до кінця обставин. Автор статей на військові теми.
- ¹⁷⁷ *САЄВИЧ Микола* (1885–1944) — військовий, громадський і культурно-освітній діяч, за фахом інженер-лісівник. З 1914 р. — поручник при УСС, сотник УГА; у 1916–1918 рр. очолював Комісаріат УСС у Володимирі-Волинському; в 1918–1919 рр. — повноважний комісар у Косові на Гуцульщині, пізніше — командир Вартового Куреня в Кам'янці-Подільському, діяч УВО. У 1924–1929 рр. — приват-доцент Української господарської академії в Подєбрадах. Автор праць з лісової ентомології на Закарпатті, української лісівницької термінології тощо.
- ¹⁷⁸ *ІНДИШЕВСЬКИЙ Ярослав Євгенович* (1895–1937) — військовий та громадсько-політичний діяч, родом із Галичини. Закінчив Львівську політехнічну школу. Сотник УСС і військовий відпоручник при посольстві ЗУНР у Відні. У 1924–1926 рр. — член і другий Крайовий Комендант УВО на західноукраїнських землях. З 1928 р. відійшов від політичної діяльності. В еміграції проживав у Празі, де й помер.
- ¹⁷⁹ *ШЕПЕЛЬ Яків* (1894–1921) — повстанський отаман періоду визвольних змагань 1917–1921 рр., родом з Літинщини (Поділля). На початку Першої світової війни мобілізований до російської армії. У 1917 р. створив повстанський загін на Літинщині, який налічував близько 500 кіннотників. У 1919–1920 рр. діяв на Вінниччині, у тилу більшовиків і білогвардійських військ. Співпрацював з Армією УНР під час Першого зимового походу. Наприкінці 1919 р. денікінці намагалися залучити Я. Шепеля до боротьби виключно з більшовиками, але отаман відмовився від переговорів. У листопаді 1920 р. його загін вибив денікінців із Вінниці. Емігрував до Польщі, брав участь у Другому зимовому поході. Убитий більшовицьким агентом неподалік Літина (тепер — Вінницька область).
- ¹⁸⁰ *МАКАРЕНКО Олександр Гаврилович* (1882–?) — брат члена Директорії УНР Андрія Макаренка, громадський і політичний діяч, за фахом — інженер лісового господарства, родом із Полтавщини. Провідний діяч УНП і УПСС (з грудня 1917 р. — голова УПСС). У 1918–1919 рр. — депутат Трудового Конгресу України, один із найвпливовіших діячів періоду Директорії УНР. У квітні 1919 р. підтримав військовий заколот отамана В. Оскілка у Рівному. Після придушення заколоту виїхав до Польщі. Подальша доля невідома.
- ¹⁸¹ *ШЕВЧЕНКО Володимир Якович* (1897–?) — сотник Армії УНР, родом із Харківщини. Закінчив Одеську військову артилерійську школу. Служив у російській, а потім — в українських арміях. В еміграції вчився в Українській господарській академії в Подєбрадах. Вів листування з С. Петлюрою, М. Чеботарівим та іншими діячами УНР з питань військової підготовки української еміграції. Напередодні Другої світової війни був ад'ютантом військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського. У 1942 р. переїхав до Берліна, де перебував у підпорядкуванні М. Лівичького (сина А. Лівичького), який співпрацював з нацистським пропагандистським відомством. Подальша доля невідома.
- ¹⁸² *ФОШ Фердинанд* (1851–1929) — маршал Франції (1918 р.). У роки Першої світової війни — командуючий армією, групою армій, начальник Генштабу (1917–1918 рр.), верховний головнокомандувач арміями Антанти (з квітня 1918 р.). Один із організаторів військової інтервенції в радянську Росію у 1918–1920 рр.

- ¹⁸³ *КРАВС Антін* (1871–1945) — український та австрійський військовий діяч, генерал-хорунжий УГА, німець за походженням, родом із Буковини. Закінчив кадетську школу у Відні. Учасник Першої світової війни: командир 55-го Бережанського полку австрійської армії. У листопаді 1918 р. перейшов на службу в УГА: очолював військову групу «Хирів», з березня 1919 р. — 3-й Корпус УГА, з серпня 1919 р. — ударну Центральну армійську групу, з лютого 1920 р. — 3-тю бригаду Червоної УГА, з квітня 1920 р. — бригаду у складі Херсонської дивізії. З вересня 1920 р. перебував у еміграції в Чехословаччині. У 1924 р. повернувся до Відня, де й помер.
- ¹⁸⁴ *Українські Січові Стрільці (УСС, усуси)* — українське національне військове формування у складі австро-угорської армії в 1914–1918 рр. Бере початок від Українського Січового Союзу, створеного в Галичині в 1913 р.; потім — Бойової Управи, створеної влітку 1914 р., що і займалася формуванням у серпні — вересні 1914 р. легіону УСС. Він нараховував 3 тисячі вояків. З осені 1914 р. легіон брав участь у боях проти російських військ. У жовтні 1918 р. був передислокований з півдня України до Буковини. Старшини і стрільці легіону стали ядром УГА, взяли участь в організації у листопаді 1917 р. у Києві Галицько-буковинського куреня Січових Стрільців, який очолював Є. Коновалець.
- ¹⁸⁵ «Заграва» — двотижневик націоналістичного спрямування, орган Української партії національної роботи. Виходив у Львові протягом 1923–1924 рр. Редактор — Д. Донцов, співредактори — Д. Паліїв, В. Кузьмович.
- ¹⁸⁶ «Український козак» — неперіодичний часопис, що видавався у Мюнхені в 1923–1924 рр. І. Полтавцем-Остриницею.
- ¹⁸⁷ *АРХИПЕНКО Євген* (1884–1959) — політичний і державний діяч, вчений-агроном, родом із м. Кагарлик. Один із лідерів Української народно-республіканської партії. У 1918 р. — товариш міністра земельних справ УНР; у 1919–1920 рр. — міністр земельних справ в уряді С. Остапенка (лютий — квітень 1919 р.), Б. Мартоса (квітень — серпень 1919 р.) та міністр народного господарства в уряді В. Прокоповича. У квітні 1919 р. підтримав спробу державного перевороту отамана В. Оскілка. З 1921 р. перебував у еміграції. До 1928 р. на Волині видавав журнал «Українське пасічництво». З 1944 р. жив у Німеччині, де й помер. Автор підручника з пасічництва та наукових праць, присвячених геральдиці.
- ¹⁸⁸ *ДОМАНИЦЬКИЙ Віктор* (1893–1962) — громадський діяч, вчений-агроном, соціолог, кооператор, родом із Київщини. З 1922 р. перебував у еміграції в Чехословаччині, де працював професором Української господарської академії та Українського вільного університету; був дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Пізніше переселився до Німеччини, де в 1945 р. став організатором і протягом 1945–1947 рр. був ректором Українського технічно-господарського інституту. Останні роки проживав у США.
- ¹⁸⁹ *ОРЕЛ-ОРЛЕНКО Іван* (1896–?) — сотник Армії УНР, родом із Вінничини. В 1923 р. — помічник начальника штабу Волинської стрілецької дивізії Армії УНР. Разом із сотником В. Шевченком склав проект мілітарної підготовки української еміграції, який був підтриманий генерал-хорунжим М. Капустянським і надісланий начальнику Генерального штабу Армії УНР. Пізніше став на шлях співробітництва з радянськими спецслужбами.
- ¹⁹⁰ *КОЗАК Іван* (1891–1978) — військовий діяч, сотник УГА, адвокат за фахом, родом з Галичини. Організатор і керівник польової жандармерії УГА. В 1923–1926 рр. був командантом Українського військового табору в Йозефові (ЧСР). Після Другої світової війни мешкав у США.
- ¹⁹¹ Український центральний комітет (УЦК) — центр української еміграції на теренах Польщі, що діяв протягом 1921–1939 рр. у Варшаві. Був громадською базою Уряду УНР в Польщі, займався культурно-освітньою діяльністю, організовував правову допомогу емігрантам. На чолі УЦК стояв М. Ковальський; до складу його правління входила група генералів і старшин Армії УНР: О. Вишнівський, О. Загородський, О. Кузьмінський, В. Сальський, Є. Словінський, П. Шкурат та ін. Друкований орган — журнал «За незалежність» (з 1934 р.). УЦК організував відпочинкову станицю для інвалідів та українську гімназію у Каліші, Бурсу ім. С. Петлюри для дітей емігрантів у Перемишлі; співпрацював з іншими українськими

емігрантськими організаціями в Чехословаччині, Румунії, Франції; влаштував конференції української еміграції (перша відбулася у 1929 р.). Припинив свою діяльність у вересні 1939 р.

- ¹⁹² Українське правниче товариство — організація адвокатів, суддів і фахівців інших юридичних професій, заснована в 1922 р. у Празі діячами аналогічного товариства Києва. Очолювали товариство: Р. Лашенко (до 1929 р.), потім А. Яковлів, К. Лоський, С. Дністрянський. Членами товариства були як українці-емігранти, так і галичани (на 1933 р. нараховувалося понад 60 осіб). Товариство займалося підготовкою та виданням наукових доповідей. У жовтні 1933 р. за його ініціативою у Празі було скликано Український правничий з'їзд.
- ¹⁹³ *ДЕЛЬВІГ Сергій Миколайович* (1866–1944 або ж 1949) — військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР, військовий теоретик та історик, відомий знавець артилерії російської армії, родом із Москви. Закінчив Михайлівське артилерійське училище та Артилерійську академію в Петербурзі. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн: генерал-лейтенант російської армії, головний інспектор артилерії Південно-Західного фронту. Від 1917 р. — в українській армії: з листопада 1917 р. — начальник інспекторату артилерії Генштабу; у 1918 р. — начальник артилерії Гайдамацького коша Слобідської України, головний інспектор артилерії Генштабу, член Головної шкільної управи; у 1919 р. — інспектор артилерії Армії УНР. Очолював делегацію УНР на переговорах про перемир'я з Польщею у червні 1919 р. під час Чортківського наступу УГА. У 1919–1921 рр. — голова Надзвичайної військової місії УНР в Румунії. Після 1921 р. перебував у еміграції в Румунії, де очолював Товариство колишніх вояків Армії УНР, українську громаду в Румунії. Останні роки проживав у Африці.
- ¹⁹⁴ *ГЕРОДОТ Дмитро* (псевдонім — Д. Івашина) (1882–?) — громадський діяч української еміграції в Румунії у 1920–30-х роках, журналіст за фахом. Тісно співпрацював із середовищем УНР.
- ¹⁹⁵ «Нова Україна» — щомісячний журнал письменства, науки і громадського життя української еміграції, що виходив у Празі протягом 1922–1928 рр. (у 1922 р. — двотижневик). Його засновником і редактором був М. Шаповал, співредакторами: П. Богацький (1922 р.), В. Винниченко (1923–1924 рр.), М. Галаган, Н. Григорієв (1925–1926 рр.), С. Довгаль, В. Залевський, М. Мандрика (1927–1928 рр.). Журнал відстоював і пропагував ідею національно-державницької самостійності України з соціалістичних позицій.
- ¹⁹⁶ На думку упорядників, йдеться про *УДОВИЧЕНКА Олександра Івановича* (1887–1975) — військового та громадського діяча, генерал-полковника Армії УНР, родом із Харкова. Закінчив військово-топографічне училище, Імператорську Миколаївську військову академію. Учасник Першої світової війни, офіцер російської армії. З 1917 р. — в українській армії: начальник штабу Гайдамацького коша Слобідської України в Києві, один із керівників оборони Києва у січні 1918 р.; у 1918–1919 рр. — генерал-квартирмейстер Південно-Західного фронту Армії УНР, командир 3-ї Залізної стрілецької дивізії; у грудні 1920 р. призначений генеральним інспектором Армії УНР. З кінця 1920 р. — в еміграції у Польщі, а з 1924 р. — у Франції (Париж), де брав активну участь у громадсько-політичному житті української військової еміграції: від 1927 р. — голова Товариства вояків Армії УНР у Франції; з 1953 р. — голова Європейської федерації українських військових організацій; у 1954–1960 рр. — військовий міністр і віце-президент УНР в екзилі. За плідну працю й активне співробітництво з Національною федерацією комбатантів у Франції в 1933 р. отримав *Diplome d'Honneur*. Належав до числа найздібніших командирів Армії УНР.
- ¹⁹⁷ *КУЩ Віктор* (1878–1942) — військовий та громадсько-політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Сімферополя. Закінчив Одеську піхотну військову школу, Миколаївську академію Генштабу в Петербурзі. Полковник російської армії, учасник Першої світової війни. З 1917 р. — в українських збройних силах: командир стрілецьких частин, булавний старшина Запорізького корпусу; у 1919–1920 рр. — начальник організаційного відділу Генштабу, розвідувального відділу штабу Армії УНР, штабів 1-го корпусу і 1-ї Північної дивізії, згодом — генерал-квартирмейстер Армії УНР та начальник мобілізаційного

відділення Генштабу. З 1921 р. — в еміграції у Польщі, де став співзасновником української станиці в Каліші та членом і головою її управи, співорганізатором Українського військово-історичного товариства у Варшаві, головним редактором його друкованого журналу «Табор» (1923–1939 рр.). Останні роки життя був членом головної управи Українського центрального комітету. Автор статей з питань військової історії, стратегії, тактики сучасних армій. В оцінці подій збройної боротьби доби визвольних змагань вважав, що політичне керівництво УНР недооцінювало роль і значення військових фахівців, надто жорстко контролювало їх роботу.

¹⁹⁸ **КАПУСТЯНСЬКИЙ Микола** (1879–1969) — військовий і громадсько-політичний діяч, генерал-полковник Армії УНР, підполковник російської армії, родом із Катеринославщини. Закінчив Миколаївську академію Генштабу в Петербурзі. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн: ад'ютант штабу піхотної дивізії, штаб-офіцер для особливих доручень штабу 3-го армійського корпусу Південно-Західного фронту. З 1917 р. перебував в українській армії: учасник українізації частин російської армії; з серпня 1917 р. — начальник штабу 1-ї піхотної дивізії 34-го армійського корпусу; з січня 1918 р. — начальник штабу Південно-Західного фронту; за Директорії УНР — начальник управління Генштабу Армії УНР; у серпні 1919 р. очолював оперативне відділення об'єднаних Армії УНР та УГА. Після 1920 р. — перший, а потім — третій генерал-квартирмейстер Головного управління Генштабу Армії УНР; член Вищої військової ради УНР. З 1921 р. перебував у еміграції в Польщі, а в 1923–1939 рр. — у Франції, де з 1930 р. видавав журнал «Військові знання», у 1932 р. став співорганізатором і головою (до 1938 р.) Українського народного (пізніше — національного) союзу. Був одним із засновників і провідних членів ОУН (1929 р.), керував військовою референтурою, перевишколом колишніх старшин Армії УНР і УГА у станиці ОУН. Протягом Другої світової війни виконував обов'язки заступника голови Української національної ради в Києві, вважався командуючим збройними загонами ОУН(М), переслідувався гестапо. В післявоєнний час жив у Німеччині. В липні 1948 р. був призначений міністром військових справ Уряду УНР в екзилі. Автор численних праць на воєнну тематику.

¹⁹⁹ **БЕЗРУЧКО Марко Давидович** (1883–1944) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із м. Великий Токмак (тепер — Запорізька область). Закінчив Одеське піхотне юнкерське училище, Імператорську Миколаївську військову академію у Петербурзі. Учасник Першої світової війни: підполковник російської армії. Один із засновників української армії, брав участь в українізації частин російської армії. У 1918 р. — начальник оперативного відділу Генштабу Армії УНР; з квітня 1919 р. — начальник штабу Корпусу Січових Стрільців, член Стрільцької ради; з січня 1920 р. — командир 6-ї стрілецької дивізії Січових Стрільців; із серпня 1920 р. — командир Середньої групи військ Армії УНР. Наприкінці 1920 р. очолював військову місію і штаб Армії УНР у Варшаві. У 1920–1924 рр. — військовий міністр і віце-міністр Уряду УНР в екзилі, член Вищої військової ради УНР. У 1931–1935 рр. — голова Українського воєнно-історичного товариства у Варшаві.

²⁰⁰ **ЗМІЄНКО Всеволод Юхимович** (1884–1938) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Одеси. Закінчив Одеське піхотне юнкерське училище, Імператорську Миколаївську військову академію в Петербурзі. Учасник Першої світової війни: підполковник російської армії. Брав участь в українізації військових частин Південно-Західного фронту. З осені 1917 р. перебував в українській армії: начальник штабу Одеської гайдацької дивізії, помічник Одеського губерньського коменданта у військових справах, голова демобілізаційної комісії УНР на Херсонщині, Катеринославщині, у Таврії. За часів гетьмана П. Скоропадського — виконуючий обов'язки начальника штабу 3-го Херсонського корпусу; при Директорії УНР — начальник штабу Південно-Східної групи генерал-хорунжого О. Грекова, штабу 1-ї дивізії корпусу Січових Стрільців, штабу 6-ї Січової стрілецької дивізії. З кінця 1920 р. — в еміграції у Польщі: співзасновник і голова Українського військово-історичного товариства, керівник розвідувального відділу Генштабу Армії УНР, член редколегії журналу «Табор», голова Громадського українського суду.

- ²⁰¹ **ДЯДЮША Сергій** (1870–1933) — військовий діяч, генерал-поручник Армії УНР, генерал-майор російської армії, родом із Полтавщини. Учасник Першої світової війни: командир полку, начальник штабу дивізії, а потім штабу 6-ї армії Румунського фронту. З 1917 р. — в українському війську: інспектор піхоти 1-го Волинського корпусу, заступник начальника Генерального штабу гетьмана П. Скоропадського; за Директорії УНР — генерал для доручень Генштабу і викладач Житомирської юнацької військової школи (1919 р.); у 1920–1921 р. — другий генерал-квартирмейстер і генерал-квартирмейстер Генштабу Армії УНР. Помер в еміграції у Польщі.
- ²⁰² «Табор» — військово-науковий і літературний журнал, заснований з ініціативи С. Петлюри, що виходив протягом 1923–1939 рр. (з перервою у 1925–1926 рр.) у Польщі. Головний редактор — В. Куш, співредактори — С. Дельвіг, В. Колосовський, Ю. Науменко, Т. Олесіюк, Т. Омельченко, В. Прихода, Г. Порохівський, В. Сальський, Ю. Тимошенко, С. Шрамченко та інші. За період існування вийшло 37 номерів журналу.
- ²⁰³ **ЧЕБОТАРІВ Микола** (1884–1972) — військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, родом із Полтави. Член РУП та УСДРП. Учасник Першої світової війни, прапорщик. У 1917 р. — один із керівників українізованих військових частин у Харкові. У 1919 р. був одним із організаторів контррозвідки Армії УНР; згодом керував політичним департаментом Міністерства внутрішніх справ; у 1920–1928 рр. — начальник охорони Головного Отамана. В еміграції жив у Польщі (Варшава), пізніше — в Німеччині, де й помер.
- ²⁰⁴ **ЮНАКІВ Микола Леонтійович** (1871–1931) — російський і український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР та генерал-лейтенант російської армії, родом із Харківщини (м. Чугуїв). Закінчив кадетський корпус, Павлівське військово-училище та Миколаївську академію Генштабу в Петербурзі. З 1910 р. — професор Імператорської Миколаївської військової академії. Учасник Першої світової війни: начальник штабу 4-ї армії, згодом — командуючий 8-ю армією на Румунському фронті. З листопада 1917 р. — в українських збройних силах: очолював Головну шкільну управу військового міністерства УНР, а в серпні 1919 р. призначений шефом Штабу об'єднаних українських армій (Армії УНР та УГА). У 1920 р. — військовий радник української дипломатичної місії у Варшаві. В еміграції перебував у Польщі (м. Тарнов), де був радником військового міністра УНР, військовим міністром і членом Вищої військової ради УНР при Головному отаману С. Петлюрі та Ради Українського Центрального Комітету в Польщі. Співпрацював в альманасі «За державність», автор низки військово-історичних праць. У 1927 р. через тяжку хворобу відійшов від активної громадської діяльності. Помер у м. Тарнов. Вважався найавторитетнішим знавцем військової справи серед командного складу українських військ.
- ²⁰⁵ **ШАНДРУК Павло** (1889–1979) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Волині. Закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут ім. князя О. Безбородька, Олексіївську військову школу в Москві. Учасник Першої світової війни, штабс-капітан російської армії. З кінця 1917 р. перебував в українській армії. У 1920 р. — командир бригади 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. В еміграції мешкав у Польщі, де став одним із співзасновників військового журналу «Табор». У 1938 р. закінчив польську Академію Генштабу — офіцер польської армії. В роки Другої світової війни — командир 29-ї польської піхотної бригади, перебував у німецькому полоні. У березні 1945 р. став головою Українського національного комітету, чинність якого визнала німецька влада, та був призначений командуючим Українською національною армією (УНА), до складу якої увійшла колишня дивізія СС «Галичина». З 1945 р. — генерал-полковник Армії УНР. Після війни мешкав у Німеччині, а з 1949 р. — в США. Автор праць з воєнної історії.
- ²⁰⁶ **ПЕРЕСАДА-СУХОДОЛЬСЬКИЙ Михайло** (1883–1938) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Харківщини. Закінчив Чугуївську військову піхотну школу, Імператорську Миколаївську військову академію в Петербурзі. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн: старшина Генерального штабу російської армії. З осені 1917 р. перебував на службі в українському війську: обіймав посади начальника штабу дивізії (1918 р.), квартирмейстера Київської групи, начальника штабу 4-ї Київської дивізії

- (1919 р.), лектора Юнацької школи, начальника штабу запасної дивізії, начальника оперативного відділу Генштабу Армії УНР, начальника штабу 3-ї Залізної дивізії (1920 р.), начальника відділу повстанського штабу. У 1921 р. був призначений представником Головного отамана при штабі Ю. Тютюнника під час Другого зимового походу Армії УНР. У 1921 р. оселився у Львові, де працював у кооперативних структурах Жовкви, Бережан. Помер у Львові, де й похований.
- ²⁰⁷ *ЧАБАНІВСЬКИЙ Василь Федорович* (роки народження і смерті невідомі) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. З 1918 р. перебував в українській армії: старший ад'ютант штабу 6-го Полтавського корпусу, начальник оперативного відділу штабу Запорізького корпусу, начальник штабів 4-ї стрілецької бригади, 5-ї Херсонської дивізії, начальник вишкільного та оперативного відділів Головного управління Генерального штабу Армії УНР.
- ²⁰⁸ *САЛЬСЬКИЙ Володимир Петрович* (1885–1940) — військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Волині (м. Острог). Закінчив Віленське піхотне юнкерське училище, Імператорську Миколаївську військову академію. Учасник Першої світової війни: полковник російської армії, офіцер Генштабу при розвідувальному відділі Київського військового округу, квартирмейстер 12-ї російської армії у Прибалтиці. Восени 1917 р. брав участь в українізації російських частин Північного фронту. З 1918 р. — в українській армії: при Центральній Раді — начальник штабу українських військ Києва; при гетьмані П. Скоропадському — начальник штабу 1-ї Сердюцької дивізії, член Комісії з організації військових шкіл та академії в Україні; при Директорії УНР — начальник штабу коменданта Києва, член Головної шкільної управи Генерального штабу, міністр військових справ. З листопада 1920 р. перебував в еміграції у Польщі, де продовжував займатися військово-політичною діяльністю. До 1940 р. залишався міністром Уряду УНР в екзилі. Був одним із найбільш послідовних прихильників С. Петлюри, а після його смерті — головним військовим радником А. Лівицького. Автор спогадів, низки статей з історії визвольних змагань.
- ²⁰⁹ *СКОРОПИС-ЙОЛТУХОВСЬКИЙ Олександр Філаретович* (псевдоніми — Г. Будяк, Л. Галін та ін.) (1880–1950) — громадсько-політичний діяч, родом зі Східного Поділля. Член української студентської громади у Києві, РУП, лідер Української соціал-демократичної спілки (з січня 1905 р.). З 1908 р. проживав у Австрії. У 1914–1918 рр. входив до президії Союзу визволення України (СВУ), був представником СВУ в Німеччині, заступником голови Загальної української ради. За часів Центральної Ради — з січня 1918 р. займався організацією військових частин з полонених українців у Німеччині та Австрії, сприяв формуванню дивізій Сірожупанників та Синьожупанників; з березня 1918 р. обіймав посаду губернського комісара у Холмі. За часів гетьмана П. Скоропадського — губернський староста в Холмщині, Підляшші та Західній Волині. З 1920 р. жив у Берліні. Належав до провідних діячів Українського союзу хліборобів-державників, був одним із ідеологів українського монархізму, соратником П. Скоропадського. У 1926 р. став співзасновником Українського наукового інституту в Берліні, заступником куратора інституту. В 1945 р. був схоплений радянськими спецслужбами. Помер на засланні.
- ²¹⁰ Бій під Крутами відбувся 16 січня (за старим стилем) 1918 р. біля залізничної станції Крути (між Бахмачем та Ніжином) на Чернігівщині під час наступу більшовицьких військ на Київ. У ньому брали участь групи українських військ у складі 1-ї Військової Юнацької школи ім. гетьмана Б. Хмельницького, 1-ї сотні Студентського стрілецького куреня та чоти Гайдамацького коша Слобідської України (всього від 400 до 600 вояків) проти більшовицьких військ чисельністю 3 тис. бійців. Загальні втрати українців — близько 250 осіб, із них втрати студентської сотні становили близько 80 осіб. За рішенням Центральної Ради 19 березня 1918 р. тіла 27 вояків-студентів було перевезено до Києва та урочисто поховано на Аскольдовій могилі. Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що бій під Крутами, незважаючи на невдачу української сторони, з одного боку, став символом жертвності української молоді в боротьбі за Українську Державу, а з іншого — затримав наступ більшовиків на Київ, що дозволило українській владі ліквідувати більшовицьке повстання в столиці України і підписати в Брест-Литовську мирну угоду з Німеччиною та її союзниками.

- ²¹¹ *РОССИНЕВИЧ Микола* (1893–?) — громадський діяч, родом із Чернігівщини (м. Ніжин). Учасник Першої світової війни, штабс-капітан російської армії. З 1918 р. перебував в українській армії, підполковник Армії УНР. З 1922 р. проживав у Чехословаччині, де закінчив вищу чеську технічну лісову школу. З 1928 р. — секретар деканату філософського факультету, а з 1934 р. — виконуючий обов'язки директора канцелярії Українського вільного університету в Празі. Подальша доля невідома.
- ²¹² *МАЛАНЮК Євген Філімонович* (псевдоніми — Військовий, Херсонець та ін.) (1887–1968) — поет, перекладач, літературознавець, публіцист, родом із Херсонщини. Навчався у Петроградському політехнічному інституті (не закінчив), Київській військовій школі. Учасник Першої світової війни. З 1917 р. — старшина українського війська. З 1920 р. перебував в еміграції у Польщі, де активно співпрацював з періодичними українськими таборними виданнями: «Нова зоря», «Український сурмач» та ін. З липня 1922 р. — член редколегії літературно-мистецького журналу «Веселка». У 1923 р. виїхав до Чехословаччини, де навчався в Українській господарській академії у Подебрадах. З 1929 р. перебував у Варшаві, де працював інженером. У 1929 р. став співзасновником літературно-мистецької групи «Танк». У 1945 р. виїхав до Німеччини (м. Регенсбург), а в 1949 р. — до США (м. Нью-Йорк). Належав до так званої «празької групи» українських поетів (був її неформальним лідером). Автор низки поетичних збірок, історіософських есе, літературно-критичних та публіцистичних статей.
- ²¹³ *СТАХІВ Матвій* (1895–1978) — суспільно-політичний діяч, історик, юрист, родом зі Зборівщини (тепер — Тернопільська область). У 1918–1919 рр. — старшина УГА. Закінчив Карловий університет у Празі. В 1925–1929 рр. — секретар Української радикальної партії; протягом 1929–1939 рр. — редактор її періодичного органу тижневика «Громадський голос». Після Другої світової війни жив у Німеччині, був професором Українського вільного університету. З кінця 1940-х рр. — член Української національної ради. З 1949 р. перебував у США. У 1949–1971 рр. — редактор тижневика «Народна воля». У 1969–1974 рр. очолював Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці, належав до провідних діячів Світового конгресу вільних українців. Помер у США.
- ²¹⁴ **НЕП** (нова економічна політика) — економічна політика, проголошена на Х з'їзді РКП(б) у березні 1921 р., що мала прийти на зміну політиці «воєнного комунізму». НЕП передбачала запровадження комплексу заходів у економіці СРСР: заміна продрозкладки продподатком, використання товарно-грошових відносин, формування ринку, кооперування виробників, запровадження госпрозрахунку, посилення особистої зацікавленості у результаті праці, тимчасовий допуск капіталістичних елементів у економіку. НЕП була зумовлена необхідністю налагодити еквівалентний обмін продукції між містом і селом, створити сприятливі умови для відбудови господарства. Спочатку НЕП розглядалася більшовицькими теоретиками як тактичний хід, тимчасовий відступ і лише згодом — як один із можливих шляхів до соціалізму.
- ²¹⁵ **РКП(б)** — Російська комуністична партія (більшовиків) — правляча партія в СРСР, утворена в березні 1918 р. із РСДРП(б). У 1925 р. на XIV з'їзді партії РКП(б) була перейменована на Всесоюзну комуністичну партію (більшовиків) — ВКП(б).
- ²¹⁶ *БУДЬОННИЙ Семен Михайлович* (1883–1973) — державний і військовий діяч СРСР, повний Георгіївський кавалер, тричі Герой Радянського Союзу, маршал Радянського Союзу, родом із Ростовської області. Закінчив Петербурзькі курси вершників, військову академію ім. М. Фрунзе. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн. У 1918 р. сформував кінний загін на Дону; в листопаді 1919 — жовтні 1923 рр. командував 1-ю кінною армією; у 1924–1937 рр. — інспектор кавалерії Червоної армії, потім — командувач військами Московського військового округу; у 1939–1941 рр. — заступник, а потім — перший заступник наркома оборони СРСР; у 1941–1942 рр. — головнокомандувач військами Резервного, Південно-Західного і Північно-Кавказького фронтами; з 1943 р. — командуючий кавалерією Червоної армії, член Вищої військової ради Народного комісаріату оборони СРСР; у 1947–1953 рр. — одночасно заступник міністра сільського господарства СРСР

- з конярства; з 1954 р. входив до складу групи генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР. Член ВЦВК та ЦВК СРСР, депутат Верховної Ради СРСР (1937–1973 рр.), член Президії ВР СРСР (1938–1973 рр.), член ЦК ВКП(б) (1939–1952 рр.). Нагороджений 8-ма орденами Леніна, 6-ма орденами Червоного Прапора, орденом Суворова I ступеня.
- ²¹⁷ **КАЛІНІН Михайло Іванович** (1875–1946) — радянський державний і партійний діяч, Герой Соціалістичної Праці, член КПРС, родом із Твері. В 1912 р. обраний кандидатом у члени ЦК РСДРП, з 1919 р. — голова ВЦВК, з 1922 р. — голова ЦВК СРСР, в 1938–1946 рр. — голова Президії Верховної Ради СРСР.
- ²¹⁸ **КАМЕНЄВ Лев Борисович** (справжнє прізвище — Розенфельд) (1883–1936) — радянський партійний діяч, член Комуністичної партії з 1901 р. У 1918–1926 рр. був головою Московської міської ради, членом Політбюро ЦК РКП(б). За приналежність до так званої «нової опозиції», спрямованої проти Й. Сталіна, виключався з лав партії. У 1936 р. у справі «троцько-зінов'ївського терористичного центру» засуджений до страти. Реабілітований посмертно.
- ²¹⁹ **ПУАНКАРЕ Раймон** (1860–1934) — французький державний і політичний діяч, поміркований республіканець, адвокат за фахом. У 1893–1913 рр. обіймав різні міністерські пости, був прем'єр-міністром, водночас член палати депутатів і сенатор. У 1913–1920 рр. — президент Французької Республіки, був одним із творців Версальської системи, домагався військової та економічної гегемонії Франції в Європі, виступав проти визнання СРСР. Протягом 1922–1929 рр. кілька разів очолював уряд Франції. Вийшов у відставку у зв'язку з хворобою.
- ²²⁰ **МАКДОНАЛЬД Джеймс Рамсей** (1866–1937) — англійський державний і політичний діяч, один із засновників і лідерів Лейбористської партії. В 1924 та 1929–1935 рр. був прем'єр-міністром Великої Британії. У лютому 1924 р. уряд Макдональда визнав де-юре СРСР.
- ²²¹ **МУССОЛІНІ Беніто** (1883–1945) — італійський державний і політичний діяч. У 1919 р. заснував фашистську партію. Протягом 1922–1943 рр. — диктатор Італії. У 1943–1945 рр. очолював маріонетковий уряд так званої республіки Сало у Північній Італії. В 1945 р. був схоплений італійськими партизанами, розстріляний і повішений разом з коханкою.
- ²²² Йдеться про Всеросійську надзвичайну комісію з боротьби з контрреволюцією та саботажем, відомою як ЧК (чека, чрезвычайка).
- ²²³ **ТРОЦЬКИЙ (Бронштейн) Лев Давидович** (1879–1940) — радянський партійний, державний і військовий діяч, відомий діяч міжнародного робітничого і комуністичного руху, теоретик марксизму. Родом із Бобринця (тепер — Кіровоградщина). З 1917 р. — член РСДРП(б), ЦК та Політбюро ЦК партії. У 1919–1925 рр. обіймав посади наркомів закордонних, військових і морських справ, шляхів сполучення; був головою Революційної військової ради РСФРР і СРСР, відіграв провідну роль у створенні Червоної армії. З 1924 р. вступив у боротьбу із Й. Сталіним за керівну роль у більшовицькій партії. У листопаді 1927 р. був виключений із партії та засланий до Алма-Ати, у січні 1929 р. депортований за межі СРСР, а в 1932 р. позбавлений радянського громадянства. До 1933 р. проживав на Принцевих островах поблизу Стамбула, потім у Франції, у 1935–1937 рр. — у Норвегії, а з 1937 р. — у Мексиці. Був убитий агентом НКВС.
- ²²⁴ **РОЗДОЛЬСЬКИЙ Роман** (псевдоніми — Прокопович, П. Сук, Тенет та ін.) (1898–1967) — громадський діяч, історик. Навчався у Львові, Празькому і Віденському університетах. Один із засновників та головних ідеологів Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). У 1929 р. отримав звання доктора політичних наук у Відні. У 1934 р. повернувся до Львова, а після приєднання Галичини до УРСР у 1939 р. переїхав до Кракова. В 1942 р. був заарештований гестапо і до закінчення війни перебував у концтаборах. У 1947 р. переїхав до США, де активно займався дослідницькою роботою. Автор близько 50 наукових праць.
- ²²⁵ Йдеться про спогади В. Винниченка, опубліковані у 1920 р. під назвою «Відродження нації».
- ²²⁶ **КЕРЕНСЬКИЙ Олександр Федорович** (1881–1970) — російський політичний і державний діяч, адвокат за фахом, родом із м. Симбірськ (тепер — Ульяновськ, Росія). Від 1912 р. — депутат IV Державної Думи Росії, очолював фракцію «трудовиків». У 1917 р. — член і товариш голови Виконкому Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів від

- партії есерів, член Тимчасового комітету Державної Думи. У березні 1917 р. — міністр юстиції, пізніше — військовий і морський міністр. Від 8 липня до 25 жовтня 1917 р. очолював Тимчасовий Уряд Росії. Після Жовтневого перевороту 1917 р. не зміг учинити організований опір більшовикам, втік на Дон, де не знайшов порозуміння з чільними діячами білого руху. Вийшов до Франції, а звідти в 1940 р. переїхав до США. До кінця свого життя залишався на антибільшовицьких позиціях.
- ²²⁷ Очевидно, йдеться про Трудовий Конгрес України (Конгрес трудового народу України, Всеукраїнський трудовий конгрес). Див. примітку 42.
- ²²⁸ *КРАСІН Леонід Борисович* (1870–1926) — радянський державний і партійний діяч. Закінчив Харківський технологічний інститут. Член РСДРП — з 1890 р., ЦК РКП(б) — з 1924 р. У 1918 р. — нарком торгівлі і промисловості, а в 1919 р. — нарком шляхів РСФРР. З 1919 р. перебував на дипломатичній роботі.
- ²²⁹ Йдеться про А. Енштейна, видатного фізика, лауреата Нобелівської премії.
- ²³⁰ Офіцер французької армії, один із учасників переговорів із представниками УНР в Одесі.
- ²³¹ Йдеться про Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП) — політичну організацію національно-демократичної орієнтації, що утворилась у 1905 р. з РУП. Підкреслюючи національне питання і домагаючись автономії України, УСДРП вела свою діяльність незалежно від РСДРП. Лідери: В. Винниченко, Д. Антонович, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Порш, М. Ткаченко. Брала активну участь у роботі Центральної Ради, у створенні та діяльності Уряду УНР. УСДРП перебувала в опозиції до уряду П. Скоропадського, входила до Українського національного союзу, взяла участь у створенні Директорії УНР. У січні 1919 р. з партії виділилися так звані незалежні, які у серпні 1919 р. разом з лівими українськими есерами заснували УКП (боротьбистів). В еміграції — Закордонна делегація УСДРП. Мала центр у Празі та належала до Соціалістичного Інтернаціоналу. Її лідери: І. Мазепа, П. Феденко, О. Козловський, О. Бочковський, В. Матюшенко, В. Старосольський, Й. Безпалко та ін. Партійні органи: «Вільна Україна», «Соціалістична думка» (1922–1923 рр.), «Соціал-демократ». Не входила до Уряду УНР в екзилі, але лояльно ставилася до його діяльності. У 1938 р. партія припинила своє існування.
- ²³² Йдеться про сотника Армії УНР *ГАЛЬЧЕВСЬКОГО Якова Васильовича* (псевдонім — Орел) (1894–1943), який наказом від 15 травня 1922 р. по військах УНР був призначений командиром (отаманом) повстанських сил на Правобережній Україні. Після низки боїв з червоними військами відділи отамана Орла перейшли на польську територію. Проте сам Орел час від часу таємно переходив на територію УСРР для ведення розвідувальної та диверсійної роботи.
- ²³³ *ЦЕЛЕВИЧ Володимир* (1890–?) — політичний і громадський діяч, правник за фахом, родом із Галичини. Член УВО, а від 1925 р. — чільний діяч УНДО. У 1932–1937 рр. був генеральним секретарем УНДО. Посол до польського сейму (1928–1930, 1935–1939 рр.), заступник голови Українського посольського клубу у Варшаві. Разом із В. Мудрим був прихильником «нормалізації» польсько-українських відносин. У 1939 р. заарештований НКВС, подальша доля не встановлена.
- ²³⁴ *ЕРРІО Едуард* (1872–1957) — французький державний і політичний діяч, професор філології, лідер партії радикалів-соціалістів. У 1916–1936 рр. обіймав ряд міністерських постів. У 1924–1925 рр. очолив уряд Франції, встановив дипломатичні зв'язки з СРСР. У 1944–1945 рр. перебував під арештом у Німеччині. У 1947–1954 рр. — голова Національних Зборів Франції.
- ²³⁵ Мається на увазі *Ч. ЮЗ* (1862–1949) — американський політичний діяч, адвокат, державний секретар США (1921–1925 рр.), голова Верховного суду США (1930–1941 рр.). Був головою американської делегації на Вашингтонській конференції (1921–1922 рр.). Противник нормалізації американсько-радянських відносин. Відіграв значну роль у прийнятті плану Дауеса. Автор праць із питань права, зокрема, міжнародного.
- ²³⁶ *СЕЛЕЗІНКА Ярослав* (1887–1941) — військовий і громадсько-політичний діяч, юрист, отаман УГА. З січня 1919 р. перебував при команді 3-го корпусу в Стрию, а з другої половини

- червня — референт інтендантури при закордонному уряді диктатора Є. Петрушевича. Після повернення до Галичини працював адвокатом у Радехові. У 1939 р. був заарештований органами НКВС і вивезений до Архангельської області, де й помер.
- ²³⁷ Йдеться про реакційний режим фашистської диктатури в Угорщині на чолі з адміралом М. Хорті у 1920–1944 рр. В країні діяв монархістський лад на чолі з регентом.
- ²³⁸ Йдеться про спробу Гітлера та Людendorфа у листопаді 1923 р. встановити в Баварії нацистську диктатуру. Праві сили країни надавали фінансову підтримку Гітлеру та його партії, а столиця Баварії Мюнхен стала штаб-квартирою нацистської партії.
- ²³⁹ Йдеться про фашистську диктатуру в Італії на чолі з Б. Муссоліні. Див. примітку 221.
- ²⁴⁰ Йдеться про утворення СРСР 30 грудня 1922 р., до складу якого, на правах союзної республіки, увійшла і радянська Україна.
- ²⁴¹ Українізація — один із аспектів політики більшовиків у національному питанні, що супроводжувався залученням населення до державного управління УСРР, впровадженням української мови в усіх державних і громадських установах, у системі освіти і культури, в пресі. Українізація носила тимчасовий характер і мала на меті заручитися підтримкою українського населення в найбільш складний період становлення радянської влади. Проте вже з кінця 20-х років більшовики через посилення тенденцій національного відродження почали гальмувати процеси українізації, а в середині 1930-х років фактично згорнули її. Водночас активні провідники політики українізації з числа партійно-радянського керівництва УСРР були оголошені ворогами народу, репресовані і знищені. Серед них О. Шумський, М. Скрипник та ін. Ліквідація українізації супроводжувалася голодом в українському селі, репресіями в середовищі української інтелігенції, що призвело до мільйонних жертв серед українців.
- ²⁴² **УДОВИЧЕНКО Микола Іванович** (1885–1937) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Харкова. Закінчив Чугуївське піхотне юнкерське училище, Імператорську Миколаївську військову академію. Учасник Першої світової війни: офіцер російської армії, командир роти, батальйону 129-го піхотного Бессарабського полку, потім — у штабі Південно-Західного фронту. В 1917 р. — активний учасник українізації російських військових частин, делегат II Всеукраїнського військового з'їзду, член Українського генерального військового комітету, комісар Центральної Ради у штабі Південно-Західного фронту. В 1918 р. — учасник боїв з більшовиками за Київ. У 1919–1920 рр. — начальний персональної управи військового міністерства УНР. З грудня 1920 р. перебував у еміграції в Польщі, з 1924 р. — у Франції. Співпрацював з Товариством колишніх вояків Армії УНР, Товариством українських ветеранів Першої світової війни, Українським військово-історичним товариством. Негативно ставився до діяльності С. Петлюри на посаді Головного отамана військ УНР, критикував його за необгрунтовані переміщення командного складу Армії УНР та поділ старшин на «петлюрівців» і «непетлюрівців».
- ²⁴³ **ПАВЛЕНКО Віктор** (1888–1932) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Кубані. Учасник Першої світової війни: підполковник авіації російської армії, начальник протиповітряної оборони Ставки Верховного головнокомандування в Могилеві. З 1917 р. перебував в українських військах, брав активну участь в українізації частин російської армії. Учасник I Всеукраїнського військового з'їзду, представник Українського генерального військового комітету та ради військових депутатів. У листопаді — грудні 1917 р. — начальник Київського військового округу. Наприкінці грудня 1917 р. через розбіжності у поглядах на військове будівництво з керівництвом Центральної Ради був усунений з посади начальника Київського військового округу. В січні 1918 р. брав активну участь в обороні Києва. В наступні роки керував військово-повітряними силами гетьмана П. Скоропадського, потім — УНР. У 1921–1926 рр. перебував в еміграції. У 1926 р. (за іншими даними — у 1928 р.) повернувся в Україну. Помер під час голоду на Кубані.
- ²⁴⁴ **СІНКЛЕР Володимир Олександрович** (1879–1945) — військовий та громадський діяч, генерал-поручник Армії УНР, генерал-майор російської армії, родом із Узбекистану. Військову освіту здобув у Оренбурзькому кадетському корпусі, Михайлівському артилерійському

- училищі, Миколаївській академії Генштабу. Учасник Першої світової війни: начальник штабу 2-ї гвардійської дивізії, командир 176-го Переволоцького піхотного полку на Південно-Західному фронті. В листопаді 1917 р. увійшов до складу Українського Генерального військового комітету, у березні 1918 р. — до першого генерал-квартирмейстерства Генштабу Армії УНР. За часів гетьмана П. Скоропадського працював у Військово-науковому комітеті Генштабу. Директорією УНР призначений першим генерал-квартирмейстером Генштабу, займався оперативною діяльністю Армії УНР. Наприкінці 1919 р. очолював штаб Діючої армії УНР. На початку 1920 р. був керівником української військової делегації на переговорах з Польщею. З кінця 1920 р. до лютого 1921 р. — начальник штабу Армії УНР, потім — член Вищої військової ради, з 1924 р. — у відставці. Проживав у Польщі. У 1945 р. заарештований органами НКВС і вивезений до Києва. Загинув наприкінці 1945 р. у Лук'янівській в'язниці в Києві.
- ²⁴⁵ **ГАЛКІН Олексій Семенович** (1866–1940) — військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР, родом із Київщини. Закінчив 2-ге Костянтинівське військове училище в Києві, Миколаївську академію Генштабу в Петербурзі. Учасник Першої світової війни: генерал-лейтенант російської армії, командир піхотної бригади, 5-ї піхотної дивізії, потім — черговий генерал штабу головнокомандувача арміями Західного фронту. Сприяв українізації частин російської армії Західного фронту. З березня 1918 р. — в українській армії: член Військової ради, начальник Головного штабу; за часів П. Скоропадського очолив Головний штаб армії; з грудня 1918 р. — начальник канцелярії Військового міністерства УНР; у 1920–1921 рр. — начальник Головного мобілізаційного управління, товариш міністра, а потім — військовий міністр УНР, член Вищої військової ради; з 1924 р. — у відставці. Проживав у Галичині. Восени 1939 р. заарештований органами НКВС, помер у львівській в'язниці.
- ²⁴⁶ **ПУЗИЦЬКИЙ Антін** (1880–1945) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Учасник Першої світової війни. З вересня 1917 р. — командир українізованої 4-ї стрілецької дивізії. За часів гетьмана П. Скоропадського — командир 43-го Гайворонського полку, 16-ї піхотної дивізії, Окремої дивізії охорони залізниць. З листопада 1918 р. — командир полку Сірожупанної дивізії, з 1919 р. — командир групи військ Коростенського протибільшовицького фронту, з літа 1920 р. — командир 5-ї Херсонської дивізії, з вересня — заступник командира 1-ї Кулеметної дивізії. З грудня 1920 р. перебував у складі інтернованих частин Армії УНР у Каліші, очолював товариство «Запорожець».
- ²⁴⁷ **ЗАГРОДСЬКИЙ Олександр Олександрович** (1889–1968) — військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР, родом із Черкащини. Учасник Першої світової війни: штабс-капітан, командир батальйону. Учасник процесу українізації військових частин Південно-Західного фронту. З осені 1917 р. перебував в українській армії: у лютому — березні 1918 р. — командир 1-го піхотного куреня в окремому Запорізькому загоні; з березня — комендант 1-го піхотного полку ім. гетьмана П. Дорошенка в Запорізькій дивізії; з листопада — командир Запорізької дивізії у складі Запорізького Корпусу; з травня 1919 р. — командир 6-ї дивізії Запорізької групи Армії УНР; у грудні 1919 — травні 1920 рр. очолював Волинську групу Армії УНР під час Першого зимового походу; у травні — листопаді 1920 р. був на чолі Волинської дивізії під час радянсько-польської війни. У 1920 р. обіймав посади заступника головнокомандувача Армією УНР, начальника резерву армії. З грудня 1920 р. перебував в еміграції у Польщі, де був активним учасником громадсько-політичного життя української еміграції: член правління Української станиці в Каліші, Українського військово-історичного товариства, голова Ради Хреста Симона Петлюри, Спілки українських воєнних інвалідів. Потім мешкав у Німеччині, а з 1949 р. — у США.
- ²⁴⁸ **ПЕТРИВ Всеволод** (1883–1948) — військовий і громадсько-політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, член УПСР. Народився у Києві. Закінчив Миколаївську академію Генштабу. Учасник Першої світової війни: полковник російської армії, у 1917 р. — начальник штабу Туркестанської дивізії Північно-Західного фронту, потім сформував із солдатів-українців Гайдамацький кінний полк ім. К. Гордієнка, що став 1-ю регулярною кінною частиною Армії УНР. У 1918 р. брав участь у боях з більшовиками в Києві та в поході

Запорізького корпусу на Кримський півострів. За часів гетьмана П. Скоропадського служив у 2-му генерал-квартирмейстерстві Генштабу Збройних сил Української Держави. У 1919–1920 рр. був начальником Спільної юнацької школи, командиром Північної дивізії і Волинської групи військ УНР, військовим міністром УНР, інспектором піхоти і начальником Генерального штабу Армії УНР. В еміграції перебував у Польщі, з 1923 р. — у Чехословаччині, а з 1945 р. — у Німеччині. Викладав в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, був співзасновником Українського військово-наукового товариства у Празі та спортивного товариства «Січ» в Подебрадах, членом Українського історично-філологічного товариства в ЧСР (1923–1945 рр.). Автор багатьох праць з української військової історії, з історії формування Армії УНР.

²⁴⁹ **БАШИНСЬКИЙ Еспер** (1878 — після 1937) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, артилерист за фахом. Учасник Першої світової війни, полковник російської армії. В українській армії з кінця 1917 р.: командир гарматного полку, 18-ї гарматної бригади. У Першому зимовому поході командував збірною гарматною бригадою 2-ї Волинської дивізії. Після визвольних змагань перебував у таборих інтернованих військ УНР в Польщі, потім виїхав до Парижу. З 1925 р. — заступник голови Союзу українських емігрантських організацій у Франції.

²⁵⁰ **СВАРИКА Василь Михайлович** (1875–?) — військовий діяч, генерал-значковий Армії УНР Закінчив Михайлівське артилерійське училище, Михайлівську артилерійську академію. Учасник Першої світової війни. З 1918 р. перебував в українській армії: за часів Центральної Ради — інспектор артилерії Запорізької дивізії; за гетьмана П. Скоропадського — командир 39-го легкого гарматного полку, начальник артилерії Чорноморського коша; за Директорії УНР — начальник головного артилерійського управління, водночас лектор Кам'янець-Подільської юнацької школи. У травні 1919 р. потрапив до польського полону. Після звільнення служив у Генеральному штабі Армії УНР, був начальником гарматної управи Генштабу. У липні — листопаді 1920 р. очолював Головне артилерійське управління військового міністерства. Після інтернування українських військ у Польщі перебував у таборі Каліша, потім переїхав до Франції. Подальша доля невідома.

²⁵¹ **ЗЕЛЕНІВСЬКИЙ Гнат** (1875–1949) — полковник, ад'ютант гетьмана П. Скоропадського. В еміграції проживав у Берліні. На початку 1920 р. організував видавництво «Українське слово», деякий час був видавцем журналу «Українське слово».

²⁵² **ЗАЙЦЕВ Павло Іванович** (псевдоніми — Лука Гарбузов, Слободський, Л. Грабуздов, Лука Грабуздович) (1886–1965) — громадський і політичний діяч, літературознавець, родом із м. Суми. Закінчив Петербурзький університет. Викладав російську, польську, латинську, грецьку мови у вузах Петербурга. Член РУП, згодом — ТУП та УПСФ. З 1917р. — член Центральної Ради, начальник канцелярії Генерального секретаріату освіти, потім — директор департаменту загальних справ Міністерства освіти УНР (1918 р.). З 1919 р. перебував у еміграції в Польщі. В 1920 р. очолював Культурно-освітній відділ Армії УНР, член Ради УНР в Тарнові (Польща), секретар дипломатичної місії УНР (1921 р.), співробітник Українського наукового інституту у Варшаві, викладач української мови та історії мови у Варшавському університеті (1921–1939 рр.). З 1941 р. проживав у Німеччині, де обіймав посади директора Інституту шевченкознавства Української вільної академії наук (з 1948 р.), декана філософського факультету Українського вільного університету (з 1963 р.); був членом ради Українського національно-демократичного союзу. Автор праць із шевченкознавства, історії української літератури та суспільно-політичної думки XIX ст.

²⁵³ **ПРИХОДЬКО Віктор Кіндратович** (1886–?) — громадсько-політичний і культурний діяч, правник за фахом, родом із Поділля. В 1917–1919 рр. обіймав посади Подільського губернського комісара, голови губернського земства; у 1919–1923 рр. — міністр фінансів УНР, товариш міністра фінансів УНР. В еміграції перебував у Чехословаччині, де працював лектором Української господарської академії в Подебрадах; був членом Підготовчого комітету для скликання Всеукраїнського національного конгресу (1933–1938 рр.). Після Другої світової війни переїхав до Німеччини, а в 1949 р. — до США.

- ²⁵⁴ *ЛУКАШЕВИЧ Антін* (1870–1936) — громадський і політичний діяч, родом із Буковини. Член УНДП. Був послом до буковинського сейму (1911–1918 рр.) й австрійського парламенту (1907–1918 рр.). В період румунської окупації Буковини став співзасновником Української національної організації (1922–1928 рр.); обирався депутатом румунського парламенту (1920, 1926–1927 рр.), в якому відстоював права буковинських українців; боровся проти румунізації народної освіти на Буковині. Автор численних статей у місцевих та зарубіжних виданнях, в яких виступав проти дискримінації українського населення Буковини румунською владою. Помер у Чернівцях.
- ²⁵⁵ *КОВАЛЬСЬКИЙ Микола* (1885–1944) — громадський і політичний діяч, правник, родом із Волині. Член РУП і УСДРП. З квітня 1917 р. входив до складу Центральної Ради і Малої Ради, завідував відділом контролю у Центральній Раді. У 1918–1920 рр. очолював Департамент державного контролю Директорії УНР. В еміграції жив у Польщі, де очолював Український центральний комітет у Варшаві. Під час Другої світової війни співпрацював з українським рухом опору, за що був заарештований німцями і загинув у нацистському концтаборі Дахау (Німеччина).
- ²⁵⁶ *САЛІКОВСЬКИЙ Олександр Хомич* (псевдоніми — О. Хоменко, О. Паський та ін.) (1866–1925) — громадсько-політичний і державний діяч, журналіст, публіцист, родом із Вінниччини. Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. Працював у київських газетах, був співредактором журналу «Украинская жизнь» (Москва, 1912, 1915–1917 рр.). З 1916 р. служив уповноваженим Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Член ТУП, УРДП. У 1917 р. — голова Української ради в Москві, Київський губернський комісар, член Центральної Ради і Малої Ради від УПСФ. Входив до Українського національного союзу. У 1918–1919 рр. — посол УНР в Латвії, працював у Міністерстві внутрішніх справ Уряду УНР, Дніпросоюзі, редактором щоденника «Тризуб» (1918–1919 рр.), співробітником «Літературно-наукового вісника», «Нової ради», «Проміння», «Нашого минулого». У травні 1920 р. обійняв посаду міністра внутрішніх справ УНР, у жовтні — заступника голови Ради міністрів УНР, а з лютого 1921 р. — член Вищої військової ради. Перебуваючи в еміграції у Варшаві, видавав часописи «Українська трибуна» (1921–1922 рр.) та «Трибуна України», редагував тижневик «Українська справа», співпрацював у галицькій газеті «Діло».
- ²⁵⁷ *СІРОПОЛКО Степан* (1872–1959) — громадський та просвітницький діяч, основоположник українського книгознавства та бібліотекознавства, бібліограф, педагог, родом із Полтавщини (Прилуки). Навчався на правничому факультеті Московського університету. Працівник народної освіти в Московській губернії, співробітник журналу «Украинская жизнь» (Москва). Після 1917 р. працював в Україні: керівник народної школи в Києві, радник з питань освіти при Генеральному Секретаріаті Центральної Ради, товариш міністра освіти УНР, один із творців нового українського шкільництва. В еміграції мешкав спочатку в Польщі, потім — у Чехословаччині. У 1925–1932 рр. — професор Українського вільного університету, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі, Українського техніко-господарського інституту в Подєбрадах. Очолював Українське товариство прихильників книги в Празі, Українське педагогічне товариство у Празі, Союз українських журналістів і письменників на чужині, був членом Українського історико-філологічного товариства. Автор низки праць з української національної школи та національного виховання, історії освіти, бібліотечної справи, історії книговидання та ін.
- ²⁵⁸ Йдеться про *ПАЛІЯ-СИДОРЯНСЬКОГО Михайла* — військового та громадсько-політичного діяча, підполковника Армії УНР. Учасник визвольних змагань 1917–1921 рр.: у 1920 р. — командир кінного полку 4-ї Київської стрілецької дивізії, у 1921 р. — учасник Другого зимового походу Армії УНР в Україну в якості командира Подільської групи військ, в якому був тяжко поранений. В еміграції проживав у Чехословаччині, де очолював Спілку українських воєнних інвалідів.
- ²⁵⁹ Йдеться про *СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО Романа Степановича* (1893–1969) — українського мовознавця і державного діяча, сина С. Смаль-Стоцького. У 1919 р. — дипломатичний

- представник ЗУНР, а в 1921–1923 рр. — УНР у Берліні. В 1924–1925 рр. виконував неофіційні дипломатичні доручення Уряду УНР в Лондоні, читав лекції у високих школах Великої Британії. У 1926–1939 рр. жив і працював у Варшаві, був професором Варшавського університету і секретарем Українського наукового інституту у Варшаві. У радикально налаштованих колах галицького українства вважався полонофілом. У 1939 р. переїхав до Праги, потім — до Німеччини, а з 1947 р. жив у США.
- ²⁶⁰ Йдеться про полковника Армії УНР.
- ²⁶¹ **ЧЕРНОВ Віктор Михайлович** (1876–1952) — російський політичний діяч, один із лідерів і теоретиків есерівської партії, білоемігрант. Після Лютневої революції 1917 р. обіймав посаду міністра землеробства в першому і другому коаліційному Тимчасовому уряді, був головою Установчих зборів. У 1920 р. емігрував у Францію, згодом у Чехословаччину, де в білоемігрантському середовищі виступав проти радянської влади. Автор теорії «конструктивного соціалізму».
- ²⁶² Тут і далі — **РОМАНОВ Микола Миколайович** (1856–1929) — державний і військовий діяч царської Росії, великий князь (син великого князя Миколи Миколайовича й онук Миколи І). У 1905–1908 рр. — голова Ради державної оборони Російської імперії; у липні 1914 — серпні 1915 рр. — верховний головнокомандувач російської армії. У 1919 р. емігрував в Італію, потім — у Францію, де й помер. У колі російської еміграції вважався одним із претендентів на російський престол.
- ²⁶³ Йдеться про так званих ендеків — членів Національно-демократичної партії Польщі, яка існувала протягом 1897–1939 рр.
- ²⁶⁴ **ШУМИЦЬКИЙ Микола** (1889–1982) — громадсько-політичний діяч, архітектор, родом із м. Глухів (тепер — Сумська область). Закінчив Київський політехнічний інститут. Член Центральної Ради, Українського військового генерального комітету, голова Ради залізниць України (1917 р.). З 1919 р. — радник української дипломатичної місії в Парижі, де співпрацював з С. Петлюрою (1924–1926 рр.), був головою Союзу українських емігрантських організацій у Франції (1925–1940 рр.), представником Союзу в дорадчій раді Ліги Націй для справ біженців і комітеті Нансена. Автор статей у галузі архітектури.
- ²⁶⁵ **ГАЛЯФРЕ Віктор** — один із діячів української громади у Франції.
- ²⁶⁶ **КАСТЕЛЬНО де Курієр Ноель** (1851–1944) — віконт, французький дивізійний генерал. У роки Першої світової війни командував армією, Центральною і Східною групою армій, обіймав посаду начальника штабу Головнокомандуючого збройними силами Франції. У 1919–1923 рр. — депутат Національних Зборів. Був одним із лідерів правих сил, головою Патріотичної ліги, керівником католицького руху.
- ²⁶⁷ **МІЛЬЕРАН Олександр** (1859–1943) — французький державний і політичний діяч, адвокат і публіцист, член Соціалістичної партії (до 1904 р.). У 1899 та 1909–1915 рр. обіймав низку міністерських постів; у 1919–1924 рр. — верховний комісар Франції в Ельзас-Лотарингії; у січні — вересні 1920 р. — голова Ради Міністрів та міністр закордонних справ. Активно підтримував інтервенцію у більшовицьку Росію. У 1920–1924 рр. був президентом Франції. Після перемоги на виборах 1924 р. лівих сил пішов у відставку. Обирався до сенату Французької Республіки.
- ²⁶⁸ Правильно — лейбористів — членів Лейбористської партії, яка у 1923, 1929–1931, 1945–1950 рр. була при владі у Великій Британії.
- ²⁶⁹ **СІКЕВИЧ Володимир** (1870–1952) — військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, полковник Генерального штабу російської армії, родом із Київщини. Військову освіту здобув у Володимирівському Київському кадетському корпусі та Київському піхотному юнкерському училищі. Учасник Першої світової війни: командир 6-го піхотного Ладозького полку, помічник командира 36-ї піхотної бригади; нагороджений п'ятьма орденами і Золотою Георгіївською зброєю. З листопада 1917 р. — в українській армії: на початку 1918 р. — старшина Гайдамацького коша Слобідської України; потім — командир 3-го Гайдамацького полку; у квітні 1918 р. — очолив Донецьку групу, яка мала завдання звільнити Донбас. На початку 1919 р. виїхав до Австрії, де як військовий аташе очолював репатріаційну

- комісію та формував із колишньої російської армії підрозділи для війська УНР. У 1920 р. виконував обов'язки посла УНР в Угорщині. З 1924 р. проживав у Канаді, де був організатором і керівником управ ветеранських організацій вояків Армії УНР, головою Ради Хреста С. Петлюри. Помер у Торонто. Автор низки публікацій з історії українських визвольних змагань.
- ²⁷⁰ Очевидно, йдеться про генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, з яким мав листування К. Мацієвич щодо створення Єдиного центру на еміграції. Див. примітку 88.
- ²⁷¹ Не виключено, що йдеться про генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, який вороже ставився до С. Петлюри.
- ²⁷² **ЛЕВИЦЬКИЙ Модест Пилипович** (1866–1932) — громадський діяч, письменник, родом із Поділля. Закінчив історико-філологічний і медичний факультети Київського університету. В 1917–1918 рр. — головний санітарний лікар залізниць України; в 1919 р. — радник, а потім — голова української дипломатичної місії у Греції; в 1920-х рр. — лектор і лікар Української господарської академії в Подєбрадах. У 1927 р. переїхав до Луцьку, де й помер. Друкувався у виданнях «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Рада» та ін. Автор української граматики, науково-популярних poradників, перекладів.
- ²⁷³ **ГОЛУВКО Тадеуш-Людвік** (псевдоніми — Киргиз, Отфіновський, Городянський) (близько 1887–1931) — польський політик і публіцист, соратник і послідовник Ю. Пілсудського. Керівник пресового відділу Міністерства праці і суспільної опіки Польщі (з 1919 р.); директор Інституту дослідження національних справ у Варшаві (з грудня 1925 р.); начальник Східного відділу Міністерства закордонних справ Польщі (з березня 1927 р.). Активний учасник формування політики Польщі щодо національних меншин. Виступав за створення незалежної України (без Східної Галичини) на федеративних засадах з Польщею. Ідеолог руху за надання українцям територіальної автономії у межах Польської держави. Підтримував українську політичну еміграцію. Убитий у м. Трускавець бойовиками ОУН.
- ²⁷⁴ **ЛИПКІВСЬКИЙ Василь Костянтинович** (1864–1937) — визначний діяч Української автокефальної православної церкви, митрополит Київський і всієї Русі (1921–1927 рр.), відомий проповідник і перекладач богословських текстів українською мовою, автор низки теологічних праць, родом із Вінничини. Закінчив Київську духовну академію. Боровся за ідею відродження української національної церкви, проводив українізацію церковного життя, сприяв перекладу церковних книг українською мовою та зростанню авторитету УАПЦ в Україні. З 1927 р. за свою діяльність перебував під постійним наглядом більшовицьких репресивних органів, кілька разів заарештовувався та ув'язнювався. У 1937 р. був засуджений до страти і розстріляний.
- ²⁷⁵ **БАЧИНСЬКИЙ Євген Васильович** (1885–1978) — політичний і церковний діяч, журналіст, дипломат, єпископ Української автокефальної церкви (з 1955 р.), родом із Катеринослава (нині — Дніпропетровськ). Закінчив Михайлівське артилерійське училище в Петербурзі. З 1908 р. перебував у Франції як політичний емігрант. Був фундатором і скарбником Українського клубу в Парижі, друкував статті про Україну у французькій пресі. З 1914 р. проживав у Женеві: фундатор і секретар Українського товариства «Громада» (1915 р.); виконавчач обов'язків представника Союзу визволення України в Швейцарії (1915–1917 рр.); редактор тижневика «L'Ukraine» та заступник директора Українського пресового бюро в Лозанні (1917 р.); консул УНР у Швейцарії (з кінця 1918 р.); офіційний уповноважений від УАПЦ (Київської) у Західній Європі (з 1922 р.); директор Центрального допомогового комітету Українського Червоного Хреста (з 1939 р.).
- ²⁷⁶ **САДОВСЬКИЙ Микола Карпович** (справжнє прізвище Тобілевич) (1856–1933) — видатний український актор, режисер, громадський діяч, родом із Херсонщини. Засновник першого стаціонарного українського професійного театру в Києві (1907 р.). У роки української державності працював як головний уповноважений у справах народних театрів. У 1920 р. в Галичині, а в 1921 р. в Ужгороді очолював театр «Просвіти». З 1923 р. проживав у Празі. У 1926 р. повернувся на Україну, де виступав у різних театрах, знявся у фільмі «Вітер з порогів» (1929 р.). Помер у Києві.

- ²⁷⁷ *ШЕЛУХІН (Шелухин) Сергій Павлович* (літературний псевдонім — С. Павленко) (1864–1938) — громадський і політичний діяч, юрист, родом із Полтавщини. Працював у судових органах різних міст України. З 1905 р. брав участь в українському національному русі: у 1909–1914 р. редагував разом із М. Шаповалом журнал «Українська хата», співпрацював із виданнями «Літературно-науковий вісник», «Украинская жизнь», «Дзвони». Член УПСФ, Центральної Ради. У лютому — квітні 1918 р. — генеральний суддя УНР, міністр судових справ в уряді В. Голубовича; за Гетьманату — член Державного Сенату і голова української делегації на мирних переговорах із РСФРР; у грудні 1918 — лютому 1919 рр. — виконуючий обов'язки міністра юстиції УНР. Член української делегації на Паризькій мирній конференції. У 1921 р. емігрував до Чехословаччини, де працював професором, а деякий час — деканом правничого факультету в Українському вільному університеті та викладав в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова; був членом Українського історико-філологічного товариства, головою Українського комітету та Українського правничого товариства в Чехословаччині. Помер у Празі. Автор наукових праць з історично-правових питань.
- ²⁷⁸ *ГІНДЕНБУРГ Пауль фон* (1947–1934) — німецький військовий і державний діяч, генерал-фельдмаршал. У 1914–1915 рр. командував Східним фронтом, потім — начальником Генштабу Збройних Сил Німеччини (1916–1919 рр.), рейхспрезидент Німеччини — Веймарської республіки (1925–1934 рр.). 30 січня 1933 р. призначив рейхсканцлером Німеччини А. Гітлера. Прихильно ставився до проголошення незалежності України, оскільки існування суверенної Української держави, на його думку, мало зменшити загрозу Німеччині з боку поляків.
- ²⁷⁹ *БАГАЛІЙ Дмитро Іванович* (1857–1932) — визначний український історик й архівознавець, громадський діяч, родом із Києва. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Член Київської громади (з 1880 р.), Харківського історико-філологічного товариства (з 1883 р.), Харківської міської думи (з 1901 р.), Конституційно-демократичної партії (з 1905 р.), Державної ради Російської імперії від університетів (1906, 1911 рр.). У 1906–1910 р. — ректор Харківського університету. В 1914 р. обраний міським головою Харкова. У 1918 р. брав участь у створенні Української академії наук, згодом — перший віце-президент УАН та перший голова історико-філологічного відділення УАН. За часів радянської влади — член Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (1919–1920 рр.); керівник науково-дослідницької кафедри з історії України (у 1930 р. реорганізована в багатогалузевий Науково-дослідний інститут історії української культури імені академіка Д. Багалія); у 1926 р. очолив перший в Україні науково-дослідний Інститут Тараса Шевченка; з 1927 р. працював професором Харківського інституту народної освіти; у 1923–1924 рр. був заступником голови Головного архівного управління УСРР, виконував обов'язки керівника Центрального архівного управління УСРР. Автор більше 600 праць, головним чином, у галузі історії Лівобережної, Слобідської та Південної України, української історіографії, археології. Кавалер ордена Св. Станіслава I ступеня, Св. Анни II ступеня, Св. Володимира III ступеня.
- ²⁸⁰ Йдеться про культурну роботу С. Смаль-Стоцького як члена Союзу визволення України серед українських військовополонених російської армії у таборі Фрайнштадт (Австрія) у роки Першої світової війни 1914–1918 рр.
- ²⁸¹ *КОСЕНКО Іларіон* (1888–1950) — інженер, громадський діяч. У 1919 р. був членом Трудового конгресу України, начальником Київської поштово-телеграфної округи. В 1920 р. — міністр пошти і телеграфів в уряді В. Прокоповича. В еміграції проживав у Парижі, де займався активною громадською діяльністю, був адміністратором тижневика «Тризуб» (1925–1940 рр.).
- ²⁸² *ШЕМЕТ Сергій Михайлович* (1875–1957) — громадський і політичний діяч, родом із Полтавщини. Закінчив Технологічний інститут у Петербурзі. Член УНП, один із засновників Української партії хліборобів-демократів, був ініціатором скликання Хліборобського конгресу в квітні 1918 р., на якому П. Скоропадського було проголошено гетьманом України.

- У період Гетьманату виступав за українізацію гетьманського уряду. З 1919 р. перебував у еміграції в Австрії, де був особистим секретарем П. Скоропадського. У 1920 р. разом із В. Липинським заснував Український союз хліборобів-державників, належав до провідних діячів гетьманського руху. У 1920–1925 рр. був співредактором журналу «Хліборобська Україна». Пізніше переїхав до Австралії, де став співзасновником Союзу українських організацій Австралії.
- ²⁸³ *ОРЕЛ* — псевдонім сотника Армії УНР Я. В. Гальчевського. Див. примітку 232.
- ²⁸⁴ *ШАПОВАЛ Олександр Андрійович* (1888–1972) — військовий діяч, полковник Армії УНР. Член УПСС, згодом — гетьманець. Учасник Першої світової війни, полковник російської армії. В 1917 р. — командир 1-го козацького полку ім. Б. Хмельницького в Києві; губернський комендант Харківщини; учасник антигетьманського повстання. За Директорії УНР — командувач Правобережного фронту Армії УНР; у лютому — квітні 1919 р. — в. о. міністра військових справ УНР; з вересня 1919 р. — начальник закордонного відділу Головного управління Генштабу Армії УНР. В еміграції перебував у Чехословаччині, де став одним із засновників Українського військового союзу (1923 р.), завідував бібліотекою Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. З 1930 р. проживав у США, перейшов на позиції гетьманського руху, був наказним отаманом гетьманської Січі і редактором часопису «Січ» у Чикаго.
- ²⁸⁵ *ОСТАПЕНКО Сергій* (роки народження і смерті невідомі) — політичний і державний діяч, економіст, родом із Волині. В 1917 р. — член Центральної Ради від УПСР; у січні — лютому 1918 р. — економічний радник української делегації на мирних переговорах у Брест-Литовську; в грудні 1918 — лютому 1919 рр. — міністр торгівлі і промисловості УНР; в лютому — квітні 1919 р. очолював Раду народних міністрів УНР. Після визвольних змагань залишився в Україні. У 1931 р. був заарештований органами НКВС. Подальша доля невідома. Автор економічних праць, підручників з економічної географії України, політичної економії.
- ²⁸⁶ Йдеться про події 1921 р., коли генерал-поручник М. Омелянович-Павленко розірвав стосунки із С. Петлюрою і був усунений ним із посади командувача Армії УНР, після чого виїхав до Польщі.
- ²⁸⁷ На думку упорядників, ідеться про *ШАПОВАЛА Миколу Юхимовича* (1888–1948) — військового діяча, генерал-хорунжого Армії УНР, родом із Донбасу. Брат Микити Шаповала. Закінчив Чугуївське піхотне юнкерське училище. Учасник Першої світової війни: поручник, командир піхотної роти російської армії. Брав участь у Союзі визволення України у Відні. Сформував 1-й Запорізький полк ім. Т. Шевченка. Член Центральної Ради. Представник делегації УНР на переговорах у Брест-Литовську в 1918 р., а з лютого — у штабі 45-ї німецької дивізії. Навесні 1918 р. очолив 1-й полк ім. Т. Шевченка Синьожупанної дивізії.
- ²⁸⁸ «Тризуб» — громадсько-політичний і літературно-мистецький тижневик у Парижі (1925–1940 рр.), орган УНР, заснований з ініціативи С. Петлюри. Його головними редакторами були В. Прокопович, О. Шульгин. Співробітниками і дописувачами тижневика виступали відомі українські державні, політичні і громадські діячі: Д. Дорошенко, М. Єремій, М. Ковальський, М. Лівницький, О. Лотоцький, К. Мацієвич, В. Садовський, В. Сальський, М. Славінський, Я. Токаржевський-Карашевич, О. Удовиченко, О. та Р. Шульгини, А. Яковлев та ін. «Тризуб» широко висвітлював і коментував із позицій УНР міжнародні відносини та життя української еміграції, події в радянській Україні.
- ²⁸⁹ Йдеться про *ПЕТЛЮРУ Лесю* (1911–1941) — доньку Голови Директорії УНР і Головного отамана військ УНР С. Петлюри. Після переїзду з батьком до Парижу навчалася в паризькому лицейі «Фенельон», у 1933–1935 рр. — на літературно-науковому факультеті університету м. Бордо (Франція). Померла 6 листопада 1941 р. від сухот у містечку Комбо ле Бен, потім була перепохована поряд із батьком на цвинтарі Монпарнас у Парижі.
- ²⁹⁰ *РУДНИЦЬКИЙ Степан* (1877–1937) — визначний географ, академік ВУАН (1929 р.) родом із Галичини (м. Перемишль). Член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1901 р.). У 1914–1921 рр. допомагав Союзові визволення України та Українській парламентарній

- репрезентації у Відні. Був експертом уряду ЗО УНР та одним із організаторів Українського вільного університету. В 1922–1926 рр. — професор Українського вільного університету в Празі. З початку 1927 р. проживав у Києві, потім — у Харкові, де організував та очолив Український науково-дослідний інститут географії та картографії, був редактором його «Записок». За безпідставними звинуваченнями у пропаганді фашизму в географії засланий на Соловки, де був розстріляний.
- ²⁹¹ **ДОВГАЛЬ Спиридон** (1896–1975) — політичний діяч, журналіст, економіст, родом із Чернігівщини. Активний учасник визвольних змагань, співорганізатор і командир Студентського куреня під час боїв за Київ взимку 1918 р., згодом — підполковник Армії УНР. На еміграції в ЧСР: доцент Українського технічно-господарського інституту, працював редактором часописів «Нова Україна» (Прага, 1925–1929 рр.), «Вперед» (Ужгород, 1932–1938 рр.), «Нова свобода» (Ужгород, 1938–1939 рр.), «Дозвілля» (Німеччина, 1942–1945 рр.), «Слово» (Регенсбург, 1945–1946 рр.). Член ЦК УПСР, з 1950 р. — член і голова ЦК УСІ; чільний діяч Української національної ради на еміграції, з 1951 — заступник головного виконавчого органу. Помер у Мюнхені. Автор праць на економічні теми.
- ²⁹² **ЖИВОТКО Аркадій Петрович** (1890–1948) — громадський та політичний діяч, педагог і публіцист, дослідник історії української преси, книгознавець, родом із Воронежчини. Закінчив Петербурзький університет. Член УПСР, Центральної Ради. У 1918 р. із Урядом УНР перебував у м. Кам'янець-Подільську, виконував обов'язки секретаря газети «Життя Поділля». Після 1919 р. проживав у м. Кременець на Волині, а з 1923 р. — в Чехословаччині, де викладав на кафедрі педагогіки Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. З 1930 р. — референт Українського історичного кабінету, потім — його керівник; активний член Товариства українських письменників і журналістів. Із 1945 р. — в Німеччині, де викладав в Українському технічно-господарському інституті. Автор статей літературознавчого, книгознавчого та історичного характеру.
- ²⁹³ **ЯКОВЛІВ Андрій Іванович** (1872–1955) — політичний і громадський діяч, учений, правник за фахом, родом із Чигирина. Закінчив Київську духовну академію, Дерптський університет та Університет Св. Володимира. Студював західноукраїнське та українське право. У 1904–1908 рр. працював у казенній палаті (Київ), потім — юрист-консультантом. У 1917 р. став членом Центральної Ради та УПСФ-УРДП, засновником Товариства українських адвокатів та Українського юридичного товариства. На початку 1918 р. був директором канцелярії Центральної Ради, а потім — послом України в Австро-Угорщині. У січні 1919 р. був призначений керівником українських дипломатичних місій у Бельгії та Голландії. Від 1923 р. проживав у Празі: доцент, потім професор та ректор Українського вільного університету. В 1937–1939 рр. мешкав у Варшаві, був директором Українського наукового інституту. В 1940–1945 рр. знову мешкав у Празі. Після Другої світової війни переїхав до Бельгії, потім — до США. В екзильному Уряді УНР обіймав посаду міністра внутрішніх справ (до 1939 р.). Помер у Нью-Йорку.
- ²⁹⁴ **ЩЕРБИНА Федір** (1849–1936) — громадський діяч, економіст, історик, родом із Кубані. Член-кореспондент Петербурзької академії наук, член II Державної Думи Росії. Після 1917 р. — член Кубанської законодавчої ради, голова Верховного суду Кубанського козацького війська, член Верховного козачого кругу Дону, Кубані і Терека (1920 р.). Від 1920 р. — в еміграції у Югославії, потім — у Чехословаччині: професор Українського вільного університету в Празі (1922–1936 рр.), його ректор (1924–1925 рр.). Від 1922 р. був професором статистики Української господарської академії в Подєбрадах. Помер у Празі.
- ²⁹⁵ **МІРНА Зінаїда Валентинівна** (1875–1950) — громадська і культурно-освітня діячка, родом із Наддніпрянської України. У 1917 р. — член Центральної Ради. У 1919 р. — співзасновниця Української жіночої національної ради, згодом — голова її філії у Берліні. Голова Українського жіночого союзу в Празі. Від 1937 р. — член Ради світового союзу українок.
- ²⁹⁶ Фактично йдеться про Українську радикально-демократичну партію, утворену на базі українських соціалістів-федералістів (С.-Ф.).

- ²⁹⁷ *МАСЮКЕВИЧ Микола* — громадський діяч, один із активних учасників українського студентського руху. Певний час був президентом ЦЕСУС. Після навчання у Чехословаччині переїхав до Німеччини.
- ²⁹⁸ *СЛАВИНСЬКИЙ Максим Антонович* (1868–1945) — громадсько-політичний діяч, публіцист і поет, родом із Київщини. Закінчив правничий факультет Київського університету. В 1917 р. — представник Центральної Ради у Тимчасовому Уряді в Петрограді; за Гетьманату — член Ради Міністерства закордонних справ, посол на Дону і учасник переговорів з Радянською Росією; міністр праці у другому уряді Ф. Лизогуба (1918 р.); голова дипломатичної місії УНР у Празі (1919 р.). В еміграції працював професором в Українській господарській академії та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. У 1945 р. був заарештований радянською владою у Празі, помер у в'язниці в Києві.
- ²⁹⁹ *ДОРОШЕНКО Дмитро Іванович* (псевдонім — М. Жученко) (1882–1951) — державний, громадський та політичний діяч, історик, публіцист, родом із м. Вільно (нині Вільнюс). Навчався у Варшавському, Петербурзькому та Київському університетах. Член РУП, київської «Просвіти», ТУП, Союзу українських автономістів-федералістів, УПСФ. Під час Першої світової війни — уповноважений Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті, очолював відділ допомоги населенню на окупованих російськими військами землях Галичини та Буковини. Один із фундаторів Центральної Ради, товариш голови Центральної Ради, заступник губерньського комісара Київської губернії. У квітні — серпні 1917 р. — комісар Тимчасового уряду Галичини та Буковини (з правами генерал-губернатора), а з серпня — губерньський комісар Центральної Ради на Чернігівщині. У 1918 р. — міністр закордонних справ Української Держави. З 1920 р. перебував у еміграції: професор Українського вільного університету у Відні, Празі, Мюнхені (1921–1951 рр.); професор Карлового університету в Празі (1926–1936 рр.); директор Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931 рр.); професор Варшавського університету (1936–1939 рр.); президент Української вільної академії наук у США (1945–1951 рр.); професор колегії св. Андрія у Вінніпезі (Канада) (1947–1950 рр.); дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка і багатьох інших наукових товариств (з 1923 р.). Автор понад 1000 наукових праць з історії України, історії культури і церкви.
- ³⁰⁰ *ГОРБАЧЕВСЬКИЙ Іван Якович* (1854–1942) — громадський та політичний діяч, біохімік, почесний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, академік УАН, родом із Тернопільщини. Закінчив гімназію в Тернополі та медичний факультет Віденського університету. З 1883 р. — професор Карлового університету в Празі, член «Санітарної ради» та «Найвищої санітарної ради» у Відні; потім — декан, а в 1902–1903 рр. — ректор Карлового університету; радник австрійського імператорського двору, член палати панів австрійського парламенту; у 1917–1918 рр. — міністр здоров'я Австро-Угорщини. Співзасновник і ректор Українського вільного університету у Відні, згодом у Празі; співзасновник Музею вільної боротьби України у Празі, голова його управи.
- ³⁰¹ *БИЧ Лука Лаврентійович* (1875–1944) — політичний і громадський діяч Кубані, правник, економіст, родом із Краснодарського краю. Закінчив Московський університет. У 1917 р. обраний головою кубанського уряду. Принципово виступав за об'єднання Кубані й України, протидіяв великодержавній політиці А. Денікіна. Входив до складу делегації Кубані до Української Держави, яка уклала з П. Скоропадським таємний договір про об'єднання Кубані та України (липень 1918 р.). На початку 1920 р. — голова делегації Кубанської Народної Республіки на Паризькій мирній конференції. З 1920 р. проживав у еміграції в Чехословаччині. З 1922 р. — професор економічного факультету Української господарської академії в Подєбрадах, пізніше — ректор. Автор низки наукових праць, у тому числі з історії українського населення на Кубані.
- ³⁰² Може йтися про *НИЖАНКІВСЬКОГО Нестора* (1893–1940) — композитора, піаніста і педагога, який у 1926 р. студював у Чехословаччині, або ж про *НИЖАНКІВСЬКОГО Степана* (близько 1897–1931) — військового і політичного діяча, старшину УГА, який також у 1926 р. перебував у Чехословаччині, де активно займався створенням українських

- молодіжних політичних організацій, як то Групи української національної молоді, Центрального союзу українського студентства.
- ³⁰³ **ІВАНИЦЬКИЙ Борис** (1878–1953) — громадський діяч, літературознавець, основоположник українського лісознавства, родом із Сумщини. Закінчив Лісовий інститут в Петербурзі. У 1917 р. — один із організаторів Лісового департаменту УНР, а з кінця 1918 р. — його директор. В еміграції — один із організаторів і професорів Українського господарської академії в Подєбрадах (1922 р.) та Українського технічно-господарського інституту, кілька разів був його ректором; дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка; з 1948 р. — голова Української національної ради. Помер у Детройті (США).
- ³⁰⁴ **Йдеться про БОРКОВСЬКОГО Івана** (1890–1976) — чеського археолога українського походження. Після Першої світової війни емігрував до Чехословаччини, де в 1920 р. закінчив гімназію та два семестри Вищої педагогічної школи. З 1922 р. навчався на філософському факультеті Карлового університету в Празі. У 1929 р. захистив дисертацію, присвячену культурно-історичній спільності шнурової кераміки. Працював на кафедрі археології Українського вільного університету в Празі, а в 1938–1945 рр. був його ректором. Підтримував зв'язки з українськими археологами. У 1938 р. обраний членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Автор понад 150 наукових праць. Помер у Празі.
- ³⁰⁵ **КМЕТА Архип** (1891–1978) — військовий діяч, полковник Армії УНР, родом із Чернігівщини. У часи визвольних змагань 1917–1921 рр. — командир 4-го полку Січових Стрільців, учасник оборонних боїв з більшовиками під Житомиром у 1919 р. В еміграції — один із засновників Українського військового союзу (1923 р.); перший голова Союзу організацій колишніх вояків Армії УНР в Чехословаччині. Згодом жив у Польщі, де працював із військовим міністром УНР В. Сальським. Помер у Нью-Йорку.
- ³⁰⁶ **ЧУБАР Влас** (1891–1939) — радянський державний і партійний діяч, голова Ради Народних Комісарів УСРР, родом із Запоріжжя. Член партії більшовиків (з 1907 р.). У 1919–1934 рр. — голова Організаційного бюро для відбудови промисловості України (1919 р.); голова Української ради народного господарства (з кінця 1920 р.); голова Ради Народних Комісарів (з липня 1923 р.). Відстоював інтереси республіки проти централістичних тенденцій Москви, але одночасно виступав проти представників українського відродження О. Шумського та М. Хвильового; був проти надмірних хлібозаготівель і прискорених темпів колективізації сільського господарства в Україні в 1930–1932 рр. У 1934 р. — заступник Раднаркому, а з 1937 р. — нарком фінансів СРСР. У 1938 р. заарештований і пізніше розстріляний. Після смерті Й. Сталіна — реабілітований.
- ³⁰⁷ **ВОЙКОВ Петро Лазарович** (1888–1927) — радянський дипломат, партійний та державний діяч. У 1921 р. — голова радянської делегації в радянсько-польській комісії з реалізації Ризької угоди. З жовтня 1924 р. — повноправний представник СРСР у Польщі. Був убитий представником білого руху у Варшаві.
- ³⁰⁸ **Йдеться про спогади В. Винниченка**, опубліковані у 1920 р. під назвою «Відродження нації».
- ³⁰⁹ **ЛУКАСЕВИЧ Ємен Кирилович** (1871–1929) — громадський діяч, публіцист, лікар за фахом, родом із Галичини. Здобув медичну освіту у Цюриху (Швейцарія), де й займався лікарською практикою. З 1905 р. жив у Києві. У 1917–1918 рр. був одним із ініціаторів створення українських лікарських організацій, у тому числі й Українського Червоного Хреста. З кінця 1918 р. до середини 1919 р. — голова української дипломатичної місії у Швейцарії. У 1920 р. — міністр закордонних справ в уряді В. Прокоповича. З 1921 р. жив у еміграції у Варшаві, де видавав газету «Українська трибуна» (1921 р.) і перший український медичний журнал «Українські медичні вісті»; підготував і видав «Анатомічний словник» (1926 р.).
- ³¹⁰ **Мається на увазі Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ)**, створена у вересні 1917 р. з колишніх членів Української демократично-радикальної партії та Товариства українських поступовців. Стояла на ліберально-демократичних позиціях. Складалася переважно з інтелігенції. Здійснювала національно-культурну роботу. Голова партії — С. Єфремов. Друкований орган — щоденник «Нова доба». В еміграції була перейменована в УРДП.

- ³¹¹ «Діло» – найстаріша українська газета (щоденник), яка виходила у Львові протягом 1880–1939 рр. Від 1925 р. була неофіційним пресовим органом УНДО. Маючи власну незалежну думку, редакція газети публікувала на своїх сторінках матеріали представників різних політичних угруповань. Навколо газети гуртувалися кращі культурно-мистецькі та письменницькі сили західних, частково центральних і східних теренів України; сприяла формуванню національно-демократичної думки. Була закрита більшовиками у вересні 1939 р.
- ³¹² Йдеться про I Всеукраїнський науковий з'їзд, який відбувся у Празі в грудні 1926 р.
- ³¹³ **ОПІЄНКО Іван (Іларіон) (1882–1972)** – православний митрополит, мовознавець та історик церкви, церковний і культурний діяч, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, родом із Київщини. Закінчив Київський університет, де потім працював приват-доцентом, а в 1918 р. – професором. У 1919 р. – організатор і ректор Кам'янець-Подільського державного університету. У 1918 р. – міністр освіти в Уряді УНР, у 1919–1921 рр. – міністр віросповідань. В еміграції перебував у Польщі, де працював професором Варшавського університету. В 1940 р. – архієпископ Холмський і Підляшський, з 1943 р. – митрополит. З 1947 р. проживав у Вінніпезі, де з 1951 р. був головою Української православної церкви в Канаді. Автор численних праць у галузі українського мовознавства, славістики, історії церкви, культури, канонічного права.
- ³¹⁴ **ГАЙМАНІВСЬКИЙ (Гаймановський) Олександр (1887–1963)** – державний діяч, правник. За доби Директорії УНР – урядовець юридичного відділу штабу Дієвої армії. У червні 1919 р. призначений захисником надзвичайного військового суду для розгляду справи затриманих контррозвідкою Штабу Дієвої армії отаманів О. Палієнка, Й. Біденка, Святненка, І. Семесенка і полковника Яценка. В еміграції – декан правничого факультету Українського вільного університету в Празі.
- ³¹⁵ **КОРЧИНСЬКИЙ Михайло (1885–1937)** – політичний і громадський діяч, адвокат, родом із Поділля. У 1908–1917 рр. – дійсний член української колонії в Петербурзі, голова так званого Молодого ТУПу і Українського громадського клубу. У 1917 р. – заступник губерніального комісара Буковини за Тимчасового Уряду; член Центральної Ради від УПСФ. У 1919 р. – державний секретар в Уряді Остапенка, голова Української національної ради в Кам'янці-Подільському. У 1920 р. – ініціатор і член Ради Республіки у Тарнові. З 1922 р. – правний дорадник у Ревізійному Союзі український кооператив у Львові.
- ³¹⁶ **СТАСІВ Іван (1895–1986)** – громадський і політичний діяч, родом із Галичини. Дипломатичний аташе, пізніше – секретар української дипломатичної місії у Будапешті (1919 р.). З 1924 р. проживав у Франції, де був головою Української громади (соборницької, 1924–1928 рр.), членом управи Українського народного союзу (1932–1940 рр.) та головою Установи довір'я української еміграції у Франції (1941–1944 рр.). Помер у Парижі.
- ³¹⁷ **ШЛІХТЕР Олександр (1868–1940)** – радянський партійний і державний діяч, економіст, родом із м. Лубни на Полтавщині. У 1917–1918 рр. – народний комісар земельних, згодом – харчових справ РСФРР; у 1919 р. – нарком харчових справ УСРР; у 1922–1923 рр. – на дипломатичній роботі в Австрії; у 1923–1927 рр. – уповноважений Наркомату закордонних справ СРСР при Раднаркомі УСРР; у 1927–1929 рр. – нарком земельних справ УСРР. Обіймав високі посади в партії. Був ректором Комуністичного університету ім. Артема у Харкові (1924–1927 рр.); дійсним членом (з 1929 р.), а згодом – віце-президентом Всеукраїнської академії наук; директор Українського інституту марксизму-ленінізму (1930–1933 рр.). Автор економічних, історичних та публіцистичних праць.
- ³¹⁸ Йдеться про Українському господарську академію в Подебрадах (ЧСР), яка була заснована в 1922 р. Українським громадським комітетом у Празі на чолі з М. Шаповалом при фінансовій допомозі уряду Чехословаччини. Академія мала три факультети: агрономічно-лісовий, інженерний та економічно-кооперативний; навчальний курс тривав 4 роки. Проіснувала до 1935 р. Найбільша кількість студентів (613) була в 1926–1927 навчальному році.
- ³¹⁹ Йдеться про Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, відкритий у 1923 р. в Празі з ініціативи Українського громадського комітету за підтримки чехословацького уряду. Інститут готував учительські кадри для нижчих та середніх шкіл, позашкільної

- освіти; мав відділи: літературно-історичний, математично-природничий та музично-педагогічний з чотирирічним курсом навчання. Проіснував до 1933 р.
- ³²⁰ Йдеться про створену в 1925 р., після розколу в УВО, Західноукраїнську Народну Революційну Організацію (ЗУНР), у складі якої діяла розвідувальна референтура.
- ³²¹ *КУЧАБСЬКИЙ Василь* (1895–?) — історик, публіцист, військовий діяч. Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, старшина Українських Січових Стрільців та Січових Стрільців, член Стрільської ради. В еміграції проживав у Берліні й Кілі, де працював бібліотекарем; був прихильником гетьманського руху. В 1945 р. безслідно зник на Львівщині. Автор публікацій про Січових Стрільців та про події 1918–1920 рр. на Україні.
- ³²² На думку упорядників, йдеться про *ФЕДАКА Степана Степановича* (псевдонім — Смок) (1901–1945) — громадсько-політичного діяча, родом зі Львова. Юнаком вступив до Українських Січових Стрільців, вчився у Військовій академії у Вінер-Нойштадті, воював у лавах УГА та Армії УНР. Член Української військової організації. Здійснив спробу замаху на Й. Пілсудського та воєводу О. Грабського у листопаді 1921 р. у Львові. В кінці Другої світової війни безслідно зник у Берліні.
- ³²³ *ФИЛОНОВИЧ Василь Захарович* (1894–1986) — громадський і військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР (в екзилі), родом із м. Суми. Учасник Першої світової війни, брав активну участь в українізації російської армії (1917 р.), був військовим комендантом Сумщини. Вів боротьбу з червоними загонами в січні — лютому 1918 р. на лінії Ворожба — Суми — Гайворон. Під час антигетьманського повстання з Сумським окремим куренем приєднався до Осадного корпусу Січових Стрільців під Києвом (грудень 1918 р.). На початку 1919 р. — старшина для окремих доручень при ставці Головного отамана військ УНР. У 1920 р. — в еміграції у Туреччині, а потім — Болгарії, де виконував доручення Уряду УНР щодо зв'язків з українськими громадами. Від 1923 р. був одним із засновників Українського військового союзу, видавав військовий журнал «Гуртуймося», брав активну участь у діяльності Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР. Водночас був відпоручником військового міністра УНР у зв'язках з осередками прихильників УНР на Балканах і в Туреччині. У 1938–1939 рр. тимчасово мешкав у Закарпатті. У 1951 р. виїхав до США.
- ³²⁴ У той час представники деяких українських соціалістичних партій, насамперед есери, вели переговори зі своїми російськими колегами з приводу можливої співпраці у боротьбі з більшовиками і майбутніх стосунків між Україною та Росією.
- ³²⁵ У зв'язку з підготовкою в Парижі судового процесу над вбивцею С. Петлюри С. Шварцбартом постало питання про виклик свідків з української сторони або ж їх опитування за місцем проживання.
- ³²⁶ Йдеться про те, що в цей час Є. Коновалець вів роботу зі створення ОУН, за що був критикований представниками УНР.
- ³²⁷ Український місячник «Літературно-науковий вісник» (ЛНВ) був заснований наприкінці ХІХ ст. з ініціативи М. Грушевського. Видавався у 1898–1906, 1922–1932 рр. у Львові, а у 1907–1914 та 1917–1919 рр. — у Києві. У 1922–1932 рр. видання ЛНВ здійснювалося за підтримки Української видавничої спілки та УВО Є. Коновальця. Його редактором був Д. Донцов. У 1932 р. внаслідок фінансових труднощів ЛНВ перестав виходити, а Д. Донцов почав видавати власний журнал «Вісник». ЛНВ мав завдання об'єднати кращі літературні сили Західної України та еміграції, які стояли на українському національному ґрунті. Втім характер Д. Донцова не дав можливості повною мірою реалізувати це завдання.
- ³²⁸ Генерал-хорунжий М. Капустянский у цей час перебував у контактах з українськими націоналістами, які вважали Державний центр УНР пособником поляків.
- ³²⁹ У параграфі йшлося про те, що Союз організацій бувших вояків Армії УНР в ЧСР визнає над собою верховну владу Державного центру УНР, проти чого виступало багато представників українського вояцтва.
- ³³⁰ Йдеться про *МІРЧУКА Івана* (1891–1961) — громадського діяча, філософа та історика культури, родом з Галичини. З 1919 р. перебував у еміграції у Відні, Празі, Берліні й Мюнхені. Доцент (з 1921 р.), професор (з 1926 р.) і ректор (з 1946 р.) Українського вільного

- університету; професор (з 1926 р.) і директор (1930–1945 рр.) Українського наукового інституту в Берліні; дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1938 р.) та директор його історико-філософської секції (з 1947 р.); член-кореспондент Баварської АН (з 1949 р.). Був головою Української громади в Німеччині, брав активну участь у гетьманському русі. Автор низки наукових праць в галузі філософії та історії культури.
- ³³¹ *КОЛЛЕСА Олександр* (1867–1945) — громадський діяч, український літературознавець і мовознавець, родом із Галичини. Член Української національно-демократичної партії. Посол до австрійського парламенту (1907–1918 рр.). Доцент, а потім — професор Львівського університету (1895–1918 рр.). У 1921 р. був керівником дипломатичної місії ЗУНР в Італії. В подальшому, в еміграції у Чехословаччині, один із засновників і ректорів Українського вільного університету, професор Карлового університету в Празі. Автор багатьох наукових праць.
- ³³² Один із міністрів в Уряді Чехословаччини.
- ³³³ Йдеться про Український науковий інститут у Берліні, заснований у 1926 р. з ініціативи П. Скоропадського. Утримувався на кошти Німеччини. Його першим директором був Д. Дорошенко. Функціонував до травня 1945 р.
- ³³⁴ На думку упорядників, йдеться про *ЛАЩЕНКА Ростислава* (1878–1929) — історика права, засновника Українського правничого товариства у Празі, професора Українського вільного університету та Української господарської академії в Подебрадах.
- ³³⁵ *ЛАПЧИНСЬКИЙ Юрій (Георгій) Федорович* (1887–1938) — партійний діяч, один із лідерів націонал-комуністів в Україні. У 1905 р. — член РСДРП. У 1917 р. — народний комісар соціального забезпечення і керуючий справами радянського уряду України, член ЦВК України. У 1918–1919 рр. обіймав керівні посади на Чернігівщині. У 1919 р. виступив з різкою критикою політики більшовиків з національного питання, очолював опозиційну групу «федералістів» у КП(б)У. В 1920 р. порвав із більшовиками і вступив до Української комуністичної партії. У 1922–1925 рр. мешкав за кордоном. У 1926 р. повернувся в УСРР, відновив членство в КП(б)У. Від кінця 1920-х років був генеральним консулом СРСР у Львові. У 1938 р. репресований і розстріляний НКВС.
- ³³⁶ *СТУДИНСЬКИЙ Кирило* (1868–?) — громадський діяч, літературознавець, родом із Галичини. Вчився у Віденському та Львівському університетах. Член ВУАН (1929–1934, 1939–1941 рр.). У 1897–1899 рр. — доцент Краківського університету, а у 1900–1918 та 1939–1941 рр. — професор Львівського університету, його проректор (1939–1940 рр.). Депутат Верховної Ради УРСР (1940 р.). У 1920–1930-х рр. займав радянофільські позиції. На початку німецько-радянської війни (1941 р.) евакуйований на схід. Подальша доля невідома.
- ³³⁷ *ТУРЯНСЬКИЙ Осип* (1880–1933) — письменник і літературний критик, родом із Галичини.
- ³³⁸ *ШВЕЦЬ Федір Петрович* (1882–1940) — політичний і державний діяч, учений-геолог, родом із Черкащини. У 1915 р. — доцент кафедри палеонтології Дерптського університету. У 1917 р. — член ЦК Всеукраїнської селянської спілки та Центральної Ради. За часів Гетьманату — член Українського національного союзу. Від 13 листопада 1918 р. — член Директорії УНР. За критику польсько-української угоди (квітень 1920 р.) виведений зі складу Директорії. В еміграції проживав у Чехословаччині, де обіймав посади професора в Українському вільному університеті та Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. Помер у Празі.
- ³³⁹ *СЦІБОРСЬКИЙ Микола* (псевдоніми — Органський, Житомирський, Мисько, Богдан) — політичний діяч, публіцист, інженер-економіст за фахом, один із ідеологів українського організованого націоналізму, родом із Волині (м. Житомир). Учасник визвольних змагань 1917–1921 рр., підполковник Армії УНР. Від 1920 р. — в еміграції спочатку в Польщі, потім — у Чехословаччині. Один із засновників і керівників Легії українських націоналістів (1925 р.). Голова Союзу організацій українських націоналістів (СОУН), член першого Проводу ОУН (1927 р.), учасник Першого конгресу ОУН (1929 р.), член і заступник голови Проводу ОУН. У 1930 р. переїхав до Франції, де вів націоналістичну роботу, був редактором

- часопису «Український голос» (Париж). У кінці 1930-х рр. переїхав до Відня, а звідти — до Кракова. Після розколу в ОУН (1940 р.) прийняв сторону А. Мельника, був одним із керівників «похідних» груп ОУН (1941 р.). 30 серпня 1941 р. разом із О. Сенік-Грибівським став жертвою терористичного акту, причини і виконавці якого до цього часу точно не встановлені.
- ³⁴⁰ **ОЛЕСІЮК (Олесевич) Тиміш** (1895–1978) — політичний і громадський діяч, лікар за фахом, родом із Підляшшя (тепер — Польща). У 1917 р. — член Центральної Ради, секретар Холмського губернського виконавчого комітету, заступник Холмського губернського комісара у справах освіти (1917–1918 рр.). Від жовтня 1919 р. — аташе української дипломатичної місії у Варшаві та її секретар на переговорах з Польщею. У 1932–1944 рр. працював за фахом на батьківщині. Потім мешкав у еміграції в Німеччині, а від 1947 р. — у США.
- ³⁴¹ **БАЗИЛЬСЬКИЙ Гаврило** (1880–1937) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1920 р. був призначений начальником запасних військ УНР, згодом — командиром 1-ї Запорізької дивізії.
- ³⁴² **МОРАЛЕВИЧ Яків** (1878–1961) — громадський діяч, економіст, родом із Поділля. У 1917–1918 рр. працював на різних посадах у міністерствах торгівлі, промислу і народного господарства УНР. В еміграції проживав у Чехословаччині, де працював доцентом і професором Української господарської академії в Подєбрадах, а пізніше — Українського технічно-господарського інституту. Член Легії українських націоналістів; учасник Першого конгресу ОУН у 1929 р., де виступав з доповіддю «Фінансова політика»; був обраний головним контрольним ОУН. З 1949 р. проживав у США, де й помер. Автор підручників із рахівництва.
- ³⁴³ «Розбудова нації» — теоретичний та ідеологічний пресовий орган Проводу ОУН. Видавався у Празі в 1928–1934 рр. Першим головним редактором «Розбудови нації» був П. Кожевников, а від 1929 р. — В. Мартинець. Видання припинилося у 1934 р. на вимогу чеської влади після терористичного акту ОУН проти польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького.
- ³⁴⁴ **КЕЛЛЕР-ЧИКАЛЕНКО Ганна Євгенівна** (1884–1964) — старша дочка Є. Чикаленка, філолог, журналіст, діяч українського та міжнародного жіночого рухів, родом із Херсонщини. Співробітничала в часописах «Рада» і «Літературно-науковий вісник». У 1918–1920 рр. працювала в українській дипломатичній місії у Швейцарії. В еміграції мешкала в Німеччині, де була працівником бібліотеки Університету м. Тюбінген.
- ³⁴⁵ **КОЖЕВНИКОВ Петро** (1896–?) — громадський і політичний діяч, книготорговець і видавець, родом із Київщини. Вчився у вищих школах Петербурга, Києва і Берліна. В 1916–1917 рр. перебував у російській армії: в піхотних частинах, згодом — у залізничних військах; мав звання підпоручника. З кінця 1918 р. — в Армії УНР, але незабаром комісований за станом здоров'я. У часи денікінщини забраний до білого війська та незабаром утік. У грудні 1919 р. заарештований більшовиками як такий, що служив у контрреволюційних арміях, однак був звільнений. Влітку 1920 р. мобілізований до Червоної армії, але під час контрнаступу польських військ на Західному фронті був інтернований у Східній Пруссії і відмовився повернутися в УСРР. Емігрував до Німеччини, вчився у Берлінській політехніці, був активним діячем студентського руху, очолював Союз українських студентів Німеччини, який у 1925 р. увійшов до ЦЕСУС. Перебуваючи в Чехословаччині, створив з Л. Костарівим Союз українських фашистів, який увійшов до ЛУН. Учасник Першого конгресу ОУН, на якому виступав з доповіддю «Організація Українських Націоналістів»; був призначений редактором «Розбудови нації», але вже в кінці 1929 р. був виключений з лав ОУН і виведений зі складу Проводу ОУН. Сам П. Кожевников пояснював це тим, що перебував у опозиції до Є. Коновальця. Офіційна точка зору істориків ОУН на справу П. Кожевникова зводиться до того, що він «співпрацював з німецькою політичною поліцією». Після 1933 р. П. Кожевников перебував у зв'язках із зовнішньополітичним відділом нацистської партії. Виступаючи того ж року в Парижі з доповіддю «Німеччина і Україна», він, зокрема, закликав українську еміграцію до «об'єднання і створення нового націоналістичного центру». Після Другої світової війни був заарештований радянськими спецслужбами і засуджений до тривалого ув'язнення, потім був звільнений і отримав дозвіл на виїзд з СРСР.

- ³⁴⁶ Ілюстрований тижневик «Українська нива» виходив у Варшаві у 1926–1927 рр. як орган наддніпрянської еміграції. У 1927–1937 рр. видавався у Луцьку і був друкованим органом Волинського українського об'єднання. Пропагував польсько-українську співпрацю.
- ³⁴⁷ **ПЕВНИЙ Петро** (1888–1957) — політичний і громадський діяч, журналіст, родом із Полтави. У 1918–1919 рр. був редактором часописів «Відродження» (Київ) та «Україна» (Кам'янець-Подільський). Потім проживав у еміграції в Польщі, а від 1929 р. — на Волині. Посол у польському сеймі (1930–1935 рр.), редактор тижневика «Українська нива», прихильник польсько-української співпраці.
- ³⁴⁸ Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання (Сельроб) створене в жовтні 1926 р. у Західній Україні. У вересні 1927 р. від нього відкололися національно орієнтовані елементи, які назвали себе Сільроб-правицею. У 1928 р. відбулося об'єднання правих та лівих груп у Сільроб-Єдність, яка була розпущена польською владою у 1932 р.
- ³⁴⁹ Йдеться про волинського воеводу **Генрика ЮЗЕФСЬКОГО** (1892–1981) — польського державного діяча, родом із Київщини. У 1920 р. був товаришем міністра внутрішніх справ УНР; у 1928–1938 рр. — волинським воеводою; у 1929–1930 рр. короткий час обіймав пост міністра внутрішніх справ Польщі. Виступав за відмежування Волині від Галичини та за державну асиміляцію всіх західних українців. Помер у Варшаві.
- ³⁵⁰ На думку упорядників, йдеться про П. Сікору, який займався питанням пересилання української націоналістичної літератури на територію радянської України.
- ³⁵¹ Це помилка. Перший конгрес ОУН відбувся у Відні у 1929 р.
- ³⁵² **ВИРОВИЙ Євген** (1889–1945) — громадський і культурно-освітній діяч, родом із Наддніпрянської України. У 1917–1918 рр. — організатор катеринославської «Просвіти» й «Українського видавництва». У 1919 р. очолював культурно-просвітню комісію Трудового Конгресу. Потім проживав у еміграції в Чехословаччині, де був одним із засновників Українського видавничого фонду.
- ³⁵³ **МІРНИЙ Іван Іванович** (1872–1937) — політичний і громадський діяч, родом із Харківщини. У 1917 р. — член Центральної Ради, член УПСФ-УРДП, виконувач обов'язків комісара Київської губернії. У 1918–1919 рр. — державний писар УНР, директор канцелярії Міністерства закордонних справ України. Від 1924 р. мешкав у Празі, де працював директором канцелярії Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова.
- ³⁵⁴ **СИМОВИЧ Василь** (1880–1944) — культурний діяч, мовознавець і філолог, родом із Галичини. Викладач учительської семінарії, співредактор РУП у Чернівцях. У часи Першої світової війни — співробітник СВУ, вів культурну працю в таборі військовополонених. У 1920–1923 рр. працював редактором «Української накладні» в Берліні. У 1923–1933 рр. був професором і ректором Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. Після приєднання Галичини до СРСР — професор Львівського університету (1939–1941 рр.). У 1941–1944 рр. — редактор «Українського видавництва» у Львові.
- ³⁵⁵ **ЧИЖЕВСЬКИЙ Дмитро** (1894–1977) — славіст та філософ, родом із Херсонщини. Учасник революційних подій. У 1917 р. — член Центральної Ради і Малої Ради. У 1921 р. виїхав до Німеччини, де поглиблював свої знання з філософії. У 1924–1932 рр. — викладач в Українському вільному університеті та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі. У 1932–1945 рр. працював в університеті в Галле, потім — в Марбурзі, Гарварді (США, 1951–1956 рр.), Гайдельберзі, Кельні. Помер в Гайдельберзі. Автор багатьох наукових праць.
- ³⁵⁶ **ВАССИЯН Юліан** (1894–1953) — філософ, один із теоретиків та ідеологів українського націоналізму, родом із Галичини. Старшина УСС, активний діяч українського студентського руху 1920-х рр., член ГУНМ, делегат Першого конгресу ОУН (1929 р.). Увійшов до складу Проводу ОУН, очолював ідеологічну референтуру.
- ³⁵⁷ **КОСТАРІВ Леонід** (1888–1973) — політичний і громадський діяч, інженер за фахом, родом із Києва. Закінчив Петербурзький політехнічний інститут. У студентські роки належав до партії російських меншовиків, потім — кадетів. Напередодні Першої світової війни отримав військово-морську освіту, лейтенант Російського флоту, учасник бойових дій на Балтійському морі.

- Під час громадянської війни в Росії перебував у лавах денікінської армії, воював з більшовиками в Україні, був організатором білої річкової флотилії на Дніпрі. Після поразки денікінців опинився із залишками їхніх військ у Польщі, а потім перейшов до Армії УНР (1920 р.). Займався організацією морського екіпажу для дій на фронті, сформував перший український морський бронепотяг «Чорноморець». Після поразки визвольних змагань — в еміграції у Польщі, де співпрацював з 2-м відділом Генштабу Польської армії (1922 р.). Потім перебував на території Німеччини, де працював у різних галузях. З 1924 р. навчався в Українській господарській академії в Подебрадах, де став одним із організаторів Союзу українських фашистів, який згодом увійшов до Ліги українських націоналістів (1925 р.). Учасник Першого конгресу ОУН (1929 р.), де був обраний членом Проводу ОУН, керував економічною референтурою. Після 1930 р. почав відходити від діяльності в Проводі, був виведений зі складу Проводу та виключений з лав ОУН (1933 р.). Йому інкримінувалося інтригування серед членів Проводу ОУН, виявлення нахилів до розвалювання ОУН, відсутність моральних характеристик, притаманних членам ОУН. За різними даними Л. Костаріва звинувачували у співпраці з німецькими та радянськими спецслужбами. Помер у Празі.
- ³⁵⁸ *ПРОХОДА Василь Захарович* (1890–?) — громадський та військовий діяч, підполковник Армії УНР, родом із Кубані. Учасник Першої світової війни та визвольних змагань 1917–1921 рр. В еміграції проживав у Чехословаччині, де закінчив Українську господарську академію в Подебрадах. У 1920–1930-х рр. — один із активних діячів Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР, потім — Товариства бувших старшин Армії УНР у ЧСР, його голова. В роки Другої світової війни певний час працював у інфраструктурі тилу вермахту. У 1945 р. заарештований НКВС і засуджений до 10 років ув'язнення. Пізніше був звільнений, виїхав до Чехословаччини. Подальша доля невідома.
- ³⁵⁹ *ГАФЕНКУ* — румунський дипломат, міністр закордонних справ.
- ³⁶⁰ *ПАРАЦУК Михайло* (1878–1963) — громадський діяч, скульптор, родом із Тернопільщини. Оволодівав мистецтвом скульптури у Кракові, Відні, Львові, Парижі. Працював у Львові, Варшаві, Мюнхені, Києві. Співробітничав із Союзом визволення України (1914–1918 рр.). У 1920 р. входив до складу дипломатичної місії УНР в Естонії. Від 1921 р. — в еміграції у Болгарії. Був ініціатором створення Болгарсько-Українського товариства (1926 р.).
- ³⁶¹ «Гуртуймося» — періодичний журнал військово-громадської думки, який видавався протягом 1929–1938 рр. у Празі представником середовища УНР підполковником В. Філоновичем.
- ³⁶² *ЛИСЮК-КАЛЕНИК Григорій* (справжнє прізвище — Лепикаш) (1889–1980) — громадський діяч, меценат, фінансист за фахом, родом із Поділля. За антиурядову діяльність у 1909 р. засланий на 20 років до Сибіру, звідки незабаром утік. Учасник визвольних змагань 1917–1921 рр., один із організаторів Вільного Козацтва. Від 1923 р. мешкав у США, де займався бізнесом. Виділяв власні кошти на добродійні справи. У 1954 р. був засновником Українського національного музею в Онтаріо (Каліфорнія). У 1938–1939 рр. займався справами Карпатської України. Помер у Чикаго.
- ³⁶³ Українська національна рада закордоном — створена наприкінці 1920-х років у Чехословаччині колишніми членами Директорії УНР А. Макаренком та Ф. Швецем на протипагу Державному центру УНР. Але зі своїм головним завданням — об'єднати наддніпрянську еміграцію — не впоралася і виявилася недієздатною.
- ³⁶⁴ *ХОТКЕВИЧ Гнат* (псевдонім — Галайда) (1877–1938) — громадський діяч, письменник, мистецтвознавець, композитор, родом із Харкова. За участь у політичних страйках 1905 р. переслідувався царською поліцією і був змушений виїхати до Галичини, де мешкав до 1912 р. Після повернення створив перший в Україні робітничий театр, був редактором літературного журналу «Вісник культури і життя». Радянську владу зустрів вороже, але брав активну участь у літературно-мистецькому житті УСРР. Репресований НКВС.
- ³⁶⁵ *МІХНОВСЬКИЙ Микола* (1873–1924) — політичний і громадський діяч, юрист за фахом, один із зачинателів українського самостійницького руху з кінця ХІХ ст., зокрема, один із

- ініціаторів таємного братства тарасівців. Його програмова праця «Самостійна Україна» стала своєрідним маніфестом українського націоналізму. Брав активну участь у створенні РУП, був редактором низки революційних видань в Україні. Після відходу більшості членів РУП від самостійницьких позицій став одним із організаторів Української народної партії, що обстоювала ідею самостійної української держави. Мобілізований у 1914 р. до російської армії, мав звання поручика, деякий час працював у Київському окружному військовому суді. У квітні 1917 р. став членом Центральної Ради від товариства Українського військового клубу ім. гетьмана Полуботка, а на I Всеукраїнському військовому з'їзді (травень 1917 р.) — членом Українського генерального військового комітету. У липні 1917 р. — один з ініціаторів повстання проти Тимчасового уряду 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького, що було спрямоване на проголошення незалежності України. Після придушення цього повстання у дисциплінарному порядку був направлений на Румунський фронт. У 1918 р. підтримав виступ гетьмана П. Скоропадського. У 1919 р. був заарештований більшовиками. На якийсь час після звільнення виїхав на Кубань, але за кілька років знову повернувся до Києва, де в 1924 р. покінчив життя самогубством за нез'ясованих обставин.
- ³⁶⁶ **НИКОВСЬКИЙ Андрій Васильович** (1885–1942) — громадський і державний діяч, літературознавець і журналіст, родом із Херсонщини. Член ТУП і УПСФ-УРДП. У 1917 р. увійшов до складу Центральної Ради і Малої Ради, деякий час був заступником голови Центральної Ради. У 1918 р. — один із ініціаторів створення УНС, брав участь у підготовці антигетьманського повстання. У 1919 р. — заступник директора Оперного театру в Києві, директор «Українфільму», діяч Книгоспілки. За часів радянської влади і денікінщини перебував у підпіллі. Від травня 1920 р. — міністр закордонних справ УНР, очолював комісію із розроблення Конституції УНР (Тарнів, 1920–1923 рр.). У 1924 р. повернувся до України, працював у ВУАН, очолював правописно-термінологічну комісію. За його участю у 1927 р. виданий українсько-російський словник. У 1929 р. заарештований ДПУ в справі «Спілки визволення України» і засуджений до 10 років заслання. У 1940 р. звільнений. За деякими даними, помер у блокадному Ленінграді (тепер — Санкт-Петербург).
- ³⁶⁷ **ЄФРЕМОВ Сергій Олександрович** (1876–1939) — політичний, громадський і державний діяч, літературознавець, письменник і журналіст, член ВУАН, родом із Київщини. Активний діяч українського національного руху. Член ТУП. У 1917 р. — один із засновників УПСФ-УРДП, входив до складу Центральної Ради, був одним із заступників її голови. Від липня 1917 р. активної участі в роботі Центральної Ради не брав, зосередившись переважно на публіцистичній діяльності. Радянську владу зустрів вороже, але не емігрував. У 1922 р. обраний віце-президентом ВУАН. Після вбивства С. Петлюри (травень 1926 р.) став переслідуватися більшовиками. За самостійницьку позицію у 1928 р. був звільнений з роботи і відсторонений від праці у ВУАН. Влітку 1929 р. заарештований ДПУ в справі «Спілки визволення України», засуджений до смертної кари, яку замінено 10 роками ув'язнення. Помер в одному з таборів заслання.
- ³⁶⁸ **ЧЕХІВСЬКИЙ Володимир Мойсейович** (1876–1937) — політичний, громадський і церковний діяч, родом із Київщини. Закінчив Київську духовну академію (1900 р.). У 1906 р. — депутат I Державної Думи Росії. Член РУП і УСДРП. У 1907–1917 рр. працював в Одесі. У 1917 р. — член Центральної Ради, гласний Одеської міської думи, політичний комісар Одеси, губернський комісар освіти Херсонщини. У 1918 р. працював у Міністерстві віросповідань і церковної політики Української Держави, був членом УНС. Після перемоги антигетьманського повстання очолював Раду народних міністрів та Міністерство закордонних справ УНР (26 грудня 1918 — 11 лютого 1919 рр.). За його участю був прийнятий закон про автокефалію УАПЦ (1 січня 1919 р.). Учасник Трудового Конгресу України (1919 р.). Після відкликання членів УСДРП із керівних органів УНР залишив займані посади (лютий 1919 р.). Після приходу більшовиків залишився в Україні. У 1920 р. був одним із ініціаторів створення УКП. У подальшому обіймав посаду радника митрополита УАПЦ В. Липківського, брав участь у церковній діяльності. Водночас працював у Історико-філологічному відділі ВУАН, був професором кількох вузів Києва. Влітку 1929 р. був

- заарештований ДПУ в справі «Спілки визволення України» і засуджений на 10 років ув'язнення. Розстріляний за вироком УНКВС Ленінградської області.
- ³⁶⁹ *ДУРДУКІВСЬКИЙ Володимир Федорович* (1874–1938) — громадський діяч, педагог, родом із Черкащини. У 1917 р. — директор 1-ї української гімназії ім. Шевченка в Києві, потім — 1-ї трудової школи. Керівник науково-педагогічної комісії ВУАН (до 1930 р.), засновник видавництва «Вік». У справі «Спілки визволення України» засуджений на 8 років ув'язнення (1930 р.). Потім був звільнений, але у 1938 р. знову заарештований НКВС і розстріляний у Києві.
- ³⁷⁰ Українська головна еміграційна рада (УГЕР) або Головна еміграційна рада (ГЕР) — центральний орган осередків української політичної еміграції в Європі, створений на Першій конференції у Празі в 1929 р. Стояла на позиціях підтримки Державного центру УНР. Місце осідку керівництва — Париж. Першим головою УГЕР був О. Лотоцький, його наступником став О. Шульгин, секретарем — І. Косенко. Проіснувала до 1939 р.
- ³⁷¹ Спілка визволення України (СВУ) — за визначенням ДПУ УСРР — організація, яка «об'єднувала учасників петлюрівського руху, діячів автокефальної церкви та представників куркульства». Справа СВУ була повністю сфальсифікована органами ДПУ і мала на меті ліквідувати в суспільно-політичному та культурному житті України активних носіїв ідеалу української самостійності. В 1930 р. на лаві підсудних опинилися 45 осіб, в тому числі 2 академіки ВУАН, 15 професорів вищої школи, 2 студенти, директор середньої школи, 10 учителів, теолог, священник УАПЦ, 3 письменники, 5 редакторів, 2 кооператори, 2 правники, бібліотекар. Серед підсудних були голова Уряду та 2 міністри УНР, 6 членів Центральної Ради. Всі підсудні були засуджені на 3 і 10 років ув'язнення. Частина з них була розстріляна в 1937–1938 рр. Процес СВУ мав великий резонанс у світі й серед української еміграції.
- ³⁷² Російська аббревіатура Державного політичного управління (ДПУ). Проте на той час ДПУ вже не існувало, оскільки в 1934 р. воно увійшло до складу Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (УСРР) як Головне управління державної безпеки (ГУДБ).
- ³⁷³ *АЛМАЗОВ Олексій Дмитрович* (1886–1936) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Херсона. Учасник Першої світової війни, полковник російської армії, командир 1-го кінно-гірського артдивізіону на ПЗФ. Восени 1917 р. українизував дивізіон. У часи УНР сформував окрему кінно-гірську батарею у складі Гайдамацького Коша Слобожанської України, яка потім увійшла до складу 1-го Запорозького кінного полку ім. К. Гордієнка. Учасник боїв з більшовиками (1918 р.). У добу Гетьманату — командир Окремого кінно-гірського гарматного дивізіону, який пізніше діяв у складі різних формувань Армії УНР. Учасник Першого зимового походу (1919–1920 рр.). Потім мешкав у еміграції в Польщі, звідки у 1923 р. виїхав до Чехословаччини. Закінчив Українську господарську академію в Подєбрадах. У другій половині 1920-х рр. очолював Товариство бувших вояків Армії УНР у ЧСР. На початку 1930-х рр. переїхав до Польщі, мешкав і працював на Волині. Помер у Луцьку.
- ³⁷⁴ Мається на увазі очікувана українською політичною еміграцією військова інтервенція західних держав проти більшовиків і участь в ній українського вояцтва.
- ³⁷⁵ «Свобода» — одна з найстаріших українських газет у діаспорі, що виходила з 1894 р. у США. Стояла на українських націоналістичних позиціях, висвітлювала українське життя на рідних землях та в еміграції; виступала на захист українського населення, яке перебувало під окупацією інших держав. У 1920–1930-х рр. головними редакторами газети були Р. Ревюк та Л. Мишуга. Останній свого часу належав до середовища ЗУНР, був прихильно налаштований до УВО. У виданні співпрацювали українські громадські діячі, письменники і журналісти. З 1933 р. додатком до газети виходив англомовний «Український тижневик».
- ³⁷⁶ Йдеться про Об'єднання української еміграції в ЧСР, створене наприкінці 1920-х років.
- ³⁷⁷ Йдеться про Музей визвольної боротьби України, заснований у 1925 р. у Празі з ініціативи професорів Українського вільного університету для збереження пам'яток українських визвольних змагань і надбань української еміграції. Засновником і власником музею було

- Товариство Музею визвольної боротьби України. Дирекцію музею очолював Д. Антонович (1925–1945 рр.) і С. Наріжний (1945–1948 рр.). З 1938 р. музей розміщувався у власному будинку і налічував до мільйона експонатів, у тому числі й архіви місії УНР, СВУ, українських військових таборів у Чехословаччині, листування українських діячів. У 1948, 1958 та 1983 рр. документи і матеріали музею були перевезені до СРСР і розподілені між архівними установами України.
- 378 Йдеться про так звану Спілку української молоді (СУМ) — молодіжну організацію, сфальсифіковану органами ДПУ УСРР в ході підготовки політичного процесу проти СВУ (1929–1930 рр.).
- 379 Йдеться про *КАПНІСТА Василя Васильовича* (1758–1823) — громадсько-політичного діяча і письменника, родом із Полтавщини. Деякий час перебував на військовій службі. Після повернення на Україну в 1783 р. певний час працював директором училищ Полтавської губернії. Обіймав виборні посади предводителя дворянства Миргородського повіту (1782 р.) і Київської губернії (1785–1787 рр.), генерального судді Полтавської губернії (з 1802 р.) та полтавського предводителя дворянства (з 1820 р.). Виступав проти скасування державної автономії України російським урядом. У 1787 р. склав і подав на розгляд російського уряду проект відновлення козацьких формувань на Україні, який був відхилений. У квітні 1791 р. вів переговори з представниками пруських урядових кіл у Берліні про можливість надання допомоги українському національно-визвольному рухові у випадку відкритого збройного виступу проти російського самодержавства. Помер на Полтавщині.
- 380 Кирило-Методіївське братство — українська таємна політична організація, що діяла в Києві з початку 1846 р. до березня 1947 р. Члени: В. Белозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркевич, Т. Шевченко та ін. Стояло на ідеях українського національного відродження та панславізму. Виступало за побудову майбутнього суспільства на засадах християнської моралі; створення демократичної федерації слов'янських народів на правах рівності та суверенітету, очолюваної Україною; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах всіх слов'янських народів щодо їхньої національної мови, культури й освіти. Члени братства вели активну громадсько-політичну діяльність, займалися науковою та викладацькою роботою, друкували та поширювали твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та ін. У березні 1947 р. діяльність братства була викрита, а його членів заарештовано.
- 381 Товариство (братство) тарасівців — українська таємна організація, створена влітку 1891 р. (за іншими даними, в 1892 р.) на могилі Т. Шевченка у Каневі. Засновником братства була група українських студентів: Б. Грінченко, І. Липа, М. Міхновський, В. Боровик та ін. Стояло на позиціях національного визволення українського народу та досягнення повної автономії всіма народами, які були поневолені Російською імперією. Виступало за поширення вживання української мови у школах, державних установах, родинах українців та відстоювало інтереси українського народу. Тарасівці вели широку діяльність з пропаганди своїх ідей серед студентства, шкільної молоді, селян та робітників. До літа 1893 р. основним осередком братства був Харків, але після арешту значної частини його членів — Київ. Братство тарасівців діяло в Україні до 1898 р. Під його впливом у 1897 р. було засновано Загальну українську безпартійну демократичну організацію, а в 1900 р. — РУП.
- 382 Революційна українська партія (РУП) — перша українська політична партія у Наддніпрянській Україні, створена як підпільна політична організація 11 лютого 1900 р. у Харкові студентами Д. Антоновичем, М. Русовим, Л. Мацієвичем, Б. Камінським, О. Коваленком, П. Андрієвським та ін. Першу програму РУП, у якій проголошувалася ідея політичної самостійності України, написав М. Міхновський (видана у Львові під назвою «Самостійна Україна»). У проекті ж нової програми від 1903 р. висувалися ідеї національно-територіальної автономії України з окремим представницьким зібранням (сеймом) у складі демократичної Російської держави. У 1902 р. із середовища РУП відокремилась Українська народна партія (на чолі з М. Міхновським) і народники (М. Шаповал, М. Залізняк), які приєдналися до партії есерів; у січні 1904 р. — Українська соціалістична партія, що перебувала у складі РУП з 1903 р.;

- у травні 1904 р. частина членів РУП утворили Українську соціал-демократичну спілку (М. Мезенський, О. Скоропис-Йолтуховський), що стала складовою частиною РСДРП. У грудні 1905 р., на останньому з'їзді партії, було створено Українську соціал-демократичну робітничу партію (М. Порш, С. Петлюра, В. Винниченко). Періодичне видання РУП — журнал «Гасло» (Чернівці, 1902–1903 рр.), часопис «Селянин» (Чернівці та Львів, 1903–1905 рр.), газета «Праця» (Львів, 1904–1905 рр.).
- ³⁸³ Українська радикальна партія (УРП) — українська партія ліберально-народницького напрямку, створена восени 1904 р. групою членів, що вийшли з Української демократичної партії. Лідери: Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, Ф. Матушевський, Л. Юркевич та ін. Стояла на ідеях широкої національно-територіальної автономії України у складі федеративної держави. Виступала за вільне вживання української мови в школах й адміністративних установах України. Вела пропагандистську, видавничу та освітню діяльність. У 1905 р. при об'єднанні з Українською демократичною партією утворила Українську демократично-радикальну партію.
- ³⁸⁴ Союз визволення України (СВУ) — політична організація емігрантів із Наддніпрянської України, що виникла 14 серпня 1914 р. у Львові. З вересня 1914 р. до 1918 р. діяла у Відні. Керівне ядро СВУ складалося з лідерів РУП, УСДРП, «Спілки», які в період століпінської реакції емігрували з підросійської України. Діяльністю СВУ керувала президія у складі Д. Донцова, В. Дорошенка, А. Жука, М. Меленевського, О. Скоропис-Йолтуховського. Центральний друкований орган — тижневик «Вісник Союзу визволення України», а з 1918 р. — «Вісник політики, літератури і життя», що виходив у Відні. СВУ вів широку інформаційну та дипломатичну діяльність у державах Четверного союзу та в деяких нейтральних європейських країнах, спрямовану на визволення України з-під гніту Росії. Утворення Української самостійної держави діячі СВУ пов'язували з поразкою царської Росії в Першій світовій війні. Члени СВУ видавали праці провідних громадських і політичних діячів України, відстоювали інтереси полонених українців російської армії, вели національно-просвітницьку роботу, відкривали українські читальні, школи на Волині і Підляшші тощо. У 1918 р. за активної участі СВУ було сформовано дві дивізії — Сірожупанників та Синьожупанників.
- ³⁸⁵ **ОНАЦЬКИЙ Євген** (псевдонім — Домотенко) (1894–1979) — громадський і політичний діяч, журналіст, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1947 р.), родом із м. Глухів на Сумщині. Закінчив Київський університет. Активний член нелегальних студентських товариств, член УПСР (з 1917 р.), ОУН (з 1930 р.). У 1917–1918 рр. — член Центральної Ради і Малої Ради; у 1919 р. входив до складу делегації УНР на Паризькій мирній конференції; керівник пресового бюро, а потім — голова української дипломатичної місії в Римі. В міжвоєнний період співпрацював з українськими періодичними виданнями: «Розбудова нації», «Український голос», «Діло», «Свобода», «Новий шлях», «Новий клич» та ін. З 1930 р. був представником ОУН в Італії. У 1936–1940 рр. — професор Вищого східного інституту у Неаполі, а у 1940–1943 рр. — лектор Римського університету. В 1943–1944 рр. був заарештований та ув'язнений гестапо. В 1945 р. переїхав до Аргентини, де брав активну участь у житті української громади. Помер у Буенос-Айресі.
- ³⁸⁶ **ПЕЛЕНСЬКИЙ Зенон** (псевдоніми — Пакс, Олександр) (1902–1979) — громадсько-політичний діяч і журналіст, родом із Галичини. Був берлінським кореспондентом часопису «Діло» (1926–1928 рр.), співробітником журналу «Розбудова нації» (1928–1935 рр.), головним редактором тижневика «Український голос» (1928–1930 рр.). Учасник Першого конгресу ОУН (1929 р.), де виступав з доповіддю «Міжнародна політика України». В 1929–1930 рр. очолював провід ОУН на західноукраїнських землях, однак не зумів знайти спільної мови з крайовим націоналістичним проводом і був звільнений. Невдовзі відійшов від націоналістичного руху, працював головним редактором часописів «Свобода» (1936–1938 рр.) та «Новий час» (1938–1939 рр.). Після початку Другої світової війни перебував у еміграції в Мюнхені, де був головним редактором тижневиків «Українська трибуна» (1946–1947 рр.) та «Український самостійник» (1950 р.). У 1955–1967 рр. — член редакції «Радіо Свобода»,

- співробітник численних газет і журналів в Європі та Америці, а в 1967–1969 рр. — голова Спілки українських журналістів у Німеччині. Помер у Мюнхені.
- ³⁸⁷ *МАРТИНЕЦЬ Володимир* (псевдонім — Туратті) (1899–1960) — політичний діяч, журналіст і публіцист, родом зі Львова. У роки Першої світової війни був у лавах Українських Січових Стрільців. У 1918 р. вступив до Корпусу Січових Стрільців у Києві, згодом працював секретарем губернського комісара Холмщини, Підсяння та Підляшшя. Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. — старшина Холмсько-Городельського коша ім. С. Петлюри. У 1920–1923 р. вивчав правознавство у Львівському університеті, 1923–1926 рр. — економіку у Високій торговельній школі у Празі, 1927–1929 рр. — політичні науки і журналістику в Берліні, 1934–1936 рр. — філософію в Сорбонському університеті у Парижі. У 1926–1927 р. був заступником голови ЦЕСУСу. Був одним із чільних членів УВО та співзасновником ОУН, редактором видань: «Національна думка», «Сурма», «Розбудова нації», «Українське слово». У 1929–1941 рр. працював у відділі преси і пропаганди секретаріату Проводу українських націоналістів. Після розколу ОУН у 1940 р. належав до ОУН(М); в 1941–1942 рр. — крайовий провідник ОУН(М). У 1941–1944 рр. очолював Союз українських журналістів. У повоєнний час жив у Німеччині, а з 1949 р. — у Канаді (м. Вінніпег), де й помер.
- ³⁸⁸ *БОЙДУНИК Осип* (псевдонім — Діброва) (1895–1966) — політичний діяч і журналіст, інженер за фахом, родом із Галичини. Брав участь в українських національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр.: був старшиною УГА й Армії УНР; член УВО (з 1920 р.). У 1920 роках — один із провідних членів Групи української національної молоді, згодом — її голова. Учасник Першого конгресу українських націоналістів у 1929 р. Співпрацював із тижневиками «Український голос» та «Голос нації». Неодноразово заарештовувався польською поліцією, а у 1932 р. був засуджений до чотирьох років ув'язнення. Після звільнення наприкінці 1935 р. очолив політичну референтуру Крайової екізекутиви ОУН на західноукраїнських землях. Із 1941 р. — член Проводу ОУН(М). В еміграції входив до складу Української національної ради, очолював її президію. Помер у Мюнхені.
- ³⁸⁹ *ГОМЗИН Борис* (1887–1965) — громадсько-політичний діяч, письменник, журналіст, учасник визвольних змагань 1917–1921 рр., полковник Армії УНР, родом із Поділля. З 1921 р. проживав у еміграції в Чехословаччині, потім — у Німеччині. Закінчив Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, працював асистентом. Брав активну участь у гетьманському русі, прихильно ставився до українського націоналістичного руху. Був редактором часопису «Нація в поході», співпрацював із часописами «Розбудова нації», «Літературно-науковий вісник», «Сурма» та ін. Помер у Берліні.
- ³⁹⁰ *КУРМАНОВИЧ Віктор* (1876–1945) — військовий діяч, генерал-четар УГА, родом із Львівщини. У роки Першої світової війни командував полком австро-угорської армії на італійському фронті. Наприкінці 1918 — на початку 1919 рр. — командир групи «Північ» УГА, згодом очолював 1-й корпус УГА; в лютому — червні 1919 р. — начальник штабу Начальної команди УГА; з червня 1919 р. — член Ради уповноважених Диктатора ЗУНР-ЗОУНР як головноуповноважений з військових справ ЗО УНР; У липні 1919 р. після переходу УГА за р. Збруч був призначений заступником начальника штабу Головного отамана об'єднаних українських армій. В еміграції жив у Австрії. З 1933 р. — член ОУН, очолював разом із М. Капустянським референтуру з військових справ Проводу ОУН, займався перевишколом колишніх старшин УГА в станиці УВО-ОУН в Данцигу. У часи Другої світової війни співпрацював із німецьким військовим командуванням. У квітні 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами у Відні. Помер у в'язниці в Одесі.
- ³⁹¹ *БАЗИЛЕВСЬКИЙ Паоло* (1896–1981) — військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Учасник Першої світової війни. Делегат I Всеукраїнського військового з'їзду в Києві (травень 1917 р.), згодом — старшина 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького, начальник пересильної команди в Кам'янці-Подільському (1918 р.). У 1919 р. — командир Окремого куреня 3-ї Херсонської залізної дивізії Армії УНР. Після інтернування українських військ у таборах Польщі (1920 р.) — начальник школи підстаршин у таборі в Каліші. В 1939 р. опинився в радянських таборах для військовополонених поляків. У 1942 р., перебуваючи

на заслани у Сибіру, вступив до польської армії генерала Андерса, яка формувалася в південних районах СРСР. Брав участь у боях з німцями та італійцями в Північній Африці. Після війни жив у Великій Британії, очолював Союз українських ветеранів.

³⁹² **ЯРИЙ Ріхард** (псевдоніми — Ріко, Рітмайстер, Річенько, Карпат) (1898–1969) — український військовий і політичний діяч, сотник УГА та Армії УНР, родом із Австрії. Закінчив військову академію у Відні. Учасник Першої світової війни: поручник 9-го драгунського полку австрійської армії. У 1918 р. перейшов на бік УГА, у складі якої командував каперською сотнею, згодом — 2-м кінним полком. Із 1919 р. — у складі Армії УНР. Активний член УВО (1921–1929 рр.), один із найближчих співробітників Є. Коновальця; учасник Першого конгресу українських націоналістів у 1929 р.; зв'язковий між Є. Коновальцем і шефом німецької розвідки адміралом В. Канарісом (1937–1938 рр.); член Проводу ОУН (1929–1940 рр.) та член Вужчого (чотириособового) Проводу (1934–1939 рр.). Очолював бюро ОУН(Б) у Відні, яке в квітні 1941 р. здійснювало формування батальйону «Роланд». У 1942 р. мешкав у Бессарабії, виступав проти УПА в окупаційній пресі. Наприкінці 1943 р. був заарештований гестапо і кинутий до концтабору. Після війни проживав у Австрії, повністю відійшов від політичної діяльності. Помер у Відні.

³⁹³ **ЧИКАЛЕНКО Левко Євгенович** (1888–1965) — громадсько-політичний діяч, археолог, син Є. Чикаленка, родом із Херсонщини. Навчався у Лозанському та Петербурзькому університетах. Член-співробітник Російського антропологічного товариства при Петербурзькому університеті та член Імператорського російського географічного товариства (з 1911 р.). Активний громадський діяч: член Української університетської студентської громади у Петербурзі, Центральної Ради від УСДП, а у червні 1917 — квітні 1918 рр. — секретар Малої Ради. У 1917–1918 рр. — викладач Української гімназії, вчительських курсів, Українського народного університету; постійний член комісії для складання археологічної карти України при УАН. За Директорії УНР — радник Міністерства внутрішніх справ. З 1920 р. перебував у еміграції в Польщі, Чехословаччині, Франції, США, де продовжував наукову роботу: викладав в Українському високому педагогічному університеті ім. М. Драгоманова; співзасновник Української вільної академії наук; дійсний член Українського наукового товариства у Києві (з 1917 р.), Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (з 1932 р.), УВАН (з 1945 р.). Помер у Нью-Йорку.

³⁹⁴ **БОЙКІВ Олександр (Олекса)** (1896–1968) — журналіст, чільний член ОУН. В еміграції проживав у Франції. З 1930 р. — секретар голови Проводу ОУН Є. Коновальця. З 1933 р. — один із співзасновників і редакторів часопису «Українське слово» в Парижі, представник ОУН у Франції. Після розколу в ОУН у 1940 р. підтримав А. Мельника. В 1944 р. був заарештований німцями. Помер у Парижі.

³⁹⁵ Псевдонім **СЕНИКА-ГРИБІВСЬКОГО Омеляна** (1891–1941) — військового діяча, сотника УГА, чільного діяча УВО й ОУН, родом із Галичини. З 1927 р. перебував у еміграції. За дорученням Є. Коновальця відвідував США, Канаду та країни Південної Америки для розбудови місцевих націоналістичних організацій. Вважався одним із найближчих соратників Є. Коновальця. Після розколу в ОУН (1940 р.) залишився на боці А. Мельника, очолював похідні групи ОУН(М). Загинув на Житомирщині разом із М. Сціборським у серпні 1941 р.

³⁹⁶ Мається на увазі **АНДРІЄВСЬКИЙ Дмитро** (1893–1976) — український політичний діяч і публіцист, член ОУН (з 1929 р.), інженер за фахом. Після поразки українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. емігрував до Бельгії. У листопаді 1927 р. на Першій конференції українських націоналістів у Берліні обраний до складу Проводу українських націоналістів. Співпрацював у часописі «Національна думка», який видавала Група української національної молоді. Очолював Українську національну раду у Брюсселі. Учасник Першого конгресу українських націоналістів (1929 р.), керівник політичної референтури Проводу ОУН. У 1930-х роках — референт зовнішньої політики ОУН, очолював Європейське об'єднання українських еміграцій на чужині. З 1940 р. — один із лідерів ОУН(М). У 1944 р. заарештований гестапо і ув'язнений у концтаборі у Брецї. З 1948 р. — член Української національної ради. Автор низки публіцистичних статей.

- ³⁹⁷ **БИТИНСЬКИЙ Микола** (псевдонім — М. Оверкович) (1893–1972) — мистецтвознавець, художник, геральдист, родом із Поділля. Учасник Першої світової війни та українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. у ранзі молодшого старшини. У складі 6-ї Січової стрілецької дивізії у кінці 1920 р. був інтернований на території Польщі, де вів активну роботу у таборах українців: виконував обов'язки заступника начальника культурно-освітнього відділу Групи інтернованих українських військ, а в 1922–1923 рр. працював учителем табірних українських навчальних закладів. У 1924–1929 рр. навчався на історико-літературному відділенні Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. У роки Другої світової війни певний час працював у Музеї визвольної боротьби України у Празі, а в 1944–1945 рр. перебував на примусовій роботі у Німеччині. У 1951 р. емігрував до Канади, де працював викладачем на курсах українознавства ім. І. Котляревського в Торонто.
- ³⁹⁸ **САМЧУК Улас Олексійович** (1905–1987) — письменник, журналіст і публіцист, родом із Волині. В 1927 р. емігрував з Польщі за кордон, проживав у Чехословаччині. Навчався у Бресьлавському університеті та Українському вільному університеті у Празі. Співпрацював з виданнями: «Літературно-науковий вісник», «Дзвін», «Самостійна думка», «Розбудова нації», «Сурма». У 1941 р. повернувся на Волинь, де до 1943 р. був редактором часопису «Волинь» у Рівному. Мав зв'язки з ОУН(М). У 1944–1948 рр. проживав у Німеччині. У 1945 р. став співзасновником і першим головою літературно-мистецького об'єднання українських письменників в еміграції — Мистецький український рух. У 1948 р. переїхав до Канади, брав активну участь у житті української діаспори, вів плідну літературну роботу, став засновником письменницької організації «Слово». Помер у Торонто.
- ³⁹⁹ Правильно «мілерівцями» — члени Російського загальновійськового союзу, головою якого деякий час був генерал Мілер.
- ⁴⁰⁰ **МОСЕНДЗ Леонід Маркович** (літературний псевдонім — Осип Лясковець) (1897–1948) — український письменник-емігрант, перекладач, доктор технічних наук (з 1931 р.), родом із Вінничини. У 1917 та 1920 рр. служив у Армії УНР. З 1922 р. проживав у еміграції в Чехословаччині, де закінчив Українську господарську академію в Подебрадах (1928 р.), працював як фаховий хімік (з 1932 р.), вчителював у Хусті (1937–1938 рр.). З 1945 р. проживав у Австрії, потім — у Швейцарії. Помер у м. Бльонав. Відомий як один із найяскравіших представників «празької групи» українських поетів та чільних співробітників «Літературно-наукового вісника» і «Вісника».
- ⁴⁰¹ Міжнародна організація бувших комбатантів країн Троїстого союзу часів Першої світової війни 1914–1918 рр.
- ⁴⁰² Йдеться про село на Житомирщині, поблизу якого під час Другого зимового походу 17 листопада 1921 р. в бою з радянськими військами зазнала поразки Волинська група Армії УНР під командуванням генерал-хорунжого Ю. Тютюнника. 23 листопада 1921 р. у с. Базар більшовиками було розстріляно 359 полонених учасників походу, які відмовилися перейти на службу до Червоної армії.
- ⁴⁰³ Йдеться про військовий конфлікт між Японією та Китаєм, який розпочався у 1931 р. введенням японських військових частин на територію Китаю.
- ⁴⁰⁴ Скорочена назва посади В. Кедровського в Армії УНР — державний інспектор.
- ⁴⁰⁵ Це був В. З. Филонович. Див. примітку 323.
- ⁴⁰⁶ **КУЗЕЛЯ Зенон** (1882–1952) — громадський діяч, журналіст, етнограф, бібліограф, родом із Галичини. У 1909–1914 рр. — лектор української мови в Чернівецькому університеті. У роки Першої світової війни працював у таборі полонених російської армії з числа українців. Після 1920 р. мешкав у Німеччині. Від 1926 р. — професор Українського наукового інституту в Берліні. У 1930–1936 рр. був головою Союзу закордонних журналістів. Після Другої світової війни — один із співредакторів першої частини «Енциклопедії Українознавства». У 1951 р. переїхав до Франції, де й помер.
- ⁴⁰⁷ Українське військово-наукове товариство (УВНТ) у Празі було засноване на початку 1930-х років.

- ⁴⁰⁸ *КОНОНЕНКО Харитя* (1900–1942) — громадська і господарська діячка, родом із Полтавщини. Активна учасниця жіночого руху в еміграції у Чехословаччині та в Галичині. В 1930-х роках — організаторка Секції сільських господинь при товаристві «Сільський господар» у Львові. Закатована німецькою поліцією у Рівному.
- ⁴⁰⁹ *КАНДИБА Олег* (псевдонім — О. Ольжич) (1907–1944) — поет, політичний діяч, археолог і публіцист, родом із Житомирщини. У 1923 р. емігрував разом із батьками до Чехословаччини. Навчався в Карловому університеті у Празі, на літературно-історичному факультеті Українського педагогічного інституту, вивчав археологію в Українському вільному університеті. Працював асистентом в Українському вільному університеті (1930–1931 рр.) та читав лекції у Гарвардському університеті, США (1938 р.). З початку 1930-х рр. заявив про себе як про поета. Співпрацював із періодичними виданнями: «Літературно-науковий вісник», «Вісник», «Обрії», «Напередодні» (Львів), «Студентський вісник», «Пробоем» (Прага). Активний учасник українського національного руху: з 1930 р. — член ОУН; у 1937 р. очолив культурно-освітню референтуру Проводу ОУН, був редактором органу Проводу ОУН — часопису «Самостійна думка». У 1941–1942 рр. жив у Києві, де налагоджував підпільну мережу ОУН(М) в Україні, був одним із організаторів політично-громадського центру — Українська національна рада в Києві. У травні 1942 р. був обраний заступником голови Проводу ОУН та головою Проводу на українських землях. У травні 1944 р. був заарештований гестапо у Львові, ув'язнений у концтаборі Заксенхаузен, де за нез'ясованих до кінця обставин загинув.
- ⁴¹⁰ *ГУВЕР Герберт Кларк* — державний і політичний діяч США, міністр торгівлі (1921–1928 рр.), президент США (1929–1933 рр.). У 1932 р. виступав з ідеєю відновлення права Німеччини на озброєння. Підтримував Мюнхенську угоду 1938 р.
- ⁴¹¹ Йдеться про антигетьманське повстання в листопаді 1918 р. під керівництвом Директорії УНР.
- ⁴¹² «Народна воля» — тижневик Українського робітничого союзу в США, що виходив із 1911 р. Газета стояла на позиціях колишньої Радикальної партії в Західній Україні. Редактори: І. Ардан, М. Репен, Я. Чиж, М. Цеглинський, В. Лотоцький, Д. Корбутяк, М. Стахів; співробітники: Н. Григорійв, С. Шелухин, В. Винниченко, А. Марголін та ін.
- ⁴¹³ «Товариство Залізних» об'єднувало окремі групи вояків 3-ї Залізної Херсонської дивізії Армії УНР.
- ⁴¹⁴ *ГРІНЧЕНКО Борис Дмитрович* (1863–1910) — громадсько-політичний діяч, письменник, фольклорист, мовознавець та педагог, родом із Харківщини. Співзасновник Братства Тарасівців (1891 р., за іншими даними 1892 р.), один із лідерів Української демократичної партії (з 1904 р.), лідер Української радикальної партії (з 1904 р.), очільник київської «Просвіти» (1906–1909 рр.) тощо.
- ⁴¹⁵ *ЛЕОНТОВИЧ Володимир Миколайович* (1866–1933) — громадсько-політичний діяч, письменник, юрист за фахом. Активний учасник українського національного руху, член ТУП, Центральної Ради; міністр земельних справ у період Гетьманату; співпрацівник журналу «Літературно-науковий вісник» та меценат першої української газети у Наддніпрянський Україні — «Рада». В еміграції мешкав у Берліні, потім — у Празі, де й помер.
- ⁴¹⁶ Ймовірно, йдеться про *СИМИРЕНКА Василя Федоровича* (1835–1915) — визначного мецената української культури, промисловця, інженера-конструктора та технолога у галузі цукроваріння. Надавав матеріальну підтримку українським діячам та письменникам (М. Драгоманову, М. Коцюбинському та ін.), фінансував видання «Київська старовина», «Літературно-науковий вісник», «Україна», «Рада», «Громадська думка», а також Наукове товариство ім. Т. Шевченка.
- ⁴¹⁷ Йдеться про договір про ненапад, підписаний Польщею та СРСР 25 червня 1932 р., який зобов'язував обидві країни утримуватися від будь-якої агресії одна проти одної та не підтримувати третю державу у випадку нападу.
- ⁴¹⁸ Українське національне об'єднання в Німеччині (УНО) — одна з двох дозволених німецьким урядом українських громадських організацій, заснована в 1933 р. у Берліні. У 1937 р. УНО перейшло на позиції українського націоналізму. Голови УНО: Ф. Королів та І. Драбатиий

- (до 1937 р.), Т. Омельченко (1938–1945 рр.). Друкований орган — тижневик «Український вісник». УНО займалося національно-виховною та культурно-освітньою діяльністю, відстоювало інтереси українських робітників, допомагало студентам, українським полоненим із польської та радянської армії тощо.
- 419 **ПОПОВ Микола** (1891–1937) — радянський партійний діяч та історик комуністичної партії. Обіймав відповідальні партійні посади: секретар Харківського губкому КП(б)У (1921–1923 рр.), завідувач відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У та редактор газети «Комуніст» (1925–1927 рр.), секретар ЦК КП(б)У (1933–1937 рр.). Виступав проти М. Скрипника, М. Хвильового, В. Юринця та інших українських комуністів, проти КПЗУ. Був арештований, проголошений одним із керівників фіктивної націонал-фашистської організації України і розстріляний у Москві.
- 420 **СКРИПНИК Микола Олександрович** (1872–1933) — партійний і державний діяч, родом із Донбасу. Один із засновників Комуністичної партії (більшовиків) України, член першого уряду Радянської України в Харкові (1917 р.), голова Народного Секретаріату (1918 р.). Виступав за існування самостійної Компартії України. З 1919 р. очолював наркомати державного контролю і робітничо-селянські інспекції в урядах Х. Раковського, був наркомом внутрішніх справ (1921 р.), наркомом юстиції (1922–1927 рр.), генеральним прокурором (з 1925 р.). У 1927–1933 рр., керуючи роботою наркомату освіти, сприяв активному розвитку національної культури, проведенню українізації середньої та вищої освіти, підготовці національних кадрів учителів і викладачів тощо. Першим із керівного складу держави ставив практичні питання національного відродження України. У 1933 р. був звинувачений у створенні контрреволюційної групи націонал-ухильників, котра начебто діяла на Україні. Розуміючи безвихідь, в яку потрапив, покінчив з життям.
- 421 **ХВИЛЬОВИЙ Микола** (справжнє прізвище Фітільов) (1893–1933) — письменник, публіцист, родом із Харківщини. Член КП(б)У (з 1919 р.), один із засновників Спілки пролетарських письменників «Гарт» (1923 р.) та літературної організації Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) (1925 р.). Основоположник течії активного романтизму та пролетарської поезії. Виступав за утвердження високих етичних ідеалів у новій українській пролетарській культурі, проти насадження масовості та наслідування Москви. Його літературне гасло «Геть від Москви!» набрало політичного звучання. У 1926 р. був названий провідним ідеологом течії національного ухильництва всередині комуністичної партії — «хвильовизм». Певний час жив у Берліні та Відні (грудень 1927 — березень 1928 рр.). Після повернення в Україну відмовився від своїх переконань, пробував писати, дотримуючись «партійної лінії», проте був майже цілком ізольований від літературного життя радянським режимом. Покінчив життя самогубством.
- 422 **ПАЛІЇВ Дмитро** (1896–1944) — політичний і військовий діяч, журналіст, родом із Галичини. У роки Першої світової війни — підхорунжий Легіону УСС, під час українсько-польської війни — чотар УГА, ад'ютант Д. Вітовського, потім — генерала М. Тарнавського. Був одним із організаторів Листопадового повстання в 1918 р. у Львові, співзасновником УВО, членом начальної команди УВО (1921–1926 рр.), співзасновником Українського національно-демократичного об'єднання (1925 р.) та головою Фронту національної єдності, створеного з опозиційної групи УНДО (1933 р.). У 1928–1930 рр. — посол до польського сейму від УНДО. Співредактор друкованого органу УНДО — двотижневика «Заграва» (1923–1924 рр.), головний редактор газет «Новий час» (1923–1933 рр., з перервами), «Батьківщина» (1934–1939 рр.), «Перемога» і «Українські вісті» (1935–1939 рр.). У роки Другої світової війни був одним із ініціаторів формування дивізії СС «Галичина», очолював її відділ старшинського вишколу (1944 р.). Загинув у боях під Бродами.
- 423 Йдеться про публікацію в часописі «Громадський голос» (ч. 40) замітки «Сліпі поводитарі» з приводу так званого «Самбірського процесу» (1933 р.) у справі одного із керівних діячів крайової команди УВО в Галичині Р. Барановського, який тривалий час був агентом польської поліції.
- 424 Мається на увазі прихід до влади в Німеччині нацистів і вихід країни з Ліги Націй.

- ⁴²⁵ Помилка — процес над членом УВО Р. Барановським відбувся у 1933 р. у Самборі.
- ⁴²⁶ *ОРЛИК Григор (Григорій) Пилипович (1702–1759)* — український політичний діяч, французький дипломат, генерал-поручник французької армії, польний маршал Франції, граф. Син Пилипа Орлика. Разом із батьком відстоював ідею необхідності створення незалежної української держави серед урядових і політичних кіл західноєвропейських країн. Після смерті батька був лідером української політичної еміграції.
- ⁴²⁷ *БОБЕРСЬКИЙ Іван (1873–1947)* — громадський діяч, педагог, один із засновників українського спортивного руху, родом зі Львівщини. Навчався в університетах Львова, Відня і Граца. Викладав німецьку мову і фізичну культуру в Академічній гімназії у Львові (1900–1914 рр.). Був одним із організаторів сокіл-стрілецького руху, головою спортивного товариства «Сокіл-Батько» (1908–1914 рр.); редагував періодичні видання: «Вісті з Запорожжя» (1910–1914 рр.) і «Січові вісті» (1912–1914 рр.); був членом Бойової управи УСС (з 1914 р.), Головної Української Ради (з 1915 р.), референтом пропаганди у Державному секретаріаті військових справ ЗУНР (1918–1919 рр.). У 1919 р. за дорученням Державного Секретаріату ЗУНР-ЗОУНР виїхав до США. У 1922 р. — секретар представництва ЗУНР в Канаді. Брав активну участь у житті діаспори в Америці. У 1931 р. повернувся до Європи, з 1932 р. проживав у Югославії. Автор підручників із фізичного виховання.
- ⁴²⁸ *БАРТУ Жан-Луї (1862–1934)* — французький державний і політичний діяч, адвокат, публіцист, історик. З 1894 р. обіймав міністерські пости: прем'єр-міністр (1913 р.), військовий міністр (1921 р.), міністр юстиції (1922–1924 та 1926–1929 рр.), міністр закордонних справ (1934 р.). Виступав за зближення Франції з СРСР. Навесні 1934 р. відвідав Польщу.
- ⁴²⁹ Мова йде про судовий процес над полковником Армії УНР *БОЛБОЧАНОМ Петром Федоровичем (1883–1919)*. Активний військовий діяч: комендант 1-го Українського республіканського полку у складі 2-ї Сердюцької дивізії (з листопада 1917 р.), командир 2-го куреня Окремого Запорізького корпусу Армії УНР (з лютого 1918 р.), 2-го Запорізького полку у складі Запорізького корпусу (з кінця квітня 1918 р.), командуючий Лівобережною армійською групою (грудень 1918 р.). Одним із перших перейшов на бік Директорії УНР та взяв активну участь у повстанні проти гетьмана П. Скоропадського. 9 червня 1919 р. за підтримки провідних членів Української партії соціалістів-самостійників самовільно проголосив себе командиром Запорізького корпусу, що розташовувався в Проскуріві. Цей крок був розцінений Директорією УНР як спроба державного перевороту. За вироком воєнно-польового суду розстріляний біля станції Балин на Поділлі.
- ⁴³⁰ Йдеться про позицію чехословацької влади щодо української еміграції.
- ⁴³¹ Йдеться про контакти деяких українських старшин (генерала В. Петріва та інших) з російськими військовими.
- ⁴³² *ПОЛУВЕДЬКО Кіндрат* — таємний співробітник ОДПУ і НКВС СРСР, який працював в українському еміграційному середовищі. У 1942 р. заарештований гестапо в Харкові і розстріляний як радянський агент.
- ⁴³³ *РАСКОЛЬНИКОВ Федір Федорович (1892–1939)* — радянський партійний і державний діяч, дипломатичний представник СРСР в Естонії, Данії, Болгарії (1930–1938 рр.). З 1938 р. проживав у еміграції, був виключений із партії, оголошений «ворогом народу», позбавлений радянського громадянства. Реабілітований посмертно.
- ⁴³⁴ Йдеться про відозву Є. Коновальця до української еміграції США, Канади та Аргентини із закликом підтримувати український націоналістично-революційний фонд, яка була опублікована у «Віснику ОДВУ» (Організація Державного Відродження України в Америці) за жовтень 1934 р.
- ⁴³⁵ *ДРАБАТИЙ Іван (1895–?)* — вчений-агроном. В еміграції перебував у Німеччині, потім — у США. Був одним із керівних діячів Українського національного об'єднання в Німеччині. З 1945 р. — професор пасічництва та організації сільського господарства Українського технічно-господарського інституту.
- ⁴³⁶ Йдеться про *МАКОГОНА Якова (1880–1956)* — українсько-американського політичного діяча і мецената, українця за походженням. У 1905–1921 рр. перебував на американській

- військовій службі. У 1930 р. разом із дружиною подорожував по Галичині під час «пацифікації», інформуючи про неї англійських парламентаріїв та журналістів. У 1931 р. організував Українське Бюро в Лондоні, згодом — у Женеві та представництво у Празі. Постійно підтримував Музей визвольної боротьби України у Празі, давав стипендії українським студентам і митцям тощо. Помер у Бостоні.
- ⁴³⁷ Йдеться про місто Каліш (Польща), яке було одним із осередків української політичної еміграції в Польщі, скупченої в 1920–1924 рр. у таборі інтернованих вояків Армії УНР.
- ⁴³⁸ Йдеться про братів Євтимовичів. Більш відомим був *ЄВТИМОВИЧ Варфоломій* (1888–1950) — військовий, громадський та політичний діяч, журналіст, підполковник Армії УНР, родом із Київщини. У 1918 р. на чолі сотні Вільного Козацтва брав участь в обороні Києва; виконував обов'язки старшини для доручень штабу Запорізького корпусу. Діяч гетьманського руху. Автор спогадів і політичних статей. Помер в еміграції у Німеччині.
- ⁴³⁹ *РЕМБОЛОВИЧ Іван* (1891–1944) — військовий діяч, підполковник Армії УНР. У 1917 р. — делегат I, II і III Всеукраїнського військового з'їзду. У 1918–1920 рр. — начальник зв'язку Запорізького корпусу і Запорізької стрілецької дивізії. Учасник Першого і Другого зимових походів. Будучи старшиною дивізії СС «Галичина», брав участь у боях під Бродами у 1944 р., де й загинув.
- ⁴⁴⁰ *МУХИН Михайло* (1894–1974) — літературознавець і публіцист, родом із Києва. З початку 1920-х рр. проживав у еміграції в Празі, а після Другої світової війни і до кінця життя — в Німеччині. Співредактор «Вісника» Д. Донцова. Автор праць, присвячених критиці М. Драгоманова та ін.
- ⁴⁴¹ *ОСАУЛЕНКО* — чеський науковець українського походження, доцент, працював у системі Чеської академії наук.
- ⁴⁴² Йдеться про генерал-хорунжого О. І. Удовиченка, який очолював Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції. Див. примітку 196.
- ⁴⁴³ *ЛИПА Юрій Іванович* (1900–1944) — письменник і публіцист, лікар за фахом, родом з Одеси, син громадського діяча І. Липи. Від 1920 р. — в еміграції у Польщі, потім мешкав у Галичині. Був зв'язаний з УПА. За деякими даними, схоплений НКВС і розстріляний. Автор збірок поезії, публіцистичних праць.
- ⁴⁴⁴ *РИДЗ-СМІГЛИ Едвард* (1883–1941) — польський державний і військовий діяч, маршал, родом із Галичини (Бережани). Учасник Першої світової війни в штабі польських легіонів австрійської армії. У 1917–1918 рр. був керівником Польської військової організації (ПОВ). У 1920 р. — один із командувачів польських військ у війні з більшовиками. Соратник Й. Пілсудського. У 1926 р. призначений інспектором польської армії. У вересні 1939 р. — головнокомандувач польських військ у війні з Німеччиною. Помер в еміграції.
- ⁴⁴⁵ *ВАЛЕДИНСЬКИЙ Діонісій* (1876–1960) — церковний діяч, православний митрополит, родом із Мурому (Росія). Від 1902 р. — ректор Холмської духовної семінарії, від 1913 р. — єпископ Крем'янецький. Був членом Всеукраїнського церковного собору (1918–1919 рр.). У 1923 р. очолив Російську православну церкву в Польщі. Дав благословення на відновлення УАПЦ. Після Другої світової війни відійшов від активного керівництва церковними справами. Помер у Варшаві.
- ⁴⁴⁶ Йдеться про політичні репресії 1937 р. в СРСР.
- ⁴⁴⁷ «Рада» — львівський часопис, створений на початку 1920-х років прихильниками Є. Петрушевича. Був активним пропагандистом «советофілства» в Галичині. Заборонений польською владою.
- ⁴⁴⁸ Йдеться про поразку українських самостійницьких сил, що мала місце в роки Другої світової війни 1939–1945 рр., коли ідея відновлення незалежної України виявилася нереалізованою.
- ⁴⁴⁹ «Трудова Україна» — періодичний пресовий орган ЦК УПСР. Виходив у Празі протягом 1932–1939 рр. Його редакторами були Н. Григоріїв та П. Богацький.
- ⁴⁵⁰ *АВРАМЕНКО Василь Кирилович* (1895–1981) — хореограф і режисер, родом із Наддніпрянської України. У 1918 р. закінчив музикально-драматичну школу М. Лисенка у Києві,

- працював у театрі М. Садовського. Після 1920 р. — в еміграції. У 1921 р. в таборі інтернованих вояків Армії УНР в Каліші (Польща) заснував школу українського танцю. У 1922–1924 рр. заснував близько 40 шкіл українського танцю в Галичині, Польщі, Чехословаччині. Від 1925 р. організував Українську кінокомпанію. Здійснив низку міжнародних турне з танцювальними колективами. Помер у Нью-Йорку. У 1993 р. перезахований на батьківщині у смт. Стеблів.
- ⁴⁵¹ Голова Проводу українських націоналістів Є. Коновалець загинув 23 травня 1938 р. у Роттердамі (Голландія), відкривши поштовий пакет, в якому знаходився вибуховий пристрій, переданий йому агентом радянських спецслужб.
- ⁴⁵² Будівля в Москві, де розміщувалося ДПУ НКВС.
- ⁴⁵³ Йдеться про події жовтня 1938 р., коли празький парламент ухвалив конституційний закон про автономію Карпатської України у складі Чехословаччини як федеративної держави чехів, словаків та карпатських українців. 27 жовтня на посаду голови першого автономного уряду Карпатської України, створеного і затвердженого центральною владою ще 11 жовтня, було обрано А. Волошина.
- ⁴⁵⁴ *ВОЛОШИН Августин* (1874–1945) — культурний і громадсько-політичний діяч, педагог, науковець, греко-католицький священник, Президент Карпатської України, родом із Закарпаття. Закінчив теологічний факультет Ужгородського університету, Вищу педагогічну школу в Будапешті за спеціальністю математика та фізика. Засновник Руської народної ради в Ужгороді, голова Руської центральної народної ради. Прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України (жовтень 1938 р.), а потім — її Президент (березень 1939 р.). Після окупації Закарпаття Угорщиною перебував у еміграції в Празі, де займався науковою та викладацькою діяльністю, був професором Українського вільного університету. В травні 1945 р. був заарештований радянськими спецслужбами і вивезений до Москви, де й помер у в'язниці.
- ⁴⁵⁵ Йдеться про набуття Карпатською Україною автономного статусу в складі федеративної ЧСР.
- ⁴⁵⁶ Йдеться про державного та політичного діяча Чехословаччини *М. ГОДЖІ* (1878–1944), який у листопаді 1935 — вересні 1938 рр. обіймав посаду прем'єр-міністра Уряду. Стояв на пронімецьких позиціях. Автор проекту вирішення національного питання в країні під назвою «Національні положення», за яким проголошувалися рівноправність громадян без огляду на їхню національність у всіх сферах суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного життя, а також поділ Чехословацької республіки на чотири землі з власними сеймами (Чехія, Моравія та Сілезія, Словаччина, Підкарпатська Русь).
- ⁴⁵⁷ *БЕНЕШ Едуард* (1884–1948) — чехословацький державний діяч, генеральний секретар Чехословацької національної ради в Парижі, яка у вересні 1918 р. перетворилася на Тимчасовий уряд ЧСР (1915–1918 рр.), міністр закордонних справ (1918–1935 рр.), Президент ЧСР (1935–1938 рр.). Після Мюнхенської угоди 1938 р. виїхав до США. В 1940 р. очолив чехословацький уряд в еміграції (Лондон) і приступив до виконання обов'язків Президента. У 1946 р. був переобраний на цю посаду, але під тиском місцевих комуністів, підтриманих Москвою, пішов у відставку і невдовзі помер.
- ⁴⁵⁸ *БРОДІЙ Андрій Іванович* (1895–1946) — громадсько-політичний діяч, учитель на Закарпатті, посол у парламенті Чехословаччини (1929–1938 рр.), прем'єр автономного уряду Карпатської України (1938 р.), посол в угорській нижній палаті (1939 р.). Стояв на русофільських позиціях. У 1945 р. був засуджений радянською владою на смерть і страчений в Ужгороді.
- ⁴⁵⁹ Правильно *ФЕНЦИК Степан* (1892–1945) — закарпатський культурний і політичний діяч, священник, родом із Мукачівщини. Співзасновник і адміністратор Общества ім. Духновича, Русской автономной народной партии. Стояв на русофільських та проугорських позиціях. У 1935–1938 рр. — посол у чехословацькому парламенті. У 1938 р. — член автономного уряду Карпатської України, але після розкриття його проугорських настроїв втік у Будапешт, де був призначений до верхньої палати парламенту і вів боротьбу проти української влади на Закарпатті. У 1944 р. був заарештований радянською владою і страчений в Ужгороді.

- ⁴⁶⁰ *РЕВАЙ Юліан* (1899–1979) — політичний і освітній діяч на Закарпатті, звідки родом. У 1920–30-х рр. був одним із провідних діячів українського культурно-освітнього руху в Закарпатській Україні: співробітник чехословацького міністерства шкільництва та освіти при крайовому цивільному управлінні Підкарпатської Русі (1922–1935 рр.); співзасновник, а згодом голова Учительської громади Підкарпатської Русі; секретар Педагогічного товариства Підкарпатської Русі. Виступав за створення на територіальній основі Підкарпатського краю української держави та воз'єднання її з Великою Україною. Займався політичною діяльністю: депутат празького парламенту від закарпатської фракції Чехословацько соціал-демократичної партії (1935–1939 рр.); член Центральної (Руської) УНРади; міністр господарства у першому автономному уряді Карпатської України (з жовтня 1938 р.), а потім — прем'єр-міністр уряду та міністр закордонних справ (з березня 1939 р.). Після окупації Закарпаття Угорщиною змушений був емігрувати. Із 1945 р. проживав у США, де й помер.
- ⁴⁶¹ Йдеться про *ШУХЕВИЧА Степана* (1877–1945) — громадського та військового діяча, адвоката за фахом, родом із Галичини. У роки Першої світової війни — командир куреня УСС в австро-угорській армії; у 1919 р. — командир Золочівської бригади УГА, потім — референт Начальної команди УГА; наприкінці 1919 р. брав участь у переговорах з більшовиками про перехід залишків УГА на бік Червоної армії. Після визвольних змагань виступав як захисник у політичних судових процесах польської влади проти членів УВО та ОУН; був співорганізатором і головою Надзірної ради видавництва «Червона калина» у Львові. Після Другої світової війни проживав у Німеччині.
- ⁴⁶² Йдеться про Російський общевійськый союз (РОВС), створений у середині 20-х рр. як орган, що об'єднував російську військову еміграцію в Європі.
- ⁴⁶³ Йдеться про А. Гітлера і британського прем'єр-міністра Н. Чемберлена — головних фігурантів Мюнхенської угоди (вересень 1938 р.), яка призвела до розчленування Чехословаччини і створення федеративної Чехословацької республіки, в складі якої постала Карпатська Україна.
- ⁴⁶⁴ *ХВАЛЬКОВСЬКИЙ Фр.* — міністр закордонних справ ЧСР.
- ⁴⁶⁵ Йдеться про С. П. Шишківського — співробітника редакції журналу «Гуртуймося».
- ⁴⁶⁶ Йдеться про політичний процес 1936 р. над колишніми діячами Компартії Г. Зінов'євим та С. Каменєвим.
- ⁴⁶⁷ Негус — титул ефіопського імператора; рас — титул ефіопського правителя провінції.
- ⁴⁶⁸ *ДУМИН Осип* (1893–1945) — військовий діяч, письменник, сотник Січових Стрільців, родом із Галичини. Під час Першої світової війни служив у австрійській армії, був у російському полоні. У 1918–1919 рр. — командир сотні, куреня, полку, а згодом і армійської групи Січових Стрільців; брав участь у повстанні проти гетьмана П. Скоропадського; у 1920–1921 рр. — командир повстанського загону на Тернопільщині. З 1921 р. перебував у еміграції. В 1921–1925 рр. — член УВО, очолював відділ розвідки Начальної команди УВО. З 1945 р. відомостей про подальшу долю немає. Автор військово-історичних мемуарних статей.
- ⁴⁶⁹ *ДИМІНСЬКИЙ Роман* (1898–1949) — економіст, лектор, а з 1927 р. — доцент Української господарської академії в Подєбрадах, доцент Українського вільного університету та науковий співробітник Українського наукового інституту в Берліні (з 1934 р.), професор Українського технічно-господарського інституту та Українського вільного університету (з 1945 р.). Помер у Німеччині. Автор праць у галузі економіки.
- ⁴⁷⁰ *КРУПНИЦЬКИЙ Борис* (1894–1956) — історик, родом із Київщини. Закінчив Київський та Берлінський університети. З 1920 р. проживав у еміграції в Німеччині. Співробітник і професор Українського наукового інституту в Берліні; доцент (з 1932 р.) і професор (з 1941 р.) Українського вільного університету; дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Помер у м. Гіммельпфортен (Німеччина). Автор праць з історії України XVII–XVIII ст.
- ⁴⁷¹ *ОМЕЛЬЧЕНКО Тиміш* (1893–1955) — громадсько-політичний і військовий діяч, журналіст, родом із Полтавщини. Полковник Армії УНР, учасник визвольних змагань 1917–1921 рр.,

- один із засновників дивізії Синьожупанників. В еміграції проживав у Німеччині. У 1937–1945 рр. — голова Українського національного об'єднання у Німеччині, що гуртувало навколо себе переважно більшість українських емігрантів на теренах Третього рейху і прихильно ставилося до ОУН. У 1950 р. переїхав до Канади, помер у Торонто.
- ⁴⁷² Йдеться про гору Маківку у Карпатах, де 29 квітня — 2 травня 1915 р. відбувся бій австрійської армії, у складі якої перебував і Легіон УСС, з російськими військами. Це був перший бій вояків Легіону УСС, його втрати становили 47 бійців убитими та 76 пораненими. Гора Маківка, де був встановлений пам'ятний знак загиблим стрільцям, стала місцем ушанування пам'яті всіх полеглих за незалежність України.
- ⁴⁷³ Чортківська офензива (також червнева офензива) — назва воєнної наступальної операції УГА поблизу м. Чортків 7–28 червня 1919 р. проти польської армії з метою визволення всієї території ЗУНР. У ході операції УГА під тиском польських військ змушена була відступити в південно-східну частину Галичини і далі — на територію Наддніпрянської України. В цей же час долю Галичини вирішила Найвища Рада Антанти на мировій конференції у Парижі (25 червня 1919 р.), дозволивши польській армії продовжувати воєнні операції аж до р. Збруч. Територія ЗУНР була повністю окупована Польщею.
- ⁴⁷⁴ *МЕЛЬНИК Андрій* (1890–1964) — військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, після загибелі Є. Коновальця (1938 р.) очолив Провід ОУН. Народився в с. Якубова Воля (Дрогобиччина). В роки Першої світової війни був командиром сотні Українських Січових Стрільців у складі австро-угорської армії, потрапив у російський полон (1916 р.). Наприкінці 1917 р. у Києві став одним із співorganizаторів формації Січових Стрільців, обіймав командні посади. В січні — червні 1919 р. був начальником штабу Діючої армії УНР. У 1920–1921 рр. працював у складі військової місії УНР у Празі, де завершив вищу освіту і отримав фах інженера лісництва. Як провідний член УВО в 1922 р. очолив крайову команду УВО у Західній Україні. В 1924 р. заарештований польською поліцією. Завдяки сприянню голови Державного Центру УНР в екзилі А. Лівницького достроково звільнений з ув'язнення (1928 р.). Упродовж наступних десяти років не відіграв помітної ролі в суспільно-політичному житті, однак після смерті Є. Коновальця в 1938 р. виїхав за кордон, де очолив Провід ОУН. На цій посаді не зумів запобігти розколу в ОУН, з якої в лютому 1940 р. виділився Революційний провід на чолі з С. Бандерою. В роки Другої світової війни, тримаючись в цілому німецької орієнтації, прагнув у 1939–1940 рр. зацікавити «українським питанням» деяких політиків у Франції та Великій Британії. З цієї причини на початку 1944 р. з групою своїх соратників був заарештований гестапо. Після звільнення у жовтні 1944 р. брав активну участь у спробах чергового об'єднання українських самостійницьких сил, вів переговори з німецькими представниками, домагаючись від них визнання незалежності і суверенітету України. Після Другої світової війни докладав чимало зусиль до консолідації українського політичного і громадського життя за кордоном. Від 1945 р. проживав у Люксембурзі, де й помер.
- ⁴⁷⁵ *КОХ Іанс* (1894–1959) — німецький суспільно-політичний діяч, історик, родом зі Львова. Професор Кенігсбергського, Бреславського, Віденського і Мюнхенського університетів; директор інститутів Східної Європи у Бреславі (1937–1940 рр.) та Мюнхені (з 1952 р.); дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка; голова Українського німецького товариства ім. Гердера в Мюнхені (1952–1954 рр.). Дослідник історії Східної Європи; відстоював окремішність та самобутність українського народу. Брав участь в українських визвольних змаганнях: у 1918–1920 р. був сотником Генерального штабу УГА; у роки Другої світової війни — старшина й експерт з німецько-українських взаємин; як член німецької репатріаційної комісії в 1939–1940 рр. допомагав українцям виїхати із Західної України до Генеральної Губернії. Помер у Мюнхені.
- ⁴⁷⁶ Йдеться про приєднання до Угорщини з дозволу нацистів Карпатської України.
- ⁴⁷⁷ Йдеться про Н. Чемберлена — прем'єр-міністра Великої Британії.
- ⁴⁷⁸ *ГАЛІФАКС Едуард Федеріко Вуд* (1881–1959) — англійський державний та політичний діяч, один із лідерів консервативної партії, міністр закордонних справ Великої Британії (березень

- 1938 — грудень 1940 рр.). Стояв на антирадянських позиціях, був одним із активних учасників переговорів, що завершилися Мюнхенською угодою 1938 р., вів переговори з СРСР у 1939 р. У 1941–1946 рр. був послом Великобританії у Вашингтоні.
- ⁴⁷⁹ Очевидно, мається на увазі частина західноукраїнської еміграції, пов'язана з ОУН.
- ⁴⁸⁰ Йдеться про збройне повстання робітників машинобудівного заводу «Арсенал» проти Центральної Ради у Києві в січні 1918 р. Воно стало суттєвою допомогою більшовицьким військам, які наступали на Київ. На придушення повстання було кинуте вояків Гайдамацького кошу Слобідської України на чолі з С. Петлюрою.
- ⁴⁸¹ Місце бойових дій військових формувань Центральної Ради у січні 1918 р. проти частин Червоної армії, що наступали на Київ.
- ⁴⁸² Місце бойових сутичок військ Центральної Ради та більшовицьких частин у січні 1918 р. на київському напрямку.
- ⁴⁸³ Йдеться про тяжкі бої Армії УНР та УГА на Поділлі в 1919 р.
- ⁴⁸⁴ Йдеться про Другий зимовий похід Армії УНР на Правобережну Україну під керівництвом генерала Ю. Тютюнника, що відбувся у листопаді 1921 р. Листопадовий рейд закінчився невдачею і трагедією під с. Базар на Житомирщині (див. примітку 402), де більшовикам вдалося завдати остаточної поразки Волинській групі під командуванням Ю. Тютюнника. Із 800 бійців групи потрапило в полон і було розстріляно 359. З оточення вийшло лише 150 вояків.
- ⁴⁸⁵ Йдеться про оборонні бої частин Карпатської Січі проти угорських військ у березні 1939 р. в районі столиці Карпатської України. На кінець березня майже вся територія Карпатської України була окупована угорцями, а її Президент А. Волошин та частина членів Уряду емігрували.
- ⁴⁸⁶ Передмістя Кракова (Польща), де польська влада у 1919 р. створила концентраційний табір для українських полонених і заарештованих.
- ⁴⁸⁷ Табір військовополонених УГА й інтернованих Армії УНР у Польщі, який існував з грудня 1919 р. до квітня 1920 р. та з кінця 1920 р. до початку 1921 р.
- ⁴⁸⁸ Табір військовополонених в Угорщині, де були ув'язнені учасники бойових дій за Карпатську Україну в 1939 р.
- ⁴⁸⁹ *ПРХАЛА Лев* (1892–1966) — чеський політичний діяч, генерал чехословацької армії. У 1939 р. був призначений членом Уряду Карпатської України, що викликало незадоволення населення. 14 березня 1939 р. керував нападом чехословацького війська на Карпатську Січ у Хусті. В еміграції перебував у Лондоні. Був одним із небагатьох чехословацьких політиків, які не співпрацювали з Президентом Е. Бенешем через його прорадянську політику після 1943 р.
- ⁴⁹⁰ *РІББЕНТРОП Іоахім* (1893–1946) — німецький державний і політичний діяч, дипломат, один із лідерів нацистської верхівки (у НСДАП вступив у 1932 р.), радник НСДАП із зовнішньополітичних питань, посол Німеччини у Великій Британії (1936–1938 рр.), міністр закордонних справ Третього рейху (1938–1945 рр.). Підписав договір про ненапад між Німеччиною та СРСР (23 серпня 1939 р.). На Нюрнберзькому судовому процесі 1945–1946 рр. засуджений до страти.
- ⁴⁹¹ Йдеться про договір про ненапад між СРСР та Німеччиною (пакт Молотова — Ріббентропа), підписаний 23 серпня 1939 р., який зобов'язував обидві сторони утримуватися від будь-яких агресивних дій по відношенню одна до одної та не надавати допомоги країні-агресорові у випадку її нападу. Договір мав і секретний додаток, який визначав сфери взаємних інтересів обох держав у Східній Європі. Договір про ненапад прискорив розв'язання Другої світової війни.
- ⁴⁹² Онук С. Русової, син Ю. Русова.
- ⁴⁹³ Німкеня, наречена, а потім дружина М. Антоновича.
- ⁴⁹⁴ *ГЕРІНГ Герман* (1893–1946) — німецький державний та політичний діяч, рейхсмаршал, один із лідерів націонал-соціалістичної робітничої партії (з 1922 р.), найближчий соратник А. Гіллера, головнокомандуючий військово-повітряними силами (з 1935 р.). Вироком Міжнародного

- воєнного трибуналу у Нюрнберзі був засуджений до смертної кари. Покінчив життя самогубством.
- ⁴⁹⁵ *КУБІЙОВИЧ Володимир* (1900–1985) — громадський та політичний діяч, географ і демограф, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1931 р.). Навчався в Ягеллонському університеті у Кракові. Під час україно-польської війни служив в артилерії УГА. У 1928–1939 рр. — доцент Краківського університету, з 1940 р. — професор Українського вільного університету. У квітні 1940 р. очолив Український центральний комітет у Кракові; у квітні 1943 р. став одним із ініціаторів створення Військової управи з формування дивізії СС «Галичина» у Львові; у 1944–1945 рр. був провідним членом Українського національного комітету. Після Другої світової війни мешкав у Німеччині та Франції, де займався науковою діяльністю. У 1947–1951 рр. — генеральний секретар Наукового товариства ім. Т. Шевченка за кордоном, а з 1952 р. — голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Європі. Помер у Сарселі (Франція). Автор близько 80-ти наукових праць з географії і демографії України.
- ⁴⁹⁶ Йдеться про Український науковий інститут, що був заснований у Варшаві Урядом УНР в екзилі у 1930 р. (фактично існував із 1928 р.). Він діяв при польському Міністерстві віровизнать та освіти як автономна українська наукова установа. Директорами інституту були О. Лотоцький (до 1938 р.) та А. Яковлів; генеральним секретарем — Р. Смаль-Стоцький; членами закладу — К. Мацієвич, В. Садовський, Б. Лепкий та ін. Інститут вів роботу в різних ділянках українознавства та займався науково-видавничою справою. Після окупації Варшави у вересні 1939 р. інститут припинив своє існування, а його бібліотека та архіви загинули.
- ⁴⁹⁷ На думку емігрантів, якби радянсько-фінська війна затяглася, в СРСР могли статися такі події, як революція 1905–1907 рр. в Російській імперії, коли російська армія зазнала невдачі у війні з Японією.
- ⁴⁹⁸ *РУСОВ Юрій Олександрович* (1895–1962) — біолог та іхтіолог, родом із Харкова, син Софії та Олександра Русових. Після 1920 р. — в еміграції: лектор, згодом доцент українських високих шкіл у Чехословаччині. У 1930–1941 рр. мешкав і працював у Бухаресті, потім переїхав до Німеччини, де брав активну участь у житті Української громади. Від 1947 р. проживав у Канаді.
- ⁴⁹⁹ Йдеться про капітуляцію Франції у червні 1940 р. перед Німеччиною.
- ⁵⁰⁰ *ДЕМКОВИЧ-ДОБРЯНСЬКИЙ Михайло* (1905–?) — громадський діяч і журналіст, родом із Галичини. У 1933–1939 рр. був співредактором часописів «Мета» і «Христос наша сила». У 1940–1945 рр. входив до складу Управи УЦК у Кракові. Після війни — в еміграції у Німеччині. Був редактором і співредактором низки українських періодичних видань, працював головним редактором українського відділення радіостанції «Визволення» (Мюнхен).
- ⁵⁰¹ *БАНДЕРА Степан* (1909–1959) — політичний діяч, агроном за фахом, родом із Галичини (с. Старий Угринів). Член УВО і ОУН. Від 1931 р. — член Крайової езекутиви ОУН на ЗУЗ. У 1932 р. виконував обов'язки крайового провідника ОУН і коменданта УВО в Західній Україні. У червні 1933 р. офіційно обійняв обидві посади. У червні 1934 р. заарештований польською поліцією у справі вбивства Б. Перацького. Головний обвинувачений на Варшавському та Львівському судових процесах проти ОУН (1935–1936 рр.). Засуджений до смертної кари, замінені довічним ув'язненням. У вересні 1939 р. у зв'язку із падінням Польщі звільнився і незабаром перейшов на територію Генеральної губернії де включився в роботу ОУН. Виступаючи за активні дії ОУН, незважаючи на позицію Німеччини, створив у Кракові Революційний провід ОУН, що призвело до розколу в ОУН, поділу її на «мельниківців» і «бандерівців». Після нападу Німеччини на СРСР доручив Я. Стецькові від імені ОУН проголосити Акт відновлення Української Держави (30 червня 1941 р.). У липні 1941 р. затриманий німцями і відвезений до Берліну. Відмовився визнати нечинність Акта від 30 червня 1941 р. і в середині вересня 1941 р. з групою своїх однодумців ув'язнений гестапо в Берліні. В середині 1942 р. переведений до політичного блоку в концтаборі Заксенгаузен. Звільнений німцями в жовтні 1944 р. Не сприйняв постанов III НВЗ ОУН (серпень 1943 р.) про демократизацію деяких організаційних, політичних та ідеологічних

- засад діяльності ОУН. У 1946 р. створив Закордонні частини ОУН. Не зумів знайти порозуміння з членами Закордонного представництва УГВР. У жовтні 1959 р. вбитий агентом КДБ у Мюнхені.
- 502 Йдеться про дії радянської влади на приєднаних до СРСР теренах Бессарабії та Буковини.
- 503 Йдеться про *БИКОВСЬКОГО Лева Юстимовича* (1895–1992) — книгознавця і бібліографа, родом із Київщини. Від 1921 р. — в еміграції: Чехословаччина, Польща, США. Помер у м. Денвер.
- 504 *КОСАЧ Юрій* (1909–1990) — поет, белетрист, драматург, небіж Л. Українки. В еміграції підтримував дружні стосунки з О. Ольжичем, М. Антоновичем. Його ідеологічні погляди пройшли еволюцію від крайніх правих (націоналістичних) до крайніх лівих позицій. Після Другої світової війни переїхав з Німеччини до США. Був редактором прорадянського журналу «За синім океаном» (Нью-Йорк).
- 505 Поширене прізвисько М. Антоновича.
- 506 *РИЛЬСЬКИЙ Максим Тадейович* (1895–1964) — поет і громадський діяч, академік АН СРСР і АН УРСР. Закінчив Київський університет. У 1943–1946 рр. був головою Спілки письменників України. Від 1944 р. — директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Лауреат державних премій СРСР і УРСР. Помер у Києві.
- 507 *БАЖАН Микола Платонович* (1904–1983) — поет, перекладач, радянський державний і громадський діяч, академік АН УРСР, Герой Соціалістичної Праці, родом із Кам'янця-Подільського. У 1943–1948 рр. був заступником голови Ради Міністрів УРСР. У 1958–1983 рр. — головний редактор «Української радянської енциклопедії». Лауреат державних премій СРСР і УРСР в галузі культури й науки. Помер у Києві.
- 508 *СОСЮРА Володимир Миколайович* (1898–1965) — поет, родом із Донбасу. Закінчив Харківський комуністичний університет ім. Артема та Харківський інститут народної освіти. У роки Другої світової війни працював у інформаційному відділі УШПР. Лауреат державної премії СРСР і УРСР. Помер у Києві.
- 509 *ЛЕПКИЙ Богдан* (1872–1941) — письменник і літературознавець, родом із Тернопільщини. Вчився у Віденському та Львівському університетах. У 1889–1914 рр. мешкав і працював у Кракові. У часи Першої світової війни вів культурно-просвітницьку роботу в таборах полонених українців у Австрії. Від 1926 р. викладав українську літературу у Краківському університеті. У 1938–1939 рр. був членом польського сенату.
- 510 *ЛЬНИЦЬКИЙ Роман* (1915–?) — політичний і громадський діяч, журналіст, родом із Галичини. Член ОУН. Після розколу ОУН (1940 р.) став на бік С. Бандери. У червні 1941 р. — член Українського державного правління. Заарештований німцями. Після Другої світової війни мешкав у Німеччині, розійшовся в ідеологічних поглядах зі С. Бандерою й увійшов до складу керівництва ОУН за кордоном.
- 511 Так у документі. Очевидно, В. Петрів мав на увазі слово «негус» — титул ефіопського імператора, котрий після розгрому англійськими військами італійців у Північній Африці повернувся до влади в Ефіопії.
- 512 Йдеться про вояків польської армії Галлера, яку було перекинуто у 1919 р. з Франції до Польщі для боротьби проти ЗУНР.
- 513 Йдеться про утворення за підтримки президента США Вільсона Чехословаччини (1918 р.) і приєднання до неї Закарпаття. Одним із провідних чеських діячів був Е. Бенеш.
- 514 *САМУТИН Петро* (1897–1982) — військовий діяч, сотник, підполковник, потім — генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Полтави. Делегат II і III Українських військових з'їздів (1917 р.). За Гетьманату закінчив Інструкторську школу старшин. У 1920 р. — сотник 6-ї дивізії Січових Стільців. У еміграції мешкав у Польщі. У 1931–1933 рр. закінчив Вищу воєнну школу у Варшаві, майор Війська Польського. У часи німецько-радянської війни перебував у лавах німецьких Збройних сил. Помер у м. Балтімор (США).
- 515 Йдеться про диверсійні акти УВО проти осель польських землевласників у Галичині в 1930 р., внаслідок чого польська влада вчинила «пацифікаційну» акцію у формі терору проти українського населення.

- ⁵¹⁶ Вочевидь, В. Петрів закидає націоналістам, що влітку 1920 р., коли йшла польсько-радянська війна, УВО не розпочала антипольського повстання.
- ⁵¹⁷ Мається на увазі *КУПЧИНСЬКИЙ Роман* (1894–1976) — письменник і журналіст, старшина УСС і УГА, родом з Галичини. Після Другої світової війни жив у США. Помер у Нью-Йорку.
- ⁵¹⁸ *ЛОПАТИНСЬКИЙ Дем'ян* (1866–1951) — церковний і громадський діяч, родом із Галичини. Від 1944 р. проживав у еміграції.
- ⁵¹⁹ Характерне для української політичної еміграції необґрунтоване і безпідставне обвинувачення П. Скоропадського у «москвофільстві».
- ⁵²⁰ Йдеться про підписання на початку лютого 1918 р. у Бресті мирної угоди між УНР і країнами Четверного Союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною), що стало юридичним підґрунтям для міжнародного визнання УНР.
- ⁵²¹ *ЛИТВИНЕНКО Іван* (1891–?) — полковник Армії УНР, родом із Сумщини. За часів Центральної Ради командував куренем Київського охоронного полку. У 1920 р. — повноважний представник С. Петлюри на переговорах з П. Врангелем щодо об'єднання сил у боротьбі з більшовицькими військами. Наприкінці 1920 р. виїхав до Польщі, де брав активну участь у діяльності Українського центрального комітету у Варшаві. У 1924 р. залучений М. Чеботарівим для роботи у розвідці Державного центру УНР в екзилі, очолював розвідувальні пункти на Волині (1928–1935 рр.). Потім мешкав у Варшаві, Каліші, Холмі, а з жовтня 1941 р. — на Тернопільщині. У січні 1943 р. був викликаний до Рівного, де німці запропонували йому організувати охоронний батальйон із добровольців для боротьби з партизанами, але він відмовився. У другій половині 1943 р., за даними істориків середовища ОУН-УПА, начебто очолював розвідувальний відділ Військового штабу УПА на Волині-Поліссі. В листопаді 1944 р. проживав у Львові під прізвиськом Солончак. Був заарештований органами НКВС, проходив по слідству у справі члена Першого Проводу ОУН П. Кожевникова у 1946 р. Подальша доля невідома.
- ⁵²² *ГОРБОВИЙ Володимир* (1898–1984) — політичний діяч, чільний член УВО і ОУН, правник за фахом, родом із Галичини. Учасник Першої світової війни у складі австро-угорської армії (1914–1918 рр.). Старшина УГА і Армії УНР (1918–1920 рр.). В еміграції закінчив правничий факультет Карлового університету (Прага). Брав активну участь у діяльності УВО і ОУН, виступав захисником у політичних процесах над членами українських національних організацій в Польщі. З осені 1939 р. мешкав на території Генеральної губернії, працював у Комісії державного планування в Кракові (1940–1941 рр.). Після розколу в ОУН став на бік С. Бандери. Один із організаторів Українського національного з'їзду в Кракові (22 червня 1941 р.), був обраний секретарем Українського національного комітету, невдовзі ліквідованого німецькою владою. Входив до складу Українського державного правління (1941 р.). У липні 1941 р. арештований гестапо разом із Я. Стецьком. Звільнений через хворобу влітку 1942 р. Потім із родиною мешкав у Чехословаччині. У 1947 р. переданий чехами польській владі, а звідти у 1948 р. депортований до СРСР. Засуджений 6 липня 1949 р. до 25 років ув'язнення. Звільнений у 1972 р., мешкав на батьківщині, де й помер.
- ⁵²³ Фронт національної єдності (ФНЄ) — легальна політична організація націоналістичного спрямування в Галичині. Створена у 1933 р. з ініціативи Д. Палієва. У 1936 р. на I конгресі ФНЄ були присутні 150 делегатів, з яких 80 % становили селяни. Керівним органом ФНЄ була політична колегія, пізніше — ще й крайова рада. Члени ФНЄ, незважаючи на легальний характер своєї діяльності, переслідувалися польською владою. На початку 1939 р. польська поліція заарештувала керівне ядро ФНЄ, а деякі її чільні члени виїхали за кордон. Навесні 1941 р. ФНЄ було розпущено, а його чільні члени співпрацювали з УЦК та взяли участь у формуванні дивізії СС «Галичина» (1943–1944 рр.).
- ⁵²⁴ *ХРОНОВЯТ Михайло* (1894–1981) — громадський діяч, інженер-агроном за фахом, родом із Галичини. Старшина української армії, учасник визвольних змагань 1917–1921 рр. Після навчання в Чехословаччині від 1926 р. перебував на керівних посадах у «Маслосоюзі».

- У 1934–1939 рр. був головою товариства «Сокіл-Батько» у Львові. Після початку Другої світової війни — керівник господарського відділу УЦК в Кракові (1940–1941 рр.). У 1943–1945 рр. — член військової управи з формування дивізії СС «Галичина». Потім мешкав у еміграції в Німеччині, а від 1953 р. — в США.
- ⁵²⁵ *БІЗАНЦ Альфред* (1890–1950) — військовий діяч, полковник, родом із німецької родини, що проживала у Східній Галичині. Учасник Першої світової війни. З кінця 1918 р. — в УГА: комендант Львівської бригади, командир південної групи УГА під Львовом, учасник спільних дій УГА і Армії УНР та походу на Київ (1919 р.). Після розгрому Польщі (1939 р.) був референтом українських справ у адміністрації Генеральної губернії та дистрикту «Галичина», головою Військової управи з формування дивізії СС (1943–1944 рр.). У 1945 р. заарештований радянськими органами держбезпеки. Помер в ув'язненні.
- ⁵²⁶ Йдеться про створення 22 червня 1941 р. на з'їзді у Кракові Українського національного комітету, головою якого заочно обрали генерал-хорунжого В. Петріва. Але, як відомо, він відмовився від цієї посади.
- ⁵²⁷ Зазначена інформація є помилковою, оскільки С. Бандера в цей час був у Кракові. Вочевидь, йдеться про проголошення 30 червня 1941 р. Акта відновлення Української Держави, який, за дорученням С. Бандери, проголосив Я. Стецько.
- ⁵²⁸ Йдеться про ту частину території Франції, яку німці не окупували, а передали під владу колабораціоністського уряду «Віші».
- ⁵²⁹ Мається на увазі Український національний з'їзд 22 червня 1941 р. у Кракові.
- ⁵³⁰ Йдеться про *ОМЕЛЯНОВИЧА-ПАВЛЕНКА Івана Володимировича* (1881–1962) — військового діяча, генерал-хорунжого Армії УНР, брата М. Омеляновича-Павленка, родом із Баку (Азербайджан). З 1901 р. — офіцер російської армії. У роки Першої світової війни — полковник російської армії, командував 8-м гусарським полком, який українізував у 1917 р. У 1918–1920 рр. — командир Сердюцького кінного Лубенського полку, згодом — кошовий отаман Харківського козацького коша. В грудні 1918 — лютому 1919 рр. перебував у Галицькій армії. Влітку 1919 р. — інспектор кавалерії Армії УНР. Навесні 1920 р. організував і очолив Окрему кінну дивізію — найбільше оперативне з'єднання Армії УНР. В еміграції перебував у Польщі, Чехословаччині, Німеччині та США. У роки німецько-радянської війни був командиром одного із формувань допоміжної поліції у Вінницькій області. Помер у Чикаго.
- ⁵³¹ Конкретно йдеться про вояків українських армій — учасників визвольних змагань 1917–1921 рр.
- ⁵³² Б. Гомзин мав на увазі обрання В. Петріва головою Українського національного комітету (Краків, 22 червня 1941 р.).
- ⁵³³ Під людьми «невеликого масштабу» слід розуміти бандерівців — ініціаторів скликання у Кракові Українського національного з'їзду (22 червня 1941 р.).
- ⁵³⁴ Мається на увазі рішення наради у Ставці фюрера 16 липня 1941 р. про розчленування української території: включення Галичини до складу Генеральної губернії, утворення рейхс-комісаріату «Україна» та передача частини південних земель України до складу Румунії.
- ⁵³⁵ «Голос» — тижневик, що виходив у Берліні протягом 1940–1945 рр. і був розрахований на українських робітників Німеччини.
- ⁵³⁶ Мається на увазі Українська генеральна рада комбатантів, створена 30 червня 1941 р.
- ⁵³⁷ Йдеться про уряди окупованих нацистами країн Європи, які перебували в еміграції у Лондоні.
- ⁵³⁸ *ГІММЛЕР Генріх* (1900–1945) — німецький партійний і державний діяч, рейхсфюрер СС. Учасник Першої світової війни. Закінчив сільськогосподарський факультет Мюнхенської вищої технічної школи. На початку 1920-х рр. вступив до лав СА. Від 1925 р. — член НСДАП. У 1929 р. призначений шефом СС. У 1932 р. створив СД, а від 1934 р. став керівником всієї німецької поліції. У 1943 р. обійняв посаду міністра внутрішніх справ Третього рейху. Після 20 липня 1944 р. — командуючий армією резерву, а у 1945 р. деякий час командував групою армій «Вісла». 23 травня 1945 р. був затриманий англійською військовою поліцією і покінчив життя самогубством.

- ⁵³⁹ *САДОВСЬКИЙ Михайло Вікентійович* (1887–1967) — військовий діяч, полковник Армії УНР, родом із Київщини. Учасник Першої світової війни, старшина російської армії. У 1918–1920 рр. був начальником похідної канцелярії військового міністерства УНР при ставці Головного отамана військ УНР. Один із засновників Українського військово-історичного товариства у Варшаві. Після загибелі С. Петлюри входив до найближчого оточення А. Лівичького. У 1943–1944 рр. брав активну участь у створенні дивізії СС «Галичина». Після Другої світової війни оселився у Канаді, де очолював Український військово-історичний інститут та Музей українського війська у Торонто. Урядом УНР в екзилі підвищений до рангу генерал-хорунжого.
- ⁵⁴⁰ *ОРЛИК Пилип Степанович* (1672–1742) — державний діяч, гетьман України в екзилі (1710–1742 рр.), родом із Білорусі. Закінчив Києво-Могилянську колегію. Від 1700 р. працював у Генеральній військовій канцелярії. У 1706 р. призначений І. Мазепою генеральним писарем. Після поразки шведсько-українських військ під Полтавою (1709 р.) — в еміграції у Туреччині. Після смерті І. Мазепи на старшинській раді 5 квітня 1710 р. обраний гетьманом України. Впродовж 1711–1722 рр. їздив по Європі і намагався заручитися підтримкою у боротьбі з Московією. Потім повернувся до турецьких володінь, був інтернований і помер у Молдавії.
- ⁵⁴¹ «Українська дійсність» — пресовий орган Української громади в Німеччині. Виходив в Берліні протягом 1940–1945 рр. тричі на місяць.
- ⁵⁴² М. Садовський хвалить В. Петріва за те, що той уникнув співпраці з М. Омеляновичем-Павленком в Українській генеральній раді комбатантів.
- ⁵⁴³ Йдеться про перебування В. Петріва у таборі інтернованих вояків УНР у польському м. Ланцут (1919 р.) та його затримання угорською окупаційною владою на Закарпатті (1939 р.).
- ⁵⁴⁴ Мається на увазі проголошення німецькою владою 1 серпня 1941 р. у Львові акта приєднання Галичини до Генеральної губернії.
- ⁵⁴⁵ Йдеться про Українську громаду у Франції, діяльність якої була припинена німецькою окупаційною владою у 1940 р.
- ⁵⁴⁶ *БРИНДЗАН Іларіон* (1888–1946) — церковний діяч, родом із Буковини. У 1932–1941 рр. був настоятелем церкви УАПЦ в Парижі.
- ⁵⁴⁷ Йдеться про те, що 30 серпня 1941 р. у Житомирі були застрелені невідомим чільні діячі ОУН(М) М. Сціборський та О. Сенік-Грибівський. Мотиви цього вбивства до кінця не з'ясовані і в наш час. Втім у середовищі української еміграції вважали, що це вбивство — результат зведення рахунків між двома фракціями ОУН.
- ⁵⁴⁸ Мабуть, В. Петрів мав на увазі чехів, які розгортали антинацистську діяльність і негативно ставилися до української еміграції, яка схвалювала німецький окупаційний режим.
- ⁵⁴⁹ Йдеться про події в Парижі в ніч з 23 на 24 серпня 1572 р., у свято св. Варфоломія, коли католики влаштували різанину гугенотів, які приїхали до столиці на весілля їх лідера Генріха Наварського з принцесою Маргаритою, сестрою короля Карла IX.
- ⁵⁵⁰ Див. примітку 619.
- ⁵⁵¹ Йдеться про антигетьманське повстання в листопаді 1918 р., яке очолила Директорія УНР.
- ⁵⁵² Знову безпідставне звинувачення П. Скоропадського в «москвофільстві».
- ⁵⁵³ Йдеться про рейхскомісаріат «Україна», який був створений наказом А. Гітлера від 20 серпня 1941 р. До його складу увійшла впродовж 1941–1942 рр. території Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Тернопільської (північні райони), Кам'янець-Подільської, Вінницької, Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської та Херсонської областей, площею 339 275 кв. км, де проживало близько 17 млн осіб. Адміністративним центром рейхскомісаріату було м. Рівне.
- ⁵⁵⁴ Йдеться про великого князя Київського Святослава Ігоревича (?–972).
- ⁵⁵⁵ Інформація не відповідає дійсності. Втім, звичайно, діяльність середовища П. Скоропадського контролювалася німецькою поліцією.
- ⁵⁵⁶ *КРАТ Михайло* (1892–1979) — військовий діяч, полковник, потім — генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Полтавщини. Під час Першого зимового походу Армії УНР (грудень

- 1919 — травень 1920 рр.) був начальником штабу Запорізької дивізії. В еміграції мешкав у Польщі. У 1943–1945 рр. брав участь у формуванні дивізії СС «Галичина», був прикріплений до її штабу, потім — при штабі 1-ї Української дивізії УНА. Помер у м. Детройт (США).
- ⁵⁵⁷ **БАГРИНІВСЬКИЙ Микола** (1887–1953) — державний і громадський діяч, адвокат за фахом. За доби визвольних змагань 1917–1921 рр. обіймав посади директора департаментів Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ УНР, згодом — міністр юстиції УНР. В еміграції працював адвокатом у Рівному (Польща). Потім переїхав до США.
- ⁵⁵⁸ Тут помилка, оскільки, вочевидь, ідеться про підлив Успенського собору Печерської Лаври у Києві на початку листопада 1941 р.
- ⁵⁵⁹ **ДОРОШЕНКО Володимир** (1879–1963) — політичний і громадський діяч, літературознавець і бібліограф, родом із Полтавщини (народився у Санкт-Петербурзі). Член РУП і УСДРП. У 1908 р., рятуючись від царської поліції, переїхав до Львова, де проживав до 1944 р. У 1914–1918 рр. — один із співзасновників і член президії Союзу визволення України (СВУ). Працював у бібліотеці Наукового товариства ім. Т. Шевченка. З 1937 р. — директор та редактор альманаху «Дніпро» (1929–1939 рр.). З 1949 р. проживав у США. Помер у Філадельфії.
- ⁵⁶⁰ Можливо, йдеться про **ЛАЩЕНКА В'ячеслава** (1875–1953), письменника і педагога, родом із Наддніпрянської України. У 1918–1919 рр. був директором української гімназії в Одесі. Згодом перебував в еміграції у Чехословаччині: Ужгород, Прага. Після Другої світової війни проживав у США.
- ⁵⁶¹ **РОГАЧ Іван** (1913–1942) — політичний діяч, журналіст, родом із Закарпаття. У 1938–1939 рр. був редактором часопису «Нова свобода» (Ужгород) та особистим секретарем прем'єр-міністра Карпатської України А. Волошина. Пізніше став членом ОУН і прийняв сторону полковника А. Мельника. У жовтні — грудні 1941 р. — співредактор «Українського слова» в окупованому нацистами Києві. Заарештований гестапо, згодом розстріляний.
- ⁵⁶² Йдеться про українських націоналістів, у середовищі яких точилася боротьба між мельниківцями та бандерівцями.
- ⁵⁶³ **ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ Микола** (1882–1976) — громадський діяч, економіст за фахом. До 1941 р. викладав у Кам'янець-Подільському та Житомирському сільськогосподарських інститутах. У жовтні 1941 р. був обраний головою Української національної ради у Києві, створеної з ініціативи ОУН(М), а також обіймав посаду ректора Київського політехнічного інституту. На початку лютого 1942 р. заарештований німцями, але за вказівкою А. Розенберга звільнений. Восени 1943 р. переїхав до Львова, де у квітні 1944 р. очолив тимчасово відновлену Українську національну раду. Потім емігрував до Німеччини, звідки переїхав до США.
- ⁵⁶⁴ Українська національна рада створена 5 жовтня 1941 р. у Києві як громадсько-політичний центр, що, на думку діячів ОУН(М), мала при нагоді проголосити відновлення Української Держави. В середині листопада 1941 р. розпущена німецькою окупаційною владою. Головою УНРади був М. Величківський.
- ⁵⁶⁵ Це помилкове твердження, оскільки генерал-хорунжий М. Капустянський уник арешту гестапо і виїхав із Києва на захід.
- ⁵⁶⁶ **СКРИПНИК Степан** (1898–1992) — громадський і церковний діяч, родом із Полтави, небіж С. Петлюри. Учасник визвольних змагань 1917–1921 рр. Згодом перебував в еміграції у Польщі. У 1930–1939 рр. — член Волинського українського об'єднання, депутат (посол) польського сейму. Виступав за автономію українських земель у складі Польщі. На початку німецько-радянської війни (1941–1945 рр.) був одним із керівних діячів Української ради довір'я на Волині, яка співпрацювала з нацистами. У 1942 р. хіротонізований єпископом Переяславським, згодом арештований німецькою владою, але з часом звільнений. У 1944–1946 рр. мешкав у Німеччині та був єпископом УАПЦ. У 1947–1949 рр. — правлячий єпископ УГКЦ у Канаді, а від 1950 р. — архієпископ Консistorії і заступник митрополита УПЦ в США, пізніше — митрополит УПЦ Мстислав.
- ⁵⁶⁷ Це помилкове твердження, оскільки Союзу визволення України у той час не було. Ймовірно, мається на увазі Українська національна рада у Києві, яка після її заборони німцями начебто існувала нелегально.

- ⁵⁶⁸ Йдеться про меморандум на ім'я А. Гітлера від 14 січня 1942 р., який був підписаний А. Шептицьким, М. Величківським, А. Лівичьким, М. Омеляновичем-Павленком та А. Мельником. У цьому документі містилася обережна критика німецької політики щодо України та висловлювалося прохання щодо зміни цієї політики в інтересах спільної боротьби з більшовизмом (див. документ № 460).
- ⁵⁶⁹ **СІКОРСЬКИЙ Полікарп** (світське ім'я Петро) (1875–1953) — церковний діяч, митрополит УАПЦ, родом із Київщини. Закінчив Київську духовну семінарію та юридичний факультет Університету св. Володимира. У 1918–1919 рр. був начальником господарського відділу Міністерства ісповідань УНР, пізніше — очолював департамент загальних справ цього міністерства (1919–1921 рр.). Потім мешкав у еміграції в Польщі, де у 1922 р. прийняв чернечий постриг. У 1932 р. хіротонізований єпископом Луцьким. У 1939 р. зміщений більшовиками. В часи німецько-радянської війни призначений митрополитом Діонісієм архієпископом Луцьким та Ковельським (серпень 1941 р.), потім — екзарх УАПЦ. У травні 1942 р. на Соборі у Києві обраний митрополитом УАПЦ. Від січня 1944 р. мешкав у еміграції в Польщі, Словаччині та Німеччині. У 1950 р. переїхав до Франції, помер у Парижі.
- ⁵⁷⁰ **ВОЛОХ Омелян Іванович** (1886–1937) — військовий діяч, штабс-капітан російської армії, родом із Кубані. Восени 1917 р. — командир 2-го Українського полку; взимку 1918 р. — сотник Гайдамацького коша Слобідської України; від березня 1918 р. — командував 3-го Гайдамацького полку у складі Запорізького корпусу 22 січня 1919 р. заарештував П. Болбочана та членів штабу Лівобережного фронту. Короткий час був командувавчєм Запорізького корпусу. 1 грудня 1919 р. у містечку Любар (нині — Житомирська область) намагався підняти повстання проти Директорії УНР та заарештувати С. Петлюру і членів Уряду УНР. Після поразки заколоту захопив державну скарбницю і перейшов на бік більшовиків. Член Української комуністичної партії (боротьбистів), згодом — КП(б)У. У 1933 р. засуджений у справі так званої Української військової організації на 10 років ув'язнення, потім у жовтні 1937 р. розстріляний на Соловках.
- ⁵⁷¹ **ЛІВИЦЬКИЙ Микола Андрійович** (1907–1989) — політичний і державний діяч, журналіст, родом із Полтавщини, син А. М. Лівичького. У часи Другої світової війни співробітничав з німецьким пропагандистським відомством. У 1949 р. — член Виконавчого органу Української національної ради, а з 1957 р. — його голова і керівник ресорту закордонних справ. У 1951 р. — один із засновників Українського національно-державного союзу. Згодом переїхав з Німеччини до США і був обраний Президентом УНР в екзилі. Помер у Філадельфії.
- ⁵⁷² Ця інформація не відповідає дійсності, бо «української охочої народної армії» німці не створювали. Йдеться про залучення так званих «хівів» (добровольців) до німецьких військових частин, а також створення так званих «козачих» підрозділів.
- ⁵⁷³ **КЛЕЙСТ Евальд фон** (1881–1954) — німецький військовий діяч, генерал-фельдмаршал. Учасник Першої світової війни. Під час німецько-польської війни (1939 р.) — командир 22-го армійського корпусу. На східному фронті (1941–1944 рр.) командував 1-ю танковою армією та групою армій «А». Навесні 1944 р. звільнений у відставку. Був звинувачений у військових злочинах в Югославії та СРСР.
- ⁵⁷⁴ Йдеться про великого Київського князя Володимира Святославовича (?–1015).
- ⁵⁷⁵ Йдеться про **ПОЛОНСЬКУ-ВАСИЛЕНКО Наталію Дмитрівну** (1884–1973) — історика, родом із Харкова. Закінчила Києво-Фундуклівську Маріїнську жіночу гімназію, навчалася на історико-філологічному відділенні Вищих жіночих курсів у Києві. Одна з перших жінок-професорів Київського університету та жінок-докторів Української РСР. Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (з 1947 р.), Української вільної академії наук (з 1948 р.), Міжнародної академії наук у Парижі (з 1953 р.). У часи німецької окупації України — директор Інституту археології Академії наук (жовтень — грудень 1941 р.) та Київського центрального архіву давніх актів (грудень 1941 — вересень 1943 рр.). З жовтня 1943 р. — референт культурної праці Українського центрального комітету у Львові. У 1944 р. — лектор, з 1945 р. — професор, а з 1966 р. — декан філософського факультету Українського вільного

- університету. З 1965 р. — віце-президент Українського історичного товариства. Померла в Німеччині. Автор численних праць з історії України.
- 576 **ОГЛОБЛИН Олександр** (1899–1992) — історик, родом із Чернігівщини. Закінчив Київський університет. Від 1921 р. — професор і викладач Київського університету, Археологічного інституту, Інституту народного господарства, Одеського університету. В 1930-х роках був також заступником директора Всеукраїнського історичного музею, директором Центрального архіву стародавніх актів, старшим науковим співробітником ВУАН. У часи нацистської окупації короткий час обіймав посаду голови Київської міської управи (вересень — жовтень 1941 р.). Від 1944 р. — в еміграції у Празі, згодом — у Німеччині, а в 1951 р. переїхав до США.
- 577 **МІЯКОВСЬКИЙ Володимир** (1888–1972) — літературознавець та історик-архівіст, родом із Волині. Закінчив Петербурзький університет. У 1920-х роках був директором Центрального історичного архіву ім. В. Антоновича, науковим співробітником ВУАН, членом Археологічної комісії та Археологічного комітету ВУАН. У 1930–1933 рр. перебував на засланні у зв'язку зі справою так званого Союзу визволення України. В часи нацистської окупації працював у архівних та наукових установах Києва (1941–1943 рр.). Від 1944 р. — в еміграції у Чехословаччині, потім — у Німеччині, а в 1950 р. переїхав до США. Один з організаторів Української вільної академії наук. Помер у Нью-Йорку.
- 578 **СЛИВИНСЬКИЙ Олександр Володимирович** (1886–1959) — військовий діяч, полковник Армії УНР, родом із Полтавщини. Закінчив Миколаївську академію Генштабу. Учасник Першої світової війни, підполковник російської армії. Брав активну участь в українізації російських військових частин. Делегат I і II Всеукраїнських військових з'їздів. З листопада 1917 р. — заступник начальника, а з березня 1918 р. — начальник Генерального штабу. Керував розробкою проекту закону про загальний військовий обов'язок, плану розгортання Збройних Сил Української Держави. За Директорії УНР склав повноваження. У 1919 р. емігрував до Польщі, потім — до Німеччини. Після Другої світової війни виїхав до Канади, де й помер.
- 579 Йдеться про мирний договір між УНР з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією — з іншого, підписаний 9 лютого 1918 р. в Бресті.
- 580 **БАРАНОВСЬКИЙ Ярослав** (1906–1943) — громадський і політичний діяч, один із керівників Центрального союзу українського студентства (1933–1939 рр.), родом із Галичини. Член УВО й ОУН. Після 1930 р. — референт зв'язку Проводу ОУН з краєм (Галичина, Волинь), секретар і член Проводу ОУН, один із найближчих соратників Є. Коновальця та А. Мельника. Вбивство Я. Барановського у Львові українська еміграція розглядала у контексті зведення рахунків між бандерівцями та мельниківцями.
- 581 **ГРОМАДСЬКИЙ Олексій** (1882–1943) — православний церковний діяч, родом із Підляшшя. Закінчив Київську духовну академію. У 1918–1922 рр. був ректором Крем'янецької духовної семінарії. Від 1922 р. — єпископ, потім архієпископ Луцький, Гродненський та Новогрудський. Від 1934 р. — архієпископ Волинський і Крем'янецький. У 1941 р. заарештований радянською владою. За часів німецької окупації обіймав посаду митрополита УАПЦ. Вбитий СБ ОУН-УПА.
- 582 Йдеться про так зване Українське визвольне військо (УВВ), яке німці дозволили формувати одночасно з армією А. Власова навесні 1943 р. УВВ підпорядковувалося німецькому військовому командуванню; його чисельність становила до 80 тис. вояків. Використовувалося для здійснення поліційно-охоронних заходів, боротьби з партизанами.
- 583 Йдеться про укомплектування колишніми старшинами Армії УНР дивізії СС «Галичина».
- 584 Йдеться про офіцерів дивізії СС «Галичина» з числа колишніх старшин Армії УНР.
- 585 **КОШИЦЬ Олександр** (1875–1944) — диригент, композитор, етнограф, родом із Київщини. Закінчив Київську духовну академію та Музичну школу М. Лисенка. Від 1909 р. — диригент хору Університету св. Володимира, учитель хорової музики Імператорської музичної школи, капельмейстер театру М. Садовського, диригент Київської опери. У 1918 р. став одним із організаторів Української республіканської хорової капели, з якою у 1919 р. виїхав на

- гастролі за кордон, де й залишився. Від 1926 р. проживав у США. Помер у м. Вінніпег (Канада).
- ⁵⁸⁶ *ДОЛУД Андрій* (1893–?) — військовий діяч, полковник Армії УНР. У 1917–1918 рр. — член Центральної Ради. Учасник українсько-польської війни 1918–1919 рр.: з кінця 1918 р. командував Янівською (2-ю) бригадою УГА, яка відзначилась у боях з польськими частинами на підступах до Львова під час Вовчухівської операції та Чортківського наступу 1919 р. З грудня 1919 р. до травня 1920 р. — начальник штабу Армії УНР під час Першого зимового походу. Під час польсько-радянської війни 1920 р. командував Херсонською стрілецькою дивізією. Після завершення українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в еміграції. У 1944 р. брав участь у формуванні з українців допоміжних частин вермахту. Подальша доля невідома.
- ⁵⁸⁷ Не встановлено, що мав на увазі М. Садовський у вислові «наші дивізії б'ються з ворогом». Адже дивізія СС «Галичина» на той час ще проходила вишкіл, а інших українських дивізій у складі німецького вермахту не було. Можливо, у цьому випадку бажане видавалося за дійсне.
- ⁵⁸⁸ Одна з «фантазій» полковника М. Садовського.
- ⁵⁸⁹ Мабуть, ідеться про полковника Армії УНР *СМОВСЬКОГО Костя* (1892–1960) — активного учасника визвольних змагань 1917–1921 рр. Помер у США.
- ⁵⁹⁰ *ПЛАТОН* (428 чи 427 — 348 чи 347 рр. до н. е.) — давньогрецький філософ-ідеаліст, учень Сократа. Створив у Афінах широкознану філософську школу — Академію. Автор праць «Держава» і «Закони». Ділив суспільство на три категорії: філософи, воїни та деміурги, тобто ті, хто виробляє матеріальні цінності, але не бере участі в політичному житті. Нижче цієї соціальної категорії знаходилися раби.
- ⁵⁹¹ *ГОББС Томас* (1588–1679) — англійський філософ-матеріаліст. Заперечував божественне походження держави. Вважав кращою формою держави абсолютну монархію, в якій діяльність всіх людей і установ підпорядковується державній владі і нею регулюється. Був прихильником підкорення духовенства державі.
- ⁵⁹² *МАКІАВЕЛІ Ніколо ді Бернардо* (1469–1527) — італійський мислитель та історик, родом із Флоренції. Найкращою формою держави вважав республіку. В інтересах об'єднання Італії пропагував теорію «надзвичайної влади» володаря-диктатора і припускав застосування ним будь-яких засобів. Звідси термін «макіавелізм», який пропагував ігнорування законів моралі задля державних інтересів.
- ⁵⁹³ Друга українська дивізія військ СС фактично не формувалася.
- ⁵⁹⁴ Ідеться про голову Харківської міської управи часів нацистської окупації 1941–1943 рр. Семененка.
- ⁵⁹⁵ *ДУБРОВСЬКИЙ Василь* (1897–1966) — громадський діяч, історик та архівіст, родом із Чернігівщини. У 1920–1930-х рр. очолював Чернігівське губернське архівне управління, працював викладачем у Чернігівському та Харківському інститутах народної освіти. У 1934–1937 рр. був заарештований радянською владою. В часи нацистської окупації у 1941–1943 рр. був головою Харківської «Просвіти». Потім мешкав у еміграції в Чехословаччині, Німеччині, згодом — у США.
- ⁵⁹⁶ *ДЛУГОШ Янош* — польський хроніст XV ст.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

б. м.	— біжучий місяць	стор.	— сторінка
б. р.	— біжучий рік	т.	— том
в. о.	— виконуючий обов'язки	т. д.	— так далі
в. р.	— власноручно	т. зв.	— так званий
вид.	— видання	т. ін.	— таке інше
вул.	— вулиця	т. к.	— так как
ген., генер.	— генерал	т. п.	— тому подібне
див.	— дивись	тов., т.	— товариш
дол.	— долар	т.т.	— товариші
доц.	— доцент	т-во	— товариство
д-р.	— доктор	тис.	— тисяча
др.	— друг	ц. м. (с. м.)	— цього місяця (сього місяця)
ім.	— імені	ц. р. (с. р.)	— цього року (сього року)
ін., інш.	— інший	ч.	— частина, число
інж.	— інженер	чол.	— чоловік
К ^о	— компанія	ВКП(б)	— Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
к. ч., кч	— крона чеська	ВНР	— Всеукраїнська національна рада
кг	— кілограм	ВУНК	— Всеукраїнський національний конгрес
кн.	— книга	ГПУ	— Государственное политическое управление
крб.	— карбованець	ГУНМ	— Група української національної молоді
м.	— місто	ДПУ	— Державне політичне управління
млн.	— мільйон	ЗЗУ	— західні землі України
МП, М.П.	— місце печатки	ЗОУНР	— Західні області Української Народної Республіки
напр.	— наприклад	ЗУЗ	— західноукраїнські землі
о.	— отець	ЗУНР	— Західноукраїнська Народна Республіка
п.	— пан, пункт, параграф	ІНО	— Інститут народної освіти
п. зл.	— польський злотий	КНР	— Козацький національний рух
підполк., підп.	— підполковник	КПБ	— Комуністична партія більшовиків
полк.	— полковник		
пп.	— пани		
проф.	— професор		
р.	— рік, річка		
рр.	— роки		
Св.	— святий		
см	— сантиметр		
сот.	— сотник		
ст.	— століття		

КП(б)У	– Комуністична партія (більшовиків) України	СГД	– Союз гетьманців державників
КПЗУ	– Комуністична партія Західної України	СІАМАК	– Міжнародна організація бувших комбатантів країн Троїстого союзу часів Першої світової війни 1914–1918 рр.
КПУ	– Комуністична партія України	СОУН	– Союз організацій українських націоналістів
ЛНВ	– «Літературно-науковий вісник»	СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
ЛУН	– Легія українських націоналістів	ССРР	– Союз Соціалістичних Радянських Республік
НЕП	– нова економічна політика	СССР	– Союз Советских Социалистических Республик
НКВС	– Народний комісаріат внутрішніх справ	СС	– охоронні заgonи
НКЗС	– Народний комісаріат закордонних справ	СУМ	– Співка української молоді
НКІД	– Народный комиссариат иностранных дел	СУНМ	– Співка української націоналістичної молоді
НСДАП	– Німецька націонал-соціалістична робітничка партія	США	– Сполучені Штати Америки
НУР	– Національна українська рада	УАН	– Українська академія наук
ОДПУ	– Обласне Державне політичне управління	УВВ	– Українське визвольне військо
ОУН	– Організація українських націоналістів	УВНТ	– Українське військово-наукове товариство
ОУН(Б)	– Організація українських націоналістів (бандерівці)	УВО	– Українська військова організація
ОУН(М)	– Організація українських націоналістів (мельниківці)	УВУ	– Український вільний університет
ОЩД	– Отдел шифровки документов	УГА	– Українська галицька армія
ППС (PPS)	– Польська партія соціалістична	УГВР	– Українська головна визвольна рада
ПУН (ПРУН)	– Провід українських націоналістів	УГЕР (ГЕР)	– Українська головна еміграційна рада (Головна еміграційна рада)
РОА	– Русская освободительная армия	УГК	– Український громадський комітет
РПП	– Річ Посполита Польська	УГРК	– Українська генеральна рада комбатантів
РСФРР	– Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка	УДК	– Український допомоговий комітет
РСФСР	– Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика	УДХП	– Українська демократично-хліборобська партія
РУП	– Революційна українська партія	УЗК	– Українське запорізьке козацтво
СБУВ	– Союз бувших українських вояків	УКП	– Українська комуністична партія
СВУ	– Союз визволення України; Співка визволення України	УНДО	– Українське національно-демократичне об'єднання
		УНДП	– Українська національно-демократична партія
		УНК	– Український національний комітет

УНКТ (УНАКОТО)	– Українське національне козацьке товариство	УСГД	– Український союз гетьманців державників
УНО	– Українське національне об'єднання	УСДРП	– Українська соціал-демократична робітничка партія
УНПО	– Українське національно-політичне об'єднання закордоном	УСІМ	– Українська спілка ім. І. Мазепи
УНР	– Українська Народна Республіка	УСК «Зарево»	– Українська студентська корпорація «Зарево»
УНРада	– Українська національна рада ЗУНР	УСРР	– Українська Соціалістична Радянська Республіка
УНРЗ	– Українська національна рада закордоном	УСС	– Українські січові стрільці
УНС	– Український народний союз; Український національний союз	УССР	– Украинская Советская Социалистическая Республика
УПА	– Українська повстанська армія	УСХД	– Український союз хліборобів-державників
УПС	– Українська пресова служба	УЦК	– Український центральний комітет
УПСР	– Українська партія соціалістів-революціонерів	ФІДАК	– Міжнародна організація бувших комбатантів країн Антанти часів Першої світової війни 1914–1918 рр.
УПСС	– Українська партія соціалістів самостійників	ФНЄ	– Фронт національної єдності
УПСФ	– Українська партія соціалістів-федералістів	ЦЕДУС	– Централя допомоги українському студентству
УРДК	– Український республікансько-демократичний клуб	ЦЕСУС	– Центральний союз українського студентства
УРДП	– Українська радикально-демократична партія	ЦК	– Центральний комітет
УРП	– Українська радикальна партія	ЧК (Чека)	– чрезвычайная комиссия
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка	ЧСР	– Чехословацька Республіка (Чехословачина)

СПИСОК РІДКОВЖИВАНИХ СЛІВ

Алярм	— тривога	Еманация	— випромінювання, ви- ділення
Ангріф	— наступ	Енунціяція	— повідомлення
Анальфabetизм	— нецтво	Ерeмітськo- сибаритськe життє	— пенсійне життє
Апель	— переклик, звернення		
Артикули	— статті		
Аспірації	— прагнення		
Атентат	— замах	Замельдувавсь	— записавсь
		Замельдування	— призначення на посаду
Вартосцьовим	— цінним листом	Зкомплікована	— ускладнена
Варштан	— майстерня, підприєм- ство	Зрезигнувати (зрезигнати)	— відмовитися, відступи- ти, передумати
Виеліміновано	— вилучено		
		Інвазія	— наступ, вторгнення
Габілітація	— підтвердження звання доктора	Інтегритет	— гарантія
Гінтерлянд	— тил, тиловий район	Інтенції	— наміри, прагнення
		Іредентисти	— повстанці
Газдівство	— господарство	Ірестує	— нервує
		Каригідна	— неприпустима
Двірець	— вокзал	Карність	— дисциплінованість, стійкість
Дезидерат	— вимога, пропозиція	Квестія	— питання, проблема
Дементувати	— спростовувати	Керунок	— напрям
Демісія	— відставка	Кирина	— колотнеча, змова, руй- нація
Денунціювати	— доносити	Комплікувати	— ускладнювати
Дефензива	— охорона, захист, обо- рона	Консеквентно	— послідовно
Дефінітивна	— остаточна, вирішальна	Консеквенції	— висновки, результати
Дефініція	— визначення, встанов- лення	Констернація	— здивування
		Контра	— проти
Дискретність	— скромність	Креовання	— творення
Дольметчери	— перекладачі		
		Люз	
Евентуально	— можливо	(ходити люзом)	— поодинці, ходити по- волі
Евіденція	— складання реєстру	Льос	— доля
Екзистенція	— життя, існування, про- живання		
Ексцеленція	— Високість (звернення)		
Елімінувати	— виключати		

Мавпувати (змавпований)	— наслідувати (повторений)	Прецінь	— загалом, отже
Матура	— середня школа	Ревеляції	— сенсації, відкриття
Мементум	— пересторога	Резигнували (резигнований)	— відмовлялися, зрікалися, зневірювалися (зневірений)
Негує, негуючи	— негативно ставитися, негативно ставлячись	Ресторація	— ресторан
Нуртуючи	— хвилюючи, вируючи, бурлячи	Реченець	— термін, строк
Опінія	— громадська думка, погляд	Сала	— зала
Офіра	— жертва	Сальдують	— погоджують
Паси	— паспорти	Сервілізм	— прислужництво
Пасіршайн	— перепустка	Сирівець	— сировина
Пасус	— витяг	Скаля	— масштаб, вимір, шкала
Пляга	— нещастя	Справці	— винуватці
Подефінувати	— окреслити	Стейт	— штат
Поконферувати	— направити в певне русло	Сцісії	— усікнення
Потектажів	— можливо, мається на увазі протекція	Трестує	— стисло викладає
Потрестаний	— покараний	Фасцинувати	— захоплювати
Поургувати	— приспішити	Фахмани	— фахівці
Прелегент	— лектор, доповідач	Чин	— вчинок
		Штука	— мистецтво

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аверченко А. 727, 740
Авраменко В. 562, 563
Адлер В. 95
Александров 435
Алмазов О. 373, 380, 381, 386, 389, 395, 399, 401, 410
Андрієвський В. 328, 366, 367, 496, 507, 509
Андрієвський Д. 344, 406, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 451, 519
Андрієвський П. 66, 97, 98, 324, 440, 467, 538, 539, 738, 762, 765, 768
Андрущенко 553, 555
Антипів 576
Антонеску Й. 701
Антоніаде 361
Антонович В. 315
Антонович Д. 59, 60, 61, 99, 105, 109, 110, 114, 132, 133, 135, 136, 139, 144, 145, 146, 147, 160, 173, 271, 315, 319, 350, 393, 586, 588, 590, 594, 595, 597, 598, 696, 714
Антонович Марко 586
Антонович Михайло 174, 581, 587, 601, 605, 608, 609, 612, 613, 615, 620, 623, 629, 634, 642, 667, 696, 707, 714, 751, 763, 765, 781, 787, 796
Антончук Д. 462, 683
Арсеньєв 283
Архипенко Є. 154, 155, 270, 703, 706, 711

Б

Багалій Д. 232, 316
Багацький 330
Баге Піктон 119
Багринівський М. 711
Баєр 690
Бажан М. 642

Базилевич 305
Базилевський П. 402
Базильський Г. 262, 330, 387, 524
Балаш 253
Балдвін (Болдуїн) 217
Балицький 145
Бандера С. 630, 643, 667, 668, 671, 678, 680, 694, 701, 707, 710, 713, 726, 731
Баран М. 82
Баранецький Я. 519
Барановський Р. 496
Барановський Я. 761
Барвінський 262
Барвінський Б. 655, 767, 773, 784
Бардах Ю. 82, 83
Бартель 348
Бартович І. 451
Барту Ж. 500
Басараб О. 199
Баскевич М. 553
Батир 237
Батя 506
Бать 414
Бауєр О. 95
Бацєр 331
Бацуца 215
Бачинський 305, 573
Бачинський В. 315
Бачинський Є. 226, 227, 419, 456
Бачинський Ю. 74
Башинський Е. 205, 215, 220
Безпалко Й. 94, 95, 216, 217, 223, 226, 227, 254, 260, 289, 290
Безрукий 422
Безручко М. 164, 442, 779, 783
Безсонів І. 765, 768
Бек Ю. 731
Бенеш Е. 571

- Бенисенко 254
 Бенуа М. 702
 Бесідовський Г. 227
 Бехиня 254
 Бибик В. 583
 Бикадаров 321, 400
 Биковський Л. 623, 635
 Битинський М. 421, 453, 508, 529, 535, 545, 562, 569, 570, 575, 598
 Биховський 796
 Бич Л. 257, 258, 375
 Бігарі Н. 131
 Бізанц А. 662, 664, 675
 Білецький 714
 Білий 339, 520
 Білінський М. 65, 66, 362, 378, 380, 387, 420, 421
 Білібін 796
 Білінський П. 405
 Білодуб П. 360
 Білокриницький 186
 Бісмарк О. 606
 Блотоцький 76
 Боберський І. 500, 501
 Бобошко 519
 Бобров 345
 Богацький П. 254
 Богачевський 305
 Богаченко 576
 Богомолець 543
 Богун 377
 Богуславський 347
 Богуш див. Кушнір-Якименко М.
 Божко 337
 Бойдуник О. 402, 403, 405, 406, 407, 412
 Бойків О. 405
 Бойчук 591, 603
 Болбачан П. (Болбочан П.) 502, 539, 737
 Бондаренко Л. 759, 762, 765
 Борковський І. 258
 Боровик 256
 Бородаєвський С. 375
 Бортко 380, 387
 Бортнянський 642
 Борщак І. 132, 133, 136, 144, 145, 215, 642
 Бочковський О. 478
 Браунер 613
 Бриндзан І. 702
 Бродій А. 572, 573
 Будьонний С. 178
 Букшований 310
 Бургардт 634
 Бурцев 706
 Бутенко Б. 126, 127, 128, 131
 Бутовський Б. 161, 254
 Бутрим 189
- ## В
- Валійський А. 655, 666
 Вальдштейн С. 577
 Василько М. 59, 61, 108, 110, 148, 165
 Вассиян Ю. 352
 Васюк В. 514
 Ватсон 216
 Вашлів 434
 Вдовиченко 290
 Величковський М. (Величківський М.) 724, 735
 Виговський І. 118
 Винниченко В. 60, 61, 70, 71, 82, 85, 99, 101, 102, 107, 109, 111, 114, 116, 120, 121, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 146, 147, 160, 174, 176, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 229, 244, 283, 289, 333, 478, 485, 537, 742
 Вировий Є. 350, 472, 516, 557, 578, 584, 585, 591, 613
 Висоцький З. 70, 82
 Витвицький С. 80, 81
 Вишиваний В. (Габсбург-Лотрінген В.) 96, 97, 295, 305
 Вишнівський О. 85, 86, 87, 88, 654, 711, 767, 789
 Вікул М. 375
 Вікул С. 61, 70, 82, 83
 Вілінський О. 114, 120, 349
 Вільсон 599
 Вільямс 216
 Віцісліцький 66
 Вішніцер 272
 Власик Г. 522
 Власов А. 758, 767
 Вовк А. 112, 262, 263, 330, 347, 524, 628, 636, 638, 692, 736, 741, 745, 757
 Войков П. 263, 299, 304
 Войнаровський 642
 Войцехівський 737
 Войцеховський 726
 Волинець А. 347
 Володимир Святий 152, 467, 749, 786
 Волох Л. 743
 Волох О. 289, 743
 Волошин А. 570, 573, 574, 580
 Воробкевич 305

Вороний М. 764
Врангель П. 84, 201, 202, 241, 261, 310, 332,
434, 448, 485
Врецьона Є. 643, 647, 648, 651
Вульф 303

Г

Габсбурги 63
Гаврилюк І. 159, 219
Гавриш Л. 580
Гай (Гайдаров) 493
Гайманівський О. 290, 502, 503
Галаган М. 70, 95, 99, 100, 102, 110, 111, 114,
115, 116, 120, 137, 138, 146, 254, 259,
290, 291, 292, 293, 345, 349, 371, 414,
419, 451, 599, 609, 610, 669, 709, 726,
731
Галан В. 453, 455
Галицький 377
Галіп А. 108, 109, 133, 136, 145, 215
Галіфакс Е. 600
Галкін О. 205
Галлер Ю. 63
Галюк-Малиновський Я. 655
Галяфре В. 215, 237, 238
Галька А. 514, 583, 682
Гальчевський Я. 196, 208, 209, 210, 242
Гапонов 263
Гарячий 376, 387
Гафенку 361
Геврок О. 469
Герінг Г. 609, 755
Гермайзе Й. 375
Геродот Д. 159, 219, 248, 254, 256, 340, 434,
621, 622, 631, 743
Геройчик *див.* Капустянський М.
Герулліс 586, 587, 596
Герцик 780
Гімmlер Г. 683
Гінденбург П., фон 256
Гірняк 643
Гірса 257, 316, 368
Гітлер А. 449, 570, 572, 579, 580, 594, 606,
607, 631, 659, 663, 675, 677, 681, 688,
705, 710, 716, 718, 722, 731, 747, 755,
756, 759, 766
Гладилович І. 459
Глазков В. 759
Глінка 571
Гловинський Є. 257, 258
Гнатшак 410
Гоббс Т. 780

Годжі М. 571, 572
Гоев 348
Голобродський К. 405
Головін М. 426
Голувка (Голуфка) Т. 223, 254
Гольдельман С. 108, 115, 139, 375
Гомзин Б. 402, 403, 408, 478, 584, 618, 640,
660, 678, 690, 740, 742, 754
Гонта 152
Гончаренко 254
Горбанюк 330, 331, 332, 337
Горбачевський І. 257, 258, 709
Горбовий В. 656, 658, 660, 669, 693
Гординський 642
Гордієнко 254
Граб М. 475
Граббе 520
Грабина Л. 375
Грабський В. 172
Гребінніков 380, 400, 401
Греголипський 403
Греків О. 97, 148, 149, 692, 767
Григоріїв М. 706
Григоріїв Н. 107, 115, 189, 259, 297, 330, 331,
335, 342, 367, 550, 561, 578, 585, 599,
602

Григорович К. 547, 565, 566
Гринько Г. 106
Грицак 750
Грінченко Б. 472
Громадський О. 761
Грушевський М. 65, 70, 71, 79, 83, 84, 101,
102, 107, 116, 145, 166, 173, 181, 208,
229, 371, 472, 514, 660, 743, 772

Гувер Г. 365, 466
Гудилів 575
Гудима Ф. 654
Гукало 529
Гулай Д. 131, 332
Гуревич 334
Гуцайло Є. 70
Гуща 377
Гюїсманс К. 60
Гюнтер 434, 435

Д

Давидова 493
Давидович 283
Дадько К. 791
Данило Галицький 152
Данильчук О. 112
Данько 488

- Де-Грот 494
 Дельвіг С. 159, 219, 290, 619, 692, 701, 708
 Демкович-Добрянський М. 630, 668
 Демчук Д. 289, 352, 412
 Денисенко П. 655
 Денікін А. 67, 201, 202, 261, 268, 310, 448, 485
 Дерев'яненко М. 772
 Джонсон 419
 Дзюбенко Ю. 583, 650, 663, 665, 667, 675, 676, 679, 680, 689, 693
 Дзябенко 173, 209
 Димінський Р. 581, 586, 587, 588
 Дід *див.* Омелянович-Павленко М.
 Дідов 378
 Дідушок П. 59, 60, 83, 121
 Дідченко (Дітченко) 262, 524, 531
 Діонісій 557
 Діркгейм 772
 Длугош Я. 795
 Добровський 473
 Добрянський 76
 Добрянський-Демкович М. *див.* Демкович-Добрянський М.
 Довгаль С. 253, 343, 368, 424, 641, 644, 647, 651, 655, 657, 670, 680, 683, 684, 703, 722, 733
 Довгополий 263
 Довженко Г. 350
 Доленга 764
 Долуд А. 778, 782, 783, 784, 791
 Дольницький М. 583
 Доманицький В. 155
 Доминюк 256
 Донцов Д. 115, 259, 322, 323, 370, 410, 526, 546, 548, 622, 634, 716, 751, 764, 780, 786
 Дорожинський М. 590, 596
 Дорошенко В. 716, 795
 Дорошенко Д. 256, 259, 316, 551, 613, 677, 686
 Дорошенко Н. 734
 Дорошенко П. 118, 261, 527
 Доскоч Г. 524
 Доценко О. 112, 419, 421, 539
 Драбатий І. 516
 Драгоманов М. 145, 355, 548, 751, 764
 Драгоманов С. 752
 Драченко Г. 405
 Дрінтман 377
 Дроб'язко 493
 Дубовий І. 424
 Дубовний 310
 Дубровський В. 793, 795
 Думин О. 582, 591
 Дурдуківський В. 371, 375
 Дядюша С. 164, 173
 Дятлов П. 70, 83, 109
 Д'яконенко 350
 Д'яченко 330, 347
 Д'яченко П. 650, 662, 666, 675, 767
- Е**
- Ейхельман О. 375
 Енштейн А. 191
 Ерріо Е. 199
 Ершківський 237
- Є**
- Євтимович В. 659, 675, 782
 Євтимовичі 524, 531
 Єна 507
 Єремійв М. 59, 114, 120, 340
 Єремійвська Ю. С. 247
 Єрмоленко С. (Ярмоленко С.) 765, 768, 775
 Єфремів С. (підп.) 603
 Єфремов С. 371, 375, 395, 396, 472.
 Єфройкін 289
- Ж**
- Жеребко 434, 528, 695
 Животко А. 254, 678
 Жид Шарль 772
 Жук А. 370, 532, 535, 615
 Жук М. 319
 Жук Ю. 616
 Жуківський О. 71, 77
- З**
- Забелло М. 328, 332, 340, 349, 351, 354, 364, 365, 367, 502, 515, 528
 Завиславський 263
 Загородський О. 205, 262, 263, 654
 Заїкін 283
 Зайцев П. 206, 710, 743
 Закусило 262
 Залеський Б. 156, 342, 343
 Залізник Л. 254
 Залізник М. 152
 Затонський В. 76
 Згорлякевич Є. 305, 581
 Зеленівський Г. 743
 Зеленський 259
 Зеркаль 377
 Зінов'єв Г. 84, 179, 193

Зінченко Я. 409, 508
Змієнко В. 164, 205, 324, 331, 349, 352, 359,
442, 519, 728, 746, 766
Зобай А. 494
Зозуля 254
Зозуля Л. 409
Зоц П. 583, 703
Зоць-Кравченко М. 332, 349, 448, 765,
768, 775
Зубенко А. 566

І

Іваненко 506
Іванис В. 339, 422, 520
Іваницький 536
Іваницький Б. 258, 375
Івасишин З. 409
Івашина 621, 622
Іващенко А. 292
Іларіон див. Огієнко І.
Ільницький Р. 646, 651, 655
Індишевський Я. 148
Іножарський І. 655
Ісаєвич Д. 65, 253, 254
Іхманицький 74

Й

Йосипшин П. 542
Йохансон 272

К

Кабачків І. 112
Калашініков 190
Калинович В. 70, 322, 617
Калита Іван 230
Калінін М. 179
Калістрат *див.* Сокальський
Каліцький 377
Калюжний 344
Калюжний М. 200, 299, 304
Каменєв Л. 179, 193
Камінський Є. 507
Кандиба Олег *див.* Ольжич О.
Кандиба Олександр *див.* Олесь О.
Канцлер *див.* Сенник-Грибівський О.
Капініст В. 397
Капустянський М. 164, 165, 173, 236, 237,
238, 244, 262, 312, 344, 352, 402, 403,
407, 408, 451, 455, 604, 610, 650, 661,
662, 663, 664, 665, 666, 667, 675, 693,
700, 704, 708, 710, 716, 725, 731, 733,
734, 754, 757, 779, 782, 783

Карагіозов 362, 436
Карл XII 118, 386, 387
Кармелюк-Каменська 493
Кастельно 216
Каутський К. 61
Квашенков 494
Квірінг Є. 200
Кедровський В. 108, 114, 120, 217, 248, 389,
392, 447, 452, 456, 457, 466
Кейван А. 583
Кейт 642
Кейтель Б. 701.
Келлер-Чикаленко Г. 338
Кенігсмарк А. 642
Керенський О. 188, 708
Кирил (Романов) 228, 241
Кихановський 536
Кістяківський І. 136
Кість А. 563
Клаузевиць 587
Клейст Е., фон 746
Клемансо Ж. 64
Клименко М. 237, 238, 343, 367
Клименко 603
Клофач 247
Клочурок 254
Клюн Е. 451
Кмета А. 258, 307, 308, 324, 329, 330, 349,
352, 377, 379, 380, 491
Коберський 331, 349
Кобедай 109
Ковалевський М. 743
Коваль В. 112, 223, 225, 226, 259
Ковальський М. 206, 207, 215, 282,
304, 319, 338, 339, 344, 405,
505, 638, 654, 739
Кожевников П. 344, 352, 410, 496, 583, 743
Козак І. 156, 157, 204
Козакевич 74
Козиренко 495
Козловський 343, 367, 584
Козьма 262
Колесніченко 434
Колесса О. 316
Колісник 497
Коллард Ю. 65, 149, 368, 390, 438, 439, 458,
467, 532, 539, 551, 554, 736, 762, 768,
774, 790
Колосовський 666, 675
Колтуновський 339, 351
Колумб Х. 555, 619
Кондратенко 71

- Коновалець Є. 79, 147, 148, 165, 192, 307,
 324, 329, 330, 332, 335, 344, 352, 353,
 403, 405, 407, 413, 416, 434, 437, 455,
 569, 570, 574, 666, 702, 704, 705, 720,
 757
 Кононенко Х. 453
 Копелянд (Копленд) 373, 381, 382, 383
 Коригода Ю. 686
 Коритник 253
 Корнійчук А. 565
 Королів-Старий В. 453
 Корчинський М. 290, 655
 Коршун 366, 434, 497
 Косач Ю. 643, 764
 Косенко І. 236, 237, 246, 296, 338, 353, 473,
 495, 533, 574, 591, 721, 735
 Костарів Л. 352, 366, 402, 412, 418
 Костін 401
 Косюра М. 375
 Котерський 254
 Котляревський І. 551
 Котович 427
 Кох Г. 593, 595, 596, 597
 Кох Е. 703
 Кочубей М. 415
 Кошель 343
 Кошиць О. 775
 Кравс А. 151, 402, 403, 407, 650
 Кравченко *див.* Зоць-Кравченко М.
 Кралько 690
 Крамарж 247
 Красін Л. 190
 Красний П. 112
 Крат М. 654, 711, 767
 Крезуб 410
 Кривуцький М. 152
 Крига 259
 Крицький 362
 Кричевський 319
 Крофта 368
 Крупицький 351, 436, 528
 Крупницький Б. 586
 Крутій 111
 Крушеван 334
 Крушельницький А. 111, 322
 Крушинський 557
 Кубійович В. 613, 623, 641, 643, 646, 657,
 668, 671, 692, 713, 734, 787
 Кугій 537
 Кудря 106
 Кузеля З. 451, 586, 587
 Кузнеців 377
 Кузюк 305
 Кулик 331
 Куліщенко М. 233
 Кун Бела 334
 Куперьян 104
 Купчинський Р. 652
 Курганський В. 583
 Курилович 129
 Курманович В. 402, 403, 609, 650, 675, 687,
 693, 694, 701
 Куртс 623
 Кучабський В. 305
 Кучерявенко 536
 Кушнарєнко О. 263
 Кушнір-Якименко М. 114, 405, 416
 Куц В. 164, 165, 173, 262, 307, 310, 347,
 413, 430, 650, 654, 666, 691, 693,
 694, 711, 752
Л
 Лавровський 493
 Лапчинський Ю. 321, 323
 Лафайєт 119
 Лашкевич 305
 Лашенко В. 722
 Лашенко Р. 316, 331
 Лебеденко 262
 Лебедев 578, 585, 599
 Лебединець 300, 305
 Левенець 780
 Левинський В. 59, 60, 61, 70, 111, 114, 137,
 138, 184, 253, 722
 Левитський М. 114, 184
 Левицький В. 108
 Левицький Д. 108, 290, 322, 612
 Левицький К. 81, 150, 304, 612
 Левицький М. 222, 232, 247, 256, 258, 371
 Левінський П. 86, 88
 Левченко 531
 Лекаш Б. 302, 303
 Ленін В. 173, 177, 183
 Леонтович В. 472
 Лепкий Б. 642
 Лепкий Л. 321, 709
 Лещенко 670
 Леночка (дружина М. Антоновича) 608
 Липа І. 66, 553, 772
 Липа Ю. 546, 548, 551, 552, 613, 624, 635,
 642, 737, 764, 786, 796
 Липинський В. 108, 256, 259, 315, 459, 548,
 552, 763, 764
 Липківський В. 226, 227
 Лисенко 519
 Лисюк *див.* Лисюк-Каленик Г.

Лисюк-Каленік Г. 365, 472, 579, 584, 591
Лисянський Б. 429
Литвиненко І. 654, 711
Лихо 104
Лівицький А. 66, 103, 104, 105, 112, 115,
116, 134, 151, 172, 206, 207, 258,
261, 262, 263, 266, 267, 274, 281,
292, 295, 296, 306, 307, 316, 323,
330, 346, 348, 349, 406, 414, 440,
499, 521, 531, 538, 539, 540, 543,
568, 647, 651, 652, 653, 655, 658,
659, 678, 686, 691, 692, 703, 704,
713, 715, 716, 717, 721, 724, 725,
726, 727, 728, 734, 735, 739, 741,
746, 752, 754, 755, 757, 768, 773,
777, 783, 784, 785, 787, 788, 789,
790, 792, 793
Лівицький М. 591, 743, 746
Літовченко 497
Ллойд-Джордж Д. 134, 135
Логановський 299, 304
Лозинський М. 65
Лозовий 233
Ломацький 377
Лонге Ж. 95
Лопатинський Д. 652
Лось Т. 743
Лоська І. 350
Лоський І. 551, 552
Лотоцький О. 112, 114, 187, 218,
255, 282, 283, 318, 330, 388,
414, 584, 613
Лощенко 376, 458
Лукаsevич Є. 281, 282, 306
Лукашевич А. 206, 538
Луценко 737
Любченко П. 397, 769
Лютий І. 655, 790

М

Мазепа І. 68, 102, 118, 139, 146, 147,
188, 189, 192, 193, 194, 254, 255,
260, 261, 266, 280, 290, 291, 307,
349, 381, 387, 391, 400, 427, 428,
453, 470, 550, 586, 654, 657, 664,
668, 680, 769, 770, 780
Мазуренко В. 70
Мазуренко Ю. 84, 85, 192
Майборода 783
Макаренко А. 75, 324, 334, 505, 538, 651
Макаренко Г. 66, 555
Макаренко О. 149, 150, 737
Макаренко П. 339, 350, 424
Макаренко С. 370
Макарушка Л. 662, 664, 675
Макдональд Д. 179, 199, 216, 217
Макиавелі Н. 780
Макогон Я. 521
Маланюк Є. 175, 546, 613, 764
Малашко М. 697
Малець В. 662, 665, 666
Малешко 254
Малик 603
Малиновський Я. 528, 532, 559, 560
Малиха Є. 350
Малишевський 538
Мальків 662
Малько 515
Мандзенко 782
Мандрика М. 254, 331, 335, 342, 343,
367, 414
Мануїльський Д. 82, 83
Марголін А. 60, 61, 272, 280, 281, 469,
471, 600
Маргуліс 349
Мартинець В. 402, 403, 412, 414, 418
Мартов Л. 95
Мартос Б. 60, 108, 115, 375, 390, 392, 394,
406, 502, 697, 714
Марченко 254
Маршал 303
Масальський К. 473
Масарик 359, 367
Масенко 576
Масов 256
Масюкевич М. 255, 500, 515, 581, 584
Матюшенко Б. 59, 60, 61, 108, 109, 114,
146, 147, 161, 258, 260, 375
Матюшенко М. 59, 60, 62, 108, 109
Махно Н. 77, 104, 706, 773
Мацак 262
Маценко 332
Мацієвич К. 60, 61, 106, 149, 159, 160,
208, 214, 216, 223, 226, 244, 245,
256, 258, 282, 290, 307, 338, 350,
361, 362, 375, 469, 471, 599, 601,
618, 652, 685, 705, 712, 715
Маячич 675
Медінгер 406
Мелешко Ф. 583
Мельник 529
Мельник А. 574, 592, 593, 630, 643,
646, 650, 651, 652, 653, 656,
657, 658, 659, 661, 667, 668,
669, 671, 676, 678, 680, 681,
684, 685, 692, 693, 701, 705,

707, 710, 713, 718, 720, 724,
726, 731, 735, 737, 738
Мельник Й. 275, 393, 394
Мельничук М. 489, 492, 496
Метельський 377
Мигас 529
Миколаєнко І. 662, 735
Микола Миколайович (Романов) 211, 212,
241, 261
Миринда В. 583
Мироненко 519, 528
Михайлівський 331
Михальчук 397
Мицюк О. 107, 108, 259, 331, 375, 714
Мишуга Л. 79, 80, 198, 199, 549
Мілоцький 262, 525
Мільєран О. 216
Мірна З. 255, 350
Мірний І. 351, 478, 491, 524
Мірчук І. 314, 584, 586, 587, 613, 714, 787,
790, 796
Міхновський М. 370, 551, 552, 553, 666, 720
Міяківський В. 751, 763, 764
Могилянський М. 145
Молотов В. 728, 731
Монтовт Г. 780, 781
Монюк Т. 554, 556, 561
Моралєвич Я. 331, 412, 424, 583
Мордалєвич 104
Мордах 695
Моркотун С. 133, 136, 145, 220
Мосендз Л. 429, 546, 764
Моцкін 289
Муляр 529
Мурашко В. 256, 613, 617, 629, 636, 659, 662,
685, 725
Мурик *див.* Антонович М.
Мурський В. 365, 502
Муссоліні Б. 179, 194, 201, 370, 500, 606,
712, 737
Муха *див.* Антонович Д.
Мухин М. 526, 546, 548, 670
Мушанов 500

Н

Нагірна С. 350
Назарук О. 81, 96, 148, 780
Назюта 377
Наливайко 453
Нансен Ф. 361, 393
Наришкін 758
Наріжний 256
Науменко Ю. 339, 442, 756

Недайкаша В. 442
Недзялковський 223
Недоля-Цибульський Б. 327, 328, 340, 351,
357, 363, 366, 367, 433, 434, 435, 436,
443, 444, 559
Неїло Б. 131
Нестеренко 290, 339
Нестеренко О. 98
Нечай С. 655, 711
Нечас 254, 369
Нижанківський Н. 257, 258
Никитей Г. 96
Никитюк 542, 543, 544
Ніковський А. 371, 396
Ніцкевич 496, 497, 528
Новицький 502
Нольде 145
Нянчук 330
Нянчур Г. 108, 254

О

Овсійко 367
Овчаренко С. 497
Огієнко І. 283, 716
Оглоблін О. 751
Огородник 330
О'Коннор-Вілінська В. 114, 371
Окопенко 108
Олесіюк Т. 330, 655
Олесь О. 105, 257, 764
Олива Е. 331, 332
Ольжич О. 457, 495, 496, 546, 599,
670, 722
Омельянович-Павленко І. 205, 675, 701, 711
Омельянович-Павленко М. 86, 99, 126, 127,
128, 144, 148, 154, 159, 165, 173, 205,
243, 255, 256, 270, 381, 402, 403, 405,
406, 407, 408, 452, 457, 458, 459, 464,
465, 466, 473, 502, 507, 547, 565, 566,
628, 629, 643, 650, 662, 663, 664, 665,
667, 676, 677, 679, 680, 682, 685, 687,
689, 693, 694, 700, 708, 710, 711, 716,
724, 725, 728, 733, 734, 735, 757, 762,
765, 766, 768, 771, 775, 776, 781, 782,
783, 791, 793
Омельченко 339
Омельченко Г. 478
Омельченко Т. 590, 596, 649, 663, 665,
697, 726
Онацький Є. 399, 412, 451
Онишкевич 305
Опадчий 387, 388
Орел *див.* Гальчевський Я.

Орел-Орленко І. 151, 155, 163, 164, 172,
197, 209

Орлик Г. 497, 498

Орлик П. 266, 654, 688, 692, 721

Орлов І. 366, 434, 451

Осауленко 533

Осецький О. 85, 87

Оскілко В. 66, 259

Остапенко С. 243

Остапчук 254

Остафів 729

Остахів 377

Островський 305

Отмарштейн Ю. 263

П

Павленко В. 205

Павловський 105

Павлюк К. 597, 654, 711, 782

Павлюченко 332

Паламар 70, 99, 136

Паливода І. 478, 524

Палієнко 666, 767, 778, 781, 784

Паліїв Д. 489, 590, 657, 675

Палій 662

Палій-Сидорянський М. 208, 507,
566, 583

Панасенко Л. 405

Панейко В. 62

Панченко-Юревич В. 606

Паращук М. 362, 363, 366, 434, 501, 502,
509, 527, 528, 533, 559, 560

Паріс 780

Пархоменко П. 583

Пасічник-Тарновський 254, 514

Пашевський П. 654, 735, 779

Пашенко 305

Певний П. 347

Пеленський Є. 666

Пеленський З. 399

Пердрізе 673

Пересада-Суходольський М. 173

Перфецький Р. 88, 89

Песецький 305

Петлюра (брат) 262

Петлюра Леся 248, 282, 682, 725

Петлюра Ольга 125, 248, 282, 307, 682, 725,
738, 739

Петлюра С. 59, 60, 61, 65, 66, 73, 74, 76, 77,
81, 84, 85, 88, 98, 99, 103, 104, 109, 110,
111, 112, 115, 117, 122, 132, 133, 134,
136, 145, 148, 166, 172, 181, 192, 196,
205, 206, 207, 208, 209, 214, 218, 219,

220, 222, 223, 226, 228, 232, 245, 255,
256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264,
265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272,
273, 274, 280, 281, 282, 283, 289, 302,
303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 317,
334, 343, 391, 395, 396, 398, 409, 419,
420, 421, 446, 449, 485, 494, 521, 524,
532, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 543,
547, 552, 570, 654, 655, 666, 688, 691,
692, 698, 702, 705, 711, 720, 728, 735,
737, 738, 741, 742, 754, 769

Петренко 236

Петрецький В. 576

Петрів В. 205, 243, 253, 290, 344, 424, 427,
428, 443, 447, 451, 452, 454, 458, 464,
465, 466, 473, 507, 508, 547, 570, 576,
599, 603, 605, 610, 611, 614, 616, 617,
618, 621, 627, 628, 631, 636, 637, 638,
639, 641, 643, 646, 650, 651, 656, 657,
658, 659, 660, 665, 667, 668, 675, 676,
678, 679, 682, 683, 684, 685, 687, 688,
689, 691, 695, 699, 700, 703, 705, 708,
709, 710, 716, 721, 724, 729, 732, 733,
735, 740, 741, 742, 744, 745, 749, 752,
753, 756, 758, 761, 766, 767, 771, 772,
773, 775, 777, 779, 781, 784, 785, 786,
787, 788, 789, 790, 792

Петрівський 698

Петрушевич Є. 73, 74, 75, 79, 80, 96, 97, 99,
108, 131, 132, 139, 140, 147, 150, 181,
198, 204, 304, 305, 399, 549, 575

Пешак 573

Перацький Б. 704

Пилипчук 365

Підгорецький 73

Піддубний 109, 233

Пікульський 779, 782

Пілсудський Ю. 66, 259, 261, 304, 322, 330,
423, 446, 521, 553, 737

Піндус С. 305

Піснячевський 108, 378

Платон 780

Плевако П. 114, 120

Поготовка 663, 665, 676, 679, 689, 692,
711, 782

Подольський 489

Пожар О. 114

Полікарп *див.* Сікорський П.

Полонська-Василенко Н. 751

Полтавець-Острияниця І. 126, 127, 128, 131,
259, 295, 309, 312, 330, 331, 332, 337,
355, 366, 449, 528, 680, 768

Полуботок П. 119, 597

Полуведько К. 506, 528
Понятенко 536
Поплавко В. 105, 106
Попов М. 478, 479, 480, 483, 484
Попятишин 73
Порохівський Г. 342, 386, 434, 509, 599, 618,
622, 631
Порш М. 61, 121
Посталовський 254
Постолук 321
Потоцький 342
Прикашиков 400, 401
Пристай 507
Приходько В. 206, 207, 319, 330, 520, 553,
556, 560, 562, 583, 641, 657, 668,
670, 680
Приходько О. 734
Прокопович В. 109, 110, 207, 215, 226, 237,
246, 256, 274, 280, 282, 295, 307, 324,
353, 361, 473, 525, 542, 544, 574, 584,
621, 681, 716, 721, 735, 738, 739
Прохода В. 366, 380, 400, 409, 421, 427, 428,
429, 430, 437, 444, 445, 453, 454, 461,
472, 502, 503, 505, 508, 520, 524, 526,
531, 545, 547, 550, 565, 566, 578, 579,
581, 584
Проша 575
Прхала Л. 606
Пуанкаре Р. 179, 216
Пугло 662
Пузицький А. 205, 262

Р

Равич Д. 424
Радченко 377
Райторевський 305
Раковський Х. 96, 106, 114, 116, 120, 121,
188, 479, 481
Раскольников Ф. 509
Рахів 576
Ревай Ю. 573, 574, 575, 580
Ремболович І. 524, 781
Репа 263
Ржепецький Б. 655
Рибачук М. 662, 711, 767
Рибка 493
Ридз-Смігли Е. 553
Рильський М. 642
Ріббентроп Й., фон 681, 728, 755
Рінецький 254
Річицький А. 101, 102
Ровинський 189
Рогач І. 573, 722

Рожественський П. 494
Роздольський 184
Розенберг А. 755
Розумовський В. 295, 555
Романів-Гловацький 237, 238
Романовський 330
Романюк 570
Роніс 254
Росоха С. 694
Россіневич М. 175, 402, 406, 408, 565, 682,
707, 734, 771, 776, 791
Рудичів І. 516, 557, 591, 673, 681, 695, 697,
702, 706, 720, 738, 739
Рудницький М. 613
Рудницький С. 250, 259
Рузвельт Ф. 469, 471
Русов М. 536
Русов Р. 638
Русов Ю. 619, 623, 634, 639
Русова С. 114, 350, 371, 428, 556, 568,
570, 606

С

Савінков Б. 99, 727
Савойський 377
Савченко В. 662, 664
Сагайдачний 295, 349, 662
Садовська Л. 125
Садовський В. 109, 112, 115, 207, 227, 263,
289, 306, 329, 330
Садовський Микола 228
Садовський Михайло 442, 654, 666, 691,
693, 694, 701, 704, 712, 717, 726, 727,
731, 736, 741, 746, 749, 758, 761, 768,
773, 779, 780, 783, 785, 787, 788,
789, 793
Саєвич М. 148, 331
Саліковський О. 207, 208, 282
Сальський В. 173, 205, 206, 207, 259, 263,
274, 290, 307, 308, 310, 321, 328, 329,
332, 340, 346, 352, 358, 361, 363, 364,
366, 373, 376, 381, 387, 391, 395, 400,
412, 422, 426, 427, 428, 429, 430, 435,
438, 442, 445, 446, 454, 473, 492, 501,
503, 505, 506, 507, 509, 513, 515, 520,
521, 527, 533, 541, 550, 551, 559, 567,
569, 576, 598, 766
Самойлович М. 603, 606
Самутин П. 650, 666, 689, 778, 780
Самчук У. 424, 575, 739
Санченко В. 662
Сапіга 690
Сахно 330

- Сварика В. 205, 312, 466
Свистун 392
Свительський 348
Світ 515
Святослав Хоробрий 152, 708
Севрюк О. 62, 144, 584, 703, 725, 743
Селезінка Я. 199
Семененко 788, 793
Сеник-Грибівський О. 405, 412, 703
Сератті 84
Сербин 507
Середа М. 524
Сидоренко 263, 531, 537
Сидорін 457, 507
Симиренко В. 472
Симович В. 311, 350
Синчук 570
Сирови 571
Сікевич В. 217
Сікора П. 307, 319, 359, 405, 655
Сікорський П. 440, 737, 779
Сіманців Г. 209, 210, 330
Сінклер В. 205, 665, 666, 691, 692, 694, 711
Сірій 780
Сірко І. 470
Сірополко С. 207, 350
Січинський М. 74, 342
Скидан 254
Складівський 348
Скляренко 254
Скоропадський П. 99, 217, 238, 239, 240, 241, 242, 256, 259, 261, 268, 269, 275, 294, 305, 330, 332, 337, 366, 381, 512, 552, 566, 567, 584, 597, 617, 626, 627, 640, 651, 653, 658, 659, 660, 661, 667, 671, 672, 677, 680, 685, 690, 705, 713, 726, 729, 731, 734, 737, 738, 754, 763, 793, 794
Скоропадські 415
Скоропис-Йолтуховський О. 173, 259, 393, 403, 408, 415, 430, 584
Скотецький 359
Скрипник М. 483, 484, 485, 769
Скрипник С. 616, 725, 739
Славінський М. 256, 259, 272, 290, 306, 375
Слащов Я. 116
Сливінський О. 753
Сльозберг Г. 281
Смайлс 548
Смаль-Стоцький Р. 209, 216, 248, 249, 250, 311, 365, 435, 584, 743
Смаль-Стоцький С. 88, 232, 311, 321, 323, 457
Смовський К. 779
Сокальський 376, 377, 378, 379, 448, 507
Соловій В. 655
Сологуб П. 655
Сологуб С. 655
Сосюра В. 642
Спид 216
Сталін Й. 179, 478, 480, 560, 606, 686, 704, 707, 728
Стамбулійський 363
Станіславівський 254
Старіков 400
Старосольський В. 108, 111, 114, 139, 254, 256, 314
Стасів І. 293, 296, 345
Стахів М. 176, 330, 669, 670
Стаховський М. 271, 272
Степаненко 149
Степанківський В. 131
Стефанович 406, 407, 408
Стецько Я. 692
Стечишин М. 654
Стовбуненко 575
Стсманяков Б. 487
Струц 263
Студинський К. 322
Ступак О. 72
Сумневич 254, 330
Супрун Г. 60, 61
Сурмач М. 585
Сухоручко-Хословський Б. 149, 583
Сушко М. 610, 791
Сушко Р. 148, 307, 308, 652, 662, 665, 689, 780, 782
Сціборський М. 324, 352, 414, 415, 416, 437, 440, 442, 443, 444, 449, 496, 669, 680, 703, 704, 705
- Т**
Табуї 119
Таранович М. 405
Тарнавський М. 69
Теліга О. 546
Теодорович Д. 431
Терещенко П. 686
Тетеря П. 597
Тимошенко О. 613
Тимошенко С. 112, 113, 115, 116, 365, 375, 381, 388, 428, 613
Тимченко М. 350, 746
Тихон 516
Тишкевич М. 61, 62, 73
Тісо О. 571

- Тодоров 309
 Токаржевський-Карашевич Я. 115, 215, 216,
 226, 246, 259, 282, 526, 540, 541, 542,
 543, 544
- Толмачів 70
 Томас 84
 Томашівський Є. 275
 Томашівський С. 62
 Топольський 236
 Торесс 302, 303, 698
 Трепет 103, 104
 Трепке В. 159, 256, 361, 434, 522, 618, 621,
 622, 631
 Трильовський К. 81
 Трохимович 237
 Троцький Л. 183, 193, 211, 212
 Труба 331
 Трубецький 218
 Трубний 377
 Тумір 367, 495, 496, 502
 Туратті *див.* Мартинець В.
 Турянський О. 322
 Тушевський 363
 Тушицький 773
 Тютюнник Ю. 98, 99, 104, 149, 160, 166, 171,
 173, 209
 Тьомкін 289
- У**
 Удовиченко М. 205, 206, 219, 220
 Удовиченко О. 164, 173, 205, 207, 262, 330,
 338, 387, 388, 424, 425, 426, 470, 474,
 525, 534, 539, 540, 541, 542, 563, 571,
 665, 688, 692, 721, 735, 783
 Українка Леся 764, 780
 Уляницький 111
- Ф**
 Фартушний Я. 263, 442
 Федак С. 305
 Феденко М. 478
 Феденко П. 102, 108, 111, 114, 117, 118, 139,
 146, 183, 185, 195, 254, 350, 424, 524,
 657, 668, 680, 698, 707
 Федоров 343
 Фенцик С. 572, 573
 Фещенко-Чопівський І. 106, 283, 421, 646,
 652, 653, 686, 713, 715
 Фещенко-Чопівський Ю. 686
 Филонович В. 307, 308, 309, 310, 313, 317,
 320, 324, 326, 339, 340, 342, 349, 351,
 352, 354, 355, 358, 359, 360, 362, 363,
 365, 366, 378, 379, 387, 388, 421, 433,
 437, 440, 442, 446, 449, 454, 489, 491,
 496, 501, 504, 506, 507, 508, 515, 519,
 520, 521, 530, 533, 535, 541, 545, 547,
 550, 559, 566, 567, 569, 571, 576
- Фош Ф. 151
 Фрайтах 781, 784
 Франко І. 467
 Франц Йосиф І 63
 Фріденберг 192
 Фрідріх Великий 740
 Фролов Л. 331, 375
 Фролов М. 401, 429, 430, 437
 Фундак 587
 Фурсов 263
- Х**
 Хаблак 493
 Харусь 186
 Хвальковський 575
 Хвильовий М. 484, 485
 Хмара 366
 Хмелюк І. 697
 Хмельницький Б. 118, 261, 266, 769, 770, 786
 Хмилевський 493
 Хом'як М. 710, 774, 785
 Хомин 82
 Хомишин 488
 Хоргі 201
 Хословський 743
 Хоткевич Г. 370
 Хроновят М. 661, 662, 664, 665
- Ц**
 Цегельський Л. 73, 365
 Цеглинський М. 74, 76, 469
 Целевич В. 198, 322
 Цехміструк 263
 Цибульський Б. *див.* Недоля-Цибульський Б.
 Циглінський 342
 Цісар 575
 Цурканів 253
 Цурковський 322
 Цюпка 551
- Ч**
 Чабанівський В. 173, 655, 666, 691, 694
 Чайка 108
 Чайківський 218
 Чап 458
 Чарноцький 420
 Чеботарів М. 172, 173, 196, 198, 205, 206,
 210, 211, 242, 245, 260, 261, 262, 263,
 716, 743

- Чемберлен Н. 600
Чемберлен О. 135, 217
Чередіїв В. 375
Черниш 401
Чернов В. 211, 217, 334
Чернуха Г. 289, 292
Чернявська Аза 780
Чернявський 331, 452, 466
Чехівський 543
Чехівський В. 371, 375
Чечель 359
Чечель М. 70, 71
Чиж Я. 148, 305, 342, 365, 469
Чижевський Д. 350
Чижевський П. 112, 114, 117, 120, 207
Чикаленко Є. 109, 110, 247, 256, 289, 472
Чикаленко Л. 405, 519
Чиріковер 289
Чичерін 105
Чіано (Сілко) 588
Чорний 491, 492, 495, 736
Чубар В. 262, 263, 269, 294, 342
Чубенко О. 405, 655
Чубук-Подільський О. 655
- Ш**
- Шандрук П. 173, 205, 245, 263, 654, 711, 785, 788
Шандрушкевич 711
Шаповал Микита 71, 83, 95, 96, 102, 103, 107, 115, 135, 136, 138, 160, 161, 174, 176, 193, 223, 225, 253, 256, 259, 298, 300, 301, 302, 331, 332, 334, 335, 339, 342, 343, 345, 367, 370, 371, 377, 402, 414, 418, 742
Шаповал Микола 205, 228, 237, 238, 244, 253, 345, 402, 414
Шаповал О. 243, 390, 408, 439, 457, 465, 468, 558
Шаревський 536
Шварцбарт С. 260, 262, 264, 267, 281, 289, 290, 302, 305, 420
Швець Ф. 324, 334, 367
Шевченко В. 151, 155, 163, 164, 172, 175, 196, 206, 211, 220, 242, 318, 332, 365, 370, 380, 442, 469, 504, 655, 738, 742, 746, 756
Шевченко І. 655
Шевченко Т. 233, 261, 734, 746, 749, 750, 769, 774, 786
Шевченко Ф. 311
Шевчик 495
- Шелухин С. 228, 247, 255, 316, 331, 334, 335, 343, 371, 420, 536
Шемет Б. 731
Шемет В. 458
Шемет С. 242, 244, 459, 553, 677, 737
Шепель Я. 149
Шептицький А. 671, 724, 734, 735, 794
Шереметинський І. 375
Шехтман 289
Шиманський 449, 458
Шишківський С. 575, 576
Шкляр 330
Шкурат П. 655
Шкуро А. 791, 793
Шлендик 529
Шліхтер О. 200, 299, 304
Шовгенів І. 112, 330, 623
Шпехт Г. 697
Шраг М. 70, 71
Шрайдерг 253
Шраменко 262
Шрамченко 254
Шуберський 618
Шулевський 185
Шульгин О. 133, 236, 246, 256, 272, 280, 281, 282, 283, 289, 290, 318, 428, 442, 446, 322, 324, 326, 338, 339, 343, 351, 362, 414, 420, 473, 502, 533, 539, 541, 542, 543, 544
Шумицький М. 215, 216, 220, 246, 290, 540, 542, 543, 673, 696, 702
Шумський О. 101, 616, 769
Шухевич С. 573, 652
- Щ**
- Щербаківський В. 315, 780
Щербина Ф. 255, 375
- Ю**
- Юз Ч. (Гюз) 199
Юзефський Г. 348
Юнаків М. 205, 207, 729
- Я**
- Яковлів А. 255, 256, 272, 307, 332, 350, 360, 361, 420, 491, 547, 716
Янів 262, 524
Яновський В. 442
Ярблєм 289
Яременко 377
Ярій Р. 403, 582
Яхно 515, 529

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

1. Лист члена УСДРП М. Матюшенка голові дипломатичної місії УНР в Італії Д. Антоновичу про підготовку до участі соціал-демократів у конгресі II Інтернаціоналу та переговори представників партії з Головою Директорії УНР С. Петлюрою. *6 грудня 1919 р.*
2. Лист М. Матюшенка голові дипломатичної місії УНР в Італії Д. Антоновичу про підготовку до конгресу II Інтернаціоналу, поведінку В. Винниченка та інших членів партії, розвал складу української делегації в Парижі, політику соціалістів-федералістів. *13 грудня 1919 р.*
3. Звернення Комітету незалежної України до світової громадськості у зв'язку з рішенням країн Антанти передати Східну Галичину під владу Польщі. *15 січня 1920 р.*
4. Лист члена ЦК УПСР М. Білинського представнику партії у Варшаві Ю. Колларду про необхідність вирішення фінансових справ партії та потребу примирення УПСР з Головним отаманом С. Петлюрою. *27 січня 1920 р.*
5. З резолюцій партійної конференції УПСР у Празі про програму і тактику партії у зв'язку з новими політичними обставинами в Україні. *14–19 лютого 1920 р.*
6. З листа В. Винниченка членам УКП в Україні про створення на еміграції Закордонної групи УКП і «Радянського революційного блоку» та про позицію Закордонної делегації УПСР на чолі з М. Грушевським. *20 березня 1920 р.*
7. Лист української Маньчжурської окружної ради в Харбіні українській дипломатичній місії в Парижі про стан української еміграції на Далекому Сході та з проханням інформувати про події в Україні. *29 травня 1920 р.*
8. Лист Управи Українського народного комітету в США голові української місії в Парижі М. Тишкевичу про стан української еміграції в країні, її реагування на публікації української преси щодо подій в Україні, необхідність укомплектування співробітниками української місії в США. *10 червня 1920 р.*
9. Лист Закордонної делегації УПСР члену ЦК КП(б)У В. Затонському про бажання партії есерів співпрацювати з КП(б)У в справі зміцнення радянської влади в Україні шляхом залучення до цього процесу українських соціалістичних партій. *19 липня 1920 р.*
10. Інформація громадського діяча Л. Мишуги Диктатору ЗУНР Є. Петрушевичу про військовий з'їзд української військової еміграції в Празі. *20 серпня 1920 р.*
11. З листа керівника закордонних справ ЗУНР С. Витвицького Президенту Української національної ради Східної Галичини Є. Петрушевичу щодо доцільності участі представників ЗУНР у роботі Всеукраїнського конгресу. *4 вересня 1920 р.*
12. З листа секретаря ЦК УКП А. Річицького членам берлінської партійної групи про приїзд в Україну В. Винниченка. *25 листопада 1920 р.*

13. Лист В. Винниченка чільним діячам УКП про розкол у закордонних групах українських комуністів, міжнародне становище і революційний рух та про необхідність передати йому інформацію про події в Україні. *2 грудня 1920 р.*
14. Лист полковника О. Вишнівського генерал-хорунжому О. Осецькому про становище української еміграції та прагнення певних військових кіл зайняти активну позицію в політиці УНР. *23 грудня 1920 р.*
15. Лист полковника О. Вишнівського генерал-хорунжому О. Осецькому про необхідність об'єднання української еміграції у спільний національний фронт та завдання її діяльності. *24 січня 1921 р.*
16. Лист керівника зовнішньополітичного відомства ЗУНР Р. Перфецького послу ЗУНР в ЧСР С. Смаль-Стоцькому про позицію представників Західної України у Всеукраїнській національній раді щодо статусу ЗУНР і соборності українських земель. *7 лютого 1921 р.*
17. Постанови Всеукраїнської національної ради про політичну ситуацію та українське питання. *12 лютого 1921 р.*
18. Лист члена УСДРП Й. Безпалка Закордонній групі партії у Відні про початок роботи Ради Республіки та участь у ній фракції українських соціал-демократів. *16 лютого 1921 р.*
19. Лист голови Празької групи УПСР М. Шаповала члену УСДРП М. Галагану про міжнародну соціалістичну конференцію у Відні, передачу її учасникам матеріалів про події в Україні, наявність різних позицій у середовищі УПСР стосовно ставлення до більшовицького режиму. *20 лютого 1921 р.*
20. Лист В. Вишиваного (Габсбурга-Лотрінгена) Г. Никетею із запевненням у відданості українській справі та проханням довести його позицію стосовно Східної Галичини Президенту Української національної ради Західної України Є. Петрушевичу. *17 березня 1921 р.*
21. Лист П. Андрієвського Диктатору ЗУНР Є. Петрушевичу про необхідність уникати недовіри і суперечок у відносинах наддніпрянських і надністрирських українців. *20 квітня 1921 р.*
22. Із пояснювальної записки колишнього сотника Армії УНР О. Нестеренка члену колегії Київської губернської надзвичайної комісії про керівне середовище УНР, його політичну орієнтацію, стосунки між С. Петлюрою, М. Омеляновичем-Павленком та Ю. Тютюнником. *24 травня 1921 р.*
23. Лист В. Винниченка члену Закордонної групи УСДРП М. Галагану про основні тези проекту платформи Українського революційно-соціалістичного союзу та можливості приєднання до нього Закордонної групи. *28 травня 1921 р.*
24. Лист М. Грушевського колишнім членам ЦК УПСР в Україні про позицію Закордонної делегації УПСР у питанні ставлення до радянської влади. *3 червня 1921 р.*
25. З листа голови Празької групи УПСР М. Шаповала члену УСДРП М. Галагану про необхідність усунення ворожнечі у стосунках українських соціалістичних партій та консолідацію їх навколо однієї програми. *17 червня 1921 р.*
26. Із доповіді таємного співробітника закордонного відділу ЦК КП(б)У про керівне середовище УНР у Польщі та підготовку ним збройного виступу проти радянської України. *21 червня 1921 р.*
27. Лист В. Поплавка проф. Д. Антоновичу із закликом повернутися в Україну та заохочувати до цього інших емігрантів. *5 жовтня 1921 р.*
28. З інформації радянського дипломатичного представництва в Празі Народному комісаріату закордонних справ УСРР про діяльність М. Грушевського, В. Винниченка та М. Шаповала. *8 жовтня [1921 р.].*

29. Лист М. Матюшенко В. Старосольському про діяльність у Відні українських соціал-демократів, доцільність їх переїзду до Праги та про відносини між еседеками та есерами. *18 жовтня 1921 р.*
30. Лист Є. Чикаленка В. Садовському про дві концепції продовження боротьби за українську державність і необхідність приїзду до Австрії С. Петлюри. *19 листопада 1921 р.*
31. Лист М. Галагана Д. Антоновичу про нездійсненність надій на французьку допомогу в боротьбі з більшовиками, розкол у середовищі соціал-демократів та можливість переговорів з радянською владою. *10 грудня 1921 р.*
32. Лист С. Тимошенка В. Садовському про небажання входити до складу нового Уряду УНР та з критикою особи С. Петлюри. *16 січня 1922 р.*
33. Лист ініціативної групи членів Українських Установчих Зборів, Української Центральної Ради і Трудового Конгресу України до всіх українських парламентарів із закликом прибути на конгрес до Австрії з метою прийняття постанови щодо права українського народу на державну самостійність. *18 січня 1922 р.*
34. Лист М. Галагана Д. Антоновичу про надіслання йому відозви «До українських парламентарів» та ставлення до неї окремих українських громадсько-політичних діячів. *21 січня 1922 р.*
35. Лист С. Тимошенка В. Садовському про політичну ситуацію і необхідність відсторонення від влади С. Петлюри. *25 січня 1922 р.*
36. Лист В. Винниченка М. Галагану про його ставлення до заяви українських політичних діячів та питання визнання радянської України. *26 січня 1922 р.*
37. Лист секретаря ЦК УСДРП П. Феденка до членів партії з викладенням позиції ЦК щодо участі в Конгресі українських парламентарів у Відні. *17 лютого 1922 р.*
38. Постанови Конгресу українських парламентарів у Відні про поточну політичну ситуацію та права України на самостійне існування. *21–26 лютого 1922 р.*
39. Лист В. Винниченка М. Галагану з приводу завершення Конгресу українських парламентарів у Відні. *21 березня 1922 р.*
40. Звернення Українського національного союзу до української еміграції із закликом об'єднатися навколо національної ідеї з метою досягнення незалежності України. *1 червня 1922 р.*
41. Із статуту Українського громадського комітету в Чехословаччині. *5 червня 1922 р.*
42. Резолюція Конгресу українського студентства західних земель України та еміграції щодо тактики студентства в громадському і студентському житті українства. *22 червня – 7 липня 1922 р.*
43. З листа О. Петлюри Л. Садовській про пропозицію католицької церкви взяти під опіку дітей українських емігрантів. *4 липня 1922 р.*
44. Протокол наради між генерал-поручником М. Омеляновичем-Павленком та представниками Українського національного козацького товариства про спільну працю в напрямку розбудови лав Товариства та створення Союзу чорноморських держав. *4 липня 1922 р.*
45. Лист військового представника Диктатора ЗУНР у Празі до команди Українського військового табору в Йозефові з проханням не допускати втягнення вояків табору до участі в повстанській боротьбі проти польської влади в Східній Галичині. *12 липня 1922 р.*
46. Ідейна платформа Українського національного козацького товариства. *Не пізніше липня 1922 р.*
47. Резолюція Комітету Ліги американських громадян українського походження про необхідність припинення суперечок в Уряді ЗУНР і Українській національній раді Східної Галичини та підтримку боротьби галицьких українців з поляками. *10 серпня 1922 р.*

48. З листа І. Борщака Д. Антоновичу про ставлення правлячих кіл Франції до радянської Росії та стосунки в середовищі української еміграції. *28 серпня 1922 р.*
49. Лист В. Винниченка Д. Антоновичу про міжнародне становище, можливість збройного зіткнення Великої Британії з радянською Росією та з оцінкою середовища УНР на чолі з С. Петлюрою. *22 вересня 1922 р.*
50. Лист В. Винниченка Д. Антоновичу про політику Великої Британії на Сході, необхідність підготовки політичних сил до активних дій, можливість відтворення Директорії УНР у новому складі. *26 вересня 1922 р.*
51. Лист М. Шаповала Д. Антоновичу про міжнародну ситуацію у зв'язку з греко-турецькою війною та її можливий вплив на розв'язання українського питання. *26 вересня 1922 р.*
52. Лист І. Борщака Д. Антоновичу про роль Франції у міжнародній політиці, ставлення до С. Петлюри у Великій Британії та Франції. *6 жовтня 1922 р.*
53. Лист В. Винниченка М. Галагану про підтримку ідеї створення нової політичної партії та необхідність подолання перешкод на цьому шляху. *10 листопада 1922 р.*
54. Лист В. Винниченка М. Галагану про передумови створення нової політичної партії, підготовку проекту її програми, необхідність залучення молодих сил. *21 листопада 1922 р.*
55. Лист Екзекутиви Об'єднання українських організацій у США Диктатору ЗУНР Є. Петрушевичу з висловленням пошани Уряду ЗУНР, Українській галицькій армії та всім громадянам краю за героїчну боротьбу з польськими окупантами. *20 грудня 1922 р.*
56. Із проекту статуту Групи української національної молоді високих шкіл в ЧСР. [1922].
57. Із проекту статуту Українського військового союзу в ЧСР. *Не раніше 18 січня 1923 р.*
58. Перший комунікат Українського військового союзу про створення Союзу та основні завдання його діяльності. *Не раніше 18 січня 1923 р.*
59. З листа І. Борщака Д. Антоновичу про діяльність української еміграції у Франції. *12 березня 1923 р.*
60. Лист В. Винниченка М. Галагану про шляхи подолання розколу в Празькій закордонній групі УСДРП. *12 березня 1923 р.*
61. Із оперативного зведення № 6 іноземного відділення ДПУ УСРР про діяльність Української національної ради ЗУНР, стосунки між Є. Петрушевичем і Є. Коновальцем. *28 березня 1923 р.*
62. З листа О. Макаренка Ю. Колларду про долю Галичини та причини невдачі у визвольних змаганнях. *3 квітня 1923 р.*
63. Лист Голови Ради Міністрів УНР А. Лівницького сотнику В. Шевченку про з'ясування можливостей влаштування українських старшин на навчання до військових академій іноземних країн. *11 травня 1923 р.*
64. Лист групи старшин з Українського військового табору в Йозефові генералу А. Кравсу про створення в таборі «Легіону смерті» для продовження боротьби з польською окупацією та про необхідність зібрання коштів для переговорів у цій справі українських вояків з литовським урядом. *28 травня 1923 р.*
65. Комунікат Стрілецької Ради Українських січових стрільців у Празі з приводу політичної ситуації в Західній Україні. *10 липня 1923 р.*
66. З платформи Празької групи Української радикально-демократичної партії про створення єдиного національно-державного фронту і культурну працю на еміграції. *Липень – грудень 1923 р.*

67. Лист Є. Архипенка генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку про підтримку ідеї створення Українського козацького орденського товариства та з надією на те, що українська справа стане актуальною. *15 вересня 1923 р.*
68. З проекту програми військової підготовки української еміграції, підготовленої сотниками Армії УНР І. Орлом-Орленком та В. Шевченком. *20 вересня 1923 р.*
69. Лист виконуючого обов'язки команданта Українського військового табору сотника І. Козака Комітету західноукраїнської еміграції в Празі з повідомленням про наміри чеської влади закрити табір та необхідність у зв'язку з цим терміново подбати про долю української військової еміграції. *29 вересня 1923 р.*
70. Інформація «Вістей Українського центрального комітету в Польщі» про українську еміграцію на польських теренах. *1 жовтня 1923 р.*
71. Лист голови української дипломатичної місії в Румунії К. Мацієвича генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку про заходи щодо створення Українського громадського національного центру. *16 жовтня [1923 р.].*
72. Лист празької групи УСДРП Д. Антоновичу про необхідність усім членам партії вийти зі складу Українського громадського комітету та редакції журналу «Нова Україна» через ворожу позицію керівництва Комітету стосовно українських соціал-демократів. *30 жовтня 1923 р.*
73. Інформація середовища ЗУНР про конференцію західноукраїнської еміграції та прийняті нею резолюції про боротьбу за об'єднання всіх українських земель в єдиній державі. *Не раніше 1 листопада 1923 р.*
74. З листа І. Орла-Орленка В. Шевченку про плани переведення з території Польщі до Чехословаччини частини української військової еміграції. *22 листопада 1923 р.*
75. Лист генерал-хорунжого В. Куца В. Шевченку про видання першого числа військового журналу «Табір» і необхідність розповсюдження його серед української еміграції в ЧСР. *13 грудня 1923 р.*
76. З листа генерал-хорунжого М. Капустянського сотникові В. Шевченку про розмови у Берліні з генералом М. Омеляновичем-Павленком і полковником Є. Коновальцем з приводу організації військового навчання української еміграції. *22 грудня 1923 р.*
77. Із тексту інтерв'ю С. Петлюри закордонній агенції РУСС-ПРЕС про українську еміграцію та характер її стосунків з російськими емігрантськими колами. *Грудень 1923 р.*
78. Із статуту Товариства бувших військових Армії УНР в Польщі. *[1923 р.].*
79. Лист невідомого автора до невстановленого адресата про становище української еміграції в Польщі. *1 січня 1924 р.*
80. Лист полковника Армії УНР М. Чеботаріва сотнику В. Шевченку з інформацією про від'їзд С. Петлюри з Польщі в Західну Європу та з характеристикою деяких військових діячів УНР. *12 січня 1924 р.*
81. Лист О. Скоропис-Йолтуховського Д. Антоновичу про перспективи української справи у зв'язку зі смертю В. Леніна. *27 січня 1924 р.*
82. Проект листа групи старшин Армії УНР М. Грушевському у зв'язку з його наміром виїхати з еміграції до радянської України. *29 січня 1924 р.*
83. Стенограма зборів українських громадсько-політичних діячів у Празі з обговоренням доповіді В. Винниченка про політичне становище в Україні, створення Республікансько-демократичного союзу та завдання української еміграції. *11 лютого 1924 р.*
84. Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про необхідність встановлення зв'язку між українською еміграцією та національно-свідомим громадянством в радянській Україні. *12 травня 1924 р.*

85. Лист дипломатичного представника ЗУНР Л. Мишуги Президенту ЗУНР Є. Петрушевичу про свою діяльність в США, збір коштів серед еміграції на підтримку вільної боротьби проти польської влади в Галичині, необхідність активізації дипломатичних акцій ЗУНР. *15 травня 1924 р.*
86. Із комунікату Другого з'їзду ЦЕСУС щодо заяви комуністичних делегатів від студентства. *3–10 липня 1924 р.*
87. Резолюція конференції УСДРП у Празі про міжнародне становище, події в Україні та необхідність об'єднання українських демократичних сил в еміграції. [*Не пізніше 10 липня 1924 р.*]
88. Із звіту виконуючого обов'язки коменданта частин УГА в ЧСР сотника І. Козака Президенту Української національної ради ЗУНР Є. Петрушевичу про стан в українському таборі в Йозефові та про причини намірів його мешканців виїхати до радянської України. *13 липня 1924 р.*
89. З листа генерал-хорунжого М. Удовиченка генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку з пропозицією виступити в ролі об'єднувача української військової еміграції. *12 жовтня 1924 р.*
90. Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про українську еміграцію в Польщі та характеристику окремих її діячів. *22 жовтня 1924 р.*
91. Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про діяльність російських емігрантських кіл, українську еміграцію та її вплив на суспільно-політичне та культурне життя в радянській Україні. *20 січня 1925 р.*
92. Лист С. Петлюри К. Мацієвичу про стан української справи та створення єдиного громадського центру українства. *25 січня 1925 р.*
93. З листа генерал-хорунжого М. Удовиченка невстановленому адресату в Польщі про українську військову еміграцію у Франції та розбіжності в її середовищі. *1 лютого 1925 р.*
94. Лист С. Петлюри сотнику В. Шевченку з проханням подати докладну інформацію про думки і настрої української молоді, яка перебуває в Чехословаччині. *2 лютого 1925 р.*
95. Лист С. Петлюри К. Мацієвичу щодо перспектив української справи за кордоном і вплив на неї федеративних настроїв частини української еміграції. *22 травня 1925 р.*
96. Лист С. Петлюри К. Мацієвичу про шляхи розвитку українського політичного життя, долю української автокефальної церкви та про ставлення до ідеї побудови будь-яких федеративних зв'язків України з Росією. *12 червня 1925 р.*
97. Лист академіка С. Смаль-Стоцького невстановленому адресату в Україні про стан української еміграції та її характеристику у порівнянні з чеським середовищем. *15 червня 1925 р.*
98. Із звернення Управи Української громади у Франції до української еміграції у зв'язку зі спробами представників середовища УНР розколоти громаду і захопити керівництво нею. *1 липня 1925 р.*
99. Заява Центральної управи гетьманського руху з приводу публікації української емігрантської преси із компрометацією П. Скоропадського та звинуваченнями його у зв'язках із російськими монархічними колами. *16 липня 1925 р.*
100. Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про діяльність української еміграції та відсутність злагоди в її середовищі. *31 серпня 1925 р.*
101. Лист К. Мацієвича С. Петлюрі про перспективи створення українського громадського центру в ЧСР, доцільність вибору Праги для розміщення Центрального Бюро української еміграції, підготовку українського наукового з'їзду та про питання повернення частини емігрантів до УСРР. *14 листопада 1925 р.*

102. Заява ЦЕСУС у зв'язку зі спробами польської влади домогтися від української громадськості в Західній Україні визнання державних прав Польської держави на західноукраїнські землі. *22 грудня 1925 р.*
103. Декларація і платформа Легії українських націоналістів. *1925 р.*
104. Інформаційне повідомлення невстановленого кореспондента про становище української еміграції в Чехословаччині. *Не пізніше 15 січня 1926 р.*
105. Повідомлення Тимчасової Ради про нараду делегатів від українських організацій у ЧСР з питань утворення загальноукраїнського емігрантського об'єднання на чехословацьких теренах. *Не раніше 18 квітня 1926 р.*
106. Із довідки Народного комісаріату закордонних справ УСРР ЦК КП(б)У про українську еміграцію в Європі. *Не раніше 1 травня 1926 р.*
107. Лист М. Чеботаріва В. Шевченку про вбивство С. Петлюри та реагування на його смерть української еміграції. *Не раніше 30 травня 1926 р.*
108. Інформація повпредства СРСР у Варшаві про рішення керівництва УНР здійснити терористичний акт проти представників СРСР у зв'язку з вбивством С. Петлюри. *Не раніше 25 травня 1926 р.*
109. Резолюції наради членів Української радикально-демократичної партії у зв'язку з трагічною загибеллю С. Петлюри та визнання легітимності Уряду УНР на чолі з А. Лівичким. *Не раніше 25 травня 1926 р.*
110. Звернення УСДРП до українських робітників і селян у зв'язку з вбивством С. Петлюри та закликом об'єднуватися в лавах соціал-демократів для побудови вільної і самостійної Української Держави. *Не раніше 25 травня 1926 р.*
111. Лист колишнього міністра рільництва УНР Є. Архипенка К. Мацієвичу з приводу загибелі С. Петлюри і з пропозицією висунути кандидатуру генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка на роль лідера в українському самостійницькому русі. *28 травня 1926 р.*
112. Резолюція представників української еміграції в ЧСР, прийнята на жалібній академії в Празі, присвяченій трагічній загибелі С. Петлюри. *29 травня 1926 р.*
113. Лист колишнього українського дипломата М. Стаховського Д. Антоновичу про причини вбивства С. Петлюри і непричетність останнього до єврейських погромів в Україні. *3 червня 1926 р.*
114. Звернення керівництва УНР до українського народу та еміграції у зв'язку з вбивством С. Петлюри із закликом об'єднуватися з метою відновлення української державності. *12 червня 1926 р.*
115. Лист організації «Український Стяг» до Легії українських націоналістів з приводу створення в еміграційному середовищі Українського державно-національного центру. *16 червня 1926 р.*
116. Відповідь Легії українських націоналістів організації «Український Стяг» з приводу створення Українського національно-політичного об'єднання закордоном. *Не раніше 16 червня 1926 р.*
117. Лист громадського діяча й адвоката А. Марголіна В. Прокоповичу з міркуваннями щодо судового процесу над вбивцею С. Петлюри. *23 червня 1926 р.*
118. Лист Є. Лукасевича К. Мацієвичу про становище в Державному центрі УНР після смерті С. Петлюри, положення в УСРР, підготовку до Всеукраїнського наукового з'їзду в Празі. *28 червня 1926 р.*
119. З платформи Української радикально-демократичної партії. *Липень 1926 р.*
120. Проект платформи Українського національно-політичного об'єднання закордоном. *1 вересня 1926 р.*

121. Лист О. Безпалка В. Садовському про зустріч єврейських та українських діячів у Парижі у зв'язку з підготовкою до судового процесу над вбивцею С. Петлюри. *11 вересня 1926 р.*
122. Лист Закордонної групи УСДРП Комітету з утворення Українського національно-політичного об'єднання закордоном про неможливість створення такої організації через суперечності в середовищі української еміграції. *18 жовтня 1926 р.*
123. Лист голови Української громади у Франції І. Стасіва до голови пражської Закордонної групи УСДРП М. Галагана про українську еміграцію на французьких теренах та з проханням повідомити про ставлення групи до політичного об'єднання української еміграції за кордоном. *25 жовтня 1926 р.*
124. Лист І. Стасіва Комісії III з'їзду Союзу українських емігрантських організацій у Франції про українську еміграцію, причини її роз'єднання та про необхідність консолідації всіх національно-державницьких сил українства за кордоном. *Жовтень 1926 р.*
125. Лист діяча Закордонної групи УПСР у Празі Н. Григорієва до невстановленого адресата в Галичині про ставлення есерів до подій у радянській Україні та про можливість повернення на батьківщину певних категорій емігрантів. *Жовтень 1926 р.*
126. Лист Головного Комітету Закордонної організації УПСР до Комітету Закордонної групи УСДРП з повідомленням про вихід з організаційного комітету по створенню Українського національно-політичного об'єднання закордоном. *2 листопада 1926 р.*
127. Із статуту Союзу бувших вояків Армії УНР у ЧСР. *6 листопада 1926 р.*
128. З інформації радника повноважного представництва СРСР у Варшаві про українську політичну еміграцію в Польщі. *14 листопада 1926 р.*
129. Заява Закордонної делегації УСДРП до українського громадянства з критикою діяльності лідера українських соціалістів-революціонерів та його звинувачень на адресу української соціал-демократії. *19 листопада 1926 р.*
130. Протест-звернення українських студентів-емігрантів до світового студентства і громадськості у зв'язку з підготовкою у Франції судового процесу над вбивцею С. Петлюри і спробами антиукраїнських політичних сил звинуватити Уряд і Армію УНР в єврейських погромах. *Не раніше осені 1926 р.*
131. З інформації повноважного представництва СРСР у Варшаві про українську еміграцію в Польщі та українсько-польські контакти. *6 грудня 1926 р.*
132. Лист О. Петлюри родині Садовських про українську еміграцію, її діяльність, відсутність загально визнаного лідера серед українства та з характеристикою деяких соратників С. Петлюри. *13 січня 1927 р.*
133. Лист відпоручника військового міністра УНР на Балканах підполковника В. Филоновича голові Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР полковнику А. Кметі з питань діяльності української еміграції. *7 березня 1927 р.*
134. З листа підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про становище української еміграції в Болгарії. *20 березня 1927 р.*
135. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського і начальника Генштабу Армії УНР генерал-хорунжого В. Куца міністру закордонних справ УНР в екзилі О. Шульгину з проханням вплинути через болгарських дипломатів на Уряд Болгарії стосовно його ставлення до української еміграції. *31 березня 1927 р.*
136. Лист академіка С. Смаль-Стоцького Ф. Шевченку з характеристикою внутрішнього життя української еміграції в ЧСР. *9 квітня 1927 р.*

137. З листа підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про свої враження від спілкування з делегатами IV з'їзду Української громади у Франції. *26 квітня 1927 р.*
138. Із статуту Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції. *15 травня 1927 р.*
139. Лист діяча Гетьманського центру В. Липинського В. Старосольському з проханням висловитися щодо теорії української класократичної монархії та роздумами про недержавність української нації. *4 червня 1927 р.*
140. З листа Д. Дорошенка Д. Антоновичу про участь у міжнародному конгресі етнографів у Польщі, подорож на Волинь та враження від її колонізації. *18 червня 1927 р.*
141. Вітання Управи Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР Товариству бувших вояків Армії УНР у Франції з нагоди його утворення. *9 серпня 1927 р.*
142. Лист Управи Українського центрального комітету в Польщі О. Лотоцькому з пропозицією до української еміграції в ЧСР надати О. Шульгину повноваження репрезентувати інтереси українства за кордоном перед Лігою Націй. *3 грудня 1927 р.*
143. Лист проректора Вищої художньої школи в Одесі М. Жука Д. Антоновичу з пропозицією переїхати до України на викладацьку роботу. *1927 р.*
144. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу з оцінкою його роботи серед української військової еміграції в Болгарії та завданнями щодо її подальшого поглиблення і поширення. *28 лютого 1928 р.*
145. Лист редактора журналу «Літературно-науковий вісник» Д. Донцова академіку С. Смаль-Стоцькому про наміри більшовиків через свою креатуру в Галичині відібрати в нього редагування журналу. *31 травня 1928 р.*
146. Лист голови Державного центру УНР А. Ливицького міністру закордонних справ УНР в екзилі О. Шульгину про спроби примирити українські політичні кола Західної України з польською владою та наміри більшовиків поширити свій вплив на цей регіон. *2 червня 1928 р.*
147. Лист академіка С. Смаль-Стоцького Д. Донцову з підтримкою його діяльності на посаді редактора «Літературно-наукового вісника». *8 червня 1928 р.*
148. Інформація В. Филоновича військовим і державним діячам УНР В. Сальському, В. Змієнку, А. Кметі, В. Прокоповичу та О. Шульгину про переговори в Празі між керівництвом Проводу українських націоналістів та членами Директорії УНР П. Андрієвським, А. Макаренком та Ф. Швецем. *Не раніше 13 червня 1928 р.*
149. Нота уповноваженого української еміграції О. Шульгина до Ліги Націй з проханням зазначати в міжнародних паспортах українських емігрантів їх етнічну приналежність. *30 серпня 1928 р.*
150. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського В. Филоновичу про особливості ведення роботи серед української еміграції на Балканах і в Туреччині. *6 вересня 1928 р.*
151. Лист голови Проводу українських націоналістів Є. Коновальця В. Садовському з приводу публікації в часописі «Тризуб» замітки з наклепами на його особу. *14 вересня 1928 р.*
152. Інформаційне агентурне повідомлення ЦК КП(б)У про українську еміграцію в ЧСР та активізацію консолідаційних дій середовища УНР. *16 жовтня 1928 р.*
153. З листа В. Филоновича начальнику розвідвідділу Генштабу Армії УНР генерал-хорунжому В. Змієнку про діяльність українських націоналістів, розбіжності в середовищі прихильників І. Полтавця-Острияниці та інші події в житті української еміграції. *26 жовтня 1928 р.*

154. З політичного інформаційного бюлетеня № 1 Державного центру УНР про позицію В. Винниченка, еміграційного середовища П. Скоропадського, Закордонної групи УПСР М. Шаповала, Проводу українських націоналістів та прихильників І. Полтавця-Острианиці щодо розв'язання українського питання. *15 листопада 1928 р.*
155. Лист Комітету допомоги голодуючим в Україні голові Українського республікансько-демократичного клубу К. Мацієвичу про створення Комітету та його склад. *7 грудня 1928 р.*
156. З листа В. Филоновича сотнику Колтуновському з характеристикою середовища кубанського козацтва в еміграції та зв'язки з ним Уряду УНР. *18 грудня 1928 р.*
157. Лист В. Филоновича В. Сальському про стан української еміграції в Болгарії, Югославії, Туреччині та перспективи встановлення зв'язків з українством в Ірані. *Грудень 1928 р.*
158. Лист голови Українського громадсько-допомогового комітету в Румунії Г. Порохівського до Управи Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР з проханням дати поради щодо боротьби з комуністичною пропагандою серед української еміграції. [*1928 р.*].
159. Політичний звіт середовища УНР про діяльність українських соціалістів-революціонерів та націоналістів на теренах Чехословаччини та Франції. [*1928 р.*].
160. Наказ Головної команди війська і флоту УНР до військових осередків української еміграції з нагоди святкування Нового Року та із закликом до єднання. *1 січня 1929 р.*
161. Інформаційне повідомлення VII відділу штабу Українського військового округу про становище на окупованій поляками території Волині. *4 січня 1929 р.*
162. Лист підполковника В. Филоновича генерал-хорунжому В. Змієнку про діяльність українських соціалістів-революціонерів та націоналістів у Чехословаччині. *16 січня 1929 р.*
163. Звернення Комітету допомоги голодуючим в Україні до української еміграції із закликом збирати гроші й продовольство для допомоги потерпаючому від голоду населенню України. *27 січня 1929 р.*
164. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу про напрямки його роботи серед української еміграції на Балканах і в Туреччині з метою об'єднання її навколо національно-державницького ідеалу. *21 лютого 1929 р.*
165. З листа В. Филоновича полковнику А. Кметі про стосунки в середовищі українських націоналістів та склад Проводу ОУН. *27 лютого 1929 р.*
166. Лист Генеральної Ради українських емігрантських організацій у Франції до основних осередків української еміграції в Європі з пропозицією скликати в Парижі конференцію для обговорення питання загальної організації українців за кордоном. *14 березня 1929 р.*
167. З листа сотника М. Забелло підполковнику В. Филоновичу про стан української еміграції в Туреччині. *25 березня 1929 р.*
168. Із доповіді голови Української громади в Болгарії полковника Б. Цибульського про стан української еміграції на болгарських теренах. *20 квітня 1929 р.*
169. Лист представника середовища УНР П. Сікори підполковнику В. Филоновичу про організацію передачі в Україну антирадянських видань. *29 квітня 1929 р.*
170. Лист генерал-хорунжого В. Змієнка В. Филоновичу про Українську національну раду закордоном та її розкольніцьку діяльність серед української еміграції. *2 травня 1929 р.*

171. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Проході про діяльність української військової еміграції у Чехословаччині. *20 травня 1929 р.*
172. Лист міністра закордонних справ Уряду УНР в екзилі О. Шульгина К. Мацієвичу про порушення в Лізі Націй питання щодо голоду в Україні. *28 травня 1929 р.*
173. Лист В. Сальського В. Филоновичу з вказівками щодо ведення роботи серед української еміграції в ЧСР і на Балканах. *3 червня 1929 р.*
174. Лист В. Филоновича інженеру Тушевському про доцільність створення в Ірані української громади та з проханням вивчити можливість конспіративної пересилки до СРСР українських закордонних видань. *20 червня 1929 р.*
175. Лист уповноваженого представника Уряду УНР в Туреччині В. Мурського військовому міністру УНР В. Сальському про можливість розгортання роботи серед української еміграції на турецьких теренах. *10 липня 1929 р.*
176. З листа підполковника В. Проходи сотнику В. Шевченку про справи в середовищі української еміграції в ЧСР, ситуацію в радянській Україні та перспективи української справи. *8 серпня 1929 р.*
177. Лист В. Филоновича В. Сальському з інформацією про стан української еміграції на Балканах, конфлікт лідера есерів М. Шаповала з чеською владою та про події в Україні. *12 вересня 1929 р.*
178. Лист М. Шаповала громадському діячеві Ю. Колларду про долю української еміграції, обмеження її матеріальної підтримки в ЧСР, доцільність повернення емігрантів з вищою освітою в радянську Україну. *29 вересня 1929 р.*
179. З листа громадського діяча А. Жука сотнику В. Шевченку про посилення націоналістичних впливів у європейській політиці та перспективи української справи. *5 листопада 1929 р.*
180. З листа М. Левицького громадській діячці В. О'Коннор-Вілінській про атмосферу серед української інтелігенції в еміграції та Україні. *19 листопада 1929 р.*
181. Заява Української головної еміграційної ради в Парижі у зв'язку з арештами в УСРР осіб, звинувачених у приналежності до так званої Спілки визволення України. *2 грудня 1929 р.*
182. Лист В. Сальського голові Союзу бувших вояків Армії УНР у ЧСР О. Алмазову про необхідність поширення серед військової еміграції інформації про виступ сенатора США Копленда на підтримку української самостійності та надіслання йому подяки від українських вояків. *5 грудня 1929 р.*
183. Резолюція-протест викладацького складу Української господарської академії в Подєбрадах з приводу підготовки органами ДПУ судового процесу над членами Спілки визволення України. *14 грудня 1929 р.*
184. Лист сотника Гарячого військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про стан української еміграції в Братиславі. *14 грудня 1929 р.*
185. Лист голови Союзу бувших вояків Армії УНР в ЧСР генерал-хорунжого О. Алмазова військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про характер стосунків у середовищі української військової еміграції та взаємовідносини з донськими козаками-самостійниками в Чехословаччині. *24 грудня 1929 р.*
186. Лист В. Сальського О. Алмазову про ідеологію української військової еміграції та необхідність згуртування її навколо Уряду УНР в екзилі. *26 грудня 1929 р.*
187. Звернення Української головної еміграційної ради в Парижі до еміграційного середовища із закликом організувати збір підписів на підтримку ініціативи американського сенатора Копленда щодо визнання сенатом США незалежної України. *15 січня 1930 р.*

188. Лист голови Управи Союзу бувших вояків Армії УНР у Румунії полковника Г. Порохівського до Управи Союзу бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині з викладом стану і внутрішнього життя української еміграції в Румунії. *17 січня 1930 р.*
189. Лист голови Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції генерал-хорунжого О. Удовиченка до голови Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у Чехословаччині генерал-хорунжого О. Алмазова про акції щодо покладання вінка на могилу шведського короля Карла XII. *24 січня 1930 р.*
190. Лист О. Алмазова військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про встановлення зв'язку з українськими громадами в Харбіні та стан організацій українських вояків в еміграції. *30 січня 1930 р.*
191. Лист Б. Мартоса редактору українського часопису «Свобода» В. Кедровському з проханням закликати українську еміграцію в США подати свій голос до Ліги Націй на захист національної гідності українців. *24 лютого 1930 р.*
192. З листа полковника О. Шаповала Ю. Колларду про завдання українських емігрантів – учасників визвольних змагань та про необхідність критичного переосмислення попереднього досвіду. *7 березня 1930 р.*
193. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Проході з критикою позиції одного з лідерів українських соціал-демократів І. Мазепи і висловленням побоювань щодо негативного впливу розбіжностей в українському еміграційному середовищі на долю української справи. *11 березня 1930 р.*
194. Лист редактора часопису «Свобода» В. Кедровського Б. Мартосу про згоду українців США підтримати акцію української еміграції в Європі за визнання Лігою Націй права українців вказувати в міжнародних паспортах свою національну приналежність. *14 березня 1930 р.*
195. З листа Б. Мартоса О. Скоропис-Йолтуховському про необхідність єднання політичних осередків української еміграції у справі захисту права українців на внесення до міжнародних паспортів біженців своєї етнічної приналежності. *31 березня 1930 р.*
196. Інформація про судовий процес у Харкові над Спілкою визволення України, надіслана військовим міністром УНР генерал-хорунжим В. Сальським голові Управи Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР генерал-хорунжому О. Алмазову для ознайомлення з нею української еміграції. *7 квітня 1930 р.*
197. З листа Є. Онацького редактору газети «Український голос» і члену ОУН З. Пеленському про суперечності в політичному середовищі української еміграції між наддніпрянцями та наддністрянцями. *Не пізніше 10 квітня 1930 р.*
198. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського голові Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР генерал-хорунжому О. Алмазову про тенденційний характер радіоповідомлень стосовно суду над членами Спілки визволення України у Харкові та недоцільність їх розповсюдження в середовищі української еміграції. *12 квітня 1930 р.*
199. Рапорт О. Алмазова В. Сальському про зустріч з представниками російської незалежної козацької групи «Союз вільних козаків». *Не раніше 22 квітня 1930 р.*
200. З листа голови Проводу ОУН Є. Коновальця секретарю Проводу В. Мартинцю про контакти українських націоналістів з генерал-поручником М. Омеляновичем-Павленком та представниками гетьманського середовища. *12 травня 1930 р.*
201. З листа групи членів УСДРП до Закордонної делегації УСДРП про створення ними фракції у складі партії через критичне ставлення Закордонної делегації до Уряду УНР. *13 травня 1930 р.*

202. З листа секретаря Проводу ОУН В. Мартинця полковнику Є. Коновальцю про діяльність української еміграції в ЧСР та переговори з генерал-поручником М. Омеляновичем-Павленком. *15 травня 1930 р.*
203. Лист Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у ЧСР із закликом до своїх членів вшанувати пам'ять С. Петлюри та бути готовим до боротьби за звільнення України від радянської влади. *25 травня 1930 р.*
204. Лист головного редактора «Літературно-наукового вісника» Д. Донцова редакції часопису ОУН «Розбудова нації» з приводу характеру стосунків між редакціями обох видань. *20 червня 1930 р.*
205. Лист В. Сальського голові Союзу організацій бувших вояків у ЧСР Армії УНР О. Алмазову про завдання української військової еміграції в Чехословаччині. *9 липня 1930 р.*
206. З листа Є. Коновальця В. Мартинцю про характер контактів українських націоналістів з представниками різних політичних груп української еміграції. *10 липня 1930 р.*
207. З листа заступника голови Проводу ОУН М. Сціборського діячу ОУН М. Кушніру про українську еміграцію, її партії та політичні організації й ставлення до них ОУН. *27 липня 1930 р.*
208. Лист діяча гетьманського середовища О. Скоропис-Йолтуховського секретарю Проводу ОУН В. Мартинцю про можливі умови співпраці гетьманців і націоналістів. *28 липня 1930 р.*
209. Із листа Є. Коновальця М. Сціборському про ставлення українських націоналістів до різних політичних груп української еміграції. *22 серпня 1930 р.*
210. Лист громадського діяча С. Шелухина члену Проводу ОУН Д. Андрієвському про необхідність українській еміграції виступати на міжнародній арені єдиним фронтом та про полюнофільську позицію керівного середовища УНР. *23 серпня 1930 р.*
211. Лист В. Сальського підполковнику В. Проході про необхідність тактовного поводження з організаціями українських вояків та про позицію стосовно донських козаків, прихильних до ідеї української самостійності. *11 вересня 1930 р.*
212. Звернення Центрального виконавчого комітету українських емігрантських організацій у ЧСР до громадськості й урядів світових держав із закликом засудити терористичні дії польської влади на західноукраїнських землях і захистити місцеве українське населення. *20 жовтня 1930 р.*
213. Лист В. Сальського полковнику І. Дубовому про особливості організації українських вояків в еміграції та необхідність уникати конфліктів в їхньому середовищі. *29 жовтня 1930 р.*
214. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Проході про необхідність вивчення настроїв української еміграції в Чехословаччині та із застереженнями щодо контактів з російською військовою еміграцією. *8 січня 1931 р.*
215. Лист В. Проході В. Сальському про напади ідеологічних опонентів на Державний центр УНР та про деякі питання з життя української еміграції в Чехословаччині. *13 січня 1931 р.*
216. Із листа В. Сальського В. Проході про необхідність посилення контактів українського вояцтва з цивільною українською еміграцією з метою роз'яснення їй ролі і місця армії у визвольних змаганнях українського народу. *20 січня 1931 р.*
217. Лист В. Сальського В. Проході про тенденції ставлення чехословацької влади до української еміграції. *23 травня 1931 р.*

218. Лист архієпископа Української автокефальної ортодоксальної церкви в США і Канаді Д. Теодоровича підполковнику В. Проході про необхідність долати труднощі в житті української еміграції та бути готовим до боротьби за національні ідеали. *15 липня 1931 р.*
219. Ідеологічна платформа Української студентської корпорації «Зарево». *19–21 липня 1931 р.*
220. З листа військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу про поїздку на Балкани та в Румунію і настрої в українському еміграційному середовищі цих країн. *21 липня 1931 р.*
221. З листа В. Филоновича В. Сальському про участь у Міжнародній конференції військових комбатантів у Празі, роботу серед української еміграції на Балканах та шляхи її поліпшення. *6 серпня 1931 р.*
222. Лист В. Сальського В. Проході про недоцільність підтримання зв'язків із козацькими товариствами русофільського спрямування. *8 серпня 1931 р.*
223. З листа полковника О. Шаповала Ю. Колларду про американську дійсність та українську еміграцію в США. *15 серпня 1931 р.*
224. Лист А. Лівницького Ю. Колларду з побажанням підтримання постійних контактів, надією на повернення в Україну та про відсутність молоді генерації провідників національної ідеї. *25 серпня 1931 р.*
225. З листа В. Филоновича голові Української громади у Варні про діяльність українських націоналістів та їх боротьбу проти Державного центру УНР. *9 вересня 1931 р.*
226. Відозва Комітету по вшануванню пам'яті 359 розстріляних українських козаків і старшин під Базаром до українського громадянства із закликом зібрати кошти на видання збірника документів і матеріалів про Другий зимовий похід Армії УНР. *20 вересня 1931 р.*
227. З листа полковника Б. Недолі-Цибульського В. Сальському про реакцію Української громади у Варні на перебування в цьому місті члена Проводу ОУН М. Сціборського. *30 вересня 1931 р.*
228. З листа підполковника В. Проходи генерал-хорунжому В. Петріву про труднощі об'єднання української еміграції на одній політичній платформі. *30 жовтня 1931 р.*
229. З листа Управи Українського культурно-просвітнього товариства «Тарас Шевченко» у м. Варна В. Филоновичу про перебування у місті М. Сціборського, негативну реакцію на звістку про знайомство польського представника з життям Української громади в Софії та про прибуття біженців з радянської України. *1 листопада 1931 р.*
230. Лист В. Сальського В. Проході про необхідність використовувати в інтересах української справи агресивні плани Японії на Далекому Сході. *4 листопада 1931 р.*
231. З листа В. Сальського В. Филоновичу про плани співпраці польської та української молоді в контексті ознайомлення зі станом справ на Сході Європи. *23 листопада 1931 р.*
232. З листа генерал-хорунжого В. Петріва полковнику В. Кедровському про значення Закарпатського регіону для вирішення українського питання в умовах ускладнення міжнародних відносин на Сході Європи. *14 грудня 1931 р.*
233. Із доповіді В. Филоновича «Поширення пропаганди між українською еміграцією на Балканах» про основні осередки української еміграції в Болгарії, Югославії і Туреччині та їх ідеологічне спрямування. *Не раніше 1931 р.*
234. Декларація українських еміграційних осередків Європейського об'єднання українських організацій на чужині для виборення національної і державної незалежності України. *21 січня 1932 р.*

235. Лист полковника В. Кедровського генерал-хорунжому В. Петриву про надіслання коштів для допомоги Українському військово-науковому товариству в Празі та про спроби організувати військове навчання української еміграції в США. *8 лютого 1932 р.*
236. Лист голови Української стрілецької громади в США В. Галана В. Петриву з пропозицією перетворити Українське військово-наукове товариство у Празі на Український генеральний штаб з метою організації військового навчання української еміграції. *14 лютого 1932 р.*
237. Лист Х. Кононенко голові Управи Союзу бувших старшин Армії УНР у ЧСР В. Проході про участь членів Союзу в святкуванні 300-ї річниці з дня народження гетьмана І. Мазепи. *19 лютого 1932 р.*
238. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Проході про проблему поколінь в українській еміграції та з проханням повідомити про склад членів Спілки ім. І. Мазепи. *11 березня 1932 р.*
239. Лист В. Кедровського В. Петриву про діяльність Української стрілецької громади в США, про необхідність її співпраці з Українським військово-науковим товариством у Празі та з побажанням перетворення українських військових емігрантів в організовану силу. *19 березня 1932 р.*
240. Звернення Управи Союзу українських журналістів і письменників на чужині до світової громадськості у зв'язку із репресивними діями радянської влади під час колективізації сільського господарства в Україні та розстрілами людей, які втікають від голоду за кордон. *5 квітня 1932 р.*
241. З листа генерал-хорунжого В. Петрива одному із знайомих у США про підготовку до видання Українським військово-науковим товариством у Празі військового журналу та про становище української еміграції в ЧСР. *18 квітня 1932 р.*
242. Лист С. Шемета Ю. Колларду про діяльність гетьманців-державників та можливість повалення радянської влади силами Німеччини при підтримці Англії й Франції. *28 квітня 1932 р.*
243. Заява Секретаріату Європейського об'єднання українських організацій на чужині про характер розбіжностей між Об'єднанням та Головною еміграційною радою в Парижі. *7 травня 1932 р.*
244. Лист полковника Д. Антончука підполковнику В. Проході з позитивною оцінкою діяльності українських націоналістів та про необхідність об'єднувати зусилля старшої і молодшої генерації української еміграції. *7 червня 1932 р.*
245. Маніфест групи українських політичних діячів за кордоном про скликання Всеукраїнського національного конгресу з метою об'єднання українства для захисту своїх національних і державних інтересів. *10 червня 1932 р.*
246. Лист О. Шаповала В. Петриву про позитивну оцінку ініціатив Українського військово-наукового товариства у Празі, ситуацію в США в часи світової економічної кризи та обмежені фінансові можливості української еміграції за океаном щодо підтримки земляків у Європі. *24 червня 1932 р.*
247. Лист В. Кедровського В. Петриву про підготовку з'їзду Української стрілецької громади в США, можливі зміни в керівництві нею та про незмінність політики США щодо Радянського Союзу. *24 червня 1932 р.*
248. Лист генерала В. Сварики генерал-хорунжому В. Петриву з подякою за святкування 15-ї річниці утворення Української армії, вірою в повернення на батьківщину та закликом не орієнтуватися на історичних ворогів України. *20 липня 1932 р.*
249. Лист полковника О. Шаповала Ю. Колларду з критикою діяльності середовища УНР за кордоном. *3 серпня 1932 р.*

250. Лист В. Петріва до невстановленого адресата з проханням поінформувати членів Українського військово-наукового товариства у Празі про ставлення місцевих політиків до українського питання у зв'язку з очікуваними змінами на сході Європи. *14 серпня 1932 р.*
251. Лист А. Марголіна К. Мацієвичу про надіслання його статті до часописів «Свобода» і «Народна воля» та про наміри встановити зв'язки з адміністрацією президента США Ф. Рузвельта. *20 грудня 1932 р.*
252. З листа О. Удовиченка до невстановленого адресата про непорозуміння серед українського вояцтва в Польщі та стан української військової еміграції у Франції. [*1932 р.*]
253. Лист А. Марголіна К. Мацієвичу про встановлення контактів з членами Демократичної партії США та сподівання, що адміністрація Ф. Рузвельта у зовнішній політиці буде слідувати принципу самовизначення націй. *3 січня 1933 р.*
254. З листа Є. Вирового голові товариства «Український сокіл» у Подєбрадах В. Проході про ставлення українських громадян до матеріальної підтримки української справи та прояви розкладу української еміграції. *7 березня 1933 р.*
255. Лист генерала К. Масальського генерал-хорунжому В. Петріву про необхідність об'єднання української еміграції шляхом компромісів. *1 квітня 1933 р.*
256. Лист голови Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції О. Удовиченка голові Уряду УНР в екзилі В. Прокоповичу про безпідставність його звинувачень в отаманії. *8 травня 1933 р.*
257. Звернення Генерального Секретаріату Європейського об'єднання українських організацій на чужині до народів, уряди яких визнали СРСР. *Не раніше 3 липня 1933 р.*
258. Тимчасова платформа Українського національного об'єднання в Німеччині. *7 серпня 1933 р.*
259. Звернення Тимчасової управи Комітету допомоги голодуючим в Україні у Празі до української еміграції з закликом створювати такі комітети та інформувати світову спільноту про становище в радянській Україні. *7 серпня 1933 р.*
260. Лист В. Винниченка Політбюро ЦК КП(б)У, Політбюро ЦК ВКП(б) і Й. Сталіну з критикою національної політики більшовиків в Україні та застереженням щодо необхідності консолідації всіх демократичних сил на випадок фашистської агресії. *15 вересня 1933 р.*
261. Звернення Європейського об'єднання українських організацій на чужині до світової громадськості із закликом допомогти голодуючому населенню України. *10 жовтня 1933 р.*
262. З інформації радника повноважного представника СРСР у Варшаві члену Колегії НКЗС СРСР Б. Стоманякову про ставлення українських політичних сил у Західній Україні та в еміграції до скликання Всеукраїнського національного конгресу. *12 листопада 1933 р.*
263. З листа підполковника В. Филоновича одному із керівників української еміграції в Югославії М. Мельничуку про недоцільність обрання до Управи Союзу українських організацій прихильників українських націоналістів. *21 листопада 1933 р.*
264. Лист Управи Українського об'єднання в ЧСР своїм членам про утворення Комітету представників українських організацій в ЧСР для допомоги голодуючим в Україні, збір коштів на цю справу та відхилення комісією Ф. Нансена при Лізі Націй прохання про допомогу хворим і безробітним українцям у Подєбрадах. *25 листопада 1933 р.*
265. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу про необхідність посилити роботу серед української еміграції

- в Югославії й не допустити поширення впливу українських націоналістів, опублікувати в журналі «Гуртуймося» низку статей про українське військо. *28 листопада 1933 р.*
266. Лист емігранта А. Зобая Управі Союзу бувших вояків Армії УНР у Франції та редакції часопису «Тризуб» про стан української еміграції в м. Тяньцзін. *14 грудня 1933 р.*
267. Лист голови Управи Союзу українських організацій в Югославії В. Андрієвського члену Української головної еміграційної ради в Парижі І. Косенку про конфлікт в Управі Союзу між прихильниками УНР та українськими націоналістами і посилення діяльності останніх на території Югославії. *15 грудня 1933 р.*
268. Лист випускника Української господарської академії в Подебрадах С. Овчаренка підполковнику В. Филоновичу про від'їзд до Болгарії емісара ОУН для ведення націоналістичної агітації серед української еміграції. *18 грудня 1933 р.*
269. Інформація Управи Клубу українських старшин імені генерал-поручника графа Григора Орлика в Парижі про мету та завдання Клубу. *20 грудня 1933 р.*
270. Лист А. Лівницького голові Союзу бувших старшин Армії УНР у ЧСР В. Проході з привітанням V з'їзду Союзу та закликом бути завжди готовими до служіння Україні в ході її визволення від більшовиків. *30 березня 1934 р.*
271. З листа громадського діяча І. Боберського діячеві українського сокільського руху в ЧСР М. Масюкевичу про міжнародні події та відсутність єдності в таборі українства. *26 квітня 1934 р.*
272. З листа І. Боберського Союзу українського сокільства за кордоном про неприпустимість сварок у відносинах українських громадсько-спортивних організацій в еміграції та нездатність українців робити правильні висновки з минулого. *14 травня 1934 р.*
273. З листа підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про події в житті української еміграції на Балканах, в Туреччині та Чехословаччині. *11 червня 1934 р.*
274. Лист В. Сальського В. Проході про необхідність, у зв'язку зі зміною ставлення чехословацької влади до української еміграції, зміцнювати єдність українського вояцтва і пристосовуватися до нових умов праці. *8 серпня 1934 р.*
275. Лист редактора журналу «Гуртуймося» В. Филоновича редактору українського часопису «Маньчжурський вісник» про надсилання комплектів української преси для виставки та розповсюдження серед української еміграції. *8 жовтня 1934 р.*
276. Лист В. Сальського В. Проході про новини з життя українського вояцтва в Польщі та недоцільність підтримання контактів з російською військовою еміграцією. *9 жовтня 1934 р.*
277. Лист підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському з характеристикою двох українців-біженців з УСРР, які прибули з Фінляндії. *29 жовтня 1934 р.*
278. Лист В. Филоновича В. Сальському про погіршення ставлення до української еміграції в Югославії та плани реорганізації Українського військово-наукового товариства у Празі. *19 листопада 1934 р.*
279. Лист В. Сальського В. Филоновичу про необхідність виявити обережність щодо співпраці з Українським військово-науковим товариством у Празі та потребу домогтися припинення внутрішніх суперечок серед української еміграції на Балканах. *23 листопада 1934 р.*
280. Обіжник військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського до української еміграції із закликом єднання навколо Уряду УНР для продовження боротьби за Українську Державу. *1 грудня 1934 р.*

281. Лист Ділового комітету по вшануванню пам'яті М. Грушевського у Празі до Спілки українських військових інвалідів у ЧСР із пропозицією взяти участь у вшануванні пам'яті колишнього Голови Центральної Ради. *15 грудня 1934 р.*
282. Лист підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про спроби націоналістів встановити зв'язок з українською військовою еміграцією в Харбіні. *27 лютого 1935 р.*
283. Лист члена Українського національного об'єднання І. Драбатого громадському діячеві Є. Вировому з проханням підшукати українця, якого можна було б висвятити у священника для православної церкви в Берліні, та з жалем на те, що більшість європейських країн підтримують зв'язки з радянською владою. *1 березня 1935 р.*
284. Обіжник Президії Головної еміграційної ради до своїх членів із закликом своєчасно сплачувати внески і національний податок та надсилати до Ради інформацію про життя в радянській Україні. *22 березня 1935 р.*
285. Інформаційний комунікат пражської філії Підготовчого конгресового комітету по скликанню Всеукраїнського національного конгресу. *24 квітня 1935 р.*
286. Лист підполковника В. Филоновича уповноваженому Уряду УНР в екзилі у Фінляндії Л. Чикаленку про становище в Українській громаді в Гельсінкі у зв'язку з перевиборами Управи. *29 квітня 1935 р.*
287. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Проході про своє ставлення до скликання Всеукраїнського національного конгресу та надію, що ця акція зірветься. *2 травня 1935 р.*
288. Лист А. Лівичького В. Филоновичу з проханням залучити українську еміграцію на Балканах до агітації серед донських козаків з метою підтримки ними кандидатури графа Граббе на посаду Донського отамана. *7 травня 1935 р.*
289. Лист В. Сальського В. Филоновичу про необхідність українським воякам вшанувати пам'ять померлого Й. Пілсудського. *13 травня 1935 р.*
290. З листа Товариства вояків бувшої Армії УНР в Румунії Українському громадсько-допомоговому комітету в Бухаресті про стан військової еміграції в Румунії. *14 травня 1935 р.*
291. Звернення Міжорганізаційного конгресового комітету у ЧСР до української еміграції на території ЧСР щодо участі у підготовці Всеукраїнського національного конгресу. *5 червня 1935 р.*
292. Лист підполковника М. Середи голові Союзу старшин бувшої Армії УНР у ЧСР підполковнику В. Проході про ліквідацію опозиції до Уряду УНР у середовищі української еміграції в Польщі. *29 червня 1935 р.*
293. Рапорт колишнього начальника контррозвідки штабу Армії УНР Мілоського генерал-хорунжому О. Удовиченку про існування у Франції таємної організації «Братство св. Юра», яка вносить розбрат у життя української еміграції. *3 листопада 1935 р.*
294. З листа підполковника В. Проходи редактору «Тризуба» В. Прокоповичу про ставлення частини українських вояків у ЧСР до скликання Всеукраїнського національного конгресу. *4 грудня 1935 р.*
295. Лист громадського діяча Я. Токаржевського-Карашевича літературознавцю М. Мухину про створення українського товариства фашизмознавства «Шлях майбутнього» в Парижі та його завдання. *29 грудня 1935 р.*
296. Із справоздання підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про стан української еміграції на Балканах та в інших країнах світу в 1935 р. *Не раніше 31 грудня 1935 р.*

297. З листа А. Лівницького В. Проході про необхідність рішучої боротьби з проявами деморалізації в середовищі українського вояцтва та про погіршення умов життя української еміграції. *25 січня 1936 р.*
298. Лист громадського діяча А. Жука Ю. Колларду з проханням взяти участь у підготовці споминів про життя і діяльність С. Петлюри в 1900–1903 рр. *8 лютого 1936 р.*
299. Лист генерального секретаря Української головної еміграційної ради І. Косенка одному із керівників української еміграції в Болгарії Я. Малиновському про необхідність втихомирення пристрастей у середовищі місцевого українства і підготовки чергового з'їзду українських організацій. *10 лютого 1936 р.*
300. Лист В. Сальського В. Филоновичу про необхідність його переїзду з Праги до Софії для посилення керівництва діяльністю української еміграції в Болгарії. *14 лютого 1936 р.*
301. Лист громадського діяча М. Єреміїва генерал-хорунжому О. Удовиченку про розірвання з ним особистих стосунків через публікацію в часописі «Вояк» матеріалів, які безчестять його ім'я. *27 лютого 1936 р.*
302. Звернення редакції журналу «Гуртуймося» до всіх осередків української військової еміграції з пропозицією взяти участь у спільному виданні ювілейного номеру журналу в 10-ту річницю трагічної загибелі С. Петлюри. *1 березня 1936 р.*
303. Лист Ю. Колларда громадському діячеві А. Жуку про свої зустрічі з С. Петлюрою та ставлення до його особи. *11 березня 1936 р.*
304. Копія листа Я. Токаржевського-Карашевича міністру закордонних справ УНР в екзилі О. Шульгину про чвари в середовищі української еміграції у Франції та участь у цьому О. Удовиченка. *25 березня 1936 р.*
305. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу із вказівкою всіляко саботувати участь у роботі з проведення Всеукраїнського національного конгресу. *4 квітня 1936 р.*
306. Лист О. Удовиченка В. Сальському про розбрат у середовищі української еміграції у Франції та участь у ньому О. Шульгина та Я. Токаржевського-Карашевича. *6 квітня 1936 р.*
307. Лист редакції журналу «Гуртуймося» голові Союзу старшин бувшої Армії УНР у ЧСР підполковнику В. Проході з приводу незадовільних стосунків між редакцією та Управою Союзу. *11 квітня 1936 р.*
308. Лист Д. Донцова літературознавцю М. Мухину про вечір редакції «Літературно-наукового вісника» у Львові та про своє ставлення до Ю. Липи. *2 травня 1936 р.*
309. Лист професора А. Яковліва підполковнику В. Проході про особливості утворення підготовчого комітету для вшанування 10-ї річниці смерті С. Петлюри. *5 травня 1936 р.*
310. З листа письменника і публіциста Ю. Липи літературознавцю М. Мухину про Д. Донцова та його творчість. *10 травня 1936 р.*
311. Лист редактора україномовного часопису «Свобода» Л. Мишуги Є. Петрушевичу про необхідність підтримки революційної акції на західноукраїнських землях проти польської окупації та діяльність у цьому напрямку української еміграції. *16 травня 1936 р.*
312. З листа В. Филоновича В. Сальському про діяльність підготовчого комітету в Празі зі скликання Всеукраїнського національного конгресу та про необхідність остаточно визначитися зі ставленням до Конгресу середовища УНР. *18 травня 1936 р.*
313. Лист В. Сальського В. Филоновичу про негативне ставлення керівництва УНР до акції зі скликання Всеукраїнського національного конгресу і необхідність гальмувати його підготовку. *22 травня 1936 р.*

314. Лист С. Шемета Ю. Колларду про підготовку збірника в пам'ять М. Міхновського та з переконанням, що об'єднати самостійницькі сили українства зможе лише гетьман П. Скоропадський. *23 травня 1936 р.*
315. З листа емігранта Т. Монюка громадському діячеві В. Приходьку про вплив міжнародних подій на розв'язання українського питання, неготовність до цього еміграції та її провідної верстви, необхідність появи нових сил у керівництві українським визвольним рухом. *2 листопада 1936 р.*
316. Лист емігранта В. Розумовського Ю. Колларду про життя та осередки української еміграції в Парагваї, стосунки між галичанами і наддніпрянцями. [*Не раніше 1936 р.*].
317. З листа емігранта Т. Монюка громадському діячеві В. Приходьку про хід підготовки Всеукраїнського національного конгресу та необхідність консолідації українських сил з метою створення єдиного керівного центру. *12 січня 1937 р.*
318. З листа директора Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіва громадському діячеві Є. Вировому про життя української громади у Франції. *28 січня 1937 р.*
319. Із статуту Союзу бувших українських вояків у Канаді. *2 квітня 1937 р.*
320. З листа підполковника В. Филоновича військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Сальському про стан української еміграції в Болгарії та причини негативних явищ у її середовищі. *3 травня 1937 р.*
321. З листа емігранта Т. Монюка громадському діячеві В. Приходьку про зацікавленість європейських країн «українською проблемою», прагнення вирішувати її у власних інтересах без участі українців та про неготовність останніх до активних дій. *12 липня 1937 р.*
322. З листа В. Приходька редактору часопису «Трудова Україна» Н. Григорієву про деструктивну діяльність есерів серед української громадськості та необхідність без огляду на партійність працювати в інтересах української справи. *20 липня 1937 р.*
323. З листа емігранта А. Кістя сотнику М. Битинському та його дружині про справи Української фільмової корпорації в США. *12 листопада 1937 р.*
324. Зі звіту Управи Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції про діяльність Товариства у 1937 р. *Не раніше 31 грудня 1937 р.*
325. Лист членів Управи Спілки українських військових інвалідів у ЧСР до генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка з протестом проти участі його в розколі української еміграції. *19 лютого 1938 р.*
326. Лист військового міністра УНР генерал-хорунжого В. Сальського підполковнику В. Филоновичу про необхідність дискредитації П. Скоропадського та його руху. *15 квітня 1938 р.*
327. Лист В. Филоновича В. Сальському про діяльність середовища П. Скоропадського та перевибори Управи Української громади в Пловдиві. *30 квітня 1938 р.*
328. Привітання А. Лівницького з Великоднем на адресу редакції журналу «Гуртуймося» з висловленням надій щодо швидкого відновлення незалежної Української Держави. *11 травня 1938 р.*
329. Із щоденника громадської діячки С. Русової про міжнародні події та неготовність до них українства. *22 травня – 5 червня 1938 р.*
330. Лист В. Филоновича В. Сальському про погіршення ставлення до української еміграції в Чехословаччині. *7 червня 1938 р.*
331. Лист підполковника В. Филоновича редакції журналу «Гуртуймося» із вказівкою щодо вміщення в черговому числі журналу інформації про загибель від рук НКВС провідника ОУН Є. Коновальця. *19 червня 1938 р.*

332. Із щоденника громадської діячки С. Русової про події на Закарпатті, окупацію Угорщиною частини території Карпатської України та надію, що українське питання вирішить А. Гітлер. *26 вересня — 1 листопада 1938 р.*
333. Лист підполковника В. Филоновича генерал-хорунжому О. Удовиченку про події в Чехословаччині після Мюнхенської конференції, становище в Карпатській Україні та ставлення там до української еміграції. *6 листопада 1938 р.*
334. Лист Є. Петрушевича голові Уряду Карпатської України А. Волошину з привітаннями з нагоди здобуття автономії у складі Чехословаччини. *22 листопада 1938 р.*
335. Лист підполковника В. Филоновича сотнику М. Битинському про становище в Карпатській Україні та можливість працевлаштування там українських емігрантів. *12 грудня 1938 р.*
336. Лист Управи Союзу бувших українських вояків у Канаді генерал-хорунжому В. Петриву з вітанням з нагоди Різдва і Нового Року, побажанням зустріти наступні свята у вільній Українській Державі та з проханням інформувати про життя української еміграції в Європі. *25 грудня 1938 р.*
337. З листа громадського діяча М. Єремєєва підполковнику В. Проході про чвари в українському політичному середовищі на еміграції. *5 січня 1939 р.*
338. З листа українського мецената-емігранта з США Г. Лисюка-Каленика громадському діячеві Є. Вировому про перспективи вирішення українського питання на тлі політики СРСР і Німеччини. *9 січня 1939 р.*
339. З листа українського старшини Л. Гавриша підполковнику В. Проході про сучасне міжнародне становище, Карпатську Україну, українську політичну еліту та перспективи розв'язання українського питання. *9 січня 1939 р.*
340. З листа громадського діяча М. Масюкевича підполковнику В. Проході про чутки серед українства в Німеччині щодо майбутнього українських земель і можливості створення всеукраїнського проводу на еміграції. *17 січня 1939 р.*
341. Лист громадського діяча О. Думина М. Антоновичу про розбіжності в середовищі української еміграції в Німеччині, протистояння між Українським національним об'єднанням та гетьманцями. *19 січня 1939 р.*
342. Звернення комісії з підготовки Українського об'єднання в ЧСР до української еміграції на території Чехословаччини із закликом об'єднатися під одним національним проводом. *Січень 1939 р.*
343. З листа громадського діяча М. Масюкевича підполковнику В. Проході про становище в середовищі української еміграції в Німеччині та Польщі. *1 лютого 1939 р.*
344. З листа громадського діяча Є. Вирового українському емігранту-меценату з США Г. Лисюку-Каленику про Карпатську Україну, можливість ведення там бізнесу, необхідність всілякої допомоги закарпатським українцям щодо зміцнення їхньої держави та сподівання українства на допомогу Німеччини у вирішенні українського питання. *9 лютого 1939 р.*
345. Лист громадського діяча Є. Вирового українському емігранту з США М. Сурмачу про становище в Карпатській Україні. *17 лютого 1939 р.*
346. З листа М. Антоновича батьку про зміни в Українському науковому інституті в Берліні у зв'язку із призначенням нового куратора. *2 березня 1939 р.*
347. З листа М. Антоновича родині про Конгрес українського студентства у Берліні та вплив на нього українських націоналістів. *9 березня 1939 р.*
348. З листа М. Антоновича батькам про події в Карпатській Україні та настрої в середовищі української еміграції. *21 березня 1939 р.*
349. Звернення Управи Українського національного об'єднання в Німеччині до українців на теренах Третього рейху про події в Карпатській Україні, із закликом

згуртуватися навколо націоналістичної ідеї для боротьби за самостійну Україну. *22 березня 1939 р.*

350. З листа громадського діяча О. Думина М. Антоновичу про значення факту існування Карпатської України та необхідність написання її історії. *23 березня 1939 р.*
351. Лист директора Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіва Є. Вировому про реакцію української еміграції у Франції на ліквідацію Карпатської України. *25 березня 1939 р.*
352. Звернення голови Проводу ОУН А. Мельника до українського громадянства і членів націоналістичних організацій у зв'язку з подіями в Карпатській Україні. *Березень 1939 р.*
353. З листа М. Антоновича своїй родині про наслідки приєднання Карпатської України до Угорщини та можливість розв'язання українського питання у випадку німецько-польської війни. *16 квітня 1939 р.*
354. З листа М. Антоновича до своєї родини про зміст виступу А. Гітлера по радіо та перспективи у зв'язку з цим української справи. *29 квітня 1939 р.*
355. Відозва Українського національного об'єднання в Німеччині до української еміграції на теренах Третього рейху із закликом до об'єднання на засадах українського націоналізму. *5 травня 1939 р.*
356. З листа М. Антоновича до своєї родини про можливість німецько-радянського порозуміння проти Польщі за рахунок західноукраїнських земель та з надією, що німецька влада збереже українські вищі школи. *12 травня 1939 р.*
357. З листа М. Антоновича до батьків про зацікавленість серед німецьких урядових кіл гетьманським рухом у зв'язку з можливим німецько-польським збройним конфліктом. *25 травня 1939 р.*
358. З листа М. Антоновича своїй родині про міжнародне становище. *8 червня 1939 р.*
359. Лист полковника Г. Порохівського сотнику М. Битинському про становище української еміграції після падіння Карпатської України та розпаду Чехословаччини. *15 червня 1939 р.*
360. Лист А. Марголіна К. Мацієвичу про перебування в Канаді члена УПСР Н. Григорієва та про політику США щодо українського питання. *22 червня 1939 р.*
361. З листа М. Антоновича своїй родині про міжнародні відносини, політику СРСР та можливість війни. *22 червня 1939 р.*
362. Лист Н. Григорієва К. Мацієвичу про українську еміграцію в США і Канаді та її реакцію на події в Європі. *5 липня 1939 р.*
363. Лист Українського бюро у Берліні генерал-хорунжому В. Петриву з проханням надіслати для публікації в україномовній пресі правдиву інформацію про його перебування та діяльність в Карпатській Україні. *24 липня 1939 р.*
364. Лист В. Петрива Українському бюро в Берліні про його перебування в Карпатській Україні та намір правдиво описати події, які там відбувалися. *6 серпня 1939 р.*
365. Лист громадського діяча В. Панченка-Юревича М. Антоновичу про необхідність об'єднання української еміграції під єдиним політичним проводом тоталітарного забарвлення з огляду на перебіг міжнародних подій. *7 серпня 1939 р.*
366. Із щоденника С. Русової про німецько-радянські переговори, початок Другої світової війни та плани А. Гітлера стосовно України. *20 серпня – 17 жовтня 1939 р.*
367. Лист М. Антоновича своїй родині про перебіг подій у зв'язку із нападом Німеччини на Польщу та його готовність до загальнонаціональної праці. *2 вересня 1939 р.*
368. Лист М. Антоновича своїй родині про наміри німців приєднати до себе всю польську територію та перспективи української справи у зв'язку з цим. *10 вересня 1939 р.*

369. Лист генерал-хорунжого В. Петріва генералу В. Курмановичу про звернення до нього М. Галагана із запрошенням співпраці з українськими націоналістами та про його згоду на це. *Не раніше 17 вересня 1939 р.*
370. Лист В. Петріва до Союзу бувших українських вояків у Канаді про необхідність об'єднання всього українського громадянства та вояцтва під гаслом боротьби за суверенну самостійну Українську Державу. *26 вересня 1939 р.*
371. З листа М. Антоновича своїй родині про стан української справи у зв'язку з розгромом Польщі та приєднанням західноукраїнських земель до СРСР. *1 жовтня 1939 р.*
372. З листа М. Антоновича до своєї родини про події в Західній Україні та серед української еміграції на окупованій нацистами польській території. *5 листопада 1939 р.*
373. Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику В. Мурашку про небажання обійняти посаду керівника українськими справами в Протектораті Чехії та Моравії з огляду на розбіжності в середовищі української еміграції. *29 грудня 1939 р.*
374. Лист Ю. Жука М. Антоновичу про міжнародне становище, неминучість розриву відносин Німеччини з СРСР та з надією на те, що більшість українського населення в УРСР просякнута національними ідеалами. *29 лютого 1940 р.*
375. Лист В. Мурашка В. Петріву про становище в Польському генерал-губернаторстві, ставлення там до українців та про бажання гетьмана П. Скоропадського залучити його до воєнно-теоретичної праці. *23 березня 1940 р.*
376. Лист редактора гетьманського часопису «Нація в поході» Б. Гомзина В. Петріву з пропозицією співпраці та висловленням надії на згуртування національно-державницьких сил. *26 квітня 1940 р.*
377. Лист громадського діяча Ю. Русова генерал-хорунжому В. Петріву про становище української еміграції в Румунії. *3 травня 1940 р.*
378. З листа М. Антоновича до своєї родини про міжнародне становище у зв'язку з приєднанням до СРСР країн Прибалтики, Північної Буковини та Південної Бессарабії. *30 червня 1940 р.*
379. З листа М. Антоновича батькові про ймовірність німецько-радянського збройного зіткнення і необхідність українцям бути готовими до перебігу подій на Сході. *19 липня 1940 р.*
380. Лист Ю. Русова В. Петріву про становище української еміграції в Румунії та зміни в керівництві української громади. *Не раніше 6 вересня 1940 р.*
381. З листа Ю. Липи М. Антоновичу про труднощі у виданні української суспільно-політичної літератури в Польському генерал-губернаторстві. *19 вересня 1940 р.*
382. Із резолюції Першого делегатського з'їзду Української громади в Німеччині. *21–22 вересня 1940 р.*
383. Виступ П. Скоропадського на спільному обіді учасників Першого делегатського з'їзду Української громади в Німеччині. *22 вересня 1940 р.*
384. Лист керівника Української громади в Німеччині генерал-хорунжого А. Вовка генерал-хорунжому В. Петріву із запрошенням до співпраці з середовищем гетьмана П. Скоропадського. *18 жовтня 1940 р.*
385. Лист діяча Гетьманського центру полковника В. Мурашка генерал-хорунжому В. Петріву із запрошенням його до Берліну для переговорів із гетьманським середовищем та про незрозумілу поведінку генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка, який вибув з лав Української громади в Німеччині. *31 жовтня 1940 р.*
386. З листа члена Українського центрального комітету М. Демковича-Добрянського М. Антоновичу про український націоналізм і боротьбу в середовищі ОУН між прихильниками А. Мельника та С. Бандери. *13 листопада 1940 р.*

387. Лист Ю. Русова В. Петріву про зміни в керівництві українською еміграцією в Румунії та про настрої різних поколінь українського громадянства. *7 грудня 1940 р.*
388. З листа Ю. Липи М. Антоновичу з оцінкою його книги з історії України та характеристикою українського суспільно-політичного життя в Польському генерал-губернаторстві. *15 грудня 1940 р.*
389. Лист голови Української громади в Німеччині генерал-хорунжого А. Вовка генерал-хорунжому В. Петріву про необхідність його приїзду до Берліну для переговорів із чільними діячами гетьманського руху. *6 січня 1941 р.*
390. Лист А. Вовка В. Петріву про необхідність його зустрічі з чільними діячами гетьманського руху для об'єднання державно-мислячих сил нації в інтересах української справи. *18 лютого 1941 р.*
391. Лист Ю. Русова В. Петріву про українську еміграцію в Румунії та з характеристикою настроїв у Червоній армії і серед населення Української РСР. *25 березня 1941 р.*
392. Лист редактора часопису «Нація в поході» Б. Гомзина В. Петріву про неготовність українства до боротьби за національні ідеали та необхідність об'єднання всіх політичних сил навколо Гетьманського центру. *2 квітня 1941 р.*
393. Лист громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петріву про ставлення до ОУН та з проханням проінформувати керівництво ОУН про потребу залучення до співпраці в загальнодержавних інтересах кращих представників української еміграції. *11 травня 1941 р.*
394. Лист письменника Ю. Косача М. Антоновичу про культурне і суспільно-політичне життя української еміграції на теренах, підконтрольних Третьому рейху, та видавничу діяльність в західних областях України. *Не раніше 13 травня 1941 р.*
395. Лист громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петріву про позицію мельниківців і бандерівців щодо співпраці з українською еміграцією та створення національно-державного центру. *28 травня 1941 р.*
396. Маніфест ОУН(Б) до українського народу із викладом політичних цілей та завдань українських націоналістів у боротьбі з московським більшовизмом. *Травень 1941 р.*
397. Лист С. Довгала В. Петріву про пожвавлення громадського життя, переговори в Празі з В. Кубійовичем щодо об'єднання української еміграції та ставлення до українських націоналістів. *6 червня 1941 р.*
398. Звернення представників української громадськості до всіх політичних сил українства із закликом до об'єднання в ім'я боротьби за самостійну Україну. *14 червня 1941 р.*
399. Лист генерал-хорунжого В. Петріва члену ОУН Є. Врецьоні про труднощі при утворенні об'єднаного українського органу та необхідність уникати небезпек на цьому шляху. *16 червня 1941 р.*
400. Лист генерал-хорунжого В. Петріва генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку про згоду працювати в Українській генеральній раді комбатантів за певних умов. *16 червня 1941 р.*
401. Лист В. Петріва члену ОУН(Б) Р. Ільницькому про можливість створення загальноукраїнського політичного центру лише за згоди чільних діячів української еміграції, які претендують на урядову легітимність. *17 червня 1941 р.*
402. З листа І. Фещенка-Чопівського К. Мацієвичу про сучасне політичне становище та заходи щодо об'єднання української еміграції. *19 червня 1941 р.*
403. Звернення представників української військової та політичної еміграції у Варшаві до еміграційного загалу у зв'язку з нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз та із закликом підпорядкувати себе Державному центру УНР. *Не раніше 22 червня 1941 р.*

404. Лист генерал-хорунжого В. Петріва громадському діячеві С. Довгалю про консолідаційну акцію українських політичних сил, ініційовану ОУН(Б), та необнадійливі справи через брак сил в Україні. *23 червня 1941 р.*
405. Лист члена ОУН(Б) В. Горбового генерал-хорунжому В. Петриву про Український національний з'їзд у Кракові та обрання його головою Українського національного комітету. *24 червня 1941 р.*
406. Лист С. Довгала В. Петриву про об'єднавчі зусилля української еміграції, позицію ОУН(М) у цьому питанні, неясність майбутнього українських земель та необхідність реалізації на теренах СРСР ідеї самостійних держав. *26 червня 1941 р.*
407. Лист В. Петріва члену ОУН(Б) В. Горбовому про відмову обійняти посаду голови Українського національного комітету та про швидку його ліквідацію німецькою владою. *26 червня 1941 р.*
408. Лист Б. Гомзина В. Петриву про сприятливі перспективи української справи у зв'язку з війною, брак шансів у А. Лівичького та А. Мельника очолити об'єднане українство та надію будувати Україну з гетьманом П. Скоропадським. *27 червня 1941 р.*
409. Лист В. Петріва В. Горбовому про відмову обійняти посаду голови Українського національного комітету та схвальну оцінку спроби об'єднання українства на Українському національному з'їзді в Кракові 22 червня 1941 р. *28 червня 1941 р.*
410. Лист полковника В. Мурашка генерал-хорунжому В. Петриву про його беззастережну відданість гетьману П. Скоропадському та про політику Німеччини щодо України. *28 червня 1941 р.*
411. Протокол конференції представників українських військових організацій в еміграції у Кракові у справі створення Української генеральної ради комбатантів. *29 червня 1941 р.*
412. Звернення Української генеральної ради комбатантів до всіх вояків українських армій з повідомленням про створення УГРК та її органів, їх склад, а також із закликом до спільної праці в інтересах української національної справи. *Не раніше 29 червня 1941 р.*
413. Лист генерал-хорунжого В. Петріва українському видавцю Є. Пеленському про підготовку матеріалів до енциклопедичного словника та готовність стати до лав української армії, якщо вона буде сформована на ясных та точних засадах за згодою німецької влади і вважатиметься рівновартісною німецькому вермахту. *1 липня 1941 р.*
414. Лист М. Демковича-Добрянського М. Антоновичу про активність українства у зв'язку з німецько-радянською війною, діяльність бандерівців, мельниківців та гетьманців, потребу об'єднання творчих національно-державних сил навколо Українського центрального комітету на чолі з В. Кубійовичем. *3 липня 1941 р.*
415. Лист громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петриву про позицію бандерівців та мельниківців у об'єднавчій акції української еміграції та із закликом очолити об'єднаний орган українства. *7 липня 1941 р.*
416. Інформаційне повідомлення Союзу гетьманців державників про суспільно-політичні події в Україні у зв'язку із німецько-радянською війною та з оцінкою перспектив української справи. *7 липня 1941 р.*
417. Лист діяча Української громади у Франції М. Шумицького директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про становище у Франції після початку німецько-радянської війни та підтримку нацистського нападу на СРСР. *9 липня 1941 р.*

418. Декларація керівництва Української комбатантської організації в Кракові до вояків українських армій із закликом об'єднуватися навколо ідеї відновлення української державності, незалежно від політичних вподобань. *10 липня 1941 р.*
419. Лист М. Омеляновича-Павленка В. Петріву про з'їзд українських комбатантів у Кракові, обрання на ньому Генеральної управи Української генеральної ради комбатантів, надіслання від її імені телеграми А. Гітлеру щодо бажання комбатантів узяти участь у війні з СРСР, а також про арешти націоналістів у Кракові. *11 липня 1941 р.*
420. Лист М. Омеляновича-Павленка В. Петріву про позитивне сприйняття українською еміграцією і німецьким військовим командуванням створення Української генеральної ради комбатантів та перспективи її діяльності. *Не раніше 11 липня 1941 р.*
421. Постанова Гетьманської ради у зв'язку із нападом Німеччини на СРСР та подіями в Україні. *12 липня 1941 р.*
422. Листівка Б. Гомзина В. Петріву про крах об'єднавчого процесу українства за участю Державного центру УНР та ОУН і з надією на позитивне вирішення українського питання. *15 липня 1941 р.*
423. Лист В. Петріва М. Омеляновичу-Павленку з приводу утворення Української генеральної ради комбатантів, про труднощі його особистої праці в цьому органі та схвалення позиції українських комбатантів щодо підпорядкування себе німецькому військовому командуванню. *16 липня 1941 р.*
424. Лист громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петріву про наміри мельниківців узяти під свій вплив українських комбатантів, критику українських політичних лідерів в еміграції, відсутність в українському русі справжньої державницької ідеології. *18 липня 1941 р.*
425. Лист голови Проводу українських націоналістів А. Мельника міністру закордонних справ Німеччини з проханням не допустити передачі Східної Галичини до Польського генерал-губернаторства. *24 липня 1941 р.*
426. Лист О. Петлюри директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про очікування повідомлень з війни на Сході, стан здоров'я Лесі Петлюри, продуктову ситуацію у Франції. *25 липня 1941 р.*
427. Лист підполковника М. Россіневича генерал-хорунжому В. Петріву з критикою дій генерала М. Омеляновича-Павленка щодо створення нової комбатантської організації та втягнення до неї учасників гетьманського руху. *25 липня 1941 р.*
428. Лист В. Петріва полковнику Д. Антончуку про крах об'єднавчої акції українства, його небажання брати в цьому участь та схвальну оцінку курсу на співпрацю з Німеччиною в боротьбі з СРСР. *27 липня 1941 р.*
429. Лист А. Мельника рейхсфюреру СС Г. Гімmlеру з приводу рішення А. Гітлера про приєднання Східної Галичини до Польського генерал-губернаторства. *28 липня 1941 р.*
430. З листа громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петріву про чутки стосовно майбутнього СРСР та України і настрої серед української еміграції. *1 серпня 1941 р.*
431. Листівка В. Мурашка В. Петріву про перехід генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка на бік А. Мельника. *5 серпня 1941 р.*
432. Лист І. Фещенка-Чопівського К. Мацієвичу про перебіг української справи у зв'язку з німецькою політикою на Сході. *6 серпня 1941 р.*
433. Лист генерал-поручника В. Курмановича генерал-хорунжому В. Петріву про його непричетність до скликання з'їзду українських комбатантів та з констатацією факту, що українство не зуміло об'єднатися і виступити перед німецькою владою єдиним фронтом. *6 серпня 1941 р.*

434. Лист полковника М. Садовського генерал-поручнику М. Омеляновичу-Павленку про схвалення українським вояцтвом на теренах колишньої Польщі заяви Української генеральної ради комбатантів та з надією, що комбатанти підпорядкуються керівному середовищу УНР. *7 серпня 1941 р.*
435. Лист полковника Б. Гомзина генерал-хорунжому В. Петріву про політичну ситуацію, критику поведінки генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка та його оточення, відсутність ясності в німецькій політиці стосовно України. *7 серпня 1941 р.*
436. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про політичне становище вояцтва та створення Української генеральної ради комбатантів, необхідність її підпорядкування керівництву УНР в екзилі, потребу чекати від німецької влади вирішення майбутнього України. *8 серпня 1941 р.*
437. Лист В. Петріва М. Садовському про Українську генеральну раду комбатантів, створення якої не було погоджено з думкою багатьох українських військових діячів. *14 серпня 1941 р.*
438. Лист В. Петріва М. Омеляновичу-Павленку з приводу внесення його прізвища та прізвищ деяких інших українських старшин без їхньої згоди до членів Української генеральної ради комбатантів. *14 серпня 1941 р.*
439. Лист члена Української громади у Франції М. Шумицького директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про заборону німецькою владою діяльності Українського народного союзу у Франції та підпорядкування української еміграції відповідній російській організації. *21 серпня 1941 р.*
440. Лист Б. Мартоса М. Антоновичу з проханням повідомити йому про стан кооперації, колгоспів, шкіл та про господарське життя на захопленій німецькими військами території України. *27 серпня 1941 р.*
441. Лист громадського діяча П. Феденка директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про новини з України та з критикою українських політичних провідів. *3 вересня 1941 р.*
442. Обіжник голови Української генеральної ради комбатантів генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка з роз'ясненням політико-ідеологічних засад її діяльності. *15 вересня 1941 р.*
443. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву з критикою дій генералів М. Омеляновича-Павленка і М. Капустянського та з повідомленням про арешти націоналістів на території Генерал-губернаторства й використання німцями старшин українських армій в окупованій Україні. *30 вересня 1941 р.*
444. Лист члена Української громади у Франції М. Шумицького директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про перебіг політичного життя в Парижі та доцільність німцям піти на створення самостійних держав України, Грузії та інших. *6 жовтня 1941 р.*
445. Лист громадського діяча С. Довгаля генерал-хорунжому В. Петріву про боротьбу між бандерівцями та мельниківцями, арешти націоналістів німецькою владою та з надією на позитивне вирішення справи стосовно України. *7 жовтня 1941 р.*
446. Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику М. Садовському з критикою антинімецької позиції ОУН та про необхідність українським політикам працювати з німецькими націонал-соціалістами. *10 жовтня 1941 р.*
447. Лист громадського діяча Є. Архипенка К. Мацієвичу про його намір виїхати до Києва та можливість переїзду для праці в Україну представників української еміграції. *10 жовтня 1941 р.*

448. Лист громадського діяча П. Феденка директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про становище в Україні, ставлення населення до радянської влади, непопулярність С. Бандери й А. Мельника на східноукраїнських землях та з характеристикою ОУН. *12 жовтня 1941 р.*
449. Лист підполковника М. Россіневича М. Антоновичу з привітаннями з одруженням та надією, що чесна частина української еміграції повернеться на рідні землі для плідної праці. *19 жовтня 1941 р.*
450. Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику М. Садовському з критикою діяльності Української генеральної ради комбатантів, про плани російської еміграції співпрацювати з нацистами та необхідність врахувати цю обставину українським політикам. *19 жовтня 1941 р.*
451. Лист редактора часопису «Краківські вісті» М. Хом'яка генерал-хорунжому В. Петріву з подякою за його статті про воєнно-політичні події у зв'язку з німецько-радянською війною. *21 жовтня 1941 р.*
452. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про сучасне політичне становище, арешти нацистами членів ОУН, заходи керівництва УНР щодо створення української армії та співпраці з німцями у боротьбі з СРСР. *23 жовтня 1941 р.*
453. З листа І. Фещенка-Чопівського К. Мацієвичу про перебіг подій на східному фронті й окупованій території, німецьку політику щодо України та про долю військовополонених. *6 листопада 1941 р.*
454. Лист Б. Мартоса М. Антоновичу з проханням поділитися спостереженнями щодо психології українських селян і міських жителів та з повідомленням про бажання еміграції брати участь у відновленні діяльності кооперації та шкільної освіти на українській території, захопленій німецькими військами. *4 грудня 1941 р.*
455. Лист І. Фещенка-Чопівського К. Мацієвичу про становище в окупованій Польщі, Галичині та Україні. *12 грудня 1941 р.*
456. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про ситуацію в окупованій Україні, ліквідацію нацистами Української національної ради в Києві та надії керівництва УНР на позитивне розв'язання німцями українського питання. *12 грудня 1941 р.*
457. Звернення А. Мельника до українського населення та членів націоналістичних організацій. *1 січня 1942 р.*
458. Лист В. Прокоповича директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву про життя і наукові розвідки, схвалення війни Німеччини проти СРСР та надію на відновлення самостійної Української Держави. *10 січня 1942 р.*
459. З листа громадського діяча С. Довгала генерал-хорунжому В. Петріву про провал діяльності ОУН(М) у Києві, необхідність шукати інших форм консолідації українства та брак серед нього авторитетів. *12 січня 1942 р.*
460. Меморандум групи українських громадсько-політичних діячів на адресу А. Гітлера з характеристикою подій в Україні та проханням змінити політику Третього рейху щодо українського питання. *14 січня 1942 р.*
461. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про суспільно-політичну ситуацію в окупованій Україні, стосунки між різними середовищами української політичної еміграції, падіння авторитету обох провідів ОУН та з надією, що нацисти покличуть до влади в Україні керівництво УНР. *14 січня 1942 р.*
462. Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику М. Садовському про своє ставлення до російської еміграції та необхідність вчитися у Німеччини пристосовувати засади «нового соціалізму» до українських умов. *16 лютого 1942 р.*

463. З виступу П. Скоропадського на святкових загальних сходах місцевої організації Союзу гетьманців державників у Берліні з подякою німецькій владі за звільнення території України від радянської влади. *22 лютого 1942 р.*
464. Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику М. Садовському з приводу поширення серед української еміграції неправдивих відомостей про його діяльність. *24 лютого 1942 р.*
465. Лист громадського діяча С. Довгаля В. Петріву про свій переїзд до Берліну та з пропозицією співпрацювати в тижневику «Голос». *25 лютого 1942 р.*
466. Лист підполковника М. Россіневича В. Петріву про невдалу спробу українських комбатантів домогтися від нацистів створення української армії та роль у цих подіях генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка. *2 березня 1942 р.*
467. Лист М. Садовського В. Петріву про розповсюдження чуток серед української еміграції з приводу ставлення нацистів до української справи та надіслання від імені чільних українських політичних діячів меморандуму на адресу А. Гітлера. *4 березня 1942 р.*
468. Лист П. Андрієвського Ю. Колларду про готовність виїхати в Україну, віру в розгром радянської влади, поділ українства на гетьманців та націоналістів і необхідність для України бути монархією. *20 березня 1942 р.*
469. Лист А. Лівницького директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву із запитом про О. Петлюру і В. Прокоповича та з проханням переслати примірник «дискусійного листа». *22 березня 1942 р.*
470. Лист виконуючого обов'язки редактора часопису «Волинь» С. Скрипника директору Української бібліотеки ім. С. В. Петлюри І. Рудичіву з привітанням із Великоднем, запитом про О. Петлюру та інформацією про видання часопису. *2 квітня 1942 р.*
471. Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику Б. Гомзину про необхідність об'єктивно ставитися до оцінки визвольних змагань і не поглиблювати міжпартійні конфлікти в українському середовищі. *5 квітня 1942 р.*
472. Лист генерал-хорунжого В. Петріва полковнику М. Садовському про згоду брати участь у військовій діяльності на користь української справи, якщо середовище УНР зробить цю роботу позитивною і конкретною. *5 квітня 1942 р.*
473. Лист полковника Б. Гомзина генерал-хорунжому В. Петріву з різкою критикою української політики та її діячів у часи визвольних змагань та поведінки окремих представників української політичної еліти в даний час. *16 квітня 1942 р.*
474. Лист генерал-хорунжого А. Вовка генерал-хорунжому В. Петріву про причини його усунення від керівництва Українською громадою в Німеччині, конфлікт із гетьманським середовищем та з надією на об'єднання конструктивно-творчих сил української нації. *3 травня 1942 р.*
475. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про тяжкі умови існування української еміграції, наміри німців залучити до своїх військ певну кількість українців та з надією на політичну співпрацю німецької влади і середовища УНР. *7 травня 1942 р.*
476. Відозва № 2 петлюрівців-солідаристів до українського населення із закликом ставати разом із німецькою армією до боротьби з радянською владою за Українську державу і нову Європу. [*Перша половина 1942 р.*].
477. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про необхідність вироблення для українського самостійництва нової ідеології на засадах національного солідаризму. *2 липня 1942 р.*

478. Лист киянина С. Драгоманова історику М. Антоновичу про науково-культурне життя в окупованому Києві та з критикою українських націоналістів. *11 листопада 1942 р.*
479. Лист А. Лівницького генерал-хорунжому В. Петріву про необхідність підтримувати зв'язок з українським вояцтвом і громадянством та можливість змін в українській справі. *9 грудня 1942 р.*
480. Лист полковника О. Сливинського генерал-хорунжому В. Петріву з пропозицією взяти участь у військово-науковій праці Гетьманського центру з метою популяризації військових знань серед українських старшин. *6 січня 1943 р.*
481. Лист А. Лівницького генерал-хорунжому В. Петріву з критикою гетьманського середовища і запевненням про очікувані зміни у ставленні німецької влади до українського питання. *26 січня 1943 р.*
482. Лист А. Лівницького рейхсмаршалу Г. Герінгу з пропозицією про відновлення Української Народної Республіки і втягнення українського народу в боротьбу з радянською владою та з проханням поінформувати про це А. Гітлера. *20 лютого 1943 р.*
483. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про труднощі в роботі середовища УНР через брак кадрів та необхідність українцям співпрацювати з німецькою владою в загальних інтересах обох народів. *18 березня 1943 р.*
484. Лист М. Садовського В. Петріву про плани створення німцями інтернаціональних антирадянських збройних формувань та його пропозицію поставити на чолі української формації В. Петріва. *29 березня 1943 р.*
485. Звернення керівника Козацького національного руху В. Глазкова до української еміграції із закликом спільно боротися з радянською владою. *15 квітня 1943 р.*
486. Із статуту Козацького національного руху. *15 квітня 1943 р.*
487. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про створення німцями стрілецької дивізії «Галичина». *6 травня 1943 р.*
488. Лист П. Андрієвського Ю. Колларду про Козацький національний рух і перспективи української справи. *5 червня 1943 р.*
489. Лист М. Антоновича професору В. Міяковському про пересилання його книжок та про ідею українського консерватизму В. Липинського, її вплив на українську молодь в еміграції та в Західній Україні. *6 липня 1943 р.*
490. З листа М. Антоновича В. Міяковському про пересилання його книжок та про творчість Д. Донцова, його вплив на українство в еміграції. *8 липня 1943 р.*
491. Обіжник Празької станиці Запорізького козацького національного товариства в Протектораті Чехії та Моравії про створення станиці та спільного козацького фронту для боротьби з радянською владою разом із нацистською Німеччиною. *15 липня 1943 р.*
492. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про організацію німцями збройних формувань із представників народів СРСР, можливе створення окремого українського війська, участь середовища УНР в комплектуванні стрілецької дивізії СС «Галичина» та зв'язки генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка з козацьким рухом. *18 липня 1943 р.*
493. Проект відозви Української народної ради до українського народу із закликом підніматися на боротьбу з наступаючими радянськими військами. [*Липень 1943 р.*].
494. Лист підполковника М. Россіневича генерал-хорунжому В. Петріву з привітанням від українських старшин дивізії СС «Галичина» та висловом надії, що більшовики будуть розбиті й емігранти повернуться в Україну. *16 серпня 1943 р.*

495. Лист підполковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про український солідаризм та націоналізм. *17 серпня 1943 р.*
496. Лист редактора «Краківських вістей» М. Хом'яка генерал-хорунжому В. Петріву з проханням підготувати до публікації статтю про партизанський рух з метою відвернення західноукраїнської молоді від вступу до лав УПА. *25 серпня 1943 р.*
497. Лист генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка Ю. Колларду з пропозицією вступити до лав Українського запорізького козацтва. *7 вересня 1943 р.*
498. Лист підполковника М. Россіневича генерал-хорунжому В. Петріву про приїзд до Праги біженців з України, розбіжності в середовищі української еміграції з огляду на події на фронті, надію на розгром радянських військ на Дніпрі. *26 листопада 1943 р.*
499. Лист полковника М. Садовського генерал-хорунжому В. Петріву про формування німцями українського визвольного війська, хід вишколу вояків дивізії СС «Галичина» та впевненість в її успішній боротьбі з Червоною армією. *16 січня 1944 р.*
500. Лист М. Садовського В. Петріву про сумні настрої серед української еміграції у зв'язку зі смертю її представників та про відзначення німцями українських старшин за боротьбу з радянськими військами. *13 лютого 1944 р.*
501. З листа М. Антоновича матері про працю Д. Донцова «Дух нашої давнини». *1 червня 1944 р.*
502. Лист М. Садовського В. Петріву про службу колишніх українських старшин у німецьких військових частинах, хід вишколу дивізії СС «Галичина» та небажання німецької влади ширше залучати українських вояків до боротьби з радянською владою. *18 червня 1944 р.*
503. Лист М. Садовського В. Петріву про відправлення дивізії СС «Галичина» на фронт, відсторонення українських старшин дивізії через пиятику від посад командирів полків і батальйонів та дальші прагнення українських вояків залучитися до боротьби з радянською владою. *9 липня 1944 р.*
504. Лист М. Садовського В. Петріву про різницю в менталітеті західних і східних українців, неминучість пробудження в українському народі соборного державницького почуття та про солідаризм як загальнонаціональну ідею. *13 липня 1944 р.*
505. Лист директора Українського наукового інституту в Берліні І. Мірчука генерал-хорунжому В. Петріву з проханням підготувати для публікації в німецькій та українській пресі статтю про долю української еміграції у випадку спроб радянської влади повернути її в Україну. *22 липня 1944 р.*
506. Лист М. Садовського В. Петріву про невдачу з організацією української самостійної військової частини для боротьби з радянською владою та створення в Німеччині Українського комітету на чолі з колишнім головою міської управи Харкова. *22 липня 1944 р.*
507. Лист А. Лівницького В. Петріву про його від'їзд з Варшави у зв'язку з наступом Червоної армії та з надією, що більшовизм не пошириться в Європі через активну боротьбу українських партизан УПА. *4 серпня 1944 р.*
508. Лист професора І. Мірчука генерал-хорунжому В. Петріву про труднощі консолідації різних політичних груп українства та з надією, що перемога залишиться за Німеччиною і що Велика Британія і США захистять Європу й українців від загрози з боку більшовиків. *4 серпня 1944 р.*
509. Лист А. Лівницького генерал-хорунжому В. Петріву зі скаргою на бездіяльність у зв'язку із наступом радянських військ. *21 серпня 1944 р.*
510. Лист підполковника М. Россіневича генерал-хорунжому В. Петріву про нові ініціативи щодо створення окремої української армії для боротьби з радянською владою,

- намагання генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка створити Українську козаку дивізію в складі російських формувань генерала А. Шкуро. *7 вересня 1944 р.*
511. Лист А. Ливицького В. Петріву про зміни в настроях козацької еміграції у бік самостійності та ворожості до Росії та про надії на війну Англії й США проти СРСР. *10 вересня 1944 р.*
512. Лист М. Садовського В. Петріву про втечу його та А. Ливицького з Варшави у зв'язку з польським збройним повстанням проти німців, про нові спроби об'єднання української еміграції та пропозицію генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка створити у складі російських козачих формувань Української козачої дивізії. *22 вересня 1944 р.*
513. Відозва П. Скоропадського до прихильників гетьманського середовища з числа греко-католиків у зв'язку зі смертю митрополита А. Шептицького. *7 листопада 1944 р.*
514. Лист М. Антоновича до матері про роботу та умови проживання в Берліні під час бомбардування. *16 березня 1945 р.*
515. Лист М. Антоновича до матері про причини свого переїзду з Берліну та становище в місті, що стало об'єктом бомбардування. *15 квітня 1945 р.*

Наукове видання

**УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ
1919–1945**
Документи і матеріали

Упорядники:

*В. С. Лозицький (керівник),
О. В. Бажан,
С. І. Власенко,
А. В. Кентій*

Редактори:

*О. А. Головка,
З. Д. Резницька*

Виготовлення оригінал-макета

О. П. Хлопової

Підписано до друку 28.11.2008. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура PetersburgС.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 74,82. Обл.-вид. арк. 81,57.
Вид. № 812. Тираж 700 прим. Зам. № 2221/412.

Парламентське видавництво
04053, м. Київ-53, Несторівський провулок, 4
тел. 272-12-61, факс 272-10-18
E-mail: editorial@parliamentpublish.kiev.ua
Свідоцтво Держкомінформу України
ДК № 69 від 29.05.2000 р.

